

COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN BIHOR
ORADEA

CRISIA

XIX ● ORADEA ● 1989

<https://biblioteca-digitala.ro>

CRISIA

1989

Orice corespondență se ve adresa:

Complexul Muzeal Județean Bihor

Str. 6 Martie Nr. 1—3

3700 — Oradea

R.S. România

Любую корреспонденцию просьба
направлять по адресу:

Complexul Muzeal Județean Bihor

Str. 6 Martie Nr. 1—3

3700 — Oradea

R.S. România — P. C. Румания

Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse:

Complexul Muzeal Județean Bihor

Str. 6 Martie Nr. 1—3

3700 — Oradea

R.S. România — Roumanie

Please send any mail to the follo-
wing address:

Complexul Muzeal Județean Bihor

Str. Stadionului nr. 2

Str. 6 Martie Nr. 1—3

R.S. România — Rumania

Richten Sie bitte jedwelche
Korrespondenz an die Adresse:

Complexul Muzeal Județean Bihor

Str. 6 Martie Nr. 1—3

3700 — Oradea

R.S. România — Rumänien

APARE SUB ÎNGRIJIREA COLECTIVULUI COORDONATOR:

Dr. SEVER DUMITRAȘCU — redactor responsabil

Dr. VIOREL FAUR — secretar de redacție

Dr. LIVIU BORCEA

LUCIA CORNEA

MARIA ZINTZ

AUREL CHIRIAC

MIRCEA PAINA

**RESPONSABILITATEA ASUPRA CONȚINUTULUI MATERIALELOR REVINE
ÎN EXCLUSIVITATE AUTORILOR**

**COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI BIHOR**

COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN BIHOR

CRISIA

XIX

ORADEA, 1989

SUMAR

SOMMAIRE • SUMMARY • INHALT

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

STUDII

D. IGNAT, Metode și tehnici de prelucrare a uneltelor din piatră șlefuită în epoca neolitică	9
S. DUMITRAȘCU, I. CRIȘAN, Depozitul de bronzuri de la Șuncuiș, Județul Bihor ★ <i>Le dépôt de bronzes de Șuncuiș, Dép. de Bihor</i>	17
S. DUMITRAȘCU, Contribuții la cunoașterea tehnologiei metalurgiei din epoca bronzului în județul Bihor ★ <i>Contributions à la connaissance de la technologie de la metallurgie du bronze dans le Département de Bihor</i>	119
S. HAIMOVICI, Studiul arheozoologic al materialului provenit din așezarea de la Sinicolau Român (jud. Bihor) ★ <i>L'étude archéozoologique du matériel provenu de l'établissement de Sinicolau Român (Dép. de Bihor)</i>	169
L. BORCEA, Considerații cu privire la satele, cnezii și voievozii din Zarand și Cimpia Aradului	181
GH. GORUN, Contribuții documentare despre raporturile lui Mihai Popescu cu revoluția lui Horea	205
C. MĂLINĂȘ, I. CĂLUȘER, Biblioteca profesorului Teodor Roșiu de la Beiuș (1841—1894)	213
S. BOLOVAN, I. BOLOVAN, Evoluția cantitativă și compoziția socio-profesională a membrilor Asociației naționale arădane (1863—1910)	231
K. HITCHINS, The rumanian idea of autonomy in Transilvania, 1867—1906 ★ <i>Ideea românească a autonomiei în Transilvania, 1867—1906</i>	247
S. MÎNDRUȚ, Invățămîntul comunal elementar din Transilvania între anii 1867—1918 ★ <i>Communal elementary education in Transylvania between 1867—1918</i>	265
B. MIHOC, Aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Beliu, Jud. Bihor	289

DOCUMENTE

A. ILEA, V. RUS, Documente referitoare la voievozii români din Bihor din secolele XV—XVI	309
C. MALINĂȘ, Un certificat școlar românesc de la 1818	317
L. BOTEZAN, I. BOTEZAN, Corespondența unor intelectuali bihoreni cu Timotei Cipariu din perioada 1853—1871	321
GH. ȘORA, Două documente privind legăturile lui Vasile Goldiș cu oamenii politici din România ★ <i>Zwei Dokumente über die Beziehungen Vasile Goldiș zu Rumänien</i>	331
V. FAUR, E. P. POP, M. VELICU, Batalionul 1/26 Dorobanți din Divizia a 2-a infanterie în luptele pentru eliberarea Cehoslovaciei (1 martie — 9 mai 1945)	337
V. FAUR, V. A. GIURAN, Mărturii memorialistice despre participarea unor unități române la luptele împotriva Germaniei naziste și a Ungariei horthyste	357

ARTICOLE ȘI NOTE

S. HAIMOVICI, Studiul materialului paleofaunistic descoperit în două nivele arheologice din peștera Lesiana (com. Șuncuiș, Jud. Bihor) ★ <i>L'étude du matériel paléofaunique découvert en deux niveaux archéologiques de la grotte de Lesiana (com. de Șuncuiș, Dép. de Bihor)</i>	393
C. KACSO, Spada de bronz de la Tarcea ★ <i>Das Bronzeschwert von Tarcea</i>	397
M. CIHO, Un fragment de statuie egipteană antică	401
D. SĂLAJAN, Contribuții la cunoașterea populației și ocupațiilor locuitorilor din Derna (Jud. Bihor) în sec. XVI—XVIII	417
E. GLUCK, Din răsunetul european al răscoalei din 1735	423
I. ZSUGÁN, Conscrierea urbarială a localității Biharea din 1779	429
M. DOGARU, A. MUREȘAN, Matricea sigilară provenind de la breasla mixtă din Aluniș, Jud. Arad ★ <i>Siegel der vereinigten Zunft des traunauer Vereins (Kreis Arad)</i>	435
S. ȘTIGER, Mișcarea feministă din Transilvania. Constituirea și evoluția reuniunilor de femei	439
N. ȚUCRA, Contribuții documentare la istoricul școlilor românești din sudul Bihorului (1870—1918)	455
I. CALUȘER, Din istoricul Băilor Tinca	467
V. FAUR, D. CLUCIU, Din istoricul stațiunii Stina de Vale	473
A. GALIȘ, P. GALIȘ, Publicistul italian Roberto Fava în sprijinul românilor din Transilvania	487
I. FLEISZ, Contribuții la cunoașterea istoriei mișcării muncitorești și socialiste din Bihor în timpul primului război mondial (1914—1918) ★ <i>Contributions à l'histoire du mouvement ouvrier et socialiste de Bihor pendant la première guerre mondiale (1914—1918)</i>	493
B. MIHOC, Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1921 în plasa Cefa (Județul Bihor)	501
L. IOVAN, V. RUȘ, Contribuții la cunoașterea istoricului Școlii Generale nr. 11 din Oradea (1930—1950)	507

ETNOGRAFIE

B. ȘTEFĂNESCU, Evoluția agriculturii bihorene în lumina planurilor cadastrale (sec. XVIII—XIX) ★ <i>L'évolution de l'agriculture de Département de Bihor selon les plans cadastraux (XVIII-ème au XIX-ème siècle)</i>	511
A. CHIRIAC, Evoluția meșteșugului fierăritului în satele din sudul Bihorului (sec. XIII—XIX). Considerații generale ★ <i>L'évolution de la ferronnerie dans les villages du Département de Bihor (XIII—XIV siècle). Considération generale</i>	621
M. IGNAT, Etnologia și Nedeia Apusenilor	631

ARTĂ

C. CRĂCIUN, Satul românesc în pictura lui Camil Ressu ★ <i>The Romanian village in Camil Ressu painting</i>	639
M. ZINTZ, Tablouri de Alexandru Phoebus în colecția de pictură a Complexului Muzeal Județean Bihor	647
A. SILAGHI, Gravuri de R. Iosif în colecția secției de artă a Complexului Muzeal Județean Bihor ★ <i>La gravure dans l'oeuvre de R. Iosif</i>	657

ȘTIINȚELE NATURII

T. GASPĂR, Z. CZIER, Repertoriul peșterilor din defileul Crișului Repede între Șuncuiș — Vadu Crișului (Județul Bihor) ★ <i>Repertory of Caves situated in the gorge of Crișul Repede river between Șuncuiș and Vadu Crișului (Bihor County)</i>	675
--	-----

- A. INDRIEȘ, Noi observații geomorfologice în depresiunea Beiușului și în Munții Codru Moma * *Nouvelles observations géomorphologiques dans la dépression de Beiuș et les Montagnes de Codru Moma* 731
- Z. CZIER, Două plante fosile noi pentru România din Liasicul inferior de la Șuncuiș (Județul Bihor) * *Two new fossil plants for Romania from the lower Liassic at Șuncuiș (Bihor County)* 745
- D. M. GEORGESCU, Brachiopodele liasice de la Șuncuiș (autohtonul de Bihor, Munții Apuseni de nord). Partea a II-a: terebratulida * *Taxonomical revision of the brachiopods from Șuncuiș (Northern Apuseni Mountains), II, Terebratulida* 753
- M. VENCZEL, Date asupra herpetofaunei din depozitul fosilifer Burzău-Ripa, jud. Bihor * *Data on the herpetofauna from fossil deposits of Burzău-Ripa, Bihor county* 761
- V. CODREA, New complements on *Deinotherium giganteum* Kaup. from the Brusturi pontian (Bihor district) * *Cîteva date suplimentare privind Deinotherium giganteum Kaup. din ponțianul de la Brusturi (Jud. Bihor)* 773
- D. PARASCHIVESCU, Vespidele sociale-subfamilia *polistinae* din Republica Socialistă România și importanța lor economică * *Les vespidae social soufam. polistinae et leur importance économique* 785
- I. HURGHISIU, O. CHICULESCU, D. PARASCHIVESCU, Modificări chimice produse de timurom asupra speciilor *Cyprinus carpio* și *Carassius auratus* * *Chemical modifications by thymurom on the species Cyprinus carpio and Carassius auratus* 793
- GH. CARAIMAN, Cîteva căi și metode pentru obținerea unor producții superioare de puiet de crap, pești fitoplantonofagi și pește de consum * *Some ways and methods for obtaining certain superior production of carp progeny, phytoplanktonophagous fishes and consumer fishes* 799
- GH. CARAIMAN, Cu privire la dezvoltarea pisciculturii în R. P. Chineză 807

BIBLIOGRAFIE

- V. FAUR, Note și comentarii despre Bihor apărute în revista „Familia” (1865—1874). Bibliografie analitică 811

MUZEOGRAFIE

- V. FAUR, Cronica activității științifice și cultural-educative a Secției de istorie a Complexului Muzeal Județean Bihor pe anul 1988 869
- V. FAUR, Activitatea Filialei Bihor a Comisiei Române de Istorie Militară pe anul 1988 877

RECENZII

- Jean-Luc Chappaz, *Les figurines funéraires égyptiennes du Musée d'Art et d'Histoire et de quelques collections privées*, Genève, 1984, 177 p. (Miron Cihó) 887
- Ingegerd Lindblad, *Royal Sculpture of the Early Eighteenth Dynasty in Egypt*. (Medelhavsmuseet, Memoir, 5, Stockholm, 1984), Arlöv, 1984, 82 p. + 38 pl. Institute of Egyptology, University of Uppsala, Thesis, 1984 (Miron Cihó) 889
- Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, coordonator Victor Spinei, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988, 584 p. (Gh. Gorun) 890

* * *

- PUBLICITATE 893

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

STUDII

METODE ȘI TEHNICI DE PRELUCRARE A UNELTELOR DIN PIATRĂ ȘLEFUITĂ ÎN EPOCA NEOLITICĂ

de
DOINA IGNAT

În cercetarea procesului de dezvoltare a culturilor materiale străvechi, uneltele de producție sînt mărturiile cele mai edificatoare, întrucît, cu ajutorul lor se reconstituie, pe de o parte, progresele înregistrate în făurirea acestora și tehnologiile folosite, iar pe de altă parte condițiile economico-sociale ale epocii.

Uneltele din piatră șlefuită, principalele mijloace de producție în epoca neolitică, oglindesc în chip fidel gradul de dezvoltare a comunităților neolitice care le-au făurit.

Studiului acestor unelte nu i s-a acordat, din păcate, prea multă atenție de către arheologi¹, deși el implică aspecte diverse, de natură să genereze concluzii multiple și nu lipsite de interes.

Astfel, trebuie să se ia în considerare nu numai forma finită a uneltei, ci să se stabilească, pe baza materialelor descoperite, fazele și metodele de prelucrare în cadrul procesului tehnologic.

Analiza atentă a tipurilor de unelte², examinarea microscopică a părții active pot furniza date concludente despre obiectul muncii, despre activitățile tot mai diversificate la care serveau aceste unelte, potrivit necesităților și stadiului de dezvoltare a economiei societății neolitice.

În sfîrșit, analizele petrografice³ menite să determine natura rocilor din care s-au lucrat uneltele sînt în măsură să stabilească proveniența materiei prime — locală sau transportată din alte regiuni — precum și tipurile de roci folosite. Aceleași analize pot oferi date despre unele legături între colectivități umane contemporane, situate la distanțe mai apropiate sau mai îndepărtate⁴.

¹ Eugen Comșa, *Date despre uneltele din piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în SCIV 2, 23 1972, p. 245—263; *Idem*, *Uneltele din piatră șlefuită din neoliticul timpuriu de pe teritoriul României*, în Muzeul Național, II, București, 1975, p. 209; Doina Ignat, *Tipologia uneltelor din piatră șlefuită din așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor)*, în *Studii și comunicări*, 1981—1982, p. 11—32; Sabin Adrian Luca, *Un atelier de perforat topoare de la Lîpova-Hodaie*, în *Ziridava*, 1987, p. 25—28.

² Doina Ignat, *op. cit.*, p. 12—15.

³ Determinările rocilor au fost efectuate de colegii Czies Zoltán și Radu Huza, cărora le mulțumim și pe această cale.

⁴ Doina Ignat, *Așezarea neolitică de la Tășad aparținînd grupului Suplacu de Barcău*, în *Crista*, 1987, p. 10—11.

Ne propunem în cele ce urmează să încercăm reconstituirea metodelor de prelucrare prin șlefuire și perforare a uneltelor din piatră pe baza materialelor descoperite în așezările neolitice de la Suplacu de Barcău, Oradea-Salca și Valea lui Mihai (jud. Bihor).

Analizînd uneltele din piatră șlefuită descoperite în așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău, se constată că acestea au fost lucrate pe loc, în așezare, din roci locale, aflate în albia Barcăului care străbate Munții Plopiș⁵.

Într-un stadiu mai puțin avansat al cercetărilor se părea că prelucrarea uneltelor din piatră se efectua prin șlefuire simplă, pe șistuoziitatea rocii, a unor bucăți de piatră de formă aproximativ apropiată formei care urma să se obțină⁶.

Descoperiri ultetrioare, analiza numeroaselor eșantioane de rocă cu urme de prelucrare descoperite în așezare, ne obligă să recunoaștem că această șlefuire simplă nu era singura metodă folosită. Astfel, în săpăturile de la Suplacu de Barcău, au fost găsite numeroase bucăți de rocă (în special șisturi clorito-sericitoase) care prezentau pe una sau mai multe laturi urme de tăiere longitudinală, muchia tăiată avînd o suprafață netedă, șlefuită (pl. I, fig. 1—4).^{*} Prin această metodă din bulgărele de rocă se detașa o bucată de mărimea și forma aproximativă a piesei care trebuia obținută. O bucată de riolit cu urme de rulare, păstrează o suprafață netedă, șlefuită din care s-a desprins prin această metodă o unealtă, probabil o daltă înaltă (pl. I, fig. 5). Aceleași urme de tăiere se pot observa și la piesele din planșa II, fig. 1—3 în diferite faze ale procesului de prelucrare.

Din așezarea de la Oradea-Salca (pl. II, fig. 4) și Suplacu de Barcău (pl. II, fig. 5) provin două piese deosebit de interesante care dovedesc faptul că prin metoda tăierii aplicată pe o unealtă finită se pot obține două piese de același tip. Piesa descoperită în așezarea neolitică de la Oradea-Salca (pl. II, fig. 4) este un *topor plat* în secțiune-plan, plan de formă dreptunghiulară cu ceafa ușor rotunjită. Pe partea dorsală prezintă spărturi — prin utilizare — mai ales în porțiunea cefei. Probabil din acest considerent ea urma să fie transformată în două topoare înalte. Tăierea s-a efectuat pe ambele suprafețe la distanța de 3 mm față de axul central al piesei. Abandonarea ei în stadiu nefinisat se datorește probabil și faptului că tăierea pe cele două fețe nu s-a făcut cu precizie, astfel încît în profil prezintă un prag neregulat între cele două părți, care ar fi făcut imposibilă desprinderea celor două piese fără a se deteriora.

A doua piesă prelucrată prin aceeași metodă provine din așezarea de la Suplacu de Barcău (pl. II, fig. 5). Inițial piesa fusese un topor înalt cu secțiunea plan-plan cu tăișul bine marcat și șlefuit pe ambele suprafețe, dar foarte uzat prin utilizare îndelungată. Probabil că aceeași uzură o prezenta și ceafa — piesa se păstrează în stare fragmentară — astfel încît prin aceeași metodă a tăierii din două planuri s-a încercat obținerea

⁵ Idem, *Tipologia uneltelor* . . . , p. 11.

⁶ *Ibidem*, p. 12; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 249.

^{*} Desenele care însoțesc această lucrare au fost executate de Szabó Barnabás, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

a două topoare mai înguste. Piesa a fost abandonată aproape finisată, fiind probabil ruptă în timpul prelucrării.

Tăierea piesei pe cele două planuri se efectua pînă în momentul în care mai rămînea în mijloc o porțiune de circa 1 cm. În acest stadiu, printr-o lovitură precisă, piesele erau desprinse una de alta. Urmele unor asemenea desprinderi se păstrează pe mai multe eşantioane descoperite la Suplacu de Barcău (pl. II, fig. 5—6). Muchia uneltei astfel obținute păstra o porțiune longitudinală — la mijloc neșlefuită care se finisa ulterior.

În legătură cu uneltele folosite pentru tăierea rocilor și chiar obținerea a două piese dintr-una singură, am analizat cu atenție întreaga gamă de unelte descoperite în așezarea de la Suplacu de Barcău. Dintre toate, dălțile înalte, alungite, cu tăișul drept, bine ascuțit pe ambele planuri par să fi folosit acestui scop. Examineate la microscop ele prezintă striuri de utilizare dispuse pe lungimea și lățimea tăișului, striuri care ar indica o mișcare în plan orizontal a piesei. O încercare de reconstituire a acestei operațiuni (pl. III, fig. 1—2) cu ajutorul unei dălți înalte dovedește că ipoteza pare verosimilă, piesele potrivitându-se în șanțulețele obținute prin tăiere. De altfel, acest tip de piesă este destul de rar în comparație cu alte tipuri de dălți descoperite în așezarea de la Suplacu de Barcău (din totalul de 211 dălți descoperite pînă în anul 1988 în așezare doar 20 de piese sînt de *tip înalt* și toate sînt lucrate din roci foarte dure sau dure).

În același timp se impune observația că majoritatea acestor tipuri de dălți au dimensiuni reduse (între 4—6 cm). Ele se ascuteau, dar se și uzau în același timp prin această utilizare.

Au fost examinate la microscop și dălțile de tip trapezoidal și drept-unghiular. Ambele tipuri prezintă striuri de utilizare dispuse oblic și perpendicular pe tăiș.

Frecvența redusă a dălților de tip înalt precum și celelalte detalii sesizate ar putea constitui o dovadă în plus că ele erau utilizate și ca *unelte pentru făurit unelte*.

Pentru tăierea unor bucăți de rocă sau chiar a unor unelte piesa era probabil fixată într-o menghină de lemn pentru a avea o poziție fixă; este posibil ca și dalta înaltă să fi fost prevăzută cu un mîner de lemn pentru a fi mai ușor deplasată în mod uniform pe suprafața destinată tăierii.

Unelte din piatră perforate

În așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău de unde provin majoritatea pieselor analizate, tehnica perforării uneltelor este în stadiu incipient. Din cele 258 de topoare descoperite pînă în prezent, doar un număr de 26 de piese sînt *topoare perforate* și toate se păstrează în stare fragmentară. Au fost descoperite de asemenea piese cu încercări de perforare, sparte probabil tocmai în momentul prelucrării, cu ajutorul cărora putem reconstitui tehnicile folosite (pl. III, fig. 3—8).

Putem stabili astfel că au fost cunoscute și folosite concomitent cele două tehnici specifice epocii⁷:

- perforarea cu ajutorul unui burghiu din piatră
- perforarea cu un obiect tubular (trestie sau os).

În primul caz piesa era perforată cu ajutorul unui burghiu din piatră, de formă conică alungită, iar peste piesa supusă perforării se presăra nisip de cuarț, fără apă.

Din așezarea de la Suplacu de Barcău provin două piese cu încercare de perforare cu burghiul, ambele în stare fragmentară și neterminate. Se poate observa astfel adîncitura rotundă, de mică profunzime, cu care se începea perforarea (pl. III, fig. 1), precum și etapa următoare cînd se trecea la perforarea propriu-zisă (pl. III, fig. 8).

Cea de a doua metodă prin perforare cu ajutorul unui instrument tubular —trestie sau os frecat între mîini — peste un strat subțire de nisip silicios depus deasupra locului destinat a fi găurit este surprinsă în diferite faze ale executării pe piesele din planșa III, fig. 4—7 (fig. 4 Valea lui Mihai; fig. 6 Oradea-Salca; fig. 3, 5, 7 Suplacu de Barcău). În săpăturile noastre au fost descoperite numeroase miezuri cilindrice rezultate din perforarea prin această metodă (pl. IV, fig. 5).

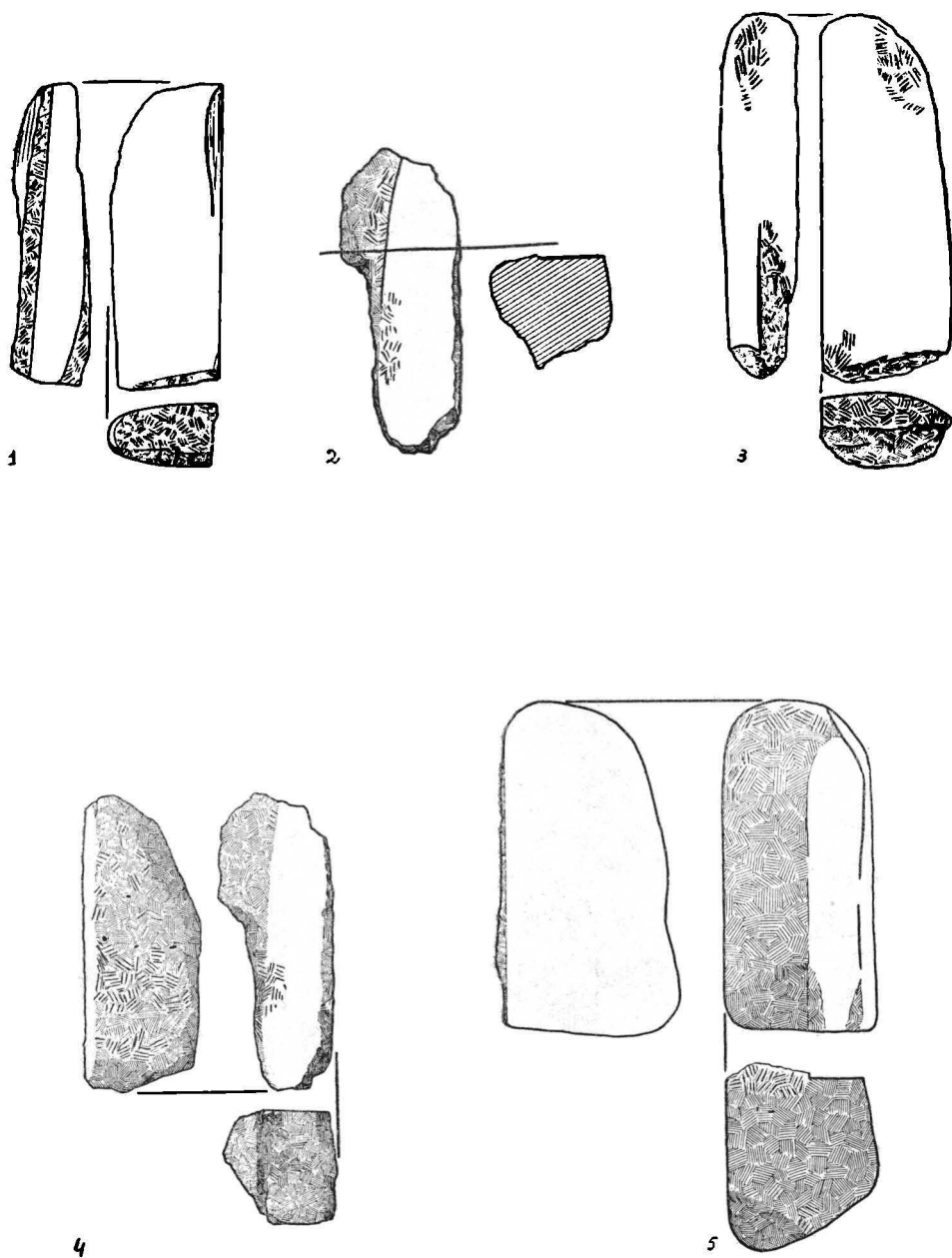
În unele cazuri piesele perforate și rupte fie în timpul executării acestei operațiuni, fie prin utilizare erau perforate din nou. Un topor înalt, descoperit într-o locuință la Suplacu de Barcău (pl. III, fig. 6) prezintă o urmă de perforare în partea superioară. Piesa a fost supusă unei noi încercări de perforare dar abandonată ca „rebut“ deoarece amplasarea noului orificiu nu a fost bine calculată.

De altfel, în așezarea de la Suplacu de Barcău majoritatea pieselor perforate și rupte sînt refolosite apoi în special ca zdrobitoare (pl. IV, fig. 2—4), o dovadă în plus că lucrarea unei asemenea piese necesita un efort considerabil, de aceea era utilizată și în alte scopuri.

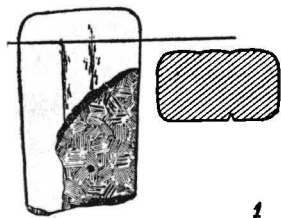
Uneltele perforate sînt de obicei *topoare* care prin introducerea unei cozi de lemn în orificiul astfel obținut deveneau mai eficiente. Din așezarea neolitică de la Oradea-Salca provine însă și un fragment de teslă (pl. IV, fig. 1) care a fost perforată.

Considerăm că ar fi util să se examineze cu atenție întregul material litic descoperit în așezările neolitice din țara noastră pentru a stabili în ce măsură aceste metode de șlefuire și perforare sînt cunoscute și practicate sau dacă se pot sesiza și alte metode. În așezările neolitice din județul Bihor materialele prezentate dovedesc folosirea acestor metode pe scară largă în *atelierul* specializat în făurirea uneltelor din piatră șlefuită de la Suplacu de Barcău, dar și în stațiunile neolitice de la Oradea-Salca și Valea lui Mihai începînd deci din neoliticul mijlociu pînă în neoliticul tîrziu, în etapa de tranziție spre eneolitic.

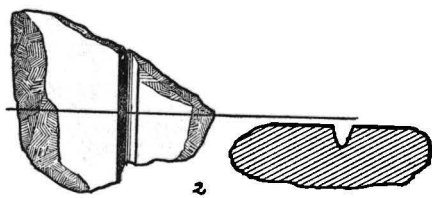
⁷ Joseph Dechelette, *Manuel d'archeologie préhistorique, celtique et gallo-romain*, I, Paris, 1928, p. 512.

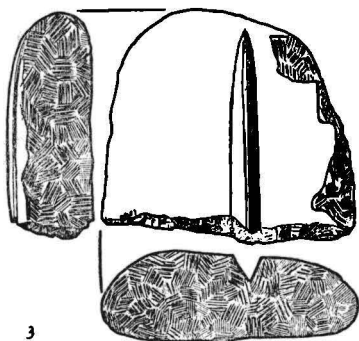
PLANȘA I.

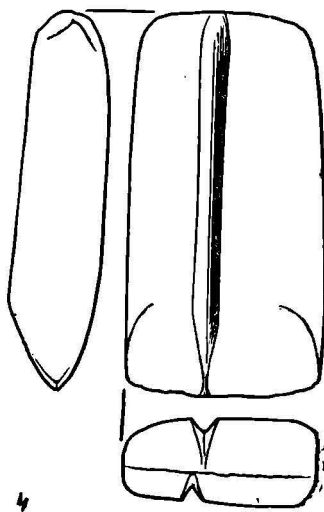
1

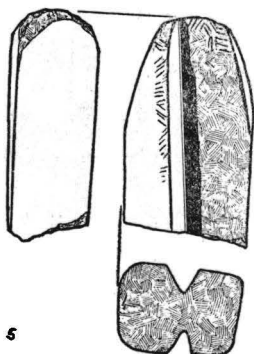
2

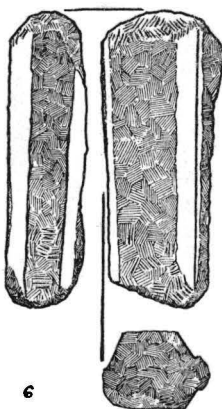
3

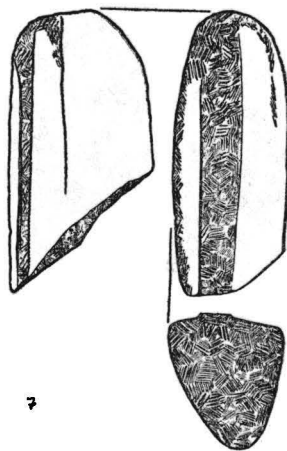
4

5

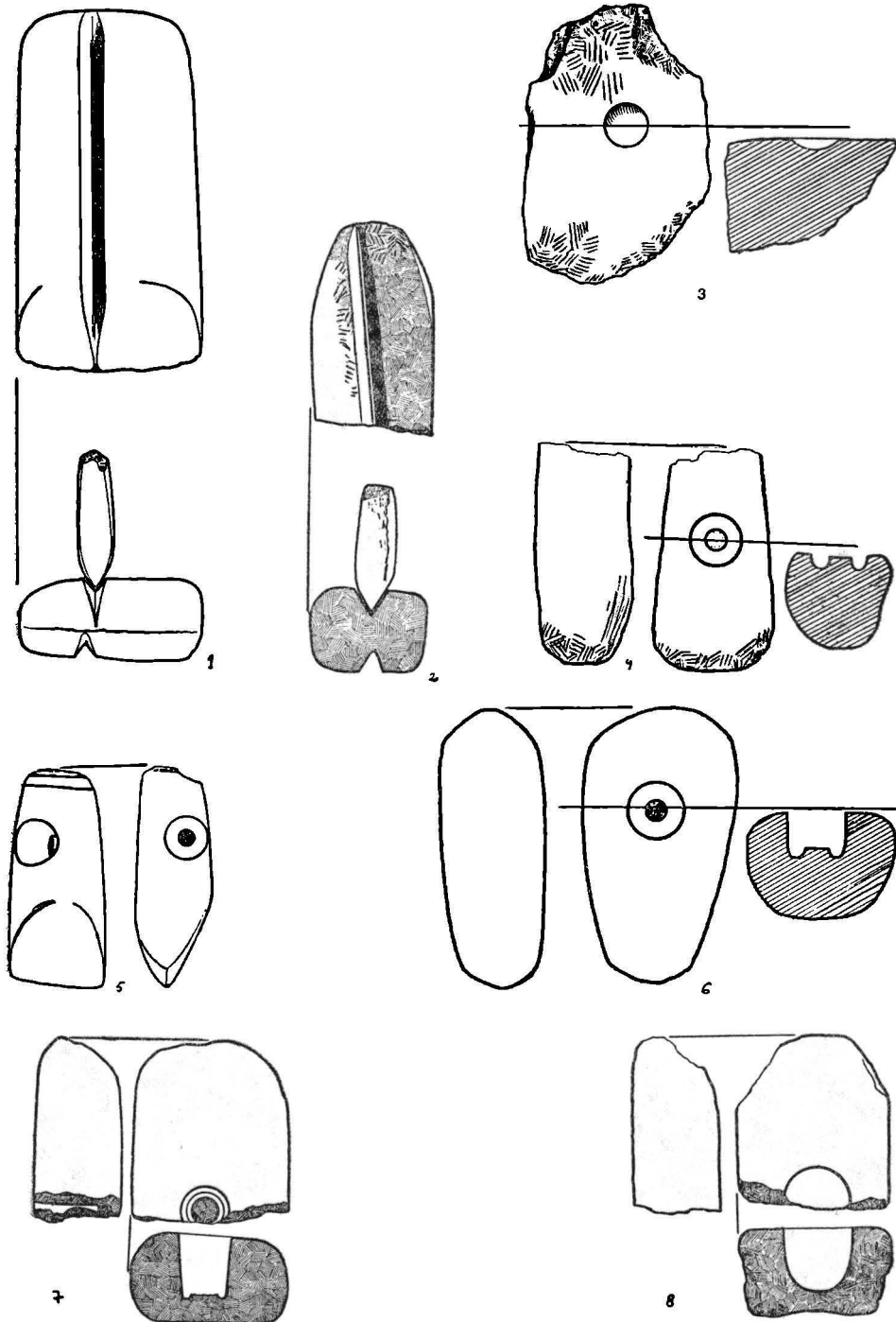

6

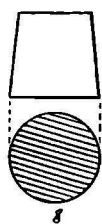
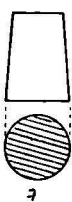
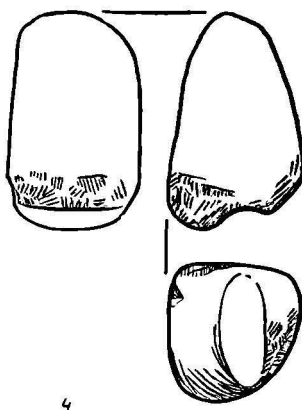
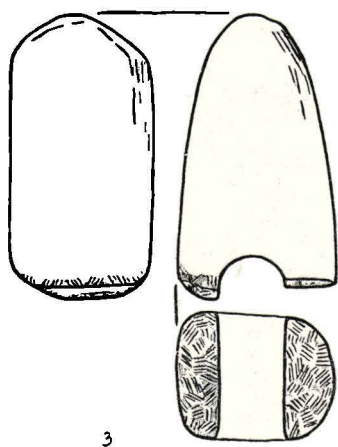
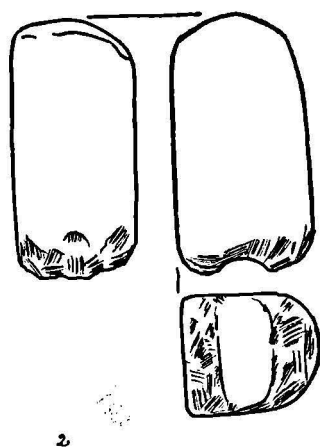
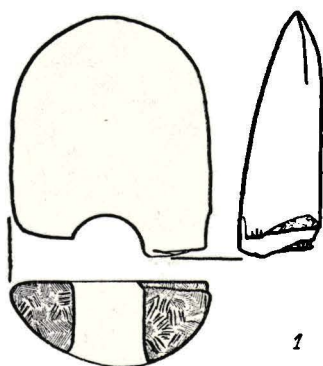

7

PLANȘA II

PLANȘA III

PLANȘA IV

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA ȘUNCUIUȘ JUDEȚUL BIHOR

de
SEVER DUMITRAȘCU și IOAN CRIȘAN

În ziua de 22 iunie 1988 a fost descoperit întâmplător depozitul de bronzuri¹ de la Șuncuiuș² — *Peștera Lesiana*³. *Peștera Lesiana*⁴ se află pe malul stîng al Crișului Repede, în cadrul *Întreprinderii Miniere Șuncuiuș*, j. Bihor. Pare curios totuși că piesele (de ex. *centura*), cu mici excepții, au fost descoperite întregi, ceea ce ne duce cu gîndul la ideea că totuși groapa a fost executată manual, eventual, în vederea lărgirii ei s-a acționat cu ajutorul detonării unui explozibil.

¹ Depozitul a fost descoperit de minierii: *Stelian Fășie*, *Liviu Mateaș* și *Iosif Ferenczik*, care au efectuat o explozie pentru a realiza o groapă în vederea fixării unui cablu pe care urma să se instaleze un podeț de trecere de pe malul drept pe malul stîng al Crișului Repede, în cadrul *Întreprinderii Miniere Șuncuiuș*, j. Bihor. Pare curios totuși că piesele (de ex. *centura*), cu mici excepții, au fost descoperite întregi, ceea ce ne duce cu gîndul la ideea că totuși groapa a fost executată manual, eventual, în vederea lărgirii ei s-a acționat cu ajutorul detonării unui explozibil.

² Descoperirea depozitului ne-a fost anunțată în ziua de 23 iunie 1988, între orele 10—12 de către ing. *Nicolae Noje*, de loc din satul Bălnaca, com. Șuncuiuș, cunoscător excelent al locurilor natale și a exploatărilor de argilă refractară de la Șuncuiuș, căruia îi mulțumim și pe această cale. Aducem de asemenea mulțumiri conducerii *Întreprinderii Miniere Șuncuiuș*, ing. dr. *Virgil Iga* — directorul întreprinderii și organelor locale de partid și de stat, primarului comunei Șuncuiuș, *Dumitru Ianc* și organelor de miliție din comună, pentru salvarea depozitului și predarea lui integrală Complexului Muzeal Județean Bihor. În ziua de 24 iunie din însărcinarea noastră (a lui S.D. — n.n.) Ioan Crișan — muzeograf la Oficiul Județean Bihor s-a deplasat la fața locului, iar în 25 iunie, după cercetarea locului descoperirii și a începerii unor cercetări amănunțite și sistematice, depozitul a fost adus în ziua de 26 iunie și înregistrat în patrimoniul secției de istorie a Complexului Muzeal Județean Bihor — Oradea.

³ Localnicii, locuitorii satului Bălnaca, com. Șuncuiuș, cei mai buni cunoscători ai locurilor numesc peștera, ca de altfel și cabana, din apropiere, *Lesiana*, după o legendă care circulă în satul lor, ale cărei peripeții lumești s-au petrecut în această peșteră cu o femeie din satul lor numită astfel. Încă din 1905 există date despre peșterile *Moanei* și *Lesiana*, date ca fiind în valea Mișidului. Nu este exclus ca la începutul secolului intrarea să se fi făcut în galeria interioară a peșterii și prin partea superioară din Dealul Groșilor, din valea Mișidului. Unul dintre minierii de la Șuncuiuș — Ioan Sava, ne-a relatat că el însuși a intrat în peșteră prin această parte, dar a fost prins în strangularea unui horn, de unde a fost scos de către ortacii săi, avînd și azi cicatricea unde l-a ars virful sfredeiului cu ajutorul căruia au lărgit strînsura în care se afla pentru a-l scoate afară.

⁴ L. Vălenaș, A. Jurkiewicz, *Studiu complex al carstului din zona Șuncuiuș-Mișid (Munții Pădurea Craiului)*, în *Nymphaea*, VIII—IX, Oradea, 1980—1981, p. 311—378; p. 312: „În 1905 avem deja date certe privind cunoașterea peșterilor Moanei și Lesiana din Valea Mișidului”. Vezi explicația, pe larg, la p. 343. Că la

dintre toate peşterile din zona carstică Şuncuiuş, situată în partea nordică a Masivului Pădurea Craiului. Depozitul a fost găsit la intrarea în peşteră, pe malul stîng al Crişului Repede, la 6—8 m de cursul actual al râului. Peştera se află, împreună cu peştera Mişidului —, aşezată între vîlcelul Hodoabei în amonte şi valea Mişidului în aval „Imediat în avalul Canionului Hodoabei, (unde) versantul stîng al Crişului Repede prezintă un perete compact de calcar, înalt de peste 55 m, ridicat direct din albia Crişului. În acest perete, la altitudinea de 307 m şi la numai 1 m altitudine relativă se deschide un important portal, cu o formă perfect semi-circulară, de 33/20 m⁴⁵. În stînga acestei intrări, în pămîntul de umplutură de pe patul peşterii, depus între peretele peşterii şi malul pîriului peşterii Lesiana (peştera e activă), la adîncimea de 0,40—0,80 m a fost descoperit un important depozit de bronzuri ce face obiectul acestei lucrări.

Condiţiile descoperirii nu se cunosc, date fiind împrejurările fortuite în care a fost găsit. Descoperitorii ne-au relatat că au găsit în zona exploziei, deci şi a depozitului, mai multe pietre a căror dispunere nu va putea fi cunoscută niciodată. Ţinem să mai remarcăm următoarele: în gura peşterii se află depuneri datînd de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul primei vîrste a epocii fierului (R-BrCD-HaA₁), depuneri ce apar la 0,15/0,20 m adîncime şi continuă pînă la 0,30/—0,40 m adîncime de la actualul nivel de călcare. Există şi gropi unde vestigiile se adîncesc (în gropi etc.) pînă la 1—1,30 m adîncime de la actualul nivel de călcare, din care pricină nu putem şti care este relaţia concretă — stratigrafică, cronologică şi istorico-culturală între depozit şi vestigiile descoperite în gura peşterii cu ocazia cercetărilor sistematice efectuate în vederea eliberării terenului de sarcină arheologică. În zona depozitului, cu ocazia cercetărilor sistematice (inclusiv controlarea pămîntului scos anterior din groapă) au mai fost descoperite două piese — două fragmente de *pandantive caliciforme* făcînd parte sigur din depozit. În zona cercetată, dar la 4 m depărtare spre interiorul peşterii au fost descoperite la 0,18 m adîncime sub nivelul actual de călcare resturile unei vetre de foc, sub care, la demontare, au mai fost găsite trei ace: un ac cu tortiţă, un ac cu capul discoidal şi un fragment de ac(vîrf?). Ceramica descoperită e de tipul epocii tîrzii a bronzului, începutul hallstattului: grosieră şi fină. Se reliefează ceramica cu „două feţe“ — caracteristică perioadei — cărămizie în interior şi neagră în exterior, canelată şi ceramica fină, neagră, ornamentată cu motive lustruite. Se poate admite o parţială contemporaneitate între depozit şi stratul de depuneri BrCD-HaA₁, însă în afară de considerentele de ordin tipologic, stilistic şi cultural *nu* avem concret nici un detaliu arheologic, *stratigrafic* pentru a putea stabili exact *momentul îngropării* depozitului şi nici natura sa (mormînt?, cenotaf, îngropare rituală, de cult etc.).

această peşteră se referă descoperirile ne-o demonstrează şi L. Vălenaş, A. Jurkiewicz, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 350: „În peretele compact care urmează între ultimul vîlcel (canion) şi Valea Mişidului se deschide la 10 m altitudine relativă portalul impozant de 8/9 m al Peşterii Napiştileu. Cavitatea a fost descoperită probabil după construirea căii ferate Oradea—Cluj (1870). Prima explorare şi topografie integrală a fost realizată abia în 1970 de I. Emödi. În 1979 L. Vălenaş şi A. Jurkiewicz realizează o hartă mai detaliată pentru 195 m galerii.“

⁵ L. Vălenaş, A. Jurkiewicz, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 343.

A. DEPOZITUL DE BRONZURI

UNELTE

I. SECERI CU BUTON

(4 piese)

1. **Seceră de bronz** de tipul cu buton, cu nervură pe margine şi lăţimea de 3 cm (*MO*⁶, Inv. nr. 13691) (Pl. XIV/1).

2. **Seceră de bronz** de tipul cu buton, cu nervură pe margine. Are lăţimea de 3 cm (*MO*, Inv. nr. 13692) (Pl. XV/1).

3. **Seceră de bronz** de tipul cu buton, cu nervură pe margine. E lată de 3 cm (*MO*, Inv. nr. 13693) (Pl. XV/2).

4. **Seceră de bronz** de tipul cu buton. Are nervură pe margine. Lama are lăţimea de 3 cm. (*MO*, Inv. nr. 13694) (Pl. XIV/2).

În depozitul de tipare de turnat bronzuri descoperit la *Oşorhei*, j. Bihor, pe valea Crişului Repede, în amonte de Oradea, se află şi două tipare de gresie pentru două seceri cu buton, dar care au unele detalii de turnare ce le deosebesc de secerile cu buton descoperite în gura peşterii Lesiana de la Şuncuiuş. Depozitul de tipare de la *Oşorhei* a fost datat de M. Petrescu-Dîmboviţa, în corpusul depozitelor de bronzuri din România, în Bronz târziu (secolul XIII î.e.n.)⁷. Secerile de tipul cu buton au fost plasate cronologic în depozitele descoperite în România din Bronzul târziu (sec. XIII î.e.n.) până în Hallstatt B₁ (sec. X î.e.n.). Redăm mai jos localităţile unde s-au descoperit depozite de bronzuri în care s-au găsit seceri de tipul cu buton:

a) **Bronz târziu**, 1. *Aleşd I*, j. Bihor; 2. *Bătarci*, j. Satu Mare; 3. *Beltiug*, j. Satu Mare; 4. *Costiui I*, com. Rona de Sus, j. Maramureş; 5. *Domâneşti I*, com. Moftinu Mic, j. Satu Mare; 6. *Fodora*, com. Gilgău, j. Sălaj; 7. *Ileanda*, j. Sălaj; 8. *Lăpuş*, j. Maramureş; 9. *Mociu*, j. Cluj; 10. *Panticeu*, j. Cluj; 11. *Seleuş*, com. Daneş, j. Mureş; 12. *Topliţa*, com. Letca, j. Mureş; 13. *Uriu*, j. Bistriţa-Năsăud; 14. *Valea Largă*, j. Mureş; 15. *Tomeşti*, j. Vaslui; 16. *Constanţa-Palas*, j. Constanţa; 17. *Gura Dobrogei*, com. Cogeaşlac, j. Constanţa.

b) **Hallstatt A₁**: 18. *Aiud*, j. Alba; 19. *Alţina*, j. Sibiu; 20. *Band*, j. Mureş; 21. *Biharea*, j. Bihor; 22. *Caransebeş*, j. Caraş-Severin; 23. *Căuaş III*, j. Satu Mare; 24. *Cetatea de Baltă*, j. Alba; 25. *Cîncu*, j. Braşov; 26. *Cugir*, j. Alba; 27. *Deva III*, j. Hunedoara; 28. *Dipşa*, com. Galaţii Bistriţei, j. Bistriţa-Năsăud; 29. *Galoşpetreu*, com. Tarcea, j. Bihor; 30. *Guşteriţa II*, j. Sibiu; 31. *Igris*, com. Sinnicolau Mare, j. Timiş; 32. *Lăţunaş*, com. Jamu Mare, j. Timiş; 33. *Moldova Veche I*, oraş Moldova Nouă, j. Caraş-Severin; 34. *Pecica II*, j. Arad; 35. *Pecica IV*, j. Arad; 36. *Popeşti*, com. Baciui, j. Cluj; 37. *Rapoltu Mare*, j. Hunedoara; 38. *Sfăraş*, com. Almaşu, j. Sălaj; 39. *Sicheviţa*, j. Caraş-Severin; 40. *Sighetul Mar-*

⁶ Complexul Muzeal Judeţean Bihor-Oradea, Secţia de istorie — *Muzeu Oradea Inventar Nr.* (în continuare se va nota *MO*, Inv. nr.).

⁷ M. Petrescu, Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Buc., 1977, p. 65, pl. 57/3, în continuare se va nota *Depozite...*; cf. şi *idem*, *Die Sichel in Rumänien mit Corpus der jung — und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens, Prähistorische Bronzefunde*, XVIII, 3, München, 1978 (nouă inaccesibilă).

mației I, j. Maramureș; 41. *Suseni*, j. Mureș; 42. *Spălanca II*, com. Ho-pîrta, j. Alba; 45. *Tăut*, com. Bătar, j. Bihor; 44. *Timișoara*, j. Timiș; 45. *Treznea*, com. Agrij, j. Sălaj; 46. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 47. *Valea lui Mihai*, j. Bihor; 48. *Zlatna III*, j. Alba; 49. *Iliseni*, com. Santa Mare, j. Botoșani.

c) **Hallstatt A₂**: 50. *Căpușu de Cîmpie*, com. Inclăzel, j. Mureș; 51. *Cenad*, j. Timiș; 52. *Dezmir*, j. Cluj; 53. *Dirja*, com. Pânticeu, j. Cluj;

d) **Hallstatt B₁**: 54. *Cluj-Napoca II*, j. Cluj; 55. *Cornești*, j. Mureș; 56. *Sălard*, j. Bihor; 57. *Suatu*, j. Cluj; 58. *Spălnaca I*, com. Hopîrta, j. Alba; 59. *Tăuteu*, j. Bihor; 60. *Vărd I*, oraș Agnita, j. Sibiu; 61. *Zagon I*, j. Covasna⁸.

II. DALȚI

(1 piesă)

5. **Daltă de bronz**, lucrată din bară rotundă în secțiune, ascuțită la amîndouă capetele. Are lungimea de 20,5 cm și Ø barei de 1,6 cm. (MO, Inv. nr. 13695). (Pl. XVI).

Singura analogie cunoscută, de noi în depozitele de bronzuri, pentru acest tip de daltă, este în depozitul de la Miercurea Ciuc, j. Harghita, dar este o daltă din bară cu secțiunea rectangulară și ornamentată cu motive geometrice în trei registre distincte. Depozitul e datat în Bronzul târziu (sec. XIII î.e.n.)⁹.

Dălțile descoperite în depozitele de bronzuri din România se datează din Bronzul mijlociu (sec. XVI—XIV î.e.n.) pînă în Hallstattul mijlociu (sec. VII î.e.n.) și se pot împărți, *grosso modo*, în șase tipuri: 1. *dălți simple*; 2. *dălți simple ornamentate cu nervuri la capătul superior*; 3. *dălți în formă de pană sau plate*; 4. *dălți în formă de împungătoare*; 5. *dălți cu bara ascuțită la ambele capete* și 6. *dălți cu tub pentru minier*, sau *celturi-dălți*, prin analogie cu *celturile-ciocan* sau cu *celturile* în genere. În județul Bihor a fost descoperită o daltă cu tub de înmănășare — numită corect: daltă-celt, în așezarea Otomani de pe „Dealul Vida” de la Sălacea și a fost datată în R—Br—B₂¹⁰ (deci în Bronzul mijlociu), în analogie cu piesele găsite la *Pietroasa* (România) și *Bullendorf* (Austria). Tot în județul Bihor a fost descoperit și un tipar-valvă pentru turnarea dălților cu tub pentru minier, adică a celturilor-dălți, la Sîntion¹¹ iar un alt tipar-valvă în așezarea de la *Derșida*¹² din județul Sălaj, ambele descoperiri situîndu-se în județele din nord-vestul României.

⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozite, s.v.*

⁹ *Idem, ibidem*, p. 63—64, pl. 54/5.

¹⁰ I. Ordentlich, *Contribuția săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vida” (com. Sălacea, j. Bihor) la cunoașterea culturii Otomani*, în *Satu Mare. Studii și Comunicări*, II, 1972, p. 68, pl. XVIII/11.

¹¹ A. D. Alexandrescu, *Săpăturile de salvare de la Sîntion*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 487 și urm.; MO, Inv. nr. 4987.

¹² N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980, p. 60 menționează descoperirea „în nivelul trei, (a) unui tipar de turnat, lucrat dintr-un filit sericitos, pe care se pot observa pete de oxizi de cupru (pl. 38/14). În tipar se turnau dălți cu tub, cu gaură concavă și plisc, avînd o nervură sub buză”. Aduce în sprijin analogiile de la *Sălacea*,

Repertoriul descoperirilor de dălţi din depozitele de bronzuri din România indică prezenţa acestor piese din Bronzul mijlociu (sec. XVI—XIV î.e.n.) şi continuă pînă în Hallstatt mijlociu (sec. VII î.e.n.). Au cea mai lungă viaţă, alături de brăţările din bară, care însă sunt prezente şi în Hallstatt târziu (D). În ceea ce priveşte dălţile cu tub pentru minier, repertoriul lor în depozitele de bronzuri e mai restrîns, din Bronzul mijlociu (*Rimetea*¹³, j. Alba; *Sălăcea*¹⁴, j. Bihor), sînt prezente pînă în Hallstatt B₃. Există probe — cele trei tipare-valve: *Sintion*, j. Bihor, *Pecica*, j. Arad şi *Derşida*, j. Sălaj, că aceste *celturi-dălţi* se turnau şi în nord-vestul României, încă din Bronzul mijlociu.

Redăm mai jos un repertoriu al acestor patru tipuri de dălţi¹⁵:

I. 1. Dălţi simple

a) **Bronz târziu**: 1. *Fodora*, com. Gilgău, j. Sălaj.

b) **Hallstatt A₁**: 2. *Cincu*, j. Braşov; 3. *Spălnaca II*, com. Hopîrta, j. Alba; 4. *Uioara de Sus*, oraş Ocna Mureş, j. Alba.

2. Dălţi cu nervuri în relief la capătul superior

a) **Hallstatt A₁**: *Uioara de Sus*, oraş Ocna Mureş, j. Alba.

3. Dălţi plate

a) **Bronz târziu**: 1. *Rădeni*, j. Iaşi; 2. *Ulmi*, com. Beceşti, j. Iaşi.

b) **Hallstatt A₁**: 3. *Uioara de Sus*, oraş Ocna Mureş.

c) **Hallstatt B₁**: 4. *Nou Săsesc*, com. Laslea, j. Sibiu.

d) **Hallstatt C**: 5. *Vinţu de Jos*, j. Alba („o daltă de fier“).

4. Dălţi în formă de împungătoare

a) **Hallstatt A₁**: 1. *Pecica*, j. Arad.

5. Dălţi din bară ascuţite la ambele capete

a) **Bronz târziu**: 1. *Miercurea Ciuc*, j. Harghita.

II. 6. Dălţi cu tub pentru minier (celturi-dălţi sau dălţi-celturi).

a) **Bronz mijlociu**: 1. *Rimetea*, j. Alba.

b) **Bronz târziu**: 2. *Domăneşti II*, com. Moftinu Mic, j. Satu Mare; 3. *Fodora*, com. Gilgău, j. Sălaj; 4. *Gîrbou*, j. Sălaj; 5. *Ghermăneşti*, j. Vaslui; 6. *Rădeni*, j. Iaşi; 7. *Rîseşti*, com. Drînceni, j. Vaslui; 8. *Ruginosa*, com. Dulceşti, j. Neamţ; 9. *Ulmi*, com. Belceşti, j. Iaşi.

c) **Hallstatt A₁**: 10. *Aluniş*, com. Benesat, j. Sălaj; 11. *Bocşa Montană*, j. Caraş-Severin; 12. *Căuaş III*, j. Satu Mare; 13. *Cetatea de Baltă*, j. Alba; 14. *Cincu*, j. Braşov; 15. *Deva III*, j. Hunedoara; 16. *Dumeşti*, com. Vraţa, j. Hunedoara; 17. *Guşteriţa II*, oraş Sibiu, j. Sibiu; 18. *Spălnaca II*, com. Hopîrta, j. Alba.

d) **Hallstatt A₂**: 19. *Căpuşu de Cîmpie*, com. Inclăzel, j. Mureş.

a unui tipar de turnat de la Pecica, descoperit în condiţii stratigrafice neprecizate. Face următoarele precizări cronologice: „O daltă-celt (s.n. — S.D.) aproape identică cu forma negativului din tiparul de la Derşida, a fost descoperită în Austria, la Bullendorf (Pittoni), 1954, p. 290, fig. 199/9). Exemplarul a fost reluat în discuţie şi atribuit perioadei finale a culturii Unetiçe (Br. A₂—B₁) (Schubert, 1973, p. 25, 63). Piese din România, unele descoperite în contexte sigure, se pot data ceva mai târziu“.

¹³ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozite*, p. 42, s.v., pl. 7/6.

¹⁴ I. Ordentlich, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 68.

¹⁵ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozite*, s.v.

e) **Hallstatt B₁**: 20. *Arad II*, j. Arad; 21. *Cetea*, com. Galda de Jos, j. Alba; 22. *Cornești*, j. Mureș; 23. *Moigrad I*, com. Mirșid, j. Sălaj; 24. *Săcueni*, j. Bihor; 25. *Spălnaca I*, com. Hopârta, j. Alba.

f) **Hallstatt B₂**: 26. *Sîngeorgiu de Pădure I*, j. Mureș; 27. *Tg. Mureș*, j. Mureș; 28. *Tg. Secuiesc II*, j. Covasna.

g) **Hallstatt B₃**: 29. *Ghirișu Român*, com. Mociu, j. Cluj.

h) **Depozite nesigure**: 30. *Baia Mare*, j. Maramureș; 31. *Cluj-Napoca IV*, j. Cluj; 32. *Vadu Crișului*, j. Bihor.

III. CELTURI — CIOCANE

(1 piesă)

6. **Celt-ciocan** din bronz, cu gaură longitudinală pentru fixarea cozii. Are în partea superioară o „bucșă” pentru întărirea pereților găurii, iar partea inferioară, *plină*, e de asemenea mai groasă. Prezintă urme de folosire, capătul gros are „guler” de pe urma loviturilor aplicate cînd a fost întrebuințat. Are următoarele dimensiuni: $I_1=6$ cm în secțiune mediană; $I_2=6,3$ cm în dreptul nervurii de „sudare” a celor două părți rezultate din tiparele-valve; $gr_1=2$ cm în secțiune mediană; $gr_2=2,3$ cm în secțiunea „bucșei” găurii cozii (partea superioară); $gr_3=2,3$ cm în secțiunea porțiunii pline și $gr_4=2,6$ cm pe capul de batere (partea inferioară). (MO, Inv. nr. 13696) (Pl. XVII/2).

În depozitele de bronzuri din România prezența celturilor-ciocan du-rează din Bronzul tîrziu (sec. XVI—XIV î.e.n.), pînă în Hallstattul B₁ (sec. X î.e.n.) cu o *sincopă* în Hallstattul A₂. E o evoluție identică cronologic cu a centurilor de bronz (Br. tîrziu — HaB₁ cu o *sincopă* în HaA₂). Ne întrebăm dacă aceste celturi-ciocan nu aveau un rol (?) în fixarea *tuturilor* (?) ori *pandantivelor caliciforme* (zise „apărătoare de ac”) pe partea de piele a centurii sau în „șiragul” format cu ajutorul saltaleonilor și atîrnat la centură, eventual pe platoșă (Panzer) sau pe partea exterioară a *scutului* (?). La aceste manevre de montare-demontare fiind nevoie, ca în *echipamentul* prezentat de noi, de *ciocan* și *daltă*.

Redăm mai jos frecvența descoperirilor de *celturi-ciocane* în depozitele de bronzuri din România¹⁶:

a) **Bronz tîrziu**: 1. *Corund*, j. Harghita; 2. *Domănești I*, com. Moftinu Mic, j. Satu Mare; 3. *Seleuș*, com. Daneș, j. Mureș; 4. *Drajna de Jos*, com. Drajna, j. Prahova.

b) **Hallstatt A₁**: 5. *Aiud*, j. Alba; 6. *Dipșa*, com. Galații-Bistriței, j. Bistrița-Năsăud; 7. *Gușterița II*, oraș Sibiu; j. Sibiu; 8. *Ocna Sibiului*, j. Sibiu; 9. *Spălnaca II*, com. Hopârta, j. Alba; 10. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba.

c) **Hallstatt B₁**: 11. *Cornești*, j. Mureș; 12. *Nou Săsesc*, com. Laslea, j. Sibiu; 13. *Șieu II*, com. Rozavlea, j. Maramureș; 14. *Vărd I*, oraș Agnita, j. Sibiu.

Putem constata, după descoperirile făcute pînă în prezent, că *celturile-ciocane* apar numai în trei descoperiri din nord-vestul României

¹⁶ *Idem, ibidem*, s.v.

— *Domănești I*, j. Satu Mare, *Șieu II*, j. Maramureș și *Șuncuiuș* — *Lesiana*, j. Bihor, fiind frecvente în depozitele din centrul Transilvaniei intracarpatice și în Subcarpații Munteniei.

IV. CELTURI CU GURA CONCAVĂ

(1 piesă)

7. Celt de bronz cu gura concavă. Are buza moderat concavă, toartă pentru prinderea cozii și cioc sau plisc neaccentuat în partea opusă. Sub buză e ornamentat cu patru fascicule de linii concentrice frunte în dreptul secțiunii longitudinale, de „sudare“ a celor două părți rezultate din tiparele-valve. Are următoarele dimensiuni: $I_1=11,7$ cm (în secțiunea pliscului); $I_2=11,4$ cm (în secțiunea torții); $I_3=10,6$ cm (în secțiune medie); $l=3,7$ cm (a *lamei* tășului) și \varnothing tubului pentru mîner (în interior), fiind oval, de $1,9$ cm \times $2,4$ cm. (*MO*, Inv. nr. 13697) (Pl. XVII/1).

Dăm mai jos un repertoriu al depozitelor de bronzuri ce conțin și celturi cu gura concavă. Nu avem intenția să discutăm originea celturilor cu gura concavă, operație ce necesită un studiu special întins, ca și asupra secerilor cu buton, vîrfurilor de lance, brățărilor din bară, ci doar menționăm că la fel ca *secerile cu buton*, *celturile-ciocan*, *centurile*, *tutului*, *pandantivele caliciforme*, *falerele* și *verigile de picior*, celturile cu gura concavă apar în depozite numai în Bronzul târziu (sec. XIII î.e.n.) și durează, ne referim numai la celturile cu gura concavă, pînă în Hallstattul B₂. Ca număr de descoperiri situația, cunoscută de noi, se prezintă astfel: în Bronzul târziu: 26 descoperiri; în Hallstatt A₁: 25 de descoperiri; în Hallstatt A₂: 7 descoperiri; în Hallstatt B₁: 18 și în Hallstatt D₁: 6 descoperiri.

Dăm mai jos depozitele¹⁷ în care s-au găsit celturi cu gura concavă, fără a face precizări de tipuri și variante, care necesită, cum am mai specificat mai sus, un studiu sau studii speciale dedicate acestor piese de bronz:

a) **Bronz târziu:** 1. *Aleșd I*, j. Bihor; 2. *Bătărci*, j. Satu Mare; 3. *Belciug*, j. Satu Mare; 4. *Cara*, com. Cojocna, j. Cluj; 5. *Coștii I*, com. Rona de Sus, j. Maramureș; 6. *Crăciunești*, com. Bocicioiu Mare, j. Maramureș; 7. *Deva*, j. Hunedoara; 8. *Dobrocina*, com. Gilgău, j. Cluj; 9. *Domănești I*, com. Moftinu Mic, j. Satu Mare; 10. *Dragomirești*, j. Maramureș; 11. *Fodora*, com. Gilgău, j. Sălaj; 12. *Gheja*, oraș Luduș, j. Mureș; 13. *Gîrbou*, j. Sălaj; 14. *Gurushlău*, com. Hereclean, j. Sălaj; 15. *Horoatu Cehului* (Horoatu Român), oraș Cehu Silvaniei, j. Sălaj; 16. *Ileanda*, j. Sălaj; 17. *Lăpuș* (Lăpușu Român), j. Maramureș; 18. *Panticeu*, j. Cluj; 19. *Rebrișoara I*, com. Săsciori, j. Alba; 20. *Rebrișoara II*, com. Săsciori, j. Alba; 21. *Rozavlea III*, j. Maramureș; 22. *Săliște*, com. Băsești, j. Maramureș; 23. *Seleuș*, com. Daneș, j. Mureș; 24. *Suciu de Jos I*, com. Suciu de Sus, j. Maramureș; 25. *Uriu*, j. Bistrița-Năsăud; 26. *Drajna de Jos*, com. Drajna, j. Prahova.

b) **Hallstatt A₁:** 27. *Aluniș*, com. Benesat, j. Sălaj; 28. *Birsana*, j. Maramureș; 29. *Căuaș III*, j. Satu Mare; 30. *Cheșereu*, com. Cherechiu,

¹⁷ *Idem*, *ibidem*, s.v.

j. Bihor; 31. *Cugir*, j. Alba; 32. *Deva IV*, j. Hunedoara; 33. *Dipșa*, com. Galații Bistriței, j. Bistrița Năsăud; 34. *Dumbrava*, j. Timiș; 35. *Galoș-petru*, com. Tarcea, j. Bihor; 36. *Gușterița II* — Sibiu, j. Sibiu; 37. *Petroșani II*, j. Hunedoara; 38. *Popești*, com. Baci, j. Cluj; 39. *Rapoltu Mare*, j. Hunedoara; 40. *Rus*, j. Sălaj; 41. *Satu Mare*, j. Satu Mare; 42. *Sălaj*, județ; 43. *Sfăraș*, com. Almașu, j. Sălaj; 44. *Sighetul Marmăției I*, j. Maramureș; 45. *Suseni*, j. Mureș; 46. *Spălnaca II*, com. Hopârta, j. Mureș; 47. *Treznea*, com. Agrij, j. Sălaj; 48. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 49. *Valea lui Mihai*, j. Bihor; 50. *Zlatna III*, j. Alba; 51. *Socu*, com. Bărbătești, j. Gorj.

c) **Hallstatt A₂**: 52. *Dacia*, com. Jibert, j. Brașov; 53. *Dezmir*, j. Cluj; 54. *Dirja*, com. Pânticeu, j. Cluj; 55. *Finațe*, com. Budești, j. Bistrița Năsăud; 56. *Prejmer*, j. Brașov; 57. *Variaș*, j. Timiș; 58. *Zlatna II*, j. Alba.

d) **Hallstatt B₁**: 59. *Brăduț*, j. Covasna; 60. *Cetea*, com. Galda de Jos, j. Alba; 61. *Cluj-Napoca II*, j. Cluj; 62. *Cornești*, j. Mureș; 63. *Fizeșu Gherlii I*, j. Cluj; 64. *Lara II*, j. Cluj; 65. *Josani*, com. Căbești, j. Bihor; 66. *Moigrad I*, com. Mîrșid, j. Sălaj; 67. *Nou Săsesc*, com. Laslea, j. Sibiu; 68. *Porumbenii Mari*, com. Mugeni, j. Harghita; 69. *Săcueni*, j. Bihor; 70. *Suatu*, j. Cluj; 71. *Spălnaca I*, com. Hopârta, j. Alba; 72. *Tăuteu*, j. Bihor; 73. *Vărd I*, oraș Agnita, j. Sibiu; 74. *Visuia*, com. Micești de Cîmpie, j. Bistrița Năsăud; 75. *Zagon II*, j. Covasna; 76. *Simbăta Nouă I*, com. Topolog, j. Tulcea.

e) **Hallstatt B₂**: 77. *Blăjenii de Jos*, com. Sintereag, j. Bistrița Năsăud; 78. *Tg. Mureș*, j. Mureș; 79. *Tg. Secuiesc I*, j. Covasna; 80. *Tg. Secuiesc II*, j. Covasna; 81. *urii III*, j. Covasna; 82. *Birlad*, j. Vaslui.

ARME

V. VIRFURI DE LANCE

(2 piese)

8. **Virf de lance** din bronz, în formă de frunză, cu tub pentru tijă (bară rotundă), cu nervură viguroasă pe mijloc și gaură pentru cuiul de fixare a tijei în tubul vârfului de lance. Are vârful îndoit, probabil din vechime sau de pe urma exploziei. Nu se observă însă urme de lovire. Dimensiuni: L=17 cm; l (lamei)=4,1 cm; Ø tubului pentru tijă=2,4 cm. (MO, Inv. nr. 13698) (Pl. XVIII).

9. **Virf de lance** din bronz, de formă rombică, cu tub pentru tijă (bară rotundă), cu nervură puternică pe mijloc și gaură pentru cuiul de fixare a tijei în tubul vârfului de lance (suliță?). Dimensiuni: L=14,8 cm; l (lamei)=3,1 cm; Ø tubului pentru tijă=2 cm. (MO, Inv. nr. 13699) (Pl. XIX).

Virfurile de lance, la fel ca brățile din bară sau dălțile au o viață lungă în epoca bronzului și prima vîrstă a fierului. În ceea ce privește studiul nostru, pentru descoperirile de la Șuncuiuș, ne referim numai la descoperirile din depozitele începînd cu Bronzul mijlociu (de fapt numai două descoperiri cunoscute de noi) și mergînd pînă la sfîrșitul apariției acestor piese în depozitele datate în Hallstatt B₃ (tot numai cu două descoperiri cunoscute de noi, ca și în Bronzul mijlociu).

Prezentăm mai jos repertoriul¹⁸ depozitelor care conțin virfuri de lance, urmînd ca studii ulterioare să stabilească tipurile și variantele tuturor acestor descoperiri:

a) **Bronz mijlociu:** 1. *Vârșand*, com. Pilu, j. Arad; 2. *Păuliș*, j. Arad (? nesigur).

b) **Bronz târziu:** 3. *Bătarci*, j. Satu Mare; 4. *Domănești I*, com. Mof-tinu Mic, j. Satu Mare; 5. *Gîrbou*, j. Sălaj; 6. *Hășmaș*, com. Rus, j. Sălaj; 7. *Lozna*, j. Sălaj; 8. *Miercurea Ciuc*, j. Harghita; 9. *Mociu*, j. Cluj; 10. *Pan-ticeu*, j. Cluj; 11. *Petroșani I*, j. Hunedoara; 12. *Rebrișoara I*, com. Săsciori, j. Alba; 13. *Stupini*, com. Sînmihaiul de Cîmpie, j. Bistrița Năsăud; 14. *Șieu I*, com. Rozavlea, j. Maramureș; 15. *Uriu*, j. Bistrița Năsăud; 16. *Drajna de Jos*, com. Drajna, j. Prahova; 17. *Putreda*, com. Greabănu, j. Buzău.

c) **Hallstatt A₁:** 18. *Aiud*, j. Alba; 19. *Aluniș*, com. Benesat, j. Sălaj; 20. *Band*, j. Mureș; 21. *Berzasca*, j. Caraș-Severin; 22. *Biharea*, j. Bihor; 23. *Bocșa Română*, j. Caraș-Severin; 24. *Bogata*, j. Mureș; 25. *Caransebeș*, j. Caraș-Severin; 26. *Cheșereu*, com. Cherechiu, j. Bihor; 27. *Cincu*, j. Brașov; 28. *Cîmpulung la Tisa*, j. Maramureș; 29. *Crasna*, j. Sălaj; 30. *Cubulcut*, com. Săcueni, j. Bihor; 31. *Deva III*, j. Hunedoara; 32. *Dipșa*, com. Galații Bistriței, j. Bistrița Năsăud; 33. *Frîncenii de Piatră*, com. Gilgău, j. Sălaj; 34. *Gad*, com. Ciacova, j. Timiș; 35. *Galoșpetreu*, com. Tarcea, j. Bihor; 36. *Gușterița II* — Sibiu, j. Sibiu; 37. *Ocna Sibiului*, j. Sibiu; 38. *Ormeniș*, j. Brașov; 39. *Pecica II*, j. Arad; 40. *Popești*, com. Baci, j. Cluj; 41. *Rapoltu Mare*, j. Hunedoara; 42. *Războieni-Cetate*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 43. *Sălaj*, județ; 44. *Sfăraș*, com. Almașu, j. Sălaj; 45. *Șichevița*, j. Caraș-Severin; 46. *Susenii*, j. Mureș; 47. *Spălnaca II*, com. Hopîrta, j. Alba; 48. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 49. *Zlatna III*, j. Alba; 50. *Sacoți*, com. Slătioara, j. Vîlcea.

d) **Hallstatt A₂:** 51. *Căpușu de Cîmpie*, com. Inclâzel, j. Mureș; 52. *Cenad*, j. Timiș; 53. *Dacia*, com. Jibert, j. Brașov; 54. *Jupalnic*, oraș Orșova, j. Mehedinți; 55. *Prejmer*, j. Brașov; 56. *Variaș*, j. Timiș; 57. *Zlatna II*, j. Alba; 58. *Sălcioara*, com. Smeeni, j. Buzău.

e) **Hallstatt B₁:** 59. *Arad II*, j. Arad; 60. *Archiud*, com. Teaca, j. Bistrița Năsăud; 61. *Bancu*, com. Ciuc Singeorgiu, j. Harghita; 62. *Bădeni*, com. Moldovenești, j. Cluj; 63. *Brad*, j. Hunedoara; 64. *Cetea*, com. Galda de Jos, j. Alba; 65. *Cluj-Napoca II*, j. Cluj; 66. *Cornești*, j. Mureș; 67. *Giurgiova*, com. Gornia, j. Caraș-Severin; 68. *Mesendorf*, com. Bunești, j. Brașov; 69. *Moigrad I*, com. Mirșid, j. Sălaj; 70. *Pruneni*, com. Aluniș, j. Cluj; 71. *Săcueni*, j. Bihor; 72. *Șig*, j. Sălaj; 73. *Șoarș*, j. Brașov; 74. *Spălnaca II*, com. Hopîrta, j. Alba; 75. *Zagon II*, j. Covasna.

f) **Hallstatt B₂:** 76. *Cămin*, com. Căpleni, j. Satu Mare; 77. *Fizeșu Gherlii II*, j. Cluj; 78. *Gușterița I* — Sibiu, j. Sibiu; 79. *Hida*, j. Sălaj.

g) **Hallstatt B₃:** 80. *Ghirișu Român*, com. Mociu, j. Cluj; 81. *Unguraș*, j. Cluj.

VI. BRĂȚARI APĂRĂTOARE DE BRĂȚ

(2 piese)

10. **Brățară apărătoare de braț din bronz**, păstrată întreagă. Este decorată cu motive geometrice incizate pe bară. Un capăt —

¹⁸ *Idem, ibidem*, s.v.

cel superior (?) în care se introducea brațul are partea terminală spiralată. Capătul inferior (sau celălalt capăt) are disc spiralic prevăzut terminal cu un buton cu cap conic (în mijlocul discului). Așezată vertical brățara apărătoare de braț are următoarele dimensiuni: $I=14,4$ cm; \varnothing discului= $9,4$ cm; \varnothing barei= $6,9$ mm. (MO, Inv. nr. 13700). (Pl. XX).

11. Brătară apărătoare de braț din bronz, păstrată întreagă. Este decorată cu motive geometrice incizate pe bară. Capătul superior (?), în care se introduce brațul are partea terminală spiralată. Capătul inferior (sau celălalt capăt) are la mijlocul discului spiralic un buton cu cap conic. Așezată vertical brățara apărătoare de braț are următoarele dimensiuni: $I=12,2$ cm; \varnothing discului= $9,4$ cm; \varnothing barei= $7,6$ m. (MO, Inv. nr. 13701) (Pl. XXI).

Brățile apărătoare de braț descoperite la Șuncuiș-Lesiana sînt de tipul *Aiud*¹⁹ (deci dateate în Hallstatt A₁), avînd discul prevăzut cu un buton cu cap conic și sînt ornamentate pe bară, spre deosebire de cele de tipul *Apa*—*Ighiel*—*Sinnicolau Român*²⁰ aparținînd unor depozite dateate în Bronzul mijlociu.

Brățile apărătoare de braț sînt mai numeroase în Bronzul mijlociu și își termină existența, cel puțin după datele cunoscute de noi, în Hallstatt A₁, ceea ce înseamnă, pînă la noi și edificatoare probe contrarii, că depozitele, cum e cazul celui de la Șuncuiș—Lesiana, nu pot fi dateate mai tîrziu de sec. XII (HaA₁). Situația e similară, pentru sfîrșitul depozitelor de acest tip, și în cazul altor două tipuri de piese, a *tuturilor* și *pandantivelor caliciforme*. Deși circulația acestor brățări apărătoare de braț e mult mai veche decît Hallstattul A₁, încă din Bronzul mijlociu, cum am specificat mai sus, cele de la Șuncuiș sînt de tipul *Aiud*, dateate în HaA₁, observație ce ni se pare, în cazul acestei piese, deosebit de importantă pentru restrîngerea ariei temporale de plasare cronologică a descoperirii de la Șuncuiș—Lesiana.

Prezentăm mai jos un repertoriu al depozitelor ce conțin brățări apărătoare de braț:

a) Bronz mijlociu: 1. *Apa*, j. Satu Mare; 2. *Ighiel*, com. Ighiu, j. Alba; 3. *Satu Mare*, com. Secusigiu, j. Arad; 4. *Săpînța*, j. Maramureș; 5. *Sinnicolau Român I*, com. Cefa, j. Bihor; 6. *Valea Chioarului*, j. Maramureș; 7. *Păuliș*, j. Arad.

b) Bronz tîrziu: 8. *Balc*, j. Bihor; 9. *Căpleni*, oraș Carei, j. Satu Mare; 10. *Sinnicolau Român II*, com. Cefa, j. Bihor (sînt elemente ale depozitului Sinnicolau I²¹); 11. *Stîna*, com. Socond, j. Satu Mare.

c) Hallstatt A₁: 12. *Aiud*, j. Alba; 13. *Spălnaca II*, com. Hopirta, j. Alba; 14. *Tăut*, com. Bătar, j. Bihor²².

Se cuvine să notăm că majoritatea descoperirilor 13 din 15 (luînd în considerare și Șuncuiș—Lesiana) au fost făcute în părțile nord-vestice ale României, cele mai multe însă, 45 de piese întregi sau fragmentare —, s-au găsit la *Aiud* și cîteva la *Spălnaca II*, în zona *zăcămintelor salinifere* de pe valea Mureșului mijlociu.

¹⁹ *Idem, ibidem*, p. 80—81: „45 brățări apărătoare cu disc spiralic de diferite dimensiuni, în parte decorate cu linii incizate sau prevăzute la mijlocul discului spiralic cu un buton cu cap discoidal sau conic”, pl. 109—110.

²⁰ *Idem, ibidem*, p. 39, 40, 44; pl. 1/6; 3/2—4; 3/1; 12/1—2

²¹ *Idem, ibidem*, pl. 12/1—2 și pl. 64/4, 5, 6.

PIESE DE ÎMBRĂCĂMINTE

(sau şi harnaşament?)

VII. CENTURI

(1 piesă)

12. Centură de bronz, păstrată întreagă, cu dispozitivul de prindere şi două găuri laterale, probabil pentru ataşarea învelișului de piele (?) sau pentru prinderea unor accesorii. Accesorii ce vizau atârarea unor arme (de apărare, de luptă, etc.), sau a unor „podoabe”, semne (de tip răboj pentru numărarea turmelor sau a droburilor de sare), între care noi considerăm că se aflau şi „şiragurile” de *saltaleoni* cu *pandantive caliciforme* (?), eventual pe învelișul de piele şi a unor *tutuli*, *falere* sau *butoni-aplici* (?). Dimensiunile centurii: circumferinţa: 1,15 m; l=20,1 cm; gr.=2 mm; (MO, Inv. nr. 13702) (Pl. XXII). Notăm că centura *nu* e ornamentată, ceea ce poate conduce la părerea că avea, eventual, şi înveliș de piele (?). Prinderea unor „podoabe” de tipul saltaleoni, pandantive caliciforme (=„apărătoare de ac”) pe centură ne-o poate sugera depozitul descoperit la *Giula*, j. Cluj, compus dintr-o centură, saltaleoni şi pandantive caliciforme²². Centura de la *Giula* e ornamentată, iar cea de la Şuncuiuş—*Lesiana nu* e ornamentată, ceea ce ar putea implica ipoteza „ornamentării” sale cu piese accesorii — „şirag de saltaleoni şi pandantive”, *tutuli*, *falere*, *butoni*.

Cronologic centurile datează numai din depozitele Hallstatt A₁ — 20 de descoperiri, dintre care la *Aiud* — „30 exemplare decorate”, la *Guşteriţa II* — „25 plăci din centuri”, la *Spălnaca II* — „22 fragmente de placă, dintre care 9 provin de la centuri” şi *Uioara de Sus* — cu „opt fragmente de centuri înguste cu decor „au repaussed” şi 34 fragmente mai mari sau mai mici de centuri late decorate cu diverse motive combinate obţinute prin tehnica „au repoussé” sau prin „incizie” —, comparativ cu un depozit „cu două fragmente din două centuri” — la *Cehăluţ I*, datat în Bronzul târziu şi un depozit (Corneşti) datat în Hallstatt B₁. Fără aceste două depozite, centura ar deveni pentru depozitele de bronzuri „fosila directoare” pentru datarea lor numai în Hallstatt A₁. Rămâne însă ca cercetările viitoare să aducă precizări concrete şi de aici detalii tipologice, stilistice şi cronologice cât mai limpezi.

Un repertoriu al depozitelor care conţin centuri, cunoscut de noi pînă la scrierea acestor rînduri, se prezintă astfel:

a) **Bronz târziu**: 1. *Cehăluţ I*, j. Satu Mare.

b) **Hallstatt A₁**: 2. *Aiud*, j. Alba; 3. *Band*, j. Mureş; 4. *Caransebeş*, j. Caraş-Severin; 5. *Călineşti*, j. Maramureş; 6. *Cîmpulung la Tisa*, j. Maramureş; 7. *Cubulcut*, com. Săcueni, j. Bihor; 8. *Dipsa*, com. Galaţii Bistriţei, j. Bistriţa Năsăud; 9. *Giula*, com. Borsa, j. Cluj; 10. *Guşteriţa II* — Sibiu, j. Sibiu; 11. *Pecica II*, j. Arad; 12. *Popeşti*, com. Baciuc, j. Cluj; 13. *Rapoltu Mare*, j. Hunedoara(?); 14. *Răbăgani*, j. Bihor; 15. *Susenii*, j. Mureş; 16. *Spălnaca II*, com. Hopîrta, j. Alba; 17. *Tăut*, com. Batăr,

²² *Idem, ibidem*, s.v.

²³ M. Roska, *Der Bronzefund von Kolozsgyula*, în *Közlemények*, III, 2, 1943, Cluj, p. 127—133, fig. 1—2.

j. Bihor; 18. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 19. *Zimandu Nou*, j. Arad; 20. *Sacoti*, com. Slătioara, j. Vâlcea.

c) **Hallstatt B₁**: *Cornești*, j. Mureș²⁴.

VIII. SALTALIONI

(6 piese)

13. **Fragment de saltaleon**, din sîrmă de bronz; L=1,7 cm; Ø=0,5 cm. (MO, Inv. nr. 13703) (Pl. XXV/7).

14. **Fragment de saltaleon**, din sîrmă de bronz; L=1,4 cm; Ø=0,4 cm. (MO, Inv. nr. 13704) (Pl. XXV/8).

15. **Fragment de saltaleon**, din sîrmă de bronz; L=1,6 cm; Ø=0,4 cm. (MO, Inv. nr. 13705) (Pl. XXV/9).

16. **Fragment de saltaleon**, din sîrmă de bronz; L=1,5 cm; Ø=0,4 cm (MO, Inv. nr. 13706) (Pl. XXV/10).

17. **Fragment de saltaleon**, din sîrmă de bronz; L=1,3 cm; Ø=0,4 cm (MO, Inv. nr. 13707) (Pl. XXV/11).

18. **Fragment de saltaleon**, din sîrmă de bronz mai groasă ca la cei cinci anterior amintiți; L=1,6 cm, Ø=0,5 cm. (MO, Inv. nr. 13708) (Pl. XXV/12).

Înregistrînd saltaleonii descoperiți în depozitele de bronzuri se poate constata că și aceste piese se grupează cronologic în HaA₁, în cele 15 descoperiri. Celelalte se însiruie astfel: o descoperire în Bronzul mijlociu, trei în Bronzul tîrziu, cele 15 din HaA₁, după care urmează o *sincopă* ca apoi și aceste piese să reapară în Hallstattul mijlociu — cu două descoperiri și Hallstattul tîrziu (D), cu o descoperire. Nu vom intra în detalii tipologice, ci în relevarea unui detaliu funcțional. Saltaleonii apar în 7 depozite în care s-au descoperit și *centuri* (*Band*, *Caransebeș*, *Giula*, *Pecica IV* (?), *Spălnaca II*, *Tăut*, *Uioara de Sus*) din Hallstatt A₁. În unele depozite (*Band*, *Cubulcut*, *Giula*, *Gușterița II*, *Pecica II*, *Răbăgani*, *Spălnaca II*, *Uioara de Sus*) în care s-au găsit centuri de bronz apar și pandantive caliciforme, ceea ce ar putea conduce la ipoteza că cele trei feluri de piese se află într-o corelație. Pandantivele caliciforme (poate în unele cazuri și tutulii: de pildă în depozitele de la *Cubulcut*, *Pecica IV*?, *Răbăgani*, *Spălnaca II*, *Tăut*), împreună cu saltaleonii formau un fel de *șirag* (lănțug?) care înconjura centura și avea rol decorativ, dar, credem noi și practic — pentru însemnarea turmelor de vite, a drobilor de sare, sau rol în schimburile comerciale intercomunitare.

Spre o astfel de ipoteză ne conduce descoperirea celor 10 *pandantive semilunare* din depozitul de la Săpînța — Maramureș, care s-au păstrat asamblate împreună cu *saltaleonii*. Depozitul e datat în Bronzul mijlociu. De altfel aceste pandantive semilunare ar putea să fie și „strămoșii“ pandantivelor caliciforme din Bronzul tîrziu și Hallstatt A₁. Reapariția saltaleonilor²⁶ în Hallstattul mijlociu trebuie pusă, după opinia noastră, tot pe seama unor necesități practice: în cele două depozite (Ghidici și Hunia din HaC) au reapărut *pandantivele*, care trebuiau asamblate. E drept, aceste pandantive tipice Hallstattului mijlociu și tîrziu sînt pan-

²⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozite, s.v.*

²⁵ *Idem*, *Ibidem*, p. 44, pl. 11/2—3

²⁶ *Idem*, *ibidem*, pl. 399, 400, 401, 402: *saltaleonii* și *pandantive circulare*.

dantive *circulare*, dar care au la rîndul lor, un fel de tub cu „șaiță” asemănător, într-o oarecare măsură, cu cel al pandantivelor caliciforme.

Repertoriul depozitelor de bronzuri în care au fost descoperiți *saltaeonii* se prezintă astfel, după cele publicate pînă în prezent:

a) **Bronz mijlociu**: 1. *Vârșand*, com. Pîlu, j. Arad.

b) **Bronz tîrziu**: 2. *Minișu de Sus*, com. Tăut, j. Arad; 3. *Băleni*, j. Galați; 4. *Ulmi*, com. Bălcești, j. Iași.

c) **Hallstatt A₁**: 5. *Alțîna*, j. Sibiu; 6. *Band*, j. Mureș; 7. *Caransebeș*, j. Caraș-Severin; 8. *Chergheș*, com. Cîrjiți, j. Hunedoara; 9. *Cioclovina*, com. Boșorod, j. Hunedoara; 10. *Giula*, com. Borșa, j. Cluj; 11. *Hărău*, j. Hunedoara; 12. *Otomani*, com. Sălacea, j. Bihor; 13. *Pecica IV*, j. Arad; 14. *Poșaga de Sus*, com. Poșaga, j. Alba; 15. *Spălnaca II*, com. Hopîrta, j. Alba; 16. *Tășad*, com. Drăgești, j. Bihor; 17. *Tăut*, com. Batăr, j. Bihor; 18. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 19. *Sacoți*, com. Slătioara, j. Vîlcea.

d) **Hallstatt mijlociu**: 20. *Ghidici*, com. Pîscu Vechi, j. Dolj; 21. *Hunia*, com. Maglavit, j. Dolj.

e) **Hallstatt tîrziu (D)**: 22. *Drencova*, com. Berzasca, j. Caraș-Severin.²⁷

Cantitativ *saltaeonii* sînt puțini, excepție fac cîteva descoperiri: *Band* — 14 piese; *Cioclovina* — 254 piese; *Giula* — 133 piese și *Otomani* — 69 piese, *Tășad* — 13 piese, poate și datorită friabilității lor și modului fortuit în care au fost descoperite quasi — totalitatea depozitelor. *Saltaeonii* de la *Tășad*, j. Bihor au fost descoperiți într-un complex arheologic din așezarea datată în HaA₁.²⁸

IX. TUTULI

(18 piese)

19. **Tutul de bronz**, cu buton și ureche de prindere. Are conul discului („pălăriei”) ornamentat cu caneluri în trepte. Dimensiuni: I=2,6 cm; Ø=7,3 cm (MO, Inv. nr. 13709) (Pl. XXIII/2).

20. **Tutul de bronz**, cu buton și ureche de prindere. Butonul e mare și aplatizat. Conul discului e ornamentat cu caneluri în trepte. Dimensiuni: I=2,4 cm; Ø=5,4 cm. (MO, Inv. nr. 13710) (Pl. XXIII/1).

21. **Tutul de bronz**, cu buton înalt și ureche de prindere pe partea inferioară. Conul discului e canelat. Dimensiuni: I=1,4 cm; Ø=1,7 cm. (MO, Inv. nr. 13711) (Pl. XXIV/1).

22. **Tutul de bronz** cu buton înalt, ureche de prindere și conul discului canelat. Dimensiuni: I=1,3 cm; Ø=2,1 cm. (MO, Inv. nr. 13712) (Pl. XXIV/2).

23. **Tutul de bronz**, cu buton înalt, ureche de prindere și conul discului canelat. Dimensiuni: I=1,2 cm; Ø=2,3 cm. (MO, Inv. nr. 13713) (Pl. XXIV/3).

²⁷ *Idem, ibidem, s.v.*

²⁸ N. Chidioșan, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1978 în satul Tășad, com. Drăgești, j. Bihor*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Oradea, 1979, p. 89 „Complexul de gropi cultice sau rituale descoperite în 1978 la Tășad se pot încadra, pe baza inventarului ceramic, dar și a celorlalți descoperiri similare de pe „Cetățeaua”, la începutul epocii halistattiene (HaA₁) și pot fi atribuite purtătorilor culturii ceramicii canelate”.

24. Tutul de bronz, cu buton înalt, mai puțin profilat și mai gros. Are ureche de prindere și conul discului doar ușor canelat. Dimensiuni: $I=1,3$ cm; $\varnothing=2$ cm. (MO, Inv. nr. 13714) (Pl. XXIV/4).

25. Tutul de bronz, cu buton profilat, ureche de prindere și conul discului canelat. Dimensiuni: $I=1,6$ cm; $\varnothing=2,5$ cm; (MO, Inv. nr. 13715) (Pl. XXIV/5).

26. Tutul de bronz, cu buton și ureche de prindere. Are conul discului canelat. Dimensiuni: $I=1,3$ cm; $\varnothing=2,3$ cm. (MO, Inv. nr. 13716) (Pl. XXIV/6).

27. Tutul de bronz, cu buton și ureche de prindere. Are conul discului ornamentat cu caneluri. Dimensiuni: $I=1,3$ cm; $\varnothing=2$ cm. (MO, Inv. nr. 13717) (Pl. XXIV/7).

28. Tutul de bronz, cu buton și ureche de prindere. Conul discului e ornamentat cu caneluri. Dimensiuni: $I=1,2$ cm; $\varnothing=2$ cm. (MO, Inv. nr. 13718) (Pl. XXIV/8).

29. Tutul de bronz, cu buton și ureche de prindere. Conul discului e canelat. Dimensiuni: $I=1,3$ cm; $\varnothing=2$ cm. (MO, Inv. nr. 13719) (Pl. XXIV/9).

30. Tutul de bronz, cu butonul țesit într-o parte, probabil ulterior turnării (de explozie?). Are ureche de prindere și conul discului canelat. Dimensiuni: $I=1,4$ cm; $\varnothing=1,9$ cm. (MO, Inv. nr. 13720) (Pl. XXIV/10).

31. Tutul de bronz, cu butonul profilat și ureche largă de prindere. Conul discului e canelat. Dimensiuni: $I=1,5$ cm; $\varnothing=2,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13721) (Pl. XXV/1).

32. Tutul de bronz, cu butonul gros, ureche largă de prindere și conul discului canelat. Dimensiuni: $I=1,5$ cm; $\varnothing=2,1$ cm. (MO, Inv. nr. 13722) (Pl. XXV/2).

33. Tutul de bronz, cu buton svelt, ureche de prindere și conul discului canelat. Dimensiuni: $I=1,3$ cm; $\varnothing=1,9$ cm. (MO, Inv. nr. 13723) (Pl. XXV/3).

34. Tutul de bronz, cu buton, ureche de prindere și conul discului canelat. Dimensiuni: $I=1,4$ cm; $\varnothing=2,1$ cm. (MO, Inv. nr. 13724) (Pl. XXV/4).

35. Tutul de bronz, cu buton, ureche de prindere (atașare, înșirare?) și conul discului canelat. Dimensiuni: $I=1,3$ cm; $\varnothing=2,1$ cm. (MO, Inv. nr. 13725) (Pl. XXV/5).

36. Tutul de bronz, cu buton înalt, ureche de prindere (atașare, înșirare?) și conul discului canelat, *imitând* butoanele („gurguiile“) canelate de pe ceramica neagră sau invers. Dimensiuni: $I=1,4$ cm; $\varnothing=2$ cm. (MO, Inv. nr. 13726) (Pl. XXV/6).

Tutuliile de bronz sunt piese mai mari sau mai mici care aveau un loc bine definit în costumația (sau în harnașamentul) vremii și un rost pe care noi numai îl bănuim. S-ar putea ca aceste mici „căciuli“ de bronz să fi jucat un rol în schimbul de mărfuri. Teritorial tutulii se grupează, prin cele mai multe descoperiri în *jurul Munților Apuseni* și se pare că au avut o anume însemnătate la comunitățile ce stăpâneau *pășunile* din vestul Munților Apuseni și la comunitățile ce stăpâneau *zăcămintele de sare* din estul Munților Apuseni. La *Cubulcut* și *Tăut* în j. Bihor s-au găsit și respectiv păstrat câte 212 și 46 tutuli. Însemnați sunt și cei 7

tutuli din depozitul de la Otomani, dar cei mai mulți tutuli — 1828 — s-au descoperit în peștera de la Cioclovina²⁹ — Hunedoara.

Tutali (ca de altfel și *numai* pandantivele caliciforme) își fac prezența în cadrul depozitelor descoperite în România în Bronzul târziu și se mențin până în Hallstatt A₁, după care dată *nu* mai apar în nici un depozit. Evident după cunoștințele și descoperirile făcute până în prezent. De aici posibilitatea cea mai *limpede* și mai strînsă ce o oferă pentru datare: *BrD—HaA₁*.

Dăm mai jos un repertoriu al depozitelor ce conțin tutali de bronz³⁰.

a) **Bronz târziu**: 1. *Balc*, j. Bihor; 2. *Bicaci*, com. Cefa, j. Bihor; 3. *Cornuțel*, com. Păltiniș, j. Caraș-Severin; 4. *Oradea* — Pusta Mișca, j. Bihor.

b) **Hallstatt A₁**: 5. *Biharea*, j. Bihor; 6. *Ciclovina*, com. Boșorod, j. Hunedoara; 7. *Cubulcut*, com. Săcueni, j. Bihor; 8. *Deva III*, j. Hunedoara; 9. *Moldova Veche I*, oraș Moldova Nouă, j. Caraș-Severin; 10. *Otomani*, com. Sălacea, j. Bihor; 11. *Pecica IV*, j. Arad; 12. *Poșaga de Sus*, com. Poșaga, j. Alba; 13. *Răbăgani*, j. Bihor; 14. *Spălnaca II*, com. Hoppârta, j. Alba; 15. *Tăut*, com. Bătar, j. Bihor.

În depozitele de la Cubulcut, Pecica IV, Răbăgani, Spălnaca II, Tăut ei apar alături de centuri de bronz, iar în alte depozite împreună cu pandantive caliciforme: *Răbăgani*, *Spălnaca II* și *Cubulcut* (cu descoperirea de pandantive de la Sinnicolau de Munte, com. Săcueni, j. Bihor, ale căror hotare de sat se învecinează!).

X. PANDANTIVE CALICIFORME

(52 piese întregi sau fragmente)

37. Pandativ în formă de caliciu (caliciform), de tipul cu șase brațe, ușor îndoite artificial, după turnare (sau la descoperire). Tija pandantivului e în formă de tub „filetat” în exterior (cu ghivent), caneluri obținute prin turnare. Tubul are gaură pentru prinderea în *saltaleon* sau pentru fixarea unor ace (de păr, de șirag sau colier pentru gît, de acele cu care se atîrnau de brîu, de centură?). „Canelurile” — șanțurile filetului sînt dispuse oblic și paralele între ele. Dimensiuni: $l=6,5$ cm; $l=3,9$ (lățimea caliciului) și \varnothing tubului $=0,7$ cm.³¹ (MO, Inv. nr. 13727) (Pl. XXVI/1).

38. Pandativ caliciform, de tipul cu șase brațe, ușor îndoite artificial, după turnare (sau la descoperire). Tija pandantivului e în formă de tub „filetat” — canelat prin turnare, în exterior, prevăzut cu un tub în interior, pentru prinderea sau atîrnarea de un *saltaleon* sau pentru fixarea unor ace (de păr, dintr-un șirag pentru gît sau dintr-un lanț pentru brîu sau centură?). Canelurile sînt orizontale, concentrice, paralele. Dimensiuni: $l=5,1$ cm; $l=3$ cm; $\varnothing t=0,5$ cm. (MO, Inv. nr. 13728) (Pl. XXVI/2).

39. Pandativ caliciform, de tipul cu șase brațe, cu tub canelat, gol în interior. Canelurile sînt dispuse orizontal pe tub prin tur-

²⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*, p. 89 „1528 tutuli”; N. Chidioșan, I. Emödi, *Grupul cultural Igrîja de la sfîrșitul epocii bronzului*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 80.

³⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*, s.v.

³¹ Pentru a se evita prelungirile acest detaliu va fi redat în continuare \varnothing tubului $=\varnothing t$.

nare. Dimensiuni: $I=6$ cm; $l=3,8$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13729) (Pl. XXVI/3).

40. Pandantiv caliciform, de tipul cu șase brațe, cu tub canelat în exterior, prin turnare și gol în interior. Canelurile sunt dispuse orizontal, concentrice, prin turnare, redînd un filet. Dimensiuni: $I=5,4$ cm; $l=3,4$ cm; $\varnothing t=0,5$ cm. (MO, Inv. nr. 13730) (Pl. XXVI/4).

41. Pandantiv caliciform, de tipul cu șase brațe, cu tub „filetat” neuniform și gol în interior. Canelurile sunt neregulate pe tubul pandantivului. Dimensiuni: $I=5,1$ cm; $l=3,3$ cm; $\varnothing t=0,4$ cm. (MO, Inv. nr. 13731) (Pl. XXVI/5).

42. Pandantiv caliciform, de tipul cu șase brațe, cu tub canelat prin turnare și gol în interior. Canelurile sunt neregulat concentrice, ușoara nepotrivire se datorește celor două părți ale pandantivului turnate în tipare-valve (2 buc.) și care nu au fost perfect simetrice la sudare. Dimensiuni: $I=1,5$ cm; $l=3,7$ cm; $\varnothing t=0,4$ cm. (MO, Inv. nr. 13732) (Pl. XXVI/6).

43. Pandantiv caliciform, de tipul cu șase brațe, tub canelat în exterior și gol în interior. Canelurile sunt concentrice paralele. Dimensiuni: $I=5,2$ cm; $l=3,1$ cm; $\varnothing t=0,4$ cm. (MO, Inv. nr. 13733) (Pl. XXVII/1).

44. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Canelurile nu sunt perfect paralele, datorită asamblării, sudării, ușor deplasate cele două părți ce compun pandantivul, turnat în două tipare-valve. Dimensiuni: $I=5,4$ cm; $l=3,4$ cm; $\varnothing t=0,4$ cm (MO, Inv. nr. 13734) (Pl. XXVII/2).

45. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Canelurile nu sunt perfect paralele. Datorită asamblării, cele două părți ce compun pandantivul, sunt ușor deplasate. Dimensiuni: $I=5,2$ cm; $l=3,3$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm (MO, Inv. nr. 13735) (Pl. XXVII/3).

46. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Lipirea, sudarea celor două părți ale pandantivului s-a făcut ordonat. Dimensiuni: $I=5,3$ cm; $l=3,2$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm (MO, Inv. nr. 13736) (Pl. XXVII/4).

47. Pandantiv caliciform, de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Canelurile sunt paralele. În mijloc are o mică spărtură a tubului, probabil de la turnare (?). Dimensiuni: $I=5,1$ cm; $l=3,1$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13737) (Pl. XXVII/5).

48. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Canelurile nu sunt paralele datorită celor două valve diferite ale tiparului. Dimensiuni: $I=5,7$ cm; $l=3,1$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm. (MO, Inv. nr. 13738) (Pl. XXVII/6).

49. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Are tubul mai scurt și mici găuri rămase de la turnare. Dimensiuni: $I=4,2$ cm; $l=2,9$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13739) (Pl. XXVIII/1).

50. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Brațele sunt ușor concave la vîrf, probabil în urma descoperirii. Există diferențe între canelurile

celor două părți, de la turnare. Dimensiuni: $I=5,3$ cm; $l=3,3$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm (MO, Inv. nr. 13740) (Pl. XXVIII/2).

51. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Are tubul mai scurt și o gaură de la turnare. Dimensiuni: $I=4,1$ cm; $l=2,9$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm. (MO, Inv. nr. 13741) (Pl. XXVIII/3).

52. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Apare și la acest exemplar, de la turnare diferența între canelurile celor două părți ale tubului. Dimensiuni: $I=5,3$ cm; $l=3,1$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm. (MO, Inv. nr. 13742) (Pl. XXVIII/4).

53. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet) în exterior și gol în interior. Canelurile celor două părți se îmbină corespunzător, denotînd două părți turnate în valve corespunzătoare. Dimensiuni: $I=5,2$ cm; $l=3,2$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13743) (Pl. XXVIII/5).

54. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu caneluri (cu filet) în exterior și gol în interior. Canelurile celor două părți se îmbină corespunzător denotînd două părți turnate în valve corespunzătoare. Dimensiuni: $I=5,4$ cm; $l=3,2$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13744) (Pl. XXVIII/6).

55. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet), rupt, pare-se în vechime. Canelurile rămase ale celor două părți se îmbină corespunzător, denotînd două părți turnate, și în acest caz, în valve corespunzătoare. Dimensiuni: $I=3,6$ cm; $l=2,3$ cm; $\varnothing t=0,4$ cm (MO, Inv. nr. 13745) (Pl. XXIX/1).

56. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet). Canelurile celor două părți se îmbină corespunzător, fiind turnate în valve corespunzătoare. Dimensiuni: $I=5,3$ cm; $l=3,2$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm (MO, Inv. nr. 13746) (Pl. XXIX/2).

57. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet). Canelurile celor două părți nu se îmbină corespunzător, fiind turnate în valve diferite. Dimensiuni: $I=5,3$ cm; $l=3$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm (MO, Inv. nr. 13747) (Pl. XXIX/3).

58. Pandantiv caliciform, de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet). Canelurile celor două părți nu se îmbină corespunzător, fiind turnate în valve diferite. Dimensiuni: $I=5,0$ cm; $l=3,3$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm (MO, Inv. nr. 13748) (Pl. XXIX/4).

59. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet). Canelurile celor două părți nu se îmbină corespunzător, fiind turnate în valve diferite. Dimensiuni: $I=5,0$ cm; $l=3,0$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm (MO, Inv. nr. 13749) (Pl. XXIX/5).

60. Pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet). Canelurile celor două părți nu se îmbină corespunzător, fiind turnate în valve diferite. Dimensiuni: $I=5,1$ cm; $l=3,0$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm (MO, Inv. nr. 13750) (Pl. XXIX/6).

61. Fragment de pandantiv caliciform, probabil de tipul cu șase brațe. S-a păstrat numai partea superioară a celor trei brațe din stînga pandantivului. Dimensiuni: $I=1,9$ cm. (MO, Inv. nr. 13751) (Pl. XXX/1).

62. Fragment de pandantiv caliciform, probabil de tipul cu șase brațe. S-a păstrat tubul canelat (cu filet). Dimensiuni: $I=3,4$ cm. (MO, Inv. nr. 13752) (Pl. XXX/2).

63. Fragment de pandantiv caliciform, de tipul cu șase brațe. S-au păstrat numai trei brațe din partea superioară stângă. Dimensiuni: $I=2,8$ cm. (MO, Inv. nr. 13753) (Pl. XXX/3).

64. Fragment de pandantiv caliciform, probabil de tipul cu șase brațe. S-a păstrat tubul canelat (cu filet). Dimensiuni: $I=4,8$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13754) (Pl. XXX/4).

65. Fragment de pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe. Are partea dreaptă superioară (a brațelor) ruptă. Tubul e canelat (cu filet) turnat în două valve corespunzătoare. Dimensiuni: $I=5,1$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13755) (Pl. XXX/5).

66. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai o parte din tubul canelat (cu filet). Dimensiuni: $I=2,9$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13756) (Pl. XXX/6).

67. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai o parte din tubul canelat (cu filet). Dimensiuni: $I=2,5$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm. (MO, Inv. nr. 13757) (Pl. XXX/7).

68. Fragment de pandantiv caliciform probabil de tipul cu șase brațe. S-a păstrat numai un fragment din partea superioară. Dimensiuni: $I=2,8$ cm. (MO, Inv. nr. 13758) (Pl. XXX/8).

69. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai o parte din tubul canelat (cu filet). Dimensiuni: $I=2,5$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm. (MO, Inv. nr. 13759) (Pl. XXXI/1).

70. Fragment de pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe. S-au păstrat numai brațele din partea stângă a pandantivului. Dimensiuni: $I=2,7$ cm. (MO, Inv. nr. 13760) (Pl. XXXI/2).

71. Fragment de pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe. S-au păstrat numai brațele din partea stângă a pandantivului. Dimensiuni: $I=2,5$ cm. (MO, Inv. nr. 13761) (Pl. XXXI/3).

72. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai un fragment dintr-un braț. Dimensiuni: $I=1,8$ cm. (MO, Inv. nr. 13762) (Pl. XXXI/4).

73. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai un fragment denotînd un pandantiv de tipul cu șase brațe. Dimensiuni: $I=2$ cm (MO, Inv. nr. 13763) (Pl. XXXI/5).

74. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai o parte dintr-un braț. Dimensiuni: $I=1,9$ cm (MO, Inv. nr. 13764) (Pl. XXXI/6).

75. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai o parte dintr-un braț. Dimensiuni: $I=1,3$ cm (MO, Inv. nr. 13765) (Pl. XXXI/7).

76. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai o parte dintr-un braț. Dimensiuni: $I=2,2$ cm (MO, Inv. nr. 13766) (Pl. XXXI/8).

77. Fragment de pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe. S-a păstrat partea superioară stînga. Dimensiuni: $I=2,4$ cm (MO, Inv. nr. 13767) (Pl. XXXI/9).

78. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat o parte din brațele din partea dreaptă a pandantivului. Dimensiuni: $I=2,5$ cm. (MO, Inv. nr. 13768) (Pl. XXXI/10).

79. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai tubul canelat (cu filet), dovedind două părți turnate în valve necorespunzătoare. Dimensiuni: $I=3,9$ cm. (MO, Inv. nr. 13769) (Pl. XXXI/11).

80. Fragment de pandantiv caliciform. Probabil de tipul cu două brațe. S-a păstrat numai un fragment de braț. Dimensiuni: $I=1,5$ cm (MO, Inv. nr. 13770) (Pl. XXXI/12).

81. Fragment de pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe. S-au păstrat numai brațele din stînga pandantivului. Dimensiuni: $I=2,5$ cm (MO, Inv. nr. 13771) (Pl. XXXI/13).

82. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai un fragment din tubul canelat (cu filet). Dimensiuni: $I=2,3$ cm; $\varnothing t=1,2$ cm. (MO, Inv. nr. 13772) (Pl. XXXII/1).

83. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat un mic fragment din tubul canelat (cu filet). Dimensiuni: $I=1,5$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm (MO, Inv. nr. 13773) (Pl. XXXII/2).

84. Fragment de pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe, cu tub canelat (cu filet). Îi sînt rupte brațele din partea dreaptă. Dimensiuni: $I=5,4$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm (MO, Inv. nr. 13774) (Pl. XXXIII/3).

85. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai o parte dintr-un braț. Dimensiuni: $I=2,2$ cm. (MO, Inv. nr. 13775) (Pl. XXXIII/4).

86. Fragment de pandantiv caliciform de tipul cu șase brațe cu tubul scurt și canelat (cu filet). Are brațele din partea dreaptă rupte. Dimensiuni: $I=4$ cm; $\varnothing t=0,7$ cm (MO, Inv. nr. 13776) (Pl. XXXIV/5).

87. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai un fragment de braț. Dimensiuni: $I=2,6$ cm (MO, Inv. nr. 13777) (Pl. XXXIV/6).

88. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai un fragment din tub. Dimensiuni: $I=1,1$ cm; $\varnothing t=0,6$ cm (MO, Inv. nr. 13778) (Pl. XXXIV/7).

89. Fragment de pandantiv caliciform. S-a păstrat numai un fragment din tubul canelat. Dimensiuni: $I=1$ cm; $\varnothing t=1,1$ cm. (MO, Inv. nr. 13779) (Pl. XXXIV/8).

Redăm mai jos repertoriul depozitelor în componența cărora au fost găsite și *pandantive caliciforme* numite în mod curent în o parte a literaturii de specialitate „purtătoare de ace” și de o *alte parte*, numite în mod curent *pandantive semilunare* sau *lunule*:

a) **Bronz tirziu:** 1. Ciocaia, com. Săcueni, j. Bihor 2. Minișu de Sus, com. Tauț, j. Arad.

b) **Hallstatt A₁:** Band. j. Mureș; 4. Cioclovina, com. Boșorod, j. Hunedoara; 5. Cubulcut, com. Săcueni, j. Bihor; 6. Deva III, j. Hunedoara; 7. Dipsa, com. Galații Bistriței, j. Bistrița-Năsăud; 8 Frîncenii de Piatră,

com. Gilgău, j. Sălaj; 9. *Galospetreu*, com. Tarcea, j. Bihor; 10. *Giula*, com. Borșa, j. Cluj; 11. *Gușterița II* — Sibiu, j. Sibiu; 12. *Mărtinești*, j. Hunedoara; 13. *Pecica II*, j. Arad; 14. *Poșaga de Sus*, com. Poșaga, j. Alba; 15. *Răbăgani*, j. Bihor; 16. *Sinnicolau de Munte*, com. Săcueni, j. Bihor; 17. *Spălnaca II*, com. Hopârta, j. Alba; 18. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba³².

Cunoaștem deci 19 depozite (inclusiv Șuncuiuş-Lesiana) cu descoperiri de *pandantive caliciforme*. Cantitativ aceste piese de bronz apar în numai 1—2 exemplare în marile depozite date în HaA₁, de tipul *Band*, *Dipșa*, *Gușterița II*, *Spălnaca II*, *Uioara de Sus*. Cele mai multe pandantive sau „apărătoare de ac” au fost descoperite la *Giula* — 129 exemplare cu două sau trei brațe (ramuri), 52 la *Șuncuiuş* — Lesiana, 13 la *Sinnicolau de Munte*, 10 în depozitul *Pecica II* și 7 în cel de la *Răbăgani* — Bihor.

Ca tip aceste pandantive se pot clasifica astfel:

*Tipul I: Poșaga*³³ — *Ciocaia*³⁴ — *Izbîndiș*³⁵ — cu două brațe, ramuri sau „coarne”.

Tipul II. Frîncenii de Piatră — *Cioclovina* — *Uioara II* — cu patru brațe, ramuri sau „coarne”.

Tipul III: Răbăgani — *Sinnicolau de Munte* — *Șuncuiuş* — *Lesiana*, cu șase brațe, ramuri sau „coarne”.

Tipul IV: Mărtinești — cu două *picioare* (tuburi) și șase brațe.

Din punct de vedere cronologic pandantivele caliciforme au fost date în Bronzul târziu și Hallstatt timpuriu, deci cu aceeași datare ca tutulii și eventual *centurile*. Sunt, de altfel, descoperite în asocieri cu *centuri*, *saltaleoni*, *tutuli* în depozitele din BrD-HaA₁. Observăm însă că depozitul de la *Ciocaia* datat în BrD *nu este depozit în cazul pandantivului caliciform*. Cînd a fost publicat depozitul de la *Ciocaia* (compus din lanț ornamental, topor de luptă cu disc și spin, un colier, două brățări), s-a adăugat următoarea frază: „În condiții necunoscute a fost descoperit la *Ciocaia* un pandantiv-lună, avînd un singur braț (respectiv două n.n.S.D.) (fig. 6/10) Nr. inv. 1096”³⁶. Descoperirea în hotarul aceleiași comune, în satele *Cubulcut* și *Sinnicolaul de Munte*, deci cu hotare apropiate a altor două depozite care conțin și pandantive caliciforme face suspectă această singură piesă ca provenind de la *Ciocaia*. După opinia noastră e foarte probabil ca ea să provină din una din cele două descoperiri. În același timp pandantivele descoperite la *Minișu de Sus*, păstrate fragmentar pot să *nu* fie de tipul celor caliciforme, ceea ce ne face să considerăm, pînă la noi descoperiri, că de fapt *nu* avem nici un depozit — după *Corpusul* publicat de M. Petrescu — Dîmbovița³⁷, în sistemul cronologic H. Müller-

³² M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozite, s.v.*

³³ *Idem*, *ibidem*, p. 103 „o apărătoare de ac fragmentară”, p. 1178/19(?).

³⁴ Z. Nánási, *Repertoriul obiectelor de bronz din Muzeul de Istorie de la Săcueni*, în *Crisia*, IV, Oradea, 1974, p. 179.

³⁵ N. Chidioșan, I. Emödi, *Descoperirile arheologice din peștera Izbîndiș (com. Șuncuiuş)*, aparținînd grupului cultural Igrîța, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 17—33, fig. 9/12.

³⁶ Z. Nánási, *op. cit.*, p. 179.

³⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozite, passim*; *idem*. *Ortaines considerations sur quelques problèmes du Hallstatt de l'espace Carpat-Danubien-Pontique d'après les données des recherches récentes*, în *SIArch*, XXXV, 1, 1988, p. 175—188.

Karpe, care să dateze din Bronzul tirziu. În cazul acesta se restrânge și mai nuanțat datarea acestor pandantive, care se plasează, deocamdată din punct de vedere cronologic în HaA₁, și ne referim, de fapt, cu excepția depozitului de la Aiud, la cele mai importante depozite-turnătorii de bronzuri descoperite pe teritoriul României în HaA₁: *Band, Dipșa, Gușterița II — Sibiu, Spălnaca și Uioarea de Sus*. Această constatare ar putea conduce la o și mai mare precizie, atât a datării *pandantivelor caliciforme*, cât și a depozitelor de bronzuri care le conțin, deci la durata temporală a sec. XII î.e.n., precizare care la rîndul ei ar putea conduce, ipotetic cel puțin, la o mai nuanțată limpezire a istoriei comunităților hallstattiene în raport cu factorul ecologic (există păreri ale unor paleoclimaticieni și arheologi care consideră acest secol ca deosebit de *secetos*), a celui economic (a raporturilor dintre aceste comunități din vestul Munților Apuseni, cu pășuni întinse și a celor din estul aceluiași munți, cu bogate zăcămintele de sare), cât și în planul mai larg al „*preliminariilor continentale*”³⁸, cum le definea M. Petrescu-Dîmbovița, a evenimentelor ce vor cuprinde și regiunile Mediteranei estice cu consecințe tricontinentale (pe litoralul sud-estic al Europei, în Asia anterioară și Africa de nord-est — Egipt și desigur Creta). Rămîne însă ca aceste probleme de ordinul arheologiei și istoriei comparative, dintre regiunile europene dintre Alpi și Carpați pe de o parte, regiunile sub-alpine și apenine și cele de la sud de Balcani, din insulele și litoralul Mediteranei estice pe de altă parte, să fie limpezite concret și cu o precizie crescîndă de descoperirile și cercetările viitoare.

În Laboratorul de restaurare al Muzeului din Oradea s-a constatat că *pandantivele caliciforme* sunt aproape de culoarea argintului, nefiind de argint, dar avînd o proporție ridicată de *staniu* în compoziția aliajului bronz (e de fapt așa numitul *Zinnbronze*), ceea ce impune o atenție specială a acestui tip de piese de bronz și a circulației lor în cadrul depozitelor de bronzuri din vestul și estul Carpaților Apuseni și a pieselor descoperite în părțile sudice⁴⁰ ale sud-estului Europei, eventual în zona sud-alpină sau Anatolia.

³⁸ Cf. H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnen felderzeit nordlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 228; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *SIArch*, XXXV, 1, 1988, p. 176: „A leur tour, les deux phases du Hallstatt A, respectivement A₁ et A₂, adoptées du système chronologique de H. Müller-Karpe, ont duré, selon son opinion, par comparaison avec la Grèce, un siècle pour chacune (Müller-Karpe, 1959, p. 228). Ainsi, le Hallstatt A₁, correspondant à la dernière phase du mycénien tardif du Helladique tardif III c₁, se situe au XIe siècle et le Hallstatt A₂, contemporain au sousmycénien, au XIe siècle av. n. è. (Müller-Karpe, 1959, p. 228, fig. 64: Tableau synoptique).

³⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *SIArch*, XXV, 1, 1988, p. 178 „En ce qui concerne son enterrement, il est possible qu'il ait eu lieu dans le contexte des événements qui l'inscrivent dans les préliminaires continents de la grande migration égéenne, dans les conditions desquelles les porteurs de la civilisation de Gîrla Mare, en liaison directe avec le complexe de Dubovac-Zuto Brdo du Nord-Est de la Yougoslavie et avec celui de la céramique incrustée de la Pannonie, ont pénétré dans l'aire des dernières phases des civilisations de Verbicioara et Tei”.

⁴⁰ H. J. Hundt, *Einige Bemerkungen zu den älterbronzezeitlichen Tondüsen*, în *SIArch*, XXXV, 1, 1988, p. 194: „Nach unseren heutigen Kenntnissen kann die in relativ kurzer Zeit durchgesetzte Herrschaft der Zinnbronze nur durch einen anscheinlichen Fernhandel mit Zinn aus dem vorderen Orient zurückgeführt werden, dessen Quellen und Wege das Ziel gesteigerter künftiger Forschung sein müssen”.

În legătură cu numele care s-au dat acestor piese, de „apărătoare de ac”⁴¹ sau „pandantive-semilunare”⁴² — *lunule*, fără a le respinge, nu le putem, deocamdată, considera ca cele mai propice. Terminologia dublă poate, credem noi, crea confuzii, nu numai terminologice.

Aceste piese mici, turnate fiecare din două părți, în tipare — valve, și apoi sudate (lipite!), ca și altele, aproximativ de aceeași mărime, poartă numele de *pandantive*, și sunt, de formă triunghiulară, uneori *ajurată*, de formă piramidală sau în formă de *scut beoțian*. Ele apar uneori împreună ca în depozitul de la *Oradea-Pusta-Mișca*⁴³ (unde nu apare pandantivul caliciform!), sau în depozitul de la *Cubulcut*,⁴⁴ unde pandantivele în formă de *scut beoțian*, triunghiular simplu, triunghiular ajurat cu tub canelat (filet sau ghivent), un *ampyx* cu tub canelat („filetat” etc.), sau un *ampyx*? *simplu*, tot cu tubul canelat (filetat” etc.), apar împreună cu un pandantiv caliciform. Considerăm că și „apărătoarele de ac” sunt tot pandantive, desigur fără a respinge și această numire pînă la altă demonstrație și mai limpede.

În depozitul de tipare de turnat descoperit la Ciumești (datat în HaA₁) apar împreună două tipare, pentru *pandantive semilunare* (și care au această formă, fiind numite așa încă în descoperirea de la *Săpînța* (datată în Bronzul mijlociu)⁴⁵ și tipare pentru pandantive în formă de caliciu, caliciforme, din care pricină, pentru a exclude confuziile le-am numit pe cele descoperite la Șuncuiș, pandantive caliciforme. Descoperirile de *pandantive semilunare*, găsite împreună cu *pandantivele caliciforme*, în depozitele de la Uioara de Sus, Frincenii de Piatră, etc. confirmă, considerăm noi, această numire cea mai adecvată, mai reală în actualul stadiu al cercetărilor în cazul pandantivelor sau apărătoarelor de ac și definitiv în cazul *pandantivelor semilunare* (sau *lunule* — termen adecvat pentru piese specifice celei de a doua jumătate a mil. I e.n.) și a *pandantivelor caliciforme* (v.pl.Li).

XI. FALERE

(2 piese)

90. Faleră de bronz de formă conică, cu ureche de prindere. E ornamentată pe disc, concentric, cu două linii incizate. Dimensiuni $\varnothing 7,5 \times 7,4$ cm (MO, Inv. nr. 13780) (Pl. XXXIII/1).

91. Faleră de bronz în formă de calotă, cu ureche de prindere proeminentă. Dimensiuni: $\varnothing 5,7 \times 5,6$ cm (MO, Inv. nr. 13781) (Pl. XXXIII/2).

⁴¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, p. 55 și urm.

⁴² N. Chidioșan, *Rep. Bih.*, Oradea, 1974, p. 74, s.v. „Peștera Mișidului”: vas mare, briu de bronz, „12 *pandantive semilunare*”, 1 undiță de bronz, 1 ac, 1 inel, figurină de lut, 1 colier din mărgelile de chihlimbar. Datează întregul inventar la „începutul Hallstattului” —; Z. Nănăsi, *op. cit.*, loc. cit., p. 174, Ciocaia — „pandantiv-lunulă”; p. 183, Sinnicolau de Munte — „13 *pandantive lunule*”; N. Chidioșan, I. Emödi, *Grupul cultural Igrîța de la sfîrșitul epocii bronzului*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 80 „21 de descoperiri cu lunule”; N. Chidioșan, I. Emödi, *Descoperiri arheologice din peștera Izbindiș (com. Șuncuiș), aparținînd grupului cultural Igrîța*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 17—33, p. 19 „un fragment de pandantiv semilunar (fig. 9/12)”.

⁴³ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, pl. 56/1, 2, 15—18, 19.

⁴⁴ *Idem*, *ibidem*, pl. 134/9, 10, 11, 12, 13, 14

⁴⁵ *Idem*, *ibidem*, pl. 11/2—3

Falerele descoperite la *Șuncuiuș* — Lesiana, deși numai două, aparțin celor două tipuri de falere cunoscute în depozitele de bronzuri din România:

Tipul I: Domănești — Oradea — Pusta Mișca — Pădureni — în formă de calotă cu ureche de prindere, și

Tipul II: Otomani — Cioclovina — Uioara, de formă conică sau în formă de *umbo* sau cu *umbo*.

Cronologic, falerele își fac apariția în depozitele din România în Bronzul târziu și durează pînă la Hallstattul mijlociu, cu o sincopă (poate de documentare) în Hallstatt B₂.

Repertoriul depozitelor care conțin falere se prezintă astfel:

a) **Bronz târziu:** *Balc*, j. Bihor; 2. *Cehăluț I*, j. Satu Mare; 3. *Cornuțel*, com. Păltiniș, j. Caraș-Severin; 4. *Domănești II*, com. Moftinu Mic, j. Satu Mare; 5. *Guruslău*, com. Hereclean, j. Sălaj; 6. *Minișu de Sus*, com. Tăuț, j. Arad; 7. *Oradea — Pusta Mișca*, j. Bihor; 8. *Tomești*, j. Vaslui.

b) **Hallstatt A₁:** *Cetatea de Baltă*, j. Alba; 10. *Cioclovina*, com. Boșorod, j. Hunedoara; 11. *Deva IV*, j. Hunedoara; 12. *Gad*, com. Ciacova, j. Timiș; 13. *Otomani*, com. Sălacea, j. Bihor; 14. *Pecica IV*, j. Arad; 15. *Răbăgani*, j. Bihor; 16. *Rus*, j. Sălaj; 17. *Spălnaca II*, com. Hopîrta, j. Alba; 18. *Tăuț*, com. Batăr, j. Bihor; 19. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 20. *Ungureni II*, j. Mureș.

c) **Hallstatt A₂:** 21. *Cenad*, j. Timiș.

d) **Hallstatt B₁:** 22. *Bădeni*, com. Moldovenești, j. Cluj; 23. *Beliu*, j. Covasna.

e) **Hallstatt B₃:** 24. *Pădureni*, j. Constanța.

f) **Hallstatt mijlociu:** 25. *Vințu de Jos*, j. Alba.

XII. BUTONI

(1 piesă)

92. Buton de bronz, în formă de calotă mică cu două găuri de prindere (aplică). Dimensiuni: \varnothing 21×1,9 cm; gr. = 0,01 cm. (MO, Inv. nr. 13782) Pl. L/2).

Cronologic butonii, după descoperirile din depozitele publicate pînă în prezent, își termină existența în HaA₁ cu o sincopă în HaA₂, B₁₋₃ și o revenire în Hallstattul mijlociu, deci parțial asemănător cu alte trei tipuri de piese de bronz: brățările apărătoare de braț, tutulii și pandantivele, la care eventual se mai pot adăuga centurile (descoperirea de la Cornești e periferică și singulară, deci suspectă, după *sincopa* centurilor în HaA₂, și credem noi, pînă la probe concrete mai substanțiale, inoperantă pentru HaB₁).

Tocmai această „*alinieră*“ a limitei superioare a prezenței în depozite a acestor piese, ridică și valoarea științifică a acestor mici piese de bronz — *butonii*.

Repertoriul depozitelor care conțin și butoni se prezintă astfel în stadiul actual al cercetărilor⁴⁶:

a) **Bronz mijlociu:** 1. *Șandra*, com. Biled, j. Timiș;

⁴⁶ *Idem, ibidem, s.v.*

b) **Bronz tirziu**: 2. *Balc*, j. Bihor; 3. *Bicaciu*, com. Cefa, j. Bihor; 4. *Cizer*, j. Sălaj; 5. *Domănești II*, com. Moftinu Mic, j. Satu Mare; 6. *Lozna*, j. Sălaj; 7. *Minișu de Sus*, com. Tăut, j. Arad.

c) **Hallstatt A₁**: 8. *Aluniș*, com. Benesat, j. Sălaj; 9. *Band*, j. Mureș; 10. *Caransebeș*, j. Caraș-Severin; 11. *Cioclovina*, com. Boșorod, j. Hunedoara; 12. *Cugir*, j. Alba; 13. *Deva III*, j. Hunedoara; 14. *Dipșa*, com. Galații Bistriței, j. Bistrița-Năsăud; 15. *Frîncenii de Piatră*, com. Gilgău, j. Sălaj; 16. *Gușterița II* — Sibiu; 17. *Otomani*, com. Sălacea j. Bihor; 18. *Pecica II*, j. Arad; 19. *Pecica IV*, j. Arad; 20. *Rapoltu Mare*, j. Hunedoara; 21. *Suseni*, j. Mureș; 22. *Spălnaca II*, com. Hopârta, j. Alba; 23. *Tăut*, com. Bătar, j. Bihor; 24. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba;

d) **Hallstatt mijlociu**: 25. *Ghidici*, com. Pîscu Vechi, j. Dolj; 26. *Hunia*, com. Maglavit, j. Dolj;

XIII. VERIGI DE PICIOR

(1 piesă)

93. **Verigă de picior (?)**, din bronz, puțin neuniformă din cauza intervențiilor ulterioare. E lucrată din bară cu secțiunea rotundă, cu capetele subțiate și ușor îndepărtate. Nu e ornamentată. Dimensiuni: $\varnothing = 12,2 \times 10,2$ cm (MO, Inv. nr. 13783) (Pl. XXXIV/1).

Se pare că verigile de picior apar în depozitele de bronzuri numai în Bronzul târziu, evoluind pînă în HaA₂ și după o întrerupere ajung în Hallstattul mijlociu. Numărul descoperirilor e mic și din pricina, credem noi, existenței unor verigi considerate *brățări mai mari* (!). Evident, abia un studiu special din viitor va putea aduce mai multe precizări asupra istoriei acestei piese de bronz.

Descoperirile cunoscute de noi sînt următoarele:

a) **Bronz târziu**: 1. *Ciocaia*, com. Săcuieni, j. Bihor (?); *brățară* mai mare, nedecorată, din bară de secțiune rotunde); 2. *Uriu*, j. Bistrița-Năsăud;

b) **Hallstatt A₁**: 3. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba.

c) **Hallstatt A₂**: 4. *Căpușu de Cîmpie*, com. Inclăzel, j. Mureș.

d) **Hallstatt C**: 5. *Dedrad*, com. Batoș, j. Mureș.

XIV. BRĂȚĂRI DIN BARĂ DE BRONZ

(16 piese)

94. **Brățară din bară de bronz**, cu capetele subțiate și împreunate. E ornamentată cu 6 grupuri de linii incizate (un fel de „crestături”) despărțite în 5 locuri de cîte două fascicule de linii oblice. Dimensiuni: $\varnothing = 8,2 \times 7,8$ cm; grosimea barei în secțiune rotundă⁴⁷ = 0,9 cm. (MO, Inv. nr. 13784) (Pl. XXXV/1).

95. **Brățară din bară de bronz**, îngroșată la mijloc și cu capetele subțiate și împreunate. E ornamentată: cu două grupuri de linii

⁴⁷ În continuare grosimea barei în secțiune se va nota *grsr*. Toate au bara de secțiune rotundă.

incizate („crestături“) la capete, iar în partea centrală cu 5 registre cu un motiv incizat în formă de „brăduț“. Aceste elemente sînt despărțite între ele de 6 grupuri de linii concentrice dispuse în cîte trei „niveluri“. Dimensiuni: $\varnothing = 8,6 \times 7,8$ cm; gr.sr.=1 cm. (MO, Inv. nr. 13785) (Pl. XXXVI/1).

96. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și ușor depărtate. E ornamentată în felul următor: la capete cu două registre de linii incizate circular, iar în centrul barei cu 5 fasciesle de linii oblice despărțite de patru grupuri de linii concentrice incizate. Dimensiuni: $\varnothing = 7,9 \times 7,6$ cm; gr.sr.=0,8 cm. (MO, Inv. nr. 13786) (Pl. XXXVII/1).

97. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și împreunate (ușor deplasate, nu exclus în timpul descoperirii, oricum după turnare). E ornamentată în întregime, cu 6 registre de incizii concentrice despărțite de cinci motive în formă de rondele, grupate cîte trei, două mai late, spre margine și una îngustă în interior. Dimensiuni: $\varnothing = 7,9 \times 7,8$ cm; gr.sr.=1 cm. (MO, Inv. nr. 13787) (Pl. XXXVIII/1).

98. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate, ușor deplasate și depărtate. Ornamentele constau din 6 registre de linii concentrice incizate, despărțite, cele dinspre capete de două grupuri de rondele, grupate cîte trei, iar cele din mijloc de două motive de formă unghiulară. Cele două jumătăți sînt despărțite la rîndul lor de două mici registre de incizii oblice. Dimensiuni: $\varnothing = 8,2 \times 7,6$ cm; gr.sr.=0,8 cm. (MO, Inv. nr. 13788) (Pl. XXIX/1).

99. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și ușor depărtate. E ornamentată în întregime cu incizii concentrice. Dimensiuni: $\varnothing 8 \times 7,6$ cm; gr.sr.=0,7 cm. (MO, Inv. nr. 13789) (Pl. XL/1).

100. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și puțin depărtate. E ornamentată cu 8 registre de linii concentrice incizate, despărțite de 7 rondele grupate cîte trei — două late spre margini și una subțire în mijloc. Dimensiuni: $\varnothing 8,1 \times 7,7$ cm; \varnothing gr.sr.=0,8 cm. (MO, Inv. nr. 13790) (Pl. XLI/1).

101. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și ușor deplasate (pare-se în urma unei intervenții secundare). Întreaga bară e ornamentată cu 8 registre de linii concentrice incizate, despărțite de 7 rondele grupate cîte trei — două late spre margini și una subțire în centru. Brățara e mai subțire decît celelalte din depozitul de la Șuncuiș. Dimensiuni: $\varnothing 7,2 \times 6,8$ cm; gr.sr.=0,6 cm. (MO, Inv. nr. 13791) (Pl. XLII/1).

102. Brățară din bară de bronz. Are capetele subțiate și ușor deplasate (pare-se ulterior turnării și ornamentării, deci secundar, eventual pentru *strîmtare*!? sau în timpul descoperirii?, deși această ultimă presupunere pare puțin probabilă; ușoara *deplasare* a capetelor se constată la mai multe brățări). Ornamentele constau din 8 registre de linii concentrice incizate, despărțite de 7 rondele grupate cîte trei, două la margine „hașurate“ cu linii oblice incizate și una subțire la mijloc. Dimensiuni: $\varnothing 7,9 \times 7,8$ cm; gr.sr. =0,8 cm. (MO, Inv. nr. 13792) (Pl. XLIII/1).

103. Brățară din bară de bronz. Are capetele subțiate și împreunate. Ornamentul constă din 6 registre de linii concentrice incizate, despărțite de 5 rondele grupate cîte trei, două late pe margini, hașurate

cu linii oblice și unul subțire în interior. *Dimensiuni*: $\varnothing 7,8 \times 7,6$ cm; gr.sr.=0,8 cm. (MO, Inv. nr. 13793) (Pl. XLIV/1).

104. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și împreunate. E ornamentată pe bară cu 6 registre de linii concentrice incizate, despărțite de cinci rondele, grupate câte trei, două late spre margini hașurate cu linii oblice și unul subțire în interior. *Dimensiuni*: $\varnothing 7,7 \times 7,6$ cm; gr.sr.=0,8 cm. (MO, Inv. nr. 13794) (Pl. XLV/1).

105. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și împreunate. Cele 6 registre de linii incizate, ale ornamentului, sînt despărțite de 5 rondele, grupate câte trei, două mai late spre margini, hașurate cu linii oblice și unul subțire în interior. *Dimensiuni*: $\varnothing 8 \times 7,8$ cm; gr.sr.=0,9 cm. (MO, Inv. nr. 13795) (Pl. XLVI/1).

106. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și împreunate. Cele 6 registre de linii incizate, ale ornamentului, sînt despărțite de 5 rondele, grupate câte trei, două mai late spre margini hașurate cu linii oblice și unul subțire între ele. *Dimensiuni*: $\varnothing 7,7 \times 7,5$ cm; gr.sr.=0,8 cm. (MO, Inv. nr. 13796) (Pl. XLVII/1).

107. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și împreunate. E ornamentată în întregime cu linii incizate. *Dimensiuni*: $\varnothing 7,7 \times 7,5$ cm; grsr=0,7 cm. (MO, Inv. nr. 13797) (Pl. XLVIII/1).

108. Brățară din bară de bronz, cu capetele subțiate și ușor despărțite. Bara e ornamentată cu linii incizate în întregime, cu excepția capetelor subțiate. *Dimensiuni*: $\varnothing 8 \times 7,8$ cm; gr.sr.=0,8 cm. (MO, Inv. nr. 13798) (Pl. XLXIX/1).

Cronologic brățările din bară de bronz au o viață lungă și neîntre-ruptă, durează din Bronzul mijlociu pînă în Hallstattul târziu (D), reprezentînd elementul cel mai stabil al acestor descoperiri. E adevărat că ne referim la toate brățările din bară de bronz (cu secțiunea barei: rotundă, ovală, plan-convexă, patrulateră sau rombică etc.), brățări care necesită ele însele un studiu analitic de anvergură pentru a le stabili *tipologia, stilistica, cronologia* mai restrînsă și răspîndirea în teren, ceea ce studiul nostru nu și-a propus. Redăm un repertoriu⁴⁸ al descoperirilor cunoscute de noi, pentru a ilustra îndelungul spațiu temporal acoperit de aceste frumoase piese de bronz și răspîndirea lor.

a) Bronz mijlociu: 1) *Șimleul Silvaniei II*, j. Sălaj; 2. *Medgidia*, j. Constanța.

b) Bronz târziu: 3. *Aleșd I*, j. Bihor; 4. *Arcuș*, com. Valea Crișului, j. Covasna; 5. *Arduș*, j. Satu Mare; 6. *Balc*, j. Bihor; 7. *Balsa*, j. Hunedoara; 8. *Bătarci*, j. Satu Mare; 9. *Bicaci*, com. Cefa, j. Bihor; 10. *Breh*, com. Budești, j. Maramureș; 11. *Căpleni*, oraș Carei, j. Satu Mare; 12. *Cehăluț I*, j. Satu Mare; 13. *Ciocaia*, com. Săcueni, j. Bihor; 14. *Cireșoia II*, com. Braniște, j. Bistrița-Năsăud; 15. *Cizer*, j. Sălaj; 16. *Cornuțel*, com. Păltiniș, j. Caraș-Severin; 17. *Coștiui I*, com. Rona de Sus, j. Maramureș; 18. *Coștiui II*, com. Rona de Sus, j. Maramureș; 19. *Crăciunești*, com. Boci-coiu Mare, j. Maramureș; 20. *Curtuiușeni*, j. Bihor; 21. *Dobrocina*, com. Gilgău, j. Sălaj; 22. *Domănești I*, com. Moftinu Mic, j. Satu Mare; 23. *Domănești II*, com. Moftinu Mic, j. Satu Mare; 24. *Dragomirești*, j. Maramureș; 25. *Guruslău*, com. Hereclean, j. Sălaj; 26. *Hășmaș*, com. Rus, j. Sălaj; 27. *Horoatul Cehului*, oraș Cehu Silvaniei, j. Sălaj; 28. *Ileanda*, j. Sălaj;

⁴⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, p. 64, pl. 56/6.

29. *Lăpuș*, j. Maramureș; 30. *Lelei*, com. Hodod, j. Satu Mare; 31. *Lozna*, j. Sălaj; 32. *Marca*, j. Sălaj; 33. *Panticeu*, j. Cluj; 34. *Rebrișoara III*, com. Săsciori, j. Alba; 35. *Rozavlea III*, j. Maramureș; 36. *Sinnicolau Român II*, com. Cefa, j. Bihor; 37. *Stina*, com. Socond, j. Satu Mare; 38. *Stupini*, com. Sînmihaiul de Cîmpie, j. Bistrița-Năsăud; 39. *Șieu*, com. Rozavlea, j. Maramureș; 40. *Uriu*, j. Bistrița-Năsăud; 41. *Vadu Izei*, Sighetul Marmației, j. Maramureș; 42. *Vinători*, com. Mișca, j. Arad; 43. *Băleni*, j. Galați; 44. *Ghermănești*, j. Vaslui;

c) **Hallstatt A₁**: 45. *Aiud*, j. Alba; 46. *Alțina*, j. Sibiu; 47. *Aluniș*, com. Benesat, j. Sălaj; 48. *Band*, j. Mureș; 49. *Berzasca*, j. Caraș-Severin; 50. *Biharea*, j. Bihor; 51. *Bîrsana*, j. Maramureș; 52. *Bocșa Română*, j. Caraș-Severin; 53. *Bocșa Montană*, j. Caraș-Severin; 54. *Bogata*, j. Mureș; 55. *Bogata*, com. Vad, j. Cluj; 56. *Călinești*, j. Maramureș; 57. *Căuaș III*, j. Satu Mare; 58. *Cetatea de Baltă*, j. Alba; 59. *Chergheș*, com. Cîrjiți, j. Hunedoara; 60. *Cincu*, j. Brașov; 61. *Cugir*, j. Alba; 62. *Deva III*, j. Hunedoara; 63. *Deva IV*, j. Hunedoara; 64. *Dipșa*, com. Galații-Bistriței, j. Bistrița-Năsăud; 65. *Dumbrava*, j. Timiș; 66. *Felnac*, j. Arad; 67. *Frin-29*. *Lăpuș*, j. Maramureș; 30. *Lelei*, com. Hodod, j. Satu Mare; 31. *Lozna*, 69. *Gușterița II* — Sibiu, j. Sibiu; 70. *Hărău*, j. Hunedoara; 71. *Hunedoara I*, județ; 72. *Lugoș*, j. Timiș; 73. *Moldova Veche I*, oraș Moldova Nouă, j. Caraș-Severin; 74. *Moldova Veche II*, oraș Moldova Nouă, j. Caraș-Severin; 75. *Ocna de Fier*, oraș Bocșa, j. Caraș-Severin; 76. *Pecica II*, j. Arad; 77. *Pecica IV*, j. Arad; 78. *Popești*, com. Baci, j. Cluj; 79. *Poșaga de Sus*, com. Poșaga, j. Alba; 80. *Rapoltu Mare*, j. Hunedoara; 81. *Răbăgani*, j. Bihor; 82. *Războieni-Cetate*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 83. *Sălaj*, județ; 84. *Suseni*, j. Mureș; 85. *Spălnaca II*, com. Hopârta, j. Alba; 86. *Tăut*, com. Batâr, j. Bihor; 87. *Timișoara*, j. Timiș; 88. *Tiream*, j. Satu Mare; 89. *Tirol*, com. Doclin, j. Caraș-Severin; 90. *Treznea*, com. Agrij, j. Sălaj; 91. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba; 92. *Valea lui Mihai*, j. Bihor; 93. *Sacoți*, com. Hătioara, j. Vilcea.

d) **Hallstatt A₂**: 94. *Căpușu de Cîmpie*, com. Inclâzel, j. Mureș; 95. *Cenad*, j. Timiș; 96. *Dezmir*, j. Cluj; 97. *Finațe*, com. Budești, j. Bistrița-Năsăud.

e) **Hallstatt B₁**: 98. *Arad II*, j. Arad; 99. *Bancu*, com. Ciuc Sîngeorgiu, j. Harghita; 100. *Brăduț*, j. Covasna; 101. *Cobor*, com. Ticușu Vechi, j. Brașov; 102. *Cornești*, j. Mureș; 103. *Fizeșu Gherlii I*, j. Cluj; 104. *Moi-grad I*, com. Mirșid, j. Sălaj; 105. *Pianu de Jos*, com. Pianu, j. Alba; 106. *Săcueni*, j. Bihor; 107. *Sălard*, j. Bihor; 108. *Sig*, j. Sălaj; 109. *Sîncrăieni I*, j. Harghita; 110. *Spălnaca I*, com. Hopârta, j. Alba; 111. *Tăuteu*, j. Bihor; 112. *Visuia*, com. Mircești de Cîmpie, j. Bistrița-Năsăud; 113. *Vurpăr*, com. Vințu de Jos, j. Sibiu; 114. *Zagon I*, j. Covasna; 115. *Zagon II*, j. Covasna.

f) **Hallstatt B₂**: 116. *Fizeșu Gherlii II*, j. Cluj; 117. *Sîngeorgiu de Pădure I*, j. Mureș; 118. *Tg. Secuiesc II*, j. Covasna;

g) **Hallstatt B₃**: 119. *Pădureni*, j. Constanța.

h) **Hallstatt mijlociu**: 120. *Alba-Iulia-Partoș*, j. Alba; 121. *Arcalia*, com. Măgherușu, j. Bistrița-Năsăud; 122. *Blandiana*, j. Alba; 123. *Vaidei*, com. Romos, j. Hunedoara; 124. *Vințu de Jos*, j. Alba; 125. *Bîlvănești*, j. Mehedinți; 126. *Hunia*, com. Maglavid, j. Dolj.

i) **Hallstatt târziu (D)**: *Drencova*, com. Berzasca, j. Caraș-Severin.

XV. BRĂȚARĂ DIN BANDĂ DE BRONZ

(1 piesă)

109. **Brățară din bandă de bronz**, în formă de „barcă”, capetele triunghiulare (desfășurată e ușor bitronconică). S-a păstrat fragmentar. Are unul din capete îndoit, de la sistemul de încopciere. Pe suprafața exterioară a fost ornamentată prin incizare, pe mijloc, cu un șir de linii oblice. Dimensiuni: $L=7,3$ cm; $l=2,3$ cm — mediană, $gr=0,01$ cm. (MO, Inv. nr. 13799) (Pl. L/1).

Brățările din bandă de bronz sînt de două tipuri:

Tipul I. Uioara de Sus A — Șuncuiuș, din placă cu capetele triunghiulare, și,

Tipul II. Uioara de Sus B — Cehăluț I — Hărău, de formă cilindrică, cu placa desfășurată patrulateră.

Cronologic brățările din bandă se întîlnesc, la fel ca și cele din bară, în depozitele din Bronzul mijlociu. La fel ca alte piese din depozitul de la Șuncuiuș-Lesiana, brățările din bandă nu mai apar în depozite după HaA₁, dar după o sincopă în HaA₂, ele reapar în Hallstatt B₁ în mai multe exemplare și descoperiri.

Exceptînd depozitul de la *Uioara de Sus*, în care s-au găsit 167 bucăți de brățări din bandă, ele apar episodic în depozitele de bronzuri, probabil și datorită friabilității bandei de bronz, dar și frecvenței mai mici în epocă. Descoperirile sînt puține:

a) **Bronz mijlociu**: 1. *Sandra*, com. Biled, j. Timiș;

b) **Bronz tîrziu**: 2. *Cehăluț I*, j. Satu Mare; 3. *Băleni*, j. Galați.

c) **Hallstatt A₁**: 4. *Aiud*, j. Alba; 5. *Frîncenii de Piatră*, com. Gilgău, j. Sălaj; 6. *Hărău*, j. Hunedoara; 7. *Pecica IV*, j. Arad; 8. *Rapoltu Mare*, j. Hunedoara; 9. *Spălnaca II*, j. Alba; 10. *Uioara de Sus*, oraș Ocna Mureș, j. Alba.

d) **Hallstatt B₁**: 11. *Arad II*, j. Arad; 12. *Belin*, j. Covasna; 13. *Brad*, j. Hunedoara; 14. *Cornești*, j. Mureș.

ALTE PIESE

XVI. VERIGA, INEL DE PRINDERE?

110. **Verigă**, *inel de prindere*, pandantiv?, păstrat fragmentar, cu destinație necunoscută, sau ureche de prindere, atîrnare, de la o altă piesă (?). Dimensiuni: $I=1,9$ cm; $l=1,7$ cm; $gr=0,02$ cm. (MO, Inv. nr. 13800) (Pl. L/3).

După prezentarea analitică a tuturor pieselor depozitului de bronzuri descoperit la Șuncuiuș-Lesiana, reies, considerăm noi, cîteva încheieri de natură cronologică și cultural-istorică:

1. Depozitul, ca orice monument arheologic de acest gen, îngemănează piese diverse, cu o viață mai lungă sau mai scurtă în timp. Există însă în acest depozit, și analogiile prezentate ni se par convingătoare,

cîteva piese — centura, tutulii, pandantivele calciforme, saltaleonii, brăţările apărătoare de braţ, care *nu* mai apar în depozite după Hallstatt A₁, fapt ce ne obligă la datarea depozitului de la Şuncuiuş, în Hallstatt A₁. *Pandantivele caliciforme* şi de aici spaţiul larg ce l-am acordat prezentării acestor piese se datează — pînă la alte probe concrete, arheologice — numai în Hallstatt A₁, impunînd astfel şi plasarea depozitului de la Şuncuiuş în secolul XII î.e.n., după sistemul cronologic H. Müller Karpe, aplicat la depozitele de bronzuri din România de M. Petrescu-Dîmboviţa. Depozitul de la *Şuncuiuş-Lesiana*, are, pentru piesele sale elemente comparative în marile depozite sau depozite turnătorii: *Aiud*, *Band*, *Dîpşa*, *Guşteriţa II*, *Spalnaca II* şi *Uioara de Sus*, analogii deosebit de relevante. Toate aceste depozite datează din Hallstatt A₁ (v Fig. 1) şi în acest caz survine întrebarea: ori datarea acestor depozite nu e clarificată, ori datarea depozitului de la Şuncuiuş-Lesiana nu e argumentată. Dar nu e adevărată aici nici una din aceste supoziţii. Miile de piese ale depozitelor sus-amintite le asigură o datare clară şi extrem de greu de mişcat. Ele datează din HaA₁. În acelaşi timp analiza comparativă a pieselor depozitului de bronz de la Şuncuiuş-Lesiana, efectuată în raport cu aproximativ toate piesele analoage sau identice din relativ toate depozitele de bronzuri publicate din ţara noastră, asigură concret şi elocvent datarea sa tot în Hallstatt A₁.

2. Cu toate prilejurile ivite pe parcursul prezentării comparative a pieselor depozitului de bronzuri de la Lesiana, în studiul nostru, am înfăţişat şi problemele de istorie ridicate de această importantă descoperire arheologică de pe valea Crişului Repede. Acesta ilustrează, încă odată, istoria comunităţilor trace la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul primei vîrste a epocii fierului, stadiul înalt atins de civilizaţia şi cultura acestor comunităţi şi dinamica internă a raporturilor dintre ele. Ne referim precis la legăturile economice dintre comunităţile trace din vestul Apusenilor, teritoriu cu terenuri pentru agricultură şi păşuni întinse şi comunităţile din zona zăcămintelor de sare din estul Munţilor Apuseni. Concret, analogia, identitatea pieselor de bronz din depozitul de la Şuncuiuş-Lesiana, cu piesele din toate depozitele de epoca (BrD—HaA₁) descoperite pe teritoriul României ilustrează unitatea de civilizaţie şi cultură a comunităţilor trace de pe teritoriul României, de fapt din întreg spaţiu ce-l locuiau în centrul şi sud-estul Europei.

B. SĂPĂTURI SISTEMATICE LA ŞUNCUIUŞ — LESIANA

3

Efectuînd săpături sistematice, pentru eliberarea terenului de sarcina arheologică, a fost descoperit şi un *nivel* (nivelul 4 de sus), gros de 0,15—0,40 cm, cu gropi ce se adînceau pînă la 1,10—1,30 m în depunerile naturale şi antropogene ale peşterii, datînd de la sfîrşitul epocii bronzului — începutul primei vîrste a epocii fierului (Br CD — Ha A₁). Sub o vatră aflată la 0,18—0,20 m adîncime de la actualul nivel de călcare, de la care

se lăsa în spre panta pîrîului peșterii Lesiana, un strat gros de 0,20—0,30 m și compact de *cenușă*. În jurul vetrei s-au descoperit numeroase fragmente ceramice și trei piese de bronz: două ace și un vîrf de ac? (păstrat fragmentar).

B₁

XVII. ACE

111. **Ac de bronz** de tipul cu tortiță, descoperit sub nivelul vetrei de foc. Acul are capul discoidal și secțiunea barei rotundă. Nu e ornamentat. Are vîrful rupt. Dimensiuni: I=7,3 cm; Ø discului=1,7 cm; gr. barei=0,3 cm. Locul descoperirii: Caseta 3; m. 2—3, —0,30 —0,45 m. (MO, Inv. nr. 13801) (Pl. L/4).

112. **Ac de bronz** cu capul îngroșat și peduncul pe gît, descoperit sub nivelul vetrei de foc (Caseta 3; m 2—4; —0,45 m). E ornamentat cu linii incizate constituite în motive geometrice. Dimensiuni: I=11 cm; Ø capului=0,5 cm. E rotund în secțiune. (MO, Inv. nr. 13802) (Pl. L/5).

113. **Vîrf de ac** și un alt mic fragment de bronz. Descoperit în Caseta 3; m 0—1; —0,65 m. Dimensiuni: I=6 cm; gr.=0,3 cm, e de formă patulateră în secțiune. (MO, Inv. nr. 13803) (Pl. L/6).

Acul cu tortiță are analogii în depozitele descoperite la Oradea—Pusta Mișca⁴⁸, Otomani⁴⁹, și Războieni-Cetate⁵⁰, oraș Ocna Mureș și ulterior într-o descoperire fortuită făcută în peștera Șuncuiuș—Izbîndiș⁵¹. Depozitul de la Oradea—Pusta Mișca a fost datat în Bronz tîrziu, la fel și acul cu tortiță găsit în peștera Izbîndiș. Depozitele de la Otomani și Războieni-Cetate au fost datate în Ha A₁. Menționăm că la Otomani acul cu tortiță era asociat în depozit cu un alt ac de tipul cu capul sferoidal și proeminență pe gît, spre deosebire de cel cu tortițe care avea și el proeminență pe gît, dar avea capul discoidal și trei caneluri sub disc⁵².

Din punct de vedere cronologic acele cu tortiță datează — deocamdată, deci prin descoperirile existente în nord-vestul României, numai din Bronzul tîrziu și Hallstatt A₁. Acele de bronz de podoabă au însă o viață

⁴⁸ I. Ordentlich, *Depozitul de bronzuri de la Otomani*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 397—404, conține 99 piese și a fost datat în HaA₁, fig. 2/18, 19, cu *jalere, tutuli, salteleoni*; cf. și Z. Benkovsky-Pivovarov, *Zur Enddatierung des Bronzezeitlichen Gräberfeldern Statzender in Niederösterreich*, în *SIArch*, XXXVI, 1, 1988, p. 19—23, fig. 1/8.

⁵⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, pl. 181/12

⁵¹ N. Chidioșan, I. Emödi, *Descoperirile arheologice din Peștera Izbîndiș (comuna Șuncuiuș) aparținînd grupului cultural Igrița*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 17—32, fig. 9/5; cf. însă și A. Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der späten Bronzezeit im Karpatenbecken*, în *Germania*, 19, 2, 1981, p. 239—259, unde prezintă descoperirea unui ac cu capul cu patru portuberante cu analogii în cultura Noua, ac provenind din nivelul 13 b de la Kastanas din Macedonia (p. 252), care implică datarea fazei finale Noua în sec. XIII î.e.n., datare asigurată de asocierea acestui tip de ac la Kastanas cu ceramică miciană tipică pentru Helladicul tîrziu III C₁.

⁵² M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, pl. 168/17, 18.

⁵³ *Idem*, *ibidem*, s.v.

mult mai lungă, ele apar în Bronzul mijlociu (în ce priveşte depozitele analizate de noi) şi durează continuu pînă în Hallstatt A₁, după care urmează, din cele ce cunoaştem noi, o sincopă în Hallstatt A₂, sunt prezent în Hallstatt B₁, după care urmează a doua sincopă în Hallstatt B₂ reapărînd în Hallstatt B₃. Desigur „*Sincopele*” pot să provină din documentarea existentă în prezent. După Hallstatt B₃ nu mai cunoaştem descoperiri.

Redăm mai jos repertoriul *acelor* descoperite în depozitele de bronzuri datînd din Bronzul timpuriu pînă în Hallstatt B₃:

a) **Bronz mijlociu:** 1. *Pecica I*, j. Arad; 2. *Vărsand*, com. Pîlu, j. Arad; 3. *Medgidia*, j. Constanţa.

b) **Bronz tîrziu:** 4. *Arcuş*, com. Valea Crişului, j. Covasna; 5. *Belciug*, j. Satu Mare; 6. *Cizer*, j. Sălaj; 7. *Cornuţel*, com. Păltiniş, j. Caraş-Severin; 8. *Deva*, j. Hunedoara; 9. *Iara I*, j. Cluj; 10. *Lozna*, j. Sălaj; 11. *Oradea* — Pusta Mişca, j. Bihor; 12. *Băleni*, j. Galaţi; 13. *Rîseşti*, com. Drăuceni, j. Vaslui.

c) **Hallstatt A₁:** 14. *Aiud*, j. Alba; 15. *Alţina*, j. Sibiu; 16. *Band*, j. Mureş; 17. *Cincu*, j. Braşov; 18. *Deva III*, j. Hunedoara; 19. *Deva IV*, j. Hunedoara; 20. *Dipşa*, com. Galaţii Bistriţei, j. Bistriţa-Năsăud; 21. *Gad*, com. Ciacova, j. Timiş; 22. *Guşteriţa II—Sibiu*; j. Sibiu; 23. *Moldova Veche I*, oraş Moldova Nouă, j. Caraş-Severin; 25. *Otomani*, com. Sălacea, j. Bihor; 26. *Pecica IV*, j. Arad; 27. *Popeşti*, com. Baci, j. Cluj; 28. *Rapoltu Mare*, j. Hunedoara; 29. *Războieni-Cetate* — oraş Ocna Mureş, j. Alba; 30. *Rus*, j. Sălaj; 31. *Suseni*, j. Mureş; 32. *Spălnaca II*, com. Hopîrta, j. Alba; 33. *Tăşad*, com. Drăgeşti, j. Bihor; 34. *Timişoara*, j. Timiş; 35. *Uioara de Sus*, oraş Ocna Mureş, j. Alba; 36. *Zau de Cîmpie*, j. Mureş; 37. *Zlatna III*, j. Alba.

d) **Hallstatt B₁:** 38. *Vărd I*, oraş Agnita, j. Sibiu;

e) **Hallstatt B₃:** 39. *Ghirişu Român*, com. Mociu, j. Cluj.

B₂

CERAMICĂ DESCOPERITĂ LA ŞUNCUIUŞ — LESIANA

Ceramica descoperită, atît în pămîntul din zona exploziei unde a fost descoperit fortuit depozitul, cît şi prin săpăturile sistematice efectuate ulterior, constă numai din *fragmente ceramice*. Nu s-a descoperit nici un recipient întreg. Ceramica provine din nivelul 4 de depuneri arheologice (de sus), avînd dedesubt nivelele de locuire neolitice şi deasupra un nivel cu o vatră şi ceramică românească datînd din sec. IX—X e.n. Acest nivel cuprinde depunerile dintre 0,20—0,40 m, dar pe alocuri se adînceşte pînă la 0,60—0,80 în funcţie de panta patului peşterii, iar în gropi pînă la 1,10—1,30 m.

Fragmentele ceramice au fost găsite în preajma unei *vetre de foc*, din care s-a păstrat un fragment de lut ars (*in situ*), de la care spre pîrîul peşterii se lasă un gros *strat de cenuşă*, care implică o folosire îndelungată a cuptorului (să fi fost legat de un atelier de turnătorie? dată fiind bolta de la intrarea peşterii perfect semicirculară (33/20 m) care asigura activitatea în orice condiţii meteorologice), iar spre interiorul peşterii

nivelul de depuneri arheologice (Br D—Ha A₁) se îngroașă și se lasă o groapă adâncă de 1,10—1,30 m. Nu s-a putut prinde, și e normal în peșteră, la adâncimea de 0,15—0,20 m, unde pe alocuri a fost și nivelul de călcare medieval timpuriu, conturul eventualei construcții a atelierului? locului de cult? sau puțin posibil a necropolei (?) din gura peșterii.

Inventarul ceramic se compune din: ceramică de uz comun și ceramică fină. Între fragmentele ceramice ce provin de la vase lucrate din pastă grosieră se impun fragmentele de vase ce aveau pereții interiori de culoare roșie sau cărămizie și cei exteriori de culoare neagră, uneori decorați cu *proeminențe și caneluri* (ceramică tipică Ha cu două fețe). Sunt fragmente de la vase mari, bitronconice, castroane, oale cu pereții drepți sau arcuiți. Trebuie să amintim și cioburile ce provin de la ceramica uzuală, fără a avea pereții exteriori lustruiți: oale cu pereții drepți sau ușor oblici și, probabil, cuptoare — portative de lut.

Ceramica fină — din care s-au lucrat oale, castroane, cești, cu pereții negri, pe ambele fețe, cu motive *puternic* lustruite în exterior pe unele fragmente.

Menționăm prezența la Lesiana și a ceramicii ornamentate cu motive *ghirlandoide* sub buza vaselor și mai ales pe gît, în partea superioară a urnelor mari bitronconice sau a oalelor cu aceeași formă, avînd analogii în ceramica necropolei tumulare de la Bosut⁵⁴ Majoritatea acestor tipuri de vase ceramice își au analogii directe în ceramica descoperită la Biharea⁵⁵, în genere în descoperirile din nord-vestul României⁵⁶. Au fost găsite și 2—3 fragmente ornamentate cu ghirlande incizate, eventual mai vechi decît nivelul Ha A₁.

Menționăm că apar — dar extrem de puține —, 2—3 fragmente de străchini sau castroane, de tipul cu *buzele ușor invazate și fațetate*.

După factura sa tehnologică, tipologică și stilistică ceramica descoperită în gura peșterii *Lesiana* de la Șuncuiș datează din Br D—Ha A₁ eventual sfîrșitul Bronzului C — începutul Hallstattului A₂.

⁵⁴ Cf. A. Vulpe, *Zur Chronologie der Ferigele-Gruppe*, în *Dacia*, 21, Buc., 1977, p. 81—111; I. Stratan, A. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, în *PZ*, 52, 1, 1977, p. 28—60.

⁵⁵ S. Dumitrașcu, *O nouă cultură arheologică protoistorică recent descoperită și studiată: cultura Biharea (BrCD—HaA₁)*, în *Carpica*, XV, 1983, p. 105—117.

⁵⁶ Cf. și M. Rusu, *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului*, Iași, 1972 (r. tezei de doctorat), p. 45—46 „Întocmind o listă și o hartă ce cuprinde 270 localități transilvănene, în care s-au descoperit cimitire și așezări hallstattiene, dintre care 36 sunt fortificate, am înregistrat unele observații interesante și anume: în această vreme s-au petrecut schimbări structurale ale culturii materiale, reflectate prin transformarea culturilor din epoca tîrzie a bronzului (Br. D): Wietersberg, Noua, Suciul de Sus, Otomani, Pecica și Vattina, într-o cultură iallstattiană unitară caracterizată printre altele prin ceramica neagră canelată”; p. 59 „Influențele exercitate de către purtătorii ceramicii canelate din Banat și Crișana asupra culturii villanoviene au fost subliniate de către G. von Merhart, iar H. Hencken a relevat rolul purtătorilor culturii Gîrla Mare, făcînd legătura între vasele supraetajate ale celor două culturi, iar S. Foltiny care a reîuât recent discuția asupra acestei probleme, arată că civilizația villanoviană s-a dezvoltat pe baze locale. Se pare însă că influențele reciproce dintre centrele metalurgice sud-alpine și carpatice, dar mai ales dintre purtătorii culturilor protovillanoviene din nordul Italiei și timpurii hallstattiene din zona carpato-dunăreană au fost mult mai puternice, dar ele nu sînt încă studiate și analizate temeinic”.

C

CERAMICĂ DESCOPERITĂ PE „DEALUL SIMIONULUI” — BALNACA, Com. ŞUNCUIUŞ

Aşa cum am mai specificat, la 100 m în linie dreaptă de peştera Lesiana, dar pe malul drept al Crişului se află „Dealul Simionului” — azi păşune a satului Bălnaca, Cabana *Lesiana*, se află chiar sub pîntenul acestui deal. Aici se cunoaşte o aşezare hallstattiană⁵⁷, care de fapt este o cetate hallstattiană de tipul pînten-barat, a cărei şauă de legătură dintre pînten şi restul promontoriului a fost barată prin amplasarea unui şanţ dublat de un val de pămînt, azi aplatizat, dar încă vizibil la o cercetare atentă, perieghetică, a oricărui arheolog experimentat în cercetările din teren.

Săpăturile sistematice efectuate în anul 1987 au dus la descoperirea unui interesant material arheologic, însă constînd numai din ceramică puternic corodată şi fărâmiţată. Stratul de cultură se confundă, cu excepţia gropilor, cu stratul vegetal de păşune — 0,10—0,40 m adîncime.

Ceramica colectată merită însă toată atenţia pentru a putea fi coroborată cu alte descoperiri de pe valea Crişului Repede şi din vestul şi nord-vestul României, inclusiv din peşterile din zona carstică Şuncuiuş, deoarece ea prezintă formele evaluate ale unor tipuri ceramice anterioare, primind însă caracteristici proprii ce o înscriu în cadrul culturii hallstattiene de tip Ha A—B (eventual, începutul Hallstattului B).

Ne referim la o ceramică de culoare neagră, de tipul cu două feţe, cărămizie-roşcată în interior şi neagră în exterior, *canelată*, ornamentată cu butoni — gurguie canelate sau caneluri în ghirlandă. Lipseşte ceramica comună — grosieră, care s-a distrus datorită acizilor din sol şi fluctuaţiilor de temperatură (îngheţ-dezgheţ), dată fiind adîncimea mică unde s-a păstrat.

Menţionăm *subliniat* că aici se înmulţesc buzele de castroane sau străchini invazate şi faţetate, tehnologie şi element stilistic care domina descoperirile hallstattiene din Crişana (A—B) şi care persistă şi în Hallstattul mijlociu (C). Toate aceste caracteristici ale ceramicii de pe „Dealul Simionului” ne îndeamnă să afirmăm, pînă la proba contrarie, că între descoperirile de ceramică din peşteră şi cele de pe „Dealul Simionului” există o parţială contemporaneitate, că ele se ating undeva pe parcursul Hallstattului A₁ (sec. XII î.e.n.), cea ce impune continuarea şi intensificarea cercetărilor pentru obţinerea unor mărturii concrete şi mai elocvente în vederea datării celor trei tipuri de monumente (locuirile din peşterile de la Şuncuiuş, cetatea de pe „Dealul Simionului” şi descoperirile de piese de bronz şi desigur depozitul din *Peştera Lesiana*) şi astfel a studierii lor şi mai atente.

În încheiere se impun cîteva concluzii:

1. Cercetările efectuate pe valea Crişului Repede, în zona carstică Şuncuiuş, impun în centrul atenţiei trei monumente arheologice importante: *depozitul de bronzuri* din gura *Peşterii Lesiana*, nivelurile de locuire

⁵⁷ I. Emödi, A. Hadnagy, *Aşezarea hallstattiană de la Şuncuiuş, judeţul Bihor, în Crisia*, XII, Oradea, 1982, p. 383—392.

(BrCD—HaA₁) din Peștera Lesiana⁵⁸, Peștera Mișidului⁵⁹, Peștera Izbîndiș⁶⁰ și cetatea hallstatiană de pe „Dealul Simionului”⁶¹.

2. Aceste monumente trebuie înțelese în primul rînd în raport cu condițiile geologice, geomorfologice, climatice și ecologice locale, fiind legate de zona carstică și bazinul depresionar Șuncuiș din nordul masivului Pădurea Craiului, deci de această regiune a Carpaților Apuseni și de râul Crișul Repede care străbate aici cele mai strînse chei de pe parcursul întregului său curs.

3. În sensul celor de mai sus, chiar dacă unele din afirmațiile noastre au un caracter de lucru, ipotetic, trebuie să luăm în considerare următoarele aspecte:

a) procurarea de materii prime (cupru, cositor, zinc, plumb) de care aveau nevoie comunitățile trace la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei vîrste a epocii fierului, în condițiile intensificării metalurgiei bronzului, pe care, le-a oferit sau le putea oferi și această zonă nord-vestică a Apusenilor;

b) râul Crișul Repede asigură permanent apa necesară turmelor de vite și în condițiile anilor secetoși sau chiar pe îndelungate perioade de secetă. Se consideră de către oamenii de știință că secolul al XII-lea î.e.n. a fost deosebit de secetos⁶¹. Pădurile, pășunile subalpine dinspre est și cele de pe dealurile piemontane din est, chiar de la cîmpie, asigurau hrana necesară vitelor ce aveau și adăpăturile asigurate.

⁵⁸ Pentru alte descoperiri din Peștera Lesiana cf. N. Chidioșan, *Rep. Bih.*, Oradea, 1979, p. 74, s.v.: „În Peștera Ungurului cercetările de suprafață (s.n.) au recuperat 15 vase, piese de bronz și amulete hallstatiene. De aici mai provin și fragmente ceramice lucrate la roată din perioada prefeudală, sec. IX—XI”; cf. și comunicarea citată supra.

⁵⁹ Descoperirile din Peștera Mișidului publicate și cunoscute de noi sunt următoarele: Amalia Mozsolics, *Funde aus der Höhle Kismakyar bei Bánlaka, kom. Bihar*, în *Mitteilungen*, III, 1, Cluj, 1943, p. 86—87 „A lelet a Bánlaka (Bihar m.) melletti Kismagyar-barlangban (Peștera Napiștiei) került elő.”; N. Chidioșan, în *Rep. Bih.*, p. 74, s.v.: „În Peștera Mișidului s-a descoperit un mormînt cu un bogat inventar. Amintim un vas mare, un brîu de bronz, 12 pandantive semilunare, 1 undiță din bronz, 1 ac, 1 inel, figurine de lut și 1 colier din mărgelă de chihlimbar. Pe baza acestor materiale mormîntul care aparține probabil unei căpetenii, se poate data la începutul hallstattului. Tot în același loc s-a mai descoperit un vas de lut dacic, datat cu o monedă emisă de orașul Dyrrhachium (sec. II—I î.e.n.); N. Chidioșan, I. Emödi, *O descoperire de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului în peștera Mișidului, com. Șuncuiș, jud. Bihor*, în *Thraco-Dacica*, II, 1981, p. 151—167.

⁶⁰ Descoperirile din Peștera Izbîndiș publicate pînă în prezent și cunoscute de noi sunt următoarele: N. Chidioșan, *Rep. Bih.*, Oradea, 1974, p. 74, s.v.: „În peștera Izbîndiș au fost descoperite mai multe fragmente ceramice din perioada de trecere la epoca bronzului — cultura Coțofeni și mai multe vase și piese de bronz datate în epoca hallstatiană”; N. Chidioșan, I. Emödi, *Descoperirile arheologice din peștera Izbîndiș (com. Șuncuiș), aparținînd grupului cultural Igrîța*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 17—33.

⁶¹ M. Rusu, *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului*, Iași, 1972, p. 52 „Lipsa unor urme materiale concrete ar putea atesta pătrunderea, sau prezența unei populații străine de zona respectivă, îngreunează mult explicarea fenomenului istoric petrecut, chiar dacă admitem unele lupte intertribale locale. Încetarea bruscă a locuirii în cetățile și așezările deschise pomenite (la care pot fi adăugate și altele), pare să fi fost condiționată și de alți factori. Ne gîndim în primul rînd la factorii climatici și anume: la secetă. Pentru populația de agricultori și crescători de vite mari din Cîmpia Crișanei și Banatului, era suficientă o secetă de cîțiva ani în șir pentru a fi obligată să părăsească, mai ales zonele nebrăzdate de

c) Peștera *Lesiana* (cu bolta de la intrare înaltă de 20 m), ca și *Peștera Mișidului*, (cu portalul de 9 m) asigurau nu numai adăpostul — temporar sau mai îndelungat al oamenilor și al vitelor —, ci activitatea pe orice vreme a unor ateliere meșteșugărești ce se puteau instala sub aceste *deosebite bolți*. Menționăm că în Peștera *Lesiana*, nivelul datînd de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei vîrste a epocii fierului, și desigur și nivele neolitice mai vechi, au fost străpunse violent de bucăți de stîncă desprinse din bolta peșterii, care de la 20 m înălțime căzînd au despicat ușor stratul de umplutură antropogen. Spre partea centrală a peșterii se văd și azi bolovani care au căzut din boltă și care barează drumul spre interiorul acesteia. Desigur primul gînd ne duce spre un *cutremur*⁶² care poate fi plasat și cronologic în protoistoria comunităților trace (sec. XIII—X î.e.n., mai probabil sec. XII î.e.n.). N-ar fi exclus ca acest eveniment seismic să fi determinat părăsirea peșterii (la nivel BrD—HaA₁) și eventual îngroparea depozitului de bronzuri (din pricina năruirii, ritual, cultic etc.). Nu trebuie însă să uităm că după „secolul de secetă” al XII-lea î.e.n., a urmat o perioadă cu precipitații deosebite⁶³, care puteau provoca (după secetă), la rîndul lor dislocări din roca de calcar a boltei și pereților peșterii.

d) Din aceste *peșteri* de pe malul stîng al Crișului Repede (în amonte de peștera *Lesiana*, pe pîriul *Hodoabei* se află, de asemenea, mai multe peșteri mai mici) și din cetatea de pe „Dealul *Simionului*” se putea controla întreaga zonă și în primul rînd drumul de apă al Crișului Repede, ce lega între ele regiunile de la est cu cele de la vest de Munții *Apuseni*. În comerțul cu sare⁶⁴ și piese de bronz dintre comunitățile trase din BrCD—HaA₁ din partea transilvană a Munților *Apuseni* și cei din partea crișană a Munților *Apuseni* monumentele studiate de noi au jucat un rol de prim ordin, ele reflectînd stadiul civilizației comunităților tractice locale în sec. XIV—X î.e.n. Cercetate concret, cu răbdare și în toată adîncimea lor, aceste monumente vor arunca o lumină nouă nu numai asupra istoriei tracilor de pe valea Crișului Repede, ci și asupra legăturilor dintre comunitățile ce au deținut *pășunile*, și *cîmpurile agricole* din Cîmpia Românească vestică și au creat *depozitele de bronzuri* din Crișana și cele care au deținut *salinele* și *depozitele* — turnătorii de bronzuri de la Aiud, Spălnaca II, Uioara — Ocna Mureș Gușterița II — Sibiu sau Dipșa. Contemporaneitatea lor contribuie la înțelegerea puterii de creație și a bogăției

văi și rîuri, unde pînza de apă potabilă se afla la adîncimi apreciabile. Astfel s-ar putea explica părăsirea bruscă și definitivă a unor așezări și necropole din HaA₁, deoarece în caz de lupte intertribale după încetarea ostilităților populația ar fi continuat să viețuiască în aceleași așezări, folosind în continuare și necropolele contemporane.”

⁶² Cf. Fr. Matz, *Creta, Mycene, Troia*, Buc., 1969, p. 191 „arheologii americani au stabilit că Troia VI a fost distrusă de un cutremur”.

⁶³ M. Rusu, *op. cit.*, p. 48 „Părăsirea așezărilor situate pe prima terasă și mutarea lor în HaA₂-B₁ pe terasele superioare se pare că a fost condiționată, în parte, tot de anumiți factori climatici, ploii abundente și eventuale inundații”.

⁶⁴ *Idem*, *ibidem*, p. 45 „Prezența marilor depozite-ateliere în preajma salinei și nu a zăcămintelor de cupru, subliniază și mai mult interdependența dintre exploatarea și valorificarea complexă a acestor bogății ale subsolului transilvănean. Avînd în vedere că regiuni întinse din Cîmpia Tisei, Balcani etc. nu aveau sare, considerăm că nu ar fi exclusă posibilitatea ca minerii transilvăneni de la începutul epocii fierului să fi aprovizionat și aceste regiuni cu sare”.

comunităților trace din întregul spațiu carpato-danubiano-pontic și totodată la deslușirea istoriei centrului și sud-estului Europei în sec. XIV—X î.e.n. a rolului său, în raport cu evenimentele petrecute în zona sud-balcanică⁶⁵ și sud-alpină⁶⁶ a continentului.

De aici și strădania noastră de a aduce la cunoștința celor interesați, a arheologiei românești și europene, a acestor documente istorice de o valoare ce nu mai necesită să fie subliniată.⁶⁷

LE DÉPÔT DES BRONZES DE ȘUNCUIȘ, DÉP. DE BIHOR

(Résumé)

Les auteurs présentent et analysent comparativement les pièces du dépôt de bronzes découvert en l'été de 1988 sur la rive gauche de Crișul Repede, à la bouche de la grotte *LESIANA* de Șuncuiș.

Le dépôt fut découvert occasionnellement par les ouvriers qui creusaient une fosse pour fixer les câbles d'une passerelle suspendue sur la rivière Crișul Repede.

Le dépôt consiste en 110 pièces: *faucilles à bouton* (4), *ciseau* (1), *hache à trou d'emmanchement concave* (1), *hache-marteau* (1) *pointes de lance* (2), *anneau à jambes* (1), *brassards portés autour du bras* (2), *ceinture en bronze restée complète* (1), *bracelets en barre ornements* (15), *phalères* (2), *tutuli* (18), fragments de *salta-leoni* (6), *pendentifs et fragments de pendentifs en forme de calice* (53), *bouton* (1), *bracelet en bande large* (1) et *anneau* (1). Parmi les pièces du dépôt 108 furent trouvées par les découvreurs et 2 fragments de pendentifs à l'occasion des fouilles de sauvetage exécutées en septembre 1988. Tout à la même occasion furent découvertes dans la couche de culture (IV), de l'habitation de la grotte les pièces en bronze suivantes: une aiguille à petite anse, une aiguille à tête grosse, un fragment d'aiguille (?), une petite pièce en bronze, indéterminée et de nombreux fragments céramiques datant de la fin de l'âge du bronze et du commencement de l'âge du fer (BrD-HaA₁).

Les pièces du dépôt permettent sa datation en HaA₁, selon les analogies offertes par les pièces des dépôts de bronzes découverts en Bihor datés en HaA₁ et les pièces des grands dépôts-fonderies de *Aiud*, *Gusterița*, *Șpălnaca II*, *Uioara*.

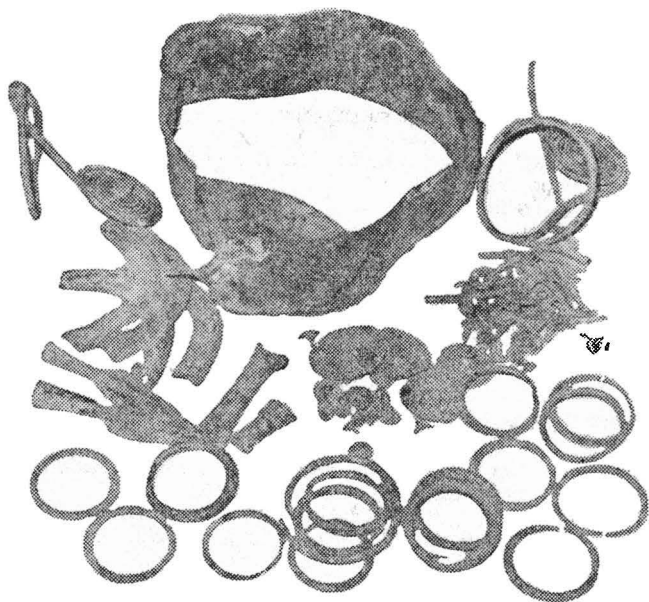
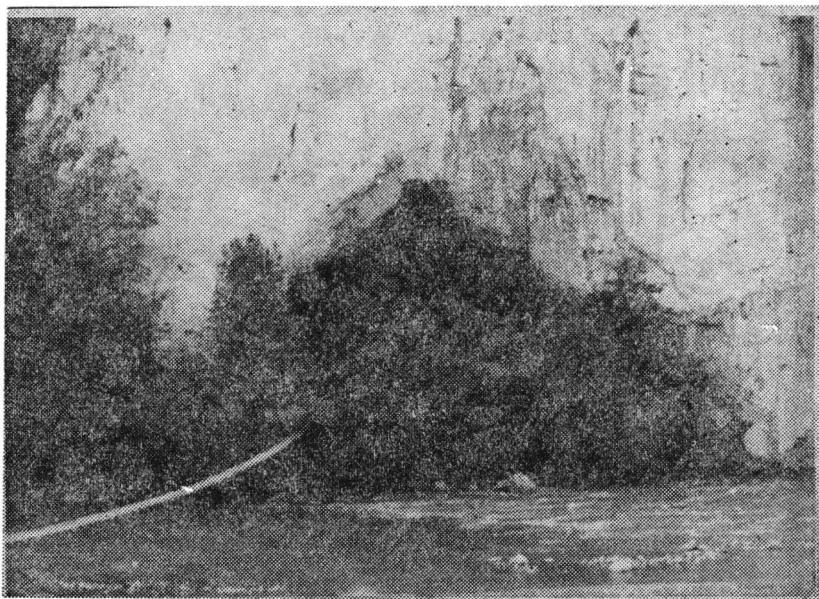
Les auteurs insistent surtout sur la datation des *pendentifs en forme de calice*, dont la circulation se réduit au BrD-HaA₁, avant tout au HaA₁, conformément aux découvertes publiées jusqu'à présent par M. Petrescu-Dîmbovița.

En même temps, les auteurs attirent l'attention sur l'importance des études faits par M. Rusu concernant la circulation des pièces des dépôts de bronzes de l'ouest et de l'est des Monts Apuseni, comme échanges effectués entre les communautés traces de l'est, possesseurs des dépôts de sel du centre de la Transylvanie et les communautés traces d'agriculteurs et d'éleveurs de bétail de l'ouest des Monts Apuseni.

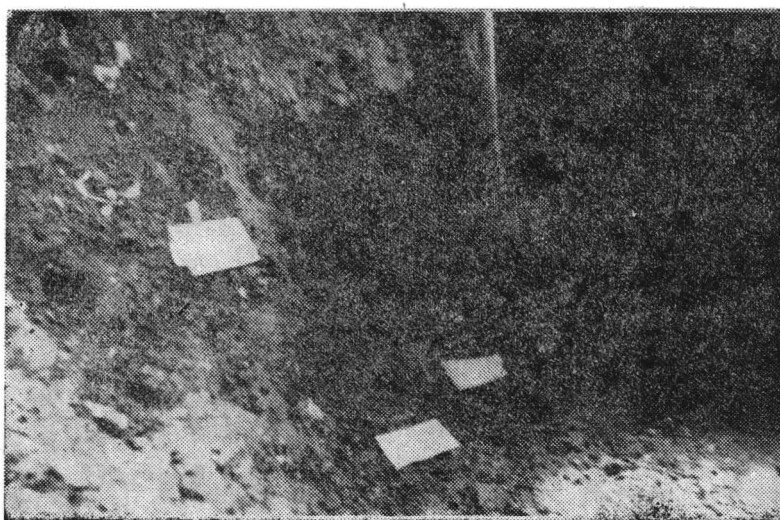
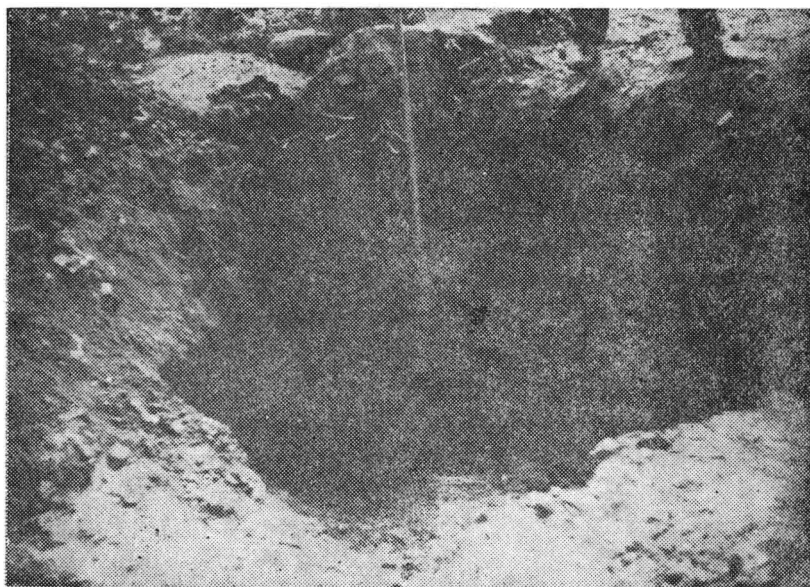
⁶⁵ S. Hood, *Buckelkeramik at Mycenae?*, in *Festschrift für Ernst Orumach*, ed. W. C. Brice, Berlin, 1967, p. 120—131; J. B. Rutter, *Ceramic Evidence for Northern Intruders in Southern Greece at the Beginning of the Late Helladic III C Period*, in *Amer. J. Arch.*, 79, 1975, p. 17—32.

⁶⁶ Cf. și H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959; M. Rusu, *op. cit.*, p. 59—60 „Se pare însă că influențele reciproce dintre centrele metalurgice sud-alpine și carpatice, dar mai ales dintre purtătorii culturilor protovillanoviene din nordul Italiei și timpurii hallstattiene din zona carpato-dunăreană au fost mult mai puternice, dar ele nu sunt încă studiate și analizate temeinic”.

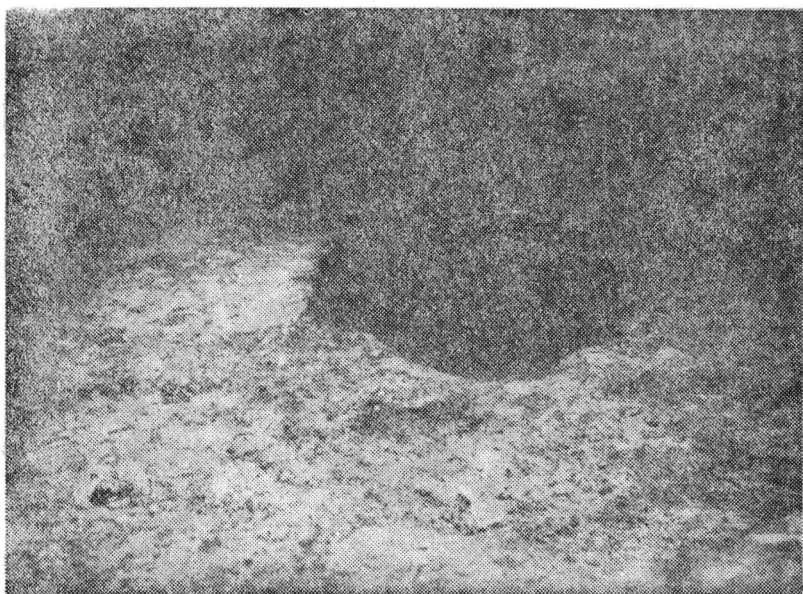
⁶⁷ Desenele au fost executate de B. Szabo, iar dactilografierea de E. Ardeleanu. Amînduror le dorim cuvenitele mulțumiri.

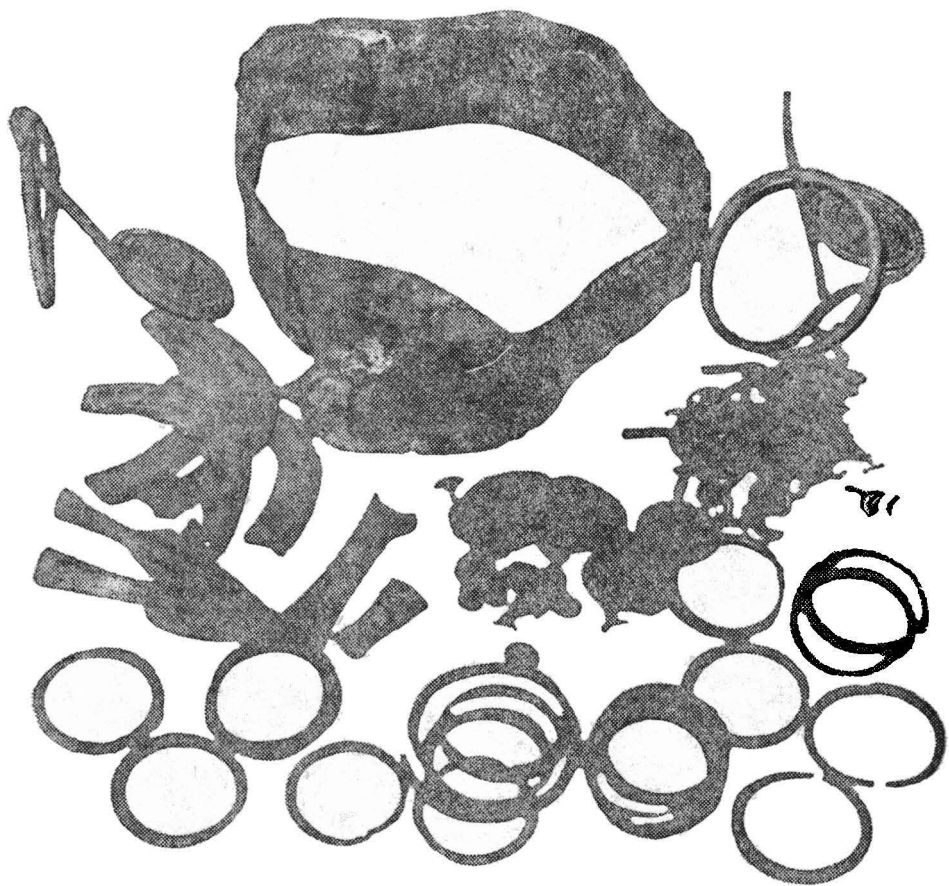
Pl. I. 1: Șuncuiuș — portalul peșterii *LESIANA* pe malul stîng al Crișului Repede unde s-a descoperit depozitul de bronzuri; 2.: Depozitul după descoperire.

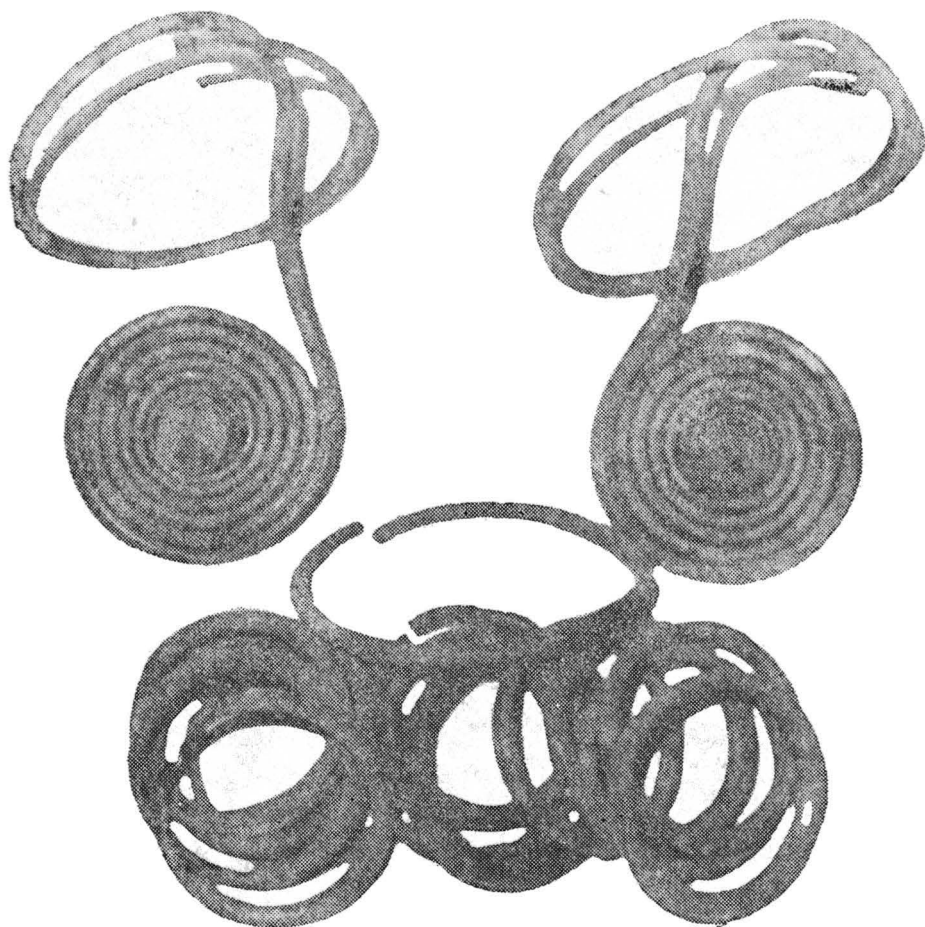
Pl. II. 1, 2: Locul unde s-a descoperit depozitul de bronzuri în timpul degajării pământului de umplură deranjat anterior.

Pl. III. 1: Groapa unde s-a descoperit depozitul, după curățire; **2:** Pietre descoperite în pământul deranjat anterior.

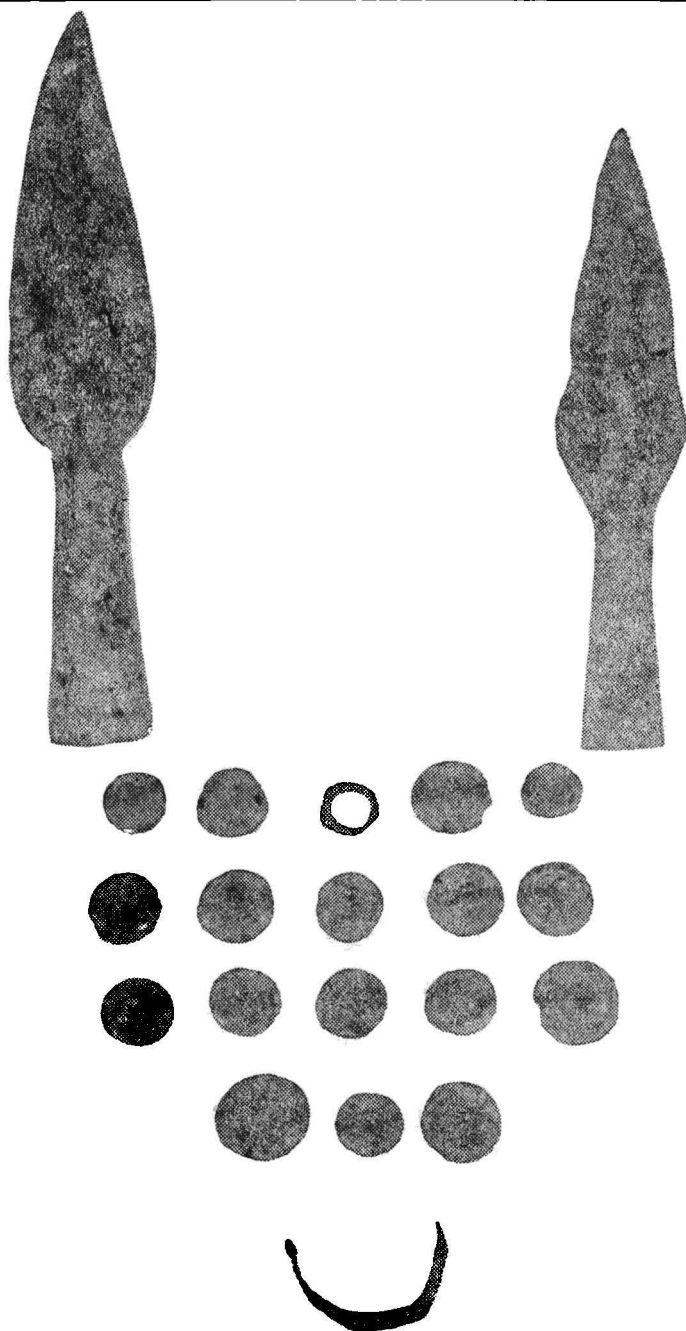
Pl. IV. Depozitul de bronzuri de la Șuncuiș — LESIANA, recuperat în întregime, înainte de restaurare.

Pl. V. Brățările apărătoare de braț, veriga de picior și brățările din bară înainte de restaurare.

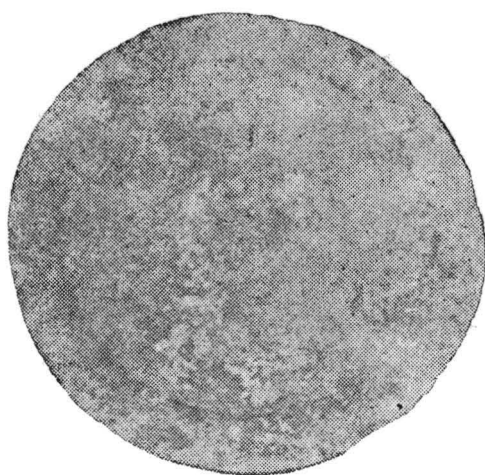
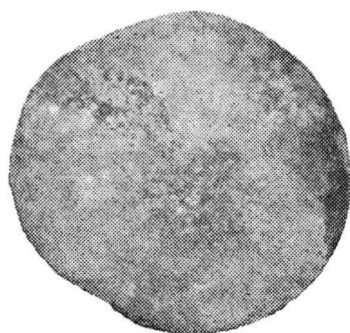

Pl. VI. Secerile cu buton și dalta înainte de restaurare.

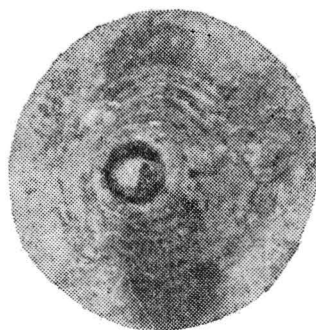

2

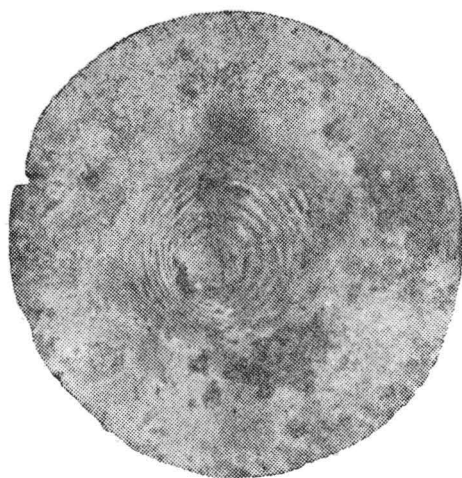
Pl. VII. Virfurile de lance, brățara din bandă, tutulii mici și veriga de prindere, înainte de restaurare.

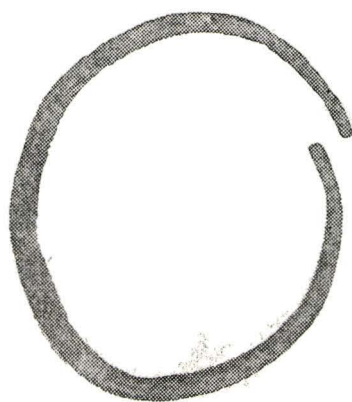
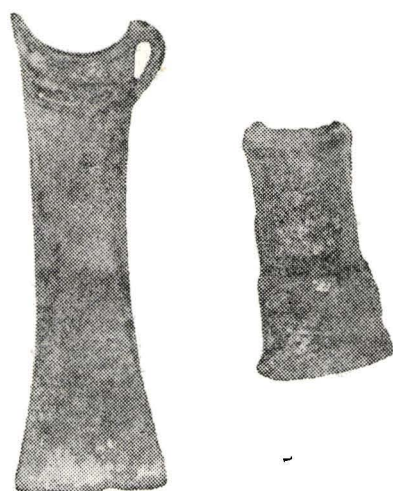
Pl. VIII. Falerele înainte de restaurare.

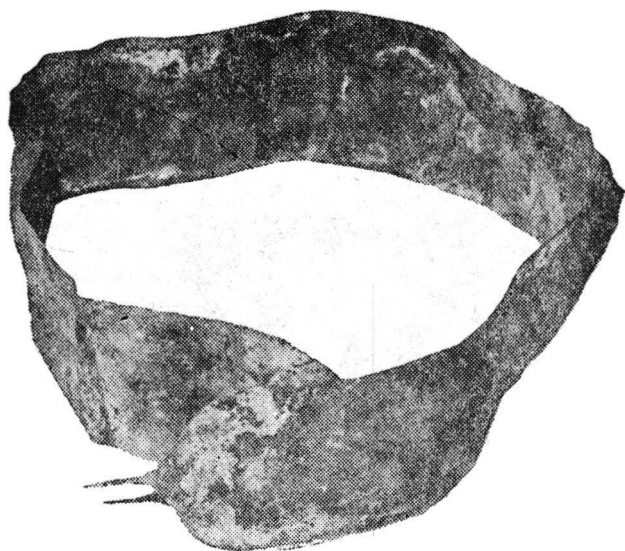
1

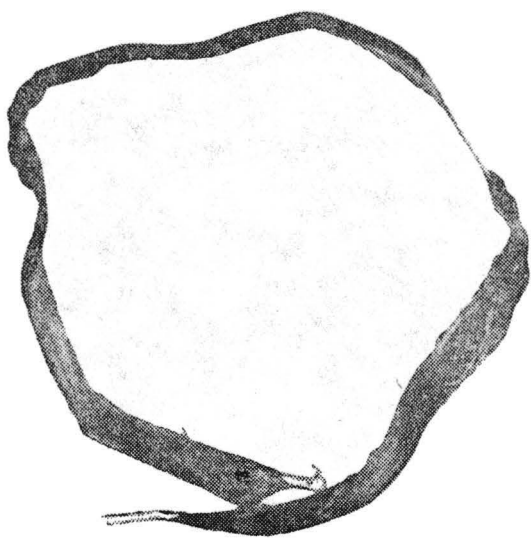
Pl. IX. Cei 2 *tutuli* mari înainte de restaurare.

Pl. X. Celtul cu gura concavă, celtul-ciocan și veriga de picior înainte de restaurare.

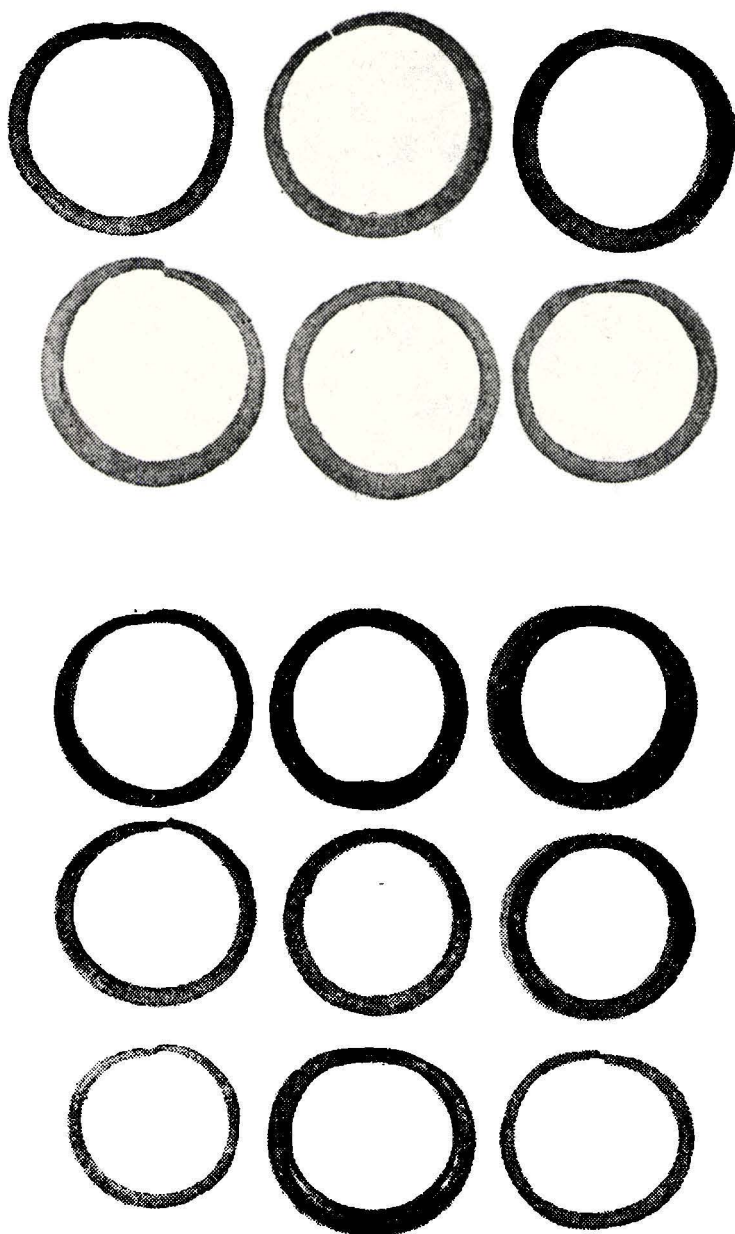

1a

1b

Pl. XI. Centura de bronz înainte de restaurare (1 a—b).

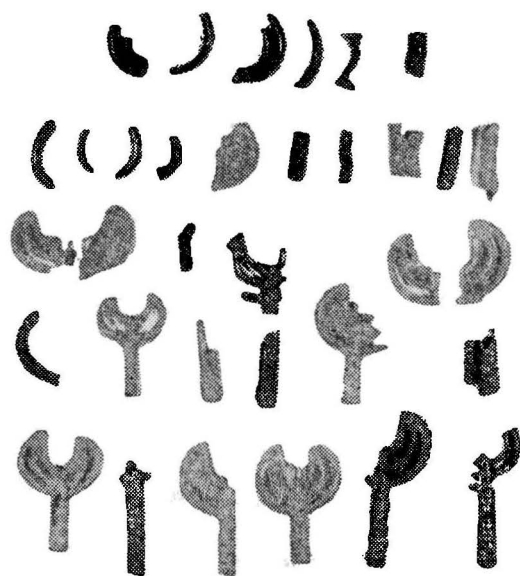

2

Pl. XII. 1—2: cele 15 brățări din bară, ornamentate, înainte de restaurare.

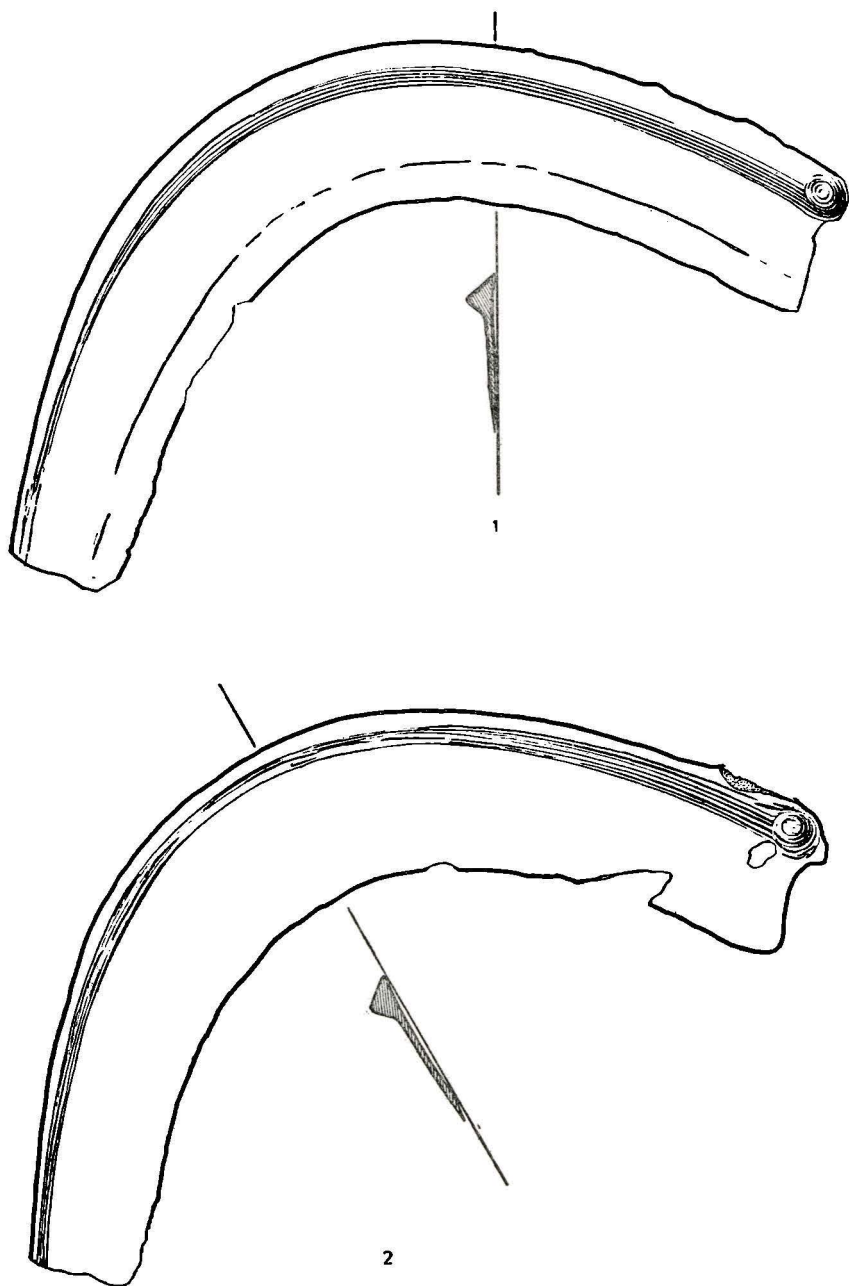

1

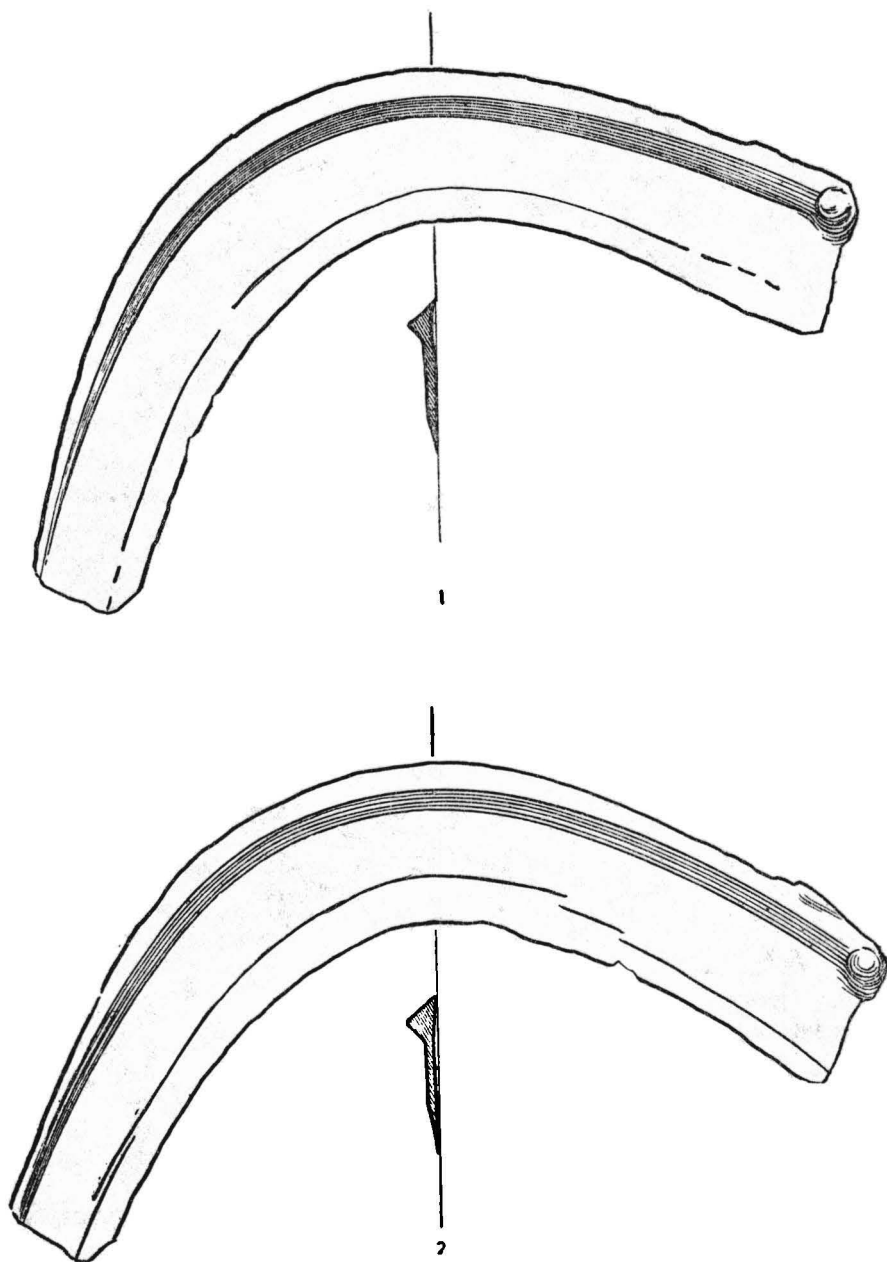

2

Pl. XIII. 1—2: pandantive caliciforme, fragmentele de pandantive caliciforme și fragmentele de saltaleoni înainte de restaurare.

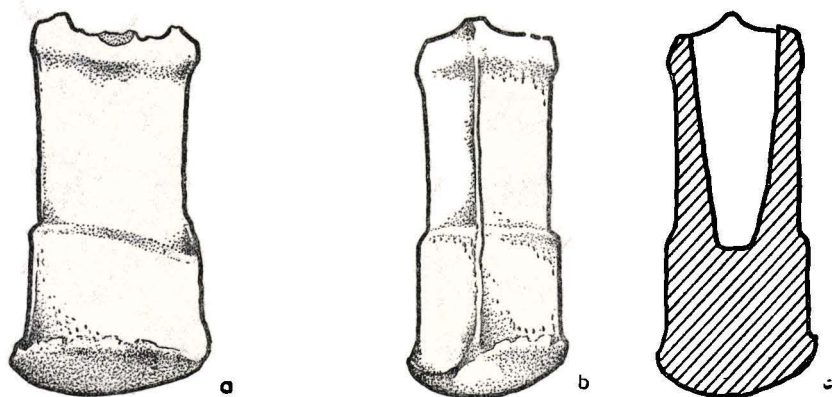
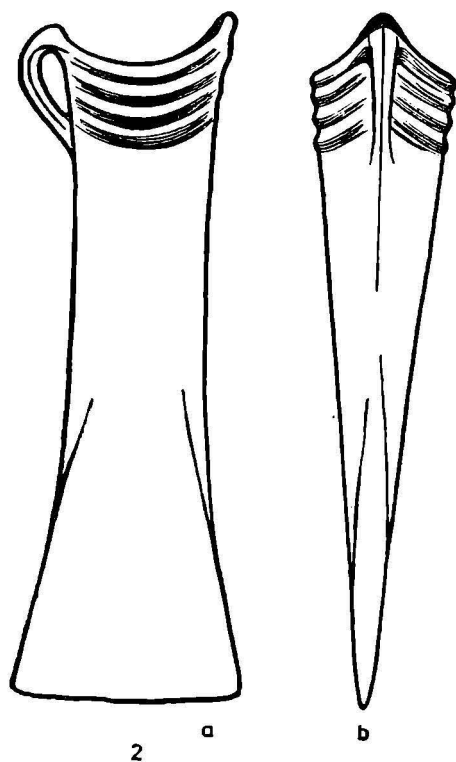
Pl. XIV: 1: seceră cu buton (Inv. 13691); 2: seceră cu buton (Inv. 13649).

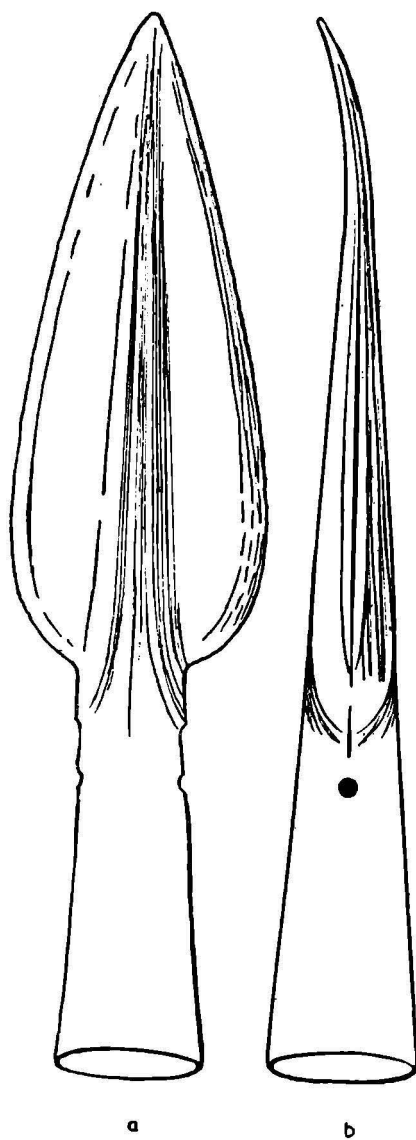
Pl. XV: 1: *seceră cu buton* (Inv. 13692); 2: *seceră cu buton* (Inv. 13693).

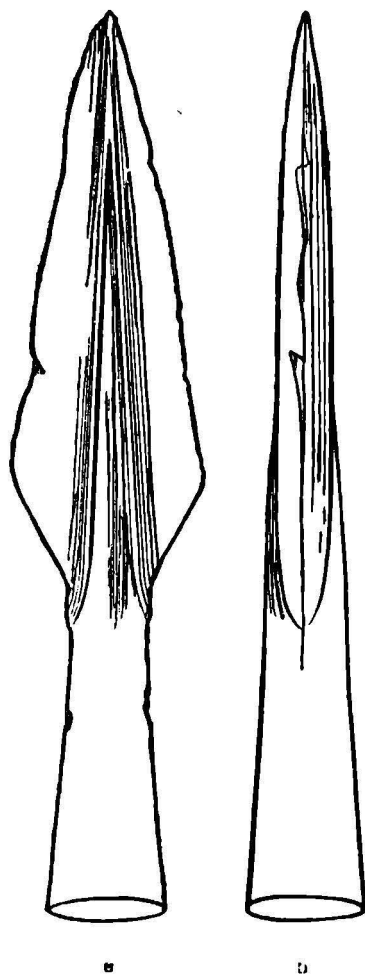
Pl. XVI. 1 a—b: *daltă* (Inv. 13695)

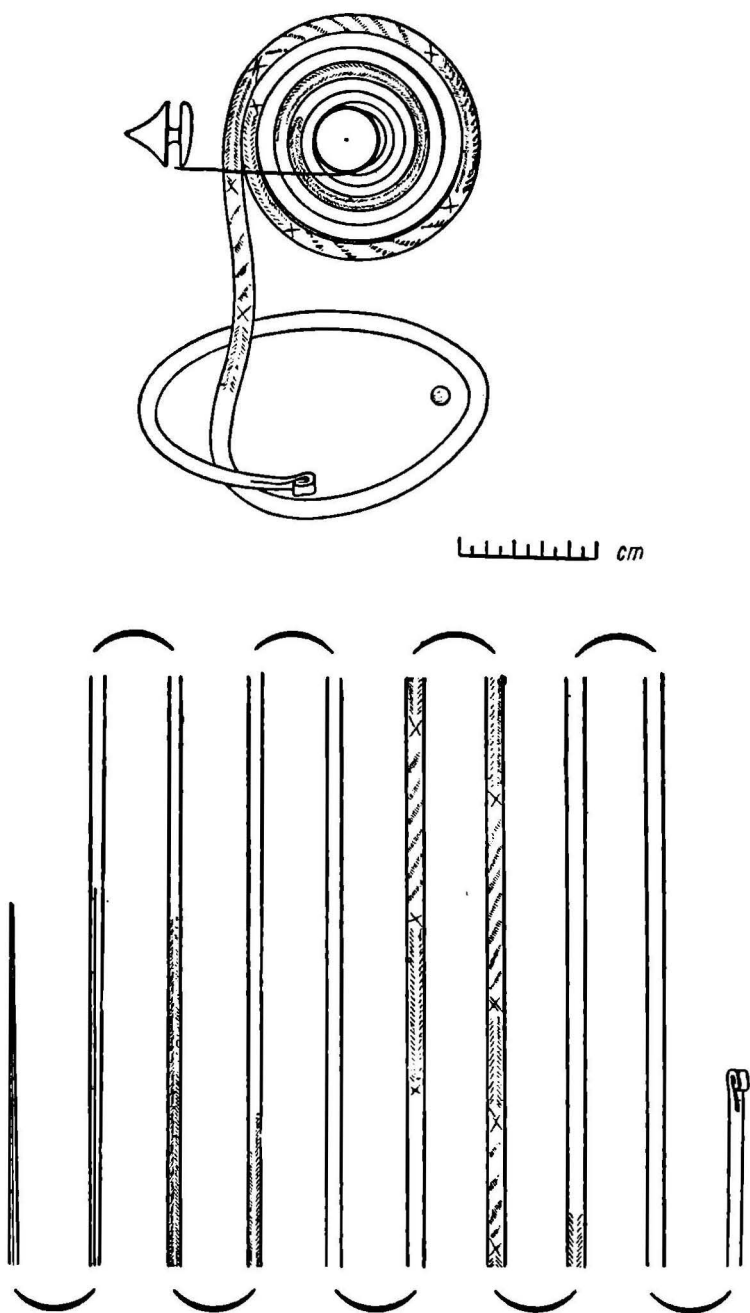
Pl. XVII. 1 a—b: *celt cu gura concavă* (Inv. 13697); 2 a, b, c: *celt-ciocan* (Inv. 13696)

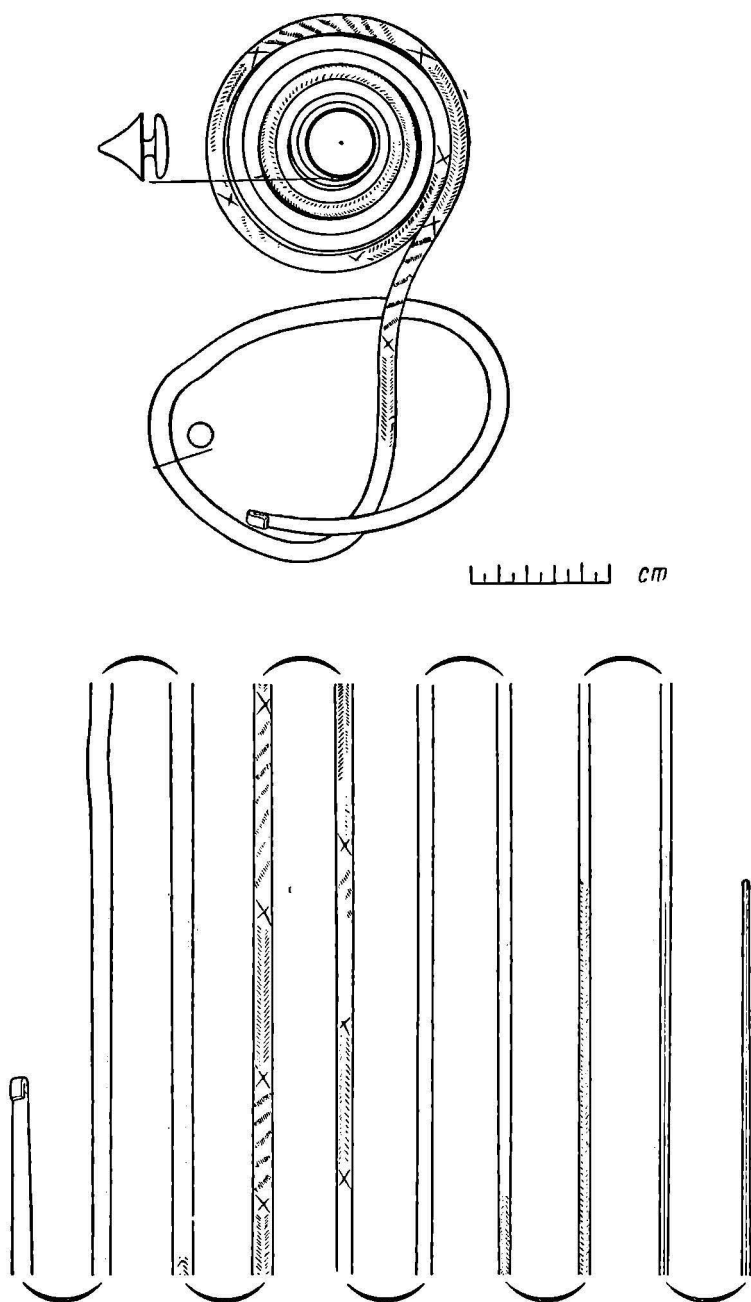
Pl. XVIII. 1 a—b: *vîrf de lance* (Inv. 13698).

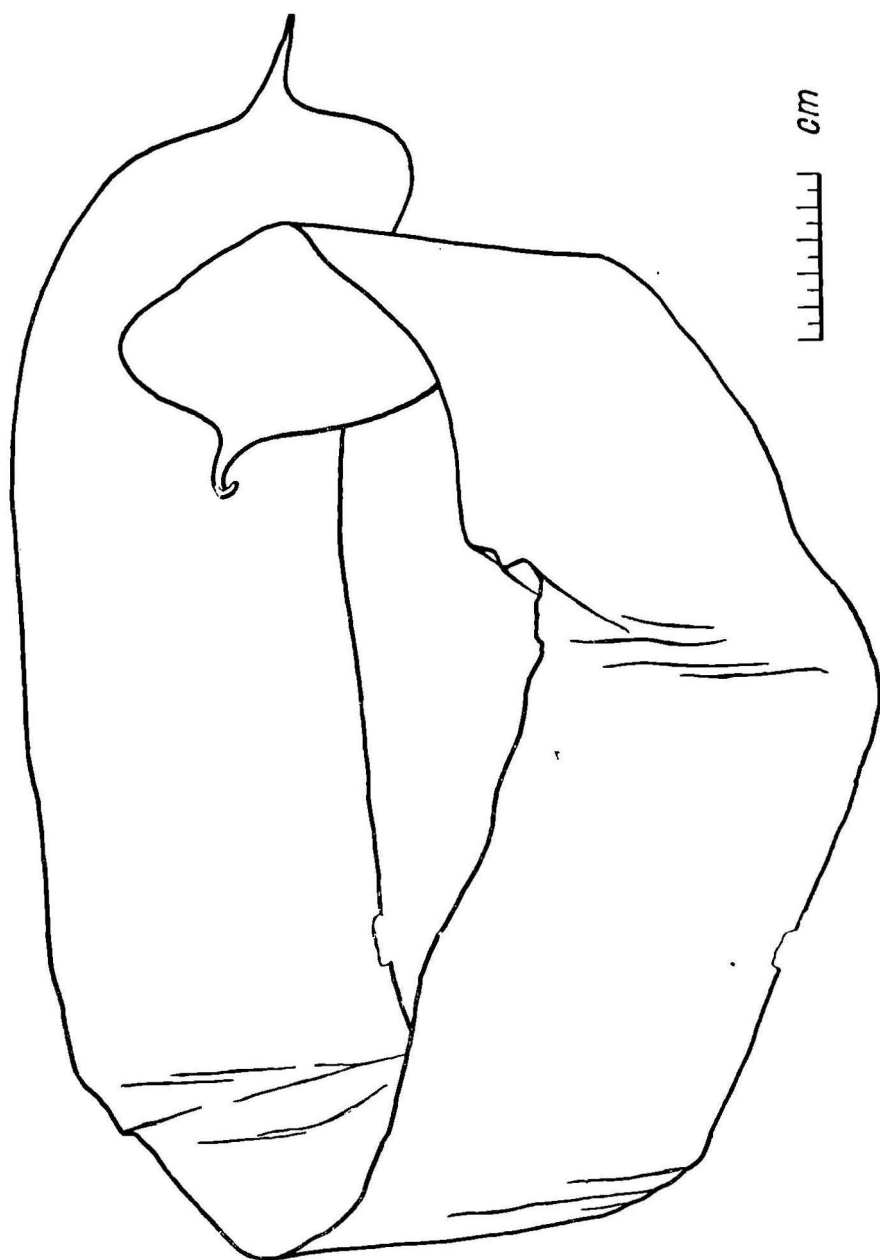
Pl. XIX. 1 a—b: *virf de lance* (Inv. 13699).

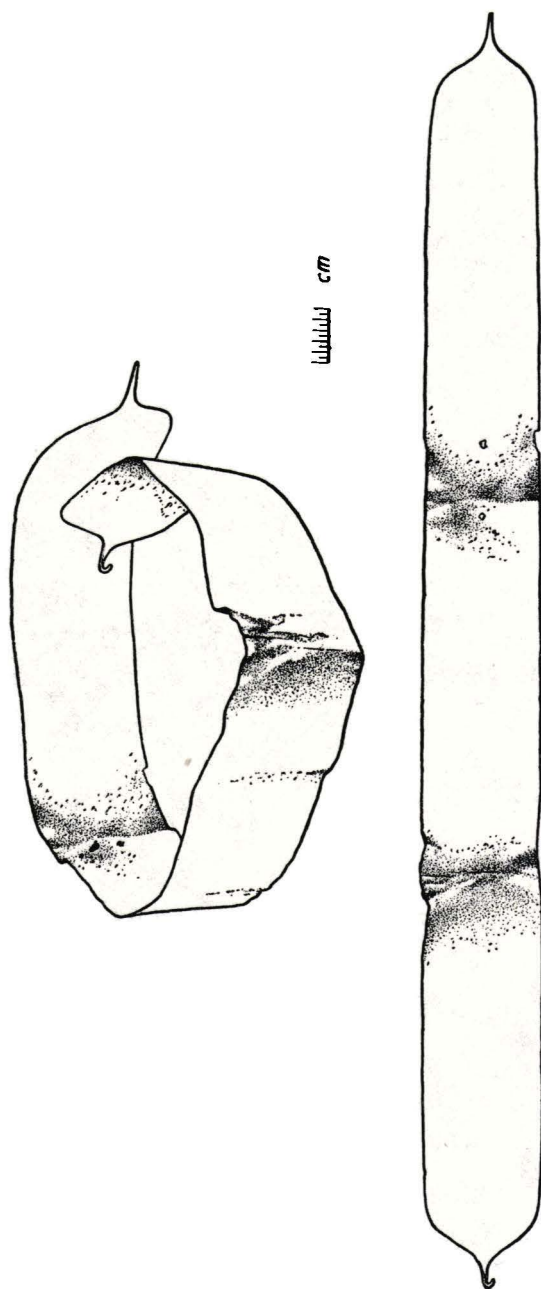
Pl. XX. 1: brățară apărătoare de braț (Inv. 13700)

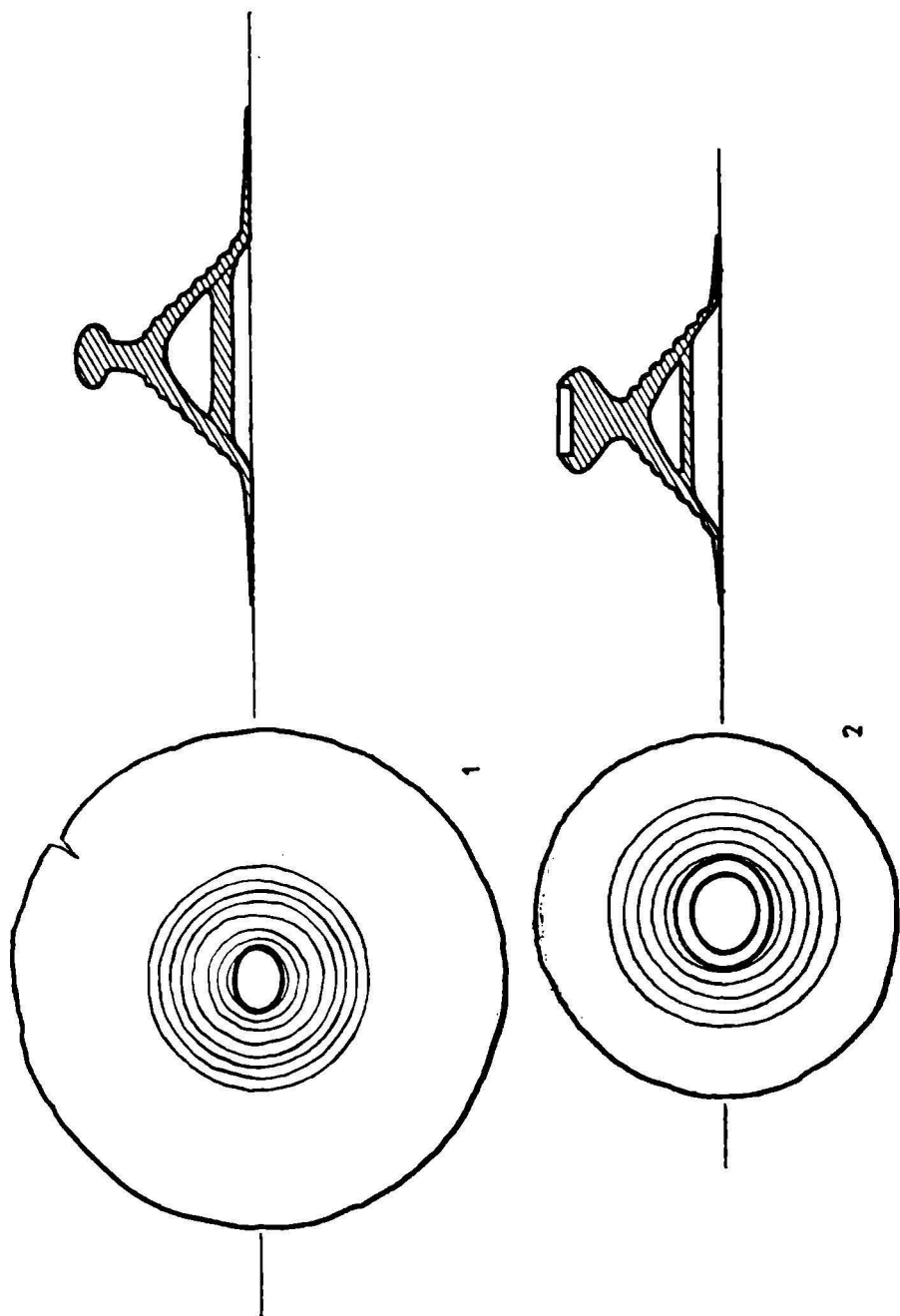
Pl. XXI, 1: brățară apărătoare de braț (Inv. 13701)

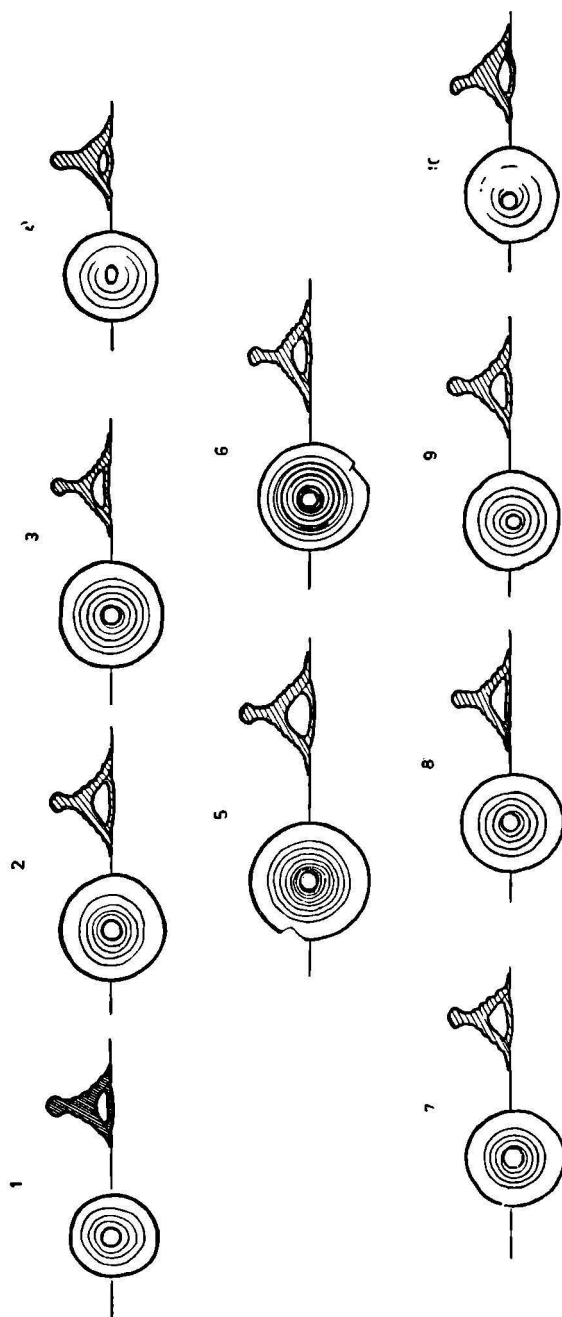
Pl. XXII a. Centură de bronz.

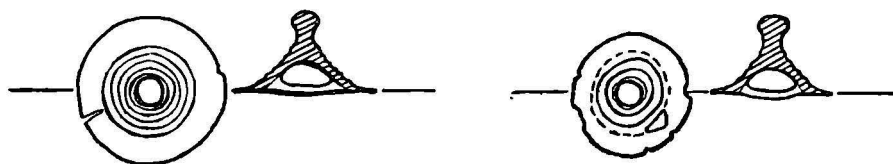
Pl. XXII. 1: centură (Inv. 13702)

Pl. XXIII. 1, 2: *tutuli mari* (Inv. 13710; 13709)

Pl. XXIV. 1—10: *tutuli* (Inv. 13711—13720).

1 2

3 4

5 6

7

8

9

10

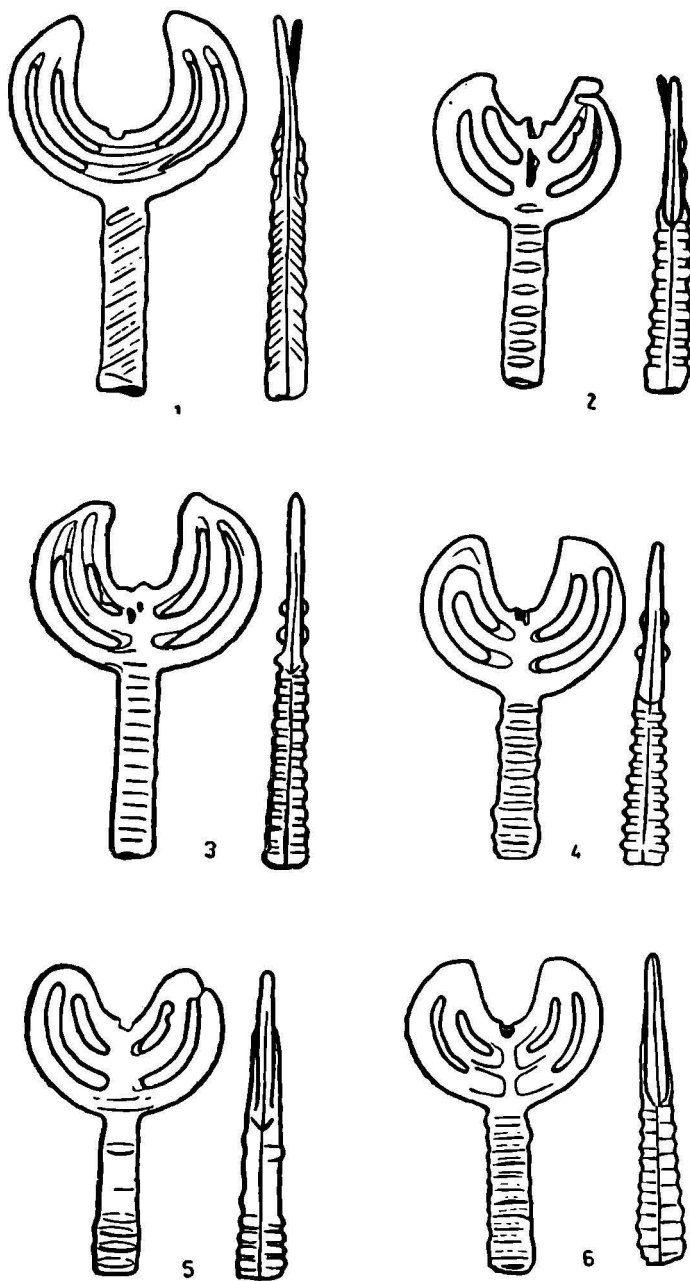

11

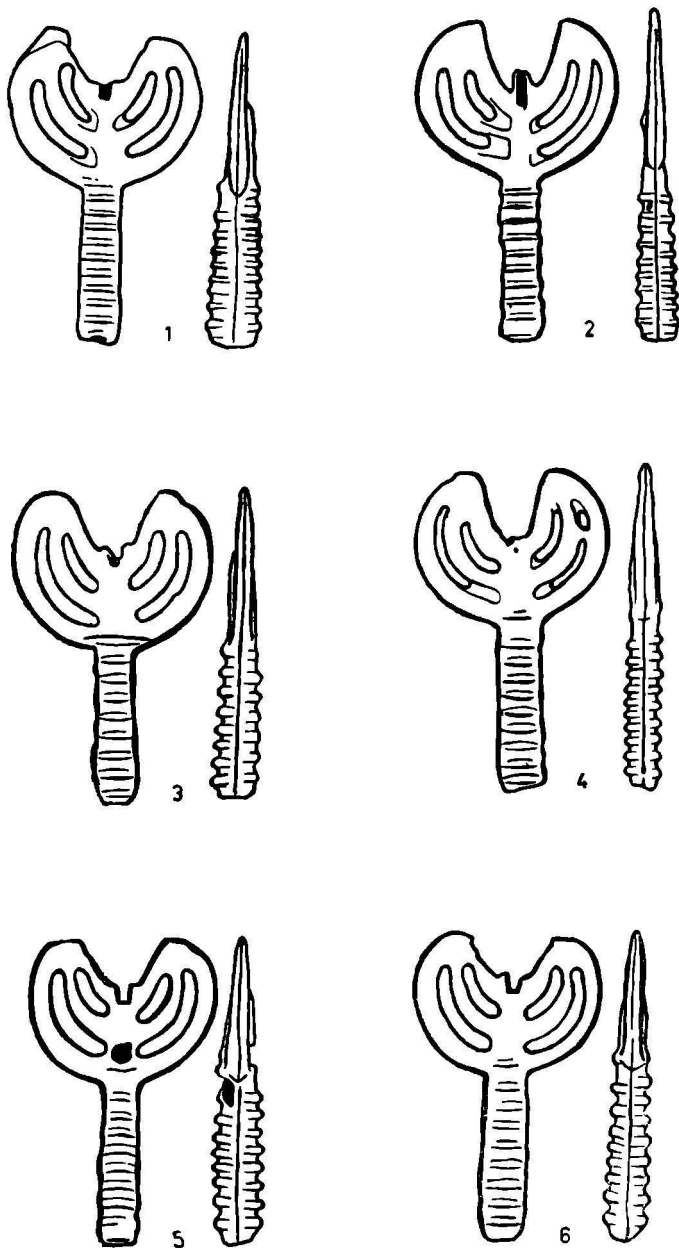

12

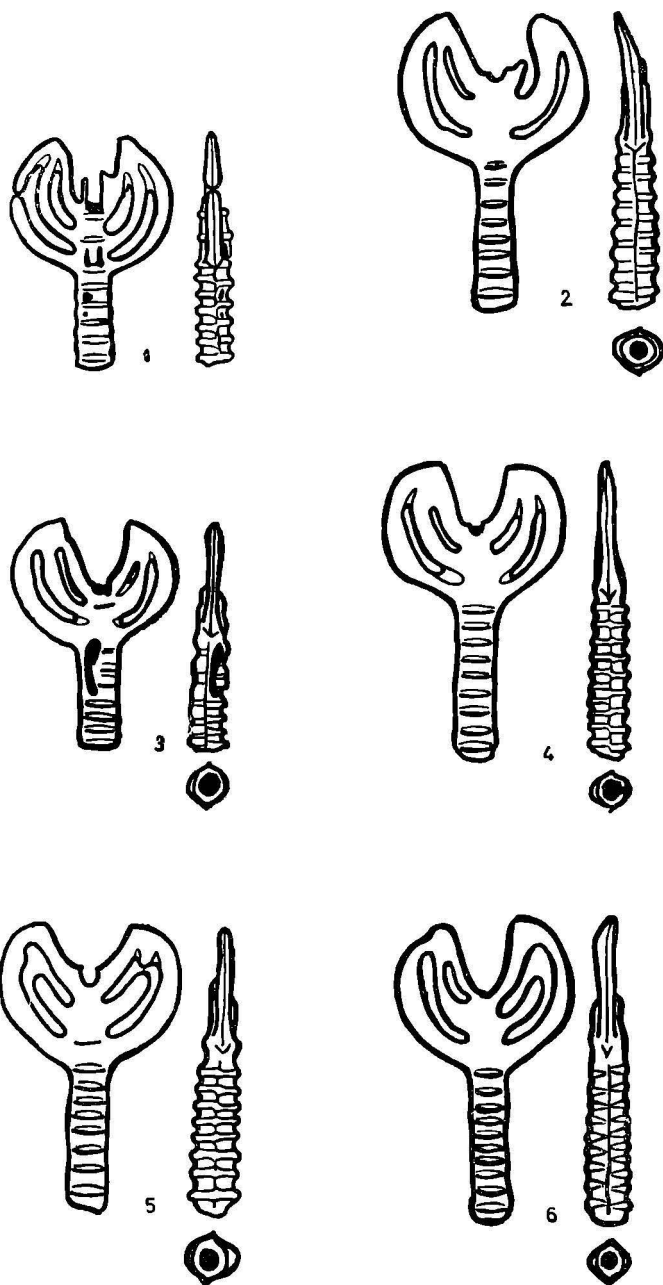
Pl. XXV. 1—4: *tutuli* (Inv. 13721—13726); 7—12: fragmente de *saltaleoni* (Inv. 13703—13708).

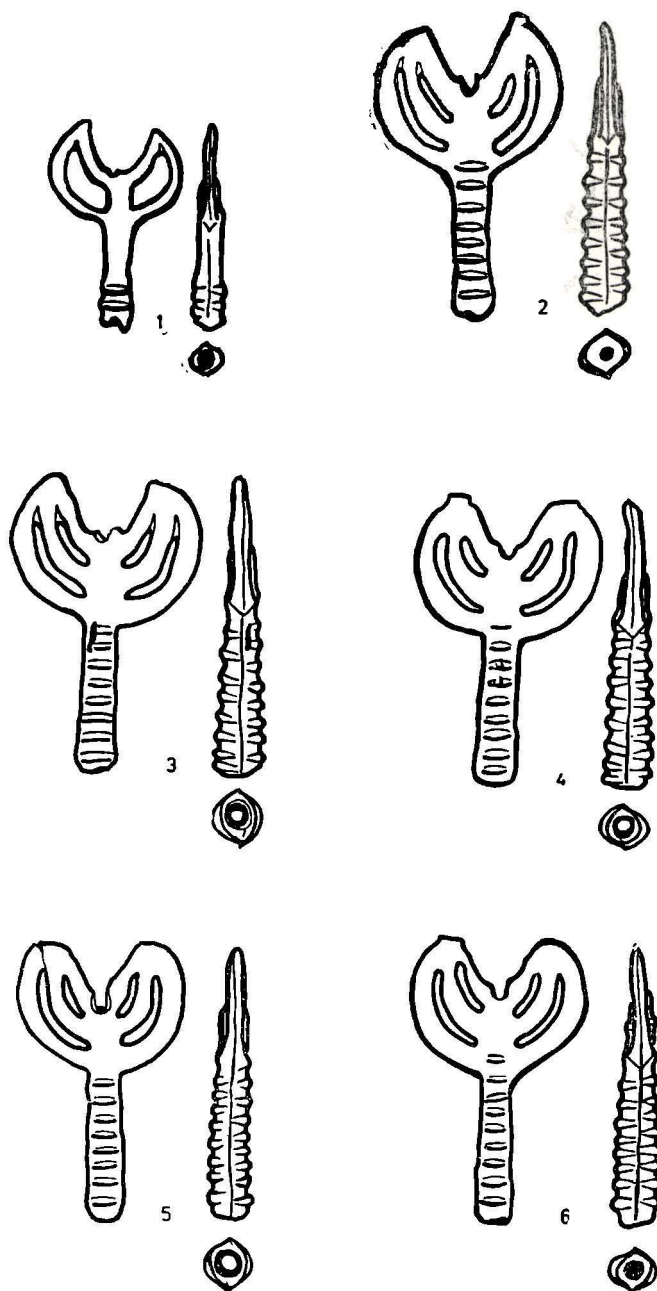
Pl. XXVI. 1—6: *pandantive caliciforme* (Inv. 13727—13732).

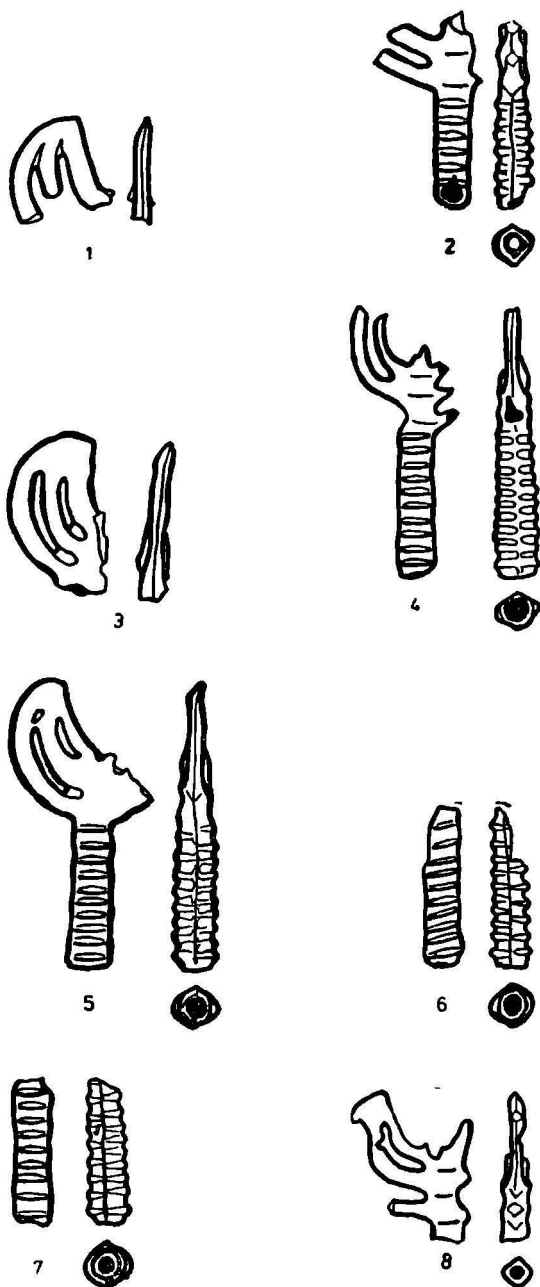
Pl. XXVII. 1—6: *pandantive caliciforme* (Inv. 13733—13738).

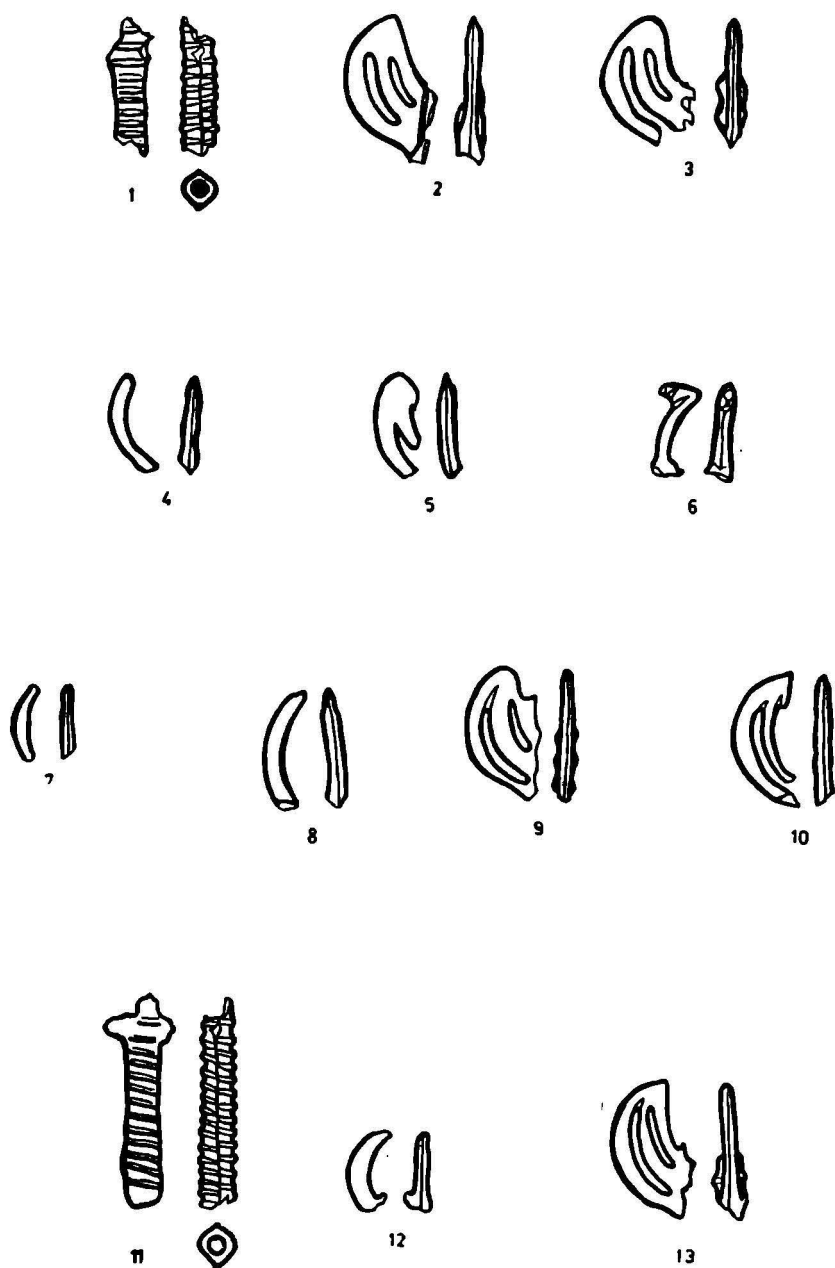
Pl. XXVIII. 1—6: *pandantive caliciforme* (Inv. 13739—13744).

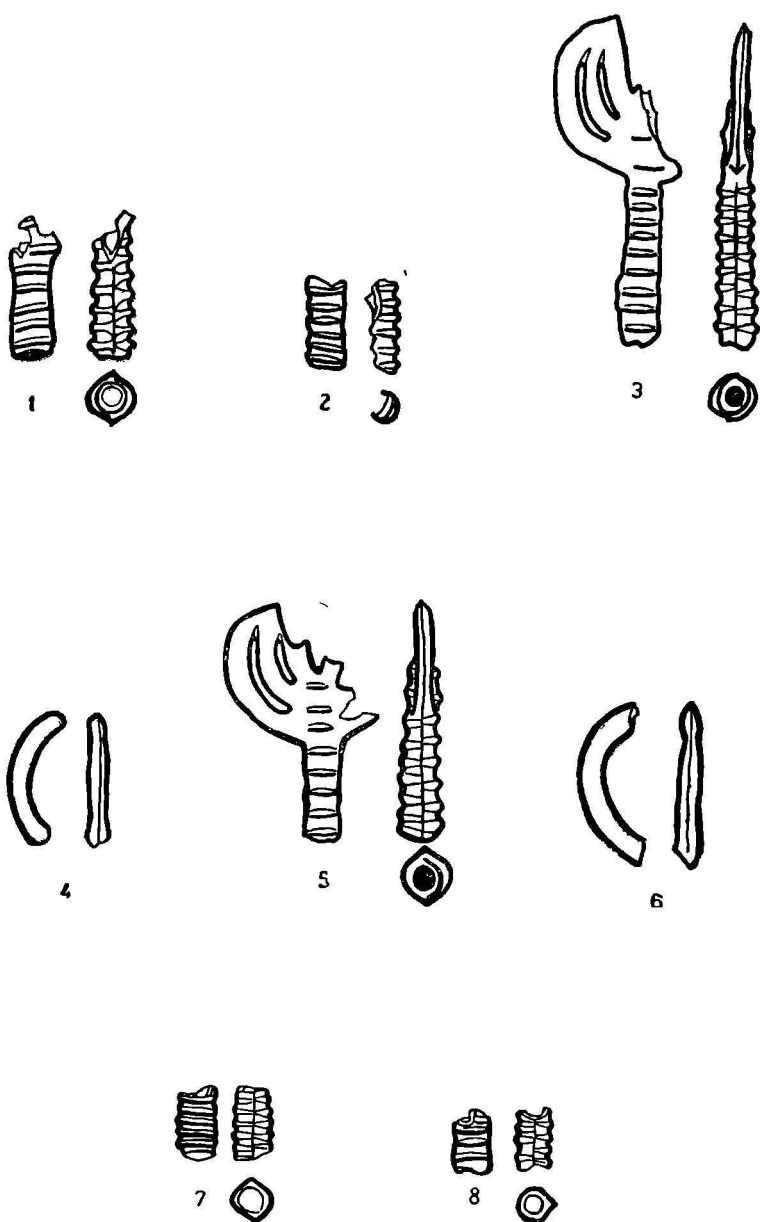
Pl. XXIX. 1—6; *pandantive caliciforme* (Inv. 13745—13750).

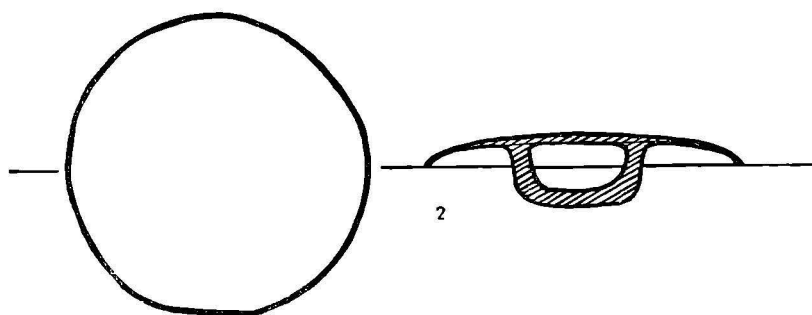
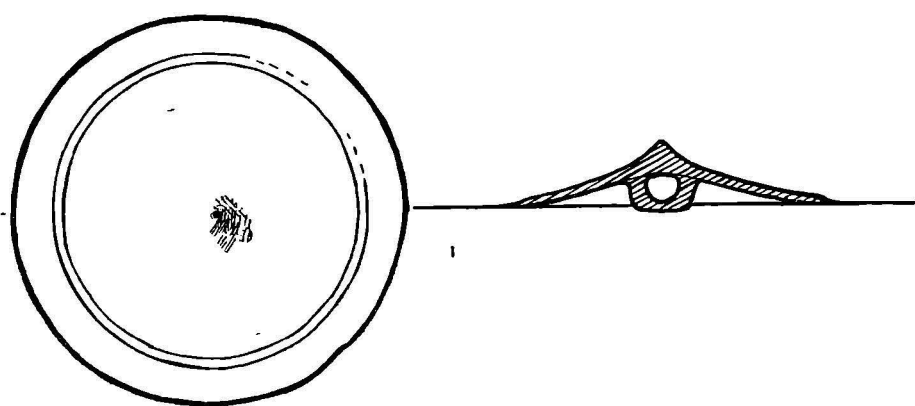
Pl. XXX. 1—8: fragmente de pandantive caliciforme (Inv. 13751—13758)

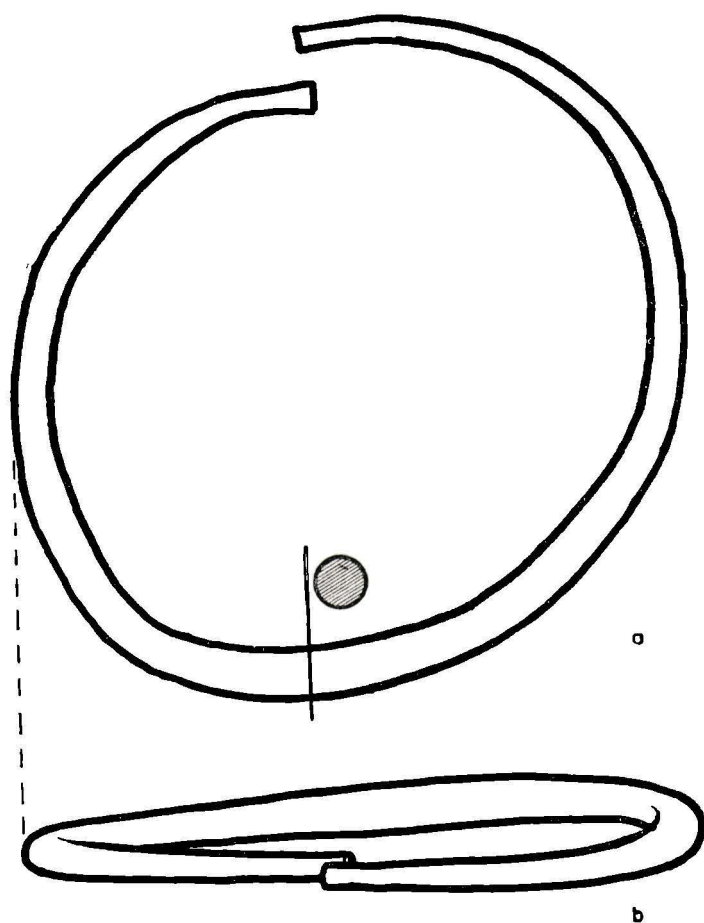
Pl. XXXI. 1—13: fragmente de pandantive caliciforme (Inv. 13759—13771)

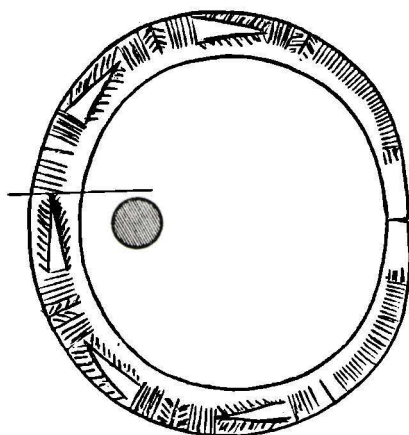
Pl. XXXII. 1—8: fragmente de pandative caliciforme (Inv. 13772—13779)

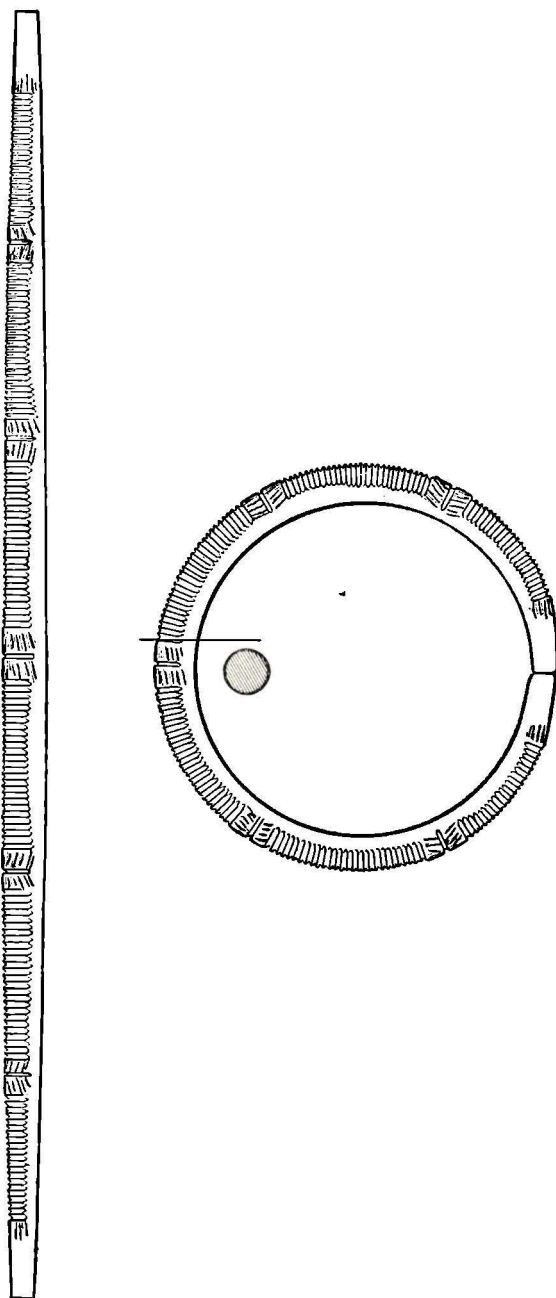
P. XXXIII. 1—2: *falere* (Inv. 13780—13781)

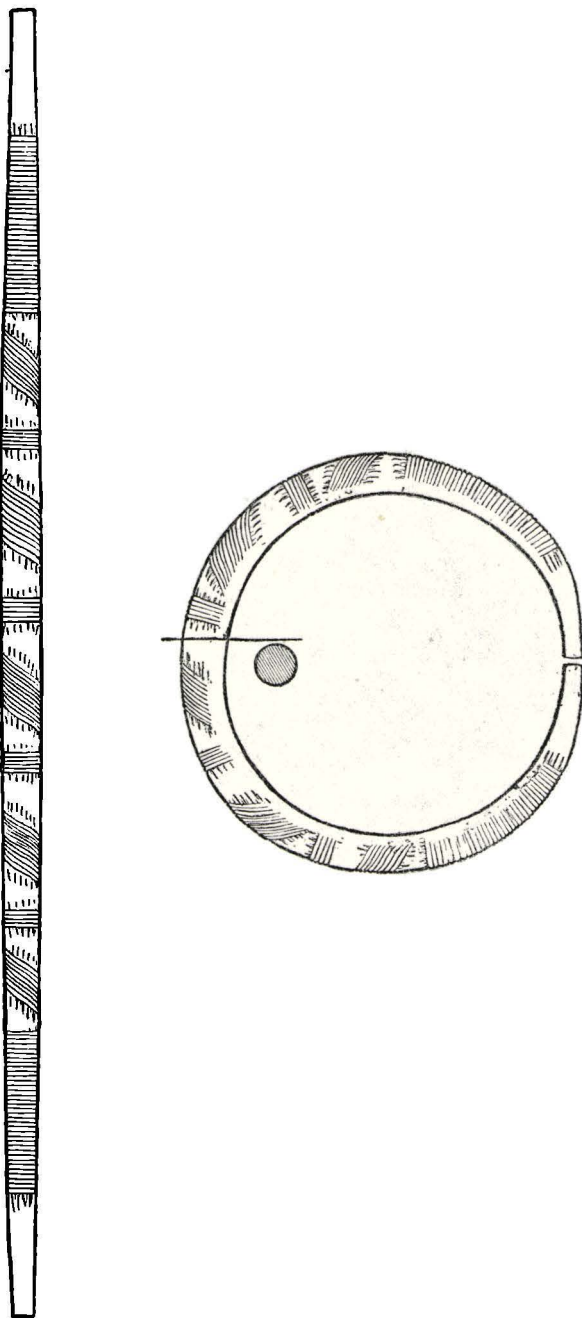
Pl. XXXIV. 1: *verigă de picior* (Inv. 13783)

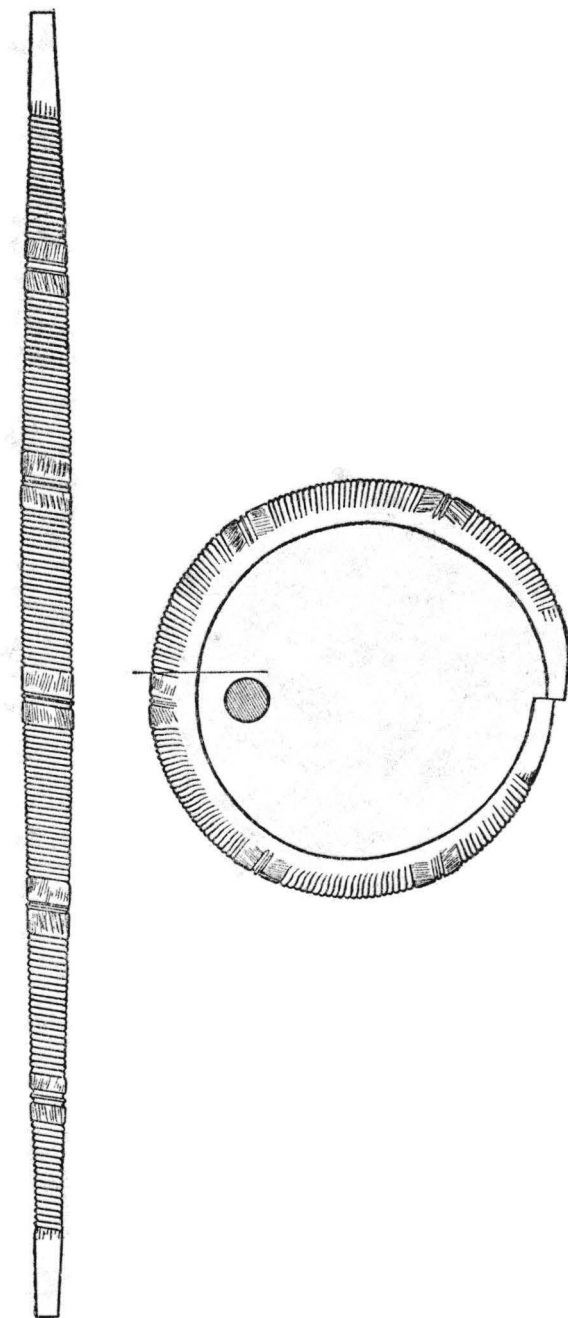
Pl. XXXV. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13784)

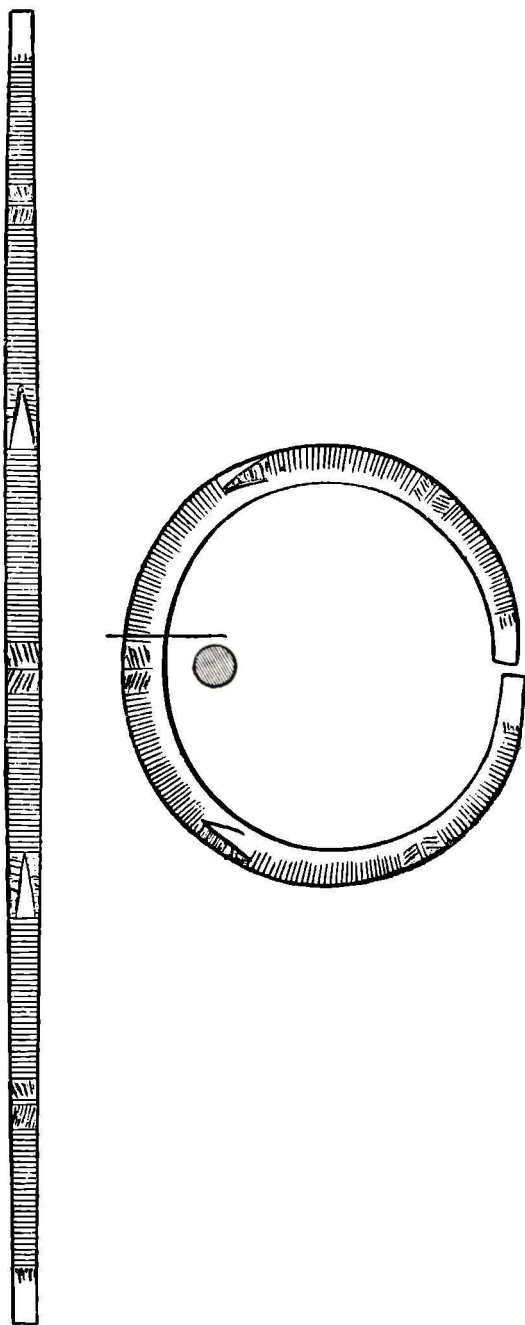
Pl. XXXVI. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13785)

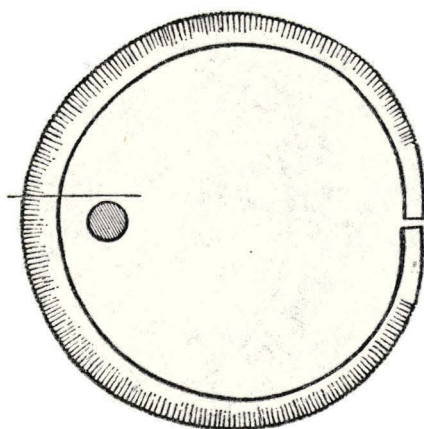
Pl. XXXVII. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13786)

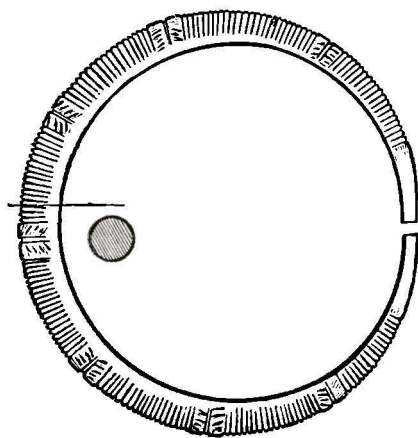
Pl. XXXVIII. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13787)

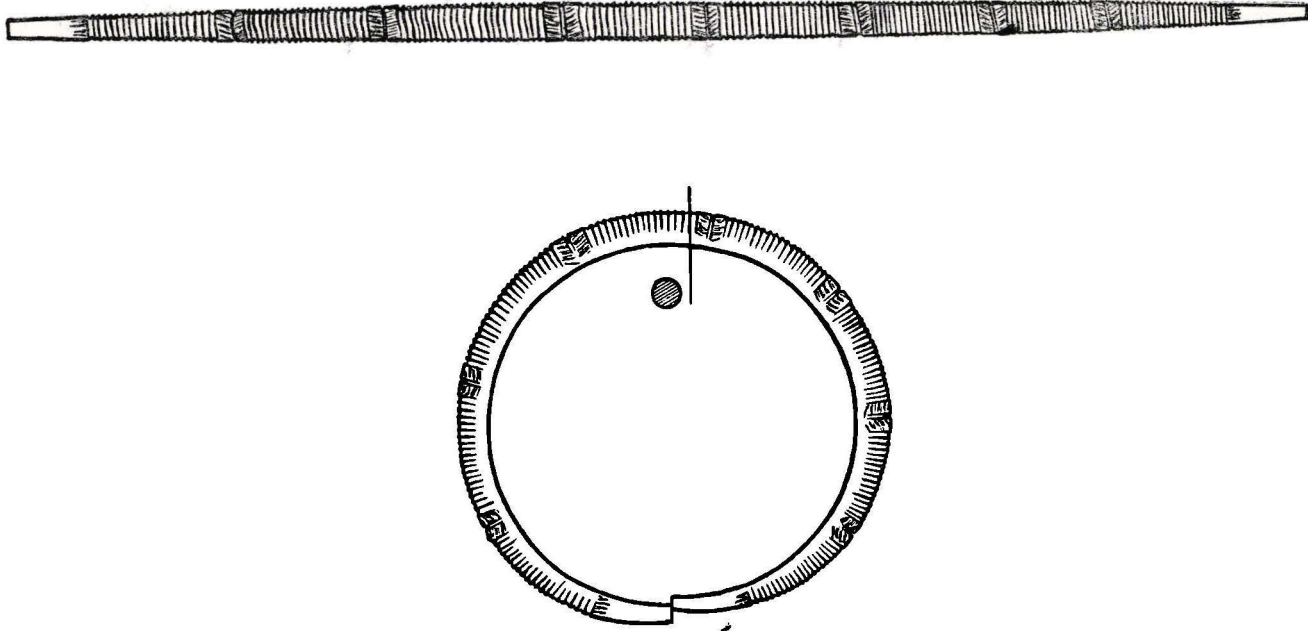
Pl. XXXIX. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13788)

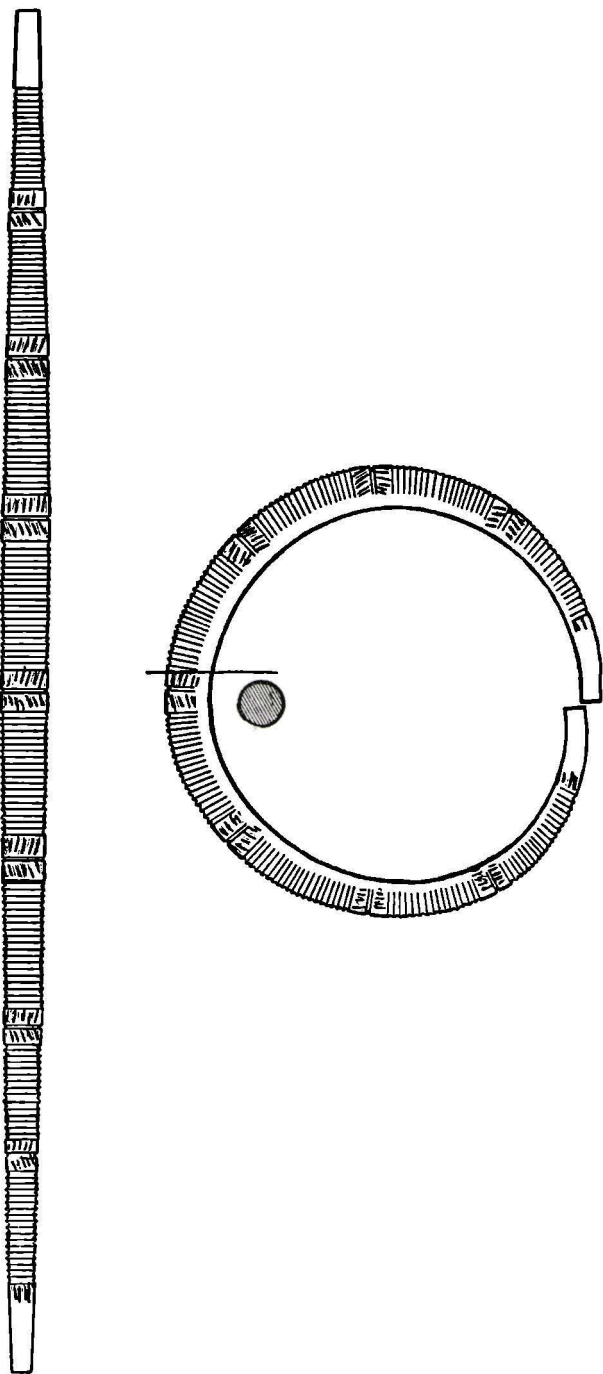
Pl. XL. 1: brățiară din bară ornamentată (Inv. 13789)

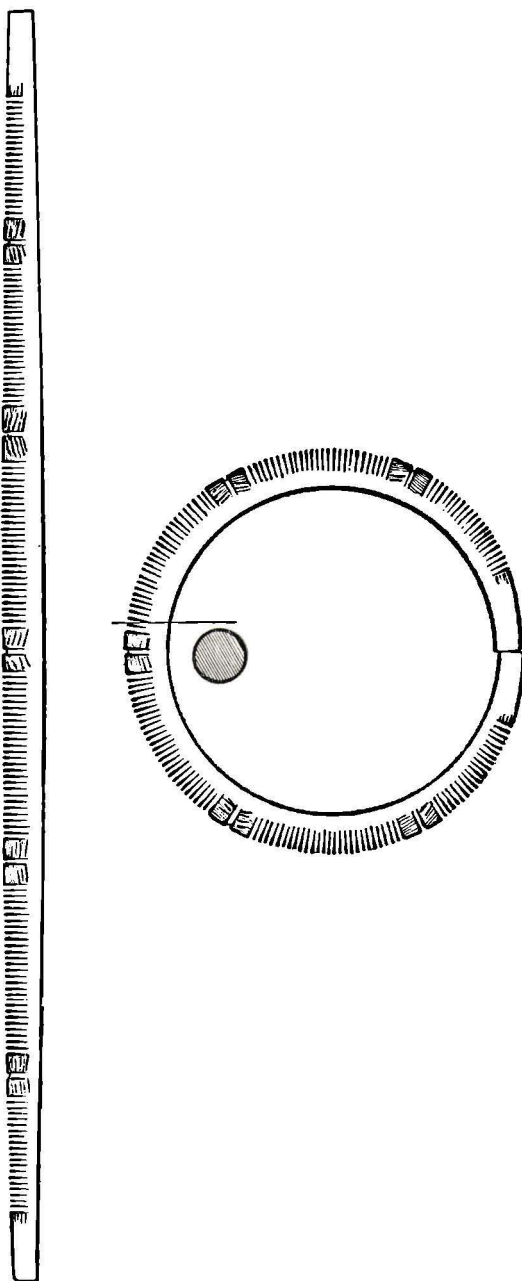
Pl. XLI. 1: brățiară din bară, ornamentată (Inv. 13790)

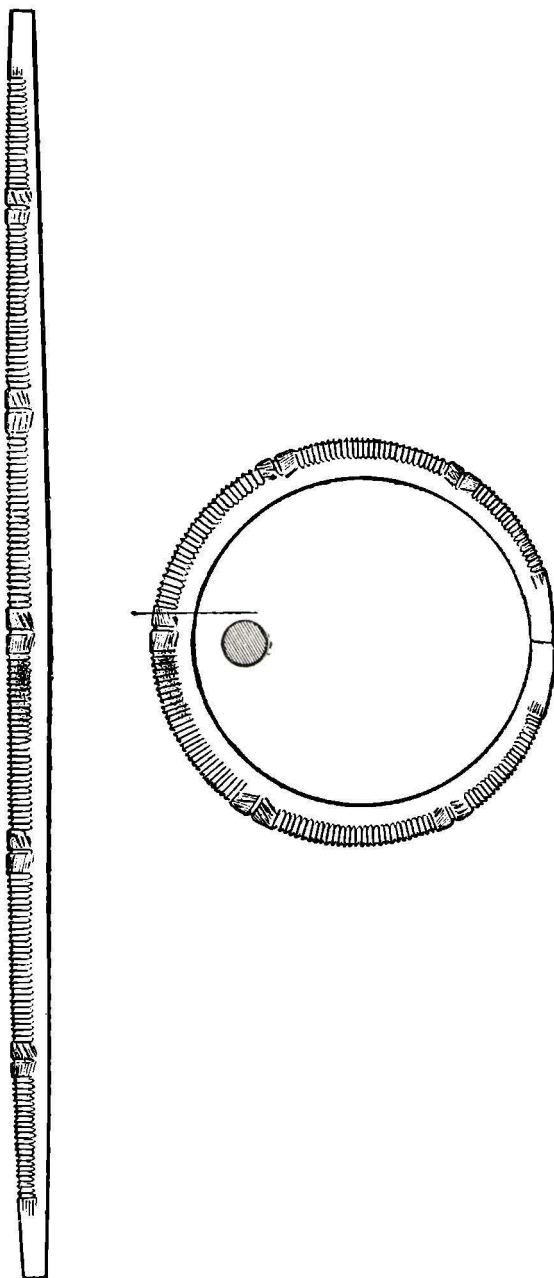
Pl. XLII, 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13791)

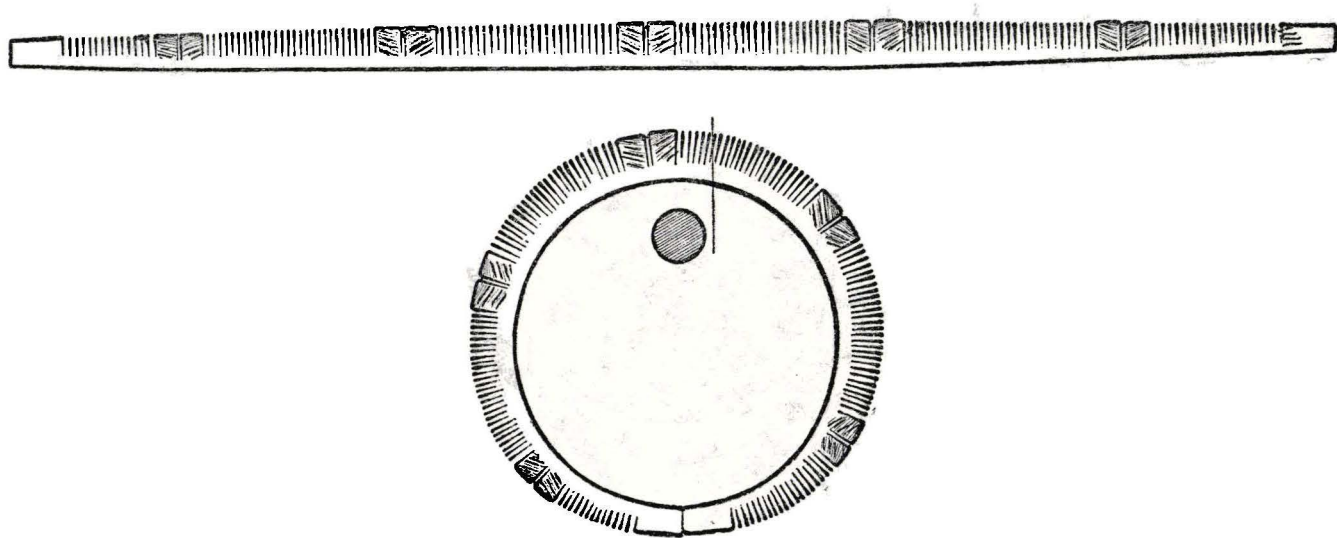
Pl. XLIII. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13792)

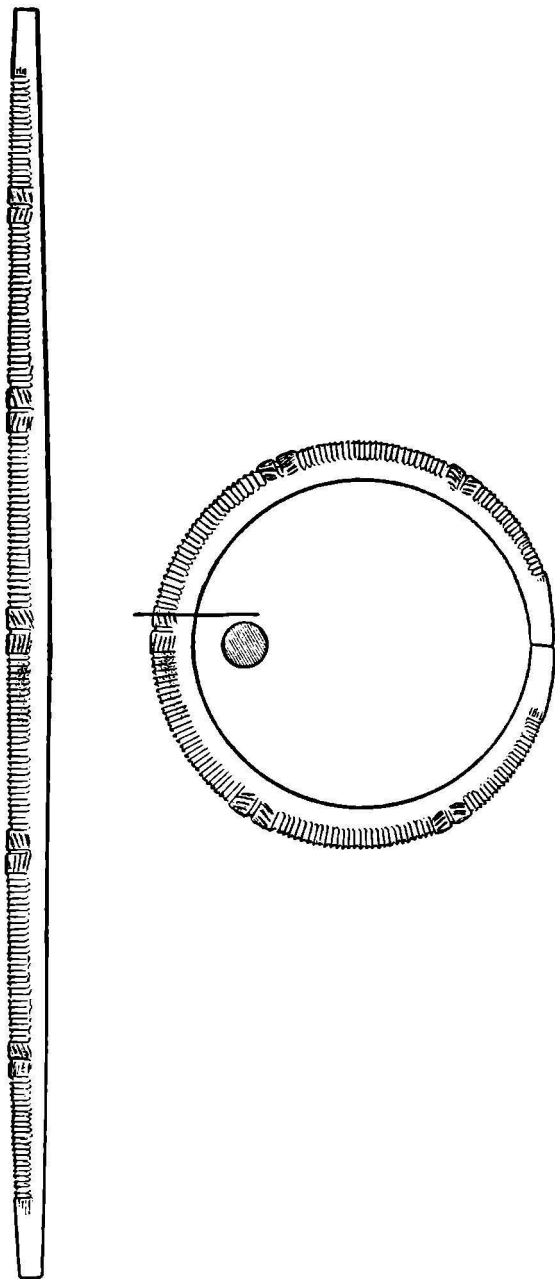
Pl. XLIV. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13794)

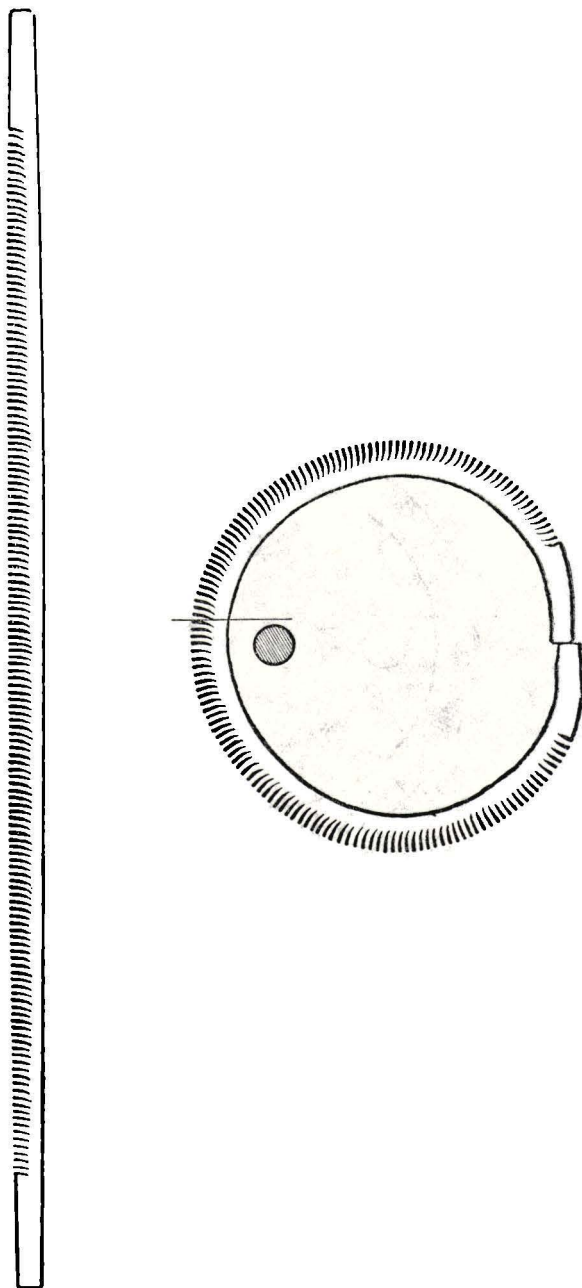
Pl. XLV. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13794)

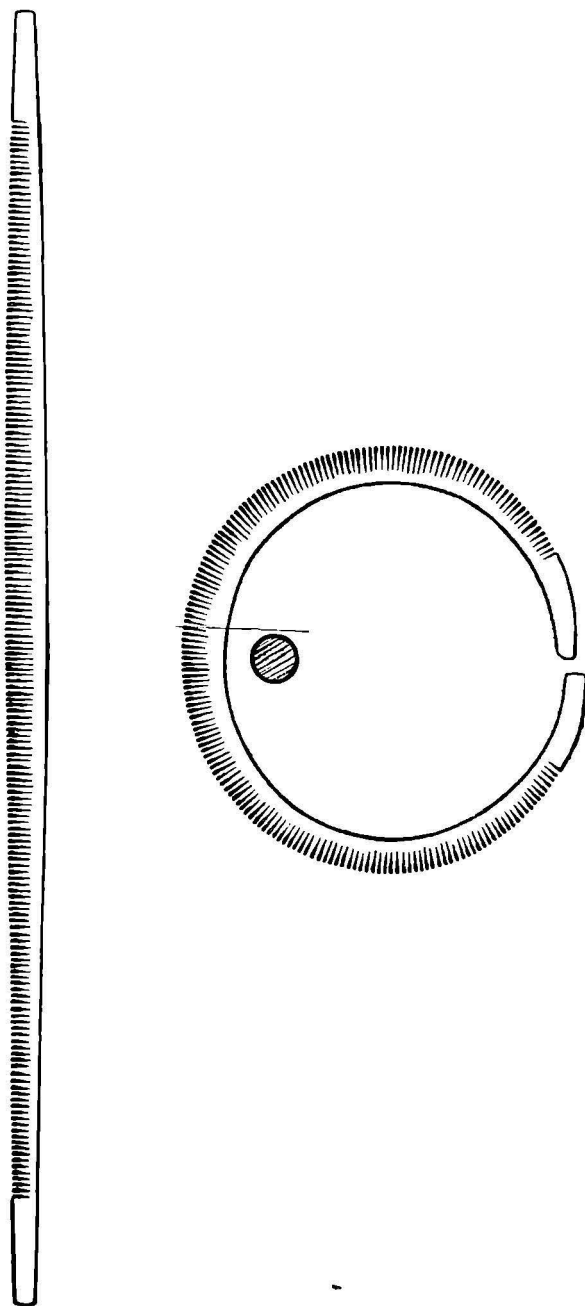
Pl. XLVI. 1: brățară din bară ornamentată (Inv. 13795)

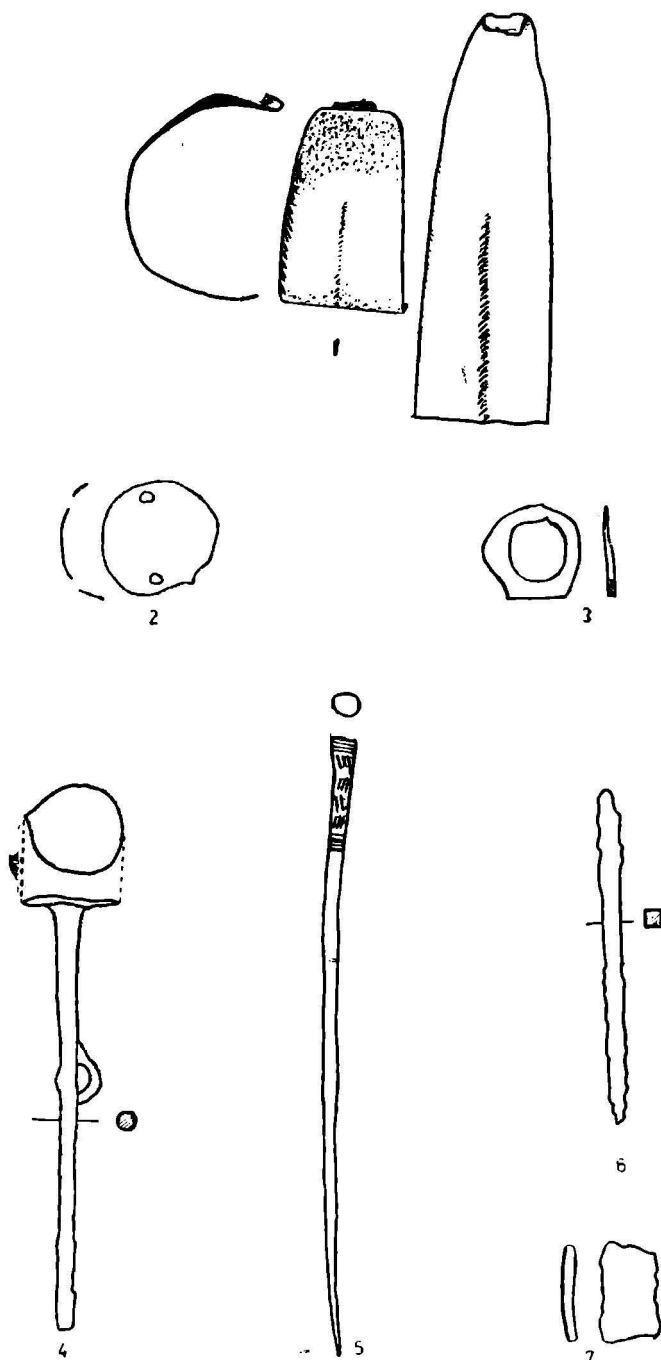
Pl. XLVII. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13796)

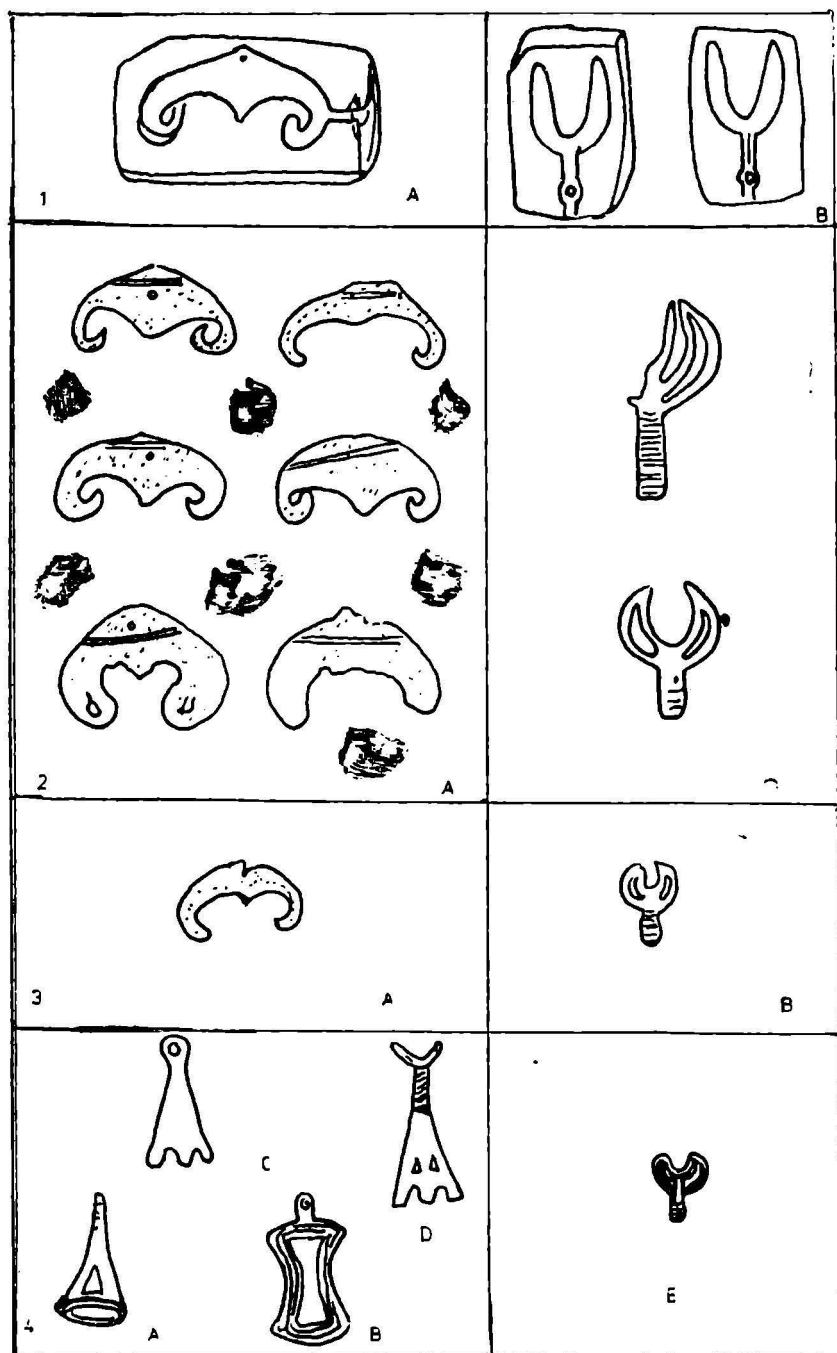
Pl. XLVIII. 1: brățară din bară, ornamentată (Inv. 13797)

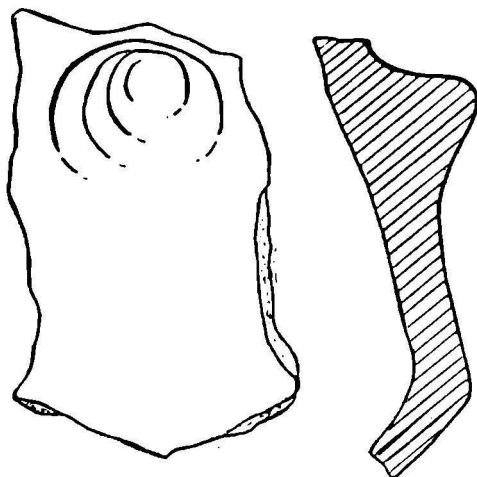
Pl. XLIX. 1: brățiară din bară, ornamentată (Inv. 13798)

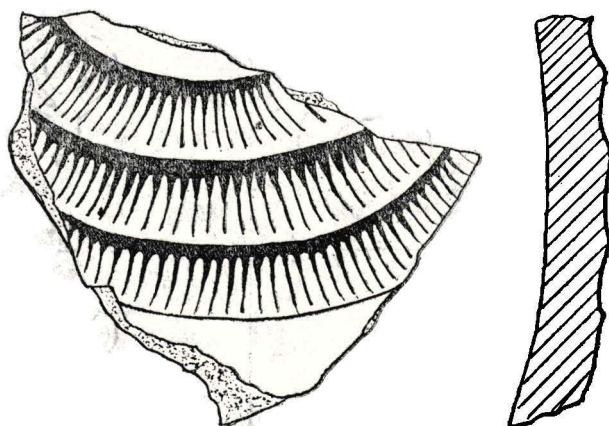
Pl. L. 1: brățară din bandă, ornamentată (Inv. 13799); 2: buton (Inv. 13782); 3. verigă (Inv. 13800); 4: ac cu tortiță (Inv. 13801); 5: ac cu capul îngroșat (Inv. 13802); 6: fragment de ac (?) (Inv. 13803); 7: bucățică de bronz.

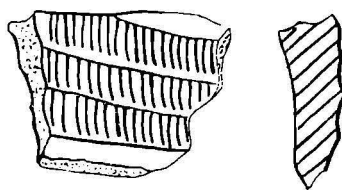
Pl. LI. 1: *Ciumești*; A: tipar pentru pandantive semilunare; B: tipare pentru pandantive caliciforme; 2: *Uioara*; A: pandantive semilunare; B: pandantive caliciforme; 3: *Frîncenii de Piatră*; A: pandantiv semilunar; B: pandantiv caliciform; 4. *Cubulcut*; A: Ampyx; B: pandantiv în formă de scut beotian; C: pandantiv triunghiular; D: pandantiv ajurat; E: pandantiv caliciform (datare: *HaA₁*)

1

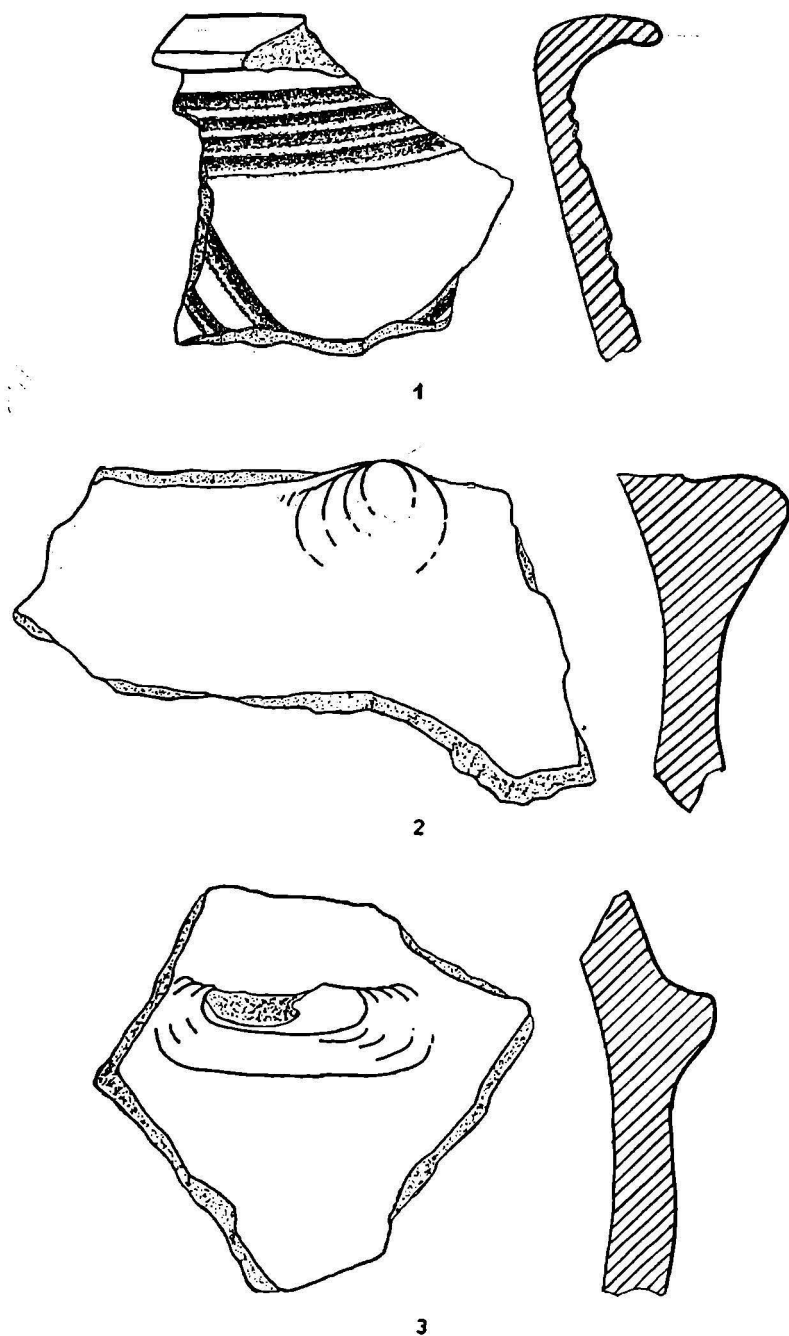

2

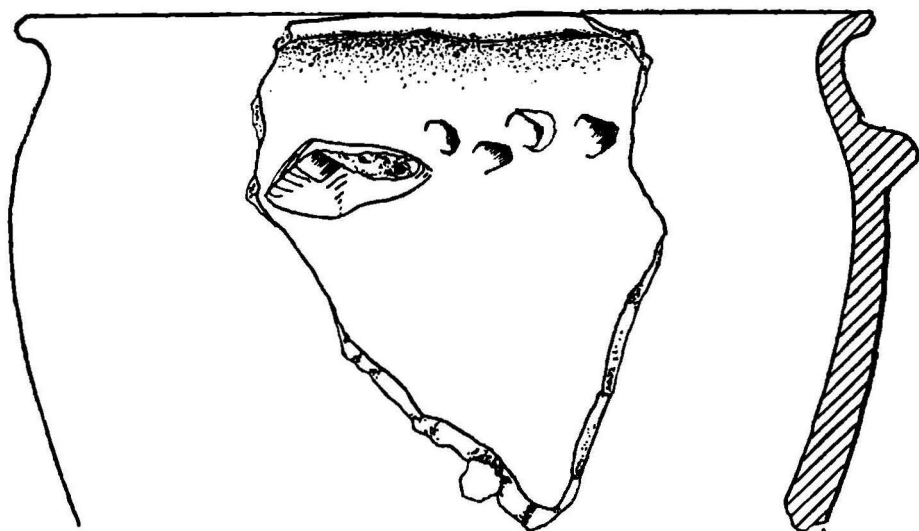

3

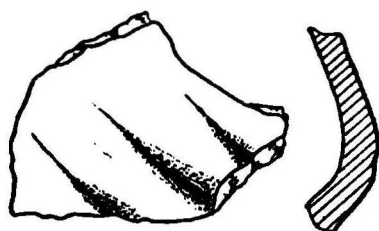
Pl. LII. 1—3: ceramică descoperită în C₁ unde s-a descoperit depozitul de bronzuri

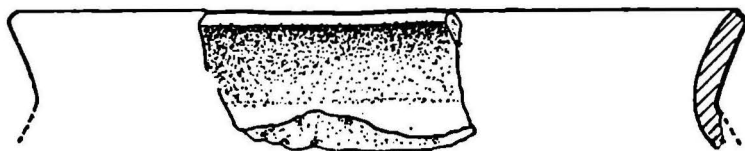
Pl. LIII. 1—3: ceramică descoperită în C₁ unde s-a descoperit depozitul de bronzuri.

1

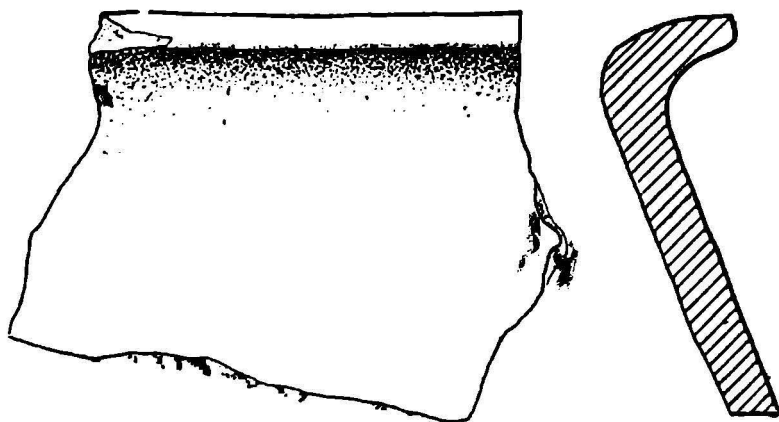

2

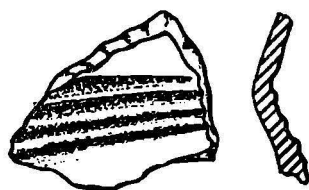

3

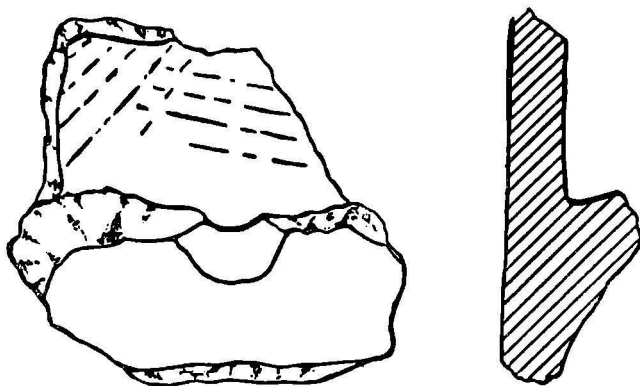
Pl. LIV. 1—3: ceramică descoperită în C₂ unde s-au executat săpături sistematice.

1

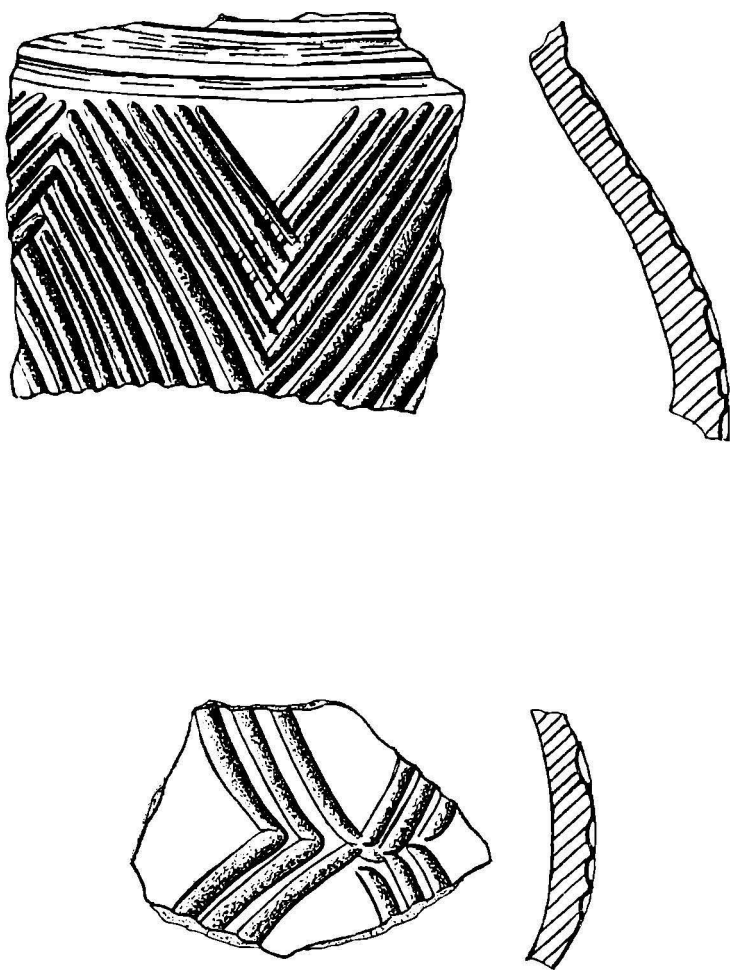

2

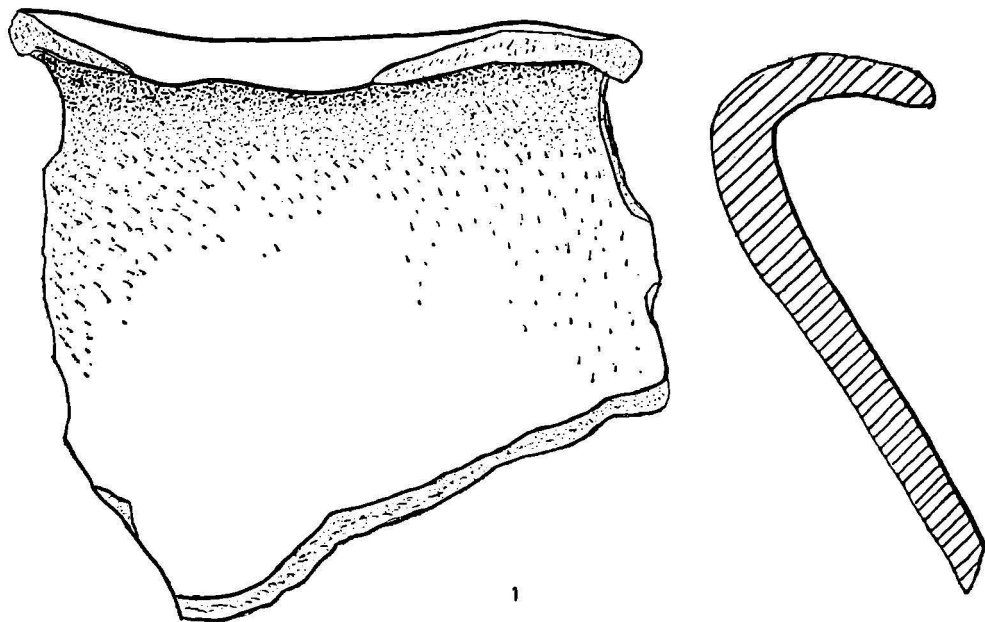

3

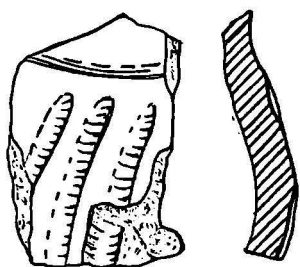
Pl. LV. 1—3: ceramică descoperită în C₂ unde s-au executat săpături sistematice.

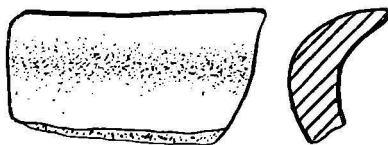
Pl. LVI, 1—2: ceramică descoperită în C₃ unde s-au executat săpături sistematice.

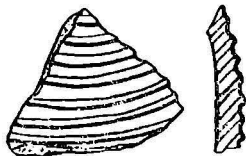
1

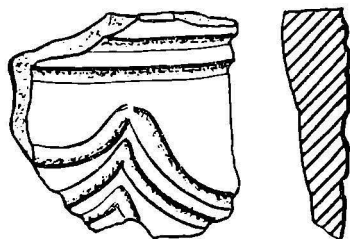
2

3

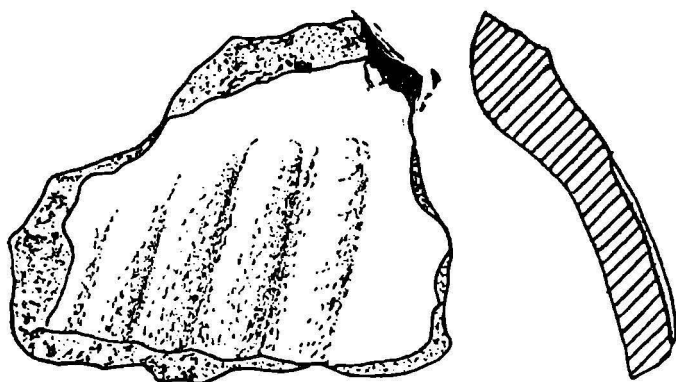

4

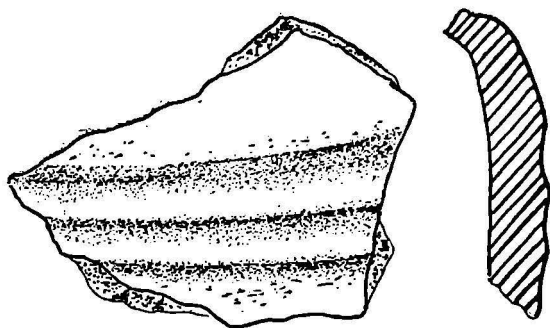

5

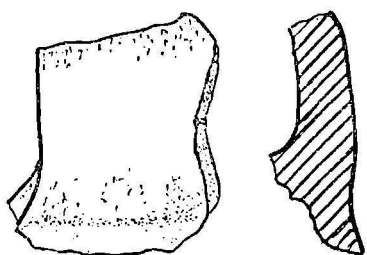
Pl. LVII. 1—5: ceramică descoperită în C₃ unde s-au executat săpături sistematice.

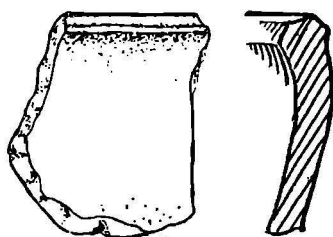
1

2

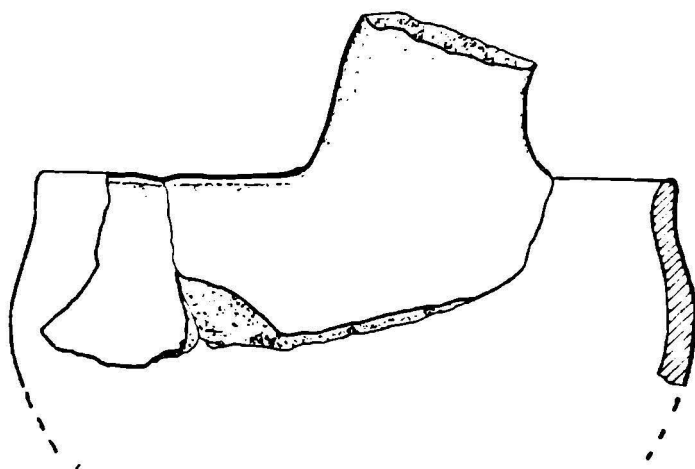

3

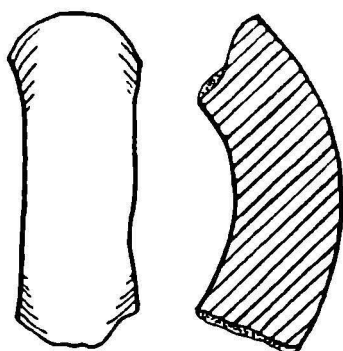

4

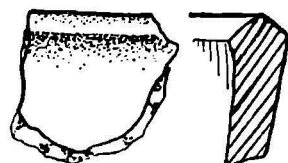
Pl. LVIII. „Dealul Simionului”; 1—3: ceramică din cetatea hallstattiană (Inv. 13019).

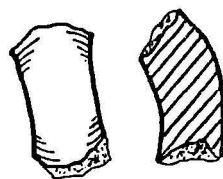
1

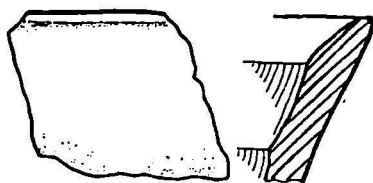
2

3

4

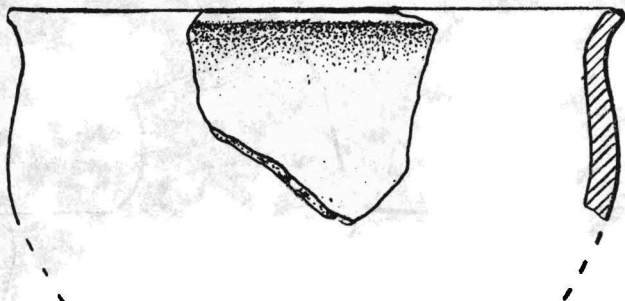

5

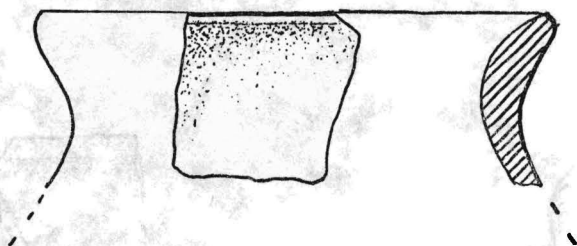

6

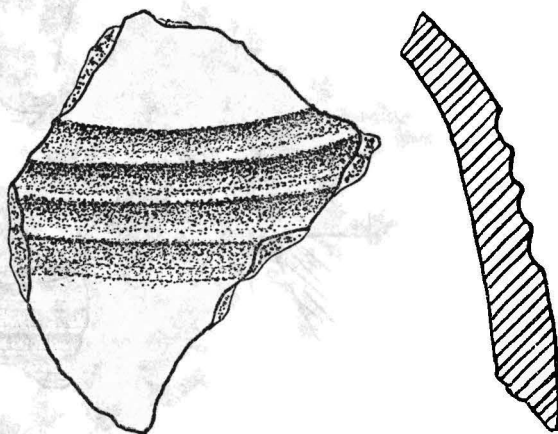
Pl. LIX. „Dealul Simionului”; 1—6: ceramică din cetatea hallstattiană (Inv. 13019).

1

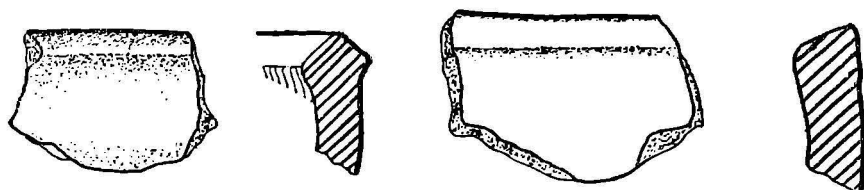
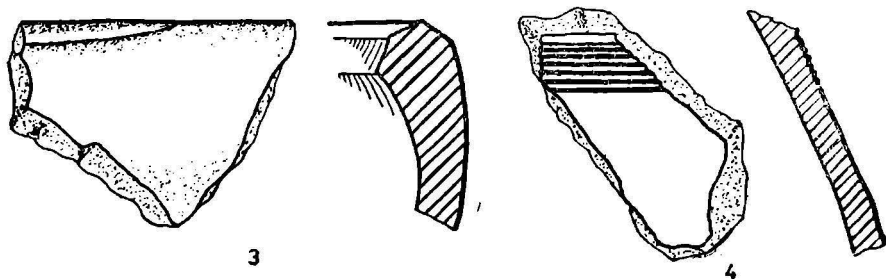
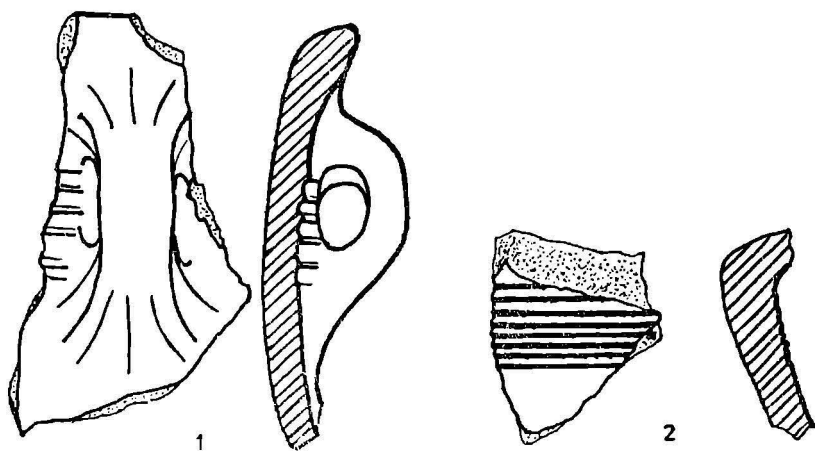

2

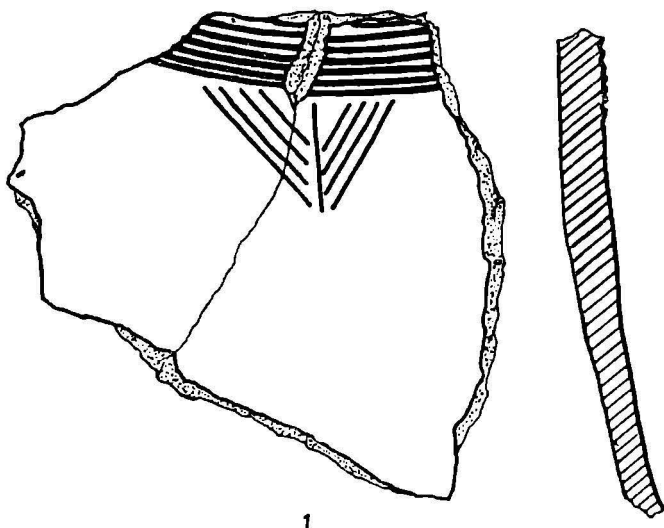

3

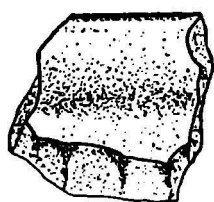
Pl. LX. „Dealul Simionului”; 1—3: ceramică din cetatea halstattiană (Inv. 13020).

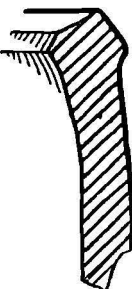
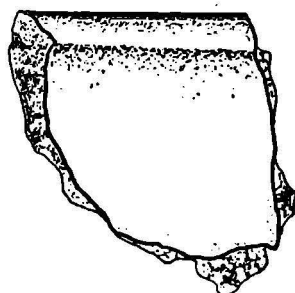
Pl. LXI. „Dealul Simionului”; 1—6: ceramică descoperită în cetatea hallstattiană (Inv. 13020).

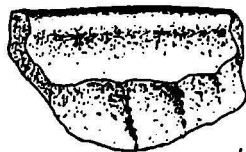
1

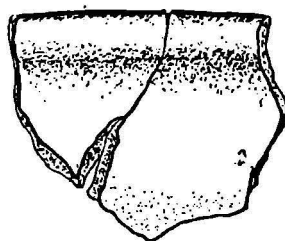
2

3

4

5

Pl. LXII. „Dealul Simionului”; 1—5: ceramică descoperită în cetatea hallstattiană (Inv. 13020).

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA TEHNOLOGIEI METALURGIEI DIN EPOCA BRONZULUI ÎN JUDEȚUL BIHOR¹

de
SEVER DUMITRAȘCU

În toamna anului 1965 au fost efectuate cercetări și săpături arheologice în hotarul comunei *Girișu de Criș*, j. Bihor, la locul numit de săteni „ALCEU”, punctul „Cimitir”, aflat în stînga drumului asfaltat ce duce la Toboliu, în terenul agricol al Stațiunii Agricole Experimentale Oradea.

Una din secțiunile (Secțiunea a III-a) prin care s-a cercetat o întinsă stațiune din epoca bronzului a fost trasată pe panta unui *tell* aflat în incinta fortificată concentric cu un *șanț* și un *val*. Tellul e format din depuneri antropogene dintre care șase nivele au fost prinse într-o porțiune din această secțiune. Primele trei de jos datează, după materialul arheologic descoperit, din prima perioadă a epocii bronzului. În această secțiune, la adîncimea de 0,80—1,20 m, din pămîntul de umplutură dintre al doilea și primul nivel de locuire de jos, într-o masă de pămînt ars, chirpic, cenușă, cioburi, oase de animale cu urme de arsură, au fost descoperite și două duze³ de lut ars. (Pl. I—II).

Duzele sunt piese de lut ars sau lucrute din alte materiale (*piatră-mi-cașist*, *plumb*) folosite la întreținerea arderii în cuptoarele sau recipiențele cu metal sau aliaj topit, incandescent, în atelierele pentru redus și mai ales pentru *turnat bronzul*. În Egipt au fost descoperite și astfel studiate două reliefuri cu scene redînd procedeul de folosire a *duzelor* pentru *suflarea* aerului în cuptoarele sau recipiențele (creuzetele) cu bronz

¹ Se dedică acest studiu memoriei Dr. *Nicolae Chidioșan* (1936—1988).

² Săpăturile de la „Alceu-Cimitir” (Temeteu) au fost executate între 10—20 octombrie 1965 cu 11 săteni din Girișu de Criș: *Gheorghe Șuteu, Ioan Silaghi, Ioan Barna, Alexandru Durgheu, Iosif Ciont, Irime Luncan, Alexandru Ciont, Ioan Santa, Petru Delean, Gheorghe Bica și Iuliana Santa*. Rezultatele obținute, cu referire specială la nivelul 4 (de sus) din incinta fortificată și nivelul 1 (de jos primul) din afara incintei fortificate au fost valorificate în lucrarea: *Raporturi cronologice între culturile Otomani-Wietenberg-Suctul de Sus, pe baza stratigrafiei de la Girișu de Criș (săpături din anul 1965)*, comunicare prezentată la a 2-a Sesiune științifică a Institutului pedagogic de 3 ani Oradea din mai 1966 (inedită).

³ *Duză* — e, germ. *Düse*, -n; termen tehnic folosit în prezent și în următoarele înțelesuri — după, ajutor, jiclor; deschizătură a cărei pereți sînt astfel construiți ca să facă să se scurgă fluidele la anumite presiuni sau viteze (fr. *ajoutage*); duză de erupție — piesă masivă de oțel care se aplică la capătul de erupție al sondelor pentru a regla debitul fluidului care iese din coloană. Dispozitiv cu mai multe orificii prin care se trage mătasea în fire (ger. *Düse*), cf. *DLRM*, Buc., 1958, s.v.

topit pentru a-l menține în stare fluidă în vederea *turnării*, din două ateliere metalurgice egiptene, primul din timpul dinastiei a 6 și al doilea din vremea vechiului regat, publicate de H. J. Hundt (Pl. XVII—XVIII)⁴. *Duzele* jucau astfel un rol însemnat în tehnologia metalurgiei turnării bronzului, indicînd, alături de alte piese (creuzete, tipare), în stațiunile arheologice unde sunt găsite prezența unor *atelieri de turnat bronzul* (Pl. V).

Muzeul din Oradea deține în patrimoniul său, pe lângă cele două duze de la Girișu de Criș, alte patru piese, un creuzet sau oală de turnare și mai multe tipare pe care le prezentăm analitic în rîndurile ce urmează.

I. Duze

1. **Girișu de Criș** — „Alceu-Cimitir“, S-III; m. 2—3; —0,80—1,20 m, 1965, Muzeul din Oradea, Inv. Nr. 8681. Duză tronconică de lut ars, de culoare cărămizie-roșcată, cu urme puternice de folosire, de ardere secundară repetată, atît în capătul introdus în cuptorul sau recipientul cu bronz topit, cît și la capătul unde era introdusă *țeava* pentru suflarea aerului. Duza, împreună cu țeava sau tubul, eventual un capăt de tub tot din lut, făceau parte dintr-o piesă unică, pe care noi o numim *suflantă* sau *injector de aer* în cuptoarele sau creuzetele de topit bronzul în atelierele de turnare a acestuia aliaj. Ipotetic amintim o serie de *capete de tub* (?) din lut ars, păstrate în Muzeul din Oradea, fie pentru aceste suflante, pentru a fi acoperite cînd nu se sufla, fie folosite drept dopuri pentru găurile din cuptor sau capacul creuzetului din răstimpul cînd nu se sufla aer (?). S-au păstrat și urme de zgură de pe urma folosirii îndelungate. Lăcașul pentru fixarea țevii în duză e bine conturat avînd lungimea de 3 cm și diametrul de 1,7 cm. Duza are următoarele dimensiuni: I=6,5 cm; Øf=3,7 cm; Øt=1,7 cm; Øg=0,7 cm⁵.

2. **Girișu de Criș** — „Alceu-Cimitir“, S-III, m. 2—3; —0,80—1,20 m, 1965, Muzeul din Oradea. Inv. Nr. 8682. Duză tronconică de lut ars, de culoare cărămizie-roșcată, cu puternice urme de folosire, de ardere secundară repetată, la ambele capete și puține resturi de zgură. E ornamentată cu *striuri* (Besenstrich) verticale pe întreaga suprafață. Are *lăcașul* pentru fixarea țevii în duză lung de 3 cm și cu diametrul de 2,20 cm,

⁴ H. J. Hundt, *Einige Bemerkungen zu den älterbronzeitlichen Tondüsen*, în *S1 Arch*, XXXVI, 1, 1988, fig. 2/3: *Wandrelief im Grab des Mereruka, Sakkara* (6. Dyn.); 2/4: *Wandrelief im Grabe des Pepianch* (Altes Reich).

⁵ Dimensiunile au fost prezentate astfel: I=înălțimea duzei; Øf=diametrul bazei, fundului; Øt=diametrul tubului, a țevii care se fixa în duză; Øg=diametrul găurii, a orificiului prin care aerul din tub pătrundea prin duză în cuptor, sau creuzet — totul constituind „injector“, un fel de *suflantă* (termen modern) pentru întreținerea arderii. Menționăm că în Muzeul din Oradea se mai păstrează un mare număr de *capace mici* de lut, care, ar fi putut fi folosite, deoarece provin din stațiuni cu așezări locuite în epoca bronzului, drept *capace a tuburilor*, a *țevilor de suflat* (?) sau a orificiilor de la creuzete sau cuptoare, cînd nu se sufla în creuzet sau cuptor, în sensul de *pauză*, în timpul folosirii acestuia, deși e de presupus că se *sufla permanent* în timpul folosirii, alternînd „injectoarele“, suflantele pe suflători sau grupuri de suflători. Pentru folosirea timpurie a *duzelor* cf. W. Hensel, *Ziemia Polskie w Pradziejach*, Varșovia, 1969, p. 40, fig. 31: *Złota, pow. Sandomierz. Fragmenty dysz glinianych grupy „malopolskiej“ (malowanej) kultury lądzielskiej*.

astfel că duza, la fel ca cea prezentată mai sus, se putea *angrena* solid în tubul sau țeava de suflat, avînd astfel caracteristici tehnologice funcționale. Duza, țeava sau tubul și, eventual, căpăcelul tubului sau țevii, trebuiau să fie bine asamblate pentru a se putea manevra în tot timpul topirii și turnării bronzului. Acest dispozitiv-suflantă sau *injectorul de aer*, din care făcea parte și duza ce se introducea în cuptor sau creuzet, a constituit o invenție tehnică de mare importanță, fără de care turnarea bronzului pentru mai multe piese era grea, dacă nu imposibilă. E o inovație ce a apărut în cadrul unor ateliere specializate, în care lucrau artizani de meserie. Duza are următoarele dimensiuni: $I=5,7$ cm; $\varnothing f=3,7$ cm; $\varnothing t=2,2$ cm și $\varnothing g=0,6$ cm.

3. **Roșiori**⁶, com. Diosig, S-IV, —0,70, 1971, Muzeul din Oradea, Inv. Nr. 4553. Duză tronconică de lut ars, de culoare cărămizie-negricioasă, cu ușoare urme de ardere la capătul subțire. E ruptă în antichitate. Ruptura a survenit în zona de îmbinare a duzei cu tubul sau țeava de suflat. Dimensiunile păstrate: $I=4,7$ cm; $\varnothing g=0,7$ cm.

4. **Sălacea**⁷ — „Dealul Vida“, Caseta A, 1966, Muzeul din Oradea, Inv. Nr. 7658. Duză tronconică de lut ars, de culoare cenușie-negricioasă. Spartă în vechime în partea superioară. Nu are decît puține urme evidente de folosire. La capătul subțire, care se introducea în cuptor sau creuzet are culoarea cărămizie, pe o mică porțiune, indicînd ardere secundară și deci o folosire nu prea îndelungată. Lăcașul de angrenaj a duzei cu tubul sau țeava de suflare e ceva mai mic, de 1,5 cm, iar fundul lăcașului e oblic, ceea ce presupune o angrenare mai puțin fixă și sigură a celor două elemente — duza și tubul sau țeava — ale *suflantei*. Dimensiunile: $I=4,8$ cm; $\varnothing f=3,5$ cm; $\varnothing t=1,7$ cm; $\varnothing g=0,5$ cm.

⁶ Cf. *Rep Bih*, Oradea, 1974, s.v. „Cercetările arheologice întreprinse în 1968 și 1971 la marginea vestică a satului pe locul „La Sere“ au delimitat 3 obiective arheologice distincte, dar aparținînd aceluiași orizont cronologic. Așezarea care se întinde pe platoul unde s-au ridicat serele CAP-ului, Cetatea fortificată cu șanț de apărare, situată la nord de aceasta și un cîmîțir de incinerare cu urne, în dreapta grajdurilor. Așezarea și cetatea au mai multe nivele de locuire corespunzînd fazelor II și III ale culturii Otomani“. *Sincronismele apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice*, în *Crisia*, IV, Oradea, 1974, p. 158, s.v. „Săpăturile efectuate în 1971 la „Cetatea de pămînt“, într-o așezare aparținînd fazelor II—III ale culturii Otomani, au scos la iveală în nivelul superior un fragment de cărucior de lut, avînd peretele ornamentat cu un cadran dreptunghiular realizat prin incizii. Interiorul cadranelui este despărțit de două benzi diagonale hașurate. Pe latura scurtă a căruciorului benzile au fost umplute cu șiruri oblice de imprimări zimțate. Într-un mic depozit de vase s-a mai descoperit o ceașcă mare avînd corpul puternic bombat și gîtul înalt, îngustat. Pe umăr este dispus un ornament format din „S“-uri simple, culcate și încîrligate“;

⁷ *Contribuția săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vida“ (comuna Sălacea, județul Bihor) la cunoașterea culturii Otomani*, în *Satu Mare. Studii și Comunicări*, II, Satu Mare, 1972, p. 63—81; p. 63 „Cercetările sistematice avînd drept scop dezvelirea integrală a așezării, au început în anul 1964 și au continuat neîntrerupt pînă în anul 1969, sub auspiciile muzeului din Oradea“; p. 66 „Pe baza datelor care ne stau la dispoziție se poate afirma cu certitudine că așezarea de pe Dealul Vida, a fost părăsită la sfîrșitul fazei II Otomani“; p. 73 „Ceramica nivelelor 5—4 aparținînd fazei I-a culturii Otomani în ansamblu nu prezintă un repertoriu prea variat de forme și ornamente. Caracteristicile sunt vasele de mărime medie și mare. Predomină cele cu fundul plat, pereții drepecți sau slab arcuți, gura dreaptă și largă. Tortile relativ rare, sunt de mărime mică, amplasate fie pe buză, fie în partea superioară a corpului vasului. Decorul predominant este striul, executat cu mătura, ce acoperă întreaga suprafață exterioară a pereților“.

5. **Sălacea** — „Dealul Vida“, Caseta A₁, —0,40 m, 1969, Muzeul din Oradea, Inv. Nr. 1196. Duză de lut ars, tronconică, de culoare cărămizie-gălbuie. Spartă în vechime în partea inferioară. S-a rupt lăcașul de angrenare cu tubul sau țeava de suflat. Nu prezintă nici o urmă evidentă de ardere secundară sau folosire. Lăcașul de îmbinare cu tubul sau cu țeava are înălțimea de 2,4 cm și diametrul de 1,6 cm. Fundul lăcașului e oblic, ceea ce presupune o angrenare mai puțin fixă și sigură a celor două elemente — duza și tubul sau țeava — ale *suflantei*. Are următoarele dimensiuni: I=4,7 cm; Øf=3,1 cm; Øt=1,6 cm și Øg=0,7 cm.

Toate aceste *cinci duze sunt inedite*. Muzeul din Oradea mai deține încă o piesă — o duză, cea de a șasea, descoperită în județul Sălaj, în așezarea de la Derșida⁸ și a fost publicată de N. Chidioșan. Redăm descrierea piesei.

6. **Derșida**, com. Bobota, j. Sălaj — „Dealul lui Balotă“, Muzeul din Oradea, Inv. Nr. 4961. Duză *tronconică alungită* modelată din lut. După ardere are culoare cenușie-negricioasă. Mai păstrează ușoare urme de folosire la capătul subțire, unde a primit, prin ardere secundară, culoarea negricioasă-gălbuie, dacă nu cumva are această patină de la arderea primară. Lăcașul de angrenare cu tubul sau țeava este de numai 1 cm, cu diametrul de 1,7 cm, ceea ce presupune o angrenare a duzei cu tubul sau țeava *suflantei* cu totul nesigură, fapt indicat și de nefolosirea ei sau de o folosire foarte scurtă. Fundul lăcașului e drept, de tipul celor două descoperite la Girișul de Criș. Dimensiunile duzei: I=6 cm; Øf=3 cm; Øt=1,7 cm și Øg=0,7 cm.

Tipologic duzele (6 exemplare) deținute de Muzeul din Oradea, dintre care 5 exemplare au fost descoperite în județul Bihor se împart în patru categorii:

Tipul I — *Girișul de Criș 1*, cu analogii în exemplare descoperite în următoarele stațiuni arheologice: A. *Byblos* (Gebel-Liban); B. *Bogazköy* (Hattuşaş-Turcia) și C. *Poliochni*¹⁰ (Lemnos). Sunt exemplare tronconice, lucrate viguros cu pereții mai groși și *canalul* (lăcașul) pentru tub sau țeavă *mai lung* (2—3 cm) și cu diametrul mai mare (1—2 cm). Exemplarul de la Girișul de Criș, cel mai mult întrebuințat, cu urme de ardere secun-

⁸ *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980, p. 49—50 „Tub de formă tronconică și perforat longitudinal (pl. 23/37; 38/12). Tuburile de acest gen („Tonrohr“ sau „Tondüsen“, sunt duze sau ajutoare folosite în procesul topirii bronzului. Funcția lor a fost deja lămurită (Bóna, 1961, p. 20), de aceea ne referim mai ales la analogii. În Transilvania se cunosc foarte puține exemplare. Unul, în stațiunea de pe Dealul Turcului, iar altul este menționat ca făcând parte din depozitul de bronzuri de la Spălnaca (Dumitrescu, 1938, fig. 11). Aria lor de răspindire cuprinde însă un spațiu foarte întins în Europa centrală și vestică: Elveția (Bleiche-Arbon), Austria (Böheimkirchen, Mähren) (? *n.n.* S.D.), Slovacia (Nitránski Hrádok, Veselá), Italia de nord (Laga di Ledro, Borchì di Solferino) și Ungaria (Tószeg, Hatvan, Tiszaluc) (Hundt, 1974, fig. 27; Kalicz, 1968, p. 159; Neugebauer, 1977, p. 83; Točík, 1968/a, pl. 55/16). Câteva din piesele descoperite în Italia de nord se asociau cu tipare și linguri de turnat, fapt care întărește opinia privind funcționalitatea lor. Trebuie să subliniem faptul că majoritatea pieselor din zona dunăreană sunt foarte asemănătoare sau chiar identice cu cele din Terramare, observație care l-a determinat pe arheologul german Hundt să le considere pe acestea din urmă, ca piese aduse din țările dunărene prin comerțul transalpin ori mai probabil, chiar de meșteri turnători care cunoșteau bine funcționalitatea acestor duze (Hundt, 1974, p. 172)“.

⁹ H. J. Hundt, *op. cit.*, *loc. cit.*, fig. 1/7, 9, 11 — *Poliochni*, *Bogazköy* și *Byblos*.

¹⁰ *Idem*, *ibidem*, fig. 1/1, 2 — *Tószeg*, *Bogojeva*.

jului (cu *staniu*, *zinc*, etc.) urmează să publicăm, în viitor, un alt studiu cuprinzând unele din descoperirile apărute în județul Bihor.

Piesele descoperite în regiunile Mediteranei estice au fost datate în mileniul II î.e.n. (Mormîntul lui Rechmire din Egipt e datat 1450 î.e.n.; relieful din mormîntul lui Merreruka de la Sakkara în timpul dinastiei a 6-a; relieful din mormîntul lui Pepianch în vremea Regatului vechi egiptean), iar cercetătorii H. J. Hundt și A. Jockenhövel datează aceste duze la începutul epocii bronzului (*älterbronzeitlichen Tondüsen*).

Condițiile stratigrafice și materialul arheologic descoperit împreună cu duzele de la Girișul de Criș sînt de natură să ofere date de cronologie relativă privind datarea acestor piese și să arunce anume lumină asupra apariției metalurgiei bronzului (a doua etapă — a topirii și turnării turtelor de bronz extrase din minereu și „rafinat” prin adăugarea la cupru a cositorului, etc. pentru obținerea aliajului respectiv).

Astfel menționăm că duzele de la Girișu de Criș — „Alceu-Cimitir” au fost descoperite la adîncimea de 0,80—1,20 m, în stratul de umplutură dintre nivelul 1 și 2 de jos, în conexiune cu material arheologic și cultural specific, constituit din fragmente de pămînt puternic ars, chirpic ars, cenușă, oase de animale arse și fragmente ceramice ornamentate cu *striuri* (Besenstrich), cu brîuri alveolare și buze crestate, de tipul celor descoperite de Gh. Lazarovici la Gornea-Vodniac¹⁸, datate în bronzul timpuriu. În același context stratigrafic, arheologic și cultural au mai fost găsite trei *cănițe* cu o *toartă* ornamentate cu linii incizate și o *măciucă* („sceptru”) de marmoră, cu lăcaș pentru „mîner”, longitudinal, dar și cu o gaură transversală a cărei explicație nu o găsim încă. Pare a fi o piesă cu o destinație cultică sau legată de metalurgia bronzului (?). Subliniem, de asemenea, că toate cele trei nivele inferioare (de jos 1—3) conțin numai ceramică ornamentată cu Besenstrich sau elemente caracteristice — tipologice și stilistice — grupului cultural *Girișu de Criș-Alceu*, ce face parte dintr-un facies cultural ce constituie începutul sau prima fază a culturilor bronzului timpuriu din arealul culturilor arheologice Otomani, Sighișoara — Wietenberg, Suciul de Sus, Mureș-Pecica, Vatina și Tei, din bronzul dezvoltat sau mijlociu. Existența acestui facies cultural ne-a fost impusă de descoperirea sa în aria culturii Sighișoara-Wietenberg, printr-o descoperire întîmplătoare inedită de la *Hopîrta* — După sat, j. Alba, prin descoperirile ce le-am receptat la Potău și Medieșul-Aurit-Ciuncas, j. Satu Mare, în aria culturii Suciul de Sus, și în aria culturii Otomani prin descoperirile sus-amintite de la Girișu de Criș-Alceu, rămase timp de aproape 25 de ani ineditate în speranța apariției unor noi materiale arheologice care să poată permite definirea grupului cultural Girișu de Criș, cum îl numim pentru Crișana, din punct de vedere cronologic și cultural-istoric.

Cercetările ulterioare au confirmat această cercetare, prin descoperirile și cercetările efectuate în cadrul culturii *Tei* de către Valeriu Leahu¹⁹,

¹⁸ Gh. Lazarovici, *Gornea preistorie*, Reșița, 1977, p. 89—90, pl. LXVII.

¹⁹ V. Leahu, *O fază veche a culturii Tei, descoperită la Cățelu Nou*, în *SCIU*, XIV, 2, 1963, p. 312; *idem*, *Săpăturile arheologice de salvare de la Giulești-Sîrbii*, în *Cercetări arheologice în București*, I, Buc., 1963, p. 236—237, fig. 50/1—2 și fig. 51/2; *idem*, *Săpăturile arheologice de la Cățelu-Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, II, Buc., 1965, p. 48, fig. 30/1—5.

cercetări efectuate de A. Jockenhövel și H. J. Hundt asupra pieselor analoage din Europa Centrală și Orientul Apropiat sunt de natură să implice o nuanțare a discuției în legătură cu originea și natura metalurgiei bronzului în culturile arheologice datînd din epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României.

Se conturează, astfel, drumul pătrunderii tehnologiei metalurgiei bronzului din teritoriul lumii urbane feniciene — *Byblos — Ugarit* —, eventual *Tell ed Dab'a*, în partea de est a deltei Nilului, Egipt, prin *Bogazköy-Hattusas-Troia-Poliochni* (Grecia), prin Peninsula Balcanică în sud-estul și centrul Europei. Acest drum, după cum e conturat de duzele suflantelor pentru topirea bronzului în cuptoare sau creuzete, prin sud-estul continentului, nu exclude legăturile și peste Caucaz și stepele nord-ponctice sau prin Mediterana, prin Peninsula Apeninică în nordul Italiei și în zona alpină. În Italia descoperirile sunt considerate ca fiind pătrunse însă din centrul Europei.

Cei doi cercetători citați sunt de comun acord în a considera că duzele de lut ars conturează un centru în zona culturii *Madarovce-Veterov-Otomani*¹⁴, deci în centrul Europei, de unde acestea pătrund spre zona alpină și alte regiuni ale Europei. E, considerăm noi, de remarcat și faptul că în culturile epocii bronzului și de la începutul epocii fierului predomină în descoperirile arheologice și un *tip de cuptor portativ*¹⁵, cu două „etaje“, pentru foc și cu recipient conic (de cele mai multe ori) pentru lichide, unele exemplare avînd și găuri, eventual pentru duze, cuptoare portative ce s-ar putea preta la a fi interpretate ca fiind legate de topirea și turnarea bronzului.

Duzele descoperite la *Girișul de Criș* — „Alceu-Cimitir“ pot furniza date și asupra datării¹⁶ apariției tehnologiei metalurgiei bronzului în culturile arheologice ale epocii bronzului de pe teritoriul județului Bihor, din nord-vestul României, în lumina descoperirilor din stațiune și a descoperirilor din bazinul estic al Mediteranei (Egipt, Fenicia, Anatolia, Grecia). Menționăm că ne referim numai la topirea și turnarea bronzului, deci la a doua etapă a tehnologiei metalurgiei bronzului. Referitor la prima etapă, extragerea, reducerea din minereu a cuprului¹⁷ și realizarea alia-

¹⁴ H. J. Hundt, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 100 „Die Verbreitung dieser Düsen hat A. Jockenhövel in einer Karte publiziert (Jockenhövel 1985, 196 ff.). Zu seiner Karte liessen sich zahlreiche Ergänzungen beibringen, die jedoch das klare Bild des Verbreitung nicht verändern können. Die Karte lässt klar erkennen, dass die Düsen ihr Zentrum im Bereich der Madarovce-Vetërov-Otomani-Kultur haben“.

¹⁵ D. Berciu, *Die Verbücioara-Kultur*, în *Dacia*, V, 1961, p. 123—161, fig. 6 *Herdgefäß*, vas-cuptor portativ cu „creuzet“ și găuri pentru suflante?;

¹⁶ A Cf. și J. Vldar, *Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit*, în *SIArch*, 21, 1973, p. 253—357.

¹⁷ H. J. Hundt, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 101 plează descoperirile din Egipt în mileniul II î.e.n. „An der Verwendung der kleinen Düsen mit dem Mundgebläse kann kein Zweifel bestehen, da wir hierfür klare Darstellungen aus ägyptischen Gräbern des 2. Jabstensends besitzen“ iar în studiile lor atît A. Jockenhövel (1985), cit și H. J. Hundt (1988) datează duzele în Bronzul vechi (*älterbronzezeitlichen Tondüsen*).

¹⁷ H. J. Hundt, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 103 redă o pictură din *Mormîntul Rechmire* din Egipt, unde minereul este topit în cuptoare, focul e întreținut cu ajutorul foaierelor de picior și a unor „vînturători“ manuale. Se văd alți lucrători care transportă minereu sau mangal și alții pregătiți cu suflante pentru a doua operațiune a turnării metalului. Scena e datată 1450 î.e.n.

dară îndelungată și zgură, mai are și fundul *canalului pentru tub sau țevă, drept*, ceea ce asigură angrenarea temeinică a tubului sau țevii în duză. *Suflanta* avea astfel calități tehnologice sporite (întrebuințare sigură și mai îndelungată).

Tipul II. Girișul de Criș 2, cu analogii în exemplarele descoperite în următoarele stațiuni arheologice: A. *Tózség* (Ungaria) și B. *Bogojeva*¹¹ (Jugoslavia). Exemplarele sunt, la fel, tronconice, lucrate cu pereți groși și canalul (lăcașul) pentru tub sau țevă mai lung (2—2,5 cm) și cu diametrul (1—1,5 cm). Exemplarul de la Girișul de Criș, la fel de mult întrebuințat, pare-se, ca și primul, cu urme de ardere secundară îndelungată, are, așisderea, fundul *canalului (lăcașului) pentru tub sau țevă, drept*, ceea ce asigură stabilitatea tubului sau țevii în duză. Și această *suflantă* avea, astfel, calități tehnologice sporite. Aceste duze mai au o caracteristică, de astă dată, *stilistică*, toate cele trei exemplare — *Girișul de Criș 2*, *Tózség* și *Bogojeva* sunt ornamentate cu *striuri (Besenstrich)*, la fel ca pe ceramica descoperită în stațiunea de la Girișul de Criș (*Besenstrichkeramikultur*) — nivele 1—3 de jos, din secțiunea III-a/1965, trasată în incinta *fortificată cu val și șanț*. Asupra acestui element arheologic esențial vom reveni mai jos.

Tipul III. Derșida-Roșiori (fragment), cu analogii în exemplarele descoperite în următoarele puncte sau stațiuni arheologice: A. *Kalinovka 2—3* (Volgograd, U.R.S.S.), două exemplare; B. *Troia* (Turcia) și C. *Ras Shamra-Ugarit* (Siria)¹¹. Exemplarele au formă *tronconică alungită*, cu canalul, lăcașul pentru tub sau țevă mai scurt, deci, într-un anume fel, cu un angrenaj mai puțin stabil al suflantei. Ne referim la exemplare de la *Kalinovka*₂ și *Ugarit*. Celui de la *Troia* nu-i cunoaștem această caracteristică importantă, iar exemplarul *Kalinovka*₃ prezintă spre bază doar o lărgire a găurii de pătrundere a aerului din țevă, prin duză, în cuptorul sau recipientul cu bronz topit. Piesa de la *Derșida* are un lăcaș scurt (1 cm) și larg (1,7 cm), deci puțin stabil, însă cu fundul lăcașului (numai e canal, fiind scurt) *drept*, ca și exemplarele de la Girișul de Criș.

Tipul IV. Sălacea 1 și Sălacea 2, ambele exemplare păstrate fragmentar (rupte în vechime, unul la bază și al doilea la vîrf) cu analogii în descoperirile de la A. *Kalinovka*₁ (Volgograd-URSS) și B. *Poliochni*₁ (Lemnos)¹². Și aceste duze sunt de formă tronconică, mai mici, ca înălțime decît celelalte trei tipuri. Canalul pentru introducerea tubului sau țevii e nu numai mai mic (ca în cazul tipului 3), dar și de formă *tronconică*, nu cilindrică (ca la tipul I și II, respectiv Girișul de Criș 1 și 2). Piesele păstrate de la Sălacea nu prezintă urme evidente de întrebuințare îndelungată, ci mai scurtă sau în cazul piesei 2, *deloc*. S-au și păstrat fragmentar, rupîndu-se în vechime la bază sau la vîrf, deci fiind mai puțin funcționale din punct de vedere tehnologic.

Piesele descoperite la *Girișul de Criș*, *Roșiori* și *Sălacea* în județul Bihor, care sunt inedite, la care se adaugă cele publicate pînă în prezent de la *Sighișoara*, *Spălnaca* și *Derșida* privesc în lumina celor mai recente

¹¹ *Idem, ibidem*, fig. 1/4, 5, 8, 10 — *Kalinkova*₂₋₃, *Troia*, *Ras Shamra-Ugarit*.

¹² *Idem, ibidem*, fig. 1/3, 6 — *Kalinkova*₁ și *Poliochni*.

¹³ A. Jochenhövel, *Bemerkungen zur Verbreitung d. älterbronzezeitlichen Tondüsen in Mitteleuropa*, *Archaeologia Internationalis*. Universitatea din Varșovia, 1985 (nouă inaccessibilă).

în cadrul culturilor Otomani și Wietenberg de către I. Ordentlich²⁰ și N. Chidioșan²¹, în aria culturii Suci de Sus de către P. Roman și I. Némethi²², în aria culturilor Mureș-Pecica și Vatina de către V. Boroneanț²³ și E. Pădureanu²⁴, iar pentru întreaga arie dunăreană din vestul Carpaților Apuseni și de la sudul Carpaților nordici de către P. Roman²⁵. Rămîne ca cercetările viitoare să elucideze, pe bază de material concret, acest facies cultural de la începutul epocii bronzului — *ceramica ornamentată cu striuri (Besenstrich keramik)* și primele duze pentru topirea bronzului în atelierele meșteșugărești pentru turnare, să verifice dacă constituie o conexiune tehnologică și culturală comună pe întreaga sa arie de manifestare și care sînt elementele de legătură, și ale ceramicii — *prin ceramica striată din Muntenia și de pe cursul Dunării* — cu partea de sud-est a continentului²⁶.

Considerăm, pînă la noi probe concrete și mai nuanțate, că prin săpăturile și descoperirile din anul 1965 aduse acum în discuție am reușit să relevăm și pentru județul Bihor, zona dintre Crișul Repede și Crișul Alb, un nou grup cultural — grupul cultural *Girișu de Criș-Alceu*, datînd de la începutul epocii bronzului, cînd apare, cu probe concrete și tehnologia metalurgiei turnării bronzului — prin duze descoperite în același context arheologic.

Duza de la *Roșiori* (S-IV, — 0,70 m), de tipul celei de la Derșida, nu poate fi, deocamdată conexată cronologic și cultural deoarece prin săpăturile din 1971 de la „Cetatea de pămînt” apar ambele faze „II—III ale

²⁰ Aspecte privind cultura Otomani, în *Crisia*, IV, Oradea, 1974, p. 135—151, p. 141—142 „grupul Nyírség”; *idem*, op. cit., în *Satu Mare. Studii și Comunicări*, II, 1972, p. 73: „Ceramica nivelelor 5—4 aparținînd fazei I a culturii Otomani în ansamblu nu prezintă un repertoriu prea variat de forme și ornament. Caracteristice sunt vasele de mărime medie și mare. Predomină cele cu fundul plat, pereții drepecți sau slab arcuici, gura dreaptă și largă. Tortile relativ rare, sunt de mărime mică, amplasate fie pe buză, fie în partea superioară a corpului vasului. Decorul predominant este striul, executat cu mătura, ce acoperă întreaga suprafață exterioară a pereților”.

²¹ Sincronismele apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice, în *Crisia*, IV, Oradea, 1974, p. 153—176, p. 161 „La Derșida, în nivelul 1 de jos în ambianța ceramicii arhaice, s-au descoperit mai multe fragmente ornamentate cu striuri segmentate, scurte, executate cu piaptănu. Acest motiv întilnit frecvent în așezările culturii Otomani, este caracteristic pentru o etapă mai nouă a primei faze (I b). Un decor asemănător, dar cu striuri continui, lucrat cu măturicea, care acoperă aproape întreaga suprafață a vaselor, este specific unei etape de început a fazei I din cultura Otomani (Ia). Aceste două subfaze au putut fi separate și din punct de vedere stratigrafic în săpăturile de la Sălăcea”.

²² P. Roman, I. Némethi, *Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otomani) a epocii bronzului în nord-vestul României*, în *SCIV*, 37, 1986, p. 198 și urm.

²³ V. Boroneanț, *Gornea-Vodneac, un nou aspect al epocii bronzului descoperit în zona Porțile de Fier*, în *Revista Muzeelor*, 8, Buc., 1971, p. 5—12; cf. și R. Petrovsky, M. Gumă, *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României. Descoperirile de tip Balta-Sărată*, în *Studii și Comunicări de Istorie*, Caransebeș, 1979, p. 53—110.

²⁴ E. Pădureanu, *Noi descoperiri neolitice și din epoca bronzului în județul Arad*, în *Banatica*, II, Reșița, 1973, p. 399 și urm.

²⁵ P. Roman, *Ostrovul Corbului (Rumänien) und Malé Kosihy (Tschechoslowakei)*, în *SlArch*, XXXVI, 1, 1988, p. 217—224.

²⁶ Cf. E. Hauschmann, V. Milojević, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa-Magula in Thessalien III. Die frühe und beginnende mittlere Bronzezeit*, II, Bonn, 1976; G. Georgiev, N. Merpert, R. Katinčarov, D. Dimitrov, *Ezero-Rannobronzoisto selisce*, Sofia, 1979.

culturii Otomani⁴²⁷. Rămîne ca un fapt cîștigat, în schimb, prezența duzelor și în faza Otomani II (eventual III?!), deci a suflantelor din atelierele pentru turnat bronzul și în bronzul mijlociu.

Situația pare a fi similară și în cazul celor două duze de la Sălăcea — „Dealul Vida“, unde cele două duze (Inv. nr. 7658 — Caseta A/1966 și Inv. nr. 1196, Caseta A₁/1969, —0,40 m) apar în această stațiune locuită în fazele Otomani I și II, cu cinci nivele de locuire („Otomani I — nivelul 4—5 de jos și Otomani II — nivelul 1—3 de sus“), dar adîncimea de —0,40 pare să indice nivelele 1—3 și deci faza Otomani II²⁸. Oricum, datorită faptului că „Pe baza datelor care ne stau la dispoziție se poate afirma cu certitudine că așezarea de pe „Dealul Vida“, a fost părăsită la sfîrșitul fazei II Otomani⁴²⁹ — acele două duze nu pot fi datate și deci nici atribuite cultural-istoric unei faze mai tîrzii decît Otomani II (R—BrB₁—BrB₂).

II. Creuzet³⁰

1. *Oradea* — Salca? (zona cartierului D. Cantemir³¹), Muzeul din Oradea, Inv. nr. 4994. Din vechile colecții provine, ca descoperit la Oradea, un creuzet — recipient — în formă de oală ce a servit la topirea metalului. În nici un caz *nu* este un vas de topit minereu — metalul se obține în cuptoare de redus minereul, unde arderea era întreținută — în antichitate — cu *mangal*; cărbunele și cocsul (produs industrial) au fost folosite numai în epoca modernă și contemporană. Desigur nu excludem și — eventual —, folosirea lemnului, dar ea este foarte puțin probabilă. Folosirea în *topitorii a mangalului* (cărbune de lemn) e cunoscută de la începutul extragerii metalului și a prelucrării acestuia la cald. Recipientul (creuzetul) — are formă tronconică, cu fundul plat și pereții înalți, ușor înclinați spre exterior. Buza recipientului are o bordură interioară (eventual pentru capac sau ca semn de nivel — măsură) și un *mic cioc*, gură, pentru scurgerea metalului topit. Pereții sînt puternic arși prin repetată folosire și literalmente acoperiți cu o crustă groasă de reziduri de la topirea metalului sau de la turnare. Putea fi folosit și la turnarea metalului. Are culoarea neagră. A fost datat în epoca bronzului. Dimensiuni: I=27,5 cm; Ø_g=22 cm; Ø_f=15,1 cm. Nu se poate încadra mai precis nici tipologic și nici cronologic, pînă la publicarea a noi descoperiri. Creuzetul, dacă datarea propusă e cea exactă, va trebui să fie legat de îndelunga locuire din epoca bronzului și prima vîrstă a epocii fierului din stațiunea arheologică de la *Oradea-Salca* (Pl. XIX).

²⁷ N. Chidioșan, *op. cit.*, în *Crisia*, IV, Oradea, 1974, p. 150, s.v.

²⁸ *Idem, ibidem*, p. 158—159, s.v.

²⁹ I. Ordentlich, *op. cit.*, în *Satu Mare. Studii și Comunicări*, II, 1972, p. 66.

³⁰ Creuzet: Vas făcut dintr-un material rezistent la căldură, folosit pentru reacții chimice la temperaturi înalte; Recipient în formă de oală, făcut dintr-un material refractar, pentru a servi la topirea sau călirea metalelor — *DLRM*, Buc., 1958, p. 197, s.v.

³¹ *Contribuții privind epoca bronzului pe teritoriul municipiului Oradea*. în *Crisia*, XI, 1981, p. 59.

III. Tipare

În colecția de arheologie a secției de istorie se păstrează o serie de tipare pentru turnat bronzul, descoperite, majoritatea prin săpături sistematice, în condiții stratigrafice cunoscute și în context arheologic coerent, oferind, astfel, posibilități sporite de valorificare istoriografică.

1. **Otomani** — „Cetățuie“; S-1/1959³²; m. 47; —0,30; Muzeul din Oradea, Inv. nr. 6539. Tipar (?) din gresie cărămie, în formă de calotă, cu una din suprafețe plană, prevăzută cu un șanț longitudinal și pare a fi negativul unei piese nedefinite. Dimensiuni: L=10,1 cm; l=6 cm; gr.=2,5 cm.

2. **Otomani** — „Cetățuie“. Descoperire întâmplătoare. Muzeul din Oradea. Tipar lucrat din lut ars, degresat cu pleavă, de culoare cenușie-roșcată. Are formă patrulateră și conține pe una din laturile sale netezi negativul unei *mici seceri*³³, cu buton (?). Dimensiuni: L=15,1 cm; l=9,7 cm; gr.=2,3 cm.

3. **Otomani** — „Cetatea de pământ“, Caseta I/1966; —0,41 m. Muzeul din Oradea, Inv. nr. 2665. Tipar din gresia cenușie-negricioasă de formă quasi-patrulateră. În mijloc se află negativul pentru turnat o faleră. La două din colțurile contrapuse se află două găuri pentru ca acest tipar-valvă să fie asamblat cu tiparul-valvă doi. Dimensiunile negativului falerei: 5,5×5,5 cm. Dimensiunile tiparului-valvă: L=8 cm; l=7,6 cm; gr.=1,9 cm.

În legătură cu acest tipar-valvă de faleră e obligatoriu — necesar să facem câteva precizări de ordin arheologic și tehnologic. Tiparul a fost descoperit în stațiunea arheologică de la *Otomani-Cetatea de pământ*³⁴, la 0,41 m adâncime. În anul 1966 a fost descoperit în aceeași așezare „Cetatea de pământ“ un depozit de piese cu bronz. Cele 99 de piese ale depozitului „au fost descoperite la o adâncime de 0,40 m (s.n. S.D.) între dărîmăturile unei locuințe, în apropierea unei vetre de foc, într-un context ceramic ce se încadrează în faza a III-a a culturii Otomani“³⁵. Cu ocazia publicării depozitului de bronzuri de la Otomani — Cetatea de pământ s-a specificat și constatarea concretă, rezultată în urma efectuării de săpături sistematice în aceeași așezare — Cetatea de pământ — au fost descoperite tipare de turnat bronzul: „În timpul săpăturilor din stațiunea eponimă de la Otomani—„Cetatea de pământ“, au fost descoperite mai multe fragmente de valve și chiar tipare întregi. Credem însă că aceste piese aparțineau unei turnătorii ocazionale și nicidecum unei turnătorii spe-

³² Cercetările arheologice de la Otomani (începute în 1924 și continuate în 1925 și 1928) au fost reluate în 1959 și continuate și în anul următor. Rezultatele obținute au fost publicate în raportul K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich, *Săpăturile de la Otomani*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 317—324.

³³ În ce ne privește avem *mari îndoieli* asupra acestei piese. Fără a o considera un fals, credem că e tiparul unei piese pe care care *încă* n-o putem circumscrie precis.

³⁴ *Otomani*, com. Sălacea, în *Rep. Bih.*, p. 50—51, s.v. „3 Cetatea de pământ (Földvár) așezarea este situată pe un grind în zona mlăștinoasă a riului Er, avînd o suprafață de 9 ha. A fost o așezare de lungă durată, cronologic aparținînd interfazei II—III și fazei III a culturii Otomani (corespunzînd în cronologia relativă sfîrșitul epocii bronzului). Așezarea a fost cercetată sistematic în anii 1958—1962, 1966“.

³⁵ *Idem*, *Depozitul de bronzuri de la Otomani*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 397—404.

cializate³⁶. Deci s-ar putea ca între aceste tipare și unele dintre piesele depozitului să existe o anume legătură. Studiind cu atenție piesele depozitului și tiparul-valvă de faleră (Inv. nr. 2665) am constatat următoarele: diametrul valvei ($5,5 \times 5,5$ cm) corespunde dimensiunilor și tipului falerei inventariate cu Nr. inv. 3580 din depozitul de bronzuri, care, considerăm că nu are întâmplător aceleași dimensiuni, cu diametrul de $5,5 \times 5,5$ cm. Depozitul fiind științific încadrat cronologic, pentru nivelul de cercetare de acum două decenii „la finele epocii bronzului (BrD), eventual la începutul perioadei hallstattiene (HaA₁) „făcînd parte din seria de depozite contemporane“, pentru care așa cum s-a scris judicios „regiunile apusene ale Transilvaniei sînt deosebit de bogate în depozite de bronzuri, încadrate, din punct. de vedere cronologic, la sfîrșitul epocii bronzului și la începutul perioadei hallstattiene“³⁷. Era *prima ipoteză*, care s-a confirmat prin cercetările ulterioare, atît prin încadrarea fermă a depozitului de la Otomani — Cetatea de pămînt în HaA₁, cît și prin descoperirea *culturii Biharea*³⁸, pentru faza de tranziție de la epoca bronzului la prima vîrstă a epocii fierului (BrCD-HaA₁), cultură ce are la rîndul ei mai multe componente și grupuri culturale etapizate cronologic între sec. XIV—XI î.e.n. A doua ipoteză — a prelungirii³⁹ culturii Otomani, chiar și la „Cetatea de pămînt“ pînă în HaA₁ azi pe baze concret arheologice, trebuie abandonată.

În același timp n-ar fi exclus ca la „Cetatea de pămînt“ să fi existat un atelier de turnat bronzul — cum par a sugera descoperirile arheologice existente: dărîmăturile unei locuințe, cu vatră de foc, depozitul de bronzuri și tiparele amintite de descoperitor, dintre care tiparul-valvă de faleră prezentat de noi corespunde unei piese din depozit⁴⁰.

4. Sîntion, com. Borș. În anul 1954, la locul „Dealul — dîmbul Mînăstirii“ a fost descoperit un tipar de turnat bronz, Muzeul din Oradea, Inv. nr. 4988. Tiparul e de formă trapezoidală, tăiat din gresie de culoare cenușie-negricioasă. Pe una din fețele netede ale tiparului a fost scobit și șlefuit negativul unei dălți, cum e specificat în registrele de inventar a Muzeului orădean, la numărul respectiv. După părerea noastră e *tăișul* (partea inferioară) a unui *topor de luptă cu disc pe ceafă*. E un tipar-valvă ce a fost întrebuințat îndelung pentru turnare — are reziduuri de la turnare — și e rupt din vechime, în două părți, ca și perechea sa, tiparul-valvă ce va fi prezentat mai jos. Negativul daltei are următoarele dimensiuni: $L=12,7$ cm; $l_1=1,3$ cm; $l_2=3,3$ cm. Dimensiunile tiparului-valvă 1 sînt: $L=16$ cm; $l_1=6,5$ cm; $l_2=7,5$ cm; $gr.=3$ cm.

³⁶ *Idem, ibidem*, p. 401, n. 8.

³⁷ *Idem, ibidem*, p. 403.

³⁸ S. Dumitrașcu, I. Emödi, *Materiale arheologice de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite la Biharea*, în *Acta MP*, IV, Zalău, 1980, p. 47—55; I. Emödi, în *SCIVA*, 31, 2, 1980, p. 2 și urm.; N. Chidioșan, I. Emödi, în *Traco-Dacica*, II, 1981, p. 166; N. Chidioșan, I. Emödi, *Grupul cultural Igrîța de la sfîrșitul epocii bronzului*, în *Crisia*, XII, Oradea, 1982, p. 61—86; S. Dumitrașcu, *O nouă cultură arheologică protoistorică recent descoperită și studiată: cultura Biharea (Br. CD-HaA₁)*, în *Carpica* XV, Bacău, 1983, p. 105—117; N. Chidioșan, I. Emödi, *Descoperiri arheologice din peștera Izbindiș (Com. Șuncuiuș), aparținînd grupului cultural Igrîța*, în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p. 17—33.

³⁹ I. Ordentlich, *op. cit.*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 404.

⁴⁰ *Idem, ibidem*, fig. 2/5.

5. Sîntion, com. Borș. Tot în anul 1954, în același loc „Dealul — dimbul Minăstirii“ a fost descoperit un al doilea tipar-valvă, tot prin săpături sistematice. Se păstrează în Muzeul din Oradea, Inv. nr. 4987. Tiparul e de formă trapezoidală, tăiat din gresie de culoare cenușie. Pe una din fețele netede ale tiparului a fost scobit și șlefuit negativul unei dălți cum apare în registrul de inventar al Muzeului orădean. După părerea noastră e perechea tiparului-valvă, a unui fragment (*tăișul*) de topor de luptă cu disc pe ceafă. E un tipar-valvă 2, întrebuințat îndelung, avînd urme de la turnare, reziduuri de metal sau zgură și fiind rupt din vechime, ca și perechea sa, tiparul-valvă 1, prezentat mai sus. Negativul de daltă are următoarele dimensiuni: $L=12,7$ cm; $l_1=1,2$ cm; $l_2=3,2$ cm. Cele ale tiparului-valvă 2 sînt: $L=15,7$ cm; $l_1=5,5$ cm; $l_2=6,7$ cm; gr.=3 cm.

5 a. Sîntion, com. Borș. Același tipar-valvă 2 pentru daltă are pe cealaltă parte netedă *negativul unei alte piese*. Acest negativ reprezintă o altă daltă, de astădată un *celt-daltă*, avînd următoarele dimensiuni: $L=11,5$ cm; $l_1=2,1$ cm; $l_2=1,1$ cm.

Pentru tiparul-valvă de la Sîntion, avînd ca negativ un *celt-daltă* cea mai apropiată analogie o găsim la Sălacea — „Dealul Vidă“. Deoarece daltă-celt a fost descoperită, prin săpături sistematice și în condiții limpezii stratigrafice, s-a putut încadra cronologic în limite strînse, fapt pentru care redăm considerațiile făcute asupra piesei de la Sălacea: „Astfel în nivelul 3 — primul de factură Otomani II — în condiții sigure stratigrafice, s-a descoperit un inel de tîmplă din aur de tipul Sărata Monteoru. Piesa are analogii pînă la identitate cu piesele încadrate tipologic în faza B₁C de la Sărata Monteoru. Această variantă citată a fost atribuită din punct de vedere cronologic bronzului mijlociu B₁. În caseta B/1965 în nivelul 1 superior, în incinta unei locuințe, între pereții prăbușiți în pardoseală, a fost găsită o daltă — celt din bronz cu gaură de înmănușare, avînd analogii pînă la identitate cu piesele găsite la *Pietroasa* și *Bullendorf* (Austria). Piesa descoperită în a doua localitate este plasată cronologic de R. Pittioni în BrB₂. Dacă coroborăm pe verticală poziția celor două piese — în speță inelul de tîmplă și daltă-celt — inherent ajungem la concluzia că cele trei nivele superioare din așezarea de pe Dealul Vidă aparțin fazei a II-a a culturii Otomani, acoperă cronologic intervalul de timp BrB₁-BrB₂⁴¹.

Cea de a doua analogie, constă de astădată, chiar dintr-un tipar-valvă de *celt-daltă*, exemplar ce face, de asemenea, parte din patrimoniul muzeului orădean.

6. Dersida, com. Bobota, j. Sălaj. Muzeul din Oradea, Inv. nr. 5017. Tot în așezarea de pe „Dealul lui Balotă“, unde a fost descoperită și duza prezentată în primul capitol al studiului nostru, a fost descoperită în nivelul trei un tipar de turnat, lucrat dintr-un filit sericitos, pe care se pot observa pete de oxizi de cupru. În tipar se turnau dălți cu tub, cu gaură concavă și plisc avînd o nervură sub gură“, cu analogii în tiparul descoperit la Pecica în condiții stratigrafice neprecizate. Prin conexiune cu exemplarul de la Bullendorf (Austria) se încheie cu plasarea cronologică a acestui tip de piese în BrA₂-B₁ (pentru perioada finală a culturii Une-

⁴¹ *Idem*, op. cit., în *Satu Mare. Studii și Comunicări*, II, 1972, p. 68.

⁴² N. Chidioșan, op. cit., Oradea, 1980, p. 60, pl. 38/14.

tice)⁴². Tiparul-valvă e de formă patrulateră, avînd pe partea unde s-a sculptat negativul celtului-daltă o gaură perforată pentru fixarea tiparului-valvă. 2. Pe partea opusă are șase găuri neperforate și desigur ce-a de a noua, perforată. Negativul celtului-daltă are următoarele dimensiuni: $L=7,8$ cm; $l_1=1,4$ (tăiș); l_2 (sub nervura gurii concave)= $1,8$ cm, iar deasupra celei de a doua nervuri are $l_3=2,2$ cm. Dimensiunile tiparului sînt: $L=11$ cm; $l=5,5$ cm; gr.= $1,8$ cm.

Încheind cu acest tipar de la Derșida analogiile pentru încadrarea cronologică a tiparelor de celturi-dălți și desigur a pieselor respective turnate, e necesar să ne întoarcem la tiparele dălților-pană de la Sîntion⁴³, pentru care am deschis această prezentare. Astfel se pare că tiparul-valvă 2, de la Sîntion, a fost întîi folosit pentru turnarea dălților-celturi și apoi reutilizat pentru sculptarea negativului și turnarea dălților-pană, presupunîndu-se astfel că a doua operațiune este mai nouă. Acest fapt pare a fi sprijinit și de o altă constatare: la Sîntion s-a descoperit în 1897 un *cîmîtir de incinerare în urne*, plasat cronologic la finalul epocii bronzului. N-ar fi exclus, ca și în alte cazuri — să avem de-a face cu o așezare datînd din sfîrșitul epocii bronzului, dar marcînd, pare-se, tehnologia turnării pieselor de bronz, în Bronzul mijlociu și în Bronzul final.

S-ar putea ca situația să fie analoagă și la Derșida, unde pe lîngă duza prezentată mai sus, s-a descoperit și tiparul-valvă pentru turnarea unui vîrf de sulită.

7. **Derșida**, com, Bobota, j. Sălaj. „Dealul lui Balotă“/1964; Muzeul din Oradea, Inv. nr. 2971. Tipar-valvă de turnare din gresie cenușiu-alburie, de formă dreptunghiulară, avînd pe latura șlefuită, negativul, după cum e trecut în registrul de inventar al muzeului, unui vîrf de sulită (?), de formă rombică, cu nervură mediană și tija conică. După opinia noastră pare a fi tiparul-valvă pentru turnarea unui cap romboidal de ac sau a unei fibule (?). Dimensiunile tiparului-valvă: $L=8,8$ cm; $l=5,1$ cm; gr.= $2,3$ cm⁴⁴.

⁴³ A. D. Alexandrescu, *Săpăturile de salvare de la Sîntion*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 487—489; p. 487 „Caseta a, săpată în malul surpat, acolo unde se găsiseră mai înainte două valve de turnat“; p. 489 „Este vorba de tipare lucrate din gresie tînără foarte friabilă, una din valve are săpată forma unei dălți, a doua are pe o parte aceeași formă, iar pe cealaltă, forma unei dălți de tip celt cu gura ușor arcuită subliniată de un briu în relief“; p. 487 „Ceramica grosolană, cu multe pietricele în pastă sau cu cioburi pisate, relativ bine arsă, de culoare cenușie sau brun deschisă, din care se făceau vasele de uz comun, de obicei de forma unor borcane cu peretii ușor profilați și al căror decor constă din briuri alveolare sau crestăte pe și sub buză, mai rar combinate cu decorul făcut cu pieptenele pe corpul vasului. Tot acestei specii îi aparțin și vasele a căror suprafață este acoperită cu striuri neregulate (Besenstrich). Această specie este comună tuturor nivelurilor de locuire“; cf. pentru ceramica cu Besenstrich și J. Driehaus, H. Behrens, *Stand und Aufgaben der Erforschung des Jungneolithikum in Mitteleuropa*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 233—275, în special p. 242, fig. 13: *Die Altheimer Gruppe*; J. Driehaus, E. Pleslová, *Aspekte zur Beurteilung des Neolithikums in Böhmen und Mähren*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, p. 361—387, în special p. 375, fig. 29: *Rivnacer Gruppe*.

B. V. Leahu, *Obiecte de metal și mărturii ale practicării metalurgiei în aria culturii Tei*, în SCIVA, 39, 3, 1988, p. 223—241, fig. 6/1.

⁴⁴ N. Chidioșan, *op. cit.*, Oradea, 1980, p. 60: *Neamintit*;

V. Leahu a publicat recent, ca descoperit în așezarea Tei IV de la Frățești, j. Giurgiu, un tipar analog „lucrat din rocă calcaroasă cenușie-deschisă. Forma (fig. 6/1) rectangulară cu neregularități are dimensiunile $0,158 \times 0,102 \times 0,037$ m. Pe una din fețe păstrează negativul unui ac cu cap rombic și pentru încă două ace ale căror capete, rupte, erau probabil înguste. Tiparul, care era utilizat pentru obținerea unor ace cu nervură mediană pe placă, poate fi pus în legătură cu un exemplar finit, descoperit la Simonești, jud. Covasna și atribuit unei faze finale a culturii Wietenberg (după Z. Székely, post faza a III-a de la Derșida), care s-ar plasa anterior culturii Noua“.

IV. DEPOZITE DE TIPARE PENTRU TURNAT PIESE DE BRONZ

În literatura de specialitate e amintit ca fiind descoperit la Fughiu — Oșorheiu⁴⁵ un depozit de bronzuri, nefăcîndu-se distincție între cele două localități din județul Bihor, așezate foarte aproape una de alta. De fapt Fughiu e un sat aparținînd administrativ comunei Oșorhei — Bihor. Redăm în rîndurile de mai jos, depozitul de tipare de la Oșorhei, după *Corpusul depozitelor de bronzuri din România* în conexiune cu descoperirile similare făcute pe întreg cuprinsul țării noastre. Prezentarea acestor depozite de tipare se face în ordinea cronologică:

a) Bronz mijlociu (secolul XVI—XIV î.e.n.)

1. Cehăluț III, com. Cehal, j. Satu Mare.

„Depozit de forme de turnat topoare cu gaură pentru minier transversală“⁴⁶.

2. Rusu de Jos, oraș Beclean, j. Bistrița-Năsăud.

„Depozit din trei forme de turnat topoare cu gaură pentru minier transversală“⁴⁷.

b) Bronz tirziu (secolul al XIII-lea î.e.n.)

3. Hălchiu, j. Brașov.

„Cinci tipare de piatră pentru turnarea următoarelor obiecte: topor, pumnal, buton, ace de podoabă, găsite în 1938 într-o groapă din cuprinsul unei așezări de la sfîrșitul epocii bronzului“.

4. Oșorheiu, j. Bihor.

„Trei valve de tipare de gresie pentru două seceri cu butoni, un pumnal și un vîrf de lance, aparținînd unei turnătorii, descoperită în 1874 și preluată în 1899 de Colecția de antichități a Casei imperiale habsburgice“. Se păstrează la Viena⁴⁸.

5. Logrești — Moșteni, j. Gorj.

„Trei forme de turnat celturi de tip transilvănean“⁴⁹.

⁴⁵ Cf. *Arch. Țrt.*, 1904, p. 208, fig. 1—3; V. Pârvan, *Getica*, Buc., 1926, p. 318; N. Chidioșan, *Rep Bih.*, p. 34, s.v.; *idem*, *op. cit.*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 59 și urm., unde amintește această descoperire din 1874.

⁴⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Buc., 1977, p. 39, pl. 2/1—3.

⁴⁷ *Idem*, *ibidem*, p. 43, pl. 9/1—3.

⁴⁸ *Idem*, *ibidem*, p. 65, pl. 57/1, 2, 3.

⁴⁹ *Idem*, *ibidem*, p. 79, pl. 96/6—8.

c) **Hallstatt A₁ (secolul al XII-lea î.e.n.)**

6. *Ciumești*, com. Sanislău, j. Satu Mare.

„Depozit din forme de turnat, descoperit în 1961. Acest depozit cuprinde 19 valve de tipar din lut ars pentru turnat celturi, dălți cu tub pentru mîner, piese de harnașament (verigi opritori de la zăbale cu capetele discoidale), vîrf de lance, brici semilunar, brățară, pandantive și unele obiecte neprecizate. Cu prilejul sondajului efectuat la locul respectiv s-a precizat că depozitul, însoțit de ceramică hallstattiană, provine dintr-un bordei, la adîncimea de 0,80 m, probabil atelier pentru turnatul bronzului⁵⁰.

d) **Hallstatt A₂ (secolul al XI-lea î.e.n.)**

7. *Plenița*, j. Dolj.

„Pe dealul Bobului, în apropierea cimitirului, s-au găsit mai multe forme de turnat din piatră, pentru diferite tipuri de celturi, dintre care șapte se află în Muzeul din Craiova⁵¹.

Din cele șapte depozite de tipare de turnat piese de bronz de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic trei sînt descoperite în nord-vestul României: *Cehăluț III*, *Oșorhei* și *Ciumești*. Ultimul fiind singurul dintre acestea căruia i se cunosc și condițiile arheologice de descoperire verificate de arheologi prin cercetări sistematice. Totodată aceste depozite de tipare de turnat se însiruie cronologic din Bronzul mijlociu pînă în Hallstatt A₁, (sec. XVI—XII î.e.n.) denotînd păstrarea tehnologiei metalurgiei turnării bronzului în ateliere deservite de artizani specializați. Aceste depozite se adaugă *duzelor* de la suflantele de topit minereul și tiparelor de turnat, acestea datate cu precădere în Bronzul timpuriu și mijlociu (R—BrA—B).

În încheierea acestui studiu privind tehnologia metalurgiei bronzului în județul Bihor, din nord-vestul României, se impun cîteva constatări de natură cultural-istorică:

I. Tehnologia metalurgiei bronzului (faza a II-a, *topire și turnare*) a apărut în nord-vestul României încă în perioada timpurie a epocii bronzului, tehnologie contemporană și genetic analoagă cu cea utilizată în centrele urbane din Orientul Apropiat, respectiv bazinul estic al M. Mediterane — *Fenicia, Egipt, Anatolia, Grecia*. Procedeu tehnologic se pare că s-a răspîndit și spre Europa centrală, zona alpină și nordul Italiei sau invers.

II. Tracii creatorii și beneficiarii acestei tehnologii sînt, în epoca timpurie a bronzului din nord-vestul României, purtătorii civilizației de tipul grupului *Girișu de Criș*-Alceu, grup descoperit prin săpăturile arheologice din anul 1965 efectuate în hotarul acestei localități. Purtătorii ceramicii cu *striuri* (Besenstrichkeramik) au creat nu numai tehnologia metalurgiei turnării bronzului, ci au adus și saltul realizat prin depășirea perioadei de tranziție și individualizarea perioadei timpurii a epocii bronzului — R—BrA. Din cele 8 duze cunoscute de noi pînă acum în nord-vestul României — 5 au fost descoperite în județul Bihor: *Girișu de Criș, Roșiori, Sălacea*. Faciesul cultural al ceramicii cu *striuri* — descoperit prin trei nivele de sine stătătoare, precis delimitate stratigrafic la *Girișu de Criș*, caracteristic perioadei celei mai vechi a epocii bronzului din Crișana, constituie baza evoluției ulterioare și în ariile de dezvoltare a cul-

⁵⁰ *Idem, ibidem*, p. 90, pl. 132/11—14; 133/1—15.

⁵¹ *Idem, ibidem*, p. 125, pl. 295.4—10.

turilor epocii bronzului timpuriu și mijlociu din Muntenia (Tei), Oltenia (Verbicioara I), Transilvania (Sighișoara-Wietenberg), Maramureș (Suciul de Sus), Banat (Mureș-Pecica și Vatină).

III. Tehnologia topirii și turnării bronzului, în Bronzul mijlociu, târziu și hallstattul timpuriu (BrC-D-HaA₁) se individualizează și-și menține sfera de implicare în viața comunităților epocii bronzului și primei vîrste a epocii fierului — în ce privește studiul nostru — din județul Bihor și respectiv nord-vestul României, după cum o atestă tiparele de turnat bronzul descoperite în aproape majoritatea așezărilor cercetate prin săpături sistematice (Otomani, Sălacea, Roșiori, Sîntion) și desigur și prin depozitele de tipare de turnat bronzul descoperite la Cehăluț, Oșorhei, Ciumești.

IV. Credem că nu greșim afirmînd necesitatea publicării unui *Corpus* al tuturor pieselor legate de tehnologia metalurgiei bronzului din România (în ambele faze I: reducerea minereului și obținerea aliajului și II: topirea și turnarea bronzului în ateliere specializate), descoperite fie prin săpături sistematice, fie descoperiri întîmplătoare.

Încercarea adunării acestor vestigii dintr-o singură localitate — Girișu de Criș⁵² —, și dintr-o zonă restrînsă — județul Bihor⁵³, e de natură să ofere cîteva repere noi pentru cunoașterea tehnologiei metalurgiei bronzului⁵⁴ și deci și a evoluției civilizației comunităților trace de pe Crișuri și Barcău, din nord-vestul României, în mileniul II î.e.n.

CONTRIBUTIONS A LA CONNAISSANCE DE LA TECHNOLOGIE DE LA METALLURGIE DU BRONZE DANS LE DEPARTEMENT DE BIHOR

(Résumé)

L'auteur présente les découvertes archéologiques faites en 1965 dans la station archéologique „ALCEU” de Girișul de Criș, dép. de Bihor, où on découvrit, en conditions stratigraphiques claires, deux *ajutages* (bouts d'injecteurs” ou de „soufflantes” en terre cuite).

Les *ajutages* datent de la première partie de l'âge du bronze, ayant des analogies en autres découvertes du dép. de Bihor, dans les pièces inédites de *Sălacea* et

⁵² S. Dumitraşcu, *Colecția arheologică „Eugen Petoran”* (Notiță asupra istoriei vechi a hotarului unui sat), în *Lucrări Științifice*, I, Oradea, 1967, p. 73—78; *idem*, *Așezarea Coțofeni de la Giriș-Rituri*, în *Lucrări Științifice*, II, Oradea, 1968, p. 257—264; *idem*, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în sec. II—IV e.n.*, în *Lucrări Științifice*, II, Oradea, 1968, p. 247, 248; S. Dumitraşcu, L. Mărghitan, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României din sec. III î.e.n. — II e.n.*, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 49, p. I—II.

⁵³ Cf. *Repertoriul Monumentelor din Județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 7—87. (notat prescurtat supra Rep. Bih.).

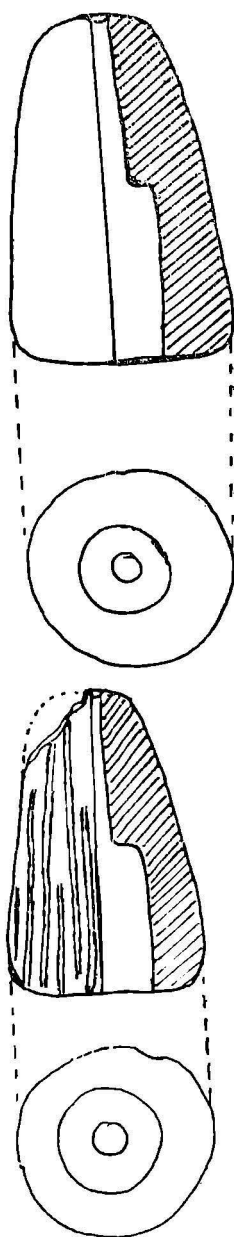
⁵⁴ Alături de piesele și materialul arheologic descoperit de noi la Girișu de Criș în 1965, celelalte piese se află expuse în expoziția de bază a secției de istorie a Muzeului orădean. Ulterior colegul Gh. Gorun ne-a mai atras atenția asupra celor trei duze — elemente de suflante sau piese de la „injectoare de aer”, de la Sălacea (2 buc.) și Roșiori (1 fragment) pentru care îi aducem mulțumirile noastre.

Roşiori et dans celles publiées par H. J. Hundt de BOGOJEVA, TOSZEG, KALINOVKA, POLIOCHNI, TROIA, BOGAZKOY, RAS SHAMRA (UGARIT) et BYBLOS et par N. Chidioşan de Derşida, dép. de Sălaj.

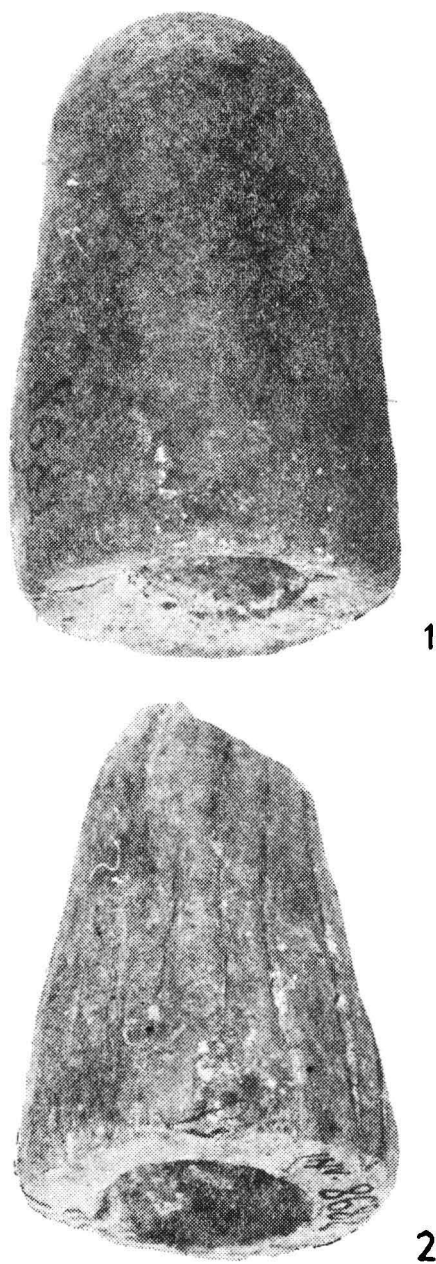
La technologie de l'utilisation de ces ajutages en telle que bouts de *soufflantes* pour l'entretien de l'alliage liquide dans les fours des ateliers de fonderie du bronze este reconnue aussi par les deux *relief égyptiens* (Mereruka-Sakkara et Pepi-Anch) auxquels, d'ailleurs, la technologie de la fonderie du bronze chez les communautés traces du centre et du sud-est de l'Europe a de réelles similitude.

A côté de ces ajutages on présente un *creuset* et des moules pour la fonderie des pièces en bronze, en contexte scientifique avec les dépôts de moules connus jusqu'à présent sur le territoire de la Roumanie.

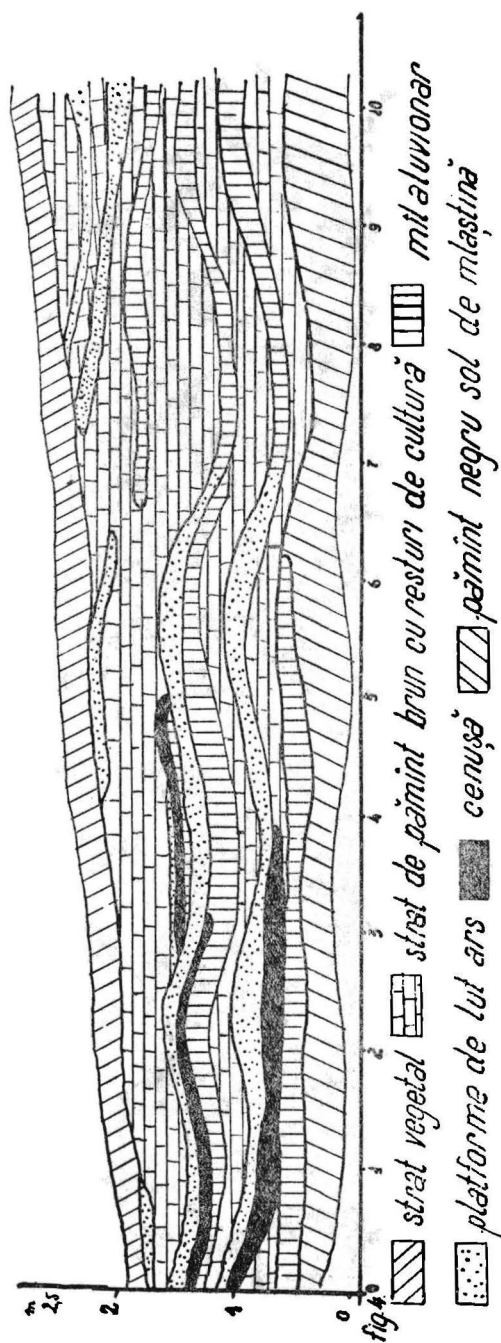
Toutes ces dates archéologiques nouvelles ou déjà publiées montrent en une lumière plus adéquate du point de vue scientifique la *technologie* de la fonderie du bronze chez les communautés traces du nord-ouest de la Roumanie — c'est à dire de département de Bihor.

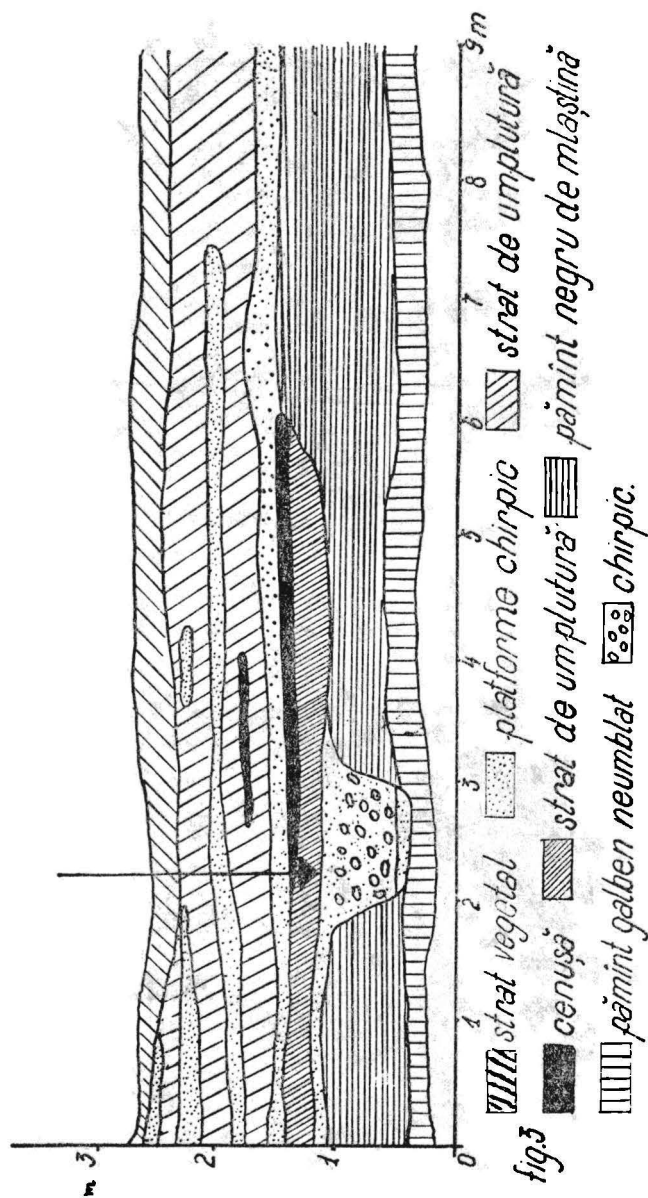
Pl. I. *Girişul de Criş* — „Alceu”; 1—2: duze.

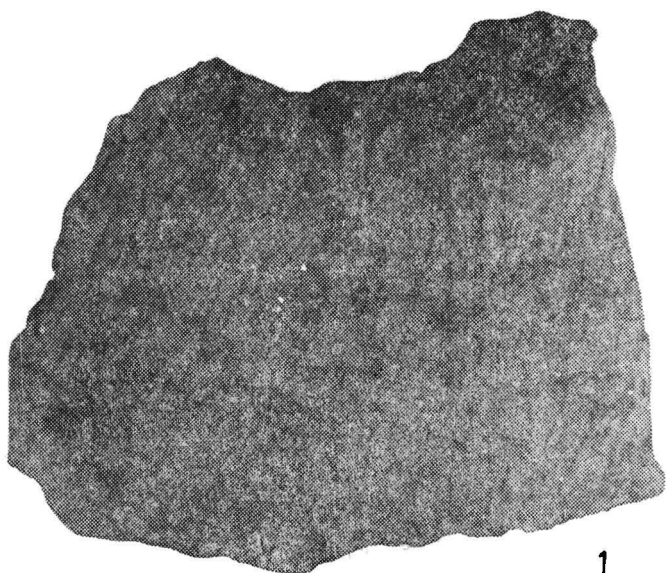
Pl. II. *Girişul de Criş* — „Alceu”; 1: *duză* (Inv. nr. 8681); 2: *duză* (Inv. nr. 8682).

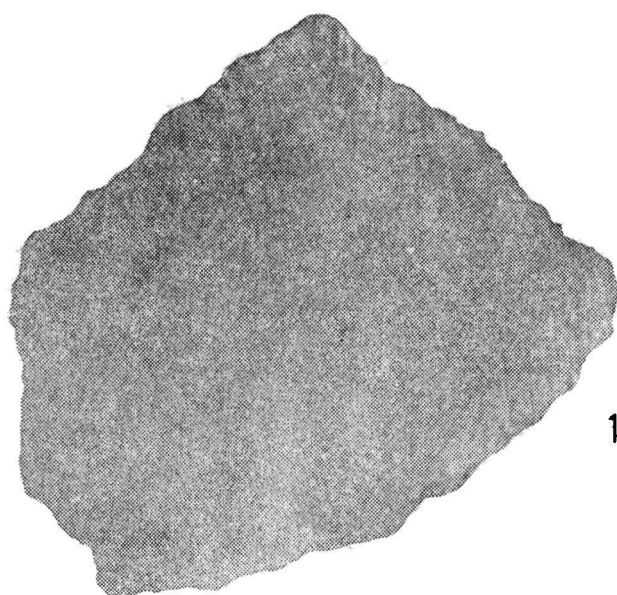
Pl. III. Gârâşul de Criş — „Alceu”: profilul peretelui vestic al secţiunii a III-a.

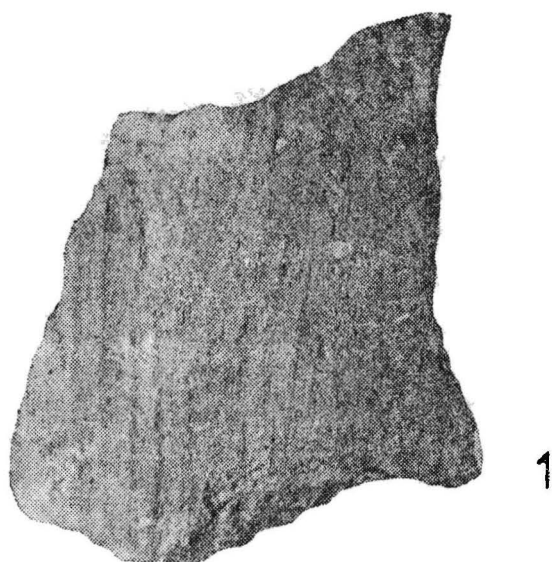
Pl. IV. Gârâșul de Criș — „Alceu”: profilul peretelui estic al secțiunii a III-a.

Pl. V. *Girișul de Criș* — „Alceu”; 1—2: ceramică ornamentată cu striuri (*Besenstrich*).

Pl. VI. *Girişul de Criş* — „Alceu“; 1—2: ceramică ornamentată cu striuri (*Besenstrich*).

1

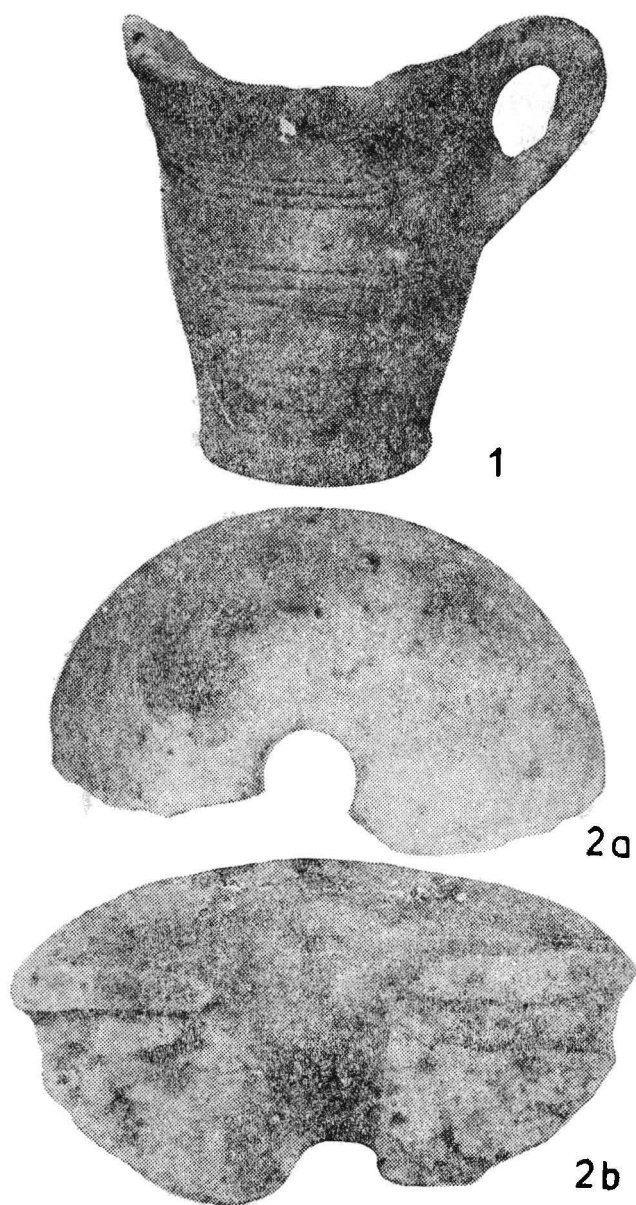

2

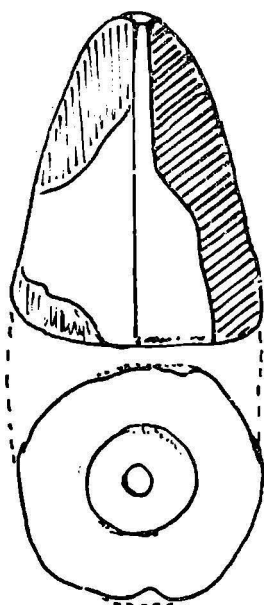
Pl. VII. *Girișul de Criș* — „Alceu”; 1—2: ceramică ornamentată cu striuri (*Besenstrich*).

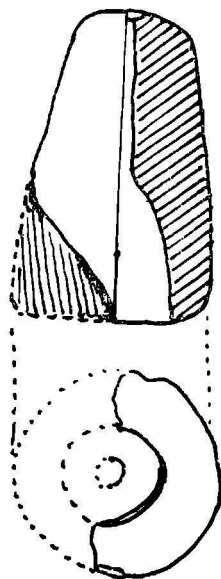
Pl. VIII. *Girișul de Criș* — „Alceu”; 1—2: cănițe din lut ars ornamentate cu linii incizate.

Pl. IX. *Girișul de Criș* — „Alceu”; 1. căniță din lut ars ornamentată cu linii incizate; 2—3: „măciucă” din marmoră.

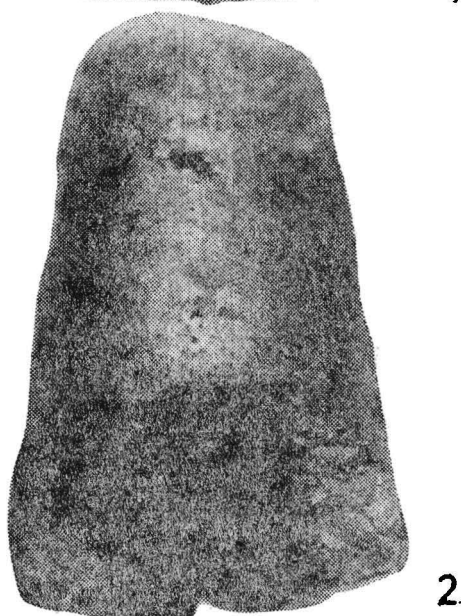

1

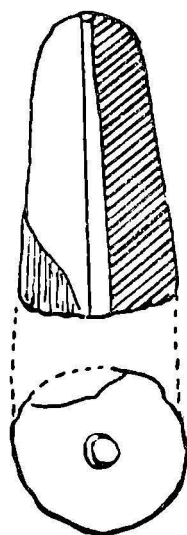
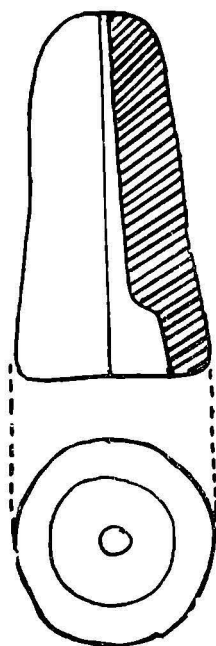

2

Pl. X. Sălacea; 1—2: duze

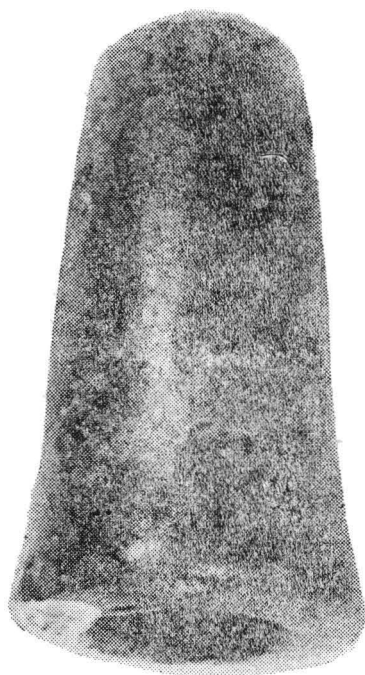

Pl. XI. Sălacea; 1: *duză* (Inv. nr. 7658); 2: *duză* (Inv. nr. 1196).

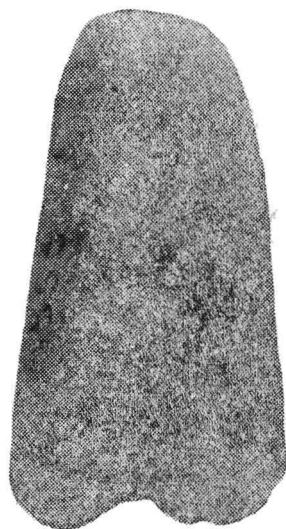

2

Pl. XII. Derșida; 1: duză; 2: Roșiori; duză.

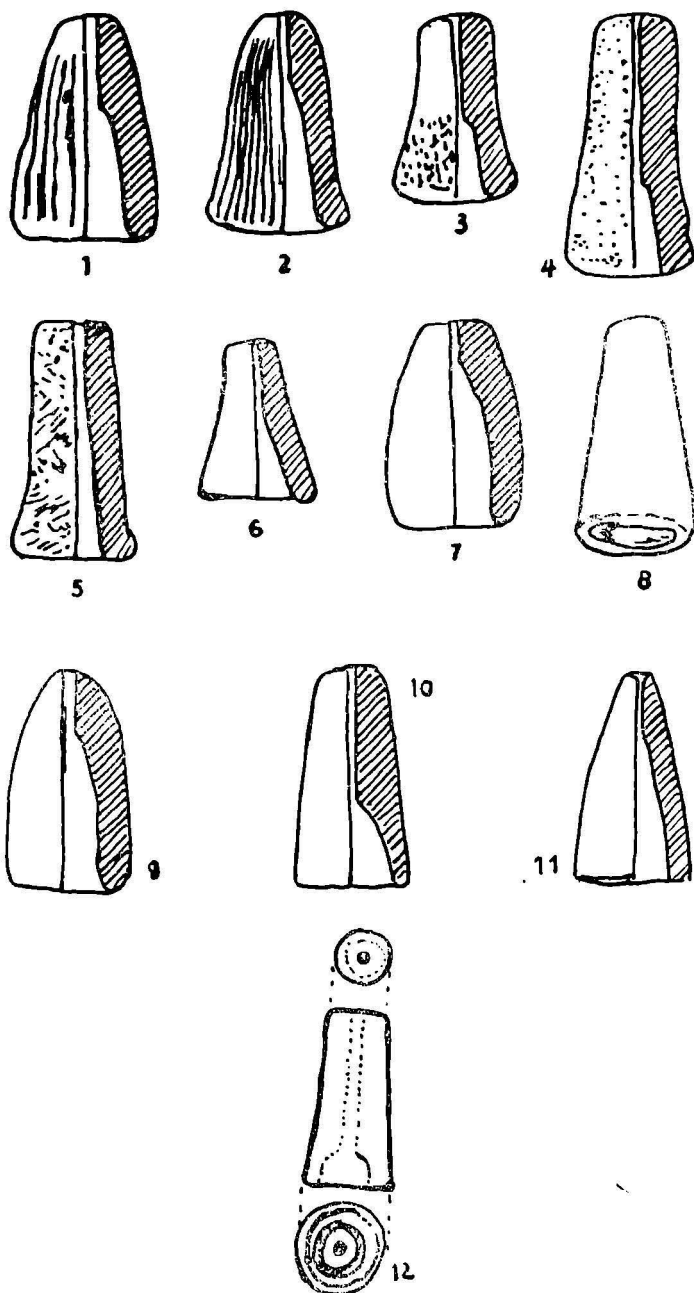

1

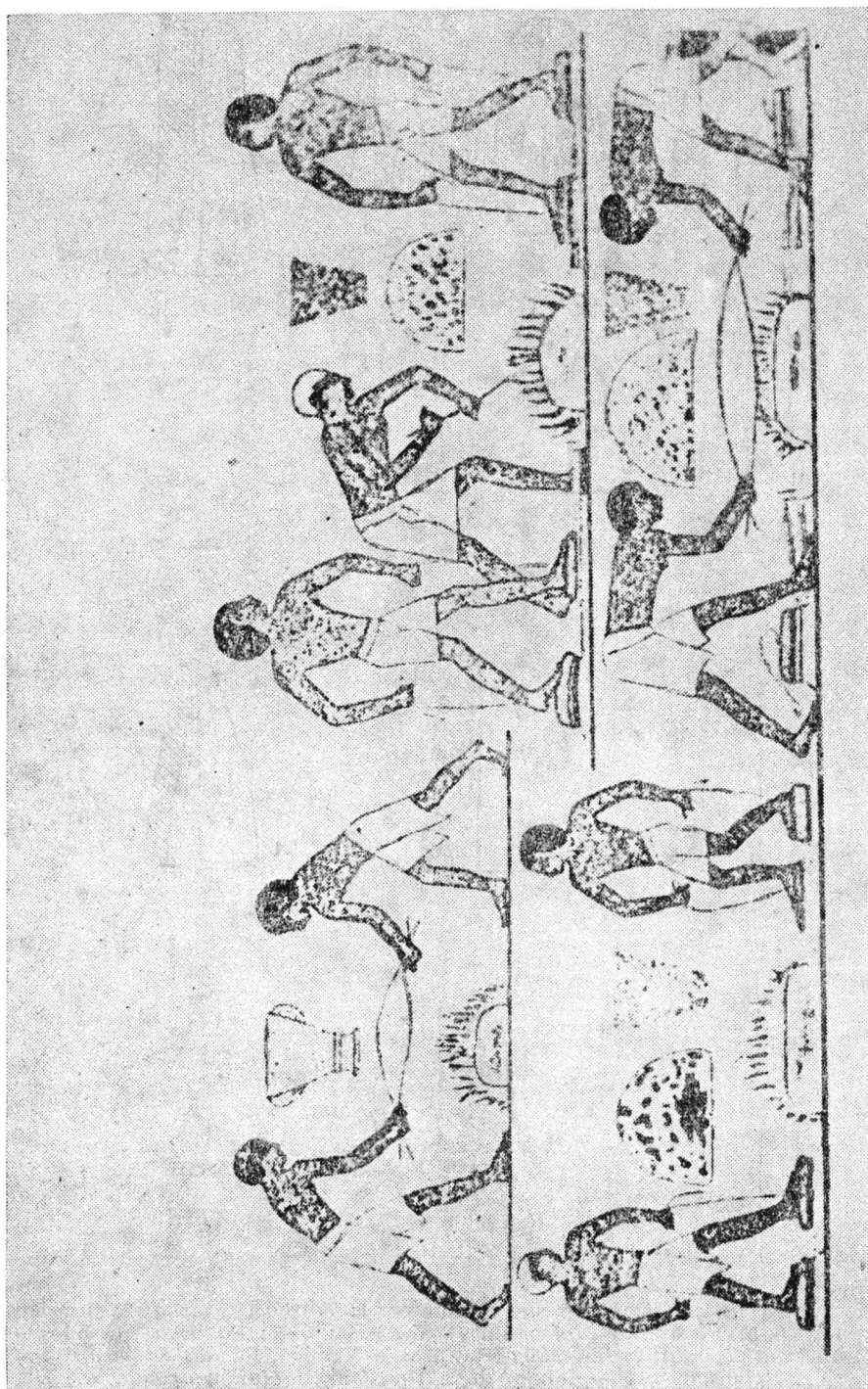

2

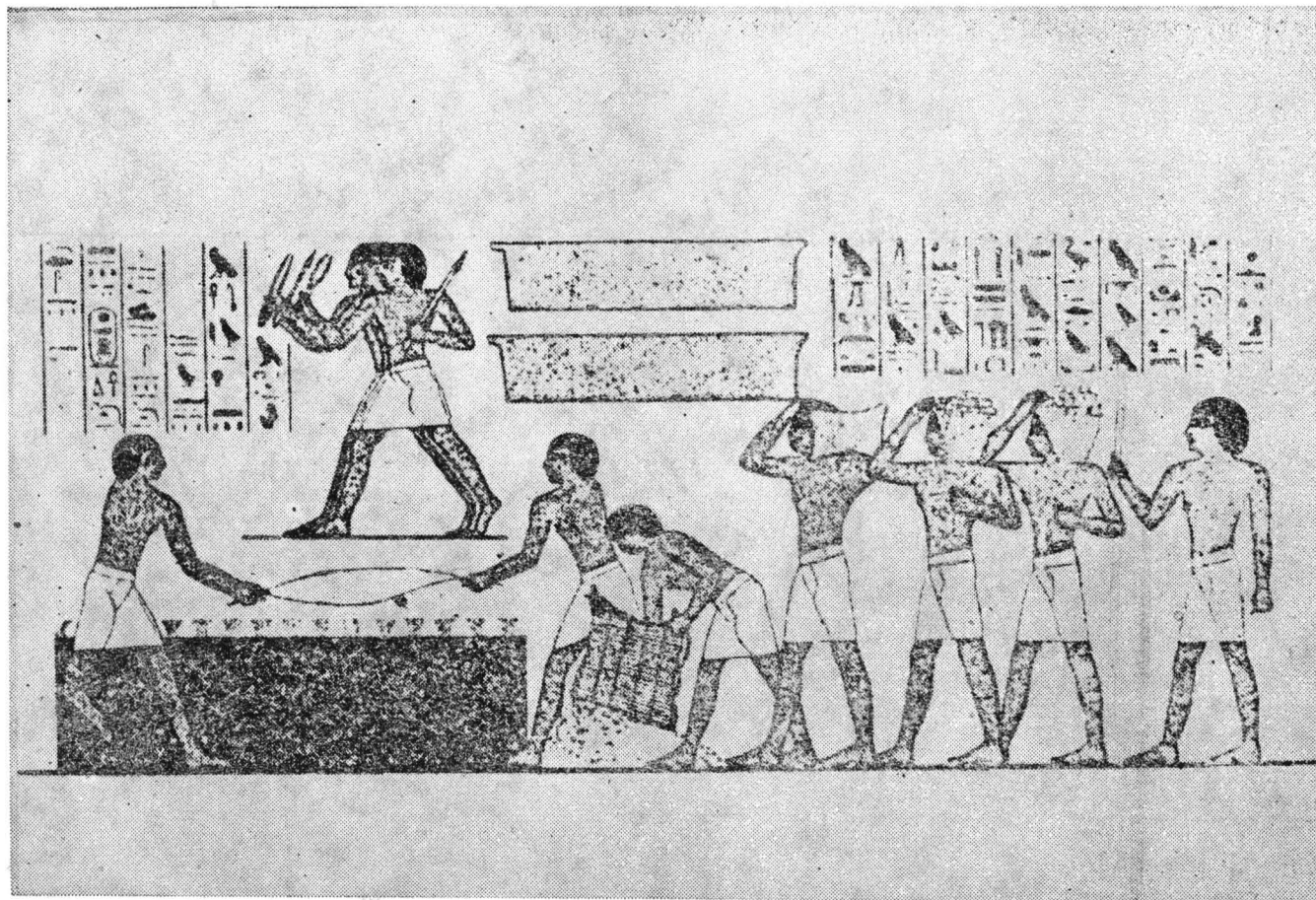
Pl. XIII. *Derșida*; 1: *duză*; (Inv. nr. 4961); *Roșiori*; 2: *duză* Inv. nr. 4553).

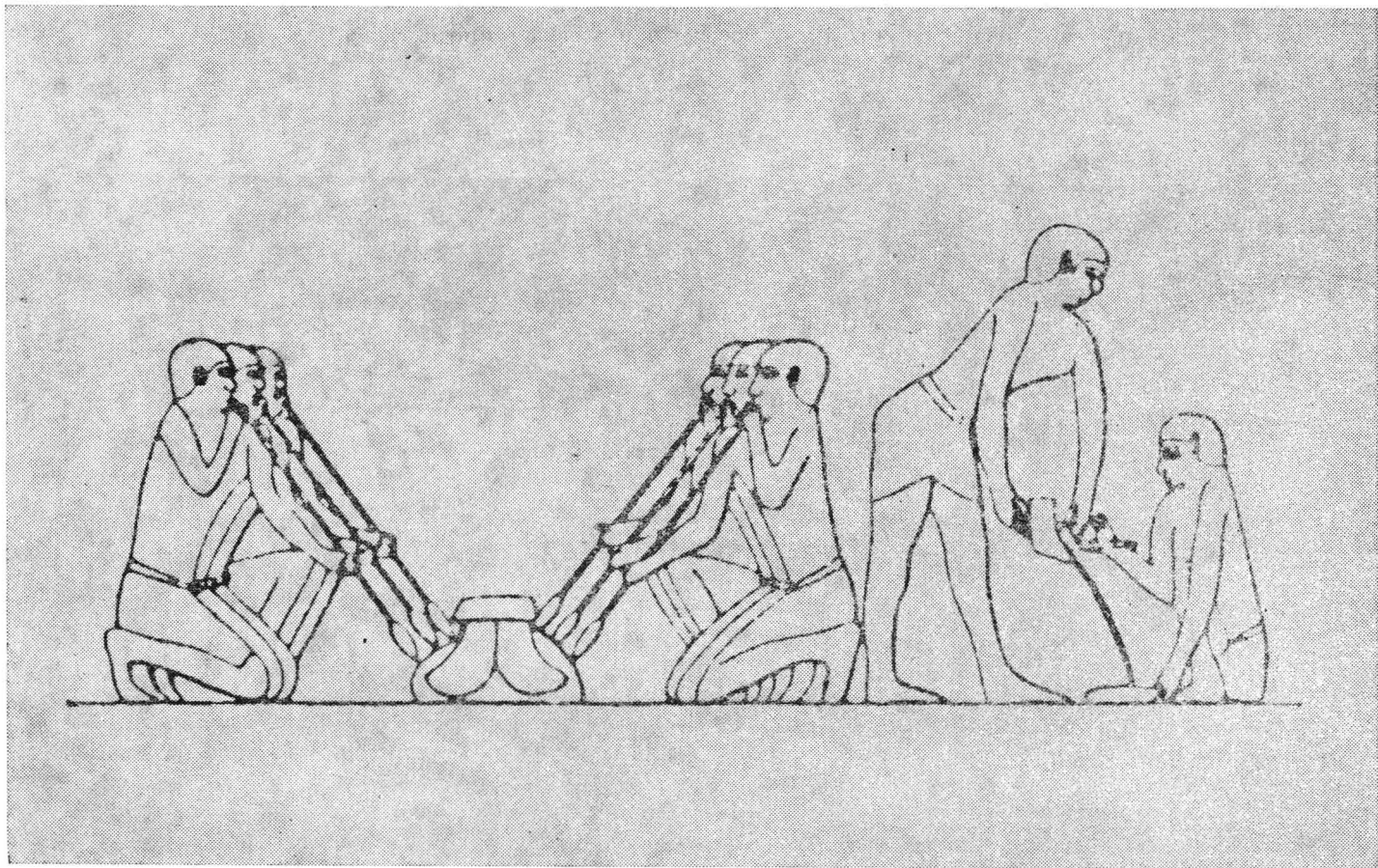
Pl. XIV. Duze pentru „injectoare” sau „suflete”; 1: *Tószeg* (Ungaria); 2: *Bogojeva* (Jugoslavia); 3—5: *Kalinovka* (Volgograd — U.R.S.S.); 6—7: *Poliochni* (Lemnos — Grecia); 8: *Troia* (Turcia); 9: *Bogazköy* (Hattuşaş — Turcia), 10: *Ras Shamra* (Ugarit — Siria); 11. *Byblos* (Gebel — Liban) după Hans-Jürgen-Hundt, *op. cit.*; 12. *Derşida* (România), după N. Chidioşan (*op. cit.*).

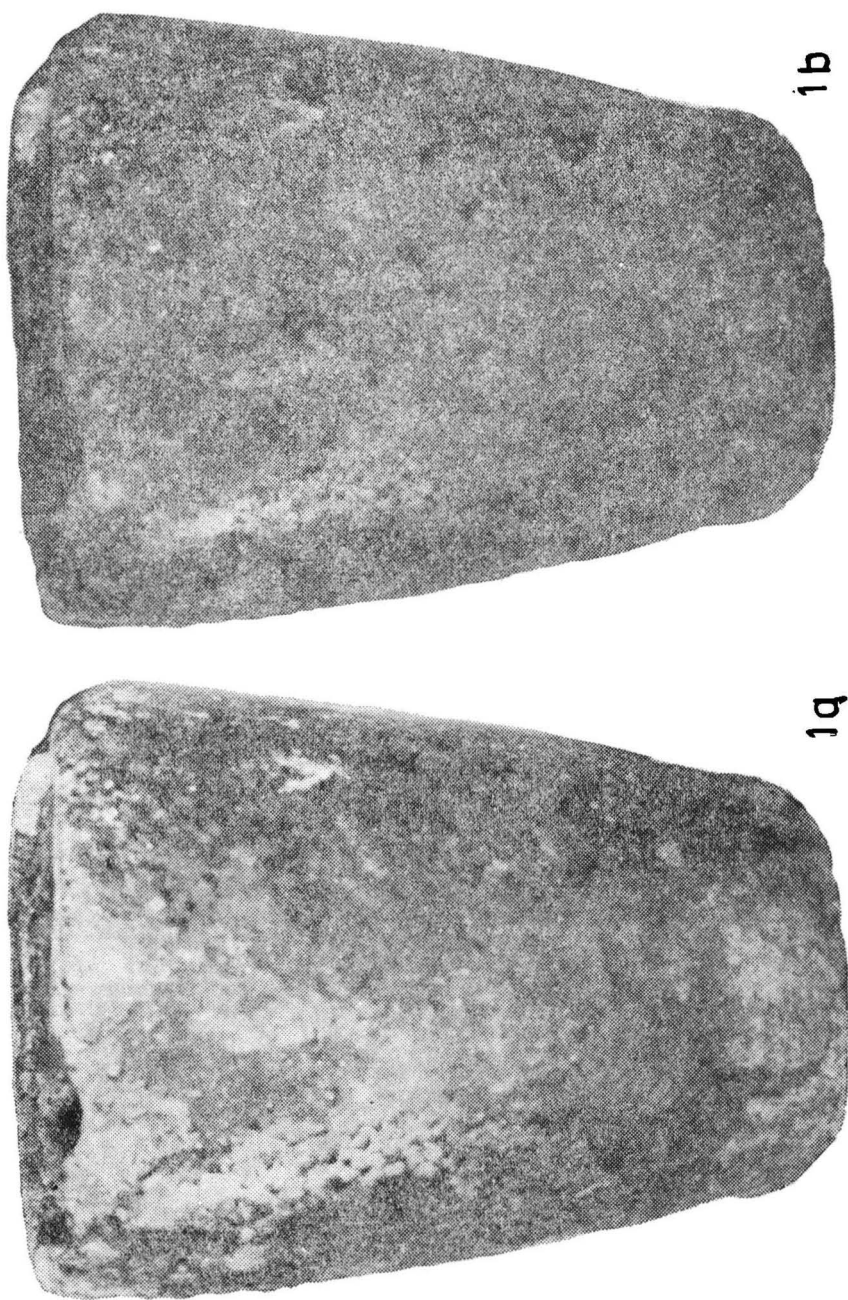
Pl. XV. *Egipt: pictură din mormântul Rechimire — (1450 î.e.n.) — cupitoare de extras metalul din minereu.*

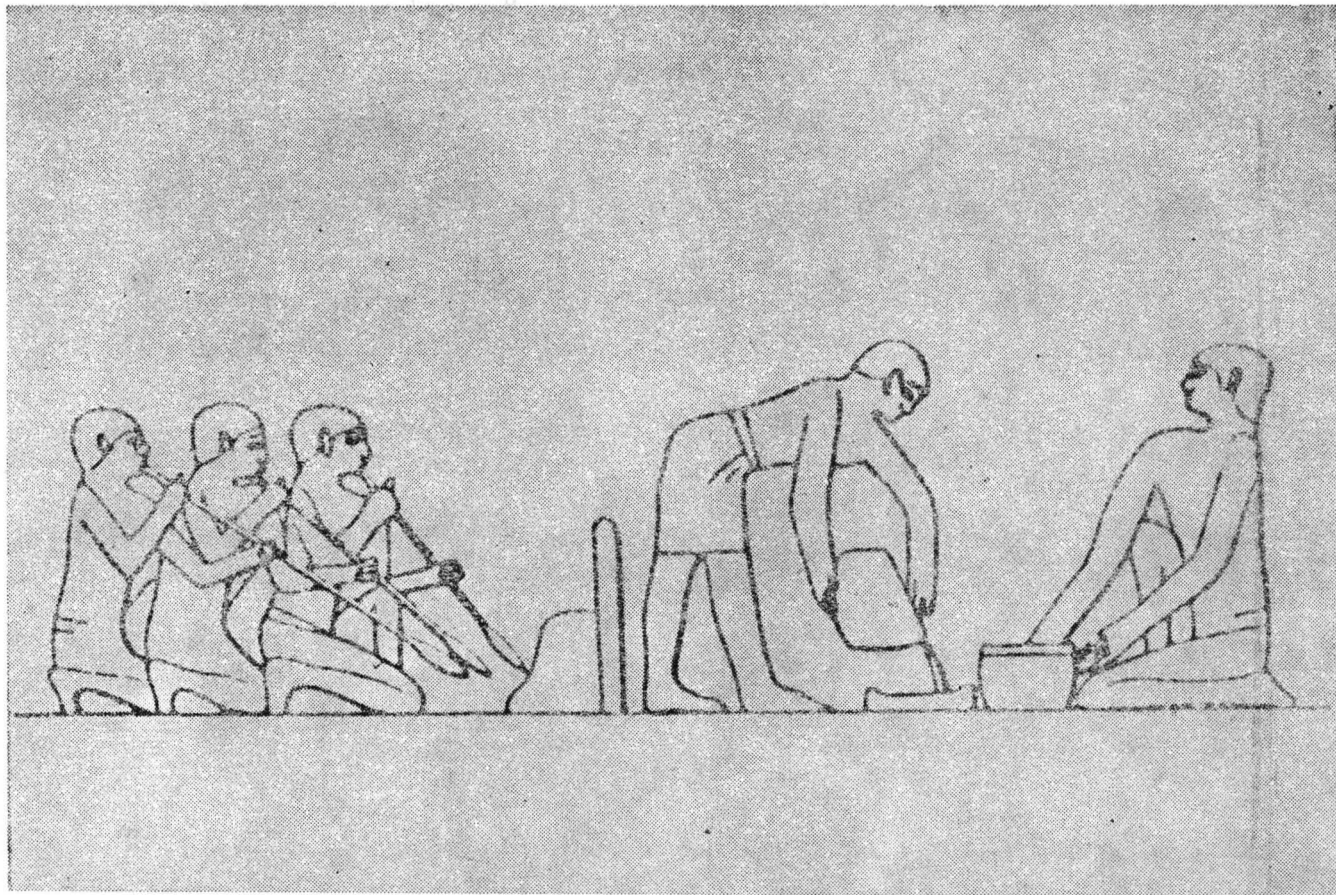
Pi. XVI. *Egipt: pictură din mormîntul Rehmire — (1450 î.e.n.) — cuptor metalurgic și sus trei lucrători cu duze.*

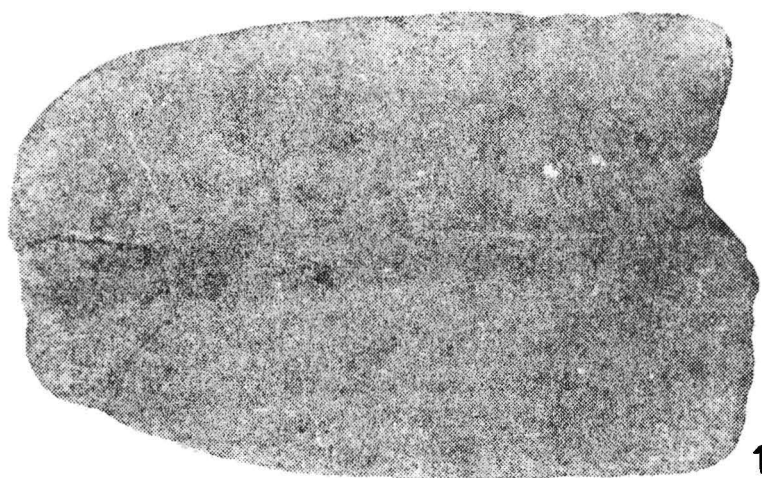
Pl. XVII. *Egipt*: relief din mormintul Mereruka — Sakkara (Dinastia 6) — atelier de turnat bronzul (cuptor cu *sufiante* echipate cu *duze* și turnarea în tipar).

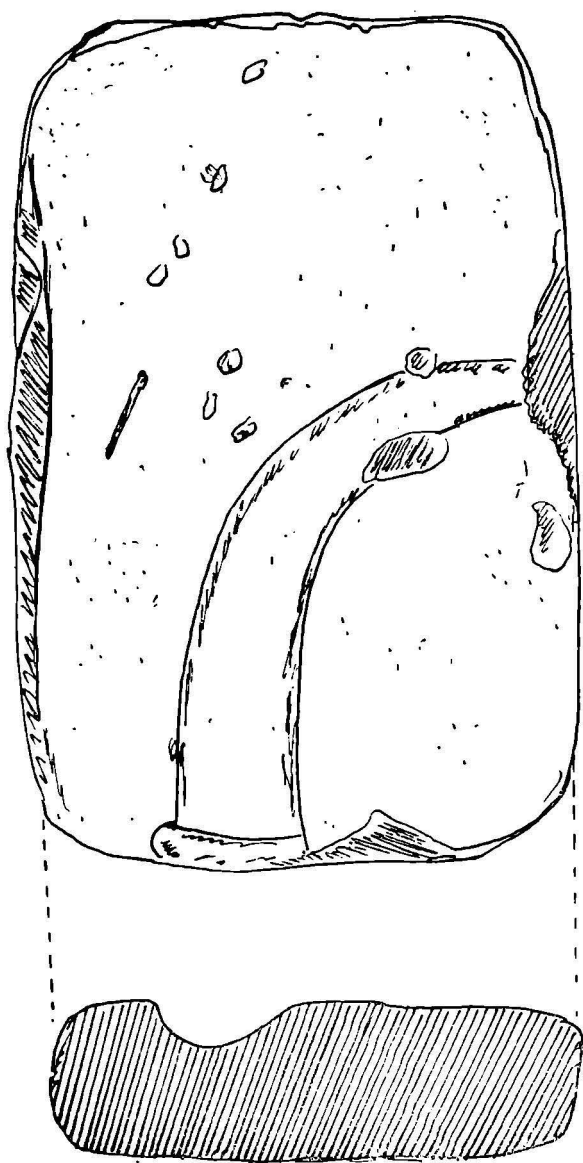
Pl. XIX. Oradea, 1—2: creuzet (Inv. nr. 4994).

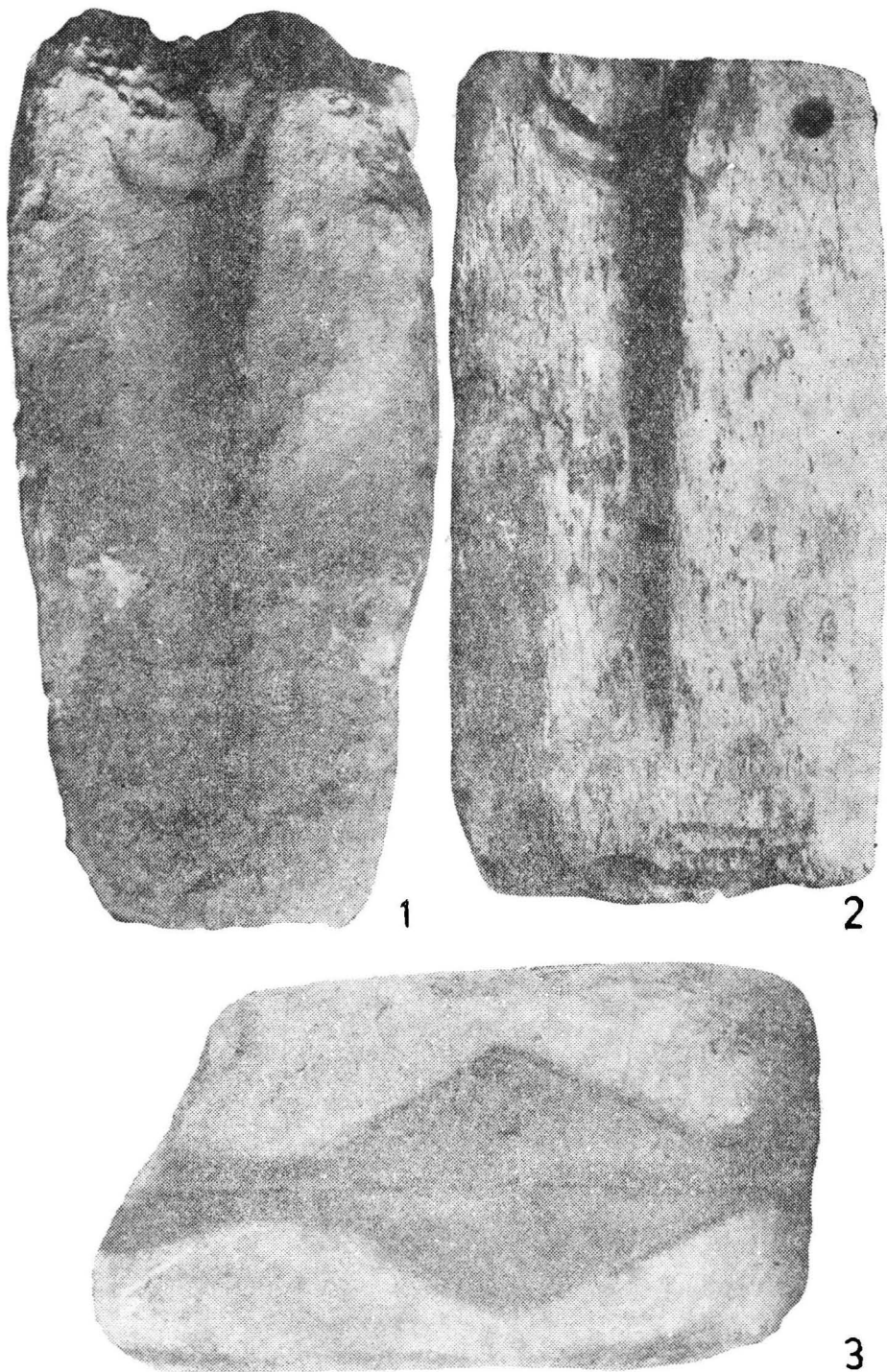
Pl. XVIII. *Egipt*: relief din mormîntul Pepi-Anch (regatul vechi) — atelier de turnat bronzul (cuptor cu *sufflante* echipate cu duze și turnarea în tipar sau tipare).

Pl. XX. *Otomani* — „Cetățuia“; 1: tipar de gresie (Inv. nr. 6539); 2: tipar din lut ars (Inv. nr. 977).

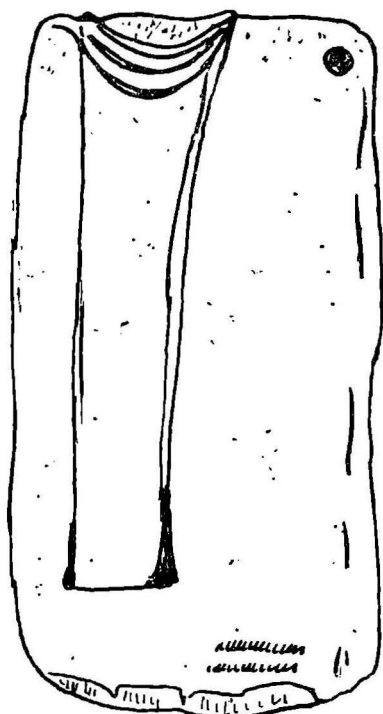
Pl. XXI. *Otomanii* — „Cetățuia”; 1: tipar din lut ars.

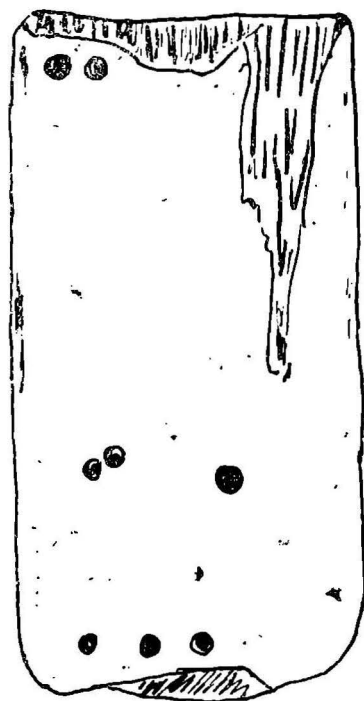
Pl. XXII. *Sintion*; 1: tipar din gresie pentru turnat dălți cu tub de înmănușare (celturi-dălți; Inv. nr. 4987 — a); *Derșida*; 2: tipar din piatră pentru turnat dălți cu tub de înmănușare (dălți-celt; Inv. nr. 5017); *Derșida*; 3: tipar din gresie pentru turnat ace (Inv. nr. 2971).

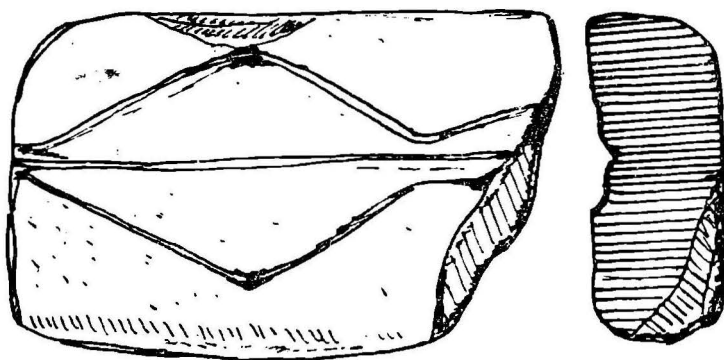
Pl. XXIII. *Sintion*: tipar din gresie pentru turnat dălți cu tub de înmănușare (celturi-dălți).

1a

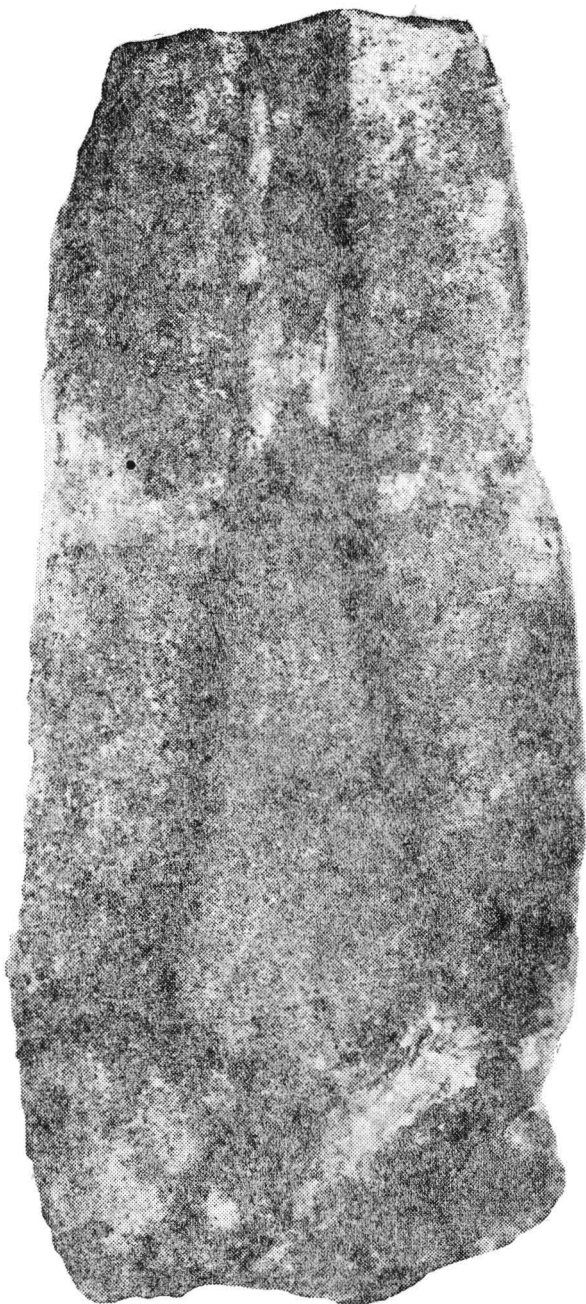

1b

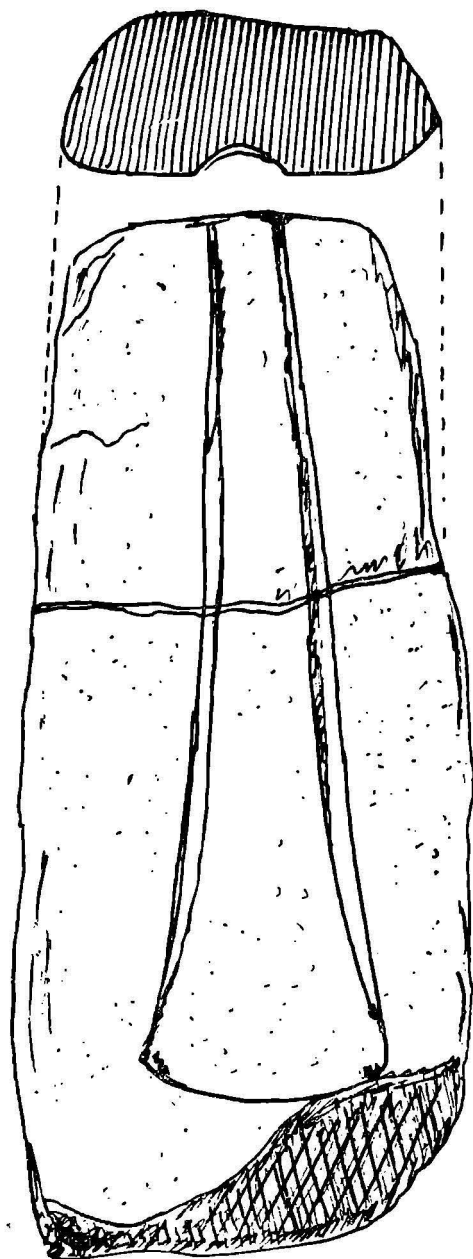

2

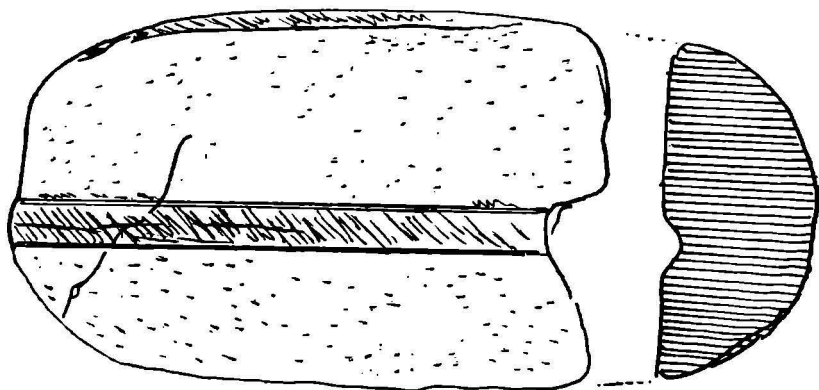
Pl. XXIV. *Derșida*; 1: tipar din piatră, pentru turnat dălți-celt; *Derșida*; 2: tipar din gresie pentru turnat ace.

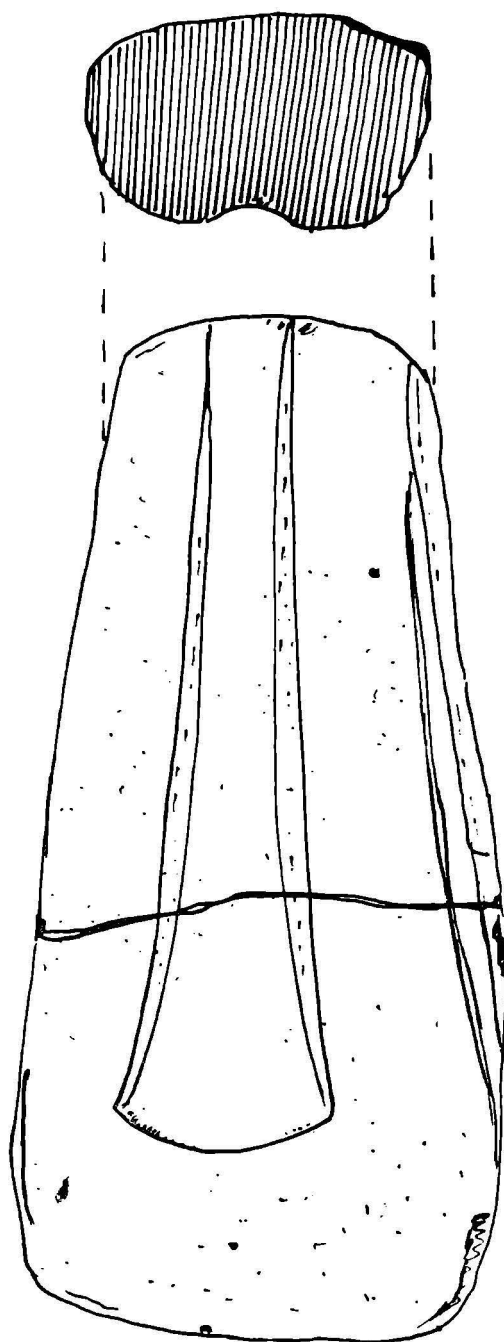
Pl. XXV. *Sintion*; 1: tipar din gresie pentru turnat dălți (de fapt pentru turnat topoare de tipul cu disc; Inv. nr. 4987 b).

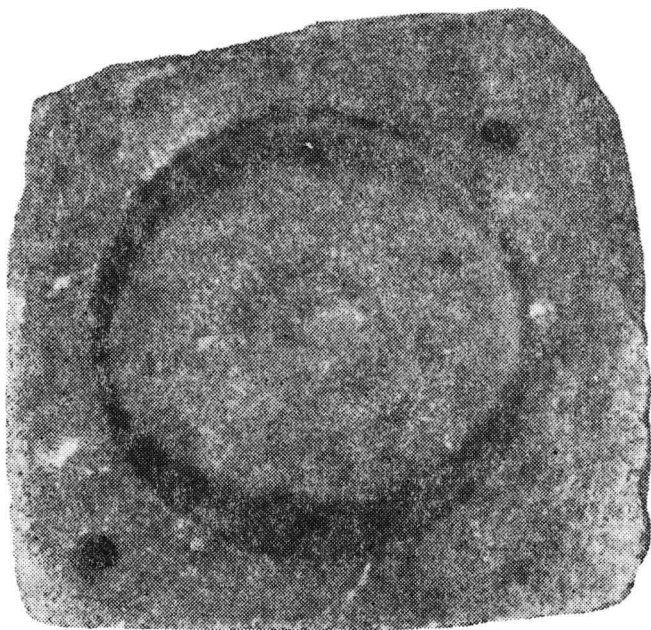
Pl. XXVI. *Sintion*; 1: tipar din gresie pentru turnat dălți (de fapt pentru turnat topoare de tipul cu disc).

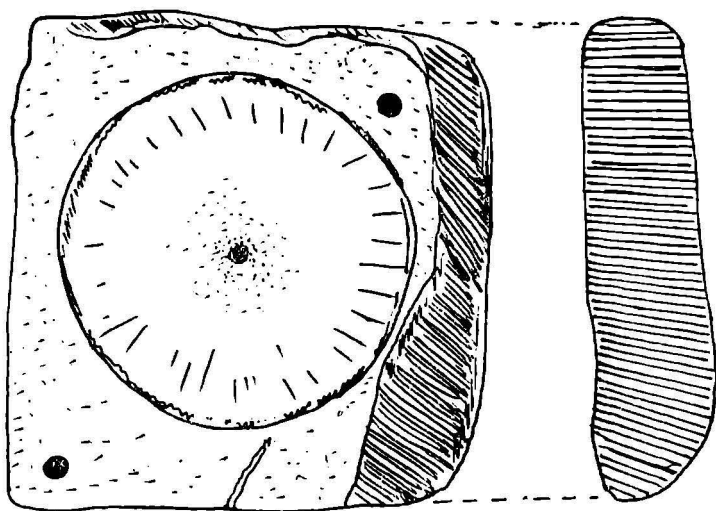
Pl. XXVII. *Sintion*; 1: tipar din gresie pentru turnat dălți (de fapt pentru turnat topoare de tipul cu disc; Inv. nr. 4988); *Otomanii* — „Cetățuie”; 2: tipar din gresie.

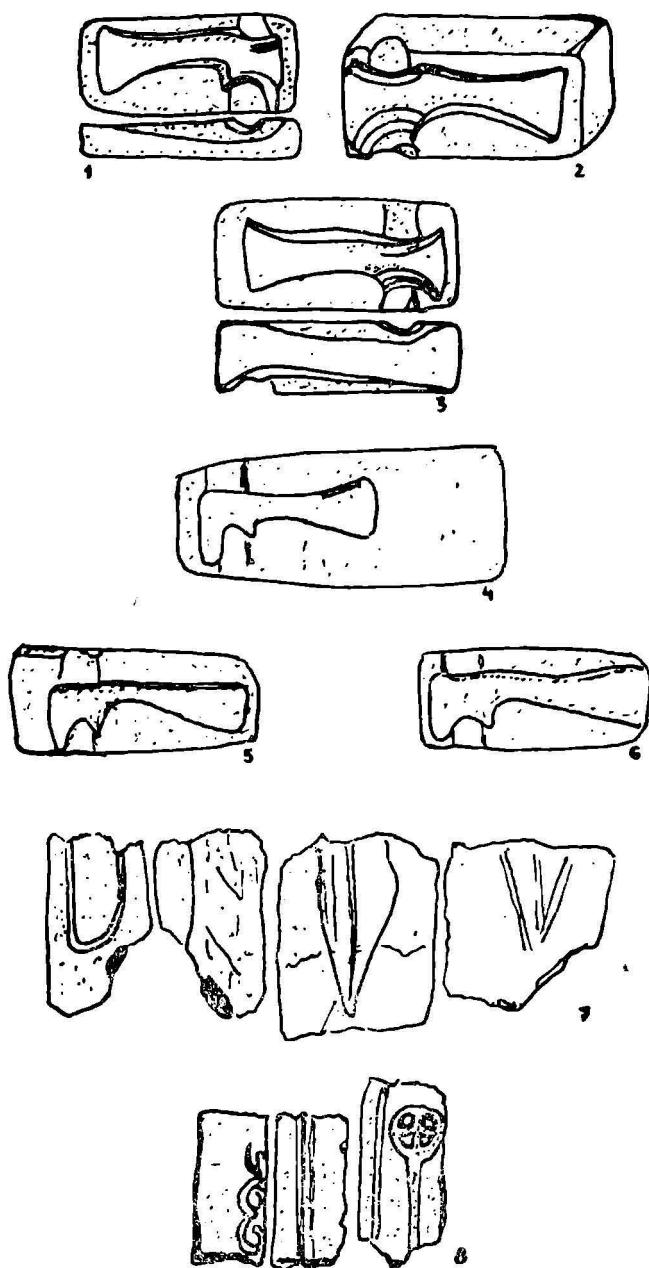
Pl. XXVIII. *Sintion* 1: tipar din gresie pentru turnat dălți (de fapt pentru turnat topoare de tipul cu disc).

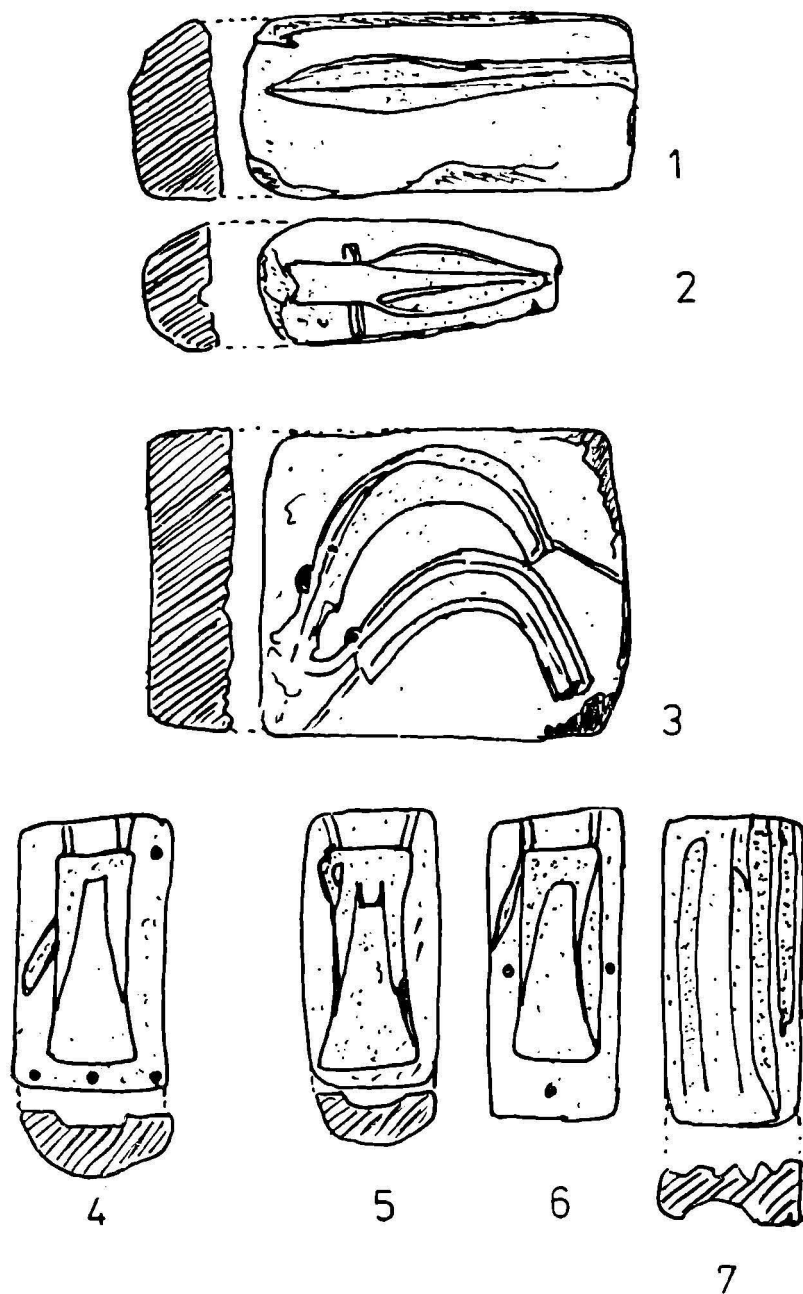
1a

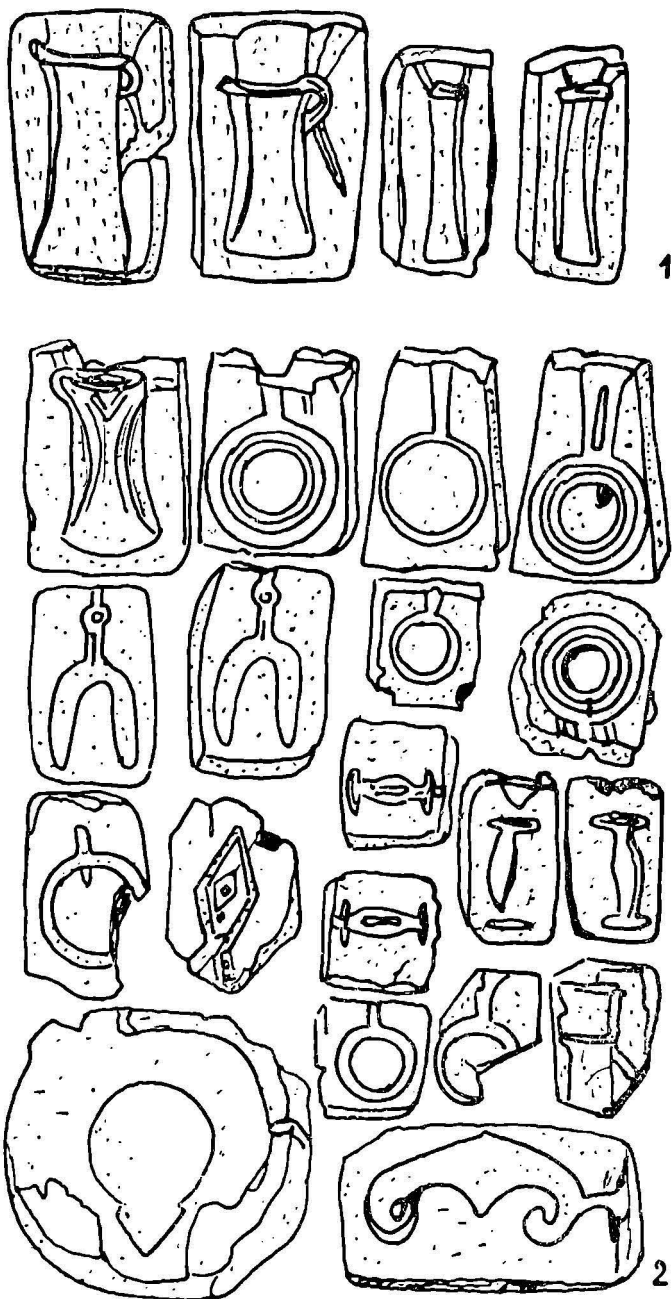
Pl. XXIX. *Otomani* — „Cetatea de pământ”; 1—2: tipar din gresie pentru turnat
falere (Inv. nr. 2665).

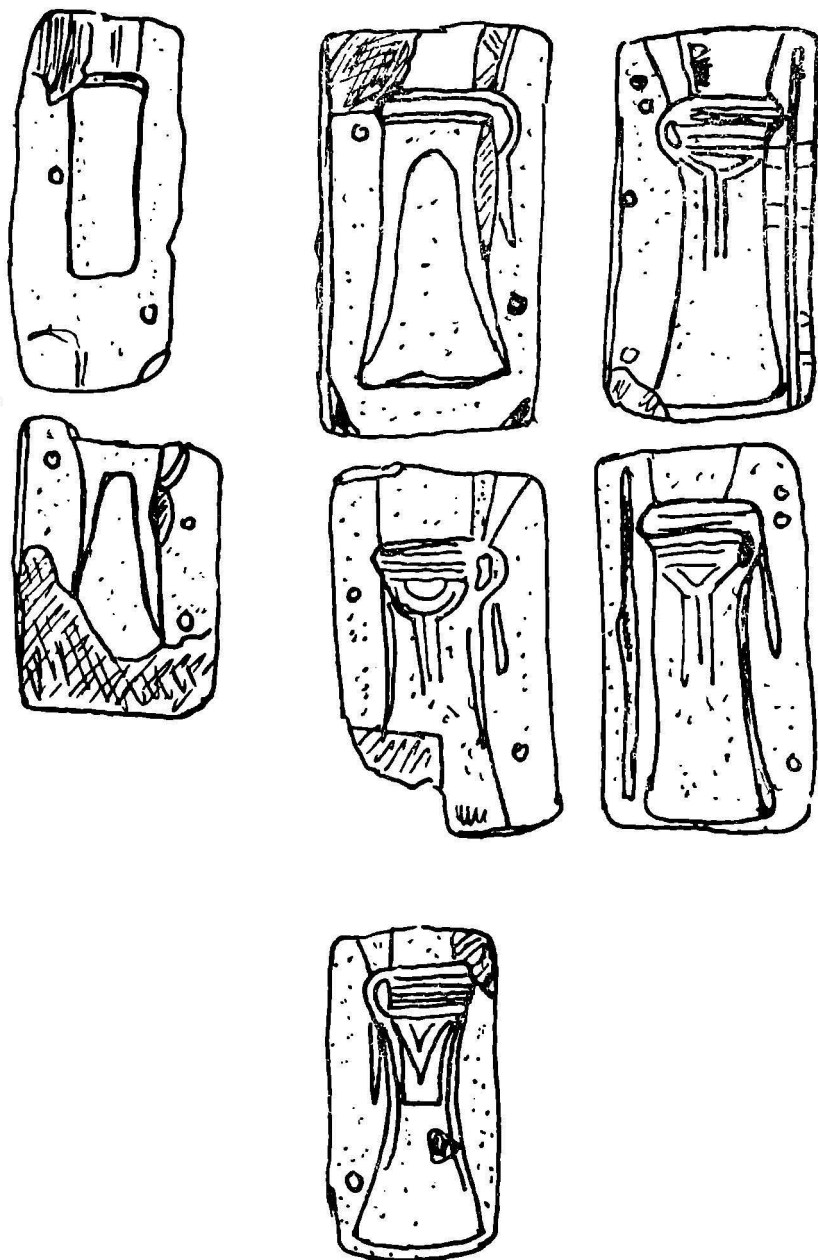
Pl. XXX. *Cehăluț III*; 1—3: depozit de forme de turnat topoare; *Rusu de Jos*; 4—6: depozit de forme de turnat topoare (ambele datează din Bronz mijlociu, sec. XVI—XIV î.e.n.); *Hălchiu*; 6—8: tipare de piatră pentru turnat piese de bronz: topor, pumnal, buton, ac de podoabă (datează din Bronzul târziu, sec. XIII î.e.n.).

Pl. XXXI. *Oșorhei*; 1—3: tipare de de gresie pentru turnat piese de bronz (seceri cu buton „pumnal”, vîrf de lance); *Logrești-Moșteni*; 4—7: forme de turnat celturi de tip transilvănean (ambele datează din Bronzul târziu sec. XIII î.e.n.).

Pl. XXXII. Ciumești: depozit cuprinzând forme de turnat piese de bronz: celturi, dălți cu tub pentru mîner, piese de harnașament, vîrf de lance, brici, brățară, pendantsive (datează din Hallstatt A₁ — secolul al XII-lea î.e.n.).

Pl. XXXIII. *Plenița*: forme de turnat din piatră pentru turnat celturi (datează din Hallstatt A₂ — secolul al XI-lea î.e.n.).

STUDIUL ARHEOZOOLOGIC AL MATERIALULUI PROVENIT DIN AȘEZAREA DE LA SÎNNICOLAU ROMÂN (JUD. BIHOR)

de
SERGIU HAIMOVICI

Satul Sînnicolau Român (comuna Cefa) se găsește situat la circa 15 km sud-vest de Oradea, în porțiunea mijlocie a Cîmpiei Crișurilor. Zona, complet lipsită actualmente de păduri, are o umiditate puternică încît, sub pragul altitudinii absolute de 100 m, apar terenuri înmlăștinate, cu toate că în epoca contemporană a fost săpat un mare canal colector, ce drenează regiunea.

În punctul arheologic Bereac, prin săpăturile executate de către Sever Dumitrașcu¹ în 1986 și 1988, au fost puse în evidență zece locuințe și o groapă, cu material paleofaunistic care cronologic, se întinde pe mai mult de un mileniu — între sec. II—XIII e.n. Ele au putut fi grupate de către noi în felul următor:

- A. O locuință (loc. 11 B) aparținînd secolelor II—III.
- B. Două locuințe (loc. 7C și loc. 8) cu material din secolele V—VI.
- C. Trei locuințe (loc. 7B, loc. 10B și loc. 12) aparținînd secolelor VIII—IX—X.
- D. Trei locuințe și o groapă cu material din secolele X—XI—XII, din care loc. 4 aparține sec. X—XI—XII, iar groapa 1 cît și loc. 7A și 10A sec. XI—XII.
- E. O locuință (loc. 9) din secolele XII—XIII.

În cele ce urmează vom face o descriere succintă a resturilor animale găsite în groapa 1 cît și în cele zece locuințe, la fiecare grupare cronologică, executîndu-se un scurt studiu sintetic, iar în final o serie de concluzii generale, ce se desprind din cercetarea întregului material arheozoologic.

A. Locuința 11B. S-au găsit 13 fragmente osoase dintre care nouă sînt determinabile ele aparținînd taurinelor (cinci resturi) și ovicaprinelor (4 resturi). Fragmentele taurinelor provin probabil de la un același individ, matur, de circa 5—7 ani. Deși s-a putut executa măsurarea unui astragal, în parte deteriorat (lung. max.=58 mm), mai mult somatoscopic, se poate spune că vitele erau de talie mică. Ovicaprinele, reprezentate de asemenea

¹ Mulțumim lui S. Dumitrașcu pentru că ne-a oferit spre studiu resturile animale găsite în locuințele și groapa specificate mai jos; de asemenea, pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție datarea exactă a acestora.

probabil doar printr-un individ matur de 3—4 ani, erau tot de talie mică, gracile.

În privința materialului din sec. II—III, provenit de la dacii liberi se poate constata prezența unor animale domestice aparținând unor tipuri de talie relativ mică, gracile, așa cum este situația și în celelalte zone de pe teritoriul țării noastre².

B. Locuința 7C. Există patru resturi toate determinabile.

Taurinele sînt reprezentate prin trei fragmente mici, posibil aparținînd aceluiași individ, despre care nu se poate da nici o relație, iar unul, un metapod cu epifiza inferioară de 46 mm, avînd urma de arsură, provine de la un cal, individ cel puțin adult.

Locuința 8. S-au găsit un număr de 17 fragmente dintre care doar 12 sînt determinabile pînă la specie. Materialul aparține taurinelor și ovicaprinelor. Taurinele sînt reprezentate prin patru resturi ce aparțin credem doar unui singur individ, cel puțin adult, relativ masiv, poate un mascul, executîndu-se următoarele măsurători. (în mm):

humerus	lărg. epif. infer.	=88
	lărg. supr. artic.	=80
coxal	diam. acetab.	=(58)

Ovicaprinele au opt resturi, provenite de la doi indivizi dintre care unul, după un fragment de craniu neural este precis un *Ovis*. Indivizii sînt ambii maturi, unul de 3—4 ani, iar altul de 7—8 ani sau chiar mai mult, avînd semne de paradontoză marginală în dreptul lui P₃—P₄. Mandibula acestuia din urmă a putut fi măsurată (în mm):

lungimea condilară	(174)
lungimea dinți jugali	69
lungimea M ₃	23

Materialul foarte fragmentar și totodată în cantitate mică, provenind din cele două locuințe, nu ne poate aduce aproape deloc date mai generale.

C. Locuința 7B. Există aici 18 fragmente determinabile la care se adaugă și opt resturi nedeterminabile. Materialul determinat aparține la patru specii de animale domestice. Pe primul loc se găsesc taurinele cu nouă fragmente ce aparțin probabil la doi indivizi cel puțin adulți; se remarcă existența unui corn mic și foarte gracil aparținînd desigur unei femele, arătînd împreună cu alte resturi că vitele erau de talie mică.

Măsurători pe resturi de *Bos taurus* (în mm):

corn	lung. pe marea curbură	(180)
	circonfereința bazei	(125)
	diam. mare al bazei	(40)
	diam. mic al bazei	(32)
astragal	lung. max.	56
	lărg. trocleii inf.	34

² S. Haimovici, *Studiul materialului faunistic provenit din așezarea de la Izvoare — Piatra Neamț, zona B, aparținînd sec. II—III e.n.*, în *Mem. Antiq.*, 1987, p. 264—265; Idem, *Studiul arheozoologic asupra materialului provenit din stațiunea din sec. II—III e.n. de la Vlădiceni (jud. Neamț)*, în *Symposia Thracologica*, 1988, p. 149.

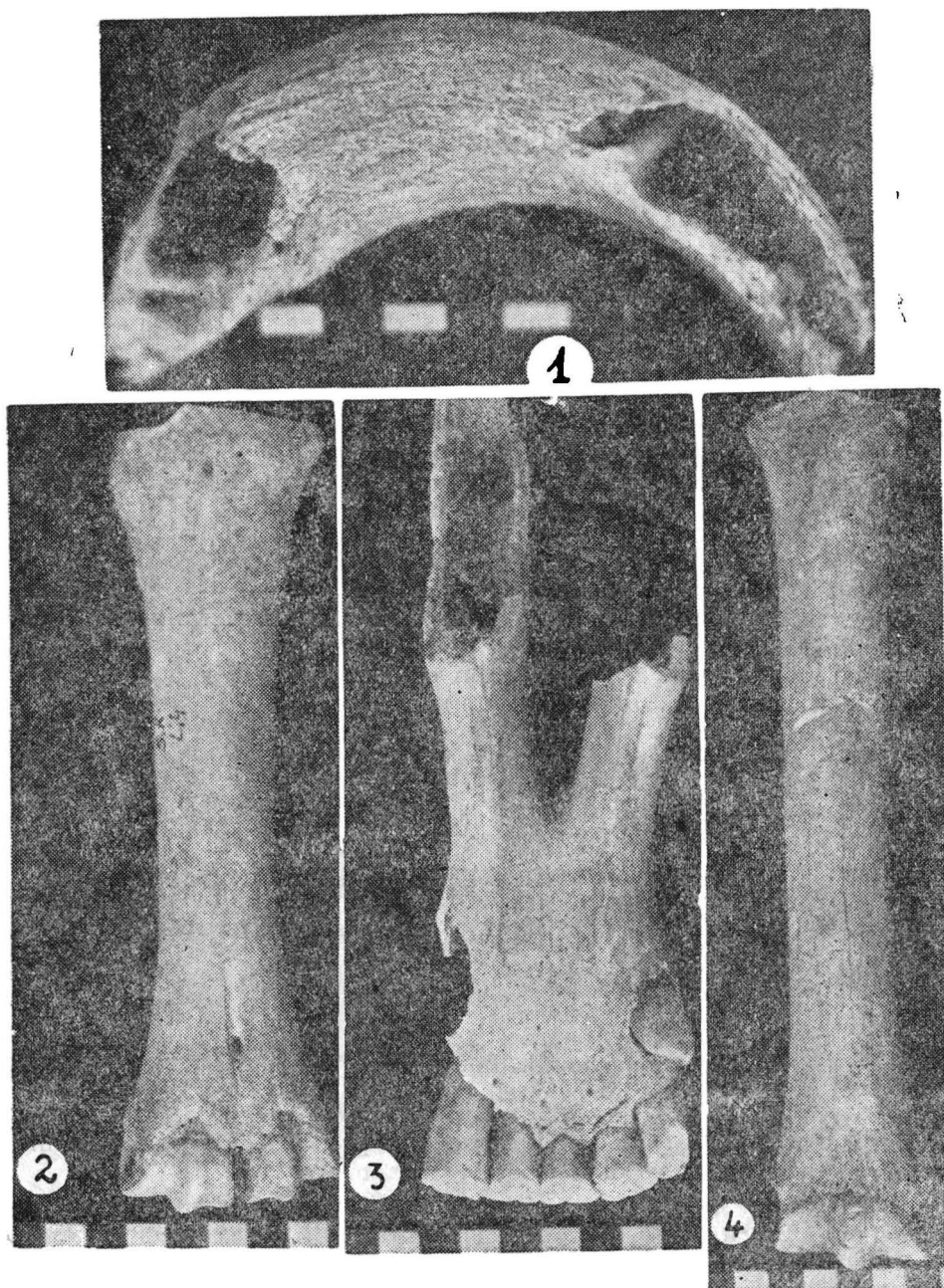

Fig. 1. *Bos taurus*, corn (loc. 7B). Fig. 2. *Bos taurus*, metacarp de femelă (loc. 4).
Fig. 3. *Equus caballus*, mandibulă fragmentară de mascul (loc. 4). Fig. 4 *Equus caballus*, metatars (loc. 10 A).

Porcinele sînt reprezentate printr-un fragment de mandibulă cu M_3 pe cale de a ieși, aparținînd deci unui individ de 18—20 luni, somatoscopic restul arătînd un tip de talie mică. Ovicaprinele au trei resturi printre care un omoplat măsurabil, relativ masiv, ce provine aproape cu siguranță de la *Ovis*; ar exista un singur individ cel puțin adult.

Măsurători pe omoplatul de *Ovis* (în mm):

lung. cap artic.	35
lung. supr. artic.	27
lărg. min. gît	20

Calul prezintă cinci fragmente, somatoscopic și biometric, individul la care ele ar aparține ar fi cel puțin adult și de talie relativ mică; s-a măsurat un astragal și o falangă II (în mm):

astragal	lărg. max.	55
	lung. max.	50
	lărg. supr. artic. inf.	48
falanga II	lung. max.	43
	lărg. epif. super.	45

Locuința 10B. S-au găsit 24 resturi dintre care doar 16 sînt determinabile și provin de la patru specii, trei domestice și una sălbatică. Taurinele cu 12 fragmente au frecvența cea mai înaltă, resturile aparținînd la cel puțin doi indivizi, ambii cel puțin adulți și de talie mică, fapt evidențiat și de măsurători (în mm):

astragal	lung. max.	61
	lărg. trocleii inf.	38
metatars	lărg. epif. inf.	50

Porcinele au un rest (fragment de metapod) provenit de la un individ tînăr. Calul este reprezentat prin două fragmente, provenite probabil de la același individ, cel puțin adult și un masiv, la care s-a măsurat o falangă I (în mm):

lung. max.	85
lărg. epif. super.	52
lărg. min. diaf.	30
indice gracilit.	35,29

Specia sălbatică este căpriorul (*Capreolus capreolus*) de la care a rămas un fragment de coxal, cu diam. acetab.=28 mm.

Locuința 12. Există doar 13 fragmente dintre care s-au putut determina nouă. Taurinele se așează și aici pe primul loc, avînd cinci resturi ce provin de la 1—2 indivizi aproape sigur adulți, existînd un rest de M^3 care tocmai va ieși din alveolă; somatoscopic talia apare mică. Porcinele au trei fragmente, cu totul nesemnificative; care par a proveni de la un exemplar mic. Ovicaprinele prezintă un singur rest, un molar superior cu o erodare avansată, provenind astfel de la un individ considerat bătrîn (peste 7 ani).

Resturile osoase din locuințele aparținând secolelor VIII—IX—X arată preponderența taurinelor cât și faptul că speciile domestice sînt reprezentate, în general, prin tipuri de talie mică, gracile.

D. Aici trebuie considerată mai întîi *Locuința 4* care prezintă materialul osos cel mai abundent, totodată păstrat în stare destul de bună, încît din 107 resturi doar șase au rămas nedeterminate. Din cele 101 fragmente determinabile unul provine de la o pasăre — găina domestică (*Gallus domest.*, iar 100 aparțin la cinci specii de mamifere, toate domestice.

Taurinele cu 64 fragmente au frecvența cea mai înaltă; resturile, alcătuite din toate părțile scheletului, ar proveni cam de la cinci indivizi,

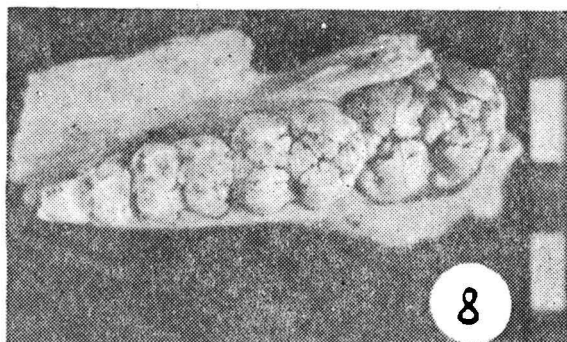
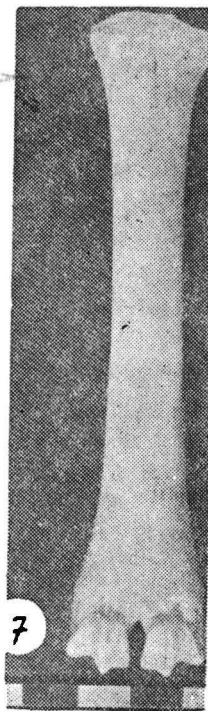
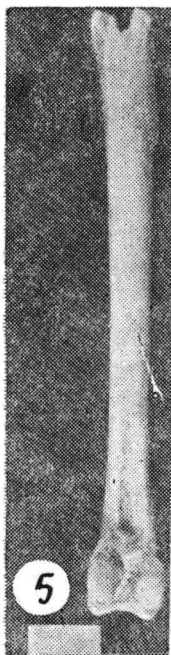

Fig. 5. *Gallus domest.*, tibiotars fragmentar (loc. 4). Fig. 6. *Ovis aries*, neurocraniu și corn de la o femelă (loc. 9). Fig. 7. *Ovis aries*, metacarp (loc. 7A). Fig. 8. *Sus scrofa domest.*, fragment de maxilar superior (loc. 4).

unul cel puțin adult, iar ceilalți maturi, cu dentiția mijlociu erodată, deci cam între 5—7 ani. S-au executat măsurători relativ abundente, care, împreună cu prelucrarea somatoscopică, arată clar prezența unor vite relativ mici și gracile.

Măsurători executate pe materialul aparținând lui *Bos taurus* (în mm):

maxilar super.	lung. molari	72; 77
	lung. M ³	28; 30; 26
mandibula	lung. molari	84
	lung. M ₃	33
omoplat	lung. cap artic.	58
	lung. supr. artic.	46
	lărg. min. gît	45
astragal	lung. max.	55; 58
	lărg. trocleii inf.	34; —
calcaneu	lung. max.	102
	lărg. max.	33
centrotars	lărg. max.	48; 48
	lung. max.	192
metacarp	lărg. epif. sup.	51
	lărg. epif. inf.	53
	lărg. min. diaf.	23
	indice epif. sup.	26; 56
	indice epif. infer.	27,60
	indice diaf.	11,98
	sex	femel
metatars	înălț. greabăn	1 148
	lărg. epif. sup.	41; 43

Porcinele au șase fragmente, care somatoscopic, se constată că provin de la indivizi de talie mică, numărul exemplarelor fiind probabil de două: unul cu M₃ deloc ieșit, deci cam de 18 luni, iar altul cu M₃ aproape complet ajuns la nivel, așa dar de aproximativ 20—22 luni. Ovicaprinele prezintă trei fragmente ce aparțin, după dentiție la doi indivizi: unul la care M₃ este aproape ieșit, așa dar de circa 20 luni și celălalt matur cam între 3—4 ani. La acesta din urmă s-a măsurat mandibula (în mm):

mandibula	lung. dinți jugali	(75)
	lung. molari	(50)
	lung. M ₃	(22)

Calul are un material abundent reprezentat prin 25 fragmente ce ar proveni de la trei indivizi: unul cel mult adult (un omoplat cu urme de arsură la care tuberculul abia s-a prins și o tibie cu epifiza inferioară desprinsă), unul de sex mascul, la care, după incisivi, se preconizează o vîrstă de circa 10 ani și un al treilea avînd dinții jugali foarte erodați, deci putînd fi socotit bătrîn. Măsurătorile, cit și somatoscopic se poate spune că exista un cal mic și gracil și altul mai masiv dar totuși nu mare.

Măsurători executate pe resturile de *Equus caballus* (în mm):

radius	lărg. epif. inf.	72
	lărg. supr. artic.	62
coxal	diam. acetab.	(60)
femur	lărg. epif. inf.	(88)
tibia	lărg. epif. inf.	69
	lărg. supr. artic.	62
metapod	lărg. epif. inf.	42; 50
falanga I	lung. maximă	87
	lărg. epif. sup.	53
	lărg. min. diaf.	33
	indice gracilit.	37,93

Ciinele este prezent prin două resturi (un fragment de maxilar superior și altul de mandibulă), fiecare provenit de la un alt individ, existînd astfel un exemplar de talie probabil mijlocie și unul de mărime supra-mijlocie. Așa cum am arătat pe lângă speciile de mamifere mai există și găina domestică reprezentată printr-un rest de tibiotars cu lărgimea epifizei inferioare=8 mm, deci un individ mic și gracil, posibil o femelă.

Groapa 1. În groapă există nouă fragmente osoase toate determinabile, aparținînd, pe deoparte, taurinelor, iar pe de altă parte, calului. Taurinele au trei fragmente care se repartizează la doi indivizi, unul încă tînăr (după un rest de metatars cu epifiza inferioară desprinsă) și altul cel puțin adult; somatoscopic dar și biometric acestea apar mici și gracile. S-au executat pentru *Bos taurus* următoarele măsurători (în mm):

corn	circonferința bazei	158
	diam. mare al bazei	55
	diam. mic al bazei	42
tibia	lărg. epif. inf.	53
metatars	lărg. epif. sup.	(40)

Calul cu șase fragmente relativ mai întregi, arătînd că e posibil să fi fost astfel aruncate mai puțin tranșate; apare somatoscopic și biometric un cal de mărime probabil mijlocie. Măsurătorile sînt date mai jos (în mm):

omoplat	lung. cap artic.	91
	lung. supr. artic.	56
	lărg. min. gît	67
radius	lărg. epif. sup.	80; 81
	lărg. supr. artic.	76; 75
tibia	lărg. epif. sup.	(97)
	lărg. epif. inf.	73
	lărg. supr. artic.	59

Locuința 7A prezintă un număr de 26 resturi, dintre care doar 15 sînt determinabile ele repartizîndu-se la patru specii domestice. Pe primul loc se găsesc taurinele cu 13 fragmente ce aparțin la cel puțin doi indivizi care sînt deacum adulți sau chiar maturi. Somatoscopic cît și măsurătorile arată vite gracile și mici.

Măsurători executate pe resturi de *Bos taurus* (în mm):

omoplat	lung. cap artic.	56
	lung. supr. artic.	49
	lărg. min. gît	43
radius	lărg. epif. super.	67
	lărg. supr. artic.	64
metacarp	lărg. epif. inf.	60

Porcinele au doar un singur rest, un fragment mic de craniu neural, cu totul nesemnificativ. Ovicaprinele prezintă deasemenea un singur os și anume un metacarp întreg după care s-a precizat genul *Ovis* și s-a calculat înălțimea la greabăn (vezi măsurătorile în mm):

lung. maximă	121
lărg. epif. sup.	22
lărg. epif. inf.	24
lărg. min. diaf.	12
indice epif. sup.	18,18
indice epif. inf.	19,83
indice diafizar	9,92
gen	Ovis
înălț. la greabăn	591,7

Calul cu 11 fragmente provenite de la doi indivizi maturi, mărimea apărînd cel mult mijlocie, conform cu datele biometrice, cît și somatoscopic.

Măsurători executate pe resturile de *Equus caballus* (în mm):

omoplat	lung. supr. artic.	56
	lărg. epif. inf.	79
humerus	lărg. supr. artic.	72
coxal	diam. acetab.	60
astragal	lărg. maximă	55; 61
	lung. maximă	55; 59
	lărg. supr. artic. inf.	47; 51

Locuința 10A prezintă relativ puține resturi și anume 13 fragmente dintre care s-au determinat doar 10 ce aparțin pe deoparte taurinelor (6 resturi) iar pe de altă parte calului (4 resturi). Taurinele sînt reprezentate prin doi indivizi maturi, unul dintre ei destul de masiv, probabil un mascul. S-au executat următoarele măsurători (în mm):

humerus	lărg. epif. inf.	80
	lărg. supr. artic.	74
femur	lărg. epif. inf.	(74)

Cele patru resturi atribuite calului aparțin probabil unui aceluiași individ matur; după un metatars întreg s-a stabilit talia, care apare relativ mică.

Măsurători pe resturi de *Equus caballus* (în mm):

metacarp	lărg. epif. sup.	45
	lung. maximă	246
	lung. laterală (K)	237
	lărg. epif. sup.	42
	lărg. epif. inf.	45
metatars	lărg. min. diaf.	29
	indice epif. sup.	17,07
	indice epif. inf.	18,29
	indice diaf. (gracil.)	11,79
	înălț. la greabăn	1 263,2
	lung. max.	83
falanga I	lărg. epif. sup.	49
	lărg. min. diaf.	33
	indice gracilit.	39,76

În ceea ce privește locuințele din gruparea D trebuie arătat că, în general, taurinele sînt cele mai frecvente, dar totodată că, față de cele cronologic mai vechi, calul prezintă o importanță mărită. Toate speciile de animale domestice sînt de talie mică, cel mult medie.

E. Locuința 9 are material osteologic relativ abundent reprezentat prin 46 fragmente determinabile și șapte care au rămas nedeterminate. Menționăm mai întîi taurinele cu 14 fragmente, dar, aproape nesemnificative, încît doar somatoscopic se poate spune că ele provin de la un tip mic și gracil; ar fi unul poate chiar doi indivizi, maturi, cu dentiția mijlociu erodată, deci cam de 5—7 ani. Porcinele au două fragmente: un rest de maxilar superior, care arată prezența unei femele și un fragment de mandibulă la care erodarea lui M_3 abia începe, deci o vîrstă de 2—3 ani; resturile ar aparține aceluiași individ, talia fiind mică, M_3 avînd lungimea de 30 mm. Ovicaprinele prezintă 11 fragmente în cea mai mare parte nesemnificative, fiind însă caracteristic un corn de femelă de *Ovis* cu o lungime de 58 mm; ar exista un singur individ care, considerînd un M_3 aproape complet ieșit ar avea cam 20—24 luni. Calul are resturi abundente, în număr de 19, remarcîndu-se vertebrele cervicale (excluzînd atlasul și axisul) la care discul epifizar este încă deschis; prezența și a unui molar neieșit din alveolă ar arăta un individ sub 4 ani, dar probabil adult. S-au putut măsura foarte puține oase ale membrelor (în mm):

cubitus	lărg. supr. artic.	46
metapod	lărg. epif. inf.	48
	lung. maximă	85
	lărg. epif. sup.	53
falanga I	lărg. min. diaf.	33
	indice gracilit.	38,82

Cu privire la *locuința 9* se poate spune că materialul osos păstrează aceleași caracteristici ca acelea menționate la cele din gruparea **D**.

Considerînd ansamblul materialului faunistic descoperit în cele zece locuințe cît și în groapa 1 putem pune în evidență unele caracteristici generale ale acestuia.

Mai întîi trebuie să menționăm că ne găsim în fața unor resturi menajere, în exclusivitate chiar resturi alimentare (unele piese poartă și urme de arsură). Deasemenea cu excepția unui singur fragment osos provenit de la găina domestică toate celelalte resturi arheozoologice aparțin grupului mamiferelor (tot de la ele provin și acele frînturi de oase pe care, în lipsa posibilității de a da diagnoza specifică sau generică le-am considerat ca nedeterminabile). Este important de semnalat lipsa cvasitotală a speciilor de mamifere sălbatice (a fost găsit doar un singur rest provenit de la un câprior), arătînd că nu era practică astfel vînătoarea. În așezarea de la Biharea, situată în nordul Cîmpiei Crișurilor, în locuințe aparținînd celei de a doua jumătăți a mileniului I existau specii sălbatice „de pădure”, exercitîndu-se o vînătoare de tip alimentar,³ iar la Sînnicolaul de Beiuș — așezat însă către inima munților — în complexul medieval datat sec. XI—XIII (cu material mai ales din sec. XIII), cerbul apare ca specia cea mai frecventă⁴. Ne întrebăm dacă nu cumva absența mamiferelor sălbatice în materialul osteologic de la Sînnicolaul Român, pe o perioadă de un mileniu, nu este datorată, pentru tot acest răstimp, lipsei din zonă a pădurilor, așa cum este situația și actualmente.

Este evident că o ocupațiune de prim ordin (alături de agricultură) era creșterea animalelor. Aceasta cu atît mai mult cu cît se observă că resturile mamiferelor domestice aparțineau unor indivizi adulți și mai cu seamă maturi, tineretul lipsind aproape cu totul (chiar și la porcine), încît ele erau ținute pentru scopuri utilitare, devenind doar în mod secundar producătoare de carne, cînd nu mai corespundeau la anumite exigențe economice, sau cînd nevoia de a satisface acoperirea necesităților de prole animale o impunea.

Taurinele (*Bos taurus*) trebuie considerate ca preponderente, în general atît prin frecvență, dar avînd în vedere mai ales talia lor specifică. Ele aparțineau unui tip de talie, în general, mică, cu coarne gracile; apare aproape evident faptul că în cadrul cirezilor predominau femelele dar nu putem da nici o relație cu privire la prezența castraților.

Porcinele (*Sus scrofa domest.*) aveau o frecvență joasă însă prezența lor, alături de găina domestică, ar arăta caracterul sedentar al populației umane din zonă pe tot acest răstimp de un mileniu. Aparțineau deasemenea unui tip de talie mică, cu caractere de primitivitate.

Cornutele mici (*Ovis* și *Capra*) prezentau un rol cu totul secundar, ținînd cont și de talia lor specifică joasă. S-a pus în evidență cu precizie doar genul *Ovis*, ovinele avînd, unele caractere primitive (prezența coarnelor la femele) cît și o înălțime la greabăn mică, sub 60 cm.

³ S. Haimovici, *Studiul materialului paleofaunistic provenit din stațiunea arheologică de la Biharea (jud. Bihor)*, în *Crisia*, 1988, p. 125 și 127.

⁴ Șt. Udrescu, *Complexul medieval de la Sînnicolaul de Beiuș. Date zooarheologice*, în *SCIVA*, 38, 3, 1987, p. 293.

Calul (*Equus caballus*) are resturi oarecum abundente, ponderea sa crescînd în materialele din locuințele de la începutul mileniului II. Întrucît era folosit în alimentație (există chiar resturi cu urme de arsură), considerînd talia sa specifică, avea un rol, deloc neglijabil, în asigurarea necesităților de proteine animale. Există un tip de mărime mică sau medie.

Menționăm deci că toate speciile domestice cu importanță economică directă, erau reprezentate, așa cum se poate constata, prin tipuri de talie relativ mică, cu caractere primitive și productivitate scăzută, tipuri care în evul mediu au stat la baza constituirii raselor endemice.

L'ETUDE ARCHEOZOOLOGIQUE DU MATÉRIEL PROVENU DE L'ÉTABLISSEMENT DE SINNICOLAU ROMÂN (DEP. DE BIHOR)

Résumé

On étudie les restes osseux provenus de dix longements et une fosse, chronologiquement étendus sur un laps de temps assez long, plus d'un millénaire (IIe—XIIIe siècles). On donne pour le matériel de chaque logement les espèces des mammifères trouvées, leur caractéristiques somatoscopiques et biométriques. Finalement on fait un aperçu général et on tire des conclusions sur l'ensemble du matériel archéozoologique.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA SATELE, CNEZII ȘI VOIEVOZII DIN ZARAND ȘI CÎMPIA ARADULUI

de

LIVIU BORCEA

Voievodatul bihorean din secolele IX—X a avut în cuprinsul său și teritoriul de la sud de Crișul Negru pînă la Mureș, constituit apoi în trei comitate distincte: Zarand, Arad și Cenad. Instituțiile feudale românești din această zonă au fost studiate deja, relevîndu-se vechimea, permanența și prezența lor în întregul spațiu de la nord de riul Mureș pînă la Crișul Negru, din inima Munților Apuseni, de la izvoarele Crișului Alb și pînă acolo unde, în cîmpie, sînt menționate așezări românești.¹

Ceea ce s-a subliniat cu relevanță a fost durata în timp a instituțiilor feudale de aici, datorată și pătrunderii tîrzii a regatului feudal dar și rezistenței cnezatelor și voievodatelor, a districtelor românești, în fața elementului colonizator². Slaba producție a solului, bogat mai ales în zăcămintele, n-a atras prea mult pe noii veniți în depresiunea Zarandului. Relativ tîrziu, în veacul al XV-lea, pătrund aici „oaspeți“ (*hospites*) aduși de regalitate la minele de aur, argint și cositor. Majoritatea lor s-a absorbit apoi în masa locuitorilor români din zonă. Cu atît mai mult acest fenomen s-a înregistrat în zona de cîmpie, unde procesul de colonizare cu populație alogenă s-a putut desfășura mai ușor și de aceea elementul românesc fie că a fost împins spre zone de deal și de munte fie că, atît cît a rămas, s-a asimilat cu timpul în masa elementului colonizator. Zarandul a constituit astfel o „țară“ aparte, un „comitat în comitat“, în care formele vechi de organizare băștinașe s-au păstrat pînă tîrziu, în seco-

¹ O bibliografie a problemei la S. Dragomir și S. Belu, *Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apuseni (secolele XIII—XVI)*, în *Cumidava*, 1968, p. 67. Mai recent, Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 1979, p. 149, 275, 158, 421, 428; vol. III, p. 233—234, 237 etc., cu largi referiri și la probleme de demografie a teritoriului (în continuare, prescurtat: Pascu, *Voievodatul*); D. Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, 1960, p. 37—102 (în continuare, prescurtat: Prodan, *Domeniul Șiria*); A. Caciora, E. Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în *Studii privind istoria Aradului*, Buc., 1980, p. 151—174 (în continuare, prescurtat: Caciora-Glück).

² Pascu, *Voievodatul*, III, p. 520; Idem, *Structura social-juridică a țărănimii din Transilvania medievală*, în *Revista de Istorie*, t. 39, 1986, nr. 3, p. 241.

lul al XVIII-lea³. Aici și toponimele românești au rezistat în mai mare măsură decât în Bihor sau în Sălaj și Cîmpia sătmăreană⁴.

În cele ce urmează vom încerca să surprindem și să reconstituim, în măsura în care documentele au permis, districtele (voievodatele) românești, satele care le compuneau, prezența instituției cneziale și voievodate românești în Zarand și Cîmpia Aradului.

1. Cele mai vechi mențiuni documentare

Într-o zonă puternic locuită încă în secolele VIII—XI⁵ și pe care cercetările arheologice au punctat-o prin numeroase descoperiri care dovedesc continuitatea de locuire românească⁶, cele mai vechi atestări documentare sînt anterioare marii năvăliri tătaro-mongole. În ansamblul lor, frecvența mențiunilor sînt pe măsura volumului de documente emise de cancelaria regatului feudal, faptului că ele fiind acte juridice, reflectă relații la nivelul societății feudale din interiorul căreia pornesc aceste documente și pe care trebuie să le servească. Ele sînt mai rare înainte de 1241, mai numeroase în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și începutul celui următor, ceva mai puține între 1241 și 1335⁷.

Încă în 1917, Silviu Dragomir atrăgea atenția asupra unei expresii dintr-un document emis la 1214: „*et predium nomine Makra videlicet Apa*“, unde toponimul de origine slavă cu sensul de „umezeală, lichid“ este precizat ca fiind identic cu „apa“, sensul slav „mocră“ preluat în ungurește *makra* fiind astfel tradus exact în limba română⁸. Ulterior, N. Drăganu a dat girul său acestei observații cu privire la toponimul păstrat azi de satul de la sud de Ineu⁹. Trebuie remarcat în acest caz că românii în loc să folosească varianta românească, au preluat încă înainte de apariția formei *Makra* pe cea slavonă *Mocrea*(a).

Documentul din 1214 este cu atît mai important cu cît nu face altceva decât să precizeze o formă de tranziție, o etapă în evoluția toponimului. Într-un act emis în jurul anului 1169 se menționează între posesiunile unei mănăstiri, *villa Aqua*¹⁰. Este vorba, așa cum rezultă la 1199, de mănăstirea Sf. Duh a comitelui Dionisie „care este așezată la riul Criș, lingă Mocrea (*Makra*)“¹¹. În *Registrul de la Oradea* (1208—1235), la anul

³ S. Márki, *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története*, vol. I, Arad, 1892, p. 503.

⁴ S. Dragomir și S. Belu, o.c., p. 69.

⁵ Vezi Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, Buc., 1983, p. 24—25.

⁶ M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979 în Ziridava*, 1980, p. 151 — aici și o bibliografie a problemei (nota nr. 1); În același volum: V. Boroneanț, *Săpăturile arheologice de la Cladova (jud. Arad) din anul 1979*, p. 120; M. Barbu, E. Dörner, *Cercetările arheologice de la Sîntana. Campania 1979*, p. 138.

⁷ Gy. Györffy, *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, Bdp., 1966, p. 167 (în continuare, prescurtat: Györffy).

⁸ S. Dragomir, *Studii din istoria mai vechi a Românilor de pe teritoriul diecezei arădene*, în *Transilvania*, 1917, nr. 1—6, p. 14—15.

⁹ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, Buc., 1933, p. 309.

¹⁰ *Doc. priv. ist. României*. C. Transilvania, veacul XI, XII și XIII, vol. I, p. 357.

¹¹ *Ibidem*, p. 17.

1213 este menționat satul *Apa*¹² între mai multe așezări dispărute, din zona Ineu. Astfel într-o perioadă de numai 45 de ani, toponimul a cunoscut următoarele forme: 1169: *villa Aqua*, 1199: *villa Makra*, 1213: *villa Apa* și, în sfârșit, 1214: *Macra videlicet Apa*. Este clar că, la 1214 se considera necesar a se preciza că noul toponim, cel unguesc, preluat și el din limba română (sufixul *-rea* fiind înlocuit prin *-ra*), reprezintă aceeași așezare care înainte avea nume românesc: *Apa*¹³.

Nu este acesta un caz singular. Secolele XI—XII mai păstrează încă, fie și sub formă de tranziție, vechi toponime românești traduse apoi de scribii documentelor, în limba maghiară¹⁴.

Cu ocazia năvălirii tătar-mongole din 1241, canonicul orădean Rogerius amintește la sud de Tâmașda o formațiune teritorială cuprinsă la nord între Crișul Negru, la sud Crișul Alb iar la est și vest între două linii paralele ale unor fortificații de epocă romană sau post romană. În fruntea acestei formațiuni se afla voievodul din Geroh (*wayda de Geroh*), o așezare identificată cu Iermata Neagră. Voievodul de aici și oamenii din Adea au organizat apărarea de tătar-mongoli a satelor cuprinse în voievodat¹⁵.

În această zonă, în apropierea confluenței Cigherului cu Crișul Alb era situată cetatea Zarand precum și *castrum Makra*, care au aparținut, fără îndoială, populației românești de aici¹⁶.

La 1256 este menționată așezarea *Duburdun* cu mai multe sate așezate între hotarele sale (*cum pluribus villis infra suas metas existentibus*). Mai târziu, la 1337, aflăm ceva mai mult despre aceste așezări care constituiau, poate, o uniune de obști situată „a *Zad usque ad Kapw*“ deci la extremitatea de est a comitatului Arad, de-o parte și de alta a Mureșului, de la *Sad* la *Kapw* (=Poarta), probabil poarta unei prisăci sau, pur și simplu, ieșirea Mureșului din depresiunea Burjuc — Zam. Cu această ocazie sînt înșirate așezările *Pestws*¹⁷, Căprioara (*Kaprewar* — toponim evident românesc, adaptat cu multă stîngăcie la regulile de pronunțare ale limbii maghiare), *Boncho alio nomine Duburdun, Kadrassou*¹⁸ și *Wrkuta*. La 1340 despre *Kadrassou* aflăm că i se spune și *Kereztyennezhaza*¹⁹, deci o așezare cnezială românească. Să fie vorba oare aici de un grup de așezări constituite într-un cnezat?

¹² *Ibidem*, p. 52.

¹³ Vezi și I. Pătruț, *Onomastică românească*, Buc., 1980, p. 117.

¹⁴ Să menționăm câteva din Crișana. 1075: lacul Rotunda și Ustura, pe malul stîng al Tisei (*Györffy*, p. 893; N. Drăganu, o.c., p. 292); 1214: *Calenda* (=Calda) *wyze*, care devine, la 1249: *Hewyo* (=Pîrîul Cald) — *Györffy*, p. 623, 643; la 1264: locul unde izvoră pîrîul Drăgana: *Draganafew* (*Doc. priv. ist. României*, C. Transilvania, veacul XIII, vol. II, p. 54).

¹⁵ S. L. Endlicher, *Rerum Hung. Monum. Arpadiana*, Sangalii, 1849, p. 284; S. Márki, o.c., p. 99; Despre cnezii din *Carmen miserabile* vezi A. Decei, „*Canesii*“ călugărului Rogerius, în *Omăgiu lui Ioan Lupăș*, Buc., 1943, p. 212—214; I. Teorean, *Cnezatele și scaunele de judecată românești menționate de Rogerius în „Carmen miserabile“*, 1241—1242, Beius, 1941, p. 12; Pascu, *Voievodatul*, II, p. 162—163.

¹⁶ M. Rusu, *Cetățile Aradului*, în *Ziridava*, 1980, p. 169—170.

¹⁷ Așezare dispărută pe valea Peștișelului — *Suciu*, II, p. 385; la 1723 valea se numea Peștișel — *Györffy*, p. 176.

¹⁸ Așezare dispărută, pe lîngă Căprioara — *Suciu*, II, p. 347.

¹⁹ *Györffy*, p. 175; *Doc. priv. ist. României*, C. Trans., veacul XIV, vol. IV, p. 184 — menționată și într-un document din 1344.

Tot la 1256 este pomenită aşezarea *Phylupkue* „cum villis ad se pertinentibus“ pentru ca, la 1337, să aflăm şi numele acestora „*Stalatina, Perew, Stanizlohaza que alio nomine Gyurtanus vocatur et Feketethow que alio nomine Mychehaza vocatur*“. Toate aşezările menţionate sînt astăzi dispărute. *Phylupkue* a rămas în toponimie fiind localizat pe o hartă din secolul XVIII sub forma *Piatra Filip*, la sud-est de Sălcuia^{19/a}.

Este de remarcat frecvenţa în documente a expresiei „*alio nomine ... vocatur*“ şi este greu de presupus ca etnia şi, deci, numele acestor aşezări să se fi schimbat în intervalul dintre 1256 şi 1337²⁰.

Să menţionăm aici o aşezare dispărută, pomenită într-un document din 1334: *Iwanch* şi pe care o hartă din 1723 o mai localizează sub forma *Ivancea*, situată la vest de Lipova, acolo unde Cladova se varsă în Mureş²¹. La 1439 pe valea acestui riu erau menţionate o serie de aşezări aparţinînd cetăţii Şiria: Cladova Ungurească, Cladova cnezului Nicolae (*Mikloskeneskaludvaja*), Cladova de Sus, *Zilvakkaludva*, Cladova Mică şi Cladova lui Ioan (*Janoskaludvaja*)²². Aceasta din urmă ar putea fi *Ivancea* unde la 1518 rezida un voievod cu numele Lazăr²³. Oricum, valea Cladovei cu aşezările sale şi cetatea de aici va mai oferi încă, fără îndoială, noi dovezi ale vechimii satelor şi instituţiilor româneşti din „această zonă“²⁴.

Este interesant şi numele satului atestat la 1340 sub forma *Both-anyaeghaza*, în comitatul Cenad. Toponimul se compune din trei elemente: *Both* + *any* + *eghaza*. Prima parte reprezintă numele *Both* sau *Botha* cu care ne vom mai întîlni ca familie voievodală românească, este adevărat ceva mai spre est, în Zarand. Se adaugă sufixul *-ani*, propriu aşezărilor româneşti semnificînd, ambele, „satul în care locuieşte familia Botha“²⁵. În sfîrşit, *-eghaza* precizează că aşezarea are biserică²⁶.

Instituţia feudală românească este menţionată pe malul drept al Mureşului la 1192, cu ocazia împărţirii domeniului Nădlac. O parte este luată în stăpînire de comitele Macarie iar cealaltă, de *monasterium Kenez*. Mănăstirea era, probabil, de rit răsăritean şi a fost înzestrată în 1223 de regele Ungariei cu drept de vamă a sării pe Mureş. Chiar dacă ea

^{19/a} Györffy, p. 176.

²⁰ Este caracteristic în privinţa tendinţei de traducere a toponimelor româneşti cazul din veacul al XV-lea al satului Tomeşti, încercat a se traduce prin *Thomestfalva* (1439) apoi, şi mai mult, prin forma *Tamasfalva*, pentru ca, în cele din urmă să învingă vechia, originara denumire *Thomesth* (1525), cea mai apropiată de forma ei din totdeauna — *Suciu*, II, p. 199.

²¹ Györffy, p. 179, nu exclude posibilitatea ca *Iwanch* să fie identică cu *Iuanhaza* atestată într-un document databil în perioada 1080—1090.

²² D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I, Bdp., 1890, p. 734 (în continuare, prescurtat; Csánki).

²³ S. Dragomir, o.c., p. 18; O. Lupuş, *Voievozi şi cneji români în judeţul Arad*, Arad, 1941, p. 15.

²⁴ V. Boroneanţ, Pascu G. Hurezan, *Cimitirul din secolele XI—XII de la Cladova, jud. Arad*, în *Ziridava*, 1987, p. 67—74; în acelaşi volum: Idem, *Cetatea de la Cladova — reşedinţa voievodului Transilvaniei — Pouşa*, p. 78—84.

²⁵ Vezi şi alte cazuri: Botean, la 1366: *Bothyan*, la est de Oradea, pe malul Crişului Repede (C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I, Buc., 1967, p. 97 (prescurtat: *Suciu*). Boteni, la 1349: *Boothaza*; Butani, la sud-est de Aleşd (de la numele But, frecvent în zonă). Forma Boteni, Boteşti este un toponim răsărit de pe întregul teritoriu locuit de români (Vezi I. Iordan, P. Giştescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităţilor din România*, Buc., 1974, p. 88).

²⁶ Pare foarte puţin probabilă etimologia pe care o propune Györffy, p. 848: *Both* + *Any*a, cel de-al doilea cuvînt însemnînd *mamă*.

nu mai apare după marea invazie tătaro-mongolă, locuitorii satului sînt menționați încă și la 1330 (... a *populis villarum* ... Kenez²⁷).

Dacă la 1241 este menționat voievodul din Iermata Neagră și locuitorii din Adea, următorul conducător al unei comunități românești este amintit la 1339: voievodul Bogdan din Gyos și frații săi, într-un conflict cu magistrul Teudos²⁸. Așezarea, dispărută azi, se găsea pe malul Mureșului, la sud de Șemlac, deci în plină cîmpie a Aradului ca și Iermata Neagră din cîmpia Crișurilor. Să mai adăugăm că, la 1318, sate românești sînt menționate lingă Ineu, acolo unde dealurile încep a se pierde în cîmpie, sate ce aparțineau mănăstirii Dionisie, cea menționată la 1169, în legătură cu toponimul *Apa*²⁹. Trebuie subliniat faptul că așezările românești sînt, deci, atestate în egală măsură în zona de șes și de deal, în întregul teritoriu, indiferent de configurația geografică.

2. Districte românești de pe domeniul cetății Șiria pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea

Veacurile al XIII-lea și al XIV-lea marchează și în cîmpia de la nord de Mureș o mai puternică pătrundere a realităților românești în sfera de referire a documentelor. În Zarand și părțile arădene, de o parte și alta a Crișului Alb și afluenților acestuia, există numeroși cnezi și voievozi sau crainici, atestați documentar începînd cu veacul al XIV-lea și pînă tîrziu, la începutul celui de al XVIII-lea. Hălmagiu, unul din cele mai vechi centre voievodale românești din depresiunea Zarandului, are menționat la 1359 pe Bibarț, voievodul românilor de aici (*Bybarch wojuoda Olacorum de Holmad*)³⁰. Spre deosebire de alte documente în care sînt menționați cnezi sau voievozi cu ocazia diferendelor între nobili, împărțiri de moșii sau confirmarea unor titluri pe care le poartă, voievodul de Hălmagiu apare într-un cu totul alt gen de document. El este citat de regele Ungariei pentru a se înfățișa „înaintea noastră” într-o pricină importantă dacă s-a ajuns cu ea la instanța supremă. Mai ales că de partea cealaltă se afla văduva lui Reman românul, fost urburariu al Zlatnei. Este, deci, un proces între nobili, despre care nu avem însă nici o altă informație. Nu este exclus ca pricina să fi pornit din opoziția voievodului de a se extrage aur de pe teritoriul voievodatului său, așa cum se va întîmpla peste un secol, la 1445, cu alți voievozi din aceeași zonă. La un interval de douăzeci de ani apar astfel atestați doi conducători ai unor obști românești aflate la mare depărtare una de cealaltă: voievodul Bogdan într-o așezare în plină cîmpie (1339) și voievodul Bibarț, în inima Munților Apuseni, pe cursul superior al Crișului Alb.

Între Munții Zarandului și Bihorului, în cetatea naturală a depresiunii Brad—Hălmagiu, pînă sus, la izvoarele Crișului Alb, se aflau o sumedenie de sate românești. Atestarea lor documentară relativ tîrzie

²⁷ Györffy, p. 860—861; E. Glück, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în *Studii privind istoria Aradului*, p. 133.

²⁸ *Caciara-Glück*, p. 160.

²⁹ *Doc. priv. ist. României*, C., sec. XIV, vol. I, p. 294—295.

³⁰ *Doc. Rom. Hist.*, C., vol. XI, Buc., 1981, p. 452—453.

dovedește faptul că administrația statului feudal a ajuns să stăpânească aici efectiv abia la începutul veacului al XV-lea. În 1390 pe domeniul cetății Șiria sînt menționate șase districte românești: Hălmagiu, Ciuci (=Virfurile), *Kapolna*, *Keresfew*, Arăneag și Cladova³¹. În 1404 se adaugă un district românesc menționat sub forma *Fejerkeres* (=Crișul Alb).

Soarta majorității voievodatelor românești din Zarand și cîmpia Aradului este strîns legată de istoria cetății și domeniului Șiria deosebit de agitată mai ales în prima jumătate a veacului al XV-lea cînd și-a schimbat stăpînii de mai multe ori. Cauzele acestor schimbări sînt multiple. Nu atît bogăția pămîntului, calitatea sa necesară agriculturii și, deci, veniturile satelor, cît, mai ales zăcămintele de metale mai ales prețioase, existente sau posibile, bogăția în aur a aluviunilor provenite din riuri.

Cetatea Șiria se pare că a fost ridicată la sfîrșitul veacului al XIII-lea căci la 1318 este atestat aici, în calitate de castelan, Dezideriu fiul lui Dionisie de Hedervari³². În 1433—1438 este încă cetate regală³³, pentru ca, la 1439, regele Albert s-o doneze despotului sîrb Gheorghe Brancovici,, refugiat în Ungaria în urma unui atac turcesc care a dus la căderea capitalei Serbiei, Smederevo, în mîna otomanilor³⁴. În anul 1441 regele Vladislav I îi retrage dreptul asupra cetății și domeniului deoarece, în 1440, Brancovici a părăsit Transilvania și s-a stabilit la Veneția³⁵, dînd-o lui Ladislav Marothi, comitele comitatelor Bekes, Arad și Zarand. Totuși, în 1442, dieta o predă reginei Elisabeta³⁶. Se pare însă că Brancovici n-a renunțat la drepturile sale asupra domeniului Șiria căci, în 1444 el este cel ce o predă lui Iancu de Hunedoara ca o compensație pentru efortul financiar al voievodului Transilvaniei în „campania cea lungă”³⁷. Iancu este instalat în noua posesiune la 20 martie 1445.

În 1444 aparțineau domeniului și tîrgurile: Șiria, Gașa, Mîsca³⁸, Baia de Criș, Băița precum și 7 districte (voievodate românești): Cladova, Arăneag, *Kapolna*, Ciuci, *Fejerkeres*, Hălmagiu și Ribîța. Față de 1390 și 1404 se adaugă, deci Ribîța³⁹, dar dispare *Keresfew* (=Obîrșia Crișului), care se va fi contopit în voievodatul Crișcior, dacă nu cumva vor fi fost unul și același. În 1452 cînd se convoacă „adunarea generală a scaunelor românești”, se precizează că ele sînt șapte la număr⁴⁰. După moartea lui Iancu de Hunedoara, în 1456, cu toate protestele familiei Marothi, La-

³¹ E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Bdp., 1941, p. 398.

³² E. Fügedi, *Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon*, Bdp., 1977, p. 210; A. A. Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII—XIV*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 1979, p. 90—91. Privind cetatea și realitățile de pe domeniul ei vezi și O. Greffner, *Cetatea Siria. Contribuții monografice*, Arad, 1976.

³³ Csánki, p. 722.

³⁴ M. P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane* — Iancu de Hunedoara, Buc., 1974, p. 37.

³⁵ Csánki, p. 722; M. P. Dan, o.c., p. 37.

³⁶ Csánki, p. 723.

³⁷ C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Buc., 1968, p. 100, 127.

³⁸ La 1477 este menționat aici și un castrum — Csánki, p. 724.

³⁹ „Castrum... Vilagosvar vocatum cum... districtibus Kaladwa, Aramyag, *Kapolna*, Chwch, Fejerkeres, Halmagh, Ribiche... et valachis castrensibus in Comit. de Zerand et Orodienis existentibus (Fejer, Genus I. Corvini, p. 74, apud N. Denesșianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*, Buc., 1884, p. 54); Csánki, p. 723.

⁴⁰ S. Márki, o.c., p. 500.

dislau și Matei Corvin cedează domeniul Șiria lui Mihai Szilagyi, în posesia căruia rămîne pînă la moartea acestuia. Apoi, prin intermediul văduvei, domeniul trece în posesia familiei Báthori. La 1464, cînd are loc această trecere sînt amintite pe lingă districtele de mai sus și zăcămintele de aur, argint și cositor din așezările și tîrgurile: Arăneag, Cladova (*Kalodvapataka*)⁴¹, *Kapolna*, Băița și Baia de Criș⁴².

Domeniul a rămas în mîna familiei Báthori pînă în septembrie 1565 cînd Ioan Sigismund l-a luat de la Andrei Báthori prin *nota infidelitatis* donîndu-l sfetnicului polonez al reginei Isabella, Nisowski⁴³, sub numele de domeniul Baia de Criș, cu un total de 90 de așezări.

Cu privire la identificarea districtului *Fejerkeres* (Crișul Alb) există două posibilități. N. Drăganu, preluînd ipoteza lui S. Dragomir, susținea că voievodatul își trage numele de la sediul său, Crișcior, toponimul cu sensul de „Crișul Mic” justificînd această deducție⁴⁴. Încilinăm să credem însă că este vorba despre așezarea Baia de Criș, atestată la 1390 sub forma *Feyr-keresbanya*⁴⁵ (=Baia de Crișul Alb), iar la 1444, *oppidum Feyer-keresnaghbanya alio nomine Czibebanya*⁴⁶. Precizarea *naghbanya* (baia mare) se făcea spre a o deosebi de „baia mică”, adică de Băița, important centru minier și el la acea vreme. Voievodatul Baia de Criș nu includea și tîrgul care, fiind oraș minier, se bucura de privilegiile orașelor regale. Știm că, în 1427, Baia de Criș era oraș (*civitas*). Sînt menționați cei ce confereau acum așezării acest caracter: judele, jurații, orașenii și oaspeții, cu toții bucurîndu-se de privilegiile specifice orașelor regale. Cu această ocazie orașul este înzestrat și cu două sate: Țebea (*Cyba iuxta montanas civitatis Altumburg adiacens*) și Risca (*Ryska*)⁴⁷. Un deceniu mai tîrziu (1438), Baia de Criș este luat, ca oraș, sub protecția sa de către regele Albert, împreună cu alte patru tîrguri miniere din zonă⁴⁸.

Că tîrgul Baia de Criș era un domeniu separat față de districtul cu același nume o dovedește și faptul că deși familia Moga stăpînea acest district (vezi la 1440, Șerban fiul lui Moga), ei sînt instalați prin Ștefan abia la 1523 „ca voievod al nostru în locurile ce țin de tîrgul nostru Baia de Criș”⁴⁹. Aceasta după ce, la 1519, regele Ludovic al II-lea a întărit din nou privilegiile orașului⁵⁰. În urbariul din 1525 sînt menționate separat satele orașului Baia de Criș (*Possessiones due pertinent ad civitatem Kerezbanya*). Față de 1427 cînd avea numai două așezări, acum sînt patru: Rișca, Țebea, Țebea de Jos și Căraci⁵¹. Între acestea nu apare

⁴¹ Atestată documentar prima oară la 1308 cu ocazia întemeierii aici a unei mănăstiri pauline. Inconsecvența ortografiei: *Kalodwa* (1308), *Galadua*, *Galadna* (1333) indică o zonă locuită deja, numele fiind luat probabil de la forma *Gladova* (*Györffy*, p. 179).

⁴² Csánki, p. 723.

⁴³ L. Köváry, *Erdély történelme*, vol. III, Cluj, 1860, p. 182; B. Hóman-Gy. Szekfű, *Magyar történet*, vol. III, Bdp., 19, p. 305.

⁴⁴ N. Drăganu, o.c., p. 311—312.

⁴⁵ E. Lukinich, o.c., p. 398.

⁴⁶ Csánki, p. 723.

⁴⁷ *Transilvania*, 1872, p. 271; Csánki, p. 729, 743.

⁴⁸ Pascu, *Voievodatul*, II, p. 158; III, p. 237.

⁴⁹ Șt. Pascu-Vl. Hanga, *Crestomație privind istoria statului și dreptului R.P.R.*, vol. II, Buc., 1958, p. 127.

⁵⁰ *Istoria României*, II, p. 639.

⁵¹ Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 58—59.

orașul Baia de Criș care este menționat separat (*civitas Kerezbanyah*)⁵². Regimul privilegiat al orașelor și ȋrgurilor care nu făceau parte nemijlocită din districtele în care erau amplasate deși erau preponderent românești și ele, reiese și din actul de donație din 1444 prin care Gheorghe Brancovici cedează domeniul cetății Șiria lui Iancu de Hunedoara și unde se precizează, separat, dreptul de patronat (*jure patronatus*) asupra bisericilor și capelelor „atît creștine cît și românești“ (*tam christianorum, quam valachorum*) din ȋrgurile Șiria, Galșa, Mîsca, Baia de Criș și Băița⁵³.

La 1439, cu ocazia cedării domeniului către Gheorghe Brancovici sînt menționate așezările de pe cuprinsul teritoriului subordonat cetății Șiria, împărțite în următoarele districte românești, cu așezări românești chiar dacă nu întotdeauna numele lor indică acest lucru:

CLADOVA, Mîsca, *Magyar Kaldva, Mikloskeneskaludvaja, Szevden, Jánoskaludvaja, Disznopataka, Felső-Kaludva, Szilvak-Kaludva, Kis-Kaludva, Sivegh*, 2 predii *Zilvagh*.

ARĂNEAG, *Felső-Aranyak, Miladini Janos-falva, Pálfalva, Medvefalva, Nemesfalva, Csernifalva, Zibuk* (praedium), *Hasznaradamelfalva, Csernek*.

KAPOLNA, Răstolț (de Jos și de Sus), Gurahont, *Mikodanhoncsa, Lukácsútja, Pokolfalva, Zeldiș*, Buceava (două), *Harnyakfalva, Solmosfalva, Kományfalva, Secaș* (de Jos și de Sus), *Kirsapétarlakása, Jaruslófalva*, Mustești, *Tivadarfalva, Filipmihályfalva, Pap-Istvánfalva, Tótfalu, Váncsfalu, Karvagyörgyfalva, Liffthalva, Jugafalva, Almaș* (de Sus și de Jos), *Fistető, Sztaniszlófalva, Rostoci, Pleșcuța, Lubsanfalva, Lonkafalva, Magasdemeterfalva, Dalafalva, Căcărău, Doncenii, Oprisafalva, Aciua, Aciuița, Aciuva* (azi, Avram Iancu), *Tivadarfalva, Cîl* (de Sus și de Jos), Tălaci, Mădrigești, Bontești, *Kis Kapolna*, Honțisor, Budești, *Kermezőfalva* precum și prediile: *Kremenosa* (=Cremeneasa!), *Halmakfalva, Cristefalva, Stanomirtelke, Dragulyafalva*.

CIUCI (azi Virfurile), *Achwa*, Măgulicea, Lazuri și două predii cu numele *Achwa* (de Sus și de Jos).

BAIA DE CRIȘ, *Dachya, Țebea, Vallya*, Căraci, Buceava (de Sus și de Mijloc), *Bokorstan-Buchwađa, Samsfalva, Tomești, Brotuna, Băsărăbița, Țiulești, Leauț, Dobroț, Țirnavă, Rișculița, Rișca, Felső Vattya Vattya*, Luncoiu de Sus, Mihăileni, Blăjeni, Hălmăgiu, Hălmăgel, Țarmurea, Ociu, Băsărăbeasa, *Also Tornova*, Lunca, *Also Buchava, Tiszafalva, Drugumerfalva, Kisolch, Birtin, Căărăstău, Tătărești* (de Criș), Po-dele, *Nagojafalva, București, Curechiu, Buceș, Stănița, Kőmegefalva, Crișcior, Șesuri, Țărățel, Zdrapți, Potingani*.

RIBIȚA, Valea, Vaca, Junc (azi Dumbrava de Jos), Luncoiu de Jos, Ruda (-Brad), Stejărel, Ribicioara, Uibărești, *Romanfalva, Bulzești, Mes-teacăn, Brad, Valea Bradului*.

⁵² *Ibidem*, p. 57.

⁵³ *Hurmuzaki*, I/2, p. 696—698; S. Dragomir, o.c., p. 25.

BAIȚA, Ormindea, Crăciunești, Călimănești, Kis Kajan, Săliște, Hărățani, Trestia⁵⁴.

La 1439 domeniul cetății Șiria se compunea, deci, din 148 așezări și 10 predii la care se adaugă 25 așezări nelocalizabile, în cea mai mare parte românești și ele. Tîrgurile Șiria și Galsă nu sînt cuprinse în nici unul din districtele menționate. Asupra structurilor sociale din aceste districte vom reveni mai jos, atunci cînd, în veacul al XIV-lea datele sînt ceva mai numeroase.

La 1461 voievozii de Ciuci primesc *nova donatio* pentru satele Vidra, Măgulicea și prediul *Namez*⁵⁵, ceea ce nu înseamnă că autoritatea lor se întindea numai asupra acestor așezări.

Crișciorul, chiar dacă este cuprins în districtul Baia de Criș la 1439, a fost reședința unei formațiuni politice românești deosebit de importante, dovedită de puterea voievozilor atestați aici la începutul secolului al XV-lea (1404 și 1415), în documente și în ctitoria rămasă peste veacuri⁵⁶. Jupanul Bălea (Balea, Boalya), era fiul lui Boar și avea ca soție pe Vișa⁵⁷. Pisană bisericii înșiră și pe ceilalți membri ai familiei, între care și fiicele ctitorului. Sora și Filca. La Ribița, la începutul secolului al XV-lea sînt menționați jupanul Vladislav și fratele său Nicolae (Miclăuș), biserica de aici purtînd hramul Sf. Nicolae⁵⁸.

Secolul XIV și primele decenii ale celui ce a urmat reprezintă, se pare, perioada de maximă înflorire a voievodatului Crișcior și Ribița. Ridicarea familiei Moga a făcut ca centrul vieții social-politice și administrative românești din zonă să se deplaseze spre Hălmeagiu pentru ca, în primele decenii ale secolului al XVI-lea, Baia de Criș să devină cel mai important centru administrativ al Zarandului. La aceasta a contribuit și intensificarea exploatării zăcămintelor miniere

În sfîrșit, să amintim aici și satele aparținînd de cetatea Agriș⁵⁹, mai ales că, în cele din urmă, și acestea vor fi integrate în domeniul Șiria. În 1406 prin moartea fără urmași (*defectum seminis*) a lui Ladislau de Agriș, domeniul ajunge în mina coroanei iar regele Sigismund de Luxemburg îl donează magistrului Andrei Tétényi de Căpruța. Cu această ocazie sînt nominalizate patru sate ungurești și 14 sate românești (*ville sclavonicales*, în realitate *valachales*)⁶⁰. Este de reținut raportul între satele ungurești și cele românești într-o zonă preponderent de cîmpie. Cele ungurești erau: Agriș, *Chuch*, *Kazmer*, *Chumothelske*, ultimele două cu precizarea *possessio deserta*. Cele românești: *Chernechfalua*⁶¹, trei așe-

⁵⁴ Csánki, p. 724—749; Fr. Pesty, *Magyarország helynevei*, Bdp., 1883, p. 421—423.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 750.

⁵⁶ Cu privire la ctitoriile din Zarand vezi, mai ales, S. Dragomir, *Vechile biserici din Zarand și ctitoriile lor în secolele XIV—XV*, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice pentru Transilvania pe anul 1929*, Cluj, 1930, p. 1—36.

⁵⁷ Jupe sau jupanate în fruntea cărora erau jupanii, au fost formațiuni teritorial-politice peste care s-au suprapus apoi districtele românești (V. Achim, *O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte*, în *Revista de Istorie*, t. 41, 1988, nr. 2, p. 191—192).

⁵⁸ Csánki, p. 731—749.

⁵⁹ Lîngă Agrișu Mare, com. Tîrnova, j. Arad.

⁶⁰ Csánki, p. 722; S. Márki, o.c., p. 497.

⁶¹ Așezare dispărută, lîngă Arăneag. Apare și la 1439 (*Csernyfalva*), 1464 (*Chernesfalva*) și 1525 (*Chernez*) — Csánki, p. 728; Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 96.

zări cu numele Șiclău (Mare, de Mijloc și de Sus), *Feyereghaz*⁶², două cu numele *Dombpapfalua* (una în părțile Ineului și alta, posibil, identică cu Dombegyház, în R.P.U.). Următoarele 7 sate nu pot fi localizate nici măcar cu aproximație: *Rathmananfalua* (sau *Rathinwa*), *Dorozlofalwa*, *Papfalua*, *Lalfalua* și 3 *Balamerfalua*⁶³.

Din domeniul cetății Șiria făceau parte și numeroase sate care, deși românești, nu erau cuprinse în districtele sau voievodatele menționate de documente⁶⁴.

3. Cîteva date cu privire la familia voievozilor Moga de Hălmagiu

Soarta unor formațiuni politice românești cum sînt voievodatele și cnezatele poate fi urmărită uneori prin fruntașii săi, voievozii și cnezii. Chiar și acest lucru este posibil numai în măsura în care ei au ajuns să se afirme în relațiile cu alți feudali, cînd au pătruns și ei, într-un fel sau altul, în sfera de referință a documentelor.

Astfel familia Moga de Hălmagiu este amintită prima oară la 1410 cu ocazia unei pricini ce ar fi urmat să se judece în fața scaunului de judecată al districtului Beiuș, reprezentat de „*Petrus Vajda ac universii Kenezii et iurati de pertinentiis ejusdem Belenes*”. Serban fiul lui Moga de Baia de Criș (*filium Moga Serban de Fejerkeres*) nu s-a înfățișat în instanță și astfel a pierdut în fața lui Bogdan, probabil tot un voievod, dar acesta trebuie să fi fost din părțile Beiușului dacă pricina a ajuns în fața scaunului de judecată de aici⁶⁵.

În 1445 „nobilul bărbat Moga” este atestat împreună cu voievozii Ladislau de Bolya (probabil Boia-Bîrzii, lingă Deva), Ștefan de Birtin, Ioan de *Fenywpataka*⁶⁶, Șerban și Ioan de Ribîța⁶⁷. Interesant este documentul din 31 iulie 1446 emis de Iancu de Hunedoara la Apold către voievodul Moga și către „*officiali castri de Maroth in oppido Keresbanya constituto*”⁶⁸. Și aici, ca și în cazul lui Șerban din 1410, voievodul Moga rezidează tot în Baia de Criș unde probabil îndeplinea vreo dregătorie dacă nu cumva chiar pe cea de jude al orașului deoarece el este pomenit în document primul și este nominalizat, pe cîtă vreme ceilalți sînt amintiți global, ca „oficiali”. Ambele aceste documente evocă o pricină asemănătoare cu cea prezentată în actul din 1359: dreptul la exploatarea

⁶² Așezare dispărută, lingă Cuvin (*Györffy*, p. 175).

⁶³ *Csánki*, p. 722.

⁶⁴ N. Drăganu, o.c., p. 309—313; I. Pătruț, o.c., p. 107.

⁶⁵ *Transilvania*, 1872, p. 200.

⁶⁶ I. Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Partea I-a, Sibiu, 1892, p. XIII identificată această așezare cu Brad, ceea ce n-ar fi exclus sensul denumirii în limba română fiind *Piriul Bradului* sau *Valea Bradului*. La Suciu, I, p. 101 tîrgul Brad apare atestat prima oară la 1585: *Brad*, la 1599: *Rudabania*, care ni se par a fi atestări tîrzii. *Csánki*, p. 731 nu precizează decît că aparținea districtului Ribîța din cadrul domeniului Șiria.

⁶⁷ *Hurmuzaki*, XV/1, p. 33.

⁶⁸ *Ibidem*.

aurului pe teritoriul voievodatelor românești, rezervat în exclusivitate puterii centrale, realitate cu care, probabil, voievozii români nu se vor fi împăcat.

La 10 aprilie 1451, Iancu de Hunedoara a întărit un voievod din familia Moga asupra voievodatelor *Kapolna*, Hălmagiu și Băița pe care, potrivit documentului, le-a stăpinit și înainte, împreună cu fii săi Mihai și Sandrinus⁶⁹.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea reconstituirea arborelui genealogic al voievodului Moga este destul de dificilă, aproape imposibilă. Greutatea constă în faptul că documentele nu precizează prenume, limitându-se numai la cel de familie. Cel mai bine conturat este Ștefan, fiul lui Petru Moga (cel răposat la 1514), fratele lui Ioan și Mihai, care la 1523 își avea reședința la Baia de Criș și în timpul căruia se realizează conscrierea domeniului Șiria din 1525⁷⁰. La 1514 cei trei fii ai lui Petru Moga erau atît de puternici încît puteau să doneze, la rîndul lor, sate, altor voievozi⁷¹. La mijlocul secolului sînt menționați Valentin și Ioan Moga căzuți la asediul cetății Timișoara (1552)⁷². Un deceniu mai tîrziu se întocmește o conscriere a comitatului Zarand în care raporturile de proprietate sînt serios bulversate. Domeniul Șiria aflat la 1561 în posesiunea lui Andrei Báthori se reduce la 25 de localități și un district, cel al Căpilnei (*Kapolna*), fără a se preciza nici numele și nici numărul localităților componente ale districtului. Familia Moga deține pe domeniul Șiria abia zece așezări⁷³.

Nu avem alte știri despre familia Moga decît spre sfîrșitul veacului cînd, la 1577, este menționat Lupu Moga⁷⁴. La 12 noiembrie 1600 un Ioan Moga este vicecomite al comitatului Zarand iar un Wolfgang (= Lupu) Moga, probabil cel din 1577, este menționat între juzii nobililor din același comitat („*Joannes Moga vice comes comitatus de Zarand, Nicolaus Zturza de Lonka, Wolfgangus Moga de Halmagy iudices nobilium comitatus de predicta Zarand*”⁷⁵). Documentul redactat la Baia de Criș evocă o stare de lucruri din Transilvania de după bătălia de la Mirăslău (septembrie 1600), cînd Mihai Viteazul a pierdut Transilvania și cînd nobilimea a început persecuțiile împotriva adepților temerarului voievod român. Se pare că familia Moga și-a păstrat încă puterea în Zarand, probabil nu pentru multă vreme, căci la 1652 și 1653 este menționat un Gavril Moga care și-a zălogit pămînturile de la Hălmagiu⁷⁶.

Oricum, voievozii din familia Moga pot fi găsiți în documente aproape două secole și jumătate (1410—1653) dacă nu cumva și acel Bibarț de la 1359 este din aceeași familie.

⁶⁹ Csánki, p. 753.

⁷⁰ Prodan, *Domeniul Șiria*, passim.

⁷¹ Caciara-Glück, p. 162.

⁷² S. Márki, o.c., p. 360.

⁷³ S. Márki. *Arad- és Zaránd vármegye 1558—1565*, în *Tört. Tár*, 1895, p. 358—370. Acestea erau: Hălmagiu, *Bolgarfalva*, Bertond (Brotuna?), Lunca, Ribița, Luncșoara, Brad, Mesteacăn, Crișcior, Cil, *Csaga-Szenicze* (Țebea?).

⁷⁴ Caciara-Glück, p. 162.

⁷⁵ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VI, Buc., 1933. p. 264—266 (în continuare, prescurtat Veress).

⁷⁶ S. Márki, *Aradvármegye és Arad*..., p. 360.

4. Sate, cnezi și voievozi în secolul al XVI-lea

Datorită conscrierii din 1525 avem o situație ceva mai clară privind întinderea districtelor românești pe domeniul cetății Șiria. Desigur situația nu este identică cu cea de la sfârșitul secolului al XIV-lea sau de la mijlocul celui următor deoarece și în relațiile de proprietate s-au produs importante schimbări. La 1525 este însă conservată încă, o stare de lucruri care pe la mijlocul secolului al XVI-lea se va schimba radical. Districtele românești menționate la 1390 își continuă existența, clarificându-se în mare măsură și întinderea lor. Ele sînt reunite acum în cele două voievodate ale lui Ștefan Moga, unul din ele mai mare, altul mai mic. În fruntea celui de-al doilea se afla voievodul Botha, probabil în relație de vasalitate față de primul. Despre familia Botha nu mai avem alte informații decît una la 1574 cînd sînt nominalizați voievozii Francisc și Alexandru Botha la Beliu⁷⁷ și la 1594 un voievod Botha la Neagra, nu departe de Dezna. La 1525 în cele două voievodate sînt 49 de așezări cu 724 familii⁷⁸.

În afară de voievodatul lui Ștefan Moga într-o serie de așezări sînt menționați și cnezi. Satele de la sud de pasul Vălișoara nu au nici unul cu excepția așezării Hărtăgani (cnezul Hercyeg). Este interesant sensul acestui toponim provenind dintr-un antroponim de origine germană, posibil prin filieră, însemnînd „duce” (*dux*), deci voievod. Așezările de aici sînt situate pe valea Căianului care se varsă în Mureș și pe afluenții acesteia, așezări grupate în jurul Băiței. Din punct de vedere geografic această zonă nu face parte din Zarand și, deci din Crișana, dar faptul că această comunitate de așezări a aparținut unor voievozi din Zarand, a făcut ca ea să graviteze totuși spre districtele de pe valea Crișului Alb. Din acest voievodat făceau parte: Hărtăgani, Trestia, Crăciunești, Peștera, *Kelemenesth* (=Călimănești, pe lingă Crăciunești), Ormindea și *Nagoiza* (=Negoița, pe lingă Curechiu). La Băița sînt amintiți la 1451, așa cum am văzut, voievodul Moga și fiii săi Mihai și Sandrinus⁸⁰. Tot aici aparținea așezarea dispărută azi, *Rakos*, al cărui nume îl păstrează valea Racăș, afluent al Căianului ce izvorăște de sub Ruda Muncelului și *Kaynelesth* (=Ciinelești) unde rezida *Michael crainik*⁸¹.

Se pare că un voievodat aparte formau satele de sub pasul Vălișoara, spre nord, pînă la Brad: Luncoiu de Jos și de Sus, Scroafa (*Scroph*a, azi Stejărel), Ruda-Brad, Valea Lungă (azi înglobat în Luncoiu de Jos, amintirea i-o păstrează un afluent al Luncoiului cu acest nume).

De la izvorul Crișului Alb, toți afluenții acestuia pînă la Crișcior sau poate pînă la Brad, constituiau o întinsă zonă cuprinzînd voievodatul Izvoru Crișului (*Keresfew*), din care, la 1525, nu făcea parte importanta

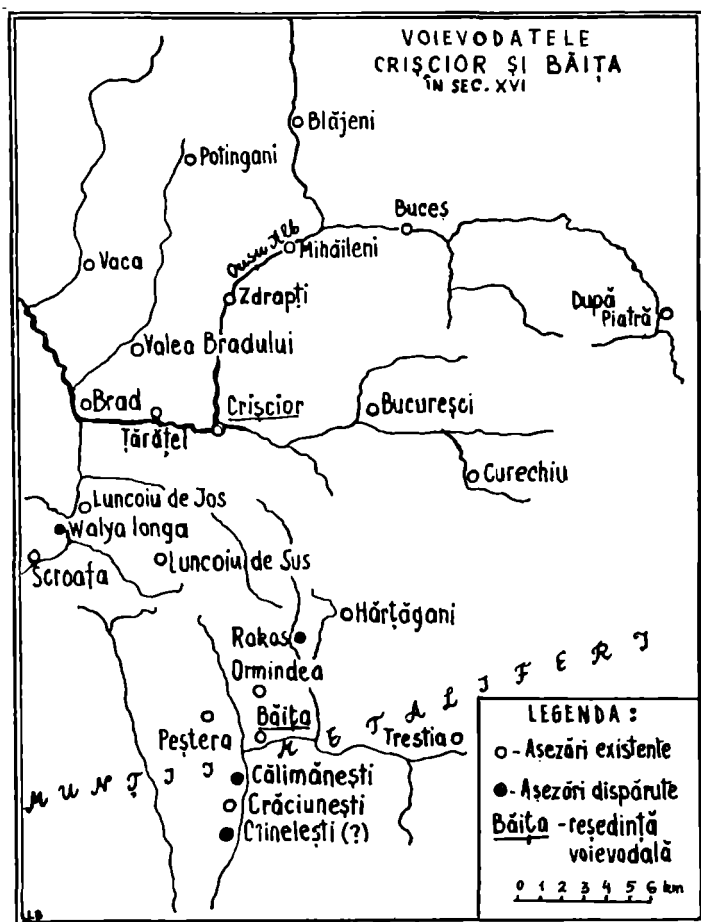
⁷⁷ Idem, *A Fekete Körös és vidéke*, Oradea, 1877, p. 38.

⁷⁸ *Caciora-Glück*, p. 168.

⁷⁹ Cu privire la evaluarea populației domeniului Șiria vezi Pascu, *Voievodatul*, II, p. 421—422.

⁸⁰ *Csánki*, p. 753.

⁸¹ Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 66.

așezare Crișcior (nici Zdrapți, nici Tărățel, așezări imediat învecinate). Făceau parte la această dată satele: Blăjeni, unde este pomenit și un locuitor Petru Bibarț, al cărui nume evocă pe voievodul de la Hălmgăiu din 1359, Buceș unde rezida *Jowannes crainik*, După Piatră, Stănița cu *Marko kenez* și *Demetrius kenez*, Mihăileni cu *Merre kenez*. La Valea Bradului sînt amintiți *Thodor popa* și *Opriș popa*, la București (în 1525, *Bukuresth*, deci *București*) *Michael kenez Plese*. Tot aici mai trebuie amintită și așezarea Curechiu în care, la 1525, nu exista cnez.

Pe valea Uibărești, afluent de dreapta al Crișului Alb, la Ribicioara, este menționat crainicul Ioan, la Grohot — Ioan Strava, tot crainic. Aici mai sînt menționate Ribîța (*Ribicha mare*), Bulzești și *Wy Falw* (=Satu Nou) al cărui loc de așezare nu se poate stabili cu precizie.

Pe un alt afluent de dreapta al Crișului Alb — Obîrșia — sînt amintiți cnezi la Tirnăvița (*Nagomiria kenez*), Obîrșia (*Andreas kenez*) iar la Tomești un *Johannes crainicus*. Tot aici se aflau, ca posesiuni ale aceluiași voievod Ștefan Moga, satele Dobroț, Leauț și o așezare dispărută

era, în 1439, constituit din 45 sate și 5 predii⁸⁴. La 1525 din același district făceau parte 60 de așezări împărțite tot în două voievodate, De fapt aici sînt înglobate trei din cele șase districte menționate la 1390: *Kapolna*⁸⁵, *Arăneag*⁸⁶ și *Cladova*⁸⁷.

Cît de inconsecvent sînt transcrise numele satelor în conscrieri este dovedit de faptul că la 1525 din totalul de 60 de așezări menționate la *Kapolna Wydeke* numai 18 pot fi urmărite în conscrierile perioadei 1439—1464. Acest lucru nu numai pentru că unele au dispărut ori și-au schimbat numele ci și pentru faptul că ele erau superficial transcrise, nu întotdeauna pe baza contactului cu satele nominalizate. La acestea se adaugă și lipsa unor reguli de ortografie.⁸⁸

În jurul așezării *Kapolna* exista în secolul al XVI-lea o mare densitate de așezări, grupate mai ales pe valea Sighișoarei și afluenților săi dar și pe valca Crișului Alb, la est și vest de locul unde aceste două râuri se unesc. Este vorba de Honțșor, *Tryhwch* și *Pokol Falwa* (așezări dispărute, pe lângă Gurahont), Secașul de Jos și de Sus (azi a rămas numai cel de Jos), *Kerse Falva*, *Ferichora* (contopită în Mustești, lângă Gurahont), unde se afla un cnez, *Istwan Cwka*. La Secaș, la sfîrșitul secolului al XVI-lea este menționat voievodul Petru More⁹⁰. Tot în această zonă se găseau *Jarazlo Falwa*, cu un cnez ce se numea Mircea, Bonțești și Mustești. În această din urmă așezare, la 1525, este pomenit cnezul *Georgius Muzta*⁹⁰. El trebuie să fie descendentul aceluși Gheorghe Musta sub numele căruia figura satul la anii 1439 (*Mosta György falva*), desigur și el tot cnez aici⁹¹.

Între Gurahont și Brazii, în același district *Kapolna*, se aflau șase sate românești, azi dispărute ca nume: Finațe, Iliești, Vlădești, Zărești, Mozochești, Bălești. N-ar fi exclus ca reședința voievodatului să fi fost acum la Zeldiș (azi Iacobini) unde locuia voievodul Curtul Si⁹² și unde este menționat și un preot, Toader Stan. Satul Buceava-Șoimuș era încă despărțit în două: Buceavița și Șoimuș. Tot pe aici se afla satul Pănușești unde 11 capi de familie purtau numele de Pănușe și așezarea *Dragula Falwa* menționată la 1441 (*Dragoyafalwa*), la 1445 (*Dragwyafalwa*) și la 1464 (*Draculyafalwa*)⁹³.

⁸⁴ Fr. Pesty, o.c., p. 421—422.

⁸⁵ Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 79—92.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 94—95.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 96—98.

⁸⁸ Un exemplu de menționare diferită, pînă la schimbarea totală a unui toponim îl oferă așezarea *Mesteacădm*. Încercarea de a impune, la 1439, forma tradusă, *Nyirpatak* (=Pîrîul Mesteacămului), n-a rezistat. La 1561 este menționat sub forma *Masztaga* și, tot acum, *Magastaga* (!) care nu mai seamănă deloc cu forma inițială (*Csánki*, p. 741; S. Márki, *Arad- és Zaránd vármegye...*, p. 194, 367).

⁸⁹ *Cacióra-Glück*, p. 168. La 1561 la Mîsca între cei ce aveau aici posesiuni sînt amintiți Wolfgang (Lupu) More și văduva lui Ioan More. Lupu More mai este menționat la *Feltelek* (așezare dispărută, lângă Mîsca) iar un Matthias More la *Gäab* (așezare dispărută, lângă Șicula) — vezi în acest sens K. Rácz, *A Zarándi egyházmegye története*, 1880, Arad, p. 102—103. La *Taars* un Matthias More este menționat ca *pauper* (*Ibid.*, p. 104).

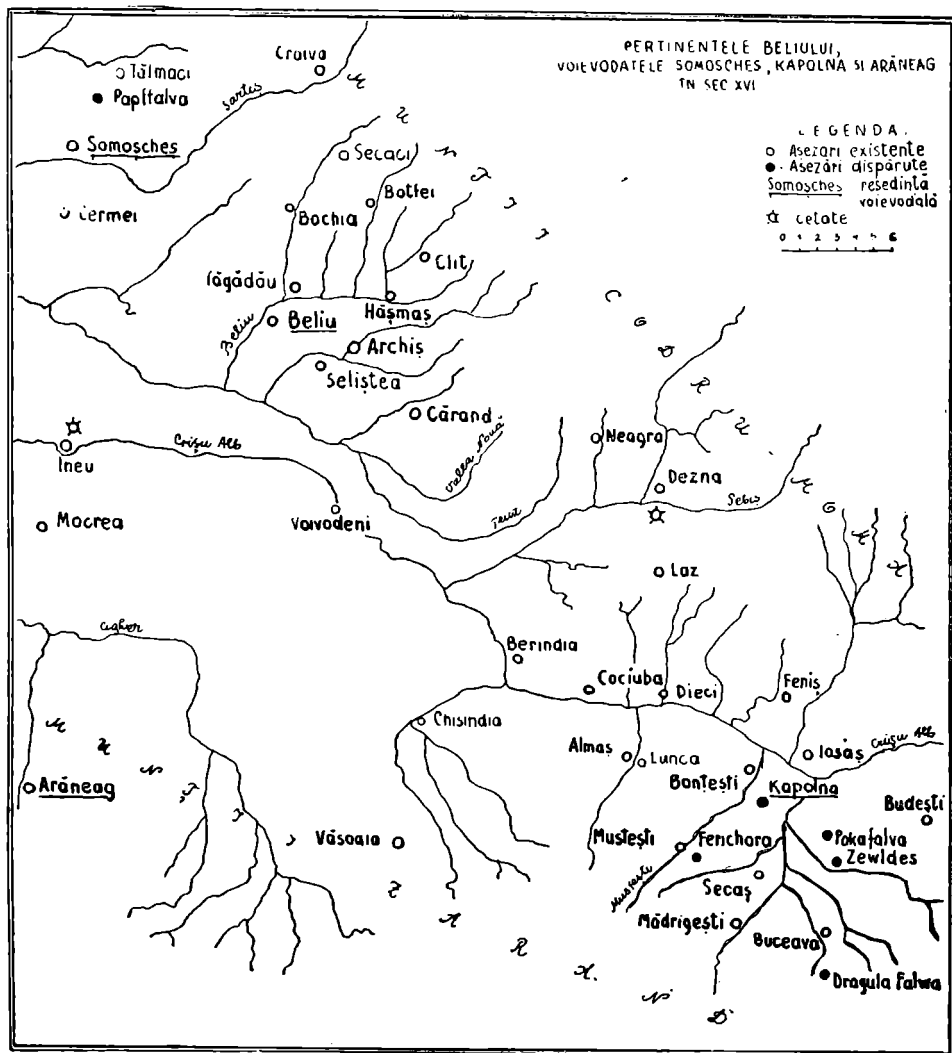
⁹⁰ Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 83.

⁹¹ *Csánki*, p. 740.

⁹² Vasile > Văsi > Sii. Vezi tot în acest district, la 1525: „Satul lui Văsi“ (*Wazzwy falwa*) — Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 81).

⁹³ *Csánki*, p. 729.

Sub virful Husului se găseau Mădrigești și alte trei sate, azi dispărute: Hărniciești, Sad și Sădișor. În zona Buteni — Almaș, pe Crișul Alb, o sumedenie de mici așezări, desigur românești, sînt nominalizate în urbariul din 1525: Căcărău (azi Joia Mare), *Fyztheto*, *Zerepsor* (azi dispărute) și Rostoci. *Pleska*, Plop, Almașu Mare și Mic s-au contopit dînd satul Almaș. Tot în Almaș s-a contopit și așezarea Lunca (*Lonkaa*) de unde era voievodul Nicolae Sturza, jude al nobililor din Zarand, la 1493⁹⁴. La Cehești era cnez un *Sandor Drachucya* iar la Balth aceeași funcție o în-deplinea Vlad Stan, ambele așezări fiind azi dispărute.

⁹⁴ Veress, VI, p. 264—266.

Un alt grup de sate sînt cele ce, la 1390, deja sînt menționate ca făcînd parte din districtul Arăneag. Toate au în componență numele Arăneag (*Felse-, Zekes-, Medwes-, Also-Aranyagh*). Una din acestea poartă prefixul *Zekes*, cu sensul de „reședință, așezare de scaun”. Toate erau situate pe Valea Mare, afluent al Cigherului, unde se afla și Cernez, azi dispărută⁹⁵. În Arăneag, fără să se menționeze în care din ele, la 1494, este menționat un voievod Ladislau care slujea cu armele în cetatea Șiria⁹⁶. Ceva mai tîrziu, la 1552, în apropiere de vărsarea riului Valea Mare în Cigher, la Chier, voievodul Martin stăpînea 19 porți⁹⁷.

La 1525 din districtul *Kapolna* făceau parte și satele de pe versantul de sud al Munților Zarandului, așezate pe valea Cladovei care se varsă în Mureș mai sus de Lipova și care, așa cum am văzut, din 1390, constituiau un district aparte. În, 1439—1441 șase sate aveau în nume radicalul *Kalodva*. În 1464 sînt patru așezări între care și una *Zekes-Kalodwa*, deci cea care este reședință. La 1525 erau nominalizate iarăși șase așezări. Una din acestea trebuie să fie și acea „Cladova cnezului Nicolae” menționată la 1439⁹⁸.

Pe cursul Teuzului și afluenților săi de sub Munții Codru Moma s-a aflat în evul mediu un district românesc care a aparținut domeniilor episcopiei catolice de Oradea. În conscrierea comitatului Bihor din 1552 districtul este reprezentat astfel:⁹⁹

— Beliu	34 porți — ale episcopiei cat. Oradea
— Pertinențele Beliului	88 porți — ale episcopiei cat. Oradea
— Bochia	5 1/2 porți — ale lui Simion Botha
— <i>Kocyhkeskeer</i>	19 porți — ale episcopiei cat. Oradea
— Seliștea	15 porți — ale episcopiei cat. Oradea
— Chier și Tăgădău	19 porți — ale voievodului Martin
— Archiș	10 porți — ale episcopiei cat. Oradea
— Mocirla, <i>Brodazo</i>	14 porți — ale episcopiei cat. Oradea
— Rogoz de Beliu	27 porți — ale episcopiei cat. Oradea
Total	235 1/2 porți

Sub pertinențele Beliului trebuie să înțelegem un număr de sate românești constituite într-o unitate distinctă ceea ce nu înseamnă că următoarele enumerate nu sînt și ele tot românești, cel puțin acolo unde este menționat Simion Botha și voievodul Martin. O dovadă este că, la 1581, cînd acest district făcea parte din domeniul cetății Oradea, el se compunea din următoarele așezări: Beliu, Secaci, Agriș, Tăgădău, Neagra, Hășmaș, Groșeni, Birzești, Cărandu Mic și Cărandu Mare, Nermiș și Voivodeni¹⁰⁰. Documentul de la 1581 fiind un registru de dijme, aici este menționat și un *connumerator* în persoana lui Ștefan Corva (=Corna,

⁹⁵ La 1406 această așezare făcea parte din domeniul cetății Agrișul Mare fiind menționată între satele românești de aici. Din 1439 și pînă în 1529 ea apare între pertinențele cetății Șiria (*Csánki*, p. 728).

⁹⁶ O. Lupaș, o.c., p. 15.

⁹⁷ Arhivele Statului Oradea. Instr. Litt. (*Conscrierea din 1552*), Fasc. II, nr. 16, f. 18 (În continuare, prescurtat: *Conscrierea din 1552*).

⁹⁸ *Csánki*, p. 734.

⁹⁹ *Conscrierea din 1552*, f. 18 v.

¹⁰⁰ Arh. Stat. Oradea, fond Ep. rom.-cat. Acte econ., dos. 2617, p. 203—207.

Cornea), *crainicus*¹⁰¹. Numărul porților este însă mult mai mic, în loc de 122 numai 77 (în Beliu — 10 porți iar în restul așezărilor, 66). Faptul trebuie explicat și prin desființarea proprietății episcopiei catolice orădene în urma Reformei (1557) și redistribuirii porților în favoarea micii nobilimi locale și ea în cea mai mare parte românească aici. În lipsa datelor nu putem decât să presupunem că familia Botha avea autoritatea cea mai mare în acest district¹⁰². La 24 martie 1600 sînt menționați frunțașii satelor din acest district care au preferat să se adreseze cu pricinile lor direct lui Mihai Viteazul decât marelui căpitan al cetății Oradea: Petru voievodul din Archiș, Ștefan voievodul din Seliște, Petru voievodul din Hășmaș, Nicolaie voievodul din Talva (=Craiva?), Andrei Nicodim voievodul din Botfei, Francisc Botha atestat la 1574 în Beliu, soția voievodului din Clit, voievodul Ioan, Lupu din Bochia¹⁰³.

La 1526 s-a realizat o conscriere a satelor aparținînd de cetatea Giula (Gyula, în R.P.U.). La acea dată din domeniu făceau parte trei orașe: Giula, Bichiș, Șimand. În toate trei locuiau și români. La *Karkowczya* sînt nominalizați doi capi de familie cu numele Thomas Wayda¹⁰⁴. În registrul de socoteli al aceluiași domeniu pe anii 1524—1527 este amintit Petru voievodul din Pil (*Petro wayda de Pewl*)¹⁰⁵, după cum, ceva mai tîrziu, la Tălmaci, un jude care fusese odinioară cnez: *Michael kenez judex* (1559)¹⁰⁶.

La 10 ianuarie 1495, Ioan Corvin acordă sub formă de *nova donatio* prin documentul emanat la Șomoșcheș lui Matei Zekel (adică voievod de Zeek, Seliște) și fiului său, voievodatul de Șomoșcheș care a fost al răposatului voievod Paul de Seliște. Documentul este reîntărit la Giula, la 27 septembrie 1500¹⁰⁷. Șomoșcheș, reședința voievodatului, era o așezare importantă avînd, la 1461 și drept de vamă¹⁰⁸. În jurul său se grupau sate românești: Vinători, Cermei, Tălmaci, Cărând, Seliște (ultima lîngă Cărând). La Seliște este menționat la 1600 un voievod cu numele Ștefan. Urmau apoi o serie de așezări azi dispărute: *Hodos, Thywadar, Berekfalwa, Papffalwa* (între Tălmaci și Șomoșcheș), *Kyralmezeye, Mazzagfalwa, Belyen*¹⁰⁹. În urbaniul domeniului Giula din 1561 la *Pertinentia Samolkezy* se precizează că: „*Hi Walachi sunt, nullis ordinariis censibus tenentur, neque nonis, neque decimis. Tenentur de singulis quinque porcorum unum dare*”¹¹⁰. Această informație este deosebit de prețioasă deoarece este una din ultimele menționări documentare a unei forme străvechi de obligație față de feudal a românilor. De data aceasta însă nu este vorba de „*quingagesima ovium*” ci de „*quingagesima porcorum*”!

Persistența instituției cneziale pe domeniul Șomoșcheș este dovedită și de menționarea, la 1659, în așezarea *Balintszeg* (la 1500, *Belyen*, probabil Băleni) a lui Lupul, Toma, Bălaj și Ignat fiii lui Demetrius Kenez,

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Vezi și un voievod Botha, la Neagra (*Caciara-Glück*, p. 168).

¹⁰³ *Tört. Tár*, 1884, p. 249.

¹⁰⁴ E. Veress, *Gyula város okl.*, p. 87—88.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 106.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 325.

¹⁰⁷ Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 86; Șt. Pascu, *Din trecutul județului Arad. Populația medievală pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *Ziridava*, 1980, p. 21.

¹⁰⁸ *Csánki*, p. 743.

¹⁰⁹ *Tört. Tár*, 1884, p. 249; A. Veress, o.c., p. 42.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 351.

eliberați din iobăgie prin răscumpărare¹¹¹. Este soarta pe care au avut-o și alți cnezi ajunși să-și poarte funcția ca nume de familie, nerenunțând la vechimea și importanța ei, dar decăzuți în stare de iobăgie.

Un district românesc trebuie să fi fost și cel care regrupa satele de pe valea Sebișului avînd centrul probabil la Dezna, așezare atestată la 1318 prin castelanul cetății de aici dar despre care astăzi știm încă prea puține lucruri.

Zarandul și cîmpia Aradului se integrează deci armonic în unitatea de organizare social-politică a teritoriului locuit de români. În spațiu aria de răspîndire a instituțiilor specifice cuprinde, practic, depresiunea Zarandului și cîmpia de la Crișul Negru și pînă jos, la Mureș. În timp, ea înseamnă întregul ev mediu, de la apariția documentelor feudale și pînă în veacul al XVIII-lea.

ANEXA

LISTA SATELOR DIN ZARAND ȘI CÎMPIA ARADULUI, VOIEVOZII ȘI CNEZII ACESTORA ÎN EVUL MEDIU*

- ACIUA, azi Avram Iancu, com. Virfurile, j. Arad. 1366: cn. Șerban (Pascu, *Voievodatul*, III, p. 519).
- ARĂNEAG, com. Tîrnova, j. Arad. 1493: vv. Ladislau (S. Márki, *Arad vm.*, p. 501—502).
- ARCHIȘ, com., j. Arad. 1600: Peter vajda (*Tört. Tár*, 1884, p. 249).
- BĂIA DE CRIȘ, com., j. Hunedoara. 1523: vv. Ștefan Moga (*Pascu-Hanga*, p. 127).
- BALDOVIN, com. Baia de Criș, j. Hunedoara. 1525: Bulzalb kenez, Dan kenez (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 63).
- BALTH (a.d., la vest de Hălmașiu). 1525: Wlad Zthan kenez (*Ibid.*, p. 92).
- BĂIȚA com., j. Hunedoara. 1451: vv. Moga și fiii săi Mihai și Sandrinus — împreună cu districtele Hălmașiu și Kopolna (*Csánki*, p. 753).
- BĂSĂRĂBIȚA, a. înglobată în Prăvăleni, com. Vața de Jos, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 71).
- BELIU com., j. Arad. 1574: vv. Francisc și Alexandru Botha (S. Márki, *A Fekete Körös és vidéke*, p. 38).
- BELYEN, BALINTSZEG (a. d. lg. Vinători, com. Mișca, j. Arad). *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat la 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae; a. făcea parte din voievodatul de Șomoșcheș (E. Veress, *Gyula város okl.*, p. 36); 1659: Lupul, Toma, Balazs și Ignat, fiii lui Demetrius Kenéz sînt eliberați din iobăgie (ASO, Fond C, Prot. act. regnic., t. IV, f. 56—56 v.).
- BEREKFALWA (a. d., pe lg. Șomoșcheș, j. Arad). *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat la 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae; a. făcea parte din voievodatul de Șomoșcheș (E. Veress, o.c., p. 36).
- BERINDIA, com. Buteni, j. Arad. 1746: cn. Betea (O. Lupaș, o.c., p. 24).
- BIRTIN, com. Vața de Jos, j. Hunedoara. 1445: vv. Ștefan (*Hurmuzaki*, XV/1, p. 33).

¹¹¹ Arh. Stat. Oradea, *Protoc. act. regnic.*, t. IV, f. 56—56 v.

* Abrevierile bibliografice sînt cele folosite în notele din studiul care precede lista noastră. Alte abrevieri: a.=așezare; cn.=cnez; com.=comună; d.=dispărută; j.=județul; lg.=lingă; por.=poartă (în sensul de unitate impozabilă); vv.=voievod. Menționăm că studiul a fost redactat în ianuarie 1989.

- BLĂJENI com., j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 76).
- BOCHIA, com. Beliu, j. Arad. 1600: vv. Farkas (=Lupu) — „Tört. Tár“, 1884, p. 249.
- BONTÊȘTI, com. Gurahonț, j. Arad. 1525: Theodor Wana (sau Vrana) kenez (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 83); 1746: cn. Iosif (O. Lupaș, o.c., p. 23).
- BOTFEI, com. Hășmaș, j. Arad. 1597: Nikodin Andras (Veress, vol. V, p. 66).
- BRAD oraș, j. Hunedoara. 1404: Ioan woywoda; 1445: vv. Ioan (Pascu, *Voievodatul*, III, p. 522—523).
- BROTUNA, com. Vața de Jos, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 69).
- BUCEAVA, azi Buceava-Șoimuș, com. Brazii, j. Arad. 1493: cn. Ștefan (S. Márki, *Aradvármegye és Arad*, p. 501—502); la 1525: erau trei a. cu acest nume: Buchawa — vv. Stephan Moga, Zthan Fawr kenez, Felse Buchawa — vv. Stephan Moga. La prima dintre aceste a. se precizează: „pertinet ad Kapolna“ (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 71—72).
- BUCES com., j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 75).
- BUCUREȘCI com., j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga, Michael kenez Plese (*Ibid.*, p. 64).
- BULZÊȘTII DE SUS com., j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 79).
- CĂPĂLNAȘ, com. Birciș, j. Arad. 1493: cn. Dan (S. Márki, o.c., p. 501—502).
- CĂPRUȚA, com. Bîrzava, j. Arad. 1493: cn. Bogdan (*Ibid.*).
- CĂRACI, com. Baia de Criș, j. Hunedoara. 1525: Johannes kenez (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 60).
- CERMEI com., j. Arad. *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat la 1500: vv. Matei de Seliștea (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae; a. făcea parte din voievodatul de Șomoșcheș (E. Veress, *Gyula város okl.*, p. 36).
- CHIER, com. Tirnova, j. Arad. 1552: Martini Vayvoda — por. 19, împreună cu a. Tăgădău (*Conscrierea din 1552*, f. 18).
- CHIUNGWL (a.d., pe domeniul cetății Șiria). 1525: vv. Stephan Moga, Simon kenez Luca (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 76).
- CHYEHESTH (a.d., pe domeniul cetății Șiria). 1552: Sandor Drachuya kenez (*Ibid.*, p. 92).
- CIUNGANI, com. Vața de Jos, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga, Zawarws (sau Ztavarws) kenez (*Ibid.*, p. 70).
- CLADOVA, com. Păuliș, j. Arad. 1439: „Cladova cnezului Nicolae“ (*Csánki*, p. 734).
- CLIT, com. Hășmaș, j. Arad. 1514: vv. Mircea (*Caciora-Glück*, p. 162); 1600: „Clyti vajdáné öcsösövel“ (=soția vv. din Clit, cu fratele mai mic) — „Tört. Tár“, 1884, p. 249.
- COCIUBA, com. Dieci, j. Arad. *Sfîrșitul sec. XVI*: vv. Botha (*Caciora-Glück*, p. 168).
- CRAIVA com., j. Arad. *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat în 1500: vv. Matei de Seliștea (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae (E. Veress, o. c., p. 36).
- CRĂCIUNEȘTI, com. Băița, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 66).
- CRÎȘCIOR, comună suburbană a orașului Brad, j. Hunedoara. 1404: vv. Boalya (=Bălea, Bălea) fiul lui Boar (S. Márki, o.c., p. 356); 1411: „jupanii“ Bălea și Laslău (Pascu, *Voievodatul*, III, p. 523); 1415: comitele de Timiș condamna la moarte pe „Boalya woywoda de Krestor“ (S. Márki, o.c., p. 302).
- CURECHIU, com. București, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 64).
- DOBROȚ, com. Tomești, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 62).
- DUMBĂVIȚA, com. Bîrzava, j. Arad. 1743: cn. Ioan Ciucurita „actualis knees“ (O. Lupaș, o.c., p. 22).
- DUPĂ PIATRĂ, com. Buceș, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Șiria*, p. 76).
- FELNAC, com., j. Arad. 1484: Ladislau „waywoda de Fellak“ (*Caciora-Glück*, p. 160).
- FENEWPATAKA (a.d., pe lg. Ribîța, j. Hunedoara — *Suciu*, vol. II, p. 327 sau Brad?). 1445: „Johannes de Fenywpataka“ (*Hurmuzaki*, XV/1, p. 33).
- FENIȘ, com. Gurahonț, j. Arad. 1746: cn. Lazăr (O. Lupaș, o.c., p. 23).

- FERICHORA (contopită în Mustești, com. Gurahonț, j. Arad). 1525: Istwan Cwka kenez (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 46).
- GROHOT, com. Bulzești de Sus, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 78).
- GYOS (a.d., la sud de Șemlac, j. Arad). 1339: vv. Bogdan și frații săi într-un conflict cu magistrul Teudos (*Caciara-Glück*, p. 160).
- HÄLMAGIU com., j. Arad. 1359: „Bybarch woyuoda Olakorum de Holmad“ (*Doc. Rom. Hist.*, C, vol. XI, p. 452—453); 1445: vv. Moga de Hălmagiu (*Caciara-Glück*, p. 162); 1446: vv. Moga (Hurmuzaki, I/2, p. 729); 1451: vv. Moga și fiii săi Mihai și Sandrinus (O. Lupaș, o.c.p. 14); 1514: Ștefan, Ioan și Mihai „fiii voievodului de odinioară Petru Moga de Hălmagiu“ (*Caciara-Glück*, p. 162); 1577: vv. Lupu (Moga) (*Ibid.*); 1600: vv. Lupu Moga de Hălmagiu, jude al nobililor din comitatul Zarand (Veress, VI, p. 264—266).
- HĂȘMAS com. j. Arad. 1600: „Péter vajda“ („*Tört. Tár*“, 1884, p. 249).
- HARTĂGANI, com. Băița, j. Hunedoara. 1525: vv. Ștefan Moga (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 65).
- HODOȘ (a.d., lg. Vinători, j. Arad). *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat în 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia Nicolae — a. făcea parte din voievodatul de Șomoșcheș (E. Veress, *Gyula város okl.*, p. 36); 1746: cn. Onu Bocatos (O. Lupaș, o.c., p. 23).
- IARAZLO FALWA (a.d., pe lg. Secaci, com. Beliu, j. Arad). 1525: Merche kenez (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 46).
- IERMATA NEAGRA, com. Zerind, j. Arad. 1241: vv. de Geroh (*Caciara-Glück*, p. 157).
- IOSAȘ, com. Gurahonț, j. Arad. 1396: Ștefan woyvuoda (Pascu, *Voievodatul*, III, p. 523).
- IWANCHY (a.d., la sud de Cladova, j. Arad). 1518: vv. Lazar — probabil voievod pe toată valea Cladovei (O. Lupaș, o.c., p. 16).
- KAPOLNA (a.d., lg. Crișul Alb, între Bontesti și Buceava-Șoimuș; în 1439 era sediul unui district cu 45 sate și 5 predii — *Suciu*, II, p. 348). 1451: Iancu de Hunedoara întărește pe vv. Moga asupra voievodatelor *Kapolna*, Hălmagiu și Băița pe care le-a stăpinit și înainte, împreună cu fiul său Mihai și cu celălalt fiu, Sandrinus (S. Márki, o.c., p. 360; Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 71, 86).
- KAROWDEVA, a.d., pe lg. Șomoșcheș. *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat în 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae — a. făcea parte din voievodatul de Șomoșcheș (E. Veress, o.c., p. 36).
- KAYNELESTH (a.d., undeva pe lg. Băița, j. Hunedoara). 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 66).
- KELEMENESTH, (a.d., pe lg. Crăciunești, com. Băița, j. Hunedoara). 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*).
- KEWELESTH, (a.d. pe lg. Tomești, j. Hunedoara). 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*), p. 62.
- KUKUYESTH (a.d., adnotare pe margine: *pertinet ad Kapolna*). 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 73).
- KYS KAPOLNE (a.d., pe lg. *Kapolna*, j. Arad). 1525: Thornya kenez (*Ibid.*, p. 90).
- LAZ, com. Dezna, j. Arad. 1561: cn. Tol Nikle (!) — „*Tört. Tár*“, 1895, p. 367.
- LEAUȚ, com. Tomești, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 63).
- LONKAA (a.d., contopită în Almaș, j. Arad). 1493: vv. Nicolae Sturza, jude al nobililor din Zarand (Veress, VI, p. 264—266); 1525: Petrus Kelye Krainic (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 91).
- LUNCOIU, azi Luncoiu de Jos și de Sus, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 68).
- MARRA FALWA (a.d., în părțile Țiriei, j. Arad). 1525: Marra Vazika kenez (*Ibid.*, p. 81).
- MAZZAGFALWA (a.d., pe lg. Șomoșcheș, j. Arad). *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat în 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae — a. făcea parte din voievodatul de Șomoșcheș (E. Veress, *Gyula város okl.*, p. 36).

- MIHĂILENI, com. Buceș, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga, Merre kenez (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 74—75).
- MUSTEȘTI, com. Gurahonț, j. Arad. 1525: Georgius Muzta kenez (*Ibid.*, p. 83).
- MYKLOSFALVA (a.d., în părțile Țiriei, j. Arad). 1475: „Wayda de Myklosfalwa“ (*Csánki*, p. 740).
- NAGOIZA, NAGOJA (a.d., pe lg. Curechiu, com. București, j. Hunedoara). 1525: Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 67).
- NĀDAB, sat aparținând orașului Chișineu Criș, j. Arad. 1401: Stefan, fiul vv.-ului de Nădab ajunge comite de Zarand; 1402: același ajunge vicevoievod al Transilvaniei (*Stephanus, filius voyvodae de Nadab vicevoievoda Transilvaniae*) — Pascu, *Voievodatul*, III, p. 523; 1423: vv. Toma de Nădab (O. Lupaș, o.c., p. 13).
- NEAGRA, com. Dezna, j. Arad. 1597: vv. Botha de Neagra (*Caciara-Glück*, p. 168).
- OBIRȘIA, com. Tomești, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga, Andreas kenez (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 61).
- ORMINDEA, com. Băița, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 67).
- PAPFFALWA (a.d., între Tălmăciu și Șomoșcheș, j. Arad). *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat în 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae — a. făcea parte din voievodatul de Șomoșcheș (E. Veress, o.c., p. 36).
- PEȘTERA, com. Băița, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 66).
- PILU com., j. Arad. 1527: „Petro Wayda de Pewul“ (E. Veress, o.c., p. 106).
- POTINGANI, sat aparținând orașului Brad, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 77).
- PRAVĂLENI, com. Vața de Jos, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 70).
- RAKOS (a.d., între Hărtăgani și Trestia, j. Hunedoara). 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 65).
- RIBICIOARA, com. Ribîța, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 77).
- RIBÎȚA com., j. Hunedoara. 1404—1415: vv. Bălea (Bolea) și fiul său Vasile („*Transilvania*“, XLVIII, 1917, p. 18); 1445: vv. Șerban și Ioan de Ribîța (*Hurmuzaki*, vol. XV/1, p. 33); 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 77).
- RIȘCA, com. Baia de Criș, j. Hunedoara. 1525: Andreas vayda (*Ibid.*, p. 59).
- RIȘCULIȚA, com. Baia de Criș, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 63).
- RUDA, sat aparținând orașului Brad, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (*Ibid.*, p. 69).
- SECAȘ, com. Brazil, j. Arad. 1597: vv. Petru More (*Caciara-Glück*, p. 168).
- SELIȘTEA, com. Cărand, j. Arad. 1495, reconfirmat în 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae (E. Veress, o.c., p. 36); 1600: Zekely Istvan vajda („*Tört. Tár*“, 1884, p. 249).
- SÎRBI, com. Hălmăgel, j. Arad. 1525: „Stephanus kenez habet vineam, boves VI“ — în *Also Raczfalw* (=Sîrbii de Jos); „Michaelis wayvode habet vineam, boves VIII, Ec. IIII, Oues XL. Demien vayda h(abet) vineam, boves VIII, ec. XVI, oues IIII. Petrus Balasfi kenez. Intre equites libertini este menționat și un Georgius Wayda (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 53, 54—55).
- STĂNIIA, com. Buceș, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga, Marco kenez, Demetrius kenez (*Ibid.*, p. 75).
- STEJĂREL, com. Luncoiu de Jos, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga — a. se numea pe atunci Scroafa (*Scrophia*) — (*Ibid.*, p. 68).
- ȘEBIȘ oraș, j. Arad. 1746: cn. Petru Hazi (O. Lupaș, o.c., p. 23).
- ȘICULA com., j. Arad. 1746: cn. Florea (*Ibid.*).
- ȘOIMUȘ, înglobat în Buceava-Șoimuș, j. Arad. 1493: cn. Stanislau (S. Marki, o.c., p. 501—502).
- ȘOMOȘCHEȘ, com. Cermi, j. Arad. 1495: vv. Pavel, răposat la această dată; 1495, reconfirmat în 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae, stăpînesc voievodatul de Șomoșcheș (E. Veress, o.c., p. 36).
- TAGĂDAU, com. Beliu, j. Arad. 1552: Martin vayvoda por. 19, împreună cu a. Chier (*Conscrierea din 1552*, f. 18).

- TALMACI, com. Craiva, j. Arad. *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat la 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae (E. Veress, o.c., p. 36); 1599: Michael kenez, judec (Ibid., p. 325).
- THYWADAR (a.d., pe lg. Șoșmoșcheș, j. Arad). *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la data întocmirii documentului; 1495, reconfirmat la 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae (E. Veress, o.c., p. 36).
- TÎRNAVIȚA, com. Hălămgel, j. Arad. 1525: vv. Stephan Moga, Nagomiria kenez (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 61).
- TOMEȘTI com., j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Ibid., p. 62).
- TRESTIA, com. Băița, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Ibid., p. 65).
- ȚARĂȚEL, sat aparținând orașului Brad, j. Hunedoara. 1404: vv. Bolya (= Bălea Bălea) fiul lui Boar de Crișcior (S. Márki, o.c., p. 356).
- ȚEBEA, com. Baia de Criș, j. Hunedoara. 1525: Andreas kenez — în Țebea (Czebe) și Janus crainik în Țebea de Jos (Also Czebe) — Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 59).
- VACA, azi Crișan, com. Ribița, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Ibid., p. 73).
- VALEA BRADULUI, lg. Brad, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Ibid., p. 74).
- VALEA MARE DE CRIȘ, com. Tomești, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Ibid., p. 69).
- VAȚA DE JOS com., j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga, Stephanus kenez, Barbul kenez (Ibid., p. 72).
- VAȚA DE SUS, com. Vața de Jos, j. Hunedoara. 1525: vv. Stephan Moga (Ibid.).
- VĂSOAIA, com. Chisindia, j. Arad. 1746: cn. Petru Cerb (O. Lupaș, o.c., p. 23).
- VINĂTORI, com. Mișca, j. Arad. *Înainte de 1495*: vv. Pavel, răposat la această dată; 1495, reconfirmat la 1500: vv. Matei de Seliște (Zekel Mathe) și fratele acestuia, Nicolae (E. Veress, o.c., p. 36).
- WALYA LONGA (a.d., înglobată în Luncoiu de Jos, j. Hunedoara). 1525: vv. Stephan Moga (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 69).
- WAZZWY FALWA (a.d., pe lg. Dezna). 1525: „Thodoran kenez, pauper“ (Ibid., p. 81).
- WY FALW (a.d., contopită în Buteni, j. Arad). 1525: vv. Stephan Moga (Ibid., p. 79).
- ZDRAPȚI, sat component al com. Crișcior, j. Hunedoara. 1404: vv. Bolya (= Bălea, Bolea), fiul lui Boar de Crișcior („*Transilvania*“, XLVIII, 1917, p. 18).
- ZELDISSOR (a.d., identică probabil cu a.d. Zeldesel, pe lg. Iacobini, j. Arad) 1525: vv. Stephan Moga — adnotare pe margine: „*pertinet ad Kapolna*“ (Prodan, *Domeniul Țiria*, p. 73).

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE DESPRE RAPORTURILE LUI MIHAI POPESCU CU REVOLUȚIA LUI HOREA

de
GHEORGHE GORUN

Problema instigatorilor la revoluție din timpul marii mișcări sociale din anul 1784, condusă de Horea, este, fără îndoială, un subiect spectaculos dar, în același timp, și riscant. Este spectaculos, fiindcă vizează aspecte obscure ale ei, detalii arareori surprinse de documente. Și, chiar dacă au intrat în obiectivul vreunui act, acesta conține, de obicei, atâtea elemente subiective încât crează mai degrabă impresia unei legende, decît a unui fapt istoric real. Pe de altă parte, este riscant fiindcă o analiză cît de cît corectă a evenimentelor bazate pe aceste elemente subiective poate ușor eșua în superficialitate, și nu neapărat din vina cercetătorului.

Primul cercetător care s-a ocupat îndeaproape de instigatorii la revoluția din anul 1784 este Carl Göllner, care în anul 1936 a publicat un studiu destul de consistent ce viza posibila contribuție la revoluție a lui Mihai Popescu și Salis¹, „emisarii“ cei mai cunoscuți de istoriografie, dar a căror activitate alături de țărani nu poate fi demonstrată, în ciuda unor întinse cercetări documentare. Istoriografia ulterioară aceluia an 1936 nu înregistrează progrese pe această linie, dar odată pusă problema, nu mai poate fi ocolită.

În *Cuvîntul de încheiere* al monografiei dedicate revoluției lui Horea, apărute în 1979, acad. David Prodan consideră necesar să precizeze că revoluția a fost, după părerea sa, de la început și pînă la sfîrșit, o treabă țărănească, din care au fost excluși toți factorii ce ar fi putut juca vreun rol: intelectualitatea, instigatorii, francmasoneria, curtea imperială și însuși împăratul². În ciuda poziției sale intransigente în chestiunea instigatorilor, acad. David Prodan nu poate, totuși, exclude cu desăvîrșire acest eventual aport. Prin urmare, admite că: „Acestea și dacă au fost, n-au putut fi decît tangențiale, periferice, nu de esență“³. Să mai remarcăm și faptul că, pe tot parcursul monumentalei sale opere, acad. David Prodan nu lasă celor doi instigatori notorii — Salis și Mihai Popescu —

¹ Carl Göllner, *Participarea emisarilor Mihai Popescu și Salis la revoluția lui Horea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, Cluj, 1936, p.

² David Prodan, *Răscoala lui Horea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, vol. II, p. 706.

³ *Ibidem*.

nici o șansă de a contribui, într-un fel sau altul, la revoluție⁴. Și nu întîm-plător. Nici un act, care a stat la baza foarte abundentei sale documentații nu putea să-l îndemne spre alte concluzii.

Cu cîțiva ani mai tîrziu, beneficiind și de alte perspective documen-tare, acad. Ștefan Pascu nu se arată chiar atît de tranșant: fără a intra în amănunte, vorbind de Salis, admite că acest personaj nu este încă îndeajuns de lămurit⁵, lăsînd să se înțeleagă că problema instigatorilor nu este închisă.

Apariția instigatorilor în timpul desfășurării revoluției lui Horea nu a fost stabilită cu precizie. În aparență „descoperirea” lor poate fi atri-buită nobilimii, care, neadmițînd să fie considerată ca vinovată de revol-tarea țărănimii ardelene, a căutat — și a găsit în însăși actele de ema-nație imperială — țapi ispășitori. Primul indiciu al unei prezențe străine, neobișnuite, în rîndul țăranilor este oferit de înșiși aceștia. În multe declarații țărănești apar, cu insistență, persoane care, prin detalii vesti-mentare, se detașează de portul cotidian țărănesc obișnuit, fiind remar-cați imediat de martorii oculari⁶. Mentalul țărănesc începe să lucreze și, încercînd să legitimizeze mișcarea, vîd în aceste persoane trimiși impe-riali, „emisari secreți”, ofițeri imperiali, care ar juca rolul unor consi-lieri, „sfătuitori”, pe lîngă conducătorii revoluției. Această autosugestio-nare colectivă își are, foarte probabil, originea în afirmația lui Horea că ar fi în posesia unui ordin imperial de înarmare și militarizare a iobă-gimii ardelene, pe care Cloșca l-ar fi arătat mulțimii la Brad și Mes-teacăn, cu cîteva zile înainte de izbucnirea revoluției.

Printre amănuntele vestimentare care sar cel mai adesea în ochii martorilor sînt: căciula cu chivără verde sau roșie „așa cum poartă și sol-dații”, hainele împodobite cu fir de aur și, mai rar, și numai în cazul martorilor cu o instrucție cît de cît mai înaltă, că persoana ar fi știutoare de carte. Pe de altă parte, apariția așa-zisilor instigatori este semnalată cel mai adesea din Zarand, zonă aflată sub comanda operațională a lui Crișan⁷, pe unde a acționat, spre exemplu, și Ion Fîrțală zis și Frunzilă,

⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 285, 322, 363—366, 368, 369, 440, 443, 449, 456, 477, 478, 492, 508, 535, 536, 540, 543, 553—555, 561, 574, 590—592; vol. II, p. 29, 181, 300, 332, 346, 378, 379, 392, 437, 649—651, 663, 665—667, 677, 685, 703, 704.

⁵ Ștefan Pascu, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, Editura Mi-litară, București, 1984, p. 225.

⁶ David Prodan, *op. cit.*, *passim*. În cursul anchetei făcute de juratul din Vașcău al comitatului Bihor, Adam Varasdy, împreună cu provizorul domenal Francisc Szotoczky, în 16 noiembrie 1784, preotul din Aciuia, Popa Dumitru, a remarcat prin-tre răsculații veniți în satul lor „un om de statură mijlocie, cu fața curată, blond, cu ochii negri, într-un suman lung, alb, fără postav, cu căciula îmblănită din postav de culoare verde, așa cum poartă soldații”, pe care martorul îl crede știutor de carte. Documentul în Hajdu-Bihar megyei levéltár, *fond Biharmegyei közgyűlést iratai* (Arhiva județului Hajdu-Bihar, *fond Actele congregației comitatului Bihor*, în continuare A.J.H.B., *fond Actele BH*), dosar IV.A.11.1., fascicol II-1/C, f. 249—250, menționat și de David Prodan, *op. cit.* I, p. 303 (după *Caielele de documente* co-piate de Nicolae Denșuşianu în arhivele din Transilvania și Ungaria, vol. XXIX, f. 94—95, aflate la Biblioteca Academiei R. S. România din București, la secția de manuscrise).

⁷ În cursul primăverii anului 1984 am găsit în Biblioteca Episcopiei Reformate din Debrecen (R. P. Ungară) 55 de scrisori ale unor persoane — mai ales preoți reformați, dar și funcționari comitatensi — din aria răscoalei lui Horea, mai ales

om cu știință de carte și cunoscător al mai multor limbi, care a servit și în armată și a călătorit prin multe părți⁸. Prins mai târziu decât principalii conducători, a încercat să reaprindă mișcarea în primăvara anului 1785; ar fi putut fi luat drept „străin” de către localnici, drept „emisar” al rășcoalei. Desigur, în lipsa unei descrieri precise a acestor instigatori, precum și a lui Frunzică, este greu a pune semnul egalității între cei doi termeni ai ecuației. Dar credem că în împrejurările revoluției, când mase mari de oameni se deplasează pe spații geografice mai întinse decât în mod obișnuit, când în lumea satelor vin persoane necunoscute, puteau fi luați drept „emisari secreți”, sau instigatori, chiar și țărani care aveau eventual un nivel socio-cultural mai înalt decât media.

Imediat după izbucnirea revoluției lui Horea relatările ce provin din mediu nobiliar nu vorbesc încă de instigatori. Iar prima referire la instigatori se face abia în 10 noiembrie 1784, în scrisoarea baronului Ștefan Kemény către baronul Wolfgang Bánffy⁹, deci din *afara* ariei revoluției, dar din mediul nobiliar conducător al Transilvaniei, din cercurile grupate în jurul guvernului.

Pe de altă parte, în părțile ardelenе vestice găsim prima referire nobiliară la instigatori aproape imediat după izbucnirea revoluției. La 3 noiembrie 1784 vicejudele nobiliar din Pleșcuța, aparținând comitatului Arad, numit Clement Kozma, îl informează pe Francisc Szotoczki, provizorul domeniului din Vașcău că „... la 1 noiembrie... s-a strecurat în comitatul nostru (venind) dinspre moți, acel vestit și renumit seductor Salis, care a cîștigat inima poporului de rînd; a răsculat poporul de rînd într-o asemenea măsură, încît au început să omoare, să ardă și să pustiască nobilimea, *despre care spun că nu mai există*...”¹⁰ Nici un cuvînt despre Horea, sau ceilalți conducători, meritul exclusiv al izbucnirii rășcoalei fiindu-i atribuit lui Salis! Și tot din comitatul Arad pornește pentru prima dată — sub forma unui desen — emblema cu inscripția „Horia Rex

din Zarand, care aveau legături — oficiale sau personale — cu această episcopie. Respectivеle scrisori au fost semnate de Kormos László, *A Türelmi Rendelet és a tiszántúli protestánsok* (Edictul de toleranță și protestanții de dincolo de Tisa), în *A debreceni Déri Múzeum évkönyve*, 1980, Debrecen, 1982, p. 147, nota 48. Custodele colecției de manuscrise a bibliotecii ne-a dat spre cercetare, în sala destinată acestui scop în chiar incinta Colegiului reformat din Debrecen, manuscrisul cu cota 472, de fapt un coligat de dimensiuni mari (aproximativ 60×45 cm), care conținea scrisorile amintite. Dar, după o consultare de 20 de minute, la indicația conducerei Episcopiei Reformate din Debrecen, manuscrisul ne-a fost retras și interzisă cercetarea lui. Orice dialog cu conducerea numitei episcopii pe tema manuscrisului ne-a fost blocat. Nu a fost luată în considerare nici aprobarea scrisă a liberei cercetări a fondurilor bibliotecii episcopiei amintite, eliberată pe numele nostru de autoritatea de stat care se ocupă cu problemele bisericilor din Ungaria. (Országos Egyházügyi Hivatal — Oficiul de stat pentru problemele bisericilor). Singura explicație furnizată de conducătorul bibliotecii, ca și cum ea ar veni din partea conducătorului de atunci al Episcopiei Reformate din Debrecen, a fost aceea că conținutul scrisorilor aruncă o pată asupra istoriei bisericii reformate din acea vreme. Oare pot fi considerate acestea drept o autocritică în perspectiva celor 200 de ani care au trecut de atunci? Deși am fi preferat să judecăm noi aceasta, pe baza consultării scrisorilor, care, foarte probabil, pot să iasă la iveală și din alte fonduri arhivistice, care nu sînt închise cercetării științifice.

⁸ David Prodan, *op. cit.*, II, p. 551—553.

⁹ *Ibidem*, I, p. 440.

¹⁰ A.J.H.B., *fond Actele BH*, dos. IV'A.1/b, nr. 1436, fascicul III, 1784, cutia 171.

Daciae“ și o inimă străpunsă de un pumnal¹¹, devenită mai nou atît de celebră, cu toate că ea este în întregime o invenție nobiliară ce voia să demonstreze Consiliului Locumtenențial din Buda și, prin el, Curții imperiale, semnificațiile naționale și politice ale mișcării românești și nu cele sociale, reale, care ar fi atras pînă la urmă învinovățirea nobilimii ca principală cauzatoare a răscoalei.¹²

Este foarte ușor de stabilit cum au devenit Minai Popescu și Salis instigatori la răscoală, cum de alegerea nobilimii i-a vizat pe cei doi. Fiindcă dintre cei care erau dați în urmărire de poliția secretă imperială în toamna anului 1784 numai ei doi puteau fi puși în legătură cu mediul țărănesc din Transilvania: Mihai Popescu fiindcă era român și se găsea în serviciu militar rusesc, iar Salis fiindcă era suspectat de recrutarea țăranilor români de aici în folosul regimului țarist.

La 23 septembrie 1784 este trimisă tuturor comitatelor descrierea lui Ignatz Christian Herzog, care s-a autonumit și Iulius Ignatz Salis von Salfeld, de 39 ani, originar din Silezia, cu fața deschisă, cu ochi negri, numai că era brunet¹³! Ordinul poliției vieneze este expediat de Consiliul Locumtenențial din Buda la 5 octombrie 1784 și a putut ajunge la comitate cu două săptămîni înainte de izbucnirea răscoalei lui Horea,

¹¹ Magyar Országos Levéltár Budapest, *Helytartótanács levéltára*, „C“ szekció (Arhiva Națională a Ungariei Budapest, Arhiva Consiliului Locumtenențial, Secția „C“, în continuare A.N.U., s. C.L.) C. 44 (Dep. pol. com.), 1785, *fond 292, passim*. Dintre comitatele ardelenе vestice cea mai intensă corespondență cu Consiliul Locumtenențial despre revoluția lui Horea a avut-o comitatul Arad, care nu s-a limitat numai la expedierea rapoartelor curente, cerute de obișnuita procedură sau, eventual, pretinse de Consiliul Locumtenențial, ci s-a străduit să ofere Consiliului informații suplimentare, ba chiar a și manipulat informațiile pentru a obține măsuri de reprimare, sau de anihilare a țăranimii, după propria dorință. Aceasta i-a atras chiar, pînă la urmă, și observații din partea comisarului imperial, contele Anton Jankovics (*Ibidem*, *fond 290* și C.53 (Dep. publ. pol.), 1785, *fond 13, passim*).

¹² Nobilul bihorean Gabriel Baranyi nu își face iluzii cu privire la cauzele reale ale răscoalei lui Horea. Într-o scrisoare din 29 noiembrie 1784, trimisă din Mișca, lui Ioan Beöthy, primul vicecomite al comitatului Bihor, îi scrie acestuia: „În fața celui căruiu îi este cunoscut felul în care sînt chinuți iobagii din Transilvania de către stăpîniții lor de pămînt, nu există mirare pentru faptul că aceia sînt atît de predispuși la asemenea extremități“. Pe de altă parte, Gabriel Baranyi nu amintește de posibilitatea ca răscoala să fi fost provocată de instigatori, ori fiindcă ideea aceasta nu ajunsese pînă la el, ori fiindcă a considerat-o atît de ne-realistă, încît n-a mai crezut a fi necesară a o aminti într-o epistolă foarte deschisă și sinceră, scrisă unui membru al familiei sale și de la care voia să afle de fapt chiar adevărul despre răscoală (A.J.H.B., *fond Actele BH*, dos. IV.A.11.1., fascicol II-1/C, f. 302—303, De fapt nici celălalt partener la menționatul schimb epistolar, primul vicecomite al comitatului Bihor, Ioan Beöthy, care peste cîteva luni va fi distins de împăratul Iosif al II-lea cu titlul de consilier imperial pentru eficiența măsurilor luate pentru limitarea efectelor răscoalei asupra Bihorului, nu crede nici el că revoluția lui Horea ar fi provocată de instigatori. În raportul său din 11 noiembrie 1784, adresat Consiliului Locumtenențial, Ioan Beöthy îl amintește pe *famosul seductor Salis*, dar numai în contextul explicațiilor pe care le furnizează asupra modului în care a fost informat de izbucnirea mișcării. Beöthy a aflat de debutul răscoalei din scrisoarea lui Clement Kozma din Pleșcuța, care a fost trimisă provizoriului din Vașcău; expeditorul ei a afirmat, într-adevăr, că țăranii au fost răsculați de Salis. Dar în rapoartele următoare trimise Consiliului Locumtenențial — cunoscute pînă la ora actuală și publicate de noi — nu mai face nici o menționare a posibilitilor instigatori (V. Gheorghe Gorun, *Rapoartele comitatului Bihor din timpul răscoalei lui Horea*, în *Crisia*, XVII, Oradea, 1987, p. 252—261).

¹³ A.J.H.B., *fond Actele BH*, dos. IV.A.1/b, nr. 1580, fascicol III, 1784, cutia 172.

fiind, deci, încă proaspăt în memoria administrației nobiliare comitatense¹⁴.

Circulara de urmărire a lui Mihai Popescu este datată 2 noiembrie 1784¹⁵, din această cauză el este inclus de nobilime pe lista suspectilor mai târziu. Cariera lui de instigator la răscoală este ușurată și de mențiunea din circulară că posedă o uniformă militară rusească, mențiune ce stimează fantezia nobilimii, ce nu putea scăpa prilejul să distingă în spaatele lucrurilor și o relație pravoslavnică.

Dacă avem în vedere contribuțiile lui Carl Göllner și David Prodan, precum și considerațiile noastre de mai înainte, nici nu mai este necesar să subliniem că nici Mihai Popescu și nici așa-numitul Salis nu au fost instigatori, contribuția lor la răscoală lui Horea fiind imaginară. Numai că lucrurile nu stau întocmai așa, cel puțin în ceea ce-l privește pe Mihai Popescu.

Severa supraveghere a drumurilor, podurilor și punctelor obligatorii de trecere, instituită cu ocazia răscoalei lui Horea, nu a întârziat să-și aducă rezultatele. La mijlocul lunii decembrie sînt interceptați în orașul liber Debrecen — aflat pe teritoriul comitatului Bihor, căruia nu îi era subordonat administrativ — două persoane aflate în trecere: Mihai Biró și Iosif Imre. La controlul actelor de liberă trecere aceștia au prezentat un pașaport comun, eliberat de magistratul capitalei imperiale, Viena, perfect valabil¹⁶. Cei doi se găseau în drum spre casă, venind de la Viena, unde cel de-al doilea fusese în audiență la împărat, căruia îi prezentase o petiție.

La o mai atentă cercetare a celor doi călători, s-a găsit un act scris cu litere chirilice și semnat — cu litere latine — „Lieutenant de l'armée de Rusie Mihail de Popescul”¹⁷. Bineînțeles, cei doi călători au fost arestați și cercetați de judele substitut al orașului Debrecen. Ni s-au păstrat ambele procese verbale luate cu ocazia interogatoriilor separate la care au fost supuși cei doi călători¹⁸ și care au fost înaintate, împreună cu actul semnat de „Mihail de Popescul”, Consiliului Locumtenential de la Buda, la 24 decembrie 1784¹⁹.

Interogatoriul luat în zilele de 23 și 24 decembrie 1784 lui Mihai Biró este peste măsură de interesant, oferind informații noi referitoare la presupusul instigator la răscoală Mihai Popescu. Aflăm că Mihai Popescu nu a fost originar din Țara Românească sau Moldova, ci era ardelean, din Brașov, și provenea dintr-o familie de negustori pe care Mihai Biró îi consideră greci. După spusele lui Biró, mama lui Popescu mai locuia încă în acel moment la Brașov.

Mihai Popescu și-a făcut școala — probabil primară — la Brașov, fiind coleg cu Mihai Biró. Amănuntul este ciudat, fiindcă diferența de vîrstă între cei doi era nu mai puțin 10 ani...! Probabil că au urmat cursurile aceleiași școli brașovene, dar în ani de studii diferiți. După terminarea școlii, cei doi s-au pierdut din vedere. S-au reîntîlnit după mai

¹⁴ *Ibidem*.

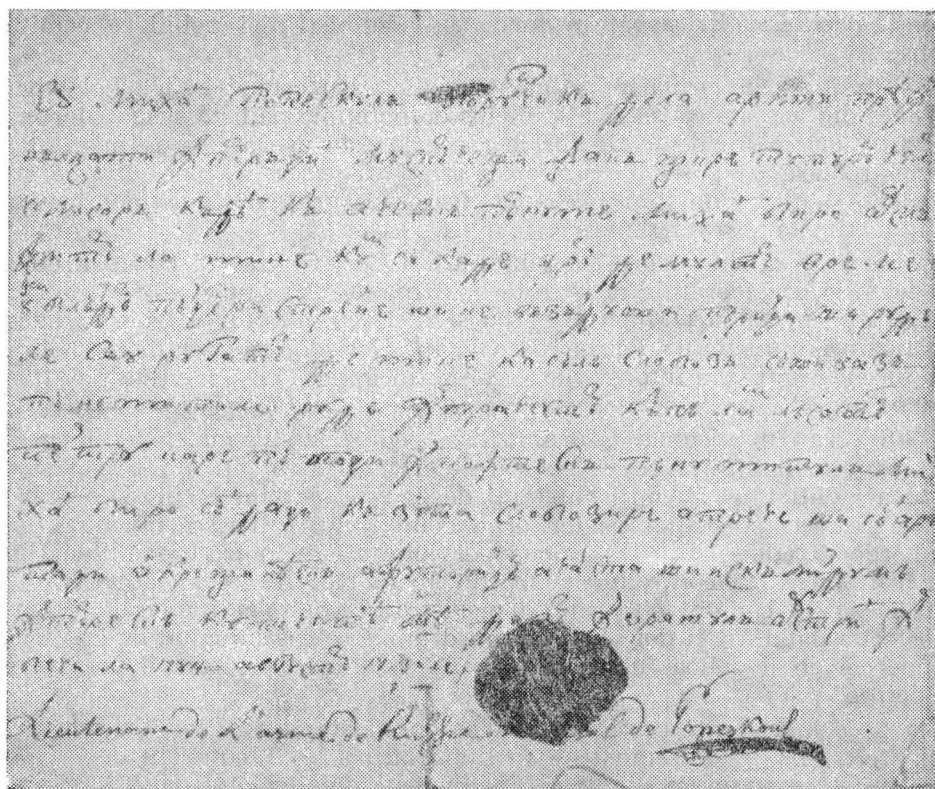
¹⁵ *Ibidem*, nr. 207, fascicol I, 1785, cutia 172.

¹⁶ A.N.U., s.C.L., C.53 (Dep. publ. pol.), 1784, *fond 13*, pachet 151, f. 97.

¹⁷ *Ibidem*, f. 98.

¹⁸ *Ibidem*, f. 100—102 și 103—105.

¹⁹ *Ibidem*, f. 106—107.

mulți ani la Iași, unde Mihai Popescu, acum ofițer în armata țaristă, a venit — în compania unor ofițeri polonezi din aceeași armată — să prezinte felicitări voievodului de atunci al Moldovei, Alexandru Mavrocordat. Mihai Biró ajunsese la Iași ca însoțitor al unui inginer militar, cu rangul de căpitan — foarte probabil austriac. După întâlnirea celor doi foști colegi, Mihai Biró intră în slujba lui Mihai Popescu, ce urma să facă o călătorie mai lungă prin Europa Centrală, avînd ca destinație finală Viena. Mihai Biró, doritor a vedea țări și a învăța limbi străine, îl urmează în calitate de valet.

În aprilie 1784 cei doi au pornit din Iași, cu diligența, pe un traseu ce a atins Camenița, Lemberg și Cracovia, ajungînd la Viena în jurul datei de 20 mai a aceluiași an. În ce privește motivul călătoriei lui Mihai Popescu la Viena, valetul său nu știa mare lucru, decît că voia să învețe acolo limba... franceză! După știința sa, Popescu cunoștea limbile germană, italiană, rusă și română (nu și greacă, va fi fost într-adevăr greaca limba sa maternă și, prin urmare, Mihai Biró nici nu o mai amintește?). În ceea ce privește durata călătoriei, este ciudat că de la Lemberg și pînă la Viena ea a durat aproximativ o lună, fapt care a trezit curiozitatea anchetatorilor.

După ce servește în slujba lui Mihai Popescu în jur de două luni în Viena, cei doi se despart. Această despărțire este și ea curioasă. Mihai

Biró afirmă că a găsit o slujbă mai bună — nu spune unde — și a voit a-l părăsi pe Popescu. Numai că acesta nu s-a arătat dispus a-l elibera din serviciu; altercația se termină în fața unui tribunal, care hotărăște ca Mihai Biró să fie lăsat să plece de fostul său coleg de școală. Între timp Mihai Biró s-a întâlnit la Viena cu Iosif Imre, pe care necazurile l-au dus pînă la împărat. Din interogatoriu nu putem deduce dacă Mihai Biró a profitat de slujba mai bună pe care a găsit-o. Aproape sigur că nu, întrucît imediat după ce încetează serviciul la Mihai Popescu, solicită de la magistratul orașului Viena un pașaport pentru a putea să se întoarcă acasă în Transilvania. În ziua de 1 septembrie 1784 i se și eliberează pașaportul solicitat²⁰. Și totuși nu părăsește Viena, așteptînd pînă în luna noiembrie a aceluiași an.

Din interogatoriile care li s-au luat lui Mihai Biró și Iosif Imre rezultă că ei au pornit din Viena spre casă, dar aceasta nu s-a putut întîmpla mai înainte de plecarea, din același oraș, a lui Mihai Popescu. Coroborînd informațiile din cele două interogatorii, deducem că cei doi au putut părăsi Viena în primele zece zile ale lunii noiembrie, la scurtă vreme după Mihai Popescu. În schimb este mai mult decît evident că atît traseul lui Popescu, cît și al celor doi secui este identic: Viena, Bratislava, Pesta, urmînd să intre prin Bihor în Transilvania. Numai că cei doi călători au fost opriți la Debrecen, în timp ce Mihai Popescu a putut trece mai departe, ajungînd la Cluj și de acolo, pe drumul cel mai scurt, spre nord-est, înspre Moldova.

După părerea lui Iosif Imre — al cărui interogatoriu nu aduce prea multe lămuriri semnificative, dar confirmă spuselor lui Biró — despărțirea lui Mihai Biró de fostul său stăpîn s-ar fi datorat refuzului lui Biró de a-l urma pe Mihai Popescu în Rusia, unde acesta urma să se întoarcă. Precizare importantă, Mihai Popescu nu voia să meargă la București, cum susține David Prodan²¹, ci, prin Moldova, în Rusia. Și tot Iosif Imre întărește că la despărțire Mihai Popescu i-a dat lui Mihai Biró scrisoarea pentru care au fost reținuți amîndoi.

Arestarea celor doi călători este relatată de Iosif Imre în următoarea formă: găsindu-se la Debrecen de o săptămînă, Iosif Imre, lipsit de resurse pentru a-și putea continua drumul, s-a dus la mai multe persoane de care avea cunoștință, pentru a le cere bani de drum. Ajungînd și la judele Gheorghe Timáry, acesta l-a pus să se legitimizeze. Neavînd asupra sa nici un act — i s-a spus la Viena că rezoluția imperială de pe petiția sa era suficientă pe drumul de întoarcere — l-a dus în fața judeului și pe Mihai Biró. Controlat prin surprindere, se găsește printre hîrțile aflate asupra sa și scrisoarea semnată de Mihai Popescu, după care amîndoi sînt arestați pe loc.

Ajungînd, în fine, și la problema scrisorii semnate de Mihai Popescu, analiza textului acesteia reliefează faptul că ea este de fapt o recunoaștere a slobozirii lui Mihai Biró din slujbă, în urma verdictului tribunalului vienez, dar fără a se referi la acesta. Ceea ce intrigă însă în această scrisoare este partea a doua a ei, în care Mihai Popescu invită pe cei care o

²⁰ *Ibidem*, f. 96, pașaportul vienez a lui Biró.

²¹ David Prodan, *op. cit.*, II, p. 704. Precizarea este importantă, fiindcă D. Prodan susține că Mihai Popescu a fost obligat să meargă spre Bucovina tocmai din cauza revoluției lui Horea.

vor citi „... să-i dați cuvenită slobozire a trece și să arătați o creștinească ajutorință“ purtătorului scrisorii, Mihai Biró, care este chiar nominalizat în ea.²² În mod firesc ne întrebăm cui i-a adresat Mihai Popescu cererea de a i se da voie lui Mihai Biró să treacă spre casă? În nici un caz nu autorităților comitatelor prin care acesta urma să treacă. Un act scris în limba română, cu caractere chirilice, semnat de un ofițer — cu nume de rezonanță românească — al armatei rusești nu putea fi luat în considerare decât într-un mediu românesc, întrucît în oricare alt mediu ar fi stîrnit adversități.

Singura explicație plauzibilă a rațiunii pentru care această scrisoare a fost scrisă este că ea s-a adresat autorităților românești instaurate în timpul răscoalei lui Horea, drumul lui Mihai Biró — și a însoțitorului său — urmînd să treacă, în mod obligatoriu, prin ținuturile cuprinse de răscoală. A fost un act de liberă trecere numai prin ținuturile răscolate.

Într-adevăr, se cunoaște faptul că în cursul răscoalei țărani închid drumurile, iau măsuri proprii de pază ca nici un străin să nu poată pătrunde sau circula necontrolat prin ținuturile aflate sub controlul răsculaților. Iar dacă un străin, necunoscut de colectivitățile prin a căror localități urma să treacă, voia să circule în acea regiune, a primit „pașaport“ ca acela pe care l-a publicat David Prodan²³ și care a fost semnat de Popa Popovici și Popa Costandin din Crișcior la 10 noiembrie 1784.

În linii mari „pașaportul“ emis de cei doi preoți din Crișcior și actul în discuție semnat de Mihai Popescu sînt aproape identice. În mod firesc, acest din urmă document a avut și el sens de pașaport, bilet de liberă trecere, a cărui valabilitate era actuală numai în teritoriile cuprinse de revoluției lui Horea. Dar actul semnat de Mihai Popescu *a fost dotat în 14 august 1784, cu zece săptămîni înainte de izbucnirea răscoalei din 1784*. Și atunci apare, în mod firesc, întrebarea: a știut Mihai Popescu de răscoala țărănească din Transilvania cu mai bine de două luni înaintea izbucnirii ei? După toate probabilitățile a știut și, prin urmare, a avut tangențe cu activitatea de pregătire a ei, chiar dacă după izbucnirea acesteia, în împrejurările cunoscute, nu a mai putut avea legături cu răsculații.

În lipsa altor informații documentare cît de cît sigure, nu ne putem aventura în discuția aportului lui Mihai Popescu la răscoala lui Horea, la implicațiile pe care acest fapt, de netăgăduit, le-a avut în debutul mișcării și nici a face speculații — fiindcă mai mult de atît nu se poate face în stadiul actual al cercetărilor — în jurul problemei forțelor pe care le-a reprezentat Popescu în mișcarea românească din ultimul sfert de veac XVIII. Sînt necesare cercetări noi, mai ales în arhiva poliției secrete vieneze, care să releve motivele pentru care această instituție imperială l-a urmărit, de la bun început, pe Mihai Popescu, precum și legăturile acestuia la Viena cu mișcarea francmasonică, eventual cu mediul micilor funcționari de la cancelaria aulică, de felul lui Mehesi, care s-au arătat de atîtea ori gata să ajute inițiativele țărănești în general și românești în special. Cu siguranță că rezultatele viitoare vor aduce lămuriri asupra activității de pregătire a revoluției lui Horea, fază care pînă la ora actuală este învăluită în tăcere.

²² A.N.U., s.C.L., C.53 (Dep. publ. pol.), 1784, *fond 13*, pachet 151, f. 98.

²³ David Prodan, *op. cit.*, I, p. 304—305.

BIBLIOTECA PROFESORULUI TEODOR ROȘIU DE LA BEIUȘ (1841—1894)

de
CONSTANTIN MĂLINAȘ și IUDITA CĂLUȘER

În câteva studii publicate anterior reconstituim documentar traseul principal al bibliotecii Liceului „*Samuil Vulcan*” din Beiuș, de la începuturile situate la scurt timp după înființarea instituției (1828), cu câteva zeci de volume, și pînă la 1890, și estimăm dezvoltarea lentă, dar substanțială a acestei biblioteci, pînă la circa 5 500 de cărți, pentru documentarea profesorilor¹, separat existînd biblioteca pentru elevi, colecția de manuale școlare, respectiv biblioteca „Societății de lectură”, ridicată pînă în 1917 la peste 1 100 de volume².

Se formează astfel la Beiuș o mare bibliotecă documentară, pentru uzul cadrelor didactice, cu carte românească și străină, de fertilă iradiere culturală atît asupra corpului profesoral, cît și asupra publicului local, sprijinind procesul de învățămînt și, în plan mai larg, alimentînd cursul de emancipare națională a românilor din această parte de țară înspre conștiința unității politice și acțiune pentru dobîndirea ei.

Celor cunoscute, ne propunem să adăugăm acum analiza încă unui document arhivistic, din care rezultă o importantă achiziție de carte, în ultimul deceniu al secolului trecut, pentru biblioteca profesorilor beiușeni, prin care aceasta a putut să se apropie de circa 6 000 de volume.

La filiala din Oradea a Arhivelor Statului s-a găsit catalogul bibliotecii profesorului Teodor Roșiu, redactat la cererea expresă a conducerii liceului din Beiuș, unde acesta a funcționat între anii 1865—1889, predînd matematica și fizica³. Documentul este un manuscris extrem de sumar din punct de vedere biblioteconomic și este dificil de făcut o identificare completă a cărților pe care le comunică, dar permite, totuși, o imagine cu destule elemente asupra acestei biblioteci de profesor, pe care condu-

¹ I. Călușer, C. Mălinaș, *Biblioteca liceului din Beiuș între anii 1835—1845*, în *Crisia*, 1982, p. 141—160; C. Mălinaș, *Biblioteca liceului din Beiuș*, în *Biblioteca*, București, nr. 4, 1981, p. 28—29; Idem, *Organizarea bibliotecii liceului din Beiuș în secolul trecut — pagini de biblioteconomie românească*, în *Biblioteca și cercetarea*, Cluj-Napoca, 10, 1986, p. 345—364; I. Călușer, C. Mălinaș, *Informații documentare inedite privind reconstituirea bibliotecii liceului din Beiuș (1850—1890)*, în *Crisia*, 1986, p. 147—157.

² Viorel Faur, *Istoricul societății literare „Samuil Vulcan” din Beiuș (1862—1918)*, în *Biblioteca și școala*, Oradea, 1976, p. 157—167.

³ Arhivele Statului Bihor, fond *Ep. gr. cat. Oradea*, dos. 701, f. 97—103.

cerea școlii voia să o achiziționeze și, probabil, că a și achiziționat-o în cele din urmă. În sprijinul acestei ipoteze aducem tonul hotărât al scrisorii ce însoțește catalogul, astfel:

„Iubite frate!

Precum te-am avizat, este de prisos să te asecurez iarăși despre aceea că-ți cumpăr cărțile pe seama bibliotecii profesorale; numai te rog ca să transmiți catalogul, deoarece profesorii cari sunt cuprinși cu aranjarea, voiam să zic cu noua catalogisare a bibliotecii — până acum s-au catalogisat 5 000 exemplare —, nu vreau să se apuce de ale frăției tale, ma subscriu și acea părere că nu ar fi consult a se atinge de cărți pînă nu au catalogul scris de frăția ta la mînă. Altru-mintre nu e tocmai grabă mare, nu ar fi târziu de cumva mi-ai transmite catalogul pe 6—10 Decembre ... Beiușu 14 XI 1888

Iubitoriu amic, Petre Mihuțiu“.

Se vede clar că la ora cînd directorul Petre Mihuțiu scria lui Teodor Roșiu, cărțile acestuia se găseau deja în biblioteca liceului, alături de alte cel puțin 5 000, ce fuseseră deja „catalogisate“ de o comisie. Aceeași comisie nu voia să se atingă de cărțile lui Teodor Roșiu pînă nu sosește catalogul scris de proprietar. Dar cum să-l scrie acesta cînd nu avea cărțile acasă! Probabil că-l avea deja scris și i se cerea o copie a lui. În orice caz, catalogul găsit de noi, alături de scrisoarea de mai sus, arată ca un document elaborat în grabă, nedatat, nesemnat, probabil o copie superficială. Dar de ce să nu fi vrut, sau să nu fi putut Teodor Roșiu să scrie un inventar metodic, de ce nu mai dispunea de propriile cărți, de ce Petre Mihuțiu se străduia să-l asigure din nou pe un ton atît de colegial, că o să-i fie plătite cărțile? Și, de altfel, de ce a fost nevoit Teodor Roșiu, după 24 de ani de prezență prestigioasă în liceu, să părăsească instituția, orașul și să se mute la Oradea, unde va continua să lucreze în afară de învățămînt?

Cîteva informații asupra activității de la Beiuș a lui Teodor Roșiu ne pot da indicii pentru o explicație plauzibilă. Teodor Roșiu era originar din comuna Ticvaniu Mic, județul Caraș-Severin, cu studii la Timișoara, la Beiuș și facultatea de teologie absolvită la Budapesta. Tot la universitatea din Budapesta dă examen de capacitate și obține să fie profesor definitiv în științele matematice și fizice, pentru liceul din Beiuș, la numai un an după numirea la catedră, adică în 1866. Pînă la 1889 Teodor Roșiu va fi, după cum spune Constantin Pavel, „*una din cele mai distinse puteri didactice ale acestui liceu*“⁴, activ în toate împrejurările și evenimentele culturale ale vremii, militant pentru susținerea liceului, atît de necesar emancipării populației românești din jur, din întreaga Transilvanie și Ungarie. S-a interesat de viața culturală a Beiușului, fiind membru activ al „*Casinei române*“ din anul înființării ei, 1871, membru în comitetul asociației, notar, vicepreședinte, iar de trei ori președintele acestei reuniuni, în 1881, 1882 și 1887⁵.

⁴ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828—1928*, Beiuș, 1929, p. 147.

⁵ Viorel Faur, Ioan Popovici, *Contribuții la istoricul Casinei române din Beiuș*, în *Crista*, 1978, p. 219, 224.

În anul 1881 contribuie și subscrie la lista publică, deschisă pentru ajutorarea și salvarea de la desființare a liceului, prin intrarea în vigoare a unor noi legi școlare, descurajatoare. Anterior își va fi adus contribuția la activitatea comisiei filologice, creată pentru a face propuneri de reformare și uniformizare a ortografiei limbii române cu litere latine, în consonanță cu măsurile identice luate în școlile din România. De asemenea, este între profesorii care în 1885 iau parte la o importantă conferință profesorală a liceelor românești din Blaj, Beiuș și Năsăud, activînd în comisia pentru științe reale și istorice, care avea menirea de a propune manuale școlare noi, în consens cu nevoia de informare și formare a elevilor la nivelul vremii⁶. A redactat el însuși manuale de fizică, logică și statistică, rămase în manuscris, folosindu-le astfel, după cum se întâmpla frecvent în acel timp⁷.

Intellectual dinamic, atașat idealului de emancipare și progres al neamului său, Teodor Roșiu a elaborat lucrări de matematică și fizică, de literatură și istorie națională, publicîndu-le în gazetele românești atunci existente: *Telegraful Român*, *Familia*, *Transilvania* și *Gazeta Transilvaniei*, luînd atitudine împotriva unor inexactități și defăimări adresate istoriei românilor, atît în perioada de la Beiuș, cît și în puținii ani trăiți după aceea la Oradea⁸.

A avut și un proces de presă în 1878, în urma publicării în revista *Transilvania* a unei părți din manuscrisele rămase de la scriitorul și revoluționarul de la 1848—1849 Ioan Munteanu, fost profesor al liceului.

⁶ Iudita Călușer, *Un moment semnificativ din relațiile stabilite între școlile românești din Blaj, Beiuș și Năsăud în lupta pentru învățămînt românesc*, în *Crișia*, 1978, p. 423—427.

⁷ Biblioteca Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca, *Manuscrise românești*, nr. 414, 519, 584.

⁸ Date despre Teodor Roșiu în anuarele liceului de la Beiuș, precum și în: Traian Fărcaș, *Istoria gimnasiului gr. cat. de Beiuș (1828—1895)*, Beiuș, 1896, p. 114—116, 142; *Enciclopedia Română*, vol. 3, Sibiu, 1904, p. 847; Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 174—175, 194; *Plai românesc*, Beiuș, Liceul „S. Vulcan”, nr. 1, 1978, p. 35; Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor, Oradea*, 1979, p. 191. Lucrările lui au fost publicate astfel: *Mitologia seau conosciința despre dieitățile celor vechi*, în *Foaie pentru minte inimă și literatură*, Brașov, 1861, nr. 2, p. 15—16. În fapt, e anunțul de prenumărare a acestei disertații asupra mitologiei grecești, romane și egiptene, compusă de profesorul de la Beiuș. Înștiințarea apare și în *Telegraful Român*, Sibiu, 1861, nr. 5, p. 19—20. Nu am văzut lucrarea tipărită, nu am găsit-o în o serie de biblioteci cercetate, dar din moment ce apare în catalogul cel-l analizăm, la nr. 270, înseamnă că s-a tipărit. Aprecierea profesorului Teodor Roșiu asupra opului *Eneida* lui Vergiliu, tradusă în versuri de Vasile Aaron, în *Raportu gimn. gr. cat. de Beiusiu 1877/1878*; *Pre onorate Domnul Redactoru*, în *Transilvania*, Brașov, 1878, nr. 18, p. 208—210. Teodor Roșiu îl anunță pe G. Barițiu că-i trimite spre publicare din manuscrisele regăsite ale lui Ioan Munteanu. Excerpte vor apare în nr. 23 și 24 ale revistei; *Spiritismul modern*, în *Familia*, 1884, nr. 20, p. 235—238; nr. 21, p. 248—250; nr. 22, p. 259—262; nr. 32, p. 380—382; nr. 33, p. 392—394; *Über den Ursprung der Rumänen, de Frangott Tamm*, în *Familia* 1891, nr. 9, p. 100—103; nr. 10, p. 108—110; nr. 11, p. 120—122; nr. 12, p. 134; nr. 13, p. 144—146; nr. 14, p. 160; nr. 15, p. 171—172; *Un vechi metod de calculare*, în *Familia*, 1891, nr. 34, p. 400—402; *Publicațiunile istorice ale literaturii române în 1882—1889*, de Nic. Densușianu, în *Familia*, 1891, nr. 44, p. 520—523; nr. 45, p. 532—535; nr. 46, p. 546—547; nr. 47, p. 556—558; nr. 48, p. 568—570; nr. 49, p. 580—583; nr. 50, p. 592—594; *Răspuns istoricului maghiar V. Bunyitay asupra scrierii acestuia Biharvarmegye olahjai s a vallasunio*, în *Familia*, 1892, nr. 37, p. 438; nr. 38, p. 451; nr. 39, p. 462—463; nr. 40, p. 474; nr. 41, p. 486; nr. 42, p. 498; nr. 43, p. 511—512; nr. 44, p. 523—524; nr. 45, p. 534—535; nr. 46, p. 546—547; nr. 47, p. 558—559; nr. 48, p. 570—571.

Deoarece cele descrise acolo nu conveneau autorităților, Teodor Roșiu a fost acuzat că a plăsmuit acele manuscrise și a fost somat să arate originalele, fapt pentru care s-a prezentat în fața unui tribunal de la Sibiu. A fost achitat, dar mapa cu manuscrisele, importante, ale lui Ioan Munteanu a fost reținută la Sibiu, fără a se putea continua publicarea lor și fără ca să mai iasă la iveală pînă astăzi⁹.

O asemenea activitate, ale cărei conținut și motivație erau evident politice, nu putea să nu deranjeze autoritățile, de aceea este folosit incidentul survenit în 2 iunie 1888, cu declinarea steagului maghiar de pe clădirea liceului din Beiuș, pentru ca să fie îndepărtați cei mai buni profesori ai școlii, între care și Teodor Roșiu, alături de dr. Ioan Ardeleanu, Vasile Leșianu și însuși directorul Petru Mihuțiu. O adevărată luptă s-a dus atunci, mai mult de un an de zile, cu jandarmii și tribunalele, pentru a păstra instituția, pentru a salva elevii și corpul profesoral. În cele din urmă nu s-a putut evita îndepărtarea liderilor de conștiință ai tineretului școlar, cele patru cadre didactice, precum și decretarea înlocuirii limbii române, ca limbă de predare, cu limba maghiară, dar s-a conservat liceul, cu nădejdea în timpuri mai bune¹⁰.

Drept urmare, din 1889 Teodor Roșiu este mutat la Oradea, unde funcționează ca referent și apoi vicepreședinte la serviciul financiar al eparhiei greco-catolice, pînă la decesul ce survine surprinzător de prematur, în anul 1894, la vîrsta de numai 53 de ani. Încă un intelectual dintre puținii de talia sa și un luptător neînfriecat pentru cauza națională a românilor din Bihor, îndepărtat de menirea sa profesională și social-politică, prin intriga autorităților maghiare intolerante, stins în izolare și recluziune obligatorie, atunci cînd era în deplinătatea puterii de muncă și acțiune în serviciul neamului său.

Împrejurările îndepărtării de la Beiuș a profesorului Teodor Roșiu coincid cu momentul în care se pune problema bibliotecii sale, încît se poate înțelege o legătură între acestea, mai mult, o legătură cu reinventarierea întregii biblioteci a liceului și prin aceasta verificarea conținutului ei, deoarece este clar că deja devenise o sursă de informare și educație periculoasă, din punctul de vedere al autorităților. Faptul că lui Teodor Roșiu i se luaseră cărțile fără inventar și primea ulterior asigurări repetate de la directorul încă în funcțiune, Petru Mihuțiu, că acestea îi vor fi plătite, dar nu restituite, cum trebuie să înțelegem din scrisoarea din 14 noiembrie 1888, arată că la mijloc putea fi o sechestrare voalată, probabil preventivă la o acțiune mai decisă a autorităților de stat, care-l vedeau pe Teodor Roșiu ca autor moral a îndepărtării steagului maghiar de pe frontispiciul liceului. În orice caz, nu vedem motivele pentru care Teodor Roșiu, în deplină maturitate profesională și cînd încă nu știa că va fi îndepărtat, deci în vara anului 1888, să ia singur decizia de a-și transporta cărțile la liceu și, cu atît mai mult, de a le vinde.

Credem că a fost forțat moral la aceasta, și s-a opus prin pasivitate atîta timp, cît a mai fost posibil. A cedat numai cînd a văzut că totul e pierdut, luînd drumul Orăzii, sau chiar mai tîrziu, din moment ce cartea înscrisă la nr. 77, *Elementele de fizică*, de Petru Poni, e apărută în anul

⁹ C. Mălinaș, I. Călușer, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității cărturarului bihorean Ioan Munteanu 1808—1860*, în *Crisia*, 1981, p. 141—160.

¹⁰ Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 198—208.

1891¹¹. Prin urmare, datăm catalogul între anii 1888—1891 sau chiar 1892 (vezi nr. 147 din anexă), rămânând ca alte descoperiri documentare să aducă precizări de mai mare exactitate.

Acest document manuscris cu cerneală neagră se prezintă ca un caiet de format mare (21×34 cm), avînd 20 de pagini. Pe prima pagină scrie: *Catalogul bibliotecii Profesorelui Teodor Roșiu*, verso e alb, pe pagina trei sus e înscrisul *Catalogul cărților*, după care începe conșcrierea lor. Primele 12 pagini sînt liniate cu creionul, orizontal și vertical, avînd la fiecare pagină rubricatura: *Nrul // autorul // Numele cărții*. Paginile 13—20 sînt goale. Numerotarea curentă a cărților se face în progresie aritmetică de 5, după care se dă autorul și un titlu uzual, eventual precizări de ordin cantitativ. Nu se notează niciodată locul și anul de tipărire, formatul, legătura, etc. În cîteva zeci de cazuri în paranteză, după titlu, se notează nume de persoane sau prescurtarea (gimn.), ceea ce ar putea sugera că volumul respectiv are o relație în acel sens, de împrumut, sau de proprietate. În general, apreciem acest document ca fiind redactat în grabă, neglijent și nesemnlat, în neconcordanță cu practica biblioteconomică uzuală în acel moment. Cauza poate fi mai puțin în necunoașterea acestei practici, din moment ce sîntem la puțin timp după ce conferința profesorală de la Beiuș își elaborase un regulament biblioteconomic amănunțit, pe baza acomodării regulamentului de organizare și funcționare a Bibliotecii Academiei Române din București, cît prin împrejurările presante în care s-a produs.

De asemenea „*catalogul*“, pretențios numit așa, căci e o simplă listă signaletică, nici măcar inventar, nu prezintă cărțile într-o ordine domnială, în care ele trebuie să au fost organizate la fostul proprietar, ci le scrie la întîmplare, deci cărțile nu se aflau la locul lor din dulapuri în momentul înregistrării, ci erau îngrămădite undeva.

Și, totuși, acel document e foarte important și util, căci chiar așa succint cum e, conține și informează cu multe date despre subiectul său, despre modul cum s-a dezvoltat biblioteca liceală de la Beiuș și, mai ales, prin diferența față de catalogul bibliotecii Ioan Corneli de la 1848, despre mutațiile culturale și profesionale intervenite în modul de a se informa a militanților români de la finele secolului trecut în aceste părți, cum va rezulta din analiza ce urmează. Catalogul are 414 poziții, în care unele titluri, în mod surprinzător, se repetă, și totalizează 557 de volume, performanță remarcabilă pentru o bibliotecă de acest tip. Domenial, cele mai multe sînt cărțile de științe pozitive, ceea ce constituie marea surpriză a acestui catalog, arătînd un proces radical de scientizare a lecturii, de scădere a ponderii cărților de ideologie, dogmă și practică religioasă, care ocupă numai circa 10% din economia bibliotecii. După cărțile de matematică (87), cele mai multe sînt cărțile de istorie (74), de fizică și filologie, prîbind complexe preocupări ale lui Teodor Roșiu, care își păstra istoria, limba și literatura națională în centrul pregătirii și acțiunii sale educaționale, dar nu le mai însoțea cu religia, ci le complinea cu științele exacte, matematica, fizica, chimia, științele naturale. Domenial, biblioteca se împarte astfel:

1. Cărți de matematică	87
2. Cărți de istorie, arheologie, mitologie	74

¹¹ *Enciclopedia Română*, vol. 3, Sibiu, 1904, p. 639.

3. Cărți de fizică, astronomie, cosmografie	62
4. Cărți de filologie românească și străină	60
5. Cărți de științe naturale	57
6. Cărți de teologie	53
7. Cărți de literatură	38
8. Cărți de filosofie și logică	34
9. Cărți de chimie	33
10. Cărți de psihologie și didactică	31
11. Cărți de geografie	22
12. Cărți de medicină	6

O altă mutație, care decurge din cea domeniială, se referă la limba în care erau tipărite aceste cărți, deci la sfera de proveniență a lor. În primul rînd crește, față de cazul Ioan Corneli¹², proporția cărților în limba română, pînă la 124 din total, adică 24%, marea lor majoritate fiind, cum vom vedea, cărți programatice, de informare și mobilizare națională. Scade la numai 19% prezența cărții în limba maghiară, formată în mare parte din carte didactică oficială, sau oficioasă. În schimb, crește prezența cărții germane, în special de științe exacte, de științe naturale, de tip enciclopedic, sau gramatici și dicționare, manuale cu diferite exerciții, în total 250 de volume, adică 46% din economia acestui fond de carte. Cartea latină nu mai ocupă decît 4% din totalul bibliotecii, în schimb își face simțită prezența cartea italiană (5%), cea franceză (3%) și chiar un dicționar și o gramatică a limbii engleze.

Fie și numai acești cîțiva parametri statistici arată că ne găsim în fața unei biblioteci militante, de tip enciclopedic, dar de o nouă proporție a domeniilor în care umanismul și iluminismul educațional se întemeiază tot mai mult pe lectura cărții laice, științifice și istorice, pe cînd lectura cărții obscurantiste rămîne într-un plan secundar.

Trecînd la identificarea și evaluarea concretă a celor mai semnificative cărți din bibliotecă, românești sau străine, ni se impune în primul rînd sectorul de carte istorică și filologică, mai puțin format din manuale, constituit din publicații cu caracter și conținut programatic, care arată că Teodor Roșiu a fost informat și a intervenit, se vede și din articolele publicate, în mișcarea și polemica istoriografică a vremii, apărînd ideea de descendență romanică și continuitate a românilor în spațiul de etnogeneză și dezvoltare istorică a lor

Se găsesc, astfel, între cărțile lui, disertația *Discussio descriptionis valachorum transylvanorum* (înscrisă în catalog la numărul 271), tipărită la Buda, în anul 1812, prin care tînărul autor al ei, Toma Costin, îndemnat de Samuil Vulcan de la Oradea, intervine în polemica istorică a Școlii ardelenene, combătînd defăimările la adresa românilor, publicate de Schwartner Márton¹³. Alte cîteva cărți amintesc de episodul istoriografic de la Arad, o veritabilă luptă dusă împotriva scrierii lui Réthy Lajos,

¹² Constantin Mălinaș, *Reconstituirea bibliotecii cărturarului iluminist Ioan Corneli de la Oradea (1762—1848)*, în *Crista*, 1898, 186—198.

¹³ Ion Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. 3, București, Editura Academiei Române, 1936, nr. 805; Ioan Chindriș, *Toma Costin — reprezentant al Școlii ardelenene*, în *Manuscriptum*, 1986, nr. 4 (65), p. 116—123.

Anonymus és az erdélyi oláhok, care caută originea românilor la slavi, bulgari, tătari, numai la daco-romani nu, iar limba română o derivă din slava veche. Teodor Roșiu avea răspunsul energic, dat de Iosif Goldiș, *A roman nyelv latinsága* 1880 (nr. 154), căruia i s-a asociat apoi și Vasile Mangra, cu un serial de articole în *Familia*, sub titlul: *Despre continuitatea neîntreruptă a elementului român în Dacia*.

Pentru informarea în problema istoriei românilor, Teodor Roșiu dispunea încă de asemenea lucrări fundamentale, mobilizatoare: Eudoxiu cavaler de Hurmuzachi, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen* (104), tipărită la București în 6 volume, între 1878—1886, prezentând istoria românilor pe bază de documente; M. Kogălniceanu (319), cu *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et der Valaques Transdanubiens*, vol. I, Berlin, 1837, dînd istoria românilor între anii 1241—1792; V. Maniu, cu *Geschichtsforschung über die Rumänen* (137) și *Disertațiune istorico-critică și literară* (183), publicată la Timișoara în 1857; apoi A. P. Alessi și Massimu Popu, *Resbelulu Orientale ilustratu*, Graz, 1878, despre războiul de independență a României (281); N. Popea, *Contra-critica*, Sibiu, 1873, prin care se repun problemele duratei și menirii vechii mitropolii ardelenene a românilor (280). Din frământările și luptele naționale recente ale românilor sînt înscrise în catalog *Memorialul alegătorilor români de la Sibiu* (117) și *Memorandumul* în limba germană (147), care știm că s-a tipărit tot la Sibiu, în 1892. Informația este utilă mai întîi pentru a prelungi datarea acestui catalog pînă în anul 1892, iar, pe de altă parte, pentru a proba difuzarea textului celebrului *Memorandum* și în părțile Beiușului, chiar dacă ediția românească a fost confiscată de autoritățile maghiare¹⁴.

Mai notăm *Istoria dieceșei române a Oradiei Mari* (161), în 3 volume, de Dr. I. Ardeleanu coleg în corpul profesoral, demis și el în același context de persecuție politică din anii 1888—1889. Lucrarea s-a tipărit la Gherla, în anul 1883 primul volum, respectiv volumul al doilea în 1888, la Blaj.

Dis istoriografia străină, Teodor Roșiu dispunea de lucrări fundamentale, care îi asigurau cunoașterea istoriei vechi europene, precum: Th. Mommsen, *Römische Geschichte* (213), celebră și neegalată pînă astăzi, publicată în trei volume la Leipzig, în 1854—1856; W. Milford, *Geschichte Griechenlands* (337), lucrare în 6 volume și mai ales excepționala *Storia universale*, de Cesare Cantu, publicată în 25 de volume, începînd din anul 1851. Teodor Roșiu avea 23 de volume din această veritabilă enciclopedie istorică (338). Acestea și încă alte lucrări de mai mică întindere (a se vedea în anexă pozițiile 185, 233, cu o carte despre Napoleon, 298, 320, 403, etc.) i-au asigurat profesorului Teodor Roșiu

¹⁴ Pentru identificările de ediții am folosit următoarele instrumente de referințe: *Enciclopedia Română*, vol. I—III, Sibiu, 1898—1904; A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, vol. 3, București, Cartea Românească, 1935; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. 1, București, Editura Științifică, 1966; E. Du-năreanu, A. Popa, *Carte românească sibiană 1544—1918*, Sibiu, Biblioteca Astra, 1979; *Dicționar cronologic al literaturii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; G. Răduică și N. Răduică, *Calendare și almanahuri românești 1731—1918*, București, 1981; Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literaturii române și literaturilor ei*, Ediția a doua, București, 1982; *Bibliografia românească modernă*, vol. I—II, București, Biblioteca Academiei R. S. România, 1984—1986.

temelia documentară, pentru a fi unul din cei mai bine pregătiți profesori de la Beiuș, capabil să înaripeze tinerii elevi cu motivația istorică a idealului național. Aceeași concluzie se poate desprinde din observarea cărții filologice, care abundă în gramatici și dicționare. Se observă o bună prezentă a cărților filologice ale lui Timotei Cipariu: *Gramatica limbei române* (13 și 336), cu două părți, *Analitica*, Blaj, 1869 și *Sintetica*, București—Sibiu, 1877; *Compendiu de gramatica limbii române* (148), una dintre mai multele ediții, de la Blaj 1855,, 1858, 1862 sau Sibiu 1865 și 1876; *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854 (poziția 402); apoi *Gramatica limbei române (Sintaxa)* și *Etimologia*, de I. Manliu, publicate la 1871 și 1875 (391 și 397), *Limba română și dialectele italiene*, de lingvistul italian Giovanni L. Frolle, cu îndelungată activitate didactică și editorială în România, lucrare publicată la Brăila, în 1860 (345).

Teodor Roșiu era în posesia a numeroase gramatici, în general avînd germana ca limbă explicativă, sau limba franceză. Astfel, avea gramatici pentru limba latină, mai multe, pentru limba ebraică, greacă, franceză, italiană, maghiară, germană și chiar o gramatică a limbii engleze (273), însoțită de dicționar (74).

Avea dicționarele lui G. Barițiu, după G. A. Polizu, român-german, Brașov (1853—1854), cel german-român făcut împreună cu Munteanu, București 1862 (vezi nr. 78 și 86 în anexă), dicționarul ungaro-român, de la Brașov, una dintre cele trei ediții cunoscute, 1861, 1869, sau 1876. Avea dicționarul francez-român în 2 volume (274), făcut de Teodor Codrescu, Iași, 1859, reeditat în 1875—1876. De o importanță aparte este faptul că Teodor Roșiu era în posesia unei ediții italiene a celebrului dicționar al lui Federico Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprache*, publicat mai întîi la Bonn, în 1853, cu 5 ediții pînă la 1876 (nr. 223), prin care se demonstrează cu argumente lexicale unitatea de descendență a limbilor neolatine, între care se acordă și limbii române locul cuvenit.

Bibliografia de care dispunea Teodor Roșiu despre literatura română nu era prea bogată în titluri, în schimb cuprindea cîteva apariții, care azi le-am putea numi instrumente de informare, asigurîndu-i o cunoaștere bună a fenomenului, alături de revista *Familia*, în sincronia și diacronia lui. Ne referim în primul rînd la *Conspect asupra literaturii române și a literaților ei pana astazi în ordine cronologică*, de Vasile Gr. Pop (187), apărută la București în 1875 (partea a doua în 1876), avînd pe copertă următorul motto, care va fi răsunit cu profunzime în conștiința cititorilor de la Beiuș: *Fără cărți naționale, fără literatură națională, nu poate exista nici patria, nici patriotism, nici naționalitate*. Semnează I. H. Rădulescu. În acest prim tratat de istoria cronologică a literaților români și a operelor lor se cuprindeau date despre mișcarea literară și culturală din perioada populară și pînă la Eminescu, ilustrate cu biografii, cu citate cuprinzătoare și aprecieri critice. Teodor Roșiu mai dispunea de cîteva manuale de prozodie și stilistică, precum: *Retorica română pentru tinerime*, de Dimitrie Gusti, Iași, 1852 (nr. 8), eventual ediția a doua din 1875, cu titlul puțin schimbat, *Retorica pentru tinerimea studiosă*; Iosif Tempea, *Stilistica limbei române*, Sibiu, 1876 (129); Ioan Manliu,

Literatura (nr. 325), care poate fi, eventual, *Stil și compozițiuni*, carte foarte folosită în școlile din România, ajunsă în 1880 la ediția a opta și care, iată, se găsea și la Beiuș. Reține atenția prezența valorosului almanah al Societății academice „*România Jună*” de la Viena (192), ediția primă din 1883, sau a doua, din 1888. Dacă a fost prima, atunci T. Roșiu a putut citi poemul *Luceafărul*, de Eminescu, la întâia lui apariție integrală, tot așa *Anecdota* lui Ion Creangă, care nu era decât narațiunea *Moș Ion Roată și Cuza Vodă*, apoi poezii sau articole de I. Vulcan, I. Sbierea, V. Alecsandri, T. Maiorescu. Dacă a fost ediția a doua, s-au putut citi înălțătoare articole de educație patriotică românească, poezii de Eminescu, drama *Ovidiu* de V. Alecsandri. Tot din Alecsandri apare în catalog (172) comedia antică *Fontana Blanduziei*, București, 1884, care mai cuprindea de fapt, la urmă, și drama *Horățiu*, precum și 16 poezii ale bardului de la Siret, comentate în note de D. C. Olănescu.

Iată și câteva titluri din literatura universală, ajunse pe malul Crișului Negru prin efortul de procurare al lui Teodor Roșiu: *Cantu Cesare, Storia della letteratura latina*, în fond unul din cele trei tratate dedicate de acest autor literaturilor greacă, italiană și latină, publicate între anii 1865—1866. Apoi *Lectionariu latin*, de I. M. Moldovan (22), două istorii ale literaturii maghiare (246 și 343), alta a literaturii germane (261), ediții din Cicero, Vergilius, Schiller, S. Crispus, C. Nepos, Demonsthene și surprinzător pentru o asemenea bibliotecă, *Atala* de Chateaubriand, în traducerea lui Gh. Romanescu, publicată la Iași în 1852.

Trecind la științele exacte, se impune dicționarul *Mathematische Wörterbuch*, în 8 volume, de Krügel (238), spornica sumedenie de manuale de algebră, trigonometrie și geometrie, de autori români și străini, între care Georgiu Vlăssă, chiar de la Beiuș (155), Teodor Codrescu, editor al *Algebrei* după Mocnik, Iași, 1864, Teodor Ceantea, cu *Aritmetica generală și specială*, Arad, 1884, alte manuale și tratate de specialitate, de J. Hach (290), Monitz Cantor (182), Petzval, Netoliczka, etc. Simetric este prezență cartea de fizică, cu *Petit traité de physique*, de Jules-Celestin Jamin, profesor la Sorbona, publicată după 1863, tratatul în trei volume al lui Zimmermann, *Physik*, manuale de Petru Poni, Bacalogo, Elia Chirilă, Giorgio Popa, Hugo Essmann, Joh. Miller, Weinhold, Czögler, și iarăși Netoliczka, etc. Din astronomie sînt mai multe tratate și manuale, de Spiru Haret, după Quatelet, *Elemente de astronomie*, Iași, 1873, de Nanian, Aug. Kunzek, Dr. Petzval, dar atrage atenția, mai ales, *Récite de l'enfini*, de astronomul filozof și literat Camille Flammarion (349) Cartea de chimie, de științe naturale, de geografie de asemenea ocupă numeroase poziții în catalog, atît din autori români, de la București, Iași, Brașov, Arad, sau Sibiu, cît și din autori străini. Este de față *Geografia universală*, de Teodor Ceantea (109), una dintre edițiile de la Arad, din anii 1880, sau 1884, respectiv Dr. A. Popovici, cu *Băile lui Hercule*, Pesta, 1872 (249). Aceasta e mai mult decît o carte balneologică, fiind o excursie etno-istorică la subiect, cu descrierea antichităților romane, a mitologiei, a tradițiilor și folclorului baladesc local, despre Iovan Iorgovan și altele, cu podul lui Traian și monede romane în litografii.

Încheiem succinta prezentare cu cartea de filosofie, unde e ca o vedetă *Storia della filosofia*, de Aug. Conti, în 2 volume, Florența, 1864,

sau într-o ediție ulterioară (393). Din bibliografia filosofică sînt prezente sinteze didactice, precum A. Dalavigne, *Manual de filosofie lucrat după pragrama Universității din Paris 1840*, tradus de A. T. Laurian, București, 1846 (247), prelucrările lui Timotei Cipariu după W. Tr. Krug, *Elemente de filosofie* (254), Blaj, 1861—1863, sau compilațiile lui Ghenadie Enăchescu, după Albert Snegler: *Istoria filosofiei*, București, formată din două părți, *Filosofia antică*, 1869 și *Filosofia modernă*, 1873, respectiv *Principii de filosofie pentru școlile secundare*, în patru părți, *Psichologia*, *Logica*, *Morala* și *Teodicea*, 1868—1869 (vezi nr. 298, 381 și 404).

De mai multe ori pînă acum a rezultat structura multidisciplinară a acestei biblioteci, cît și prezența însăși a unor remarcabile enciclopedii domeniiale, de istorie, matematică, de filologie. La poziția 179 din catalog apare și o enciclopedie generală, una dintre edițiile aceluia răspîndit *Conversations Lexicon*, aici în 15 volume, care putea ridica nivelul oricărei biblioteci, cu marea lui virtualitate informațională.

Se impune cercetătorului imaginea dinamică a surselor folosite de către Teodor Roșiu, pentru procurarea cărților, traseul urmat din centrele de tipar și pînă la Beiuș. Fără ca să avem date exprese asupra procedurii și prețurilor de cumpărare, putem aprecia că biblioteca personală Teodor Roșiu acumulează o avere materială și culturală, cu sacrificii adunată, în care ocupă un loc atît de pregnant și programatic cărțile sosite din România, de la editori și tipografi din București, Iași, Brașov, Arad sau Sibiu.

În concluzie, biblioteca personală Teodor Roșiu, din a doua jumătate a secolului trecut de la Beiuș, așa cum se prezintă din catalogul ei final, depune mărturie pentru orizont enciclopedic larg deschis informației multidisciplinare, cultural-istorice și de specialitate, fiind factor încurajator pentru educația militantă a beneficiarilor ei, pentru cunoașterea științelor pozitive ale vremii, adică reprezintă un pas bibliografic înainte, pentru laicizarea lecturii și depășirea obscurantismului, întrucîtva chiar într-un institut școlar cu temelie și organizare confesională. Preluarea acestui fond de carte în biblioteca liceului va fi avut un rol progresist pentru însoțirea dragostei de neam cu lumina științei în rîndul tinerilor gimnaziști, pentru întărirea prin carte a conștiinței lor de unitatea interromânească și pregătirea în tăcere a puterii de acțiune pentru viitoarea unitate politică a întregului neam.

Cazul Teodor Roșiu se atașează acum cazului bibliotecii de la Beiuș, sau mai complet spus, cauzei catalizatoare a cărții pentru românii din fostul imperiu bicefal, desenînd încă un luminis bibliografic pentru a înțelege baza de masă a Unirii de la 1 Decembrie 1918, cînd simbolic pe Cîmpul lui Horea de la Alba Iulia, fiecare participant avea în mînă și în inimă și în minte o carte, care l-a învățat și l-a condus pînă aici. Într-o asemenea carte de conștiință a neamului, desigur se afla și o filă beiușană. În filigranul ei de borangic se putea închipui și numele militantului național Teodor Roșiu, al publicistului ctitor Iosif Vulcan, al scriitorului revoluționar Ioan Munteanu, cari au adus cele mai mari și neprețuite contribuții personale la formarea și dezvoltare de larg răsunset românesc și acțiune unionistă a bibliotecii liceului din Beiuș, în secolul trecut.

CATALOGUL BIBLIOTECEI PROFESORELUI TEODOR ROŞIU

Catalogul cărţilor

1	Fehér	Természettan 2 tom
	—	Consiliul provinciale prin 1872
	Dr. Lutter Ferdinand	Menyiségtn
	Dr. M. Mering	Vebungen zur Lateinischen Grammatik (gimn)
5	Dr. Eduard Heis	Algemeine Arithmetik und Algebra
	Petru Poni	Notiuni de fisica
	Dr. Emsmann	Physicalische Aufgaben
	Dimitrie Gusti	Retorica
	Dr. A. Hosaens	Vorschule der Chemie
10	Dr. Hermann I. Klein	Witterungskunde
	Petru Poni	Chimia elementara
	Cipariu	Gramatica limbei romane
	A. Hugo Emsmann	Physikalische Handwörterbuch 2 tom
	A. Molé	Dictionnaire
15	Dr. I. Frick	Physikalische Technik
	Theod. H. Barrau	Méthode de composition (Antal)
	Jamin (gimn)	Petit traité de physique (gimn)
	F. A. Weber (gimn)	Dizionario tadesco italiano et italiano tad. 2 tom (Romanu)
	Holub M. (Fersigan)	Kezi szotar 2 tom (gimn)
20	Dr. I. Schabus (a mea)	Grundzüge der Physik
	T. Codrescu	Algebra (a mea)
	Ioane M. Moldovan	Lectiunariu latin (gimn)
	Nicolas Nilles	Calendarium utriusque ecclesiae (a mea)
	Toldy Ferencz (gimn)	Magyar irodalom története
25		Égi és földtekék hasznalata (gimn)
	J. Henri Fabre	La Terre (a mea)
		Le Ciel
	Dr. Emsmann	Elemente der Physik
	Pisko	Természettan
30	J. Henri Fabre	Physique
	B. Nanian	Fisica (gimn)
	Ganot	Fisica
	Farkas	Német magyar zsebsó könyv
	Anton Erdinder	Erbarungsreden
35	Dr. L. Georg	Franzosischen Grammatik
	Montag (gimn)	Algebra
	Brésbauer	A physikanak elemei (gimn)
	Subic	Physik
	Močnik	Geometria
40	Dr. Joh. Müller	Schule der Physik (gimn)
	Ravenstein (gimn)	Volksturbuch
	H. O. Kluge	Turneinrichtungen
	Dr. L. Graetz (gimn)	Elektricität
	Constantinescu	Trigonometrie
45	Spitz (gimn)	Trigonometrie
	Dr. Petzval	Trigonometrie
	Dr. Petzval	Geometrie
	Spitz	Arithmetik (2 tom)
	Močnik	Arithmetik und Algebra
50	Dr. Császár Károly	Geometria alaktan
	Dr. Schüppel	Physik
	Dr. Császár	Geometria
	Dr. Münch	Physik
	Crüger	Schule der Physik

55	Fehér	Physika
	Dr. Petzval	Mathematik
	Corzan	Elemző Mértan
	Dr. Salomon	Trigonometrie
	Kahl	Physikalische Aufgaben
60	Diesterweg	Himmelskunde
	Dr. Bentsin	Sternkunde
	Dr. Prestel	Diagram
	Dr. Wildermann	Jahrbuch der Naturwissenschaften (2 tom)
	Petzval	Géptan
65	Dr. Aug. Kunzek	Experimental Physik
	Seechi	Die Einheit der Naturkräfte
	Berhard Kuadrat	Chemie
	Müller	Physik
	Otto Alex	Warum und Weil
70	Reis	Elem. der Physik
	Dr. Krüger	Physik
	Bacaloglo	Fisica
	J. H. Hellmut	Elementer Naturlehre
	Thieme	Dictionary
75	Müller	Kosmische Physik (gimn)
	Dr. Petri	Fremnwörterbuch
	Petru Poni	Elemente de fizică (gimn)
	Baritiu	Dictionariu rom. germ. (gimn)
	Netoliczka	Mathematische Physik
80	Dr. Kunzek	Lehrbuch der Physik
	Dr. Hessler	Physik (2 tom)
	Köhler	Handbuch
	Dr. Krebs	Lehrbuch der Physik
	Dr. W. Eisenlohr	Physik
85	Corzan	Sik mértan
	Baritiu și Munteanu	Dictionariu germ.-rom.
	Müller	Physik (2 tom)
	Weinhold	Experimental Physik
	Hunfalvy János	Ég és föld
90	Dr. Abt	Termeszettan (Stefanica)
	Baritiu	Dictionariu ung.-rom.
	Petru Poni	Chimia elementară
	Matzek	Logarithmen (gimn)
	Dr. K. W. L. Heyse	Deutsche Schulgrammatik
95	Riedl	Magyar nyelvtan
	Forsanari Berce	Italianische Sprache
	Dr. Krebs	Grundriss der Physik
	Dr. Budinszky	Die Ausarbeitung der lat. Sprache
	Dr. Abt Antal	Természettan (gimn)
100	Dr. Han	Meteorologischer Beobachtungen (2 tom)
	—	Gymnaziumi tanítás terve (gimn)
	Ney Ferencz	Német nyelvtan
	Dr. Petzval	Csillagászat elemei
	Hurmusachi	Fragmente zur Geschichte der Rumänen
105	Bajusz Mihaly	Sorszám táblák 2 tom (1 tom gimn)
	Dr. Močnik	Anschauungslehre (gimn)
	Thomas Eschweiber	Lehrbuch der Geometrie
	Dr. Abt	Kísérleti Természettan potfűzet
	Teodor Ceontea	Geografia universală
110	Emerich du Mont	Der Fortschritt
	Rath Arnold	Chimia elemei (gimn)
	Gustav Schaller	Leitsader (gimn)
	Arányi	Elemi mértan
	Dr. Beck	Logik
115	Weinhold	Physikalische Demonstration (2 tom)
	Antalik	Kísérleti természettan
	—	Memorialul alegărilor români la Sibiu
	Abt Antal	Menyiségteni potfűzet
	Kislaki Mor	Róman irodalom (G. Popa)

- 120 Dr. Theod. von Schmöger
Conciliulu provinciale
Dr. Wiegand
Koppe
Abt Antal
Zeit des Festrechnüng
II-lea Alba Iulia şi Făgăraş 1882
Mathematische Geographie
Mathematische Geographie
Természettan
- 125 Szepesi Imre
Dr. Močnik
V. Maniu
Dr. Schulz
Iosif Tempea
Latin mondattan (gimn)
Számтан
Geschichtsforschung über die Rumänen
Lat. Sprachlehre (gimn)
Epica, lirica şi didactica
- 130 Teodor Ceontea
Császár Karoly
—
Rinzen
Dr. Schmidt Ágoston
Aritmetica (2 tom) (1. tom. la gimn)
Betűszámтан
Logaritm. (gimn)
Geometrie
Fizikai földrajz
- 135 Stüpfle
Koltz
Nanian
Dr. Schwicker és Tiber
Dr. Szemak
Lat. Stilübungen
M. T. Ciceronis (gimn)
Cosmographia (gimn)
Német helyesírás
Német olvasókönyv (gimn.)
- 140 Balugyánszky
Dr. Mühlmann
Pononi Emil
Francz B. Sevcik
Dr. Henssi
Egyházi történet irat
Handwörterbuch (2 tom gimn)
V. I. Aeneidas (gimn)
Elementar Mathematik
Feldmessen und Nivelliren
- 145 Ludvig Lange
Gerevics
—
Cipariu
Stewart
Römische Alterthümer
Trinu
Memorandum (germanesce)
Compendiu de gramatica rom.
Erhaltung der Energie
- 150 Dr. Edelmann Sebő
Iulian Filipescu
Heller
Otto Allas
Goldis János
Vegytan alapvonalai
Chimia anorganica
Természettan (gimn)
Warum und Weil
Román nyelv latinsága
- 155 Georgiu Vlăssă
Dr. Schmidt
M. Dreghiciu
Szemak
Mendlik
Geometrie
Számтан
Istoria Ungariei
Német olvasókönyv
Rajzoló Geometria
- 160 Haretu
Dr. I. Ardeleanu
C. S. Cornelius
Landau
Riedl
Astronomie
Ist. diecesei gr. cat. Or. Mare (3 tom)
Physikalische Geographie
Rajzoló Geometria
N. nyelvtan
- 165 Ney Ferencz
Sommer
Dr. Georgiu Popa
Brambach
Dr. Császár Károly
N. nyelvtan (2 tom)
Grammaire latine
Contractul social
Lat. Rechtschreibübung
Algebra
- 170 Elia Chirilă
Roth Arnold
V. Alecsandri
Klapye
Dr. Schmidt
Fisica
Kísérleti természettan
Fintina Blandusiei (societate)
Physik
Természettan
- 175 Dr. Schmidt
Mendlik und Schmidt
Dr. Szemak
Dr. Wüllner
Geometria elemei
Rajzoló geometria
Német olvasókönyv (scoasă)
Experimental Physik (2 tom)
Conversations Lexikon XV tom.

- 180 Zimmermann Physik (3 tom.)
— Euhologiu
Monitz Cantor Geschichte der Mathematik
B. Maniu Disert. istorico-critică și literară (gimn)
B. Ratiu Istoria basericească
185 Kállay Béni A szerbek története
Livraison Provinces Danubiennes
Vasilie Gr. Popu Conspect
— Liturghier
Dr. I. Ratiu Ist. drept. besericesc
190 Dr. A. Grama Istoria univ. a besericii
Papp Szilágy Jus eccl. orient catholica
— Romania Jună Almanach
Dr. Otto Alle und Hummel Physicalisch und chemische...
Munk Mano Herkules Fürdő es környéke
195 — Orologiul cel mare
Helmholtz Tudományos előadások
Johnson Hogy nő a vetés
Schmidt A tápszerek
Gregusz A. Greg. Gy. összegyűjtött értekezései
200 Szily és Petrovics Természettudományi Közlöny
I. Perrone Dogmatica (2 tom)
Johnson Miből lesz a termés
— Természettudományi értekezések
Czögler A physika története
205 Topinard Antropologia
Huxley Elemi élettan
Darwin A fajok eredete (2 tom)
— Természettudományi előadások
Cotta A jelen geológiája
210 Erissmann Népszerű egészségtan
Lubbrek Történelem előtti idők (2 tom)
Dr. Herk Matematik
Th. Mommsen Römische Geschichte (3 tom)
P. Palásthy Theolog. monum. cath. (2 tom)
215 Gerber Schizze Crist. Roms. (2 tom)
H. Bonne Lesebuch
J. Jahn Göttliche Bücher
Dr. Akermann Introd. in libros sacros
Samuel Márkfi Introd. in libros sacros Novi Test.
220 Richter Goldgrube für Prediger (2 tom)
Pitzipios Orientalische Kirche
Diez Lex. Etym. linguarum romanorum (II tom)
Vass Istoria ecclesiastica
D. B. Hanebeng Biblische Offenbarung
225 I. Vancea Octoica
D. Lánghy Delectus poetarum
— Calendarium utriusque ecclesiae
Télly A klaszika philologia encyclopediája
Ruland Ausfüwliche Auflösung
230 H. Humbert Gedanken
Diego de Estella Betrachtungen
Hanschild Ségur Napoleon
R. W. Szótár
V. Loch Biblia sacra
235 — Logarithmen
J. Jahn Archeologia
Schiller Wercke
Johnston Vegytan
Kügel Matematische Wörterbuch (8 tom)
240 Gresch Predigten (6 tom)
M. T. Ciceronis Orationes (gimn)
Crispus Bell. Jugurt. et conj. Cat (gimn)
— Atala
— Noul Testament

- 245 Card Sforza Palavicino Die Kunst
Környei A magyar irodalom története
Trebl. Laurian Manual de filosofie
M. Legőnez Ciceron
Dr. A. Popovici Băile lui Hercule
- 250 Romer Floris Képes Kalauz
Höflinger Manuale Ritum et Sacrificio
— Der Freund des Sicherzes
Galura Cristlichen Wolgezogenheit
T. Cipariu Elemente de filosofie (gimn)
- 255 Pocorni Istoria naturală (gimn)
Hauke Geographia (gimn)
A. Charne Manual de Psiologiae
H. Denzinger Euchiridion Symbolum et definition
Frankl Vilmos Magyar orsz. története (gimn)
- 260 Novo Dizionario italiano ta-
desco e tad. ital.
J. P. Heber Allemanische Gedichte
— Geografia
Laky Demeter Ékesszolástan
Boleszny A. Kézi könyv
- 265 D. Ct. Rohling Jidovul talmudist
Dr. Al. Grama Espl. mechanica mod. naturei
— Actele şi decretele
Abth Mathematische Wörterbuch (tabele)
— Név könyv
- 270 T. Rosiu Mitologia (societ.)
T. G. Discussio
Anna Löhn Noveletten
P. Gands Englische Grammatik
Codresco Dictionariu franc. rom. şi rom. franc. (2 tom)
- 275 J. Melchior Hermann Hebraische Sprache
— Javaslatok
L. Diefenbach Rom. Schriftsprache
Schiller Werke (2 tom)
— Transilvania 1877
- 280 N. Popea Contra-critica
Alessi Resb. oriental 1877—78
Weisz Janós Ármin Menyiségtan
Pokór Alajos Az állatország (gimn)
— Plan de învăţămînt
- 285 — Societatea pentru învăţetura (2 fasc)
Zadori János A mindenségben
Sztaczek J. Közbeigtatási tábla
Dr. H. Gustav Tanügy
— Manuscris
- 290 Dr. Heinrich Suter Math. Vissensschaften (2 tom)
P. I. Arnaldo Sacri cordis Jesu
J. Hach Die vergleichende Spachmethode
Dr. G. A. Linder Empirischen Psychologie (gimn)
Czögler Alajos Természettan
- 295 Heinrich J. Wetzer Kirchen Lexikon 12 tom.
— Esmeretek tára (gimn)
D. Aranesco Istoria naturală
I. Ghenadii Enăceanu Principii de filosofie (gimn)
J. Bumüller Mittel artes Geschichte (2 tom)
- 300 — Santa scriptura a vechiului test.
Adrien Balbi Die Geographie
Francz Ney Allendorfs Neue Methode
Frank Weiszer János Magyar olvasókönyv (gimn)
Reelus A föld és életjelenségei

- 305 Vasile Buticescu
Dr. Esser
Albert Dűnebiés
Császár Károly
Dr. Luker
Poesii
Psychologie
Übersetzungbeispiele
Mathematikai feladatok
Mértan
- 310 Dr. Bardy
B. Belbrűch
—
Dr. Spitz
Dr. Corzan
Aufgabensammlung
Sprachstudium
A vegytan alapelvei
Ebene geometria
Matematische Aufgaben
- 315 Herman Klein
Dr. Max Erler
—
—
Cogalniceanu
Des Gewitter
Real Lexikon klassischen Alterthums
Natur in Offenbarung, (4 tom leg și 10 tom nelg)
Természettudományi közlöny, (4 leg., 11 neleg.)
Histoire de la Valachie...
- 320 Hoff János
Pokorni
Dr. Schultz
Vogács
Nilles
Egyházi archeologia 3 tom
Împărțirea plantelor (gimn)
Lateinische...
Latin gyakorlatok (gimn)
Symbollae (2 tom)
- 325 Manliu
...
Marttus
Dr. Bardy
Dr. Spitz
Literatura (gimn)
Lat. Grammatik
Alath. Ausgabenn
Algebraischen Gleichungen
Stereometrie
- 330 A. Leskin
Dr. Draeger
Dr. Stenstrup J. J.
Dr. Kehr
Dr. Beck
Leben und Waelsthum
Hystorische Synthese
Katholische Teologie (18 fasc)
Praxis des Volksschule
Psychologie
- 335 Friedrich Beholen
T. Cipariu
William Wilford
Cantu
Philosophie
Gramateca l. romane
Geschichte Griechelands (6 tom)
Storia Universala 23 tom (1 tom index, 17 tom doc)
- Beau Marée
Bouchée de pain
- 340 Dr. Allioli
—
—
I. Buteanu
Mailath K. grof
Alte Testament
Democritus (3 tom)
Astronomia fizică
Istoria liter. maghiare
Mailath család tragédiája
- 345 G. L. Frollo
Luter János
Popfiu
Dr. Netolicz K.
Flammarion
Dialectele italiene
Természettani földrajz
Prepararea trupurilor morților
Kleine Haushaltungs Kunde
Récits de l'infini
- 350 Dr. Schlör
—
—
Dr. Schlör
Belmes Jakab
Elmékedesei
Magyar tanügy (2 fasc)
Közkori lelet
Religion und Priester (sic!)
Protestantismus és Katholicismus
- 355 Munteanu
Nemoianu
Alexandri I.
—
—
Noțiuni cosmografice (gimn)
Gramatica maghiară rom.
Memoriale sacrorum exercitiorum
Czim és névtár
Természettudományi előadások, (18 fasc)
- 360 Dr. Močnik
Dr. Szaboky
Schultz
Dr. Pușcariu
Szihrasi Pétér
Geometria intuitiva (2 tom)
Mértan
Gyakorlatok
Isagogia
Encyclopediája

- 365 Dictionnaire de l'Academie Française (2 tom)
—
I. M. Moldovan Magyarisirung und Ungarn
Ed. Herm. Acte sinodale
Dr. Baumgartner Oberländer der Geograph. Untervicht
- 370 Dr. Matias Naturlehre
Dr. Netoliczka Propädeutische Logik
Jambor Pál Physik für Wolskschulen
Purgstaller Egyházi beszédek
Dr. Mager Bölcseszét
- 375 Georgiu Popa Philologie
Neismund Wurst Fisica in scola poparala
Otto Carisch Denk, und Stilübungen
— Gramath. Tortenlehre
Teodor Ceontea Ecce hommo
- 380 Alesandru Orescu Geogr. universală
Albert Snegles Geometria descriptivă
Kant Gyula Istoria filosofiei, (2 tom)
Ritter Volta és Ampère életrajza
T. Cipariu Aufgangründe Physik
- 385 Dr. Laurian Cuvint la inaugurarea asociaţiunii (societ.)
Dr. Lauran Creşterea poporala
Schulz A szent unio
Dr. Pauer Latin nyelvtan
— Logika
- 390 — Math. Physik, Chemie
I. Manliu Cornelius Nepos
Radu Gramat. romana
Aug. Conti Sintaxa latină
Piltia Storia de la filosofia (2 tom)
- 395 Dr. Herr Gramat romana
Dr. Georgio Popa Lerbuch Mathematik
I. Manliu Istoria universală
Dr. Herr Gram. romana
Bartal Malmosi Német olvasó, III-tom
- 400 — Latin olvasó
— Cornelius Nepos
T. Cipariu Logik
Dr. G. Kringl Elem. de l. rom.
I. Ghenadie Weltgeschichte
- 405 Silviu Rezei Principii de filosofie, (4 tom)
Valdeck Religiunea
J. Lichtenfels Reisetörme
Milovan Philosophie
— Entwicklung und Ende
- 410 — Démosthène
Dr. Beger Storia dela leterat. latina
Mihaly József Lateinisch und Romantisch.
Mandinescu Magyar olvasókönyv
- 414 Theophil Eduard Istoria universală (evul mediu)
Német Grammatika.

F i n e

EVOLUȚIA CANTITATIVĂ ȘI COMPOZIȚIA SOCIO-PROFESIONALĂ A MEMBRILOR ASOCIAȚIEI NAȚIONALE ARĂDANE (1863—1910)

de

**SORINA BOLOVAN
IOAN BOLOVAN**

Tendențele de modernizare culturală detectabile în spațiul românesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu anumite decalaje cronologice în Transilvania comparativ cu celelalte teritorii românești, au reactualizat dialogul cultură-societate, conferindu-i valențe și dimensiuni noi, concordante evoluției spre modern a întregii societăți românești și progresului general cultural afirmat în „Europa națiunilor”. Procesul de instituționalizare a culturii românilor ardeleni pe baze naționale a pus în evidență câteva aspecte esențiale ale fenomenului modernizării culturale, și nu în ultimă instanță a evoluției strategiei și tacticii mișcării naționale românești.

În primul rînd, crearea asociațiilor regionale (ASTRA, Asociația din Maramureș și Asociația din Arad) a dinamizat mișcarea cultural-națională pe o arie geografică mai largă, ce încorporează întreg teritoriul locuit de românii din monarhia habsburgică. Elementul inedit ce se manifestă în fenomenul de înnoire este accesul categoriilor sociale de jos, inclusiv a comunității sătenești (chiar dacă o face prin elita locală), la actul de cultură. Aceasta a implicat angajarea comunității țărănești în sfera militantismului național, depășind faza iluministă a culturalizării, caracterizată unilateral numai printr-o funcție de beneficiară a creațiilor culturale. În al doilea rînd, redimensionarea dialogului cultură-societate a făcut posibilă și necesară în același timp creșterea numerică a instituțiilor culturale. Procesul de instituționalizare a coborât adînc, pe verticală, în structura societății ardeleni, angajînd în acest mod în sfera militantismului mișcării naționale noi categorii și grupuri sociale.

Istoriografia românească din ultimele decenii a consacrat pagini ample și valoroase fenomenului cultural transilvănean din această perioadă. Aproape în exclusivitate studiile s-au limitat la un bilanț al realizărilor acestor instituții culturale angajate în procesul afirmării națiunii române. Or, pentru stadiul actual al cercetărilor se impune a fi dezvăluită, așa cum sugerează ultimele studii ale lui Al. Duțu¹, legătura intrinsecă

¹ Al. Duțu, *Mișcarea pentru unitatea culturală a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, în *Națiunea Română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, coord. Șt. Ștefănescu, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 427.

dintre național și social în acest proces, capabilă să ofere puncte de sprijin pentru reconstituirea unui mental colectiv românesc avînd ca laitmotiv ideea unității naționale. Din acest dialog național-social, sau în alți termeni cultură-societate, putem descifra opțiunile și atitudinile diferitelor categorii și grupuri sociale implicate în „renașterea culturală” din această perioadă, vizavi de problemele națiunii și imperativele luptei de emancipare națională. Demersul de față își propune să dezvăluie cîteva aspecte semnificative ale dialogului cultură-societate, urmărind modelul Asociației naționale arădane pentru cultura poporului român. Prima secvență a investigației noastre abordează o perioadă bine determinată sub raport cronologic și al realităților politice. Este perioada liberală și primii ani după instaurarea dualismului (1863—1871). Secvența depășește deci limitele cronologice ale epocii liberale, deoarece efectele ei se prelungesc și în primii ani după dualism.

Un prim aspect ce trebuie relevat este creșterea progresivă a numărului membrilor Asociației arădane, în măsură să reflecte larga adeziune pe care a avut-o această instituție în societatea transilvăneană din perioada liberală (vezi tabelul nr. 1). Astfel, de la 810 membri cîți avea în anul 1863, numărul membrilor crește în anul 1866 la 1690, pentru ca în anul 1871, să atingă apogeul, 2100 membri². Această creștere progresivă a numărului membrilor s-a datorat condițiilor favorabile ale perioadei liberale; acum s-a înregistrat o efervescență națională fără precedent, în toate straturile societății românești, la nivele și în moduri de manifestare diferite. Compoziția numerică mai mare decît a ASTREI în toată perioada analizată (cu excepția anului 1862, cînd societatea de la Sibiu avea 745 membri, în ceilalți ani numărul membrilor ei a variat între 200—500), se explică prin baza socială mai largă pe care a avut-o societatea arădană. Cei 1017 membri pe care îi avea în anul 1864, proveneau dintr-un număr de peste 220 de localități³. O explicație posibilă este dată și de ponderea mai mică a componentei politice în ansamblul mișcării naționale din părțile vestice, comparativ cu Ardealul, unde în perioada liberală recrudescența acțiunii politice românești a înregistrat proporții nemaîntîlnite din 1848⁴. În atari condiții, componenta cultural-națională din Banat și Crișana se amplifică în raport cu cea politică, întemeiată și pe o elită intelectuală locală în plină ascensiune și afirmare, care aderă masiv la noua instituție culturală creată⁵. Numărul maxim de membri (2100), pe care i-a înregistrat Asociația arădană în anii 1870—1871, exprimă în același timp un protest camuflat, o reacție hotărîtă la adresa Ausgleich-ului din 1867.

Raportată la asociațiile (matticele) națiunilor slave din monarhie, compoziția Asociației arădane le întrece pe toate din punct de vedere cantita-

² Arhivele Statului Arad, fond ASTRA, despărțămîntul cultural al județului Arad, dos. 6/1863, 61/1866 (în cont. A.S.A., fond ASTRA).

³ *Catalogul membrilor și statutele Asociației naționale în Arad pentru cultura și conversarea poporului român*, Arad, 1864, p. 3—33.

⁴ L. Maior, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania. De la autonomie spre unitate statală. Sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în Națiunea Română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, p. 405; M. Milin, *De la autonomism la Memorandum. Din problematica vieții politice la românii bănățeni 1860—1895*, Timișoara, 1986, p. 10 sqq.

⁵ D. Suciu, *Societăți de lectură și școli superioare la românii bănățeni în secolul XIX*, în *Mitropolia Banatului*, 1980, nr. 10—12, p. 686.

Tabel nr. 1

Evoluția membrilor

INSTITUȚIA	1833	1861	1866	1867	1863	1869	1871	1874	1879	1833	1888	1889	1894	1896	1901	1910
Asociația arădanească	810	1 017	1 690			1 800	2 100			156	204	90	147	516	360	251
ASTRA	468	467	193	257	286		350	295	390	501	508	519	647	1 023	1 536	2 373

Tabel nr. 2

Compoziția profesională a membrilor Asociației arădane

Anul	Învățători, profesori etc.		Avocați, juriști, funcț.	Comercianți, meseriași	Economi	Propri. de pământ	Ofițeri, medici	Elevi, stud.	Preoți, adm. și secret. consist.	Mitropoliți, episcopi, vicari protob.	Fără indicații profesionale
1863	Număr	93	157		232	67	2	2	91	13	153
	Pondere	11,4%	19,4%		28,6%	8,2%	0,2%	0,2%	12,0%		18,8%
1864	Număr	130	182	88	279	20	19	26	234	23	16
	Pondere	12,7%	17,8%	8,6%	27,3%	1,9%	1,8%	2,5%	23%	2,2%	1,5%
1866	Număr	183	335		597	63	20	25	321	28	97
	Pondere	10,8%	21%		35,3%	3,7%	1,1%	1,4%	20,6%	5,7	5,7%

tativ în întreaga perioadă analizată (vezi tabelul nr. 1) Colaborează la această situație și realități (socio-economice, politice, confesionale) și tradiții istorice diferite, care justifică baza socială mai largă a instituției arădane. Așa cum arăta S. B. Kimball⁶, un cunoscător autorizat al problemei, asociațiile slave (mătile) nu au avut niciodată un „caracter popular“, ele menținându-se de-a lungul existenței lor pe poziții elitare, atît prin compoziție⁷ cît și prin activitatea propriu-zisă (asertiunile sînt valabile și pentru anumite perioade din existența ASTREI). Avînd în vedere faptul că instituțiile savante — Academia croată, Academia cehă de științe și arte sau, pentru români, Academia Română — au luat ființă într-o perioadă ulterioară, a fost firesc ca ASTRA și maticile să lanseze acțiuni și inițiative ce vizau sprijinirea creațiilor culturale majore, să preia sarcinile ce intrau în sfera de competență a acestor academii savante.

Asociația arădană, fără a părăsi nici ea în exclusivitate caracterul elitar, a sesizat necesitatea desfășurării unor activități în forme organizaționale simple și eficiente în același timp care să permită accesul și participarea la acțiunile asociației, într-o măsură mai mare, a tuturor categoriilor sociale, dar mai ales a maselor largi. În acest sens, numărul mare al membrilor Asociației din Arad, comparativ cu ASTRA și maticile slave, pledează pentru existența unei baze sociale mult mai largi și a unui caracter mai puțin elitar⁸ decît al acestor instituții amintite. La aceasta a concurat și participarea masivă a țărănimii înstărite (cunoscută în epocă sub termenul de „economi“) și a elementelor burgheziei mici și mijlocii din Banat și Crișana.

Pe un alt plan, analiza compoziției sociale și profesionale a membrilor Asociației naționale arădane evidențiază diversitatea categoriilor și grupurilor sociale implicate în mișcarea cultural-națională, efervescența produsă de perioada liberală la toate nivelurile societății românești (vezi tabelul nr. 2). O primă constatare ce se impune este că, în pofida unei participări numeroase, comparativ cu alte categorii profesionale, elementele ecleziastice au deținut o pondere inferioară în raport cu elementele laice⁹. Aspectul reliefat se circumscrie unui fenomen de mai mari proporții, aflat în plin proces de desfășurare la nivelul întregii Transilvanii: înlocuirea treptată și sistematică a clerului de la conducerea mișcării politice și culturale¹⁰. Laicizarea mișcării naționale nu a atras după sine respingerea în bloc, înlăturarea elementelor clericale din mișcarea cultural-națională. Dimpotrivă, biserica, instituție națională cu o organizare ierarhică și funcțională bine precizată, a continuat să reprezinte o componentă

⁶ S. B. Kimball, *The Austro-Slav Revival, a Study of Nineteenth Century Literary Foundations*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1973, p. 71.

⁷ De exemplu, din cei 1 112 membri cîți avea matica slovacă în anul 1867, 32% erau clerici, 24,3% intelectuali, 21% comercianți și meseriași, 7% avocați și funcționari, 1,8% țărani (*Ibidem*, p. 68).

⁸ Simptomatic pentru modul în care au interpretat și receptat comunitățile sătești această activitate mai „democratică“, largă, a instituției arădane, este cererea comunei Cuvin către direcțiunea asociației de a i se acorda un împrumut de 500 fl. (A.S.A. fond ASTRA, dosar 7/1863, f. 13v.).

⁹ Vezi nota 7.

¹⁰ K. Hitchins, *Laic și ecleziastic în mișcarea națională românească din Transilvania (1830—1869)*, în *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 68.

importantă în mișcarea de emancipare națională. Nu întâmplător, dintre reprezentanții unei colectivități sătești ce erau membri ai Asociației arădane, unul cel mai puțin (alături de învățător sau notar, dacă acesta era român), sau în multe cazuri singurul, era preotul satului. Astfel, este semnificativ că dintre abonații *Gazetei Transilvaniei*, în anii 1862 și 1865, de exemplu, majoritatea covârșitoare sînt clerici¹¹.

O structurare și ierarhizare se impune a fi operată și în cadrul elementelor laice. Cu atît mai mult este necesară aceasta, cu cît angajarea diverselor categorii sociale în mișcarea culturală a fost condiționată de posibilitățile reale, efective, de a susține materialicește instituțiile naționale. Nu trebuie neglijată nici existența unei mentalități individualiste burgheze, care a împietat uneori asupra implicării totale și dezinteresate a unor indivizi în mișcarea națională¹². Deși nu sînt totdeauna reprezentativi pentru categoria socială din care provin, ei oglindesc anumite atitudini și orientări.

Pe tot parcursul perioadei analizate (1863—1871), ponderea cea mai mare au avut-o reprezentanții micii burghezii din orașe și țirguri, alături de „burghezia satească” formată din țărani înstăriți. Astfel, în anul 1864, aceste categorii dețineau 35,90% din totalul membrilor; din acest procent însă, 27,30% îl reprezentau țărani înstăriți (economii) și numai 8,60% comercianții, meseriașii și liberi profesioniștii. Această situație este un argument irecuzabil pentru abandonarea vechilor reprezentări despre o țărănie amorfă, incapabilă de a fi încadrată în noile solidarități moderne, care sînt prin excelență naționale¹³. Totodată, învederează profunde mutații pe care revoluția de la 1848 le-a produs la nivelul unor structuri mentale din comunitatea satească transilvăneană. Atitudinea țărănimii față de Asociația arădană, ca formă de manifestare a vieții naționale românești și focar de iradiere a culturii pentru zonele vestice, nu este unitară. Ea s-a caracterizat, în funcție de stratificarea socială din lumea satului, pe două planuri. Cele două nivele nu sînt în fond decît două forme de expresie ale conștiinței și solidarității naționale în comunitatea satească: pe de o parte, țărănimea înstărită ce a susținut efectiv Asociațiunea înscrinduse ca membri și plătind taxe anuale. Pe de altă parte, celelalte straturi ale țărănimii din regiunile învecinate ale Aradului, care au participat la adunările generale ale societății culturale¹⁴ — adevărate „sărbători naționale” în această perioadă —, precum și diversele activi-

¹¹ G. Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii românești ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1972, p. 33.

¹² Astfel, preotul M. Bocșianu din Curtici, într-o scrisoare către direcțiunea Asociației arădane, arăta că „țărani noștri români cu greu solvesc spre scopuri a căror folos ei nu-l văd cu ochii”. De asemenea, scrisoarea protopopului N. Velea, nemulțumit că nu și-a văzut numele în ziare ca făcînd parte dintre membri asociației, deși achitase taxa: „Împrejurarea aceasta aduce îndoială și îndoiala înstrăinează inima omului dacă nu are adevărîntă în mînă, sau nu citește încai în ziare că oferta sa a ajuns la timp” (A.S.A., fond ASTRA, dosar 89/1869, f. 7; 67/1866, f. 84).

¹³ Pentru starea de spirit și mișcările comunităților satești din perioada liberală, vezi excelenta carte a lui S. Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX (1860—1867)*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, passim; Idem, *Contribuția satului la mișcarea națională și spirituală a românilor din Transilvania în perioada liberalismului austriac, în Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1981, p. 343.

¹⁴ V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1881)*, București, Ed. Științifică, 1979, p. 232; *Biserica și Școala*, 1910, nr. 8.

tăți organizate (la cabinetul de lectură, conferințe publice etc.). O poziție asemănătoare avea și țărâניה română din Ardeal atunci, când, răspunzând apelurilor ASTREI, țărânii din numeroase comune se obligau să livreze porumb și grâu „pentru înaintarea culturii române”¹⁵. Se demonstrează în acest mod remarcabila unitate de „conștiință și acțiune națională țărănească” din întreg spațiul românesc.

Proporția redusă a comercianților și meseriașilor se explică prin nivelul redus de dezvoltare al acestor activități la români, comparativ cu celelalte naționalități. De asemenea, meseriașii au activat uneori și în asociațiile muncitorești existente¹⁶ (de exemplu, în anul 1868 în cadrul unei asociații de ajutorare a muncitorilor arădeni, din anul 1870 la Asociația generală a muncitorilor din Arad etc.). Integrarea acestora în diverse organizații și societăți muncitorești nu s-a realizat pe baza principiului de naționalitate, ci de pe o platformă socială-economică și politică comună. De aceea, meseriașii au căutat compensație în instituțiile culturale românești, atunci când interesele lor culturale-naționale veneau în contradicție cu cele ale muncitorilor de alte naționalități.

Un alt contingent relativ numeros îl dau avocații, juriștii și funcționarii de stat, al căror număr crește de la 157 în anul 1863, la 355 în anul 1866. Fenomenul pune în lumină două tendințe majore manifestate în epocă: creșterea numerică a funcționarilor români în contextul favorabil creat de perioada liberală, și înmulțirea populației școlare românești ce frecventa școlile superioare și facultățile de drept. Beneficiind de o situație materială relativ bună, această categorie socială va constitui principala susținătoare financiară a Asociației arădene, donând foarte multe cărți pentru bibliotecă, sume de bani, antichități și obiecte istorice etc.¹⁷ În același timp, ea a asigurat menținerea raporturilor cu autoritățile centrale și locale. Alt merit rezidă în faptul că a lansat majoritatea inițiativelor menite să fertilizeze activitatea de culturalizare a maselor, de sprijinire a creațiilor spirituale majore. Fenomenul este detectabil și în cadrul maticelor, unde această categorie deținea o pondere similară.

Învățătorii, profesorii și alte categorii intelectuale au reprezentat, în această perioadă, aproximativ 11—12% din totalul membrilor. Numărul este explicabil prin caracterul confesional al școlii românești, ce a făcut ca majoritatea dintre aceștia să întâmpine mari greutăți materiale și financiare, cenzurându-se astfel angajarea lor pleneră în mișcarea cultural-națională. Totuși elita intelectuală a conștientizat, poate cel mai bine dintre categoriile sociale implicate în resurecția națională, importanța și finalitatea Asociației arădene. Dincolo de contribuția materială relativ mică pe care a avut-o, instituția arădană a reprezentat neconținut pentru intelectualitate un punct de referință în acțiunile și inițiativele culturale și profesionale pe care le-a lansat¹⁸. Dintr-o comunitate sătească, dascălii

¹⁵ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Ed. Științifică, 1968, p. 68.

¹⁶ E. Glück, *Unele aspecte ale muncii cultural-educative desfășurate în cadrul mișcării muncitorești arădene (1865—1944)*, în *Comunicări și referate*, Arad, 1974, p. 41.

¹⁷ Avocatul D. Hațieganu din Oravița 100 fl., I. Hodoș 50 fl., T. Șerb 50 fl., S. Borlea 50 fl. etc. (A.S.A., fond ASTRA, dosar 36/1864, f. 57—59; 64/1867, f. 20—57; 108/1871, f. 16).

¹⁸ *Ibidem*, dosar 57/1866, f. 45; 102/1870, f. 1.

(de cele mai multe ori împreună cu preoții), au fost, în majoritatea cazurilor, singurii membri ai asociațiunii, fapt ce confirmă constatările anterioare. Intelectualii, îndeosebi cei din Arad, au contribuit activ și constant la reușita unor numeroase acțiuni lansate de Asociația națională arădană, au avansat inițiative ce urmăreau revigorarea vieții culturale românești din zonă.

Simptomatic pentru largul ecou pe care l-au avut în epocă acțiunile instituției din Arad, este poziția studențimii și a elevilor gimnaziali. Deși lipsiți de posibilități efective de susținere a acestei societăți culturale, ei și-au exprimat adevărată adieziunea, într-o formă sau alta; au privit-o ca un factor de cultivare, de afirmare a individualității naționale. Astfel, numărul mic de membri din această categorie (26 în anul 1864) pare explicabil, avînd în vedere și existența societăților culturale ale studenților și elevilor. Aspectul a fost compensat de alte forme de solidaritate națională. Asociația arădană a sprijinit editarea, vînzarea sau popularizarea unor creații spirituale ale studenților, a acordat sprijin financiar în valoare de 2500 fl. unui număr aproximativ de 50 de studenți și elevi lipsiți de posibilități materiale. Pe de altă parte, ea a beneficiat de o serie de donații din partea societăților de elevi și studenți (reviste, almanahuri, tablouri și statute), de prezența acestora la adunările generale și la unele activități desfășurate¹⁹.

Analiza compoziției profesionale pe regiuni a membrilor Asociației arădane (vezi tabelul nr. 3) oferă imaginea concretă a extensiei și ariei de activitate a instituției culturale arădane. Astfel, Banatul și Crișana, totalizînd majoritatea covîrșitoare a membrilor și dată fiind apropierea de Arad, se prezintă implicate în mișcarea culturală cu toate categoriile și grupurile socio-profesionale. Membrii originari din Ardeal și Maramureș provin preponderent din rîndul elitei intelectuale, urbane și rurale: avocați, gazetari, învățători, preoți și mai puțin dintre economi, meseriași și comercianți. Din celelalte regiuni ale monarhiei habsburgice s-au angajat în mișcarea culturală a epocii, prin intermediul Asociației din Arad, funcționarii, ofițerii și mai ales studenții și elevii.

În finalul acestor prime considerații o concluzie se desprinde și trebuie relevată: Asociația națională arădană a oferit cadrul propice de manifestare pe plan spiritual a populației românești din părțile vestice. Creșterea progresivă a numărului membrilor confirmă largul ecou pe care l-au avut activitățile și programul ei în epocă. Mai mult, instituția culturală arădană a întrunit sufragiile tuturor categoriilor și straturilor sociale din societatea românească transilvăneană (cu precădere din Banat și Crișana, dată fiind poziția geografică a Aradului; vezi tabelul nr. 4). Acestea s-au implicat masiv, uneori, sau în proporții mai reduse, alte ori, în resurecția națională din epocă, în funcție de conjunctura politică din monarhie, de posibilitățile efective de susținere a instituțiilor cultural-naționale.

*

Delimitarea celei de a doua secvențe a investigației noastre pe o durată temporală incomparabil mai mare decît prima (1880—1910) poate

¹⁹ *Ibidem*, dosar 64/1867, f. 21v.

Compoziția profesională pe regiuni la 1864

Regiunea	Profesori, Învățăt. e	Avocați, juriști, Funcț.	Meseriași, Comerc.	Eco- nomi	Propr. de pământ	Ofiteri, medici	Elevi, stud.	Parohi, preoți, adm. consist.	Episcopi, Vicari, Protopopi	Fără indicații profesionale
Crișana	61	65	30	203	6	1	8	125	4	5
Banat	50	81	48	63	6	7	—	82	12	7
Transilvania, Maramureș	14	9	5	1	3	3	—	14	5	2
Restul monarhiei	1	15	4	—	2	7	26	1	—	2
Localități neidentificate	3	12	1	12	3	1	—	12	—	—

Tabel nr. 4

Proveniența geografică a membrilor în anul 1864

Regiunea	Nr. localităților	Nr. membrilor
Crișana	97	480
Banat	78	376
Transilvania, Maramureș	24	54
Restul monarhiei	9	58
Localități neidentificate	13	44

ridica, la prima vedere, câteva semne de întrebare. Dincolo de rațiunile de ordin practic necesare demersului inaugurat, dihotomia propusă de noi își află puncte de sprijin în condiții social-politice obiective. Faptul că întreaga perioadă s-a aflat sub incidența regimului politic dualist²⁰ a impregnat cu o tentă specifică evoluția națiunii române din Transilvania în general²¹, a Asociației naționale din Arad în special.

Pe de o parte, amplitudinea și importanța activităților și inițiativelor avansate de societatea culturală arădănană în acest interval de timp nu se ridică, în general, la nivelul celor din primii ani ai existenței sale. Evident, regimul liberal a tolerat și chiar a favorizat uneori manifestările culturale ale națiunilor din imperiu, ceea ce nu s-a întâmplat însă și cu guvernul de la Budapesta după 1867. Hiatusul intervenit în activitatea Asociației din 1871 până în 1880, la care se adaugă și alte întreruperi mai reduse, au contribuit și ele la o activitate mult diminuată comparativ cu prima perioadă. Au intuit în epocă „decadența” Asociației arădane contemporanii²², au recunoscut înșiși liderii asociației. Aceștia, într-un apel din 29 septembrie/11 octombrie 1885 către publicul român au descris patetic starea instituției, precum și perspectiva „de a atrage asupra noastră osînda urmașilor”²³, dacă acea stare nu-și va afla un remediu imediat și necesar în același timp.

Pe de altă parte, trebuie precizat faptul că în conducerea Asociației arădane întâlnim după 1880, cînd societatea își reia activitatea și mai ales pe la 1895 cînd și-o intensifică, o nouă generație de oameni politici²⁴. Formați într-un spirit diferit și beneficiind de un alt orizont politico-cultural, noii lideri au marcat sensibil caracterul dialogului cultură-societate, propus de Asociația culturală din Arad. Desigur și realitățile erau altele, mișcarea națională românească încadrîndu-se pe alte coordonate, diferite oarecum decît cele anterioare. O serie de alte evenimente și procese politice interne (crearea Partidului Național Român, difuzarea tribu-nismului etc.) au conferit perioadei propuse de noi o fizionomie aparte, ce o individualizează net față de prima secvență tratată.

Abordarea din punct de vedere cantitativ a componentei Asociației arădane, în secvența cronologică delimitată (1880—1910), oferă un tablou mult diferit, comparativ cu prima perioadă (vezi tabelul nr. 1). Numărul mic de membri pe care l-a înregistrat societatea culturală din Arad (cu excepția anului 1896, cînd avea 516 membri; numărul membrilor a variat, în general, între 70—150, cu sporadice creșteri în 1888, 1901, 1910) este

²⁰ Vezi I. Lupaș, *Dualismul austro-ungar. Consecințele lui pentru Croația și Transilvania*, în *Studii istorice*, V, Sibiu-Cluj, 1945—1946, p. 361—381; *Românii din Transilvania, împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900)*, sub. red. Șt. Pascu, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1978, passim; Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States 1804—1920*, University of Washington Press, Seattle and London, 1977, p. 243—247.

²¹ L. Maior, *Le mouvement du Mémorandum*, Bucarest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 21.

²² *Familia*, 1981, nr. 32; *Biserica și Școala*, 1883, nr. 10 etc.

²³ A.S.A., fond ASTRA, dos. 131/1880, f. 26. Apelul a fost tipărit în 1000 de exemplare: „Inteligență română. Noi nu putem suferi nepăsători această stare nenaturală a asociațiunii noastre fără să roșim înaintea lumii...”

²⁴ V. Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867—1918)*, Timișoara, Ed. Facla, 1978, p. 32.

explicabil, în mare măsură, dacă analizăm epoca dinamică și complexă în care și-a desfășurat activitatea instituția arădănană.

Discreditată și cu prestigiul mult diminuat de pe urma crizei care a atins-o între 1871—1880, Asociația națională arădănană a beneficiat, în primii ani după reluarea activităților sale, de sprijinul constant al intelectualilor și elementelor ecleziastice din comitat. Este justificabilă absența aproape totală a unor membri din Ardeal sau alte regiuni geografice, inclusiv din unele zone bănățene. „Izolarea politică” a arădenilor, prin crearea în anul 1870 a „Reuniunii politico-naționale a românilor din Arad”, din inițiativa lui I. P. Desseanu și S. Popovici²⁵, a constituit desigur o cauză a reticenței ardelenilor vizavi de instituția culturală arădănană. Mai vechilor disensiuni politice dintre V. Babeș, unul dintre liderii incontestabili ai Asociației, și unii frunțași ardeleni (G. Barițiu, V. Roman ș.a.)²⁶, li s-au adăugat deosebirile de vedere asupra tacticii politice pe care trebuie să o adopte mișcarea națională românească, mai ales după 1881²⁷.

În toată perioada analizată numărul membrilor societății din Sibiu — net superior Asociației naționale arădane — este într-o vizibilă creștere, de la 501 în 1883, la 1023 în 1896. Evident, la o atare situație a contribuit sistemul despărțămintelor (mai ales după 1895, când se înființează despărțăminte noi în Banat și Crișana²⁸), precum și alte cauze obiective, precum creșterea prestigiului ASTREI de pe urma împlinirilor și activităților dezvoltate. O parte a vechilor membri ai Asociației din Arad au susținut de acum ASTRA, aspect favorizat de existența despărțămintelor.

Revenind asupra numărului mic de membri înregistrat de Asociația națională arădănană în secvența temporală analizată, se mai impun cîteva considerații, pentru a creiona un tablou explicativ satisfăcător. Așa cum am precizat anterior, condițiile politice au fost deosebit de ostile, mai ales după 1875. De acum, autoritățile guvernamentale de la Budapesta au inaugurat calea maghiarizării forțate, ca o soluție-panaceu, pentru a-și asigura dominația politică și economică²⁹. Logic deci, politica oficială a cenzurat implicarea masivă a elementelor românești în toate acțiunile instituțiilor și organizațiilor naționale. Cu toate acestea, când mișcarea de emancipare națională a traversat perioade de adînci frămîntări și lupte pentru drepturi naționale (perioada memorandistă, primii ani după reluarea activismului), Aradul s-a aflat și el în frontul comun al solidarității românești. Așa cum remarcă academicianul Șt. Pascu, în preajma pro-

²⁵ G. Manea, *Contribuții privind viața politică a românilor arădeni în perioada 1867—1876*, în *Ziridava*, 1979, p. 319 sqq.

²⁶ G. Cipăianu, V. Babeș. 1821—1907, Timișoara, Ed. Facla, 1980, p. 46.

²⁷ Este revelatoare în acest sens scrisoarea protopopului M. Bocșianu, din 31 oct. 1899, către direcțiunea asociației: „Ori unde mă întorc prin tract ori dieceză, dacă dau peste un bărbat bisericesc, din comitetul parohial ori epitropia parohială... nesubordonat, nedisciplinat, neglijenț și nepunctual, acela e cetitoriu regulat a *Tribunei Poporului*, e în legătură cu banca „Victoria” și poate că e și membru la Asociațiune. Azi îi lipsește asociației (arădane — n.a.) principiul solidarității comparativ cu în trecut cînd eram notariu...” (A.S.A., fond ASTRA, dos. 205/1899, f. 14—15; M. Milin, *De la autonomism la Memorandum*..., p. 30—58).

²⁸ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească*..., p. 76.

²⁹ L. Maior, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania. De la autonomie spre unitate statală*..., p. 408; Z. Păclișanu, *Guvernele maghiare și mișcările culturale ale românilor ardeleni*, în *Revista Fundațiilor Regale*, I, 1934, nr. 1, p. 116.

cesului memorandist și Asociația arădană și-a intensificat activitatea.^{29bis} Fenomenul trebuie pus nemijlocit în legătură cu numărul maxim de membri, 516, pe care i-a avut societatea arădană în anul 1896. Cifra a rămas neegalată pe tot parcursul celei de a doua perioade analizate. Numărul membrilor instituției arădane a mai crescut, nu impresionant însă, în urma apelurilor tipărite de direcțiunea societății către publicul românesc: 1885, 1901, 1903³⁰. De o eficacitate sporită s-au dovedit circularele adresate preoților și învățătorilor de episcopii ortodocși ai diecezei Aradului, Iosif Goldiș și Ioan I. Pap, președinți în același timp ai Asociației naționale arădane³¹.

Dintr-o altă perspectivă, numărul mic al membrilor asociației este explicabil dacă investigăm tabloul instituțiilor profesionale și culturale românești ce au existat în epocă. Impactul romantismului asupra structurilor societății transilvănene a înregistrat, în primul rînd, generalizarea treptată și definitivă a acestui curent în spiritul public local. Consecința firească a fost instituționalizarea culturii naționale și, implicit, creșterea numerică a societăților cultural-științifice³², ceea ce oferă puncte de sprijin pentru demersul explicativ inițiat. Astfel că, în primii ani ai existenței sale, Asociația arădană reprezenta unica instituție culturală pentru românii din părțile vestice, — excepție făcînd Societatea de lectură din Oradea (1852—1875), Societatea literară „Samuil Vulcan” din Beiuș (1862—1918) și așezămintele școlare, reduce cele medii și inexistente cele superioare. Or, din acest punct de vedere, a doua secvență cronologică delimitată oferă o situație mult schimbată, pe măsură mai ales ce ne apropiem de cumpăna dintre cele două secole.

Din rațiuni practice, dar și ca urmare a asociaționismului și cooperativismului vehiculat de gîndirea economică europeană, o serie de categorii profesionale au început să-și organizeze propriile instituții. De multe ori, dincolo de aspectele profesionale, ele îmbrățișau în compensație și activități în sfera cultural-naționalismului. Fenomenul nu este local, ci este propriu întregii arii centrale și sud-est europene. Toate asemenea societăți profesionale „specializate” aveau un caracter politico-național foarte bine precizat³³. Au început să apară la Sibiu, Orăștie, Arad și în alte orașe reuniuni ale sodalilor și meseriașilor; învățătorii s-au grupat în jurul reuniunilor învățătoresți; femeile au început să se organizeze în reuniuni de femei; la sate au proliferat reuniunile de muzică și cîntări; în jurul tuturor gimnaziilor și liceelor s-au organizat societăți de lectură ale elevilor. Asemenea societăți au absorbit numeroase elemente din publicul românesc din zonă ce manifesta disponibilități pentru mișcarea cultural-națională. Toate au făcut ca foarte mulți români ce susținuseră anterior societatea arădană să fie angajați acum în cadrul noilor instituții profe-

^{29 bis} Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, p. 247.

³⁰ A. Căciara, N. Roșuț, M. Timbus, *Aradul în lupta de eliberare socială și națională*, vol. II, Arad, 1978, p. 121; Gh. Lițiu, *Episcopul Ioan I. Pap al Aradului (1903—1925)*, în *Mitropolia Banatului*, 1969, nr. 1—3, p. 94.

³¹ A.S.A., fond ASTRA, dosar 165/1889, f. 3 v.; 191/1896, f. 36 v.

³² P. Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 51—160.

³³ J. Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*, Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 1980, p. 145.

sional-naționale. Și depărtarea relativ mare de orașul reședință a contribuit la reducerea numărului de membri ai Asociației. De altfel, analiza compoziției profesionale a membrilor societății culturale din Arad relevă aspecte deosebit de interesante în acest sens (vezi tabelul nr. 5).

Notabilă este prezența permanentă și masivă uneori a preoților în rândul membrilor instituției arădane. Faptul nu este lipsit de semnificații și este explicabil din cel puțin două puncte de vedere. Pe de o parte, această categorie socială nu dispunea de o organizație profesională proprie, care să-i absoarbă forțele într-o anumită direcție. Prin urmare, preoțimea, animată de conștiința datoriei naționale ce o avea de îndeplinit, s-a înregimentat constant printre susținătorii culturii naționale. Pe de altă parte, relativa independență a acestei categorii sociale față de statul dualist i-a permis să dezvolte o statornică activitate națională^{33bis}. Dacă mai luăm în considerare și faptul că la nivelele superioare din punct de vedere ierarhic se aflau personalități marcante, devotate cauzei românești, prezența impunătoare a preoților în cadrul Asociației arădane pare pe deplin explicabilă. Cea mai elocventă dovadă în acest sens este circulara episcopului I. Goldiș din 1896, citată anterior, ale cărei efecte nu au întârziat să se facă simțite.

Astfel, numărul elementelor clericale din rândurile instituției culturale din Arad a evoluat de la 41 în anul 1894, la 329 în 1896, ceea ce reprezenta 64% din numărul total al membrilor. Și în anii următori, elementele ecleziastice au constituit un suport solid pentru activitatea și existența asociației. Nu întâmplător, în anul 1910, această categorie socială reprezenta 21% din totalul membrilor fondatori. Fără îndoială, editarea de către Asociația arădană a numeroase apeluri, broșuri, conferințe și afișe, la tipografia diecezană, a fost facilitată — mai mult sau mai puțin explicit — de către I. Goldiș, I. I. Pap și R. Ciorogariu³⁴.

Alături de cele menționate, prezența preoților la adunările generale ale asociației, la acțiunile și activitățile pe care aceasta le-a inițiat (culegerea materialelor pentru elaborarea monografiilor comunelor românești, acțiunea de lichidare a alcoolismului și analfabetismului etc.) vine să completeze aria dialogului cultural-național-social de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX. Integrarea masivă a preoțimii în acest dialog, realizat prin intermediul instituției culturale arădane, este o reconfirmare a mai vechiului militantism al acestei categorii sociale. Este, de asemenea, o excelentă dovadă a dinamismului politico-național manifest la nivelul tuturor structurilor societății românești, în pragul secolului XX.

O situație interesantă o constituie prezența avocaților, juriștilor și funcționarilor în rândurile membrilor instituției arădane. În anul 1894 erau 48, reprezentând 35,5% din totalul de membri; în anul 1896, deși numărul lor a crescut la 84, ponderea a scăzut la 16%, explicabilă prin proporția impresionantă a preoților. De asemenea, în anul 1910, dintre cei 90 de membri fondatori 42—46% făceau parte din această categorie socială. În primul rând, trebuie precizat că din toate cifrele menționate, numărul funcționarilor de stat reprezintă o proporție mică. Cele afirmate

^{33 bis} N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de G. Penelea, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 737.

³⁴ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad, *grupa V*, dos. 278/1896, document 7302.

Tabel nr. 5

Anul	Învățători, profesori etc.		Avocați, juriști, funcț.	Comercianți, măseriași	Propr. de pământ	Ofițeri, medici	Preoți, adm. și secret. consist.	Mitropoliți, episcopi, protopopii	Fără indicații profesionale
1894	Număr	31	48	2	4	7	24	17	2
	Pondere	22,9%	35,5%	1,4%	2,9%	5,6%	17,7%	12,6%	1,4%
1896	Număr	59	84	—	6	8	280	49	30
	Pondere	11,4%	16,2%	—	1,1%	1,5%	51,2%	9,4%	5,8%
1910	Număr	3	42	2	10	4	10	9	10
	Pondere	3,3%	46,6%	2,2%	11,1%	4,4%	11,1%	10%	11,1%

anterior, că autoritățile guvernamentale începuseră să devină tot mai intolerabile față de manifestările naționalităților oprimate se validează pe deplin. A fost normal ca funcționarii români să nu desfășoare activități intense în sfera cultural-naționalului, deoarece aceasta le-ar fi periclitat poziția oficială pe care o aveau.

Numărul mare al avocaților este justificabil datorită relativei lor independențe economice. Totodată, ei nu beneficiau de existența unor organizații profesionale proprii. De aceea, ei vor fi donatorii consecvenți către asociație, o vor susține material și vor asigura finalizarea multor activități pe care Asociația arădană le-a inițiat. Prezența numerică relativ mare și constantă a avocaților semnifică în același timp o realitate proprie națiunii române la începutul secolului XX: creșterea numărului de avocați și juriști români la nivelul întregii Transilvanii. Această categorie socială s-a situat în fruntea mișcării de emancipare națională, îmbrățișând atît palierul politic, cît și pe cel cultural-instituțional, aspecte detectabile în cadrul și prin societatea culturală din Arad.

Ponderea și numărul destul de mic al profesorilor și învățătorilor poate surprinde, dată fiind tradiția îndelungată pe care „inteligenția” a avut-o în mișcarea de emancipare națională în epoca modernă. Astfel, numărul membrilor din această categorie socială se ridică în anul 1894 la 31, ceea ce reprezenta 22,9%. În anul 1896, numărul lor a crescut la 59 (11,40%) iar în anul 1910 erau doar 3 din această categorie între cei 90 de membri fondatori și cîteva zeci între membri ordinari.

Existența unei rețele de reuniuni învățătoreshti a implicat înregimentarea unor învățători în rîndurile acestor societăți, în detrimentul Asociației arădane. Însă, dacă susținerea materială a fost mai precară de către această categorie intelectuală³⁵, ea a colaborat cu instituția culturală din Arad la organizarea unor activități cu o finalitate socială și națională de primă importanță în epocă. În acest sens se înscrie sprijinirea de către Reuniunea învățătorilor din comitatul Arad a Asociației arădane în acțiunea de lichidare a analfabetismului și alcoolismului. Mult mai numeroși decît învățătorii (din cifrele menționate mai sus), profesorii și ziarisții au activat în cadrul asociației culturale, prin activități de culturalizare, constante și eficiente în același timp. Cei mai mulți dintre ei proveneau din orașul Arad și celelalte orașe din apropiere: Oradea, Lipova, Timișoara, Lugoj etc.

Deși au constituit un număr redus de membri, elementele burgheze din cadrul asociației (mari proprietari de pămînt, ateliere, bănci) au cunoscut o linie ascendentă: 4 în anul 1894, 6 în anul 1896, respectiv 10 din cei 90 de membri fondatori. Acest aspect vine să confirme constatarea la care a ajuns istoriografia românească, aceea că la sfîrșitul secolului al XIX-lea, avem de a face cu o burghezie mare, de origine română. Încă redusă numericeste comparativ cu celelalte naționalități, această categorie socială a desfășurat o operă de mecenat cultural-național, sprijinind material, în cazul nostru, instituția din Arad³⁶. Dealtfel, contribuția elementelor burgheze la dialogul cultură-societate a prevalat în acest

³⁵ V. Dobrescu, *Rolul băncilor românești transilvănene în domeniul agrar pînă la 1918*, I, în *Marisia*, 1980, p. 317—334.

³⁶ *Ibidem*, p. 334; A.S.A., fond ASTRA, dosar 131/1880, f. 114.

domeniu și mai puțin în angajarea la acțiunile și activitățile pe care le-a desfășurat societatea culturală arădană.

Lipsa totală a elevilor și studenților din cadrul membrilor asociației nu trebuie să surprindă, din moment ce aceștia beneficiau numai în Arad de două societăți de lectură. Ceea ce putem afirma, însă, este prezența acestora la unele activități propuse de instituția culturală arădană: conferințe, aniversări comemorative ale unor personalități sau evenimente istorice etc.

De asemenea, nici absența țăranilor nu este nejustificabilă; proliferarea în epocă a corurilor țărănești, apariția societăților de lectură în localitățile din comitat (Lipova, Nădlac ș.a.) constituie numai câteva cauze ale acestui fenomen. Din alt punct de vedere, Asociația arădană a deziluzionat, probabil, în primii ani ai activității sale, aceste elemente sociale fiind pe-atunci prezente în număr foarte mare în rîndurile instituției arădane. Faptul că asociația din Arad nu a susținut la începuturile sale un amplu program social și cultural-național adecvat nivelului acestei categorii sociale a constituit o altă cauză a reticenței țăranimii față de asociație, în anii în care și-a reluat activitatea. Articolele satirice apărute, între anii 1872—1874 în revistele *Gura Satului* și *Federațiunea*, ce dezbatteau problema fraudelor bănești de la Asociația arădană din perioada de criză³⁷, au inoculat publicului țărănesc convingerea că banii pe care ei îi plătiseră, ca membri, au fost folosiți în scopuri dubioase.

Este explicabilă și absența totală a meseriașilor. În perioada respectivă a funcționat societatea meseriașilor și sodalilor „Progresul“, din 1899 secție distinctă a Asociației arădane. Comercianții români din zonă s-au încadrat în societatea „Progresul“ și o parte mai restrânsă chiar în cadrul Asociației culturale din Arad; 2 în anul 1894 și 2 în 1910. Concomitent, însă, liderii asociației au manifestat preocupări pentru organizarea comercianților într-o secțiune similară cu aceea a meseriașilor.

Privind Asociația arădană atît prin prisma componenței socio-profesionale, a activităților desfășurate, dar și prin aceea a apartenenței geografice a membrilor ei, putem afirma, cu o doză de relativitate deocamdată, faptul că Asociația arădană a evoluat în această perioadă spre un regionalism pronunțat, spre o „izolare“ din ce în ce mai evidentă. Deși cei 516 membri din anul 1896 proveneau din aproximativ 200 de localități din Crișana, Banat și chiar Transilvania³⁸, constatarea nu spune prea mult, pentru că ele aparțin spațial zonei apropiate Aradului: Valea Mureșului, Valea Crișului Alb, Podgoria Miniș-Pîncota etc.

Acest „regionalism“ manifest în cadrul asociației din Arad se traduce și prin prezența masivă a preoțimii în rîndurile ei, în timp ce la ASTRA avem de-a face cu o altă situație. Demn de remarcat este dinamismul și militantismul profesat de elementele clericale din zonă, în sfera cultural-naționalului. Aceasta a conferit preoțimii un loc privilegiat în dialogul național-social din epocă, la nivelul structurilor locale. Dacă preoțimea a fost baza socială mai largă a instituției arădane, avocații, juriștii și profesorii au constituit elita societății. Ele au lansat, susținut constant și dirijat întreaga activitate a Asociației naționale arădane.

³⁷ *Gura Satului*, 1874, nr. 13, 14.

³⁸ A.S.A., fond ASTRA, dos. 192/1896.

Avînd un tablou aproximativ al categoriilor și grupurilor socio-profesionale implicate în resurecția națională pe o perioadă de 50 de ani, cîteva concluzii se impun a fi relevate. În primul rînd, asociația culturală arădană a beneficiat de aportul tuturor categoriilor și grupurilor sociale românești din epocă. Desigur, constanța și amplitudinea cu care acestea s-au implicat în mișcarea națională, prin intermediul instituției din Arad, nu a fost liniară și nici ascendentă. Conjuncturile politice și evoluția fenomenelor economico-sociale și culturale au modelat opțiunile elementelor românești, vizavi de Asociația arădană și programul ei cultural-național. Încă un aspect interesant, oarecum contradictoriu, se cuvine a fi precizat. În pofida unei remarcabile prezențe numerice în rîndul membrilor, în prima secvență temporală (1863—1871) țărănimea nu a beneficiat de un amplu program social și cultural, pe măsura entuziasmului cu care se angajase în mișcarea cultural-națională.

Analiza activităților desfășurate de Asociația arădană în primii ani evidențiază caracterul preponderent elitar al programului ei. Deși în a doua perioadă investigată, programul asociației din Arad a cunoscut accente preponderent culturalizatoare, adaptate și nivelului de jos al societății românești din zonă, ea nu a mai întrunit aceeași adeziune țărănească caracteristică primilor ani de existență. Difereau realitățile politice, diferea tabloul cultural-instituțional ce ființa în spațiul românesc. Ceea ce rămîne meritoriu însă, este faptul că Asociația națională arădană a reprezentat, pentru populația românească din părțile vestice, un element important al menținerii individualității etnice, o făclie nestinsă a culturii naționale românești.

THE RUMANIAN IDEA OF AUTONOMY IN TRANSYLVANIA, 1867—1906

By
KEITH HITCHINS

The main goal pursued by the Rumanians of Transylvania during the period of Austro-Hungarian dualism was the right to manage their own affairs, that is, to be administered, judged, and educated by Rumanians in their own language. In other words, they sought autonomy. But their notion of how best autonomy could be secured changed as events took their course. The aim of this paper is to show how Rumanian politicians and intellectuals turned away from a reliance on the autonomy of the historical principality of Transylvania and came to embrace fully the idea of modern national autonomy.

I

Austro-Hungarian dualism obliged Rumanian politicians and intellectuals to reassess their place within the Habsburg Empire. For over a century before the Compromise of 1867 they had striven to gain recognition as a nation equal in rights to the Magyars and Saxons¹, the other principal inhabitants of Transylvania. Their main goal, sometimes openly expressed, sometimes only implied, had been autonomy. But the historical principality of Transylvania had been their political frame of reference, at least until the revolution of 1848, when other solutions had for a time seemed possible.

Rumanian nationhood and autonomy, ideas which were tightly interconnected, received their most eloquent expression in 1848 in the national program — the so-called Sixteen Points — adopted on May 15 at Blaj, the most important Rumanian cultural center in Transylvania and the seat of the Greek Catholic Metropolitanate. The first point declared the political „independence“ (i.e. autonomy) of the Rumanian nation and asserted its right to be represented in the Transylvanian diet, administration, and judiciary in proportion to its population and to use its language in all legislative and administrative matters in which Rumanians were involved. The sixteenth point dealt with the most burning issue

¹ The name by which the Germans of Transylvania were commonly known.

of the day — the union of Transylvania with Hungary. Rumanian leaders vigorously opposed such action, for they saw in this incorporation into Hungary nothing less than the destruction of their nation. They knew that union would transform them from a majority in Transylvania into one of many minorities of Greater Hungary. Consequently, they demanded that no action be taken until the Rumanians had assumed their „rightful place“ as one of the constituent nations of Transylvania and had been heard. The link they established between the preservation of Transylvania's autonomy and their own ambitions guided their political thinking until the end of the century.

The Rumanians in 1848 had no control over the fate of Transylvania. The diet, which had been convoked under pre-revolutionary rules, practically excluded them. On May 30 its Magyar majority approved the union of the principality with Hungary. Yet, subsequent events persuaded the Rumanians that a reorganization of the Habsburg Empire on the basis of nationality was at hand, and in their optimism they formulated a bold plan for the creation of a Rumanian „duchy“, which would, in fact, extend beyond the boundaries of Transylvania. They petitioned the Emperor Francis Joseph on February 25, 1849 to approve the union of all the Rumanians of the empire into an „independent“ (i.e., autonomous) nation with its own separate political administration and with Rumanian as its official language.² But the Court of Vienna, which had had to bear the disruptive force of nationalism for nearly a year, was disinclined to contribute further to the dissolution of the empire. It gave the Rumanian plan short shrift.

During the so-called decade of absolutism of the 1850s manifestations of nationalism in Transylvania were for obvious reasons discouraged. Yet, the Rumanians found some consolation in the fact that Vienna had restored a political administration for Transylvania separate from that of Hungary. They also discerned how the historical principality of Transylvania could offer the surest protection of their nationality.

The constitutional experiments directed from Vienna between 1860 and 1865, which preceded dualism, found Rumanian political groups supporting the maintenance of Transylvania as a separate crown land as the best way of protecting their national identity. They also wanted to bring the institutions of the principality into harmony with the tenets of the new nationalism and liberalism and to enact laws recognizing the equality of all its peoples.³

Yet there were differences of emphasis among the Rumanians. The more conservative current, led by Andrei Saguna, Bishop of the Rumanian Orthodox Church, favored close cooperation with the Court of Vienna. It based its plan for the maintenance of Transylvania's autonomy on legal precedents in the belief that these would move the Court to grant concessions more readily than arguments drawing upon such novelties as the rights of nationalities. This current also considered the

² Nicolae Popea, *Memorialul Archiepiscopului și Mitropolitului Andreiu baron de Șaguna sau luptele naționale-politice ale Românilor, 1846—1873*, Vol. 1 (Sibiu, 1889), pp. 248—249.

³ *Verhandlungen des verstärkten Reichsrats* (Vienna, 1860), pp. 42—43, 125, 432.

peoples of Transylvania as „sons of the same fatherland“ and stressed the need for cooperation among them if the problems common to all were to be solved. The idea prevailed that fate had brought the Rumanians and Magyars together and that, consequently, each had no choice but to work for the general good. The other current, which may be dubbed „liberal“, was led by George Barițiu, a journalist and historian. He and his supporters were not opposed to the goals of the conservatives, but they wanted the Rumanians to take a more independent political course and rely less upon Vienna. For them, the idea of nation was paramount, and they urged a formal recognition of Rumanian political autonomy and a redrawing of county boundaries based upon nationality.⁴ At a national congress on April 23, 1863 the two currents agreed on the general principles they would follow at the forthcoming diet: recognition of the Rumanians as autonomous and equal in rights to the other nations of Transylvania; representation of the Rumanian nation in the diet and administration in proportion to the public burdens it bore; the introduction of the Rumanian language in the administration and courts; and the maintenance of Transylvania's autonomy.⁵

Magyar leaders in Transylvania opposed the restoration of Transylvania's autonomy and insisted upon the validity of its union with Hungary in 1848. Rejecting all attempts at compromise and drawing support from Hungary, they boycotted the reorganization of Transylvania sponsored by Vienna. Once again, as in 1848, the aspirations of the Rumanians (and of the other non-Magyar nationalities of Hungary) coincided with the Court's own aims and, hence, received a sympathetic hearing.

The Rumanians achieved their immediate objectives at the diet, which met for the first time since 1848 in Sibiu on July 15, 1863. Rumanian deputies, who in the absence of the Magyars formed a majority, laid the foundations of national autonomy. They passed two main pieces of legislation, one recognizing the Rumanian nation and its Orthodox and Greek Catholic churches as equal in rights to the Magyar and Saxon nations and their churches, and the other marking Rumanian one of the principality's official languages.⁶ Both laws received imperial sanction, but required a second reading in the diet and then final approval by the emperor before they could take effect.

Despite their success, a number of Rumanian leaders sensed that all was not well. They had been taken aback by the efforts of Austrian officials to force the deputies to enact the Court' legislative agenda exactly as it had come down from Vienna. Their misgivings proved well-founded. At the second session of the diet, which opened on May 23, 1864, the high expectations of the previous year had all but disappeared. The Magyars continued their boycott, and even many Rumanian deputies stayed away much of the time. Although the laws on the equality of the three nations and their languages received second readings, the emperor withheld his approval. Action on other bills which were essential

⁴ *Gazeta Transilvaniei*, November 6, 1860.

⁵ *Protocolul congresului națiunii române din Ardeal, ce s-a ținut în Sibiu la 20/8 Aprilie 1863* (Sibiu, 1863), pp. 129—130.

⁶ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei* (Cluj-Napoca, 1979), pp. 103—126, 142—158.

for the functioning of the principality was delayed. By the time the session ended on October 29 the deputies had little to show for the time spent. When the diet met again its sole business would be to approve the union of Transylvania with Hungary.

Between 1865 and 1867 the Court engaged in a new constitutional experiment which culminated in the famous partnership between Austria and Hungary. In order to assure stability at home and strengthen the empire's international position Francis Joseph and a new team of advisers had decided to seek an accommodation with the Magyar aristocracy of Hungary. In the process they sacrificed the principality of Transylvania and renounced promises of autonomy to the Rumanians. The diet of Transylvania, which reconvened in Cluj on November 19, 1865, this time with a large Magyar majority, declared the union of Transylvania with Hungary enacted in 1848 valid and designated the Hungarian diet in Pest as the only forum where the affairs of Transylvania could properly be considered. Francis Joseph concurred and „invited“ Transylvania to send representatives to the Hungarian diet. On January 6, 1866 he prorogued the diet of Transylvania *sine die*, an act which marked the end of its existence as a separate principality.

The Rumanians mounted a strenuous defense of Transylvania's autonomy. But they were divided. Some, called activists and led by Metropolitan Andrei Șaguna⁷, were prepared to work within the new constitutional system. They reasoned that the best way for the Rumanians to defend the autonomy of Transylvania and their own national identity was to be represented in those bodies, such as the Hungarian diet, where the decisions were being made. But the majority of Rumanian leaders took the opposite view. Known as passivists and led by George Barițiu and his friend Ioan Rațiu, a lawyer, they organized a boycott of the elections to the Hungarian diet. To participate, they warned, would signify acceptance of the union and seal their fate as a nation.

Belying their name, the passivists were extraordinarily active in opposing the new political course. The most important of their undertakings was the so-called memorandum movement organized by Rațiu and Barițiu in the fall of 1866. In the petition they drew up they urged the emperor to preserve the autonomy of Transylvania. To justify their stand and to prove the independence of Transylvania from Hungary they cited, among numerous documents, the Diploma of Emperor Leopold I (*Diploma Leopoldinum*) of 1691, which recognized the political autonomy of the principality and served as a kind of surrogate constitution until 1848; the Pragmatic Sanction, which the Transylvanian diet was forced to accept in 1722 and which specified that the first born of the House of Habsburg should be Grand Duke of Transylvania; and Article VI of the Transylvanian diet of 1791, which dealt with the relationship between Transylvania and Hungary and reaffirmed the separate political status of the principality and forbade subordination of its constitution to any other country. Rațiu and Barițiu stated bluntly that the Rumanians had no confidence in the „political and national ideas“ then prevalent in Hungary and insisted that the Rumanians wanted to remain „for all time“

⁷ He became Metropolitan after the bishopric of Transylvania was raised to a metropolitanate in 1864.

in an autonomous Transylvania as part of the „Austrian Monarchy“ and had no intention of becoming Hungarians⁸. They urged Francis Joseph to reject the union of Transylvania with Hungary „imposed“ by the Transylvanian diet in 1848 and, instead, sanction the laws on national equality passed by the diet of Sibiu in 1863, which, in their view, would allow the principality to develop „naturally“ in accordance with its venerable constitutional traditions⁹.

It was all in vain. Rațiu brought the petition to Vienna and was received for a few minutes on December 31, 1866 by Francis Joseph, not as a representative of the Rumanian nation, as he had wished, but merely as a private citizen „whose views might be valuable to the state“¹⁰. The emperor promised to consider the matters Rațiu had laid before him, but, in fact, left the petition unanswered. The course had, after all, already been set, and the Rumanians did not count in the calculations of the Court. Six months later, on June 8, 1867, Francis Joseph would be crowned King of Hungary in Buda and on July 28 he would sanction Article XII, the fundamental law establishing the Dual Monarchy.

Before these events took place Rațiu and his supporters tried to persuade influential Magyars of the rightness of their cause. When Manó Péchy, the new royal commissioner charged with overseeing the administrative fusion of Transylvania with Hungary, sampled Rumanian opinion, he was taken aback by the uncompromising opposition on all sides to the union. In Turda Rațiu urged him to seek the immediate convocation of the Transylvanian diet and warned that the Rumanians would use „all the moral force at their command“ to thwart the union¹¹. In Cluj Alexandru Sterca Șuluțiu, the Rumanian Greek Catholic Metropolitan of Transylvania, explained how deeply attached the Rumanians were to the laws passed by the diet of Sibiu and urged that they be allowed to hold a national congress where the will of the nation could express itself¹². In Sibiu, the seat of the Rumanian Orthodox Metropolitanate and the center of activism, Péchy's reception was the same. His reply on all these occasions revealed a similar intransigence. Noting that the union was an accomplished fact, he admonished the Rumanians that their future depended upon how well they reconciled themselves to it.

Rumanian deputies who had been elected to the Hungarian diet, despite the passivist boycott, realized that they were too few to influence its work and decided to take the case for Transylvanian autonomy to Ferenc Deák, the principal Hungarian architect of dualism. Their meeting with him on June 3, 1867 was friendly, but its outcome was disappointing to the Rumanians. Deák pointed out that it was too late to do anything about the union, but he promised that the forthcoming law on na-

⁸ Eugen Brote, *Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn* (Berlin, 1895), p. 226.

⁹ *Ibid.*, pp. 229–231.

¹⁰ Keith Hitchins and Liviu Maior, *Correspondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861–1892)* (Cluj, 1970), pp. 133–134: Rațiu to Barițiu, December 31, 1866.

¹¹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cluj. Arhiva Istorică: Ioan Rațiu correspondence: telegram from Rumanian intellectuals of Turda to George Barițiu, May 22, 1867.

¹² Hitchins and Maior, *Correspondența lui Ioan Rațiu*, p. 149: Rațiu to Barițiu, May 18, 1867.

nationalities would guarantee equal civil rights for every citizen regardless of his nationality or religion and would assure the use of minority languages in local government¹³. Deák was, in effect, repeating the promises made by Magyar liberals in 1848. Rejected by the Rumanians then, the offer was no more acceptable twenty years later. Both passivists and activists were intent upon gaining recognition of the Rumanians as a separate political nation with the power to determine its own future within the Habsburg Empire. Deák's formula meant the dissolution of the nation into individual citizens and eventually, so the Rumanians thought, bring the loss of ethnic identity itself.

After the dualist pact had been concluded in the summer of 1867 the Rumanians, lacking political organization and weakened by the conflict between passivists and activists, could do little else but offer up protests. The most important of these was the so-called *Pronunciament*, a succinct statement of principles drawn up at Blaj on May 15, 1868 to celebrate the twentieth anniversary of the national assembly of 1848. Rumanian intellectuals, probably at the urging of Ioan Rațiu, restated their commitment to the cause of Transylvanian autonomy as defined by the Diploma Leopoldinum of 1691 and the Pragmatic Sanction. They also demanded the revival of the laws passed by the diet of Sibiu recognizing the Rumanians as a constituent nation of Transylvania and guaranteeing the equality of their language and churches, and they denied to the Hungarian parliament the power to legislate for Transylvania¹⁴. Such ideas accurately reflected Rumanian public opinion, but they were not new. What was new the reaction of the Hungarian government, which accused the authors and the editor of *Gazeta Transilvaniei*, a leading Rumanian newspaper in Transylvania where the *Pronunciament* had been published, of disturbing public order. The matter went no further, as it was quashed by the emperor on the recommendation of the Hungarian Minister of Justice, but it was a harbinger of many *causes célèbres* to come which would envenom relations between the government and the Rumanians.

The so-called Law of Nationalities, which the Hungarian parliament passed on December 5, 1868, found little favor with the majority of Rumanian political leaders. Although it specified a number of rights which the non-Magyar minorities would enjoy, it made no provision for their separate political organization. Rather, it reflected the ideas of those Hungarian leaders who favored a centralized Magyar national state. On December 6 Francis Joseph gave them a double victory by sanctioning Article XLIV, the Law of Nationalities, and Article XLIII, which set forth the regulations governing the union of Transylvania with Hungary.

The Rumanians took their places in the dual system unwillingly and, so they thought, only temporarily. They were certain that the compromise between Germans and Magyars would fail and that Vienna would turn again to the other nationalities, as in 1848 and 1860, for help in governing the empire.

¹³ Ion cavalier de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane* (Sibiu, 1913), pp. 111—113.

¹⁴ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur, sau luptele politice-naționale ale Românilor de sub coroana ungară*, Vol. 4 (Sibiu, 1906), p. 355.

II

In the twenty years or so following the union of Transylvania with Hungary Rumanian passivists made the restoration of the principality's autonomy their principal objective. They were convinced that it alone could provide their nation with the necessary constitutional protection for free development. Transylvania's autonomy was thus a central issue at all Rumanian political conferences between 1869 and 1890. Their linking of autonomy and national rights was an essentially historicist view of the question, which reinforced traditional Rumanian attitudes toward the Magyars.

The first national conference to be held after the union of Transylvania and Hungary met in March 1869 and laid down the principles which all later conferences until 1890 would adhere to in dealing with the problem of autonomy. The participants enthusiastically reaffirmed the demands of 1848: rejection of the union of Transylvania and Hungary, recognition of the Rumanian nation as autonomous, and representation of the Rumanians in the diet and all branches of local administration in proportion to their numbers¹⁵.

In 1872 Rumanian leaders met three times in order to clarify their stand on current political questions. The first conference was held by the activists on May 5—6 in Sibiu. After debating the merits of passivism and activism, they finally decided to take part in the forthcoming elections to the Hungarian parliament¹⁶. But, like the passivists, they strongly endorsed the restoration of Transylvania's autonomy and drew up a lengthy historical exposition of their stand on the matter. The official national conference, which was dominated by the passivists, was held on June 27 in Alba Iulia. Here the majority cited their obligation to take no action that would compromise the „autonomous rights“ of Transylvania and the „national liberty“ of the Rumanian people¹⁷. Two days later a small group of passivist leaders met with the Greek Catholic Metropolitan Ioan Vancea in Blaj to consider a proposal from the Hungarian Prime Minister Menyhért Lónyay to suggest ways of bringing about a compromise between the Rumanians and the government. But they came to essentially the same conclusions as the activists. They reported to Lónyay on July 3 that they were willing to join him in seeking a solution to the „Transylvanian question“, but they saw little hope of reaching an understanding with the government until it had agreed to restore some measure of autonomy to the principality¹⁸. They linked autonomy for Transylvania to the recognition of Rumanian autonomy and urged the inclusion of the following points in the new constitution for the principality: a new political division of the principality among the three nations to replace the „cumbersome and abnormal“ boundaries of the past; recognition of Rumanian as one of the official languages; a new electoral law which would abolish privileges of wealth and rank (and, of course, allow the

¹⁵ *Ibid.*, Vol. 5 (Sibiu, 1909), p. 84.

¹⁶ *Telegraful Român*, April 30/May 12, 1872; May 4/16, 1872.

¹⁷ Păcățian, *Cartea de aur*, Vol. 6 (Sibiu, 1910), pp. 58—59.

¹⁸ *Transilvania*, Vol. 8, No. 14, February 15, 1875, pp. 44—45.

Rumanians to use their peasant majority to advantage); and recognition of the autonomy of the Rumanian churches and their schools. As the first step toward any understanding with the government they requested the convocation of a Rumanian national congress, where a genuine expression of the national will could be formulated¹⁹. The matter went no further, as neither side was disposed to compromise.

The national conferences of 1875 and 1878 reaffirmed the conclusions of earlier meetings. The delegates to the latter, for example, reiterated the importance of Transylvania's autonomy for the development of the Rumanian nation and approved the continuation of passivism to show that they had not acquiesced in the destruction of „their country's“ autonomy and their own nationality²⁰.

The conference of May 1881 was especially important because it established the Rumanian National Party as the political representative of the Rumanians of not only Transylvania but also the Banat and Hungary. The delegates voted overwhelmingly to continue their passivist tactic, except in the Banat and Hungary, where „local circumstances“ made participation in the Hungarian parliament „beneficial“ to the national cause. They also expressed their complete adherence to the Sixteen Points of 1848 and declared that only when the Rumanian nation had been recognized as „autonomous“ and thus possessed the right to organize its affairs as it saw fit „in harmony with the interests of the Austro-Hungarian Empire“, could they contemplate participation in the political life of Hungary²¹. The new party adopted a program which placed the restoration of Transylvania's autonomy first on its list of priorities. It also declared its intention to promote Rumanian autonomy by obtaining the appointment of Rumanian functionaries and the use of Rumanian as an official language in places inhabited by Rumanians, by assuring Rumanian churches and their schools of the right to administer their own affairs, and by bringing about a revision of the Law of Nationalities in favor of the nationalities²².

At this and earlier conferences Rumanian leaders justified their demand for the restoration of the principality of Transylvania and the recognition of their own national autonomy mainly on historical and constitutional grounds. This line of argument is evident in the statement of principles which the activists drew up at their conference in 1872 and which they entitled, The „Rumanian Cause in 1872“²³. They were at pains to show that the Rumanians had formed a nation equal to the Magyars from the very beginning of Transylvania's political existence and, hence, ought to enjoy the same rights in the nineteenth century. To prove their point they cited passages from the works of medieval Hungarian chroniclers such as the Anonymous Notary of King Béla III and Simon Kézai and the diplomas of King Andrew II of 1211 and 1222 to the Teutonic

¹⁹ *Ibid.*, Vol. 8, No. 15, March 1, 1875, pp. 53–55.

²⁰ Păcățian, *Cartea de aur*, Vol. 6, p. 633.

²¹ Biblioteca Academiei R. S. România, Cluj. Fondul Blaj, Diverse, III: „Proces verbal al conferinței reprezentanților alegătorilor români din Transilvania ținută în Sibiu la 12 maiu s.n. 1881“.

²² Păcățian, *Cartea de aur*, Vol. 7 (Sibiu, 1913), pp. 33–34.

²³ *Causa română la 1872* (Sibiu, 1872). A German translation, entitled *Die rumänische Frage im Jahre 1872*, is to be found in Brote, *Die rumänische Frage*, pp. 251–275.

Knights²⁴. Then they explained, as had Rumanian historians in the late eighteenth and early nineteenth century, how the development of new political and social relations and the religious struggles of the fifteenth and sixteenth centuries had excluded the Rumanians from political life. They showed how the new state of things had been sanctioned by the Diploma Leopoldinum of 1691, in which the new Habsburg rulers recognized the constitution of the principality and the privileges of the Magyar, Szekler, and Saxon nations, and then they described the union of Transylvania with Hungary in 1848, denying its validity on the grounds that the Rumanians had not been represented in the decision-making process²⁵. Finally, they denounced the Law of Nationalities and Article XLIII of 1868 regulating the union of Transylvania with Hungary because neither, in their view, offered adequate protection to the nationalities²⁶.

Similar ideas are contained in the *Memorial*, a public declaration on the nationality question which was drawn up by the passivist leader George Barițiu in 1882 at the behest of the National Party. Barițiu covered essentially the same ground as the activists in 1872, but he built his case with more attention to detail and more citations from the sources. He was anxious to demonstrate what seemed to him two fundamental truths: first, that during its long history down to 1868 Transylvania had never ceased to be politically separate from Hungary and that, hence, the union „perpetrated“ in 1868 violated its constitutional status in the Austrian Empire and should be reversed²⁷. His second point was that the Rumanians were entitled to equal political rights with the other nations of Transylvania and to national autonomy as a safeguard of those rights. For proof he turned to history, recounting the so-called theory of Daco-Roman continuity as it had evolved since the eighteenth century. With abundant citations from the sources and sharp criticism of the opponents of the theory he described how the ancestors of the Rumanians had lived in Transylvania and had their own political institutions centuries before the coming of the Magyars²⁸. As for the Rumanians of his own day, he left no doubt that political autonomy within a restored Transylvanian principality was their primary goal²⁹.

In spirit and substance these two elaborate position papers, one in 1872, the other in 1882, belong to an earlier period of the national movement. Their emphasis on history and legal precedents to justify national rights accorded with traditional ideas of national autonomy, which required the existence of a separate Transylvanian principality as protection against Greater Hungary seen as a Magyar national state.

The traditional idea of Transylvanian autonomy conditioned Rumanian thinking on other key questions. If the principality were restored in the form in which it had existed before 1868, then Rumanian leaders had to redefine their relationship with the Magyars. The majority saw

²⁴ *Ibid.*, pp. 252–253.

²⁵ *Ibid.*, pp. 256–257, 260–262.

²⁶ *Ibid.*, pp. 262–268.

²⁷ *Memorial compus și publicat din însărcinarea conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români...*, 2nd ed. (Sibiu, 1882), pp. 19–33.

²⁸ *Ibid.*, pp. 40–68.

²⁹ *Ibid.*, pp. 101–103.

no other possibility except cooperation, and, consequently, had no doubt that eventually they must come to some sort of understanding.

The idea of a Rumanian-Magyar rapprochement remained an important aspect of Rumanian political thought until the 1880s. It was rooted in history. Influential Rumanians who looked back over the development of Transylvania since medieval times were convinced that destiny had linked the two peoples and that they must share responsibility for the future of the principality. This sense of community was reinforced for these same Rumanians by the certainty that the two peoples were „natural allies“ in a struggle for survival against the Slavs. Pointing to the ethnographic map of Eastern Europe, they compared the Rumanians and Magyars to „two islands in a Slavic sea“, which threatened „to engulf them“³⁰. If this were so, the Rumanians concluded, then their very existence was at stake, and since neither they nor the Magyars had a strong empire abroad to which they could turn, they did not doubt that they would have to rely upon one another for protection. A number of Rumanians were even moved to observe that they had never been the enemies of Hungary and the Magyars because they had recognized in Hungary an indispensable barrier to „Slavism“ and, hence, regarded her welfare as of paramount importance for their own future development³¹.

A typical and persistent advocate of a Rumanian-Magyar rapprochement in the 1870s and 1880s was Vincențiu Babeș, a deputy in the Hungarian parliament from the Banat for many years and a leader of the Rumanian National Party. He urged upon his fellow delegates to the national conference of 1881 a kind of Rumanian-Magyar dualism in Transylvania. Even as he recommended a continuation of passivism, he called for solidarity with the Magyars, „with whose fortunes ours are so closely bound“. To enthusiastic applause he exclaimed. „As brothers... what progress, what happiness we could achieve for all the nationalities“³². But on other occasions he took Magyar political leaders to task for their failure to comprehend the „mortal danger“ which Russian-sponsored Pan-Slavism posed for both Magyars and Rumanians and for their folly in pursuing policies which merely widened the breach between two natural allies³³. At the national conference of 1884 Babeș repeated a favorite dictum that the Rumanians and Magyars had been fated to stand between the „two great rivals“ in Southeastern Europe — Germany and Russia — and added that had it not been for these two peoples, Russia would surely have gained control of the Balkans. The historical mission of the Rumanians and Magyars, then, was to preserve the independence of Central Europe, and if they could not grasp that fact, he had no doubt that they would perish³⁴.

Many Rumanian political leaders showed little interest in cooperating with the Slavs of Hungary in the 1870s and 1880s. They shared Babeș's ideas about „Pan-Slavism“ and doubted whether the Slovaks and Serbs were capable of acting independently of Russia. But even more important

³⁰ *Telegraful Român*, June 17/29, 1871.

³¹ *Ibid.*, May 13/25, 1876.

³² *Memorial*... (Sibiu, 1882), p. 213.

³³ Biblioteca Universității din Cluj-Napoca: Correspondence of George Pop de Băsești, Vol. 1: Vincențiu Babeș to G. Pop de Băsești, July 5, 1878.

³⁴ Păcățian, *Cartea de aur*, Vol. 7, pp. 170—171.

in shaping their relations with the Slavs was their concentration on the restoration of Transylvania's autonomy. Conscious of their own unique historical and constitutional position and intent upon achieving their own specific goals, they had little concern for the problems of others and wished to avoid prejudicing their own cause by becoming entangled in Slavic questions. Some Rumanians perceived themselves as different in every way from the Slavs, as an element that impeded the achievement of the „grand design of Pan-Slavism“ in Eastern Europe³⁶. Others simply saw no community of interests between themselves and the Slavs³⁷, ignoring the fact that they had a common interest in preventing the transformation of Hungary into a Magyar national state.

III

In the 1880s a change in Rumanian political attitudes gradually took place. The *Memorial* of 1882 was the last major statement of traditional ideas on Transylvania's autonomy, and although the national conferences of 1884 and 1887 dutifully mentioned its restoration in their list of goals, Rumanian leaders had come to the realization that it would no longer serve the national interest. The evidence of this change is everywhere. A striking example is the work of the delegates to the National Party conference in 1890. It is true that they unanimously reaffirmed their adherence to the national program adopted in 1881, which, as we have seen, gave priority to the restoration of Transylvania's autonomy, but now neither the report of the executive committee on its activities since the previous conference nor the report of the committee charged with setting a new agenda for the party mentioned the principality's lost autonomy³⁸.

By the 1890s many Rumanian politicians and intellectuals had come to see the relationship between Rumanians and Magyars in a new light and had developed an idea of national autonomy that was no longer dependent upon the existence of a Transylvanian principality. Two groups of Rumanians published comprehensive statements on the matter, which, significantly, had come to be known as the „Rumanian question“. They minced no words in condemning the nationality policy of the Hungarian government and set forth a vision of the future Hungary sharply at variance with the Magyar national state promoted by the leading Magyar political parties.

The first of these statements was the *Replică* (Rejoinder). It was drawn up in 1891 by a group of Rumanian university students to refute a defense of Hungarian nationality policy published in that year by Magyar university students in Budapest, who claimed that the rights of the political nation — the Magyars — superseded the rights claimed by the ethnic minorities — the Rumanians and the Slavs. The principal author of the *Replică* was Aurel C. Popovici, a medical student in Graz who later

³⁵ See, for example, *Telegraful Român*, January 22/February 3, 1870.

³⁶ *Ibid.*, February 5/17, 1870.

³⁷ *Ibid.*, February 27. March 11, 1877.

³⁸ *Actele conferinței Partidului Național Român ținută la 27 și 28 Octomvrie 1890 în Sibiu* (Sibiu, 1891), pp. 9—10, 19—41.

achieved fame as the author of a widely read book on the federalization of the Habsburg Empire. In the *Replică* he was concerned with two questions — national autonomy and federalism — which, in his view, could not be separated. He gave much space to an indictment of the Hungarian government's treatment of the Rumanians, which had made them „outcasts“ in their own country, and he concluded that the Rumanians could become a free nation equal to the Magyars only if the two peoples were separated politically and the Rumanians gained their own national territory within the Habsburg Empire³⁹. He said nothing about Transylvanian autonomy. Nor did historical and constitutional arguments figure prominently in his defense of national rights.

The other major Rumanian declaration of the period was the Memorandum, a protest by the National Party against the Hungarian government's treatment of the Rumanians under dualism. It represented the views of the traditional Rumanian political leadership and, unlike the *Replică*, it sought a solution to the Rumanian question through the intervention of the emperor. But the Memorandum was no less forceful in defending national rights, which, its authors claimed, had been violated so systematically that the Rumanians had become „foreigners“ in their own land⁴⁰. The consequence of such a policy, they argued, was greater disharmony than ever before among the peoples of Hungary, clear proof, in their view, that the attempt to govern Hungary by a single people — the Magyars — had failed. In place of the existing centralized structure they urged the emperor to undertake the federalization of the empire by creating an „internal association of peoples gathered around the throne“⁴¹. They obviously had in mind national autonomy. In brief references to the earlier history of Transylvania they pointed out that ever since the eighteenth century the Rumanians had continuously asserted their „national individuality“. They cited as the culmination of these efforts the autonomy fashioned at the diet of Sibiu in 1863, and they declared such autonomy to be the only certain guarantee of their existence as a nation⁴². Like Popovici in the *Replică*, they said nothing about the restoration of Transylvania's autonomy. Their idea of nation, though nourished by history, had outgrown the narrow limits imposed by historical tradition.

A new attitude of the Rumanians toward the Slavs was a striking manifestation of their emphasis upon national, as opposed to Transylvanian, autonomy. They now perceived the Slovaks, Serbs, and Croats as political allies against the Hungarian government, whose own nationality policy had blurred historical distinctions between them and had drawn them together in self-defense⁴³. Aurel Popovici, among others, thought that the Slavs were destined to play a major role in bringing about a so-

³⁹ *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria: Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul“ dat de junimea academică maghiară „Memoriului“ studenților universitari din România* (Sibiu, 1892), pp. 144, 151.

⁴⁰ *Memorandul Românilor din Transilvania și Ungaria către Majestatea Sa Imperială și Regală Apostolică Francisc Iosif I* (Sibiu, 1892), p. 9.

⁴¹ *Ibid.*, pp. 22—23.

⁴² *Ibid.*, p. 2.

⁴³ Ioan Slavici, *Românii din Regatul ungar și politica maghiară* (București, 1892), pp. 36—37.

lution to the nationality problem in Hungary. He rejected the old idea of a Rumanian-Magyar compromise, which had ignored the Slavs. Although he was concerned about the danger to the peoples of Central Europe of Russian Pan-Slavism, he thought that a federalized Hungary, based on the Swiss model, would enhance the sense of „national individuality“ of each Slavic people and, by thus separating them from the Russians, would create a sense of community with the Rumanians and even the Magyars⁴⁴.

Popovici and younger members of the Rumanian National Party grouped around *Tribuna*, the party newspaper, favored some sort of formal understanding with the Slavs. Pressure from the „Tribunists“ finally caused party leaders to take the initiative in forming an alliance with the Slovaks and Serbs (the Croats showed no interest), which culminated in the holding of a so-called Congress of Nationalities in Budapest on August 10, 1895. Here their representatives made clear that their primary goal was national autonomy, which they justified by appeals not to history or imperial diplomas, but to „natural law“ and the material contributions they made to the general welfare of Hungary. Rumanian delegates to a preparatory meeting in Novi Sad on July 21 had put the matter succinctly: „We don't ask how long we've been here or if the Magyars were here ahead of us. We act as we do because we are citizens of Hungary, because we support it with our blood and our goods, and because we form a majority of her citizens. And so we have the right to give this country the form of government we desire“⁴⁵.

At the Congress itself the three nationalities proposed a political restructuring of Hungary on a „natural basis“. They meant national autonomy and they proposed to achieve it by making local political boundaries conform to language boundaries. Consequently, in counties, municipalities, and rural areas where, for example, the majority of the population was Rumanian officials would be Rumanian as would the language of administration and the courts⁴⁶. Since the Rumanians formed compact masses of population in many parts of Transylvania, a large separate Rumanian territory, with perhaps small Magyar enclaves here and there, was an obvious, if unexpressed, goal of the „natural“ redistricting of Hungary.

The „alliance“ which the three nationalities formed was short-lived and ineffective. Yet, it symbolized a fundamental change of attitude on the part of the Rumanians toward historical Transylvania.

The causes of this change were complex. Of paramount importance was a new idea of nation which rendered Transylvanian autonomy obsolete as a means of satisfying national aspirations. Aurel Popovici gave the most eloquent exposition of this idea in a series of brochures which he published in the early 1890s. He drew from a variety of Western European sources and was the first Rumanian to apply the evolutionary theories of the Social Darwinists to an analysis of the national movement. His approach was deterministic; he saw the triumph of the „principle of nationality“ as the inevitable result of the operation of „natural law“.

⁴⁴ Aurel C. Popovici, *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria* (Sibiu, 1894), pp. 44–45.

⁴⁵ *Tribuna*, July 18/30, 1895.

⁴⁶ Păcățian, *Cartea de aur*, Vol. 7, p. 763.

For him, the dominant creative force in modern Europe was the idea of nationality, which he interpreted as the striving of every people to develop in accordance with its own distinctive character. He treated it as a „more advanced phase“ of the „natural evolution of the ideas of liberty and equality“ which had emerged in the latter part of the eighteenth century⁴⁷.

Popovici believed that the one compelling force which bound the members of a social group together and distinguished it from all others was national consciousness. In reaching this conclusion, he eliminated one by one those attributes which were frequently cited as the distinctive marks of a nationality. Language, he admitted, was important but not decisive: after all, the Irish had not ceased to be a separate nationality, even though they had adopted English, the language of another people. Political unity, in his view, was not critical either, and he cited the Jews as an example of a viable nationality that had no state of its own. He raised similar objections to racial uniformity, religion, and customs. When all was said and done it seemed to him that the specific character of a people was determined primarily by the awareness it had that some or all of these attributes together formed the basis of the existence as a distinct community. This awareness is what he meant by national consciousness. It was this intangible element that raised a people to the height of its aspirations; without it, he warned, neither nationality nor national rights could exist.

Popovici argued that once a people had become conscious of itself, as the Rumanians had, it took on all the attributes of a living organism and was endowed by nature with the inherent right of survival and freedom to develop. But if a nation were to grow and prosper, he suggested, it must, like any organism, have a suitable environment. It required living space, and, eventually, all its parts would have to function as a unit. A people conscious of itself must, he concluded, inevitably establish an independent or autonomous state of its own and, if it chose, unite with other states on the basis of nationality⁴⁹. He characterized these two tendencies — the establishment of national states and the political union of „dismembered“ nations — as natural laws and, hence, he viewed their fulfillment as inevitable.

Popovici did not believe that the principle of nationality was necessarily centrifugal, and he pointed to the example of Switzerland where Germans, French, and Italians lived together in harmony, even though they were surrounded by three powerful national states that could have exercised a strong attractive power over them. In Switzerland, he argued, these three nationalities were equal before the law and enjoyed perfect freedom to develop as they chose. But in Hungary he complained, the condition of the non-Magyar peoples, and especially the Rumanians, was strikingly different. There, because of the policies of the Hungarian government, the principle of nationality did indeed act as a strong centrifugal force. Voicing the alienation felt by large numbers of Rumanian politicians and intellectuals, he accused the Magyars of having declared war on the non-Magyar peoples of Hungary and of having mobilized the

⁴⁷ Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate* (București, 1894), p. 6.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 12.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 21.

parliament, the ministries, the courts, and the county administrations to destroy their national consciousness and stifle their political, cultural, and spiritual development. Although he could see little hope of reconciliation between the Rumanians and Magyars, he stopped short of advocating the outright destruction of Hungary and its division into small independent national states. He proposed, instead, a reorganization of the Habsburg empire as a whole into a federation based upon ethnic rather than historico-political principles. Such a restructuring, he was certain, would allow all the peoples of the empire to develop freely and at the same time would protect them from what he viewed as the greatest danger of all — Russian expansion into Central Europe.

Popovici's theory found practical expression in the demand for national autonomy. Already formulated in the *Replică* and Memorandum, it became the centerpiece of all subsequent Rumanian plans for political development until the First World War.

The legislation and administrative acts of successive Hungarian governments had also convinced Rumanian politicians and intellectuals that cooperation between Magyars and Rumanians within the historical framework of Transylvania was no longer possible or even desirable. 1879 marked a watershed in their relations. In that year parliament passed a law which made the teaching of Magyar obligatory in Rumanian church elementary schools. It was the first of a series of laws designed to bring the education of Rumanians (and other nationalities) into harmony with the idea of Hungary as a Magyar national state. It was followed in 1883 by a similar law affecting non-Magyar-language middle schools and in 1891 by a law on kindergartens which contained provisions for the use of Magyar among non-Magyar children three to six years old. There was legislation also which was intended to undermine the autonomy of the Rumanian Orthodox and Greek Catholic churches, particularly the law of 1893, which provided for the payment by the state of the salaries of teachers in Rumanian church schools, and the law of 1899, which offered state supplements to the salaries of Rumanian priests. The object of both was to extend control by the government over Rumanian teachers and priests, whom it regarded as fomenters of resistance to its assimilation policies. The government also used its considerable administrative powers to curtail Rumanian political activity. For example, in 1894 it brought the executive committee of the National Party to trial on charges of agitating against the security of the state for having published and distributed the Memorandum, a trial which resulted in the conviction and imprisonment for up to a year of the majority of the committee. In 1894 also the Minister of the Interior dissolved the National Party, although it continued to function as an electoral committee. Such acts all but destroyed the remaining hopes of a Rumanian-Magyar rapprochement of the sort advocated in the 1870s and 1880s. As a result, Rumanian politicians sought solutions to national problems elsewhere.

A significant element which broadened the political horizons of the Rumanians and offered another means of achieving their goal of autonomy was the Kingdom of Rumania. The ethnic and cultural affinities which Rumanians on both sides of the Carpathians felt for one another were, of course, not new, but in the 1890s the Rumanian state began to figure prominently in the political calculations of the Transylvanian

Rumanians. They sought to use the good relations between Rumania and the Triple Alliance as a way of putting pressure on the Hungarian government to modify its nationality policy and make concessions to the Rumanians. But the Transylvanians were also wary of allowing their national movement to become entangled in the partisan political struggles of Liberals and Conservatives in Bucharest.

By the end of the century, then, new ideas about nation, the nationality policy of the Hungarian government, and perceived changes in the international situation which enhanced the role of the Rumanian kingdom had caused a reorientation of Rumanian political thought in Transylvania. Calls for an activist policy came from many quarters. The Tribunists, who had been the driving force behind the Memorandum of 1892 and the Congress of Nationalities in 1895, led the campaign to abandon passivity and resume full participation in the political life of Hungary. Eugen Brode, who had had a prominent role in all their activities, gave clear expression to their ideas. Passivity, he argued, had achieved nothing. Rather, after the Memorandum it had led to „stagnation“ and „disorientation“. The only way out of the impasse and the only way the Rumanians could to achieve their objectices, he insisted, was „constitutional struggle“, which meant the creation of a strong party capable of sending as many deputies to parliament as possible⁵⁰.

The proponents of activism in effect abandoned the goal of a restoration of Transylvania's autonomy, which passivism had been designed to bring about. Characteristic supporters of the new course were the lawyers and other young professionals from the small city of Orăştie who founded a newspaper, *Libertatea* (Liberty), to promote their ideas. They created a sensation in 1902 by publishing an open letter from Ioan Mihu, a Rumanian large landowner, who bluntly demanded an overhaul of the national program of 1881. He urged the National Party to renounce passivism as a political tactic and to disavow its first article, which had committed the party to do nothing that would compromise the autonomy of Transylvania⁵¹. These changes were needed, he argued, because political circumstances and men's minds had changed drastically since the early years of dualism. He, along with the Tribunists, advocated „realism“. The activists achieved a stunning success shortly afterwards when in 1903 Aurel Vlad, a lawyer from Orăştie, was elected to parliament running on a platform which renounced passivism and the restoration of Transylvania's autonomy⁵².

A formal end to passivism in Rumanian political life came at the National Party conference in 1905. The majority of the delegates voted to participate in the upcoming elections to the Hungarian parliament and to use every constitutional means available to achieve their goals. These they formulated in demands for the recognition of the Rumanians as a „political individuality“ and for legal guarantees of their „ethnic and constitutional development“. Thus, they had replaced the historical principality of Transylvania with national autonomy for all the areas inhabited by Rumanians where henceforth they should be administered, judged, and educated by Rumanians in the Rumanian language.

⁵⁰ *Tribuna Poporului*, October 20/November 2, 1901; January 8/21, 1902.

⁵¹ *Libertatea*, February 23/March 8, 1902.

⁵² Păcăţian, *Cartea de aur*, Vol. 8 (Sibiu, 1915), p. 107.

It was left to one of the younger leaders of the party, Iuliu Maniu, to explain the motives behind these changes. In a speech in the Hungarian parliament in 1906 he insisted that every nationality had a right to develop in accordance with its own unique qualities. He urged a political restructuring of Austria-Hungary to provide the necessary environment of justice and liberty, but he also hinted at where the idea of national autonomy might eventually lead. He proposed that the Rumanians of Hungary bring their political struggles into harmony with those of Rumanians everywhere, since, in his view, they all served a single idea, which he called „Rumanianism“. Buttressed by national consciousness, that idea, he asserted, transcended all political and geographical boundaries. His allusion to a Rumanian national state is clear. Significantly, he made no mention of Transylvanian autonomy⁵³.

IDEEA ROMÂNEASCĂ A AUTONOMIEI ÎN TRANSILVANIA.

1867—1918*

(Rezumat)

Ideea fundamentală a românilor din Transilvania în timpul perioadei dualiste a fost aceea a autonomiei lor; ceea ce însemna dreptul lor de a se administra, judeca și educa în limba națională.

Studiul, în termenii proprii ai autorului, demonstrează cum oamenii politici și intelectualii s-au orientat spre ideea modernă a autonomiei naționale.

Autorul a evidențiat antecedentele ideii în cele 16 puncte hotărâte în Marea Adunare Națională de la Blaj care, afirmând „independența“ națiunii române din Transilvania, a respins uniunea cu Ungaria. Adiacent, în studiu se relevă politica românilor, orientată spre menținerea Transilvaniei ca entitate de sine stătătoare în cadrul imperiului habsburgic. În funcție de aceste coordonate, autorul a reconstituit orientările din mișcarea națională și principalele faze ale mișcării politice în timpul perioadei liberale, când s-a produs puternica afirmare a românilor în dieta de la Sibiu (1863).

⁵³ Iuliu Maniu, *Discursuri parlamentare*. 29 maiu—31 iulie 1906 (Blaj, 1906), pp. 76—77; *Revista politică și literară* (Blaj), September 1906, pp. 3—4.

* Istoricul american Keith Hitchins, profesor la University of Illinois, este autorul unei întinse bibliografii de titluri referitoare la istoria românilor, care constă din 15 cărți, 62 articole și peste 110 recenzii. Studiind, de peste un sfert de secol (prima sa recenzie — având ca obiect *Istoria României*, vol. I — a apărut în *Balkan Studies*, 1963, nr. 1, p. 181—183), istoria românilor, cu deosebire a celor din Transilvania, K. Hitchins a devenit o autoritate indiscutabilă în materie, remarcându-se prin rigoare și obiectivitate, în tot ceea ce a scris, ca și printr-o analiză pătrunzătoare a faptelor și evenimentelor reconstituite. De aceea, publicarea prezentului studiu, ca rezultat al unor mai recente investigații ale omului de știință american, constituie pentru anuarul nostru un adevărat privilegiu.

Pentru ca un număr cât mai însemnat de cititori români să aibă acces la ideile conținute de acest valoros studiu, îi adăugăm un rezumat în limba română. Cei interesați de bibliografia și activitatea prestigiosului istoric K. Hitchins pot afla informații utile la: V. F., *Interviu cu K. Hitchins*, în *Vatra*, 1971, nr. 6, p. 9; Viorel Faur, *Keith Hitchins despre istoria românilor*, în *Familia*, 1973, nr. 8, p. 15; Interviu acordat de K. H. revistei *Tribuna României*, 1973, nr. 11, p. 10; Pompiliu Teodor, *Introducere* la cartea lui Keith Hitchins despre *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700—1868)*, apărută la Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987 (Nota redacției).

Autorul a reliefat, de asemenea, ca esențială în politica românească respingerea soluțiilor oferite de conducătorii unguri, aceea a drepturilor individuale, căroro le-a opus principiul drepturilor unei națiuni distincte, individualizate.

În dreaptă consecință, studiul s-a oprit la principalele faze din evoluția politicii românești, rămasă fidelă principiului autonomiei Transilvaniei și autonomiei națiunii române. Reconstituirea mișcării politice a relevat sistematic și organizat, prin exemplul conferințelor, al altor luări de poziție, consecvența programului politic național. Studiul vizează, concomitent, raporturile româno-maghiare și cele cu slavii din imperiu.

De remarcă faptul că studiul a stabilit o linie de demarcație în evoluția politicii naționale românești în anii 1880, dovadă *Memorialul* (1882), precum și viitoarele evoluții care dinamizează „chestiunea română”, cu toate semnificațiile ei. Cu deosebire a fost subliniată afirmarea mișcării naționale sub semnul principiului naționalităților.

În final, examinarea pozițiilor lui A. C. Popovici și a relațiilor mișcării naționale cu regatul român a fixat, de fapt, concluzia studiului, potrivit căreia ideea autonomiei naționale trebuie văzută în legătură cu românii de pretutindeni, ceea ce însemna ideea statului național român unitar.

ÎNVĂȚĂMÎNTUL COMUNAL ELEMENTAR DIN TRANSILVANIA ÎNTRE ANII 1867—1918

de
STELIAN MINDRUȚ

Instituirea dualismului austro-ungar în anul 1867 a atras după sine modificări importante în viața politico-economică și social-culturală a românilor din Transilvania. Legea învățămîntului primar, ca și cea a naționalităților, votate în 1868, au asigurat drepturi minime pe seama populației majoritare transilvane cu privire la organizarea și dezvoltarea rețelei școlare în limba maternă. Articolul de lege 44 despre „egala îndreptățire a naționalităților” stipula, prin paragrafele 14 și 26¹, că instituțiile eclesiastice și cele comunale au posibilitatea să decidă cu privire la înființarea și la sprijinirea, cu mijloace proprii, ca și în folosirea limbii de predare în școală, odată cu respectarea condițiilor legii învățămîntului elementar.

Legea nr. 38/1868 acorda confesiunilor, asociațiilor, particularilor, comunelor și statului dreptul de a înființa școli și de a stabili limba de predare (paragraful 10)². Capitolele 3 și 4 ale actului menționat se ocupau de prerogativele confesiunilor, asociațiilor și particularilor cu privire la înființarea și susținerea materială a școlii elementare. În paragraful 15, de exemplu, se afirma că în cazul în care stipulațiile paragrafelor anterioare, respectiv 11, 12 și 13, nu pot fi îndeplinite, după cele trei consemnări consecutive efectuate de către autorități, se poate trece la înființarea școlii comunale statale.

Capitolul 5 tratează aspecte legate de învățămîntul comunal elementar, material asupra căruia vom insista mai jos pentru a desprinde și înțelege baza teoretică a existenței și dezvoltării rețelei de școli comunale în Transilvania vremii. Astfel, în paragraful 1 se preciza că în localitățile unde confesiunea nu susținea școala, conform legii, comuna era obligată să procedeze la înființarea instituției respective. Comuna avea latitudinea, chiar dacă participă la deschiderea școlii proprii, să contribuie pe mai departe la susținerea școlii confesionale, care exista înaintea apariției celei comunale (prgf. 25). În cazul în care mai multe confesiuni ajungeau la con-

¹ *Magyar Törvények. 1868—1875*, vol. III, Budapesta, 1911, p. 78, 80—81; vezi și E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 117, 120.

² *Magyar...*, p. 57: vezi în continuare paragrafele citate și comentate, între paginile 60—64.

cluzia că puteau susține prin forțe proprii o școală comunală, care beneficia deci de ajutorul comunei, dar și de cel al statului, aceasta devenea în final o școală comunală elementară (prgf. 26). Paragrafele următoare se ocupau de construirea localului școlar, în conformitate cu normele igienico-sanitare în vigoare. Paragrafele 30 și 31 stipulau faptul că materialele didactice, la fel ca și manualele, trebuiau procurate prin intermediul autorității comunale. Salarul învățătorului a fost stabilit, conform legii, de aceeași instituție politică locală (prgf. 33). Unui învățător îi reveneau, în mod legal, pînă la 80 de școlari pe an (prgf. 34). Darea instituită pentru stringerea sumei necesare subvenționării școlii nu putea depăși cuantumul de 50% din totalul impozitului către stat (prgf. 35). Ultimele două paragrafe ale capitolului respectiv făceau referire la faptul că autorității comunale îi reveneau toate obligațiile materiale cu privire la susținerea școlii și la plata învățătorului și că în situația în care ar apare, cu evidență, neputința îndeplinirii obligației asumate prin lege, autoritatea comunală putea apela la ajutorul statului (prgf. 42, 43). Paragraful 44 menționa că atunci cînd se constata că, într-o comună sau alta, există un număr de 30 elevi care nu au în intenție să frecventeze școala confesională, autoritatea locală are datoria să înființeze o școală comunală, susținută din bugetul propriu. În cazul în care două localități se aflau la mică distanță depărtare și nu aveau posibilitatea să înființeze școala elementară, puteau forma împreună o școală comunală (prgf. 46). Instituția amintită de lege cuprindea două cicluri de învățămînt: cel obișnuit, cu durata de 6 ani, și cel de „repetiție”, ce includea elevii de la 12—15 ani (prgf. 48). Numărul orelor săptămînale a fost stabilit la 20, pentru ciclul normal și la 25, pentru cel următor (prgf. 52). Paragraful 53 se referea la o problemă importantă, care va deveni ulterior sursa unor conflicte ce vor conduce la transformarea școlii comunale în instituție de stat: în comunele din zona de cîmpie, autoritatea locală putea aproba școlarilor, care au depășit vîrsta de 10 ani, să lipsească timp de două luni ca să participe astfel la stringerea recoltei. Statul fixa pe seama școlilor comunale următoarele materii: religia și morala; scrierea și citirea; calculul mental și cu cifre, cunoașterea unităților de măsură și a monedelor; gramatica; exercițiile verbale și intuitive; geografia și istoria statului; puțină geografie și istorie universală; fizica și elementele istoriei naturale, cu privire deosebită asupra modului de viață și a regiunii căreia îi aparțin marea majoritate a părinților și implicit a elevilor; îndrumări practice din domeniul economiei cîmpului și grădinaritului; învățarea principalelor drepturi și îndatoriri cetățenești; muzica; gimnastica (prgf. 55). Fixarea programei de învățămînt constituia un drept al autorității satelor (prgf. 56). Paragraful 58 conchidea că predarea se făcea în limba maternă, utilizată cu preponderență în localitatea respectivă. În comunele cu populație mixtă se solicita prezența unui învățător care să cunoască limbile vorbite de locuitori. În situația unor comune mari și care includeau mai multe naționalități, puteau fi angajați învățători suplinitori în măsura în care bugetul local permitea acest fapt. Stipulațiile legii cu privire la retribuirea și atribuțiile învățătorului comunal au fost următoarele: scaunul comunal stabilea cuantumul salariului, după ce consulta în prealabil opinia inspectoratului școlar. Învățătorii comunali aveau obligația să înființeze asociații profesionale și să participe la consfăturile anuale organizate în acest sens

(prgf. 142, 147)³. Raporturile dintre școlile elementare, inclusiv cele comunale, și autoritățile superioare de control și supraveghere au fost reglementate și stabilite în final prin legea nr.28/1876 în privința executării legii școlare, a utilizării planului de învățămînt și a manualelor recomandate, a legăturii dintre școală și autoritatea locală, ca și a verificării bugetului și a statisticii întocmite anual pe seama forurilor de resort⁴.

Dincolo de faptul că au prevăzut obligativitatea și libertatea învățămîntului elementar, legile votate și aflate într-o interdependență strînsă cu sistemul politic, au reflectat totuși o oarecare teamă și rețineră a legiuitorilor față de populația nemaghiară, la fel ca și urmarea firească a acesteia, anume politica moderată a guvernelor de la Budapesta. Intenția de a se institui un control sever asupra întregului sistem școlar, în speță a celui elementar, a fost criticată de către deputații S. Papp, V. Babeș și I. Hodoșiu în dezbaterile „legii instrucției publice” din 20 noiembrie 1868, cu privire specială la rolul statului în acțiunea de înființare și conducere a școlilor comunale⁵.

Concesiile făcute în aparență bisericii și naționalității, confesionalismul de conținut manifestat în procesul de învățămînt elementar, ca și cel existent sub aspect organizatoric și administrativ în viața comunei politice, nu au întrezărit constituirea unui pericol pentru ideea de stat național unitar. Revenind la paragrafele legii cu privire la statutul școlii comunale, trebuie amintit faptul că odată cu aplicarea celor stipulate, fondul comunal stabilit pentru susținerea școlii nu acoperea totdeauna și în întregime cheltuielile reclamate de construirea și întreținerea edificiilor respective, ca și de plata învățătorilor. În acest caz, scaunul școlar care administra sumele și care era compus din reprezentanții consiliului comunal, ce procedau la desemnarea învățătorului, trebuia să apeleze la ajutorul statului, soldat în mai toate situațiile cu trecerea școlii în rîndul celor etatizate; atît datorită clauzei unui subparagraf de lege ce statua faptul în sine, cît mai ales din pricina condițiilor precare în care se găseau școlile comunale, îndeosebi în zonele populate de naționalități. Între motivele care au condus la potențarea strădaniei autorității de a întemeia școli comunale în localitățile unde existau școli confesionale românești, menționăm, în conveniența cortegiului de intimidări, de presiuni morale și de ademeniri morale: frecvența slabă, neachitarea la timp a salariilor învățătoresți, lipsa de manuale și de materiale didactice, neglijarea unor obiecte de învățămînt din cauza disputelor înmulțite dintre învățător și preot sau dintre învățător și autoritatea comunală, lipsa de progres constatată în însușirea limbii oficiale.

Starea precară a multor localuri școlare a fost exploatată politic de ministerul de resort, care prin ordonanțele cu nr. 435 din 17 martie, nr. 17663 din 15 octombrie și nr. 21717 din 11 noiembrie 1869⁶, statuase trecerea școlii confesionale în patronajul celei comunale, în situația cînd cea din urmă garanta acordarea unei dotări materiale corespunzătoare. Articolele publicate în presa vremii acuzau triada factorilor implicați în regre-

³ *Ibidem*, p. 72; vezi și H. Körösi, L. Szabó, *Az elemi népoktatás enciklopédiája*, vol. II, Budapesta, 1912, p. 232—241.

⁴ *Magyar* ..., p. 114—116.

⁵ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 418, 420, 423—424.

⁶ H. Körösi, L. Szabó, *op. cit.*, p. 372—373.

sul învățământului elementar românesc din Transilvania și anume: a) locuitorii-părinți care, neștiind limba statului și pauperi materiali, mai cu seamă în zona rurală, nu comunicau îndeajuns cu copiii — elevi sau nu îngăduiau ca aceștia să frecventeze școala în timpul toamnei și a primăverii, odată cu debutul muncilor agricole; b) dezinteresul autorităților locale, nepăsarea „antistiilor comunale” care, din contră, promovau ideea școlii comunale cu limba de predare maghiară și acționau în această direcție prin sporirea controalelor vizînd dimensiunea reglementară a localurilor ca și a frecvenței elevilor, prin diminuarea ajutorului solicitat de școala în cauză, conform legii, la care se adăugau activitățile notarilor comunali și a pretorilor cercuali, excesiv de „zeloși”, în colaborarea cu inspectorii statali, cu drept de control și de admonestare în privința planurilor de învățămînt, a manualelor și mijloacelor didactice din școala confesională română transilvană; c) lipsa edificiilor școlare corespunzătoare, a unui număr suficient de învățători calificați și suplinitori, care să nu fie „stimulați” ori „pedepsiți” cu clase de circa 60—80 de elevi⁷. Se impune că autoritățile Statului dualist au adoptat, pe parcursul referinței, numeroase măsuri care au împiedicat dezvoltarea învățământului românesc.

Mai buna înțelegere a problemelor învățământului comunal elementar din Transilvania reclamă necesitatea dezvoltării unor laturi a structurii economico-geografice a celor 15 comitate în discuție. În Hunedoara, de exemplu⁸, comitatul cu cea mai întinsă suprafață și cu o masă compactă de populație românească, situația dificilă a învățământului confesional autohton, încă din primii ani ai dualismului, a fost cauzată, pe de-o parte, de relieful potrivit și care împiedeca circulația regulată, de sărăcia materială și rămînerea în urmă în plan spiritual, de interesul general scăzut, față de școala confesională, manifestat de autorități și totodată, de strădania sistematică de a transforma școala confesională în instituție comunală sau de a înființa numai pe ultima amintită, factori la care se adăugau, pe de altă parte, evoluția școlii grănicerești în școală comunală, salariile neplătite la timp în școala confesională și care concură ca învățătorii să treacă în bloc la cea comunală, precum și conflictul, menționat mai sus, dintre învățător și preot ori dintre cel dintîi și obștea comunală. O situație apropiată poate fi constatată pentru comitatele Făgăraș, Mureș și Sibiu, îndeosebi în zonele cu comune mixte, unde se adăuga opoziția administrației locale față de școala confesională, baza materială precară a acesteia, refuzul statului de a interveni și ajuta, salarizarea necorespunzătoare a învățătorilor, frecvența la limită a elevilor, lipsa localurilor de școală în număr suficient etc.

Dezvoltarea accelerată a școlii comunale în Transilvania de pînă la momentul înființării și a ascensiunii școlii de stat a fost sprijinită de autorități, odată cu intensificarea procesului de asuprire economică a țărănimii, prin măsurile restrictive adoptate împotriva școlii confesionale românești, prin controlul continuu al predării și însușirii limbii oficiale, ca și a stării edificiilor școlare. Un ajutor substanțial, în acest sens, venea și din

⁷ *Tanítótestületi Értesítő*, 1912, nr. 8, p. 159—162; R. Felea, *Pagini de istorie a învățământului din Lupșa*, în *Țara Moșilor*, 1974, p. 135—136.

⁸ O. Ghibu, *Cercetări privitoare la situația învățământului nostru primar și la educația populară*, Sibiu, 1911, p. 4, 6, 10.

partea proprietarilor funciari și a notarilor care îndemnau părinții-tărani români să contribuie la subvenționarea școlii comunale și să se sustragă, astfel, în limita legii, de la plata dării culturale cuvenite⁹. Chestiunea frecvenței școlare îmbrăca fațete diverse, dintre care subliniem: aversiunea nutrită față de școală din motive subiective și obiective, incapacitatea unei părți a corpului didactic, situația materială a țăranimii exploatate, politica școlară oficială care proceda la comasarea mai multor sate românești pentru a fonda și susține, astfel, școala comună.

Procesul de sporire a școlii comunale în Transilvania poate fi dovedit, din punct de vedere statistic, pentru două etape distincte: 1) pînă la înființarea și dezvoltarea școlii de stat, cînd vizată cu precădere a fost școala confesională; 2) pînă la mijlocul deceniului ultim al secolului XIX, cînd apar prin lege un număr de peste 1 000 școli de stat și cînd, din motive pecuniare, au fost etatizate complet majoritatea celor comunale, în-deosebi cele aflate în jurul centrelor urbane¹⁰. În anul 1868 au fost consemnate 479 de școli comunale, într-un procent de 3,47% din totalul de 13 798 de școli elementare din Ungaria. După limba de predare au existat în 1869: 204 școli comunale maghiare (20 în Transilvania), 36 școli comunale românești (28 în Transilvania) în raport cu cifra globală de 1 230 de confesiune greco-catolică și 1 294 greco-ortodoxă¹¹. În comitate, repartizarea se prezenta astfel: școli comunale românești în Alba de Jos (6 la număr), Solnocul Interior (5), Dăbica, Hunedoara, Turda și Zarand (cîte 3), Făgăraș, Rupea și Tîrnava (2), Arad, Caraș, Chioar, Maramureș, Năsăud, Trei Scaune (1); școli comunale maghiare în Trei Scaune (12), Bihor (7), Arad, Maramureș, Mureș și Torontal (3), Orăștie (2), Alba de Jos, Hunedoara și Solnocul Interior (1), dintr-un total de 139 instituții de profil¹².

Rețeaua minimă de școli comunale cu limba de predare română în Transilvania a fost periclitată, la începutul deceniului opt al veacului trecut, de ordonanțele ministeriale care prevedeau măsuri împotriva școlii confesionale și comunale nemaghiare și care nu se cadra prevederilor legii „instructiei școlare elementare”¹³. Paragraful 120 din legea nr. 8/1870, care propunea ca locuitorii comunelor să fie înlăturați de la folosirea egală a veniturilor comune pentru susținerea școlii, a suscitât atenția și demna opoziție a deputaților parlamentari români. Astfel, despre relația normală de întrajutorare morală și de susținere materială a discutat S. Popovici în ședința din 23 martie 1871, la dezbaterile proiectului de lege vizînd organizarea comunelor. Aceeași opinie a fost exprimată de către V. Babeș. La tratarea bugetului ministerului cultelor și instrucțiunii publice, din 27 februarie 1873, D. Bonciu a solicitat înlăturarea stavilei dintre școala comună și cea confesională, făcînd referire la circulara prin care ministrul de resort solicitase Consistoriului mitropolitan de la Sibiu consemnarea tuturor comunelor incapabile să-și susțină școala prin mijloace

⁹ *Ibidem*, p. 12, 16; V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867—1918*, Arad, 1976, p. 15—16; A. Holircă, *Aspecte din istoria școlii mureșene (1848—1918)*, în *Marisia*, 1980, p. 272—280.

¹⁰ M. Kármán, *Közoktatásügyi tanulmányok*, vol. I, Budapesta, 1906, p. 170; F. Halász, *Allami népoktatás*, Budapesta, 1902, p. 12.

¹¹ M. Kármán, *op. cit.*, p. 170; H. Kőrösi, L. Szabó, *op. cit.*, p. 88; *Jelentés a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben*, Buda, 1870, p. 90.

¹² *Ibidem*, p. 8, 32, 80, 92, 152, 182, 212, 224, 236, 248, 260, 272, 282, 308, 374.

¹³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. V, Sibiu, 1909, p. 525—526, 526—528.

proprii. Statistica prezentată de către același deputat, pentru anul 1871, demonstra cu convingere faptul că existau în total 13 545 școli confesionale și 751 școli comunale (într-un procent de 60%), care beneficiau de ajutorul statal în raport cu cele 108 școli comunale, avînd suma globală de 163 221 fl. și cele confesionale cu numai cifra de 19 780 fl. indemnizație din partea autorității. Deputatul român conchidea, în finalul expozeului, că se constatare, așadar, incongruența în datorii și obligații între comuna politică și școala confesională și, în consecință a solicitat eliminarea cheltuielilor menționate din bugetul comunal¹⁴.

Ordonanța nr. 13041/1873 cu privire la înființarea școlilor de stat își găsisse temeiul în paragraful 80 al legii 38/1868, care stipula în mod textual că: „în afară de instituțiile de învățămînt elementar care, conform legii, sînt înființate de comune, ministrul instrucțiunii și cultelor publice avea dreptul, dacă considera că este necesar, să înființeze școlile respective, pe baza bugetului de stat”¹⁵. Școlile de stat înființate după 1873 au avut un ritm rapid de creștere, de la un număr de 56, cu 98 de învățători în 1874, la 548, cu 926 de învățători în 1885, sau de școli cu 1668 învățători în 1885 și cu 1 858 de școli și 4 000 învățători la începutul veacului¹⁶, atît în detrimentul școlii comunale, cît mai ales în cel al școlii confesionale. Pentru a ilustra sugestiv termenii comparației, pot rămîne edificatoare datele statistice următoare pentru două comitate, desemnate în chip premeditat, fiindcă procesul de etatizare în curs de dezvoltare a fost de o altă intensitate în satele mari din zonele compact românești, cazul Hunedoarei, și mult mai vizibil și cu repercusiuni imediate în cele mici și mixte, cum a fost situația comitatului Mureș. Tabelul alcătuit pentru anii 1872, 1884, 1898 și 1906 consemnează în ordine cifra de 13, 26, 19 și alte 19 școli comunale, ca și un număr de — 27, 55 și 56 școli de stat, cu un progres remarcant pe seama celei din urmă categorii, aflată într-un dublu raport față de cea dintîi, îndeosebi la cumpăna secolelor XIX—XX. În comitatul Mureș, de pildă, au existat în anul 1869 doar 3 școli comunale, ca peste un deceniu să poată fi nominalizate 6 școli de stat și 7 comunale; în 1895: 7 școli de stat și 4 comunale, iar în 1903, 23 de stat și doar 3 școli comunale. Statistica pentru anii 1877, 1880, 1890, 1895 și 1900 prezintă configurația următoare: un număr de 15, 8, 7, 7, și 4 școli comunale și —, 5, 7, 7, și 23 școli de stat. Apare deci evident faptul că sporul înregistrat în anii respectivi reflectă acțiunea de etatizare din zonele mixte de după anul 1896. Astfel, raportul inspectoratului școlar al comitatului Solnoc-Dăbîca pe 1876—1877 consemna un număr total de 337 școli elementare, dintre care numai 12 au fost de stat și 4 comunale, față de cele 214 școli greco-catolice și 58 greco-ortodoxe, cu 357 învățători: 40 în școlile de stat și comunale iar restul în cele confesionale¹⁷.

În paralel cu fenomenul transformării școlii confesionale în instituție de învățămînt comunală și care a fost mai paternic constatat în comitatele Bihor, Arad, Timiș și Caraș în anii '70 ai veacului XIX, un alt factor

¹⁴ *Idem*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 167—169.

¹⁵ Magyar..., p. 67.

¹⁶ H. Kőrösi, L. Szabó, *op. cit.*, p. 88, 92.

¹⁷ *Din istoria învățămîntului hunedorean*, Deva, 1973, p. 114; A. Holircă, *op. cit.*, p. 282, 285; *Jelentés Szolnok-Doboka vármegye népoktatási főügyének 1876—1877 évi állapotáról*, Dej, 1878, p. 5, 10.

al creșterii numărului școlilor comunale a fost reprezentat de transformarea școlilor grănicerești în școli comunale, fapt petrecut după etatizarea confiniilor militare din anul 1871, reglementată de ordonanța emisă cu data de 1 ianuarie 1872. Legea nr. 35/1872 stipula trecerea în patrimoniul statului a teritoriului fostelor trei regimente bănățene, iar cea cu nr. 36/1873 pe cea a regimentelor 1—4 și 7—11 transilvane, fiind astfel expuse tot mai vădit acțiunii de deznaționalizare prin limbă¹⁸. Un număr de 29 de școli grănicerești din zona Năsăudului au fost transformate în școli comunale după anul 1872, pe motiv că predarea se făcea în limba maternă sau că părinții elevilor nu puteau ori nu trebuiau să contribuie la susținerea și repararea edificiilor școlare, ajungându-se la situația că, pînă în 1908—1909, școlile confesionale să fie complet lichidate în zona respectivă¹⁹. Autonomia teritorială a țării Zarandului a fost dizolvată cu începere din anul 1876, școlile elementare suferind același proces de evoluție intrinsecă în școli comunale și apoi statale. Modul de organizare internă a fost aproape identic cu cel al școlii comunale de pretutindeni, cu mici rectificări neesențiale: în cazul unui concurs școlar publicat de către inspectorat, învățătorul care este propus de comisia administrativă comunală pentru autoritatea care posedă dreptul final de decizie, trebuia să efectueze un stagiul de probă de un an, ca apoi să fie confirmat în post. Darea comunală se socotea acum dublă, respectiv de 100% în raport cu cea inițială. Modificări substanțiale au intervenit odată cu proclamarea ordonanței ministeriale nr. 32215/18 decembrie 1877, cu privire la „afacerile școlii populare din zona grănicerească, relațiile de drept ale învățătorilor și conducerea școlii”, care au anulat, de fapt, punctele regulamentului din 8 iunie 1871. Paragraful 3 confirma că dacă comuna proceda la înființarea ori susținerea unei școli, aceasta devenea automat comunală, subvenționarea sa în continuare afectînd și asigurarea plătei învățătorului (prgf. 77). Religia și morala erau stabilite de către confesiunea respectivă (prgf. 25). Aliniatul următor sublinia că în teorie limba de predare rămîne cea maternă, punînd totodată un accent deosebit pe însușirea temeinică a limbii oficiale²⁰.

Statisticile vremii consemnează un număr de peste 300 de școli comunale, care au existat în zonele grănicerești pînă în 1890 și, în care, datorită intervenției mult mai directe a statului, mai cu seamă la cumpăna veacurilor XIX—XX, limba maghiară a devenit majoritară²¹. Intervenția parlamentară a deputatului român S. Borlea, în ședința din 4 decembrie 1876, viza tocmai criticarea acestui fenomen de transformare a școlii confesionale din zona regimentelor grănicerești bănățene și transilvane. Autorul releva procesul de „amăgire” a școlilor comunale, care subvenționau școala și plăteau învățătorii, în virtutea unei dări culturale sporite și,

¹⁸ Magyar..., vol. II, p. 347, 405; H. Körösi, L. Szabó, *op. cit.*, p. 510; V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat. 1780—1918*, București, 1970, p. 165, 168—169; menționează 7 școli comunale în zona grănicerească; *Din istoria...*, p. 115; P. Oaldea, *Lupta pentru limbă românească în Banat*, Timișoara, 1983, p. 106—107.

¹⁹ V. Șotropa, N. Drăganu, *Istoria școalelor năsădene*, Năsăud, 1913, p. 75, 77, 78—79.

²⁰ *Magyarországi Rendeletek Tára*, vol. XIV, Budapesta, 1877, p. 776, 777, 784, 789, 790, 800, 804—810, 811.

²¹ H. Körösi, L. Szabó, *op. cit.*, p. 510; *Magyarország története. 1848—1890*, vol. VII/2, Budapesta, 1979, p. 1340.

mai ales, în contextul hotărîrii prin care autoritatea de stat avea latitudinea să numească ori să destituie învățătorii²².

Putem afirma totuși că școlile comunale, care au apărut în zonele respective ca fiind înființate atunci, alături de celelalte care au avut la bază școala confesională sistată, au contribuit, prin număr și activitatea educativă desfășurată, la propășirea învățămîntului în limba română, dar, într-o măsură extinsă și evidentă, — în urma analizării datelor statistice pentru comitatele Caraș-Severin, Timiș și Torontal la sfîrșitul secolului XIX, la instaurarea și dezvoltarea învățămîntului elementar în limba statului.

Cuvîntarea ministrului Gy. Wlassics, la dezbaterile bugetului învățămîntului din 15 februarie 1878, a relevat faptul că, în ansamblu, în circa 1978 de școli nu se știa limba oficială și că aceasta nu era predată în aproximativ 2 217 școli. Se solicita, prin urmare, ca să se înființeze un număr crescut de școli statale, atît în zonele populate de naționalități, cît și în cele mixte. În intervenția făcută se demonstra pe baza statistice că în Transilvania exista un număr de 590 comune în care elementul maghiar se afla în minoritate și alte 348 de localități majoritare din punctul de vedere respectiv, iar că în 332 dintre acestea nu existau școli de stat și că în alte 221 la număr nu ființa posibilitatea inaugurării unor asemenea instituții. Se propunea, deci, ca să se construiască peste 550 de școli statale, pe lîngă cele menționate, pentru ca să se ajungă astfel la un total de circa 1 000 de școli, care au fost preconizate să apară pe durata a cinci ani de zile²³.

Articolul de lege 18/1879 cu privire la introducerea obligatorie a limbii maghiare în școlile elementare prevedea ca în școlile comunale elementare să poată fi numiți numai acei învățători care cunoșteau limba statului și faptul ca „instrucțiunea obligată” să fie reglementată de autoritatea supremă de învățămînt prin ordin ministerial. Se acorda un răgaz de 4 ani pentru însușirea limbii oficiale. Autoritățile administrative au fost stimulate să contribuie la intensificarea procesului de deznaționalizare. Astfel, au fost impuse dări suplimentare pe seama populației comunelor care își premiau învățătorii ce se evidențiau în învățarea și predarea limbii române. Legea a constituit una dintre cele dintîi măsuri fățișe ale guvernanților timpului în politica tot mai violentă de restrîngere a drepturilor școlare a naționalităților nemaghiare²⁴.

Din punct de vedere statistic se poate constata fenomenul în paralel, de creștere a numărului școlilor statale și comunale din Transilvania, în defavorul existenței școlilor confesionale. În 1880 au existat 318 școli de stat și 1686 comunale (10,54%) pe ansamblul Ungariei dualiste, dintre

²² T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 603, 604. La discuția asupra bugetului ministerului de resort, din 4 decembrie 1884, V. Babeș atrăgea atenția asupra situației celor 99 de școli greco-ortodoxe bănățene, transformate în instituții de învățămînt comunal (vezi M. Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului. 1867—1918*, Sibiu, 1986, p. 145).

²³ Gábor, G. Kemény, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. 1892—1900*, vol. II, Budapesta, 1956, p. 701.

²⁴ Magyar..., vol. III, p. 408, 410; Gábor, G. Kemény, *A magyar nemzetiségi kérdés története*, vol. I, Budapesta, 1946, p. 125; V. Țircovnicu, *op. cit.*, p. 160; M. Hampt, *A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879 évi törvényről*, în *Századok*, 1976, nr. 3, p. 84—118; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 136—137.

care doar 165 au fost cu limba de predare română. Sporul înregistrat pe seama școlii oficiale, între anii 1869—1889, a fost de 783 unități școlare noi, într-un procent de 4,74% din totalul celor elementare. În anul școlar 1886—1887 au fost consemnate, pentru cele 15 comitate transilvănene, circa 214 școli de stat și 261 comunale, procentul celor dintii existînd în proporție de numai 6,91% din total iar limba maghiară fiind aprofundată de 449 învățători de stat și 442 comunale²⁵.

Fenomenul augmentării școlii de stat și a celei comunale în dauna școlii confesionale românești din Transilvania avea acum o componentă de bază în politica oficială pe terenul editării, dirijării și supravegherii circulației și utilizării manualelor școlare, atitudine potențată îndeosebi de paragrafele legii din 1876 cu privire la relația dintre autorități și școli. După anul 1870, cînd atribuțiile enunțate au trecut în resortul ministrului cultelor și instrucțiunii publice, dar mai ales după 1872, cînd a fost elaborată prima serie a planurilor de învățămînt în legătură cu școlile elementare de toate categoriile, ingerința statului a devenit tot mai des simțită prin interzicerea unor manuale „proprii” școlii confesionale și introducerea altora oficiale, în traducere, pentru populația nemaghiară. Procedul care a debutat astfel va spori odată cu scurgerea anilor și va culmina în primul deceniu al veacului XX, prin proclamarea legilor școlare din anul 1907. Extrem de dăunătoare pentru școala comunală a fost literatura didactică bilingvă, româno-maghiară, ce contribuia, în fapt, ca elevul să fie lipsit de posibilitatea însușirii corecte a limbilor respective²⁶.

O dovadă peremptorie care ilustrează fenomenul de înmulțire a școlii de stat și comunale o constituie statisticile oficiale din perioada tratată. Dacă în 1880 au existat numai 266 școli de stat (1,6%) și 1 989 comunale (10,54%) pentru toată Ungaria dualistă, la un deceniu distanță numărul școlilor etatizate sporise la 801 (4,7%) iar cel al școlilor comunale la 2 173 (12,93%), fără să mai amintim de faptul că numărul școlilor greco-ortodoxe a crescut cu numai cîteva cifre, de la 1 809 (11,43%) la 1 815 (11,80%). Enumerarea statistică detaliată pe ani permite, așadar, cunoașterea în amănunt a cîștigului înregistrat pentru ambele categorii de școli discutate: în 1881, 318 de stat și 1 686 comunale; în 1882, 363 și 1 763; în 1883, 423 și 1 793; în 1884, 503 și 1 844; în 1885, 611 și 1 856; media pentru anii 1881—1885; de 444 școli de stat și 1 788 comunale; în 1886, 739 și 1 883; în 1887, 783 și 1 880; în 1888, 786 și 1 910; în 1889, 792 și 1 935; în 1890, 801 și 1 946; în 1891, 812 și 1 934; în 1892, 828 și 1 941; în 1893, 864 și 1 954; în 1894, 889 și 1 950; în 1895, 975 și 1 965

²⁵ Gy. Szathmáry, *Nemzeti állam és népoktatás*, Budapesta, 1896, p. 41, 68, 74; M. Kármán, *op. cit.*, p. 170; G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 37.

²⁶ *Ibidem*, p. 21—22, 24—25, 55, 59—63; V. Țircovnicu, *op. cit.*, p. 180—185; V. Faur, *Contribuții documentare la istoria învățămîntului românesc din Bihor în ultimele două decenii ale veacului al XIX-lea, în Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 320, 321, 325, 326; V. Popeangă, *op. cit.*, p. 69—90; V. Goia, T. Tanco, *Din istoricul învățămîntului românesc din Țara Oașului, în SUBB. Philosophia*, 1978, 2, p. 79; A. Holircă, *op. cit.*, p. 295; M. Basarab, *Considerații privind circulația cărților didactice românești (1785—1892) din patrimoniul hunedorean, în Sargetia*, 1982—1983, p. 565—576.

pentru ansamblul învățămîntului din Ungaria dualistă²⁷. Interesantă apare, datorită conținutului ei, curba descrescîndă, pentru același interval de timp, a școlilor confesionale greco-catolice: de la cifra de 2 220 (în 1881) la 2 177 (1885), precum și stagnarea relativă, cu variabile minime, pentru cele greco-ortodoxe: de 1 789 (în 1881) și 1 788 (1885). Datele menționate rămîn edificatoare pentru demonstrația făcută cu privire la faptul că o mare parte din ajutorul de stat, destinat îndeosebi școlii greco-catolice, a fost sensibil diminuat iar că cel al școlii greco-ortodoxe se prezenta redus substanțial, comparativ cu starea anterioară, rămînînd în limita știută, ce semnifică lipsa de preocupare a oficialității față de instituția școlară amintită. Relevant este totuși faptul că în anul 1890 se poate constata că din totalul de 16 805 școli elementare, 82% au fost confesionale, 12% comunale și restul de 5% statale²⁸.

Legislatorii vremii au împînzit sistemul de învățămînt cu multe ordonanțe și regulamente, care au favorizat extinderea rețelei școlilor statale în ultima parte a secolului XIX. Astfel, legea 5/1884 trata despre acoperirea sumelor necesare construirii școlii elementare, cea cu nr. 27/1890 extindea drepturile conținute de legea anterioară, stipulînd creșterea împrumutului solicitat inițial, de 500 000 fl., cu încă 200 000 fl., iar legea 14/1899 discuta acoperirea sumelor pentru îngrijirea materială corespunzătoare a școlii elementare²⁹. Măsurile acestea au prefăcut, într-un fel, curentul pornit insistent întru extinderea controlului oficial asupra școlii respective, manifestat deja la debutul anilor '90, cît și pentru etatizarea în sine, prin acțiunea de asimilare a școlii confesionale. Criza sistemului dualist de la îngemănarea veacurilor XIX—XX, avîntul mișcării naționalităților, rezultatele defavorabile pentru autorități ale recensămîntului din 1890, concură, în coroborare cu starea economico-financiară propice etatizării, dar și a celei politice, pe tărîmul vieții interne și a relației dintre stat și biserică — la permanentizarea acțiunii de sporire a școlilor de stat.

Legea 26/1893, care reglementa salariul învățătorului, se cadra astfel acestei atitudini premeditate cu privire la diminuarea rolului școlii populare nemaghiare, în favoarea dezvoltării școlii statale și comunale. Conform paragrafului prim, salariul minim era stabilit la 300 ft. pentru învățătorul titular și la 200 pentru suplinitor. Ajutorul de 50 ft. se acorda, pe durata a cinci ani, de cîte cinci ori, pînă la atingerea sumei de 250 ft. (prgf. 2). Paragraful 11 stipula că, în cazul în care comisia administrativă solicita ajutorul de stat și acesta depășea suma de 60 ft., învățătorul era numit direct de minister, care putea decide, în ultimă instanță, în chestiunea sistării ori a transformării școlii. Paragraful următor menționa că acele comune care nu se vedeau capabile să asigure integral salariul învățătorilor, în cazul în care existau mai multe școli susținute de confesiune, salariile respective trebuiau completate de stat iar în situația în care procedeul se aplica, ministerul proceda la etatizarea școlii, după ce audiasse în prealabil opinia comisiei administrative. Paragraful 15 conclu-

²⁷ *Magyar Statisztikai Évkönyv*, vol. I, Budapesta, 1894, p. 305; *Ibidem*, vol. III, Budapesta, 1896, p. 389; M. Kármán, *op. cit.*, p. 170; *Magyarország története*, vol. IV, Budapesta, 1972, p. 364 (în 1880 existau 400 școli de stat, reprezentînd 2,8% din totalul școlilor țării).

²⁸ *Magyarország története. 1890—1918*, vol. VII/2, Budapesta, 1978, p. 877.

²⁹ *Magyar ...*, vol. V, p. 5; *Ibidem*, vol. VI, p. 192; *Ibidem*, vol. VIII, p. 194.

ziona că în momentul în care doi învățători sînt înlăturați succesiv din postul deținut la școala comunală sau confesională, ministrul cultelor și instrucțiunii publice are latitudinea să intervină și să ordone sistarea ori transformarea școlii în instituție de stat³⁰.

Prin emiterea și îndeosebi aplicarea unor asemenea măsuri legislative se urmărea ca școlile din zonele locuite de naționalități, cele confesionale și comunale, care nu mai puteau fi susținute material de biserică și comunitatea politică respectivă, să fie închise, transformate și astfel etatizate. Această tendință a autorităților, de anihilare a învățământului românesc, se accentuează la începutul secolului al XX-lea. Raportul comisiei financiare, prezentat parlamentului în 15 martie 1893, la dezbaterea proiectului de lege despre salarizarea învățătorilor, includea statistica în legătură cu repartizarea sumelor pentru școlile comunale ce beneficiau sau erau lipsite de ajutorul oficialității:

<i>Școli comunale cu ajutor de stat:</i>	<i>sub 300 ft.</i>	<i>între</i>	<i>4—500 ft.</i>
	—	3—400 ft.	
		332	170

<i>Școli comunale fără ajutor de stat:</i>	<i>sub 300 ft.</i>	<i>între</i>	<i>3—400</i>	<i>4—500</i>
	196		583	426

<i>Școli comunale cu ajutor de stat:</i>	<i>5—600</i>	<i>6—700</i>	<i>7—800</i>	<i>8—900</i>	<i>9—1 000</i>
	99	63	17	10	4

peste 1 000 ft.

3

<i>Școli comunale fără ajutor de stat:</i>	<i>5—600</i>	<i>6—700</i>	<i>7—800</i>	<i>8—900</i>	<i>9—1 000</i>
	329	276	215	64	26

*peste 1 000 ft.*³¹

40

Cifrele au o semnificație aparte și ilustrează grăitor stadiul, relativ incipient, al aplicării legii în discuție. Dacă numărul școlilor comunale, lipsite de ajutorul statal, crește odată cu urcarea sumei pînă la 500 ft., acest fapt este urmat de scăderea bruscă pînă la un număr de cîteva zeci, corespunzînd sumei bugetare maxime acordate, iar dacă cifra școlilor comunale care au beneficiat de ajutorul respectiv atinge punctul culminant la suma dintre 3—400 ft. cifra descrește odată cu înmulțirea sumei în cauză. Proiectul de lege a fost dezbătut în ședințele parlamentului de la Budapesta³².

Acțiunea de intensă maghiarizare, pornită împotriva școlii confesionale române transilvane în toamna anului 1893 și care implica și destinul școlii comunale din regiunile populate tot de români, se baza în execuție și pe ordonanța ministrului Csáky Álbín, din 25 septembrie, către toți comiții supremi și care releva faptul că, în anul școlar 1891—1892, circa

³⁰ *Az 1893 évi országos törvénytár*, Budapesta, 1893, p. 281, 293, 294; V. Țir-covnicu, *op. cit.*, p. 160—161; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 147—148.

³¹ Gábor, G. Kemény, *Iratok* ..., vol. II, p. 80.

³² *Ibidem*, p. 82.

1601 de elevi, din totalul de 25 505, nu cunoșteau limba statului, predată cu rezultate slabe și insuficiente în 2 387 de școli, cu 2 984 de învățători, ce nu aveau diploma de rigoare. Ordonanțe similare pentru a urmări executarea legii din 1879 au fost emise în 20 ianuarie, 15 și 27 martie 1894³³.

Între 1890—1894, numărul școlilor de stat a crescut cu 84 (811 în total), în conformitate cu decizia parlamentului dintre anii 1893—1894, referitoare la înmulțirea cifrei școlii oficiale pînă la atingerea țelului propus de 500. Jumătate dintre acestea au fost propuse să fie înființate în acele comitate transilvane în care populația maghiară se afla în minoritate, în zonele care erau considerate de „apărare ori de atac împotriva naționalităților“, cu un amendament expres totuși, și anume că școlile de stat funcționau în regiunile desemnate numai dacă se solicita ajutorul de stat ori existența acestora putea fi demonstrată ca fiind realmente posibilă. Ministrul de interne Hieronymi Károly propunea în adresa înaintată ministrului cultelor și instrucțiunii, Csáky Albin, la data de 5 februarie 1894, fondarea a 113 școli de stat în zonele predominant românești din Transilvania, urmînd ideea cunoscută a contrabalansului și a reducerii din intensitate a școlii confesionale și comunale³⁴.

Tendința de vădită deznaționalizare, care a afectat tot mai vizibil situația școlii comunale din vremea respectivă și care prezintă similitudini cu planul colonizărilor forțate, se află într-un moment decisiv în timpul ministeriatului lui Wlassics Gyula. Acțiunea de extindere a școlilor statale cu circa 1 000 de unități noi, preconizată a fi realizată pentru întreaga Transilvanie pe o durată de 5 ani de zile, afecta mai cu seamă zonele mixte, unde existau o mulțime de școli comunale. În acest sens, a fost emisă dispoziția din primăvara anului 1896 cu privire la prelungirea termenului de admitere a cererilor de ajutor a comunelor ce nu au completat salariul învățătorului la suma stabilită de 300 ft. Ordonanța ministerială nr. 1/1898 a pus pe seama comiților supremi obligația de a cerceta starea învățămîntului elementar pe zone naționale și școlare, în vederea aplicării proiectului de etatizare preconizat. Rapoartele întocmite astfel pentru comitatele transilvănene (1898) au cuprins un număr sporit de școli statale: 46 în Alba, 55 în Arad, 25 în Bistrița-Năsăud, 49 în Bihor, 27 în Brașov, 9 în Făgăraș, 61 în Hunedoara, 64 în Cluj, 34 în Caraș-Severin, 26 în Mureș-Turda, 59 în Maramureș, 26 în Tîrnava Mare, 22 în Sătmăr, 5 în Sibiu, 64 în Solnoc Dăbîca, 51 în Sălaj, 69 în Timiș, 46 în Turda Arieș și 91 în Torontal³⁵. Echilibrul dintre școala de stat și cea comunală pentru anii 1893—1894 și 1898—1899 în Transilvania dispăre și dovedește sporul însemnat marcat de prima categorie, ca și procentul constat pentru a doua categorie³⁶. Dacă între 1893—1894 se constată un număr de 414 școli de stat și 709 comunale, pentru anii 1898—1899 raportul este de 749 școli de stat față de 663 comunale pe ansamblul Ungariei. Mult mai evidentă apare acum predispoziția oficială către diminuarea cifrei școlii comunale în comitatele românești transilvănene. Starea oarecum mai bună

³³ *Ibidem*, p. 197, 199.

³⁴ F. Halász, *op. cit.*, p. 22, 23; Gábor, G. Kemény, *op. cit.*, p. 276—278.

³⁵ F. Halász, *op. cit.*, p. 33—34, 108—142.

³⁶ *Magyar Statisztikai Évkönyv*, vol. I, Budapesta, 1894, p. 392; *Jelentés és statisztikai évkönyv*, Budapesta, 1900, p. 648—649.

a școlii comunale din Caraș-Severin, Timiș și Torontal se datorează faptului că au fost cuprinse aici și școlile grănicerești cu limba de predare maghiară.

Comitatul	1893—1894		1898—1899	
	Șc. de stat	Șc. com.	Șc. de stat	Șc. com.
Bihor	23	7	40	10
Maramureș	54	5	45	2
Sătmar	11	5	21	9
Sălaj	19	15	40	5
Arad	6	31	27	37
Caraș-Severin	18	161+	30	164+
Timiș	29	91+	35	98+
Torontal	21	161+	36	156+
Alba	19	2	39	2
Bistrița-Năsăud	11	10	21	14
Brașov	13	6	20	1
Ciuc	2	25	8	22
Făgăraș	10	10	13	12
Trei Scaune	9	60	60	33
Hunedoara	36	24	54	18
Timișoara	10	3	24	2
Cluj	26	7	56	5
Mureș-Turda	7	4	22	1
Timișoara	13	4	23	—
Sibiu	5	4	5	4
Solnoc-Dăbâca	23	5	56	4
Turda	43	8	46	1
Odorhei	6	56	28	43

* Cifrele cu semn reprezintă școlile grănicerești care au fost transformate în școli comunale cu limba de predare maghiară.

Dacă în 1893—1894, 1 384 de școli din totalul de 1 945 școli comunale au avut limba de predare maghiară, 95 au fost mixte (româno-maghiare) și doar 82 la număr cu limba de predare română, în intervalul următor, din 1 965 de școli comunale, limba statului se predă în 1 406, mixte au fost 107 și numai 64 românești³⁷. După cum reiese și din tabelul de mai sus, odată cu creșterea numărului de școli comunale cu limba de predare oficială și a celor mixte, se micșorează cuantumul școlilor românești. În tot acest răstimp, subvențiile pentru cele 965 de școli statale au totalizat cifra de 2 013 162 ft., de 196 871 ft. pe seama comunelor și de numai 9 551 ft. pentru confesiuni. Cele 1 965 de școli comunale au beneficiat de circa 505 257 ft. din partea statului, de 3 687 637 a comunelor și 38 626 a confesiunii. Se poate remarca, așadar, discrepanța vizibilă dintre prima și ultimele două categorii citate, în legătură cu distribuția contri-

³⁷ *Magyar Statisztikai Évkönyv*, vol. I, Budapesta, 1894, p. 398.

buției și a susținerii materiale venite din partea autorității³⁸. În 1898—1899, de exemplu, putem constata, pe baze statistice, un regres al școlii comunale române din Transilvania, cifrată acum la numai 36 de instituții, în raport cu cele 141 mixte — în vădită ascensiune —, și cele 1 369 maghiare, dintr-un total general de 1 796 școli comunale³⁹. Concomitent, sporește și numărul elevilor români care frecventează școala de stat: de la 11 945 în 1896 (adică 9,83%), la 21 395 în 1899 (10,75%), fapt care denotă accentuarea politicii de maghiarizare forțată a autorității și care atingea interesele școlii confesionale, susținute de biserică, cit și a școlii comunale în limba română, finanțată prin contribuția populației din zonele tratate.

Situația expusă cu ajutorul datelor statistice a fost reclamată de către deputatul Boda Vilmos în discuția parlamentară la dezbaterea bugetului ministerului cultelor și instrucțiunii publice din 20 martie 1900. După ce se dezvăluia faptul că înființarea școlilor de stat în număr exagerat de mare în regiunile locuite de naționalități a dus la constatarea unei frecvențe din ce în ce mai slabe a școlarilor din părțile populate de maghiari, se sublinia că între 1896—1900 a crescut considerabil cifra elevilor români. Același vorbitor a reliefat, în ședința din 15 februarie 1901, câteva din învățămintele desprinse în urma analizei făcute datelor statistice în legătură cu aplicarea legii școlare din 1879: între 1898—1899 a fost constatată în mod concret cunoașterea sub limită a limbii oficiale în 58 de școli comunale, 518 greco-catolice și 743 greco-ortodoxe, neștiindu-se deloc limba maghiară în 168 de școli comunale, 298 greco-catolice și 733 greco-ortodoxe⁴⁰, majoritatea situate fiind în Transilvania, ca exemplu concludent pentru tăria rezistenței populației române de aici vizavi de politica oficială, aplicată premeditat prin lege, limbă și școală. Astfel, ordonanța ministerială cu nr. 30 332 din 5 iunie 1902, emisă de Wlassics Gyula, stipula aprofundarea intensivă, într-un număr egal de ore cu predarea limbii materne, a limbii statului în școala elementară, act legislativ care a premers în fapt reglementarea cu nr. 72000/1905.

Statistica a consemnat pentru anul școlar 1903—1904 un număr de 1 761 de școli de stat, 1 352 comunale, dintre acestea numai 187 cu limba de predare nemaghiară, fiind în mare majoritate românești. În 1904—1905 existau deja 1 993 de școli statale și 1 456 comunale, dovadă care atestă progresul realizat de școala sprijinită de autorități și declinul tot mai treptat a școlii comunale, fără să se mai insiste asupra regresului deplin înregistrat de cea confesională⁴¹. Datele statistice pentru intervalul 1904—1905 reliefează cifra de 19 școli de stat cu limba de predare română (?), avînd 29 de învățători și 1 208 elevi, și 135 de școli comunale românești cu 202 învățători și 14 385 de elevi. Tabelul pe comitate⁴² este următorul:

³⁸ S. Matlekovits, *Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota*, vol. II, Budapesta, 1898, p. 964.

³⁹ *Jelentés és statisztikai évkönyv*, Budapesta, 1900, p. 650, 653.

⁴⁰ Gábor, G. Kemény, *Iratok...*, vol. III, Budapesta, 1966, p. 70, 146, 487—490.

⁴¹ F. Halász, *Nemzeti állam és közoktatás*, Budapesta, 1906, p. 5, 6; *Zs. Kunfi, Közoktatásunk bünei*, Budapesta, 1908, p. 22.

⁴² *Magyarország közoktatásügye 1905-ben*, Budapesta, 1906, p. 98, 120.

<i>Comitatul</i>	<i>Școli de stat</i>	<i>Școli comunale</i>
Bihor	51	5
Maramureș	63	—
Sătmăr	18	8
Sălaj	44	4
Arad	55	20
Caras-Severin	57	119
Timiș	64	63
Torontal	68	116
Alba	40	1
Bistrița-Năsăud	23	10
Brașov	18	1
Ciuc	11	16
Făgăraș	10	12
Trei Scaune	62	31
Hunedoara	56	19
Tîrnava Mică	25	2
Cluj	60	3
Mureș-Turda	24	1
Tîrnava Mare	26	2
Sibiu	5	4
Solnoc-Dăbîca	60	2
Turda Arieș	44	1
Odorhei	43	36

Și în această situație se poate observa cifra ridicată a școlilor de stat din zonele locuite de nemaghiari, ca și regresul mult mai accentuat al școlilor comunale în regiunile în care au existat cu precădere școlile cu limba de predare maternă, adică 927 de școli oficiale și 475 comunale, cu un total de 24 635 de elevi români în cele de stat și de 19 602 în cele comunale, într-un procent de 8,80% și 8,30%.

Cu prilejul anchetei convocate la Budapesta, în mai 1904, de ministrul cultelor și instrucțiunii publice, Berzeviczy Albert, în legătură cu discutarea proiectului de lege vizînd școlile elementare, mitropolitul I. Mețianu a afirmat dreptul comunei și a confesiunii de a susține prin forțe proprii școala populară. Fixate pe problematica școlară a debutului de secol XX, ordonanțele ministeriale emise în anul 1905 au avut drept scop să contribuie la intensificarea studiului limbii maghiare în școlile respective. Un amendament nou a fost inclus, și anume se preciza că în situația în care doi învățători erau destituiți, școala putea fi desființată ori transformată, constituindu-se astfel o altă stavilă pentru existența de sine stătătoare a școlii confesionale și a celei comunale românești din Transilvania. Intervenția deputatului Al. Vaida Voevod la dezbaterile bugetului ministerului cultelor și instrucțiunii publice, din 13 decembrie 1906, releva tocmai faptul constatat în mai multe rînduri cu privire la abuzul în legătură cu darea școlară și anume că locuitorii comunei au fost deseori siliți să conlucreze la susținerea mai multor școli, astfel că, în totalitate, cheltuielile comunale au fost încasate de la toți sătenii și pentru școala comunală. Vorbitorul menționat a atins un alt aspect legat de ingerința statului în viața internă a comunității școlare române transilvane, atunci cînd a făcut referire la faptul că școlii confesionale îi fuseseră retrase, de comuna politică, dreptul de folosire a veniturilor după averile fundamentale⁴³.

⁴³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. III, Sibiu, 1915, p. 148, 416; V. Popeangă, *op. cit.*, p. 21.

Paleta de măsuri restrictive în plan legislativ față de învățământul elementar nemaghiar a preliminarat în epoca dată legile școlare 26 și 27 1907, despre „îmbunătățirea salariilor învățătorilor din școlile susținute de stat” și „despre raportul de drept și salariile învățătorilor din școlile comunale și confesionale”⁴⁴. Aflată în contradicție flagrantă cu dreptul de a instrui în limba maternă — recunoscut de legea naționalităților din anul 1868 —, cu logica și principiile fundamentale ale pedagogiei moderne, legea 27/1907 urmărea, prin conținut și spirit, maghiarizarea școlii comunale și confesionale românești din Transilvania, ca și a celorlalte naționalități de pe cuprinsul Ungariei dualiste. De la bun început, în paragraful prim se etichetau toți învățătorii ca fiind „funcționari ai statului”, titlatură care, alături de obligativitatea predării jurământului de credință față de „patrie” și de datoria de a educa tînăra generație în limba oficială și în spiritul sentimentului față de „țara comună” (prgf. 17, 18, 32), nu au mascat deloc caracterul îngrăditor, de voită deznaționalizare a întregii politici guvernamentale. Al doilea paragraf fixa salariile învățătorilor din școala comună și confesională la suma dublă în raport cu cea stabilită în 1893: remunerația de bază era cuprinsă între 1—2 000 coroane și cuprindea șase gradatii iar indemnizația anuală varia între 2—600 de coroane. Evident apărea astfel unul din scopurile urmărite, anume ca, prin intermediul baremului ridicat de salarizare, să se forțeze instituțiile de învățămînt în cauză, care nu își puteau onora obligațiile financiare față de învățători, să recurgă la „ajutorul de stat” (prgf. 12). În partea următoare a legii se preciza că școlile care nu reușeau să facă față necesităților materiale indicate și care, în consecință, nu apelau la ajutorul statului, riscau să-și piardă autonomia și să treacă sub jurisdicția oficialității. Sprijinul respectiv era condiționat de anumite clauze cu privire la predarea unor materii în limba maghiară și la impunerea deplină a acesteia în ultimii ani de studiu, la înaintarea spre aprobare a programei de învățămînt, la fel ca și în situația manualelor și a materialului didactic. Legea afirma că pentru constituirea unei clase era necesar un minim de 20 elevi și că, dacă ajutorul solicitat depășea suma de 200 coroane, statul avea dreptul să numească învățătorul în școala respectivă (prgf. 19, 20, 21). Delictele disciplinare referitoare la învățătorii școlilor comunale, cuprinse în paragraful 22, aveau în vedere neglijarea predării limbii maghiare, utilizarea unor manuale și materiale didactice interzise, propovăduirea unor idei antistatale, agitarea împotriva unor clase sociale ori nesupunerea față de autoritatea școlară superioară⁴⁵. Conform paragrafului 25, în cazul în care învățătorul școlii comunale sau confesionale suferea o a doua condamnare-destituire, din pricina unor rezultate slabe la învățătură, acesta era destituit, ajutorul retras și școala etatizată.

Măsurile discriminatorii cuprinse în aliniatele legii amintite au un tel anume: grăbirea însușirii limbii oficiale, înstrăinarea școlarilor nemaghiari de limba maternă, transformarea școlii comunale și confesionale în unități culturale care să se afle sub un control permanent din partea autorității și forțarea, astfel, a fenomenului general de convertire a națio-

⁴⁴ Vezi textele în *Magyar Törvények*, vol. IX, p. 314—339.

⁴⁵ L. Triteanu, *Noua lege școlară*, Sibiu, 1907, p. 23—24, 31—32.

nalităților întru acceptarea ideii de stat național unitar. Dezbaterile⁴⁶⁾ pe marginea proiectelor de lege în parlamentul maghiar au reliefat una din direcțiile importante ale acțiunii deputaților români, sîrbi și slovaci în viața politică a Ungariei dualiste la începutul veacului nostru.

Nefăcînd de loc abstracție de această atmosferă deosebită și datorată mai cu seamă curentelor de opinie care se pronunțau pentru adoptarea ori respingerea legilor școlare din 1907, interesant de analizat se vedește a fi modul în care au fost aplicate, pînă în final, articolele de lege, la fel ca și felul în care au luat atitudine școlile comunale și confesionale, cu reflexia de rigoare în plan statistic pentru Transilvania. Avînd în focarul cercetării două cazuri singulare, putem afirma că în anul 1906—1907, în comitatul Sălaj au existat 46 școli de stat, cu 120 de învățători calificați și numai 4 școli comunale, cu tot atîția învățători. La 1 februarie 1906, în comitatul Hunedoara au fost înregistrate 56 școli de stat, cu 145 de învățători și 19 școli comunale, cu 22 de învățători, pentru ca în anul școlar următor, un număr de 22 școli greco-ortodoxe să fie amenințate de pericolul închiderii ori al transformării în școli comunale, dar numai în cazul în care nu respectau prevederile legii. Datele pentru 1909—1910, an în care se propune înființarea a 100 de școli comunale în Transilvania relevă circa 77 școli de stat (cu 178 de învățători), 48 școli comunale (47 învățători), 29 greco-catolice (31 învățători) și 75 greco-ortodoxe (89 învățători). În cursul a numai cinci ani de zile au fost sistate deci 134 de școli greco-ortodoxe, 21 fiind transformate în școli de stat și alte 47 în școli comunale. Procesul de generalizare la scara întregii zone istorico-geografice transilvane, pentru anul școlar 1908—1909, subliniază faptul că există deja un număr de 231 școli confesionale românești care au apelat la ajutorul statului, alte 110 școli au fost închise temporar și 69 de școli au fost transformate în instituții de învățămînt comunale sau oficiale⁴⁷⁾. Statistica școlilor de stat și comunale din comitatele Transilvaniei pentru 1907—1908, de exemplu, arată astfel:

<i>Comitatul</i>	<i>Școli de stat</i>	<i>Nr. elevilor români</i>	<i>Școli comunale</i>	<i>Nr. elevilor români</i>	<i>Ajutor de stat</i>	<i>Suma în cor.</i>
Bihor	52	3 147	12 magh.	255	8	51 000
Maramureș	69	693	—	—	—	—
Sătmăr	45	3 653	4 magh.	—	4	44 000
Sălaj	48	1 372	4 magh.	10	4	37 000
Arad	65	2 820	15 magh.	1 030	5	12 000
Caraș	64	3 433	67 magh.	6 744	63	415 000
			40 rom.	5 707	33	183 000
Timiș	74	1 416	7 rom.	1 807	4	13 000
Torontal	77	1 054	8 rom.	2 974	4	45 000
			1 rom.-sîrb	6	1	6 000
			1 sîrb-rom.	4	1	16 000
Alba	46	2 197	1 rom.	102	—	—
Bistrița-Năsăud	25	1 576	9 rom.	1 110	1	2 000

⁴⁶⁾ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 456—630; vezi cuvîntarea mitropolitului V. Mihályi, 10 mai 1907, în legătură cu situația școlilor comunale, în *op. cit.*, p. 623—626; Gábor G. Kemény, *Iratok...*, vol. V, Budapesta, 1971, p. 137—135.

⁴⁷⁾ L. Triteanu, *Școala noastră. 1850—1916. „Zona culturală”, Sibiu, 1919, p. 31; I. Ardeleanu Senior, Istoria învățămîntului românesc din Sălaj, Zalău, 1936, p. 48; Din istoria...*, p. 190—192.

Comitatul	Școli de stat	Nr. elevilor români	Școli comunale	Nr. elevilor români	Ajutor de stat	Suma în cor.
Brașov	18	464	—	—	—	—
Ciuc	17	53	13 magh.	2	13	175 000
Făgăraș	12	827	11 rom.	1 873	11	159 000
Trei Scaune + Hunedoara	59	5 118	15 magh. 15 rom.	902 460	15 4	114 000 17 000
Tîrnava Mică	28	925	1 magh.	—	1	6 000
Cluj	67	2 595	3 magh.	50	3	22 000
Mureș-Turda	24	451	1 magh.	—	1	18 000
Tîrnava Mare	27	1 152	2 magh.	89	2	16 000
Sibiu	6	489	4 rom.	1 049	1	14 000
Solnoc-Dăbica	62	2 478	2 magh.	9	1	3 000
Turda-Arieș	45	1 447	2 magh.	86	2	18 000 ¹⁸
Odorhei	46	9	34 magh.	—	34	390 000

Tabelul redat mai sus relevă, așadar, un total de 976 școli de stat, frecventate de 38 469 elevi români, 174 școli comunale cu limba de predare oficială, cu 11 050 elevi români și 85 școli comunale românești, pe lângă cele două mixte, cu un total de 15 099 elevi. 155 de școli comunale maghiare au fost subvenționate de stat cu suma de 1 315 000 de coroane iar cele 61 de școli comunale românești au beneficiat de numai 451 000 de coroane. În studiul despre legile școlare din 1907, istoricul Dolmányos István a tras concluziile necesare cu privire la sporirea relativă a numărului de școli comunale românești în Transilvania, de la 82 (în 1907), 85 (1908), 99 (1909), 92 (1910) la 91 (în 1911), comparativ cu cel al școlilor greco-catolice și greco-ortodoxe, în continuă descreștere⁴⁹.

Statistica învățămîntului elementar pentru 1910⁵⁰) consemnează, dintr-un total de 1333 școli comunale, circa 1318 de școli în care limba de predare era maghiară și doar 92 de școli care utilizau limba română, constituind în mod evident o cifră mai scăzută în comparație cu cele remarcate în deceniul ultim al secolului XIX, cînd a început de fapt declinul școlii comunale românești transilvănene, situație agravată la mijlocul deceniului prim al veacului nostru, prin aplicarea legilor lui Apponyi.

Relevantă și esențială, prin conținut, se prezintă statistica elevilor români din școlile de stat pentru intervalul anilor 1901—1905, efectuată conform indicării limbii materne, analiză care reflectă cîștigul înregistrat în învățămîntul elementar după 1907: media pentru 1901—1905 este 29 760 elevi; în 1906, există 33 922 elevi; 1907: 35 355; 1908: 39 254; 1909: 44 929; 1910: 51 060. Media pentru 1906—1910 este de 40 904 elevi români; în 1911, există 55 537 elevi; 1912: 59 396. Pentru anii școlari 1909—1910, 1911—1912 și 1912—1913, cifra școlilor de stat a crescut substanțial: 2 744 (cu 37 798 de elevi români), 3 051 (44 503) și 3 296 (45 823). La fel a sporit numărul școlilor comunale cu limba de predare maghiară: 1 118 (cu 7 673 elevi români), 1 188 (9 368) și 1 212 (10 327). Școlile comunale ro-

* Comitatul Trei Scaune nu figurează în statistica oficială maghiară.

⁴⁸ H. Körösi, L. Szabó, *op. cit.*, vol. I—III; vezi statisticile pentru fiecare comitat din Transilvania.

⁴⁹ I. Dolmányos, A „*lex Apponyi*”, în *Századok*, 1968, nr. 3—4, p. 527.

⁵⁰ H. Körösi, L. Szabó, *op. cit.*, vol. II, p. 303; autorii menționează 51 233 de elevi români în școlile maghiare (p. 304) și un ajutor statal pentru școlile confessionale de 1 208 674 de coroane (p. 305).

mănești au prezentat datele următoare: 92 (cu 11 626 de elevi), 94 (12 217) și 101 (11 986). Cu cît privește ajutorul de stat, 1076 de școli comunale, din totalul de 1 333, au primit suma de 1 208 674 de coroane, în anul școlar 1909—1910, iar 1 278 de școli comunale din totalul de 1 736 au beneficiat de un fond în valoare de 1 561 135 coroane, în 1911—1912⁵¹).

Datele statistice prezentate și analizate comparativ redau sugestiv contextul dezvoltării învățămîntului comunal românesc din Transilvania de după anul 1907, cînd se constată un avînt al școlii de stat în detrimentul celei confesionale, în primul rînd, și al celei comunale, în al doilea rînd, instituții de învățămînt care au fost silite astfel să cedeze treptat în favoarea autorității. Devine tot mai evident faptul că, datorită exigențelor sporite impuse de legile școlare, conducerea multor comune a solicitat transformarea școlii respective în instituție oficială și, că într-o mai mică măsură, în localitățile unde a existat un paralelism între școala comunală și cea confesională, cea dintîi este readaptată a ființa drept școlară cu limba de predare maternă, susținută de confesiune.

Procedăm, în continuare, la redarea unui tabel statistic⁵² comparativ și ilustrativ pentru starea instituțiilor școlare comunale și statale din Transilvania anilor 1909—1913:

Comitatul	Școli de stat			Școli com. magh.			Școli com. rom.		
	1909/1910	1910/1911	1911/1912						
Bihor	57	69	79	15	17	26	—	—	—
Maramureș	87	124	136	—	—	—	—	—	—
Sătmăr	48	57	65	4	4	4	—	—	—
Sălaj	55	64	63	1	1	1	—	—	—
Arad	73	81	84	16	12	13	—	—	—
Caraș-Severin	71	80	81	49	53	121	64	66	—
Timiș	78	84	85	21	20	57	36	36	—
Torontal	85	100	106	65	55	116	44	39	—
Alba	50	24	51	—	—	—	—	—	—
Bistrița N.	24	51	26	—	—	5	6	5	—
Brașov	19	20	20	—	—	—	—	—	—
Ciuc	29	37	39	9	9	10	—	—	—
Făgăraș	12	13	13	—	—	17	13	14	—
Trei Scaune	82	88	91	15	12	12	—	—	—
Hunedoara	71	76	77	24	59	71	1	1	—
Tîrnava Mică	29	29	29	1	1	1	—	—	—
Cluj	73	79	81	3	3	3	—	—	—
Mureș-Turda	27	31	34	1	1	1	—	—	—
Tîrnava Mare	27	27	27	1	1	1	—	—	—
Sibiu	6	7	8	—	—	4	4	4	—
Solnoc D.	67	71	74	3	3	3	—	—	—
Turda-Arieș	47	48	54	2	2	1	—	—	—
Odorhei	50	62	65	35	25	22	—	—	—

Concluzia statistică adeverește un total de 3 971 școli de stat, de 1 052 școli comunale maghiare și de 325 școli comunale românești, deoarece, pentru anul școlar 1912—1913, nu au existat nici un fel de date. Alte cifre de reper indică numai pentru 1912 un număr de 3 051 școli de stat,

⁵¹ *Magyarország közoktatásügye az 1910. évben*, Budapesta, 1912, p. 22, 24; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, vol. XX, Budapesta, 1914, p. 370, 372, 377; *Jelentés és statisztikai évkönyv*, Budapesta, 1915, p. 252.

⁵² *Magyarország...*, p. 20—21; *Magyar Statisztikai...*, p. 368, *Jelentés...*, p. 251.

de 1 381 școli comunale, dintre care 1 193 au fost în limba maghiară și doar 165 au avut limba română drept obiect de predare, cu toată că populația majoritară a Transilvaniei era cea românească.

În comitatele cu populație românească majoritară în Transilvania, putem observa fenomenul accelerat al dezvoltării școlii de stat și comunale, în detrimentul celei cu limba maternă. Stagnarea creșterii numărului de școli statale și comunale maghiare în alte zone locuite de români este explicabilă prin faptul că școala confesională opunea aici, și după 1910, o rezistență deschisă față de politica de deznăționalizare forțată. Acele comitate care erau lipsite de școala comună în limba română ori care includeau prea puține instituții de un asemenea gen, prezentau o situație materială limitată în privința comunelor din componență și care nu au reușit astfel să-și susțină școala comună sau confesională, îndeosebi în perioada de avânt a acțiunii de impunere forțată a limbii și a școlii oficiale după anul 1907.

În contextul politicii legislative, care a urmat după data menționată și după legea 46/1908 în legătură cu gratuitatea învățământului elementar în vigoare pentru școlile comunale și confesionale după 1 septembrie 1910, se înscrie legea 16/1913 cu privire la salarizarea învățătorilor în funcție de clase și de gradații, începînd cu 1 200 coroane și fiind condiționată suma de un cumul de datorii și obligații față de organismul diriguitor⁵³. Dispozițiile respective țineau deopotrivă integritatea școlii comunale în limba română, existentă la modul sporadic în multe regiuni ale Transilvaniei și preponderentă fiind în zona de graniță, dar totodată și în instituțiile susținute de confesiune, pentru că majoritatea comunităților în discuție nu au reușit să răspundă exigențelor legii și, în consecință, au fost nevoite să apeleze la ajutorul statal, efectuînd așadar pășirea silită pe drumul suprimării ori a etatizării, ca și al pierderii caracterului național și confesional aparte a școlii românești transilvane.

Anii celei dintîi conflagrații mondiale au adus cu sine instituirea „zonei culturale” pe seama școlii românești din Transilvania⁵⁴, centură de maghiarizare forțată care amenința existența multor instituții școlare comunale și confesionale, situată pe coloana vertebrală a Carpaților, în scopul dobîndirii unei iluzorice separări culturale, ca pandant pentru obținerea delimitării și a frîngerii unității geografice și a curmării entității națiunii române pe întregul teritoriu. Motivația dublă în intenție și practică a fost evidentă, anume ca să se precedeze la desființarea școlilor românești întregi și ca să se împiedice posibilitatea creării și susținerii altora.

Statistica oficială pentru anii 1915—1916, 1916—1917 și 1917—1918 consemnează un număr de 9 711 009 și 935 de școli comunale maghiare, de 85, 91 și 70 de școli comunale românești, cu un total de 155, 153 și 127 de învățători. Cifra elevilor români, după limba de predare, a fost de 9 374, 9 650 și 7 642 în școlile comunale, iar după limba maternă de 15 526, 16 643 și 13 935 elevi. Curba descrescîndă pentru identificarea situației școlii comunale românești, atît prin numărul învățătorilor cît și prin cel al elevilor, ilustrează starea de fapt existentă și caruselul măsurilor pu-

⁵³ *Articolul de lege 16 din 1913*, Sibiu, 1913, 19 p.; Gábor, G. Kemény, *Ira-tok...*, vol. V, p. 612—615.

⁵⁴ L. Triteanu, *op. cit.*, p. 166; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 164—178.

nitiv-restrictive ale guvernanților de la Budapesta, aflați desigur sub impactul evenimentelor militar-diplomatice.

Analizînd existența și acțiunea naționalităților Ungariei dualiste, reprezentanții istoriografiei marxiste ungare actuale au recunoscut faptul că politica școlară oficială a vremii respective își propusese drept țel să contribuie din plin la încetățenirea deplină a noțiunii de „stat național unitar“ și că școlile de stat au constituit cele dintîi instrumente ale deznaționalizării forțate în cadrul sistemului de învățămînt elementar⁵⁵.

Putem afirma cu temei că în ansamblul rețelei școlare primare dintre 1867—1918, instituțiile de învățămînt fondate și sprijinite de comunitatea politică locală au ocupat un loc distinct în dezvoltarea educației în limba maternă a populației majoritare în Transilvania. În pofida tuturor dificultăților, evidente pe parcursul tratării de față, după 1868 putem constata un avînt al școlii comunale românești pînă la momentul apariției și extinderii școlii de stat în zonele majoritar autohtone, ori îndeosebi în cele mixte. Școala comunală va suferi tot timpul ingerința vădită a autorității, care prin introducerea limbii oficiale și obligativitatea sistării existenței ori a transformării celei confesionale în școală comunală, se străduia să diminueze rolul îndeplinit de educația în limba română în dezvoltarea național-politică a națiunii împilate. Statisticile demonstrează fără echivoc faptul că pînă la mijlocul deceniului ultim al secolului XIX, odată cu sporirea numărului școlilor etatizate, asistăm la restrîngerea cifrei celor comunale și implicit a celor cu limba de predare română. Dacă în 1869 au existat 36 de școli comunale românești, din pricina cortegiului de legi, de ordonanțe și reglementări, aplicate sistemului de învățămînt pînă la sfîrșitul veacului trecut, în 1880 au fost consemnate 165 de școli comunale românești, în 1894 numai 82, pentru ca, în anul următor, să existe doar 64, prefațînd momentul aniversării așa-zisului „mileniu“, care a condus la crearea celor peste 1 000 de școli statale în Ungaria dualistă. Politica aparte manifestată în privința acordării subvențiilor statale, ca și urmărirea riguroasă în plan administrativ-disciplinar a activității școlii comunale românești a concurat ca, la debutul secolului XX, cifra instituțiilor în discuție să fie compusă din numai cîteva zeci, care au avut deja limba de predare oficială introdusă, fapt care îngreuna astfel realizarea unei distincții nete în clasificarea școlilor. Dacă în 1907—1908 au funcționat 85 de școli comunale, în 1911 existau 91 iar în 1917—1918 numai 70 de unități școlare respective.

Putem concluziona la sfîrșitul încercării de schițare a dezvoltării sistemului de școli comunale, în general, și a celei românești, în special, pe ansamblul Ungariei dualiste că, indiferent de cursul sinuos stabilit pentru momente diferite în timpul istoric delimitat de anii 1867 și 1918, școlile comunale au ocupat, alături de cele confesionale (care erau mult mai numeroase și au fost edificate exclusiv de populația românească), un spațiu însemnat în fenomenul evoluției învățămîntului românesc din Transilvania. Existența în sine a acestora, determinată în debut de aportul comunei

⁵⁵ F. Pölöskei, *Nacionalizmus a dualizmus korában*, în *A magyar nacionalizmus kialakulása és története*, Budapesta, 1964, p. 170—171; I. Zoltán Tóth, *Magyarok és románok*, Budapesta, 1966, p. 470; S. Faludi, *Az 1868 évi népoktatási törvény*, în *Pedagógiai Szemle*, 1968, nr. 9, p. 825; *Magyarország története*, vol. IV, Budapesta, 1972, p. 254.

politice autohtone și mai apoi suferind ingerința legii și a autorității, prin amestecul direct ce a atras după sine caruselul de modificări interne administrative, de tipul școala confesională devenită comunală ori cea cu limba de predare română trebuind să-și modifice limba în cea oficială, pentru ca în final să suporte etatizarea, în fapt etape ale devenirii ilustrând avaturile ființării de sine stătătoare a naționalității subjugate și în plan cultural-educational, a demonstrat totuși că acțiunea pe durata intervalului menționat a contribuit la formarea unei pleiade de elevi și de învățători care se vor regăsi mereu în avansurile împlinirii dezideratului pentru emancipare națională și socială.

COMMUNAL ELEMENTARY EDUCATION IN TRANSYLVANIA BETWEEN 1867—1918

(Summary)

In the introductory part of the study it is treated the legislative ground of the existence of the nationalities school and education, with extensive references to the laws 44 and 36/1868 regarding the evolution of the Romanian communal school from Transsylvania. In the analysis, the stress is laid upon the explanation of the paragraphs which, lately applied, will lead to the transformation of the communal school into the government school. Then there are enumerated some of the objective and subjective reasons which contributed to the intensification of the above mentioned phenomenon. The variety of ministerial decrees issued during the years following the establishment of the Austrian-Hungarian dualism exploited the precarious state of the non-Hungarian education and contributed to the quickening of the action of denationalization through school. Concrete examples are statistically pointed out referring to the counties Hunedoara, Făgăraș, Mureș and Bihor.

In the main part of the paper it is developed the undertaken analysis through the pointing out of the series of actions begun by the authorities with the aim of extending the network of communal and government schools to the detriment of denominational school. The statistical data registered on counties are suggestive in this sense. The two distinct investigated periods were delimited as follows: a) up to the middle of the last decade of the XIX century, the period between 1896—1907 and especially the following one finalizing the regress of the communal school in maternal language in all respects. The petitions of the Romanian deputiss in the parliament from Budapest are cited as historical proofs in favour of supporting, — at all possible levels —, the destiny of the nationality school, either communal or denominational. The hastening of the process of ramification of the system of government schools after 1879 is clearly demonstrated by the statistics determined for 2 counties: Hunedoara and Mureș. It is also brought into relief another factor contributing to the decline of the communal school and implicitly of the denominational one, namely the regress recorded by the frontier guard schools. The undertaken analysis is based upon the influence of the repercussions of the 18/1879 law on the existence of the communal schools. Thus evidence is given by the statistical tables found out in the volumes published annually by the then school authorities. The politics of forced magyarisation manifests itself in the domain of the publication, direction and control of the diffusion and utilisation of textbooks and school supplies. The lack of concern and interest of the state towards the non-Hungarian school is proved statistically and also by the gradual diminishing of financial support due according to law. There develop, in close connection with the state of the education at the end of the last century, the effects of the 26/1883 law establishing the schoolteachers wage. The parliamentary debates which took

place in that period had again pointed out the determined attitude of the Romanian deputies towards the defence of the independent character of the maternal language school. The action started by the authorities regarding the counterbalancing of the denominational school by means of the Hungarian government and communal schools is strongly validated by the current subsequent to 1896 and lasting up to the beginning of the XX-th century. The statistical tables selected on counties remain convincing proofs with regard to the increase of the government and communal schools, Hungarian or mixed, to the detriment of the denominational one. The legislative measures from 1907 constituted the culmination of the hindering action of the non-Hungarian school development in complicity with the 16/1913 law regarding the setting back of the schoolteachers wages and of the „cultural area“ established during the first world war on the Transsylvanian Carpathians shope. The schools number statistics, Romanian communal and denominational, is doubled between 1907—1913 by the pointing out of the total amount of Romanian pupils attending those courses.

In the final part of the attempt of progressive outline done to the existence and course of the Romanian elementary communal education from Transsylvania, the author comes to a series of conclusions regarding the investigated subject.

APLICAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921 ÎN PLASA BELIU, JUDEȚUL BIHOR

de
BLAGA MIHOC

Suprafața plasei Beliu, în componența căreia intrau, în 1921, 33 de comune, era de 85 325 iugăre (491 kmp). În aceste comune locuiau 18 733 locuitori (38 locuitori la 1 km²), dintre care 17 696 erau români, 792 unguri, 54 germani, 191 de alte naționalități¹. Cele mai mari proprietăți din această plasă, constituite în majoritate din păduri, aparțineau bisericii romano-

¹ Suprafața și populația plasei Beliu era repartizată astfel:

Nr. crt.	Denumirea comunei	Sup. în iug.	Total locuitori	Rom.	Magh.	Germ.	Evrei	Alți	Nr. de case
1.	Agrîș	1 378	284	284	—	—	—	—	65
2.	Archîș	2 544	526	524	—	—	2	—	110
3.	Bărzești	2 864	292	292	—	—	—	—	56
4.	Beliu	6 584	2 197	1 448	603	62	67	27	1 379
5.	Benești	957	312	312	—	—	—	—	63
6.	Bochnia	1 688	362	354	—	—	8	—	74
7.	Bodiu	701	295	295	—	—	—	—	Contopit la Ucuriș 155
8.	Botfeiu	6 134	466	402	52	—	12	—	90
9.	Călăcea	4 038	882	866	12	—	5	—	230
10.	Cărând	3 701	804	796	4	2	2	—	155
11.	Chișlaca	3 569	879	879	—	—	—	—	197
12.	Ciuntâhaz (Ciunțești)	3 063	382	382	—	—	—	—	82
13.	Comănești	746	279	252	27	—	—	—	50
14.	Coroiu	2 318	401	401	—	—	—	—	89
15.	Craiova	2 640	503	503	—	—	—	—	122
16.	Groșeni	5 469	1 018	1 018	—	—	—	—	210
17.	Hașmaș	4 166	869	860	1	—	8	—	188
18.	Hodișel	912	541	535	—	—	6	—	113
19.	Mărăuș	3 028	481	475	2	—	4	—	90
20.	Mocirla	2 389	714	710	4	—	—	—	166
21.	Nermiș	917	379	367	—	—	3	—	75
22.	Olcea	3 513	677	674	—	—	3	—	170
23.	Poclușa	1 261	167	167	—	—	—	—	21
24.	Rogoz	992	233	233	—	—	—	—	52
25.	Săcaci	2 542	296	296	—	—	—	—	43
26.	Stoenești	529	267	260	—	—	7	—	49
27.	Sic	2 352	595	583	10	—	2	—	120
28.	Susag	1 321	869	862	6	—	—	—	181
29.	Șiad	1 762	529	529	—	—	—	—	97
30.	Țăgădău	2 802	747	715	28	—	6	—	51
31.	Tălmăciu	582	250	250	—	—	—	—	154
32.	Ucuriș	5 151	1 261	1 187	45	—	28	1	303
33.	Urviș	2 739	280	280	—	—	—	—	58

(*Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite* de C. Martinovici și N. Istrati, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1921, p. 13).

catolice. Suprafețe apreciabile dețineau, însă, aici și așa-numitul „Sindicat de îndiguire și canalizare”², care își avea sediul în Arad. Dacă suprafețele de teren arător erau lucrate de către țărani în arendă pe termen lung (embatic) sau scurt, pădurile erau în general exploatate direct de către episcopie și, mai rar, prin intermediul unor firme particulare. Lipsa de păduri, resimțită de către țărani, i-a determinat pe aceștia, mai ales începând din toamna anului 1918, să intensifice „tăierile fără permis”, braconajul forestier, păgubitor pentru episcopie, cu toate că însăși consiliile naționale românești locale, nou formate, încercau să-i cheme la ordine. Aurel Lazăr, unul din liderii mișcării naționale românești, luând cunoștință de intensele devastări forestiere practicate în hotarele comunelor Călacea, Coroi, Craiva, Olcea, Șușag, Tâlmaci și Ucuriș, a atras atenția, în mai multe rânduri, în primele luni ale anului 1919, prin intermediul presei, asupra necesității de încetare a devastării pădurilor, care urmează să devină bun al întregii națiuni române³.

După instaurarea administrației românești, oficialitățile au luat măsuri de protejare a fondului forestier, dispunând, între altele, pentru a descuraja furtul, ca lemnele tăiate în mod legal din pădure să fie ridicate de acolo de către beneficiari în termen de 24 de ore. Un raport al prim-pretorului din Beliu către prefectură, din iunie 1920, arăta, însă, că practic această măsură nu poate fi aplicată, deoarece țăranii lipsiți de lemne de foc și construcții și tentați mereu să sustragă material lemnos, chiar dacă aveau forme de cumpărare legală a lemnului, nu erau în stare ca, în 24 de ore de la tăiere, să le și ridice și transporte din pădure⁴. Lipsa terenurilor potrivite pentru culturi cerealiere îi făcea pe țărani să spere că după expropriere vor câștiga dreptul să defrișeze unele dintre terenurile împădurite ce li se vor atribui și să le transforme în teren arător. În cazuri excepționale, unii dintre țărani, conștienți că pe meleagurile natale nu vor putea fi împroprietăriți, au cerut să fie împroprietăriți prin strămutare în alte zone, pe terenuri mai fertile. În ianuarie 1922, bunăoară, țăranii din Groșeni au trimis ministerului agriculturii un memoriu, în care cereau să fie împroprietăriți în hotarul altei comune. La 23 iulie 1922, tocmai în toiul aplicării reformei agrare, 41 dintre acești țărani s-au adresat, de astă dată Comisiei județene de expropriere și împroprietărire cu cereri individuale „tip”, ce aveau următorul cuprins: „Către Onorata Comisie județeană a județului Bihor, Oradea mare, Cu umilință, Vă rugăm ca mai jos subscrișii drept am cerut colonizare* din cauză căci nu putem trăi din pământul nostru și trăim între dealuri și păduri și suntem oameni muncitori de pământ și am băgat încă o rugare către Dvoastre în luna

² Sindicatul a fost întemeiat în 1863, avînd ca scop „declarat” îndiguirea țărmurilor Crișurilor, drenarea bălților provenite în urma revărsărilor, canalizarea unor porțiuni de teren din zona riverană. În 1913, sindicatul a cumpărat de la Episcopia romano-catolică o suprafață totală de teren de 2 600 iugăre, în scopul de a constitui un bazin pentru colectarea apelor provenite din revărsări, spre a le păstra pe timp de secetă, în vederea fertilizării unui teren, pînă atunci, neproductiv, de 3 000 ha. (Arhivele Statului Oradea, *fond Consilieratul Agricol Bihor (C.A.B.)*, dos. 136, f. 17—20).

³ Liviu Botezan, Vasile Șchiopu, *Lupta țăranimii din județul Bihor pentru pământ în prima jumătate a anului 1920*, în *Lucrări științifice*, Seria istorie, Oradea, 1974, f. 287.

⁴ *Ibidem*, f. 98.

* În sensul de împroprietărire prin strămutare.

ianuarie ca să fim colonizați pe pusta Illés și Tămand, unde este pământ îndestulător; și o rugare am înaintat către Domnul Ministru al Agriculturii în Cluj, prin domnul Dr. Simion Nemeș, avocat și deputat dietal al Partidului Național, dar venim a vă ruga și pe Dvoastră să binevoiți ca să fiți iubitori de națiune și să cunoașteți necazurile noastre ca să putem fi colonizați pe locurile mai sus scrise, care și noi am fi mulțumiți și Statului nu i-ar veni atâtea spese. Repetându-vă umilita rugare suntem (în) Groși la 23 iulie 1922⁴⁵. Interesant este să amintim că atunci când Comisia a analizat cererile și țăranii au fost întrebați dacă sunt de acord să fie împroprietăriți în alte zone, aceștia din urmă au răspuns afirmativ, fapt ce indica pauperizarea lor totală și disperarea care i-a curpins, căci, în general, țăranii acceptau cu greu să-și părăsească comunele natale⁶. Împroprietărirea prin „strămutare”, ca soluție pentru satisfacerea cererii de pământ arător, a fost pusă cîteodată și de oficialități. Astfel, la 1 august 1922 agronomul regional al Regiunii Agricole Oradea a propus ca din comuna Mocirla, unde existau mulți îndreptățiți la împroprietărire, „să fie împroprietăriți 30—40 locuitori, fiindcă (în Mocirla — n.n.) se află un număr de case unde locuiesc 3—4 familii”⁴⁷. Aplicarea reformei agrare a vizat suprafața de pământ din hotarul a 32 dintre cele 33 de localități ale plasei Beliu, exproprierea și împroprietărirea constînd în trecerea pămîntului din proprietatea episcopiei în cea a statului și, în fine, mai ales în constituirea pădurilor și pășunilor comunale iar, în cazuri mai puține, datorită lipsei terenurilor adecvate, în parcelarea și repartizarea unor loturi de cultură și a unor locuri de casă către îndreptățiți. Și aici, ca de altfel în întregul județ, exproprierea a început din iunie 1922, continuîndu-se intens în luna august și, astfel, pînă la sfîrșitul lui septembrie același an era, în linii mari, terminată. Statisticile date publicității arată că pînă în 13 august 1922 în comunele plasei Beliu s-a expropriat o suprafață totală de 9 700 iugăre, din cele aproximativ 20 000 expropriabile⁸. Mai greu a fost cu împroprietărirea, care, deși mergea în general „mîna în mîna” cu exproprierea, a ocupat o perioadă de timp mai îndelungată, căci au fost cazuri cînd nici în 1940 împărțirea suprafețelor expropriate pe destinații și mai ales parcelarea nu erau terminate. Făcînd un calcul — pe baza materialului arhivistice —, am putut constata că în hotarul celor 32 de comune s-a expropriat o suprafață totală de pământ de 54 597 iugăre 458 stînjani, din care 41 772 iugăre 1 163 stînjani aparțineau Episcopiei romano-catolice, 2 659 iugăre 656 stînjani „Sindicatului de îndiguire și canalizare” din Arad, 39 iugăre 551 stînjani unor composesorate, 63 iugăre 813 stînjani Bisericii greco-catolice, 61 iugăre 1 230 stînjani Bisericii ortodoxe și, în sfîrșit, 845 stînjani unor particulari.

Repartizarea pe comune și destinații a terenurilor expropriate s-a făcut astfel:

Agriș. Total expropriat: 810 iugăre 1 251 stînjani.

De la cine s-a expropriat.

1. Episcopia romano-catolică: 810 iugăre 1 251 stînjani.

⁵ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 131, f. 37.

⁶ *Ibidem*, dos. 131, f. 238—251.

⁷ *Ibidem*, dos. 135, f. 25.

⁸ *Tribuna*, 1922, nr. 71, p. 3.

Cum s-a repartizat⁹:

1. Pășune comună: Agriș: 156 iugăre 1 560 stînjeni¹⁰.
2. Pădure comună Agriș: 413 iugăre 826 stînjeni.
3. Pășune comună Groșeni: 240 iugăre 465 stînjeni.

Archiș. Total expropriat: 1 769 iugăre 354 stînjeni¹¹.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 769 iugăre 354 stînjeni.

Cum s-a repartizat¹²:

1. Teren de cultură la 68 locuitori din Archiș, 110 iugăre, 220 stînjeni.
2. Interese obștești, Archiș, 64 iugăre 100 stînjeni¹³.
3. Pășune comună Archiș, 611 iugăre.
4. Pădure comună Archiș, 461 iugăre 974 stînjeni.
5. Pășune comună Groșeni, 330 iugăre¹⁴.
6. Pășune comună Nermiș 183 iugăre.
7. Rezervă 9 iugăre 660 stînjeni.

Bărzești¹⁵. Total expropriat: 2 177 iugăre 882 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 2 177 iugăre 882 stînjeni.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 63 îndreptățiți din Bărzești, 117 iugăre¹⁶.
2. Pășune comună Bărzești 397 iugăre 311 stînjeni.
3. Pădure comună Bărzești 296 iugăre 1 315 stînjeni.
4. Interese obștești Bărzești 53 iugăre 1 574 stînjeni.
5. Pădure comună Nermiș 231 iugăre 1 551 stînjeni.
6. Pășune comună Nermiș 151 iugăre 1 027 stînjeni.
7. Pășune comună Archiș 299 iugăre.

⁹ Un număr de 43 îndreptățiți din Agriș au fost împroprietăriți în hotarul comunei Beliu cu o suprafață de teren arător de 81 iugăre 1470 stînjeni, în timp ce, tot în hotarul comunei Beliu, pentru constituirea loturilor de interes obștesc, comuna Agriș a primit 66 iugăre 1 389 stînjeni (Arhivele Statului, București, fond *Reforma agrară din Bihor* (în continuare R.A.B.), dos. 602, f. 4; Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 111 f. 1—43, dos. 114, f. 1—2).

¹⁰ În primăvara anului 1935, pentru a „emula” îmbunătățirea calității furajelor, oficialitatea a hotărât ca 20 iugăre din această suprafață să fie împărțită unor țărani, arată și semănată cu plante prășitoare, iar mai târziu cu plante furajere (Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 111, f. 43—45).

¹¹ Arhivele Statului București, fond R.A.B., dos. 602, f. 3; Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 112, f. 45.

¹² Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 112, f. 45.

¹³ Terenul atribuit pentru interese obștești a fost folosit în întregime mult timp de către preoții și învățătorii satului (Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 112, f. 24).

¹⁴ Înainte cu 50 de ani de reforma agrară, comuna Archiș a pierdut o suprafață de pășune de 60 de iugăre, pe care a acaparat-o Capitulul romano-catolic. În schimbul pășunii, capitulul se angaja să plătească statului un impozit impus inițial asupra comunei. Prin împroprietărire, comuna a primit o pășune de 299 iugăre în hotarul comunei Bărzești (Liviu Botezan, Teodor Pavel, Vasile Schiopu, *Acțiuni ale țărănimii din județul Bihor, în perioada decembrie 1918—aprilie 1919*, în *Lucrări științifice*, Seria B, 1969, p. 286; Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 115, f. 1—50).

¹⁵ Punerea comunei în posesiunea acestei pășuni se face la 19 octombrie 1936 (Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 115, f. 35—38).

¹⁶ În 1921, comuna avea 59 de „fumuri”, 908 iugăre pășune, 1 168 iugăre pădure (Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 118, f. 43).

8. Pădure comună Groșeni 128 iugăre 820 stînjeni.

9. Rezervă 504 iugăre 1 504 stînjeni.

Beliu. Total expropriat: 4 497 iugăre 1 393 stînjeni.

De la cine s-a expropriat¹⁷:

1. Sindicatul de îndiguire și canalizare din Arad: 1 582 iugăre 800 stînjeni¹⁸.

2. Episcopia romano-catolică 2 685 iugăre 800 stînjeni.

3. Parohia romano-catolică 104 iugăre 950 stînjeni.

4. Parohia greco-catolică 63 iugăre 813 stînjeni.

5. Parohia greco-ortodoxă 61 iugăre 1 230 stînjeni.

Cum s-a repartizat¹⁹

1. Teren de cultură la 309 îndreptățiți din Beliu 574 iugăre 775 stînjeni.

2. Locuri de casă la 110 îndreptățiți din Beliu 55 iugăre 1 001 stînjeni²⁰.

3. Interese obștești Beliu 320 iugăre 781 stînjeni²¹.

4. Pășune comună Beliu 788 iugăre 760 stînjeni.

5. Pădure comună Beliu 1 094 iugăre 826 stînjeni²².

6. Teren de cultură la 182 îndreptățiți din Groșeni, 365 iugăre 1 467 stînjeni.

7. Interese obștești Goșeni: 78 iugăre 1 010 stînjeni.

8. Teren de cultură la 115 îndreptățiți din Tăgădău 147 iugăre 1 027 stînjeni.

9. Interese obștești Tăgădău 10 iugăre 468 stînjeni.

10. Teren de cultură la 57 îndreptățiți din Mocirla 106 iugăre 468 stînjeni.

11. Interese obștești Mocirla 20 iugăre 1 405 stînjeni.

12. Teren de cultură la 97 îndreptățiți din Hășmaș 189 iugăre 724 stînjeni.

13. Interese obștești Hășmaș 98 iugăre 1 104 stînjeni.

¹⁷ Inițial au fost improprietăți doar 61 locuitori, cu 97 iugăre 800 stînjeni; dar la 23 octombrie 1930, încă 12 îndreptățiți au mai primit 19 iugăre 800 stînjeni. Alți 54 de îndreptățiți din Bărzești au primit 98 iugăre 274 stînjeni în hotarul comunei Cărand (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 118, f. 39, 44; dos. 123, f. 33, 68).

¹⁸ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 113, f. 192—213.

¹⁹ De fapt, din această suprafață în Beliu se găseau doar 1 577 iugăre 1 064 stînjeni, restul (de pînă la 1 582 iugăre 800 stînjeni) aflindu-se în Mocirla (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 35—42).

²⁰ Pe comune, acest teren a fost repartizat astfel: Beliu, 2 805 iugăre 972 stînjeni; Groșeni 444 iugăre 877 stînjeni; Tăgădău 158 iugăre 634 stînjeni; Mocirla 127 iugăre 273 stînjeni; Hășmaș 278 stînjeni; Bochia 122 iugăre 485 stînjeni; Botfei 106 iugăre 1 499 stînjeni; Urvișul de Beliu 31 iugăre 1 047 stînjeni; Comănești 76 iugăre 265 stînjeni (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 1—2).

²¹ Inițial o suprafață de 70 iugăre a fost dată fabricii de sticlă (locuri de casă pentru lucrători, 45 iugăre 800 stînjeni; pășune 14 iugăre 800 stînjeni). La 30 mai 1925 asupra acestui ordin s-a revenit (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 136, f. 146—147).

²² La 9 iulie 1931 s-a hotărît ca 30 iugăre din această suprafață să fie dată orfanilor și văduvelor de război. La 29 octombrie acest ordin a fost anulat. În câteva rînduri, în cursul anului 1935, țăranii au cerut să fie improprietăți pe aceste loturi (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 4, 17).

14. Teren de cultură la 43 îndreptățiți din Agriș, 81 iugăre 1 470 stînjeni.
15. Interese obștești Agriș, 66 iugăre 1 389 stînjeni.
16. Teren de cultură la 39 îndreptățiți din Bochia 48 iugăre 971 stînjeni.
17. Interese obștești Bochia 73 iugăre 1 114 stînjeni.
18. Teren de cultură la 35 îndreptățiți din Botfeiu, 53 iugăre 900 stînjeni.
19. Interese obștești Botfeiu, 53 iugăre 599 stînjeni.
20. Teren de cultură la 8 îndreptățiți din Urvișul de Beliu, 11 iugăre 980 stînjeni.
21. Interese obștești Urvișul de Beliu 20 iugăre 67 stînjeni.
22. Teren de cultură la 13 îndreptățiți din Comănești, 22 iugăre 1 508 stînjeni.
23. Interese obștești Comănești 53 iugăre 357 stînjeni.
24. Rezerve 160 iugăre 1 025 stînjeni.

Benești. Total expropriat: 433 iugăre 350 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 432 iugăre 1 055 stînjeni.
 2. Coraș Ioan și soția Nica Persida 845 stînjeni.
- Cum s-a repartizat²³:
1. Pășune comună 236 iugăre 593 stînjeni.
 2. Pădure comună 180 iugăre.
 3. Interese obștești 1 iugăr 822 stînjeni.
 4. Rezerve 15 iugăre 833 stînjeni.

Bochia. Total expropriat: 839 iugăre 361 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 839 iugăre 361 stînjeni²⁴.
- Cum s-a repartizat²⁵:
1. Pășune comună 248 iugăre 463 stînjeni.
 2. Pădure comună Bochia 290 iugăre 302 stînjeni.
 3. Pădure comună Coroiu 200 iugăre.
 4. Pădure comună Siad 100 iugăre.
 5. Rezerve 1 185 stînjeni.

Bodiu. Total expropriat: 91 iugăre 1 533 stînjeni.

De la cine s-a expropriat

1. Episcopia romano-catolică: 91 iugăre 1 533 stînjeni.
- Cum s-a repartizat²⁶:
1. Locuri de casă la 8 îndreptățiți 11 iugăre 980 stînjeni.
 2. Pășune comună 78 iugăre 90 stînjeni.

²³ Comuna a mai primit o pădure de 105 iugăre 774 stînjeni în hotarul localității Tăgădău (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 146—147).

²⁴ De altfel, comuna a fost improprietărită în hotarul comunei Mocirla, cu o suprafață totală de 107 iugăre 880 stînjeni, din care 40 iugăre 252 stînjeni au fost atribuite unui număr de 21 îndreptățiți, iar 66 iugăre 628 stînjeni s-au destinat satisfacerii intereselor obștești (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 5; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 121, f. 1—9; dos. 122, f. 1—14).

²⁵ Terenul era în exclusivitate pădure (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 4).

²⁶ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 120, f. 10—23.

3. Pădure comunală 15 iugăre 353 stînjeni.

4. Rezerve 67 iugăre.

Botfieu. Total expropriat: 5 501 iugăre 812 stînjeni²⁷.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică.

Cum s-a repartizat²⁸:

1. Pășune comunală 680 iugăre 1 064 stînjeni.

2. Pădure comunală 429 iugăre²⁹.

3. Rezerve 4 391 iugăre 1 349 stînjeni.

Călacea. Total expropriat: 1 897 iugăre 565 stînjeni³⁰.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 897 iugăre 565 stînjeni.

Cum s-a repartizat³¹:

1. Teren de cultură la 98 îndreptățiți din Călacea 289 iugăre 640 stînjeni.

2. Locuri de casă la 89 îndreptățiți din Călacea 22 iugăre 400 stînjeni.

3. Interese obștești Călacea 67 iugăre 463 stînjeni.

4. Pășune comunală Călacea 759 iugăre 998 stînjeni.

5. Pădure comunală Călacea 550 iugăre.

6. Teren de cultură la 70 îndreptățiți din Hodișul 163 iugăre.

7. Interese obștești Hodișul 22 iugăre 1 285 stînjeni.

8. Rezerve 22 iugăre 1 257 stînjeni.

Cărând. Total expropriat: 2 678 iugăre 1 535 stînjeni³².

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 2 678 iugăre 1 535 stînjeni.

Cum s-a repartizat³³:

1. Teren de cultură la 166 îndreptățiți din Cărând 388 iugăre³⁴.

2. Locuri de casă la 135 îndreptățiți din Cărând 33 iugăre 1 200 stînjeni.

3. Interese generale Cărând 75 iugăre 400 stînjeni.

4. Pășune comunală Cărând 533 iugăre 912 stînjeni.

5. Pădure comunală Cărând 1 163 iugăre.

²⁷ O mare parte din necesitățile comunei Bodiș pentru teren de cultură, locuri de casă, pădure și interese obștești au fost satisfăcute prin împărțirea unor terenuri în hotarul comunei Ucriș (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 149, f. 1—60).

²⁸ Majoritatea (5 451 iugăre 371 stînjeni) o constituiau pădurile. (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 11).

²⁹ Unui număr de 35 de îndreptățiți din Botfieu li s-a dat o suprafață de teren de cultură de 53 iugăre 900 stînjeni, în hotarul comunei Beliu. Alte 53 iugăre 599 stînjeni tot din hotarul Beliu au fost atribuite pentru satisfacerea intereselor obștești ale comunei Botfieu. (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 1—2).

³⁰ Darea pășunii și pădurii în posesiunea definitivă a comunei a avut loc abia la 1 iulie 1939. (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 119, f. 1—350).

³¹ Din această suprafață 1 650 iugăre 1 197 stînjeni erau pădure (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 15).

³² Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 125, f. 12—13, 69; 80—81, 84—97.

³³ Din acestea 2 649 iugăre 1 297 stînjeni era pădure. (Arhivele Statului din Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 123, f. 1—96).

6. Teren de cultură la 67 îndreptățiți din Nermis 137 iugăre 800 stînjeni.
7. Interese obștești Nermiş 75 iugăre.
8. Teren de cultură la 54 îndreptățiți din Bărzești 98 iugăre.
9. Interese obștești Bărzești 25 iugăre.
10. Rezerve 149 iugăre 1 423 stînjeni.

Chişlaca. Total expropriat: 2 092 iugăre 228 stînjeni³⁵.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 2 092 iugăre 228 stînjeni.
- Cum s-a repartizat³⁶:
1. Teren de cultură la 168 îndreptățiți 504 iugăre 993 stînjeni.
 2. Locuri de casă la 122 îndreptățiți 30 iugăre 800 stînjeni.
 3. Interese obștești 58 iugăre 1 007 stînjeni.
 4. Pășune comunală 665 iugăre 1 144 stînjeni.
 5. Pădure comunală 832 iugăre 1 084 stînjeni.

Ciunţeşti. Total expropriat: 2 354 iugăre 737 stînjeni³⁷.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 2 354 iugăre 737 stînjeni.
- Cum s-a repartizat³⁸:
1. Teren de cultură la 14 îndreptățiți din Ciunţeşti 27 iugăre.
 2. Interese obștești Ciunţeşti 19 iugăre.
 3. Pășune comunală Ciunţeşti 590 iugăre.
 4. Pădure comunală Ciunţeşti 333 iugăre³⁸.
 5. Pășune comunală Hodişel 323 iugăre 749 stînjeni.
 6. Pădure comunală Hodişel 150 iugăre.
 7. Pășune comunală Stoenesti 86 iugăre 49 stînjeni.
 8. Pădure comunală Tălmaci 184 iugăre.
 9. Pădure comunală Suşag 502 iugăre 1 302 stînjeni.
 10. Teren de cultură la 14 îndreptățiți aduși din Cermei 100 iugăre.
 11. Rezerve 39 iugăre 1 539 stînjeni³⁹.

Comăneşti. Total expropriat: 305 iugăre 214 stînjeni³⁹.

De la cine s-a expropriat.

1. Episcopia romano-catolică.
- Cum s-a repartizat⁴⁰:
1. Pășune comunală 303 iugăre 1 512 stînjeni.
 2. Rezerva 1 iugăre 302 stînjeni.

³⁴ Comuna avea la 1922 163 fumuri, 144 iugăre 1 243 stînjeni pășune în hotarul propriu și 42 iugăre 1 528 stînjeni pădure în hotarul comunei Dulcele din județul Arad — (Arhivele Statului din Oradea, *fond. C.A.B.*, dos. 124, f. 7).

³⁵ Punerea în posesiune definitivă a improprietărilor s-a făcut la 9 aprilie 1935 (Arhivele Statului din Oradea, *fond C.A.B.*, dos., 115, f. 23—31).

³⁶ Din aceasta 1 746 iugăre 63 stînjeni erau pădure (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 15).

³⁷ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 122, f. 13, 43.

³⁸ Din aceasta 2 256 iugăre 1 043 stînjeni erau pădure (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 19).

³⁹ Arhivele Statului din Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 126, f. 21, 48.

⁴⁰ Comuna a mai primit o pădure de 383 iugăre 1 155 stînjeni din Ucuriș (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 149, f. 11—31).

Coroiu. Total expropriat: 1 757 iugăre 303 stînjeni⁴¹.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 757 iugăre 303 stînjeni.

Cum s-a repartizat⁴²:

1. Teren de cultură la 95 îndreptățiți din Coroiu 380 iugăre 1 413 stînjeni.
2. Locuri de casă la 83 îndreptățiți din Coroiu, 21 iugăre.
3. Interese obștești Coroiu 141 iugăre 400 stînjeni.
4. Pășune comunală Coroiu 423 iugăre.
5. Pădure comunală Coroiu 19 iugăre 1 582 stînjeni⁴³.
6. Teren de cultură la 128 îndreptățiți din Sușag 262 iugăre.
7. Interese obștești Sușag 76 iugăre 800 stînjeni.
8. Pășune comunală Sușag 259 iugăre 1 521 stînjeni.
9. Teren de cultură la 31 îndreptățiți din Rogozul de Beliu 104 iugăre 800 stînjeni.
10. Interese obștești 59 iugăre 927 stînjeni.

Craiva (Craiova). Total expropriat: 1 827 iugăre 1 147 stînjeni⁴⁴.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 827 iugăre 1 147 stînjeni.

Cum s-a repartizat⁴⁵:

1. Teren de cultură la 113 îndreptățiți din Craiva 369 iugăre 183 stînjeni.
2. Locuri de casă la 76 îndreptățiți din Craiva 19 iugăre.
3. Pășune comunală Craiva 547 iugăre 404 stînjeni.
4. Pădure comunală Craiva 385 iugăre 1 001 stînjeni.
5. Pășune comunală Siad 210 iugăre.
6. Pădure comunală Siad 100 iugăre.
7. Pădure comunală Coroiu 93 iugăre.
8. Rezerve 103 iugăre 1 159 stînjeni.

Groși (Groșeni). Total expropriat: 4 018 iugăre 500 stînjeni⁴⁶.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 4 018 iugăre 500 stînjeni.

⁴¹ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 602, f. 19; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 129, f. 1—36.

⁴² Un număr de 13 îndreptățiți din Comănești au fost împroprietăriți cu o suprafață de teren arător de 22 iugăre 1 508 stînjeni în hotarul comunei Beliu, în timp ce în același hotar, pentru interese obștești, comuna Comănești a primit 53 iugăre 357 stînjeni. De asemenea, tot pentru interesele obștești ale acestei comune s-au destinat o suprafață de 1 104 stînjeni în hotarul comunei Mocirla. Comuna Comănești a mai primit în hotarul comunei Tăgadău o pășune de 163 iugăre. (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 1—2; dos. 134, f. 5).

⁴³ Din aceasta 1 522 iugăre 355 stînjeni erau teren arător (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 15).

⁴⁴ Arhivele Statului din Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 127, f. 1—70.

⁴⁵ Comuna a mai primit o pădure comunală de 200 iugăre în hotarul comunei Bochia, și alta de 93 iugăre în hotarul comunei Craiva (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 120, f. 10—23; dos. 8, f. 1—61).

⁴⁶ Din această suprafață, 1 409 iugăre 667 stînjeni erau pădure. Cu ocazia împroprietăririi, comuna a primit și o pădure comunală de 205 iugăre, în hotarul comunei Craiova (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 8, f. 1—61; dos. 127, f. 69—70; Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 16).

Cum s-a repartizat⁴⁷:

1. Pășune comună Groși 600 iugăre.
2. Pădure comună Groși 1 000 iugăre.
3. Interese obștești Nermiș 30 iugăre.
4. Rezerve 2 388 iugăre 500 stînjeni.

Hășmaș. Total expropriat: 2 918 iugăre 140 stînjeni⁴⁸.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 2 918 iugăre 140 stînjeni.

Cum s-a repartizat⁴⁹:

1. Pășune comună Hășmaș 700 iugăre.
2. Pădure comună Hășmaș 700 iugăre.
3. Teren de cultură la 69 îndreptățiți embaticari din Clit 197 iugăre 310 stînjeni.
4. Pășune comună Clit 400 iugăre.
5. Pădure comună Clit 200 iugăre.
6. Rezerve 721 iugăre 140 stînjeni⁵⁰.

Mărăuș. Total expropriat: 2 173 iugăre 1 524 stînjeni⁵¹.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 2 173 iugăre 1 524 stînjeni.

Cum s-a repartizat⁵²:

1. Pășune comună Mărăuș 455 iugăre 1 426 stînjeni.
2. Pădure comună Mărăuș 503 iugăre.
3. Pășune comună Stoenesti 424 iugăre 370 stînjeni.
4. Pădure comună Stoenesti 425 iugăre 1 069 stînjeni.
5. Rezervă 365 iugăre 259 stînjeni.

Mocirla⁵³. Total expropriat: 2 497 iugăre 1 267 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 421 iugăre 1 411 stînjeni.

⁴⁷ În 1921 comuna avea 206 fumuri, 115 iugăre 800 stînjeni pădure și 171 iugăre pășune.

⁴⁸ Din aceasta 3 991 iugăre 818 stînjeni erau pădure, 1 iugăr 123 stînjeni ne-productiv și 11 iugăre 1 159 stînjeni finețe (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 34).

⁴⁹ Comuna Groși a fost improprietărită și în hotarul altor comune după cum urmează: în Beliu, la 122 îndreptățiți din Groși 365 iugăre 1 465 stînjeni, pentru interese obștești 78 iugăre 1 010 stînjeni; și în Bărzești, 128 iugăre 820 stînjeni ca pădure comună pentru Groși (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 1—2; dos. 115, f. 1—50; dos. 131, f. 4—7; dos. 132, f. 12, 20—33).

⁵⁰ Din aceasta 2 676 iugăre 187 stînjeni erau pădure (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 38).

⁵¹ De altfel un număr de 97 îndreptățiți din Hășmaș au fost improprietăriti cu o suprafață totală de teren de cultură în hotarul localității Beliu de 189 iugăre 724 stînjeni în timp ce pentru interese obștești comunei Hășmaș i s-a atribuit tot aici o suprafață de 98 iugăre 1 104 stînjeni. Alți 27 îndreptățiți din Hășmaș au fost improprietăriti în hotarul comunei Mocirla cu 55 iugăre 266 stînjeni în timp ce tot aici comunei i s-au dat pentru interese obștești încă 466 stînjeni. (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 1—2).

⁵² Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 132, f. 1—31.

⁵³ Din această suprafață 2 081 iugăre 358 stînjeni erau ocupate de pădure. (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 46).

2. Sindicatul de indiguitare și desecare Arad, 1 075 iugăre 1 456 stînjeni⁵⁴.
3. Composesoratul urbarial 33 iugăre 151 stînjeni.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 113 îndreptățiți din Mocirla 218 iugăre 1 221 stînjeni.⁵⁵
2. Locuri de casă la 211 îndreptățiți din Mocirla la 60 iugăre 400 stînjeni⁵⁶.
3. Interese obștești Mocirla 61 iugăre.
4. Pădure comunală Mocirla 541 iugăre.
5. Pășune comunală Mocirla 606 iugăre.⁵⁷
6. Teren de cultură la 27 îndreptățiți din Hășmaș 55 iugăre 266 stînjeni.
7. Interese obștești Hășmaș 466 stînjeni.
8. Interese obștești Comănești 1 104 stînjeni.
9. Teren de cultură unui număr de 23 îndreptățiți din Urvișul de Beliu 45 iugăre 1 458 stînjeni.
10. Interese obștești Urvișul de Beliu 48 iugăre 1 000 stînjeni.
11. Teren de cultură la 27 îndreptățiți din Tăgădău, 56 iugăre 479 stînjeni.
12. Interese obștești Tăgădău 2 iugăre 490 stînjeni.
13. Teren de cultură la 21 îndreptățiți din Benești 40 iugăre 250 stînjeni.
14. Interese obștești Benești 66 iugăre 628 stînjeni.
15. Rezerve 694 iugăre 1 505 stînjeni⁵⁸.

⁵⁴ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 137, f. 22, 23.

⁵⁵ Locuitorii comunei foloseau în arendă forțată de la Episcopia romano-catolică încă din 1920, 652 iugăre de teren arator și 989 iugăre de pășune. De asemenea de 40 de ani ei foloseau în arendă un teren arător de 400 iugăre de la proprietarul Holänder din Cermei (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 136, f. 28).

⁵⁶ Sindicatul a cumpărat acest pământ de la Episcopia romano-catolică în 1913, dar contractul de cumpărare a fost încheiat abia la 30 noiembrie 1919.

⁵⁷ Dintre aceștia 61 au fost împroprietăriți pe terenul expropriat de la episcopie (122 iugăre 126 stînjeni) iar restul, pe cel de la Sindicat. De asemenea, doi dintre ei fuseseră împroprietăriți ca invalizi de război în urma legii din 1930. Aproximativ 40 dintre îndreptățiți au primit teren într-o zonă inundabilă. De aceea oficialitatea a hotărât „evacuarea” lor. Împroprietăriții au cerut să fie lăsați pe terenurile ce li s-au atribuit. Ca atare, s-a hotărât ca ei să rămână pe loc, fiind însă obligați să declare că în caz de inundare nu vor avea nici o pretenție (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 136, f. 188).

⁵⁸ La 17 noiembrie 1930 primarul comunei Mocirla se plînge comisiei de ocol că locurile de casă s-au dat din pădure, că unii au cîte 3 locuri de casă, că se distruge pădurea și terenul se dă celor cărora nu li se compete. Dar la 28 mai 1931 Comisia județeană confirmă împroprietărirea cu locuri de casă. Cu toate acestea organele silvice refuzau să dea avizul pentru defrișare iar îndreptățiții nu puteau să-și construiască case (Arhivele Statului din Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 136, f. 170, 217—231).

Nermiş⁵⁹. Total expropriat: 376 iugăre 673 stînjeni⁶⁰.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 376 iugăre 673 stînjeni.
Cum s-a repartizat⁶¹:
1. Teren pentru cultură la 67 locuitori 137 iugăre 800 stînjeni.
2. Pășune comunală 143 iugăre 473 stînjeni.
3. Pădure comunală 23 iugăre 200 stînjeni.
4. Rezerve 72 iugăre 800 stînjeni.

Olcea. Total expropriat: 1 552 iugăre 519 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 552 iugăre 519 stînjeni.
Cum s-a repartizat⁶².
1. Teren de cultură la 167 îndreptățiți din Olcea 313 iugăre⁶³.
2. Pășune comunală Olcea 614 iugăre 996 stînjeni⁶⁴.
3. Pădure comunală Olcea 499 iugăre 1 123 stînjeni.
4. Pășune comunală Hodișel 125 iugăre.

Poclușa. Total expropriat: 771 iugăre 924 stînjeni⁶⁵.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 771 iugăre 924 stînjeni.
Cum s-a repartizat:
1. Teren de cultură la 21 îndreptățiți din Poclușa 20 iugăre 1 447 stînjeni.
2. Locuri de casă la 16 îndreptățiți din Poclușa 4 iugăre 319 stînjeni.
3. Interese obștești Poclușa 1 iugăr 445 stînjeni.
4. Pășune comunală Poclușa 123 iugăre 203 stînjeni.
5. Pădure comunală Poclușa 306 iugăre.
6. Pădure comunală Căpîlna 316 iugăre.

Rogoz. Total expropriat: 477 iugăre 452 stînjeni.

De la cine s-a expropriat⁶⁶:

1. Episcopia romano-catolică 477 iugăre 452 stînjeni.

⁵⁹ La 15 aprilie 1934, 163 iugăre din această pășune au fost date comunei Co-mănești în schimbul a 171 iugăre 373 stînjeni de pădure pe care urmau să o trans-forme în pășune (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 134, f. 5).

⁶⁰ Comuna Mocirla a mai primit o pădure în hotarul localității Secaciu de 350 iugăre precum și o pădure și o pășune în cel al localității Tagadău de 285 iugăre 674 stînjeni și respectiv 171 iugăre 373 stînjeni. De asemenea 57 îndreptățiți din Mocirla au fost împroprietăriți cu o suprafață de teren de cultură de 106 iugăre 468 stînjeni în hotarul localității Beliu în timp ce tot aici pentru interese obștești comuna a primit 20 iugăre 1 405 stînjeni.

⁶¹ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 8, f. 1—61.

⁶² Comuna Nermiş avea la 1921, 78 fumuri 461 vite cornute, 16 cai, 174 porci, 141 oi, 90 capre și o pășune de 69 iugăre 480 stînjeni și pădure de 2 iugăre 328 stînjeni (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 137, f. 63—65).

⁶³ Din aceasta 375 iugăre 316 stînjeni erau pădure (Arhivele Statului din Bucu-rești, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 50; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 137, f. 1—75).

⁶⁴ Comuna Nermiş a mai primit un teren arător de 52 iugăre 400 stînjeni în hotarul comunei Sfârnaș pentru satisfacerea intereselor obștești. (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 137, f. 44).

⁶⁵ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 139, f. 14.

⁶⁶ Terenul atribuit pentru cultură era acoperit de pădure. (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 139, f. 14).

Cum s-a repartizat:

1. Pășune comună 164 iugăre.
2. Pădure comună 308 iugăre.
3. Interese obștești 5 iugăre 92 stînjeni.
4. Rezerve 360 stînjeni.

Săc. Total expropriat: 1 211 iugăre 493 stînjeni⁶⁷.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 211 iugăre 493 stînjeni.

Cum s-a repartizat⁶⁸:

1. Teren de cultură la 39 țărani 71 iugăre 1 300 stînjeni.
2. Locuri de casă 62 îndreptățiți 16 iugăre 1 293 stînjeni.
3. Interese generale 94 iugăre 279 stînjeni.
4. Pășune comună 651 iugăre 206 stînjeni.
5. Pădure comună 377 iugăre 615 stînjeni.

Secaciu. Total expropriat: 1 306 iugăre 34 stînjeni⁶⁹.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 306 iugăre 34 stînjeni.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 18 îndreptățiți din Secaciu 27 iugăre.
2. Locuri de casă la 12 îndreptățiți din Secaciu 3 iugăre.
3. Interese obștești Secaciu 34 iugăre.
4. Pădure comună Secaciu 388 iugăre 259 stînjeni.
5. Pădure comună Craiva 205 iugăre.
6. Pădure comună Mocirla 360 iugăre.
7. Rezerve 298 iugăre 1 375 stînjeni.

Stoenești. Total expropriat: 62 iugăre 153 stînjeni⁷⁰.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 62 iugăre 153 stînjeni.

Cum s-a repartizat:

1. Pășune comună 62 iugăre 153 stînjeni.

Siad⁷¹. Total expropriat: 760 iugăre 1 461 stînjeni⁷².

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 760 iugăre 1 461 stînjeni.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 39 îndreptățiți 76 iugăre 1 142 stînjeni.
2. Locuri de casă la 13 îndreptățiți 3 iugăre 400 stînjeni.
3. Interese obștești 79 iugăre 51 stînjeni.

⁶⁷ O adresă a Regiunii Agricole Beliu către consilier arată că din pășune comuna Olcea folosește doar 150 iugăre iar Hodișelul 125 restul fiind pădure nedecfrișată (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 139, f. 14).

⁶⁸ Un număr de 31 îndreptățiți din Rogozul de Beliu au fost împroprietăriți cu o suprafață de teren de cultură de 104 iugăre 800 stînjeni, în timp ce pentru interese obștești, în același hotăr Rogozul a primit 59 iugăre 927 stînjeni (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 53; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 140, f. 2, 31).

⁶⁹ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 141, f. 30—48; dos. 120, f. 10—23.

⁷⁰ Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 60; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 142, f. 96.

⁷¹ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 142, f. 72.

⁷² Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 127, f. 1—40; dos. 143, f. 1—17; Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 62.

4. Pășune comunală 441 iugăre 357 stînjeni.
5. Pădure comunală 160 iugăre 111 stînjeni.
6. Rezerva 1 000 stînjeni.

Șușag⁷³. Total expropriat: 1 320 iugăre 836 stînjeni⁷⁴.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 320 iugăre 836 stînjeni.
Cum s-a repartizat⁷⁵:
1. Teren pentru cultura la 329 îndreptățiți embatieri 1 267 iugăre 1 182 stînjeni⁷⁶.
2. Interese obștești 52 iugăre 1 254 stînjeni.

Tălmaciu. Total expropriat: 582 iugăre 151 stînjeni⁷⁷.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 582 iugăre 151 stînjeni.
Cum s-a repartizat⁷⁸:
1. Teren de cultură la 196 îndreptățiți 560 iugăre 489 stînjeni⁷⁹.
2. Interese obștești 21 iugăre 1 262 stînjeni.

Tăgădău. Total expropriat: 1 750 iugăre 838 stînjeni.

De la cine s-a expropriat⁸⁰:

1. Episcopia romano-catolică 1 750 iugăre 838 stînjeni.
Cum s-a repartizat:
1. Locuri de casă la 67 îndreptățiți din Tăgădău 16 iugăre 1 300 stînjeni.
2. Interese obștești Tăgădău 47 iugăre 1 432 stînjeni.
3. Pășune comunală Tăgădău 306 iugăre 540 stînjeni⁸¹.
4. Pădure comunală Tăgădău 577 iugăre 1 388 stînjeni.-
5. Pădure comunală Beliu 105 iugăre 774 stînjeni.
6. Pădure comunală Mocirla 285 iugăre 674 stînjeni.

⁷³ Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 60; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 146, f. 10—20; dos. 117, f. 49.

⁷⁴ Șiadul a primit o pădure comunală de 100 iugăre și o pășune comunală de 210 iugăre în hotarul comunei Craiva (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 127, f. 69—70).

⁷⁵ Din aceasta 748 iugăre 324 stînjeni erau pădure. (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 61; Arhivele Statului din Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 144, f. 6).

⁷⁶ În 1921 comuna avea 217 numere, 710 vite cornute, 32 cai, 86 porci, 492 oi, 31 capre (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 145, f. 55).

⁷⁷ Din această suprafață, 1 264 iugăre erau în folosința a 324 de embaticari și alte 55 iugăre 1 026 stînjeni în cea a primăriei (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 145, filele 29, 30).

⁷⁸ Comuna Șușag a primit în hotarul localității Coroi o pășune de 283 iugăre 118 stînjeni și în hotarul localității Ucuriș alta de 201 iugăre. De asemenea, tot în hotarul localității Coroi pentru satisfacerea intereselor obștești comuna a primit 76 iugăre 800 stînjeni (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 145, f. 34—38, 94; dos. 8, f. 59).

⁷⁹ Un număr de locuitori din Șușag au fost împroprietăriți cu o suprafață totală de 262 iugăre în hotarul comunei Coroi iar alți doi au fost împroprietăriți cu o suprafață de 6 iugăre în Ucuriș (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 145, f. 44—46; dos. 149, f. 47—48).

⁸⁰ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 147, f. 11, 14, 23—26; Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 70.

⁸¹ Comuna a primit o pășune de 100 iugăre în hotarul comunei Ucuriș (și altă pășune de 92 iugăre 1 317 stînjeni în hotarul comunei Berechiu) (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 147, f. 32—34, 41—48).

7. Pășune comunală Mocirla 171 iugăre 373 stînjeni⁸².
8. Pășune comunală Comănești 163 iugăre.
9. Teren de cultură pentru 35 îndreptățiți sosiți din Berechiu 76 iugăre 757 stînjeni.
10. Rezerve 1 488 stînjeni.

Ucuiș. Total expropriat: 2 827 iugăre 1 389 stînjeni⁸³.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică.
2. Composesoratul urbarial Ucuiș Bodiș 6 iugăre 400 stînjeni.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 170 îndreptățiți 353 iugăre 1 293 stînjeni din Ucuiș și Bodiș.
2. Locuri de casă la 100 îndreptățiți din Ucuiș și Bodiș 25 iugăre.
3. Pășune comunală Ucuiș și Bodiș 859 iugăre 148 stînjeni.
4. Interese obștești Ucuiș și Bodiș 30 iugăre 1 582 stînjeni.
5. Pădure comunală Ucuiș și Bodiș 823 iugăre 41 stînjeni.
6. Teren de cultură la 2 îndreptățiți din Șușag 6 iugăre.
7. Teren de cultură la 15 îndreptățiți din Tălmăciu cu 39 iugăre.
8. Pășune comunală Tălmăciu 100 iugăre.
9. Pășune comunală Șușag 201 iugăre.
10. Pădure comunală Ciunțești 383 iugăre 1 115 stînjeni.
11. Teren dat ca schimb urbarialităților 6 iugăre 400 stînjeni.

Urviș de Beliu. Total expropriat: 2 167 iugăre 432 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 2 167 iugăre 432 stînjeni.

Cum s-a repartizat⁸⁴:

1. Pășune comunală 792 iugăre.
2. Pădure comunală 564 iugăre.
3. Rezerve 811 iugăre 432 stînjeni.

Însumînd toate suprafețele destinate împrăștiării, pe baza datelor prezentate mai sus, constatăm că, din cele 54 597 iugăre 458 stînjeni expropriate în total, pentru împrăștiare s-au dat 45 009 iugăre 1 404 stînjeni, restul de 9 587 iugăre 654 stînjeni rămînînd ca rezerve de stat. Cele 45 009 iugăre 1 404 stînjeni au primit, precum se poate calcula din ceea ce s-a arătat mai sus, următoarea destinație: teren de cultură la 3 436 îndreptățiți — 7 217 iugăre 530 stînjeni; locuri de casă la 1 104 îndreptățiți — 322 iugăre 1 593 stînjeni; interese obștești 2 111 iugăre 1 053 stînjeni, pășuni comunale 17 166 iugăre 1 484 stînjeni, păduri comunale 17 178 iugăre, 1 244 stînjeni și, în sfîrșit, teren dat unui composesorat

⁸² Un număr de 49 de îndreptățiți din Tălmăciu au fost împrăștiăriți cu o suprafață de teren de cultură de 155 iugăre în hotarul comunei Berechiu iar 15 cu 30 iugăre în Ucuiș. (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 147, f. 32—34).

⁸³ Un număr de 27 îndreptățiți din Tăgădău au primit o suprafață de teren de cultură de 56 iugăre 479 stînjeni în hotarul comunei Mocirla, în timp ce pentru interese obștești tot aici comuna a primit 2 iugăre 490 stînjeni. De asemenea alți 115 îndreptățiți din Tăgădău au primit o suprafață de teren de cultură de 147 iugăre 1 024 stînjeni în hotarul comunei Beliu, în timp ce tot aici pentru interese obștești comuna a primit 10 iugăre 468 stînjeni (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 8, f. 1—61; dos. 114, f. 1—2).

⁸⁴ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 148, f. 11—64.

comunal, în schimbul unui lot expropriat pentru „interes public“, 6 iugăre 400 stinjeni. După cum se vede, și în această plasă cele mai mari suprafețe au fost destinate constituirii pădurilor și pășunilor comunale, fapt determinat în primul rând de însăși natura terenului, în majoritate acoperit de păduri, pentru defrișarea căruia, nu de puține ori, organele silvice refuzau să-și dea avizul, făcând, astfel, imposibilă folosirea lui pentru scopul hotărât. Dar, chiar și în cazul în care terenul fusese defrișat, problema folosirii lui pentru un scop sau altul, aducea cu sine mari complicații, căci uneori cei puși să facă repartitia pe folosință (locuri de casă, teren de cultură, pădure sau pășune) nu țineau cont de dorințele concrete ale obștilor comunale, de „tradițiile“ de folosință a unor anumite terenuri etc. etc. Așa, bunăoară, la împrumutarea din hotarul satului Mocirla organele de împrumutarea au acordat, ca teren de cultură pentru locuitorii din Comănești, Tăgădău și Urvișul de Beliu, o parcelă de 148 iugăre, pe care locuitorii din Mocirla o foloseau din vechime ca pășune. De altfel, la 3 martie 1927, mocirlanii au și înaintat Consilierului agricol din Bihor, este adevărat că fără succes, o petiție în care solicitau să li se restituie terenul cu pricina: „De când lumea e, tot pășune comună a fost din moși strămoși . . . , prevăzută cu două fântini pentru adăpat . . . , astfel că împrumutarea, conform actualului dispozitiv de parcelare, nu numai că ar călca în picioare egalitatea dintre comune, ci ar nimici creșterea vitelor, atingându-ne în cel mai sensibil sentiment al nostru, alipirea și continuitatea obiceiurilor din moși strămoși“⁸⁵, se arăta în documentul amintit. Necesitatea de pășune pentru întreținerea vitelor proprii, adusă, pe bună dreptate ca argument pentru solicitările împrumutării cu pășuni comunale, nu-i împiedeca, însă, pe țărani ca uneori să procedeze la „molestarea“ pășunilor, adică la acapararea ilegală a unor porțiuni din pășuni și la transformarea acestora în teren de cultură. Un grup de 60 de țărani din Șiad au acaparat, încă din 1922, o porțiune din terenul expropriat din hotarul propriu, de 82 iugăre 757 stinjeni, pe care l-au împărțit între ei, l-au arat și semănat. La 1928, organele de împrumutarea au destinat acest teren ca pășune comună, dar țăranii nu voiau să-l cedeze. Lucrurile se târăgănează ani de zile și, în octombrie 1939, presat de dese petiții ale țăranilor din Șiad, rezidentul regal cere ministerului să ordone organelor locale să aprobe stăpânirea pământului acaparat încă din 1922 de către cei din Șiad⁸⁶. De altfel, acapararea ilegală a pășunilor era favorizată de vecinătatea terenurilor cultivabile cu pășunile comunale, ararea treptată anuală a unor porțiuni mici din acestea fiind un procedeu deosebit de răspândit. Un raport sosit din plasa Beliu la prefectură în 3 august 1929 arăta că locuitorii satelor Sâc și Cărand acaparaseră, începând din 1922, o suprafață de 40, respectiv 80 de iugăre, din pășunile lor comunale, iar

⁸⁵ Suprafața inițială a pășunii comunale a fost de 469 iugăre 546 stinjeni. La 27 mai 1931 Comitetul agrar a dispus ca 1663 iugăre să fie atribuite comunei Comănești. Întrucât o mare suprafață de pășune era acoperită cu pădure, la 3 decembrie 1935 o comisie alcătuită din prefect și funcționarii serviciului silvic au hotărât ca 143 iugăre 450 stinjeni din pădurea comunei (teren defrișat) să devină pășune, iar alte 143 iugăre 450 stinjeni din pășune acoperite cu pădure să devină pădure (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 1—2; dos. 134, f. 59—66).

⁸⁶ La 15 aprilie 1934 Comisia interimară locală din Tăgădău a hotărât ca cele 171 iugăre 373 stinjeni să fie date comunei Mocirla pentru a fi defrișate în schimbul a 163 iugăre de pășune oferite de Mocirla comunei Tăgădău (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 134, f. 5).

într-o dare de seamă a Serviciului agricol, întocmită la 30 mai 1936, se menționa că în Chișlaca locuitorii folosesc de peste 10 ani, în mod abuziv, 110 iugăre din pășunea comunală⁸⁷. De altfel, încă din 1930, cei 66 țărani din Chișlaca fuseseră judecați și amendați cu câte 50 de lei fiecare, punându-li-se totodată în vedere să părăsească terenul acaparat⁸⁸. Cum țăranii refuzaseră, la 12 septembrie 1938 ei sînt judecați din nou și amendați, de astă dată cu 500 lei. Zadarnic, însă, căci aceștia refuzau să părăsească terenul acaparat, fapt care îl determină pe Directorul Serviciului agricol să facă recomandarea ca „să se încerce a li se vinde de comună celor care eventual sunt mai săraci o parte din acest teren“, deoarece comuna are și așa suficientă pășune pentru cele 548 de vite mari ale sale⁸⁹. Firește că ocuparea cu forța a unor porțiuni din pășunile comunale, la care recurgeau țăranii, nu putea să-i satisfacă nici pe departe, cu atît mai mult cu cît mulți dintre ei, îndreptățiți prin lege la împrumut, fuseseră — dintr-un motiv sau altul — omiși din tabele sau pur și simplu expropriati. Așa s-a întîmplat cu fostul voluntar în Legiunea română din Italia, Degău Moise din Chișlaca, pe care oficialitățile „au uitat“ să-l împrumutească, împrumutînd în schimb, ilegal, pe Jurcă Ioan, după cum arăta nedreptățiții în primăvara lui 1939⁹⁰, într-o plîngere către Consiliul agricol de la Oradea. Așa au pătît moștenitorii orfani ai lui Filipaș Gheorghe, Andrei și Floare, din Beliu, pe care, la 20 noiembrie 1930, comisia de ocol i-a expropriat, întrucît „titularul“ împrumutîrit decedase⁹¹, după cum tot așa i s-a întîmplat văduvei Popa Elisabeta din Groșeni, împrumutîrită conform legii de preferință la împrumut I.O.V.R., din 1930, și expropriată la 15 mai 1935⁹². Excluderea și expropriările creau, desigur, o stare de neliniște în mediul rural, stimulînd și așa destul de numeroasele intervenții petiționare la forurile județene sau la minister. Astfel, 24 de țărani din Cărand, în frunte cu fostul voluntar în armata română Ardelean Pavel, cereau comisiei județene, la începutul lunii octombrie 1930, să dispună înscrierea lor în tabelul de împrumut și în același timp să mărească suprafața loturilor tip ce li se cuveneau. Ca urmare, la 22 octombrie 1930, după o „matură chibzuință“, Comisia a hotărît ca 11 dintre cei 24 de suplicanți să fie împrumutîriți⁹³. Interveneau pe unde se putea pentru împrumutîrire, pentru mărirea lotului tip de împrumutîrire, alături de țărani și funcționarii

⁸⁷ Din aceasta 1 208 iugăre 1 045 stînjini erau pădure (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 76; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 149, f. 1—60).

⁸⁸ Pentru satisfacerea îndreptățiților cu teren de cultură s-a recurs și aici la împrumutîrile cu teren din hotarul comunelor Beliu (8 împrumutîriți, cărora li se dau 11 iugăre 980 stînjini) și Mocirla (23 împrumutîriți cărora li se dau 45 iugăre 1 458 stînjini. Pentru satisfacerea intereselor obștești comuna Urviș a fost împrumutîrită cu o suprafață totală de 68 iugăre 1 067 stînjini tot în hotarele localităților Beliu (20 iugăre 67 stînjini) și Mocirla (48 iugăre 1 000 stînjini) (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 114, f. 1—2).

⁸⁹ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 136, f. 109.

⁹⁰ Într-un raport al Serviciului agricol județean către minister din 4 octombrie 1938 se arată că deținerea ilegală a acelei suprafețe dăunează bunei întrețineri a celor 184 de vite mari cîte erau în comună pentru care existau doar 594 iugăre 334 stînjini de pășune (Arhivele Statului din Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 117, f. 63).

⁹¹ Arhivele Statului din Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 116, f. 58—61; dos. 117, f. 43).

⁹² *Ibidem*, dos. 117, f. 62.

⁹³ *Ibidem*, f. 72.

publici din mediul rural, căci aceștia, așa cum prevedea legea, trebuiau să fie împrorietăriți. Așa a procedat învățătoarea Ecaterina Popa din Beliu, care, la 10 noiembrie 1924, cerea Comisiei județene pentru împrorietărare să fie împrorietărită cu un loc de casă. „Cu durere constat că în tabloul pentru împrorietărare cu lot de casă ciți chemați și nechemăți sunt susceptuți ca îndreptățiți, iar eu, umilul muncitor care trag brazda în ogorul înțelenit de un mileniu, am fost exclusă de pe tablou“, se arăta în cererea Ecaterinei Popa. Și, mai departe: „Rog onorata comisiune ca, avînd în vedere binele general comun cu care servesc țara și națiunea, și ținînd seama de dispozițiunile legii agrare, să dispună organelor subalterne susceperea mea ca îndreptătită la lotul de casă“⁹⁴. Și tot așa procedase Ioan Ilie care, la 7 octombrie 1933, se adresa Tribunalului din Oradea Mare, cu cererea de a fi împrorietărit cu un lot de cultură, motivînd că a fost „voluntar, respective legionar, care în calitate de sublocotenent de rezervă în timpul războiului am lucrat în Italia la înființarea și întărirea Legiunii Române“⁹⁵.

Nehotărîrea organelor de împrorietărare, dar mai ales revenirile asupra unor hotărîri pe care acestea le emisese și pusese în practică duceau, de asemenea, la apariția unor mari nemulțumiri între țărani. Așa, spre exemplu, atunci cînd comisia de ocol Tinca—Beliu a hotărît să mute pe 40 dintre cei 111 împrorietăriți din Mocirla, de pe loturile de cultură odată repartizate, în altă zonă, pe motiv că cea în care acestea se găseau era inundabilă, țărani s-au opus, intervenind — în mai multe rînduri — cu petiții la diferite foruri. Comisia de ocol Tinca—Beliu, ieșită la fața locului în 9 iulie 1931, a făcut constatarea că mutarea împrorietărilor „ar aduce mari nemulțumiri în sînul populației împrorietărite, ar reclama o nouă parcelare a tuturor moșilor expropriate în hotarul comunei Mocirla... cheltuieli mari, întîrzierea, prelungirea și tergiversarea terminării împrorietării cu încă cîțiva ani“, propunînd în final să se „aprobe starea lucrurilor actuale și să se dispună completarea (loturilor), unde va fi cazul“⁹⁶. Atitudinea îngăduitoare a autorităților în ceea ce privește definitivarea împrorietării cu loturi de cultură a încurajat și pe cei nemulțumiți pentru faptul că, deși se considerau sau chiar erau îndreptățiți la împrorietărare cu locuri de casă, fuseseră lăsați pe dinafară, cele mai multe cazuri de acest fel, fiind chiar în centrul plasei, în Beliu. Putem cita, în acest sens, dintre numeroasele petiții pe cele din perioada 22 februarie 1934 — 24 mai 1935, adresate Comisiei de ocol Tinca—Beliu, de către Florea Sabău, Florea Covaciu, Nicolae Ganea⁹⁷ sau pe cele din perioada 6 iulie — 13 octombrie 1938, semnate, între alții, de Nicolae Popa și Moise Plev⁹⁸, omiși de la împrorietărare cu locuri de casă din diferite motive. Un episod interesant din „activitatea petiționară“ a îndreptățiților la împrorietărare cu locuri de casă îl constituie cel ce privește lucrătorii fabricii de sticlă. Nemulțumiți de faptul că aceștia au fost împrorietăriți cu locuri de casă de 1 200 stînjeni, în timp ce ei cu locuri de numai 400—800 stînjeni, locuitorii din Beliu au început, chiar

⁹⁴ *Ibidem*, dos. 114, f. 43—44.

⁹⁵ *Ibidem*, dos. 115, f. 27.

⁹⁶ *Ibidem*, dos. 124, f. 23.

⁹⁷ *Ibidem*, dos. 113, f. 50.

⁹⁸ *Ibidem*, dos. 136, f. 231, 242.

din toamna lui 1924, să trimită reclamații după reclamații Comisiei de ocol, Comisiei județene și Ministerului. Într-una dintre acestea, adresată la 14 februarie 1925 Comisiei de ocol, arătau că dintre cei împroprietăriți ca lucrători ai fabricii de sticlă, majoritatea sunt minoritari germani și maghiari, și că la împroprietărirea din Beliu ar trebui să se aplice principiul numerus clausus (o împroprietărire proporțională cu numărul locuitorilor, pe naționalități), în timp ce în alta, trimisă la 10 mai 1925, Comisiei județene de împroprietărire, se cerea anularea împroprietăririi muncitorilor de la fabrică, pe considerentul că au venituri mai mari decât restul locuitorilor. „Un muncitor de la fabrica de sticlă, care câștigă lunar minimum 10 000 lei, se scria în cea de a doua reclamație, a fost împroprietărit de Comisia de ocol cu 1 200 stînjeni, pînă cînd un biet funcționar mic a primit din mila onor. comisuni abia 800 stînjeni, iar locuitorii abia 400 stînjeni“. Și, în concluzie, „credem că acest dispozitiv nu ar fi chiar în interesul acelor lipsiți și a celor ce trăiesc în mizerie, ci, chiar din contră, dispozitivul dă unde este (și) ia de unde nu-i“⁹⁹. Acuza pe care îndreptățirii o aduc aici celor puși să aplice reforma agrară este desigur prea severă, căci pe ansamblu aceștia au depus eforturi considerabile să aplice legea în mod corect. Pe lângă aceasta, în anii următori au fost elaborate o serie de legi menite să contribuie la îmbunătățirea situației materiale a țărănimii. Astfel, după apariția și aplicarea legilor de conversiune a datoriilor agricole (1931—1934), multe dintre micile gospodării nou întemeiate, asupra cărora grevau împrumuturi serioase luate de la bănci sau particulari, au putut fi salvate de la faliment. Cu toate acestea, vinderile la licitație ale proprietăților, pentru datorii, au continuat și în 1934 și s-au întezit, datorită insolvabilității micilor producători loviți de puținătatea recoltei, în toamna anului 1935. Astfel de vinderi au avut loc în Șiad, la 26 iunie 1934 (patru gospodării); Hășmaș, la 16 septembrie 1935 (două gospodării); Chișlaca, la 23 septembrie 1935 (o gospodărie); Craiva, 29—31 octombrie 1935 (5 gospodării) și, iarăși, Șiad, la 30 decembrie 1935 (o gospodărie)¹⁰⁰. Vinderile la licitație pentru datorii au continuat și în anii 1936, 1937, 1938 în localitățile Șiad (la 27 septembrie 1936, o gospodărie), Beliu (la 31 ianuarie 1936 o gospodărie, și la 15 iulie 1937 alta), Sâc (la 14 ianuarie 1938, două gospodării) etc.¹⁰¹.

Perioada grea prin care a trecut agricultura în general în anii crizei din 1929—1933 a contribuit, în același timp, la sporirea numărului de vânzări legale sau ilegale ale loturilor atribuite prin legea de reformă agrară, cele mai numeroase vânzări de acest fel fiind efectuate în localitatea Beliu și Tăgădau, în toamna anului 1937¹⁰². Și toate acestea, în ciuda măsurilor pe care guvernul înțelegea să le ia spre a veni în sprijinul gospodăriilor țărănești, prin acordarea de ajutoare materiale sau prin alte încercări de „emulare“ a sporirii productivității, cum au fost, în această zonă, expozițiile „zootehnice“. Una dintre acestea, mai importantă, a fost cea de la Beliu, organizată în târgul de vite de lângă șoseaua națională, în 11 septembrie 1927. La intrarea în expoziție s-a ridicat un

⁹⁹ *Ibidem*, f. 313.

¹⁰⁰ *Ibidem*, dos. 114, f. 17.

¹⁰¹ *Ibidem*, dos. 117, f. 33—38.

¹⁰² *Ibidem*, dos. 134, f. 52—85.

„arc de triumf“ din lemn, împodobit cu crengi de brad și panglici tricolore. Expoziția a fost deschisă de către o comisie condusă de veterinarul Mihai Popovici, care, începînd cu ora nouă, a examinat și clasat pe specii toate vitele ce urmau să fie expuse. La orele 11 a sosit „reprezentanța“ județeană, alcătuită din Gheorghe Ghica, prefectul județului, Aurel Buzagiu, consilierul agricol și Alexandru Frăsineanu, directorul Camerei agricole, pe care îi întîmpină primpretorul, notarii și alți fruntași ai Beliiului.¹⁰³

În discursul său, prefectul arată scopul expoziției și, în general, rolul pe care trebuie să-l aibă Camera de Agricultură în sprijinirea materială a țăranilor, prin acordarea de împrumuturi avantajoase, de seminte selecționate și de animale de rasă pentru reproducție. După „jurizare“ s-au distribuit diplome de onoare unora dintre locuitorii comunelor Chișlaca, Coroi, Beliu „pentru cai, porci și oi“, diplome de recunoștință altora dintre locuitorii comunelor Benești, Bochia, Mocirla, Sâc, Tăgădău pentru bovine și porcine etc. Astfel, celor 58 de locuitori premiați la această expoziție li s-a distribuit o sumă totală de 19 100 lei¹⁰⁴. Încurajați de bunăvoința autorităților județene, țăranii au cerut, în final, lui Gheorghe Ghica, să intervină la forurile în drept, „pentru a li se da în primire definitivă pășunile care nici astăzi nu le au în folosință definitivă“¹⁰⁵. Cererea țăranilor dovedea nemulțumirea lor pentru starea de provizorat în chestiunile de împroprietărire, demonstra că măsurile pe care înțelegea statul să le ia pentru sprijinirea lor erau, totuși, insuficiente¹⁰⁶.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 88—145.

¹⁰⁴ *Cuvîntul plugarului*, 1927, nr. 3, p. 3.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Trebuie să semnalăm că la 21 martie 1932 în urma unui apel semnat de marii proprietari Dr. Iosif Pop, abatele de la Siniob, Dr. Koloman Markovitz, Koloman Tisza, Dr. Nicolae Zigre și Iacob Niște, dat publicității prin intermediul „Gazetei de Vest“, s-a constituit „Sindicatul agricol din Bihor“. Scopul său urma să fie acela de-a facilita întîlnirea organizată a tuturor cultivatorilor de pămînt (fără nici o deosebire de naționalitate) pentru a „studia și discuta, în mod permanent, și cu experiență recerute, toate problemele ce interesează economia rurală și cele mai esențiale interese ale noastre“ (*Gazeta de vest*, 1932, nr. 764, p. 1; nr. 767, p. 2).

DOCUMENTE

DOCUMENTE REFERITOARE LA VOIEVOZII ROMÂNI DIN BIHOR DIN SECOLELE XV—XVI

de

ANA ILEA, VASILE RUS

Continuăm publicarea documentelor referitoare la voievozii români din Bihor, începută în anul 1987 în acest anuar (p. 243—248), documente păstrate în fondurile Arhivelor Statului din Oradea. Publicarea urmează cursul lor cronologic, fiind vorba de un document din secolul al XV-lea și cinci din prima jumătate a secolului al XVI-lea, singurele care ni s-au păstrat în aceste fonduri orădene, pentru această perioadă. Ele sînt originale din anii 1487, 1510, 1525, 1533 și 1544, redactate în limba latină, fiind emanații ale capitlului din Oradea, capitlului St. Ștefan din Dealul Orășii, a lui Ioan Zápolya și a provizorului cetății Oradea.

Documentele pe care le redăm mai jos nu au fost publicate pînă în prezent. Unele informații din ele au fost însă preluate parțial în lucrări sau studii de specialitate¹. Editarea acestora aduce însă noi precizări și completează tabloul, destul de complicat al voievozilor români din Bihor în ce privește condiția lor economico-socială și localizarea în spațiul geografic.

Primul document, *scrisoarea de adevărire a capitlului din Oradea din anul 1487*, ni-l înfățișează pe nobilul Ștefan, voievod de Urviș, în litigiu cu același capitlu pentru stăpînirea posesiunii Suplacul de Tinca. În document se arată că în anul 1474, adică în urmă cu 13 ani de la emiterea documentului, voievodul Ștefan, împreună cu oamenii săi din Șoimi, au năvălit în posesiunea Suplacul de Tinca și l-au bătut pe Benedict Varga, iobag al capitlului, fără ca acesta să fi avut vreo vină. Conform procedurii vremii, voievodul Ștefan a depus plîngere în fața capitlului din Arad, iar cauza a ajuns în dezbatere la scaunul de judecată al regelui Matei Corvin. Din scrisoare rezultă că i s-a făcut dreptate voievodului Ștefan, ceea ce înseamnă că a fost lăsat să stăpînească în continuare Suplacul sau cel puțin părți din această posesiune. Deducem de aici că voievodul Ștefan, care avea și vicevoievod și cnez, putea fi conducătorul voie-

¹ Bunyitai, V., *Biharvármegye oláhjai s a vallás-unió* (Românii din comitatul Bihor și unirea religioasă), Budapesta, 1892, p. 15—18; Jakó, Zs., *Biharmegye a török pusztítás előtt* (Județul Bihor înainte de pustiirea turcească), Budapesta, 1949, p. 312, 340; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 352—372; Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor, voievozii și cnezii ei în sec. XIII—XVII*, în *Crisia*, 1982, p. 123—150.

vodatului de Urviș, de care țineau și posesiunile Șoimi și Suplac. În această scrisoare este atestată documentar pentru întâia oară localitatea Șoimi, la anul 1487². Informațiile documentului ne oferă însă posibilitatea să atestăm această localitate cu 13 ani mai înainte, adică la 1474, anul desfășurării evenimentelor menționate în document.

Al doilea document, *scrisoarea de adevărire a capitlului din Oradea din 23 februarie 1510*, o menționează pe Anastasia, văduva voievodului Ștefan de Urviș, ceea ce înseamnă că în intervalul 1487—1510 a survenit moartea voievodului. Acest document îl amintește însă pe voievodul Ladislau, vărul voievodului Ștefan de Urviș.

Al treilea document, *scrisoarea de adevărire a capitlului din Oradea din 24 februarie 1510*, ne informează că același voievod Ladislau, împreună cu fii săi Ștefan și Ioan, au cumpărat 2 sesii iobăgești în Borozel.

Al patrulea document, în ordine cronologică, este *scrisoarea capitlului Sf. Ștefan din Dealul Orăzii*, care-l menționează pe voievodul Ioan din Cărăndeni, cu ocazia rînduirii mai multor îputerniciți pentru rezolvarea pricinilor sale.

Al cincilea document, *scrisoarea lui Ioan Zápolya din 1533*, este transumpt într-un raport al scaunului de judecată al comitatului Bihor, din același an, care cuprinde patru transumpturi în legătură cu împărțirea moșiei Cighid³ între nepoții nobilului Laurențiu de Cighid, Pavel, Laurențiu și Iuliana, fiica nobilului Matei de Cighid și soția nobilului Ștefan Venter de Borod, voievod de Suplac. Aceasta este prima mențiune despre un voievod de Suplac. Dar același Ștefan Venter, soțul Iulianei, este numit într-un document din 1560⁴ voievod de Urviș. Este posibil, așadar, ca acest voievod de Suplac și Urviș să fie urmașul direct al voievodului, Ștefan de Urviș menționat la 1487 în conflict cu capitlul. Prin căsătoria sa cu Iuliana, din familia nobililor de Cighid, voievodul Ștefan ajunge în posesia unor proprietăți în Cighid și în hotarele altor localități din zonă.

Ultimul document este *porunca provizorului cetății Oradea din 1544* adresată oficialităților din pertinențele Suplacului, privind restabilirea voievozilor în vechile lor drepturi de către Gheorghe Martinuzzi, episcop de Oradea. Singurul voievod nominalizat cu această ocazie este Ștefan de Urviș, probabil fiul voievodului Ladislau, amintit la 1510. Voievodul Ștefan din 1544 ar putea fi același cu voievodul Ștefan de Borod, căruia la 1557⁵ regina Izabela îi acordă protecție specială în voievodatul său de Urviș. El a putut ajunge voievod de Borod prin extinderea proprietăților sale în această zonă, cunoscându-se că, încă la 1510, tatăl său a cumpărat proprietăți în Borozel.

Încercînd o schiță genealogică a voievozilor români pe baza acestor documente, credem că este vorba de două generații: prima, a voievozilor Ștefan și Ladislau, veri după tată, iar a doua, a fiilor acestora, ambii cu numele Ștefan.

² Coriolan Suciuc, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, Editura Academiei R. S. România, București, 1968, p. 175.

³ Cighid (Cheghed), localitate atestată la 1290, situată lângă Ciurmeghiu, dispărută în urma luptelor cu turcii din secolul al XVII-lea (V. C. Suciuc, *op. cit.*, I, p. 308).

⁴ Arhivele Statului Oradea, *fond Ugray-Bölönyi*, dos. 1, f. 34.

⁵ *Ibidem*, f. 27.

Putem concluziona că, la mijlocul secolului al XVI-lea, voievozii români din Urviș, Suplac și Borod, precum și alții care nu sînt menționați în documentele prezentate aici, se bucurau de prestigiu și autoritate, de dreptul de stăpînire asupra voievodatelor lor, sau a unor proprietăți mai mici, drepturi recunoscute — vrînd, nevrînd — și de episcopii de Oradea, care dețineau, pînă în deceniul al șaselea al secolului al XVI-lea, cel mai mare domeniu feudal din Bihor.

DOCUMENTE

1

1487, aprilie 5, Oradea

Nos, capitulum ecclesie Waradiensis memorie commendamus per presentes quod nos, ad nonnullorum dominorum et nobilium petitionem, illam iuramentalem depositionem nobilis Stephani wayvode de Erwenyes quam idem Stephanus wayvoda contra nos iuxta continentia literarum serenissimi principis, domini Mathie, dei gratia regis Hungarie, Bohemie etc. domini nostri naturalis generosi adiudicatoriarum Bude sexagesimo quarto die octavarum festi beati Michaelis archangeli, nomine predicti emanatarum, vigesimo quarto se nobilibus, super eo videlicet quod circa festum beati Martini episcopi et confessoris, in anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo quarto transacto perfectum (ipse Stephanus wayvoda de Erwenyes, assumptis secum quibusdam Magaskenez et Brathul de Solyond, necnon Iohanne Handro, vicewayvoda suo, Petro Bratha de Wenter, Luca Roman et Ianko Drakulya de dicta Solyond, hominibus scilicet suis, manibus potentiariis ad possessionem nostram Zeplak vocatam irruens ibique quandam Benedictum Warga, iobagionem nostrum ibi commorantem, sine omni culpa sua, duris verberum plagis...⁶ affecerit potentia mediante) octavo die festi beati Georgii martiris...⁷, die videlicet in pretactis litteris iuramentibus inscripto, coram capitulo ecclesie Orodiensis facere habebat, eidem Stephano wayvode remisimus et relaxavimus. Atque eundem super huiusmodi actione et accusatione nostra, necnon iniuriis unde nobis illatis expeditum comisimus. Pretactas etiam litteras iuramentales coram eisdem mortuas relinquimus. Imo reddimus, relinquimus et relaxamus harum nostrarum vigore et testimonium literarum mediante. Datum feria quinta proxima post festum beati Ambrosii episcopi, anno domini millesimo quadringesimo octuagesimo septimo.

(Original. Arhivele Statului Oradea, *Colecția de documente*, dos. 12, f. 15)

*

Noi, capitluł bisericii din Oradea, dăm de știre prin scrisoarea de față că, la cererea unor domni și nobili, l-am iertat și l-am slobozit pe nobilul Stefan, voievod de Urviș, de acea acuzație sub jurămint pe care, pe baza celor cuprinse în scrisoarea de judecată a prealuminatului principe Matei, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, Boemiei, etc., domnul nostru natural și milostiv, dată la Buda pentru mai sus numitul = voievod = în a șaizeci și patra zi a octavelor fericitului arhanghel Mihail, același Stefan voievod o făcuse împotriva noastră, împreună cu douăzeci și patru de nobili, în a opta zi a sărbătorii sfîntului Gheorghe martirul...⁶, zi înscrisă, de bună seamă, în mai sus pomenita scrisoare de jurămint, în fața capitlu-lui bisericii din Arad, asupra a ceea ce s-a făptuit cam pe la sărbătoarea fericitului Martin, episcop și spoveditor, în trecutul an al lui Dumnezeu 1474 = anume că =

⁶ Un cuvînt ilizibil.

⁷ Trei cuvinte ilizibile.

Însuși Ștefan voievod, luînd cu el pe numiții cnezul Mogoș și Bratul de Șoimi, ca și pe Ioan Handro, vicevoievodul său, Petru Brata de Vintere, Luca Roman și Iancu Drăculea, de asemenea de Șoimi, oamenii săi, cu brațele înarmate și = puși pe = violență, căzînd asupra posesiunii noastre Suplac, îl umpluse cu cruzime de răni grele =provocate= de vergi pe Benedict Varga, iobagul nostru, care locuia acolo, fără de nici o vină). Iar pe același —voievod— l-am considerat dezlegat de asemenea piră și acuzație asupra noastră, ca și de ofensele aduse nouă. Chiar și mai sus pomenita scrisoare de jurămintă o considerăm, în fața lor, lipsită de valoare. Ba chiar îl iertăm, îl descărcăm și-l slobozim, prin tăria și mărturia acestei scrisori a noastre. Dată în ziua a cincea, imediat după sărbătoarea fericitului episcop Ambroziu, în anul domnului 1487.

2

1510, februarie 23, Oradea

Nos, capitulum ecclesie Waradiensis memorie commendamus per presentes quod nobilis domina Anastasia, relictă quondam Stephani wayvode de Erwenyes, coram nobis personaliter constituta per eandem sponte et libere confessum extitit partier et relatum in huiusmodi: quod, quia nobilis Ladislaus wayvoda, frater patruelis dicti quondam Stephani wayvode, pro dote et rebus parafernalis ipsius domine Anastasie eisdem de universis bonis ac portionibus et iuribus possessionariis dicti quondam Stephani wayvode, domini videlicet et mariti sui, intra ambitum huius regni ubilibet existentibus habitis iuxta eiusdem regni consuetudinem pertinere debentibus, ducentos florenos auri persolvisset, eidem de premissis dote et rebus parafernalis suis omnimodam impendisset satisfactionem, ob hoc ipsa domina Anastasia super eundem ad plenum contenta, eundem Ladislaum wayvodam eiusque heredes et successores universos ratione perenna quietos, absolutos et expeditos reddisset et commisisset; imo reddidit et commisit nostra in presentia harum nostrorum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in vigilia beati Mathie apostoli, anno domini millesimo quingentesimo decimo.

(Original. *Idem*, fond Ugray—Bölönyi, dos. 1, f. 8)

*

Noi, capitulul bisericii din Oradea, dăm de știre prin această scrisoare că nobila doamnă Anastasia, văduva lui Ștefan, odinioară voievod de Urviș, venind în fața noastră, a lăsat mărturie și a dat socoteală de bună voie și în mod liber în felul următor: fiindcă nobilul Ladislau voievod, vărul după tată al numitului Ștefan, odinioară voievod, plătise două sute de florini de aur pentru zestrea și darurile de nuntă ale doamnei Anastasia, precum și pentru acele =lucruri= care se cuveneau să-i aparțină, avute, pe baza obiceiului acestui pământ, dintre toate bunurile, porțiunile și drepturile de proprietate ale numitului Ștefan, odinioară voievod, domnul și soțul ei, aflate pretutindeni între hotarele acestui regat, și, fiindcă îi dăduse satisfacție deplină pentru mai sus pomenitele zestre și daruri de nuntă, doamna Anastasia fiind pe deplin mulțumită asupra acestui lucru, îi socotise din nou îndestulați, descărcați și dezlegați întru veșnicie pe același Ladislau voievod precum și pe toți moștenitorii și urmașii lui; ba chiar a hotărât și i-a socotit din nou îndestulați, descărcați și dezlegați în fața noastră prin puterea și mărturia acestei scrisori. Dată în ajunul sărbătorii fericitului apostol Matei, în anul domnului 1510.

3

1510, februarie 24, Oradea

Capitulum ecclesie Waradiensis omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris presentium notitiam habituris salutem in omnium salutis largitore. Ad

universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nobilis Georgius Dobrochyony de Dobrochyonfalwa onera et gravamina quorumlibet fratrum, proximorum et consanguineorum suorum, si in subscriptis persistere nollent, super se levanda, nostram personaliter veniens in presentiam per eundem sponte et libere confessum extitit pariter et relatum in hunc modum: quomodo ipse duas sessiones suas iobagionales populosas in possessione Kisbarod in comitatu Byhariensi existente habitas ipsumque Georgium omnis iuris titulo concernentes (in quarum una Ladislau Wlaad, in alia vero Petrus similiter Wlaad residentiam facerent) simul cum cunctis ipsarum utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris utputo arrabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, silvis, nemoribus, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, molendinis et locis eorundem et generaliter quarumlibet utilitatum earumdem integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad easdem duas sessiones de iure spectantibus et pertinentibus debentibus nobili Ladislau wayvode de Erwenyes ac Stephano et Iohanni filiis suis ipsorumque heredibus et posteritatibus universis pro viginti florenis auri puri hungaricilibus boni, veri et iusti ponderis p'ene ab eisdem ut discit perceptis et levatis dedisset, vendidisset et ascripisset, immo dedit, vendidit et ascripsit coram nobis perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas pariter et habendas, nullum ius nullamve iuris et dominii proprietatem in eisdem sessionibus idem Georgius sibi ipsi reservans, sed totum et omne ius quod in eisdem habent in et ad prefatum Ladislau wayvodam et suos heredes prenominate pleno iure transferendo, assumendo nihilominus et obligando se prefatum Georgius Dobrochyony ad onera predicta in se levata annotatum Ladislau wayvodam ac heredes suos prenominate in perpetuali pacifico dominio dictarum duarum sessionum contra quoslibet iuridice impetitores et actores protegere, tuere et conservare suis propriis laboribus et expensis. In cuius rei testimonium firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras pendentes et autentici sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas. Datum in festo beati Mathie apostoli, anno domini millesimo quingentesimo decimo, presentibus ibidem venerabilibus dominis Ladislau de Kalmanchych preposito, Thoma Dyenessy de Illye prothonotario apostolico lectore, Gregorio de Zegedino custode aliisque canonicis in dicta ecclesia nostra salubriter existentibus et deo devote famulantibus.

.Original. *Ibidem*, t. 6)

*

Capitulul bisericii din Oradea, tuturor credincioşilor întru Cristos, atît celor de faţă cît şi celor viitori, care vor cunoaşte conţinutul acestor rînduri, mîntuire întru dăruitorul mîntuirii tuturor. Prin cuprinsul scrisorii noastre vrem să ajungă la cunoştinţa tuturor că nobilul George Dobrochany de Dobricioneşti, pentru a fi luate asupra sa poverile şi supărările fraţilor şi rudelor sale de aproape — dacă ei nu doresc ca acestea să continue în plîngerî — venind în faţa noastră a lăsat mărturie şi a dat socoteală în mod liber şi de bună voie în acest fel: anume că dăduse, vinduse şi hărăzise nobilului Ladislau voievod de Urviş, precum şi lui Ştefan şi Ioan, fiii săi, precum şi tuturor moştenitorilor şi urmaşilor săi, pentru două zeci de florini de aur ungureşti, de o greutate bună, adevărată şi legiuită, pe care, după cum a zis, îi luase şi îi primise de la aceştia, două sesii ale sale iobăgeşti populate, pe care le avea în posesiunea Borozel, din comitatul Bihor dimpreună cu toate folosinţele şi cele ce ţineau de ele: pămînturile de arătură, cultivate şi necultivate, ogoarele, fînaţele, păşunile, pădurile, dumbrăvile, apele, pîraiele, iazurile, helesteele, morile, locurile aceloraşi şi, în general, toate lucrurile aflătoare în ele, oricare va fi fost numele lor, aparţinătoare de drept celor două sesii (dintre care în una locuia Ladislau Vlad, în alta Petru de asemenea Vlad).

Ba chiar mai sus amintitul George le-a dat, le-a vindut şi le-a hărăzit în faţa noastră pentru a fi ţinute, stăpînite şi avute pentru totdeauna, el nepăstrînduşi pentru sine nici un drept şi nici o proprietate legiuită, trecînd stăpînirea deplină pe care o avea asupra lor în stăpînirea mai sus numitului Ladislau voievod ca şi a moştenitorilor săi, de asemenea amintiţi mai înainte, tot el legîndu-se, conform sarcinilor luate asupra lui, să apere, să vegheze şi să păstreze prin propriile eforturi şi cheltuieli, într-o stăpînire veşnică şi paşnică a celor două sesii pe mai sus pome-

nitul Ladislau voievod și pe moștenitorii acestuia, împotriva oricăror pricinași și pîrîtori.

Intru mărturia și întărirea veșnică a acestui lucru, socotim că trebuie dată această scrisoare, întărită cu tăria sigiliului nostru atîrnat. Dată în sărbătoarea fericitului apostol Matei, în anul domnului 1510, fiind de față tot acolo demnii de cinstire Ladislau de Kálmánchych, prepozit, Toma Dyenessy de Ellye, protonotar apostolic și lector, Grigore de Zeghedin, custode, precum și alți călugări care trăiesc fără de prihană în biserica noastră și care îl slujesc cu sîrg pe Dumnezeu.

4

1525, ianuarie 15, Dealul Orăzii

Nos capitulum ecclesie Sancti Stephani prothomartyri de promontorio Waradiensis memorie commendamus per presentes quod Iohannes Wayda de Karand coram nobis personaliter constitutus in omnibus suis causis et earum articulis tam per ipsum contra alios quam per alios quospiam contra ipsum in quibuslibet terminis coram quovis iudice et iustitiario regni ecclesiastico videlicet et seculari a data presentium per annicirculum motis vel moventibus Benedictum de Bayan, Stephanum Eikel et Emericum Illmecy, canonicos ecclesie Waradiensis, Paulum Poroky, Ladislaum Gerthy, Thomam literatum de Pyls, Georgium Kolegy, Georgium Horvath, Andream Dolmofy, Lucam literatum de Gewrbeth, Valentinum Tiso, Iohan-nem Thorday, Gregorium Zentywany, Benedictum Feyher, Gregorium Mikolay, Franciscum Fanchychay, Benedictum Zabory, Albertum Sylvestry, Franciscum Chehy, Stephanum Damony, Laurentium Pothyondy, Andream Kekedy, Paulum Maday, Demetrium et Colomanum Rayky, Franciscum Orozy et Stephanum Huzar de Debrek fecit, constituit et ordinavit suos veros et legitimos procuratores ratum atque firmum se promittendo habiturum quicquid per predictos suos promotores simul vel divisim exhibitores videlicet seu exhibitorem pronuntiamus actum, factum atque procuratum fuerit in causis suis prenomatis. Datum sabbatho proximo post festum beati Pauli primi heremite anno domini millesimo quingentesimo vigesimo quinto.

(Original. *Idem*, Colecția de documente, dos. 14, f. 24)

*

Noi, capitulul bisericii sfîntului Ștefan, întîiul mucenic, din Dealul Orăzii, facem cunoscut prin prezenta =scrisoare= că Ioan Vaida de Căărăndeni, venind el însuși în fața noastră, i-a făcut, i-a pus și i-a rînduit ca adevărați și legiuîți imputerniciți ai săi, în toate pricinile sale pornite sau care vor fi pornite atît de el împotriva altora, cît și de alții împotriva lui, în punctele acestora, cu orice soroc =vor fi avînd=, în fața oricăruî judecător sau împărțitor de dreptate al țării, atît bisericesc cît și, de bună seamă, mirean, începînd cu data prezentei =scrisori=, pe durata unui an pe Benedict de Bayon, Ștefan Eikel și Emeric Illmecy, canonici ai bisericii orădene, pe Paul Poroky, Ladislau Gerthy, Thoma, diac de Pilis, George Kolegy, George Horváth, Andrei Dolmofy, Luca diac de Gurbediu, Valentin Tiso, Ioan Thorday, Grigore Zentywany, Benedict Feycher, Grigore Mikolay, Francisc Fanchychay, Benedict Zabory, Albert Sylvestry, Francisc Chehy, Ștefan Damoni, Laurențiu Pothyondy, Andrei Kekedy, Paul Maday, Dumitru și Coloman Rayky, Francisc Orozy și Ștefan Huzar de Debrek, făcînd promisiunea că va consfinți și va întări orice va fi fost întreprins, făcut și mijlocit de către mai sus numiții imputerniciți ai săi, în pricinile sale mai înainte pomenite. Pe aceștia îi numim împreună sau pe fiecare în parte imputerniciți sau de bună seamă, imputernicit. Dat în prima simbătă după sărbătoarea fericitului Pavel, întîiul pustnic, în anul domnului 1525.

5

1533, ianuarie 6, Oradea

.....

Iohannes dei gratia rex Hungariae, Croatiae, etc. fidelibus nostris comiti, vicecomiti et iudicialiis comitatus Byhorensis salutem et gratiam. Expositum est nobis in personis nobilium dominarum Iuliane, consortis nobilis Stephani Wenter, wayvode de Zeplak et domine Anne relicte quondam Petri de Kyswasary: quod...⁸ nos superioribus diebus per alias binas litteras nostras vobis mandaverimus ut quasdam portiones possessionarias in pretactis litteris nostris specificatas et conscriptas inter ipsorum dominorum exponentem et nobiles Georgium literatum et Petrum filium quondam Ioannis de dicta Kyswasary necnon Paulum de Cheeged fratres eorum connationales ipsas dominas exponentes cum predictarum fratribus ipsarum equali iure concernentes dividere et sequestrare deberetis et vos tamen nescitur quibus respectibus ad legitimas predictarum dominarum exponentis requisitiones huiusmodi portiones hactenus dividere minime curassetis in contemptum predictorum mandatorum nostrorum dampnumque et preiudicium earum dominarum exponentis. Manifestum quod vos nobis obaudire nolentes rursus fidelitati vestre harum serie mandamus firmiter uti, receptis presentibus et rebus suo modo se habendis, remota quavis difficultate ac delatione remittenda prescriptas totales portiones possessionarias in antedictis litteris nostris denotatas nisi aliquod extremum obstat impedimentum iuxta contentum earundem per verum modum dividere et sequestrare ac unicuique partium partem suam inde proveniendam extradare litterasque vestras superinde predictis partibus necessarias emanari facere habeatis et teneamini. Nam aliquin volumus ut quintodecimo die diei exhibitionis presentium vobis exhinc fieri computandum coram nostra maiestate ubicumque die dicta constitueremus personaliter aut per primum vestrum legitimum comparandum habeatis et teneamini, ratione superinde reddituri, efficacius secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti vestitutis. Datum Waradini in festo Epiphaniarum domini, anno domini millesimo quingentesimo tricesimo tertio.

.....

(Transumpt. *Idem*, fond Ugray-Bölönyi, dos. 13, f. 9)

•

Ioan, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, Croației, etc. credincioșilor noștri comite, vicecomite și juzi ai comitatului Bihor, sănătate și iubire. Ne-a fost arătat nouă personal de către nobilele doamne Iuliana, soția nobilului Ștefan Venter, voievod de Suplac și Ana, văduva lui Petru de Kysvasary, că noi, în zilele trecute v-am poruncit prin alte două scrisori ale noastre că trebuie să împărțiți și să despărțiți anumite porțiuni de posesiune specificate și înscrise în scrisorile noastre, între imputernicitul acestor doamne și nobilii Gheorghe diacul și Petru, fiul fostului Ioan de Kysvasary, ca și Paul de Cighid, frați buni ai acestuia, =porțiuni= care aparțin cu un drept egal acestor doamne ca și fraților mai sus numiților; și voi totuși, nu se știe din ce motive, prea puțin v-ați îngrijit să împărțiți aceste porțiuni la cererile legiuite ale imputernicitului mai sus numitelor doamne întru disprețul poruncilor noastre și întru disprețul și păgubirea imputernicitului acestor doamne. Este clar că, deoarece voi nu doriți să ne dați ascultare, poruncim din nou, cu strășnicia credinței voastre, prin rindurile acestei scrisori, ca, de îndată ce aceasta a fost primită și lucrurile au fost considerate așa cum se cuvine, fiind îndepărtată orice dificultate și trebuind să fie lăsată la o parte orice zăbavă, să țineți și să vă învredniciți a împărți și a despărți pe baza conținutului scrisorii noastre, porțiunile mai sus amintite, notate în scrisoarea mai sus pomenită, dacă nu va fi intervenind vreo piedică de ultimă clipă, și să dați fiecăreia dintre părți partea sa, care i se cuvine; de asemenea să țineți și să vă învredniciți a scoate scrisori cuvenite fie-

⁸ Un cuvânt ilizibil.

căreia din părțile mai sus amintite. Căci, de altfel, dorim ca într-a cincisprezecea zi de la ziua înfățișării prezentei scrisori, trebuind a fi numărate de la data scrisorii, să țineți și să vă învredniciți a apărea în fața maiestății sale fie personal, fie prin primul vostru =împuternicit= legiuit, oriunde ne vom fi aflînd în numita zi, asupra acestora veți cumpăni mai bine și nu veți face altfel, după ce această scrisoare a fost citită și redată în fața înfățișătorului. Dată la Oradea, în sărbătoarea botezului domnului, în anul domnului 1533.

6

1544, februarie 27, Oradea

Ladislaus Eodemffy de Nagmihaly provisor castri Waradiensis universis et singulis egregiis et nobilibus officialibus et circumspectis iudicibus et iuratis ac cuiusvis status et conditionis hominibus in pertinentiis Zeplak ubivis constitutis et commorantibus salutem. Noveritis quod dominus noster Georgius aliqua de causa ad wayvodas indignationem ammiserat, nunc igitur eosdem wayvodas gratia et favore prosequi volentes speciali, eisdem wayvodatus eorundem una cum pertinentiis ab antiquo de iure pertinere debentibus remisit, pro ut etiam Stephano wayvode de Erwenyes remisit bona sua. Volumus igitur vobisque harum serie committimus firmissime ut, visis presentibus, eosdem wayvodas audire informareque et proventum eorundem ab antiquo solitum extradare modis omnibus habeatis et teneamini. Nam alioquin certi sitis quod vos condigna pena puniemini secus igitur nulla ratione facere presumentis, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Waradini feria quarta proxima post festum beati Mathie apostoli 1544.

(Original. *Idem*, *Colecția de documente*, dos. 12, f. 25)

*

Ladislau Eodemffy de Valea lui Mihai, provizorul cetății Oradea, tuturor aleșilor și nobililor dregători și fiecăruia în parte precum și chibzuților juși și jurați și oamenilor de orice treaptă și stare, așezați și rînduiți pretutindeni în pertinențele Suplacului, sănătate. Să știți că domnul nostru George pricinuisse mîhnire printre voievozi, dintr-o anumită cauză. Acum, așadar, voind a-i ajuta din osebită milostivire, le-a redat voievodatele împreună cu cele ce țin de ele de drept, încă din vechime, după cum a redat și lui Ștefan de Urviș bunurile sale. Voim, așadar, și poruncim cu strășnicie prin conținutul acestor rînduri, ca, după ce au fost văzute să țineți și să vă obligați a-i asculta și a-i înștiința pe aceeași voievozi precum și să le redați venitul lor obișnuit încă din vechime. Căci altfel să fiți siguri că veți fi pedepsiți cu pedeapsa cuvenită. Așadar, să nu îndrăzniți a face altfel din nici o pricină, după ce scrisoarea de față a fost citită și dată înapoi înfățișătorului. Dată la Oradea, în a patra zi după sărbătoarea fericitului apostol Matei 1544.

UN CERTIFICAT ȘCOLAR ROMÂNESC DE LA 1818

de
CONSTANTIN MALINAȘ

Documentul pe care-l comunicăm este foarte rar și, totodată, cel mai vechi de acest fel găsit până acum în Bihor. Alte asemenea „*testimonii*” s-au găsit, unele chiar mai vechi, în zona Aradului și au fost comunicate de către Vasile Popeangă în cunoscutele sale lucrări privind istoria învățămîntului românesc¹. Redactarea acestui fel de documente nu este întru totul uniformă, căci, în absența unui formular tipărit, scrierea lor se făcea de către învățători într-un mod personal, iar după 1814, potrivit îndrumărilor primite la cursurile de epistolografie sau pedagogie ale prepa-randiei din Arad, în cazul dascălilor ridicați din această școală, între care mulți bihoreni. Textul este scris în duct chirilic cursiv, pe hîrtie cu grilă și filigran, fiind încheiat cu un sigiliu personal aplicat în ceară roșie cu o matriță executată prin incizie. E un sigiliu mic, de tip emblematic, cu diametrul de 20 mm². Reproducem textul în transliterare:

TESTIMONIUM

Arătătoriuł acesteia și mărturisitoriuł dogmelor de lege răsărituluł ortodocsă, Nicolae Lațcovič, în vrîsta de 14 anni, fiind sub ascultarea învățăturilor cesă propun în Scoala Normalișe, a satuluł Tinăud din preună cu toate cîntărirele biserici și cu Scrisoare, cu așa sîrguință sau purtat cît între 26. de scolari întiuł loc au dobîndit, despre carele recomendație a da îndrăznesc: 22 Agust a Annuluł 18.18:

În satul Tinăud

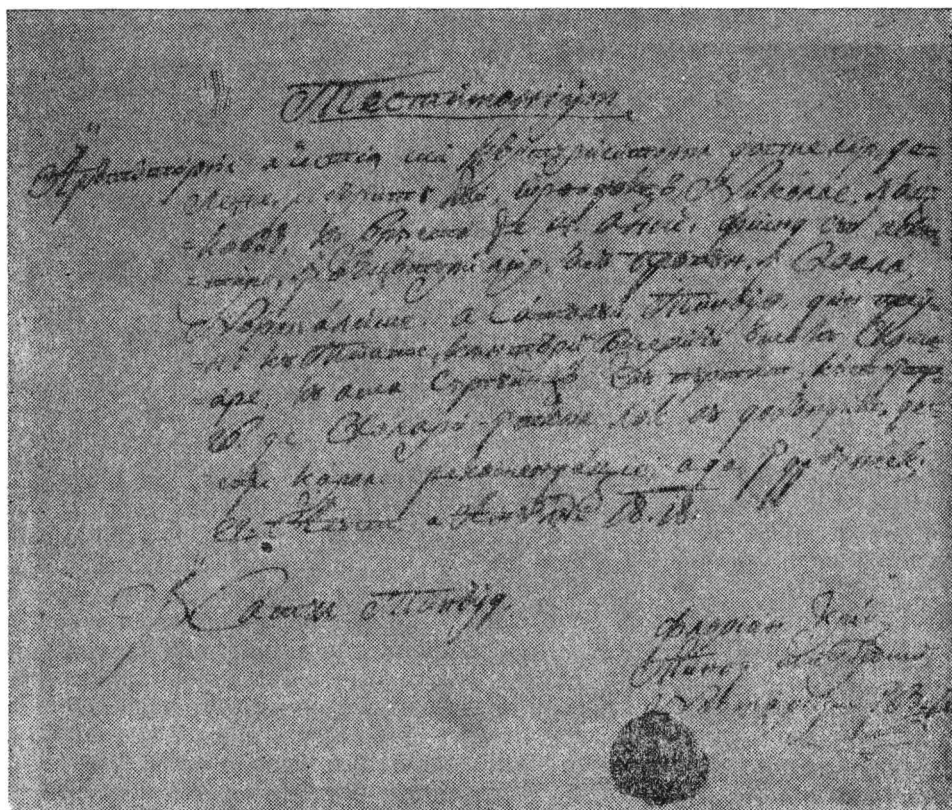
Florian Creț

Tinăud și Groși Normariuș învățător/

Importanța și utilitatea documentului este complexă, arătînd buna organizare a școlii din satul Tinăud în acel timp, ținerea unor examene și clasificarea elevilor, cum găsim și în alte părți în vara anului 1818, cu un

¹ Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721—1821)*, Arad, 1974, p. 135, 136, 189, 190, 200; Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821—1867*, Arad, 1979, p. 121.

² Documentul se află în colecția Bibliotecii Județene Bihor din Oradea, *fond Documente bihorene*, dos. 1, f. 3.

Testimoniumul școlar redactat de învățătorul Florian Creț, din Tinăud (Bihor), la 22 august 1818.

număr destul de mare de copii, aspirația înspre carte și cultură a românilor bihoreni³. Cuprinderea expresă în text a unor formule de recomandare a tinărului Nicolae Lațcoviți arată că, după terminarea celor două clase ale școlii satești, acesta avea de gând să urmeze mai departe, la Oradea sau Arad, clasele „gramaticale” (a III-a și a IV-a), sau eventuale cursuri cantoriale. Atrage atenția calificativul folosit pentru a caracteriza școala satească din Tinăud: „normalișe”, adică „normală”. În mod obișnuit, potrivit sistemului atunci valabil, școlile satești aveau numai două clase și se numeau „triviale”, sau „vernaculare”. Numai școlile de două clase din orașe erau numite „normale”, ori tocmai utilizarea termenului ne spune că în acel moment funcționa la Tinăud o școală puternică, putînd să aibă chiar o autoritate mai largă, cel puțin și asupra satului Groși, învecinat. În aceeași idee se reține faptul că Florian Creț semnează ca „normarius învățător” pentru cele două sate.

Cîteva date despre familia învățătorului Florian Creț am găsit între însemnările depuse pe filele unui *Liturghier* tipărit în 1807 la Sibiu,

³ V. Popeangă, în cartea amintită, *Un secol...*, p. 80, arată că în Bihor se constată media de 18 elevi la un învățător în anii din care provine și documentul nostru.

exemplar cu circulație în Bihor, aflat acum în colecția de carte românească veche a Bibliotecii Județene Bihor din Oradea. Iată aceste însemnări:

— pagina 12, cu litere chirilice: „La anul 1839 în luna lui noembri/e/ în a 6. zi am fost la prînz cu episcopul Gherasim Raț în Arad Flore Creț paroh Luncșori/i/ namesnic în protopopu Peștișului“.

Ibidem: „La anul 1838 12 Noembrie am căpătat brău roșiu și singhelia și 26 de sate ca Namesnic iară la anul 1839 Noembri/e/ 6 am fost la prînz cu Mariasa cu episcopul Gherasim Raț în Arad Florian Creț Paroh Luncșorii Consistorialnic assesor Namesnic“.

Într-o altă însemnare, din 1829, descriind un cutremur de pământ, semnează ca fiind „Flore Creț din satul Tinăud și parohul satului Luncșoră“⁴.

Din însumarea datelor rezultă că este vorba despre aceeași persoană, sau eventual un tandem tată—fiu, îndeplinind în câteva zeci de ani, pe valea Crișului Repede, o frumoasă misiune de îndrumare și ridicare a semenilor lor, ca parte a acelui amplu proces de construire a instituțiilor prin care românii s-au consolidat în conștiința unității de limbă și cultură, pregătindu-se astfel pentru realizarea viitoarei unități politice.

⁴ Constantin Mălinaș, *Cartea românească veche din colecția Bibliotecii Județene Bihor 1643—1830. Catalog*, Oradea, 1985, nr. 79, p. 85 (dact.).

CORESPONDENȚA UNOR INTELECTUALI BIHORENI CU TIMOTEI CIPARIU DIN PERIOADA 1853—1871

de

LIVIU BOTEZAN și IOANA BOTEZAN

Timotei Cipariu a început să se afirme printre intelectualii români transilvăneni încă în anii de dinainte de 1848 prin activitatea lui de profesor și de prefect sau administrator al tipografiei diecezane din Blaj, precum și prin articolele cu caracter filologic care i-au apărut în organele de presă brașovene ale lui G. Barițiu¹. În timpul revoluției s-a afirmat prin modul cum și-a pus în slujba acesteia ziarele sale *Organul național* și *Învățătorul poporului*, iar din toamna anului 1848 ca membru al Comitetului național de la Sibiu². Prestigiul lui a sporit considerabil în cele două decenii postrevoluționare prin publicarea a o serie de opere cu caracter filologic, istoric și literar, printre care: în 1854, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi* (considerată de specialiști prima gramatică istorică a limbii române); în 1855, *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*; tot în 1855, *Compendiu de gramatică a limbii române* (care va apare într-o a doua ediție în 1858, iar într-o a treia în 1862); în 1857, prima parte a *Gramaticii limbii latine* după M. Schinagl, iar în 1860 a doua parte; în 1858, *Crestomația sau analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești, tipărite și manuscrise, începînd de la secolul XVI pînă la XIX*; în 1863, *Abecedariu românesc cu litere latinești pentru deprinderea pruncilor la citire împreună cu rogaciuni și învățătură creștinească și cu una ortografică pe scurt*; în 1865, *Începutul creștinăriei românilor în părțile orientale a[le] Imperiului roman și anume pre marginile Dunărei în Dacia și Moesia. Date autentice*; în 1866, *Principia de limbă și de scriptură* (în care tratează probleme de limbă și de gramatică, precum și de scriere sau ortografie); în 1869 primul volum al *Gramaticii*

¹ I. Rațiu, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, 1905, p. 7—14; George Bariț și contemporanii săi, vol. IV, București, 1978, p. 81—297; Ioana Botezan, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între 1835—1865*, în *Acta Musei Napocensis*, 1979, p. 669—679.

² Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, vol. II, Viena, 1852, p. 143—302; G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 96—128; P. Teodor și G. Neamțu, *Din istoria presei revoluționare românești: „Învățătorul poporului” (1848)*, în *Studii*, 1968, nr. 3, p. 435—448.

limbii române cu titlul *Analitica*, premiat de Societatea Academică Română cu 300 galbeni etc.³

Pe lângă activitatea lui științifică, la sporirea prestigiului filologului blăjan în cele două decenii de după revoluție — nu numai în Transilvania, ci și în Banat, Crișana și Maramureș — au contribuit de asemenea: funcția de director al liceului din Blaj, pe care l-a condus cu pricepere timp de 20 de ani, începînd cu 1854; desemnarea lui ca vicepreședinte al Astrei încă de la înființarea acesteia, în 1861, dar mai ales savantele lui alocuțiuni rostite cu ocazia adunărilor ei generale anuale, în 1862 la Brașov, în 1864 la Hațeg, în 1865 la Abrud și în 1866 la Alba Iulia; alegerea sa ca vicepreședinte al Societății Academice Române, cu prilejul constituirii ei în 1867 la București, cînd a prezentat înflăcăratul *Cuvînt despre istoria limbii românești*; scoaterea, începînd cu 1867, a *Arhivului pentru filologie și istorie*, pe care l-a redactat aproape în întregime prin forțe proprii; creșterea eficienței tipografiei blăjene, pe care a continuat să o conducă pînă în 1865, în aprovizionarea cu manuale și alte materiale didactice, atît a școlilor elementare patronate de mitropolia greco-catolică, cît și a gimnaziilor și liceelor românești⁴.

Ampla activitate desfășurată de savantul blăjan în direcția propășirii științei și învățămîntului românesc explică de ce între 1853—1871 el a primit o vastă corespondență, care provine de la intelectualii și instituții culturale din toate provinciile locuite de români, dar mai ales din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Printre asociațiile culturale din Bihor care i-au adresat scrisori se numără *Societatea de lectură a junimii române din Oradea* și *Oficiul diecezan orădean*, iar printre intelectualii bihoreni: profesorii Matei Chișiu, Teodor Kövari-Chioreanu, George Vlaș și Dionisie Pășcuțiu de la liceul din Beiuș, ultimul trecînd din 1853 la liceul catolic din Oradea, unde i-a succedat la predarea limbii române lui Al. Roman; elevul beiușan Georgiu Popa; învățătorul Vasile Munteanu din Girișu de Criș; rectorul seminarului teologic din Oradea și apoi episcopul diecezei orădene, Iosif Pop Sălăjanu; publiciștii Sigismund Pop și Iosif Vulcan; acestora li se adaugă librarul și legătorul de cărți D. Pauker din Oradea.

În scurtele lor adrese, Sigismund Pop și Iosif Vulcan îi exprimă mulțumiri pentru articolele trimise publicațiilor lor *Concordia* și respectiv *Familia*. Totodată, îi solicită și pe viitor colaborarea cu materiale filologice sau literare. Scrisorile profesorilor conțin fie comenzi de manuale școlare, fie informații privind achitarea prețului altora primite anterior, mai ales că doi dintre ei, Teodor Kövari și George Vlaș, au îndeplinit și funcția de directori ai liceului beiușan. Comenzi de manuale școlare, dar și de cărți bisericești, conțin epistolele provenite de la Oficiul diecezan

³ T. Cipariu, *Notiția biografică*, în *Manuscriptum*, 1973, nr. 1, p. 56—58; I. Rațiu, *Op. cit.*, p. 19—24; D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 48—54; Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în *Limba română*, 1966, nr. 5, p. 489—496.

⁴ C. Tatai-Baltă, *Din activitatea lui Timotei Cipariu ca director al gimnaziului din Blaj*, în *Apulum*, 1976, p. 321—342; N. Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, București, 1971, p. 20—73; Șt. Manciulea, *Timotei Cipariu și Astra*, Blaj, 1943, p. 6—124; L. Botezan, *Contribuția lui Timotei Cipariu la fondarea și consolidarea Astrei*, în *Astra*, 1861—1950, Sibiu, 1987, p. 123—128; Șt. Manciulea, *Timotei Cipariu și Academia Română*, Blaj, 1941, p. 9—15.

orădean și de la librarul Pauker. În schimb, prima scrisoare a Societății de lectură a junimii române din Oradea, cea a lui Iosif Pop Sălăjanu, și aceea a învățătorului Vasile Munteanu exprimă rugămintea de a fi luați în considerare ca „prenumeranți“ la *Compendiul de gramatică a limbii române*, anunțat în presă că va apare în 1854, iar cea a elevului George Popa dorința de a-și procura *Arhivul, Analele Societății Academice și Principia de limbă și scriptură*. Prin cea de a doua epistolă, asociația junimii române îl roagă pe Cipariu să-i convingă pe canonicii blăjeni să cumpere câte un exemplar din volumul *Versuinții români*, de fapt o culegere de poezii apărute în presa română începînd cu 1838, pe care membrii ei l-au pregătit pentru tipar. Apariția volumului îl va determina pe filologul blăjan să scrie un studiu de critică literară tocmai cu acest titlu.

Correspondența pe care o publicăm mai jos se păstrează în original la Filiala Arhivelor Statului din Cluj-Napoca, în *fondul Blaj, arhiva Timotei Cipariu*. Fără să se ridice la o valoare documentară deosebită, merită să vadă lumina tiparului, deoarece atestă intensificarea legăturilor Blajului, unul din cele mai importante focare de cultură din Transilvania, cu cele două centre culturale bihorene de la Beiuș și Oradea, în deceniile șase și șapte ale veacului al XIX-lea.

ANEXE

1

[OFICIUL DIECEZAN DIN ORADEA CĂTRE T. CIPARIU]

Oradea, 16 mai 1859

Măria voastră prea onorate domnule canonice! Domnule prea stimat!

Suscrisul Oficiu diecezan, avînd însărcinarea de a procura unile opuri atît bisericești, cît și edate prin stăruințele mării voastre, [i]și ia cutezanța de a vă incomoda pentru trimiterea cărților următoare tipărite în tipografia diecezană metropolitană și anume:

	Exemplare
Știința s[fin]teii scripturi	4= 6 fl.
Acte și fragmente latine, rom. etc. etc.	2= 3,20 fl.
Gramatica limbii lat[ine] pentru II, III, IV clasă etc.	2= 2 fl.
Compendiu de gramatica limb[iei] române, Ed[iti]a II	4= 2 fl.
Iară de s-ar fi tipărit gram[at]leca limbii române pentru clasele mai înalte	4= 4 fl.
Crestomația sau Analecte literare etc.	4= 4 fl.
Octoicu mic	12= 4,48 fl.
Orologieriu cu litere romane	8= 14 fl.
Acathist cu litere romane	1= 0,24 fl.
Acatist cu slove cirilene	4= 3,12 fl.
Liturghieriu	1= 1 fl.

Cm. 46,44 fl.

Indemnați de întrebăciunile ce ni se făcu din locuri diverse, ne rogăm pentru binevoita înștiințare, oare află-se acum tipărite: Pentecostare, Psaltire și Ciaslovu mare cu slove cirilice?

Banii obveniți⁵ pentru cărțile susnumite nu-i străpunem cu ocaziunea aceasta, deoarece nici știm prețul cărților deșirate și anume al Octoicului mic, Comp[endi]u de gram[atică]; și așa voină a-l străpune, poate că ar fi ceva scădere în acela, suplenendă de bună samă mai târziu; ca să nu intervină dară acea împrejurare, ne rogăm binevoii măria voastră de a dispune trimiterea cât mai curînd a cărților amintite?; iară prețul obvenit nu vom întîrzia îndată de-al și trimite, pe lîngă obsecuele⁶ noastre de venerațiune, garantînd suscrisul Oficiu diecezan despre acuratarea recerută.

După cari favorurilor îndătinăte recomandați cu onoare deschilinită suntem ai mării voastre șerbi plecați și în Cristos frați

Oradea-Mare, s.n., 16 mai 1859

Oficiul diecezan gr.-cat. român orădan

2

[SOCIETATEA DE LECTURĂ A JUNIMII ROMÂNE DIN ORADEA CĂTRE T. CIPARIU]

Oradea, 19 decembrie 1853

Prea onorate doamne!

Publicîndu-se opurile cu cari din neobosita stăruință vei înavuți literatura națională, avem onoarea a prenumera pe 36 de exemplarie din gramatica preonoratei voastre și trimițînd de îndată și prețul acelorași, ne repețim rogarea ca să binevoiți a ne înștiința prețul „Gramaticii de Urbea Mare“ ad „Mathematicii“ domnului profesor Kiss și cum le vom putea și aceste cîștiga pe partea societății noastre?; în care privință adresele și toate cele trimițînde să aibi bunătate a le îndrepta către societate-ne în Seminariul român dumestic pe strada casei comitatului sub nrul 242 seau către măria sa Iosif Pop Sălăgianul, rectorul sus-atinsului seminarium. După care, cele mai cordiale sențeminte exprimîndu-ne, recomandații binevoinei preonoranței voastre, cu profundă venerațiune sîntem ai preonoranței voastre sinceri recunoscători.

Pentru societate:

Dionys Pășcuțiu, conducătoriul S.j.R.

*Dan V. Ventrariul,
notariu corespundinte*

3

Oradea Mare, 27 ianuarie 1854

Prea onorate doamne!

În șiedința 13a ținută în 22/10 ianuarium dețarmurîndu-se, avem onoarea a vă tînde alăturatele arcure de prenumerațiune cu aceea rogare ca împărțîndu-le

⁵ Obveniți (de la latinescul obvenio-ire) = fixați, stabiliți, oferiți.

⁶ Obsecuele (de la latinescul obsequor-obsequi-obsecutus sum) = respectele, considerațiunile.

tu[țu]lor preonoraților domni canonici cu competență de prenumerațiune să aibi bunătațe cît mai curînd a ni le trimite înapoi, adresîndu-le societății noastre sus numite în Seminariul dumești român, pe strada casei comitatului nrul 242.

Ce atinge cartea, a căreia p[ă]rtinire cu toată încredințarea cutezăm a-i aroga de la preonorața voastră, e sarcina primă a culesiunii versuaria⁷, ce ne încercăm a o da la lumină sub titlul „Versuinții români”. Noi adevă în societatea ce o formăm, pe lîngă scopul de a eda⁸ de aci înăînte cu tot finitul anului scolastic un „A'manach”, ne-am propus ca să culegem versurile române de prin foile națiunale de la anul 1838 începînd și apoi din astă culesiune să edăm în ordine sarcinile separate sub numele susatins. Cu astă ocaziune numai la sarcina prima de 15 coale cu prețîul 1 fl. m.c. deschidem prenumerațiune și de la călduroasa p[ă]rtinire a inteligenței voastre așteptăm ca să putem continua cît mai în grabă edarea sarcinilor, ce le va încorona în sarcina conținătoriă versuri populare.

În urmă, încredințați binevoinei preonoraței voastre, rămînem onoratori în numele societății ai preonoraței voastre

Oradea Mare, 27/15 ianuarie 1854

Dionis Pășcuțiu,
conducătoriul soc. lit. a.j.r.

Vasiliu Iustin,
not[ar]u] ședinței

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaș, arh. pers. Cipariu, ms. 1051)

4

Oradea, 5 martie 1869

Reverendissime domnule!

Avem fericirea a primi prețuita foaie a reve[ren]dissimei domniei tale gratuită pentru Biblioteca societății noastre. Considerăm această atențiune particularie de un interes viu cătră stăruințele societății noastre, pentru care venim a-ți aduce respectuoasele noastre mulțămiri și te rogăm a extinde și pe venitoriu această favoare pentru noi.

Primește, te rugăm, asigurarea despre considerațiunea și recunoștința noastră cea mai destinsă cu carea suntem, în numele „Societății de lectură a junimii române orădane”, prea plecați servi

Oradea-mare în 5 martiu 1869

Justin Papfiu, conducătoriul

Elia Trăilă, not[ar] coresp.

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaș, arh. pers. Cipariu, ms. 1129)

5

[PROFESORUL MATEI CHIȘ CĂTRE T. CIPARIU]

Beiuș, 27 decembrie 1853

Reverendissime domnule canonice!

În urmarea publicării în privința opurilor prin stăruința reverendissimei d-sale eșînde la lumină, am onoare a mă prenumera la fiăcare din acele opuri cu nrul următoriu de exemplare:

⁷ Culesiunii versuaria = culegere, colecție de versuri sau poezii.

⁸ A eda = a edita.

Gramateca în limba românească	20 exemplare
Gramateca în limba latină	10 „
Dicționarul latino-românesc	15 „
Dicționarul româno-latinesc	15 „

Prețul celor 20 exemplare din gramateca românească, după ce poșta de aici ca filială neregulată nu primește expediții de bani, se depune în Oradea Mare la onoratul domn Ioane Vancea, secretariu episcopesc.

Altmintre cu osebă stă răminind al reverendissimei dtale stimător serv

Mateiu Chișiu, profes. de matematică

(Arh. St. Cluj-Napoca, *fond Blaș, arh. pers. Cipariu, ms. 1445*)

6

[PROFESORUL ȘI DIRECTORUL LICEULUI DIN BEIUȘ TEODOR KÖVARI CĂTRE TIMOTEI CIPARIU]

Beiuș, 28 martie 1861

Prea onorinde domnule director!

Din prețul cărților scolastice mie în 2 rinduri trimise, care face în suma 300 fl.v.a., plătind, în 12nbre, 150 fl. v.a., am rămas încă datoriu cu 150 fl., carii acuma am onoare a-i trimite cu cea mai mare mulțămită. Suma de 16 fl., după socota prea onoratei domniei voastre petrecută, se reștie în rabat și în prețul cam exagerat al cărților; însă este relăsată și prin prețuita epistolă a prea onoratei domniei voastre, de cumva banii se vor trimite la timpul său; carii, fiindcă eu nu am a coaduna toți banii din cărți, cuget că și trimit destul de timpuriu, răminind până în ziua de astăzi o parte de cărți nedistrasă; însă am speranța că în anul viitoriu vor prinde încă bine celea mai rămase nevindute. De unde prea umilit mă rog despre o chitanță completă despre toată suma.

De altmintre cu cea mai adincă reverință rămin al prea onorandului domn director prea umilit serv

Beiuș, 28 martiu 1861

Teodor Kövari, director

(Arh. St. Cluj-Napoca, *fond Blaș, arh. pers. Cipariu, ms. 1689*)

7

[INVĂȚĂTORUL VASILE MUNTEANU CĂTRE TIMOTEI CIPARIU]

Girișu de Criș, 3 ianuarie 1854

Prea onorate domnule canonic! Domnul meu prea grațios!

Cu nespusă bucurie cetind în Jurnalul nostru național înștiințarea despre darea la lumină a unei gramatice românești de prea onorata d[omn]ia ta lucrata și cu atita mai virtos sințindu-mă îndatorat a avea acea mult folositoare carte pe cimpul literaturii române eșinde, cu cit ca oarecînd și eu fusei norocos a asculta dulcele a r[everendissi]mei dtale în școalele Blașului din Doctrina Christiana, mă grăbesc, prin acestea, a trimite prenumerațiunea poftită pentru 1 exemplariu, rugîndu-mă deodată, ca cu ocaziunea trimiterii exemplarelor la respectivi[i] prenumerați, al

meu sau de-a dreptul sau la curtea episcopescă în Urbea Mare să se adreseze, de unde negreșit [i]mi va veni la mină.

Dealtmăntea, prea grațioasei bunăvoințe și părintești[i] binecuvîntări, cu cea mai adîncă reverință comandat [r]ămai al prea onoratei dtale cel mai plecat fiu Girișiu (Gyires lîngă Urbea Mare), ian. 3, 1854/dec. 22, 1853

Vasile Munteanu, învățătoriu

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaj, arh. pers. Cipariu, ms. 1865)

8

[LEGĂTORUL DE CĂRȚI ȘI LIBRARUL D. PAUKER DIN ORADEA
CĂTRE T. CIPARIU]

Grosswardein am 11 October 1862

An. Sr. Hochwürden H. T. Zipariu

in Balázsfalva

Ersuche hiemit besonders Höfflich mir gleich mit Post u. Nachnahme zu senden: 20 Stück Zipariu, Gramatica română die 3te Auflage; 5 Orologiul cel Mare.

Diese Bücher bitte Euer Hochwürden gleich abzusenden, indem ich diese dringend benöthige.

Ergebenst

Daniel Pauker, Buchbindermeister

*

Oradea, la 11 octombrie 1862

Prea cucernicieii sale dlui T. Cipariu, Blaj

Cu deosebit respect vă rog să-mi trimiteți imediat prin poștă, cu ramburs: 20 exemplare Cipariu, Gramatica română, ed. a 3-a; 5 Orologiul cel Mare.

Vă rog pe preasfinția voastră să-mi trimiteți aceste cărți imediat, deoarece am urgentă nevoie de ele.

Cu stimă

Daniel Pauker, maestru legător

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaj, arh. pers. Cipariu, ms. 1947)

9

[PROFESORUL DIONISIE PĂȘCUȚIU CĂTRE T. CIPARIU]

Oradea, 12 mai 1854

Reverendisime domnule!

Acești 20 fiorini m.c. prenumerațiune pe 20 de exemplare din Gramatica despre partea onoratului domn profesore Maftau Chișiu am onoare a vă trimite prin onorandul domn Ioan Aranyosi, rogîndu-vă să binevoiți a-l înștiința pe dreptul trimițînde despre primire[a] numitei sumă.

Între celelalte rămân cu afundă plecăciune

În Orade[a] Mare, 12 mai 1854

Dionisie Pășcuțiu

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaj, arh. pers. Cipariu, ms. 1948)

10

[IOSIF POP SĂLĂJANU CĂTRE T. CIPARIU]

Oradea, 28 noiembrie 1860

Reverendissime mult prețuite doamne frate!

Fiind văru-meu Baziliu Papp Szilagyi⁹ denumit de profesore a[l] limbii și a[l] literaturii române la gimnaziu[l] romano-catolic din Oradea, voește cum ca Gramatica reverendissimei domniei tale să se introducă; te rog pentru ace[e]a frățește, ca acum cu posivera iuțime să-mi trimiți pe poștă un exemplare de „Compendiu de gramatica limbei române“, edițiunea [a] II[-a], Blașiu, 1858 și, deodată, după ce aici și magiarii voesc a învăța limba română, ca auctore, să binevoești a da facultate de a se eda acea gramatică sub inspecțiunea mea în limba magiară, ce magiarii foarte doresc.

Intru alte cu cele mai intime simțiri frățești și sinceră venerațiune rămîn al reverendissimei domniei tale cel mai divin frate

Oradea Mare, 28 nvbrie 1860

Iosif Papp Silaghi, canonic român în Oradea

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaj, arh. pers. Cipariu, ms. 2066)

11

[POLITICIANUL ȘI ZIARISTUL SIGISMUND POP CĂTRE T. CIPARIU]

Pesta, 14 septembrie 1861

Reverendissime!

Mult prețuitele șire din 6 a l.c. ne-au înplut de mulțămită, văzînd că veteranul literaturii noastre ne onorează atît de neașteptat juna noastră întreprindere. Cele împărtășite din „Românul“ despre Abecedariu le vom publica și ne vom simți fericiți a putea primi observațiunile reverenței tale în privința ortografiei.

În fine, ne rugăm să dispuni de jurnalul nostru după plăcere, căci noi totdeauna [i]ți vom împlini dorința după puțință.

Recomandîndu-ne distinsei bunăvoințe a reverinței tale rămînem plecați connațional

În Pesta, 1861, sept. în 14 nou

Sigismund Pop

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaj, arh. pers. Cipariu, ms. 2067)

12

[ELEVUL GEORGE POPA CĂTRE T. CIPARIU]

Beiuș, 13 ianuarie 1871

Reverendissime domnule!

Subscrisul, cugetînd că nu vă voliu fi spre incomoditate, [i]mi luai curagiul de a mă adresa cătră r[everen]dissima voastră, ca în caz de cumva veți continua și pe

⁹ Bazil Papp Szilagyi sau Vasile Pop Sălăjanu, fratele viitorului episcop Iosif, a fost numit profesor de limba română la Liceul romano-catolic din Oradea pentru elevii români care-l frecventau, în condițiile trecerii monarhiei habsburgice de la neoabsolutismul postrevoluționar la regimul liberal-constituțional.

venitoriu edarea „Archivului folia pentru filologia și istoria“, deci vă rog ca prein mijlocirea r. voastră a mi se trimite Archivul începînd de la prima ianuarie 1871. Prețul de prenumerațiune încă l-ași fi trimis cu această ocaziune, însă n-am fost secur nici despre edarea foliei, nici despre prețul ei; ci îndată ce voliu primi răspunsu[l] seau vreun număr dein folia, îndată-l voliu trimite fără nici una întîrziere; mai încolo vă rog a mă înștiințe într-un număr oarecare deacă se mai poate trage de la r. voastră „Principia de limbă și scriptură“, edi[ti]a Blașiu, 1867, precum și despre preț și în urmă deacă mi-ar fi permis și despre „Analele Societății Academice Române“ de s-au tipărit nu numai pentru membri, ci și pentru alte persoane private și deacă se pot trage de-a dreptul de la S[ocietatea] A[cademică] R[omână] seau dein alt loc și cu ce preț.

Recomandîndu-mă grației r. voastre, rămîn cel mai umilit șierb
Beiușiu, 1871, 1 ianuarie st. v.

Georgiu Popa, stu[dent] de a 4 cl[asă] gim[nazială]

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaj, arh. pers. Cipariu, ms. 2075)

13

[PROFESORUL ȘI DIRECTORUL LICEULUI DIN BEIUȘ GEORGE VLAȘ CĂTRE T. CIPARIU]

Beiuș, 23 octombrie 1858

Reverendissime domnule canonice!

La arătarea în privința necesităților gimnaziului nostru de aici făcută aprobin-du-să prin înaltul [cezar] r[egesc] Ministeriu de Cult și Învăț[ămînt] și pentru institutul nostru opriile scolastice de reverendissimul domn elucrate, am cutezare a rugare pre reverendissimu! domn să binevoiască pe partea institutului nostru opurile următoare a submite în număr de exemplare:

- Compendiu de gramatica limbei române de Tim. Cipariu, Blașiu, 1855 100 ex.
- Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi de Tim. Cipariu, Blașiu, 1854 22 (23) ex.
- Crestomația sau Analectele literarie, de Tim. Cipariu, Blașiu, 1858, Partea I. 20 (21) ex.
- Gramatica latină după Schinag! lucrată românește de Tim. Cipariu, partea I, pentru gimnaziu inferior, Blașiu, 1858 40 (42)

După primirea opurilor însemnate, datorința mea cea mai primară va fi prețul acelora cît mai timpuriu a-l submite.

Intru celelalte cu deosebită onoare sunt al reverendissimului domn umilit șerb.
În Beiuș, în 23 october 1855

George Vlaș, director

(Arh. St. Cluj-Napoca, fond Blaj, arh. pers. Cipariu, ms. 2323)

14

[REDACTORUL REVISTEI „FAMILIA“ CĂTRE T. CIPARIU]

*Pesta, 5 septembrie 1866***Reverendissime domnule!**

Primiți deosebita mea mulțumită pentru articolul trimis și permiteți-mi că
cugetai a fi mai cu cale a-l publica în „Familia“.

Totodată îmi ieu libertatea a vă roga prea umilit ca să mă onorați cît de
curînd și cu tractatul ce l-ați cetit la adunarea din Alba Iulia¹⁰.

Repetîndu-mi rogarea, am onoare a mă subsemna al reverendissimei dvoastre
șierb umilit

Pesta, 5 sept. 1866

Iosif Vulcan

(Arh. St. Cluj, fond Blaș, arh. pers. T. Cipariu, ms 2330)

¹⁰ Iosif Vulcan se referea la cuvîntarea rostită de Cipariu cu ocazia adunării
generale anuale a Astei care s-a ținut în august 1866 la Alba Iulia.

DOUĂ DOCUMENTE PRIVIND LEGĂTURILE LUI VASILE GOLDIȘ CU OAMENI POLITICI DIN ROMÂNIA

de
GHEORGHE ȘORA

Încă din perioada brașoveană, Vasile Goldiș s-a ilustrat prin concepțiile sale politice și prin participarea sa tot mai intensă, sub o formă sau alta, la viața politică a Transilvaniei. În această direcție stabilește, încă din primii ani ai șederii sale la Brașov, legături intime cu Diamandi Manole¹, fruntaș al luptelor naționale ale vremii, cu Ghiță Pop² și alții, făcând parte (între 1890—1896) din Casina română³ locală, una dintre cele mai puternice societăți culturale din sudul Transilvaniei, al cărei secretar a fost între 1891—1895 și în cadrul căreia a desfășurat o bogată activitate, inclusiv politică, contribuind la ridicarea asociației respective pe un plan superior. De abia de acum începe să se orienteze mai profund și mai specializat în problemele politice ce stăteau în fața românilor ardeleni. Pe plan practic, el se amestecă în luptele politice locale, alături de ceilalți profesori din Brașov și alături de alți intelectuali agită împotriva nedreptăților regimului pe elevii lui, ca și populația satelor din jur. De partea profesorului Vasile Goldiș s-a situat și grupul „Sașilor tineri”, denumiți de elementele conservatoare reacționare germane „sașii verzi”. Agitația este extinsă în tot județul Brașov și viza politica guvernului, care susținea și apăra teoria statului unitar maghiar, lucru de care era nemulțumită și o mare parte a tineretului săsesc⁴.

Un rol deosebit de important în afirmarea și orientarea lui Vasile Goldiș în plan politic l-a jucat momentul *Memorandului*. Demnitatea și curajul luptătorilor l-au oțelit și pe el, l-au îmbărbătat, i-au sporit energiile și l-au determinat să se manifeste încă mai activ⁵.

În perioada procesului memorandist, Goldiș desfășoară o intensă activitate politică. Astfel, împreună cu alții (protopopul Voina⁶, Valeriu Bo-

¹ Diamandi Manole (1833—1899), comerciant și militant pe tărîm cultural din Brașov (Vezi *Cărturari brașoveni sec. XI—XX*, *Ghid bibliografic*, Brașov, 1972, p. 133—134).

² Ghiță (Gheorghe) Pop (1864—1915), profesor, publicist și scriitor.

³ Ion Colan, *Casina română din Brașov, 1835—1935*, Brașov, 1935.

⁴ Arhivele statului Arad, *fond personal Vasile Goldiș*, dos. 1, f. 180.

⁵ Vasile Goldiș, *Îndrumări în Almanahul societății academice Petru Maior*, Cluj, 1929, p. 55.

⁶ Vasile Voina (1857—1910), protopop al Brașovului și om politic.

loga⁷, Vasile Saftu⁸) îi mobilizează pe românii din oraș și împrejurimi — inclusiv pe elevi — ca să-i conducă la gară pe „acuzati”⁹. De asemenea, cu un coleg, Nicolae Pilitia, el cutreieră — după cum rezultă dintr-un raport al prefectului local, datat la 13 mai 1895 — comunele românești din jurul Brașovului, îndemnând populația să ia parte în masă la proces (s-a realizat o delegație impresionantă de 200 persoane) și să îi convingă pe preoți ca în ziua pronunțării sentinței să vorbească din amvon celor rămași acasă¹⁰.

Pe linia ideii acestora a solidarității naționale, Goldiș va acționa și în mod practic. Așa se explică faptul că prefectul Brașovului raporta la 8 septembrie 1895 că profesorul de la gimnaziul român întreține legături cu Liga culturală din București și că ajutorul de bani trimiși din Vechiul Regat îl manipulează Vasile Goldiș și tot el manipulează și ajutoarele școlii de fete, care este susținută exclusiv din ajutoarele trimise din România. Acest lucru este confirmat în 1899, când autoritățile intențeau un monstruos proces școlilor din Brașov, în care este implicat Titu Maiorescu și guvernul român¹¹.

În 1898, el face agitație prin satele din județ pentru alegerea unui deputat român.

Un an mai târziu, e prezent la o altă acțiune cu pronunțat caracter național. E vorba de sfințirea bisericii „Sfinta Treime”, eveniment la care a participat și mitropolitul Ioan Mețianu și cu ocazia căruia brașovenii au făcut o grandioasă manifestare românească (îmbrăcăminte a oamenilor și harnașamentul cailor — după constatările poliției — erau împodobite cu tricolor, același simbol îl realiza și aranjamentul luminărilor în biserică, etc.). Prezență activă și de data aceasta, Goldiș a luat cuvîntul seara, la retragerea cu torțe organizată¹².

Spirit diplomatic de mare ascuțime, inițiat pînă la rafinament în urzeala complicată a parlamentarismului dualist, omul e pe măsura strategemelor diabolice și a mașinațiunilor infernale, urzite împotriva poporului român. În această calitate a fost prezent, alături de colegul de profesorat Iosif Blaga¹³, la Congresul naționalităților ținut la Budapesta, în august 1895, fapt care îl va face cu atît mai suspect în ochii autorităților. Cu acest prilej și cu multe altele, Goldiș va fi aflat și de rețeaua de spionaj împotriva primului ministru român Dimitrie Alexandru Sturdza, pusă la cale de opoziția reacționară în colaborare cu Bánffy Dezső¹⁴, pe atunci prim ministru maghiar, acționînd în cunoștință de

⁷ Valeriu Bologa (1892—1972), medic, profesor universitar.

⁸ Vasile Saftu (1863—1921), doctor în filosofie, profesor la București și Turnu Măgurele și la Seminarul din Sibiu, apoi paroh la biserica Sf. Nicolae din Scheiu Brașovului.

⁹ Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., *fond problema națională*, dos. 4, f. 20—30; Ion Bozdog, *Statul polițist* (...), Brașov, 1944, p. 77.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Vasile Oltean, *Adevăratul Maiorescu — în acțiunea de susținere a primului liceu românesc*, în *Cumidava*, 1976, p. 103—113.

¹² Ion Bozdog, *op. cit.*, p. 109.

¹³ Iosif Blaga (1864—1937), pedagog și publicist în Brașov.

¹⁴ Bánffy Dezső (1843—1911), om politic maghiar dinastic, deputat, prim ministru (1895—1899). În această calitate el a fost adeptul politicii de maghiarizare forțată a românilor.

cauză că face „un serviciu cauzei românești“, după cum însuși mărturisește¹⁵.

După o activitate bogată în Brașov, Vasile Goldiș se mută la Arad, în 1901, dedicându-se luptei naționale. El primește să conducă ziarul *Românul*, înființat la 1 ianuarie 1911, și Institutul tipografic „Concordia“.

Demnă de menționat în aceste pagini e și activitatea ziarului *Românul*, care, prin pana lui Vasile Goldiș, va deveni de aici înainte monitorul general al luptelor politice românești care pregăteau unirea cea mare, prefigurând prăbușirea iminentă a imperiului. Legat de această misiune, viitorul director tipărește și difuzează spre București, înainte de apariția *Românului*, o foaie volantă care, dincolo de aspectul ei administrativ de invitație de la subscripție, comportă toate datele unui manifest, în general, al unuia pentru unire în special. Goldiș transformă un mijloc anodin de publicitate într-un mijloc stimulat de propagandă, termenii utilizați cu această ocazie avînd un caracter vaticinar și pamfletar. Era modalitatea sa legală de a atrage atenția românilor că bătălia pentru unire nu poate începe fără ei — cei din România¹⁶.

Din cele relatate pînă aci ni se dezvăluie marea personalitate a luptătorului național, legăturile sale cu mișcarea națională pentru unire, dincolo și dincoace de Carpați, acționînd în virtutea unor imperative superioare, dintre care se detașează dreptatea, libertatea și unitatea ramurii transilvane a poporului român.

Cele două documente se află în posesia Bibliotecii Academiei R.S.R. (*fond D. A. Sturdza*) și la Direcția generală a Arhivelor Statului din București (*fond Casa regală*).

1

Brașov, în 11 aprilie n(ou) 1899

Exelența Voastră, Domnule Președinte al Consiliului de Miniștri!*

Vă cer scuze că îndrăznesc a mă adresa de-a dreptul către Exelența voastră, dar afacerea este de natură atât de discretă, încît n-am cutezat a o depune în minile altei persoane. Lupta sălbatică ce opoziția a început-o îndeosebi în contra persoanei Exelenței Voastre, a umplut de mîhnire pe toți românii bineștiutori. Știam din capul locului, că vestita broșură¹⁶ despre politica de naționalități a lui Bánffy e numai pretext binevenit conservatorilor. Tenorul atacului lor este, că broșura din chestiune ar conține extrase din acte oficiale cari ar dovedi că între Exelența voastră și baronul Bánffy ar fi existat legături dăunose pentru viața națională a românilor din Ungaria și Transilvania. Interpelarea lui Polonyi¹⁷ din dieta ungară, precum și supărarea cercurilor din Viena, au dat afară din slujbă pe autorul broșurei, dar nu

¹⁵ M. N. Rusu, *Marea Unire și publicistica militantă*, în *Săptămîna*, 1985, nr. 47, p. 3.

¹⁶ B. D. *nemzetiségi politikája* (Politica națională a lui Bánffy) D(ezső), Budapest, 1899, f.a.

¹⁷ Polonyi Géza (1848—1920), om politic maghiar, deputat, ministru de justiție.

pe cuvînt, că ar fi uzat de acte oficicioase, ci pe cuvînt că în calitatea sa de oficianț al ministerului a îndrăznit a scrie astfel de minciuni despre afacerile diplomatice ale statului. Aceasta a confirmat-o și baronul Bánffy cînd a declarat, că nici în clin, nici în mîncă nu are a face absolut nimic cu broșura în chestiune. Există deci o constatare oficială despre aceea că broșura din chestiune nu s-a scris pe temeiul unor acte existente, ci s-a scris din curată fantezie. Dar toate constatările acestea opoziția le poate declara de un simplu dementi diplomatic care — cum deja o știe chiar și publicul cel mare — adeseori mai mult confirmă, decît desminte.

Ar fi o probă cu mult mai puternică, dacă chiar din conținutul broșurei s-ar putea dovedi, că ea nu e scrisă pe baze oficicioase ci izvorul conținutului ei se află tocmai în tabăra dușmanilor politici ai Excelenței Voastre. O întîmplare norocoasă m-a pus în pozițiunea de a descoperi mijlocul, prin care se poate produce această probă.

Din izvorul cel mai competent am aflat, că toate acelea pasaje ale broșurei, cari conțin afirmațiuni despre activitatea Excelenței Voastre în chestiunile naționale și în chestiunea școalelor din Brașov¹⁸ sînt scoase deadreptul din articolii foilor opoziționale din România. Izvorul, de unde am aflat acest lucru, nu vi-l pot numi pe hîrtie. Ar urma procurarea și expunerea dovezilor. Dreptaceea ar fi foarte bine, dacă un om de încredere al Excelenței Voastre s-ar pune imediat pe lucru și din colectivele ziarelor opoziționale din anii 1896—1899 ar scoate pasagele acelea, din cari a fost compusă broșura de sub întrebare și ar face apoi din acelea pasaje o publicațiune, unde punîndu-le paralel cu afirmațiunile broșurei, s-ar dovedi clar și fără nici o îndoială, că broșura este scrisă pe temeiul minciunilor opoziționale și că astfel adevăratul izvor de proveniență al ei este tabăra dușmanilor politici ai Excelenței Voastre. Cred că o astfel de publicațiune ar produce la toți românii cinstiți cel mai viu resens față de atacurile nedemne ale opoziției unite.

Vă cer încă odată scuzele, printrucă prin șirele de față V-am răpit cîteva minute din timpul prețios, dar am socotit, că fac un serviciu cauzei românești, dacă vă aduc la cunoștință ceea ce am fost norocos a afla prin o fericită întîmplare. Repet, că lucrul comunicat l-am aflat din izvorul cel mai competent, pe care însă nu-mi este permis a-l numi pe hîrtie. Tot astfel vă rog, ca numele meu să nu fie amestecat în afacere fără vre-o necesitate mare. Însuflețit admirator al muncii patriotice, ce în toată viața ați dezvoltat pentru propășirea și întărirea neamului nostru românesc, Vă rog Excelență, să-mi dați scuzele cerute pentru îndrăzneala de a mă fi adresa deadreptul către Excelența Voastră și să primiți asigurarea iubirii și devotamentului meu cu care sînt al Excelenței Voastre¹⁹.

Sincer stimător,
Vasile Goldiș
profesor gimnazial

2

Românul. Organul Partidului Național Român
din Ungaria și Transilvania,
Arad, str. Zrinyi 1/A

Domnule Șef,

Comitetul ziarelor *Românul*, organul oficial al partidului național român din Ungaria și Transilvania și al *Poporului Român*, organul său popular, înființate în scop de a redeștepta, de a răspîdi și întări simțul național și cultura românească în colțurile cele mai depărtate locuite de români, precum și în cele mai întunecate de vremurile vrăjmașe, avînd încredere în sentimentele naționaliste²⁰ ale D-niei

¹⁸ Vasile Oltean, *op. cit.*, p. 103—113.

¹⁹ Biblioteca Academiei R.S.R., fond A. S. Sturdza, cota S 11
D.C.C.C.L.XXXI

Scrisoare inedită.

²⁰ A se citi: patriotice.

Voastre își permite a apela la spiritul de jertfă al D-voastre solicitându-vă sprijinul cuvenit, fie desinteresat sub formă de subvențiune, fie sub formă de abonament sau ca publicitate pentru interesele D-voastre.

Cu nădejde nestrămutată, că aflăm printre D-voastră suflete care ne înțeleg, Vă rugăm a primi pe lângă recunoștința a milioane de români, la a căror reînviere contribuiți și asigurări de stima noastră cea mai înaltă²¹.

Director: V. Goldiș, Administrator: A. Russu.

Delegatul special: Gr. Dabija.

*Dsale, Domnului Șef Comptabil al Casei M. S. Regele,
Loco, Tipografia Concordia din Arad²².*

ZWEI DOKUMENTE ÜBER DIE BEZIEHUNGEN VASILE GOLDIȘ ZU RUMÄNIEN

(Kurzfassung)

Der Verfasser stellt zwei Dokumente aus den Jahren 1899 und 1911 vor, aus denen zu entnehmen ist, dass Vasile Goldiș enge Beziehungen zu hohen Würdenträgern aus Altrumänien pflegte, noch lange vor der Grossen Vereinigung von 1918. So zum Beispiel ist er in verschiedene Spionagefälle verwickelt zugunsten Rumäniens, oder pflegt Beziehungen zur „Kulturellen Liga“ bzw. zum Königlichen Haus in Bukarest.

1899 benachrichtigt er den Premierminister A. D. Sturdza über ein Spionagenetz, des gegen ihn gerichtet war, 1911 fordert er die Unterstützung des Königshauses für die Arader Zeitung Românul an, deren Direktor er war. Goldiș war auch in die Memorandisten-Bewegung von 1894 impliziert und von den ungarischen Behörden beschuldigt worden, er habe Geld aus Rumänien erhalten, das er für Propagandazwecke zugunsten der Rumänen aus dem ungarischen Königreich und aus Siebenbürgen verwendete.

²¹ Direcția Generală a Arhivelor Statului, *fond Casa Regală*, dos. 1910—1911 (Apud. M. N. Rusu, *op. cit.*, p. 1).

²² La sfârșitul rindurilor tipărite se află adăugat cu mîna: „P.S. Orice ar binevoi M. S. Regele să ne dea ca sprijin, Dl. Șef Comptabil al Ex. sale este rugat să binevoiască a face să fie transmis Delegatului inginer Gh. Dabija, Griviței 62 București“. Mai trebuie spus că înseși dimensiunile materiale ale apelului au formatul unui sfert de coală de scris, atît cît să poată forma obiectul unei corespondențe poștale obișnuite. Ea putea trece neobservată prin „vama cucului“, pe cînd un ziar de formatul *Românului*, mult mai greu (Nu știm dacă ajutorul solicitat Casei Regale a fost acordat sau nu. Ceea ce este însă de ordinul evidenței este faptul că foaia volantă lansată de Goldiș a ajuns la București (M. N. Rusu, *op. cit.*, p. 3).

BATALIONUL 1/26 DOROBANȚI
DIN DIVIZIA A 2-A INFANTERIE
ÎN LUPTLE PENTRU ELIBERAREA CECOSLOVACIEI
(1 MARTIE—9 MAI 1945)

de

VIOREL FAUR

EMIL PAUL POP

MIRCEA VELICU

Continuînd preocupări, devenite cîștante, de editare a unor documente militare, care atestă contribuția unor unități române la luptele pentru eliberarea nord-vestului României (și, în acest context, cele de alungare a trupelor hitleristo-horthyste din Bihor, în lunile septembrie—octombrie 1944), Ungariei, Cehoslovaciei și a unei părți din Austria, ne fixăm acum atenția asupra *Jurnalului de operații al Batalionului 1* (din Regimentul 26 Dorobanți al Diviziei a 2-a infanterie) pe perioada 1 martie — 9 mai 1945, deci din etapa finală a drumului de biruințe parcurs de acesta. Este vorba de *70 de zile* de eforturi deosebite, pe care militarii din această unitate, ca și ceilalți ostași români, le-au depus — într-o crîncenă confruntare cu inamicul — pe teritoriul Cehoslovaciei.

Jurnalul la care ne referim constituie o sursă de primă importanță pentru cunoașterea modului cum s-a implicat acest batalion în evenimentele militare din lunile martie și aprilie 1945, precum și din prima decadă a lunii mai, cînd războiul s-a încheiat printr-o zdrobitoare victorie asupra fascismului. De aceea, am considerat că este realmente utilă, sub raport științific, reproducerea sa integrală, situație care permite cititorului contemporan accesul la un document de o certă semnificație, care conține autentice pagini de *cronică* a batalionului menționat. O privire atentă asupra textului documentar în discuție dezvăluie maniera concisă în care este elaborat, cu accent pe elementele de factură strict militară, dar și, pe alocuri, cu interesante comentarii despre vreme, atitudine inamicului și a aliaților, adversitățile întîmpinate, colaborarea unor localnici cu ostașii români și alte aspecte. Ceea ce pentru autorul *jurnalului* a fost esențial, apare consemnat. Ca atare, în prezentarea noastră am putea recurge la extragerea tuturor acestor mărturii, pentru a le sublinia valoarea informativă. Publicînd însă documentul, ne vom restrînge la reliefaarea sumară a realităților surprinse, din care se degajă starea de spirit a combatanților din acest batalion, similară cu a celorlalți militari români, care s-au acoperit de glorie în luptele pentru eliberarea Cehoslovaciei, desfășurate în condiții extrem de grele, fără să mai stăruim asupra îndîrjirii cu care a încercat inamicul să-și apere pozițiile, de altfel bine întărite și situate într-un relief accidentat. Batalionul a înregistrat în aceste bătălii pierderi considerabile, mai exact 146 de militari (ofițeri, subofițeri și soldați) (în martie — 55, aprilie — 78

și mai — 13), între care 30 de morți, 112 răniți, 3 dispăruți și 1 accidentat. Jertfele au fost date în timpul a 27 de zile (care au înregistrat decise încelestări, mai cu seamă în luna aprilie, cu inamicul), în celelalte 43 de zile nefînregistrîndu-se asemenea fapte tragice. Consemnăm numele sublocotenentului Constantin Rădășanu (care și-a pierdut viața în 4 martie), căpitanului Ioan Munteanu (comandantul batalionului, rănit în chiar ziua de 9 mai 1945), sublocotenentului Mihail Grigore (rănit), căpitanului Ioan Chiriță (comandantul Companiei 1-a din batalion; rănit), locotenentului Gheorghe Mărgăritescu (rănit), sublocotenentului Aurel Dumitrescu (rănit) și cel al sublocotenentului Pogăncănu (rănit).

De remarcat spiritul obiectiv cu care sînt relatate faptele, chiar dacă este vizat inamicul. Oferim, spre exemplu, un pasaj din jurnal, pe ziua de 1 martie: „Inamicul... trage cu aruncătoarele chiar pe linia I-a și în spate, pe P(unctul) C(omandă) batalion. Orice mișcare a noastră este sancționată de inamic cu foc bine ochit. Atacul nu progresează“. Peste cîteva rînduri se insistă asupra aceluiași impediment: „Înaintarea noastră este oprită de focul viu al inamicului și terenul este inaccesibil“. În ziua următoare însă „inamicul este pus pe fugă“. La 3 martie, batalionul se afla „în rezervă de divizie“. Drumurile erau grele și pline „cu șuvoaie de apă din zăpada ce se topește grăbită de primăvară“. Între 3—15 martie sînt eliberate localitățile Loneț, Zabava, Pliesovice, Sasa, Dobra Niva, Podzamciuc, Gurda și Ostroluca. În ziua de 16 martie, batalionul s-a apropiat de riul Hron, un obstacol natural dificil de depășit și, totodată, apărat cu strășnicie de inamic. „Terenul este greu accesibil — se precizează în *Jurnal* (la 16 martie) —, fiind accidentat și acoperit cu pădure de fag și de brad. Se primesc continuu focuri de infanterie. Inamicul iluminează cîmpul cu rachete iar focurile nu încetează pînă noaptea tîrziu“. Deși în 18 martie ostașii români au intrat în Stațiunea Sklene Teplice, ei au fost găzduiți numai în „cîteva camere“, astfel că „majoritatea oamenilor“ au fost nevoiți să doarmă „pe afară“, ceea ce l-a nemulțumit, pe bună dreptate, pe ofițerul care a scris documentul din care ne-am informat. Poziția pe care batalionul o deținea în ziua de 24 martie a fost preluată de Batalionul 5 („Avram Iancu“) din Divizia 3 Vînători Munte.

În 28 martie, batalionul a primit ordinul de a susține „cu foc în-cercarea de a trece Hronul cu bărcile“, operație efectuată de Regimentul 31 Dorobanți. După traversarea riului, imaginea care se arată ochiului este deprimantă: „Sate arse. Pozițiile inamice distruse“. Batalionul cantonează în satul Prilepi, unde execută un necesar program de curățenie. La începutul lui aprilie el ajunge pe malurile riului Nitra. Podurile de peste acesta au fost distruse de inamicul în retragere, puternic presat de trupele române și sovietice. La fel a procedat inamicul și cu podurile de peste Vah. La 6 aprilie, în timpul nopții se puteau vedea — la 6 aprilie — „focurile din Nove Mesto“, cazărmile de la marginea acestui oraș au fost aprinse de fasciștii în retragere. Primii partizani, cu care ia contactul unitatea, sînt semnați la nordul satului Vrzavca, în 9 aprilie. Riul Morava este trecut „pe un pod de vase“ (în 15 aprilie). La încrucșarea căii ferate (din preajma localității Morava Pisek), batalionul înțîlnește (în 18 aprilie) „rezistențe (inamice — n.n.) puternic instalate în fața fabricii de zahăr“. Situația este destul de incomodă, aceasta fiind prezentată în *Jurnal* astfel: „Terenul este frămîntat, cu rambleu de cale

ferată, canale, viaducte, gropi și băltoace, pădure, unde inamicul stă bine ascuns și e greu să-l poți descoperi“. Se înregistrează, totuși, un mare succes în 19 aprilie. Grupa caporalului Gh. Paloș distruge un cuib de mitralieră. S-au capturat de la inamic „60 de vagoane încărcate cu diferite materiale: piei de oaie, sămînță de floarea soarelui, de in, motoare de avion și de automobil, bombe de avion etc“. Se fac mai multe tentative de ocupare a fabricii de zahăr, pe care inamicul o deține pînă în 22 aprilie, cînd a fost alungat, lăsînd 12 morți pe cîmpul de luptă. Confruntarea cu inamicul în zilele de 23 și 24 aprilie a înregistrat o neobișnuită intensitate, batalionul pierzînd 31 de oameni, între care 2 ofițeri și 3 subofițeri. Înaintarea nu poate fi, cu toate acestea, barată de inamic. De menționat faptul că, la intrarea (în 28 aprilie) a batalionului în satul „Vajani, unii cetățeni dau informații prețioase pentru identificarea rezistențelor inamice. Cîțiva din ei iau arme și grenade și intră în rîndurile noastre. Unul dintre ei, ce mergea spre un cuib de mitralieră, a fost secerat și a murit pe loc, iar altul a fost grav rănit la mînă“. Remarcabil exemplu de colaborare a populației locale cu ostașii români, cu scopul de a contribui la eliberarea, în timp cît mai scurt, a satelor în care aceasta trăia. Mai reținem, sub acest raport, mențiunea că satul Salas, în care s-a intrat la 30 aprilie, „era plin de partizani și partizane“. La 7 mai, batalionul — în marș spre Brno — trece prin Austerlitz, așezare al cărei nume avea rezonanțe istorice. Aici a aflat că „Germania a capitulat fără condiții“. În 8 mai se „comunică semnarea actului de capitulare a Germaniei“. Surprinzătoare a fost, desigur, poziția inamicului, care — „ori nu știe, ori nu vrea să știe despre capitulare — execută, în continuare, trageri cu artileria și aruncătoarele asupra batalionului“, care este obligat să-i „răspundă“. Chiar în ziua memorabilă de 9 mai 1945, batalionul este violent atacat, fiind rănit comandantul acestuia, căpitanul Ioan Munteanu, care este înlocuit cu căpitanul Vasile Alexandrescu.

Deci, în toate cele 70 de zile despre care ne informează *Jurnalul*, batalionul s-a angajat, de la prima și pînă la ultima zi, în temerare bătălii cu forțele inamice, oferind minunate pilde de dîrzenie și eficacitate, lovind cu putere disperatele rezistențe ale trupelor fasciste și înscrind în propria-i istorie cîteva pagini eroice, de o incontestabilă valoare morală și patriotică.

DIN JURNALUL DE OPERAȚII*

AL BATALIONULUI 1/26 DOROBANȚI DIN DIVIZIA A 2-A INFANTERIE (1 martie—9 mai 1945)

1 martie 1945

Batalionul 1/26 Dorobanți primește ordin să atace la ora 5,00 spre cota 645. Companiile 2, 1, 3 în linia I-a, vecini la stînga Bat. 2/26 Dorobanți, la dreapta Regimentul 31 Dorobanți.

* *Jurnalul de operații* a fost transcris (după documentul original) de Emil Paul Pop, fost comandant al Companiei 1-a din Batalionul 1, Regimentul 20 Dorobanți, Divizia a 2-a infanterie (vezi *Crista*, 1988, p. 297—319).

S-a crezut că în noaptea de 28.II/1.III inamicul se va retrage, dar contactul s-a menținut. Bat. 1/26 D. așteaptă să se facă legătura cu Regimentul 31 Dorobanți, deoarece rămîne un interval mare, prin scoaterea Companiei a 6-a din 26 Dor., ce făcuse legătura între Bat. 1/26 și Regimentul 31 Dor., iar la stînga să înainteze Bat. 2/26, pînă la ajunge la înălțimea Bat. 1, pentru a nu rămîne cu flancurile desco-perite.

Contactul este foarte strîns și distanța așa de mică între noi și inamic, încît artileria noastră nu poate face pregătirea atacului. Inamicul însă trage cu aruncă-toarele chiar pe linia I-a și în spate, pe P.C. batalion. Orice mișcare a noastră este sancționată de inamic cu foc bine ochit. Atacul nu progresează.

La ora 14,00 se primește ordin de atac pentru a cucerii cota 645. Atacul va fi sprijinit de artilerie timp de 10 minute (14,30—14,40).

Bat. 1/26 pornește cu stînga — Compania a 3-a — pentru a ajunge la aceeași înălțime cu toate companiile, deoarece Comp. 2-a fusese eșalonată spre stînga, pentru menținerea legăturii cu Bat. 2/26 D. Înaintarea noastră este oprită de focul viu al inamicului și terenul este inaccesibil.

Pierderi: 2 subofițeri răniți, 11 ostași răniți și un soldat mort.

2 martie

Bat. 1/26 primește ordin ca, la ora 3,00, să atace și să ocupe cota 643. În seara zilei de 1/2 martie batalionul avea la stînga Bat. 2/26 D., iar la dreapta Regimentul 31 Dorobanți, între acesta din urmă era un interval — observat de inamic —, o vale, și, astfel, inamicul a încercat să facă o incursiune prin acest interval, dar golul fusese de cu seară completat cu o grupă din Bat. 1/Reg. 1 Dolj, care a oprit infil-trarea inamicului.

La ora „H“, Bat. 1/26 împinge stînga — C 2 — care rămîne mai în urmă. În pădure este oprit de foc puternic inamic de la niște bordeie. Mai spre ziuă, C.2 (locot. Rădulescu Florea) continuă înaintarea începută și inamicul este pus pe fugă, lăsînd în urmă un mort, efecte și armament.

Compania a 2-a ajunge pe creastă pe aceeași linie cu compania 1 și Comp. a 3-a, unde este oprită, avînd pe inamic la 100 de metri. Deși s-a înaintat mai mult cu stînga, focul inamic a fost împrăștiat peste tot frontul batalionului și, astfel, avem, următoarele pierderi: 9 răniți și un mort.

3 martie

Bat. 1/26 este schimbat la orele 2,00 de către Bat. 2/95 și are ordin să se deplaseze în comuna Loneț, unde rămîne în rezervă de divizie. Timpul este schimbă-tor iar drumurile cu șuvoaie de apă din zăpada ce se topește grăbită de primăvară.

4 martie

Dimineată cu soare, apoi ninge și iar soare. Batalionul în rezervă. La ora 12,00, batalionul primește ordin să se deplaseze la Zabava, comună cucerită de Regimentul 31 Dorobanți. Deplasarea se face de-a lungul șoselei, iar mai aproape de sat bata-lionul ia formațiuni subțiri, prin flanc la distanță, pe lîngă un pîrîias sinuos. Că-ruțele însă se grăbesc să intre în sat și nu respectă eșalonarea în adîncime, întrucît vede și pe artileriști aglomerati și, astfel, fiind văzuți, inamicul deschide un foc de aruncătoare asupra lor. Sublocot. Rădășanu Constantin, promoție 1945, fiind în urma unei căruțe, este atins de schije de proiectil și moare. A fost găsit și re-cunoscut abia a doua zi.

5 martie

Batalionul 1/26 Dor. primește ordin să se deplaseze la Pliesovice. Este tot în rezervă de divizie. Batalionul se deplasează la orele 15,00. Comunele sînt apropiate, la 2—4 km depărtare. Se respectă înaintarea camuflată. Dl. colonel comandant este în capul coloanei. Nu avem pierderi.

6 martie

Batalionul se deplasează la Sasa. La ora 18,00 batalionul primește ordin să schimbe Bat. 2/31 Dorobanți. Până la ora 24,00 s-a făcut schimbul. Noaptea se dau patrulile de contact.

7 martie

Batalionul 1/26 Dor. primește ordin ca la ora 5,00 să atace pe direcția crestele din față. Batalionul atacă, trimițând patrulile de fiecare companie. Compania 1-a stînga, compania a 2-a dreapta, compania a 3-a în rezervă.

Legătura la stînga cu batalionul 2/26 Dor., la dreapta cu Rgt. 1 Dolj.

La 200 de metri patrulele se opresc, întîmpinînd rezistențe puternice inamice. Inamicul nu trage decît la distanță foarte mică. Ziua se caută a se relua înaintarea, dar inamicul ne oprește cu un baraj foarte puternic de aruncătoare. Este imposibil a se relua înaintarea.

Pierderi: un mort, un rănit.

8 martie

În dimineața zilei, la orele 5,00, Bat. 1/26 Dor. este schimbat din poziție de către Bat. 2/95 Inf. iar apoi face o deplasare spre dreapta 2 km și continuă înaintarea, fiind în linia a 2-a, avînd în față Regimentul 31 Dorobanți (Calafat). La ora 11,00 ajunge la Dobra Niva. În timpul trecerii spre Dobra Niva, într-o pădure rară sînt niște tancuri de lemn, pentru a ne induce în eroare. Cînd sîntem aproape de sat, inamicul deschide foc cu aruncătoare. Este rănit sublocot. Grigore Mihail. În Dobra Niva batalionul rămîne în rezervă de divizie. Noaptea se primește ordin de la Regiment pentru recunoașterea unei poziții, în vederea unui contraatac.

9 martie

Bat. 1/26 Dos. se găsește în rezervă. Se execută program administrativ.

10 martie

Bat. 1/26 Dor. în rezervă.

Se execută program administrativ și organizare.

11 martie

Bat. 1/26 în rezervă. Se execută program administrativ.

Inamicul execută trageri cu aruncătoarele asupra satului. Ne deplasăm spre marginea satului, aproape de gară. Pierderi din cauza bombardamentului: doi răniți.

12 martie

Bat. 1/26 se găsește pe crestele din fața gării în așteptare. Seara, la orele 10,30, se primește ordin să intrăm în dispozitiv, în spatele Bat. 2/26, care este în dreapta satului Podzamciuc. Această comună este complet arsă, n-au mai rămas decît pereții caselor.

În timpul deplasării nici o pierdere.

13 martie

La ora 6,00, Bat. 2/26 trimite patrulile pentru verificarea contactului. Inamicul se găsește la cota 622. La ora 10,00, Bat. 1/26 trimite o patrulă din compania a 2-a spre dreapta, pentru a face legătura cu aliații ruși. Patrula găsește flancul stîng al aliaților. Legătura se face prin deplasarea companiei a 2-a în linia 1-a. Atacul pornește cu compania a 7-a și a 6-a, care fixează de front, iar compania a 2-a manevrează spre stînga. Compania 1-a trimite un pluton comandat de sublocot. Deme-

trescu Aurel ca întărire la compania a 6-a (în spate). La orele 18,00 creasta cu cota 622 este cucerită, rămânând ca Bat. 2/26 (Compania a 7-a și a 6-a) să facă curățirea în stînga.

Bat. 1/26 se amplasează, cu compania 1-a și a 2-a, pe creastă iar compania a 3-a înapoi și eșalonată spre stînga, în spatele companiei a 5-a.

Timpul a fost frumos, cu soare toată ziua. Compania a 2-a a fost greu încercată. Pierderi: doi morți și 2 răniți.

Vecini: stînga Bat. 2/26 iar la dreapta aliații ruși.

14 martie

Bat. 1/26 primește ordin să coboare de pe creastă și să înainteze pe direcția cota 680, pentru a intercepta calea ferată, apoi șoseaua Dobra Niva—Zvolen.

Bat. 1/26 pornește la ora 7,30, cu compania 1-a și a 3-a în linia 1-a, compania a 2-a în linia a doua. Inamicul, ce mai fusese în pădure, s-a retras și batalionul ajunge la obiectiv, fără să deschidă nici un foc.

Focuri se aud în dreapta și în stînga, unde inamicul este angajat cu aliații și Bat. 2/26. Batalionul 1 are direcția moara.

După atingerea obiectivului, sîntem primiți cu focuri de infanterie de la cota 517 și focuri de artilerie și aruncătoare. După ce plecăm din cantonul de cale ferată, acolo se instalează P.C. de regiment. Imediat, inamicul încadrează — cu câteva proiectile de artilerie — cantonul.

Noaptea se dau patrurile de contact. Pierderi: 10 răniți.

15 martie

Bat. 1/26 primește ordin să continue înaintarea spre cota 680, în continuare Gunda.

Batalionul pornește la atac la ora 7,30, fără pregătire de artilerie. Inamicul s-a retras. Patrurile noastre trimise înainte au găsit mai mulți ostași inamici morți; li s-au ridicat actele.

Batalionul înaintează, cu compania 1-a și a 3-a în linia 1-a iar compania a 2-a în eșalonul doi, avînd la stînga Bat. 2/26, iar la dreapta aliații ruși, care pornesc odată cu noi.

Batalionul 1/26 înaintează pe versantul din dreapta cotei 680 iar cînd comp. 1-a și a 3-a ajung în luminișul de unde se vede Ostroluca — creasta, cu cota 680, are încă inamic. Compania a 7-a dă lupta cu ei.

Se spunea, de către organele superioare, că nu avem inamic și că numai voim să înaintăm, dar comandantul regimentului vine pe linia 1-a, cu maiorul Popescu Eugen și sînt primiți cu un violent baraj de aruncătoare, în care își găsește moartea bunul maior Popescu Eugen, comandantul Bat. 2/26 Dor.

Pe versantul unde Bat. 1/26 înaintează este încă iarnă, cu zăpadă pînă la genunchi, iar pe celălalt, din stînga, e primăvară. Inamicul trage continuu cu aruncătoarele, chiar și noaptea. Se trimite patrurile de contact; inamicul ocupă încă cota 680.

Pierderi: 2 răniți de schije de aruncătoare.

16 martie

Bat. 1/26 are ordin să înainteze pe direcția confluența pîrului (fără nume) spre Hron unde, ajungînd, va rămîne în apărare.

Batalionul 1/26 pornește la atac numai prin pădure, la ora 14,02. Pînă la această oră a perfectat dispozitivul de atac, deoarece, din cauza ceței, era direcționat spre nord-vest, în loc de nord. Către ora 14,00 se înseninează ușor. În linia 1-a se află comp. 1-a și a 3-a, compania a 2-a în linia a doua. Batalionul are la stînga Bat. 2/26 iar la dreapta aliații ruși, ceva mai înapoi. Se înaintează cu multă precauțiune. Cînd ajunge la 800 de metri de confluență se primește foc de la gura confluenței și de pe înălțimile din dreapta și stînga. Inamicul trage cu arme automate și bate valeda cu aruncătoare.

În urma batalionului nostru se află Bat. 1/Rgt. 1 Dolj, compania 1-a comandată de sublocot. Pantazoglu, care are misiunea de a curăți creasta de inamic. Compania este primită cu focuri puternice.

Bat. 1/26 stă ca un cui bine înfipt, spre gura văii. Inamicul nu observase la timp înaintarea batalionului pe versantul din stînga. Terenul este greu accesibil, fiind accidentat și acoperit cu pădure de fag și brad. Se primesc continuu focuri de infanterie. Inamicul iluminează cîmpul cu rachete iar focurile nu încetează pînă noaptea tîrziu. Nu avem pierderi.

17 martie

Bat. 1/26 continuă înaintarea pînă aproape de vărsarea pîrîului în Hron. Inamicul, care a rezistat pe înălțimile din dreapta și stînga văii aproape toată noaptea, spre ziuă s-a retras. Aliații ruși aduc bărci, pentru a trece Hronul. Dimineața plouă, apoi ceață, pentru ca la urmă să se însenineze. Timpul foarte schimbător. Către ora 10,00, batalionul este schimbat de pe poziție de către ruși. Batalionul se retrage prin pădure, înapoi spre satul Bacurov, unde stă noaptea de 17/18 martie. Avem un mic conflict cu aliații pentru cantonament. Pentru ziua de 18 se proiectase program administrativ.

18 martie

La ora 10,00, Bat. 1/26 primește ordin să fie gata de marș pentru ora 12,00. Se pornește abia la ora 14,00, deși fusesem gata la ora ordonată. Timpul este frumos, cu soare. Trecem prin Dubove, apoi peste dealuri, prin pădure, spre Kozelnic, revenim la șosea pînă la Sklene Teplice (stațiune balneară), unde cantonăm la ora 1,00. Localitatea este ocupată de aliații ruși și abia găsim cîteva camere, așa că majoritatea oamenilor dorm pe afară, după un marș așa de lung.

19 martie

La ora 10,15, comandanții de batalioane sînt chemați la recunoaștere, dar se întorc peste cîteva minute, deoarece divizia nu dăduse încă ordin. La ora 12,00 pornesc din nou și în urmă batalionul. Poziția este cam la 12 km. Urcăm și coborîm prin munți și văi, ajungem la noua poziție la ora 21,00. Schimbăm un regiment sovietic în regiunea Vieska Ladomir. Rușii au foarte mult material de aruncătoare și artilerie. Trag foarte mult asupra satului Vieska. Abia la ora 2,00 din 20 martie s-a terminat înlocuirea pe poziție. Inamicul foarte activ, cu focuri de arme automate și aruncătoare, mai rar cu bombardamente de artilerie. Totuși, poziția inamică nu a putut fi cucerită de aliații ruși, care aveau mai mult material și guri de foc. Am venit noi, Bat. 1/26, ca să-i distrugem.

20 martie

Timp frumos. Bat. 1/26 are ordin să organizeze apărarea pe această poziție. Dispozitiv: compania 1-a la dreapta, compania a 3-a la stînga, compania a 2-a înapoia companiei 1-a. Legătura cu aliații la dreapta cade în sarcina companiei 1-a. La stînga Bat. 2/26.

Deși batalionul are ordin scris de apărare, totuși la ora 12,00 primește ordin să atace și să ocupe satul Vieska. Prin această acțiune, nu am făcut altceva decît că ne-am descoperit, iar inamicul a răspuns cu focuri puternice de toate calibrele.

Pierderi: 2 răniți, 2 morți.

La ora 15,00 batalionul primește din nou ordin de înaintare. Nu poate înainta. Seara avem 2 răniți. Inamicul își întărește poziția iar noaptea își împinge patrulele pînă aproape de linia noastră și aruncă cu grenade. Instalează rețele de sîrmă.

21 martie

Inamicul se apropie mult de poziția companiei 1-a și a 3-a. Aruncă grenade. Se strecoară în intervalul dintre compania a 3-a și Bat. 2/26, instalînd un post înaintat între viroagă, pe șoseaua ce este limită între batalioane. Ora „H” este ora 8,00. Nu se pot observa tragerile de artilerie ce ar fi pregătit atacul cu cîteva bombe, întrucît pe Hron este ceață deasă și acoperă satul Vieska și Ladomir. Mai tîrziu, după ce se ridică ceața, se renunță la atac.

Pierderi: 5 ostași răniți de schije.

22 martie

Bat. 1/26 în apărare. Schimb de focuri de infanterie și rar de artilerie. Se observă la inamic circulație de mașini și căruțe. Se continuă observarea. Nici o pierdere.

23 martie

Bat. 1/26 în apărare. Poziția este în câmp deschis și nu permite nici o împropătare cu muniții și nici aducerea hranei, decît în timpul nopții. La ora 16,00 aliații din dreapta au ordin de atac. Regimentul trimite două grupe din compania de pionieri, sub comanda sublocot. Gheorghiu, pentru a face legătura și să înainteze odată cu stînga aliaților.

Atacul începe la ora 16,00 cu o pregătire de aruncătoare de 120 mm, dar inamicul este foarte dirz și răspunde cu foc tot atît de puternic. Atacul nu reușește. Nu avem pierderi.

Se menține legătura cu rușii, pentru care este însărcinat locotenentul Rădulescu Florea, comandantul companiei a 2-a.

24 martie

Bat. 1/26 în apărare se pregătește pentru predarea sectorului. S-a primit ordin, din seara de 23 III, că batalionul va fi schimbat de către vinătorii de munte. Vinătorii încep să vină pe la ora 17,00.

La ora 21,00, s-a terminat schimbul. Poziția noastră este preluată de către locot. col. Tudose Ștefan, comandantul batalionului 5 vinători de munte — moți.

/ Bat. 1/26 se pune în marș la ora 22,00 spre Sklene Teplice iar de aici spre Banke, unde ajunge la ora 2,00, din 25 III. Marșul spre Banke s-a făcut numai pe șosea, dar drumul, urcînd mereu, a fost greu mai ales pentru cai, dintre care cîțiva au murit.

25 martie

Batalionul ajunge la Banke la ora 9,00. Se execută program de odihnă, apoi program de curățirea armăturii și oamenilor. Timp frumos și cu soare de primăvară.

26 martie

De la data de 17 februarie 1945 și pînă la 26 martie 1945, batalionul a fost comandat de căpitanul Constantin Dudău. Azi revine la comanda batalionului căpitanul Aurel Luptea. Se execută program administrativ și de organizare. Comandantul batalionului la recunoaștere.

Seara, la orele 23,00, după adunarea ce a avut loc pentru organizarea subunităților, batalionul primește ordin ca să se încoloneze pentru marș spre Vihne, apoi un km nord Zahore, pe malul Hronului. Mărșăluim toată noaptea. Pînă la Vihne pe șosea iar de acolo, spre Zahore, numai pe poteci de dealuri împădurite.

27 martie

Bat. 1/26 se instalează în apărare. La ora 7,30 dispozitivul este realizat pe malul Hronului, 1 km nord Zahore.

Oamenii se odihnesc, fiind obosiți de drum, observarea fiind asigurată de pîn-dari la puștile mitraliere.

28 martie

Bat. 1/26 primește ordin să susțină cu foc încetarea de a trece Hronul cu bărcile a Regimentului 31 Dorobanți, care nu reușește. La ora 13,00, batalionul primește ordin ca imediat să se desprindă de pe poziție, chiar văzuți de inamic, și să ia direcția Virne, unde se va incolona, pentru a mărșălui spre Banska Stiavnița. Compania 1-a se desprinde mai greu, deoarece este bine văzută de inamic, care nu trage.

Cînd ieșim însă din Zahore inamicul trage cu aruncătoarele asupra Bat. 1/26, dar nu rănește pe nimeni.

La Virne regimentul se încolonează și mărșăluiește pînă la Banska Stiavnița.

29 martie

La ora 2,00 ajungem la Banska Stiavnița, chiar la ieșirea de vest, de acolo ne întoarcem spre centru, unde era făcută cartiruirea. Se dă trupei hrană rece, conserve, zahăr și pline. La ora 4,15 deșteptarea pentru a porni mai departe. De data aceasta cu mașini. Debarcăm într-un sat de cîmpie la orele 9,00 și stăm în odihnă pînă la orele 12,00, cînd sîntem imbarcați pe alte mașini și trecem peste Hron. Peste tot se observă urmele unui atac viguros din partea aliaților. Sate arse! Pozițiile inamice distruse! Debarcăm în satul Prilepi la ora 14,30. Nu se aude nici un foc de infanterie sau artilerie.

Cantonăm și executăm program de curățire. Trenurile de luptă au rămas mult în urmă.

30 martie

Bat. 1/26 în cantonament la Prilepi. Se primește ordin să fie gata de marș pentru ora 16,00. Pînă la această oră se va executa program de curățenie.

La ora 16,00 batalionul este încolonat pentru marș. Se amîină plecarea peste două ore. După două ore se primește ordin ca batalionul să rămînă pe loc, gata oricînd de marș.

31 martie

La orele 2,30 se primește ordin telefonic ca la ora 9,30 Bat. 1/26 să fie încolonat pentru marș. La această oră dl. colonel comandant adună ofițerii pentru anumite observații, apoi pornim spre satul Obice, unde ajungem la ora 13,00. Se continuă cu programul administrativ. Este ajunul paștelui romano-catolic. Casele sînt curate iar populația face pregătiri pentru ziua mare a învierii lui Cristos. Trenurile de luptă o parte au sosit, dar unele căruțe au rămas mult în urmă din cauza cailor slăbiți și obosiți.

La ora 24,00 primim ordin de deplasare.

1 aprilie 1945

Bat. 1/26 în ziua de 31 martie se găsea la Obice. La ora 24,00 primește ordin de marș spre Esnova, aproape de riul Nitra. La ora 1,00, batalionul pornește și face cca 25 de kilometri, după care în formațiuni de apropiere pe direcția cota 240/500 m nord șoseaua Esnova—Clatova—Epatovice.

Bat. 2 în linia 1-a, batalionul 1 în linia a 2-a, cu compania 1-a la stînga, comp. 2 flancgardă de legătură la dreapta; batalionul 2 cu aliații, compania a 3-a la dreapta, în dispozitivul Bat. 1.

Se ia contactul cu inamicul instalat pe cota 240. Bat. 2 este oprit. Bat. 1 caută să facă o manevră pe la stînga, pentru a cădea în spatele inamicului, pe drumul de urcare ce duce la Nedamonte, situat pe malul Nitrei. Manevra nu reușește, întrucît inamicul este organizat și face față manevrei, avînd un cap de pod peste rîu, rămas încă după retragerea lui de pe Hron.

Pierderi: 2 morți și 2 răniți dintre ostași.

2 aprilie

Bat. 1/26 are ordin să înainteze pe direcția drumul de care dintre cota 240 și 230, cu misiunea de a ocupa satul Nedamonte.

La ora 9,00, batalionul pornește și la ora 10,30 satul Nedamonte este ocupat în întregime. Inamicul s-a retras peste Nitra și nu trage nici un foc.

Patrulele ne semnalează că inamicul, în număr neînsemnat, se găsește peste Nitra. Podurile peste apă sînt distruse de inamicul ce este în continuă retragere din cauza presiunii noastre. Satul Nedamonte este în bună stare și n-a suferit bombardamente. Timpul este frumos. Este ziua a 2-a de paști romano-catolic.

La ora 17,00 primim ordin să ne deplasăm către satul Mal Bosai.

Mărșăluim pe șoseaua de pe malul Nitrei.

Nici un foc de la inamic. Nu avem pierderi. La Mal Bosai stăm două ore, apoi trecem Nitra peste punți făcute peste rămășițele unui pod ce fusese distrus de nemți. Mărșăluim toată noaptea peste cîmp, pe lîngă o cale ferată și diferite localități, pînă în satul Vitkovțe, unde trebuie să-i schimbăm pe ruși.

3 aprilie

Batalionul ajunge în satul Vitkovțe la ora 7,30, unde rușii nici nu au așteptat să-i schimbăm și au plecat. Ocupăm poziția și peste trei ore primim ordin de marș, iar poziția este predată, fără forme scrise, Regimentului 13 călărași. Predăm și pornim.

Ajungem în satul Boina, unde staționăm pînă la noi ordine. Dimineața timpul a fost frumos, iar după masă, pe la ora 17,00, începe un vînt, se înnoarează și apoi plouă. Inamicul este mult departe. Așa se explică marșul continuu, fără odihnă, al nostru. Spre seară, primim ordin că la ora 2,00 continuăm marșul. Ne organizăm pentru odihna de noapte.

4 aprilie

La ora 2 deșteptarea. Pornim la ora 3,30, iar la ora 12,15 ajungem în localitatea Banca, de lîngă stațiunea balneară Pystiani, lîngă riul Vah. Aici comandantul Bat. 1/26 adună unitatea, pentru a-i comunica plecarea în concediu de 22 de zile, în care timp la comandă rămîne dl. căpitan Munteanu Ioan, venit acum pe front.

La ora 14,30, Bat. 1/26 primește ordin de deplasare spre satul Modrova, unde se va instala în apărare, la cota 161, făcînd siguranța flancului drept al diviziei a doua.

Ajunși în acest punct, batalionul se instalează, avînd următorul dispozitiv: compania 1-a la stînga călare pe șosea, compania a 3-a la dreapta pe înălțime, iar compania a 2-a în rezervă, spre dreapta dispozitivului.

Se trimite patrule pînă în satul Gubina, care este la 4—5 km.

Inamicul a fost semnalat prin pădurile din dreapta satului și în satul Luca și Modrova. Apărăm flancul drept al diviziei a doua, deși capul de pod amic peste riul Vah este realizat și mărit. Sîntem detașament divizionar, cu artilerie și A.C. Noaptea nici o acțiune.

Nu avem pierderi.

5 aprilie

Bat. 1/26 trimite patrule de recunoaștere în satul Gubina. Dincolo de această localitate șoseaua este minată. Divizia trimite pionieri pentru deminare. Inamicul s-a retras peste Vah.

Patru la comandă de subloc. Demetrescu Aurel ordonată de divizie, a fost în satul Luca, unde trupele amice au pătruns. Șoseaua a fost deminată și se poate circula.

Batalionul primește ordin de deplasare. La ora 17,00 pornim spre Horni Streda nah Vahom — canton No. 3 pe calea ferată, dincolo de Vah. Trecem prin frumoasa localitate Pestiani. Podurile peste Vah sînt distruse dar s-a improvisat o punte peste vechiul pod distrus. Trecem prin centrul orașului, apoi pe șoseaua betonată ce duce spre nord, paralel cu riul Vah. Ajungem la cantonul unde trebuia să găsim regimentul — după cum primisem ordin de la divizie. Găsim aici compania de pionieri din 31 Inf., care nu ne poate da informațiuni unde se află Regimentul 26. Comandantul batalionului și adjutantul, însoțiți de doi agenți, pornesc pe întuneric spre satul Pobedim. Întîmplarea face să găsim P. C. Regiment 26 Dorobanți. Trimitem agenții înapoi și aduc batalionul în sat, unde rămînem în rezervă de divizie.

Noaptea dormim în case!

6 aprilie

Batalionul primește ordin să se deplaseze la ora 10,00 spre moara 2 1/2 km sud de satul Podolie. Stăm aici pînă la ora 4,00, cînd pornim la Masovec nah Vahom, la dispoziția Regimentului 1 Dolj, care se instalează în apărare pe șoseaua și calea

ferată ce duc spre orașul Nove Mesto. Noaptea este liniștită. Se văd doar focurile din Nove Mesto, ard cazarmile de la marginea orașului, unde Regimentul 1 Dolj a ajuns cu cele două batalioane. Inamicul, în retragere, aprinde totul. Nu avem pierderi.

7 aprilie

Bat. 1/26 primește ordin de deplasare la ora 3,00 spre comuna Ciactice, unde se află Regimentul 26 și rămânem la dispoziția lui. Pornim la ora 5,30 și sintem la Ciactice la ora 7,00. Inamicul nu trage. Pe tot frontul este liniște. Regimentul ne ține în rezervă, căci batalionul 2 este în contact cu inamicul pe înălțimile din fața satului. Compania 1-a trimite patrule de cercetare. Inamicul la 300—400 m pe panta dealului din față. Foc rar de la inamic, care de altfel observă toată mișcarea noastră din sat. Rămânem pentru noapte în cantonament. Nu avem pierderi.

8 aprilie

La ora 5,30, Bat. 1/26 primește ordin de deplasare spre dreapta, deoarece Bat. 2/26 este schimbat de pe poziție de către Regimentul 94 Infanterie. Ne deplasăm, și după ce Bat. 2/26 face legătura cu Regimentul 94 la stînga, înaintăm spre satul Dolni Bziņte.

Inamicul nu trage decît de la distanță mică. Se ia contactul și inamicul, fiind surprins, se retrage, lăsînd în urmă morți, răniți și materiale. Regimentul 94 a capturat prin lupte o mașină amfibie în bună stare. După ce pune stăpînire pe sat și pantele din fața lui, inamicul trage asupra noastră cu tunurile de asalt, al căror amplasament se observă foarte bine. Pe crestele de mai sus se observă cum inamicul circulă în toate părțile. Poziția lui este distrusă și dezorganizată. Ne organizăm pentru noapte în această localitate.

Nu avem pierderi. Avem un prizonier, capturat de compania a 3-a.

Tragerile artileriei inamice au produs pierderi simțitoare la Bat. 2/26.

9 aprilie

Bat. 1/26 primește ordin să înainteze la ora 7,00 în direcția n.v. spre satul Hrabove și să pună stăpînire pe înălțimile de nord ale satului. Batalionul înaintază și pune stăpînire pe sat, apoi pe înălțimi. Inamicul este retras mai mult spre dreapta, unde este sectorul Bat. 2/26 și trage cu aruncătoarele pe valea dintre satul Dolni Bziņte și Vrāvca. Timpul este frumos, cu soare și puțin vînt. Peste tot se observă lucrări mari de apărare A.C. și șanțuri de tragere. După ce se ocupă satul și înălțimile de mai sus, Bat. 1/26 primește ordin să treacă în dispozitiv de apărare în dreapta Bat. 2/26, care se găsește pe pîntenul n.e. Deplasarea se face la ora 16,30 și imediat se procedează conform ordinului. Inamicul trage în acest sector cu artilerie și aruncătoare din direcția satului Morāvca-Lescovo.

În direcția nord satul Vrāvca, o mașină cu partizani slovaci.

Locot. Rădulescu observă mașina și, crezînd că este tun de asalt german, trage cu mitralierele și aruncătoarele asupra ei. Chestiunea a fost lămurită de un partizan, care venise pentru aceasta.

La ora 19,00 primim ordin de marș spre satul Ludina — spre înapoi — 2 km vest Dolni Bziņte, unde vom aștepta alte ordine.

La ora 20,00 primim ordin să stăm pe loc și să organizăm poziția pentru apărare, cu plan de foc bine încheiat. Se procedează imediat la îndeplinirea noului ordin.

10 aprilie

Bat. 1/26 primește ordin să organizeze poziția, executînd lucrările necesare apărării. Este anunțată inspecția comandantului de brigadă, divizie și a ministrului de război, dl. Vasiliu Rășcanu.

Se execută lucrările în ordinea de urgență, se întocmesc schițe cu planul de foc.

11 aprilie

Batalionul execută lucrări de apărare. Vine în inspecție dl. colonel Runceanu, noul comandant al brigăzii. Se fac amenajările ordonate în urma inspecției.

12 aprilie

Batalionul perfecționează lucrările și așteaptă inspecția comandantului de divizie. Aceasta are loc între orele 11,30—13,30. Dl. general Voicu inspectează poziția regimentului.

Noaptea așteptăm. Sîntem pregătiți de plecare, ca de obicei.

13 aprilie

Bat. 1/26 primește ordin să înainteze și să intercepteze șoseaua ce pleacă din Morava Lesco spre nord. Batalionul pornește la ora 8,30. Sîntem instalați la ora 11,30. La ora 17,00 primim ordin să părăsim poziția și să ne întoarcem la Vrzavca unde ne așteaptă regimentul. La ora 18,00 sîntem în marș. Cînd ajungem la Vrzavca începem o ploaie cu tunete. Pornim spre Tura, dar ne oprim la Ludina, unde așteptăm să se scurgă coloana Rgt. 9 Artilerie, după care urmează Regimentul 26 Dorobanți.

14 aprilie

Abia la ora 6,00 dimineata coloana artileriei s-a scurs, întrucît era de urcat o culme ce a încetinit marșul întregii coloane a Diviziei a doua de infanterie.

Sîntem în marș spre Mocri Hai. Este ora 20,00 și abia sîntem la Padoșovțe. Cantonăm aici.

15 aprilie

La orele 1,30 pornim din Padoșovțe și trecem prin Mocri Hai, apoi prin Sclavița, trecem riul Morava pe un pod de vase și ajungem în comuna Rohateț la orele 16,00, unde cantonăm. Batalionul execută program administrativ de curățire. Inamicul a fost crunt bătut peste Morava și în localitatea Rohateț, unde se află artileria rusă sînt numeroase cadavre ale inamicului. De la cantonamentul nostru, linia 1-a este la 1 500 m în pădure. Peste noapte, sentinele și patrulă în cantonament.

16 aprilie

Din ordinul Diviziei a doua de infanterie în această zi se execută program administrativ. Linia 1-a, unde aliații ruși sînt în contact cu inamicul, este la 2 kilometri.

La orele 10,00 adunarea ofițerilor pentru comunicarea observațiilor făcute de către dl. colonel Runceanu, comandantul brigăzii.

La ora 17,00, batalionul primește ordin să intre în poziție, schimbînd un sector al aliaților. Schimbul se termină abia la ora 24,00.

Dispozitivul batalionului: compania a 2-a călare pe calea ferată, compania 1-a la stînga, compania a 3-a în apocia stîngii.

În sectorul companiei a 2-a arde o șură de paie la cantonul de cale ferată, luminînd întregul sector al batalionului. Inamicul, în imediată apropiere, la 150—200 m.

La dreapta avem Regimentul 31 Infanterie, iar la stînga Bat. 2/26 Dorobanți.

17 aprilie

Inamicul aproape la cca 200 m. Trage cu armament automat. Dimineata, la ora 7,00, atacăm dar abia se înaintează 100 de metri și avem doi răniți. După masă primim ordin de înaintare. Inamicul contraatacă, dar este oprit de focul nostru la 40—60 de metri.

Aliații nu cred că avem inamic!

Dl. general Voicu și dl. colonel Runceanu vin la canton, unde este compania a 2-a, pentru a se convinge de existența inamicului, care este foarte aproape.

La ora 22,00, inamicul contraatacă din nou cu strigăte de ură, dar este respins.

Soldații Cojocaru Oprea și Stancu Ion prind un soldat german (Wilhelm Sikans) din Regimentul 663, Divizia 182 Infanterie. Soldatul prizonier ne informează că în fața noastră este o unitate de soldați și ofițeri reabilitanți.

Din cauza contraatacului dat de inamic focul nostru de infanterie și artilerie nu încetează toată noaptea. La fel și al inamicului.

18 aprilie

Spre ora 5,00 focul inamic a încetat. La ora 7,00 batalionul are ordin să atace. La această oră, fiecare companie trimite patrulă în față, care constată că inamicul s-a retras. Înaintăm 9 km în stînga căii ferate ce duce spre Brno și la încrucișarea de cale ferată din fața localității Morava Pisek, unde întîlnim rezistențe puternic instalate în fața fabricii de zahăr.

La ora 17,00 încercăm să atacăm aceste rezistențe, dar nu reușim. Din nou comandanții diviziei și brigăzii de infanterie vin la fața locului, pentru a se convinge. Ne organizăm pentru noapte. Terenul este frămîntat, cu rambleu de cale ferată, canale, viaducte, gropi și băltoace, pădure, unde inamicul stă bine ascuns și e greu să-l poți descoperi.

19 aprilie

Bat. 1/26 are ordin să atace la ora 6,00. Se înaintează pînă la canal (200 m); compania a 2-a susține cu foc o ambuscadă a Regimentului 31 Inf. care face șapte prizonieri germani. Focul de infanterie inamic este foarte puternic. Mai slab cel de aruncătoare și de artilerie. Comandanții brigăzii și regimentului vin în linia 1-a.

Pe la ora 20,00, grupa caporalului Paloș Gheorghe, cu soldații Olăeru Toader și Mihăiță Petru, înaintează spre fabrica de zahăr și, sub podul de cale ferată, aruncă grenade. Inamicul fuge, alții sînt răniți și unul mort. Ei lasă o mitralieră, 5 puști, 2 măști de gaze și muniție. Cuibul inamic este distrus.

Prin înaintarea pînă la canal s-a capturat pe calea ferată 60 de vagoane încărcate cu diferite materiale: piei de oaie, sămînță de floarea soarelui, de in, moitoare de avion și de automobil, bombe de avion etc., inventariate de regiment.

Pierderi un rănit.

20 aprilie

Batalionul încearcă să înainteze, însă este oprit de focul inamic și se instalează în apărare, menținînd foarte strîns contactul la 40—50 m de zona în care se luptă cu grenade. Nu se poate înainta (avem 5 răniți). Domnii comandanți de divizie și de brigadă vin din nou pe poziție, în linia 1-a. Mai tîrziu, se trece peste canal și batalionul ajunge pînă la 100 de metri de fabrică, pe un alt rambleu de cale ferată, unde rămîne să se organizeze peste noapte. Pe la orele 22,00, inamicul simulează un contraatac cu strigăte de ură. Se execută trageri de oprire și inamicul este oprit din înaintare.

21 aprilie

Batalionul caută să se infiltreze în poziția inamică și să ocupe fabrica, dar focul puternic de mitraliere inamic ne oprește. Dl. comandant de Corp de armată, general de divizie Niculescu Cociu, împreună cu comandantul de divizie vin pe poziție, pentru a se convinge personal de dificultățile luptei. Inamicul trage rafale scurte de mitraliere și mai rar foc de artilerie pe tot frontul. Pierderi: un soldat mort.

22 aprilie

Bat. 1/26 se găsea la 100 de metri în fața fabricii de zahăr, în stînga căii ferate Morava—Pisek.

În urma vizitelor făcute pe linia noastră din partea domnilor generali, [aceștia] ne-au dat sugestia cum s-ar putea ataca și ocupa fabrica, precum și localitatea Morava Pisek. Inamicul era în fața noastră, la 40—50 de metri, și trăgea cu armament automat și cu grenade, iar din spatele fabricii și din sat se primeau focuri de aruncătoare și artilerie.

În ziua de 22 aprilie, la ora 12,00, s-a ordonat reluarea înaintării, cu misiunea de a ataca și ocupa fabrica și localitatea, interceptându-se șoseaua Bzeraveț—Morava Pisek.

Batalionul, în urma unei mici pregătiri de artilerie și tragere cu aruncătoare de 81,4 mm și de 60 mm, avînd la stînga Bat. 2/26 iar la dreapta Rgt. 31 Inf., încearcă înaintarea prin patruile dar focul inamic, foarte apropiat, de armament automat, din toate părțile, îl oprește. Batalionul, fiind hotărît a executa ordinul de atac, procedează la manevrarea fabricii, astfel: se trimit două grupe din compania a 2-a prin sectorul Rgt. 31, pentru a cădea în spatele inamicului din fața fabricii. Concomitent, comp. 1-a și a 3-a atacă spre stînga fabricii. Inamicul este surprins de acest atac fără pregătire de artilerie ce se produce pe la orele 16,30. Cei din prima linie sînt surprinși și făcuți prizonieri. Se capturează astfel, în mod succesiv, un total de 12 prizonieri germani. Prin această acțiune, moralul soldaților este ridicat și pătrund în fabrică iar apoi, în mod treptat, se ocupă localitatea și se interceptează șoseaua menționată.

Companiile nu mai pot înainta, fiind oprite la liziera de n.v. a localității, unde sînt primite cu foc puternic de arme automate din pădurea de brad. Se instalează în apărare.

În timpul acestei frumoase acțiuni și urmată de un succes impresionant, dl. colonel Ionescu, comandantul Regimentului 26 Dorobanți, a fost tot timpul în primele linii, unde s-a convins personal de forța inamicului și de înfrîngerea sa de către ostașii batalionului nostru. D-sa a numărat 12 morți pe cîmpul de luptă și alți răniți. Din partea noastră am avut: 2 morți și trei răniți dintre ostași.

La ora 20,30, dl. comandant al regimentului, colonel Ionescu, s-a retras la P.C. comandă de regiment, dînd în prealabil ordine precise pentru organizarea și păstrarea terenului cucerit.

Se fixează locul P.C. batalion, apoi al companiilor, postul de prim ajutor și se fac legăturile telefonice. Se organizează sentinele și patrule. Se ordonă tuturor comandanților vîgilență sporită pentru apărarea poziției.

La ora 22,00, inamicul trage cu artileria asupra gării și contraatacă în sectorul Regimentului 31. La ora 22,30, un bombardament puternic de artilerie și aruncătoare, combinat cu focuri de infanterie, se deslănțuie asupra sectorului Bat. 1/26, din direcția pădurii de brazi. Inamicul contraatacă. Căutăm să obținem legătura cu regimentul, dar aparatele telefonice sînt defecte. Orice încercare de reparare este zadarnică. La fel, sublocot. Grădinaru din Rgt. 9 artilerie nu poate obține legătura, așa că nu se pot executa tragerile de oprire decît cu brandurile de 81,4 mm și cele de 60 mm ale batalionului.

Inamicul asaltează, strigînd ura, în sectorul companiei a 1-a, cu efective apreciate la 200 oameni. Dispozitivul companiei a fost pătruns. Comandantul companiei 1-a se retrage spre mijlocul satului. Din ordinul comandantului de batalion, căpitan Ion Munteanu, se ocupă încrucișarea de drumuri, unde se încearcă oprirea inamicului. În același timp, inamicul atacă și sectorul companiei a 3-a, încercînd a face o învăluire pe la sud de sat.

Legătură cu companiile nu mai există. La încrucișarea de drumuri am putut relua legătura telefonică cu regimentul, raportîndu-se situația comandantului. Văzînd că orice încercare de a opri pe inamic este zadarnică, s-a ordonat companiilor 1-a și a 3-a să se retragă pe calea ferată, în poziția inițială. Contraatacul în sectorul regimentului 31 se produsese cu citva timp mai înainte și companiei a 2-a, fiind atacată cu focuri apropiate, i s-a ordonat replierea pe poziția din fața fabricii și aplicarea planului de foc la teren.

În urma contraatacului am suferit pierderi în oameni și material, după cum urmează: un ofițer medic și 7 sanitari, 2 morți și 3 răniți dintre ostași, 3 puști mitraliere, 1 armă ZB, 1 mitralieră, toate aceste deservite de cei morți și răniți.

Avînd în vedere că ocuparea și organizarea localității cucerite s-a terminat abia seara pe la ora 22,00, fără a se fi putut realiza curățirea localității, s-a ajuns la concluzia că satul trebuia bine cercetat prin toate colțurile și curățat de elementele suspecte, întrucît au fost partizani ai inamicului care au deschis foc asupra noastră din curțile caselor.

23 aprilie

Bat. 1/26 se găsește pe poziția inițială. Sintem cu toții obosiți. Toată noaptea s-a procedat la reorganizare și dotare cu armament și munițiuni. Se mai primesc 15 ostași de fiecare companie din batalionul de marș, ce face instrucție în spatele poziției.

Inamicul, foarte aproape, este instalat iarăși pe vechea poziție din fața noastră la 50—100 de metri. Am construit și amplasamente noi, camuflate cu crengi verzi. Trimitem patrulă. Nu se poate înainta. Artileria noastră și-a reglat tragerea. Seara ne vine și restul din batalionul de marș, așa că efectivul unei companii trece de 60 de oameni față de 19—20 cît a fost la atacul anterior!

24 aprilie

La ora 9,00 începe o masivă pregătire de artilerie și aruncătoare de toate calibrele. Batalionul pornește la atac, pentru a recuceri fabrica și localitatea. Inamicul, foarte dîrz, nici nu se mișcă, totuși trebuie să executăm ordinul. Compania a 2-a atacă fabrica, care este recucerită destul de repede, în legătură cu compania 1-a, care se află la stînga, iar compania a 3-a pe șosea. În noaptea trecută începuse să ardă în urma bombardamentului artileriei noastre. Arde și acum. Compania 1-a înaintează foarte greu, căci este stînjinită de focurile de flanc de la pădurea de brazi și căsuța de pe pantă. Compania a 3-a este împinsă și ea în linia 1-a, astfel că acum întreg batalionul este în strîns contact cu inamicul. În rezervă de batalion primim compania de pionieri a regimentului.

Sintem nevoiți să încercăm, cu orice risc, înaintarea. Nemții din curtea fabricii se văd fugind sub focul aruncătoarelor noastre. Reușim să înaintăm cîteva sute de metri tirîș și pe brînci. La ora 14,00 localitatea a fost cucerită, iar batalionul se pregătește să organizeze apărarea.

În acest atac este rănit comandantul companiei a 1-a, căpitanul Chiriță Ioan și sublocot. Pogănceanu. În total pierderi: 2 ofițeri, un subofițer mort, 2 subofițeri răniți, 17 ostași răniți, 3 ostași dispăruți și 6 ostași morți. Total pierderi: 31.

25 aprilie

A trecut noaptea, dar cu multe griji. Fabrica arde continuu. De la inamic nici un foc. Se va relua înaintarea la ora 8,00, așa este ordinul. S-a reluat înaintarea abia după masă, la ora 13,30. Compania 1-a și a 3-a procedează la curățirea pădurii, iar comp. a 2-a înaintează în legătură cu Regimentul 31. La orele 21,00 s-a terminat curățirea pădurii de brazi iar Regimentul 31 a intrat în satul propriu-zis Morava Pisek. Se procedează la verificarea legăturilor. La stînga este Regimentul 1 Dolj, distanța este 1 km; deoarece ei n-au putut înainta. Acest interval a fost completat cu plutonul de cercetare al regimentului. Se întocmește planul de foc și companiile se amplasează la teren. Se trimite patrulă de contact. Pierderi: 6 răniți.

26 aprilie

Batalionul are ordin să reia înaintarea la orele 8,00 dimineața, în modul următor: compania a 2-a înaintează odată cu flancul stîng al regimentului 31, iar compania a 3-a va aștepta pînă ce Regimentul 1 Dorobanți vine la înălțimea companiei a 3-a.

Regimentele 1 Dolj și 31 Dorobanți nu pot relua înaintarea și, astfel, rămînem pe același loc și dispozitiv. Nu avem pierderi.

27 aprilie

Batalionul are ordin să înainteze odată cu stînga și cu dreapta.

Pe la orele 12,30, Regimentul 1 Dorobanți ajunge la înălțimea companiei 3 și reluăm înaintarea pe direcția satului Vajani. Ajungem pînă la înălțimile din fața satului și sintem opriți de inamic, care trage cu arme automate. Aici observăm că trage cu cartușe care explodează și fac fum. Valea din fața noastră a fost de ne-trecut, pînă spre seară, cînd între companiile a 3-a și a 1-a se introduce un pluton de pionieri, pentru a ocupa goiul ce se crease. Spre ziuă inamicul se retrage.

Șoseaua ce duce de la Morava Pisek la Domanin fusese minată de inamic. Deminarea s-a făcut de o grupă de pionieri detașată pe lângă batalionul nostru. În timpul deminării, un pionier s-a rănit grav.

Pierderi: 4 soldați răniți.

28 aprilie

Pe la ora 8,00, Bat. 1/26 reia înaintarea, urmînd ca asupra rezistențelor inamice să se tragă cu artileria. Compania a 3-a, din stînga, înaintează spre satul Orjehov, compania 1-a spre Vajani, iar comp. a 2-a pe liziera din dreapta a satului Vajani. La orele 11,30, aceste sate sînt cucerite, iar la orele 18,00 cota 361, dincolo de Vajani. Aici întîlnim Bat. 9 Vinători Munte, pe care de acum îl vom avea în dreapta noastră. Regimentul 31 este scos din sectorul diviziei.

La intrarea în Vajani unii cetățeni dau informații prețioase pentru identificarea rezistențelor inamice. Cîțiva din ei iau arme și grenade și intră în rîndurile noastre. Unul dintre ei, ce mergea spre un cuib de mitralieră, a fost secerat și a murit pe loc, iar un altul a fost rănit grav la mînă. Dl. general comandant vine cu mașina în aceste sate, chiar în timpul luptei, pentru a verifica existența inamicului, ce era pe crestele din față, în livezile de pomi și în vii. În timpul înaintării, două avioane inamice mitraliază unitățile și trenurile de luptă rămase în urmă. Se primește încontinuu foc de la inamic, de arme automate, dar împrăștiat, cucerirea cotei 361 ne-a dat mult de lucru, deoarece inamicul este solid instalat și camuflat.

Poziția inamicului se bazează pe puncte de sprijin discontinui, din care cauză efectele bombardamentelor artileriei noastre sînt foarte reduse. Brandurile de 81,4 mm, în schimb, sînt de un real sprijin în lupta noastră. Timpul se schimbă. Plouă fără întrerupere.

Pentru noapte rămînem în dispozitiv de apărare, pe linia atinsă. Se stabilesc legăturile la dreapta cu Batalionul 9 V.M., iar la stînga cu Regimentul 1 Dorobanți.

La orele 23,30 primim ordin să trimitem un pluton, pentru a constata dacă în satul ce urmează Stribnițe există inamic. Sublocot. Bontaș Radu, din compania a 2-a, este destinat pentru această misiune. Vine la P.C. batalion și raportează că este imposibil de a executa această misiune, deoarece inamicul a mai adus în fața sectorului companiei a 2-a încă 2 arme automate și, deși plouă, s-a apropiat de poziția sa și a deschis focul cu arme automate și a aruncat grenade.

Raportăm situația regimentului, se oprește executarea acestei misiuni, urmînd a se face o verificare a contactului la ora 4,00 dimineața, pt. ca la ora 6,00 să se reia înaintarea. Pierderi: 3 soldați răniți.

29 aprilie

Batalionul reia înaintarea la ora 7,00, în același dispozitiv și legături la dreapta și la stînga pe direcția Stribnițe — 1 km nord-vest șoseaua Buhlovice, pentru a intercepta comunicația. Toată noaptea a plouat și plouă și în timpul înaintării.

Inamicul s-a retras spre ziuă. Noaptea întreținea focul cu arme automate. Trece prin satul Stribnițe și urcăm spre cota 331. Ploaia încetează și se înseninează. De aici luăm direcția spre obiectivul final șoseaua Buhlovițe. Este greu de menținut direcția în pădure, prin văi și peste dealuri. Compania a 2-a pierde legătura cu compania 1-a și rămîne fixată în fața unei grupe inamice. Cu ajutorul aruncătoarelor de 81,4 mm înconjoară grupa de nemți ce erau în poziție, în jurul unei case, deschide foc puternic și inamicul, văzîndu-se încolțit din trei părți, este capturat. Grupa inamică era formată dintr-un ofițer, un subofițer și 8 ostași dotați cu arme automate și puști. Ofițerul, încercînd să fugă, a fost împușcat pe loc.

Compania a 2-a vine apoi la locul ei în dispozitiv pe șoseaua Buhlovițe, aducînd alți prizonieri, un subofițer și 8 soldați cu tot armamentul și echipamentul de luptă. În timp ce ne amplasăm la teren se primește foc de pe pantele de dincolo de șosea, iar mai tirziu, cînd corectăm dispozitivul, inamicul deschide foc cu tunuri anticar.

În dreapta noastră, Bat. 9 V.M. este contraatacat și respins de inamic.

Un baraj de artilerie oprește contraatacul inamic. Se observă repierea vînaștorilor de munte, dar și inamicul se retrage pe poziția de plecare, fiind urmăriți și cu focuri de aruncătoare de ale noastre.

Pe la ora 18,00, batalionul primește ordin să se instaleze în apărare pe pîntelul de la n.v. Buhlovițe, pentru a avea la stînga Regimentul 1 Dorobanți iar la dreapta Bat. 9 Vinători de Munte, care revine pe poziția inițială.

Se trece la executarea acestui ordin și într-o oră batalionul este instalat. Batalionul 9 Vînători de Munte este din nou contraatacat, dar vînătorii rămîn dîrzi pe poziția lor, respingînd inamicul.

Pierderi:: 2 ostași răniți în lupta cu grupa inamică capturată.

30 aprilie

Bat. 1/26 primește ordin ca la ora 8,00 să reia înaintarea pe direcția cota 457—Salas. Se pornește abia la ora 11,00, pînă cînd intră în dispozitiv la dreapta Bat. II/26. Tempul este frumos. Înaintarea lesnicioasă, dar iarăși greutatea orientării prin pădure. Pe hartă nu sînt trecute despăduririle și împăduririle noi și nici toate drumurile și viroagele.

Ajungem la Salas, un sat mic, plin cu partizani și partizane, de-ai noștri. De aici primim ordin să înaintăm spre Iancovițe; un cetățean ceh intră în rîndurile noastre, mai ales că este un bun cunoscător al locurilor, așa că nu mai avem greutăți în orientare de înfruntat.

Bat. 1 și 2/26 ajung pe șosea și stau în repaus. Peste cîtva timp, din dreapta Bat. II/26 se aude strigînd: vin nemții! Se produce panică și oamenii se împrăstie în pădure. Cei mai curajoși se opresc după pomi. Nemții, într-adevăr, deschid foc de arme automate și o șeniletă cu tun anticar trece pe șosea printre noi. Cei din spatele copacilor deschid foc asupra mașinei și șoferului. Șenileta părăsește șoseaua și intră în poziția Regimentului 1 Dorobanți, care, avînd timp, blochează vehiculul cu un copac răsturnat și o capturează.

Organizăm poziția pentru interceptarea șoselei. Seara, foc puternic dinspre Iancovițe, care este încă în stăpînirea inamicului. Inamicul deschide foc asupra noastră și cu flancurile, semn de derută și desperare. Nu avem pierderi.

1 mai 1945

Ziua muncii! Bat. 1/26 are ordin să înainteze și să cucerească satul Iancovițe. La ora 10,00, batalionul pornește la atac și cucerește satul. Nu se oprește aici, împinge dispozitivul în fața satului Kosiky, unde se oprește. În stînga Bat. 1/26 se află Regimentul 1 Dorobanți, care este contraatacat de inamic. La dreapta se află Bat. 2/26, la aceeași înălțime cu noi. Avem pierderi: 1 mort, trei răniți și un accidentat.

Peste noapte rămînem aici, cu compania a 2-a și a 3-a în linia 1-a, iar cu compania 1-a în linia a doua.

2 mai

Batalionul reia înaintarea spre satul Kosiky, cota 409 și respinge inamicul, care fuge spre pădurile din stînga. Ostașii găsesc cartușe incendiare și trag după nemți. Satul este imediat ocupat și continuăm imediat înaintarea spre cota 409, satul Nova Dedina. Ajungem în stînga cotei 409, unde întîlnim inamicul. Sublocot. de rez. Dumitrescu Aurel grăbește amplasarea mitralierelor sale, deschizînd personal focul, dar este lovit de un glonț și evacuat pentru prim ajutor. Înaintarea nu se oprește. Rezistențele cedează și inamicul se retrage în dezordine. La 2 km sud de Nova Dedina, într-un luminiș, inamicul încearcă să ne oprească. Manevrat, se retrage în pădure.

Ne amplasăm aici dispozitivul, deoarece în dreapta Bat. II/26 vînătorii români din Bat. 9 atacă satul Nova Dedina. Dispozitivul nostru: compania a 2-a și a 3-a în linia 1-a, compania 1-a în linia a 2-a. În stînga Regimentul 1 Dolj la 800 de metri, iar la dreapta Bat. II/26. Pierderi: 1 ostaș mort.

3 mai

În urma ordinului primit, Bat. 1/26 se deplasează la Kotelani, la dispoziția brigăzii, care ne trimite la Lubna, unde inamicul este încă puternic și contraatacă continuu Regimentul 31 Dorobanți. Plouă și este noroi mare. Căruțele se împotmolesc. La orele 18,00 sîntem la Lubna, unde stăm două ore și primim ordin să ne reîntoarcem la Kotelani. Aici ne așteaptă ordinul care ne pune în marș spre Nova Dedina, pentru a schimba Bat. 16 Vînători de Munte și Bat. 9 Vînători de Munte. Ofițerii merg înainte cu mașina, pentru a face recunoașterea terenului.

Înainte de a porni în marș spre Nova Dedina, dl. colonel Ionescu, comandantul regimentului, adună ofițerii și le comunică, cuprins de emoție, predarea comenzii regimentului d-lui colonel Manolache Alexandru, care a venit acum pe front. Domnia sa urmează să plece în țară. Ne despărțim emoționați de acest comandant de regiment respectat și iubit de toți.

4 mai

Bat. 1/26 schimbă Bat. 2 Vinători de Munte. La ora 2,00 începe schimbul și la ora 5,00 s-a terminat. Batalionul are acum un front de circa 2 500 de metri.

La ora 8,00 se primește ordin de înaintare. Inamicul s-a retras. Ocupăm mai multe localități. La Trevnik inamicul trage asupra noastră cu aruncătoarele. Rănește pe locot. de rezervă Mărgăritescu Gheorghe, comandantul companiei a 3-a. Schimbăm Bat. II/1 Dorobanți, care este pe Morava, între calea ferată Kremmer—Tranik Garten.

5 mai

Schimbul s-a făcut noaptea și foarte greu, deoarece inamicul trage continuu de peste Morava, unde de altfel este încercuit. La ora 3,00 s-a terminat schimbul. La ora 12,30 s-a primit ordin ca Bat. I/26 să fie schimbat de un batalion din Regimentul 35 Infanterie.

La ora 16,00 am fost schimbați de Bat. 1/35 Inf. La compania a 2-a schimbul s-a făcut sub focul inamic.

Batalionul continuă înaintarea spre Grilendorf, unde cantonează.

6 mai

Este sfânta zi a învierii Domnului Isus Hristos.

Timp ploios. La ora 7,00, regimentul este adunat în formație, în careu. Dl. colonel comandant Manolache Alexandru amintește soldaților despre marele praznic pe care trebuie să-l petrecem de data aceasta mărșăluind. Pornim! În localitatea unde oprim un ceas pentru masă, cehii nu sînt ospitalieri; la fel unde cantonăm seara.

7 mai

La ora 7,00, batalionul continuă marșul spre Brno. Trecem prin renumita localitate Austerlitz. Seara trecem prin Brno. Orașul, cu mari uzine de armament, de unde își au originea puștile, puștile mitraliere și mitralierele ZB ce se află în serviciul armatei române. Aici auzim vestea că Germania a capitulat fără condiții. La ora cînd trecem pe la marginea orașului, avioane inamice mitraliază undeva înaintea noastră. Ne ferim de vederea lor. La Rescovițe luăm legătura cu Regimentul 9 Roșiori, pentru a-i schimba de pe poziție.

8 mai

La ora 4,00 am schimbat Regimentul 9 Roșiori. Inamicul trage! Soldații noștri trag mai mult. Un proiectil cade tocmai în curtea unde se află P.C. comandă de regiment și rănește ostași de la infirmerie. Sîntem în așteptarea ordinului scris de încetarea ostilităților. Ni se comunică semnarea actului de capitulare a Germaniei. Inamicul din fața noastră ori nu știe, ori nu vrea să știe despre capitulare, căci trage cu artilerie și aruncătoare. Ai noștri sînt forțați să le răspundă.

După masă, pe la orele 18,00, comandanții de batalioane sînt chemați la P. C. de regiment. Se ordonă că de la ora 21,00 să nu se mai tragă nici un foc. Vor veni megafoane rusești, pentru a transmite inamicului vestea capitulării.

Între orele 18,00—19,00 două mașini nemțești vin pe drumul din fața poziției companiei a 2-a. Ai noștri deschid foc. Se încinge o luptă scurtă, în care moare caporalul Roman. Nemții întorc mașinile și fug.

Seara, se comunică știrea capitulării prin megafoane, dar nemții nu vor să înțeleagă. Deși s-a ordonat ca să nu se mai tragă de la ora 21,00, nemții nu încează. Foc continuu pînă după orele 24,00, cînd mai scade din intensitate.

9 mai

Inamicul nu dă nici un semn de încetarea ostilităților. Pentru aceasta s-a ordonat un atac la ora 7,00. Artileria noastră a făcut o bună pregătire de artilerie. Atacul pornește. Inamicul este pus pe fugă, dar lasă terenul minat. Din locuri bine camuflate trage cu aruncătoare și flacuri. Atacul nu se oprește, îl urmărim. Trage din care de asalt. Comandantul Bat. 1/26, căpitanul Munteanu Ioan este rănit și la comanda batalionului vine căpitanul Vasile Alexandrescu. Înaintăm cu multe precauțiuni, din cauza minelor. După ce ieșim din localitatea Gesca sintem opriți cu foc puternic. Nu stăm și trecem cu tot batalionul prin pădurea din stînga și ocupăm satul Kurim, unde la 1 km n.v. ne organizăm pentru noapte, dar imediat primim ordin să ne încolonăm pe șosea, pentru a mărșălui spre Vidonin. Mărșăluim toată noaptea.

MĂRTURII MEMORIALISTICE DESPRE PARTICIPAREA UNOR UNITĂȚI ROMÂNE LA LUPTELE ÎMPOTRIVA GERMANIEI NAZISTE ȘI A UNGARIEI HORTHISTE

de
**VIOREL FAUR
VALERIU A. GIURAN**

Documentul memorialistic este utilizat, în ultima vreme, cu tot mai multă insistență, datorită specificului pe care acesta îl relevă, acela de „filtru“ al unor realități consumate, dominantă fiind optica personală și capacitatea de rememorare exactă a faptelor petrecute. Recompunerea întâmplărilor este mai vie, desigur, atunci când memorialistul dispune de mijloace concludente de exprimare. Relatarea este, adesea, impregnată de căldura evocării, aceasta devenind mai umană și, atunci când se atinge o performanță în domeniul la care ne referim, mai profundă. Restituirea adevărului pare convingătoare și credibilă. Cu toate aceste „avantaje“ ale memorialisticii, trebuie să nu ignorăm cel puțin unul din „defectele“ ei majore și anume posibila distanțare — subiectivă — de ceea ce s-a petrecut în realitate, astfel că este necesară raportarea unei asemenea surse informative la alte categorii de izvoare, cu deosebire la documentele originale și la presă. Confruntarea dintre ele asigură o interpretare mai adecvată a conținutului informativ al memorialisticii, conferindu-i o mai mare rezistență în timp.

Pe de altă parte, se impune precizarea că ambele surse informative — memoriul și documentul arhivistice — sînt, în mod frecvent, complementare, în temeiul lor putîndu-se reconstitui o imagine mai completă a evenimentelor. Documentul memorialistic furnizează amănunte, surprinde nuanțe, clarifică unele situații și, în final, îmbogățește cunoașterea, fără să mai stăruim asupra părții de „culoare“ a acestuia, datorată felului de a gîndi și a evoca al autorilor.

Avînd în vedere aceste considerațiuni, ne propunem editarea unui număr de 10 materiale de factură memorialistică, provenite de la veterani de război din Bihor și de la unii colaboratori mai vechi, ale căror relatări le-am publicat în anii anteriori. Cel dintîi memoriu se fixează nu atît asupra unor demersuri militare, cît consemnează împrejurările prin care a trecut, după impunerea odiosului dictat de la Viena, mecanicul de locomotivă Traian Zaharia. Documentul conține noi date cu privire la starea de tensiune creată de ocupații horthyști, la tendința acestora de a încălca toate regulile, cu scopul de a introduce în partea de nord-vest a țării, ocupată de ei, „noua ordine“ caracterizată prin arbitrar și folosirea forței împotriva populației românești nevinovate.

De un interes aparte este, neîndoiește, memoriul Lt. col. (r.) Ale-

xandru Plocon, care ne restituie aspecte semnificative în legătură cu modul cum s-a reflectat, pe meleagurile muscelene, actul istoric de la 23 August 1944. În acest context, este reliefată integrarea Școlii de ofițeri de rezervă infanterie nr. 3 din Cîmpulung-Muscel în cerințele momentului, stăruindu-se asupra primelor acțiuni antihitleriste ale acesteia. Căpitanul (r.) Zamfir Țolescu realizează o evocare amănunțită, aproape pe fiecare zi, a drumului de lupte și victorii a Batalionului 22 din Divizia 3 Vinători Munte pe teritoriul Bihorului, în lunile septembrie—octombrie 1944. Se detașează episodul de la Girișul de Criș, unde acesta a beneficiat de sprijinul unui tânăr din localitate, pentru a demina podul de peste Criș. La setul de memorii care s-au referit la luptele pentru eliberarea municipiului Oradea, în 12 octombrie 1944, i se asociază acum cel semnat de Mr. (r.) Nicolae Petruț, acesta completînd ceea ce se cunoaște cu fapte care rețin atenția.

Cinci memorii au ca obiect punerea în evidență a contribuției unor unități române la eliberarea teritoriului Ungariei. Le consemnăm titlurile și autorii: *Participarea unor unități din Divizia 3 Munte la luptele pentru eliberarea orașului Debrecin în perioada 13—20 octombrie 1944* (de Col. r. Constantin Lițu), *Luptele duse de Divizia „Tudor Vladimirescu” pentru cucerirea orașului Salgotarján* (de Col. r. Mihai Turcu), *Comportamentul exemplar al ostașilor și ofițerilor români față de populația civilă din Ungaria* (de Col. r. Dumitru Palade), *Acțiunile Regimentului 1 Artilerie din Divizia „Tudor Vladimirescu” pe teritoriul Ungariei* (de col. r. Gheorghe Ghinea) și *Regimentul 5 Roșiori din Divizia I-a cavalerie în urmărirea inamicului pe valea râului Hernád din Ungaria în perioada 14—20 decembrie 1944* (de Mr. r. Mircea Velicu). Toate aceste mărturii sînt scrise cu o deosebită probitate, ele demonstrînd eroismul cu care au luptat militarii români, calitățile de excepție pe care le-au dovedit, între care și un admirabil comportament față de populația civilă din Ungaria, tratată cu generozitate și umanism. Memoriul redactat de Mr. r. Mircea Velicu se remarcă, totodată, și prin evidente atribute stilistice, acaparînd realmente atenția cititorului.

Continuînd evocarea, cu un cert talent, a bătăliilor purtate de batalionul 6 din Divizia 3 Vinători Munte, Col. r. Constantin Lițu se ocupă, de această dată, de marele efort depus pentru forțarea râului Hron, din Cehoslovacia.

Aceste memorii se constituie — la cei 45 de ani de la momentul de început al participării României la războiul antihitlerist — într-un omagiu adus de autorii lor celor care au căzut eroic la datorie, soldaților și ofițerilor care au luptat împotriva fasciștilor hitleriști și horthyști. Este un gest de mare frumusețe morală, pe care-l apreciem cum se cuvine, publicînd cele zece documente memorialistice, cu convingerea că adevărurile conținute de ele sînt folositoare științei noastre istorice.

ULTIMUL TREN BUCLUCAȘ

Erau zilele acelea zguduitoare și dureroase care ne obligau să ne lăsăm tot ce aveam mai scump și drag, fiindcă așa au impus cei doi dictatori, Hitler și Musolini, care au sfîșiat pămîntul Ardealului. De pămîntul acestui ținut nu poate dispune decît majoritatea populației, adică populația românească.

Era ziua de 4 septembrie 1940, când, cu locomotiva 342-207, așteptam în gara Oradea, pe o linie abătută, sosirea trenului 4007, care venea de la Cluj, dar avea o întârziere mare. Iată-l că garează în stație la 22,20, cu o întârziere de peste patru ore.

La ora 22,30 sînt îndrumat și agale pun trenul în mișcare, privind înapoi, ca și cum cineva îmi șoptea în noapte: uită-te bine, că poate n-o să mai vezi Oradea. În stația Săcuieni-Bihor se urcă pe locomotivă doi colegi din Cluj, care urmau cursurile Școlii medii de tracțiune, fiind de origine din Satu Mare, după cedarea Ardealului de Nord, plecau acasă. După ce am ieșit din Valea lui Mihai, unul din cei doi români, pe nume Ludovic Pinteau, scoate din buzunar un revolver și mi-l arată, spunînd că în tren a auzit călători vorbind că vreau să defectez locomotiva, pentru ca aceasta să nu mai ajungă la destinație. Ei voiau să se convingă și, dacă observau ceva, mă împușcau. Eu le-am spus, acum v-ați convins că totul este o minciună.

Am sosit la Satu Mare la 2,50, am alimentat cu apă, pe urmă am mers la birou, pentru a mi se ștampila foaia de tracțiune, după ce garasem trenul pe linia a treia. Impeगतul de mișcare mi-a spus să ies peste acul extrem și, pe linia 13, să intru în depou.

Văzîndu-mă peste ac, am continuat drumul spre Oradea. În Ghilvaci, impeगतul de mișcare m-a oprit cu semnale de mîna, mi-a comunicat să opresc în stația Domănești, ca să iau pe locomotivă doi controlori de la divizia financiară Arad, care au făcut plata cantonierilor de pe linie. Eu i-am spus impeगतului din Domănești ca să comunice impeगतului de la Carei faptul că, dacă nu-i nimic suspect, să ridice felinarul cu lumina verde în sus, că eu trec fără oprire.

Cînd am mers spre Satu Mare, doi civili din garda stației au vorbit ungurește lîngă locomotiva mea, spunînd că atunci cînd voi veni înapoi mă vor opri la Carei. În Carei erau două locomotive oprite din timpul zilei, de la două trenuri de marfă. Astfel, am trecut fără oprire prin această stație. La intrarea în Valea lui Mihai, acul îmi era reglat pe linia șase, ultima linie din stație. Acarul m-a oprit și mi-a spus că șeful stației, domnul Roman, i-a dat ordin să mă oprească și să mă piloteze pînă în dreptul stației.

La ieșirea din stație, acele îmi stăteau la linia Nyirábrány în Ungaria, fiind păzite de trei civili cu arme. Eu am oprit în stație. S-a urcat în locomotivă șeful stației, însoțit de doi civili înarmați care, sub amenințare, mi-au comunicat să predau locomotiva, în caz contrar voi fi împușcat.

Văzînd aceasta, șeful stației de la Micula, care se afla pe locomotivă cu casa de bani și bilete, a leșinat, căzînd pe marchiză în nesimțire.

Atunci șeful stației, Roman, le-a spus să mă lase în pace și să coboare jos. Menționez că, la plecarea mea din Satu Mare, pe locomotivă s-au urcat cîțiva civili care s-au deconcentrat din armată, de asemenea unii care voiau să vină la Oradea. Șeful stației, Roman, ne-a comunicat ca să mergem cu toții la birou, în timp ce eu să asigur cazanul cu apă, în care scop am fost garat pe linia a doua. Am mers și eu, cu fochistul, la biroul de mișcare, unde șeful stației le-a comunicat celor doi controlori financiari de la divizia financiară Arad, precum și șefului de stație de la Micula, care își revenise, că ei pot pleca și că să le comunice și celorlalți pasageri ce veniseră cu locomotiva că pot pleca toți pe jos la stația Săcuieni, pe drumul de țară, deoarece pe calea ferată e pericolos. Șeful de stație preciza că, întrucît, se întrevedea intenția mea de a trece cu locomotiva în România, linia ferată era alarmată și păzită spre Oradea.

Cei doi controlori nu s-au lăsat convinși și s-au adresat șefului de stație cu cuvintele: măi Romane, tu ai uitat că ne-am rupt coatele pe aceleași bănci de școală, de aceea îți spunem cu toată convingerea că nu plecăm fără mecanic!

După multă chibzuință și gîndire, de cele din urmă șeful de stație le-a spus că pot pleca împreună cu mine pe locomotivă. Așa am scăpat de la o moarte sigură!

După întoarcerea noastră la Oradea în 1945, un fost fochist de-al meu, originar din Curtuișeni, care făcea serviciul la Valea lui Mihai, a spus că șeful stației a raportat comandantului armatei maghiare cele întîmplate în cursul nopții din 1940. Acesta l-ar fi întrebat: „de ce nu l-ați dus pe mecanic în cucuruz, să-l afumați?”

Ajunși la Săcuieni, am mers la biroul de mișcare ca să raporteze șefului de depou din Oradea despre cele întîmplate și să-i cer o locomotivă, ca să mă întorc la Oradea. Șeful de depou, inginerul Mihăiescu, mi-a comunicat că nu are în depou decît o locomotivă cu care trebuie să transporte arhiva la Holod.

Între timp, impeगतul de la stația Curtuișeni telefonează la stația Săcuieni ca să anunțe primăria din oraș să facă primirea armatei și comandanților horthyști cu pîine și cu sare.

Şeful staţiei Săcuieni a chemat pe comandantul grănicerilor români ca să se înţeleagă cu impegatul de la Curtuişeni asupra cererii ce făcuse autorităţilor din Săcuieni. Căpitanul român i-a spus impegatului de la Curtuişeni să comunice comandantului militar maghiar că, potrivit înţelegerii de la Viena, teritoriul comunei Săcuieni se va ocupa în ziua de 06.09.40, ora 0,00, în caz contrar ei vor lupta până la ultimul cartuş.

Şeful staţiei din Săcuieni a comunicat celor doi controlori şi mie ca să părăsim staţia, deoarece, dacă armata maghiară vine şi ocupă localitatea, se pot produce incidente regretabile şi, cum comuna are mulţi maghiari, nu vor lipsi nici actele de violenţă, eventual luarea de ostateci.

În această situaţie, ne mai avînd posibilitatea să mergem cu locomotiva, am luat din depou o drezină, pe care ne-am urcat vreo douăzeci de oameni şi am plecat spre Oradea.

La intrarea în staţia Diosig iese din porumb un civil, care mă roagă să-l iau şi pe el, deoarece de trei zile stă ascuns în porumb de teama maghiarilor. Acesta era notarul din comuna Diosig, pe care bineînţeles că l-am luat pe drezină.

Ajunşi la Oradea, împreună cu fochistul ne-am dus la depou, unde am raportat cele întîmplate. Fochistul s-a dus acasă, deoarece a declarat că el rămîne în Ungaria. Şeful depoului, inginerul Mihăiescu, mi-a achitat drepturile de salar şi spe-sele de mutare şi mi-a comunicat că la ora 18,00 pleacă ultimul tren spre Arad.

Mi-am făcut bagajele şi cu trenul amintit m-am dus la Craiova, unde cerusem transferul, ca refugiat din Ardeal. Aici am rămas numai un an, deoarece am făcut schimb cu-n tovarăş de loc din Craiova, pe nume Postolache, iar eu m-am dus tot ca mecanic în staţia de unde venise acesta, Simeria.

Aici mi-am terminat cariera de refugiat, remorcînd trenuri pe distanţa Simeria-Arad, Simeria-Teiuş, ambele şi retur.

M-am reîntors cu drag în oraşul de pe Crişul Repede, după cîţiva ani de refugiu.

TRAIAN ZAHARIA,
mecanic pensionar

23 AUGUST 1944 PE MELEAGURI MUSCELENE

Prin prezenta evocare ne propunem reconstituirea unor momente la care am participat în augustul de foc al anului 1944. Eram în anul doi al Şcolii de ofiţeri de rezervă infanterie nr. 3 Cîmpulung-Muscel şi aveam gradul de elev-sergent.

23 August, zi obişnuită de vară, cu un senin strălucitor. Dimineaţa am executat programul de instrucţie planificat, pe o atmosferă caldă, înăbuşitoare. Pe platoul Gruî — cîmpul nostru obişnuit de instrucţie — în răgazuri căutam umbra boscheţilor. Întorcîndu-ne spre cazarma Pravăţ, în marş cadenţat istovitor, ridicam cu bocancii pe bulevardul „Pardon” nori de praf.

Zi de miercuri, cînd în fiecare săptămînă executam după masa program administrativ. Băteam saltelele, scuturam păturile, curăţam echipamentul şi armamentul, scriam celor apropiaţi. Era una din zilele săptămînii cînd mai puteam să mai sporovăim între noi, elevii, să ne mai relaxăm.

În această miercuri aveam de executat în plus aranjamentul diferitelor obiecte personale în dulap şi valiză, deoarece cu o zi înainte le-am răvăşit, pentru a scoate la iveală muniţia de război ce o deţineam fiecare dintre noi. Era vorba de cartuşe trasoare, perforante, obişnuite, colecţionate de noi fără discernămint. Mare parte din această muniţie era rămasă de la tragerile de instrucţie. Locotenentul Ion Anghel, comandantul plutonului 1, care ţinea şi locul comandantului companiei a 5-a, cu fineţea şi judecata sa matură, ne-a cerut să predăm muniţia ce o aveam în plus faţă de cea deţinută în mod normal pentru alaramele de luptă. Am scos şi eu la iveală şi am predat o cutie de bomboane Suchard, plină cu diferite cartuşe, precum şi un proiectil de aruncător de 60 mm.

Revenind la ziua de 23 August 1944, reţin că programul de după masă se desfăşura normal, totuşi părea că în „atmosferă” plutea ceva nedefinit. Acest lucru ne-a fost întărit după orele 20, cînd, spre deosebire de alte zile de miercuri cu program administrativ, ofiţerii profesori şi instructori, au fost simţiţi în cazarmă. Ceva

neobișnuit. N-am aflat niciodată, din sursă autorizată, cum de erau prezenți. Astăzi înclin să cred că au fost chemați „la alarmă“.

Deși ziua de 23 August a început normal și părea că se va sfârși ca o zi obișnuită, n-a fost însă așa. Prezența ofițerilor în cazarmă în cursul serii dădea de gândit, noi elevii presupunând că se pregătește un exercițiu de alarmă, urmat de vreo temă de instrucție de noapte.

Cu acest gând, după ce am servit cina și am executat programul de seară, după semnalul „stingerea“ dat de trompet, ne-am culcat. Mulți dintre noi neputând adormi, am urmărit programul radio transmis prin difuzorul aflat în dormitor. La un moment dat acest program s-a întrerupt și, după o scurtă pauză, s-a auzit glasul crainicului: „Atențiune! Atențiune! Lăsați aparatele deschise, vom transmite un comunicat important pentru țară“. Apel care s-a repetat de câteva ori, atenția noastră fiind captată de către el. După puțin timp a început să se transmită proclamația către țară a șefului statului.

Prin această proclamație se făcea cunoscut că România a încetat războiul cu Națiunile Unite, urmînd să lupte împotriva fascismului, mobilizînd toate forțele națiunii pentru eliberarea pămîntului Transilvaniei de nord de sub ocupația străină.

Auzind de marea cotitură, revenindu-ne imediat după aceste importante comunicări, cineva a aprins lumina și în dormitor au început spontan izbucniri de bucurie. La radio se citeau înalte decrete regale, pe care nu am avut posibilitatea să le ascultăm, deoarece în dormitor au pătruns ofițerii companiei în frunte cu locotenentul Ion Anghel, care a dat alarma de luptă.

Înainte de a reveni la acțiunea noastră din noaptea crucială, consider necesar să relev că în mod normal școlile militare nu erau prevăzute să fie întrebuințate la operații militare. În acest moment de mare cumpănă, Comandamentul Român, ne-dispunînd de forțe suficiente, a fost însă nevoit să introducă în luptă și efectivele acestor școli. În general, dotarea noastră, a elevilor, era deficitară, lipsindu-ne mai ales armamentul automat, artileria antitanc și de însoțire. Cu toate acestea, așa cum faptele au dovedit și documentele istorice scot în evidență, aceste școli au avut o comportare remarcabilă.

După această scurtă digresiune, revin la cele trăite în noaptea de 23 August 1944.

La alarma de luptă ne-am luat echipamentul, armamentul și muniția de război ce o aveam asupra noastră și ne-am adunat în cel mai scurt timp pe platou, unde ni s-a transmis ordinul de luptă pentru companie și plutoane, care părea pregătit din timp.

Din acest ordin rezulta în principal următoarele misiuni:

- împiedicarea oricărei acțiuni de sabotaj vizînd unitățile administrative, industriale, feroviare, de transmisiuni ș.a.

- ocuparea și asigurarea siguranței la principalele instituții ca: Prefectura de Mușcel, Banca Națională, Primăria orașului Cîmpulung, Poșta Centrală ș.a.

- asigurarea ordinii, blocarea intrărilor și ieșirilor pe strada Negru Vodă și pe mai multe străzi adiacente.

Compania a 7-a de elevi a primit și ea misiuni asemănătoare la alte obiective.

Între timp, în cazarmă s-a efectuat dezarmarea grupului de ofițeri și subofițeri germani care îndepliniseră funcțiile de instructori.

Întrînd în dispozitivul de luptă, mie mi s-a dat în subordine o grupă de 12 elevi sergenți, avînd ca misiune principală paza și apărarea prefecturii și a Băncii Naționale — filiala Mușcel, care se aflau alături. Două clădiri impunătoare, în stil brîncovenesc, operă a arhitectului Dumitru Ionescu-Berechet.

După recunoașterea obiectivelor încredințate, am întocmit planul de pază și apărare, așa cum fusesem instruiți. Mi-am instalat corpul de gardă la bancă, unde erau condiții mai bune, după care am definitivat planul de foc. A urmat o oarecare liniște, noaptea fiind tulburată doar de somățiile santinelelor și de rondurile pe la posturi, pe care le efectua locotenentul Anghel.

Abia acum ne-am găsit clipe de răgaz ca să ne împărtășim gândurile cu privire la evenimentele pe care le trăiam, ajungînd la concluzia că misiunea noastră în cadrul orașului Cîmpulung este deosebit de importantă, fiindu-ne încredințate spre apărare obiective de primă mărime. În acest dispozitiv am stat vreo trei zile, după care am fost înlocuiți cu o altă subunitate de elevi ofițeri, compania noastră primind o nouă misiune.

În urma operațiunilor din zilele de 23—27 august, în zona Ploiești-Tîrgoviște o parte din trupele germane se retrag pe șoseaua Tîrgoviște-Stoenești-Dragoslave, pe valea Dîmboviței superioare, probabil cu intenția de a forța trecătoarea Rucăr-Bran

și face joncțiune cu trupele proprii din zona Birsei. Noi trebuia să apărăm acest colț de țară și să contracărăm planul inamicului.

Ca urmare — cred că era ziua de 26 august —, încă în noapte, înainte de revărsatul zorilor s-a dat alarma. După efectuarea controlului asupra stocului de muniție și privind echipamentul regulamentar, am fost imbarcați în autocamioane rechiziționate de la particulari, dându-ni-se consemnele de respectat pe timpul marșului.

Cînd se lumina de ziua, noi am început să simțim mirosul de iarbă, de frunze de nuci, ieșind din Cimpulung prin pănea de nord-est. Coborîm pe valea Argeșului, trecem prin localitatea Nămăiești, iar după puțin timp, urcînd în serpentine, ne întîmpină poziția dominantă a virfului stîncos Mateias, ne îndreptăm spre Dragoslave, localitate care-mi era cunoscută nu numai prin vechimea ei, ci și prin faptul că în primul război mondial, în luptele cu germanii, aici a fost grav rănit, în ziua de 3 octombrie 1916, tatăl meu, sergentul Marin Plocon, care făcea parte din Regimentul 2 artilerie de cîmp Malmaison-București.

Satele păreau pustii, ici și colo cîte un localnic răsleț privea nedumerit la militarii cu galben la capelă. Noi stăteam strînși în caroseria mașinii, tăcuți, meditănd. Nu știu la ce cugetau alții, eu poate mă gîndeam unde și cum ne vom întîlni cu pizmașul de hitlerist, cînd și unde vom primi botezul focului. Debarcînd din mașini, urcăm pe malul Dîmboviței, pe drumul pietruit de munte, pe alocuri mai îngust și cu unele pante mai abrupte.

Aliniamentul pe care trebuia să ne organizăm a fost ales de locotenentul Anghel, ofițer cu experiență de front, terenul pretîndu-se de minune la misiunea primită, aflîndu-ne la ieșirea dintr-un defileu tăiat în stîncă de rîul Dîmbovița. Paralel cu cursul apei șerpuia pe sub munte unul dintre cele mai vechi drumuri care a tăcut legătura între românii transilvăneni și cei din țara Basarabilor. Avem prilejul să acționăm pe drumul legat de cea mai veche istorie a românilor, ce a constituit calea legendarului descălecat — probă a statorniciei pe aceste meleaguri.

Aici primim ordinul de luptă, care în principal cuprindea situația și misiunea plutonului 1, dispozitivul și misiunile grupelor, lucrări de executat. Astfel, plutonul 1 întărit avea misiunea de a interzice pătrunderea elementelor hitleriste pe valea Dîmboviței superioare, pe direcția Dragoslave-Rucăr-Bran.

Avînd în vedere forțele la dispoziție și întinderea sectorului, acțiunea noastră se va baza pe:

- organizarea formelor de teren care favorizează realizarea unei ambuscade;
- bararea cu foc puternic a direcției de afluire a inamicului.

Pe cota cea mai înaltă a terenului a fost trimis un observator-semnalizator, care avea cîmp de vedere întins și care avea misiunea de a scruta zarea, de a supraveghea permanent șoseaua pe direcția din care se aștepta inamicul și a se semnaliza, cu ajutorul fanioanelor, prin codul Panaitescu, orice mișcare suspectă.

În baza ordinului de luptă, subunitatea a trecut imediat la organizarea poziției, realizînd în primă urgență amplasamentele pentru armele automate și locașurile pentru trăgători. Ulterior, lucrările au fost completate și extinse în adîncime, folosindu-se cît mai mult acoperirea, punctele tari din teren, rișe, escavații. Astfel, toată dimineața am efectuat lucrări de săpă, de mascare, de organizare la teren, ca apoi să perfecționăm lucrările și planul de foc.

Cu toate că trăiam o anumită stare de tensiune, ca orice ostaș în preajma unei acțiuni de luptă, mai ales că nu aveam experiența războiului, manifestam, cred, tăria morală corespunzătoare momentului, deși mie așteptarea îmi dădea o anumită senzație lipsită de plăcere.

Dacă oboseală încă nu simțeam, eram tînr de 21 ani, călît de instrucție aspră și privațiuni, atît pe mine cît și pe ceilalți elevi ofițeri ne chinuia foamea. La plecare în misiune se făcuse control la toate, dar de hrană nu și-a adus nimeni aminte. Ca urmare, colegii mei, profitînd de situația de relativă liniște, au invadat livezile localnicilor după fructe și chiar după porumb de lapte. La un moment dat o rafală de automat avea să spargă liniștea, avea să ne alarmeze. După puțin timp lămurim cauza. Elevul sergent Ion Preda, de fel din Sibiu, student la Brașov, și-a autodescărcat automatul Orița, purtat în bandulieră, prin șocul produs cînd a sărit un gard dintr-o livadă. Din fericire gloanțele au luat o traiectorie în sus, fără a atinge pe cineva.

În jurul orei 16, observatorul-semnalizator a început să agite fanioanele, comunicîndu-ne că pe șosea se apropie o coloană de căruțe și călăreți.

Eu mă găseam în fața dispozitivului plutonului la cca 50 m, ca element înaintat pe șosea, cu misiunea de a-i soma pe hitleriști iar, în caz de nesupunere, să trag

o salvă de automat. Când capul coloanei germane a ajuns la vreo 100 de metri, am somat-o de mai multe ori. În același timp, elevii din plutonul meu au apărut pe neașteptate din toate părțile, interceptându-i pe hitleriști.

Apariția noastră i-a uluit, după o scurtă ezitare au început parlamentările, conduse de locotenentul Anghel, avind ca tălmăci pe elevul sergent Eiselle Kurt, șvab din Timișoara. Astfel, că nemții au renunțat să opună rezistență, predându-se.

Prin această acțiune rapidă, executată prin surprindere, au fost luați prizonieri un număr de 60 de hitleriști, căruțe, cai de tracțiune și de cavalerie, precum și un bogat material de război, printre care mult material de intențență. În acest fel, subunitatea noastră de elevi și-a adus contribuția la dejucarea planului inamicului de a-și strecura forțe prin defileul Dimboviței și a ieși pe aici spre Carpații Meridionali. Totodată, s-a contribuit la asigurarea afluirii trupelor române și sovietice pe șoseaua Cîmpulung-Bran și concentrarea acestora în vederea operațiunilor ofensive ulterioare.

După capturarea hitleriștilor, comandantul nostru m-a desemnat ca șef al escortei, pornind în coloană spre Cîmpulung. Era aproape de inserare, timp frumos, pe o șosea minunată, străjuită de nuci pe rod, iar din loc în loc popasuri cu finții și troițe în memoria eroilor căzuți în luptele din 1916. La plecare, locotenentul Anghel ne-a atras atenția ca, prin orașul Cîmpulung, să evităm strada principală, bulevardul „Pardon”, și să urmăm un itinerariu pe străzi laterale, pe lângă băile Krețulescu. Trebuie să recunosc acum, după aproape patruzeci și cinci de ani, că n-am executat întocmai ordinul, ci am defilat cu prizonierii pe bulevardul „Pardon”. Aceasta, poate, cu gândul ascuns de a fi văzuți de localnici și, mai ales, de tinerele din oraș, care își făceau la orele acelea promenada.

Ne-a mai atenționat locotenentul nostru — un ofițer chipeș, înalt, cu multă prestanță, cu o frumusețe bărbătească și multă distincție și omenie — să nu ne atingem de obiectele personale ale nemților. Lucru pe care noi l-am respectat întocmai.

Ajunșind la cazarmă, m-am prezentat la colonelul-comandant al școlii, căruia i-am raportat cele petrecute, acesta ordonându-mi să escortez captura pe o plajă de pe malul râului Tîrgului, unde să organizez paza. Gîndul meu și al colegilor mei însă era la mîncare. Nu mîncasem nimic în ziua aceea. Îmi amintesc, ca și cum ar fi astăzi, că Ghiță, maistru bucătar, pregătise macaroane cu brînză, mîncarea mea preferată. Dar, n-am avut parte să mă înfrupt din ea, deoarece, nu știu din ce rațiuni, porțiile noastre au fost date prizonierilor, iar noi am așteptat un timp, ce ni s-a părut foarte lung, pînă ce s-a pregătit altă mîncare. Așa că și de data aceasta s-a potrivit vorba românului: „Nu-i pentru cine se gătește, ci pentru cine se nîmerește”.

Plutonul nostru a mai rămas pe poziție încă un timp, după care s-a întors în garnizoană, noi primind o nouă misiune și anume, constituiți pe patrulare, am făcut siguranța marșului trupelor române ce se concentrău în zonele din sudul Transilvaniei și mărsăluiau pe itinerariul Cîmpulung-Bran. După vreo săptămînă, am fost rechemăți în cazarmă și am intrat în programul normal de învățămînt, urmărind însă pe toate căile desfășurarea crîncenelor lupte pentru eliberarea Transilvaniei rapide de horthyști. Singeroase înclăștări erau în curs, îndeosebi în zona Oarba de Mureș—Iernut—Cîpău—Dealul Sîngeorgiului, localități apropiate de meleagurile mele natale.

Lt.-col. (r.) ALEXANDRU PLOCON

BATALIONUL 22 DIN COMPONENTA DIVIZIEI 3 VINĂTORI DE MUNTE IN LUPTLE PENTRU ELIBERAREA BIHORULUI (1944)

27 august 1944. Batalionul 22 Vinători de munte, dublură a Batalionului de Moți „Avram Iancu”, se află în cantonament la Roșia Montană, sub comanda maiorului Petre Ghiculescu, cu un efectiv de 1 045 trupă, 459 cai și 46 căruțe.

La 1 septembrie, ora 6,00 am plecat pe itinerariul Roșia Montană-Cîmpeni-Albac-Beliș-Călățele. La ora 11,00, pe o căldură înăbușitoare, ne-am oprit la liziera

de nord a comunei Secătura. La ora 17,00 se reia mișcarea și, la ora 24,00, batalionul se află la Arada.

La 2 septembrie, după un drum greu, cu diferențe mari de nivel și lipsă de apă, la ora 11,00 ajungem în satul Apa Caldă.

În dimineața zilei de 3 septembrie batalionul intră în Călățele, unde, după o recunoaștere, seara, ocupă o poziție cu compania 1-a și a 2-a în linia I-a, compania de cercetare la Minăstireni, iar compania a 3-a, sub comanda căpitanului de rezervă Zamfir Țolescu, rezervă batalionului.

În 4 septembrie, la inamic se observă mișcări de trupe pe dealul Turdanului.

La 5 septembrie, în timpul nopții, circa două companii inamice se apropie de poziția companiei 1-a, pe care o atacă prin surprindere. Compania se repliază circa 400 de metri, dând posibilitatea inamicului să-și creeze o punză în dispozitivul defensiv al batalionului. Compania a 3-a, din proprie inițiativă, contraatacă cu două plutoane (sublocotenent de rezervă Aurel Dragoste și sublocotenent de rezervă Nicolae Fărcaș) și reușește ca, pînă la ora 10,00, să restabilească definitiv poziția batalionului.

Pierderi: un ofițer mort, sublocotenentul Cornel Sturza din compania 1-a, și trei ostași. Răniți: sublocotenentul de rezervă Nicolae Fărcaș și șapte ostași din compania a 3-a.

La 12 septembrie, batalionul se pune în marș pe itinerariul Bălcești-Giurcuta-Dealul Băiții-Stîna de Vale-Beiuș. Seara batalionul ajunge la Onircuța, unde cantonează peste noapte, după un drum greu, mai ales pentru animale, fiind lipsă de comunicații și într-un teren cu pante abrupte și pietroase.

De la 13—15 septembrie batalionul mărșăluiește zi și noapte pe drumuri foarte grele, acoperite cu pietroaie. După eforturi supraomenești, batalionul ajunge, la ora 2,00 din noaptea de 16 septembrie, în Șoimuș-Petreasa.

La 16 septembrie inamicul se găsește doar la 3 km, pe înălțimile Drăgotenilor. La Remetea, compania de cercetare este primită cu foc prin surprindere și se repliază spre sud-est, pe liziera satului Petreasa. Batalionul trece în apărare cu compania 1-a în fața cimitirului din Petreasa, iar cu compania a 3-a în prelungire pînă la valea Roșie.

La 17 septembrie inamicul atacă pe tot frontul batalionului, care se menține cu dîrzenie pe liziera de nord-vest a satului Petreasa. Compania a 2-a reușește să se retragă din încercuire, forțînd prin luptă dispozitivul inamic, și se constituie, la ordin, rezervă de batalion.

Comandantul batalionului, maior Petre Ghiciulescu, constituie un element de șoc, o companie formată din plutonul de pionieri, elemente din cercetare și un pluton de mitraliere, pe care le pune sub comanda sublocot. de rezervă Teodor Someșan, căruia îi ordonă să execute un contraatac în flancul stîng al inamicului, pentru a reduce presiunea acestuia asupra companiei a 3-a, care era angajată într-o luptă înversunată cu inamicul. Cu tot avîntul contraatacului, acesta este oprit pe baza de plecare de către numeroasele arme automate ale inamicului. Sublocotenentul Teodor Someșan își găsește moartea de erou în fruntea companiei.

La ora 11,00 batalionul primește ordin de ruperea luptei și de retragere spre Sudrigiu, punctul de regroupare pentru divizie. La Sudrigiu primește ordin de a ocupa o poziție pe linia Dealul Turcului-Sudrigiu, cu misiunea de a întîrzia înaintarea inamicului, iar sub presiunea acestuia, să se replieze spre Vașcău.

La 19 septembrie, la ora 4,00, batalionul primește ordin de retragere spre Vărzarii de Jos, ca rezervă a grupării colonel Constantinescu. La ora 14,00 batalionul este regroupat la Vărzarii de Jos, unde intră în cantonament de odihnă.

20 septembrie. La orele 16,00 facem o recunoaștere pentru ocuparea și organizarea unei poziții de rezistență și studierea unor ipoteze de contraatac, ce eventual ar fi urmat să dea batalionul ca rezervă a grupării tactice.

21 septembrie. La orele 23,00 se ordonă batalionului să înainteze pe direcția Vărzarii de Jos-Fînațe-Cîmpanii de Jos.

22 septembrie. La ora 1,00 batalionul se deplasează pe direcția ordonată, unde ajunge în dimineața zilei. La Cîmpanii de Jos, batalionul primește ordin de reluarea înaintării pe direcția Cîmpanii de Jos-Dumbrăvani-Bunțești-Talpe-Nimăiești. În seara zilei de 22 septembrie se instalează în apărare pe înălțimile de la nord-vest de Nimăiești, în linie de companii 1—2—3 și plutonul de pionieri, iar în rezervă compania de cercetare.

23 septembrie. La orele 6,00 batalionul reia înaintarea spre Șoimuș-Petreasa, ocupînd la orele 11,00 dealul Zăcătoarea. Inamicul rezistă cu înversunare în satul

Drăgoteni. Companiile 1, 3 și cercetare primesc ordin să manevreze satul pe la liziera de nord-est. În timp ce se contura manevra, inamicul contraatacă de front compania a 2-a, însoțit de patru care de luptă, ca și cota 265 de pe dealul Zăcătoarea apărută de noi. După o rezistență îndârjită se renunță la manevra proiectată și, întrucât nu aveam tunuri antitanc, batalionul ordonă replierea pe malul pârului Valea Roșie, care constituia un obstacol întinzător. În noua poziție, călare pe drumul ce leagă satul Petreasa de Șoimuș, companiile 1, 3 și cercetare reușesc să se replieze pe partea de nord-est a satului Drăgoteni.

Pierderi: serg. major Ion N. Ermică rănit, 14 ostași morți, 12 ostași răniți și 12 dispăruți.

24 septembrie. La orele 4,00, batalionul trece la urmărirea inamicului pe direcția Drăgoteni-Coșdeni-Răbăgani-Forău-Ginta. Urmărirea se desfășoară fără ca inamicul să opună rezistență până în comuna Ginta, în care acționează o grupare horthystă. Spre orele 11,00 rezistența acestuia este înfrântă și așezarea eliberată. În zona de nord-vest a localității Ginta, artileria grea germană execută trageri de interdichție. După căderea serii, batalionul își reia înaintarea și, după ce trece prin apă canalul morii de la nord de Ginta, podul peste râul Crișul Negru fiind aruncat în aer, rămâne peste noapte în păduricea de la 300 m nord-vest de canal.

25 septembrie. Se reia înaintarea, urmărindu-se inamicul pe direcția Mociar-Valea Mare de Codru-Mihăileni-Cărănzul-Gepiș. Pe la orele 22,00 se reia contactul cu inamicul ce se găsește în apărare pe satul Leș. Menținându-se contactul cu elemente ușoare, din cauza întinerului și a efortului fizic, batalionul repliază grosul pe fermele de la vest de satul Păuș, unde cantonează peste noapte.

Pierderi: un ostaș mort și cinci răniți.

26 septembrie. Batalionul primește ordin de la gruparea tactică să se dirijeze spre satul Șauaieu, unde va bara comunicația, în măsură a face față unui eventual atac în acea parte. Batalionul se repliază, barînd șoseaua cu compania a 3-a iar grosul cantonează în satul Șauaieu. Toată ziua și noaptea a fost liniște în sectorul batalionului.

27 septembrie. Peste noapte, batalionul primește ordin să se deplaseze pe direcția Șauaieu-Leș-Regele Ferdinand (actuala Livada)-Girișu de Criș. De la satul Leș, batalionul trece în avangarda grupării tactice colonel Constantinescu, pe direcția menționată. La orele 14,00 intră în Girișul de Criș, cu compania a 3-a, fără a întâmpina vreo rezistență din partea inamicului. Căpitanul Zamfir Țolescu personal¹ demontează legăturile electrice pregătite pentru distrugerea podului de peste râul Crișul Repede și capturează o formațiune de cicliști, în momentul în care încercau

¹ Memoriile căpitanului în retragere Zamfir D. Țolescu, învățător pensionar, invalid de război, fost comandant de companie în Batalionul 22 Vinători de Munte, decorat cu ordinul „Apărarea Patriei” și cavalier al ordinului „Mihai Viteazul” cu spade, originar din satul Cîrcea, comuna Coșoveni, județul Dolj, se înscriu ca o nedesmințită mărturie despre evenimentele ce cuprind luptele duse pentru trecerea Munților Apuseni și pentru eliberarea orașului Oradea, aflat sub o vremelnică ocupație fascisto-horthystă.

În zilele de 6—8 octombrie 1988 am primit vizita acestui veteran de război — un venerabil bătrîn, de peste 80 de ani —, care, însoțit de fiul și nepotul său, au venit tocmai de la Craiova cu mașina, pentru a revedea, după 44 de ani, drumul de luptă parcurs cu unitatea sa, în memorabila înclăștare de forțe care a însemnat bătălia pentru eliberarea orașului Oradea. L-am însoțit în toate aceste zile pe urmele de luptă ale vinătorilor săi, am revăzut împreună locul ce l-a ocupat cu compania sa în apărarea podului de peste Crișul Repede, la Girișul de Criș. Prin înțelegerea plină de respect a autorităților locale și, în mod deosebit, a direcțiunii școlii din localitate, bătrînul veteran, coborît parcă din legende, a povestit elevilor și locuitorilor prezenți la Căminul Cultural întâmplările de-atunci, acum intrate într-o evanescență și necunoscută încă istorie.

Un fapt emoționant: în noaptea de 27 septembrie 1944, cînd au pătruns, prin surprindere, cu primele elemente în satul Girișul de Criș, comandantul de companie a fost condus la podul de peste rîu de un tînerel de vreo 16—17 ani, al cărui nume nu și l-a mai amintit, dar despre care știa că locuia într-o casă de pe mica stradă ce conducea, peste canalul colector, pînă la poziția inamicului. Făcîndu-se investigațiile de rigoare s-a prezentat în fața veteranului tînerelul de atunci, azi un bătrîn de peste 60 de ani, care l-a recunoscut de la prima vedere pe ofițerul de vînători, căruia i-a fost călăuză! (Notă de Mr. r. *Mircea Velicu*).

să treacă riul². Pionierii maghiari capturați sînt puși să demineze podul de peste rîu. Ulterior însă, podul a fost avariat de inamic cu tunurile antitanc.

Compania a 3-a se instalează în apărare pe liziera de nord a satului Girișul de Criș, ocupînd malul de sud al rîului cu grosul companiei și cu o mică rezervă pe canalul colector aflat la circa 200 de metri de digul Crișului Repede. Inamicul se reculege în fața înaintării noastre vijelioase, bate cu focuri de branduri, tunuri A.C. și care de luptă poziția companiei, dar nu încearcă încă să treacă riul, care de altfel nu este un obstacol absolut și poate fi trecut prin vaduri.

Grosul batalionului continuă înaintarea pe direcția satului Toboliu, cu ordinul expres de a apăra această localitate.

Pierderi la compania a 3-a: trei ostași morți și opt răniți.

28 septembrie. Inamicul, în strîns contact cu trupele noastre de-a lungul Crișului Repede, trece la contraatac la nord de satele Tărian și Girișul de Criș. Dispune de tancuri și artilerie grea care bombardează intens liziera satelor, în special a Girișului de Criș. Trupele noastre rezistă eroic pe toată lungimea rîului.

Compania a 3-a în strîns contact cu inamicul la Girișul de Criș. Batalionul, cu grosul, a atins malul stîng al rîului în regiunea satului Toboliu.

La ora 11,15, batalionul 12 Vînători de Munte, comandat de maiorul Novacovici, introdus în sectorul grupării tactice, raportează că inamicul presează puternic și că rezerva, în valoare de două plutoane, nu va putea face față unui contraatac.

La ora 11,45 solicită ca artileria grupării să execute trageri de oprire în fața satului Tărian, pe canalul colector, unde inamicul a pătruns cu forțe puternice sprijinite de tancuri.

Situația batalionului în cadrul grupării colonel Constantinescu este următoarea:

Compania a 3-a apără satul Girișul de Criș pe liziera de nord, ocupînd digul rîului Crișul Repede, cu grosul în dreptul podului de peste rîu și cu rezerva, de circa un pluton, pe canalul colector de la marginea localității. Inamicul este foarte activ în fața companiei, dar nu poate trece rîul.

Intrucît însă inamicul a reușit să treacă forțe importante la Tărian, însoțit de elemente blindate, amenință din flanc poziția companiei, care de front rezistă cu înverșunare, dar o expune la o eventuală încercuire.

Batalionul 22 Vînători de Munte nu a reușit să ocupe satul Toboliu cu grosul și s-a fixat în apărare pe canalul colector ce trece la sud de sat.

Batalionul 12 Vînători de Munte, vecinul de la dreapta companiei a 3-a, se află în strîns contact cu inamicul trecut peste rîu la liziera de nord a satului Tărian și parțial Girișul de Criș.

Reproduc întocmai situația zilei de 28 septembrie 1944, după cum rezultă din notițele mele, confruntate ulterior cu schimburi de comunicări operative dintre batalioanele angajate de gruparea tactică colonel Constantinescu, ce apăra un front de zece kilometri, între localitățile Tărian-Girișul de Criș și Toboliu.

La ora 18,10, grupul 6 Vînători de Munte către gruparea colonel Constantinescu:

— Compania căpitanului Zamfir Țolescu se află în strîns contact cu inamicul și rămîne mai departe să apere poziția cucerită.

— La ora 21,50. Batalionul 12 Vînători de Munte raportează că inamicul a reușit să pătrundă în sectorul plutonului trei, infiltrîndu-se pe liziera de est a satului Tărian și nu mai dispune de nici o rezervă, pentru a putea face față situației.

— La ora 22,45 pătrunderea inamicului în acest sector amenință cu încercuirea.

² „Monitorul Oficial”, partea I-a B. *Dispozițiuni și publicațiuni care nu au caracter normativ. Decrete regale. Ministerul de Război.*

Art. II. Conferim Ordinul Militar „Mihai Viteazul” cu spade, clasa a III-a, ofițerilor generali, superiori și inferiori, activi și de rezervă, după cum urmează:

Căpitanului de rezervă Țolescu Zamfir, pentru curajul și spiritul de sacrificiu de care a dat dovadă în ziua de 5 septembrie 1944, cînd, rămas cu flancul stîng descoperit și amenințat prin pătrunderea inamicului în dispozitivul defensiv al batalionului, contraatacă din proprie inițiativă unitățile inamice, reușind ca, prin curajul său personal, să cucerească pînă la ora 10,00 din acea zi poziția pierdută de batalionul său, producînd inamicului pierderi în oameni și materiale

De aceeași bravură a dat dovadă în zilele de 27, 29 septembrie 1944, cînd ocupă cu compania sa Girișul de Criș, interceptînd la N.V. de această localitate trecerile peste Criș, care erau pregătite a fi distruse de inamic. Personal demontează legăturile pregătite exploziei, cît și explozibilul instalat pentru distrugerea podului de peste rîu, salvîndu-l de la distrugere” (Notă de Mr. r. Mircea Velicu).

29 septembrie. La ora 5,30, grupul 6 Vinători de Munte raportează grupării colonel Constantinescu cauzele defecțiunii din sectorul Tărian-Girișul de Criș, care în esență sînt următoarele:

1) Apariția în imediata apropiere a poziției a două tancuri germane, care, de-filînd în fața sectorului apărut, au deschis un viu foc de mitraliere și tunuri, fără ca unitățile noastre să le poată face față, din lipsă totală de mijloace de apărare A.T. În cursul unei săptămîni a fost cel de al treilea caz în care grupul a fost atacat cu tancuri și forțat să se replieze din aceleași cauze obiective.

2) Starea morală a luptătorilor este deficitară din această cauză.

Raportul operativ este semnat de comandantul grupului 6 Vinători de Munte, colonel Cîrnu.

De la această dată nu am mai reușit să fac însemnări pe carnetul meu de companie, evenimentele desfășurîndu-se într-un ritm amețitor. Sub presiunea crescîndă a inamicului, întreaga grupare tactică a fost nevoită să se replieze, mai ales că vrăjmașul, dispunînd de forțe blindate și aviație, a atacat în forță și sectorul marilor unități vecine, pe direcția Oradea-Băile Felix-Hidiseșel.

La data de 12 octombrie 1944, sub presiunea puternică a diviziei „Tudor Vladimirescu”, care a atacat frontal orașul Oradea, încadrată la stînga (sud-vest) de Divizia a 3-a Munte, iar la est de Divizia 337 sovietică, iar pe Dealul Viilor de elemente de cavalerie din Corpul de cavalerie general Pliev, inamicul rupe lupta pe întregul front de luptă și se retrage pe direcția generală Debrețin.

La 18 octombrie, Batalionul 22 Vinători de Munte se află în avangarda grupului 6 Vinători Munte. Inamicul rezistă pe satul Hajdu Bogos.

La ora 10,00, batalionul primește ordin să întărească, cu o companie, Batalionul 6 V.M., care atacă pe direcția localității Hajdu Bogos, manevrînd pe la vest această rezistență. Compania a 3-a este destinată acestei operațiuni. În cursul acestui atac este rănit comandantul companiei, căpitan Zamfir Tolescu, și alți doi ofițeri din cadrul batalionului, precum și un subofițer și cinci ostași răniți.

Relatarea acestui episod este următoarea:

— În noaptea de 17/18 octombrie ne-am îndreptat spre localitatea Hajdu Bogos. Eram perfect orientați, după unghiul de marș. La un moment dat, am fost primiți din față cu rafale de pistoale mitralieră. Ne-am oprit și am rămas în contact cu inamicul.

La scurt timp am deslușit, în urma subunității mele, apropierea unei formațiuni de luptă. Eram nedumerit. Apropiindu-se, l-am distins, după voce, pe comandantul Batalionului 12 Vinători de Munte, maiorul Novacovici. Cînd ne-am recunoscut, i-am raportat că ar fi trebuit să se afle cu unitatea sa în dreapta mea, situație care nu a vrut s-o admită și a continuat înaintarea. A fost oprit cu focuri de arme automate. S-a repliat în grabă, compania mea, rămînînd mai departe în contact cu inamicul, pe linia atinsă.

După aproape o oră vin din urmă maiorul Novacovici și maiorul Ghiciulescu, care m-au întrebat care este situația. Le-am raportat și indicat locul unde mă aflu cu precizie, situație care li s-a părut de necrezut. Părerile celor doi comandanți de batalion erau diferite, astfel că am trecut la organizarea terenului, mai ales că inamicul începuse să ne bombardeze cu aruncătoare.

Batalionul nostru s-a apropiat și a ocupat o bază de plecare la atac pe linia unde mă aflu cu compania a 3-a, care a fost trecută în rezervă.

La ora 10,00, Compania a reocupat o poziție pe baza de plecare la atac, moment în care am fost rănit grav și nevoit să mă despart pentru totdeauna de bravii mei vinători de munte.

Am predat comanda Companiei a 3-a sublocotenentului Aurel Dragoste, pe care l-am iubit ca pe copilul meu. Acesta i-a comunicat soției mele vestea că sînt rănit și evacuat. Este dureros însă că tînărul ofițer a pierit în luptele care au urmat și a murit în fruntea companiei sale, dovedind o mare bravură și acoperindu-se de glorie.

Am fost evacuat la spitalul de campanie din Beiuș, unde am fost operat și îngrijit de colonelul dr. Nicolae Pop, căruia îi port o neștearsă amintire, deoarece, datorită d-sale, am scăpat cu viață, operația ce mi-a făcut-o la coloană fiind ris-cantă și neobișnuită.

Căpitan (r.) ZAMFIR ȚOLESCU,
fost comandant al Companiei a 3-a
din Batalionul 22 Vinători Munte

LUPTELE PENTRU ELIBERAREA ORAȘULUI ORADEA

(27 septembrie—12 octombrie 1944)

În cadrul luptelor duse de către ostașii români, cot la cot cu ostașii sovietici, pentru zdrobirea cotoșitorilor fasciști, un loc important îl ocupă cele pentru eliberarea Oradei, frumosul oraș de pe malurile Crișului Repede.

Pînă către sfîrșitul lunii septembrie 1944, fasciștii, care concentrează importante forțe între Oradea și Salonta, încercaseră să respingă trupele române aflate în această zonă și să pătrundă în defileurile Crișurilor mai înainte de sosirea a noi trupe române.

Prin lupte de o neasemuită dîrzenie, vitejii ostași și ofițeri ai Diviziei 3 Vînători Munte, de sub comanda generalului Leonard Mociulșchi, și cei ai Regimentului 4 grăniceri, au provocat diviziei 9 și 12 infanterie horthyste mari pierderi, întîrziindu-le înaintarea. Acest lucru le-a permis trupelor române, destinate să acționeze în această zonă, ca să treacă prin defileurile Munților Apuseni și să se concentreze în vederea începerii ofensivei.

Divizia de voluntari „Tudor Vladimirescu”, după luptele duse la Deleni-Vaslui și Sf. Gheorghe, a traversat în marș forțat masivul Bihorului, cu înălțimi între 1500—1800 m, și în seara zilei de 23 septembrie 1944 toate unitățile de infanterie ale diviziei au ajuns în partea cealaltă a masivului, trecînd pe poteci înguste și prăpăstioase, transportînd cu brațele armamentul. Ostașii au dat dovadă de o dîrză voință, de o mare tenacitate.

În Ordinul de zi dat de comandantul Diviziei „Tudor Vladimirescu”, generalul Nicolae Cambrea, se arăta: „Marșul nostru din ziua de 23 septembrie peste Munții Bihorului a dovedit o mare putere de rezistență, întrecînd etapele anterioare și ele destul de grele și obositoare. Ați străbătut văile și munții unde bat de peste mii de ani cele mai curate inimi românești. Sufletul neamului nostru s-a păstrat aici străjuit de piscuri înalte și văi prăpăstioase. Umbrele lui Avram Iancu, craiul munților, și ale lui Horea, Cloșca și Crișan au plutit deasupra noastră, pentru a ne îndrepta la luptă fără cruțare, pentru dezrobirea Transilvaniei noastre scumpe” (Din ziarul diviziei, *Înainte*, din 25 septembrie 1944).

La 27 septembrie 1944, Divizia „T.V.”, avînd la dreapta divizia 337 sovietică și la stînga Divizia română 3 vînători de munte, a trecut la atac în direcția Oradea prin localitățile Hidîșel, Băile Felix, Sînmartin, iar Regimentul 3 infanterie, de sub comanda Lt. col. Ștefan Dinescu, pe direcția Calea Mare, Apatou, Șauaeu, Chișirid, Nojorid, ajungînd la periferiile de sud ale orașului Oradea.

Inamicul a concentrat în zona Oradea forțe puternice, formate din: un corp de tancuri, 3 divizii infanterie, 400 avioane de vînătoare și bombardament, cu scopul opririi ofensivei noastre și de a trece la contraofensivă.

În dimineața zilei de 28 septembrie 1944, inamicul a executat o puternică lovitură pe frontul Diviziei „T.V.” și 337 sovietică. Ducînd lupte grele, sub focul blindatelor, artileriei și aviației dușmane, unitățile noastre au fost nevoite să se replieze între Băile Felix, Apatou, Chișirid, Păușa, Miersig.

Comandantul diviziei, generalul Nicolae Cambrea, și șeful de stat major, generalul Iacob Teclu, au fost grav răniți în timp ce se aflau în fruntea ostașilor, pe care îi îmbărbătau la luptă, pe șoseaua Leș-Miersig.

Îmi amintesc de înfrîncarea acelor momente în care mulți ostași, ofițeri și subofițeri de ai noștri au căzut eroic la marginea orașului, pe riul Crișul Repede, unde acționau cele 3 regimente ale diviziei, atacate de forțe inamice mult superioare, sprijinite de aviație. Tancurile inamicului asaltau cu înverșunare pozițiile noastre. Fumul exploziilor întunecase cîmpul de luptă. Situația Regimentului 2 infanterie era foarte grea. Atunci a venit în linia I-a comandantul regimentului, Lt. col. Ion Buzoianu, pentru a-și îmbărbăta ostașii. Inamicul a fost respins, dar cu pierderi grele și din partea regimentului, căzînd eroic și comandantul său, Lt. col. Ion Buzoianu. Jertfa acestui ofițer a rămas mereu vie în amintirea noastră. Ea constituie o înălțătoare pildă de eroism pe care o poate da un comandant ostașilor săi. În cursul acestei bătălii crîncene au fost săvîrșite numeroase fapte de vitejie și eroism de către masele de ostași și ofițeri. Sergentul Nicolae Vinău, și soldații Ioan Popescu și Nicolae Hăisan s-au avîntat, împreună cu o grupă de ostași sovietici, asupra tancurilor hitleriste, incendiînd multe din ele. O parte din tancuri au pătruns în flancul stîng al Regimentului 3 infanterie. Bravii ostași au luptat aproape încercuți împotriva dușmanului dezlănțuit, nedînd nici un pas înapoi. În ziua de

29 septembrie ei au reușit să iasă din această situație grea și să ocupe o nouă poziție în fața satelor Chișirid, Păușa, Miersig.

În luptele pentru ruperea împresurării dușmane s-a remarcat în mod deosebit slt. Nicolae Constantin cu ostașii săi, care formau garda drapelului unității și care au săvârșit acte de eroism pentru a salva flamura, care reprezenta simbolul onoarei și al gloriei militare a regimentului.

În zona satelor Păușa, Chișirid, Leș, Nojorid s-au dus lupte îndirjite. Au fost cazuri când aceste localități treceau de mai multe ori într-o zi dintr-o mână în alta. Locuitorii satelor respective se retrăgeau o dată cu noi, scrișind de ură împotriva dușmanului, și reveneau tot odată cu noi, având lacrimi de bucurie în ochi.

Această situație instabilă pentru moment nu slăbea însă elanul și hotărârea de a învinge a luptătorilor noștri. Încrederea în victorie era nestrămutată. Timp de cincisprezece zile am dus grele lupte în acest sector.

După 3 octombrie 1944, din cauza pierderilor grele pe care le-au avut, în urma rezistenței eroice a ostașilor români, atacurile inamicului au început să slăbească. Se creaseră condiții pentru lichidarea definitivă a grupării de forțe fasciste care se crampona de zona Oradea.

În ziua de 11 octombrie 1944, împreună cu marile unități vecine, am început asaltul hotărât.

Conform planului de acțiune, Divizia 3 Vânători de Munte a atacat pe la marginea de vest a Oradiei, Divizia „T.V.” chiar pe direcția Oradiei, iar divizia 337 sovietică pe direcția de est a Oradiei.

Din primele acțiuni, inamicul din satele Leș și Nojorid a fost lichidat. Apoi în dimineața zilei de 12 octombrie 1944, Compania de cercetare, comandată de căpitanul Carp (căzut eroic în Ungaria, în luptele de la Debrețin, secerat de o armă automată), a pătruns în spatele inamicului, producând panică în rândurile acestuia.

Eram pe atunci comandantul bateriei de tunuri antitanc de 45 mm din Regimentul 3 infanterie, Divizia „T.V.”. Aveam tunurile amplasate pe liniera satelor Chișirid-Păușa, cu misiunea de tragere directă asupra inamicului din satele Leș, Nojorid și Leș, observatoarele inamicului au dirijat tragerile de artilerie de branduri, timp de 15 zile, asupra pozițiilor noastre. Înainte de a porni la atac, infanteria regimentului, pe care o sprijineam, am ordonat deschiderea focului asupra celor două observatoare, distrugându-le și, astfel, înaintarea regimentului a fost ferită de lovirile inamice.

Divizia 3 Vânători Munte a ocupat satul Sintandrei, concomitent unități de tancuri și cavalerie sovietice au atacat Episcopia Bihorului, ocupînd-o.

Amenințați cu încercuirea, fasciștii au început să se retragă, trupele noastre concentrîndu-și forțele într-un asalt. La 12 octombrie 1944 au pătruns în Oradea, care într-un timp scurt a fost curățată de inamic.

Înaintînd pe șoseaua dinspre Nojorid, am pătruns în oraș pe str. L. Sălăjan, prin lupte grele. Aflîndu-mă în fruntea bateriei, am fost primiți cu foc de mitralieră din clădirea brutăriei, de pe această stradă, de la nr. 23. Tunurile comandate de sergentul Gheorghe Bunea și Vasile Andrei au tras direct, distrugînd perețele clădirii și, o dată cu acesta, și cuibul de mitralieră horthyst.

Podurile peste Crișul Repede fiind distruse de inamic, am trecut cu tunurile prin apă pînă la brîu, în urmărirea fasciștilor.

..Nenumărate fapte de arme stau mărturie vitejiei și eroismului cu care au luptat ostașii noștri. Printre acestea se numără și fapta eroului caporal Gheorghe Rădulescu care, pe timpul atacului de la Leș, a fost grav rănit de schije de brandt și care, cu un ultim efort, a reușit să găsească capetele firului telefonic rupt de explozii și să-l lege, restabilind legătura într-un moment foarte important al luptei.

Îmi amintesc cum la intrarea în orașul Oradea populația a început să iasă din pivnițe și adăposturi.

Au urmat îmbrățișări, exclamații și urale de bucurie.

Sus pe acoperișul primăriei orașului a fost arborat tricolorul românesc.

Dar cu cîte jertfe se ajunsese aici!

Mărturii? cimitirul orașului Oradea adăpostește zeci de eroi, alte zeci și sute odihnesc sub brazdele drumului de luptă parcurs de oștile române pînă aici. O stradă din orașul Oradea poartă numele eroului pandur Lt. col. Ion Buzoianu, căzut în luptă, în fruntea regimentului pe care îl comanda. De asemenea, în Oradea au fost ridicate monumente întru slava eroilor români și sovietici, căzuți pentru eliberarea acestor meleaguri de sub robia fascisto-horthystă.

După lichidarea inamicului din oraș, ne-am continuat drumul de luptă pe direcția Tărian, Giriș, Toboliu, Cheresig. La Cheresig, podul peste Criș fiind distrus de inamic, ostașii au trecut cu tunurile prin apă. Tot la Cheresig, în apropierea graniței, unitatea a încercuit și luat prizonieri un batalion de infanterie din armata horthystă, în frunte cu comandantul.

Victoria obținută asupra fasciștilor în zona Oradiei a avut o mare influență asupra desfășurării ulterioare a luptelor. Învingînd dușmanul, trupele noastre au reușit să cucerească un aliniament favorabil, de unde au pornit cu succes la acțiuni ofensive, trecînd pe teritoriul Ungariei, de pace direcția Debrețin, în care au intrat peste numai cîteva zile.

Maior (rez.) NICOLAE PETRUȚ,
veteran de război

PARTICIPAREA UNOR UNITĂȚI DIN DIVIZIA 3 MUNTE LA LUPTLE PENTRU ELIBERAREA ORAȘULUI DEBREȚIN, ÎN PERIOADA 13—20 OCTOMBRIE 1944

Au trecut 45 de ani de la luptele pentru eliberarea orașului Debrețin și aproape 30 de ani de cînd am participat la dezvelirea monumentului ridicat în cinstea eroilor români căzuți în aceste lupte grele, făcînd parte din delegația română invitată la această solemnitate, ca reprezentant al vinătorilor de munte.

Războiul antifascist ne mai apare azi — celor care l-am trăit — ca un album cu fotografii. Din pagini peste care începe să se așternă patina timpului ne privesc tovarășii căzuți în lupte, rememorăm zilele grele prin care am trecut, auzim parcă — ecou îndepărtat și dur — canonada tunurilor și strigătele de „ura” ale ostașilor care asaltau localitățile și crestele. Elanul care ne însoțea în timpul asalturilor, dragostea de patrie, de libertate, de pace constituiau acel nesfîrșit izvor din care ne adăpam curajul și tăria, bărbăția și îndemnul. Despre aceste neîntrecute calități ale ostașilor noștri s-a scris mult și se va mai scrie. Experiența dobîndită în acei ani de încercări se cuvine să fie transmisă generațiilor care vin, întrucît reprezintă o pagină de glorie nepieritoare pentru oastea noastră.

Tot ceea ce s-a scris pînă acum trebuie completat cu noi memorii, deoarece cărțile apărute nu au reușit să cuprindă mai în amănunt unele fapte de arme și, de aceea, doresc să detaliez o parte din ele.

Am arătat în titlul acestor memorii că mă voi referi la luptele duse în această perioadă de unele unități din Divizia 3 Munte, divizia de Moți, de pe plaiurile bihorene, fiindcă în aceste zile am îndeplinit nu numai funcția de ofițer cu operațiunile a Batalionului 6 Vînători Munte, ci și a diferitelor grupări tactice constituite ad-hoc pe cîmpul de luptă pentru îndeplinirea mai operativă a unor misiuni de luptă. Acest lucru a fost des uzitat de-a lungul războiului antihitlerist și foarte ușor de realizat, deoarece batalioanele de vînători de munte și divizioanele de artilerie de munte erau unități independente care aveau în dotarea și organica lor toate elementele care permiteau constituirea în timp foarte scurt a unor asemenea grupări tactice care și-au dovedit din plin utilitatea și au dat un cîmp larg de acțiune inițiativei și independenței în concepția și conducerea luptei de către comandanți, trăsături caracteristice ducerii luptei de către vînătorii de munte.

13 octombrie 1944, zi memorabilă pentru unitățile diviziei, deci și pentru Batalionul 6 Vînători munte, care, după lupte grele, au reușit să înfrîngă rezistența unor subunități din divizia 76 Infanterie hitleristă în zona Toboliu, să treacă prin vad Crișul Repede în zona Girișul de Criș și să atingă frontiera adevărată de vest a țării noastre. Ajunși la frontiera reală a gliei străbune, am adus în galop „căruta specială”. Îi spuneam așa întrucît purtam în ea o bornă de hotar luată de pe vremelnica linie de demarcație stabilită prin odiosul dictat de la Viena. Am spus „linie de demarcație”, deoarece noi bihoreni, de altfel ca întregul nostru popor, am apreciat-o așa și nu „frontieră de vest”. Adică ceva vremelnic, care trebuie șters odată de pe hărți, chiar cu jertfe de sînge, oricît de grele ar fi fost. Am dat-o jos din căruță, am așezat-o simbolic la locul ei firesc, în așteptarea hotărîrilor care o să vină la încheierea păcii. Moment solemn, ne-am descoperit, am îngenunchiat, am sărutat pămîntul scump al patriei răpit nouă la 30 august 1940, atît pentru noi, cît

și pentru cei 80 de morți, printre care se număra și sublocotenentul în rezervă Constantin Dumitrescu, ca și pentru cei peste 120 de răniți care nu au avut această posibilitate. Se împlinea o dorință, un ideal și parcă erau tot atât de actuale ca și cuvintele scrise de marele cărturar Mihail Sadoveanu, care în ziarul *România* — în *Impresii de pe front* —, după victoria de la Mărăști, la data de 26 iulie 1917, din care citez: „Mult doliu, multe dureri, multe lacrimi au fost răzburate în ziua de 11 iulie”. La noi se împlineau acestea după 27 de ani de la Mărăști, adică în acea memorabilă zi de 13 octombrie.

După acest act solemn, ne-am reluat înaintarea și pînă în seara zilei, depășind frontiera, am ajuns pe teritoriul Ungariei, în localitatea Berekböszörmény. Divizia 21 Infanterie horthystă, care s-a opus diviziei noastre, a fost complet nimicită.

Ajunși în localitate, am luat toate măsurile de siguranță. Maiorul Ion Eraclide, comandantul divizionului 9 T. M-te, „simțind” că nu este ceva în regulă, a luat cu el doi subofițeri. Toți trei, înarmați cu pistoale mitralieră, au plecat să vadă ce se întîmplă într-o pădure situată la cîteva sute de metri. Dar, spre surprinderea lor, au dat peste trei tancuri hitleriste, ale căror echipaje erau coborîte în fața tancurilor și studiau harta. Hitleriștii i-au luat prizonieri însă, ocupați cum erau cu studiul hărții, au uitat să-i dezarmeze. Curajosul ofițer, plin de inițiativă, a profitat de acest lucru și, din postura de „prizonier”, i-a somat pe hitleriști și i-a luat prizonieri. I-a adus la P.C. al batalionului și a lăsat un subofițer să păzească tancurile. Drept să spun că, atunci cînd a ajuns la P.C., era încă destul de emoționat. Ne-a istorisit ce s-a întîmplat. Am trimis în grabă patrule din compania cercetare, care să scoțească pădurea. Bineînțeles, nu au mai găsit nimic.

Harta capturată ne-a fost deosebit de folositoare, deoarece cuprindea unele detalii ale apărării inamice, organizată în fața Debreținului. Am copiat-o, am raportat urgent la comandamentul diviziei, trimițînd atât harta, cît și prizonierii, cu un ofițer însoțit de o patrulă de cercetare. Cele trei tancuri au fost luate de mecanici conducători dintr-o unitate de tancuri sovietică, deoarece divizia nu dispunea de asemenea specialiști.

În dimineața zilei de 14 octombrie 1944, folosindu-ne din plin de datele din harta capturată am atacat prin surprindere localitatea Hencida, pe care am cucerit-o cu destulă ușurință, distingîndu-se în mod deosebit compania a 3-a, comandată de căpitanul Haralambie Carpen și compania a 2-a, comandată de căpitanul Ioan Pană. Deci făcusem prima breșă în dispozitivul inamic.

Inamicul, bineînțeles, nemulțumit de situația creată, a contraatacat de 3 ori. Însă noi, sprijiniți oportun de Divizionul 9 Tunuri munte, am apărut cu dîrzenie aliniamentul cucerit. Inamicul, văzînd că nu reușește să restabilească situația, în cursul nopții, a rupt lupta și s-a retras spre aliniamentul de apărare jalonat de localitățile Derecske-Kanyar.

Datorită acțiunii noastre, în ziua de 15 octombrie, celelalte unități ale diviziei au cucerit localitatea Pusztaföld.

Trecînd la urmărirea inamicului, în ziua de 16 octombrie 1944 am ajuns în fața localității Kanyar, puternic apărată de inamic.

Pentru cucerirea acestei localități a fost constituită și gruparea tactică maior Clăianu, formată din Batalioanele 6 și 11 vînători munte și Divizionul 9 Tunuri Munte, întăriți fiind și cu o baterie antitanc sovietică de 76 mm, deoarece inamicul dispunea de tancuri. Am devenit astfel ofițer cu operațiile al acestei grupări tactice. La comanda Batalionului 6 vînători munte a trecut căpitanul Ion Munteanu, un ofițer curajos, cu multă inițiativă și un deosebit simț al cîmpului de luptă, iar funcția de ofițer cu operațiile al batalionului urma să o îndeplinească adjutantul batalionului, sublocotenentul în rezervă Ion Ionescu.

Gruparea urma să atace partea de est a localității. Pentru această acțiune, divizia a primit ca întărire o brigadă de tancuri sovietice, din care 10—12 tancuri urmau să sprijine atacul Batalionului 11 Vînători munte, comandat de locotenent-colonelul Vasile Costin. În fața apărării inamice se găsea riul Boz, care punea probleme grele atacului nostru.

Atacul a pornit în ziua de 16 octombrie 1944, dar inamicul opunea o dîrză rezistență. Gruparea era prînsă către flancul stîng de focul din localitatea Derecske.

Atacul a început, după o pregătire de artilerie, pe întreg frontul grupării. Batalionul 11 vînători munte a fost sprijinit de tancurile sovietice. Parte din batalion a reușit să treacă pe punți improvizate canalul riului Ozd și să pătrundă în localitate.

Comandantul grupării însă observă că, prin spatele celor pătrunși în sat, o companie inamică, dotată cu pistoale mitralieră și sprijinită de 3—4 tancuri, în-

cearcă să rupă dispozitivul batalionului și să amenințe cu încercuirea forțele pătrunse. În fișa Batalionului 6 vînători munte toate încercările de atac sînt respinse. În această situație grea, comandantul grupării, apreciind situația deosebit de dificilă a Batalionului 11 vînători munte, ordonă Batalionului 6 vînători munte să treacă temporar la apărare. A constituit o rezervă puternică, cu care a contraatacat, după o puternică și scurtă pregătire de artilerie. Această misiune a revenit companiei a 3-a de cercetare din Batalionul 6 Vînători munte, comandată de cpt. Haralambie Carpen, respectiv lt. (r.) Nicolae Staicovici, conduse personal de cpt. Ioan Munteanu, comandantul batalionului în luptele pentru eliberarea orașului Debrețin. Pregătirea de artilerie a fost executată exclusiv de Divizionul 9 Tunuri Munte, comandat de maiorul Ioan Eraclide și nicidecum de gruparea principală de artilerie a diviziei, care avea de îndeplinit o misiune mult mai importantă pe direcția principală de acțiune a diviziei. Contraatacul reușește să depresoare subunitățile amenințate cu încercuirea și să ajute Batalionul 11 vînători munte să cucerească, pînă seara, partea de est a localității, unde va rămîne în rezerva diviziei. Asupra localității care ardea ca o torță se va abate și focul artileriei grele hitleriste (...) Maiorul Ion Clăianu a fost în totalitate, datorită calităților sale, artizanul acestei victorii, de care de altfel a beneficiat din plin gruparea principală (...).

În seara zilei de 16 octombrie 1944 se constituia o nouă grupare tactică maior Clăianu, formată din Batalioanele 6 și 22 vînători munte, Divizionul 9 Tunuri munte și două baterii de artilerie antitanc sovietice, al cărei ofițer cu operațiile aveam să devin. Misiunea acestei grupări era de a înfringe rezistența inamicului de pe localitatea Száránd, după care, înaintînd de-a lungul șoselei Száránd-Mike, pentru ca să pătrundă în orașul Debrețin și să contribuie la eliberarea lui, împreună cu celelalte forțe principale ale diviziei, precum și alături de Divizia „Tudor Vladimirescu” și celelalte mari unități și unități ale C. 33 A. Sovietic.

În fișa de ofensivă a C. 33 A. sovietic se apărau unități din Diviziile 76 infanterie și 3 blindate hitleriste, precum și din Divizia a 4-a Infanterie thyrstă.

În ziua de 17 octombrie 1944, pe întreg frontul, la toate încercările noastre de a rupe apărarea inamicului, acesta a opus o dirză rezistență, respingînd micile noastre pătrunderi prin contraatacuri îndrjite, executate cu infanterie și tancuri.

În ziua de 18 octombrie 1944, cpt. Ioan Munteanu, comandantul Batalionului 6 Vînători Munte la acea dată, acționînd pe timpul desfășurării luptelor cu mult curaj, reușește să infiltreze 2 companii pe la flancul drept al inamicului, aflat în apărare pe Ferma Maria, și înfrîngînd rezistența inamică ajută Batalionul 6 Vînători Munte din gruparea principală a diviziei să cucerească ferma, apropiindu-se și mai mult de obiectivul principal al acesteia, localitatea Hajdu Gágos. Alături de subunitățile Batalionului 6 Vînători munte s-a distins în mod deosebit și Compania a 2-a din Batalionul 5 Vînători Munte „Avram Iancu”, comandat de locotenentul Ioan Dulămiță. Din Batalionul 6 Vînători munte s-au distins din nou companiile 2 și 3, comandate de cpt. Teodor Pană și cpt. Haralambie Carpen. De asemenea, trebuiesc evidențiate în mod deosebit bateriile Divizionului 9 Tunuri munte, comandate de cpt. Ioan Predescu, locotenent Silviu Pleșoiu și slt. Liviu Gorcea, în frunte cu comandantul divizionului, maior Ioan Eraclide, care, aflîndu-se în permanență la observator, au condus cu multă competență focul subunităților lor, intervenind în mod oportun în luptă. De altfel, aceasta a fost singura victorie obținută de întreaga divizie în luptele din zilele de 17 și 18 octombrie 1944.

În dimineața zilei de 19 octombrie 1944, la orele 09,30, se reia atacul. De această dată gruparea are misiunea de a cuceri, cu Batalionul 6 vînători munte, localitatea Hajdu-Gagos, aceasta datorită faptului că manevra executată cu o zi înainte îl adusese în fața localității iar cu Batalionul 22 vînători munte, comandat de maiorul Petre Ghiciulescu să cucerească localitatea Száránd, urmînd ca, după aceea, gruparea atacînd de-a lungul șoselei Száránd-Debrețin să pătrundă în partea de sud-vest a orașului și să continue, împreună cu celelalte unități, lupta pentru eliberarea orașului. Gruparea noastră făcea și legătura dintre Divizia 3 Munte și Divizia „Tudor Vladimirescu”.

Atacul la început progresează destul de greu, inamicul opunînd o rezistență înverșunată.

Către orele 12.00, Compania a 2-a din Batalionul 22 vînători munte, comandată de căpitanul Constantin Chicoș, printr-o iscusită manevră executată în flancul dispozitivului inamic, amenințînd și spatele acestuia îl obligă să se retragă precipitat. Inamicul deschide un foc puternic de artilerie și încearcă să contraatace, dar este prea tîrziu, elanul vînătorilor de munte nu mai poate fi stăvilit. Se duc lupte de stradă. În toiul acestor lupte un proiectil de artilerie cade în apropierea cpt. Chicoș

și o schije din el curmă viața bravului ofițer, alături de alți ostași din subordinele lui, care au luptat cu multă vitejie și în scurt timp localitatea Száránd este curățată de inamic.

Cpt. Ion Munteanu, comandantul Batalionului 6 vînători munte, urmărind cu atenție lupta și văzînd deruta inamicului, ordonă asaltul general asupra localității Hajdu-Gágos. Inamicul este surprins și obligat să se retragă, astfel că la orele 14,00 aliniamentul Hajdu Gágos-Száránd este ocupat. Drumul spre Debrețin este deschis. Tragerile de artilerie ale inamicului nu pot stăvili elanul trupelor atacatoare. La orele 15,00 se pătrunde în Debrețin. Batalionul 6 Vînători cucerește gara iar Batalionul 22 Vînători Munte pătrunde pe o stradă paralelă cu aceea pe care ataca Batalionul 6. P.C. al grupării se află aproape de linia întâi, în părculețul de lîngă gară. Se constituie grupe de asalt, care acționează cu multă abilitate. Se trage în lungul străzilor, se asaltează case. Inamicul nu are altceva de făcut decît să se retragă precipitat. Pînă noaptea tirziu se duc lupte de stradă. Orașul este în întuneric, parte din clădiri ardeau și focol exploziilor crea o imagine care te zguduia. Nu mai aveam legătura cu comandantul diviziei. Batalionul 22 Vînători munte ajunsesse pe marginea de nord-vest a orașului iar Batalionul 6 Vînători munte în zona băii comunale.

Trecînd pe lîngă spital, în toiul luptelor ne auzim strigați de un glas cunoscut, era la cpt. Remus Pleșa, care fusese rănit și luat prizonier în luptele de la Damiș. Îmbrățișări, lacrimi, urări de bine. Totul însă foarte scurt. Drumurile noastre se despărteau, el pleca spre țară, iar noi mergeam înainte pe drumul victoriei. A fost ca un vis plăcut. Dar noi căutam legătura cu divizia. Maiorul Clăianu cu greu s-a decis, voînd să trimită pe altcineva, și mi-a dat drumul în acest necunoscut, pentru a căuta legătura cu divizia. Am luat doi agenți călări, pe sergenții Vasile Stăniș și Nicolae Eremia. Erau doi comandanți de grupe de agenți în care aveam mare încredere, deoarece aveau un spirit de orientare deosebit. Am încălecat pe cai și am luat-o la galop prin orașul în flăcări. Exploziile nu conteneau, se auzeau focuri de arme automate. Ne îndreptam spre locul unde trebuia să fie P. de comandă al diviziei, dar acolo nu era nimeni. Aveam nevoie de noi ordine. Nu mai știam ce trebuie să facem, misiunea era îndeplinită. Pe drumul parcurs o schijă de artilerie rânise calul sergentului Nicolae Eremia. I-am spus în ce direcție să o ia. Așa este pe cîmpul de luptă, agentul de legătură trebuie să aibă calități deosebite, deoarece de multe ori este un luptător solitar. Pe sergentul Stăniș l-am lăsat la locul unde trebuia să vină P.C. al diviziei și eu am pornit pe drum înapoi. Era nevoie de mine la P.C. al grupării noastre. Norocul mi-a suris însă, în drum l-am întîlnit pe căpitanul Aurelian Lupescu din statul major al diviziei. Ne căutau și ei. S-a bucurat că m-a găsit atît de repede. Mi-a spus că iureșul nostru le-a depășit așteptările și în plus a întîrziat o tragere de interdicție executată de artileria grea inamică pe comunicația principală, obligîndu-i să se adăpostească, să facă și cîteva salturi și să caute un drum ocolitor, care însă a fost foarte anevoios de parcurs.

I-am arătat care este situația grupării. Mi-a comunicat că misiunea pentru noaptea de 19/20 octombrie 1944 este de a curăța orașul de inamic în fișia de ofensivă a grupării și că în dimineața zilei întreaga grupare să se găsească în dispozitiv de apărare pe marginea de nord-vest a orașului, iar P.C. al grupării să rămînă la băile comunale. Deoarece se ducea la locul unde urma să fie instalat P.C. al diviziei, l-am rugat să mi-l trimită pe sergentul Vasile Stăniș. Acesta m-a ajuns din urmă. L-am întîlnit în drum și pe sergentul Eremia, care venea pe jos cu calul ținut de dirloagă. Calul, bineînțeles, șchiopăta puțin și putea fi recuperat. De altfel, era și necesar deoarece era unul din cei mai buni cai de călărie pe care-i aveam. I-am spus sergentului unde să vină, iar eu cu sergentul Vasile Stăniș am pornit la galop înspre P.C. al grupării. Am trecut iar prin focol exploziilor. Am ajuns cu bine la P.C., i-am raportat comandantului cum a fost îndeplinită misiunea, de altfel prea multe nu mai aveam de făcut. M-a întrebant de soarta celuiilalt agent, i-am raportat situația acestuia și că trebuie și el să sosească din clipă în clipă.

Mi-a ordonat să mă duc personal la P.C. al celor două batalioane subordonate și să le comunic misiunea, precum și locul unde să se instaleze după terminarea misiunii.

Totul a decurs în bune condițiuni, pînă în dimineața zilei orașul fiind curățat de inamic și complet eliberat.

Ne-am îndeplinit deci cu cinste înalta misiune de luptă de a lua parte la eliberarea orașului Debrețin. Vînătorii noștri de munte au simțit o mare satisfacție și o deosebită mîndrie că, prin eforturile și sacrificiile lor, și-au adus o contribuție însemnată la obținerea acestei frumoase victorii.

Colonel (r.) CONSTANTIN LIȚU

LUPTELE DUSE DE DIVIZIA „TUDOR VLADIMIRESCU” PENTRU CUCERIREA ORAȘULUI SALGOTARYÁN

În dimineața zilei de 19 decembrie 1944, după un marș de 14 ore, divizia începe urcușul care continuă toată ziua. Noaptea ne prinde risipiți printre primele culmi ale masivului Matra. Sintem numai ochi și urechi. Liniștea apăsătoare este întreruptă din cînd în cînd de explozii de grenade sau de împușcături, al căror ecou repetat se pierde în depărtare.

Atmosfera de nesiguranță și noaptea se pare că nu mai are sfîrșit. Inamicul poate fi oriunde, după fiecare pom, după fiecare stîncă. În fiecare moment aștepti ca o lumină orbitoare să-ți țîșnească în față. Vin zorile și cu ele apar și primele obstacole. Cota 734. Regimentul 2 infanterie, comandat de maiorul Floca Arhip, începe să urce spre cotă din trei părți. Cota este un fel de turn baricadat de jur împrejur de un gard înalt de sîrmă și acoperit cu lăstăriși deși ca peria. Hitleriștii și horthystii nu ne simt apropierea decît cînd ne găsim aproape de vîrf. Sînt afit de surprinși, încît își părăsesc fortăreața, rostogolindu-se pe versant, pentru a dispăre în pădure.

Pe vîrf cercetașii noștri găsesc ceaiuri gata pe masă, oglinda agățată într-un pom, supă caldă și paturile făcute.

De abia ajuns pe o culme începe o altă culme, cu alte greutăți, cu alte primejdii. Fiecare acționăm pe cont propriu, cîteodată cu arma strînsă la piept ne rostogolim în jos, alteori coborîm în lanț, legați unul de celălalt. O companie dispăre în pădure, de la observator nu mai poate fi văzută, reapare zbatîndu-se prin zăpadă și stînci, ajungînd exact la obiectivul fixat. Ajungem pe o înălțime de pe care se vede toată întinderea poalelor păduroase, liniile șerpuite ale poziției inamice, mișcările lui și flăcările gurilor de foc. Panta este abruptă și prăpăstioasă, s-a înnoptat din nou, întunericul, frigul, tăcerea și singurătatea creează o atmosferă de neliniște. O echipă de cercetași este trimisă să cerceteze valea spre satul Matrafured, cercetașii pătrund în sat și aud doar coloanele hitleriste și horthyste părăsind satul. Din cotă în cotă, ostașii *cuceresc* puncte importante strategice. Este cucerit satul Matraballa, desăvîrșindu-se astfel cucerirea Munților Matra.

La 20 decembrie 1944, divizia coboară, ajungînd la șoseaua ce duce la localitatea Naduyhalu. Toate podurile erau aruncate în aer, iar toate punctele mai importante de pe șosea erau minate.

În zori ne găsim pe înălțimile de la est de satul Naduyhalu, ocupat de nemți. Pandurii pătrund în sat, în ciuda focurilor dezlănțuite de horthysti și hitleriști, din case, din curți, din turla bisericii. Sintem prea încercați pentru a ne impresiona de această rezistență ușoară. Nemții și horthystii se retrag pe o culme ce domina satul încercînd să se organizeze. Tunurile, armele automate și aruncătoarele noastre concentrează focul pe cuiburile de rezistență inamice, satul este definitiv cucerit.

În atac pentru eliberarea acestei localități, ostașii diviziei noastre au luat 253 de prizonieri, între care și un comandant de batalion de vînători de munte hitlerist. Pe cîmpul de luptă au căzut circa 300 de ostași hitleriști și horthysti. Din rîndurile noastre au căzut 14 morți, 32 răniți. Aici a căzut căpitanul Marin Ivan, comandant de batalion, care a fost ucis de un proiectil.

Prin eforturi supraomenești, pandurii au cucerit într-o singură zi masivul Matra, asaltînd cota 1 100, bastionul masivului și localitățile Matrahaja, Parad, Matrafured, Matraballa.

Cucerirea masivului Matra, tot dispozitivul de operare al hitleriștilor și horthystilor din zona localităților Eger și Sirek se prăbușește, *creînd* condiții favorabile pentru a trece pe teritoriul Cehoslovaciei.

În ziua de 23 decembrie 1944 am ajuns în plină noapte pe un ger cumplit deasupra satului Matranovak. Deși extenuați, învăluți de întuneric, pornim înainte spre Salgotarján. Elementele avangărzii se apropie de satul Matranovak, de unde primesc primele focuri. Se execută dubla învăluire, cucerim casă cu casă, înlănțuindu-ne într-o luptă crîncenă. Gerul este năprasnic, dar ostașii, cu obrajii sîngerînd, înaintează mereu.

Zorii zilei de 24 decembrie aduc cucerirea satului Matranovak. Urmărind inamicul, care se retrăsese într-o vale, concentrînd tot focul asupra lui, continuînd să înaintăm, viuesc munții de explozii, șuieră gloanțele, iar *crestele* se luminează de rachete.

În această zi, odată cu satisfacția pentru ajungerea în fața Salgotarjânului, *ostașii* diviziei au împărtășit bucuria venirii în rîndurile noastre a unui lot de voluntari din țară. Erau cîteva sute de tineri, care, animați de dorința de a contribui la lupta cu arma în mînă împotriva horthystilor și hitleriștilor, răspuseseră chemărilor Partidului Comunist Român și Uniunii Tineretului Comunist, de a se înscrie voluntari pe front. În fruntea acestor tineri s-a aflat eroul sublocotenent post-mortem Constantin Godeanu, membru al Comitetului Central al U.T.C. Pentru divizie venirea lor reprezenta o manifestare a grijii Partidului Comunist Român de sprijinire a frontului și prima completare a efectivelor ei pe această cale.

În ziua de 24 decembrie 1944, odată cu atacul pe care-l executăm asupra orașului Salgotarjân apar și primele raze de soare. Atacul se dă pe trei direcții, prima manevrînd satul Inoșa, pentru a cucerii localitatea Rudolffi, trebuind să ajungă la liziera *orașului*; alta pe direcția cotei 544, iar flangarda, în strînsă legătură cu unitățile sovietice, atacînd cota 505. Înaintarea este istovitoare, ostașii trec peste piscurile cele mai înalte și colțuroase, peste prăpăstii, se cațără pe stînci. Satele Inoșa și Rudolffi, ca și cota 544 sînt ale noastre. La poalele cotei — pe o întindere de aproape 10 km — se află orașul Salgotarjân.

Trimitem patrulă de cercetare, îi surprindem pe horthysti și hitleriști în toiul chefului, sărbătorind Crăciunul. Exploatînd această situație, Regimentul 2 infanterie, printr-un atac fulgerător, intră în oraș, fiind ajutat la nord de Regimentul 1 infanterie. Horthystii și hitleriștii fug în debandadă, într-o ținută sumară. Este o nouă victorie a diviziei, cucerind singuri acest mare oraș industrial.

Eliberarea orașului Salgotarjân a constituit o victorie importantă a voluntarilor români. Adversarul a pierdut un centru industrial prețios, un nod de comunicații și o poziție prielnică de apărare în calea înaintării forțelor sovietice și române din zonă spre granița ungaro-cesoslovacă. Prin cucerirea acestui oraș-nod de cale ferată, punctul de întretăiere a 4 șosele, în care se găsește o mare uzină metalurgică, o puternică centrală electrică, o fabrică de mașini agricole etc., unitatea noastră a reușit un mare succes.

Merită relevat concursul dat ostașilor noștri de numeroși locuitori ai orașului. Pe lîngă faptul că ne-au făcut o primire călduroasă ei ne-au călăuzit spre locurile unde se ascunseseră soldații horthysti și hitleriști, izolați sau în grup, ei ne-au dat relații prețioase despre efectivele, moralul și tăria unităților dușmane, care stăpîniseră orașul pînă la eliberare.

În localitățile unde noi am dus lupte, am manifestat față de populația Ungariei o atitudine de prietenie, am dat sprijin la numeroși cetățeni *sinistrați*, am refăcut drumuri, căi ferate, rețeaua de transmisiuni, am contribuit la normalizarea vieții în orașe și sate, am redat agriculturii întinse terenuri, prin înlăturarea numeroaselor cîmpuri de mine, plantate de trupele horthyste și hitleriste în timpul luptelor și în retragere.

Medicii maior Ioan Bugaru, Ștefan Condurache, Ioan Brăileanu, fiind medici interniști, au dat mii de consultații populației civile din localitățile pe unde am trecut, iar medicii chirurghi căpitan Pop Gheorghe Pop și Emilian Chisăliță au făcut operațiile necesare numeroșilor cetățeni civili care erau răniți. Acești medici făceau parte din batalionul medico-sanitar al diviziei.

La bucătăria unității, zilnic servea masă un număr mare de cetățeni, în special bătrîni, femei și foarte mulți copii.

Col. (r.) MIHAI TURCU

COMPORTAMENTUL EXEMPLAR AL OSTAȘILOR ȘI OFITERILOR ROMANI FAȚA DE POPULAȚIA CIVILĂ DIN UNGARIA

Am participat — în cadrul Regimentului 93 infanterie — la grelele lupte din luna septembrie 1944 pentru eliberarea comunelor Miniș, Pîncota, Prunișor, Beliu și Mocirla (din județul Arad). După ce a pierdut, într-un timp scurt, pozițiile pe care își sprijinea retragerea, inamicul, acoperindu-se cu ariergărzi puternice, a opus o rezistență înverșunată, îndeosebi pe șanțul anticar de la Ghioroc-Pîncota-Mocirla, combinînd apărarea cu dese contraatacuri cu unități de infanterie germană, sprijinite de unități hitleriste din formațiuni S.S.

În zilele următoare, militarii Regimentului 93 infanterie au continuat cu aceleași vigoare acțiunile ofensive, obținând noi succese. Până în seara zilei de 23 septembrie 1944, am străbătut, prin lupte grele, aproximativ 60 de kilometri și am provocat pierderi însemnate trupelor horthyste și hitleriste, pe direcția de ofensivă.

Luptele au continuat cu înverșunare pentru desăvârșirea rupei fișiei principale de apărare, ce îngloba șanțul anticar și ambele maluri ale canalului de irigație din zona orașului Salonta, unde au căzut la datorie un număr mare de soldați, subofițeri și ofițeri, printre care și unii dintre prietenii mei.

Continuând atacul frontal, cu executarea unor manevre de învăluire și incursiuni, am reușit să înfrângem rezistența forțelor horthysto-hitleriste și să punem stăpînire pe poziția inamicului. Dușmanul a fost nimicit, iar Regimentul 93 infanterie a primit ordin să revină în garnizoana Arad, deoarece pierderile suferite erau foarte mari, fiind necesară completarea efectivelor și reorganizarea.

Către sfîrșitul lunii septembrie 1944, în urma unor reorganizări ce au avut loc, am primit ordin de mutare în Batalionul 193 administrativ, de pază și aprovizionare, care atunci a luat ființă.

Cu această unitate nou înființată, am plecat pe front, desfășurînd acțiuni energice, ingenioase, duse atît ziua, cît și noaptea, în terenuri și drumuri desfundate din cauza ploilor de toamnă sau a frigului și gerului de iarnă, aprovizionînd trupele cu muniții, armament, echipament și alimente, asigurînd totodată ordinea publică în sectoarele permise.

Misiunea nou primită de unitatea cu care am acționat a fost pe direcția Bekescsaba-Nyireghaza-Debreczen-Budapesta.

Hotărîrea comandamentului germano-ungar de a-și menține, cu orice preț, pozițiile pe care le ocupă, necesitatea nimicirii forțelor inamice de către trupele române, aflate în comune și orașe, au determinat angajarea unor lupte crîncene, în cursul cărora atît clădirile, cît și populația erau expuse unor distrugerii.

Printru a preveni și evita pierderea unor bunuri materiale și vieți omenești, am primit ordinul special al Corpului 7 armată român, angajat în luptă împotriva horthystilor și hitleristilor, în care se reamîntea militarilor modul de comportare demnă, umană, în situația specială în care urmau să se desfășoare viitoarele lupte.

Este posibil, se sublinia în ordinul primit de la corpul de armată român, ca inamicul să continue a se bate cu îndrîjire, apărînd stradă cu stradă și casă cu casă, pînă la ultima extremitate. Este posibil, de asemenea, să-și slăbească rezistența și să cedeze repede. Și într-un caz și în altul, trupele noastre trebuie să urmărească un singur scop: acela de a căuta lupta cu forțele inamice și de a le înfrînge repede și definitiv, făcînd tot ce este necesar în interesul operațiunilor și abținîndu-se de la orice acțiuni străine acestui scop.

Populația civilă, care nu ia parte la lupte, va fi cruțată și luată sub protecție, asigurîndu-i-se liniștea și avutul. Distrugerile, devastările, transferul de obiecte dintr-un imobil în altul, sînt strict interzise, atît militarilor cît și populației civile.

În baza ordinului primit, a indicațiilor de la eșaloanele superioare, a educației avute și care se continua zi de zi, militarii unității cu care am acționat pe frontul din Ungaria au avut o comportare civilizată, demnă de laudă și aprecieri din cele mai alese.

Monumentele și obiectele de artă, instituțiile culturale și așezămintele de interes public, au fost cruțate și apărute cu multă grijă. Cu toate greutățile care le-au impus luptele, deplasările pentru aprovizionarea trupelor cu armament, muniții, echipament și produse alimentare, nu s-a făcut nici un fel de atingere de acestea.

Instituțiile de orice fel (de aprovizionare cu apă, lumină, telefoane, tramvaie etc.) care asigurau viața comunelor și orașelor și, în aceeași măsură, interesau armata de operații, au fost păstrate intacte.

Militarii români ai unității cu care am participat pe front s-au bătut cu îndrîjire și au murit pentru a învinge inamicul, dar în același timp s-au purtat loial, cu demnitate și omenie, pentru a nu micșora cu nimic măreția victoriilor obținute.

Numeroase au fost eforturile făcute de militarii unității pentru reorganizarea vieții administrativ teritoriale în urma frontului, în spațiile eliberate de armata română.

Mi-a rămas în memorie ajutorul pe care militarii unității l-au acordat cetățenilor unguri în localitățile Bekescsaba, Nyiregyhaza, Balasa Gyarmata. În aceste localități, ca și în multe altele, militarii unității au participat alături de cetățeni la transportul recoltelor din cîmp, repararea drumurilor, a unor stricăciuni provocate de bombardamente, reorganizarea vieții administrative și începerea muncii în uzine și în agricultură.

Relațiile dintre militarii unității și cetățenii unguri și cehoslovaci au fost prietenoase, de stimă și respect reciproc. Cu multă încredere localnicii au cerut sprijinul militarilor pentru soluționarea unor probleme complicate și grele, militarii acordându-le cu multă bunăvoință.

Împuterniciții localităților ungare și cehoslovace au venit și au adus mulțumiri verbale și scrise pentru comportarea militarilor unității, ajutorul sub toate formele primit de la aceștia, exprimând astfel încrederea și speranța în terminarea războiului, în pace, într-o prietenie îndelungată, veșnică, cum afirmau ei de multe ori, în vremea aceea.

Îmi amintesc cu satisfacție și de manifestările de bucurie cu care au primit soldații, subofiterii și ofițerii aprecierile din luna decembrie 1944, în cadrul cuvîntului către ostași cu ocazia noului an în care cei dragi din țară prin glasul autorităților superioare ne urau multă sănătate, încredere în victoria finală și întoarcere cu bine la vetrele din scumpa noastră patrie.

Urarea a fost de bun augur, ne-a îmbărbătat, ne-a stimulat, a creat o mare încredere în acțiunile pe care le-am desfășurat, munca și eforturile noastre au fost sporite, cugetul și pașiunea a crescut pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei.

Dese erau informările pe care le primeam pe front, din care rezulta că pentru eliberarea Ungariei se pregăteau cîteva divizii din rîndul cetățenilor maghiari devoțați patriei și poporului lor, democrației, dornici să-și aducă aportul, alături de armatele române și sovietice, la alungarea trupelor fasciste.

Este de remarcant însă faptul că aceste mari unități maghiare, care urmau să intre în luptă pentru a-și elibera glia, nu au apărut pe front, nu au reușit să se constituie și, deci, nu au putut participa la acțiuni concrete, mult vehiculatele promisiuni, care au fost mai mult de natură propagandistică, decît de reală eficiență practică.

Întîmpinați cu flori, dragoste, mulțumiri din partea cetățenilor unguri și cehoslovaci, militarii unității cu care am participat pe frontul din Ungaria și Cehoslovacia și-au continuat misiunea încredințată de patrie și popor, aducîndu-și aportul la eliberarea localităților maghiare și cehoslovace pînă la data de 9 mai 1945, cînd au primit vestea victoriei depline asupra fasciștilor germani și unguri.

Colonel (r.) DUMITRU PALADE,
veteran de război.

ACȚIUNILE REGIMENTULUI 1 ARTILERIE DIN DIVIZIA „TUDOR VLADIMIRESCU” PE TERITORIUL UNGARIEI ÎN 1944—1945

Mă simt nespuse de bucuros că în acest moment am posibilitatea de a-mi depăna amintiri din timpul acțiunilor la care am participat în timpul războiului antihitlerist, cu gradul de sublocotenent. Am îndeplinit funcția de comandant al grupului de comandă la Bateria 1 Regimentul 1 Artilerie „Tudor Vladimirescu”.

Ne mai despart numai cîteva zile de 25 octombrie, cînd se împlinesc 44 ani* de la eliberarea ultimei brazde de pămînt românesc de sub ocupația horthystă, răpită brutal din trupul țării noastre prin odiosul Dictat de la Viena, în 30 august 1940, de către Ungaria horthystă, cu largul concurs al lui Hitler și Musolini.

Pentru că în sală sînt și veteranii supraviețuitori ai celui mai crîncen și pustii război pe care l-a cunoscut omenirea, cred că sînt în asentimentul lor amintindu-le, în treacăt, acele clipe cenușii și negre pe care le trăiam cu 44 ani în urmă, acolo pe cîmpurile de bătălie, în încheștarea cu rezistențele fasciste. Nu se pot uita niciodată acele momente care au fost insuportabile pentru om. Și, totuși, conștiința de ostaș patriot, formată sub drapelul patriei, prin jurămîntul solemn depus poporului, i-a determinat pe toți fiii României, existenți în rîndurile armatei române pe frontul antifascist, să înfrunte bărbătește rigorile războiului, în tranșee, adăposturi sau gropi, pe zăpadă și ger, ploaie sau arșiță. De multe ori flămînzii și fără

* *Memoriul* a fost prezentat cu prilejul Simpozionului organizat de C.R.I.M., Filiala Bihor, la 25 octombrie 1988, cu participarea veteranilor de război din Oradea.

apă, bravii noștri luptători — veteranii de azi sau eroi de ieri, care și-au închinat viața pentru totdeauna patriei lor — n-au preocupat nici un efort, riscându-și chiar viața atunci când țara le-a cerut-o. Acum și ori de câte ori este nevoie, generația tinăra sau cele care vor veni trebuie să urmeze exemplul înaintașilor, făcând orice sacrificiu pentru a păstra neatinse hotarele României noastre socialiste, asigurând liniștea și pacea întregului nostru popor. Îmi amintesc de influența pe care a avut-o în rîndul trupelor de pe front, lozincă lansată de Partidul Comunist Român: „Totul pentru front, totul pentru victorie!”. Această a venit tocmai în momentul când trupele române, în cooperare cu cele sovietice, dădeau cele mai crâncene bătălii împotriva trupelor hitleristo-horthyste. Mobilizator a fost și conținutul unei foi volante apărute în ziarul nostru militar *Înainte* după eliberarea Oradiei și a me-leagurilor bihorene, chiar în pragul trecerii noastre la urmărirea inamicului dincolo de frontiera României, pe teritoriul Ungariei horthyste. Reproducem din aceasta un pasaj interesant: „Militari, pentru eliberarea patriei v-ați acoperit de glorie cu prețul a numeroase jertfe, hitleriștii și horthyștii opun în continuare înverșunate rezistențe și dincolo de frontiera României, așa cum ați jurat, să continuați lupta noastră dreaptă pînă la nimicirea definitivă a fascismului și dacă va fi nevoie chiar pînă în birlogul acestuia; să acționați cu același elan, curaj și bărbăție și pe teritoriul Ungariei, să dați dovadă de comportare demnă și umană față de populație, demonstrînd prin aceasta ordinea și disciplina ce caracterizează armata română, caracterul său eliberator. A noastră este victoria, moarte fascismului!”.

Încă îmi stăruie în memorie un moment de conștiință națională, cu adînci implicații, pe care l-au manifestat ostașii români în momentul ajungerii lor la frontiera de stat a României și trecerea acestora dincolo, pe teritoriul Ungariei. Parcă la comandă toți militarii s-au culcat la pămînt pe linia fostelor noastre borne de frontieră, unii sărutîndu-l, alții își făceau cruce, iar mulți dintre ei luau țărîna și o legau în batiste, pe care le introduceau apoi în ranice. Întrebîndu-i ce fac cu țărîna, ei răspundeau: „Dacă vom avea zile să ne întoarcem în patrie, acest pămînt îl vom presăra pe mormintele camarazilor noștri eroi, care și-au dat viața pentru gloria patriei lor dragi, România”.

Pînă să ajungem la frontiera de vest reală a României, Divizia „Tudor Vladimirescu” a străbătut, prin crîncene lupte, un itinerariu de peste 400 km, obținînd, cu prețul multor jertfe, succese deosebit de importante, iar, pentru actele de vitejie de care a dat dovadă în luptă, în mai multe rînduri a fost citată prin ordine de zi pe armată.

Prin contribuția la eliberarea Oradiei și a întregului județ al Bihorului, Divizia „Tudor Vladimirescu” își atinsese unul din obiectivele sale operative importante, cu o implicație pozitivă în concepția tactică-strategică generală a armatei române, facilitînd nimicirea sau alungarea rezistențelor hitleristo-horthyste dincolo de hotarele României.

Din acest moment, în fața acestei mari unități stătea primirea unei noi misiuni, aceea de a continua lupta pe teritoriul Ungariei și de a urmări și nimici orice rezistență inamică, în scopul eliberării acestei țări.

În zilele ce-au urmat după 12 octombrie 1944, unitățile din organica diviziei, continuînd lupta de urmărire și zdrobirea rezistențelor inamice pe teritoriul Ungariei, au reușit să forțeze Crișul Repede, să ocupe și să elibereze localitățile de la nord-vest de Crișul Repede: Artand, Bedeu, Nagy Cherechi, Nagy Maria, Cornanchert, Pocei și altele.

Conform ordinului de operații din 14.10.1944, orele 16, divizionul 1 artilerie, care sprijinea Regimentul 3 infanterie, după ce respinge rezistențele germano-horthyste de pe canalul Bereteu, apărât și cu blindate, prin lupte deosebit de dure și cu prețul unor jertfe, bateria 1, care execută misiunea A.T., în cooperare cu infanteriștii batalionului comandat de maiorul Grigore Irofte, reușește să distrugă 2 tancuri germane „tigri”, 1 mijlociu și o tanchetă, astfel că regimentul a trecut Bereteul și a intrat în satul Hențida. Mărturisesc sincer că acțiunea de luptă care s-a desfășurat în satul Hențida este un caz aparte, care mai rar se poate întîmpla în lupte.

Era cam pe la orele 17, în data de 14 octombrie 1944, formațiunile regimentului și ale divizionului de artilerie se aflau în satul Hențida. Inamicul îl părăsise fără lupte, după ce a fost înfrînt pe Bereteu. Pentru moment așteptam noi informații de la batalionul maiorului Irofte, care urmărea inamicul în retragerea sa spre nord-vest, dincolo de sat. Trupa se afla mascată pe dreapta și stînga străzii din Hențida. În acest timp, 6 avioane inamice la plafon mare au trecut pe deasupra noastră și au bombardat mult în dreapta noastră. Deși eram în așteptare, tunurile

se aflau desperecheate iar servanții pregătiți pentru orice eventualitate. Ca din senin se aud în urma noastră voci ale militarilor: vin nemții în sat, vin nemții. Din spate se aude zgomot de mașină, care venea cu viteză maximă, pe mijlocul străzii. Era un autoturism de comandă german, cu patru persoane în el, 2 ofițeri nemți, un subofiter și șoferul. Cum întreaga comandă a bateriei era lângă tunul unu, comandantul de subunitate ordonă tunului unu, sergentului Iancu Anghel, să tragă asupra mașinii care trecuse de noi la circa 100—150 m. Printr-o execuție cu măiestrie a servanților, mașina a fost lovită în plin, fiind pur și simplu catapultată în dreapta străzii, în curtea unui cetățean, apoi cuprinsă de flăcări. Cei doi ofițeri nemți au dispărut, reușind să scape, subofiterul și șoferul au fost răniți grav, i-am găsit aproape arși. Precizez că, în timp ce autoturismul venea nebunește, intrat în panică, subofiterul neamț de pe mașină, a deschis foc cu automatul, trăgând în lungul străzii iar gloanțele vrăjmașii au rănit la mîna stîngă pe bravul nostru comandant de baterie, căpitanul Octavian Rădulescu, pe caporalul Mihai Ștefănescu la omoplatul drept, iar pe soldatul Ion Tîfui l-au rănit grav și a decedat după câteva minute. Aflat în agonie, acesta a mai putut să șoptească: „eu mor aici, departe de țară, spuneți la ai mei unde am închis ochii. Să mă răzbunați! Victorie!”.

Răniții au fost evacuați la spital iar comanda bateriei a luat-o Lt. Alexandru Moldovan. Subsemnatul, am luat comanda secției întia. Lupta nu s-a terminat și avea să înceapă imediat, odată cu prinderea de veste a inamicului cum că trupele noastre au ocupat Hențida. Regimentul trei infanterie a ocupat o poziție de apărare la marginea de nord-est a satului, la dreapta batalionului maiorului Grigore Irofte.

Îmi amintesc că era pe la orele 18. Inamicul ne contraatacă, după o pregătire de artilerie de 10—15 minute, apoi atacă cu blindate (tigri, pantere, tancuri ușoare, tanchete), zece la număr. Se aruncă asupra noastră un foc îngrozitor, tras cu toate categoriile de arme, inclusiv cel de bord, de pe tancuri. Sub ploaia de gloanțe și a exploziilor de proiectile, pandurii rezistă, nu se clintesc de pe poziție. Ai noștri răspund prompt, cu trageri de artilerie pentru oprire. Întregul armament A.T., aflîndu-se pe linia pușcașilor, execută foc direct asupra obiectivelor descoperite prin observare, asupra blindatelor, desanților ce însoțeau tancurile și a infanteriei care înaintază. Cu toate acestea, patru blindate reușesc să se apropie de poziția noastră. Proiectilele explozibile ricoșează din blindajul tancurilor. Ordon folosirea de proiectile subcalibru. După câteva lovituri trase cu precizie de către neînfricații noștri panduri două tancuri sînt scoase din luptă. Alte trei sînt avariate. Infanteriștii sînt entuziasmați și acționează și ei cu un curaj nemaipomenit, cu puștile A.T. din dotare reușind să distrugă o tanchetă și să o incendieze pe alta cu sticle incendiare aruncate de vînătorii de tancuri din gropi. Alte trei tancuri fac cale întoarsă. Contraatacul a fost respins. Inamicul, fiind pus pe fugă, s-a retras spre localitatea Hosszúpályi, unde din timp organizase o linie de apărare.

În această eroică luptă, divizia noastră a dat un tribut de jertfe prețioase cum sînt: 3 ofițeri morți (maior Grigore Irofte, locot. Grigore Dobroiu, subloc. Ștefan Chiorpec), 4 ofițeri răniți, 15 soldați răniți și 9 morți. Inamicului i-am produs pierderi mult mai numeroase, astfel: 7 ofițeri și subofitieri morți, 25 trupă morți, 13 prizonieri, din care 3 ofițeri; de asemenea, i-am scos din luptă 7 blindate, 3 mitraliere și 5 puști mitraliere, 2 flacuri, mai multe automate și munițiuni importante, aparatură de transmisuni și observare în cantități destul de mari.

După cum se poate constata, trecînd cu lupta pe teritoriul Ungariei, aici am înregistrat și primele noastre jertfe, pe care eroica noastră armată le-a dat pentru eliberarea Ungariei de sub dominația hitleristo-horthystă. Aceste jertfe s-au alăturat celor următoare, care, pînă la eliberarea definitivă a Ungariei, au totalizat peste 42 000 eroi, care au căzut la datorie, pentru libertatea popoarelor și pace între acestea.

În treacăt, doresc să amintesc că de aici se pot trage concluzii și în legătură cu modul civilizată și uman în care s-au comportat trupele române pe teritoriul Ungariei. După respingerea inamicului, o parte din efectivele Regimentului 3 infanterie, cît și cele ale divizionului nostru, a rămas, peste noapte, în satul Hențida, unde s-au pregătit pentru noi misiuni și s-au odihnit. Satul avea un aspect de pustiu, populația — în marea ei majoritate — era ascunsă prin buncăre, pivnițe sau prin grădini. Își făcuse ascunzătorii. La căderea serii au început să vină acasă, iar la primele contacte cu militarii, locuitorii se sfiau și tremurau de teamă. Ne întrebau de ce nație sîntem? Le-am spus că sîntem români. Nu le venea să creadă

pentru că, cu două zile în urmă, nemții și horthystii ne descrieseră ca pe niște sălbatici și că-i vom pune la zid și le vom da foc, să ardă de vii... Populația, văzînd însă comportarea noastră demnă și civilizată, a început să se adune în jurul nostru și să-și verse unele păsurii față de fascism. La servitul mesei de seară pentru militari, cetățenii au venit la bucătăria noastră de campanie ca să vadă ce mîncăm. Întrebindu-i dacă au mîncat, unii dintre ei, care erau acolo și cu copiii lor, au spus că de două zile n-au mîncat decît roșii și ceva fructe. Atunci, noi le-am oferit mîncare caldă pentru cel puțin 30 de persoane. După servitul mesei, oamenii s-au înveselit și au început să converseze și să ne ofere loc de odihnă peste noapte etc. Ceea ce v-am descris aici este numai în treacăt, armata noastră a dat ajutoare mult mai prețioase în zonele unde luptele pe timpul iernii au durat luni de zile.

În concluzie, în luptele duse de trupele române pentru eliberarea Ungariei, acestea au demonstrat înaltele lor calități și trăsături ostășești, cum sînt: curajul, bărbăția, dîrzenia și eroismul.

Acum, cînd ne aflăm la numai cîteva zile pînă la aniversarea a 44 ani de la eliberarea ultimei brazde de pămînt românesc și, totodată, Ziua Armatei Republicii Socialiste România, aducem cu respect omagiul nostru eroilor patriei.

Col. (r.) GHEORGHE GHINEA,
veteran de război

REGIMENTUL 5 ROȘIORI DIN DIVIZIA I-A CAVALERIE ÎN URMĂRIREA INAMICULUI PE VALEA RIULUI HERNĂD DIN UNGARIA, ÎN PERIOADA 14—20 DECEMBRIE 1944

O reîntoarcere, cu ștafeta timpului, în trecutul de luptă al cavaleriei române poate părea, după patruzeci și cinci de ani, un act temerar, mai ales că despre campania împotriva fascismului s-au scris numeroase lucrări, care au avut ca bază documentele de război oficiale, precum și mărturiile participanților la lupte.

Cu toate acestea, mărturisesc că relatarea de la fața locului a unor episoade de război, văzute și trăite de un ofițer cu operațiile a unui regiment de cavalerie, poate stîrni interesul, mai ales că se bazează pe însemnările din acel timp îndepărtat, care pot prefața un fel de post-scriptum al unei scrisori talmăcită de un ostaș și neexpediată încă!

„În căutarea timpului pierdut“, celebrul roman de Marcel Proust, poate constitui o metaforă a episodului pe care îl voi relata, „*sine ira et studio*“.

Nu este în intenția mea slăvirea armeei în care am luptat, relatarea nu se constituie decît ca un pretext, deoarece, ca un adevărat ostaș, am știut întotdeauna că infanteria este „regina bătăliilor“, în timp ce cavaleria nu a fost decît „prințesa“ îndepărtată a cîmpului de luptă!

Firește, aș vrea să talmăcesc impresiile mele de luptă așa cum le-am trăit, de la niveul celor douăzeci și nouă de ani ce aveam atunci, nepustiit de orgolii rănite, dar încărcat în schimb de o încredere nestrămutată în destinul poporului nostru și — de ce nu — și de acea revărsare tinerească de lirism și entuziasm romantic de cavalierist.

În acest mod, oarecum inedit, episodul de luptă se poate constitui ca un fel de „ultimă reverență“ pe care arma cavaleriei a mai făcut-o pe cîmpul de luptă!

După o apărare activă pe riul Tisa, nu lipsită de evenimente caracteristice, între care o trecere prin surprindere la Dombrad în ziua de 1 noiembrie 1944, prima de acest fel în cadrul Armatei a IV-a Române, precum și alte încercări și incursiuni la inamic, Regimentul 5 roșiori primește misiunea de a se deplasa în zona Tokaj, unde urma să schimbe un regiment de infanterie.

Se putea deduce, fără comentarii, că Armata a IV-a Română își schimbase efortul cu precădere în sectorul Tokaj—Miskolc și că, treptat, își deplasa marile unități de infanterie în această zonă de luptă.

În noaptea de 28 noiembrie 1944, după ce predăm sectorul de pe riul Tisa unei unități de infanterie, regimentul începe deplasarea călare către noua zonă, pe un timp friguros, care ne-a obligat, mai ales din cauza vîntului tăios, să des-

călecăm deseori și să mărșăluim cu caii la mină. Plecați din sectorul Vencsellő, trecem prin Rakamaz—Tiszanagyfalu—Tiszaeszlár și la Tiszaölk traversăm riul Tisa pe un pod de vase construit de pionierii armatei noastre și ne îndreptăm, printr-o regiune pustie de luptele pentru forțarea importantului obstacol, către Tarczal, localitate imediat la vest de celebrul mamelon Tokaj.

În cursul nopții de 29/30 noiembrie 1944 schimbăm regimentul de infanterie din Divizia a II-a română și ne constituim într-o apărare fermă, care înglobează înălțimea Tokaj cu cota 515 — localitatea Tokaj și Kistokaj, interzicând șoseaua Tokaj — pe valea riului Bodrog spre Sárospatak și comunicația Tarczal—Bodrogkeresztúr, precum și Tarczal—Mad. Sectorul este mare, dar se sprijină pe această înălțime — un mamelon uriaș, cu-n diametru de circa 5 kilometri, înalt de 515 m, complet acoperit de celebrele vii și vinuri de Tokaj, în timp ce cîmpia de la vest nu are cote mai mari de 92 de metri! Cucerirea înălțimii de către Regimentul 95 infanterie fusese desigur un uriaș efort și succes. De pe înălțime, în zilele cu soare se puteau observa depărtările pînă spre Miskolc sau Nyiregyháza, iar în fața poziției inamicului nu mai putea face nici o mișcare neobservată. Din păcate însă, timpul frumos era o raritate, regiunea plutind zilnic aproape într-o ceață albăstruie și neprietenoasă.

Apărăm sectorul cu-n escadron întărit pe valea Bodrogului, iar cu restul de trei escadroane apărăm direcția spre Bodrogkeresztúr și spre Mad, într-o poziție organizată cu lucrări ușoare, în fața mamelonului Tokaj, unde un grupaj de cîteva mîci înălțimi, cu valori pînă la 150 de metri, asigură integritatea poziției și împiedică orice reacțiune a inamicului, chiar și cu blindate.

La solicitarea noastră, marea unitate de cavalerie — ce are postul de comandă la Tokaj —, ne întărește escadronul 2 din Regimentul 1 roșiori, comandat de un ofițer fost mulți ani în unitatea noastră, căpitanul Vasile Ene, pe care îl constituim ca rezervă de regiment, la nord-vest de liziera satului Tarczal.

Vecinii, la nord-est dincolo de riul Bodrog Regimentul 1 roșiori, iar la vest, la circa 2 kilometri, Regimentul 2 roșiori, ambele din aceeași mare unitate de cavalerie.

Despre inamic nu știam mare lucru la început, informațiunile primite de la regimentul de infanterie erau destul de vagi, pînă ce, în ziua de 4 decembrie, un cetățean maghiar a trecut galop cu căruța din sectorul Bodrogkeresztúr în liniile noastre, respectivul fiind dintr-un sat de la est de Tisa. Informațiile, în schimbul punerii lui în libertate — nefiind vorba de un spion și nici de un luptător travestit — au fost prețioase. Inamicul! apăra sectorul din fața noastră cu-n batalion maghiar întărit cu blindate germane, cu-n efectiv de circa 500—600 de luptători.

Din acest sector — invidiat de mulți pentru vinul de Tokaj din belșug, dar folosit cu prudență — sînt demne de semnalat unele momente importante pînă la trecerea la urmărire a inamicului. Astfel, în ziua de 6 decembrie 1944, regimentul a primit cum se cuvine pe un ofițer de legătură de la armata sovietică, căpitanul Vladimir Mihailovici Boronenko, care a rămas la noi ca observator loial pînă la sfîrșitul războiului, avînd o comportare excepțională, fapt pentru care a fost îndrăgit de toți, de la comandant pînă la ultimul ostaș. Nu a ieșit niciodată din cuvîntul nostru și rapoartele sale au întărit întotdeauna vitejia cavaleriștilor noștri. Boronenko a fost nedespărțit de subsemnatul, interesîndu-l în primul rînd operațiile regimentului.

Sectorul este destul de liniștit, inamicul neîncercînd nici un fel de reacțiune, în schimb informații vagi, aflate de către eminentul nostru ofițer cu informațiile, locot. de rezervă Mihai Lazăr, cum că în gara Mad, pe vagoane de cale ferată, s-ar afla sub prelate niște platforme de „arme noi“, ce urmează a fi folosite, ne pun oarecum pe gînduri!

În ziua de 8 decembrie sîtem vizitați de comandantul Armatei a IV-a Române, generalul de corp de armată Avramescu, care ne solicită mai mult, decît ne ordonă, să încercăm un atac în fața poziției de la Tarczal, pentru a cuceri comp'et creasta înălțimilor de la vest de cimitirul din Bodrogkeresztúr.

În ziua de 9 decembrie, în prezența celebrului comandant de armată, sprijiniți de un divizion de artilerie grea, atacăm obiectivul, pe care îl cucerim cu ușurință.

Din păcate, atacul nu a putut fi urmărit de la excepționalul observator de pe mamelonul Tokaj, din cauza ceței puternice. Oricum, acțiunea noastră a constituit un unicat pe întreaga armată!

Nu-i lipsit de interes faptul că aproape zilnic, de la mare distanță, inamicul bombarda cu artilerie grea încercarea pontonierilor români de a reface podul peste Tisa, de la est de orașul Tokaj și, ca un neînțeles nerezolvat, tragerea era reglată de pe mamelon de către un observator, desigur spion, pe care nu l-am putut captura.

În noaptea de 13/14 decembrie 1944, inamicul de pe întregul front al armatei se retrage, astfel că primim ordin să reconstituim dispozitivele și să trecem la urmărirea. Cred că nu este lipsit de interes să fac câteva sumare precizii asupra luptei unui regiment de cavalerie. Avind valoarea unui batalion de infanterie, regimentul de cavalerie se deplasa călare și lupta pe jos, deci nu mai poate fi vorba de șarje de cavalerie, cu sabia și lancea, care de altfel nu le mai aveam în dotare. În schimb, grupa avea două puști mitraliere, ostașul avea pistolul automat Orița, în total unitatea avea 72 de arme automate, plus 12 mitraliere, un pluton de aruncătoare de 81,4 mm, un pluton antitanc de 75 mm și, ca o noutate, Regimentul 5 roșiori avea în sprijin permanent un divizion de obuziere de 100 mm. Deplasându-se aproape pe orice teren, cu viteză de 8 km pe oră, regimentul de cavalerie putea acoperi în 24 de ore circa 100 kilometri, iar atacurile date prin surprindere constituiau adevărate „șarje de foc”, cum în mod generos le-a numit un general de cavalerie.

În aceste împrejurări, Regimentul 5 roșiori, intrînd în compunerea coloanei principale a diviziei de cavalerie, imediat după Regimentul 2 roșiori, aflat în primul eșalon, se trece la urmărirea inamicului pe direcția generală Tokaj—Tarczal—orașul Kosice.

Regimentul nostru detașează un escadron întărit, escadronul 1 (căpitan Grigore Pătrășcoiu), care urmărea inamicul pe direcția Bodrogkeresztur—Erdőbánya—Sima—Abaújker, unde va reintra în coloana principală.

La nord-est, în plin masiv muntos păduros, urmărește inamicul Regimentul 1 roșiori, care, pornit de pe râul Bodrog, trebuia să reentre în coloana principală probabil la Vilmány.

Terenul de urmărire a inamicului are o comunicație principală aproape la piciorul pantelor masivului muntos denumit Zemplényi hegység, acoperit aproape complet cu păduri și cu înălțimi de ordinul a 500—600 de metri, care constituie bune poziții de apărare și de surprize tactice.

Pantele dinspre șosea pînă la nivelul crestei militare sînt acoperite de podgorii viticole, cu tot felul de instalații, bărăci, șanțuri de scurgerea apelor, precum și funiculare pentru exploatarea pădurilor.

Ca un inconvenient important semnalez faptul că hărțile noastre sînt o ediție perimată, din 1919, la scara 1/100 000, din care cauză orientarea este destul de vitregă și, uneori, încurcă rapoartele operative transmise eșalonului superior prin radio, din cauză că eșalonul operativ semnalează ceea ce are în față, la vedere, în timp ce hărțile nu arată aceleași detalii! Dar, așa-i pe cîmpul de luptă!

Timpul este favorabil înaintării, dar și inamicului. Aviația, neavînd vizibilitate, nu poate opera, astfel că acest „uragan al cavaleriei” care este coloana principală se deplasează destul de prudent și cu viteză redusă. Inamicul opune rezistențe succesive, constituite din ariergărzi puternice, dotate cu artilerie moto și aruncătoare, precum și cu blindate, în special autotunuri.

Notațiile mele, după însemnările din carnetul de campanie, sînt riguros exacte! Arătînd uneori cu precizie ora, înseamnă că notarea s-a făcut cînd regimentul a stabilit un post de comandă și, bineînțeles, un dispozitiv de luptă capabil să facă față inamicului. Coloana de cavalerie reprezintă, cu intervale de siguranță, un uriaș șarpe în mișcare spre inamic. Numai coloana de călăreți a Regimentului 5 roșiori, fără trenurile de luptă și regimentare, are șapte kilometri!

La 15 decembrie, ora 2,00, se intră în mult discutatul sat Mad, reușindu-se deci o urmărire de 14,7 kilometri de la Tokaj. Aici verificăm și informația cu „arma specială” și aflăm că fusese vorba de o artilerie grea montată pe platforme de cale ferată, pe care inamicul nu a pus-o în funcțiune ucigașă, deoarece nu le-a sosit muniția necesară, tunurile fiind de calibru 250 mm!

La 16 decembrie, continuînd înaintarea, la ora 5,00 intrăm în localitatea Tall'ya, adică la 5,8 km de Mad, unde Regimentul 2 roșiori încă din seara zilei de 15 decembrie se află în strîns contact cu inamicul, care barează șoseaua la 2 km de localitate, de pe un mamelon de valoarea a 300 m, denumit Potkas.

Escadronul căpitan Grigore Pătrășcoiu înaintează fără dificultăți pe direcția indicată. Nu avem pierderi! Regimentul se dispune în localitate, dispersat pe escadroane, gata să intervină în sprijinul tovarășilor noștri de luptă. Consilierul sovietic este încântat de modul cum acționează cavaleria!

Firește că, în aceste condițiuni, trenul de luptă al escadroanelor se apropie, se distribuie hrana la oameni, după ce se asigurase întâi hrana și adăpatul cailor, condiție obligatorie la o unitate de cavalerie..

Locuitorii, îmi relatează ofițerul cu informațiile sînt neliniștiți că se găsesc în zona de luptă, dar, în schimb, sînt foarte primitori cu ostașii noștri, care îi tratează civilizat și nu abuzează cu nimic. De altfel, semnalez ca un titlu de glorie faptul că comandantul meu de regiment, bravul între bravi locotenent-colonel Ghiță Burghela, nu ar fi tolerat nici un fel de abatere de la legile războiului și ale omeniei.

Cînd s-a luminat de ziua, am trimis în recunoaștere, la nord-vest de sat, o patrulă de recunoaștere, deoarece modul cum îmi relatase camaradul meu de la Regimentul 2 roșiori că se află în contact cu inamicul, mi s-a părut nițel ciudat, că nu se asigurase pe flanc cu nici un element de supraveghere. De fapt, la vedere, prin ușoara ceață, de unde priveam de la marginea satului, nu părea nimic suspect, doar că pantele din spre sat, acoperite cu vii și căsuțe de unelte, îmi inspirau o ușoară îndoială, mai ales că populația nu putea să ne fie nouă favorabilă. Dimpotrivă!

Către orele 8,00, în punctul unde mă aflu cu grupul meu de comandă și aștept întoarcerea patrulei, sosește și comandantul Diviziei I-a de cavalerie, generalul Dumitru Popescu, însoțit de șeful biroului operații, căpitanul Romică Petculescu. Natural, raportul operativ cuvenit I-a pus în temă pe comandantul meu de divizie, care de altfel mă cunoaștea foarte bine, fiindcă fusese în urmă cu doi ani comandantul Regimentului 5 roșiori iar eu, în acel timp, adjutantul unității.

Patrula trimisă sosește într-un dispozitiv foarte original!

În fața celor cîțiva ostași din patrulă merg șapte ostași maghiari, care în foi de cort aduc fin pentru cai. Întrebînd sergentul, îmi răspunde în modul cel mai ostășesc că pe soldații maghiari i-a găsit dormind la un canton de funicular, că i-a trezit din somn, că le-a spus că sînt prizonieri și să nu se teamă de noi, că nu li se întîmplă nimic, dar că, pînă una alta, să contribuie și ei cu ceva și anume să aducă fin pentru cai noștri. Bineînțeles, într-o pătură avea pistoalele automate și o pușcă mitralieră capturate!

A urmat un scurt interogatoriu luat prizonierilor, în fața comandantului de divizie. Sergentul care comanda postul maghiar, prin interpretul nostru, locotenentul de rezervă Iosif Ardeleanu, raportează că face parte dintr-un batalion de infanterie maghiar care ocupă o poziție în vile de la circa un km nord-est de satul Tallya, că are un efectiv de circa 400 de ostași, dar că pe șosea, pe mamelonul Potkas, se află o companie germană pe mașini, întărită cu aruncătoare și autotunuri. Starea morală a camarazilor săi este deplorabilă, dar că nu au ce face, trebuie să lupte, fiindcă în spatele lor se află o unitate de poliție germană de SS-ști, care nu-i iartă! Și, ca o bombă, sergentul declară că o divizie de vînători de munte așa li s-a spus — este așteptată să apară din masivul păduros și să cadă în spatele diviziei de cavalerie română! L-am liniștit imediat, informîndu-l pe sergent că în realitate divizia de vînători este încă de jeri încercuită de o altă divizie de cavalerie, care acționează moto din spre Satoraljauhely! Afirmația mea era o sperietoare, după cum eram cu toții încredințați că divizia de vînători de munte nu-i decît o fantomă a cîmpului de luptă!

Oricum, comandantul marii unități mi-a ordonat zîmbind, „atenție la dreapta“, adică spre masivul muntos și, la bună vedere, pe un alt obiectiv!

Cu aprobarea comandantului de regiment, am autorizat pe sergentul maghiar să se întoarcă la unitatea sa și să propună comandantului său, un căpitan de honvezi ca, la căderea nopții, să se predea. Răspunsul, tot prin sergent, îl așteptăm pînă la ora 19,00, cînd, oricare ar fi răspunsul, dacă va fi chiar negativ, avînd în vedere serviciul făcut, îi asigurăm libertatea. Sergentul s-a înapoiat, dar răspunsul a fost negativ, comandantul batalionului motivînd că se teme de poliția germană, care îl supraveghează în primul rînd pe el.

În fața acestei situații, de acord cu Regimentul 2 roșiori, am apropiat în cursul nopții un escadron întărit cu mitraliere și aruncătoare, prin pădure și vii, în flancul unității maghiare și, respectiv a unității germane ce ocupa înălțimea Potkas.

În cursul nopții, inamicul a bombardat liziera de est a satului unde bănuia că avem caii la mină, menajînd satul din motive lesne de înțeles.

În dimineața zilei, la ora 6,00, s-a bombardat puternic cu obuzierele noastre înălțimea, timp de 20 de minute, după care din flanc și de front s-a trecut la atac. Inamicul a rupt lupta, deoarece amenințarea din flanc era evidentă, mai ales că escadronul ce ataca își apropiase prin pădure caii la mină.

Ca urmare a aprobării comandantului mării unități de cavalerie, Regimentul 5 roșiori a trecut în capul dispozitivului de urmărire a inamicului, Regimentul 2 roșiori trecînd în eșalonul doi. În capul dispozitivului, am destinat escadronul 2 (căpitan Vasile Ene) din Regimentul 1 roșiori, ce se aflase în tot timpul în rezervă de regiment, încă de la Tarczal.

Înaintăm cu greu, din cauza terenului și a șoselei minate de inamic, într-un mod perfid. Folosind mine de formă paralelipipedică de dimensiunea 1 m lungime, 0,40 m lățime și 0,20 grosime, inamicul le-a plantat în șosea sub forma unor plomări, acoperindu-le cu asfalt și foarte sensibile chiar la apăsarea prin rulaș a căruțelor și, bineînțeles, a roților de la tunuri. Peste cîmp a plantat în iarbă și lucernă sau trifoi mine de infanterie tubulare legate într-un ingenios păienjenis de sîrme colorate, care, la atingere, explodau prin simpatie pe o întreagă linie.

În aceste condițiuni, escadronul din cap a trebuit să se depărteze de șosea și să se urce la nivelul crestei, pe marginea viilor și pădurii, pentru a putea înainta.

Plutonul de pionieri a regimentului a intrat imediat în acțiune. Conducut de un foarte inimos subofițer de geniu, de o înaltă competență, a reușit treptat să demineze în special șoseaua. Personal, am asistat la această delicată operație, mai ales că aveam un curs de mine anticar pe care îl urmam în țară și, firește, mă interesa îndeaproape executarea operației.

Cînd, în fine, se reușise să se facă un culoar operativ în șosea, subofițerul, din exces de zel, lîngă depozitul de mine culese încercă să explice ostașilor săi mecanismul folosit de germani pentru explozie. Neobservînd că la un percutor de la mine ce tocmai o explica este lăsat liber arcul, mina, la ridicarea capacului, explodează și, prin simpatie, produce explozia întregului depozit de mine culese. Din cei patru sprezece ostași pionieri, plus subofițerul, n-am mai putut culege decît resturi de om agățate în pomii de pe șosea. O pierdere extraordinară!

Marea unitate ne-a dat imediat cu-n alt pluton din cadrul escadronului de pionieri propriu, care a rămas în componerea noastră pînă la terminarea războiului. În aceeași zi însă, comandantul escadronului de pionieri al diviziei, care supraveghea într-o altă zonă de deminarea, a alunecat pe o mină și astfel a pierit căpitanul Alexandru Popescu Tighina la datorie, ca și tovarășii săi din plutonul Regimentului 5 roșiori.

La 17 decembrie 1944, ora 9,00, pătrundem prin surprindere în Abauzsanto, reușind astfel să ne infiltrăm în dispozitivul inamic cu încă 7,9 kilometri. Escadronul căpitanului Grigore Pătrășcoiu a reîntat în componerea coloanei regimentului, după ce reușise să străbată 27,7 kilometri prin masivul muntos-păduros, fără incidente importante.

Întregul front al Armatei IV-a Române se află în lupte de urmărire a inamicului. La vest de Regimentul 5 roșiori acționează Divizia a 11-a infanterie călare, pe ambele maluri ale Hernádului, avînd vecin imediat Divizia a 3-a de infanterie.

Zgomote de luptă, în special trageri de artilerie de toate calibrele, vîiesc pe întreaga vale a riului, dublate de aruncătoare și arme automate, inamicul încercînd, prin orice mijloc, să oprească sau să încetineze iureșul ofensiv al unităților noastre. Timpul, deși în parte cețos, ninsese puțin, temperatură suportabilă, ne ajută în înaintarea noastră impetuoasă și ne ferește de aviația germană, care, neavînd vizibilitate, nu poate acționa, dar și în principal, lipsa de benzină românească o face inactivă!

Ca o noutate demnă de semna't, în cursul acestei zile se prezintă la postul de comandă al regimentului un corespondent de război, în persoana unui locotenent de artilerie, Ion Singeorgiu, în viața civilă profesor de literatură la Facultatea de litere din București. Firește, cu acte în ordine. Un ordin de serviciu, semnat de comandantul armatei, menționa că se delegă ca reporter de război pe lîngă Divizia 1-a de cavalerie. Era însoțit de un caporal cu termen redus, de profesie inginer, cetățean român de origine germană, de loc din Timișoara. Cunoșteam din lecturi că Ion Singeorgiu era autorul unui voluminos studiu despre poetul german Goethe, pentru care primise premiul Academiei germane.

Bunul meu comandant de regiment, în mod confidențial, mi-a atras atențiunea și mi-a precizat că reporterul nostru este un simpatizant al mișcării legionare și, natural, să fiu atent în toate privințele și, în special, la ceea ce vom discuta, mai ales că ținea insistent să se afle în preajma mea, lucru care, mărturisesc, mă deranja, neputînd să mă deplasez după voie, din cauza slabelor calități de călăreț ale musafirului nostru.

Parcă îl văd și acum: un bătrînel energic, care se afla spre 60 de ani, mic de statură, cu niște ochi negri sfredelitori, o frunte boltită, care strălucea de inteligență, și foarte politicos.

Printre întrebările supărătoare a fost și aceea că nu se putea dumiri cum este posibil ca niște militari de carieră să lupte împotriva fostului aliat? Răspunsul meu a fost ca din pușcă: nu facem politică, dar că noi luptăm pentru poporul român și pentru noi oricine ar rivni la integritatea țării noastre, de-ar fi și Dumnezeu, îl considerăm dușmanul nostru. Și-apoi, i-am spus cu o infinită durere că eu nu pot uita că tatăl meu și fratele său au pierit la Mărășești în primul război, de gloanțe germane.

Era un tablou demn de filmat! În plină noapte, opriți pe obiectivul ajuns din motive operative dar și administrative, la un post de comandă de regiment, aflat într-o încăpere luminată cu felinare de vînt, să discuți cu acest corifeu al literaturii germane despre Goethe și, bineînțeles, și despre Faust și Margareta! Am alunecat și în literatura noastră și, în special, la Eminescu, din care i-am recitat versuri în limba latină, traduse de emeritul meu profesor Nicolae Sulică. Și-am trecut și la Villon, pentru a nu-și închipui interlocutorul meu că noi, militari, ne ocupăm numai cu întoarcerile din mers! „Mais, ou sont les neiges d'antan?”

Cînd ne pregăteam să reluăm înaintarea, am găsit o porțiță de ieșire din situație și, cu aprobarea comandantului, i-am propus reporterului nostru — explicîndu-i firește pericolele din timpul luptelor — să rămînă, împreună cu însoțitorul, la trenul regimentar al unității noastre, care se deplasa la distanță mare de zona de luptă și unde va putea călători mai comod, într-o elegantă trăsură de vînătoare a unui conte, vehicul care constituia captură de război! (Anticipînd acest moment, precizez că, după data de 25 decembrie 1944, profesorul Ion Singiorgiu, aflat la trenul nostru regimentar, și-a manifestat dorința ca să vină în linia de luptă aflată la 10 kilometri, la Alsokaloşa, ca să ne prezinte felicitări cu ocazia sărbătorilor de iarnă. Noul meu comandant a încuviințat, însă, reporterul nostru și cu însoțitorul, în drum spre noi, a nimerit, desigur studiat, în intervalul de vreo doi kilometri dintre linia noastră de luptă și sovietici și, la adăpostul ceței, a trecut în liniile germane, de unde nu s-a mai oprit pînă la Viena! Acesta a fost finalul acestui Faust grotesc!)

Între 17 și 19 decembrie 1944 sîntem mai norocoși! Urmărirea inamicului progresează, cu toate încercările desperale ale acestuia de a ne opri, cu ieșiri spectaculoase la contraatacuri, cu autotunuri de însoțire. Riposta noastră, cu Faustpatronen și cu tunurile Reșița sînt necruțătoare!

Astfel, eliberăm pe rînd Abaujker—Viszoly—Vișmany—Göncruszka și intrăm în spre ziua de 19 decembrie în Gönc. Situația este deosebit de favorabilă, în sensul că escadronul 1 roșiori, aflat în vîrf de avangardă, a luat contactul cu inamicul ce apără podul peste riul Hernád. În mod inexplicabil, inamicul nu a ocupat tranșeele aflate pe malul din spre noi, apărînd trecerea pe malul opus, avînd în spate satul Hidasnémety. Podul este pregătit pentru a fi aruncat în aer, apărătorii sînt constituiți din trupe germane.

Intrucît nu se întrevedea continuarea acțiunii trecînd podul, s-a preconizat forțarea riului printr-o trecere prin vad. După ce ne-am informat de la locuitorii din Gönc — care erau în mare parte slovaci —, s-a trecut la recunoașterea vadului de la Tornynosnémety, operație posibilă și în acest timp cînd riul era umflat de apele ploilor de toamnă. Riul Hernád era, în multe privințe, asemănător Mureșului nostru; lățime pînă la 100 de metri, adîncime medie de 1,5 m, maluri accesibile. Oricum, constituia un obstacol absolut pentru tancurile noastre, dar nu pentru cavalerie.

Luînd legătura cu escadronul căpitanului Vasile Ene, care încă operativ era în subordinea noastră, i-am comunicat că, desigur, că în cursul zilei va sosi și regimentul său din operațiile din masivul muntos. Eram însoțit de ofițerul de legătură sovietic, de comandantul escadronului 1, căpitan Grigore Pătrășcoiu, care ar fi urmat să treacă primul și un mic grup de comandă (cu post de radio) în drum spre vadul de la Tornynosnémety.

La înapoiere, după amiază, pe un timp ceșos, am stat mai mult de vorbă cu căpitanul Vasile Ene, de care mă lega o trainică prietenie și, printre intențiile sale în legătură cu operațiile, îmi spune pe un ton glumeț că în acea noapte va dormi la Hidasnémety!

Planul său l-am luat drept o glumă bună, fiindcă la replica mea că podul este apărut cu tot felul de mijloace de foc, mi-a răspuns că va trece inițial cu-n pluton călare în galop, care, părăsind caii după trecerea podului, vor ataca garnizoana germană și vor dezamorsa cablurile ce conduc la nișele cu trolii pregătite pentru aruncarea în aer. De altfel, ca un amănunt văzut de mine, am observat că ostași din apropiere — ne găseam la 2 km de pod, într-o viroagă adâncă, care era și depozit de furaje — pregăteau niște împletituri care se voiau a fi un fel de șoșoni pentru cai, ca un amortizator de zgomote la apropierea de pod, când se va intra în acțiune.

Încredibil, fantastică aventură, dar posibilă, căci așa s-a întâmplat și la Robănești, la Roșiori de Vede și la Prunaru în 1916, unde tot călare s-au șarjat baterii germane care trăgeau mitralii! Firește, la natura mea echilibrată voiam să-i ocrotesc gândurile acestui prieten, de loc fiu al Bihorului, de la Negreni. Dar, cu firea lui, lipsit de gânduri de aventură, era posibil să gândești și, de ce nu, să pui în practică un plan atât de fascinant.

De altfel, era un original, printre alte curiozități avea un porthart în care, pe o parte, se afla harta operativă, iar pe cealaltă, o sticlă plată cu coniac. Când îi cereai o informație de luptă — indiferent de gradul interlocutorului — căpitanul Vasile Ene, zimbând dezinvolt, te îndemna să servești din ambele părți! Acesta era prietenul meu, care aplica ca și mine principiul riscului calculat, zimbând strengărește și întîmpinîndu-te cu glume numai de el știute și lozinci tulburătoare: „qui risque, gagne!”. Sau, te servea și cu celebra „victoires, c'est la volonté” a mareșalului Foch!

Mai în glumă, mai în serios, m-am despărțit de căpitanul Vasile Ene, asigurîndu-l că, după miezul nopții, bravul meu Regiment 5 roșiori va trece prin vad la Tornyosnémety și, în felul acesta, vom deschide drumul și lacătul spre marele oraș Kosice!

Intr-adevăr, la înapoierea la Gönc am luat legătura cu Regimentul 1 roșiori care intrase în localitate cu divizionul maiorului Nițescu, restul unității cu comanda urmînd să sosească în orele următoare. Între cei cu care am stat de vorbă, cu bucuria revederii de peste ani, a fost și căpitanul Mircea Popescu, camarad de promoție cu mine, care comanda unul din escadroane. Natural, l-am pus în temă cu poziția operativă a escadronului căpitanului Vasile Ene, care din acel moment ieșea de sub comanda Regimentului 5 roșiori.

Intrucît nu vreau să fac altceva decît să întăresc efectele operației tactice ce a urmat cu trecerea podului, redau *ad litteram comunicatul Marelui Stat Major No 112, din 22 decembrie 1944*: „O divizie de cavalerie română a pătruns printr-un fulgător atac de noapte în orașul Gönc, iar detașamentul maiorului Nițescu a surprins podul peste Hernád de la Hidasnémety. Garnizoana germană, care apăra podul și se pregătise să-l distrugă, a fost nimicită în întregime. În această luptă s-au distins în mod deosebit escadroanele căpitanilor Popescu Mircea, Popescu Liviu și Ene Vasile”.

Fără a micșora cu nimic faptele de arme, de o vitejie rară, completez cu unele amănunte care situează episodul exact cum am povestit!

Regimentul 5 Roșiori a intrat în Gönc la 18 decembrie, ora 1,16 (după cum am notat în însemnările mele de acum 45 de ani, de la postul de comandă aflat în prima casă spre inamic, proprietatea unui potcovor slovac), avînd cap de avangardă a coloanei principale a mării unități escadronul căpitan Vasile Ene, care a luat contactul cu inamicul ce apăra podul peste Hernád și a rămas în dispozitiv. În după amiaza zilei, a ieșit de sub ordinele Regimentului 5 roșiori. Gönc nu este un oraș, ci un sat mai răsărit, populat de maghiari și slovaci. A fost ocupat fără lupte.

Valoarea cuceririi obiectivului a fost imensă! Pe acest pod de 50—60 de tone au trecut, în zilele următoare, blindatele și elementele motorizate ale Frontului II ucrainian.

Ofițerii citați au fost decorați cu ordinul „Mihai Viteazul”, subofițerii și ostașii cu „Virtutea Militară”, toți „proprio motto”, de către regele României, citați pe națiune și prin ordinele Frontului II ucrainian și a grupului de armate general Jmacenko.

În aceeași noapte — la ora 2,30, după însemnările mele — Regimentul 5 roșiori, trecind peste podul cucerit, a reluat înaintarea în capul coloanei diviziei, pe direcția Hidasnémety—Tornyosnémety—Milhost—Sena, unde inamicul ne oprește amenințător, dincolo de liziera de nord a ultimei localități, în strâns contact la 500—600 m. La inamic se observă turelele amenințătoare a șase tancuri, dar nu ne impresionăm! Tunurile noastre antitanc de 75 Reșița pot ține la respect nu un tigr, ci chiar mai mulți!

Ca o completare de ordin epopeic: căpitanul Vasile Ene a fost căutat în cursul nopții de 19/20 decembrie 1944 de comandamentul mării unități, pentru a fi felicitat, dar nu a fost de găsit decât dimineața! Dormise ca tunul, așa cum de altfel plănuise! De asemeni, se relata mai târziu, că la interogatoriul ostașilor germani ce apăraseră podul, au mărturisit că, atunci când au fost atacați de călăreți, au crezut că au vedenii, semn că fantomele începuseră să apară tot mai des în fața armatei germane!

În ziua de 21 decembrie 1944, unități blindate și de infanterie moto au intrat în localitatea cehoslovacă Sena și, cu zăpăc, le-am predat sectorul de luptă. În semn de salut, au onorat inamicul cu o tragere năpraznică de artilerie și de Katiușe, iar în noaptea ce a urmat aviația sovietică a salutat orașul Kosice printr-o multitudine de rachete candelabru, în timp ce regimentul meu, aflat de data aceasta în ultimul eșalon al mării unități de cavalerie, se îndrepta, pentru ultima oară călare, prin spatele dispozitivului Armatei IV-a Române, către un alt destin.

Într-o etapă relativ scurtă (14—20 decembrie 1944), Regimentul 5 roșiori, în cadrul Diviziei 1-a de cavalerie, contribuise la urmărirea inamicului pe o adâncime de 65 de kilometri, distanța Tokaj—Sena în linie directă și într-o zonă de 15—20 de kilometri.

Nu fusese o urmărire clasică, ca la carte, inamicul — folosind satanic terenul — a opus rezistență pe orice localitate, pe orice obstacol natural sau tehnic, nefiind încă învins.

Nu pot arăta la modul categoric că relațiunile cu locuitorii localităților prin care am trecut au fost entuziaste, că ne-au primit cu flori ca pe niște adevărați eliberatori. Trecerea noastră sau cantonările temporare nu erau decât momente de luptă în care în permanență ne-am găsit în stare de alarmă, cu arma în mână și grenada, în timp ce locuitorii — majoritatea bătrâni, femei și copii — stăteau îngroziți în adăposturi improvizate, ascultând aiuriți ucigătoarele traectorii ale obuzelor și armelor automate. În aceste condițiuni viața obișnuită dispăruse în sate și în păduri de unde, alungate de sgomotele de luptă, păsărelele se refugiaseră departe în codri. Treptat, rîndurile noastre se răreau!

Eșalonul de luptă, pînă la inclusiv linia artileriei, nu avea timp de festivități, de fotografii, nimeni nu se mai desbrăcase de la 14 decembrie, ne odihneam cum puteam, în groapa jilavă, într-o casă părăsită, în mers pe jos sau pe cai.

Fascinanta operație de urmărire se desfășurase pe un vast cîmp de luptă, care ades se transforma într-un pămînt al încrederii risipite, viața făcuse loc unei singurătăți în care ostașii se mișcau ca niște fantome în acele nopți friguroase de decembrie, fiecare dintre noi neacceptînd măcar în gînd decât aceea moarte lentă în care timpul eroda existența noastră.

Nu pot ascunde acea stare sufletească a luptătorilor și a celor ce îi comandam în timpul luptelor, în care traectorii nevăzute sau nemărturisite ale spaimii de necunoscut se înfiripau, zvonind întrebări și neliniști, departe de fruntariile țării.

Nu pot încheia tălmăcirea tirzie a acestor episoade de luptă, fără a scoate în relief contribuția nedesmințită a ostașului român, indiferent din ce armă a făcut parte. În însemnările mele de campanie nu am notat nume de cavaleriști, aceștia apărînd desigur în jurnalul de operații al regimentului, dar consider ca o datorie de conștiință să amintesc rolul imens al soldatului în luptă.

Neputînd să-l notez pe numele lui adevărat, îl voi numi I o n, fiindcă este purtat cu cinste de foarte mulți ostași de-ai noștri. Desigur, e vorba de acel I o n, plecat de la coarnele plugului, așa cum îl știm, nițel fatalist, care nu se temea de nimic, deoarece știa că soarta lui va fi „cum o vrea Dumnezeu“!

De o rezistență fizică impresionantă, ascultător și cîstit, răbdător pînă la epuizare, dar condiționat de faptul ca cel ce îl comandă să întrunească condițiunea de a fi un șef adevărat. Opinia mea a fost întotdeauna că nu există trupă neînstruită, ci trupă necomandată.

Educat pentru timpul de atunci, cu școală puțină, completată fericit în armată, care era „școala națiunii“, I o n al nostru fusese chemat să-și apere țara. Nu-l

căutați prea mult în zierele vremii, nici în răsunătoarele ordine. I o n a fost întotdeauna un adevărat reper al jertfei. Plecase de la „masa tăcerii“, trecuse îngin-durat pe sub „poarta sărutului“, poate cel de mai pe urmă, și urcase în legendare lupte pe treptele măreției și ale „coloanei infinitului“ marelui Brâncuș, de unde mulți, foarte mulți nu s-au mai întors la vatră!

I o n al nostru nu avea educația tineretului de azi, pentru el cuvântul *țară* era la fel cum ai rosti pline și apă, orizontul lui era străjuit de mica lui gospodărie țărănească în care se afla căsuța lui cu cerdac, soția lui bălăioară și cei doi-trei prunci care se jucau, ca și marele Creangă, cu pisicile și cu motoceii. Țara lui I o n era și rîul din vale și plopii de pe marginea drumului ce ducea în sat, livada cu vișini și cerul albastru de vară. Toate acestea la un loc, pentru I o n erau patria română! De aceea, I o n de-atunci, ca și cel de azi, dacă va mai fi soldat, are conștiința datoriei de îndeplinit de a merge înainte în istorie cu țara după el! Cam acesta era ostașul cu care am luptat!

Aureola de prestigiu și de virtuți a Regimentului 5 roșiori se datora comandantului, colonelul Ghiță Burghel, din ținutul Fălțicenilor lui Sadoveanu, moldoveanul înalt și spătos ca un tunar, chel ca un cardinal, dar un adevărat Ney al cîmpului de luptă, care a condus, în tot timpul, cavaleriștii săi.

Nu pot să uit ofițerii și subofițerii de rezervă, în cea mai mare parte învățători, profesori și avocați, care — în cadrul acestui regiment — au avut privilegiul de a fi mindri de perspectiva ce li se oferise de a se încadra într-o unitate de elită, formată din cadrele active ale ofițerilor care stăpîneau cu virtuozitate meșteșugul armelor, secondați cu competență și destoinicie de corpul subofițerilor, fiind, și unii și alții, înzestrați cu un elevat simț al datoriei, pus în slujba dragostei pentru glia strămoșească. În clipa supremului sacrificiu, jertfa ofițerului și subofițerului de rezervă a fost la fel de egală în dimensiunea durerii implacabile cu ofranda ofițerului activ, căzuți toți, fără excepție, cu fața la inamic!

Poate va părea paradoxală intenția mea ca, în acest final de evocare, să nu uit și să nu-l trec cu vederea pe tovarășul de luptă al cavaleristului: calul! Da, e vorba de tăcuții, credincioșii, răbdătorii cai, care și ei, ca și noi, au o poveste, o ispravă de glorie și, în moartea lor, deseori un moment de apoteoză sau de întunec. Și ei, ca și noi, au murit sub gloanțe la galop, au fost doborîți de osteneală, ameiți de sgomote de luptă și goană neună, s-au stins adevs în durerea rănilor cangrenate sau inecați în mlaștini și ape reci ori înghețate. Dar, întotdeauna au așteptat, ascunși în acoperiri sau vilcele, călărețul iubit, care în acea clipă murea într-o încheștare supremă cu inamicul, dincolo de creastă!

Umblînd în această coastă rănită a timpului, după patruzeci și cinci de ani de la formidabila încheștare de forțe umane ce a constituit-o campania împotriva fascismului, mi se pare că trăiesc adeva o poveste dramatică, ascunsă în cenușa amintirilor.

Nu știu dacă urmărirea de pe valea Hernadului a fost scrisă în vreun memorial de război, nu am știință de felul în care se oglindește aceasta în *Jurnalul de operații* al Diviziei 1-a de cavalerie, oricum relatarea mea spune adevărul onest, deoarece am fost acolo, la fața locului, și între mine și inamic, deseori, nu s-a aflat decît cîmpul prin care moartea se plimba necruțătoare.

Acum, cînd scriu din memorie și însemnări, îmi revine în minte imaginea încețoșată a cîmpului de luptă, simt nostalgia pusteii maghiare, revăd Tisa cu apele adînci și tainice, ce se scurgeau cîndva într-o noapte de noiembrie, cînd a primit prima jertfă a călăreților, simt un iz de vin de Tokaj și mă cufund pe valea Hernadului, unde atîția ostași români au luptat și au pierit pentru idealul de libertate.

Însemnările mele nu se vreau altceva decît o sfîntă obligație cetățenească de a aduce la lumina zilei aceste zvonuri din trecut.

Mr. (r.) MIRCEA VELICU

FORȚAREA RIULUI HRON

Batalionul 6 vînători de munte se afla în rezerva diviziei.

Era un sfîrșit de martie. Pădurea în care ne găseam începuse a înmuguri. Prin apropiere sușura un pîriu. Ne-am dus fiecare să ne spălăm, să ne bucurăm

din plin de acea clipă de liniște, mai ales că asemenea ocazii apar destul de rar pe cîmpul de luptă. Nu era o pauză operativă, ci doar un moment de acalmie. Oricum, nu se întrevedea o întrebuintare imediată a rezervei. De aceea, planificasem — pentru cîteva ore din acea zi — program gospodăresc: curățirea armamentului, a echipamentului și a celorlalte materiale.

Trebuia totuși să fim gata pentru îndeplinirea unei eventuale misiuni. Pe front, tot timpul trebuie să fii gata pentru eventuale misiuni. Așa a fost și în acea zi de 27 martie 1945. Ordin scurt, să ne prezentăm la divizie. Comandantul și cu mine.

Înainte de a pleca la punctul de comandă al diviziei, bineînțeles, am dat dispozițiuni preliminare subunităților. Comandanții de companii au fost anunțați să fie gata pentru îndeplinirea unei noi misiuni și eventual pentru executarea unui mars, iar peste o oră să se prezinte la punctul de comandă al batalionului. Nu era nevoie de prea multe detalii. Oamenii își cunoșteau bine îndatoririle.

La punctul de comandă al diviziei ni s-a dat ordinul de operații (ordin de luptă). A doua zi, 28 martie 1945, în zori, concomitent cu începerea pregătirii de artilerie, trebuia să forțăm, din mișcare, râul Hron și să realizăm un cap de pod pe o adîncime de un kilometru. Ca întăriri am primit două plutoane de pionieri din Batalionul 3 pionieri munte, iar în sprijin Divizionul 9 tunuri munte. Pe plaja de îmbarcare de la marginea localității Hlinik Na Hron urma să ne fie puse la dispoziție patru bărci pneumatice mijlocii și 9 bărci ale cetățenilor din zonă. Grupul 5 vînători munte (Divizia 2-a munte), care se afla în contact, încercase forțarea cu o zi în urmă, prin același sector, însă fusese respins din capul de pod. Ni s-a ordonat totuși să forțăm prin același sector. În regulamentele de atunci se prevedea că, dacă forțarea n-a reușit într-un sector, ea nu se mai repetă tot aici, decît în situații cu totul excepționale și după o pregătire minuțioasă. De aceea, în primul moment am fost și noi surprinși. Pînă la urmă am înțeles despre ce este vorba.

În timp ce trupa se odihnea, ne-am deplasat împreună cu comandanții de companii și cei ai mijloacelor de întărire și de sprijin pentru recunoașteri. Menționez că eram încercați de o mare dificultate cauzată de îmbolnăvirea comandantului de batalion, locotenent-colonelul Pavel Rusu, care avea o temperatură de 39 grade, se simțea rău și era mult slăbit în puteri. Cu toate acestea, a fost tot timpul cu noi, ținînd foarte mult să ne fie aproape în această grea misiune, refuzînd să fie evacuat. Exemplul său i-a îmbărbătat pe subordonați, dîndu-le curaj pentru îndeplinirea grelei misiuni.

Ajunși în sectorul de forțare, am luat legătura cu colegul meu de promoție și pluton, sublocotenentul Gheorghe Mărgărit, care, în urma luptelor grele și pierderilor mari avute, ajunsese la comanda Batalionului 15 vînători munte. Alături de acest batalion am fost de multe ori vecin pe cîmpul de luptă, de cîteva ori în misiuni foarte grele, fiind împreună pe direcția loviturii principale a Corpului 4 armată român. Ne-am îmbrățișat cu emoție frățească, sub impulsul bucuriei revederii. De la dînsul urma să luăm în primire sectorul. Bineînțeles nu era mulțumit în sinea lui că tocmai unui coleg atît de apropiat trebuia să-i predea un sector atît de greu. Am trecut de îndată la executarea recunoașterii, ajutat de colegul meu, care ne-a dat informații foarte prețioase.

Primul aliniament de apărare al inamicului era pe malul opus, la circa 600—700 metri de firul apei, pe o terasă. La rîu se găseau numai cîteva elemente de supraveghere, care erau însă înzestrate cu arme automate. Ni s-a spus că inamicul folosește tirul orizontal al tunurilor antiaeriene peste pînza apei și dispune de un sistem de foc foarte judicios organizat. Prevedeam, de asemenea, multe contraatacuri inamice în capul de pod, unele chiar în momentul cînd vom atinge malul opus, în special pe direcțiile în care existau culoare în cîmpurile de mine, identificate de Batalionul 15 vînători munte cu o zi înainte, cînd încercase realizarea unui cap de pod. Inamicul avea suficiente forțe pentru a contraataca. Cursul de apă avea o lățime de 70—80 metri, o adîncime de 3—4 metri, iar viteza curențului era de 3—4 metri pe secundă. Datorită topirii zăpezii la munte, apa era în creștere. Se cerea multă vigoare la trasul la rame.

Localitatea de unde urma să executăm forțarea se găsea pe o terasă, la cîteva zeci de metri de rîu și avea forma unui T răsturnat și o comunicație care pătrundea spre cursul de apă. Terenul era descoperit. Mai aproape de mal, pe o înălțime, era o casă care avea pe margini și în spate un șanț adînc de aproape 1,5 metri. Acolo hotărisem să instalăm P.C., după ce primul eșalon de trecere va

pune stăpînire pe malul opus. Dispunerea localității avantaia apropierea neobservată și îmbarcarea primului eșalon. Vreo 20 metri pînă la cursul de apă trebuiau parcurși dintr-un salt, pentru a evita pierderile. Acest spațiu era complet descoperit și în pantă ușoară spre riu.

Subunitățile au început marșul cu puțin înainte de miezul nopții, ocupînd direct punctele de plecare. Întinericul și acoperirile permiteau acest lucru. În 28 martie 1945, la ora ordonată, primul eșalon a țîșnit prin surprindere, s-a îmbarcat și a început forțarea sub sprijinul de foc al artileriei. Inamicul, probabil, nu s-a așteptat la faptul că această acțiune se va repeta prin același loc în care am avut un eșec. De aceea, nici focul lui, în primele minute, n-a fost prea organizat. Și încă ceva. Noi am renunțat la punctele de așteptare — cum se numeau atunci — și am dus subunitățile direct în punctele de plecare. Artileria inamicului, probabil, din lipsa unor date absolut necesare în organizarea focului, trăgea la întîmplare, unde presupunea că ar trebui să fie punctele de așteptare. Reușisem, cu alte cuvinte, să-l inducem în eroare.

Primul eșalon s-a agățat cu bine de malul opus. Rezistențele destul de slabe ale inamicului din imediata apropiere de pinza de apă au fost nimicite. Datorită surprinderii, desigur, precum și preciziei tragerilor artileriei noastre. Mai rămînea însă cîmpul de mine de pe malul opus, care, după cum se știe, pune foarte multe probleme, mai ales la forțare. Batalionul 15 vînători munte, care încercase să depășească riul înaintea noastră, avusese din această pricină numeroase pierderi. Se impunea, deci, o mare atenție la trecerea prin cîmpul de mine, conform celor stabilite la recunoaștere. La înapoiere, două bărci cu rame au fost lovite aproape de malul nostru și nu au mai putut fi folosite. Focul hitleriștilor era din ce în ce mai precis. După trecerea a încă două loturi, rămăsesem doar cu o barcă de lemn și două sedinuri. Practic, forțarea nu mai putea continua. Pe plaja de îmbarcare, inamicul arunca o perdea densă de foc. Dincolo de mal aveam mai puțin de 130 de soldați și gradați, împreună cu șase ofițeri, printre care eram și eu. Cineva a venit cu ideea să trecem punctul de comandă peste riu. Ba chiar s-au exercitat și unele presiuni asupra noastră. N-avea însă absolut nici un rost să mutăm punctul de comandă doar cu o sută de metri mai în față. Cu atît mai mult, cu cît nici alte forțe nu mai puteam să introducem în capul de pod. Asemenea situații erau însă destul de rare. Lupta cere mult discernămint în darea ordinelor. Orice greșală se plătește cu vieți omenești.

În situația relatată, folosind o bună acoperire de foc, m-am deplasat numai eu. Mi-am legat de centură capătul unui cablu telefonic înfășurat pe un derulator, pe malul nostru pentru a putea fi introdus în centrală. M-am urcat într-un sedin, luînd și un telefon la care să leg capătul ce se afla legat și de centură și — din fericiire — am ajuns cu bine pe malul celălalt. Inamicul ne-a reperat destul de repede și am fost nevoit să mă adăpostesc sub mal, stînd cu picioarele în apă. Am luat de aici legătura cu șeful de stat major al diviziei, locotenent-colonelul Corneliu Penescu (un om integru, foarte calculat și bine pregătit, pe care l-am avut comandant de batalion cînd eram elev anul doi în Școala militară de ofițeri) și i-am raportat amănunțit situația. Am aflat în cele din urmă realitatea, care consta în faptul că noi executaserăm o forțare demonstrativă, cu scopul de a atrage în sectorul nostru rezervele inamicului și a asigura, astfel, condiții favorabile forțării reale, pe care o executa Divizia 19 infanterie. Aceasta a avut succes. Abia atunci am înțeles că acțiunea noastră avusese rolul de a-l induce în eroare pe inamic, de a masca adevărata forțare. Pentru noi fusese însă o misiune de luptă, ca toate misiunile. Șeful de stat major ne-a mulțumit pentru modul cum am îndeplinit-o și ne-a ordonat ca, pe timpul nopții, să luăm toate măsurile ce se impuneau pentru a scoate oamenii din capul de pod.

Am menținut acest cap de pod nu numai pînă seara, ci pînă după miezul nopții. În primul rînd, prin organizarea temeinică a focului. În al doilea rînd, prin consolidarea imediată la teren, înainte ca inamicul să întreprindă vreo acțiune ofensivă.

Spuneam că nu mai aveam posibilitatea să introducem forțe în capul de pod, din lipsă de mijloace. Mai aveam doar două sedinuri. Profitînd de întineric, am trecut cu un sedin pe malul nostru, am adunat frînghii din sat, le-am înno-dat și am realizat astfel două cabluri peste riu. Intenționam să folosim sistemul podului plutitor. Ca scripeți, brațele luptătorilor. Prima încercare fiind reușită, am trecut mai întîi la evacuarea răniților. Operațiunea era grea și înceată, palmele oamenilor singerau. Din cînd în cînd inamicul ilumina cîmpul de luptă. În

acele clipe, bărcile trebuiau oprite. Apele crescuseră mult, curentul era foarte puternic. Cu toate acestea, până în ziua de 29 martie, orele 03,00, am reușit să scoatem din capul de pod toate efectivele, inclusiv pe cei care și-au dat viața în această încercare. În această luptă am avut pierderi destul de mari față de efectivele noastre reduse în luptele purtate anterior. Ele s-au ridicat la 10 morți și 25 răniți. Nu am avut pierderi în ofițeri și acesta a fost un mare noroc, deoarece în efectivele luptătoare eram numai 11 ofițeri. Cea mai mare pierdere au dot-o pionierii — 11 militari —, majoritatea de pe bărcile civile care au fost distruse la înapoierea din cursă.

Am raportat la divizie rezultatul.

Mai grea, în această situație, a fost desprinderea de inamic, fără ca acesta să prindă de veste. Totul a depins de măiestria luptătorilor, de iscusința lor. Și, se înțelege, de modul cum a fost concepută și condusă acțiunea. Noi ne-am desprins în liniște, cite unul, păstrînd doar aspectul calm al cîmpului de luptă, care s-a instalat la căderea serii.

Ulterior, de la divizie, am primit ordin să ne deplasăm într-o pădure situată la vreo zece kilometri, în măsură să trecem în seara zilei, împreună cu celelalte forțe ale diviziei, Hronul în zona capului de pod realizat de forțele noastre. Batalionul s-a pus în mișcare înainte de ivirea zorilor, pe companii. Comandantul era așa de bolnav încît a trebuit să-l transportăm cu targa. Prezența lui îi îmbărbăta pe soldați, le dădea încredere în victorie.

Colonel (r) CONSTANTIN LIȚU

ARTICOLE ȘI NOTE

STUDIUL MATERIALULUI PALEOFAUNISTIC DESCOPERIT ÎN DOUĂ NIVELE ARHEOLOGICE DIN PEȘTERA LESIANA (COM. ȘUNCUIUȘ, JUD. BIHOR)

de

SERGIU HAIMOVICI

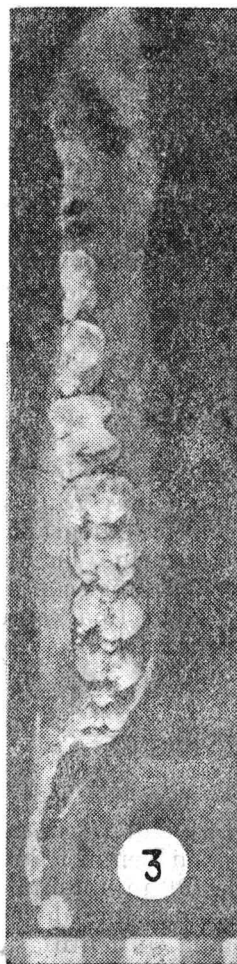
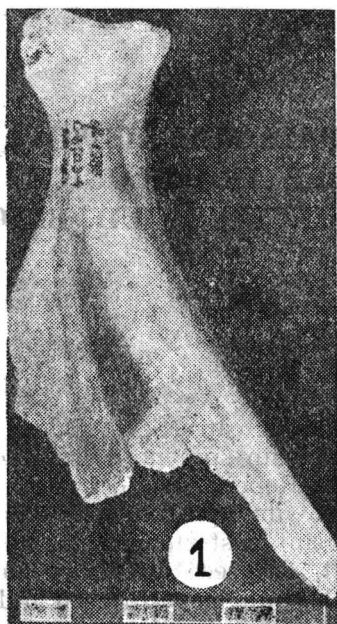
În urma săpăturilor arheologice executate de către Sever Dumitrașcu în peștera Lesiana, de la poalele versantului din spre nord-est al munților Pădurea Craiului, către valea Crișului Repede, au fost găsite mai multe nivele de locuire. Primele două, cele mai profunde, imediat de peste stîncă, aparținînd neoliticului vechi, sînt păstrate intacte, întrucît prezintă materialul arheologic neamestecat, deoarece atît între ele, cît și între nivelul II și III, există zone de aluviuni (căpăcuite cu mîl). În aceste două nivele (nivelul I A și II) s-au găsit și foarte puține resturi de faună, pe care le vom trece în revistă în cele ce urmează.

Nivelul I A

Acest nivel cuprinde un număr de șase resturi osoase și anume un omoplat de porc (*Sus scrofa domest.*) și cinci fragmente de coaste: trei dintre ele ar putea aparține tot porcinelor, unul ar proveni mai degrabă de la ovicaprine, iar al cincilea poate de la un carnivor mic. Omoplatul de porc (cu lung. cap artic.= (28) mm și larg. min. gît=17 mm) aparține unui individ tînr spre adult, întrucît tuberul coracoidian nu este în totul prins la capul scapular.

Nivelul II

În nivelul II cantitatea de material osos este ceva mai mare și, totodată, mai semnificativă. Resturile ce s-au putut determina cu precizie aparțin în totalitate porcinelor (*Sus scrofa domest.*). Există, astfel, un fragment mic de craniu cu partea superioară a orbitei, un rest de mandibulă cu dentiția jugală la care M_3 este aproape complet ieșit (vîrsta cu ceva sub doi ani), aparținînd aproape sigur unei femele; de asemenea, trei omoplați destul de bine păstrați, unul provenit cel puțin de la un adult, tuberul coracoidian făcînd corp cu capul articular, iar doi de la

Sus scrofa domestica: 1 — omoplat (nivelul 1A); 2 — omoplat (nivelul II); 3 — mandibulă fragmentară (nivelul II).

tineri, diferiți totuși ca vîrstă, avînd tuberul desprins și lipsă. Ar fi așa dar cel puțin trei indivizi, unul cu sexul precizat. Se mai găsește un fragment din apofiza spinoasă a unei vertebre dorsale care ar putea proveni de la porcine dar și de la ovicaprine, două fragmente de coaste, probabil aparținînd mai degrabă porcinelor decît cornutelor mici și încă un rest mic dintr-o coastă, ce ar fi de ovicaprin, sau poate de la o specie de talie încă și mai mică.

Măsurători efectuate pe resturile de *Sus scrofa domest.*

(în mm)

Mandibulă	Lung. dinți jugali (fără P ₁)	(103)
	Lung. molari	(63)
	Lung. M ₃	(30)
Omoplat	Lung. cap artic	33 — —
	Lung. cav. artic	28 — —
	Lărg. min. gît	20, 20 (19)

În concluzie, facem cîteva mențiuni. Materialul osos considerat pentru ambele nivele are patină, arătînd vechimea sa destul de mare. Toate resturile, precis determinate, provin de la porcine (*Sus scrofa domest.*) care apar de talie mică, cum este mărimea așa zisului tip „palustris“, ce era caracteristic neoliticului. Este greu de spus cu exactitate dacă fragmentele osoase sînt în totalitate „resturi de bucătărie“, întrucît alăturarea a trei omoplați, relativ întregi, aparținînd fiecare unui individ diferit, poate da de gîndit, aceasta cu atît mai mult cu cît, spre deosebire de cornutele mari și mici, porcinele prezentau, în culturile neoliticului vechi, o pondere economică foarte scăzută.

L'ÉTUDE DU MATÉRIEL PALEOFAUNIQUE DÉCOUVERT EN DEUX NIVEAUX ARCHEOLOGIQUES DE LA GROTTÉ DE LESIANA (COM. DE ȘUNCUIUȘ, DEP. DE BIHOR)

(Résumé)

On a étudié le matériel faunique d'un site archéologique situé dans une grotte, à savoir deux niveaux appartenant au néolithique ancien. On a précisément déterminé seulement une espèce: le porc (*Sus scrofa domest.*), qui était de petite taille.

SPADA DE BRONZ DE LA TARCEA

de

CAROL KACSO

Din localitatea Tarcea (jud. Bihor) sînt semnalate numeroase măr-turii arheologice din diferite perioade istorice: așezări din neolitic, epoca bronzului și epoca dacică, topoare de cupru și altele¹. La acestea se adaugă și o descoperire mai puțin cunoscută, și anume o spadă de bronz, care se păstrează la Museum für Vorund Frühgeschichte din Berlinul de Vest. Piesa a fost deja menționată și ilustrată fotografic în literatură², fără a fi însă mai detaliat descrisă și discutată. Din acest motiv, credem că este utilă republicarea ei.

Despre locul exact în care a apărut spada și despre condițiile ei de descoperire nu deținem nici o informație. Putem doar preciza că ea a fost achiziționată de muzeul berlinez încă înainte de primul război mon-dial³.

Descriere: Spadă cu limba la mîner prevăzută cu două găuri de nit, lătită la mijloc, îngroșată pe margini și îndoită în afară la capătul de sus, umerii puternic arcuiți, sub care sînt plasate cîte două găuri de nit, lama îngroșată la mijloc, îngroșarea prelungindu-se pînă pe limba la mîner, tășurile paralele cu zimțuri destul de accentuate. Patina verde închis, în unele porțiuni ștearsă, aici metalul apărînd de culoare gălbuie. Lung. — 53,1 cm, lăț. max. a lamei — 3,8 cm, greu — 486,5 gr (fig. 1).

În lipsa unor spade întrutotul identice celei de la Tarcea, precum și a pieselor însoțitoare, încadrarea tipologică și datarea sa întîmpină anumite dificultăți.

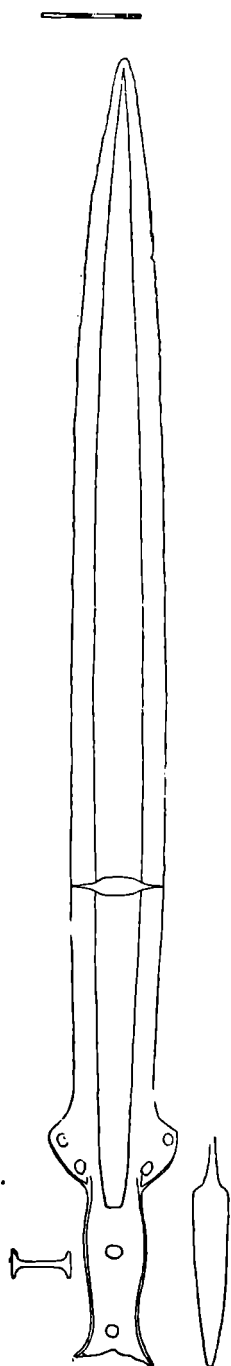
Dintre piesele transilvănene o comparație se impune cu spada din depozitul de la Uriu⁴. Și ea are limba la mîner lătită la mijloc și mar-

¹ M. Roska, *Repertorium*, p. 82, nr. 23; idem, *Közlemények* — Cluj, 2, 1942, p. 34; N. Chidioșan, SCIV, 21, 1970, p. 288, fig. 1, 4; I. Ordentlich, *Marmatia*, 2, 1971, p. 30; D. Ignat, *Crisia*, 3, 1973, p. 16; *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 75; A. Vulpe, *Arte und Beile in Rumänien II*, PBF, IX, 5, München, p. 30 și 41 sq., pl. 9, 65. 66, pl. 19, 146, pl. 20, 147, pl. 21, 161, pl. 56; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 129, nr. 88.

² L. von Károlyi, *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, 8, 1968, p. 83, pl. 12 (7), 8.

³ Piesa a intrat inițial în colecția lui Museum für Völkerkunde, fiind inven-tariată cu numărul IV-d — 1266. Acest număr se păstrează și în prezent.

⁴ M. Roska, *Repertorium*, fig. 106, 16.

Spada de bronz de la Tarcea.

ginile îngroșate, umerii arcuiți, sub care sînt plasate patru găuri de nit, tăișurile paralele. Lungimea ei (53,2 cm — lipsește însă partea superioară a limbii la mîner) este de asemenea apropiată de cea a exemplarului de la Tarcea. Spre deosebire însă de acesta, spada de la Uriu are îngroșarea limbii mai puțin accentuată, iar lama, prevăzută cu două șanțuri pe întreaga întindere a tăișurilor, este rombică în secțiune.

Spada de la Uriu a fost încadrată de A. D. Alexandrescu în tipul Unip-Uriu al spadelor cu limbă la mîner și datată, pe baza pieselor cu care se află în asociere în depozit, în Bronzul tîrziu, în perioada corespunzătoare cu Bronz D din Europa centrală⁵. Acestui tip i-au fost atribuite ca variante și o serie de fragmente, din care cele mai multe provin din așa-numitele „depozite-turnătorie” din Transilvania. Dintre acestea, asemănările cele mai evidente spadei de la Tarcea le prezintă spada fragmentară din depozitul de la Suseni⁶.

A. Mozsolics consideră spadele de la Unip și Uriu ca forme provinciale ale spadelor de tip Sprockhoff Ia, care sînt contemporane cu orizontul de depozite Opályi, iar variantele desemnate le înscrie într-un orizont de descoperiri mai recent, paralel cronologic cu piesele asemănătoare de la Aranyos și Zalkod⁷. Într-o analiză de dată mai recentă, aceeași autoare își exprimă părerea că spada de la Uriu reprezintă o legătură tipologică între spadele de tip Ia și cele de tip Aranyos⁸.

Spadele de tip Ia⁹ sînt în majoritatea lor lipsite de găuri de nit pe limba la mîner și sînt de obicei și lungi (spadele scurte apar doar în mod excepțional: o piesă în Jugoslavia¹⁰, alta în Ungaria¹¹). Caracteristica care apropie piesele transilvănene menționate de acest tip este arcuirea accentuată a umerilor și tăișurile paralele. Deosebiri pe care le

⁵ A. D. Alexandrescu, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 131 sq.

⁶ *Ibidem*, pl. 2, 8.

⁷ A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1973, p. 28; idem *ArchErt*, 102, 1975, p. 9.

⁸ Idem, *Bronzefunde aus Ungarn*, Budapesta, 1985, p. 13, sq.

⁹ E. Sprockhoff, *Die germanischen Griffzungenschwelter*, Röm.-Germ. Forsch. 5, 1931, p. 11; J. D. Cowen, 36. Ber. RGK, 1955 (1956), p. 56 sqq.; A. Mozsolics, *ArchErt*, 99, 1972, p. 189; idem, *ArchErt*, 102, 1975, p. 8 sq.; P. Novák, *Die Schwerter in der Tschechoslowakei I*, PBF, IV, 4, München, 1975, p. 15 sqq.; T. Kemenczei, in *Die Urnenfelder-kulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.—25.10.1* Praga, 1987, p. 335 sqq.

¹⁰ J. D. Cowen, *op. cit.*, p. 58.

¹¹ A. Mozsolics, *ArchErt*, 102, 1975, p. 8.

prezintă aceste piese față de cele „clasice” de tip Ia îndreptățesc poate încadrarea lor într-un tip aparte. Oricum, ele reprezintă o etapă de evoluție locală înspre tipul Nenzingen¹².

Spada de la Tarcea, care mai prezintă un amănunt de formă specific spadelor de tip Ia, și anume îngroșarea părții centrale a lamei¹³, este mai evoluată din punct de vedere tipologic în comparație cu cea de la Uriu, ea avînd limba la mîner evident mai rezistentă. Prin această caracteristică, dar și prin numărul găurilor de nit de pe limba la mîner și de sub umeri, ea își găsește bune analogii în cîteva dintre exemplarele ce aparțin tipului Aranyos, desemnat de J. D. Cowen¹⁴: Brodski Varoš¹⁵, Bükkaranyos I¹⁶, Tab¹⁷, Topolnica¹⁸, Viss III¹⁹, Zalkod²⁰. Aceluiași tip îi aparțin foarte probabil și unele dintre piesele fragmentare din depozitele transilvănene, cum sînt exemplarul deja amintit de la Suseni sau unele de la Uioara de Sus²¹.

Avînd în vedere încadrarea cronologică a depozitelor ce conțin spade întregi de tip Aranyos²², precum și faptul că în depozitele mai recente (Brodski Varoš, Suseni, Tab, Uioara de Sus) din acest tip nu sînt prezente decît fragmente, datarea cea mai probabilă a spadei de la Tarcea este perioada corespunzătoare cu a doua jumătate a fazei Reinecke Bronz D.

DAS BRONZESCHWERT VON TARCEA

Im Museum für Vor- und Frühgeschichte in West-Berlin ist ein Griffzungenschwert aufbewahrt Inv. Nr. — IV-d-1266), das noch vor dem Ersten Weltkrieg in Tarcea (jud. Bihor) gefunden wurde.

Das Schwert gehört dem Typus Aranyos an und wird in die der zweiten Hälfte der Stufe Reinecke Bz D entsprechende Periode datiert.

¹² A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 131, nota 100.

¹³ De ex. Gross-Gerau (J. D. Cowen, *op. cit.*, pl. 3, 4), Niechmirów (M. Gedl, *Kultura przedluzicka*, Prace Komisji Arch. 14, 1975, pl. 39, 1), Praha-Modřany (P. Novák, *op. cit.*, pl. 8, 56), Rimavská Sobota (J. Hampel, *Bronzkor, I*, pl. 113, 2).

¹⁴ J. D. Cowen, Ber. Intern. Kongr. für Vor- und Frühgeschichte Hamburg 1958/61, p. 207 sqq.

¹⁵ K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar, 1973, pl. 54, 2.

¹⁶ J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. 216, 1.4.

¹⁷ A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn*, Budapest, 1985, pl. 118, 7.

¹⁸ B. Jovanović, *Starinar*, 21, 1970 (1972), fig. 5.

¹⁹ A. Mozsolics, *op. cit.*, pl. 13, 2.

²⁰ F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg/Lahn, 1951, pl. 38, 9; A. Mozsolics, *op. cit.*, pl. 7, 2.

²¹ De ex. A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, pl. 16, 6.

²² T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest, 1984, p. 23; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 13 sq.

UN FRAGMENT DE STATUIE EGIPTEANĂ ANTICĂ

de
MIRON CIHÓ

În memoria fiului meu Eduard

Egiptologia se poate considera ca știință propriu-zisă din anul 1822, odată cu descifrarea scrierii hieroglifice de către învățatul francez J.-Fr. Champollion, totuși disciplina în cauză nu și-a putut prelucra încă toate resursele scrise. La soluționarea unor chestiuni legate de istoria, arta, viața economică și politică a civilizației faraonice pot contribui chiar și unele fragmente scrise, socotite la prima vedere banale. Acesta este cazul și cu un fragment ieșean, conservat la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“.

Multe dintre valorile civilizației și culturii universale sînt expuse în muzeele românești, printre care excelează instituții ca: Muzeul de Artă, Muzeul Colecțiilor de Artă, Muzeul Brukenthal, etc. Deși civilizația faraonică a reprezentat o fascinație vie pentru toate celelalte cu care a intrat în contact (direct sau indirect), iar mirajul Orientului și, în special, al Egiptului antic era destul de mare începînd cu secolul al XVIII-lea, totuși arta egipteană antică, creațiile sale au fost foarte tîrziu înțelese. Mai mult decît atît, cu tot exotismul său, a avut puterea de a respinge, de foarte multe ori datorită aparentei uniformități. Desigur, la această stare de lucruri au contribuit și cei care se ocupau în mod direct de arta egipteană antică. Ca o simplă curiozitate putem aminti că egiptologia modernă, pînă nu de mult, a ignorat mai mult decît cercetătorii culturilor antichității clasice, faptul că istoria artei reprezintă o parte integrantă a istoriei culturii¹.

De-a lungul secolelor, învățații români au fost atrași și ei de această cultură enigmatică², iar arta ei avea un efect contemplativ asupra lor. Din aceste motive, multe dintre creațiile ei au ajuns în posesia unor instituții românești³. Cu toate că, încă de la mijlocul secolului trecut, au ajuns pe teritoriul României o serie de piese egiptene antice, ele au ră-

¹ I. Lindblad, *Royal Sculpture of the Early Eighteenth Dynasty in Egypt*, Stockholm, 1984, p. 8.

² În acest sens v. reușita prezentare la C. Botoran, *Relațiile româno-egiptene în epoca modernă și contemporană*, București, Ed. Științifică, 1974, pp. 196—216; 256—261.

³ Pentru lista acestor instituții v. articolul nostru M. Cihó, *Statuete funerare egiptene antice în muzeele transilvănene*, în *AMN*, (XXIV), sub tipar.

mas multă vreme necunoscute lumii științifice. Aceste obiecte nu apar nici în monumentală *PM*⁴, nici numele țării noastre în listele centralizate ale Comisiei internaționale *CAAe*⁵.

Dacă dorim neapărat să aflăm cauzele acestei situații, putem afirma următoarele: a) absența unor preocupări în direcția prelucrării unui material relativ bogat (500 piese); b) autorii lui *PM* au ocolit teritoriul României; c) nu în ultima instanță, neluarea în considerație a raportului prezentat de egiptologul german *H. Müller-Feldmann*⁶, care, la invitația reputatului matematician român *Gr. Moisil*, a analizat fosta colecție a *Academiei Române*. Este interesant de remarcat că printre marile lucrări de sinteză, *PN* al lui *H. Ranke*⁷, cu toate că a utilizat ca sursă de informare și *AAeA*⁸, nu amintește de nici un nume egiptean antic întâlnit pe piesele de proveniență românească. Autorii lui *CLES*⁹ nu cunoșteau, până nu de mult, decât două piese fragmentare aflate la București: *torso Simu*¹⁰ și statuia naoforică al lui *Sebekhotep* din regiunea *Fayum*¹¹. De-a lungul deceniilor, totuși unii învățați și arheologi români au atras atenția asupra existenței unor asemenea piese: în special *Gr. G. Tocilescu*¹², *O. Tafrali*¹³, *N. Vlăssă*¹⁴ și *Vi. Dumitrescu*¹⁵. Nu de mult a apărut și un catalog bilingv, româno-englez¹⁶, în care cercetătoarea Muzeului Brukenthal, *M. Necula*, prezintă printre altele și câteva piese egiptene antice. Dintre autorii amintiți se remarcă *Tocilescu*¹⁷, care prin intermediul egiptologului vienez *J. Krall* a încercat să valorifice textul unui imn dedicat Soarelui,

⁴ *PM* este prescurtarea utilizată de cercetarea egiptologică pentru lucrarea lui B. Porter, R. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings*, I—VII, Oxford, 1927—; pentru structura lucrării v. M. Cihó, în *Crisia*, 1982, p. 372, nota 5.

⁵ *CAAe*=*Corpus Antiquitatum Aegyptiacarum*; totuși a se vedea articolul nostru M. Cihó, *Collections of Kolb and Orban Balazs from Oradea and Cluj-Napoca*, în *GM*, 81 (1984), pp. 73—75.

⁶ *Bericht über die ägyptische Sammlung der Academia Romana in Bukarest*, în *AAeA*, Wien, 1 (1938), Heft 11, pp. 239—241.

⁷ Este vorba de lucrarea monumentală a lui H. Ranke, *Die ägyptischen Personennamen*, I—III, Glückstadt, 1935—1977; menționăm că opera lui Ranke n-a putut epuiza prezentarea tuturor categoriei și forme de nume personale egiptene antice.

⁸ Prescurtarea unei reviste de egiptologie, *Archiv für ägyptische Archäologie*, care a apărut numai un an (1938), în mai multe caiete, la Viena.

⁹ *CLES* este prescurtarea de la *Corpus of Late Egyptian Sculpture*, al cărui coordonator este prof. american B. V. Bothmer.

¹⁰ Publicat de G. Roeder, în S.R.K. Glanville (ed.), *Studies presented to F. Ll. Griffith*, London, 1932. Din păcate actualul loc de conservare al piesei nu ne este cunoscut.

¹¹ Statuia, inedită, făcea parte din colecția fostului Muzeu Național de Antichități din București, având nr. inv. E. 148. Actualmente se află într-un depozit al Muzeului de istorie al R.S.R., cu noul nr. inv. 121592.

¹² Gr. C. Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1906, pp. 20; 48—49; 67; 158—159.

¹³ O. Tafrali, *Muzeul de antichități din Iași*, Iași, 1935, p. 12.

¹⁴ Regretatul cercetător a publicat cu multe greșeli o gemă magică egipteană antică (în *AMN*, XVII (1980), pp. 483—493).

¹⁵ Vi. Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități*, București, 1968, pp. 99—100.

¹⁶ Vezi recenzia noastră, publicată în *Crisia*, 1983, pp. 644—646.

¹⁷ *Monumente epigrafice și sculpturale, ale Muzeului Național de antichități din București*, 1902, vol. I, partea I, pp. 485—488. *Tocilescu* ne-a oferit (la p. 486) copia inscripției, dar traducerea nu concordă cu textul prezentat.

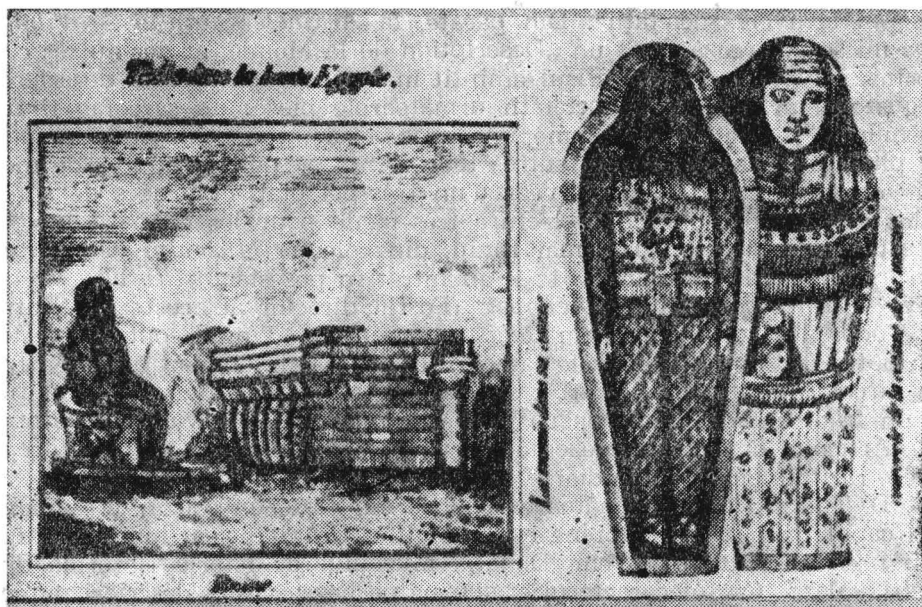

Fig. I — Afișul negustorului de antichități.

conservat pe un fragment de sarcofag¹⁸. Recent, semnatarul prezentelor rînduri a valorificat o parte dintre aceste piese, publicîndu-le conform cerințelor egiptologiei științifice moderne în mai multe reviste din țară și străinătate¹⁹.

Situația este aceeași și cu una din cele mai valoroase piese egiptene antice din cîte adăpostesc muzeele patriei noastre. De fapt, piesa în cauză este una din cele mai timpurii antichități egiptene intrate în țara noastră. În capitala Moldovei, Iași, apare la jumătatea veacului trecut un negustor străin, care vindea „curiozități antice”. În legătură cu activitatea lui există și documente de arhivă²⁰, negustorul beneficiind și de afișe proprii (v. fig. I). Istoricul N. A. Bogdan afirma²¹ că în anul 1845 un grec „Revelachi sau Cumparuzzo” a vîndut *Societății de medicină și istorie naturală* din Iași cîteva obiecte „exotice”, printre care și cîteva egiptene antice. După Bogdan²², negustorul avea afișe în limba greacă și italiană, „care se gă-

¹⁸ Piesa pare a fi interesantă, cel puțin pe baza copiei oferite de Tocilescu, dar pînă în prezent n-am reușit să aflăm de locul ei actual de conservare și, ca atare, n-am putut studia piesa în original. Și pe această cale solicităm sprijinul muzeelor bucureștene pentru depistarea fragmentului de sarcofag din granit negru, cu dimensiunile de 0,24 m înălțime și 0,64 m lungime (după datele oferite de Tocilescu).

¹⁹ Pentru lista acestora v. articolul nostru ce urmează să apară în *AMN* (XXIV).

²⁰ Arhivele Statului — Filiala Iași, fond *Societatea Medico-Naturalistă*, Mapa II, Nr. 14. Ne exprimăm recunoștința față de dr. Ivănescu pentru amabilitatea cu care ne-a pus la îndemînă, spre cercetare, fondul amintit și ne-a procurat negativele referitoare la ele.

²¹ *Societatea Medico-Naturalistă și Muzeul istorico-natural din Iași. 1830—1919. Documente, scripte și amintiri*, culese și comentate de N. A. Bogdan, Iași, 1919, p. 38.

²² *Ibidem*.

sesc în arhivele societății²⁴. Din păcate, la *Arhivele Statului — Filiala Iași* nu se păstrează decît un „Description de la Momie, et des autres curiosités Egyptiennes”²⁴ și afișul amintit mai sus. După această descriere, negustorul ar fi vîndut Societății următoarele piese: un sarcofag tîrziu cu mumie²⁵, „une tête de femme, une jambe et deux pieds aussi de femme; de plus, des debris de deux autres têtes...”, „... petites figures de momie en terre cuites, et conservées d'un très-bel état, et ornées de symboles et d'hieroglyphes d'un lecture très-facile pour les connaisseurs”²⁶. Aceste piese făceau parte, mai tîrziu, din colecția *Muzeului de istorie-naturală*, de unde — din 1951 — au intrat în posesia *Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*. Fostul director al acestei instituții, D. Tudor, le-a descris într-un *Registru inventar*²⁷. Ținînd cont de acesta, am putea distinge următoarele categorii de piese egiptene antice: fragment de sarcofag²⁸, citeva *ușebtiuri*²⁹, statuete reprezentînd diferite divinități³⁰ și un fragment de granit negru³¹, reprezentînd cea mai valoroasă dintre ele. Articolul de față va prezenta acest obiect³², considerat pe bună dreptate o raritate pe plan mondial.

D. Tudor a oferit următoarea descriere a piesei în cauză: „Fragment din capul unei statui egiptene cu hieroglifice. Granit negru lustruit. Rupt sub ureche. Înalt de 16 cm. Donația Muzeului de Istorie Naturală din Iași (1951)”³³. Cu tot caracterul ei sumar, pe baza acestei descrieri putem stabili că piesa provine de la negustorul amintit mai sus, mai ales că textul francez, prezentat fragmentar mai sus, pomenea și el de „... debris de deux autres têtes...”. Din păcate, pînă acum, nu s-a putut localiza și al doilea fragment, iar posibilitatea găsirii acestuia este foarte mică. Numărul de inventar al piesei este 633 (v. fig. II—IV)³⁴, reprezentînd partea stîngă a unei peruci „à double bourse”, conservîndu-se o ureche fin și îngrijit modelată³⁵. Fragmentul de perucă, confecționat din granit, este șlefuit îngrijit, iar suprafața ei actuală posedă 9 rînduri verticale de text hieroglific, despărțite de linii verticale incizate. Dintre aceste rînduri

²³ V. nota 20; Mapa II, Nr. 14, fila 69.

²⁴ De fapt, documentul a fost transcris, fără modificări, de mai multe ori.

²⁵ Pentru poza acestora v. N. A. Bogdan, *op. cit.*, tab. VIII. Personalul Muzeului de Științe Naturale din Iași afirmă că sarcofagul cu mumia ar fi dispărut în timpul bombardamentelor din timpul celui de-al II-lea Război Mondial.

²⁶ V. nota 23.

²⁷ Este vorba de un *Registru-inventar* obișnuit, în care D. Tudor a trecut obiectele nou achiziționate; filele registrului sînt numerotate, iar la litera O(rientale) se găsesc și cele egiptene antice.

²⁸ Cr. *Registru*, No. inv. 359.

²⁹ *Ibidem*, No. inv. 361—364; 634—635; 661—666; 696.

³⁰ După descrierea lui Tudor, al lui *Osiris* (*Registru*, No. inv. 365), *Horus* (*Ibidem*, No. inv. 366) și *Apis* (*Ibidem*, No. inv. 367).

³¹ Cf. *Registru*, No. curent 417, No. inv. 633.

³² Pentru dreptul de publicare și fotografii ne exprimăm recunoștința noastră față de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului. Celelalte piese n-am avut posibilitatea să le vedem și să le studiem. Ele vor fi publicate (sic!) de către S. Sanie.

³³ Cf. nota 31.

³⁴ Semnalarea existenței acestei statui și o primă analiză la L. Kákossy-M. Cihó, *Fragment of a Magical Statue in Iași (Roumania)*, în *Oriens Antiquus* (Roma), vol. XXIV (1985), fasc. 1—2, pp. 45—52.

³⁵ Cu toate că piesa este fragmentară, elementele urechii sînt ușor vizibile. Ca analogie la perucă v. spre ex. fragmentul conservat la München ÄS 2824, în D. Wildung, *Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst*², München, 1976, p. 191, Abb.

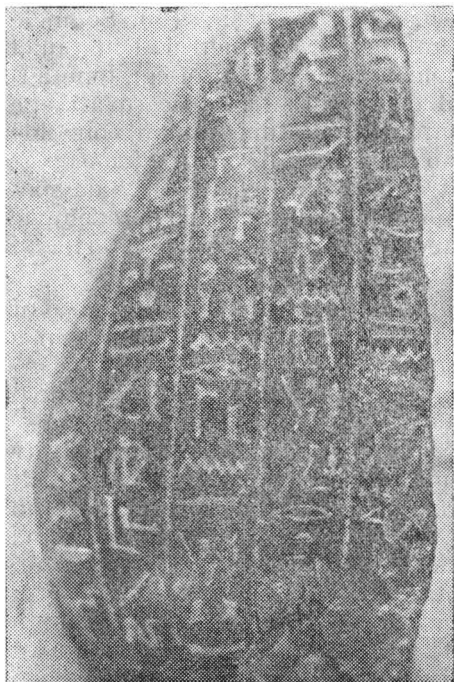

Fig. II—IV — Fragmentul de statuie magică (-vindecătoare). Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași; Inv. No. 633.

numai 4 s-au păstrat în întregime ($x+6$; $x+7$; $x+8$ și $x+9$). Semnele hieroglifice sînt îngrijit gravate pe suprafața dură a pietrei. Din punct de vedere artistic, fragmentul păstrează elementele statuariei egiptene antice tirzii³⁶. Luînd în considerare faptul că textul hieroglific se află pe capul statuii³⁷, precum și, mai ales, conținutul acestuia, putem conchide că fragmentul ieșean făcea parte dintr-o așa-numită *statuie-vindecătoare*³⁸. Cum termenul este încă neexplicat în literatura românească de specialitate, avînd în vedere și importanța fragmentului nostru, credem de cuviință necesitatea prezentării succinte a acestei categorii a artei și magiei egiptene antice.

Un rol important în formarea concepțiilor medicale grecești l-a avut medicina egipteană antică³⁹. Complexitatea preocupărilor de acest gen a fost foarte fine relevată de Herodot (*Istorie*, II, 84⁴⁰). Afirmatiile „părintelui istoriei” sînt veridice nu numai pentru *Epoca tirziei*⁴¹, dar și pentru epoci faraonice mai îndepărtate. Papirusurile medicale conțin, în general, trei feluri de indicații: a) ori medicamente care trebuie administrate ori o schemă curativă; b) mijloace de vindecare rațională și c) unele boli care pot fi înlăturate numai prin intermediul magiei⁴². Totuși, începînd cu *Imperiul Nou* (1552 î.e.n.) intervine o schimbare bruscă în medicina egipteană. După insuccesele *Reformei de la Amarna*, magia va juca un rol din ce în ce mai important în viața spirituală, deci, implicit și în medicină.⁴³ Se pune o întrebare firească: de ce știința medicală care a găsit soluții practice destul de însemnate în vindecarea unor boli, totuși apelează la magie, la descîntece? Explicația constă în faptul că ei n-au putut explica originea multor boli, crezînd că ele s-ar fi datorat unor ființe supranaturale, unor demoni sau alte ființe rău-făcătoare. Bolile, vătămăturile cauzate de astfel de ființe, după părerea lor, nu se puteau vindeca prin intermediul „leacurilor pămîntești”, astfel au recurs la magie.

Acestei sfere îi aparțin și statuetele și statuile vindecătoare. La prima vedere par a fi opere de artă obișnuite, beneficiind de toate canoanele statuariei egiptene antice. Totuși sînt unele elemente care le separă de restul pieselor: înainte de toate, existența unor bazine pe soclul lor, apoi prezența în partea frontală a unei mici stele funerare, precum existența textelor hieroglifice cu conținut magic-tămăduitor pe întreaga suprafață a obiectului și nu în ultimă instanță, gravarea unor figuri și

³⁶ Cf. B. V. Bothmer, *Egyptian Sculpture of the Late Period. 700-B.C. to A.D.100*, New York, 1960.

³⁷ Desigur, majoritatea statuiilor de acest gen poartă inscripții și pe perucă. O excepție interesantă este piesa din München AS 2824, v. nota 35.

³⁸ Pentru aceste statui v. P. Lacau, *Les statues guérisseuses dans l'Egypte Ancienne*, Mon. Piot, 25 (1922), pp. 189—209; L. Kákósy, *Varázslás az ókori Egyiptomban*², Budapest, 1978, pp. 170—173.

³⁹ Fundamentală pentru studiul medicinei egiptene antice rămîne lucrarea în 9 volume al H. Grapow, H. Deines, W. Westendorf, *Grundriss der Medizin der alten Ägypter*, vol. I—IX, Berlin, 1954—; o analiză detaliată a conținutului și structurilor papirusurilor medicale le-a prezentat H. Grapow, *Untersuchungen über die altägyptischen Medizinische Papyri*, I—II, Leipzig, 1935—36; v. de asemenea, G. Lefebvre, *Essai sur la médecine égyptienne*..., Paris, 1956.

⁴⁰ Am utilizat ediția Herodot, *Istorie*, vol. I, București, Ed. științifică, p. 167.

⁴¹ Mărturie ne stau numeroasele texte ale papirusurilor.

⁴² L. Kákósy, *Ré fiai*, Budapest, 1979, p. 261.

⁴³ Idem, *Varázslás*..., pp. 98 sqq.

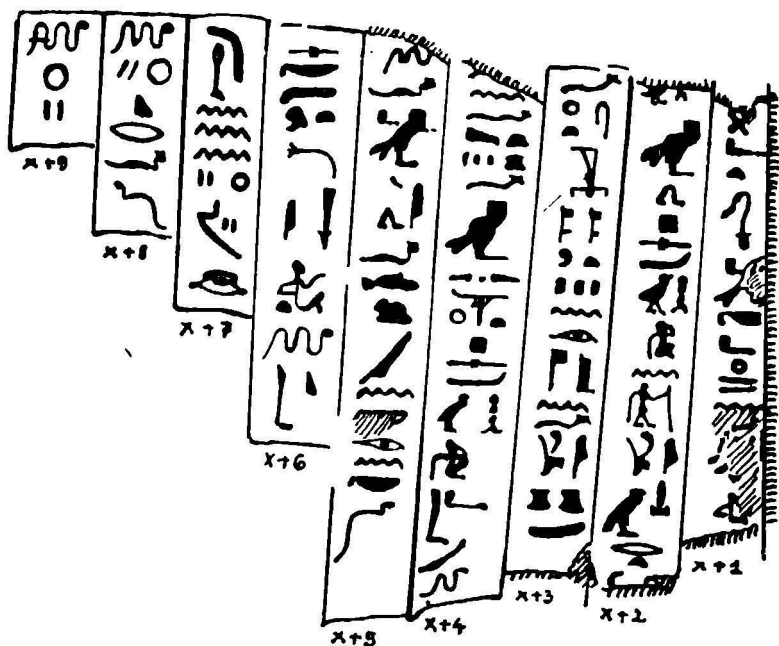

Fig. V — Textul piesei ieșene; am hașurat interiorul semnelor pentru a le scoate în evidență mai puternic!

simboluri magice, câteodată greu explicabile. Asemenea obiecte, expuse, de obicei, la încrucișări de drumuri ori în incinta unor edificii, erau menite de a apăra sau a cura omul de înțepăturile, mușcăturile șerpilor, scorpionilor și a altor ființe malefice. Statuetele și statuile de acest gen se utilizau în felul următor: cel vătămat se apropia de obiect, îl stropeau cu apă, aceasta curgînd pe textele magice-vindecătoare, se strîngea în bazinele amintite mai sus. De aici apa trebuia băută. Contactul dintre apă și texte oferea un mijloc „sigur“ de vindecare. Important era, deci, actul magic în sine, textele nici nu trebuiau neapărat citite⁴⁴. Statuile vindecătoare, puține la număr⁴⁵, se deo-

⁴⁴ P. Lacau, *op. cit.*, in *loc. cit.*, p. 201.

⁴⁵ Iată lista acestora: a) *statuia lui Djed-Hor, Salvatorul* (Cairo JE 46341), publicat de E. Jelinková-Reymond, *Les inscriptions de la statue guérissante de Djed-Hor-Le-Saveur*, BdE XXIII, Le Caire, 1956; b) *celebra statuie Tyszkiewicz*, aflată la Louvre (E. 10777), publicată fragmentar de G. Lefebvre, în BIFAO, 30 (1931), pp. 89—96. Statuia va fi publicată de prof. J. F. Borghouts (Leiden; comunicare într-o scrisoare). Noi am avut posibilitatea de a studia textul statuii prin intermediul unor poze de excelentă calitate trimise de prof. J. Leclant (Paris) și dr. Chr. Ziegler (Muzeul Louvre), cărora le mulțumim și pe această cale; c) *Socle Behague* — Leiden, publicat de A. Klasens, *A Magical Statue Base (Socle Behague) in the Museum of Antiquities at Leiden*, Leiden, 1952; d) fragmentul din Louvre no. 2540, cf. E. Drioton, în *Rev. de l'Eg. anc.*, 2 (1929), pp. 52—54; e) fragmentul provenit din săpăturile de la Saqqara, cf. H. Junker, *Stück eines Sockles mit Zaubertexten*, în MDAIK, 1 (1930), pp. 32—33; f) *statuia lui Ankh-Hap* din Cairo no. 41677, cf. G. Daressy, *Statue couverte de textes magiques*, în ASAE, 11 (1911), pp. 187—191; g) *statueta magică no. 238 bis*, Paris, Bibliotheque Nationale, cf. E. Jelinková, în RdE, 7 (1950), pp. 47—51; h) *statuia vindecătoare a vizirului Psammetik-Senbu* — Florența, cf. A. Pellegrini, în *Atti della Reale Accademia dei Lincei*, 1898, pp. 170—191; i) *statuie magică*

sebesc prin poziția personajului reprezentat⁴⁶, precum și prin textele înscrise pe ele⁴⁷.

Caracterul fragmentar al piesei românești nu se poate permite stabilirea cu exactitate a poziției statuii, dar mărimea conservată a perucii (16 cm) ne îndreptățește să afirmăm că avem de-a face cu o statuie de dimensiuni mai mari, poate reprezentând un personaj în picioare (?). Fragmentul ieșean, într-o atare situație, se remarcă deci prin cele 9 rânduri verticale de text hieroglific (v. fig. V), care păstrează 3 descîntece din compoziția eterogenă „*Legenda lui Re*”⁴⁸. Acestea sînt vrăji împotriva veninului unor reptile. Trebuie notat faptul că nici textul conservat nu conține în întregime descîntecele, care ne sînt cunoscute pe baza altor texte de pe statui similare. Din acest motiv, cum se obișnuiește în literatura egiptologică, vom prezenta în cazul fiecăruia textele paralele, care completează în mod fericit textul ieșean.

DESCÎNTECUL (1) (v. fig. VI). Cu toate că pe fragmentul ieșean s-au pătrat numai ultimele cuvinte ale descîntecului, pe baza analogiilor a patru statui magice-vindecătoare putem reconstitui textul integral. Aceste statui sînt: a). *statuia lui Djed-Hor. Salvatorul din Cairo* (JE 46341)⁴⁹; b). *statuia din Louvre* (E. 10777)⁵⁰; c). *Socul Behague din Leiden*⁵¹ și d). *o statuie magică din Torino* (3031)⁵². La o analiză atentă a textelor paralele putem nota următoarele observații cu privire la epigrafia descîntecului: A). În cazul statuii lui Djed-Hor avem cuvîntul *hmj*. Jelinková-Reymond. *op. cit.*, p. 28 și 30, ne arată că al doilea semn din cuvînt ar trebui să fie *aleph*(3)

din Torino, no. 3031, cf. R. V. Lanzone, *Dizionario di mitologia egizia*, Torino, 1881—1886, pl. 218—221; j) *statuie magică Torino*, no. 3030, cf. Lanzone, *op. cit.*, pl. 224—225; k) *fragment Napoli*, no. 365 (1065), cf. Ruesch, *Guida illustrata del Museo Nazionale di Napoli*², Napoli, 1911, p. 127, fig. 43 a—b — aceste trei piese, împreună cu altele cu conținut magic, vor fi republicate de prof. L. Kákossy; l) *Ol-Chicago*, no. 9379, soclu, cf. B. Van De Walle, în *JNES*, 31 (1972), pp. 67—82; m) *torso-Kunst-historischen Museum-Wien*, No. 40, cf. H. Altenmüller, în *OMRO*, XLVI (1965), pp. 10—33; n) *fragment de statuie magică — Muzeul din Beyrouth*, cf. P. Montet, *Byblos et l'Egypte*, I—II, Paris, 1928—29, No. 948, pp. 249—252, pl. 152—153; o) *fragment al unei statui descoperit la Edfu*, cf. M. Alliot, în *MMAF*, 66 (1935—1938), pp. 201—210; p) *baza unei statui vindecătoare, Cairo CG 9432*, cf. G. Daressy, *Textes et dessins magiques*, Le Caire, 1903, pp. 41—43; r) două statui aflate în Muzeul Pușkin-Moscova (I. I. a. 5319 și I. I. a. 5908), cf. O. Berlev, S. Hodjash, *The Egyptian Reliefs and Stalae in the Pushkin Museum of Fine Arts, Moscow, Leningrad*, 1982, p. 241; s) *fragmentul München-ÄS*, 2824, cf. nota 35; piesa va fi publicată de noi într-un viitor apropiat; ș) *fragment Medelhavsmuseet Stockholm-NME 76*, inedit; *statuie Medelhavsmuseet Stockholm-NME 92*, inedită; cele două piese suedeze vor fi, la fel, publicate de noi.

⁴⁶ Ori în picioare, ori în genunchiate.

⁴⁷ Majoritatea acestor piese provin din celebra *stelă al lui Metternich*, cf. C. E. Sander-Hansen, *Die Texte der Metternichstele (Analecta Aegyptiaca, VII)* Kobenhavn, 1956.

⁴⁸ Jelinková-Reymond, *op. cit.*

⁴⁹ Pentru pasajul în cauză v. *Ibidem*, pp. 28 (text), pp. 32—33 (traducere și comentariu). De fapt, textul se află la rîndurile 63—64. În legătură cu lucrarea Jelinkovei-Reymond putem afirma că reprezintă una din cele mai bune prelucrări ale unei statui vindecătoare, dar ignoră — din păcate — în mare parte excelenta lucrare a lui A. Klasens.

⁵⁰ Text studiat pe baza fotografiilor de pe original.

⁵¹ A. Klasens, *op. cit.*, pp. 51 (text), 63 (traducere) și 111—112 (comentariu). Textul apare la i₁₇—i₁₈, reprezentînd descîntecul (11) al soclului.

⁵² Cf. R. V. Lanzone, *op. cit.*, pl. 218—221. Textul a fost studiat de pe fotografia originală și copia executată de pe ea de către prof. L. Kákossy.

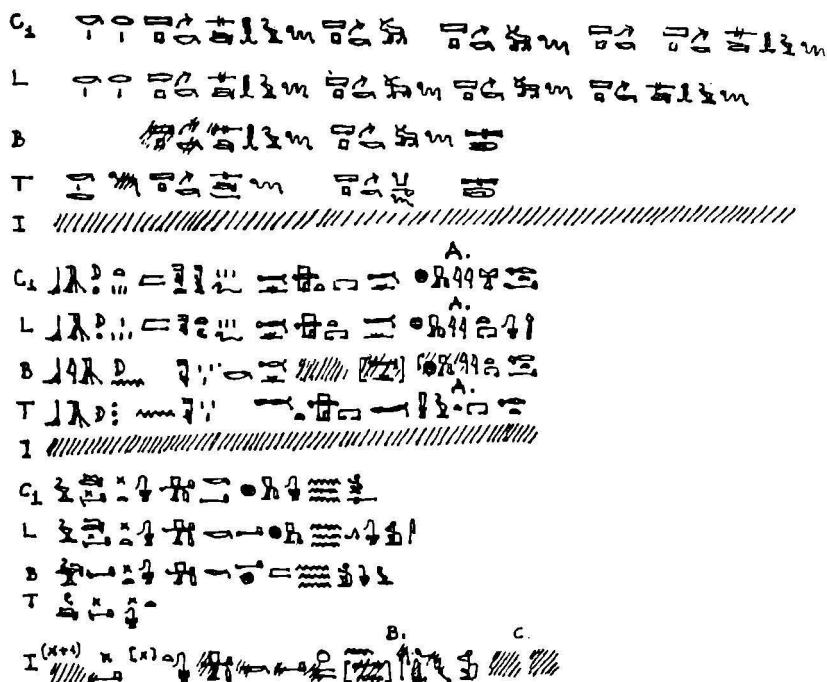

Fig. VI — Textele paralele ale Descîntecului (1).

și nu *m* cum apare gravat. Totuși în *op. cit.*, *Index*. p. 151, rămîne lingă transliterația *hmj* a cuvîntului cu sensul de „autel“. Pe baza textului ne gîndim la varianta *h3jt*, „altar“ (cf. *Wb.* III.224.13). Klasens oferă traducerea „offering-table“ (cf. *op. cit.*, p. 63, note 116). În cazul statuii Tyszkiewicz ar fi *hm*, „sanctuar“ cf. *Wb.* III.280.13; Faulkner, *CD*². p. 191), iar pe statuia din Torino *snwt*, „palat, sanctuar“ (cf. *Wb.* IV.152, 15—18; Faulkner *CD*², p. 230), dar la început gravorul intenționa să scrie semnul *h3*. Klasens (*op. cit.*, p. 63, note 116) oferă aici traducerea „store-room“. În cazul statuii Behague textul ne oferă cuvîntul *hm*, „altar“ (*Ibidem*, p. 51). B). Cu toate că textul statuii din Iași este fragmentar (la sfîrșitul rîndului *x+1*), totuși se observă elementele cuvîntului *s.d.t*, „flacăra“ (cf. *Wb.* IV.375). Semnele *s* și *d* sînt aproape în întregime, în timp ce determinativul (*Q7*) are conservate numai unele părți. Acest amănunt este foarte important, fiindcă prin intermediul lui putem reconstitui textul inițial al descîntecului. C). Din rîndul *x+1*, la sfîrșit, ar lipsi numai două quadrate, care ar putea conține cele două cuvinte ale următorului descîntec: *kj r3*, „altă vrajă“. După aceste scurte observații, putem prezenta următoarea traducere: (Alt descîntec. Dispari^a șarpe-Sedjehu! Dispari șarpe-ka! Dispari șarpe-ka! Dispari șarpe-Sedjehu! Sulița să fie în oasele lui!^b Templul să fie umplut(?), altarul cel mare să fie umplut(?!)^c Aruncă flacăra!^d Iată, flacăra omului se va stinge!^e

Comentariu: a) Primul cuvînt care ne atrage atenția este *šp*. Jelinová-Reymond, *op. cit.*, p. 11—12, note 2 a stabilit faptul că acele descîn-

ttece care încep cu cuvîntul *šp* și sînt urmate de numele inamicului, au fost considerate foarte prolifiche de egiptenii antici. Autoarea a atras atenția asupra faptului că atunci cînd acest cuvînt este urmat de cel desemnînd veninul, atunci sensul verbului *šp* este apropiat de cel al lui *prj* „a se îndepărta“. Ca ilustrare a acestei stări de lucruri vezi următoarele exemple (necitate de Jelinková-Reymond): *Behague* (8), h. 4; h. 5—6: „Îndepărtează-te, veninule! Vino, curgi pe pămînt“; *Idem* (9), h. 29—30: „Îndepărtează-te, veninule! Vino, curgi pe pămînt din membrele ficcărui om ori animal, care este înțepat“; *Idem* (9), h. 33—34: „Îndepărtează-te, veninule! Vino, curgi pe pămînt din fiecare membru al pacientului (vezi de asemenea, *Socul Cairo* 9432, r. 11—12, 16—17, pe care le prezintă Klasens, *op. cit.*, și din aceeași lucrare (la p. 108) comentariul lui). Tot Jelinková-Reymond amintește că sensul verbului *šp*, cînd este urmat de numele inamicului, se apropie de cel al lui *tm* „a pieri“. Vezi ca atare, *statuia lui Djed-Hor*, r. 76—77: „Pieri, șarpe -s!“ și *Idem*, r. 150: „Pieri, inamicule!“.

Această constatare a autoarei nu este însă universal valabilă; ca ex. putem cita un pasaj din *P. Magic Budapest* 51.1961, rt. I, 9: „Îndepărtează-te, mortule! Vei fi conjurat!...“⁵³. În acest exemplu, cu toate că verbul *šp* este urmat de cuvîntul *tm* „mort“, iar acesta poate fi cîteodată inamicul unui om(viu)⁵⁴, din punctul de vedere al contextului este mai indicat să traducem: „a se îndepărta“. Cuvîntul *šp* se poate întîlni și în alt sens decît cele arătate de Jelinková-Reymond. Exemplu: *P. Leiden* I. 348, (5), rt. 3,2: „Alt descîntec. *Țișnește*, partea ascunsă a vasului! *Țișnește*, această tîmplă a Părții ascunse a vasului!“⁵⁵.

b) Cuvîntul *bj3* îl traducem prin „suliță, harpon“ (cf. *Wb.* I, 437.10) și nu prin „metal“. Traducerea Jelinkovei-Reymond („Que le metal soit dans ses os, in *op. cit.*, p. 33) ni se pare forțată, ca și interpretarea oferită. În cazul în care sufixele *f* și *k* din texte le-am corela cu acele persoane pentru care solicităm protecție, atunci am separa textul și logic propoziția de restul descîntecului. Astfel, cele două sufixe se referă la *inamic*, așa cum a stabilit și *Klasens*⁵⁶: șarpele, ca și inamicul veșnic al Soarelui (Apophis), este străpuns cu o suliță, cu un harpon. Același lucru ne arată și desenul gravat pe *Socul Behague*⁵⁷. Ca exemplu ne poate fi și *P. Deir el-Medineh* No. I, vs. 4,4 unde *Onuris*⁵⁸ străpunge cu un harpon demonul în formă umană *nsj* (epilepsia)⁵⁹.

c) Sînt două propoziții cu sens obscur. Probabil, templul și sanctuarul trebuiau umplute cu ofrande. Cf. și explicația lui *Klasens, op. cit.*, p. 112.

⁵³ L. Kákósy, *Ein magischer Papyrus des Kunsthistorischen Museums in Budapest*, în *Acta Antiqua Acad. Sc. Hung.*, XIX (1971), fasc. 3—4, p. 174, fig. 1.

⁵⁴ J. Zandee, *Death as an Enemy according to ancient Egyptian Conceptions*, Leiden, 1960, pp. 5 sqq.; L. Kákósy, *Varázslás...*, p. 56.

⁵⁵ J. F. Borghouts, *The Magical Texts of Papyrus Leiden I. 348*, Leiden, 1971, pl. 3 și 20; pentru alte ex. v. *P. Leiden* I. 348, (6), rt. 3,3 (*Ibidem*) și *Ibidem. Commentary note*, 71.

⁵⁶ *Op. cit.*, p. 111.

⁵⁷ *Ibidem*, pl. V.

⁵⁸ Pentru divinitate, v. H. Junker, *Die Onurislegende*, Wien, 1917, pp. 13 sqq.; 50 sqq.; *RÄRG*, pp. 545 sqq.

⁵⁹ J. Černý, *Papyrus hiératiques de Deir el-Medineh*, t. 1, Le Caire, 1978, pl. 12 și 12 a; v. *Ibidem*, p. 9, note 2.

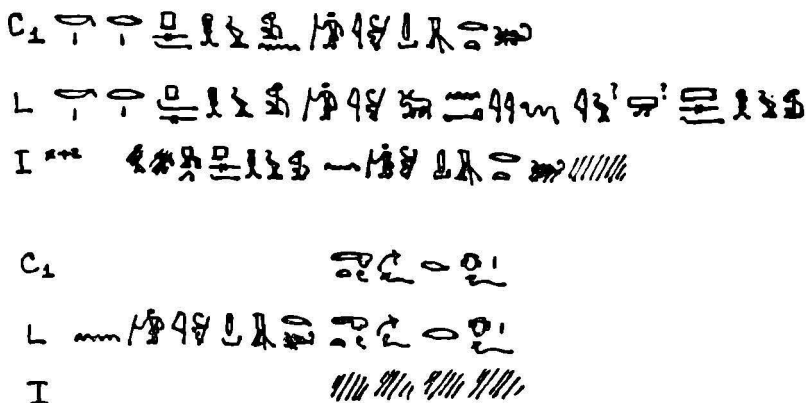

Fig. VII — Textele paralele ale Descintecului (2).

d) Cu această propoziție începe textul ieșean. Ori este vorba de împărștierea, aruncarea flăcării ori de o ceremonie magică în urma căreia flacăra a fost aprinsă ori stinsă⁶⁰.

e) Jelinková-Reymond, *op. cit.*, p. 33 și note 3 traduce altfel propoziția: „Prends garde a son extinction!“, ceea ce considerăm la fel de forțată. Autoarea vede la începutul propoziției mai de grabă verbul *m^ck* decât particula nonenclitică *mk*, subliniind că ultimul ar fi în contract cu sensul descintecului. Desigur, lucrurile se schimbă, fiindcă numai textul ieșean, în varianta lui grafică, poate oferi o traducere corespunzătoare. Flacăra o considerăm ca o personificare a durerii cauzate de înțepătură, mușcătura unei reptile veninoase⁶¹. Pentru înțelegerea corectă a afirmației noastre putem aduce, spre exemplificare, următorul pasaj din *P. Geneva MAH 15274*, rt. 6, 9: „Ești blestemat! Ești ucis! Te scuip! Îți scot căldura! Flacăra ți-e stinsă“⁶², prin care magicianul anunță înfringerea totală a veninului.

DESCINTECUL (2) (v. fig. VII). Această vrajă, destul de obscură, se înfățișează numai la două statui-vindecătoare: textul mai detaliat în cazul lui *Louvre E, 10777* și o variantă prescurtată pe statuia lui *Djed-Hor. Salvatorul*⁶³. Traducerea, pe baza textelor paralele, este următoarea: (Alt descintec. Cel mare^a a fost mușcat de șarpele-ka, de șarpele-Nai^b). Vino, cel mare a fost înțepat de scorpion^c. (Veninul său este împotriva feții lui)^d.

Comentariu: a) Cel mare poate fi Osiris. Jelinková-Reymond, *op. cit.*, p. 33, note 6 pledează pentru Horus. Poate fi în acest caz o aluzie la HORUS-CEL-MARE, doctorul zeilor?, cf. *Ibidem*, p. 19, note 8. b) Această

⁶⁰ V. Wessetzky, in *Studia Antiqua* (Budapest), 9 (1962), pp. 54—58 și Klasens, *op. cit.*, p. 103.

⁶¹ L. Kákósy, *Varázslás...*, p. 111; problema arderilor în textele magice a fost tratată de L. Koenen, *Der brennende Horosknabe*, in *CdE*, XXXVII, No. 73, 1962, pp. 167 sqq.; v. la fel *P. Leiden I. 348*, (37), vs. 3, 1, in Borghouts, *op. cit.*, pl. 17 și p. 34.

⁶² A. Massart, *The Egyptian Geneva Papyrus MAH 15274*, în *MDAIK*, 15 (1957), pl. XXXII și p. 180; paralele interesante aduce și Borghouts, *op. cit.*, *Commentary notes* 463 și 478.

⁶³ Jelinková-Reymond, *op. cit.*, p. 28 (text), p. 33 (traducere).

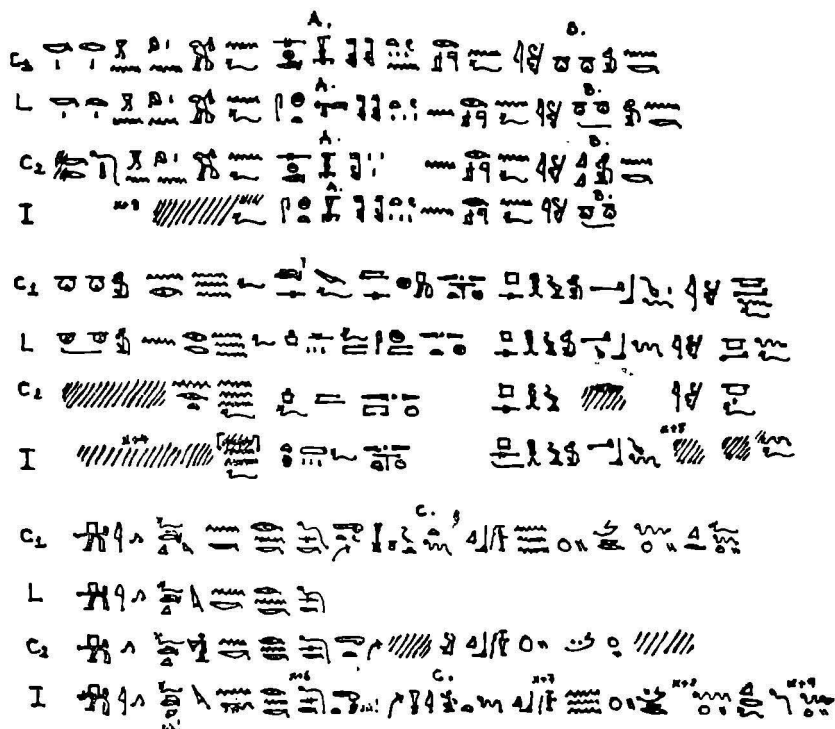

Fig. VIII — Textele paralele ale Descîntecului (3).

propoziție se poate găsi numai în cazul statuii *Tyszkiewicz*. Problematika șerpilor — în afară de *sedjehu* (v. descîntecul precedent și Klasens, *op. cit.*, p. 111) — este obscură. Se pune întrebare dacă există o legătură — poate sînt variante grafice — între șarpele *N^{cj}* și *N^w?*⁶⁴. c) Poate această propoziție ne întărește și mai mult convingerea că „cel mare“ ar fi mai de grabă Horus și nu Osiris⁶⁵.

DESCÎNTECUL (3) (fig. VIII). Descîntecul III este cel mai integru păstrat pe fragmentul ieșean, cuprinzînd rîndurile $x+3-x+9$. Cu toate acestea conținutul lui nu pare a fi mai explicit, decît a precedentului. Textul mai este prezent pe alte trei piese cu conținut asemănător: statuia lui *Djed-Hor*⁶⁶, statuia *Tyszkiewicz* și statuia *Cairo JE 41677*⁶⁷. În cazul acestui descîntec prototipurile magice ale vindecării sînt: repunerea capului lui *Horus*, tăiat de *Seth* într-o bătălie⁶⁸ și vindecarea oaselor lui *Osiris*.

Comentariu epigrafic. Comparația celor 4 texte și semnele acestora ridică unele probleme:

A) Prima problemă se ridică deja în prima propoziție a textului conservat pe fragmentul ieșean. În r. $x+3$ avem verbul *sekhet* „a sufla, a țese,

⁶⁴ Ultimul apărînd în mai multe texte: cf. *Pyr.* 225 a; *St. Metternich*, r. 84—85, etc.

⁶⁵ *St. Metternich*, r. 189.

⁶⁶ Jelinkova-Reymond, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁷ G. Daressy, în *ASAE*, 11 (1911), p. 189. Kákosy pregătește o nouă ed. a statuii.

⁶⁸ Kákosy, *Ein magischer Papyrus...*, în *loc. cit.*, pp. 171—172.

a împleti, etc.“, în timp ce Djed-Hor și cealaltă piesă din Cairo beneficiază de *sekhed* „a fi cu capul în jos“. Desigur, nici una nu oferă un context satisfăcător în traducere, dar luând în considerare determinativul *statuiei Tyszkiewicz* („un om căzînd“, Gardiner, A₁₅) se poate deduce că avem de-a face cu verbul *sekher* care, printre altele, are și sensul de „a repune la loc“ un os dislocat (cf. Faulkner, CD², p. 242).

B) La sfîrșitul rîndului avem scrierea tîrzie a lui *wnm* (cf. Wb, I, 320).

C) Numele corect al șarpelui este dat de textul ieșean: *senit*.

Traducerea este următoarea: „/Alt descîntec. Capul lui Horus va fi readus/pentru el. Oasele lui Osiris vor fi repuse la loc pentru el! Vei devora/pe acela care l-a devorat pe creatorul apei lui și/pîinii/lui/în Letopolis?^a Șarpele-ab a fost mușcat /de șarpele-aa!/^b. Vîno, distruge ceea ce ai făcut tu însuși! Veninul șarpelui *Senit* se va răcori (de două ori). Șarpe-Maa! (de două ori)^c. Șarpe-Qeref! (de două ori)“.

Comentariu. a) Sensul acestei propoziții rămîne obscur, probabil se face aluzie la un mit necunoscut? b) Trebuie să deducem de existența unei lupte mitologice între șerpi. În orice caz, ideea, conform căreia ființe și lucruri rele, opuse, se anihilează, este destul de răspîndită în textele egiptene antice⁶⁹. c) Numele șerpilor întilniți în text ne este necunoscut din altă parte. Poate o excepție este numele șarpelui-Maa; pe o *stelă a lui Horus*, aflată într-o colecție privată din Lausanne, se află o mențiune scurtă: „fiecare șarpe-Ma/Mi(?)“⁷⁰, care, desigur, nu ne spune absolut nimic despre rolul reptilei în cauză.

După traducerea fragmentului nostru se impun unele precizări în legătură cu locul de gravare a textului, aprecieri generale asupra conținutului. Dacă în cazul piesei de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași, cele trei descîntece au fost gravate pe capul statuii, nu același lucru putem spune în legătură cu poziția textelor pe statuile amintite ca analogie. În cazul *statuiei lui Djed-Hor, Salvatorul* el apare pe șoldul stîng și pe picior, la *Louvre E. 10777* pe partea superioară a brațului stîng, în cazul lui *Torino 3031* pe partea stîngă a statuii, iar în cele din urmă la *Socul-Behague* și *Cairo JE 41677* pe soclu. Preotul *Uah-ib-Re*, cel care a ridicat statuia lui *Djed-Hor, Salvatorul*⁷¹, ne înștiințează că descîntecele au fost gravate pe statuie pe baza documentului numit *Bau-Re* („Puterea lui Re“). Acesta probabil era un papirus ce conținea texte magice, ceea ce servea ca o culegere standard pentru toți cei care aveau nevoie de descîntece magice împotriva animalelor malefice⁷². Pare veridic că *Bau-Re* nu era totuși titlul unei singure lucrări, ci mai de grabă, era o denumire pentru cărțile sfinte sau un grup al acestora⁷³. Unul dintre aceste grupuri cuprindea acele texte care au fost gravate pe statui magice-vindecătoare și *stele ale lui Horus*. Prin acesta putem explica faptul că textele, marea lor majoritate, sînt șablon, cu

⁶⁹ *Pyr.* 425, 430, 1462 a—b; *Urk.* VI, 67, 123; *Edfu* VI, 111, etc.

⁷⁰ *Fichier permanent des antiquités égyptiennes (et égyptisantes) des collections privées romandes III*, în *BSEG*, 8 (1983), No. 110, p. 116 și foto la p. 125.

⁷¹ Pentru obiectele acestuia cf. E. J. Sherman, *Djedhor the Saviour Statue Base OI, 10589*, în *JEA*, 67 (1981), pp. 82—102, în special p. 83 și notele 4—5.

⁷² Jelinková-Reymond, *op. cit.*, pp. 132—133, note 7.

⁷³ Cf. Ph. Derchain, *Le Papyrus Salt 825 (B. M. 10051), rituel pour la Conservation de la vie en Egypte*, Bruxelles, 1965, p. 55; V. Wessetzky, în *Studia Antiqua* (Budapest), V (1958), fasc. 1—2, p. 23.

foarte puține modificări. Desigur, pare plauzibil și faptul că exista o anumită ordine a gravării acestor texte pe statui⁷⁴, pe care scribii nu l-au respectat cu strictețe. Prin acesta se explică și locul diferit al celor 3 descindețe, analizate mai sus, și lizibile pe variantele amintite. În general, cum am putut observa, șerpilor și scorpionul ocupă un loc central în vrăjile statuii de la Iași, ca, de altfel, și în cadrul altor texte magice⁷⁵. În cazul statuii noastre, mai ales, în descindețele (2) și (3), ele se află în legătură cu mitul referitor la *Osiris* și *Horus*. În special, prin începutul textului vrăjii nr. 3, putem afirma că acel cap al statuii ieșene a fost identificat de egiptenii antici cu capul lui *Horus*.

În ceea ce privește datarea statuiilor vindecătoare avem probleme serioase. Majoritatea, ținându-se cont de ortografia hieroglifică, și de stilul artistic, aparțin secolului IV î.e.n. În două cazuri putem avea date mai sigure: în cazul lui *Cairo JE 41677*, pe soclul statuii apare cartușul cu numele lui *Nectanebo al II-lea* (360—342 î.e.n.)⁷⁶, iar celebra statuie a lui *Djed-Hor, Salvatorul* conține numele lui *Philippos Arrhidaios* (323—317 î.e.n.). Menționăm că și renumita *Stelă a lui Metternich* (o vastă culegere de texte magice) s-a executat în timpul domniei lui *Nectanebo al II-lea*⁷⁷. Deci, și fragmentul din Iași se poate data, din aceeași perioadă, cca 350 î.e.n.

Ne mai rămâne să stabilim sau, mai de grabă, să sintetizăm motivele pentru care fragmentul ieșean este considerat o raritate* pe plan mondial: pe lângă faptul că face parte dintr-o categorie de obiecte cu puține exemplare cunoscute, el posedă o ortografie destul de clară, prin care contribuie la înțelegerea unor pasaje crezute a fi pînă acum destul de obscure. Acuratețea textului ne reamintește de cel al lui *Djed-Hor, Salvatorul*.

LISTA DE ABREVIERI

- AMN — Acta Musei Napocensis
 ASAE — Annales du Service des Antiquités de l'Égypte
 BdE — Bibliothèque d'Étude
 BIFAO — Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire
 BMMA — Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, New York
 BSEG — Bulletin de la Société d'Égyptologie, Genève
 JEA — The Journal of Egyptian Archaeology
 JNES — The Journal of Near Eastern Studies
 MDAIK — Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo
 NMAF — Mémoires publiées par les membres de la Mission archéologique française au Caire
 OI — Oriental Institute, Chicago

⁷⁴ Jelinková-Reymond, *op. cit.*, p. 123, note 7.

⁷⁵ V. traducerea unora în J. F. Borghouts, *Ancient Egyptian Magical Texts*, Leiden, 1978 (=NISABA, 9), pp. 51—85, 91—94.

⁷⁶ Jelinková-Reymond, *op. cit.*, p. 65; Sherman, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 85 datează execuția statuii la c. 325 î.e.n., iar pe cea din Chicago-OI la 323 î.e.n.

⁷⁷ N. Scott, *The Metternich Stela*, în *BMMA*, 9 (1950—1951), p. 201. Reamintim că stela în discuție este una din cele mai ample culegeri de texte magice egiptene antice.

*. Precizare: Am luat cunoștință de importanta lucrare *La magia in Egitto di tempi dei faraoni* (Verona, 1987), după predarea manuscrisului.

- OMRO — Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheiden
te Leiden
Pyr — Textele Piramidelor
RdE — Revue d'Égyptologie

**SIGLA (PRESCURTAREA PROVENIENTEI STATUIILOR PREZENTATE
IN TEXTELE PARALELE)**

- B — Socle Behague, Leiden
C₁ — Statuia lui Djed-Hor, Salvatorul, Cairo JE 46341
C₂ — Statuia lui Ankh-hap, Cairo JE 41677
I — Fragmentul din Iași
L — Statuia Tyszkiewicz de la Louvre (E. 10777)
T — Statuia din Torino 3031

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA POPULAȚIEI ȘI OCUPAȚIILOR LOCUTORILOR DIN DERNA (JUD. BIHOR) SEC. XVI—XVIII

de
DOINA SALAJAN

Dezvoltarea istorică a localității este pregnant ilustrată de evoluția numerică a populației sale, omul fiind elementul primordial a tot ceea ce s-a realizat pe toate planurile vieții social-economice și cultural-politice. Pentru a analiza situația demografică a satului Derna în evul mediu, am folosit documentele de arhivă (conscrierile urbariale, registrele de dijmă și recensăminte ale populației), precum și lucrări generale, cu referiri demografice. Analiza cifrelor oferite de aceste surse ne dă posibilitatea distingerii unor diferențieri numerice chiar pentru populația aceluiași an, alături se poate constata o stabilitate a numărului de locuitori pentru mai mulți ani, ceea ce ne determină să considerăm că datele consemnate nu corespundea întotdeauna realității. Unele dintre izvoare, mai ales documentele de arhivă, nu cuprind populația totală a localității, dându-ne doar posibilitatea calculării ei. Este cazul conscrierilor, care consemnează numai capii de familie, nu toți locuitorii. De asemenea, în aceste documente, fiind întocmite de către stăpînii de pămînt, în scopul ținerii unei evidențe cît mai exacte a veniturilor, nu întotdeauna sînt trecute unele aspecte demografice. Registrele de dijmă, spre exemplu, de cele mai multe ori înscriu numai locuitorii care aveau semănături pentru dijmuit.

Documentele existente (din secolele al XVI-lea și al XVII-lea) nu ne permit o apreciere a numărului locuitorilor în acele timpuri. Știm doar că înaintea asediului Orășii (din anul 1598) erau în localitatea Derna trei gospodării și satul era proprietatea familiei Drágfi¹, iar cu ocazia asediului a fost pustiit, pentru ca apoi să fie din nou populat.

În tabelul de mai jos încercăm să ilustrăm, pe baza izvoarelor amintite, evoluția numerică a locuitorilor pînă la sfîrșitul epocii feudale. Pentru întocmirea *tabelului* am utilizat *registrele de dijmă* din perioada anilor 1686—1782:

Anul	Nr. capilor de familie	Anul	Nr. capilor de familie	Anul	Nr. capilor de familie	Anul	Nr. capilor de familie
1552	6	1688	30	1699	18	1720	8
1686	6	1694	6	1712	5	1728	10
1687	11	1697	36	1715	16	1772	31

¹ Mezösi Károly, *Biharvármegye a török uralom megszűnése idejében, 1692*, Budapest, 1943, p. 250—251.

Prima informație care ne permite o apreciere numerică a populației din Derna este conscrierea porților din Bihor din anul 1552. Luînd în considerare faptul că prin poartă se înțelege o unitate impozabilă care cuprinde în general două familii, apreciem că fiecărei porți îi reveneau șase persoane. Astfel, la cele 3 porți, cite avea Derna la acea dată, revin 18 persoane. Cifrele de mai sus ne indică faptul că în secolul al XVI-lea Derna era un sat cu foarte puțini locuitori.

Timp de un secol aproape lipsesc informațiile referitoare la numărul locuitorilor. Acest lucru se datorește evenimentelor politice care s-au succedat și nu au fost favorabile unei dezvoltări armonioase a așezărilor bihorene și, cu deosebire, celor ce se aflau în apropierea Oradiei. La mijlocul secolului al XVI-lea, Bihorul este zguduit de luptele ce se poartă între principii protestanți și imperiul austriac, primii întinzîndu-și autoritatea și asupra ținutului parcurs de cele trei Crișuri. În repetate rînduri, cetatea din Oradea a fost atacată de către turci, care au pustiit orașul și satele din jur. Populația Bihorului a avut de suferit, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și după constituirea Pașalicului de Oradea. Din unele sate populația s-a refugiat în alte regiuni, revenind atunci cînd momentele au fost prielnice. Conform defterului din 1665, printre satele pustiite din Bihor figurează și Derna².

După 32 de ani de stăpînire otomană, Bihorul este cîtorpit de către habsburgi, în urma unei suite de victorii obținute în defavoarea semilunei. Înfațișarea satelor și a orașelor era jalnică. Oradea însăși ajunsese o imagine palidă a măreției și înfloritoarei așezări orășenești de la mijlocul secolului al XVI-lea. Anii de liniște sînt din nou tulburați de răscoala condusă de Francisc Rakoczi al II-lea, care s-a extins și asupra Bihorului. După înfrîngerea răscoalei, urmează o perioadă de relativă liniște, propice dezvoltării economice a așezărilor. În același timp, se înregistrează și o creștere simțitoare a populației, atît prin întoarcerea vechilor locuitori, cît și prin venirea altora din comitatele vecine.

Urbariul localității Derna, întocmit în anul 1772, ne oferă date despre populația de aici. În urbariu găsim un tabel cu deținătorii de sesie, sau fracțiuni de sesie, și cu jelerii. În urbariu sînt înscrși 28 iobagi și 31 jeleri, cu și fără casă, deci în total 59 familii. Înmulțindu-se cu numărul 5 (așa cum se procedează de obicei pentru aflarea numărului populației în evul mediu) obținem cifra de 295 locuitori existenți în Derna la data întocmirii urbariului³.

Primele atestări documentare ne îndreptățesc să afirmăm că, de la început, Derna a fost locuită de români. Trebuie menționat însă faptul că în documentele dinainte de 1772, numele locuitorilor sînt latinizate, iar din 1772 încoace sînt maghiarizate. Conscriptorii fiind maghiari, au înscris numele cum le venea lor mai ușor, astfel pe Ruja Mihai l-au înscris Rusa Mihaly. În general, prenumele sînt înscrise în corespondentul lor din limba maghiară: pentru Gheorghe — Gyurka; pentru Nicolae — Micloș; pentru Petru — Péter. Prenumele cărora nu le-au găsit corespondent în limba maghiară le-au lăsat așa și le-au înscris după cum au pro-

² L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor și nord-vestul României, în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, în Crisia*, 1974, p. 197.

³ Arhivele Statului Oradea, fond Prefectura județului Bihor, dos. 334.

nunțat localnicii, adică în dialect local: Todyka — Todica; Togyer — Toader; Matye — Matei.

Dintre numele românești de familie trecute în tabelele urbariului din 1772 se mai mențin pînă în zilele noastre o mulțime: Ruja, Borșa, Filip.

Pe măsura dezvoltării economice, în cadrul domeniului stăpînului va aduce și în această localitate slujbași și mînă de lucru din alte părți. Așa se explică faptul că întîlnim în secolul al XIX-lea aici, alături de români, și o populație de altă naționalitate. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea s-au așezat, în zona piemontană din vestul munților Apuseni, slovaci⁴.

Pronunțatul caracter românesc al localității este subliniat și de lucrările de specialitate în limba maghiară, în care este trecut „sat românesc”⁵.

Strîns legată de naționalitate este și religia locuitorilor. Populația română din Derna este, în totalitatea ei, de religie ortodoxă pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd o parte împărtășește unirea, proces ce se va extinde în secolul al XIX-lea. Populația maghiară era în majoritate romano-catolică, dar nu lipseau nici reformații. În urbariul localității Derna, la paragraful patru, se arată că în sat există un preot de rit ortodox, rit pe care-l urmează toată localitatea și care are dreptul să folosească pășunea comună.

Este bine cunoscut faptul că populația românească a Bihorului era organizată — în primele secole ale mileniului nostru — în obștii satești, care au opus o rezistență înverșunată nobilei maghiare cuceritoare. Treptat satele românești sînt aservite de feudalitatea laică sau ecleziastică maghiară. Această situație a avut o influență și asupra structurii sociale a populației. Documentele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea existente la filiala Bihor a Arhivelor Statului (unde am efectuat cercetări) nu conțin informații în legătură cu categoriile sociale existente în satele Bihorului. Începînd cu secolul al XVIII-lea, documentele sînt mai minuțioase în acest sens, indicînd condiția socială a locuitorilor. După cum este de așteptat, majoritatea locuitorilor din Derna erau iobagi. Alături de aceștia întîlnim și jeleri cu casă și fără casă. Spre deosebire de alte localități din Bihor, în Derna nu se observă o accentuare pronunțată a procesului de jelerizare, numărul jelerilor rămîinînd scăzut pînă în preajma desființării relațiilor feudale. Trebuie să menționăm însă, că în rîndul iobagilor încă din secolul al XVIII-lea se observă o diferențiere materială atît în ce privește suprafața pămîntului, cît și în ce privește numărul animalelor, mai ales al celor de tracțiune pe care le deținea fiecare familie. Diferențierea era accentuată de faptul că unii dintre locuitori dețineau funcții administrative sau în interesul comunității ori în interesul stăpînului. Conscrierile urbariale și alte documente consemnează în Derna existența unor juzi, subjuzi, notari, preoți, paznici, pădurari, vînători și alții. Toți aceștia se bucurau de privilegiul de a fi scutiți de obligațiile urbariale în întregime sau parțial. Pe lîngă aceasta, cei ce erau angajați ai stăpînului mai primeau și plata în bani sau în natură. În conscrierile urbariale toți acești mici slujbași sînt trecuți la rubrica scutiților. Deși uneori aceste funcții erau o adevărată povară pentru iobagi, totuși îi scuteau de prestarea obligațiilor urbariale.

⁴ Liviu Borcea, *op. cit.*, p. 205.

⁵ Fényes M. Elek, *Magyarország Geographiai Szótára*, Pesten, 1851, p. 255.

Ocupațiile de bază ale locuitorilor din Derna erau agricultura, viticultura și pomicultura. Despre plantele cultivate aflăm din conscrierile domeniilor episcopale, precum și din registrele de dijmă. Într-o lucrare anterioară se arată că satul are o suprafață de 1 500 iugăre de pământ, din care 20 iugăre teren arabil, 30 iugăre fină⁶, 2 iugăre vie și restul pădure⁶.

În ce privește cultura cerealelor, aceasta este mai restrinsă, datorită faptului că pământul este accidentat și neroditor. Pe primul plan se situează cultura grâului și porumbului (acesta din urmă s-a introdus în localitate în secolul trecut și acum se generalizează), a meiului și a altor plante. Producția era săracă, nu numai datorită slabei calități a pământului, ci și datorită calității muncilor agricole, precum și a uneltelor folosite. În privința uneltelor folosite în agricultură, în această perioadă nu ne putem formula părerea că ar fi evoluat prea mult. Se folosea tot plugul greu, cu brăzdarul și fierul lat. Presupunerea o întemeiem pe prevederea din urbariu care obligă să se facă aratul cu patru vite, ceea ce înseamnă că, dacă se ara numai cu două vite, arătura ar fi fost de slabă calitate și ar fi diminuat producția. Deoarece gospodăria țărănească era slab înzestrată cu inventar viu și mort, pământul se ara de două ori înainte de a fi semănat. Seceratul se făcea cu mîna sau cu coasa, iar treieratul cu îmblăciul sau cu ajutorul animalelor. Treieratul era una din cele mai grele munci agricole, fapt ce i-a determinat pe iobagi să ceară ca stăpînii de pământ să accepte să preia recolta în paie, nu în grăunțe. În urbariu, se face mențiunea ca stăpînii să nu mai pretindă nona în grăunțe.

În privința asolamentului, deducem din conscrierile urbariale că se generalizează în Derna asolamentul bienal, folosindu-se în același timp și cel trienal, adică o parte din terenul arător să se cultive cu cereale de toamnă, o parte cu cereale de primăvară și o parte să fie lăsată să se odihnească. În criteriile de apreciere a pământului pe categorii se arată ca avantaj „pământul distribuit în trei călcături”⁷.

Despre gunoieria pământului presupunem că se făcea, fiindcă în urbariu apare mențiunea că stăpînii de pământ să nu mai pretindă de la iobagi această muncă, în cadrul obligațiilor de muncă (punctul 7, paragraful VII).

Cîteva date ne permit să reconstituim cu aproximație și producția anuală la unele culturi. Din registrul de dijmă al anului 1686 aflăm că producția de grâu a satului Derna era de 30 cruci de cereale, iar în 1699 Derna dădea 196 cruci de grâu și 23 cruci de orz, din care trebuia să dea dijmă 19 cruci și 11 snopi de grâu, două cruci și 5 snopi de orz, care erau egale cu 9 cîble și 7/8 de grâu și o cîblă și 1/8 orz. Producția de vin era, în 1686, de 56 tine și 30 iuste; în 1686 de 377 tine (din care dădeau dijmă a zecea tină); în 1697 de 40 tine, iar în 1699 de 683 tine, din care dădeau dijmă 60 tine și 35 iuste.

Creșterea animalelor era ocupația situată imediat după agricultură. Era impusă atît de necesitatea completării nevoilor de hrană și îmbrăcăminte, cît și de aceea de a avea animale de tracțiune pentru muncile agricole și a îndeplini obligațiile de lucru impuse de stăpînii de pământ.

Înzestrarea gospodăriilor iobăgești cu animale și unelte era o condiție de bază pentru păstrarea sesiei. După cum arată Lenin, un țăran fără

⁶ *Ibidem*.

⁷ Arhivele Statului Oradea, *fond Prefectura județului Bihor*, dos. 166.

pământ, fără cal, fără gospodărie era un obiect nefolositor pentru exploatarea iobăgistă⁸. Deci țăranul trebuia să dispună de animale de tracțiune pentru a-și asigura dreptul de folosință asupra sesiei.

Din datele pe care ni le oferă documentele de arhivă rezultă că țăranii din Derna creșteau în principal vaci, boi, cai și porci. Condițiile naturale erau favorabile creșterii animalelor, exista pășune suficientă, iar pădurea de stejar din apropiere oferea ghinda necesară pentru a se crește cu ușurință porci, din care, după satisfacerea nevoilor de hrană și a obligațiilor față de stăpînul de pământ, țăranii puteau duce și la tîrg. Boii și caii se foloseau la munca cîmpului, la adusul lemnului din pădure, la satisfacerea obligațiilor de cărăușie. Vacile se țineau pentru lapte. Locuitorii se ocupau și cu albinăritul. Din documentele păstrate rezultă că, la 1712, cele cinci familii din Derna aveau 10 boi, 1 cal, 37 porci, 20 oi, 1 stup⁹.

Desigur, în majoritatea cazurilor deținătorii de animale, mai ales a celor de tracțiune, erau iobagi, care trebuiau să efectueze robota cu animalele.

Intrucît conscrierile urbariale de cele mai multe ori înregistrează numai animalele de tracțiune (boi, cai), iar uneori nu înregistrează deloc inventarul viu al supușilor, nu ne putem face o imagine clară asupra creșterii animalelor. Considerăm că și aici — ca și în general — gospodăriile țăărănești erau slab înzestrate cu animale, atît datorită lipsei de preocupare a autorităților în direcția ameliorării raselor de animale, cît și a insuficienței pășunilor și finețelor, ca și a abuzurilor pe timpul cărăușiei.

Pentru a-și asigura cele necesare traiului, unii locuitori se ocupau și cu meseriile, cu confecționarea diferitelor unelte și obiecte de uz casnic. Izvoarele ne informează că Derna a fost locuită din cele mai vechi timpuri de meseriași care s-au ocupat, mai puțin sau chiar de loc, cu economia rurală și n-au dorit sesii ample. Această informație, coroborată cu faptul că aici, în Derna, majoritatea locuitorilor aveau pământ puțin, care nu le putea asigura existența, ne face să tragem concluzia că meseriile erau practicate de un număr mare de locuitori. Meseriașii lucrau și pentru stăpînul de pământ, achitîndu-se în felul acesta de obligațiile în muncă ce le aveau. La loc de frunte trebuie să se fi situat meșterii lemnari. Lemnul din pădurea apropiată a oferit prilejul ca să se specializeze meșteri de tot felul. Este posibil ca să fi existat dulgheri (pricepuți în construirea caselor și acareturilor, care se făceau în acea vreme din lemn), tîmplari și rotari. Produsele fierarilor erau foarte diferite: de la potcoave pînă la unelte casnice, topoare, sape, fiare de plug, șine pentru roți, vase de uz casnic, cazane pentru fiert țuică.

Alături de bărbați lucrau și femeile. Creșterea oilor, precum și cultivarea inului și a cînepei, presupune și o industrie casnică dezvoltată, în urma căreia se puteau oferi pe piață pînză și țesături de tot felul, pentru confecționarea îmbrăcămintei. Un mare număr de locuitori lucrau la huta de potasă de la Voivozi.

⁸ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. III, Ed. a II-a, 1961, p. 178—180.

⁹ Arhivele Statului Oradea, *fond Prefectura județului Bihor*, dos. 161, f. 273.

În perioada de destrămare a relațiilor feudale, în întreaga Transilvanie viticultura, exploatarea miniere, topitoriile și alte manufacturi ofereau condiții unde iobagii munceau pentru bani. Odată cu adâncirea diviziunii sociale a muncii între diferitele regiuni, cu creșterea numărului populației desprinsă din agricultură și cu sporirea obligațiilor în bani, se manifestă tot mai puternic antrenarea gospodăriilor țărănești în economia de mărfuri.

DIN RĂSUNETUL EUROPEAN AL RĂSCOALEI DIN 1735

de
EUGEN GLÜCK

Unul din evenimentele demne de interes ale istoriei patriei noastre este răscoala populară organizată de Petru Seghedinaț din Pecica (județul Arad). Această răscoală a fost determinată de nemulțumirea maselor populare din bazinul Mureșului inferior și a Crișurilor (Alb și Negru) față de asuprirea habsburgică și exploatarea feudală.

Regiunea amintită, cucerită de trupele imperiale în anii 1685—1693, a fost împărțită în preajma anului 1735 în două zone distincte. Un număr de comune, așezate mai ales de-a lungul Mureșului și Crișului Alb, erau încadrate într-un sistem grăniceresc. Populația militarizată, în majoritate români, a beneficiat de un statut similar regimentelor grănicerești create mai târziu în Marele Principat al Transilvaniei, de-a lungul hotarelor Moldovei și ale Țării Românești.

Inițial, grănicerii aveau sarcina de a păzi frontierele imperiului, fixate pe cursul Mureșului inferior, potrivit tratatului de pace turco-austriac de la Carloviț, din 1699. După cucerirea Banatului și Olteniei (1716—18), curtea de la Viena a început să restrângă drepturile grănicerilor, supunându-le unor sarcini fiscale sporite și folosind unitățile respective în campaniile sale de jaf și cotropire în diferite colțuri ale Europei¹.

Celelalte părți ale zonei amintite au fost acaparate de erariul imperial sau donate favoriților curții, ca, de pildă, baronul Harruckern, fost intendent al armatei habsburgice. Creșterea neîncetată a rentei feudale, sporirea fiscalității față de stat, ca și obligațiile existente pentru întreținerea armatei („Porția“) au determinat o atmosferă explozivă în rîndul maselor².

În amintirea iobagilor trăiau tradițiile răscoalei antihabsburgice din anii 1703—1711, care a cuprins cea mai mare parte a Transilvaniei, în-deosebi faptele de arme ale „curuților“ români. Astfel, comandantul Dragul obligase, în 1703, la Vîrfurile, pe Crișul Alb, o unitate imperială să capituleze.

¹ Aradul — permanență în istoria patriei, Arad, 1978, p. 155—164; Kurt Wessely, *Neuerdnung der Ungarischen Grenzen nach dem grossen Türkenkrieg. Schriefften des Herresgeschichtlichen Museums*, Wien, vol. 6 (1973), p. 30—92.

² Liviu Patachi, *Românii în răscoala lui Petre Seghedinaț*, în *Revista istorică*, vol. 33 (1947), p. 9—24.

Interesele antif feudale și antihabsburgice ale iobagilor și grănicerilor au fost aduse la numitor comun de căpitanul Petru Seghedinaț, care adună la masa tratativelor, în special la casa lui din Pecica, conducătorii maselor populare. În final, ei au elaborat planul unei acțiuni comune în județele Aradului și Bihorului, care urma să izbucnească în luna mai 1735.

În urma unei trădări, Petru Seghedinaț a fost reținut la Arad de comandantul cetății. Totuși, o mare parte a iobagilor s-a ridicat, flăcările răscoalei cuprinzând în principal partea de nord-vest a actualului județ Arad și chiar o porțiune din sudul Bihorului. Forțele răsculaților au înfruntat trupele represive, trimise împotriva lor de la Arad, pe cîmpul de la Pădureni (azi cartier al orașului Chișineu Criș). După o rezistență înverșunată, în care s-a evidențiat eroismul unor luptători ca Negru Gornicul, răsculații au fost înfrinți³.

Dintre răsculații scăpați din lupta de la Pădureni, o unitate regrupată a reușit să se retragă în comitatul Bihor și a ajuns pînă la Tileagd. Drumul lor peste Munții Apuseni a fost barat însă de cordonul militarilor imperiali. În același timp, o unitate organizată de comitatul Bihor și militari au început urmărirea lor. Față de superioritatea numerică a dușmanului, mica unitate de răsculați nu a putut rezista mult timp. Rapoartele oficiale sînt contradictorii cu privire la efectivul, pierderile și soarta răsculaților. Generalul Handtkó, în raportul lui, înaintat Consiliului de Război, căuta să minimizeze această rezistență, arătînd că este vorba doar de 40 răsculați, care în parte au fost uciși, în parte capturați⁴. Această informație este contrazisă de raportul comitatului Bihor adresat Consiliului Locotenențial în care se relatează că, la 15 mai, au fost aduși în temnița de la Oradea vreo 50 prizonieri. În realitate, pe lângă cei uciși și prinși, unii au scăpat din ghearele forțelor represive, iar alții au reușit să fugă în alte părți. Astfel, unul din răsculați, în depoziția făcută în arest, a arătat că a reușit să fugă cu ajutorul populației române locale pînă dincolo de Cetariu⁵.

Răscoala populară din 1735 a fost pînă acum calificată în istoriografia noastră ca o răscoală de importanță locală. Cercetările recente întreprinse în bibliotecile străine au dovedit faptul că această mișcare a fost sesizată de presa contemporană din mai multe state europene. Interesul lor emană, desigur, din posibilitatea unor implicații adînci pe care le putea provoca o acțiune în interiorul Imperiului habsburgic asupra situației internaționale. Judecățile formulate au variat în funcție de interesele statelor, mai mult sau mai puțin implicate în conflagrația europeană de atunci. Este neîndoios că presa, într-o anumită măsură, a oglindit viziunea cancelariilor guvernamentale, ale căror acte încă așteaptă o cercetare sistematică.

³ Ivan Radonici, *Graba za istoriiu bune Pere Seghedinaț* (Contribuții cu privire la istoria răscoalei lui Petre Seghedinaț), în *Spomenik Srpska Kraljevska Akademii*, anul 23, (1923), vol. 59, p. 7 și urm.

⁴ *Ibidem*.

⁵ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 312; Thaly Kálmán, *Adalékok az 1735 iki Pero féle s.a. 1754 iki Törő, Pethu és Bujdosó féle népforgángás történetéhez*. (Contribuții cu privire la istoria, la mișcările populare a lui Pero din 1735 și a lui Toro, Petha și Bujdosó din 1754), în *Századok*, 1870, p. 34—36; Biblioteca Jud. Arad, Mss. nr. 151617, f. 55—56.

Gazeta *Mercure Historique et Politique*, ce apărea în Olanda, era larg răspândită în toată Europa. Nu putem uita că ea era redactată într-o țară ce trecuse de mult de revoluția burgheză, deschizând o poartă mai largă libertății presei. În numărul din iunie 1735, *Mercure Historique et Politique* a dedicat aproape cinci pagini evenimentelor derulate în zona Mureșului și a Crișului Alb⁶. Autorul reportajului oferă cititorului european neavizat o anumită orientare geografică privind ubicațiunea comitatului Arad, centrul evenimentelor. Din păcate, informațiile autorului proveneau dintr-o sursă de-a doua mână, ce a filtrat evenimentele prin prisma claselor stăpînitoare. De asemenea, la această dată Olanda se găsea în relații politice prietenoase cu Imperiul habsburgic, ce a facilitat sosirea informațiilor, redactate la Pojon și Tokaj. Potrivit relatării, participanții la răzmeriță au atacat domeniul baronului Harruckern, bunurile conților Dietrichstein, o stație a poștei imperiale etc. Informația consemnează faptul că numărul răsculaților s-a ridicat la vreo 1 300. Corespondentul gazetei a descris în culori vii fuga nobililor dar și-a exprimat speranța că cele cinci companii ale regimentului de infanterie Hautois, încartiruite în părțile Orăzii, vor pune repede capăt răzcoalei. Să mai relatează și faptul că un număr de zece răsculați, capturați de autorități, au fost escortați în temnița de la Oradea.

După încheierea ediției din iunie 1735, a sosit știrea în capitala Olandei care comunica că la regimentul Hautois s-a trimis un ofițer cu ordinele ce îi fixau sarcinile operaționale. Regimentul Bayern era pe punctul de a pleca în zona inflăcărată. Generalul conte von Traun era în drum, prin Oradea, spre marele centru militar Timișoara, avînd misiunea de a se consulta cu comandantul general din Banat cu privire la măsurile chemate să ducă la lichidarea completă a mișcării. Totodată, se mai relatează că nobilimea s-a ridicat, sub conducerea baronului Orczy și a pornit împotriva răsculaților.

Tot în cadrul acestei relatări suplimentare se dau date despre lupta de la Pădureni. Se arată că general-maiorul Handtke la 16 mai, (sic) i-a surprins pe răzvrătiți, avînd ajutorul grănicerilor de la Arad și Ineu. Pierderile răsculaților s-au ridicat la vreo 500 oameni, care au fost uciși, împinși în mlaștini, capturați sau risipiți în zonă.

Următorul reportaj a fost publicat de *Mercure Historique et Politique* în numărul din septembrie 1735. Autorul articolului a relevat faptul că mișcarea a fost definitiv înăbușită, iar autoritățile au intentat proces organizatorilor, în frunte cu „Peru”⁷.

Periodicul elvețian *Mercure Suisse*, ce apărea în orașul Neuchâtel s-a ocupat, în numărul din mai 1735, de evenimentele amintite. Această publicație a satisfăcut curiozitatea cititorilor mult mai pe scurt, deoarece nu a avut un acces atît de larg la surse ca și confratele olandez. Gazeta a relatat faptul că răsculații s-au organizat în 13 companii și au atacat bunurile marilor feudali din zonă. În mod cu totul eronat, redactorii atribuie înăbușirea răzcoalei oștilor nobiliare, conduse de baronul Orczy. În schimb, se menționează că unele cete scăpate din bătălia de la Pădureni s-au retras spre granițele principatului Transilvaniei, cu scopul de a

⁶ p. 635—639.

⁷ p. 772—773.

începe noi acțiuni. Evident, aici este vorba despre răsculații care s-au retras în zona Tileagd.

Redactorii au primit informații despre captivii încarcerați la Buda și despre cunoscuta misiune a generalului conte von Traun⁸.

Atenția gazetei parisiene *Mercure de France* a fost determinată de faptul că ea apărea într-o țară aflată în plin război cu habsburgii. În consecință, s-a acordat prioritate aspectelor militare ale evenimentelor. În numărul din mai 1735 s-a publicat o știre mai scurtă, în care s-a menționat că au fost trimise un număr de patru regimente pentru înăbușirea răscoalei. Participanții la răscoala antihabsburgică și antifeudală erau concentrați la granițele principatului Transilvaniei. Potrivit relatării, regimentele Hautois, Cordova, Bayern și Ghilany au misiunea fermă „de a constrânge răsculații să depună armele”⁹.

Evenimentele au fost amintite, pe un ton foarte ponderat, de ziarul suedez *Stockholmske Post Tidningar*, în numărul din 27 iunie 1735. Autorul articolului a precizat că centrul răzvrătirii s-a cristalizat în apropierea Aradului, iar efectivul participanților s-a cifrat în jur de 1 000 oameni. De asemenea, articolul a informat și despre înăbușirea mișcării¹⁰. O relatare privind evenimentele putea fi citită și în *Europäische Fama*, numărul participanților însă a fost evaluat la 900¹¹.

Gazeta austriacă *Wienerische Diarium* avea statutul unui semioficios al cercurilor guvernante din Viena. Este interesant de remarcat că prima informație despre desfășurările din zona Mureșului și Crișului Alb au fost înscrise în coloanele publicației abia la 11 iunie 1735, pe baza unei corespondențe sosite de la Buda¹². Din prezentarea evenimentelor reiese limpede că autoritățile erau profund jenate din cauza izbucnirii răscoalei. De aceea, au ignorat complet desfășurările, accentuându-se că situația s-a consolidat pe deplin. Se mai adaugă că generalul-comandant din Buda a inspectat la fața locului regiunile afectate de răscoală și a găsit absolut totul în ordine. Trupele dislocate în vederea înăbușirii s-au întors deja în garnizoanele lor, ceea ce în realitate nu era adevărat.

Gazeta *Wochentlich Zweimal Neu-Ankommenden Mercurius*, ce apărea la Buda, a relatat pentru prima dată despre izbucnirea răscoalei abia în numărul ei din 23 mai 1735. Întrucât se tipărea într-un oraș atît de aproape de zona în care s-au desfășurat evenimentele, redactorii, și chiar cenzura habsburgică, nu puteau ignora complet evenimentele. Este adevărat că autorii materialelor, de fiecare dată, au încercat să diminueze cît se poate de mult importanța celor întîmplate. Ținînd cont de severa cenzură habsburgică, știrile respective au fost plasate de regulă pe pagina a 12-a și relatarea s-a limitat la cîte o coloană. În cadrul primei informații, accentul s-a pus pe înăbușirea răscoalei, precum și activitatea forțelor militare și nobiliare, acestea din urmă comandate de baronul Orczy. Citi-torul gazetei a putut afla mai amănunțit despre faptul că Petru Seghedinaț, în cetatea Aradului, este supus unui sever interogatoriu. Se mai sublinia că trupele dislocate s-au întors deja la bazele lor, iar regiunea

⁸ p. 5.

⁹ vol. 38 (1735), col. 1007.

¹⁰ p. 2.

¹¹ p. 473—474.

¹² Gazeta este repaginată.

afectată de răscoală a fost supusă unei supravegheri de către regimentul nr. 3 de cavalerie¹³. După o anumită tăcere, ignorând în mai multe numere evenimentul, la 6 iunie, redacția a revenit la unele aspecte ale înăbușirii răscoalei. Astfel, s-a mai relatat că răzvrățiții, în bătălia de la Pădureni, au pierdut câteva sute de oameni¹⁴. După o nouă tăcere mai îndelungată, la 10 august gazeta amintită publică știrea potrivit căreia în săptămânile următoare vor avea loc, la Buda, dezbaterile tribunalului special, convocat în vederea judecării răsculaților arestați și că acesta va funcționa sub președinția generalului conte von Iörgen¹⁵.

Un număr de relatări au apărut în presa europeană, în urma executării sentințelor capitale, ce au avut loc la 4 aprilie 1736. Și de această dată, cel mai amplu articol a apărut în *Mercure Historique et Politique*, anume în numărul din mai 1736. Autorul relatării s-a bazat pe date precise, cunoscând în întregime sentința și aplicarea ei¹⁶.

În schimb, *Mercure Suisse* s-a ocupat de problemă cu mare întârziere, abia în numărul din iunie 1736. Redactorii au legat informația de nemulțumirile interne care se manifestau față de stăpânirea habsburgică. Autorul articolului subliniază, pe bună dreptate, că execuțiile nu au putut înfrica forțele opoziționiste¹⁷. Un reportaj privind execuțiile a apărut și în *Europäische Fama*¹⁸.

Este deosebit de revelator faptul că periodicele din Viena și Buda nu au relatat nimic despre groaznicele execuții din 4 aprilie. Este neîndoios că această tăcere a fost intenționată și nu se poate motiva cu lipsa de informații. În acest sens, putem menționa că *Wienerische Diarium*, în numărul din 14 aprilie 1736, a oferit cititorilor amănunte despre un atac haiducesc ce a avut loc în sectorul Timișoara¹⁹.

În concluzie, putem afirma că răscoala desfășurată în regiunea Mureșului și Crișului Alb a fost considerată de presa europeană ca un eveniment major, de importanță internațională.

¹³ nr. 41, p. 12.

¹⁴ nr. 46, p. 8.

¹⁵ nr. 64, p. 12.

¹⁶ p. 530—531

¹⁷ p. 7.

¹⁸ p. 271—276.

¹⁹ Vezi nota 6.

CONSCRIEREA URBARIALĂ A LOCALITĂȚII BIHAREA DIN 1779

de
IULIU ZSUGĂN

În urma păcii de la Karlowitz (1699), Transilvania ajunge sub dominația habsburgică. Sînt cunoscute luptele sociale cauzate de introducerea noului sistem de dominație, care a menținut pe mai departe relațiile feudale. Exploatarea exercitată de imperiu, pe de o parte, și nobilime, pe de altă parte, duce la intensificarea rezistenței sociale a țărănimii dependente. Imperiul habsburgic, constrîns de înfrîngerile suferite pe plan politic și militar și, de necesitatea de a pune capăt mișcărilor sociale, a fost nevoit să introducă diferite reforme, ce atingeau sfera vieții economice, sociale, politice, culturale, etc. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aceste reforme sînt legate de introducerea absolutismului luminat, legat de numele împăraților Maria Terezia și Iosif al II-lea. Principala țintă a reformelor o constituia reglementarea relației dintre nobil și iobag, pentru ca acesta din urmă să poată satisface, într-o măsură tot mai mare, nevoile statului.

În 1769 au apărut așa-zisele „*Certa puncta*“, care conțineau de fapt legiferarea urbarială. Peste tot au fost înființate consilii pentru stabilirea obligațiilor iobăgești față de stăpînul feudal. În județul Bihor, în 1771, comisia a întocmit raportul referitor la fiecare domeniu în parte. În privința clasificării domeniilor au fost analizate minuțios posibilitățile fiecăruia în parte. Au fost analizate productivitatea terenului cultivabil, ce fel de plante sînt cultivate, existența pădurilor, pășunilor, posibilități de acces, etc. În urma propunerii făcute de comisie, domeniul Biharea a fost trecut în prima clasă, adică avantajele predominau față de dezavantaje (la dezavantaje figurează un singur lucru, față de cele 9 avantaje¹).

Prima conscriere urbarială care ni s-a păstrat a fost întocmită în decembrie 1778 și a stabilit obligațiile iobăgești pe anul 1779. Această conscriere formează obiectul lucrării prezente. Documentul² oferă largi posibilități pentru studiul populației, din diferite puncte de vedere: demo-

¹ Arhivele Statului Oradea (în continuare: Arh. St. O.), fond *Prefectura județului Bihor*, dos. 95, f. 2, 180.

² Idem, fond *Episcopia romano-catolică de Oradea. Acte economice*, dos. 2337, f. 1—4.

grafic, economic și social. Conscrierea se referă la numărul caselor, numele și prenumele deținătorului sesiei, mărimea sesiei, zilele de robotă pe întregul an, compoziția șeptelului și, în sfârșit, obligația în bani, censul. Din această conscriere nu se poate stabili mărimea locuinței și a dependințelor, curtea, grădina, pășunea, plantele cultivate, cantitatea dijmei și a altor prestări.

În conscriere figurează în total 271 de gospodării, din care gospodării neocupate (*fundus vacans*) sînt 15 (5,53%), 11 gospodării la care nu este trecută nici o obligație față de stăpînul feudal — casa notarului, casa comunității, casa preotului, școala de fete și școala de băieți, case pentru încartiuire, cîrciuma. După aceste calcule, 26 de gospodării nu produc nici un folos episcopatului. Exprimînd această cifră în procente, rezultă că 9,5% din totalul gospodăriilor nu aducea folos.

Referitor la populație, în total sînt înscrși 273 de capi de familie. Socotind că o familie este compusă din 5 persoane, ajungem la cifra de 1 365 de locuitori. Comparînd datele de mai sus cu rezultatele primului recensămînt efectuat între anii 1784—1787, se observă o diferență față de conscriere. În recensămînt sînt conscrise 295 de case, 366 de familii, iar totalul populației este 1 654 de locuitori. Comparînd datele celor două documente, se poate afirma că conscripția urbanială n-a cuprins întreaga populație a localității. În general, nu erau trecuți bătrînii, văduvele sau acele familii care n-au putut să satisfacă pretențiile stăpînului feudal. Presupunem, totodată, că în localitate existau și familii neaservite stăpînului de pămînt. Recensămîntul din 1784—1787 arată că în Biharea existau 19 persoane străine și 4 cetățeni liberi. Din totalul de 847 bărbați, 223 erau iobagi, 110 jeleri, 178 urmași ai iobagilor.

Trecînd în revistă numele capilor de familie conscrși, lista se pare a fi omogenă. Analizînd numele fiecăruia în parte, se pot stabili diferite grupuri cu caracter social. Acestea pot fi nobili, văduve sau femei considerate capi ai familiei, funcționari ai domeniului, chiriași, capi de familii fără casă proprie.

Populația Bihariei se prezintă astfel:

— familii nobiliare	26
— văduve (capi de familii)	16
— funcționari	6
— jeleri	3
— capi de familii fără casă proprie	26
— capi de familii cu casă proprie	196

Total: 273

Famiile nobiliare erau, probabil, compuse din nobili scăpătați, care dețineau prin contract o sesie iobăgească. Acest lucru reiese din faptul că această categorie presta 18 zile de robotă anual cu palmele și plătea un cens în virtutea contractului (*cens contractualis*) de 1 florin renan. Alte

bunuri conscrise nu se găsesc, dar presupunem că trebuiau să aibă și animale.

Numărul văduvelor era de 2, la care se mai adăuga 14 femei socotite capi de familie. Dintre ele, 12 dispuneau de sesie (10 familii aveau fiecare în parte un sfert de sesie, iar 2 de o jumătate de sesie). Dintre cele 16 familii, doar 8 familii dețineau animale. Unele erau înstărite, dispuneau de 2—4 boi, cai, etc. Obligațiile lor față de stăpînul feudal variază în funcție de mărimea sesiei și de posibilitățile materiale.

Familiile de funcționari dețineau sesii (4 familii aveau un sfert de sesie, 2 familii o jumătate de sesie), dar nu prestau nici un fel de serviciu episcopatului (robotă, cens), 29 capi de familie nu aveau casă proprie, ceea ce înseamnă aproape 11% din populația domeniului. Aceste familii nu dețineau, nici sesie, cu excepția unei familii, nu aveau nici animale. Prestau 12 zile de robotă anual cu palmele, dar erau scutite de plata censului. Această categorie era cea mai săracă.

Situația pămîntului arabil deținut de familiile țărănești era următoarea: din totalul de 273 de familii, 177 familii au cîte un sfert de sesie, adică 64,83%, 39 familii dispuneau de o jumătate de sesie, adică 14,28%, iar 57 de familii nu aveau sesie de loc, adică 20,87%³.

În total erau 63,75 de sesii. Dacă socotim că o jumătate de sesie echivala cu 13 holde, hotarul Bihariei deținut de urbarialiști era de 1 834,5 holde. Repartizarea acestui teren între familiile de iobagi depindea de obligațiile prestate și forța economică a familiei.

Obligațiile în muncă erau diferențiate și erau proporționale cu mărimea sesiei, iar calitatea robotei depindea de starea materială a țăranilor (înzestrarea cu animale). Robota efectuată cu animalele era de 13 zile în cazul unui sfert de sesie și 26 de zile în cazul unei jumătăți de sesie. Zilele de robotă efectuate cu animalele totalizau 1 365 de zile în anul 1779. Aceste zile erau prestate de către 73 de familii, adică de 26,73% din populație.

Robota prestată cu palmele era de 12 zile anual în cazul familiilor fără sesii, fără casă și fără animale (29 de familii). Această categorie a însemnat 9,52 din totalul familiilor conscrise. 18 zile de robotă prestau cele 26 familii nobiliare, la care se mai adaugă încă trei persoane care se pare că, erau favorite de domeniu (în dreptul numelui lor n-au fost trecute nici sesie, nici animale; erau obligate doar la plătirea censului și la prestarea zilelor de robotă). Numărul acestor familii era deci de 29, adică 10,62% din populația con scrisă. 26 de zile de robotă pe an prestau acei țărani care dețineau un sfert de sesie și unii dintre ei aveau și animale puține. Numărul lor era în total 133, adică 48,71% din totalul familiilor conscrise. În sfîrșit, sînt înscrise 6 familii (2,19%) care prestau 52 de zile de robotă și dețineau fiecare cîte o jumătate de sesie. Numărul total al zilelor de robotă prestată cu palmele însuma 4 588 de zile pe anul 1779. Aceste zile erau repartizate pe 194 de familii.

³ Din această cifră trebuie să scădem numărul familiilor de nobili, fiindcă în dreptul lor nu sînt trecute sesiile.

Calitatea robotei	Total zile	Efectuate de cîte familii	%
Zile de robotă efectuată cu palmele	4 588	26/12 zile/an	9,52
		29/18 zile/an	10,62
		133/26 zile/an	48,71
		6/52 zile/an	2,19
Zile de robotă efectuate cu animalele	1 365	73	26,73
Scutite de robotă	0	6	2,19
	Total		100

Acest tabel dovedește că principalele foloase ale stăpînului de pămînt erau zilele de robotă. Se mai observă o inegalitate între robota cu animalele și robota cu palmele, în favoarea celei din urmă. Totalul zilelor de robotă prestată cu palmele era de trei ori mai mare decît cele efectuate cu animalele. Marea majoritate a populației — 194 de familii — realizează zilele de robotă cu palmele (71,04% din familii).

Censul era uniform, adică 1 florin pe familie, indiferent de starea materială a acesteia. Acest lucru indică împărțirea inegală a acestei obligații pe familiile țărănești. Erau scutite de plățirea censului cele 6 familii de funcționari ai domeniului, cele 26 familii care nu aveau casă proprie și, în sfîrșit, 2 familii, din care una era a judeului satului. Valoarea totală a censului (urbarial + contractual) era de 239 de florini.

Gruparea familiilor după numărul zilelor de robotă efectuate cu palmele indică totodată și o stratificare socială subliniată de posibilitățile economice. Majoritatea familiilor iobăgești efectuau 26 zile de robotă. Această categorie constituia principala forță de muncă pentru domeniu.

Din cele arătate mai sus se observă în cadrul țărănimii o anumită stratificare. Criteriile pe baza cărora am delimitat păturile sociale sînt de ordin economic (locuință, mărimea sesiei, numărul zilelor de robotă). Aceste criterii nu îngăduie însă o delimitare precisă între diferitele pături ale țărănimii. Criteriul de bază în această privință este înzestrarea familiilor cu animale. În conscriere figurează în total 126 boi (prescurtat: B), 139 cai (C), 99 vaci (V), 156 oi (O) și 41 porci (P).

De la bun început precizăm următoarele:

— ar fi trebuit să existe în conscriere mai multe animale, deoarece judele și încă o altă familie prestează 26 zile de robotă cu animalele, cu toate că în dreptul lor nu s-a trecut nici un fel de animal. La fel, nici la categoria funcționarilor sau la nobili nu sînt trecute animale, cu toate că posedau cu siguranță animale.

— din totalul familiilor conscrise, doar 111 familii, adică 40,65%, aveau în proprietatea lor una sau mai multe animale.

— cele 156 de oi se împart între două familii (136+20).

Dacă analizăm repartizarea numărului de animale pe familii și calitatea lor (de tracțiune sau alt folos), se desprind următoarele:

Nr. familiilor	Nr. animalelor	%
48	un singur fel de animal	43,24
30	2 feluri de animale	27,02
23	3 feluri de animale	20,72
10	4 feluri de animale	9,00
		100,00

Din analiza conscripției a reieșit că principala forță de tracțiune folosită de țărani era aceea a boilor, apoi caii. Credem că principala bogăție a țăranilor era înzestrarea cu boi. Astfel, din 126 de boi 44, adică 34,10%, sînt în proprietatea a 10 familii. Această categorie, pe lângă boi mai dispunea și de alte animale. Pentru o mai temeinică clarificare, prezentăm următorul tabel (vezi p. 434), care cuprinde repartizarea animalelor pe familii, în relație cu sesia și principala obligație a țăranilor — robota.

Din acest tabel se desprind următoarele concluzii:

— dintre familiile de țărani, cele mai înstărite sînt cele 10 familii care au patru feluri de animale. Ele dețin în folosință o parte însemnată din sesii, zilele de robotă le efectuează numai cu animalele, dețin marea majoritate a animalelor de tracțiune (boii, din care în medie revine pe o familie 4,4 boi). Se pare că lucrînd pămîntul altor familii, care nu dispuneau de animale, această categorie îi exploata pe cei fără animale.

— principala forță de tracțiune folosită la muncile agricole era aceea a boului. Se observă, de asemenea, că pe lângă bou o importanță tot mai mare începe să o aibă calul. Sînt unele familii care efectuează această obligație în exclusivitate cu ajutorul cailor. Din socoteli reiese că doi cai echivalau cu un bou. La Biharea, boul este treptat înlocuit de către cal. Vacile nu erau folosite, în general, la muncile grele din agricultură.

— principalele ocupații ale locuitorilor erau agricultura (cultivarea pămîntului), creșterea animalelor, pomicultura (au existat 7 cazane de fiert țuică în proprietatea celor 111 de familii care dețineau animale), viticultura și, pe plan secundar, unele meșteșuguri, mai puțin comerțul.

		Mărimea sesiei	Nr. familiilor	Robota													
				prestată cu animalele							prestată cu palmele						
				Nr. familiilor	Zile prestate	Nr. și felul animalelor					Nr. familiilor	Zile prestate	Nr. și felul animalelor				
B.	C.	V.	P.			O.	B.	C.	V.	P.			O.				
Familii care dispun de:	un singur fel de animale	0	1	—	—	—	—	—	—	—	1	12	—	—	—	—	136
		1/4	40	11	13=143	2	21	—	—	—	29	26=154	—	6	25	1	—
		2/4	7	5	26=130	4	8	—	—	—	2	52=104	—	1	—	1	—
		Total	48	16	273	6	29	—	—	—	32	270	—	7	25	2	136
		%	43,24	14,41	20,00	4,76	20,86	—	—	—	16,49	5,88	—	5,03	25,25	4,87	87,17
	2 feluri,	1/4	23	17	13=221	6	30	18	1	—	6	26=156	—	3	7	5	—
		2/4	7	7	26=182	14	9	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—
		Total	30	24	403	20	39	24	2	—	6	156	—	3	7	5	—
		%	27,02	21,62	29,52	15,87	28,05	24,24	4,87	—	3,09	3,40	—	12,15	7,07	12,19	—
		3 feluri,	1/4	10	9	13=117	22	11	10	6	20	1	26=26	—	1	1	1
	2/4		13	12	26=312	34	20	14	8	—	1	52=52	—	1	1	1	—
	Total		23	21	429	56	31	24	14	20	2	78	—	2	2	2	—
	%		20,72	18,91	31,42	44,44	22,30	24,24	34,14	12,82	10,30	1,70	—	1,43	2,02	4,87	—
	4 feluri,		1/4	4	4	13=152	18	10	6	8	—	—	—	—	—	—	—
		2/4	6	6	26=208*	26	18	11	8	—	—	—	—	—	—	—	—
		Total	10	10	260	44	28	17	16	—	—	—	—	—	—	—	—
		%	9,00	9,00	19,17	34,92	20,14	17,17	39,02			—	—	—	—	—	—

* la cele 6 familii se adaugă încă 2 familii, dar în dreptul cărora este trecută doar obligația în robotă și mărimea sesiei.

MATRICEA SIGILARĂ PROVENIND DE LA BREASLA MIXTĂ DIN ALUNIȘ, JUDEȚUL ARAD

de

MARIA DOGARU
AUGUSTIN MUREȘAN

Autentice mărturii istorice, izvoarele sigilare reflectă prin mijlocirea codului plastic aspecte ale vieții sociale, ele permit reconstituirea cadrului economic caracteristic diferitelor epoci istorice. Se impun în această categorie de izvoare, prin originalitate și puterea de expresivitate, matricele¹ și impresiunile sigilare², provenind de la bresle ca și cele aparținând asociațiilor meșteșugărești constituite cum se știe în pragul trecerii de la epoca feudală la epoca modernă. Izvoarele sigilare reflectă prin mijlocirea codului științei și artei heraldice procesul complex al formării și dezvoltării breslelor, ele transmit informații asupra epocii de înflorire a acestora, redau aspecte ale decăderii lor în veacurile XVIII—XIX³.

În epoca feudală, când breslele dețineau un rol deosebit în viața comunităților urbane și a târgurilor, prin intermediul lor asigurându-se în mare parte satisfacerea nevoilor de trai ale populației, sigiliile acestora, lucrate cu mare grijă, individualizau fiecare breslă, relevându-i simbolic specificul activității⁴. Dezvoltarea relațiilor capitaliste în secolele

¹ În conformitate cu normele științei sigilografice prin tipar sau matrice sigilă se definește obiectul confecționat din material dur care are gravată pe suprafața sa o reprezentare menită a individualiza posesorul.

² Impresiunile sigilare sînt urmele rămase pe suportul actelor prin aplicarea matricei sigilare introdusă inițial într-o substanță de sigilat (ceară, chinovar, tuș, soluție de aur, fum etc.).

³ Vezi în acest sens studiul lui Albert Eichhorn, *Siebenbürgische zunft siegel*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, București, 1969, vol. 12.

⁴ În legătură cu sigiliile breslelor ce au funcționat pe teritoriul patriei noastre vezi: Jakó Sigismund, *Sigilografia ca referire la Transilvania (pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea)*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, Vol. II, București, 1956, p. 561—619; Magdalena Bunta, *Sigiliile de breslă în colecția Muzeului de istorie Cluj*, în *Acta Musei Napocensis*, 1966, p. 213—228; Idem, *Două sigilii ale breslei aurarilor din Cluj și Dej*, în *Apulum*, Arheologie, istorie, etnografie, 6, 1967, p. 355—360; Mircea Zdoba, *Sigiliile ale breslelor din Baia Mare păstrate în colecțiile Muzeului județean Maramureș*, în *Marmația*, 1971, p. 121—127; Mircea Zdoba, Mircea Barbu, *Sigiliile de breslă din județul Arad*, în *Ziridava*, 1974, p. 107—112; Magdalena Kovács, *Colecția de sigilii a filialei Arhivelor Statului jud. Arad*, în *Ziridava*, 1976, p. 499—504; Maria Dogaru, *Sigiliile — mărturii ale trecutului istoric*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 179—193; Idem, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984; Augustin Mureșan, Livia Grozi, *Tipare sigilare aparținând breslei olarilor din Lipova (1820)*, în curs de publicare în *Revista Muzeelor și Monumentelor*.

XVIII—XIX, formarea pieței unice, au determinat reducerea substanțială a rolului breslelor. Începînd să se acomodeze noilor condiții, breslele se reorganizează, stabilindu-și, prin statute confirmate de puterea centrală, modul de funcționare și atribuțiile⁵. Una din formele de adaptare a breslelor la noile condiții economice o constituie alcătuirea de „asociații meșteșugărești”⁶. Izvoarele sigilare provenind de la aceste noi structuri economice transmit știri referitoare la componența acestor organisme și specificul activității desfășurate⁶.

În rîndurile ce urmează ne propunem să facem cunoscut un tipar sigilar provenind de la breasla mixtă din Aluniș, județul Arad, izvor rămas pînă în prezent necunoscut⁷.

Tiparul sigilar la care ne referim este alcătuit din două părți: 1. roncă metalică (Fig. 1 a), de formă rotundă din bronz, avînd diametrul de 38 mm. Aceasta a fost săpată în adîncime (incizie), astfel încît să poată fi folosită la sigilarea cu ceară; 2. cea de-a doua parte este mînerul confecționat din lemn (probabil stejar), lustruit și ornamentat cu mai multe inele, avînd înălțimea de 105 mm. (Fig. 1 b).

În cîmpul sigilar al roncăi metalice s-a gravat o compoziție menită a individualiza posesorul. Distingem acvila bicefală încoronată, avînd pe piept un scut tripartit, tăiat și despăcat în patru. Acest sistem de partajare mai puțin obișnuită avea menirea de-a realiza un număr mare de brizuri (compartimente). Cele 12 cartiere obținute au fost încărcate cu următoarele mobile heraldice⁸: în partea superioară, în cartierul prim, o potcoavă însoțită de două obiecte neidentificate (probabil două cuie de potcoavă sau unele specifice). Desigur sînt astfel desemnați potcovarii. În cartierul doi — o piele de animal întinsă, reprezentîndu-i pe cojocari. În cartierul următor (trei), o roată pe care se suprapune o bardă — amintindu-i pe rotari. În porțiunea a patra un scut triunghiular cu bordură, avînd în centru o nicovală — însemnul tradițional al fierarilor.

În partea centrală, cartierele sînt mobilate astfel: în cartierul cinci — o furcă de tors cu roată, individualizîndu-i pe țesători; în cartierul șase două chei încrucișate cu vîrfurile în sus — evocîndu-i pe lăcătuși; în cartierul șapte s-a gravat o foarfecă deschisă avînd lamele în sus, simbolul binecunoscut al croitorilor, iar în cartierul opt — o cismă, figură heraldică amintindu-i pe cismari.

Partea inferioară și ultimul rînd de compartimente cuprinde în cartierul nouă un butoi care are suprapus un compas deschis, reprezentări ce-i individualizează pe dogari; în cartierul zece, cîmp liber; în cartierul unsprezece — două rășchitoare încrucișate și un pieptene de scărmanat cînepa, simboluri care vorbesc de activitatea frînghierilor. Ultima partițiune, desemnîndu-i pe dulgheri, cuprinde o rîndea, un compas deschis și un echer. Acvila bicefală încoronată (cu o singură coroană) ține în

⁵ Vezi în acest sens și Șerban Papacostea, *Cel mai vechi statut de breaslă meșteșugărească din Țara Românească*, în *Revista Arhivelor*, 1960, nr. 1, p. 215—218.

⁶ Vezi Géza Kovách, *Răspîndirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII—XIX*, Arad, 1974, p. 33; Idem, *Răspîndirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în *Ialomița — Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 521—537.

⁷ Muzeul județean Arad, Inv. M.F. 3611.

⁸ Pentru termenii heraldici vezi *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

gheare însemnele puterii — spada și sceptrul în dreapta, globul crucifer în stînga. Acvila pe care s-a plasat scutul, redată stilizat, are menirea de a constitui un ornament, de a completa cîmpul sigilar alcătuiind imaginea unei compoziții complexe din punct de vedere al normelor științei heraldice⁹.

Modul în care s-a săpat rondela metalică, grija pentru a se respecta raportul dintre diferitele elemente însumate, proporționalitatea dintre piesele și figurile heraldice folosite, dovedesc preocuparea celor doi factori implicați în realizarea matricei sigilare (meșterul pecetar și posesorul) în ceea ce privește înfățișarea artistică a reprezentării.

În ansamblu piesa muzeistică analizată se remarcă prin originalitate și puterea sintetică de expresivitate. Privind cîmpul acestui sigiliu avem impresia că ne aflăm în fața unui tablou compus din mai multe părți (scene) care se succed, reconstituind episoade din viața comunităților sociale, rînd pe rînd fiindu-ne prezentate codificat principalele activități meșteșugărești existente în localitate. Cum am văzut, pentru a se evoca simbolic diferitele meșteșuguri s-au folosit însemne amintind: a) uneltele

Fig. 1a și 1b — Matricea sigilată a breslei mixte din Aluniș, județul Arad.

Fig. 1a

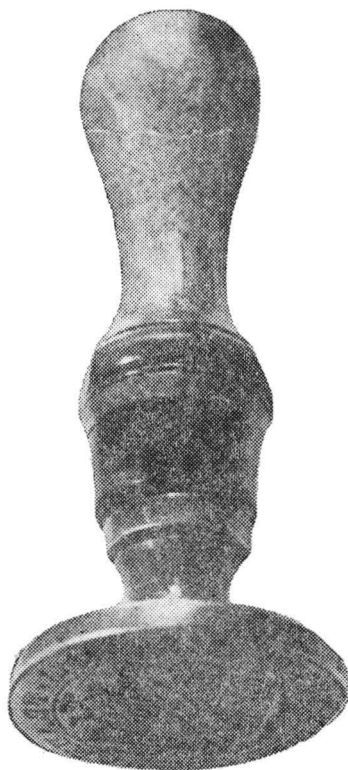

Fig. 1b

⁹ Cum se știe, un blazon complet cuprinde pe lângă scut, timbrul, sprijinitorii, panopliile de arme și steaguri și deviza.

specifice (fierarii, croitorii, dulgherii, frînghierii); b) materia primă folosită (cojocarii); c) produsele finite ale activității (lăcătușii, cismarii).

Uneori activitățile specifice au fost desemnate prin compoziții mixte, respectiv atît prin produsele finite, cît și prin unelele specifice. Sînt astfel reprezentați dogarii, potcovarii și rotarii. Este interesant faptul că uneori ne este sugerat procesul de producție, cum este cazul cu țesătorii, desemnați printr-o furcă de tors cu roată. Considerăm că tot acest sens îl au și figurile heraldice incluse în partițiunea care-i evocă pe frînghieri.

Din punct de vedere al structurii meseriilor reprezentate simbolic, izvorul sigilar cercetat reflectă complexitatea activităților economice existente în localitatea din care provine. Cum vedem, în această asociație s-au reunit atît meșteșugari specializați pentru producerea diferitelor componente ale îmbrăcăminte (țesători, croitori, cojocari, cismari), cît și cei care produceau bunurile necesare gospodăriei (frînghieri, fierari, potcovari, rotari, dogari, dulgheri).

Desigur cartierul cu cîmpul liber era rezervat însemnului unei alte branșe care la data săpării tiparului sigilar nu avea definit modul de a se reprezenta (posibil olarii, meșteșugari frecvenți în localitățile rurale). Numărul mare al meseriilor existente în această localitate rurală dovedește o dată în plus dezvoltarea relațiilor capitaliste, fapt care a determinat accentuarea specializării profesiunilor și atragerea în sfera producției de mărfuri a unei însemnate părți a locuitorilor.

Compoziția gravată mai sus este însoțită de un text redat în limba germană. Plasată la marginea spațiului sigilar, între două cercuri continue, legenda cuprinde următoarele cuvinte: TRAUNAUER VEREIN: ZUNFT SIEGL 1853 (ASOCIAȚIA DIN ALUNIȘ: SIGILIUL BRESLEI).

Opinem că tiparul sigilar pe care l-am prezentat în rîndurile de față a fost confecționat de meșteri locali, care ajunseră în această perioadă să dețină o experiență bogată în domeniul gravării metalului.

SIEGEL DER VEREINIGTEN ZUNFT DES TRAUNAUER VEREINS (KREIS ARAD)

(Zusammenfassung)

Verfasser beschreiben das Siegel der vereinigten Zunft (des Vereins) der Traunauer Handwerker aus dem Jahre 1853. Das Siegel ist aus Bronze gemacht, sein Durchmesser beträgt 38 mm, der Griff besteht aus poliertem Holz. In der Mitte des Siegels sind auf einem Schild die Symbole von 11 Handwerken abgebildet: das Hufschmiede, Kürschner, Wagner, Schmiede, Weber, Schlosser, Schneider, Stiefelmacher, (Schuster), Fasbinder, Seiler und Zimmermann Handwerk.

MIȘCAREA FEMINISTĂ DIN TRANSILVANIA. CONSTITUIREA ȘI EVOLUȚIA REUNIUNILOR DE FEMEI

de
SIMONA ȘTIGER

Feminismul ca ideologie și mișcare a fost un fenomen social de anvergură, ce a dominat societatea umană din secolul al XIX-lea, alături de alte fenomene majore cum au fost: mișcările pentru eliberare națională, socialismul, fenomenul muncitoresc ș.a.

În accepțiunea sa modernă, feminismul s-a afirmat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când au triumfat spiritul asocierii și ideea de solidaritate. După 1848 mișcarea a devenit mai bine organizată, evoluind spre asociaționismul de tip modern, fundamentat pe criterii social-profesionale sau naționale.

La români¹, feminismul se afirmă încă de la începutul secolului trecut, în ipostaza sa ideologică, avînd rădăcini în spiritul democratic și emancipativ al iluminismului, ca și în alte spații culturale (Franța, Anglia, Germania și Ungaria)². În spiritul public românesc ipostaza ideologică a premers faza organizatorică, prefăcînd-o cu o suită de note specifice, ce individualizează ideologia feminismului românesc ardelean în raport cu exprimările lui din Occident și o apropiere de spiritul celui german, maghiar sau polonez³. Amprenta iluministă a conferit o orientare culturală feminismului românesc din Transilvania, reducîndu-l la as-

¹ Paraschiva Căncea, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România*, București, Edit. Politică, 1976; Idem, *Începuturile luptei pentru emanciparea femeii în România (sec. al XIX-lea)*, în *Studii și articole de istorie*, 1963, p. 291—311; V. Manicatlă, *Rapport sur la lutte contre la traité des femmes en Roumanie*, București, 1932; Elena Strătilă, *Temeiurile mișcării feministe și scopurile pe care le urmărește precedat de un mic istoric al mișcării feministe în România*, București, 1919; Oscar Rădulescu, *Il femminismo in Romania*, Roma, 1926; Maria Butureanu, *Femeia. Studiu social*, București, 1921; V. Curticapeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Edit. Științifică, 1968, p. 36—38; Eugenia Glodariu, *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania (sfîrșitul sec. al XIX-lea — începutul sec. al XX-lea)*, în *Acta Musei Napocensis*, 1983, p. 231—241.

² Pentru evoluția feminismului pe plan internațional vezi: Kaethe Schirmacher, *Le féminisme aux États Unis, en France, dans la Grande Bretagne, en Suède et en Russie*, Paris, 1898; Maria Butureanu, *op. cit.*; Maria Bernays, *Die deutsche Frauenbewegung*, Leipzig, 1920; E. Flexner, *Century of Struggle, Women's Rights Movement in the United States*, Cambridge, 1970; Elena Bogdan, *Feminismul*, Timișoara, 1926, p. 39 sq.

³ Maria Butureanu, *op. cit.*; Pogány Zsuzsánna, *Nőemancipáció (1790—1848)*, Budapest, 1937; M. Bernays, *op. cit.*

pectele filantropice și la necesitatea ridicării culturale a femeii prin instrucție, educație în familie, societate, singurele ipostaze în care se manifestă ideologia și activitatea primelor reuniuni de femei. Abia după 1880 ideologia, respectiv activitatea reuniunilor, se amplifică și se diversifică, dezvoltând o problematică complexă (economică, socială, politică, filantropică, culturală), puternic marcată de expansiunea ideii naționale și dezvoltarea conștiinței de sine a românilor. Noua turnură apropie pînă la identificare mișcarea femeilor de mișcarea pentru libertate și unitate națională, transformînd-o într-una din cele mai active și audiente componente ale militantismului național, ilustrînd convingător modalitățile specifice în care fenomenul social sau politic a fost convertit și sublimat de național.

Originată în fenomenul revoluționar pașoptist, mișcarea feministă propriu-zisă demarează cu inițiativa filantropică a brașovencelor, ce a dobîndit în scurt timp dimensiunile unei întreprinderi naționale, expresie plenară a solidarității și unității românilor de pretutindeni. Constituită la 12/24 martie 1850, *Reuniunea femeilor române din Brașov*⁴ a ilustrat, în condițiile deosebite ale epocii postrevoluționare, solidaritatea națională în curs de instituționalizare.

Înființarea reuniunii brașovene a impulsionat mișcarea pentru crearea de reuniuni în întreaga Transilvanie. Activitatea desfășurată de reuniune a dovedit că solidaritatea națională pe linie feminină era un mijloc eficient de ridicare culturală, impusă de nevoile luptei pentru emancipare națională. Ideea a exprimat-o de timpuriu Iacob Mureșan, unul din inițiatorii reuniunii brașovene: „Această concordie asociativă a fost propusă și recomandată ca cea mai necesară, numai unică și singura condițiune de a se putea înălța românul prin consfătuiri comune între sine la o activitate atît de puternică și prin ea la cultură...”.⁵ Întemeiată ca o organizație națională a românilor din Transilvania, reuniunea a lansat, după aprobarea statutelor, apelul „Adresare către femeile cele iubitoare de omenie”, prin care solicita constituirea de comitete filiale în principalele zone și localități românești⁶. Nereușind în crearea de filiale, după o primă tentativă la Blaj⁷, apelul este relansat în 1865, cînd reuniunea se adresează femeilor române din Transilvania, cu propunerea înființării unor școli de fete la Abrud, Turda sau Făgăraș, pe lângă cele existente la Sibiu și Brașov, subvenționate toate de reuniune⁸. Trei ani mai tîrziu, campania asocierii femeilor o reia ziarul *Albina*, publicînd un articol în care sublinia importanța organizării și asocierii pe principii naționale: „... Azi, Reuniunile și adunările publice de care se folosesc alte popoare între marginile legale să fie și parola noastră în toate afa-

⁴ Constantin Căzănișteanu, *Știri privitoare la activitatea unei asociații transilvane create în urma revoluției române de la 1848—1849*, în *Studii*, 1973, nr. 3, p. 479 sq; George Barițiu, *Suvenire la Reuniunea femeilor române din Brașov*, în *Transilvania*, 1887, nr. 5—6, p. 38.

⁵ Iacob Mureșianu, 1812—1887. *Album comemorativ*, Brașov, 1913, p. 26.

⁶ Mircea Băltescu, *Contribuții la istoricul Reuniunii femeilor române din Brașov*, în *Cumidava*, 1967.

⁷ Arh. Stat Cluj-Napoca, fond Timotei Cipariu, doc. 1875/1877.

⁸ Maria Popescu Bogdan, *Istoricul școlii Reuniunii femeilor române din Brașov*, în *Tara Birsei*, 1937, p. 544.

cerile și interesele noastre naționale, cetățenești și sociale⁹. Ideea a fost preluată de întreaga presă românească, care îi dă o largă publicitate. *Telegraful român*, de exemplu, îndemna la asociere, scriind: „Timpul nostru este acela al asociațiunilor”¹⁰. În același scop, revista *Familia* desfășoară o adevărată campanie pentru popularizarea ideologiei feministe, a cărei elaborare a premers fazei organizatorice.

Fără îndoială, propaganda presei române a influențat organizarea reuniunilor feministe. Dacă pînă la 1869, anul inițiativei *Familiei*, în întreaga Transilvanie se constituise o singură reuniune la Lugoj (1863), din 1870, ritmul înființării de reuniuni a crescut, ca să atingă apogeul în deceniul nouă al secolului trecut. O a treia fază în evoluția reuniunilor o constituie sfîrșitul deceniului unu—începutul deceniului doi al secolului nostru, cînd are loc o creștere a numărului reuniunilor într-o manieră explozivă.

În funcție de modelul existent în acel moment — reuniunea brașoveană, de condițiile specifice existente în fiecare zonă, înființarea și evoluția reuniunilor de femei a urmat o linie generală, trasată de reuniunea brașoveană, dar au evidențiat, încă de la înființare o serie de particularități izvorite din însăși geneza și scopul ce și le-au propus. *Reuniunea femeilor române din Lugoj*, a două instituție feministă națională cu vechime, prima din Banat, și-a propus pentru început ajutorarea tinerilor la studii, mai ales a celor lipsiți de mijloace „de la școalele noastre populare, oferindu-le iarna prînz gratuit și îmbrăcăminte”¹¹. Pentru realizarea acestui scop, reuniunea a urmărit înființarea unei cantine școlare din fondul inalienabil. Al doilea scop ce și l-a propus Reuniunea din Lugoj și asupra căruia și-a concentrat o parte importantă din activitate, viza ajutorarea și educația fetelor¹². Apare aici ideea care a prezidat și la constituirea reuniunii brașovene, anume că realizarea educației în spirit național depășește granițele locale. Școala românească ce trebuia să se înființeze aici era destinată fetițelor din tot Banatul: „Aici în centrul unui ținut cu populație atît de puternic românească nu avem școală superioară românească pentru fetele noastre, încît sîntem siliți a ne trimite fetele la Brașov, Sibiu, Blaj, Arad, Beiuș și neavînd o școală superioară nu pot da înainte nici începuturile noastre de internat... Nu e o chestiune specială a Lugojului ci a Banatului întreg”¹³. Acțiunea a fost inițiată în 1861 cînd femeile române din Lugoj au organizat o mișcare pentru școală de fete sub influența reuniunii brașovene. Expresia acestei mișcări a fost înființarea *Reuniunii femeilor române din Lugoj*, în august 1863, care urma să arate „de ce sînt în stare să facă și damele române pentru propășirea națiunii”¹⁴.

Aceleași rațiuni de ordin didactic și pedagogic („înființarea de școli de învățămînt și de lucruri femeiești”) și filantropic („ajutorarea fetițelor sărace române”) au dus la întemeierea *Reuniunii femeilor române din*

⁹ *Necesitatea de asociațiuni și adunări publice*, în *Albina*, 1868, nr. 45 (din 25 aprilie/7 mai).

¹⁰ *Telegraful român*, 1881, nr. 114 (din 30 septembrie).

¹¹ *Drapelul*, 1911, nr. 69 (din 21 iunie/4 iulie).

¹² *Ibidem*, 1913, nr. 49 (din 30 aprilie/13 mai).

¹³ *Ibidem*, 1911, nr. 69 (din 21 iunie/4 iulie).

¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, 1862, p. 262.

Mediaș în anul 1870, sub președenția Mariei Moldovan¹⁵. La Făgăraș, unde există deja o școală confesională, reuniunea înființată în 1876, și-a propus „întemeierea unui fond pentru ajutorarea școalei confesionale române unite din Făgăraș”¹⁶. Acest ajutor viza în primul rând îmbunătățirea situației materiale a învățătorilor și dotarea școlii, urmînd ca, după constituirea unui fond de 5 000 fl., să se întemeieze un edificiu școlar¹⁷. Primul birou format din Anastasia Popescu — președintă, Zinca Roman — vicepreședintă, Maria Etveș — casieră și Ioan Turcu — secretar, a ajutat biserica românească greco-ortodoxă din Făgăraș la susținerea financiară a școlii confesionale. Reuniunea avea înscrisă în statute și ridicarea unui nou edificiu școlar din fondul său, care urma să îndeplinească aceleași scopuri filantropice¹⁸.

Un scop exclusiv cultural a avut organizația feministă din Turda. Deși înființată abia în 1880¹⁹, *Societatea de lectură a femeilor române din Turda* își are începuturile prin 1875, cînd s-au elaborat statutele în ședința adunării generale din 30 noiembrie. Este deja în activitate în anul 1874, așa cum atestă revista *Transilvania* printr-un apel semnat de Susana Laslo, ca președintă, și Ludovic Ciato, secretar, adresat bărbaților „de litere ca să sprijine această tînără și salutară întreprindere... luînd în considerare nedisputabila înfriurîntă ce este chemată a exercita societatea noastră atît în respectul dezvoltării culturii, cît și în raportul formării și consolidării caracterului național...”. Pentru realizarea scopului propus „progresarea membrilor în deosebitele ramuri de știință și în special în limba și literatura română”, președinta societății cere să li se trimită gratuit operele scriitorilor ardeleni pentru „susținerea și prosperarea reuniunii noastre”²⁰. Mijlocul prin care urma să se realizeze scopul propus era „biblioteca, care se va susține și înmulți din taxele anuale ale membrilor” și din donații. Eforturile din anii 1873—1874 au fost încununate abia în 1880 cînd este atestată înființarea reuniunii turdene, ce a avut o evoluție sinuoasă în continuare, funcționînd cu intermitențe. Informația documentară lacunară despre această societate nu ne îngăduie să stabilim exact fazele organizării sale. În 1894 a fost reorganizată, reluîndu-și activitatea sub conducerea Mariei Vlăduțiu, ca președintă, Ana Cigăreanu, vicepreședintă și Alexandru Gaia, secretar²¹.

Asociația ce s-a constituit ca urmare a apelului lansat de *Reuniunea femeilor române din Brașov* a fost cea din Abrud (1865), al cărei scop era înființarea unei școli private românești de fete. Exemplul oferit de brașovence și pe care *Reuniunea femeilor române din Abrud* l-a urmat este ilustrat și de apelul pe care aceasta din urmă îl lansează, la rîndul ei, pentru ajutorarea școlii, depășind vădit diferențele confesionale: „e de mirat însă puținul înțeles ce-l arată muntenii, căci doară ea nu e nu-

¹⁵ *Familia*, 1898, nr. 32, p. 383; *Gazeta Transilvaniei*, 1893, nr. 231.

¹⁶ *Statutele reuniunii femeilor române din Făgăraș și jur pentru ajutorarea învățămîntului*, în *Familia*, 1877, p. 105—106.

¹⁷ *Familia*, 1878, p. 151—152; *Gazeta Transilvaniei*, 1904, nr. 22 (din 29 ianuarie—11 februarie).

¹⁸ Pentru *Reuniunea femeilor române din Făgăraș* vezi Nicolau Aron, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș*, Făgăraș, 1913.

¹⁹ Eugenia Glodariu, *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, 1893, p. 234.

²⁰ *Transilvania*, 1874, nr. 23, p. 290—292.

²¹ *Gazeta Transilvaniei*, 1894, nr. 16 (din 12/26 aprilie).

mai pentru Abrud, ci pentru Abrud și împrejurimi și e de mirat cum Asociațiunea noastră nu încearcă să vină în ajutorul acestei școli, Asociațiunea care e susținută din avutul nostru și al cărei scop, credem că este, în linia prima, ajutorarea școlii, cum e și aceea a *Reuniunii femeilor din Abrud*, care nu are un caracter nici greco-catolic, nici greco-ortodox. Așteptăm mai multă atențiune din partea Asociațiunii²². Începutul l-a făcut Institutul de credit „Auraria”. Reuniunea a beneficiat și de sprijinul altor institute din Abrud, Cîmpeni, Bucium — „Auraria”, „Doina”, „Concordia” și „Armonia”, — care au contribuit, cu importante sume, la creșterea fondului societății de femei²³. Precedentele au fost create prin activitatea casinei române de aici, care a pus problema înființării unei școli de fete încă din 1869. În acest scop, casina a cerut concursul *Reuniunii femeilor române din Brașov* și a înlesnit contactele cu alte institute românești din zonă. În fapt, chiar ideea reuniunii ce avea să se întemeieze la Abrud este urmarea contactelor casinei din localitate cu Iacob Mureșan. Cărturarul brașovean a propus înființarea unei reuniuni de femei acolo, care să includă în statutele ei și susținerea unei școli de fete. Impulsionate de ridicarea școlii maghiare pentru fete, femeile române din Abrud s-au întrunit la 14 decembrie 1880, din inițiativa Mariei Gall, pentru analiza unui proiect de statute care viza în principal crearea unei școli primare de fete. Statutele au fost aprobate la 13 martie 1882, după ce la adunarea din 14 decembrie 1881 s-au făcut precizări asupra caracterului confesional al școlii, hotărîndu-se să rămînă o școală particulară dar sub patronajul mitropoliei din Sibiu²⁴.

Cam în aceeași perioadă s-a organizat și *Reuniunea femeilor române din Gherla* care, în 1881, lansa un apel prin *Telegraful român* către femeile române din Transilvania, pentru a contribui la susținerea unui fond destinat elevilor săraci de la Institutul pedagogic Gherla. Între semnatarele apelului figura Maria Berciu, președintă și Ludovica Borgovan, vicepreședintă²⁵.

În 1881 s-a constituit *Reuniunea femeilor române din Sibiu*, cu scopul de a înființa o școală de fete cu internat, despre care scria că „opinia publică românească o consideră ca pe una care năzuiește spre cel mai sfînt scop al educațiunii noastre naționale și răspunde la cea mai simțită trebuință a poporului nostru”²⁶. Pînă la constituirea școlii și a internatului, Reuniunea intenționa să contribuie la susținerea altui institut român înființat cu același scop, după cum se precizează în statute. Pentru subvenționarea școlii reuniunea a lansat în 1881 un prim apel către românii transilvăneni, cerîndu-le „a aduna un fond pentru înființarea la Sibiu a unui institut român de creștere pentru fete, împreună cu internat și întocmit așa ca să poată corespunde tuturor intereselor de educațiune a femeilor române și chiar de la locuri mai îndepărtate”²⁷. Inițiativa a aparținut Mariei Cosma, care, în cuvîntul rostit la adunarea constitutivă, sublinia

²² *Ibidem*, 1906, nr. 57 (din 12/25 martie).

²³ *Ibidem*, 1904, nr. 235 (din 23 octombrie/5 nov.).

²⁴ Remus Oniciu, *Prima școală românească de fete din Munții Apuseni*, în *Țara Moșilor*, vol. II, Alba Iulia, 1977, p. 128—129.

²⁵ *Telegraful român*, 1881, nr. 4 (din 10 ian.).

²⁶ G. Barițiu, *Reuniunea femeilor române din Sibiu*, în *Transilvania*, 1887, nr. 9—10, p. 69—70.

²⁷ *Observatorul*, 1881, nr. 85.

caracterul național al reuniunii: „Este foarte grea chemarea acestei reuniuni... contăm însă pe călduroșul sprijin al tuturor factorilor națiunii pentru că scopul este sublim — este național”²⁸. Șase ani mai târziu, în 1887, în Sibiu s-a organizat o nouă societate feministă, de astă dată cu caracter confesional, *Reuniunea femeilor pentru decorarea bisericii greco-catolice din Sibiu*, sub președenția Elenei Popp²⁹.

În 1881. inițiativa a pornit în fapt din Zalău, de unde Emilia Pop din Zalău solicită un model de statute de la reuniunile din Brașov și Făgăraș³⁰ în vederea organizării unei asemenea reuniuni și în părțile Șimleului Silvaniei, acțiunea se concentrează la Băsești unde, din februarie 1880, s-a constituit o *Societate pregătitoare pentru înființarea Reuniunii femeilor române din Sălaj*, sub conducerea președintei Maria Cosma și a secretarului Dumitru Suci³¹. După primirea modelului de statute, ele au fost discutate cu George Pop de Băsești, Elena Pop și Andrei Cosma și înaintate spre aprobare înaltelor foruri. Elena Pop a lansat un apel româncelor sălăjene, invitându-le la o consfătuire la Băsești pentru 21 februarie 1881: „Femeile române sălăjene sînt pătrunse de chemarea lor sfîntă și sublimă și nu cunosc sacrificiu, nu osteneală, cînd are trebuință națiunea de fiicele ei, ci au alergat... să pună bază la edificiul măreț al cărei deviză este: înaintarea învățămîntului poporal și a industriei de casă cu deosebită privire la sexul femeiesc din Sălaj”³². În așteptarea aprobării la Băsești, în jurul Elenei Pop s-a constituit un nucleu de fete care se instruiău „în ale economiei de casă” și „în cultul poeziei și muzicii românești”, îndrumate de poetul Petru Dulfu și teologul Ștefan Cucu. Se citea poezie din Alecsandri, Bolintineanu, Sion, Eminescu, Ioan Lepădatu și presa vremii: *Amicul familiei*, *Gazeta Transilvaniei*, *Observatorul*³³. La 15 noiembrie 1881 s-a ținut în Șimleu ședința constitutivă, prilej cu care s-au înscris 13 membri fondatori, 37 membri ordinari, Iosif Vulcan și George Barițiu fiind desemnați membri onorari³⁴. Primul comitet al *Reuniunii femeilor române din Sălaj* a fost condus de președinta Clara Maniu, vicepreședinta Maria Cosma și secretarul Vasile Pop³⁵.

Cînd *Societatea pregătitoare pentru înființarea Reuniunii femeilor române din Sălaj* înainta ministerului spre aprobare statutele sale, la Zărnești se deschidea ședința constitutivă a *Reuniunii femeilor române din localitate*³⁶. Inițiatorul mișcării a fost Maria Garoiu, prima președintă a reuniunii, care a imprimat acțiunii o orientare filantropică³⁷. Din această reuniune, cea mai veche instituție națională din localitate s-au organizat

²⁸ *Telegraful român*, 1881, nr. 114 (din 30 septembrie).

²⁹ *Statutele reuniunii femeilor române pentru decorarea bisericii greco-catolice din Sibiu*, Sibiu, 1887.

³⁰ Arh. Stat Cluj-Napoca, fond familial Bran (*Scurt istoric al reuniunii femeilor române sălăjene*).

³¹ I. Muscă, *Activitatea Reuniunii femeilor române sălăjene între anii 1881—1918*, în *Acta Musei Porolissensis*, 1986, p. 551.

³² Arh. Stat Cluj-Napoca, fond Familial Bran (*Scurt istoric...*).

³³ I. Muscă, *op. cit.*, p. 552.

³⁴ Cornel Grad, Doru E. Gorun, *Din istoricul instituțiilor cultural-naționale sălăjene. Reuniunea femeilor române sălăjene*, în *Acta Musei Porolissensis*, 1984, p. 663.

³⁵ Augustin Vicaș, *XXV ani din viața Reuniunii femeilor române sălăjene 1881—1906*, Șimleul Silvaniei, 1906, p. 10.

³⁶ *Familia*, 1890, p. 45.

³⁷ *Gazeta Transilvaniei*, 1906, nr. 4 (din 5/18 ian.).

alte două societăți: *Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii și Reuniunea pentru înmormântare din Zărnești*³⁸.

Un important factor de cultură națională, alături de Preparandie și Asociațiune, a fost *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, înființată în 1884. Prefațată în 1841 de *Asociația feminină cetățenească*, condusă de Izabella Fascho, cu scopul de a crea un cămin pentru orfani și de a ajuta sinistrații de pe urma unei mari revărsări a Mureșului³⁹, *Reuniunea femeilor române* și-a propus în primul rând scopuri educative, intenționându-se a deveni „un puternic factor în promovarea cauzei celei mari a creșterii neamului român din aceste părți”⁴⁰. Conform statutelor, reuniunea urmărea: „crearea unui fond, din care se va înființa cu timpul în Arad un institut românesc confesional pentru educația fetelor române, iar pînă cînd fondul nu ar putea înființa și susține din venitul său propriu un institut corespunzător, Reuniunea se va asocia cu vreo altă corporațiune sau vreun individ privat pentru susținerea unui atari institut”⁴¹. Reuniunea și-a început activitatea la 31 ianuarie 1884, cînd a fost ales primul comitet sub președinția de onoare a episcopului arădean⁴². Primele ședințe, din 31 ianuarie și 29 martie, au fost consacrate elaborării statutelor. Prima ședință din ianuarie a decis „înființarea unei Reuniunii a femeilor române din Arad și provincie, cu reședința în Arad, cu scopul de a înființa un institut pentru creșterea femeilor române din Arad”⁴³. Cu acest prilej s-a ales un „comitet interimar” sub președinția Herminei Popovici Desseanu, secretar Atanasiu Tuchescu, căruia îi revenea sarcina elaborării proiectului de statute⁴⁴. Adunarea generală din martie a dezbătut proiectul de statute aprobate de autorități abia la 24 octombrie 1886⁴⁵. Înființarea reuniunii arădane a avut un ecou deosebit în zonă, după cum arată „epistola deschisă” adresată președintei în 1887, prin care 120 femei române din Arad și împrejurimi îi cer „a face dispozițiuni pentru înscrierea de membre.”⁴⁶ În același an reuniunea traversează o stare de criză, izvorită din neînțelegerile asupra caracterului său: național sau confesional⁴⁷.

În iarna anului 1885 s-au întrunit și femeile române din Satu-Mare pentru „înființarea unei reuniuni culturale a femeilor”, prilej cu care s-a ales un comitet provizoriu pentru alcătuirea statutelor sub președinția Anei Bîlț. Înaintate la comitat, spre a fi trimise ministerului ungar, prin Vasile Lucaciu și Ana Bîlț, statutele au fost respinse în februarie același an, ordonîndu-se de la comitat interzicerea activității reuniunii. Protestînd împotriva tratamentului la care au fost supuși, românii „în secolul al

³⁸ *Ibidem*, 1907, nr. 42 (din 23 februarie/8 martie).

³⁹ Rodica Herlo, *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, în *Ziridava*, 1976, p. 332.

⁴⁰ *Biserica și școala*, 1886, nr. 41, p. 355—356.

⁴¹ Arh. Stat Arad, fond *Episcopia Ortodoxă Română Arad*, seria Acte școlare și culturale, nr. IV, 291/1884.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ R. Herlo, *op. cit.*, p. 333.

⁴⁴ Arh. Stat Arad, fond *Episcopia Ortodoxă Română Arad*, seria Acte școlare și culturale, nr. IV.

⁴⁵ R. Herlo, *op. cit.*, p. 333.

⁴⁶ *Familia*, 1887, p. 154.

⁴⁷ Arh. Stat Arad, fond *Episcopia Ortodoxă Română Arad*, seria Acte școlare și culturale, nr. IV.

XIX-lea, care se zice al luminii și deșteptării naționale“, *Gazeta Transilvaniei* face un apel către femeile române să lucreze în continuare pentru a crește copii „devotați cauzei naționale“⁴⁸.

Activitatea reuniunilor înființate pînă acum, ca și campania pe care presa transilvană a continuat să o desfășoare prin *Gazeta Transilvaniei*, *Familia*, *Tribuna*, au impulsionat crearea de noi asemenea organizații feministe. Ideea o exprimă femeile hunedorene, care, în 1886, au lansat un „Apel“ către toate doamnele române, în care se scria: „Expoziția din 1881, școala de fete din Brașov și Sibiu, reuniunile femeiești filantropice întocmite în toată țara sînt fapte care ne dovedesc că femeia română e la culmea misiunii sale. Comitatul Hunedoarei e un ținut eminent românesc. Reminiscențele unui trecut glorios ne îndeamnă să intrăm și noi pe arena activității, ca și celelalte surori din patrie, prefixîndu-ne o țintă și stăruind din răputeri întru realizarea ei! Femeia română a fost în toate timpurile soție bună, mamă de model, dar niciodată sfera ei de activitate nu se mărginește numai în cercul strîns al căsniciei. Este timpul să ne alăturăm celorlalți factori ai culturai noastre naționale“⁴⁹. Astfel, minate de „inima de soră și română, femeile hunedorene participante la Conferința de la Deva din 8 septembrie 1886 au hotărît înființarea „*Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei*, în scopul sprijinirii industriei de casă românești și ajutorarea fetițelor și văduvelor române din comitat. În pregătirea și organizarea reuniunii un rol important l-au avut: Elena Pop Hossu-Longin, Ecaterina Drăghici, Maria Moldovan, Lucreția Olariu, Ana Petco, Ana Șuluțiu, Letiția Papiu, Alexiu Olariu⁵⁰. Conform statutelor, scopul fixat urma a fi realizat prin slujirea învățămîntului, mai ales la industria de casă, prin înființarea de ateliere și organizarea de expoziții periodice cu articole de industrie de casă, iar scopurile filantropice urmau a fi îndeplinite prin distribuirea de ajutoare în bani fetițelor și văduvelor sărace din comitat⁵¹. Scrisori și telegrame de adeziune au fost primite la Brad, Hațeg, Petroșani, Arad⁵². Comitetul provizoriu ales în adunarea de constituire în frunte cu Ana Petco a elaborat și aprobat proiectul de statute, ce au fost respinse în prima instanță de minister, fiind aprobate doar la 26 septembrie 1887. Abia la adunarea generală din 27 mai 1889 s-a organizat definitiv *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedora*⁵³.

O primă tentativă de asociere feminisă la Cluj este atestată în 23 decembrie 1888, urmărind constituirea unui fond pentru înființarea unei școli de fete⁵⁴. Inițiativa a avut un caracter efemer, abia la începutul secolului nostru relansîndu-se ideea înființării unei reuniuni feministe la Cluj⁵⁵. În amintirile sale, Elia Dăianu menționa anul 1901 cînd se agita această idee, dar în mod practic epitropia bisericească se va ocupa de realizarea ei în

⁴⁸ *Gazeta Transilvaniei*, 1885, nr. 55 (din 15 martie).

⁴⁹ Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri. 1880—1930*, Cluj, 1932, p. 16—17.

⁵⁰ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei 1886—1911*, Orăștie, 1912, p. 4.

⁵¹ *Statutele Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei*, Sibiu, 1887.

⁵² *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei. 1886—1911*, Orăștie, 1912, p. 8.

⁵³ *Ibidem*, p. 11.

⁵⁴ *Ibidem*, 1888, nr. 11 (din 23 decembrie).

⁵⁵ *Gazeta Transilvaniei*, 1904, nr. 224 (din 9/22 octombrie); 1905, nr. 107 (din 14/27 mai).

ianuarie 1902⁵⁶. Datorită repetatelor respingeri ale proiectelor de statute de către guvernul maghiar, femeile clujene au hotărît constituirea unei societăți sub scutul bisericii. Ca urmare, la 16 iunie 1902, cu aprobarea mitropoliei din Blaj, s-a înființat *Reuniunea femeilor române greco-catolice din Cluj*, cu scopul declarat prin statute, de înfrumusețare a bisericii⁵⁷. Președinta reuniunii astfel întemeiată a fost Ana Pop născută Lemeny, care a încercat extinderea activității peste limitele fixate prin statute, dând o mai largă interpretare articolului care prevedea scopul reuniunii: „înfrumusețarea bisericii”. Reuniunea a câștigat de partea sa femei din popor, prin conferințele pe care le-a organizat la periferiile orașului cu subiecte moralizatoare, educative, ca și prin cuprinderea tuturor românilor, fără deosebire de confesiune⁵⁸. Semnificativă în acest sens este hotărîrea reuniunii de a susține 35—45 școlari din împrejurimi, venind astfel în ajutorul școlii greco-catolice, singura școală românească din Cluj⁵⁹.

După ajutorul oferit reuniunii brașovene, femeile din Blaj au hotărît întemeierea unui internat pentru fetele care frecventau școala greco-catolică din Blaj. Pînă la întemeierea internatului reuniunea își propunea doar ajutorarea acestor eleve⁶⁰. Specific reuniunii înființate la 1890 a fost adeziunea masivă a maselor la apelul lansat pentru înscrierea a cît mai multe membre, încît, practic, nu a rămas familie blăjană care să nu aibă un membru. Înființarea reuniunii blăjene a fost facilitată de relațiile pe care aceasta le-a întreținut cu Brașovul și, în primul rînd, de activitatea episcopului Alexandru Sterca Șuluțiu și a unor instituții locale (casina) pentru susținerea reuniunii brașovene. Crearea unei reuniuni feminine la Blaj a fost stimulată de organizarea școlii de fete de aici, cu concursul reuniunii brașovene, prin grija învățătorului Simu, cel care a prezidat și ședința de constituire a *Reuniunii femeilor române din Blaj*⁶¹, la 27 aprilie 1890, cînd s-a ales primul comitet sub conducerea Rozaliei Munteanu, și au fost votate statutele. Practic reuniunea își începe activitatea din noiembrie 1890, după aprobarea statutelor⁶².

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în Banat s-au înființat alte două reuniuni: la 1891, *Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea cimitirului greco-ortodox român din Caransebeș*⁶³ și, peste doi ani, *Reuniunea femeilor greco-ortodoxe române din Timișoara Fabric*, pentru ajutorarea elevilor mai săraci de la școala profesională din localitate⁶⁴. Tot în 1891 s-a înființat una din cele mai cunoscute reuniuni existente în mediul rural: *Reuniunea femeilor române din Rășinari*⁶⁵.

⁵⁶ „*Almanah publicat din prilejul jubileului de XXV ani de la întemeiere*”, Cluj, 1928, p. 23—24.

⁵⁷ Ana A. Pop, *Istoricul Reuniunii „Sfinta Maria” de la înființare (1902) pînă la reorganizare (1921)*, în „*Almanah publicat cu prilejul jubileului de XXV ani de la întemeiere*”, Cluj, 1928, p. 52.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 53.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 54.

⁶⁰ *Statutele Reuniunii femeilor române greco-catolice din Blaj*, Blaj, 1910.

⁶¹ Maria Nicolau, *Comptu public al fondului Reuniunii femeilor române spre ajutorul creșterii fetițelor orfane*, partea I, Brașov, 1853.

⁶² Ștefan Manciu, *Reuniunea femeilor române din Blaj*, în *Cultura creștină*, 1941, nr. 7—9, p. 379.

⁶³ *Gazeta Transilvaniei*, 1891, nr. 32.

⁶⁴ *Ibidem*, 1902, nr. 8 (din 11/24 ianuarie).

⁶⁵ *Ibidem*, 1891, nr. 244.

La 1893 s-a organizat în Mediaș o reuniune feministă, avînd ca scop susținerea unei școli de învățămînt și lucru și a unor ajutoare materiale pentru elevele nevoiașe⁶⁶.

Înființată la 1897, ca urmare a inițiativei fruntașilor brașoveni Iacob și Andrei Mureșan, I. Popazu și G. Barițiu și a dorinței „soțiilor cărturarilor” din această parte a țării de a contribui la educarea în „spiritul lup-tei naționale a tinerelor fete”, *Reuniunea femeilor române din Bran* a militat pentru înființarea unui internat pentru fete, dar și pentru educarea națională a româncelor din această zonă a Țării Bîrsei⁶⁷.

Începutul de secol XX aduce cu sine creșterea rapidă a numărului organizațiilor feministe, ca urmare a activității desfășurate de cele existente deja, dar și a propagandei susținute de presă. Acum se înființează *Reuniunea femeilor române greco-catolice din Zlatna* (1902), cu scopul declarat de a contribui la înfrumusețarea bisericii și ajutorarea copiilor săraci⁶⁸ și *Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea și înfrumusețarea bisericii din Brașovul vechi* (1903)⁶⁹. În 1902 s-a constituit *Reuniunea femeilor române din Bazna* pentru înfrumusețarea bisericii din localitate, sub președenția Corneliiei Hațiağan⁷⁰. În 1910 se înființează *Reuniunea femeilor române din Bistrița*, care-și propunea același scop filantropic, stabilit prin statute: „a alina mizeria săracilor cinstiți greco-catolici și greco-ortodocși români locuitori în Bistrița, a da haine copiilor greco-catolici și greco-ortodocși de la școlile primare și alte școli din orașul Bistrița, a ajuta familiile și singuraticii, care fără vina lor au ajuns în mizerie, a ajuta copiii lor cu purtare bună și talentați să poată învăța și să fie crescuți pentru o carieră practică corespunzătoare înclinării și referințelor lor”. În egală măsură reuniunea bistrițeană și-a propus îngrijirea și decorarea bisericilor greco-catolice și greco-ortodoxe române din Bistrița și promovarea industriei de casă⁷¹. În mediul rural, la Bocșa, în același an se înființa *Reuniunea femeilor române* din localitate, sub președenția Iuliei Marcu, avînd ca scop înfrumusețarea cimitirului românesc greco-ortodox⁷².

Stimulate de succesul pe care l-a înregistrat mișcarea feministă din Transilvania prin constituirea *Uniunii femeilor române din Ungaria*, la congresul de la Brașov din 3—4 iunie 1913, feministele din Oradea au înființat în iunie 1914 *Reuniunea femeilor române din Oradea și Bihor*, sub președinția Aureliei Pop. Hotărîrea a fost luată în adunarea de reorganizare a despărțămîntului Astrei, cînd Aurelia Pop a vorbit despre rolul femeii în cultura poporului, iar Nora Rozvani despre importanța organizării reuniunii de femei⁷³. Înființarea asociației feministe venea în prelungirea unei mai vechi inițiative bihorene exprimată încă în deceniul

⁶⁶ *Ibidem*, 1893, nr. 231.

⁶⁷ *Statutele Reuniunii femeilor române de confesiune greco-ortodoxă din Poarta Branului*, Brașov, 1897; Mioara Voicu, *Cîteva date privitoare la înființarea Reuniunii femeilor române din Bran*, în *Cumidava*, 1983, Brașov, p. 167—169.

⁶⁸ *Familia*, 1903.

⁶⁹ *Gazeta Transilvaniei*, 1903, nr. 198 (din 7/20 septembrie), 1904, nr. 33 (din 13/26 februarie).

⁷⁰ *Gazeta Transilvaniei*, 1909, nr. 67.

⁷¹ *Statutele Reuniunii de binefacere a femeilor greco-catolice și greco-ortodoxe române din Bistrița*, Bistrița, 1914.

⁷² *Drapelul*, 1913, nr. 16 (din 7/20 februarie).

⁷³ *Gazeta Transilvaniei*, 1914, nr. 116 (din 30 mai/12 iunie).

șapte al secolului trecut de intelectualii și studenții români din Oradea, care au militat pentru întemeierea unei școli de fete. Primele demersuri aparțin *Societății de lectură*, care a pledat, prin reprezentanții săi, pentru întemeierea unei școli cu predare în limba română. Ideea o exprimă Acsențiu Gaita în discursul *Lipsa unui institut român pentru educația fetelor din Oradea Mare*, publicat și de revista *Familia*, cu care prilej autorul lansează o chemare tuturor celor „care iubesc limba română... să întindă o mână de ajutor spre acel institut”. Angajată în susținerea intereselor naționale, revista *Familia* a publicat și apelul lansat de Paulina Roman în 1870 „către mai multe dame române”, care marchează, practic, debutul mișcării. Moartea inițiatoarei oprește acțiunea, ce a fost reluată abia peste un deceniu de Iosif Vulcan care, prin revista ce o conducea, a lansat numeroase apeluri femeilor în general și inteligenței din Oradea în special, primele chemate să susțină „și cultive limba dulce strămoșească... simțul măreț de naționalitate” iar ceilalți să hotărască în problema școlii de fete, întrucât „cultura dă viață și tărie unei națiuni... dar această cultură să fie națională”. La adunarea din 14 septembrie a întregii inteligențe române din comitatul Bihor s-a hotărât constituirea unei organizații, *Societatea pentru înființarea unei școli de fete române în Oradea Mare* (1880), ale cărei statute au fost aprobate în februarie 1881. Societatea, condusă de Iosif Roman, președinte și Andrei Horvath, secretar, a organizat conferințe pe teme feministe, adunări generale, dar activitatea ei a încetat vreme de aproape un deceniu (1885—1893), fiind reorganizată în 1893, dar scopul propus, înființarea școlii de fete, s-a realizat abia după 1918. Această inițiativă a inteligenței, vizînd emanciparea femeii, are o anume particularitate în Bihor, în sensul că *Societatea pentru înființarea unei școli de fete române* a îndeplinit rolul reuniunilor feministe din Transilvania⁷⁴.

Un prim bilanț al cercetării consacrate organizării reuniunilor feministe românești din Transilvania estimează un total de 88 asemenea organizații, constituite în perioada 1850—1914 (vezi tabelul). Analiza mobilurilor care au condus la înființarea reuniunilor, reflectate în obiectivele pe care acestea le urmăresc, scoate în evidență câteva direcții principale în activitatea mișcării feministe românești: filantropice, de ajutorare a văduvelor, a fetelor orfane și a femeilor sărace (*Reuniunea femeilor române din Zărnești*, *Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văduvelor scăpătate din Brașov și Săcele*, *Societatea de caritate a damelor române din Bistrița*), culturale, de autoeducare (*Societatea de lectură a femeilor din Turda*), de înființare a școlilor de fete și a internatelor (*Reuniunea femeilor române din Arad*, *Reuniunea femeilor române din Abrud*, *Reuniunea femeilor române din Timișoara Fabric*, *Reuniunea femeilor române din Sibiu*); pentru înființarea de școli cu profil economic, industrial (*Reuniunea femeilor române din Sălaj*); pentru dezvoltarea industriei casnice, a artei populare, cu evidențierea specificului ei național (*Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei*). Obstacolele ridicate de autoritățile dualiste în calea înființării reuniunilor feministe naționale determină elita românească să se refugieze tot mai mult la adăpostul autonomiei bisericești în acțiunea de constituire a reuniunilor. La începutul secolului al XX-lea existau numeroase reuniuni care au afișat un carac-

⁷⁴ Viorel Faur, *Mișcarea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete în Oradea (1868—1900)*, în *Crisia*, 1978, p. 189—202.

ter confesional. În perioada cuprinsă între anii 1850—1914 au activat 44 reuniuni, majoritatea în mediul rural, care, prin denumire sau prin statute, ilustrau un scop confesional. În acest sens, majoritatea erau reuniuni pentru înfrumusețarea bisericilor, câteva reuniuni greco-catolice sau greco-ortodoxe și câteva pentru înfrumusețarea cimitirului sau de înmormântare. Caracterul confesional al reuniunilor a fost impus de necesitatea salvagădării existenței acestora, în cadrele autonomiilor confesionale fiind apărate de imixtiunile autorităților politico-administrative. Activitatea pe care aceste reuniuni au desfășurat-o s-a înscris pe aceleași coordonate naționale, depășind limitele confesionale, fenomen pe deplin explicabil, avînd în vedere faptul că naționalul și confesionalul s-au suprapus, fiind vorba de confesiuni românești. Revendicînd un caracter confesional, reuniunile și-au asigurat baza materială, prin sprijinul pe care l-au oferit preoții români, ca și prin aderența pe care au avut-o în rîndul maselor. Naționalul a fost, în fapt, obiectivul principal al tuturor reuniunilor, indiferent de scopul expus în statute, care „smulse din ghearele unui guvern hain formau pavăza unde clocoteau cele mai aprinse sentimente naționale, sub scutul cărora se făcea cea mai extinsă propagandă de a întări în suflete mîndria națională, cultivarea doinei și a datinelor noastre, care formau puntea de aur între trecut și viitor“.

Cristalizarea mișcării, prin organizarea și afirmarea reuniunilor, s-a desfășurat pe etape, momentul de vîrf constituindu-l deceniul nouă pentru secolul al XIX-lea, cînd se înființează cele mai multe societăți, după ce în perioadele anterioare constituirea lor a fost sporadică. Fără îndoială că efervescența în jurul reuniunilor de femei din deceniul nouă este urmarea curentului de opinie creat de presa românească, preocupată să extindă bazele mișcării naționale în cercuri cît mai largi. Instaurarea dualismului și consecințele sale pentru români au impus ca o necesitate pentru salvagădarea individualității naționale, dezvoltarea conștiinței naționale, extinderea și consolidarea sentimentului național în cele mai largi pături ale societății românești. Femeile au stat în primul rînd în atenția fruntașilor comunității românești datorită ponderii și rolului ce îl aveau în familie și societate. Constituirea reuniunilor, mișcarea inițială cu începere din deceniul nouă în această direcție are un caracter național evident, cu finalitate social-politică greu de refuzat. Reuniunile constituite după 1867, alături de celelalte asociații cultural-naționale, au format un sistem instituțional-național, coordonat de Asociațiunea sibiană, prin care se asigura autonomia organismului național, periclitat de legislația de-naționalizatoare a dualismului⁷⁵. În primul deceniu și jumătate al secolului al XX-lea mișcarea avea deja un caracter exploziv, acum înființîndu-se mai multe reuniuni decît în toată a doua jumătate a secolului trecut, majoritatea în mediul rural. Sporul numeric al reuniunilor nu este întîmplător, el oglîndind transformările pe care le-a cunoscut societatea românească din Transilvania. Este vorba de ridicarea nivelului material al populației românești în această perioadă, ilustrată și de edificarea sistemului bancar și de credit românesc în jurul băncii „Albina“ din Sibiu, prin intermediul căruia burghezia românească a susținut activitatea socie-

⁷⁵ Nicolae Bocșan, *Unirea Principatelor și Transilvania (Implicații culturale)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, 1985—1986.

tăților cultural-naționale în general, a reuniunilor de femei în cazul nostru.

Pe de altă parte, în fruntea mișcării naționale se impune acum o nouă generație formată în școlile superioare ale imperiului, cu o mai mare independență economică, mai combativă. Trecerea la un nou activism, cu începere din 1905, a impus ca o necesitate lărgirea bazelor sociale ale mișcării românești. Societățile naționale erau chemate să realizeze acest dialog al elitei cu poporul, să difuzeze ideea națională în straturi cât mai largi. Asociaționismul național are deja motivații și obiective politico-naționale clar exprimate, așa cum rezultă și din mobilurile mișcării feministe.

Chiar și la o analiză sumară, repartitia geografică a reuniunilor evidențiază constituirea lor în centre urbane în primul rînd, după 1900 și în mediul rural, în comune mari, centre de plasă sau protopopiat. Există cîteva zone unde densitatea lor a fost mai mare (zona Hunedoarei, Munții Apuseni, sudul Transilvaniei), altele unde mișcarea nu a avut ecouri comparabile cu cele de mai sus, dar a organizat reuniuni (Banat, Bistrița-Năsăud), și cîteva regiuni unde ecourile ei au fost foarte slabe (Maramureș, Satu-Mare, Bihor)⁷⁶.

Majoritatea reuniunilor aparțineau elitei românești, fiind soțiile sau fiicele celor angajați în mișcarea națională concepută în sens larg. Cele mai multe aparțin deci elitei în toată perioada analizată, dar după 1900 se constată pătrunderea masivă a mișcării feministe în mediul rural în condițiile menționate deja, după ce pînă la această dată prezența țăranilor era sporadică, iar obiectivele reuniunilor vizau prea puțin lumea satului. Categoriile din care provin membrele reuniunilor sînt greu de precizat în actualul stadiu al cercetărilor. O radiografie pe verticală a compoziției asocierilor românești nu avem, existînd doar sporadice informații, diseminate într-o bibliografie foarte stufoasă. Protagoniste au fost în primul rînd soțiile sau fiicele liderilor naționali, demonstrînd și în acest fel finalitatea politică a mișcării feministe românești din Transilvania, ale intelectualilor români (profesori, învățători, avocați, medici, oameni de litere, ziariști), ale clerului român (preoți, protopopi) și nu în ultimul rînd ale burgheziei și proprietarilor români tot mai puternici la sfîrșitul perioadei.

Din punct de vedere al compoziției, reuniunile sînt identice cu celelalte instituții naționale constituite în Transilvania după 1848. Într-o mai mare măsură decît celelalte asociații românești, reuniunile de femei au depășit caracterul elitar, apropiindu-se mai mult de popor, fie încorporînd membri din rîndurile acestuia, fie propunîndu-și obiective ce vizau ridicarea calitativă a poporului în plan economic, cultural, al moravurilor, educației, civilității în ultimă instanță. Fenomenul l-am înregistrat după 1900, cînd a sporit și numărul reuniunilor, dar și al membrilor fiecărei societăți în parte. Din acest punct de vedere, evoluția reuniunilor a fost identică cu a celorlalte instituții naționale, în primul rînd cu a Astrei, în plină expansiune pe verticala societății românești după 1905.

Comparativ cu alte organizații feministe aparținînd popoarelor învecinate, reuniunile românești pot fi asemănate cu cele sîrbești, poloneze sau germane, ca structură elitară, orientare națională, scopuri etc. Orien-

⁷⁶ *Gazeta Transilvaniei*, 1913, nr. 120 (din 2/15 iunie).

țarea spre mediul rural la începutul secolului nostru constituie un specific al mișcării românești, izvorât din nevoile luptei pentru libertate și unitate națională.

Alături de celelalte instituții românești, Astra, Asociațiunea maramureșană, Asociațiunea arădană, casine, societăți de lectură, reuniunile de muzică și cântări, reuniunile de învățători, societățile elevilor și studenților⁷⁷, reuniunile de femei din Transilvania au fost organizațiile cu cea mai mare aderență la publicul românesc, întrecând din punct de vedere numeric pe cele mai multe. Au fost și printre cele mai stabile organizații naționale, majoritatea desfășurându-și activitatea neîntrerupt, într-o continuitate remarcabilă, ascendent sub aspectul fondurilor, numărului de membri, al inițiativelor și activităților naționale.

Proliferarea reuniunilor la începutul secolului nostru aduce cu sine necesitatea unificării mișcării și coordonării ei centralizate, dată fiind activitatea lor disperată, lipsită de îndrumarea necesară de la un for unic. *Astra* a îndeplinit parțial această funcție prin adunările ei generale sau cele ale despărțămintelor, orientând astfel și activitatea celorlalte asociații naționale.

Imposibilitatea evidenței și controlării activității reuniunilor de femei a făcut necesară constituirea unei „centrale” care să încorporeze toate organizațiile feministe românești și să le îndrume în conformitate cu imperativele mișcării naționale, dar și ale mișcării feministe generale. Așa s-a născut ideea unei uniuni a reuniunilor de femei, la inițiativa reuniunii brașovene și a militantei din fruntea acesteia, Maria Baiculescu. La peste șase decenii de la înființarea primei reuniuni feministe românești din Transilvania, Brașovului îi revine meritul de a fi lansat inițiativa creării primei uniuni a reuniunilor de femei.

REUNIUNILE DE FEMEI DIN TRANSILVANIA* 1850—1914

1. Reuniunea femeilor române din Abrud-sat și jur pentru susținerea unei școli românești de fete
2. Reuniunea pentru împodobirea bisericii din Abrud-sat
3. Reuniunea pentru împodobirea bisericii din Bucium
4. Reuniunea pentru împodobirea bisericii din Roșia Montană
5. Reuniunea femeilor pentru împodobirea bisericii greco-catolică din Cîmpeni
6. Reuniunea de înmormintare a femeilor române din Agnita
7. Reuniunea femeilor din Marpod
8. Societatea femeilor române greco-ortodoxă din Marpod
9. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii din Nocrich
10. Reuniunea femeilor din Hundrubechiu
11. Reuniunea de femei din Toarcia
12. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii din Veseud
13. Reuniunea femeilor române din Cincul Mare
14. Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii din Aiud
15. Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii din Peșelca

⁷⁷ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, *passim*.

* Tabelul a fost întocmit pe baza informațiilor furnizate de presa românească din perioada 1850—1914.

16. Reuniunea femeilor greco-catolice din Teiuș
17. Reuniunea de femei din Buduș
18. Reuniunea de femei din Iad
19. Reuniunea de femei din Brașfalău de Jos
20. Societatea de caritate a damelor române din Bistrița
21. Reuniunea de femei din Cușma
22. Reuniunea femeilor române greco-catolice din Blaj
23. Atelierul de ornate bisericesti din Blaj
24. Reuniunea femeilor din Sincel pentru înfrumusețarea bisericii
25. Reuniunea femeilor române din Bran și jur
26. Reuniunea femeilor române din Brașov
27. Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văduvelor scăpătate din Brașov și Săcele
28. Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea și înfrumusețarea bisericii „Sf. Adormiri” din Brașov
29. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii din Arpățac
30. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea cimitirului din Caransebeș
31. Societatea pentru fond de școală română de fete din Cluj
32. Reuniunea „Sf. Maria” pentru înfrumusețarea bisericii Cluj
33. Reuniunea femeilor române din Cluj
34. Reuniunea femeilor din comitatul Hunedoara
35. Reuniunea femeilor din Hunedoara
36. Reuniunea femeilor de religie gr. cat. și gr. ort. din comitatul Tîrnavei Mici
37. Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii gr. cat. din Velț
38. Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii gr. ort. din Valt
39. Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii gr. cat. din Vaidacuta
40. Reuniunea femeilor române din Somfalău
41. Reuniunea femeilor gr. ort. din Făgăraș
42. Reuniunea femeilor gr. cat. din Făgăraș
43. Reuniunea femeilor din Lugoj
44. Reuniunea femeilor române din Mediaș și jur
45. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea altarului în Atel
46. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea altarului în Bratei
47. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii în Biertan
48. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Moșna
49. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Apoldul de Jos
50. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii în Apoldul de Sus
51. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii în Gusu
52. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii în Miercurea
53. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii din Luduș
54. Reuniunea femeilor „Mariana” în Chimitelnicul de Cîmpie
55. Reuniunea femeilor „Sf. Maria” în Rodna Nouă (Sanț)
56. Reuniunea femeilor din Săliște
57. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Tilișca
58. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii în Armeni
59. Reuniunea femeilor din Gurariului
60. Reuniunea femeilor române din Sibiu
61. Reuniunea femeilor gr. cat. pentru înfrumusețarea bisericii în Sibiu
62. Reuniunea femeilor române din Rășinari
63. Reuniunea femeilor române sălăjene
64. Reuniunea femeilor române din Turda
65. Reuniunea femeilor române din Zărnești
66. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii gr. ort. din Zărnești
67. Reuniunea femeilor române din Arad
68. Reuniunea femeilor române din Timișoara — Fabric
69. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii gr. ort. din Hațeg
70. Reuniunea femeilor române din Gherla
71. Reuniunea femeilor române gr. ort. din Feldioara
72. Reuniunea femeilor române din Turnișor
73. Reuniunea femeilor române din Avrig
74. Reuniunea femeilor române din Petroșani
75. Reuniunea femeilor române din Singeorgiul de Cîmpie
76. Reuniunea femeilor române din Bocșa pentru înfrumusețarea cimitirului român gr. ort.

77. Reuniunea femeilor române din Lipova
78. Reuniunea femeilor române din Panciova
79. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii gr. cat. din Orlat
80. Reuniunea femeilor române din Oradea și Bihor
81. Reuniunea femeilor române din Sighișoara
82. Reuniunea femeilor române din Satu Mare
83. Reuniunea femeilor române gr. cat. din Zlatna
84. Reuniunea femeilor române gr. cat. din Făgăraș și jur pentru ajutorarea învățămîntului
85. Reuniunea femeilor române din Prejmer
86. Reuniunea femeilor române din Vereșmort
87. Reuniunea femeilor române din Bazna pentru înfrumusețarea bisericii
88. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii greco-catolice din Orlat

EVOLUȚIA NUMERICĂ A REUNIUNILOR DE FEMEI

1881—1914

Reuniunea An	Brașov I	Brașov II	Brașov III	Hunedoara	Sălaj	Arad	Zărnești	Mediaș	Oradea	Lugoj	Abrud	Sibiu	Caransebeș	Blaș
1881					52									
1882					113									
1885					44									
1887				264	60									
1888					—	231								
1890					60	175								
1900														
1901			116											
1902	124								23					133
1903	115													
1904	110	87									500			
1905	135													132
1906			125				40—60			160				
1907							56							
1908	149													
1909	147													
1910	146													
1911				247									146	
1912	132											202		
1913	140											191		
1914	163													

Brașov I — Reuniunea femeilor române din Brașov

Brașov II — Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea și înfrumusețarea bisericii din Brașovul Vechi

Brașov III — Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văduvelor sărace din Brașov

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORICUL ȘCOLILOR ROMÂNEȘTI DIN SUDUL BIHORULUI (1870—1918)

de
NICOLAE ȚUCRA

Școlile românești din sudul Bihorului, ca și cele de pe întreg teritoriul Transilvaniei, au contribuit la formarea conștiinței naționale, la educarea a numeroase generații în spiritul unui autentic patriotism. Ele s-au manifestat ca factori activi ai vieții noastre sociale și culturale, într-o vreme când tendințele de deznaționalizare ale guvernanților statului dualist austro-ungar deveniseră extrem de presante. Cunoașterea istoricului acestora constituie, așadar, un deziderat științific de o stringentă actualitate. Am încercat să răspundem — desigur parțial — la acesta, investigând unele fonduri documentare inedite, din care am extras o informație pe care o considerăm utilă pentru configurarea unei imagini adevărate a școlilor românești din sudul Bihorului în perioada dintre 1870—1918.

În anul 1868 se reglementează (prin lege) situația școlilor „poporale” care trec în administrarea comunelor bisericești. Deci, din școli naționale române, ele devin școli confesionale. În comitatul Bihor, școlile confesionale ortodoxe sînt repartizate celor 6 inspectorate școlare, corespunzătoare celor 6 protopopiate existente: Beiuș, Beliu, Oradea, Peștiș, Tinca și Vașcău.

Printr-o circulară, din 17 august 1870, a Consistoriului ortodox din Oradea se cerea inspectorilor școlari cercuali, care erau și protopopi (iar preoții erau directori de școli), să ia măsuri pentru participarea tuturor învățătorilor români ortodocși la conferința stabilită pentru 16 septembrie (același an), în comuna Ripa. Pentru cercul Beiuș, de care aparținea și Vașcăul, inspectorul școlar prezent la conferință a fost Vasiliu Papp. Consemnăm un element pozitiv, care a reieșit la dezbaterile acestei conferințe. Aici s-a pus problema înlocuirii învățării mecanice cu cea logică¹. Învățătorii au primit sarcina de a trece, treptat, la noua metodă de predare.

Primul an de învățămînt la Vașcău (și în localitățile sale componente), despre care dispunem de date mai bogate și mai clare este anul

¹ A.S.O., *fond Protopopiatul ortodox-român Vașcău* (în continuare: *fond Protop. ort. rom. Vașcău*), dos. 1/1870.

școlar 1870—1871², la sfârșitul căruia sînt consemnate următoarele informații statistice:

Nr. crt.	Localitatea	Nr. copiilor (băieți și fete) obligați să urmeze școala		Nr. copiilor care frecventează școala	
		Între 6—12 ani	Între 12—15 ani	Între 6—12 ani	Între 12—15 ani
1. Vașcău		47	21	21	16
2. Bărăști		25	15	30 ³	6
3. Colești		53	19	38	19
4. Cîmp		61	44	44	29
5. Vărzarii de Jos		28	16	15	—
6. Vărzarii de Sus ⁴		—	—	—	—
Total		214	115	148	70

În iunie 1871, în localitățile menționate mai sus populația era următoarea: Vașcău 500 de locuitori, Bărăști 385, Colești 512, Cîmp 776 și Vărzarii de Jos 453, în total 2 626 de locuitori.

Documentul cercetat ne furnizează și alte realități interesante din viața școlilor din această parte a județului.

La Vașcău, școala (care funcționa încă din anul 1777, cînd îl avea ca învățător pe Ioan Popovici⁵) dispunea de un edificiu propriu (neluat în arendă), în stare bună, de care aparținea și comuna Bărăști (ca filială). Localul școlar era prevăzut cu 2 camere („chilii” pentru învățătură), avînd lungimea și lățimea de cîte 3 orgii (stînjeni), iar înălțimea de 9 „țufi”. Sălile de învățătură erau „sănătoase” și „luminoase”. Școala era dotată cu 5 scaune lungi, 1 tablă neagră de scris și o mașină de socotit („comput”). Nu existau „figuri” din istoria naturală, iar de aparate pentru fizică sau pentru altă disciplină nici nu era vorbă. Nu exista nici catedră pentru învățător. Lipseau hărțile, globurile și alte materiale didactice. În clasă, fetele stăteau pe scaune separate de băieți. Acest inventar, sumar schițat, ne dă, totuși, o imagine vie a ceea ce însemna dotarea unei școli, dintr-o localitate de categoria I, vechi tîrg și centru („oppidum”), recunoscută oficial ca școală „districtuală”, la care veneau să învețe carte și copiii din mai multe sate din apropiere. Nivelul general de cunoștințe era reflectat de programa de învățămînt. Iată disciplinele predate în acest an: citirea și scrierea română (cu litere latine și chirilice); citirea și scrierea germană; religia și morala; aritmetica și cunoașterea măsurilor; gramatica română; cîntarea și alte ritualuri bisericești. Din lipsă de

² Idem, *fond Episcopia română-ortodoxă Oradea* (în continuare: *fond Ep. rom. ort. Oradea*), dos. 58, f. 401—402, 405—406, 419—422.

³ În acest număr sînt cuprinși și copiii care învață acasă („privat”), precum și cei care frecventează școala în altă parte.

⁴ Nu figurează în documentul pe acest an, fiind o filie a localității Vărzarii de Jos, unde se afla școala pentru ambele localități.

⁵ A.S.O., *fond Episcopia greco-catolică Oradea*, dos. 1036, f. 1—2 (În anul 1780, Ioan Popovici, învățătorul școlii românești din Vașcău, trimite episcopului de Oradea un memoriu — și lista celor 22 de copii ce-i învață —, în care arată că în cei 3 ani de cînd servește la această școală duce o viață grea împreună cu copilul și soția, abia rezistînd „de pe o zi pe alta” și cere să i se dea o „recompensă” pentru munca sa).

manuale școlare, în acest an (1870—71) nu s-au predat geografia și istoria patriei, elemente de fizică și istoria naturală, apoi economia practică a grădinaritului, compendiu de drepturi și datorii civile și gimnastica cu privire la exercițiile militare. Învățătorul școlii, Simion Răchițeanu, era de 60 de ani, avea studii preparandiale și era definitiv. Salariul lui era de 130 fl.v.a. în bani. Avea grădină și alte produse, precum și lemne de foc. Era și cantor. Catihetul local era Alexandru Nica, preot, iar directorul local de școală era Nicolae Băruța. În acest an școlar, cursurile au durat 10 luni. S-au aplicat amenzi școlare părinților care nu și-au trimis cu regularitate copiii la școală, anume câte 50 cr., în total 12 fl., în urma cărei măsuri „pruncii au umblat mai regulat la școală”. În acest an, școala avea un fond de 300 de fl., care erau administrați de Nicolae Băruța.

La Colești, edificiul școlii se afla în stare corespunzătoare, în arendă. Avea o singură încăpere („chilie”) pentru „prunci” și pentru învățător, care era luminoasă. Școala era dotată cu 3 scaune lungi, câteva table pe pereți (fixate), 5 abecedare, 3 legendare, 3 exemplare din compendiu de drepturi și datorii civile, 1 catehism (manual de religie, sub formă de întrebări și răspunsuri), 1 istorie biblică. Din lipsă de scaune, fetele și băieții stau împreună. S-au predat următoarele obiecte de învățământ: citirea și scrierea română (cu litere latine și chirilice), citirea și scrierea maghiară și germană, aritmetica cu cifre, dar, la cunoașterea măsurilor nu s-a ajuns; s-au mai predat gramatica română, economia practică, compendiu de drepturi și datorii civile, iar gimnastica cu privire la exercițiile militare nu s-a predat, nefiind de acord părinții cu predarea acestei materii de învățământ. Învățătorul local era Ioan Suciu, de 28 de ani, căsătorit și având 3 copii; era preparandist absolut, de un an la Colești. Avea casă, grădină, bani 100 fl., 5 cîble de grîu, 5 de porumb și 6 orgii lemne de foc. Catihetul local era George Teaha, iar directorul școlii tot George Teaha se numea. Prelegerile s-au ținut regulat, timp de 8 luni, cu rezultate destul de bune. Comitetul parohial se dovedește nereceptiv și indiferent față de problemele învățămîntului, încît, în loc să-i determine pe părinți să-și trimită „pruncii” la școală, îl persecută pe învățător pentru activitatea lăudabilă ce o depune pe ogrorul școlii. Judele satului lucra împotriva intereselor școlii, mai mult chiar, încasa de la comună salariul învățătorului, dar nu-l mai preda acestuia. Totuși, în acest an, satul avea procurate materialele necesare edificării unui nou local de școală și dispunea de un fond bănesc de 476 fl. 38 cr., din care 460 fl. pe bază de împrumut național prin obligațiuni, pentru schimbarea cărora erau îndeplinite toate formele cerute.

La Cîmp, școala funcționa tot pe bază de arendă. Și aici, edificiul școlii avea o singură încăpere, „svîntată, sănătoasă și vederoasă”, care era destinată atît pentru elevi, cît și pentru învățător. În dotarea școlii se aflau 4 scaune lungi și 1 tablă neagră de scris. Din lipsă de scaune suficiente și aici fetele stăteau împreună cu băieții. În predarea obiectelor s-a pus accent pe aritmetica cu cifre și din cap (exerciții de calcul mintal), pe religie și morală, pe cîntări și ritualuri bisericești și pe economie practică. Învățător local era George Popa, de 24 de ani, căsătorit, avînd un copil. Era preparand absolut, provizoriu, fiind de un an la Cîmp. Avea locuință și grădină școlară și primea pentru munca sa 107 fl., 5 cîble de grîu și 5 de porumb, fuioare și 6 orgii de lemne de foc. Catihet local era

George Teaha, care îndeplinea și funcția de director local. Cursurile școlare („prelegerile“) s-au ținut doar 4 luni, atât din cauza învățătorului, care nu și-a făcut conștiincios datoria, cât și din cauza lipsei de interes pentru școală a comitetului parohial local. Cea mai bună frecvență școlară a fost cea de pe aprilie: 48 de elevi între 6 și 12 ani și 23 între 12 și 15 ani. Totuși, în acest an erau terminate pregătirile („preparativele“) pentru construirea unei școli noi. Fundația era deja pusă și se sconta, ca noul local să fie ridicat pentru viitorul an școlar. Cu ocazia examinării „pruncilor“, la sfârșitul anului școlar, s-a constatat că aceștia abia cunoșteau rugăciunile și numai câțiva puteau scrie numerele; în rest, aproape nimic. Preotul local nu se gîndea la catehizare.

La *Vărzarii de Sus* nu era școală în acest an școlar, fiind o filială („filie“) la *Vărzarii de Jos* (cum era și *Sîrbeștii*; deci copiii acestor 2 sate urmau școala la *Vărzarii de Jos*).

Prin urmare, la *Vărzarii de Jos* exista o școală proprie, nearendată, cu 1 sală de clasă, corespunzătoare, lungă de 2 $\frac{1}{2}$ orgii, lată de 2 orgii și înaltă de 1 $\frac{1}{4}$. Și aici sala era destul de „svîntată și sănătoasă“. Era dotată cu 3 scaune lungi și o tablă de scris. Fetele învățau împreună cu băieții. Din octombrie pînă în iunie, școala a fost frecventată de un număr variabil de elevi: 3—16, între 6 și 12 ani și nici unul de la 12 la 15 ani. Materii predate: citirea și scrierea română, limbile maghiară și germană, religia și morala, aritmetica cu cifre și „din cap“, cîntarea și alte ritualuri bisericesti. Învățător local era Nicolau Mone, de 31 de ani, căsătorit și avînd 1 copil. Era preparand absolut și învățător interimar, de 12 ani la *Vărzarii de Jos*. Deducem, așadar, că, în această localitate exista o școală românească de confesiune ortodoxă în anul școlar 1859—1860, ceea ce nu exclude posibilitatea ca vechimea ei să fie și mai mare. Această ipoteză este valabilă și pentru celelalte școli tratate. De fapt, la *Vaşcău* (după cum am arătat mai sus), încă din anul 1777 funcționa o școală românească. Salariul învățătorului N. Mone consta din 42 fl., locuință liberă (cu grădină) și 3 orgii lemne de foc. Catihetul local era Demetriu Cristian. Dacă învățătorul ținea cu regularitate prelegerile, catihetul local n-a venit niciodată să-și țină orele de catehizare.

Trecînd în revistă stadiul unor școli din partea *Vaşcăului* (în anul școlar 1870—1871), în multe cazuri cu o singură încăpere, în care învățau elevii și tot acolo trebuia să locuiască și învățătorul cu familia sa, în condițiile în care școlile erau lipsite de mobilierul și materialul didactic necesar și în care pregătirea și retribuirea învățătorilor lăsa foarte mult de dorit, nu este de mirare că, uneori, nivelul de cunoștințe al celor care treceau prin școală era scăzut. Se poate, totuși, aprecia efortul populației românești de a-și construi și susține, în împrejurări atât de vitrege, școlile de care avea nevoie.

La data de 28 august 1873⁶, învățătorul docinte Simeon Răchițeanu de la școala românească din *Vaşcău* trimite Consistoriului român ortodox din Oradea o plîngere, în care menționează că, de 19 ani, de cînd servește cele 2 localități (*Vaşcău* și *Bărăștii*), ca învățător și cantor bisericesc, a avut un salariu mic și nici pe acesta nu l-a primit cu regularitate. Locuitorii din *Vaşcău* mereu i-au promis că-i vor da pămînt de 2 care de fîn, dar

⁶ Arh. Șc. gen. *Vaşcău*, fond *Corespondență școlară*, 1873, f. 501/100.

încă nu i-au dat. Cei din Bărăști, văzînd că n-a fost plătit din partea celor din Vașcău decît pe 2 ani, nu s-au mai învoit nici ei să-i plătească mai departe. De la Bărăști trebuia să primească 8 fl. pe an, iar de la Vașcău 10 florini. El cere acum să se dispună celor 2 comune ca să-i achite sumele restante, precum și drepturile ce i se cuvin pentru cantorit.

La 20 septembrie 1874, într-o circulară trimisă de Consistoriul ortodox din Oradea slujitorilor școlii, printre altele, se sublinia importanța științei de carte prin cuvinte ca acestea: „...învățătura, care singura este baza și temelia fericirii omului, ...este mai presus de toate alte bunătăți pămîntești, pentru că orice drepturi și bunuri pămîntești ar poseda omul cel fără învățătură, mai curînd sau mai tîrziu le-ar pierde. ...Toți care voiesc ridicarea poporului nostru din decadență, toți care doresc ca pămînturile poporului, vetrele noastre strămoșești... să nu devină și mai departe în mîini străine, nu le pot mai bine ajuta decît luminîndu-l și făcîndu-l să cunoască folosul și bunătățile învățaturii“. Circulara cerea inspectorilor cercuali de școli să urmărească cu atenție cum se țin prelegerile, punctualitatea învățătorilor la ore și seriozitatea cu care se ocupă de elevi. Preoții primesc directive pentru a asigura frecvența copiilor la școală, ca „toți pruncii harnici de la 6—12 ani și de la 12—15 ani să se conscrie... cei dintîi pentru introducere în școala ordinară de toate zilele, iar cei din urmă pentru introducere în școala de repetițiune“. În cazul cînd unii elevi nu vin la școală din primele zile ale anului școlar, preotul va chema la el părinții și le va explica importanța școlii și, dacă totuși vor continua să absenteze, îi „va dojeni și mai aspru“. În cazul că nici după aceea nu se vor prezenta la școală, învățătorii vor întocmi „listele de lenevire“ și le vor preda directorului local. Lunar vor trebui să raporteze aceste cazuri inspectorului cercual de școli. În cele mai multe cazuri, preoții erau și învățători. Atît pentru întreținerea școlii confesionale, cît și a bisericii exista un singur buget.

Tot în anul 1874, prin pretorul cercual al Vașcăului, George Domșa, se vinde la licitație publică edificiul școlii din Vărzarii de Jos. Numitul pretor trebuia să păstreze atît banii încasați prin licitație, cît și alte sume încasate de el pentru vînzarea unor loturi de pămînt mai multor locuitori din Sîrbești, Vărzarii de Jos și cel de Sus. În anul 1875, Petru Bogdan, inspector școlar pentru cercul Vașcău, inspectează școala din Vărzarii de Jos. Cu acest prilej constată că pretorul G. Domșa, sub pretextul păstrării sumelor încasate și augmentării acestui fond, mai contractează și un împrumut de la stat, astfel că acesta trebuie să depună în contul școlii din Vărzarii de Jos suma totală de 304 fl. 57 cr., pentru a se putea trece la construirea unei școli noi. Inspectorul școlar sesizează cazul organelor competente. Urmează numeroase cercetări și plîngerî împotriva pretorului. Comitatul Bihor nu se grăbește să ia măsuri. Abia în 1877 dispune ca pretorul în cauză să verse sumele sustrase, pentru a se putea construi la Vărzarii de Jos o școală nouă. Rezolvarea cazului se mai tîrăgănează, fiindcă nici în anul 1879 nu era complet rezolvat⁷.

Printr-o circulară din anul 1876 a Consistoriului ortodox din Oradea se transmiteau dispoziții categorice, că nimeni nu putea fi hirotonit ca preot pînă nu dovedea că a îndeplinit funcția de învățător cel puțin 2 ani înainte de a deveni preot.

⁷ A.S.O., fond *Protop. ort. rom. Vașcău*, 1877, Act nr. 985.

La sfârșitul fiecărui an școlar se organizau examene publice cu elevii, la care participau părinții acestora, reprezentanții unor organe locale și persoanele care susțineau școala și se interesau de bunul ei mers. Inspectorii cercuali de școli erau obligați să participe la cât mai multe examene, iar acolo unde nu pot să trimită delegații corespunzători, care să poată raporta numărul de elevi care au dat răspunsuri, pentru fiecare calificativ folosit (lăudabil, bun, îndestulător și neîndestulător) și la fiecare materie de examen. În vederea examenului care trebuia să aibă loc la sfârșitul anului școlar 1877—78, conform dispozițiilor organelor de învățământ, în colaborare cu cele administrative s-au făcut mari pregătiri. Școala n-a avut decît de cîștigat, fiindcă organele locale ale administrației, în multe locuri, au reușit să pună la punct localurile de școli (reparații, împrejmuiri etc.), încît acestea aveau acum un aspect mult schimbat în bine, în comparație cu situația existentă pînă atunci⁸. La un astfel de examen ținut la Vașcău, la sfârșitul anului școlar 1898/99, s-au consemnat următoarele rezultate la elevii examinați: 11 băieți și 19 fete. La băieți: 3 calitative „îndestulător“, 6 „bun“ și 2 „lăudabil“; la fete: 3 calitative „îndestulător“, 12 „bun“ și 4 „lăudabil“⁹.

Din cauza condițiilor de viață foarte grele, de multe ori țăranii erau puși în situația critică de a renunța la școală și învățător (numai pe cheltuiala unui singur sat). În felul acesta se ajunge ca locuitorii din 2 sate apropiate să se asocieze, ca împreună să susțină o școală și un învățător. Așa, de exemplu, în 1878, locuitorii din Șuștiu se adresează celor din Sîrbești ca să accepte să-și trimită copiii la școală la ei, la învățătorul Ioan Costea, obligîndu-se ca să contribuie la salarizarea susnumitului învățător cu 40 fl. anual, în bani și cu 1 stîngen de lemne de foc pentru încălzitul școlii. Comunele Cîmp și Colești trimit, în 1885, Consistoriului ortodox din Oradea un memoriu, cerînd „una și aceeași școală“¹⁰ pentru „poporenii“ lor. În anul următor, cele 2 localități primesc aprobarea cererilor de „împreunarea comunelor Cîmp și Colești la una școală“. Astfel de aprobări au fost comunicate și pentru alte sate: Briheni cu Șuștiu; Vărzarii de Jos cu cel de Sus etc.

Plîngerile învățătorilor pentru neprimirea la timp a lefurilor, așa mici cum erau, și pentru greutățile mari ce le întîmpină pentru a-și menține existența se țineau lanț. Învățătorul docinte Ioan Popovici de la Sohodol de Vașcău, în 1878, se plîngea inspectorului școlar cercual, că are mult de suferit nu numai pentru că nu este plătit la timp pentru munca sa, dar și pentru faptul că școala nu mai este sprijinită de nimeni, că toate solicitările ce le-a făcut „antistiilor comunale“ și epitropilor bisericești au rămas fără rezultat, că școala a ajuns în „paragină“, fără să mai fie reparată și fără lemne de foc. Mai mult chiar: scîndurile de la școală au dispărut, geamurile au fost distruse, părinții nu-și trimit „pruncii“ la școală, iar „listele de lenevire“ le-a întocmit și înaintat, dar nimeni nu le-a luat în seamă. Se mai plînge că, de cîțiva ani, cursurile școlare le ține la el acasă și n-a pretins de la nimeni nici o arendă și nici nu pretinde, decît să vină copiii la școală¹¹. În încheiere, își exprimă

⁸ *Ibidem*, dos. 3, Act nr. 360/26 mai 1878.

⁹ *Ibidem*, dos. 18, Act nr. 48/13 iunie 1899.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 8, Act. nr. 775/16 februarie 1885; Act. nr. 1028/7 decembrie 1885.

¹¹ *Ibidem*, Act. nr. 879/3 ianuarie 1879.

dorința ca „umilita rugare, ce o trimit acum, foarte mult aş vrea să fie auzită, nu ca pînă astăzi“. Erau foarte dese cazurile de plîngeri ale învățătorilor și preoților adresate Consistoriului ortodox din Oradea pentru neprimirea la timp a drepturilor lor materiale. Consistoriul (de la Oradea), organele școlare încercau să rezolve (împreună cu organele administrative) problemele mai importante. Inspectorul școlar cercual de Beiuș intervine (în 1878) la „antistiile comunale“ din raza cercului său, pentru ca acestea să asigure la timp plata salariilor învățătorilor și preoților, precum și frecvența elevilor la școală, curățenia, întreținerea și reparațiile ce erau necesare la școli. Cu toate acestea, măsurile luate de „antistiile comunale“ erau aproape inexistente. Învățătorul docinte Nicolae Bortoșiu din Cărpinet se plîngea (în 1881) organelor superioare că n-a primit nici un crucer pentru diurna și deplasările sale la conferințele învățătoresți la care a participat între 1875 și 1880. Ține să precizeze că, dacă nu va primi aceste drepturi, nu va mai participa la nici o conferință la care va fi chemat¹².

Toate școlile primesc dispoziții ca, începînd cu anul școlar 1879/80, să introducă predarea limbii maghiare (în mod obligatoriu), iar pe viitor nici un învățător care nu cunoaște limba maghiară nu va putea primi diploma („testimoniu“) necesară¹³. În 1885 se precizează că învățătorii români care nu absolvă cursul de limba maghiară pierd valabilitatea „testimoniului“ ce-l au și numai în cazuri bine motivate mai pot obține o prelungire de un an.

În vederea deschiderii anului școlar 1881/82¹⁴, episcopia Aradului se adresează tuturor slujitorilor de școli ca să asigure, din timp, reparațiile, curățenia și aprovizionarea școlilor cu lemnele de foc, iar în sălile de cursuri să existe mese, scaune și table de scris, să aibă „mape“, globuri etc. Preoții să-și facă datoria de a asigura frecvența școlară. Biserica sau școala să suporte costul manualelor școlare pentru copiii părinților fără posibilități materiale, iar pentru ceilalți elevi, acest cost să fie suportat de părinți.

În anul 1883, preotul Vasile Popa din Poienii de Jos se adresa inspectorului cercual de școli Vascău¹⁵, pentru a lua măsuri ca școala de acolo să fie pusă la punct, iar copiii săraci să fie ajutați, „fiindcă nu au nici haine pe ei“. Tot în acest an, judecătoria pretorială din Vascău primește „umila cerere“ a învățătorului Petru Popa din Seghiște, care solicită judecarea pricinii cu „poporenii“ săi pentru neplata salariului și neprimirea grîului și a lemnului de foc cuvenite (în 1882: grîu=6 vici și cota de lemne care, împreună, valorau 50 fl.).

În același an (1883), salariile învățătorilor din Vascău și localitățile sale componente erau următoarele: Simeon Răchițeanu (Vascău-Bărăști): 150 fl., 12 cîble de „bucate“ și 6 st. lemne de foc; George Popa (Cîmp): 105 fl., 10 cîble de „bucate“ și 6 orgii lemne de foc; George Mone (Colești): 100 fl., 8 cîble „bucate“ și 6 orgii lemne (funcționa în acest an și la Briheni); Emanuil Popovici (Vărzarii de Sus): 80 fl., 8 cîble „bucate“ și 6 orgii lemne; Petru Gavra (Vărzarii de Jos): 80 fl., 8 cîble „bucate“ și 6 orgii lemne de foc. Observăm că salariul era diferențiat în funcție de pregătirea

¹² A.S.O., fond Consistoriul eparhial ort. rom. Oradea, Act nr. 58/11 mai 1881.

¹³ *Ibidem*, Act nr. 840/1880.

¹⁴ *Ibidem*, Act nr. 1826/16 august 1881.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 6, Act nr. 38/1 noiembrie 1883; Act nr. 1005/12 septembrie 1883.

și vechimea în învățămînt, dar și după aprecierea de care se bucura fiecare în fața comunităților satești¹⁶.

Tot în acest an se primesc dispoziții prin care învățătorii și preoții care se prezentau la concursul pentru ocuparea unor posturi în învățămînt trebuiau să fie examinați și din cunoștințele agricole¹⁷ (pomicultură și horticultură). Comunele au primit ordin să pună la dispoziția acestora loturi de teren corespunzătoare în locuri vizibile, pe unde oamenii au trecut. La rîndul lor, învățătorii și preoții erau obligați să lucreze loturile, pentru a fi model în fața locuitorilor, ca aceștia să ia exemplu de la ei și să treacă la aceste ocupații aducătoare de venituri. Cei care nu posedau cunoștințele necesare erau chemați periodic la cursuri speciale de pregătire, de cîte o săptămînă.

La 12 octombrie 1884, pentru postul de învățător devenit vacant la Vașcău se ține concurs, la care participă 2 candidați. Cel care reușește și este numit ca învățător nu este altcineva decît Vasile Sala, care, de fapt, se bucura de multă simpatie, iar mai tîrziu, prin întreaga sa activitate, va deveni o figură luminoasă de învățător și folclorist în această parte a Bihorului.

Tot în acest an, Consistoriul ortodox din Oradea anunța toate școlile din subordine ca să ia grabnice măsuri profilactice în vederea prevenirii holerei, care se apropia de acest colț al județului. Se urgenta curățenia și dezinfectia școlilor, igiena copiilor și a comunelor, iar, dacă va fi cazul, chiar închiderea școlilor.

În anul 1885 se cerea inspectorului școlar pentru tractul Vașcău să cerceteze și să raporteze, luînd declarații scrise de la cei 11 învățători (din acest tract), care au obținut rezultate „neîndestulătoare” la examenul public (cu elevii) din iunie 1884 — printre care se numărau: Ioan Suciu (Colești-Briheni), Georgiu Popa (Cîmp), Petru Gavra (Vărzarii de Jos) și Ioan Popovici (Sohodol) — și să facă propuneri de sancționare.

Paralel cu lucrările conferinței învățătoresci din august 1885, ținută la Vașcău, s-a desfășurat și un curs cu învățătorii suplinitori. Lectori la acest curs au fost numiți doi dintre învățătorii bine cotați în partea locului: Vasile Sala de la Vașcău și Nicolae Chișu de la Criștior.

Pe data de 23 aprilie 1886, pe lângă fiecare inspector cercual de școli (protopresbiter) se instituie funcția de subinspector școlar. Instrucțiunile precizau că alegerea subinspectorilor școlari „să nu fie mărginită la cler . . . , să fie luați subinspectorii dintre toți bărbații de calificățiune . . . ”¹⁸. Localitățile din raza protopopiatului Vașcău (care erau gr. ortodocse) au fost împărțite în 3 cercuri școlare subinspectorale: Cercul nr. 1, subinspector școlar Vasiliu Papp, cuprindea 26 de comune (Rieni, Sudrigiu, Cusuiș, Lazuri de Beiuș, Hinchiriu, Tărcăia, Mierag, Totoreni, Răbăgani, Dumbrăvani, Broaște, Brădet, Gurani, Cociuba, Pietroasa, Poienii de Sus, Poienii de Jos, Săud, Ferice, Nantești, Lelești, Șebiș, Belegeni, Țigănești, Drăgănești și Beiuș); Cercul nr. 2, subinspector școlar Ioan Coroi, cuprindea 15 comune (Cîmp, Colești, Sohodol, Călugări, Criștior, Poiana de Vașcău, Săliște de Vașcău, Leheceni, Cărpinet, Vărzarii de Sus, Vărzarii de Jos,

¹⁶ *Ibidem*, dos. 162; *Conscrierea școlilor care aparțineau de Inspectoratul Beiușului*, Act nr. 475/martie 1883.

¹⁷ *Ibidem*, Circulara nr. 1637/30 iulie 1883.

¹⁸ *Ibidem*, *fond Protop. ort. rom. Vașcău*, dos. 9, Act 530/14 din 26 iulie 1886.

Suștiu, Briheni, Bărăști și Vașcău) și Cercul nr. 3, din care făceau parte 13 localități (Sîrbești, Lunca, Hotar, Băița, Finațe, Cîmpani, Hîrsăști, Seghiște, Chișcău, Valea Neagră de Jos, Ștei, Petrileni și Ghighișeni). Subinspector școlar la acest cerc era Andru.

Din 1887 școala românească din Vașcău funcționa cu 3 clase, avînd un total de 52 de elevi. Începînd cu anul școlar 1900—1901, școala funcționa cu 4 clase, avînd 46 de elevi, iar în anul școlar 1903/04 avea 5 clase, cu un total de 69 de elevi, pentru ca, peste 3 ani (1906/07), școala să aibă 6 clase, cu un total de 70 de elevi. În general, școala se menține cu același număr de elevi și clase pînă în anul 1921 (octombrie 3), cînd școlile confectionale trec la statul român¹⁹.

Situația materială a învățătorilor continuă să fie tot mai grea. An de an salariile rămîneau neachitate. Întreținerea familiei devenise îngrijorătoare. Ioan Suci de la Colești ceruse să fie mutat la Lunca, fiindcă de 2 ani nu-și mai primise drepturile sale, în bani, și în natură, iar învățătorul Nicolae Ciura de la Vărzarii de Sus, ajuns la grea cumpănă, ceruse inspectorului școlar cercual să-i aprobe abdicarea din funcția neîndeplinită, din cauză că — spune el — „salariul învățătoresc este de tot neînsemnat, din care nu pot a mă susține“.

În 1888, învățătorul Vasile Sala, aflat la grea strîmtorare materială, trimite inspectorului cercual al școlilor o jalbă patetică, în care descrie situația de-a dreptul îngrijorătoare în care se afla. „Am ajuns un muritor de foame — spune el —, am o datorie de vreo 300 de florini“, și nu mai știe la cine să se adreseze pentru a-și încasa salariul, pentru care a muncit cînstit. Apoi, continuă: „A suferi e o virtute, dar a suferi prea mult, oare nu-i păcat? Vă rog mai faceți ceva în interesul meu, căci sînt de pustiit cu astfel de nepăsare ce mi se dezvoltă din toate părțile! ... Astfel se îngrijesc ai noștri de a susține școala românească greco-ortodoxă din Vașcău, cînd văd cu toții prea bine cum ne amenință celelalte școli“. Îl roagă pe inspector ca să-l înțeleagă și să nu-i ia în nume de rău, dacă „poziția critică“ în care se află îl va împinge să se adreseze „mai marilor noștri“, pentru a-i cunoaște cît mai bine păsurile și a-i întinde o mîină de ajutor. În încheiere, spune că așteaptă „cu toată căldura“ răspuns, că mai mult nu poate să sufere, deoarece datoriile ce le are prin comună nu le poate plăti decît din salariu, pe care de altfel nu-l primește.

La sfîrșitul anului școlar 1889/90, pe raza Inspectoratului școlar cercual Vașcău au fost premiați, pentru activitatea școlară rodnică, învățătorii Vasile Sala, Ioan Pinter și Georgiu Neag. Fiecărui i s-a acordat suma de 8 florini. În schimb, pentru activitate nesatisfăcătoare au fost admonestați următorii învățători: Georgiu Bortoșiu, Ioan Grecu, Teodor Grecu, Ioan Coste, Moise Bogdan, Dimitrie Sudrigeanu, Ioan Siga, Petru Căvra și Mihai Popovici²⁰.

În anul 1894, inspectorul cercual de școli primește dispoziție²¹ să cerceteze și să raporteze cauza pentru care învățătorul Vasile Sala (atît de mult apreciat) n-a obținut rezultatele dorite la predarea limbii maghia-

¹⁹ N. Firu, *Date și documente referitoare la istoricul școlilor românești din Bihor*, Arad, 1910, p. 37.

²⁰ A.S.O., fond Consistoriul eparhial ort. rom. Oradea, dos. 11, Act nr. 822/13 august 1890.

²¹ *Ibidem*, dos. 14, Act nr. 993/9 august 1894; Act nr. 1118/31 august 1894.

re, pentru a se lua măsuri în consecință, dar „istețul“ învățător află repede despre ce este vorba și dejoacă scopul anchetei ordonate. În câteva zile, trimite o plîngere (de data aceasta, direct Consistoriului de la Oradea), prin care cere să i se achite salariul restant, în sumă de 158 fl., 63 cr., precum și diurnele restante pentru participarea sa la reuniunea distric-tuală, în sumă de 30 fl., v.a., ceea ce încurcă socotelile privind anchetarea sa. Se dă o nouă dispoziție: să se raporteze care este cauza pentru care un învățător fruntaș, cu o familie numeroasă și greu de întreținut, nu-și primește drepturile sale materiale?

Pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, adunarea congregațională a comitatului Bihor stabilește o serie de probleme privind viața școlilor românești, între care planul de învățămînt punea un accent sporit pe economia cîmpului, mai multă seriozitate la lucrările agricole de pe loturile și gră-dinile școlare. Constatînd că poporul ține prea multe sărbători „legale și nelegale“, că pămîntul rămîne aproape nelucrat, congregațiunea hotărăște reducerea sărbătorilor legale (de fapt, a mai adus asemenea hotărîri și mai înainte: în 1786 și 1816) și sancționarea celor care vor mai sărbători și alte zile²².

Într-un document²³ al bisericii ortodoxe din Vașcău se menționează că în anul 1900 școala românească din această localitate a fost renovată radical, inclusiv acoperișul. Din lista de cheltuieli prezentată de Maxim Nonu, episcopul de atunci, rezultă că s-a cheltuit pentru școală suma de 234 de coroane și 85 de fileri.

În anul 1902, locuitorii de la Vărzarii de Sus intervin la autoritățile școlare ca, pentru anul școlar ce urmează, să-l aibă ca învățător pe Teodor Grecu, care să fie și cantor bisericesc, obligîndu-se să-i achite un salariu anual de 140 fl.v.a. și să-i dea 2 bucăți („derabe“) de pămînt pentru ceva semănătură la Grind și cîte un car cu lemne de foc de la fiecare om cu boi, care le va primi la fiecare 3 luni. La rîndul său, numitul învățător se adresează inspectoratului școlar, arătînd că este obligat să se mute de la Vărzarii de Jos (unde funcționa pînă atunci) la cel de Sus, fiindcă la Vărzarii de Jos comitetul școlar și cel parohial nu s-a îngrijit să acopere școala, să-i mărească „chilia“ de locuit, dar cîrciumă mare au putut să facă și să-i rămînă restanțieri cu „plata învăătorească“ de vreo 140 coroane, deci trebuie „să mă mut la Vărzarii de Sus — spune el —, unde nu mă plouă și nu mă ninge“.

Pentru lărgirea și aplicarea cunoștințelor agrare în școli se iau măsuri tot mai hotărîte. Din anul 1903, toate școlile sînt obligate să aibe grădini școlare cît mai bine cultivate, iar învățătorii trebuie să țină lecții practice cu elevii și să lucreze cu ei lotul școlar. Toți elevii trebuie să învețe practic grădinăritul și pomăritul și să cultive și acasă pomi fructiferi.

La 16 noiembrie 1905, primarul Nicolae Frenț Todan și preotul Ioan Coroi (ambii din Vașcău) împart elevilor săraci de la școala românească din această localitate daruri (îmbrăcăminte și încălțăminte) colectate de la locuitorii cu posibilități materiale de acolo²⁴.

²² N. Fîru, *op. cit.*, p. 33—34.

²³ A.S.O., *fond Protop. ort. rom. Vașcău*, dos. 22, Act nr. 228/1 septembrie 1902.

²⁴ Arh. Șc. gen. Vașcău, *Anuarul pe an. șc. 1905—1906*, p. 23; *Anuarul pe an. șc. 1906—1907*, p. 75.

Printr-un ordin circular al Consistoriului diecezan româno-ortodox din Arad, din anul 1911, învățătorii trebuiau să țină conferințe în fața sătenilor despre avantajele agriculturii moderne, renunțându-se la „plu-găritul învechit“, apoi să-i lămurească despre rolul „tovărășiei“ și calitatea produselor, despre „procurarea în comun a semințelor, a mașinilor, ba și a vitelor de rasă...“, cerându-le totodată mai multă preocupare pentru stimularea țăranilor române în îndeletnicirea lor de țesături și cusături cu un gust artistic²⁵. Nu peste mult timp, în cursul lunii ianuarie 1913, la Vașcău se organizează o frumoasă expoziție etnografică, unde au fost expuse lucrări de mână, țesături și cusături naționale, costume, șorturi, perne, scoarțe, acoperitoare de tavă, șervete, fugate, perdele, abaje etc. Expoziția a fost aranjată cu concursul învățătoarei din Vașcău, Maria Cosma. S-au distribuit premii în valoare de 55 coroane și 40 broșuri din biblioteca „poporală“.

Învățătorii școlii românești din Vașcău, care au funcționat în ultimii ani ai perioadei la care ne-am referit (1870—1918), au fost: Ioan Coroi (1884), Vasile Sala (1884—1913), Maria Cosma (1912—1920) și Petru Coroi (1913—1919).

Începînd cu anul 1914 nu se produc schimbări deosebite în viața școlii românești. Încleștarea popoarelor în primul război mondial aduce și învățămîntului prejudicii: mobilizări (învățători trimiși pe front și școli închise), sărăcie, mizerie, foamete.

Privind evolutiv școala românească din această parte a țării, pînă la desăvîrșirea unității noastre naționale (1918), nu putem să nu ne gîndim cu admirație la toți acei predecesori care n-au lăsat ca să se stingă făclia culturii în satele noastre; la acei „poporeni“ care, văzîndu-se în impasul de a nu mai putea singuri susține școala (pentru care au luptat atît de mult) și pe învățătorul ei, se înțelegeau cu cei din satul vecin și, împreună, reușeau să nu piardă lumina de carte; sau la acei dascăli care, neprimindu-și lefurile cu anii, răbdau foame, dar „pruncii“ satului nu-i lăsaus fără carte; la dascălii care nu se dădeau bătută nici cînd „chilia“ unde învățau copiii era rece (nu erau aduse lemne sau erau geamuri sparte), fiindcă își luau de mînă „pruncii“ și-i duceau la locuința lor (dacă o aveau) și nu-i lăsaus în întunec. Deci, firul învățaturii de carte nu s-a rupt, ci, mai mult, s-a oțelit și s-a perpetuat peste ani.

²⁵ A.S.O., *fond Consistoriul diecezan gr. ort. român Arad*, Ordinul circular nr. 1254 din 23 august 1911.

DIN ISTORICUL BĂILOR TINCA

de
IUDITA CALUȘER

Județul Bihor este renumit pentru bogăția și varietatea formelor de relief pe care le deține, pentru multitudinea posibilităților pe care le oferă pentru petrecerea reconfortantă a timpului liber, dar și pentru tratarea diverselor afecțiuni. Băile Felix și 1 Mai sînt cunoscute și apreciate pentru efectul lor terapeutic încă din evul mediu, urmînd apoi în panoplia stațiunilor și a locurilor renumite și frecventate atît de oaspeți din țară, cît și de peste hotare, Stîna de Vale, peșterile Meziad și Chișcău, barajul Leș, zona montană a Padișului etc.¹.

Una dintre stațiunile climaterice bine cotate din județ, cu largi perspective de dezvoltare sînt Băile Tinca, situate pe malul drept al Crișului Negru, la 36 km sud de Oradea.

În stadiul actual al cercetărilor începuturile existenței băilor de la Tinca, ca și a cunoașterii și folosirii apelor minerale, sînt incerte. Unele indicii bibliografice greu verificabile plasează băile în proprietatea unor familii de moșieri (Köteles?), care le exploatau în interes propriu. Se atestă existența primelor construcții sub forma bărăcilor de lemn, ceea ce ne face să presupunem că aceste ape se foloseau pentru băi, însă nici consumarea apei minerale nu este exclusă datorită gustului plăcut și a culorii sale cristaline. În jurul anului 1830, Episcopia rom. cat. de Oradea care avea în stăpînire în cadrul vastului său domeniu și localitatea Tinca, cumpără și băile. Documentele deținute la Arhivele Statului Bihor ne oferă date certe în privința acestor băi începînd cu anul 1836, cînd se pune problema reparării clădirilor de către stăpînul domenal și confectionarea

¹ Laviniu Munteanu, Constantin Stoicescu, Ludovic Grigore, *Ghidul stațiunilor balneoclimatice din România*, București, 1986; Laviniu Munteanu, Sever Jurcă, Ludovic Grigore, *Băile Felix — Băile 1 Mai*, București, 1987; I. Călușer, T. Sîrlea, *Istoricul Băilor termale „1 Mai” de lângă Oradea*, în *Crisia*, 1980, p. 539—582; V. Faur, D. Cluciu, *Contribuții la cunoașterea istoricului stațiunii Stîna de Vale (1879—1890)*, în *Crisia*, 1983, p. 567—575; *Idem*, *Noi documente despre Stîna de Vale (perioada interbelică)*, *Crisia*, Oradea, 1985, p. 243—254; Mariana Săsăna, Dorel Săsăna, *Padis. Cetățile Ponorului*, București, 1985; *Bihor — Ghid turistic al județului*, București, 1979; Ioan Tămaș, *Stațiunile balneoclimatice și izvoarele termale și minerale din regiunea Crișana*, (manuscris în Arhivele Statului Bihor, *Colecția de documente*, dos. 53).

a 4 vâni de lemn². Într-un document din anul 1843 se păstrează o descriere a băilor, care erau foarte rudimentare; exista o clădire de lemn cu acoperiș de paie, avînd o cameră în care locuia arendașul, 4 camere cu vâni de lemn pentru baie, destinate oaspeților și o bucătărie cu un cazan folosit pentru încălzirea apei. Pe lângă aceasta se menționează un edificiu mai mic din lemn acoperit cu paie și compus dintr-o cameră și o încăpere pentru baie³.

Continuînd practica arendării monopolurilor feudale, noul stăpîn, Episcopia de Oradea, va proceda astfel și cu Băile Tinca. Primul contract păstrat îl menționează ca arendaș pe Bogluț Iosif în perioada 1842—1844⁴. Acesta, în iunie 1844, înainte de expirarea termenului prevăzut în contract (se arenda pe perioada ianuarie — sfîrșitul lunii decembrie sau 24 aprilie — 29 septembrie), solicită reînnoirea termenului de arendare pînă în 1847, deoarece „aici s-a construit neconținut, mărîndu-se băile cu încă 3 camere, care nu erau deocamdată mobilate corespunzător, iar beneficiul abia de acum încolo se va arăta“. Suma inițială prevăzută în contract era de 25 fl. dar, datorită investițiilor făcute, Episcopia va cere 100 fl. Bogluț Iosif se declară de acord și cu această sumă majorată, deoarece la început, cînd a luat arenda băilor, erau foarte părăginite și nu erau frecventate, acum însă au început să prospere⁵.

Documentele deținute ne permit urmărirea listei arendașilor pe perioada 1842—1887, precum și a sumelor de bani oferite, care variază între 25 fl. și 1 200 fl., ceea ce denotă și rentabilizarea acestora pe parcursul anilor⁶.

Condițiile impuse în contractele de arendare sînt aproape identice, cu mici modificări, survenite datorită unor conjuncturi de moment. Redăm conținutul contractului din anul 1851, care era valabil pe 3 ani și s-a încheiat cu arendașul Bisztriczanyi Károly, în următoarele condiții:

1. Episcopia rom. cat. de Oradea are intenția ca în primăvara anului următor (1852) să construiască în locul vechilor clădiri a băilor cu apă încălzită, o clădire mult mai mare și mai frumoasă avînd camere necesare musafirilor precum și locuință pentru arendaș. Băile se arendează sumnitului pe perioada 1852—1855 (din ziua de Sf. Gheorghe și pînă în aceeași zi) contra sumei de 400 fl. anual, în 4 rate trimestriale. În caz de neachitare a sumei stăpînul are dreptul să suspende arenda și să o dea altui arendaș la alegere sau prin licitație, sau pe baza art. XX din Legea din 1832/6 să-și recupereze banii prin execuție forțată.

2. Arendașul primește gratuit din pădurea din localitate 10 st. de lemne de foc (fără transport), restul lemnurilor necesare este obligat să le cumpere de la stăpîn la preț curent și cu bani gata.

² Arhivele Statului Bihor, fond *Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice*, dos. 3815, f. 1—2.

³ *Ibidem*, dos. 3952, f. 37.

⁴ *Ibidem*, dos. 2576, f. 115.

⁵ *Ibidem*, dos. 3801, f. 217—221.

⁶ Arendași au fost: Bogluț Iosif (1842—1847), văduva lui Kovács Ferenc (1850—1851), Bistriczanyi Károly (1851—1855), Neumanyi Károly (1855—1864), Krausz Daniel (1865—1867), Weisz Bernat (1874), Soltész Iosif (1875—1878), Demetrovics Nicolae (1878—1887), Karnáts István (1887—1888) (Arh. St. Bihor, fond *Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice*, dos. 3801, f. 219—221, dos. 3815, f. 11—13; dos. 3298, f. 10—11, 13—14, 17—18, 20—21, 25—30, 52—58).

3. La aceastăarendă se adaugă dreptul de a vinde bere și vin din ziua de Sf. Gheorghe pînă la Sf. Mihai, după această dată băuturile necesare le va procura în mod obligatoriu de la arendașul hanului de la care va cumpăra în tot cursul anului și Țuca. Arendașul mai are dreptul să vîndă în tot cursul anului fin și ovăs și să perceapă banii de la oaspeți. În permanență el își va primi oaspeții cu mîncare bună și în fiecare an pînă în ziua de 24 aprilie va stabili prețul mîncării, a unei băi (pe oră) și a unei camere pe zi — sumele fixate neputînd fi modificate în cursul anului. După ce a fost aprobată de stăpîn, lista cu prețuri se va afișa într-un loc vizibil.

4. Arendașul trebuie să se poarte cuviincios și frumos cu oaspeții — în caz contrar și după mai multe atenționări stăpînul îi poate lua arenda. La fel va proceda în cazul în care se va percepe de la oaspeți o taxă mai mare decît cea fixată legal.

5. El are obligația să păstreze ordinea și curățenia, să presare aleele cu nisip, să curețe pomii și să sădească mai mulți. Să vegheze ca în cadrul băilor să nu se producă scandaluri publice.

6. Arendașul este obligat ca în afara achitării sumei prevăzute în arendă, cu ocazia construirii noii clădiri a băilor să facă aleile după cum sînt prevăzute în proiect, să le întrețină în mod corespunzător, sîdind pe margini pomi.

7. Clădirile și toate dotările necesare se vor preda arendașului pe bază de inventar în cea mai bună stare, avînd obligația ca la încheierea perioadei de arendare să le înapoieze în aceeași stare, pînă atunci este obligat să suporte din veniturile proprii reparațiile necesare, incluzînd aici vîruirea anuală a clădirilor și curățirea hornurilor.

8. Mobilarea camerelor este obligația arendașului, neputînd avea nici un fel de pretenții de la Episcopie nici dacă noua clădire a băilor nu va fi gata definitiv pînă în aprilie.

9. Este obligat să dea în avans suma de 300 fl. care se socotește achitată cu ocazia plății ultimei rate.

10. Subarendarea sau împrumutarea arenzii este interzisă.

11. Orice conflict care ar rezulta în timpul arenzii se va soluționa pe baza art. XX din Legea din 1832/6⁷.

În cursul anului 1852 se încep lucrări la construcții de mai mari proporții, care vor continua și în următorii doi ani, investindu-se în acest scop peste 2 800 fl. Materiile prime, fiind însă de slabă calitate, se impun lucrări de reparații mai ample, care se vor desfășura în decursul anilor 1874—1875. Perceptorul domenal va încheia o convenție cu meșterul constructor din Oradea, Nagy Mihai, care se angaja ca, pînă la data de 8 mai 1874, să efectueze toate lucrările necesare, avînd nevoie pentru definitivarea lor de suma de 1 460 fl. Din situația de lucrări putem deduce că la data respectivă existau în băi clădiri însumînd suprafața de 565 st. pătrați, avînd 20 de camere pentru oaspeți, 18 vâni de baie la care se făcea acum canalizarea, 2 vâni mari cu aburi, camere separate pentru arendaș dar și pentru ospătărie, sufragerie și sală de dans. Anexate acestei clădiri existau grajdurile, spălătoria, un pavilion și un loc numit popular „moara“, unde era amplasat motorul pentru pompat apa.

⁷ *Ibidem*, dos. 3298, f. 10—11.

Pentru a avea o viziune cât mai aproape de realitate privind proporția lucrărilor efectuate menționăm o parte din cantitatea materialelor de construcție folosite: 32 cible var, 64 cible nisip, 3 000 bucăți cărămizi, 10 000 de bucăți de șindrilă aduse de la Băița, 60 de bucăți scinduri de brad etc.⁸.

Deși s-au făcut calcule și estimări care să corespundă cât mai bine realității, lucrarea definitivă va costa în total 2221 fl. S-au înregistrat surplusuri mai ales la lucrările de zidărie care vor însuma un total de 1 514 st. pătrați fiind reparate și clădirile anexe, necalculate inițial. Arendașul băilor de la data respectivă, Weisz Bernat, va achita 1 542 fl., suma urmînd a se calcula în arenda plătită episcopiei. Pentru lucrările efectuate alături de meșterul zidar Nagy Mihai, vor mai fi plătiți meșterul căldărar Treszer Andrei din Beiuș, tinichigiul Weiszlovics Adolf din Oradea și dogarul Lengyel Ede din Tinca⁹.

Odată cu efectuarea acestor mari lucrări de reparații s-au mobilat și încăperile din băi. Un inventar din 1875 descrie modul de dotare a camerelor, care erau rudimentare dar bine întreținute — astfel erau în total 17 dulapuri, 30 de paturi, 17 mese de sufragerie, 38 mese mici, 137 scaune, 35 divanuri și lavițe, 43 noptiere, lămpi, oglinzi, tablouri, candelabre, cuiere, saltele etc.¹⁰.

În anul 1887, stăpînul domenal va întocmi un inventar complet al Băilor Tinca, împreună cu toate clădirile aparținătoare, document păstrat pînă astăzi. La data respectivă clădirea băilor era de formă pătrată, avînd în partea de sud un ieșind. Peretele exterior în partea de răsărit era de 26 m, 60 cm, în nord 64 m 60 cm, în apus 36 m iar în sud împreună cu ieșindul 55 m, lățimea este de 6 m iar ieșindul avea o lungime de 23 m, 40 cm și o lățime de 8 m 50 cm. Clădirea avea fundament de piatră, ziduri din cărămidă și acoperiș din șindrilă, avînd în total 182 m, 20 cm. În ea existau 2 camere pentru arendaș, 1 cămară, 1 bucătărie mare, 1 cameră a ospătarului, 1 sală de dans, 1 sufragerie pentru servit masa, 17 camere de oaspeți avînd în față un coridor susținut de 16 stîlpi, 15 camere de baie, sală de așteptare, 2 fîntîni. Ieșindul din partea sudică a clădirii adăpostea o încăpere unde se încălzea apa, un cazan de aburi în același scop, căzi cu apă rece și un horn mare.

În aceeași clădire era locuința arendașului, formată din 2 camere, bucătărie și cămară, locuința ospătarului, sala de dans cu podium pentru orchestră, de unde se putea intra în sufragerie. În partea stîngă a clădirii, după ce se intra pe poarta principală, erau amplasate cele 17 camere de oaspeți.

În ceea ce privește camerele de baie, în primele 6 se intra dintr-un coridor închis. Camerele 2—3 și 5—6 aveau uși de comunicare. Prin ele treceau țevi care asigurau apa caldă și cea rece iar sub vâni erau canale de scurgere. Mai exista o cameră a cazanelor și a motoarelor dotată cu un cazan de aburi, 2 căzi de 60 de vedre fiecare, pentru încălzit apă, 2 căzi tot de 60 de vedre pentru depozitat apa rece și un horn mare la capătul cazanelor. Cazanele de apă caldă și rece erau legate între ele cu țevi.

Se menționează că din cele 2 fîntîni de apă minerală existente se scotea apa cu ajutorul a 2 pompe, una manuală, iar cealaltă acționată prin

⁸ *Ibidem*, dos. 4541, f. 73—78.

⁹ *Ibidem*, dos. 4543, f. 362—375.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 3299, f. 22.

intermediul unei roți dințate puse în mișcare de un cal. Sînt consemnate încă existența unei magazii pentru unelte, a spălătoriei, șopronului pentru căruțe, grajdurile pentru caii oaspeților, o pivniță și o ghețarie.

Intrarea principală în băi se făcea printr-o poartă de fier cu 2 canaturi, dar mai exista o intrare laterală, prin grădina arendașului. Clădirea era înconjurată de un gard de 165 m. Băile aveau și un parc mare de plimbare iar în partea nordică o pădure.

Acest inventar este semnat de arendașul Karnáts István, care deținea arenda băilor contra sumei de 600 fl. anual. Se menționează că Episcopia de Oradea a efectuat reparații de mari proporții, astfel toate încăperile erau proaspăt tencuite și vărute atît în interior cît și în exterior, ferestrele sparte au fost înlocuite, s-au reparat camerele oaspeților, coridorul și locuința arendașului, toate mașinăriile și instalațiile, țevile, căzile pentru aburi și cele de apă¹¹.

În notele sale de călătorie despre Bihor, Nagy Sándor face o descriere identică a băilor cu inventarul menționat mai sus. El notează că aceste locuri nu sînt atît de cunoscute în lume, deoarece sînt amplasate în afara liniilor de circulație și proprietarul nu-și poate permite o investiție prea mare de bani pentru un profit îndepărtat. Autorul consemnează existența în localitate a unui „casinou“, a popicăriei, a unui punct farmaceutic, precum și a 2 medici, care deserveau băile, asigurînd asistența medicală necesară vizitatorilor. Menționează funcționarea a 4 izvoare carbogazoase, feruginoase și cu gust sărat dintre care 2 în aer liber, folosite atît pentru băi cît și pentru cură internă la tratarea anemiei, a sterilității, a scrofulozei și a diverselor boli de femei¹².

Se pare că au fost considerente financiare care au primat, deoarece Băile Tinca vor fi vîndute de Episcopia orădeană în 19 martie 1892 lui Vad Mihai, din păcate nu știm la ce preț, iar în 1901 își schimbase proprietarul, fiind în posesia doctorului Soos Jozsef¹³. O statistică din anul 1919 menționează vizitarea acestor băi de un număr de 999 de oaspeți din țară, fapt ce denotă rentabilizarea lor¹⁴.

Pînă în anul 1949, cînd Băile Tinca sînt naționalizate, vor avea mai mulți proprietari. În 1951 sînt declarate băi de interes local, iar din 22 decembrie 1951 de interes regional, actualmente sînt băi de interes republican. În anul 1970 se construiește noul pavilion dotat cu bază de tratament, unde se aplică 23 de proceduri în vederea menținerii și redobîndirii sănătății vizitatorilor. Într-un an se perindă prin stațiune aproximativ 4 000 de oameni pentru tratament și odihnă¹⁵. În Tinca se tratează afecțiuni ale tubului digestiv, hepato-biliare, metabolice și de nutriție, reumatice, degenerative, neurologice, afecțiuni asociate. Stațiunea beneficiază de următoarele instalații de tratament: buvete pentru cură internă cu apă minerală, instalații pentru băi calde cu apă minerală, instalații de

¹¹ *Ibidem*, f. 52—58.

¹² Nagy Sándor, *Biharország. Utirajzok*, Nagyvárad, 1884, Vol. I, p. 127—129.

¹³ Arh. St. Bihor, *fond Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice*, dos. 3813, f. 272—273; Borovszky Samu, *Bihar Vármegye és Nagyvárad*, Budapesta, 1901, p. 156, 343—344, 346.

¹⁴ Cristu S. Negoiescu, *Ardealul nostru. Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, București, 1919, p. 184.

¹⁵ Simion Agud, Kovács Ludovic, *Invitație la Băile Tinca*, în *Crișana*, 20 martie 1980, p. 2; Ioan Laza, *Popas la Băile Tinca*, în *Crișana*, 8 februarie 1981, p. 2.

electroterapie, sală pentru gimnastică medicală, masaj. Pentru petrecerea plăcută a timpului stațiunea dispune de un club cu sală de spectacole, bibliotecă, sală de jocuri distractive, pe malul Crișului Negru s-a amenajat un strand și funcționează un muzeu de științele naturii, unde se poate cunoaște bogăția floristică, faunistică și paleontologică a zonei¹⁶.

În anul 1980 s-a forat în Băile Tinca Sonda nr. 1 („Pace și prietenie“), pînă la adîncimea de 200 m, constatîndu-se că apa are emanații de gaz metan care, dacă se aprinde, arde cu flacără. Apa minerală este bicarbonată, sodică, iodurată și hipotonică și se folosește în cura internă. Sonda nr. 4 („Scînteia“) a fost forată în anul 1958 de specialiști de la Institutul de balneologie și fizioterapie București, pînă la o adîncime de 264,5 m. Debitul inițial a fost de 576 m³/24 ore, iar în 1973 de 623 m³/24 ore. Apa minerală medicinală este alcalină, carbogazoasă de tipul Vichi-Celestins, cu gust plăcut și culoare cristalină, s-a îmbuteliat începînd cu anul 1959, apoi s-a abandonat pentru o perioadă, ca, din 1981, să se îmbuteliceze din nou. Sonda nr. 5 („30 Decembrie“) s-a săpat în 1958, pînă la o adîncime de 314,35 m. Este amplasată lîngă sera de flori și conține gaz metan. Izvorul are un debit mic și nu se utilizează. Izvoarele 1 și 4 se folosesc pentru băi externe, apa încălzindu-se în pavilionul vechi. Mai există 2 puțuri (nr. 2 — „Unirea“ și nr. 3 „Înfrățirea“), care s-au săpat la 8 m adîncime, avînd pereții zidiți din cărămidă. În urma forajelor din 1972 se descoperă apă termală de 38—40°C, ceea ce dă o nouă perspectivă dezvoltării băilor¹⁷.

Băile Tinca oferă un loc plăcut de agrement pentru vizitatori, dar și o serioasă bază de tratament pentru oamenii suferinzi de diverse afecțiuni.

¹⁶ Laviniu Munteanu și colab., *Ghidul...*, p. 275—277.

¹⁷ Mulțumim pe această cale tov. Șendruțiu Dumitru pentru datele furnizate.

DIN ISTORICUL STAȚIUNII STÎNA DE VALE

de
VIOREL FAUR
DUMITRU CLUCIU

Interesul, tot mai evident, manifestat de către unii contemporani pentru cunoașterea cât mai temeinică și cuprinzătoare a istoricului stațiunii montane Stîna de Vale ne-a determinat să continuăm investigațiile¹ în această direcție, astfel că dispunem acum de posibilitatea de a furniza informații noi cu privire la unele aspecte legate de existența ei de peste un secol.

După cum am precizat într-o lucrare anterioară², stațiunea a fost arendată, din necesități practice, de către proprietarul acesteia, care era episcopia românească de la Oradea. Pentru a-i face o popularizare eficientă, „arendătorul“ publica un scurt text în revista *Familia* (care apărea la Oradea), intitulat *Deschiderea Stînei de Vale*³, fapt ce urma să aibă loc în ziua de 1 iunie 1890. Situată „în partea cea mai romantică a munților bihăreni“ — se aprecia, în spiritul timpului, de către autorul acelor rînduri —, Stîna de Vale era „împresurată de o uriașă pădure de brazi seculari“, constituind realmente un „admirabil loc de cură climatică“⁴. Concurau, desigur, la aceasta „poziția sa naturală din cele mai frumoase“, ca și „aerul său neasemănabil“⁵. Stațiunea dispunea, în 1890, de 60 de „odăi pentru public“, precum și de alte utilități (restaurant, spațier, salon de dans separat, „edificiu de scălzi“ etc.). Era asigurată, în lunile iulie și august, o „muzică permanentă“, ca și primirea zilnică a „poștei“⁶, ceea ce era deosebit de important pentru unii turiști, care doreau să-și transmită corespondența (ori să primească scrisori) în timp cât mai scurt. Toate aceste avantaje naturale, ca și facilitățile create, permiteau constatarea că Stîna de Vale devenise — la finele secolului precedent — o „baie de

¹ Am publicat deja două materiale referitoare la această problematică (Viorel Faur, Dumitru Cluciu, *Contribuții la cunoașterea istoricului stațiunii Stîna de Vale, 1879—1890*, în *Crisia*, 1983, p. 567—575; Idem, *Noi documente despre Stîna de Vale. Perioada interbelică*, în *Crisia*, 1985, p. 243—254).

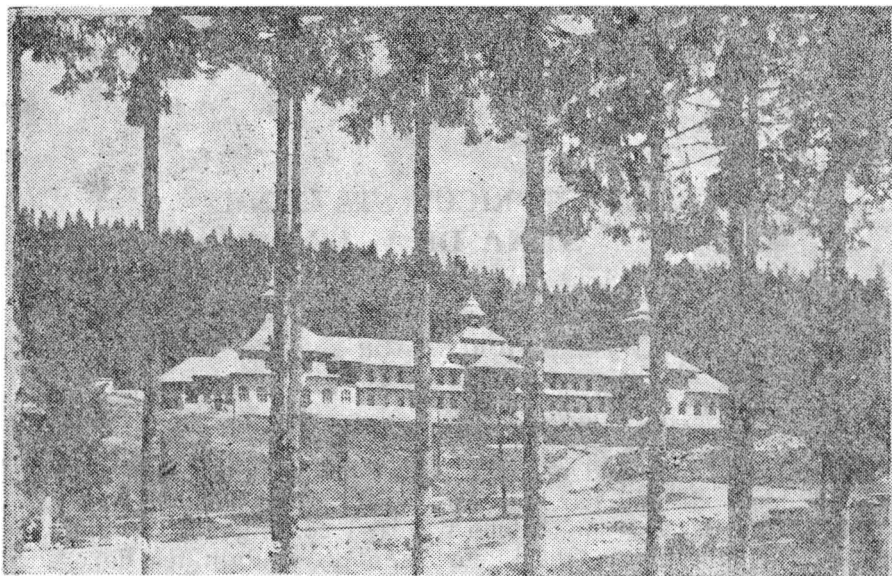
² Viorel Faur, Dumitru Cluciu, *Contribuții la cunoașterea istoricului stațiunii Stîna de Vale*..., p. 574.

³ *Familia*, 1890, nr. 19, p. 228 și nr. 21, p. 252.

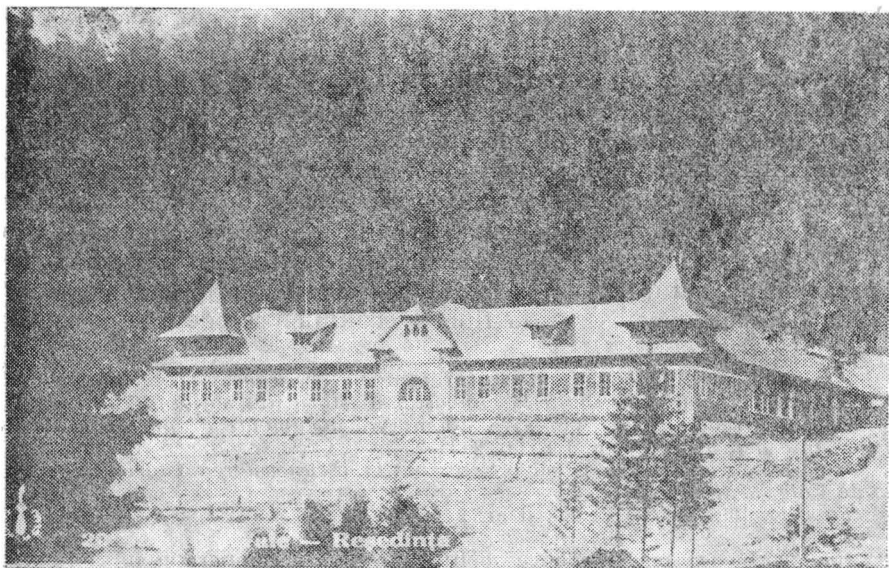
⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*. La acestea se adaugă cheltuielile mici în comparație cu alte stațiuni. Astfel, pentru o persoană taxa era de maximum 2 lei pe zi.

⁶ *Ibidem*.

Vila „Excelsior“ (cu 60 de camere) din stațiunea Stina de Vale
dată în folosință în anul 1935.

Vila de reședință a stațiunii Stina de Vale

Momentul inaugurării căii ferate (înguste) Valea Iadului — Stîna de Vale
(26 iunie 1935)

Spre Stîna de Vale cu „autobuzul pe șine” (1935)

mare viitor“, realitate care a fost confirmată de evoluția sa ulterioară. În vara anului 1891 „s-a adunat“ în Stîna de Vale „un public numeros“⁷, venit din mai multe locuri ale Transilvaniei. S-ar putea, desigur, face comentarii de un cert interes despre categoriile acestui „public“, însă „arendătorul“ n-a păstrat documentele de evidență. Totuși, cîteva date au fost inserate în paginile revistei *Familia*, acestea vizîndu-i, cu deosebire, pe intelectualii români prezenți în stațiune. Între ei s-au aflat cîteva personalități (ca redactorul responsabil și editorul *Familiei*, Iosif Vulcan, episcopul Mihail Pavel) dar și alții, de relief mai modest, dar care s-au implicat în viața politică și culturală națională. Este vorba de I. Ionaș (profesor în Brașov), dr. Isidor Marcu (profesor în Blaj), T. Bulcu (profesor în Beiuș), Ioan Pop (protonotar al comitatului Bihor), Toma Păcală (protopop din Oradea), dr. Victor Smigelski (profesor în Blaj), dr. Augustin Lauran (canonic în Oradea), Aurel Pop (vicenotar la judecătoria din Oradea), Teodor Coș (inginer din Căuașd), Teodor Fășie (funcționar în Beiuș), Gr. Borlan (preot în Leta Mare), Felician Bran (actuar consistorial în Oradea), George Pop (profesor în Beiuș), Traian Terebenț (din Lazuri de Beiuș), Ioan Mureșan (jurist), Ioan Borlan (din Leta Mare), Iosif Pop (notar în Căbești), Demetriu Pop (din Beiuș), Petru Herman (din Răbăgani), Ioan Cibenschi (din Bratca), P. P. Herțe (din Beiuș), Teodor Costa (din Mădăras) și Nicolae Diamandi (din Oradea⁸). Sînt consemnate doar trei prezențe feminine și anume: Rosa Herman (din Răbăgani), Maria Moga (din Pomezău) și Florica Costa (din Mădăras⁹).

Se cuvine a fi reținută împrejurarea că Stîna de Vale „an de an“ devenea „mai frecventată“¹⁰. Prin urmare, în 1892 „s-a adunat acolo (un) public mai mare decît în alți ani“¹¹ (subl. ns. — V.F. și D.C.). Este oferită și motivația acestui fenomen: „Aerul curat, apa foarte bună și umbra pădurilor de brazi, tot atîtea izvoare de sănătate, fac impresiunea cea mai plăcută. În toamna trecută și-n primăvara aceasta (a anului 1892 — n.n.) s-au făcut mai multe înnoiri (subl. ns.), cari toate contribuie a mulțami pe cei ce s-au dus acolo să-și caute recreațiune“¹². Fiind în stațiune „un public mult mai mare decît în anii trecuți“¹³, au fost organizate pentru acesta „cîteva petreceri și concerte“, la care Angela Buteanu (fiica directorului Gimnaziului superior „Samuil Vulcan“ din Beiuș) „a cîntat mai multe cîntece românești, care au fost primite cu aplauze“¹⁴. În vara anului 1892 s-au aflat la Stîna de Vale Iosif Vulcan, Mihail Pavel, Teodor Chiorea-nul (prepozit la episcopia românească din Oradea), Ioan Buteanu (directorul gimnaziului beiușean), dr. Augustin Lauran, Aurel Lazăr (eminent student la Academia de drept din Oradea¹⁵ și viitor militant de seamă pentru drepturi și unitate națională), dr. Demetriu Chiș (avocat), dr. Coriolan Pop (care va fi ales director al Băncii „Bihoreana“ din Oradea și se va afirma ca un dîrz luptător pentru libertate și unire cu patria-mamă, Româ-

⁷ *Ibidem*, 1891, nr. 34, p. 407.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, 1892, nr. 28, p. 335.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, nr. 33, p. 394.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 25, p. 298—299.

Cascada Iadolina

nia), Petru Suci (protopop în Ucuriș), Ioan Borlan (preot în Leta Mare), Nicolae Mărcuș (preot), Ignatie Pop (secretar la Episcopia ortodoxă română din Arad), Coriolan Ardelean (profesor în Beiuș), Mihail Pavel (preot în Slatina), M. Huban (doctorand din Saplunța), Nicolae Diamandi (din Oradea) și George Creț (din Beiuș¹⁶). Cărturarul Iosif Vulcan, care „petrecea” aproape în fiecare an cîteva zile la Stîna de Vale, i-a elogiât frumusețile, popularizînd-o în paginile revistei sale. Făcînd o memorabilă excursie la cascada Moara Dracului, Iosif Vulcan ne dezvăluie impresiile, care sînt — după cunoștința noastră — cele dintîi despre aceasta apărute

¹⁶ *Ibidem*, nr. 33, p. 394.

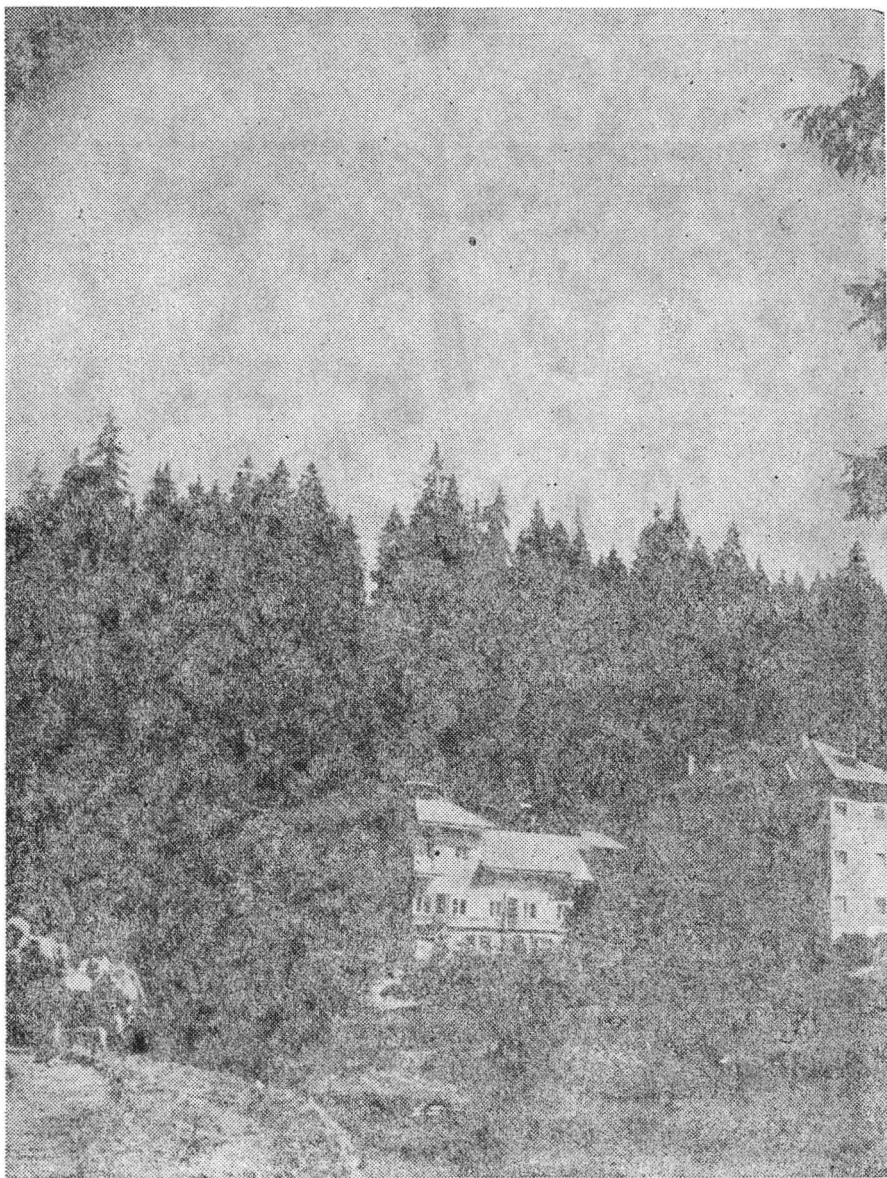

Stîne din munții care înconjoară stațiunea Stîna de Vale
(perioada interbelică)

în vreun periodic românesc. În partea inițială a articolului său, Iosif Vulcan formula aceste comentarii: „Munții Bihariei sînt bogați în locuri frumoase. Atît turistul, cît și artistul, precum și omul de științe poate să-și afle aici o mulțime de puncte de admirat și de studiat. Cu toate acestea, lumea încă nu le prea cunoaște, căci căile de comunicațiune practicabile lipsind aproape cu desăvîrșire, e foarte mic numărul acelor, cari încălzîți de focul entuziasmului pentru frumusețile și particularitățile naturii, desconsideră toate lipsurile și greutățile și-o iau călare și pe jos, prin mii de piedici obositoare, numai ca să poată vedea ori studia cutare și cutare poziție sau raritate a firei”¹⁷. Dintre cei care au contribuit la descoperirea de locuri pitorești, Iosif Vulcan îl menționează pe Iuliu Czárán, proprietar din Sepreuș (comitatul Arad), „care (își) petrece toate verile la Stîna de Vale, de unde face dese excursiuni prin munții, văile și peșterile din împrejurime. D-sa a descoperit multe poziții ce stîrnesc uimire, minuni ale naturii, vrednice d-a atrage atențiunea lumii culte. Una din aceste e și cascada Moara Dracului, la care însuș a făcut o cale pe spesele sale și care s-a inaugurat într-una din zilele ultime ale lui august trecut”¹⁸. În continuarea relatării, redactorul responsabil al *Familiei* prezintă aspectele mai interesante ale traseului — de-acum turistic — de la Stîna de Vale la Moara Dracului. Se oprește, mai întîi, la „rariștea căreia poporul i-a dat

¹⁷ Iosif Vulcan, *Excursiune la Moara Dracului (cascadă în munții Biharei)*, în *Familia*, 1892, nr. 35, p. 416—418.

¹⁸ *Ibidem*.

Intrarea — pe linia ferată îngustă — în stațiunea Stîna de Vale
(perioada interbelică)

numele poetic de „Aria Vulturului”¹⁹. Descrie apoi Munceii, care — „după cum arată și numele — sunt un șir de munți mici, care coboară de la munții mari și formează o ghirlandă cu multe puncte mai înalte, toate cu numiri deosebite, de unde ni se ofer panoramele cele mai frumoase, la

¹⁹ *Ibidem.*

Imagine (din timpul iernii) a Cabanei nr. 2 din stațiunea Stina de Vale
(actualmente vila „Cerbul“)

care să te tot uiți²⁰. Dintre acestea spre „dreapta se-nalță Virful Poenii, cu fruntea sa pleșuvă (1627 metri), (care era) un favorit punct de excursiune al oaspeților din Stîna de Vale, cu o panoramă admirabilă, care (îi) încintă pe toți²¹ cei care-l abordează.

Un fapt de o certă semnificație istorică, care stă în relație nemijlocită cu Stîna de Vale, este acela că aici au fost organizate, în timpul verii, unele întâlniri politice. Fiind un loc mai discret, ferit de „ochiul suspicios“ al autorităților statului dualist, Stîna de Vale constituia, neîndoielnic, un cadru adecvat pentru realizarea, în bune condiții, a unor aranjamente politice care pretindeau o discreție totală, quasiconspirativă. Este cazul semnalat de ziarul *Nagyvárad* (din 6 august 1893), care nu se sfia să aducă acuzații grave împotriva episcopului Pavel și a preoților săi²². Redacția acestui periodic acorda credit unor „oameni... (care) afirmă faptul că atunci cînd pe faimosul Lucaciu a început, din cauza faptelor sale, să-l strîngă brațul justiției, el l-a căutat pe ilustrul episcop (Mihail Pavel — n.n.), cu o ladă de documente, și a discutat cu el noaptea, timp îndelungat, la vila sa de la Stîna de Vale (subl. ns. — V.F. și D.C.), de unde tribunul poporului s-a întors fără documente²³. Așadar, nici stațiunea nu scăpa vigilenței oficialităților, care își exprimau punctul de vedere și prin intermediul presei orădene, devenită un instrument docil al acestora. Informația la care ne-am referit nu este singulară. Din cu totul altă sursă provine un argument concludent sub acest raport. Dr. Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român, îi scria unui oarecare Aurel²⁴, la 11 august 1893 (deci, în aceeași lună), exprimîndu-și speranța că mai mulți membri ai Comitetului Central al P.N.R. — „din care la nici un caz să nu lipsească George Pop de Băsești²⁵ — vor porni „imediat la Stîna de Vale²⁶, pentru a discuta cu Mihail Pavel și a-l determina să respingă acuzele nedrepte ce i se aduceau de către gazetarii orădeni.

O notă, apărută la 28 iulie 1895, în revista *Familia*, consemnează împrejurarea, menită să-i bucure pe cei interesați, că stațiunea Stîna de Vale „face progrese foarte frumoase“. Aflăm, astfel, faptul că în „curînd se va instala o linie telefonică²⁷ ce va face legătura, atît de necesară, cu Beiușul. Pentru îmbunătățirea condițiilor din stațiune se reflecta, încă de-atunci, la posibilitatea de a „introduce linia electrică²⁸ și de a se „construi două importante fîntîni săritoare²⁹.

La sfîrșitul lunii august (a anului 1898) s-a desfășurat la Beiuș adunarea generală a *Astreii*, cea mai importantă societate culturală româ-

²⁰ *Ibidem*. De menționat faptul că Iosif Vulcan a publicat și poezia *Stîna de Vale* (în *Familia*, 1892, nr. 36, p. 421).

²¹ *Ibidem*.

²² *Nagyvárad* (Oradea Mare), 1893, nr. 180, p. 1 (Apud *Bihor. Permanențe ale luptei naționale românești (1892—1900). Documente*, vol. I, Editura D.G.A.S., București, 1988, p. 176).

²³ *Ibidem*.

²⁴ A fost propusă identificarea acestuia cu Aurel Mureșianu (director al *Gazetei Transilvaniei* și Aurel C. Popovici (publicist și om politic) (vezi *Bihor. Permanențe ale luptei naționale*..., p. 180).

²⁵ Arhivele Statului București, fond *Ioan Rațiu*, dos. 334, f. 1—2; *Bihor. Permanențe ale luptei naționale*..., p. 180.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Stîna de Vale*, în *Familia*, 1895, nr. 29, p. 347.

²⁸ *Ibidem*.

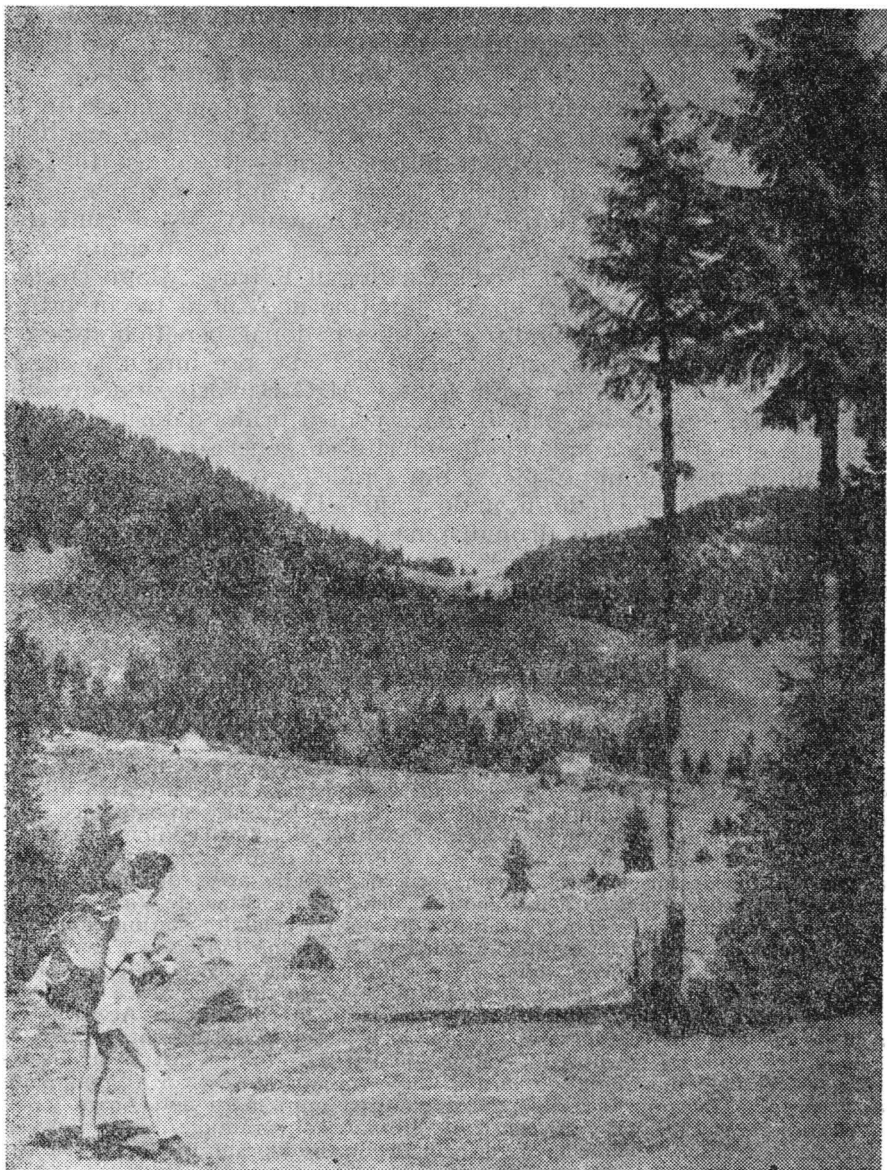
²⁹ *Ibidem*.

Moț, însoțit de calul încărcat cu ciubere, pe una din cărările aflate
în apropierea Stînei de Vale

nească din Transilvania. A fost un eveniment cu un larg ecou în epocă. În *programa* manifestărilor prilejuite de acesta a figurat și o *Excursiune la Stîna de Vale*, în ziua de 29 august 1898³⁰. Profesorul Vasile Dumbravă

³⁰ Bihor. *Permanențe ale luptei naționale...*, p. 518—519.

Excursie în împrejurimile pitorești ale stațiunii Stîna de Vale

a întocmit, pînă la 27 august, lista celor care au dorit să participe la excursia preconizată. Astfel că, pe lîngă localnici, mai numeroși desigur, și „o mică parte dintre străini (în sensul de oaspeți veniți din întreaga Transilvanie — n.n.) au plecat (în ziua stabilită — n.n.) la Stîna de Vale”³¹.

³¹ *Ibidem.*

O altă mărturie despre racordarea stațiunii la circuitul cultural și politic național, deoarece multe chestiuni de această factură puteau fi dezbătute cu o asemenea ocazie pe cit de binevenită, pe atât de abil calculată.

Realitățile din stațiune în perioada interbelică sînt mai cunoscute, ceea ce nu înseamnă că nu mai pot fi depistate surse documentare inedite sau nevalorificate îndeajuns. În perioada dintre 2 iulie—31 august 1927, spre pildă, la Stîna de Vale s-au aflat 97 de turiști³², între care marele poet Lucian Blaga³³ și soția sa (între 28 iulie—11 august), fostul ministru al justiției în Consiliul Dirigent, dr. Aurel Lazăr (cu soția), istoricul și profesorul beiușean dr. Constantin Pavel, cărturarul Petru E. Papp și cunoscutul profesor Ioan Bușița³⁴. După 1930, Stîna de Vale a trecut printr-o rapidă modernizare^{34a}, impunîndu-se pe plan național, beneficiind de o tot mai insistentă solicitare din partea turiștilor^{34b}. Despre imaginea acesteia în anul 1935 ne-a lăsat o interesantă relatare M. G. Samarineanu, directorul revistei *Familia* din Oradea, care o vedea pentru prima dată. L-au impresionat, cum era și firesc, splendorile oferite cu generozitate de o natură neatinsă de mîna omului. A plecat din Oradea, cu un tren personal, la orele 6,50, pînă la Valea Iadului, unde a ajuns la orele 8,30. Aici îl aștepta o drezină, cu care a parcurs drumul pînă la Bulz, apoi la Remetei și, desigur, la Stîna de Vale. Linia ferată îngustă i-a produs scriitorului o adevărată surpriză. De aceea îi aduce, ca și naturii de altfel, justificate elogiile. „Măreață lucrare — aprecia M. G. Samarineanu — e tăierea acestei linii

³² Arhivele Statului Oradea, fond Domeniul Episcopesc Român Unit Beiuș, dos. 58, f. 10—11.

³³ *Ibidem*, f. 3.

³⁴ *Ibidem*.

^{34a} „Am plecat de la Oradea (în 27 apr. 1934) — scria un neidentificat a.b., în *Gazeta de vest* (1934, nr. 1195, p. 2) — cu un autobuz pînă la Plai (cîțiva kilometri dincolo de Budureasa). Drumul pînă aici e destul de bun și se poate face în trei ceasuri. După Plai am continuat pe jos pînă la Stîna. Sînt 10—11 kilometri de drum de munte. Am rămas surprins cînd am văzut drumul ce duce de la Budureasa la Stîna într-o stare destul de bună. Înainte cu ani de zile acest drum era aproape impracticabil și cred că acesta a fost motivul pentru care Stîna de Vale nu a putut lua o dezvoltare mai mare și nu a putut ține pas cu celelalte stațiuni climaterice din țară. Astăzi se poate merge pînă în Stîna cu o mașină Ford sau Fiat...

Coborînd în Stîna de Vale am găsit o adevărată uzină. Zeci și poate sute de muncitori lucrează pentru a aduce în bună stare vilele din localitatea climaterică. Un frumos hotel, care se va numi „Excelsior“, este în construcție. Acest hotel va avea 60 de camere, sală de lectură, sală de jocuri sociale, restaurant, lumină electrică, încălzire centrală și întregul confort pentru a fi folosit atît pentru sezonul de vară, cît și pentru sezonul de iarnă. Vilele îmbătrînite... vor fi remontate și în locul lor s-au început lucrările pentru clădirea unui mare hotel, care va avea circa 200 camere. Acest hotel va fi construit din piatră și cărămidă...

Am găsit la Stîna de Vale vizitatori din Berlin, Budapesta, București, Timișoara și din alte părți ale țării.

Pentru o mai mare dezvoltare a acestei localități climaterice, ep. rom. unită din Oradea a construit o linie ferată pe Valea Iadului... Aproape tot terasamentul este terminat...

^{34b} În articolul *Stîna de Vale* (apărut în *Cele trei Crișuri*, 1935, nr. 7—8, p. 113), I. G. Droța scria cu nerezăcut entuziasm: „E, fără îndoială, perla Munților Apuseni. De cîțiva ani, (e)... o stațiune climatică modernă. Are hotelul cu tot confortul modern ca „Excelsior“, „Belvedere“, „Mihail Pavel“ etc. Lumină electrică, canalizare, apeduct, stațiune de observațiuni meteorologice, Radio. Mai nou (29.6.1935), s-a inaugurat linia ferată Valea Iadului-Stîna de Vale, pe o distanță de 43 km, din care aproape 20 km s-au construit, cu enorme cheltuieli, în ultimii 3 ani. Tren special și un autobuz pe șine deservește, zilnic, clientela tot mai numeroasă a acestei stațiuni“.

ferate în stînci: urcă pînă la 1 100—1 200 metri. Și ce înfiorătoare, într-o parte și în cealaltă? Și ce mîndrețe de brazi cari se slobod în sus ca să proptească cerul. Drumul acesta minunat are o lungime de 45 Km. Îl facem în două ore. Ar fi putut să dureze încă cinci ore, fără ca să Île simțim apăsător. După un cot stîncos, sus, ni se ivește uzina electrică, pierdută în grămezi de scînduri și grinzi. O serie de iazuri o preced, cu apa vînată³⁵. În ultimii doi ani s-a „ridicat din piatră și beton o impunătoare reședință episcopescă. Și trei (h)oteluri, pe cari le-ar invidia cele mai moderne regiuni și ar satisface pe cei mai exigenți iubitori de confort. O curățenie uimitoare — precizează M. G. Samarineanu — și un serviciu ireproșabil. În fiecare cameră, încălzită cu calorifer, și apă caldă și apă rece, și băi în multe din ele. Masa ... se servește într-o luxoasă sală la parter³⁶. Se află „în curs“ de edificare un nou hotel, 200 de camere. De remarcat și împrejurarea că profesorul universitar „Borza de la Cluj organizează o grădină botanică“³⁷ în Stîna de Vale. Căile de acces, la realizarea cărora și-a adus o notabilă contribuție dr. Valeriu Tr. Frențiu (episcop), erau: calea ferată Valea Iadului — Stîna de Vale și drumul Beiuș — Budureasa — Stîna de Vale.

În partea finală a articolului său, directorul revistei *Familia* făcea următoarele însemnări: „Am stat două zile la Stîna. Două zile de odihnă pentru mine și de reconfortare, două zile de excursii excelente pentru prietenul Ovidiu Papadima, asiduu alpinist. Înapoierea merită subliniere. E ceva ca în povești cu covorul fermecat, te urci în drezină, și călăuzit de un frînar, zbori deasupra prăpăstiilor, sfredelind munții, sfidînd pericolul. Și așa cobori 45 km pînă în gară la Valea Iadului, fără să ai nevoie de tracțiune mecanică“³⁸. Publicistul orădean a surprins cîteva aspecte semnificative din istoria stațiunii Stîna de Vale, într-un moment cînd aceasta se extinsese și se consolidase, afirmîndu-se în context național prin elementele care o singularizau, precum altitudinea, aerul, conținutul apei, originalitatea peisajului și, nu în ultimă instanță, deosebit de atractiva și spectaculoasa cale ferată îngustă ce parcurgea Valea Iadului, din care nu s-a păstrat pînă astăzi nici măcar un fragment.

³⁵ M. G. Samarineanu, *Stîna de Vale*, în *Familia*, 1935, nr. 7—8, p. 112—114.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*. Despre acest important experiment vom scrie cu alt prilej, în te-meul unor documente inedite.

³⁸ *Ibidem*.

PUBLICISTUL ITALIAN ROBERTO FAVA ÎN SPRIJINUL ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA

de

**ANA GALIȘ
PETRU GALIȘ**

Deceniile de la finele secolului precedent au constituit cadrul de afirmare energetică a luptei pentru drepturi naționale a românilor din Transilvania, care s-a ridicat pe o treaptă calitativ superioară. Fără îndoiaie că această perioadă a fost dominată de mișcarea memorandistă, situația dramatică a românilor din Monarhia austro-ungară fiind prezentată întregii lumi civilizate, în toată plenitudinea ei.

Memorandul și procesul memorandiștilor de la Cluj, din 1894, au avut un răsunet imens în rindurile populației românești din Transilvania, ca de altfel și în străinătate, accentuarea oprimării românilor de către statul dualist devenind o problemă europeană. Opinia publică a continentului a condamnat politica de discriminare națională față de românii de sub dominația străină, a luat apărarea conducătorilor mișcării naționale românești, siliți să apară în procese politice pentru apărarea drepturilor proprii națiuni¹. Au sprijinit, cu decizie și combativitate, lupta dreaptă a românilor ardeleni prestigioși oameni politici și de cultură din Europa, renumiți publiciști etc.

La procesul memorandiștilor au fost prezenți ziariști din întreaga Europă, ca Rudolf Eigel (reprezentînd ziarul *Deutsche Zeitung*), Roberto Fava (din partea ziarelor italiene *Italia del Popolo*, *Gazzeta Piemontese*, *Riforma*, *Il Diritto*, *Il Parlamento*). Din partea ziarelor franceze și belgiene venise românul George Moroiu iar presa cehă (*Abas Narodna* din Praga și *Lidove Noviny* din Brno) a fost reprezentată prin Paul Blacho².

În rîndul statelor europene care au cunoscut un puternic val de solidaritate cu lupta și suferințele românilor s-a înscris și Italia. O manifestare elocventă a solidarității cu cauza națională a poporului român o constituie moțiunea semnată, în 1894, de 275 deputați, trimisă pe adresa Camerei Deputaților din România, precum și numeroase intervenții în cadrul unor congrese mondiale, asociații cu caracter politic și științific, prin conferințe, lucrări și articole ale unor parlamentari, oameni politici ca Renato Imbriani, Tulio Massarandi, Mazzini (jr.), Ettore Ferari, Sidney Sonnio, ziariști ca Roberto Fava, oameni de cultură în frunte cu sena-

¹ Ștefan Pascu, C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*. Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 78.

² *Ibidem*, p. 58.

torul Angelo De Gubernatis și alții³. Profesorul și publicistul Roberto Fava a inițiat dezbaterea largă a problemei naționale românești în presa italiană⁴, el participând, de la început pînă la sfîrșit, la procesul memorandiștilor, luînd atitudine în presa italiană împotriva acestei farse judiciare a autorităților maghiare.

Cunoscător profund al situației din Transilvania, Roberto Fava a publicat în anul 1894 o lucrare în sprijinul cauzei poporului român⁵, cu titlul *Chestiunea românilor și agenții domnului Wekerle în Italia*. El a mai dat la iveală, tot în 1894, o cuprinzătoare lucrare, sub titlul *Ricordi Romeni. Note di un viaggio in Transilvania e in Romania*⁶. În broșura *La questione rumena e gligenti del signor Wekerle*, apărută la Parma, se face o analiză obiectivă a situației românilor din Transilvania, „acești bravi campioni ai rasei latine“, veacuri de-a rîndul bastionul și scutul Europei⁷. Activitatea neobosită a lui Roberto Fava în sprijinul românilor a continuat să influențeze oamenii politici și de cultură italieni, presa etc. Și mai „mare a fost agitația în opinia publică italiană în 1896, cu prilejul serbărilor „Mileniului“⁸.

În articolul de față formulăm unele comentarii cu privire la Conferința ținută de Roberto Fava, la 2 august 1896, în sala societății „Associazione della stampa“, în Roma, intitulată *Chestiunea națională română în Transilvania și Ungaria*⁹. Roberto Fava se referă la perioada premergătoare *Memorandului* și la procesul memorandiștilor, despre care afirmă că este: „Monstruosul proces... , care s-a desfășurat în Cluj contra a 25 de membri ai Comitetului Național Român din Transilvania și Ungaria, acuzați pentru că s-au dus la Viena în fruntea celor 300 de conaționali, pentru a cere justiție de la suveranul lor“¹⁰. Profesorul și publicistul italian, asistînd la derularea procesului, îl caracterizează drept „odios simulacru de proces, unde avocații apărării au fost împiedicați a-și îndeplini chemarea, unde jurați și judecători insultau în același timp pe acuzați și-i amenințau“¹¹. În timp ce conducătorii politici ai românilor erau insultați și amenințați în acest condamnable proces, presa maghiară întreține o atmosferă de tensiune, de învrăjbire, publicînd comentarii exagerate cu privire la desfășurarea procesului, a evenimentelor. Ziarul *Magyar Hirlap*, spre pildă, prezenta situația în culori și mai întunecate, spunînd că ungurii sînt foarte supărați pe români, deoarece peste tot se lățise în oraș vestea că un conflict sîngeros între „valahi și maghiari“ este aproape inevitabil¹².

În Transilvania, la Cluj, era o situație revoluționară, la fel ca la 1848. Situația în Transilvania era dominată de conducătorii români memorandiști, dar aceștia nu au recurs la forță, la violență, apărînd cu demnitate,

³ *Ibidem*, p. 80.

⁴ *Ibidem*, p. 101.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 102.

⁷ *Ibidem*, p. 164—165.

⁸ *Ibidem*, p. 166.

⁹ Roberto Fava, *Conferința rostită la 2 august 1896, la Roma*, retipărită din *Tribuna* la Sibiu, în 1896, în „Tipografia Societatea pe acțiuni“.

¹⁰ *Ibidem*, p. 6.

¹¹ *Ibidem*, p. 7.

¹² Ștefan Pascu, *din Răsunetul procesului memorandiștilor în masele populare, în Transilvania*, Sibiu, 1944, nr. 8—9, p. 703.

cu argumente istorice incontestabile, drepturile istorice ale românilor, Ziarul *Hazánk* din 21 mai scria că din părțile transilvănene mereu sosesc știri alarmante despre ținuta românilor. De asemenea, afirmau că: „românii din Transilvania, de la 1848, nicidecum n-au fost în mai mare neliniște ca acum. Astăzi liniștea Transilvaniei atîrnă numai de la dorința Comitetului Național Român¹³, declară acest ziar.

Roberto Fava prezintă sugestiv ținta autorităților maghiare de la Budapesta care nu era alta decît deznaționalizarea, asimilarea românilor: „întreagă această populațiune română, maghiarii și-au propus a o deznaționaliza, pentru a-și ajunge utopia lor, de a face din statul ungar poliglot, un stat național maghiar¹⁴.

În direcția anihilării mișcării naționale a românilor, autoritățile maghiare au considerat procesul memorandiștilor ca un pas de o însemnătate deosebită. Cum mișcarea de eliberare națională n-a putut fi înfrîntă, ele au „recurs la o altă măsură nu mai puțin reacționară. Prin adresa nr. 32173 din 16 iulie 1894 au înștiințat prefectii județelor că s-a hotărît interzicerea activității Partidului Național Român¹⁵.

Dar toate măsurile luate împotriva românilor nu și-au atins scopul, Roberto Fava numind politica guvernanților de la Budapesta ca o „utopie“, în condiții în care în statul care voia să fie Ungaria, maghiarii erau în netă minoritate. Luînd cifrele statistice maghiare oficiale, el arăta că numai în Ungaria sînt trei milioane de români, iar „dacă trecem în partea Ungariei, acceptînd *ad usum Delphini* cifrele statistice oficiale maghiare, aflăm într-o populație de 17 349 635 locuitori, 7 426 730 maghiari și 9 922 905 nemaghiari¹⁶. Ori se știe că evreii erau trecuți automat ca maghiari. Din locuitorii nemaghiari, afirmă R. Fava, sînt 6 922 905 neromâni și 3 000 000 români¹⁷. Acceptînd, deci, ca reale statisticile maghiare, apare evident că autoritățile statului dualist au pornit pe un drum care nu va putea sfîrși prin deznaționalizarea nemaghiarilor, care vor replica printr-o puternică afirmare politică, orientată — în cazul românilor — în direcția realizării statului național unitar român.

Analizînd situația românilor la sfîrșitul secolului al XIX-lea, Roberto Fava precizează că: „numărul complet al românilor, în timpul de față, se ridică la 12 milioane, împărțiți astfel: 6 milioane în România independentă, 1 milion și jumătate în Peninsula Balcanică (Serbia, Bulgaria, Macedonia, Epir, Tesalia), 1 milion în Basarabia, 1/2 milion în Bucovina, 3 milioane în Ungaria. Sînt astfel în Austro-Ungaria în total 3 milioane și jumătate de români¹⁸. Referindu-se la Transilvania, publicistul italian menționează că aceasta a fost de fapt autonomă, deci a avut statutul de unitate distinctă față de Ungaria. Dacă „n-ar fi fost nici autonomă, nici independentă, atunci ce lipsă ar fi fost ca să se decreteze prin legi speciale uniunea și fusiunea cu Ungaria?¹⁹. În continuarea cuvîntării lui Fava se descriu elementele determinante ale situației grele a românilor, situație impusă, în decurs de cîteva secole, de nobilimea care s-a încon-

¹³ *Ibidem*, p. 704.

¹⁴ Roberto Fava, *op. cit.*, p. 10.

¹⁵ Ion Popescu Puțuri și Augustin Deac, 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, Ediția a III-a, Ed. Pol., București, 1978, p. 233.

¹⁶ Roberto Fava, *op. cit.*, p. 9.

¹⁷ *Ibidem*, p. 10.

¹⁸ *Ibidem*, p. 9.

¹⁹ *Ibidem*, p. 13.

jurat de legi, menite să-i arunce „pe bieții muncitori ai pământului într-o dejositoare sclavie. E destul a deschide pe nimerite *Codex tripartitum* ori *Aprobatae* și *Copilatae Constitutiones*, ori *Articuli Novellares*, pentru a afla dispoziții care degradează demnitatea de om. Se face o lege specială pentru extirparea din rădăcini a poporului român: *de extirpatione radicatus populi valachici, item de valachorum progenie a stirpe delenda*. Nobilimea maghiară se dedase a exercita tratamentul ce albiu făceau negrilor și se introdusese moda de cumpărau românii în tirg și le puneau jugul în grumazi, ca la vite. Preoții erau obligați să țină și să îngrijească în casele lor ciinii de vînat ai domnilor. Nobilii maghiari aveau dreptul de a pune în furci (*ius patibuli*) și a-i decapita (*ius gladii*) pe români⁴²⁰. Preocupîndu-se de învățămîntul românesc din Transilvania, el deplînge soarta acestuia, în condițiile în care statul „nu întemeiază nici o școală în limba română, caută să închidă (școlile) și încearcă ori ce mijloc, fie și violența, pentru a maghiariza școlile întemeiate de români pe banii lor privați. Astfel, sînt peste 180 gimnazii în Ungaria, dintre care 163 sînt maghiare, pe cînd celelalte naționalități, care formează 2/3 din populație, nu au decît 16, numărînd aici și pe ale românilor, care de abia au 4. Apoi dintre aceste 4, „două sînt deja maghiarizate în parte, iar celelalte sînt pe cale de a fi⁴²¹.

Împrejurările politice sînt pentru români deosebit de păsătoare, deoarece au fost create „legi blestemate excepționale“, aplicate numai în „ținuturile locuite de români“, care îi aduc în situația de a nu putea beneficia de legea electorală pentru a trimite deputați în parlament. Pentru români s-a pus „un cens de patru ori mai mare decît pentru alți alegători și, împărțind cercurile și secțiunile electorale astfel, încît alegătorii români, mai ales cei de la țară, trebuie să facă călătorie de cite o zi întreagă pentru a putea uza de dreptul lor de vot. Și unde legea nu se îngrijea destul, acolo se îngrijesc autoritățile politice prin arbitraru și mijloace violente de a-i împiedica pe români a se apropia de urnă⁴²².

Presa românească din Transilvania ocupă, de asemenea, un loc însemnat în conferința lui Roberto Fava. El atrage atenția asupra faptului că ziarele politice românești depun la casa statului o cauțiune de peste 10 mii de florini. În 1871 s-au introdus curțile cu jurați pentru presă. Jurisdicția tribunalelor din Transilvania de sud a fost asigurată Curții de jurați din Sibiu. Publiciștii aduși la această curte cu jurați erau judecați de concetățenii lor, mai ales sași, lipsiți de șovinism. Guvernul, pierzînd citeva procese de presă, ne puțînd dovedi acuzația, voind cu orice preț să suprimă presa românească din Transilvania, a decis a suprima Curtea cu jurați din Sibiu, instituind, ca unic for de judecată pentru publiciștii români, Curtea cu jurați din Cluj. Aceasta s-a întîmplat la 1884⁴²³. În acest fel stînd lucrurile, nu este de mirare — aprecia R. Fava — că românii sînt considerați ca fiind lipsiți de orice drept personal sau politic și contra lor se fac „excese și devastări, cum s-a întîmplat de mai multe ori la Turda, Arad, Oradea, Șimleu⁴²⁴. Țăranul român este și în acest sfîrșit de secol XIX la discreția autorităților și jandarmilor, „în ținuturile românești și slovace se duc jandarmii, care nu vorbesc decît ungurește. Ei

⁴²⁰ *Ibidem*, p. 15—16.

⁴²¹ *Ibidem*, p. 27.

⁴²² *Ibidem*, p. 26.

⁴²³ *Ibidem*, p. 31.

⁴²⁴ *Ibidem*, p. 32.

strigă la cîte un țăran care fuge și-l provoacă de trei ori în limba maghiară să se oprească și, dacă nu o face, îl ucid îndată. Astfel, au fost uciși trei români din Zlatna, 5 din Mogoș și alți mulți din Feldru²⁵.

O serie de publiciști și scriitori au descris situația disperată a românilor. Juliette Adam, ale cărei simpatii pentru maghiari sînt cunoscute, scria în *Nouvelle Revue* următoarele despre acest delict din Feldru: „se răsplătesc mai în grabă sau mai tîrziu atari acte, ca și cel din Feldru, care ne aduce aminte de timpul cînd întreaga Franță se indigna auzind despre masacrările săvîrșite asupra ungurilor din partea austriacă. Astăzi sînt tocmai jandarmii maghiari care pușcă asupra credincioșilor români dintr-un sat din Ungaria, credincioși care vor să-și exercite dreptul de a-și alege preotul lor și care resping pe cel pe care un episcop guvernamental vrea să li-l impună. 14 răniți, între care 5 femei și 5 morți, iată bilanțul unei singure zile, care se poate numi criminală²⁶. Publicistul italian remarcă — cu deplin temei — că scopul urmărit de autorități este absurd, irealizabil, incompatibil cu lumea civilizată, deoarece „nu se tractează aici despre deznaționalizare sau violarea unui popor slab, ci a unei enorme mase de circa 10 milioane de indivizi, care formează majoritatea locuitorilor din regat. Și e în zadar dacă maghiarii tratează cu dispreț aceste naționalități și e în deșert dacă ei se fălesc zicînd — românii nu sînt nici născuți, nici chemați la libertate — și slovacul nu e om (A tót nem ember). Românii le răspund — românul nu piere —, iar slovacii variînd un cuvînt a lui Palacky, istoricul național al cehilor, răspund — noi am existat înainte de Ungaria, și vom exista și după ea²⁷.

În concluzie, putem reliefa — pe baza realităților istorice — faptul că politica de deznaționalizare a autorităților statului dualist a fost o politică falimentară. Acest adevăr a fost recunoscut de însăși cei care au încercat să o înfăptuiască. În acest sens, se poate aminti numele unuia dintre cei mai „implacabili șoviniști“ și anume Gustav Beksics, care scria următoarele: „noi ar trebui să apăsăm ca și o stîncă deasupra elementelor care ne sînt dușmane (românii și slavii), și ca o venă de apă, care curge lin dar fără întrerupere, noi ar trebui să subminăm masa română. Muntele românilor ar fi trebuit să cadă deja de mult timp în ruină²⁸. Așa, cum bine sublinia Roberto Fava, vitalitatea și forța națiunii române se va manifesta și în perioada următoare, de pînă la primul război mondial. În anul 1918, românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș își vor lua soarta în propriile lor mîini, trecînd la realizarea dezideratului național: unirea cu patria-mamă, România. Lupta lor neabătută pentru făurirea statului național român unitar apare ca un fenomen firesc, ca o consecință a evoluției societății românești.

²⁵ *Ibidem*, p. 34.

²⁶ *Ibidem*, p. 34—35.

²⁷ *Ibidem*, p. 39—40.

²⁸ *Ibidem*, p. 29.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ISTORIEI MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE DIN BIHOR ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (1914—1918)

de
IOAN FLEISZ

În perioada premergătoare declanșării războiului imperialist, spiritul revoluționar a cuprins și Bihorul¹. Politica „catastrofală” a claselor dominante maghiare a agravat situația generală și a provocat creșterea nemulțumirilor. Problemele multiple ce sălășluiau în societate îi frământau adânc pe socialiștii orădeni, care în luna martie 1914 înaintează Consiliului municipalității un *memoriu* în privința măsurilor necesare pentru limitarea șomajului și a altor greutăți. Memoriul este acceptat și se acordă de către Consiliu suma de 10 000 coroane, pentru ajutorarea șomerilor. În schimb, o serie de puncte ale memoriului nu sînt satisfăcute decît parțial². Asistăm acum și la o extraordinară ascuțire a contradicțiilor de clasă. Astfel, la începutul lunii aprilie 1914 intră în grevă croitorii din Oradea³. Ei cer ziua de muncă de 8 ore și salarii de 8 coroane pe zi. Patronii recurg la excluderea celor 200 de muncitori, pentru a-i sili să accepte în continuare vechiul contract colectiv.

Croitorii nu sînt dispuși să cedeze, ei beneficiind și de ajutoare primite de la organizația lor centrală. După cinci zile de grevă, tratativele dintre patroni și angajați se încheie cu semnarea unui nou contract colectiv, valabil pentru 3 ani. În contract se stipulează că „în atelierele mari se va plăti 5—8 coroane pe zi, iar în cele mici 5—7 coroane. Croitorii particulari primesc zilnic 8 coroane și, în fine, croitoresele dobîndesc o mărire a salariului cu 20%”⁴. Ziua de muncă de 8 ore nu se mai pomeneste în contract, ideea fiind probabil abandonată pentru moment. La sfîrșitul lunii aprilie remarcăm o nouă grevă la o carieră de balast a Fabricii de Căramidă și Țigla din Oradea, unde muncitorii refuză munca

¹ Pentru întreaga evoluție anterioară a mișcării muncitorești din Bihor vezi pe larg: I. Fleisz, *Noi date despre apariția și dezvoltarea mișcării muncitorești din Bihor (1800—1890)*, în *Crisia*, 1983, p. 183—192; Idem, *Contribuții la istoria mișcării muncitorești și socialiste din Bihor la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1890—1900)*, în *Crisia*, 1984, p. 63—74; Idem, *Aspecte din mișcarea muncitorească și socialistă din Bihor în perioada 1901—1907*, în *Crisia*, 1985, p. 159—169; Idem, *Momente din istoria mișcării muncitorești și socialiste din Bihor în preajma primului război mondial (1908—1913)*, în *Crisia*, 1986, p. 319—327.

² Arhivele Statului Oradea (în continuare: Arh. St. Or.), *fond Primăria municipiului Oradea*, Inv. 142, dos. 23, f. 1—3.

³ *Ibidem*, dos. 227, f. 16.

⁴ *Nagyvárad*, 2—7 aprilie 1914.

și cer sporirea salariului⁵. Situația economică și socială a determinat intensificarea acțiunilor de masă purtate în favoarea ameliorării condițiilor generale și pentru limitarea consecințelor grave cauzate de defecțiunile orînduirii capitaliste. Ca ripostă la o asemenea situație este organizat, la Oradea, un mare miting în aprilie 1914, din inițiativa P.S.D. din localitate. Sesizăm faptul că pentru prima dată este prezent la o asemenea întrunire delegatul Consiliului orășenesc. Dintre cei adunați se aud glasuri care proclamă: „Ne-am dezobișnuit de a mîncă!“, „Vrem să muncim!“ Președintele adunării populare, Sichermann M., face cunoscut scopul acesteia: „de a discuta situația apăsătoare a muncitorilor, care, datorită lipsei îndelungate a posibilităților de muncă, se agravează tot mai mult“⁶. Vorbitorul atrage atenția autorităților orășenești că „nu numai cu ajutoare să încerce să asigure traiul muncitorilor, ci să ofere posibilități permanente de muncă“. Pelle I. dovedește cît de mare era numărul șomerilor și arată anomaliile existente, declarînd că „muncitorimea are nevoie de muncă și nu de pomană“. Delegatul Consiliului orășenesc îi asigură pe cei prezenți, că din partea acestuia se va face totul pentru a se micșora șomajul, dar aceste promisiuni rămîn, ca de obicei, doar simple fraze aruncate în vînt⁷.

În condițiile pericolului tot mai evident al războiului, proletariatul orădean organizează, cu elan sporit, acțiunile dedicate zilei de 1 Mai. Sărbătorirea începea cu o demonstrație de protest, muncitorii defilînd pașnic pe străzile orașului, cu lozinci care cereau dreptul de vot universal și libertatea presei. La adunarea populară, cei de față au ascultat discursul ținut de dr. Ágoston Péter, profesor la Academia de Drept din Oradea, care arăta eronat că „țelul proletariatului nu este să-și realizeze ideile sale printr-o revoluție sîngeroasă, ci fără vărsare de sînge“. Asemenea idei reformiste erau larg vehiculate — atunci — în cadrul intelectualității cu vederi democratice. Apoi, se arăta just că „muncitorimea trebuie să se adune în număr mare la fiecare 1 Mai, pentru a-și demonstra forța cu care poate să obțină și prin violență drepturile sale“. În continuare, în discurs apare o nouă idee oportunistă, vorbitorul subliniind că „pe tot globul terestru social-democrația se străduiește să mențină pacea socială“⁸. Prelegerea se termina cu prezentarea situației șomerilor, precizînd, totodată, că dreptul de vot universal trebuie extins atît la bărbați, cît și la femei. Acest discurs, deși conținea o serie de idei străine de teoriile revoluționare ale marxismului, a încurajat afirmarea proletariatului bihoorean ca o importantă forță politică a vremii.

La sfîrșitul lunii mai apare un nou conflict de muncă între muncitorii tîmplari și patronii lor, ivit cu ocazia expirării contractului colectiv pe care nici una din cele două părți n-a vrut să-l reînnoiască în vechea formă. În cursul tratativelor, patronii sînt gata totuși să încheie noile contracte în condițiile celui vechi, dar muncitorii revendică scurtarea zilei de lucru. Nu se ajunge la o înțelegere, căci discuțiile sînt amîinate de repetate ori și, în felul acesta, greva se prelungește⁹. În același timp se intensifică mișcarea de eliberare națională a românilor din Bihor, în special în plasa

⁵ Arh. St. Or., *loc. cit.*, f. 1—2.

⁶ *Nagyvárad*, 3 aprilie 1914.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, 3 mai 1914.

⁹ *Ibidem*, 27 mai și 5 iunie 1914.

Beiuș, unde „în cadrul discuțiilor din sinul populației agricole a apărut ideea unei intervenții române, a unei mișcări de eliberare națională”¹⁰.

Izbucnirea războiului imperialist a avut urmări dezastruoase asupra situației maselor proletare. Acestea se manifestau, printre altele, în: creșterea prețurilor, scăderea salariului real, scumpirea vieții, șomaj, militarizarea întreprinderilor, creșterea exploatarei, prelungirea zilei de muncă, lipsa de muncă etc. Războiul a avut consecințe dintre cele mai grave și în privința intensificării asupririi naționale. Sînt interzise întrunirile publice și adunările populare, chiar și cele culturale. Toate acestea au dus la ascuțirea la maximum a contradicțiilor sociale și naționale și la adîncirea extremă a crizei politice a sistemului dualist. În aceste condiții, muncitorimea continuă neabătut lupta sa, îmbinînd formele de luptă mai puțin active (memorii, sabotaje, boicotări) cu cele mai energice (demonstrații, manifestații, adunări și mitinguri, greve prelungite și greve generale). Un mare neajuns îl constituia faptul că, conducerea P.S.D.U., situîndu-se la remorca partidelor burgheze, sprijinea războiul imperialist, preluînd astfel exemplul altor partide social-democrate din cadrul Internaționalei a II-a, ajunsă la faliment. Conducerea P.S.D.U. s-a situat pe o linie social-șovină, aprobînd lozincă lansată de clasele exploatare: „Salus belli suprema lex!” (Succesul războiului, lege supremă!). Sindicatele, de asemenea, se situau pe poziția „păcii sociale”, renunțînd la acțiunile greviste. Acest lucru îi priva pe muncitori de organizații puternice și stabile și, drept urmare, numărul muncitorilor din sindicate scade la jumătate. Opoziția de stînga, care se naște în cadrul mișcării social-democrate împotriva oportuniștilor, s-a manifestat și în cadrul organizațiilor muncitorești din Bihor. Acțiunea lor reprezenta un valoros indiciu al poziției și tacticii revoluționare pe care s-au situat elementele proletare din organizațiile bihorene. Muncitorimea călătă în condițiile grele existente se maturizează și se ridică violent contra continuării războiului imperialist.

Anul 1915 nu aduce schimbări esențiale. Dintre inițiativele pornite se impune cea din 12 ianuarie, cînd P.S.D. din Oradea a înaintat un apel către Consiliul orășenesc despre situația șomerilor. În apel se arată că la 1 ianuarie 1915 existau la Oradea 1363 de șomeri. Pentru îmbunătățirea situației, social-democrații orădeni solicită din partea orașului următoarele: 1) orașul să asigure posibilități de angajare în lucrări publice; 2) pentru împiedicarea speculei, orașul să se aprovizioneze de la producători; 3) să se înființeze brutării și măcelării în administrație proprie; 4) poliția să ia măsuri împotriva anarhiei din piețe; 5) orașul să înființeze o cantină publică¹¹. Aceste propuneri urmăreau ridicarea standardului de viață al maselor lucrătoare. Se mai remarcă faptul că conducătorii P.S.D. din Oradea n-au sesizat cauzele complexe ale șomajului, care rezidau în tradițiile interne ale capitalismului, și au crezut că problemele pot fi rezolvate cu niște măsuri luate „de sus”. Tot pentru asigurarea traiului se ridică și măcelarii din Oradea, care au mari greutăți, datorită proliferării speculei¹². În perioada următoare, activitatea muncitorilor a fost stînjinită de concentrările masive, iar munca sindicatelor a fost paralizată în mare măsură, fapt demonstrat și de sărbătorirea mult mai discretă a zilei

¹⁰ Arh. St. Or., fond Prefectura jud. Bihor, Inv. 25, dos. 2/1914, f. 14—15.

¹¹ Idem, fond Primăria municipiului Oradea, Inv. 142, dos. 1006; Nagyvárad, 12 ianuarie 1915.

¹² Nagyvárad, 26 septembrie 1915.

de 1 Mai în anii 1915—1916 —, aceasta izvorînd și din renunțarea oficială a P.S.D.U. și a sindicatelor. În anii 1915—1916, P.S.D. din Oradea a organizat numeroase adunări. „Și prin aceasta au pus în mișcare noi pături, ca să se deștepte din activitatea lor de pînă acum, așa de exemplu pe funcționarii particulari și îndeosebi pe croitorese, care au suferit din cauza celei mai mari stricteți militare și a reducerii salariilor”¹³.

În 1916 împotrivirea clasei muncitoare față de politica trădătoare a capitaliștilor începe să se manifeste cu mai multă vehemență, deși degringolada provocată de politica oportunistă a conducerii centrale persista în continuare. În acest an reține atenția doar acțiunea căruțașilor din Oradea, de o amploare mai redusă. Căruțașii se plîng de cîștig puțin și de lipsa ovăzului pentru caii lor, cerînd ca orașul să asigure procurarea acestuia, pentru că în caz contrar ei sînt nevoiți să înceteze munca și să intre în grevă¹⁴. Mizeria atingea un nivel care se apropie de tragedie, în multe localități existînd numai pîine de mîlai, iar scumpetea, combinată cu specula, a făcut ca bunurile de consum de primă necesitate să fie inaccesibile pentru cei care le solicitau. Această situație gravă a dus la ascuțirea pînă la paroxism a contradicțiilor de clasă. Înrăutățirea generală a situației economice, sociale și politice crease o puternică efervescență revoluționară în toată Transilvania, din care se detașează puternicele greve și demonstrații din Valea Jiului, de la Reșița, Oradea, Hunedoara, Cluj și alte localități¹⁵.

În acest context, anul 1917 — care se înscrie în aceeași coordonată a afirmării viguroase a dreptului muncitorilor la o viață mai dreaptă și mai bună — reprezintă o adevărată cotitură în evoluția mișcării muncitorești din Bihor. Începînd cu primăvara 1917 voința de luptă a muncitorilor se manifestă cu o forță mereu sporită. Crește numărul membrilor din sindicate și se organizează multe acțiuni de masă și mișcări revendicative. Tot acum, se deșteaptă din inactivitate noi pături sociale, iar femeile, care încep să înțeleagă tot mai mult rostul lor în societate, se pronunță mai ferm pentru extinderea dreptului de vot și pe seama lor¹⁶. În acest an, pentru prima dată de la izbucnirea războiului, ziua de 1 Mai este sărbătorită deschis în toată Transilvania. Muncitorii orădeni participă frecvent la adunări împreună cu partidele burgheze, cu scopul obținerii unor drepturi democratice, totuși în condițiile dificile existente, folosirea tuturor pîrghiilor posibile pentru impunerea în atenția autorităților a revendicărilor lor poate fi considerată ca un act pozitiv. Cu prilejul zilei de 1 Mai 1917, P.S.D. din Oradea lansează o chemare către muncitori cu următorul text: „Către populația Oradei! Muncitori! Tovarăși! Proletariatul lumii în acest an vrea să sărbătorească cu un și mai mare entuziasm decît cel obișnuit ziua de 1 Mai!... Nici populația Oradei nu poate să rămînă într-o contemplare inactivă a mișcării creatoare de viitor. Cel puțin cu masa noastră și cu cuvintele noastre de protest să participăm la agitația pornită pentru pacea mondială. La 1 Mai să se înceteze

¹³ *Nagyvárad, 6 martie 1915*; Ioan Popovici, Veronica Covaci, Gheorghe Mudura, Iudita Călușer, Mihai Apan, Andrei Caciara, 1918. *Bihorul în epopeea Unirii. Documente*, Oradea, 1978, p. 104.

¹⁴ *Nagyvárad, 6 decembrie 1916*.

¹⁵ M. Mușat, I. Ardelean, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România. 1821—1948*, Ed. Acad. R. S. România, Buc., 1981, p. 97.

¹⁶ *Nagyvárad, 17 martie 1917*.

orice muncă! După masă la ora 4... vom ține o adunare comemorativă cu ordinea de zi: 1 Mai și pacea mondială — de la care nu va lipsi nici un muncitor conștiincios. De asemenea, așteptăm cu simpatie participarea tuturor locuitorilor doritori de pace, ca și pe toți cetățenii progresiști¹⁷. Deci, asistăm și în Bihor — pentru prima dată de la începerea conflagrației mondiale — la o acțiune mai radicală pornită în preajma „zilei roșii a muncitorilor“. Aceasta este confirmată și de faptul că la 1 Mai muncitorii din Oradea au ovaționat cu înflăcărare pe unul dintre vorbitori, care a afirmat că înșiși socialiștii trebuie să ceară încheierea grabnică a păcii¹⁸. Acțiunea dovedește recrudescența combativității muncitorilor, care, trezindu-se la realitate, nu se mai lasă amăgiți de ideile oportuniste și încearcă să nu mai țină seamă nici de măsurile represive adoptate de capitaliști. O puternică mișcare pentru salarii au inițiat, în septembrie 1917, muncitorii croitori, care au beneficiat și de revitalizarea sindicatului lor¹⁹. S-au mai organizat și alte acțiuni pentru mărirea salariilor de către muncitorii pantofari, tipografi, legători de cărți, etc.

O mare înfriure asupra mersului evenimentelor din întreaga țară a avut ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, care marchează o nouă eră în istoria omenirii, era trecerii de la capitalism la socialism. Această revoluție a generat imense manifestații de simpatie și în Bihor. Scîrbit de ororile războiului și influențat de „Decretul asupra păcii“ — publicat în *Adevărul* încă în decembrie 1917 —, proletariatul din Oradea a organizat o grandioasă manifestație pentru pace. Acțiunea a început cu o adunare populară, unde s-a prezentat o mare mulțime. Aici, oratorul Katz L. a explicat cauzele războiului și a criticat politica externă anexionistă a cercurilor guvernamentale. După adunare, mulțimea a demonstrat pe străzile orașului, scandînd „Trăiască pacea!“, „Jos războiul!“, „Să se termine odată!“²⁰. Apoi s-a organizat o nouă întrunire, cu o asistență și mai impresionantă. În discursul rostit se arăta următoarele: „Frații ruși întind spre noi mîna păcii. Noi ne apropiem cu prietenie de ei. Îi măturăm pe aceia care vor să împiedice această posibilitate fericită a rezolvării pașnice“²¹. Mulțimea a aclamat pacea și s-a împrăștiat încet, dovedind că este gata să lupte pentru acest deziderat. În decembrie se declanșează o mișcare grevistă la Fabrica de geamantane și poșete din Oradea, unde muncitorii insistă să obțină sporirea salariului cu 25% și reducerea zilei de muncă cu un sfert de oră²¹. Mișcarea revoluționară a maselor submina permanent puterea monarhiei, slăbindu-i și capacitatea de luptă pe front. Făcînd o privire retrospectivă asupra activității socialiștilor bihoreni în cursul anilor de război, un raport întocmit de P.S.D. din Oradea preciza că: „perturbarea producției a fost resimțită în primul rînd de clasa muncitoare“, iar în continuare făcea referiri asupra acelor mișcări economice care au avut ca scop să sprijine organizarea păturilor muncitorești. Parcurgînd pînă la sfîrșit raportul, constatăm că „în timpul războiului, condu-

¹⁷ *Ibidem*, 29 aprilie 1917.

¹⁸ I. Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania 1901—1921*, Ed. Politică, București, 1976, p. 209.

¹⁹ *Nagyváradí Napló*, 6 martie 1918.

²⁰ *Ibidem*, 11 decembrie 1917.

²¹ Arh. St. Or., fond *Primăria municipiului Oradea*, Inv. 142, dos. 298, f. 1—2.

cerea P.S.D. din Oradea s-a străduit să amelioreze condițiile de viață și mizeria maselor largi²².

Anul revoluționar 1918 debutează cu mari frământări sociale. Încă în ianuarie observăm diferite acțiuni greviste și adunări populare. Femeile muncitoare participă acum mai intens la mișcările revoluționare. Astfel, la 6 februarie a avut loc la Oradea o demonstrație a femeilor, care își exprimau nemulțumirea față de autorități²³. În luna următoare sînt organizate demonstrații pentru pace și de solidaritate cu lupta proletariatului din Rusia. Tot în martie, se desfășoară la Oradea mai multe greve dintre care amintim greva calfelor de frizeri și a croitoreseilor²⁴. După greva generală din aprilie, care a cuprins și unele localități din Bihor, o nouă manifestare a crezului antirăzboinic a prilejuit sărbătorirea zilei de 1 Mai 1918, cînd muncitorii din Oradea, în frunte cu elementele revoluționare din organizațiile social-democrate și din syndicatele locale, au organizat puternice acțiuni îndreptate împotriva războiului. Manifestația a avut o amploare neîntîlnită pînă atunci, contribuind la întărirea unității de clasă a muncitorilor, indiferent de naționalitate²⁵. Proletariatul bihorean a participat și la greva generală pornită din Austria, ca răspuns la reducerea rațiilor alimentare. La Oradea, greva generală a început la 22 iunie și a ținut pînă la 27 iunie²⁶. În fața acestor lovituri puternice, autoritățile reacționează cu introducerea stării de asediu, cu sporirea efectivelor forțelor represive și cu alte măsuri care vizau în perspectivă introducerea unei dictaturi militare plenipotențiare. Evident, în această atmosferă înfierbîntată, masele muncitoare nu mai pot fi stăpînite de clasele dominante, iar prăbușirea monarhiei nu se mai putea evita. A doua parte a anului 1918 se remarcă printr-o serie de transformări social-politice capitale, care au avut consecințe de prim ordin în mersul evenimentelor ulterioare. La 27 octombrie, are loc la Oradea o mare adunare populară organizată de P.S.D. din Oradea, sub semnul luptei pentru pace. În chemarea lansată se arată: „Cei care vor o putere populară, cinstită în locul corupției de astăzi, drepturi, sănătate și libertate în locul exploatării, vor fi în mijlocul nostru”²⁷.

Tot la Oradea, în 31 octombrie — ca urmare a mișcărilor izbucnite în rîndul soldaților — s-a revendicat proclamarea republicii²⁸. Puternice frământări revoluționare au avut loc și în localitățile din județ. Asociindu-se tradițiilor luptei socialiștilor români din Bihor, C.N.R. din Oradea și Bihor, creat la 3 noiembrie 1918, în cadrul amplului și revoluționarului proces de organizare, eliberare socială și națională a românilor din Transilvania, colaborează cu socialiștii români, care se pronunțau pentru unirea Transilvaniei cu România²⁹. Muncitorimea bihoreană vedea rezolvarea tuturor revendicărilor populare, inclusiv făurirea unității naționale, nedes-

²² *Nagyvárad* *Napló*, 6 martie 1918.

²³ *Ibidem*, 7 februarie 1918.

²⁴ Arh. St. Or., *fond Primăria municipiului Oradea*, Inv. 142, dos. 312, f. 5.

²⁵ I. Cicală, *op. cit.*, p. 224.

²⁶ Arh. St. Or., *loc. cit.*, f. 13.

²⁷ *Nagyvárad* *Napló*, 27 octombrie 1918; Ioan Popovici, Veronica Covaci..., *op. cit.*, p. 114—115.

²⁸ I. Cicală, *op. cit.*, p. 234.

²⁹ Mihai Drecin, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Bihor și locul ei în procesul istoric al luptei pentru făurirea Partidului Comunist Român (1918—1921)*, în *Crisia*, 1981, p. 8—9.

părțite de lupta pentru democrație și progres social. Odată cu realizarea statului național unitar român, la 1 Decembrie 1918, prin lupta maselor largi populare din întreaga Românie, se încheia un lung proces legitim, obiectiv, de luptă și muncă creatoare a poporului nostru. Socialiștii orădeni înaintați au înțeles identitatea intereselor fundamentale ale proletariatului și cele ale întregului popor și, prin atitudinea pe care au adoptat-o în problemele de bază, au demonstrat că mișcarea muncitorească și socialistă este apărătoarea consecventă a intereselor țării. Prin întreaga ei evoluție, înregistrată în contextul marilor probleme ale vremii, mișcarea muncitorească și socialistă din Bihor a demonstrat că ea s-a integrat pe deplin în lupta pe care masele populare din țara noastră au dus-o pentru o viață mai bună, pentru eliberarea socială și națională. Prin toată activitatea depusă, proletariatul din Bihor a alcătuit unul dintre cele mai puternice detașamente ale muncitorimii din întreaga Românie, afirmându-se ca una din principalele forțe modelatoare ale societății locale.

**CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
ET SOCIALISTE DE BIHOR PENDANT
LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE (1914—1918)**

(Résumé)

L'auteur présente les principaux événements du mouvement ouvrier de Bihor dans une période grand difficile malgré des persécutions des autorités, les travailleurs de Bihor, continuent de déclencher quelques actions importantes en prouvent qu'ils sont capables de réaliser des changements essentiels dans les rapports sociaux et politiques.

On poursuit l'évolution du mouvement ouvrier et socialiste locale entre 1914—1918.

ASPECTE ALE APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1921 ÎN PLASA CEFA (JUDEȚUL BIHOR)

de
BLAGA MIHOC

Plasa Cefa, în componența căreia intrau, în 1921, 10 comune, avea o suprafață de 436 990 iugăre (213 km²) și era locuită de o populație de 14 593 locuitori (70 de locuitori pe km²), dintre care 13 111 români, 1 180 maghiari, 5 germani și 657 de alte naționalități¹.

Fertilitatea solului era bună, culturile cerealiere putînd asigura și aici cu prisosință existența populației. Repartiția proprietății era, însă, deficitară, existînd, pe de o parte, numeroși mici proprietari iar, pe de altă parte, cîteva latifundii, deținute de biserica romano-catolică și de cîteva proprietari particulari, între care putem aminti pe Ștefan Tisza și Melania Königswalter.

În întreaga plasă s-a expropriat, conform documentelor de arhivă², o suprafață totală de 16 022 iugăre 948 stînjeni, din care cea mai mare parte o constituia terenul cultivabil.

Prin împroprietărire, acest teren a primit următoarea destinație: 6 707 iugăre 1 254 stînjeni ca teren de cultură unui număr de 2 895 îndreptățiți; 210 iugăre 698 stînjeni ca locuri de casă unui număr de 835 îndreptățiți; 3 364 iugăre 1 573 stînjeni ca păduri comunale; 2 972 iugăre 815 stînjeni ca pășuni comunale; 133 iugăre 1 276 stînjeni pentru constituirea loturilor de interes obștesc; 172 iugăre 501 stînjeni vîndut unor mici cultivatori de pămînt din Sînicolaul Român; 15 iugăre 733 stînjeni

¹ Repartizarea suprafeței și locuitorilor pe comune se făcea astfel:

Nr. crt.	Denumirea	Suprafața	Nr. de locuitori Total	Români	Maghiari	Germ.	Alte naționalități	Nr. de case
1.	Ateaș	1 323	707	700	4	—	3	135
2.	Berechiu	1 617	528	502	26	—	—	84
3.	Bicaciu	667	323	323				62
4.	Cefa	6 186	1 737	1 373	347	1	16	340
5.	Inand	2 494	788	702	86			101
6.	Gepiu	7 703	1 654	1 426	203	—	25	136
7.	Marțihaz	2 448	672	524	122	1	7	102
8.	Miersig	4 556	929	912	17			190
9.	Roit	2 607	1 065	1 057	7		1	185
10.	Sînicolaul Român	5 044	2 817	2 708	28	3	78	482

² Arhivele Statului București, *fond Reforma agrară din 1921* (R.A.B.), dos. 602, f. 180.

dat cu schimb unui posesor comunal, căruia i s-a expropriat o suprafață echivalentă și, în sfârșit, 2 445 iugăre 498 stînjeni ca rezervă de stat.

Pe comune aceste suprafețe au fost repartizate astfel:

Ateaș:

— Total expropriat: 1 120 iugăre 980 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Minorul Ștefan Tisza 1 120 iugăre 980 stînjeni³.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 140 îndreptățiți 435 iugăre 1 089 stînjeni.

2. Locuri de casă la 102 îndreptățiți 25 iugăre 800 stînjeni.

3. Pădure comunală 75 iugăre 963 stînjeni.

4. Pășune comunală 486 iugăre 772 stînjeni.

5. Rezerve 103 iugăre 500 stînjeni.

Berechiul Superior:

Total expropriat: 808 iugăre 1 267 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Capitulul romano-catolic 808 iugăre 1 267 stînjeni.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 144 îndreptățiți din Berechiu 477 iugăre 800 stînjeni.

2. Locuri de casă la 64 îndreptățiți din Berechiu 16 iugăre.

3. Pădure comunală Berechiu 81 iugăre.

4. Pășune comunală Berechiu 61 iugăre 1 566 stînjeni⁴.

5. Teren vîndut unor țărani din Sînicolaul Român 172 iugăre 501 stînjeni.

Bicaciu:

Total expropriat 1 940 iugăre 1 511 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 666 iugăre 1 220 stînjeni.

2. Capitulul romano-catolic 1 258 iugăre 1 158 stînjeni⁵.

3. Composesoratul urbarial 15 iugăre 733 stînjeni.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 210 îndreptățiți din Bicaciu 756 iugăre 800 stînjeni.

2. Locuri de casă la 61 îndreptățiți din Bicaciu 15 iugăre 733 stînjeni.

³ Acest proprietar avea în comună 2 502 iugăre 671 stînjeni. În structura terenului expropriat intrau 509 iugăre 947 stînjeni de teren arător. (Arhivele Statului Oradea, *fond Consilieratul agricol Bihor (C.A.B.)*, dos. 302, f. 1—53).

⁴ Inițial comuna n-a primit pășune. Ea folosea în acest scop o suprafață de 260 iugăre 530 de stînjeni nedistribuită inițial. Mai târziu, din această rezervă i s-a atribuit pășunea, restul fiind vîndut unor țărani din Sînicolaul Român sau destinat construirii loturilor de interes obștesc din aceeași comună (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 9; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 156, f. 1—15; dos. 204, f. 77).

⁵ Capitulul deține în această localitate o suprafață de 1 270 iugăre 694 stînjeni, din care arabil 1 119 iugăre 1 599 stînjeni (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 7; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 305, f. 1—42).

3. Dat în schimb posesoriatului urbarial Bicaciu 15 iugăre 733 stînjeni.
4. Teren de cultură la 190 îndreptățiți din Ianoșda 189 iugăre 283 stînjeni.
5. Rezerve 964 iugăre 562 stînjeni.

Cefa:

Total expropriat: 3 581 iugăre 909 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Episcopia romano-catolică 1 896 iugăre 1 029 stînjeni⁶.
- Cum s-a expropriat⁷:
 1. Teren de cultură la 537 îndreptățiți din Cefa 1 177 iugăre 570 stînjeni.
 2. Locuri de casă la 196 îndreptățiți din Cefa 200 iugăre.
 3. Interese obștești Cefa 19 iugăre 271 stînjeni.
 4. Pășune comunală Cefa 345 iugăre 180 stînjeni.
 5. Teren de cultură la 125 îndreptățiți din Inand 124 iugăre 1 493 stînjeni.
 6. Interese obștești Inand 2 iugăre.
 7. Pășune comunală Inand 80 iugăre 716 stînjeni.
 8. Interese obștești Marțihaz 65 iugăre 400 stînjeni.
 9. Pășune comunală Marțihaz 124 iugăre 1 054 stînjeni.
 10. Teren de cultură la 233 îndreptățiți din Mădăras 234 iugăre 185 stînjeni.
 11. Interese obștești Mădăras 5 iugăre 916 stînjeni.
 12. Teren de cultură la 46 îndreptățiți 62 iugăre.
 13. Rezerva 1 158 iugăre 186 stînjeni.

Inand:

Total expropriat 1 009 iugăre 1 461 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Frații Markovits 1 009 iugăre 1 461 stînjeni.
- Cum s-a repartizat⁸:
 1. Teren de cultură la 125 îndreptățiți din Inand 431 iugăre 800 stînjeni.
 2. Locuri de casă la 115 îndreptățiți din Inand 22 iugăre.
 3. Interese obștești Inand 44 iugăre 800 stînjeni.
 4. Pășune comunală Inand 120 iugăre.
 5. Teren de cultură la 213 îndreptățiți din Homorog 213 iugăre 215 stînjeni.
 6. Pășune comunală Mădăras 148 iugăre 1 295 stînjeni.
 7. Rezerve 28 iugăre 1 551 stînjeni.

⁶ Din suprafața expropriată de la Episcopia romano-catolică, 1 341 iugăre 1 269 stînjeni o constituiau terenul arabil (Arhivele Statului din București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 15).

⁷ Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 204, f. 1—10.

⁸ Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 42; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 305, f. 1—48.

Gepiu:

Total expropriat: 3 832 iugăre 973 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Melania Königswalter 2 350 iugăre 1 468 stînjeni⁹.
2. Capitulul romano-catolic 1 691 iugăre 1 397 stînjeni.
3. Iulia Schwartz 474 iugăre.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 258 îndreptățiți din Gepiu 944 iugăre 655 stînjeni.
2. Locuri de casă la 200 îndreptățiți din Gepiu 50 iugăre.
3. Teren de cultură la alți 36 îndreptățiți 288 iugăre¹⁰.
4. Locuri de casă la 36 îndreptățiți 9 iugăre.
5. Pășune comunală Gepiu 742 iugăre.
6. Pădure comunală Gepiu 200 iugăre.
7. Teren de cultură la 126 îndreptățiți din Păușa 215 iugăre 1 440 stînjeni.
8. Interese obștești Păușa 10 iugăre.
9. Pășune comunală Păușa 155 iugăre 749 stînjeni.
10. Teren de cultură la 986 îndreptățiți din Leș 148 iugăre 102 stînjeni.
11. Pășune comunală Leș 95 iugăre 525 stînjeni.
12. Pădure comunală Toboliu 278 iugăre.
13. Pădure comunală Cheresig 328 iugăre 44 stînjeni.
14. Pădure comunală Giriș 334 iugăre 1 556 stînjeni.
15. Rezerve 33 iugăre 702 stînjeni.

Miersig:

Total expropriat: 2 653 iugăre 533 stînjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Capitulul romano-catolic 2 653 iugăre 533 stînjeni¹¹.

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 142 îndreptățiți 541 iugăre 551 stînjeni.
2. Pădure comunală Miersig 308 iugăre 1 406 stînjeni.
3. Pădure comunală Berechiu 81 iugăre.
4. Pădure comunală Cefa 437 iugăre 1 115 stînjeni.
5. Pădure comunală Roit 198 iugăre 586 stînjeni.
6. Pădure comunală Leș 100 iugăre.
7. Pădure comunală Sînicolaul Român 400 iugăre.
8. Pădure comunală Bicaciu 150 iugăre.
9. Pădure comunală Sîntandrei 179 iugăre 384 stînjeni.

⁹ Moșia Melaniei Königswalter a fost achiziționată în 1900. Conform decretului din septembrie 1919 din ea a fost dată în arendă forțată o suprafață de 1 481 iugăre. Din suprafața expropriată, în urma legii din 1921, 1 704 iugăre 807 stînjeni erau arător (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 311, f. 29—45).

¹⁰ Pînă în martie 1936 fuseseră aduși 30 de țărani, cărora li se distribuise o suprafață de teren cultivabil de 314 iugăre 800 stînjeni și alta de 11 iugăre ca locuri de casă pentru 22 dintre aceștia (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 463, nepaginat).

¹¹ Din această suprafață, 1 657 iugăre 510 stînjeni era pădure (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 49; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 384, f. 6).

10. Pădure comună Mădăras 212 iugăre 219 stinjeni.

11. Rezerve 44 iugăre 1 072 stinjeni.

Roit:

Total expropriat: 633 iugăre 1 335 stinjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Capitulul romano-catolic 633 iugăre 1 335 stinjeni¹².

Cum s-a repartizat:

1. Teren de cultură la 88 îndreptățiți 268 iugăre 271 stinjeni¹³.

2. Locuri de casă la 162 îndreptățiți 40 iugăre 800 stinjeni.

3. Pășune comună 207 iugăre 663 stinjeni.

4. Rezerve 117 iugăre 1 202 stinjeni.

Sinicolau Român:

Total expropriat: 446 iugăre 1 579 stinjeni.

De la cine s-a expropriat:

1. Iuliu Lakatus 404 iugăre 1 325 stinjeni¹⁴.

2. Composesoratul urbarial 10 iugăre.

3. Biserica ortodoxă 16 iugăre 48 stinjeni.

4. Comuna politică 7 iugăre 1 352 stinjeni.

5. Sesia școlară 8 iugăre 458 stinjeni.

Cum s-a repartizat¹⁵:

1. Locuri de casă la 95 îndreptățiți 31 iugăre 1 565 stinjeni.

2. Pășune comună 404 iugăre 1 325 stinjeni.

3. Interese obștești 4 iugăre 760 stinjeni.

4. Rezerve 5 iugăre 1 129 stinjeni.

Se observă, deci, că cea mai mare suprafață a fost atribuită ca teren de cultură, dată fiind și structura inițială a pământurilor expropriate, urmînd apoi, în ordine, pădurile și pășunile comunale. Mare este și suprafața rezervată statului, fapt ce indică indirect că în această zonă necesitățile celor îndreptățiți la împrumut au putut fi satisfăcute. Acest fapt explică și numărul mic de cereri de împrumut, solicitările țăranilor vizînd mai ales locurile de casă. Amintim, între acestea, din urmă,

¹² Din această suprafață 340 iugăre 1 120 stinjeni erau teren arabil (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 57).

¹³ Inițial în hotarul comunei Roit au fost împrumutate doar 80 îndreptățiți cu 247 iugăre 271 stinjeni. În 1929, alți 8 îndreptățiți au fost împrumutate cu 21 iugăre destinate inițial ca teren pentru interese obștești. De menționat că alți 86 de îndreptățiți din Roit au fost împrumutate cu o suprafață totală de 273 iugăre 703 stinjeni în hotarul comunei Giriș. La 15 aprilie 1929 unul dintre ei, Cotca Ioan, a fost expropriat (Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*; dos. 178, f. 39—42; 76—85; dos. 314, f. 1—36).

¹⁴ Din terenul expropriat de la Lakatus 247 iugăre 1 454 stinjeni erau pășune, 91 iugăre 526 stinjeni fînețe, 65 iugăre 945 stinjeni arător. Moșia a fost cumpărată de proprietar la 28 iulie 1917 prin vinderea alteia.

¹⁵ Un număr de 336 îndreptățiți din Sinicolau Român au fost împrumutate cu o suprafață de teren arător de 938 iugăre 1 428 stinjeni în hotarul localității Giriș. Tot aici comuna Sinicolau a primit un lot de interes obștesc de 10 iugăre 730 stinjeni. În hotarul localității Cefa, comuna Sinicolau a primit o pășune de 290 iugăre, iar în cel al comunei Miersig o pădure de 400 iugăre (Arhivele Statului București, *fond R.A.B.*, dos. 602, f. 59; Arhivele Statului Oradea, *fond C.A.B.*, dos. 184, f. 1—20, dos. 204, f. 1—112).

cererea lui Miheș Ioan din Sinicolaul Român, tată a 10 copii, pe care acesta o trimitea, la 26 noiembrie 1932, Serviciului agricol județean și în care cerea să fie împrorietărit cu un loc de casă. Răspunsul i-a venit aproape peste 2 ani, la 30 iulie 1934, fiind de altfel negativ, pe motiv că „în acel moment s-a terminat procedura de împrorietărire și întăbu-lare”¹⁶.

Există și cazuri în care organele de împrorietărire, deliberat sau nu, au comis ilegalități. Așa s-a întâmplat în Giriș, unde țăranul Tripa Teodor Albu, deși mai poseda în Marțihaz o suprafață de 4 iugăre, a fost împrorietărit cu un lot de împrorietărire de alte 4 iugăre. Tot așa s-a întâmplat în Sinicolaul Român, unde Măruțiu Petru, care avea pământ în Roit, a fost împrorietărit tot cu 4 iugăre. O inspecție „de sus” a hotărit, însă, la 12 și respectiv 13 iulie 1929, exproșionarea acestora¹⁷. O atenție importantă a fost dată împrorietăririi țăranilor strămutați din alte părți. Aceștia erau obligați, așa cum am arătat altădată¹⁸, să se mute definitiv în apropierea loturilor ce li s-au retribuit, iar în cazul în care refuzau să facă acest lucru, oficialitățile au procedat la exproșierea lor.

¹⁶ Arhivele Statului Oradea, fond C.A.B., dos. 204, f. 41—43.

¹⁷ *Ibidem*, f. 81—84.

¹⁸ Blaga Mihoc, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în Bihor. Împrorietăririi prin strămutare*, în *Crisia*, 1981, p. 191—208.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ISTORICULUI ȘCOLII GENERALE NR. 11 DIN ORADEA (1930—1950)

de
LIVIU IOVAN
VASILE RUS

Din actul său de identitate, care este *Cartea Școlii*, putem deduce faptul că aceasta a trecut — în perioada cercetată — prin împrejurări diverse, suferind mai multe metamorfoze. Este de remarcat că nucleul școlii a apărut ca urmare a unei necesități presante. După reforma agrară din 1921, municipiul Oradea s-a extins spre nord și nord-vest, deoarece așa-zisul „rît“ al orașului a fost împărțit muncitorilor ceferiști, ca și altor categorii de locuitori, pentru a-și construi case. Era, desigur, un act de mare generozitate și ajutor, cu care statul român interbelic a venit în ajutorul acestor categorii de localnici. Prin urmare, prin sporirea considerabilă a numărului locuitorilor din această parte a municipiului s-a făcut imperios necesară edificarea unei școli la care să învețe copiii acestora. Astfel, în anul 1930 a fost transformată o clădire de pe strada Zimbrului (pe atunci Stephenson), în care va funcționa școala elementară, dotată cu două săli de clasă și locuință pentru cadre.

Studiind documentele aflate în arhiva școlii, cu deosebire registrele matricole și *Cartea Școlii*, ne-am putut face o imagine destul de exactă asupra principalelor caracteristici ale populației școlare din perioada care ne interesează. Unele date privind efectivele de elevi, naționalitatea și confesiunea lor, le prezentăm în tabelul anexat. Altele, care privesc evoluția școlii, a colectivului de elevi, le analizăm în continuare.

Primul deceniu (1930—1940) din existența școlii a fost calm, echilibrat. La început cu două posturi de învățători, apoi cu patru, școala a oferit posibilități de a învăța, în medie, unui număr de 200 de elevi pe an, cu limita minimă în 1930—1931 de 153 elevi și cea maximă de 217, în anul școlar 1934—1935. Marea majoritate a elevilor (circa 3/4) erau români, ceilalți (mai puțin de 1/4) fiind maghiari. Mai frecventau școala evrei, slavi și țigani, dar în proporție nesemnificativă. Din punct de vedere al confesiunii, se întâlneau, în ordinea ponderii, elevi de religie ortodoxă, greco-catolică, reformată și romano-catolică și în număr restrâns elevii adepți ai cultului mozaic.

În al doilea deceniu (1940—1950), istoricul școlii are o evoluție deosebit de interesantă. Acesta poate fi împărțit în două perioade distincte. În prima perioadă, cuprinsă între anii 1940—1945, ca urmare a odiosului dictat de la Viena, din august 1940, nord-vestul României — inclusiv ora-

**Tabel cuprinzînd numărul, naționalitatea și confesiunea elevilor
Școlii Generale nr. 11 Oradea pe perioada 1930—1946**

	ANI ȘCOLARI															
	1930—31	1931—32	1932—33	1933—34	1934—35	1935—36	1936—37	1937—38	1938—39	1939—40	1940—41	1941—42	1942—43	1943—44	1944—45	1945—46
Rom.	115	128	170	146	166	163	152	148	159	150	33	7	3	1	1	—
Magh.	36	45	19	48	48	50	55	63	53	48	298	388	343	299	209	118
Alte naț.	2	—	4	3	3	3	2	3	1	2	—	—	—	—	—	—
Total	153	174	193	197	217	216	209	214	213	200	331	395	346	300	210	128
Ort.	74	82	99	99	117	111	102	97	97	92	—	—	—	—	—	—
G.c.	41	43	47	48	45	52	48	49	62	56	67	42	22	15	12	9
R.c.	12	17	18	31	25	20	27	31	19	17	74	100	75	76	65	44
Ref.	25	31	27	23	29	32	30	35	34	34	188	252	239	209	133	70
Alte rel.	1	1	2	2	1	1	2	2	1	1	2	1	—	—	—	—

șul Oradea — a fost cedat Ungariei horthyste, se schimbă fundamental structura populației școlare. Din școală românească — în care au învățat împreună atît copii români, cît și de alte naționalități —, instituția este transformată în școală cu limbă de predare exclusiv maghiară, în care numărul elevilor români scade mereu: de la 33 în 1940—1941 la 7 în 1941—1942, apoi la 3 în 1942—1943 și la 1 în 1943—1944 și 1944—1945. În fața acestei situații se pune întrebarea firească: ce s-a întîmplat cu elevii români care au fost în școală în anul 1939—1940? Pe unii dintre ei (e drept, foarte puțini) îi găsim, totuși, înscriși în anul școlar 1940—1941, dar cu naționalitatea schimbată, așa cum rezultă din tabelul de mai jos:

**Tabel cuprinzînd elevii români rămași în școală
în anul 1940—1941**

Matricola 1939—1940					Matricola 1940—1941			
Nr. crt.	Nr. matr.	Numele și prenumele	Et-nie	Re-lig.	Nr. matr.	Numele și prenumele	Et-nie	Re-lig.
cls. I								
1.	2.	Bogdan	rom.,	ort.	49.	Bogdán	magh.	gr.
		Elena				Ilona		cat.
2.	14.	Filip	rom.,	ort.	78.	Filip	magh.	ref.
		Elisabeta				Erzsébet		

Matricola 1939—1940					Matricola 1940—1941			
Nr. crt.	Nr. matr.	Numele și prenumele	Et-nie	Re-lig.	Nr. matr.	Numele și prenumele	Et-nie	Re-lig.
3.	26.	Pop Iosif	rom.,	gr. cat.	9.	Pap Iózsef	magh.	ref.
4.	28.	Pop Vasile	rom.,	gr. cat.	55.	Pap László	magh.	ref.
5.	31.	Reveș Oscar	rom.,	ort.	122.	Révész Oszkár	magh.	gr. cat.
6.	34.	Silaghi Ioan	rom.,	ort.	8.	Szilágyi Iános	magh.	gr. cat.
7.	35.	Silaghi Ioan	rom.,	ort.	144.	Szilágyi Iános	magh.	gr. cat.
8.	42.	Voiti Augustin	rom.,	ort.	163.	Voiti Ágoston	magh.	gr. cat.
cls. a II-a								
1.	45.	Bobșa Aurelia	rom.,	gr. cat.		Bobșa Aurelia	rom.,	ref.
2.	46.	Baran Elisabeta	rom.,	gr. cat.		Bárán Erzsébet	magh.	gr. cat.
3.	47.	Barna Elena	rom.,	ort.		Barna Irén	magh.	ref.
4.	55.	Briscan Andrei	rom.,	ort.		Briszkán András	magh.	gr. cat.
5.	61.	Fărcaș Iosif	rom.,	ort.		Farkas József	magh.	r. cat.
6.	66.	Gherdan Ana	rom.,	ort.	124.	Gherdán Anna	rom.,	gr. cat.
7.	77.	Nasta Viorica	rom.,	gr. cat.	128.	Nászta Ibolya	magh.	gr. cat.
8.	80.	Oros Irina	rom.,	ort.	188.	Orosz Irén	magh.	gr. cat.
9.	82.	Panea Maria	rom.,	gr. cat.	41.	Pánea Márta	magh.	gr. cat.
10.	83.	Pantea Iuliana	rom.,	ort.	82.	Pánteá Iulianna	rom.,	gr. cat.
11.	87.	Pop Cristina	rom.,	gr. cat.	4.	Pap Krisztina	magh.	gr. cat.
12.	89.	Pop Camil	rom.,	gr. cat.	93.	Pap Kamil	magh.	gr. cat.
13.	90.	Pop Ioan	rom.,	gr. cat.	65.	Pap Iános	magh.	gr. cat.
14.	86.	Pintea Ștefan	rom.,	ort.	76.	Pintya István	magh.	gr. cat.
15.	95.	Tășădan Dumitru	rom.,	gr. cat.	60.	Tasádán Demeter	rom.,	gr. cat.
16.	96.	Vereș Irina	rom.,	gr. cat.	165.	Veres Irén	rom.,	gr. cat.
Cls. a III-a								
1.	101.	Ardelean Floare	rom.,	ort.	101.	Ardelean Floare	rom.,	gr. cat.
2.	113.	Farc Irina	rom.,	gr. cat.	62.	Fark Irén	rom.,	gr. cat.
3.	123.	Lucaci Ana	rom.,	gr. cat.	57.	Lukács Anna	rom.,	gr. cat.
4.	124.	Maier Elisabeta	rom.,	gr. cat.	124.	Májér Erzsébet	magh.	gr. cat.

Matricola 1939—1940					Matricola 1940—1941			
Nr. crt.	Nr. matr.	Numele și prenumele	Et-nie	Re-lig.	Nr. matr.	Numele și prenumele	Et-nie	Re-lig.
5.	126.	Marchiș Floare	rom.,	gr. cat.	61.	Márchis Floare	rom.,	gr. cat.
6.	132.	Olár Ioan	rom.,	gr. cat.	219.	Olár Iános	rom.,	gr. cat.
7.	137.	Pintea Ecaterina	rom.,	ort.	31.	Pintye Katalin	magh.	gr. cat.
8.	144.	Supurean Ileana	rom.,	ort.	166.	Supurean Ilona	rom.,	gr. cat.
9.	149.	Vesa Ioan	rom.,	ort.	189.	Vesza Iános	magh.	gr. cat.

Este evident, deci, faptul că 33 de elevi de naționalitate română erau înscriși în clasele I—III în anul școlar 1940—1941. Din aceștia 11 au plecat chiar în cursul anului școlar în România (ei au mențiunea, în matricolă: „elköltözött Romániában”), ca și în alte școli. Cei mai mulți elevi însă, fie au rămas neșcolarizați, fie s-au înscris la alte școli din Oradea și județ.

Și totuși în perioada 1940—1944 numărul elevilor a fost mai mare ca în deceniul precedent, ajungând la aproape 300. Creșterea numărului de elevi în această perioadă o explicăm prin lărgirea circumscriptiei școlare, care cuprindea și unele străzi centrale, ca, de exemplu, strada Pitagora. De asemenea, în anul școlar 1941—1942 au existat și elevi înscriși în clasa a V-a.

O a doua perioadă poate fi socotită cea de după alungarea cotropitorilor fascisto-hortysti și reintegrarea municipiului Oradea la patria-mamă, România. În anii 1945—1950 au funcționat, împreună, două secții în aceeași incintă. Notăm că acest statut al școlii a durat pînă în anul 1957, cînd cele două secții s-au unificat, devenind o singură școală.

În ceea ce privește numărul elevilor, el scade la o medie de circa 250 la ambele secții și se va menține redus (aproximativ 200 în clasele I—IV, la ambele secții) pînă în anul școlar 1974—1975, cînd începe adevărata explozie demografică în circumscriptia școlară, prin edificarea unei importante părți a noului și impunătorului cartier Zona de Vest.

Trebuie să precizăm că lipsesc unele registre matricole: pentru anul școlar 1946—1947 — complet, iar pentru anii 1942—1944 matricola clasei a IV-a (maghiare). De asemenea, pentru anul școlar 1945—1946 lipsesc complet matricolele de la secția română. Pentru această perioadă am apelat la *Cartea Școlii*, urmînd ca să căutăm noi surse de documentare (matricole), în vederea elaborării unui studiu mai complet despre această instituție școlară.

În concluzie, menționăm că în cele două decenii analizate fluctuația elevilor în școală a fost deosebit de mare. Considerăm, de asemenea, că datele sînt realmente demne de interes, neavînd nevoie de prea multe comentarii, ele oferind o informare veridică asupra principalelor aspecte demografice ale acestei școli și cu privire la perioadele prin care ea a trecut, ca și în direcția cunoașterii politicii practicate față de elevii români de către autoritățile instaurate aici de vremelnica ocupație fascisto-hortystă.

EVOLUȚIA AGRICULTURII BIHORENE ÎN LUMINA PLANURILOR CADASTRALE (SEC. XVIII—XIX)

de

BARBU ȘTEFĂNESCU

Eforturile depuse în ultimul timp pentru punere în circuitul științific și valorificare a numeroase fonduri documentare, în primul rînd a celor existente pe plan local, au permis să se arunce raze de lumină, adeseori puternice și pătrunzătoare și asupra ocupației care, timp de milenii, a constituit și în ținutul de pe Crișuri, „marea industrie a oamenilor“, cum numea Fernand Braudel agricultura¹.

În mod firesc, informația mai bogată a permis referiri în primul rînd la agricultura ultimilor secole (XVI—XX). Pentru secolele XVI—XIX beneficiem de lucrările de referință ale academicianului David Prodan asupra iobăgiei transilvănene², lucrări deosebit de valoroase — atît sub aspect informațional — inclusiv pentru Bihor — cît și metodologic, în care problemele agrare, inclusiv cele de ordinul tehnicilor de cultură, sînt abordate în toată pregnanța lor. Pentru secolele XVIII—XX studiile dedicate agriculturii bihorene sînt mai numeroase dar în același timp mai fragmentare, mai dispersate, fiind abordate mai cu seamă probleme particulare, în primul rînd cele de ordin social, referirile de ordin tehnic fiind doar tangențiale³. Publicarea a numeroase documente, mai

¹ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1984, p. 190 (în continuare: Fernand Braudel, *Structurile... II*).

² David Prodan, *Iobăgia în Transilvania*, vol. I—III, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 1968 și 1969; *Idem*, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I—II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986—1987; *Idem*, *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700—1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

³ Ana Ilea, *Obligațiile în muncă pe domeniul Capîtlului în a doua jumătate a secolului XVIII-lea* (în continuare: A. Ilea, *Obligațiile în muncă...*), în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972 (în continuare *Centenar...*), p. 237—244; *Idem*, *Din istoria pădurilor bihorene pînă la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Biharea*, VII—VIII, Oradea, 1980, (în continuare A. Ilea, *Din istoria pădurilor...*), p. 81—104; Mihail Dan și Petru Bona, *Miscări și frămîntări țărănești în Bihor la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Centenar...*, p. 287—293; Ileana Șuta, *Organizarea domeniului episcopiei catolice din Oradea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări Științifice, seria istorie-științe sociale-pedagogie*, Oradea, 1972, p. 75—82; V. Maxim, *Miscări sociale la românii bihoreni de pe Valea Barcăului și districtul Luncii*, în *Lucrări Științifice, seria istorie*, Oradea, 1973, p. 57—64; Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice, în Biharea*, II, Oradea, 1975, p. 45—82; Gheorghe Gorun, *Implicații sociale și economice ale ocupației militare austriece în Bihor în prima jumătate a secolului*

ales a celor cumulative, de genul conscrierilor, a relevat un bogat material brut, relativ la o serie de aspecte, inclusiv la cele de ordin tehnic, care pe noi ne interesează cu deosebire⁴. Căutarea cu precădere a faptului tehnic, atât de important în cadrul fenomenului general al progresului uman dar și mai greu de decelat din informația parcimonioasă a documentelor, a interesat destul de puțin, după o meteahnă mai generală a istoriografiei, subliniată de același mare istoric francez: „... în ciuda gesturilor de bunăvoință și a unor capitole dense în care se silesc să răspundă repede la un minim de lucruri pe care trebuie să le știi despre ele, istoricii au dat puțină atenție tehnicilor de agricultură”⁵; nu lipsesc însă mai ales din preocupările ultimilor ani⁶. S-a încercat, pe plan local, chiar dacă nu special pentru agricultură, dar și în beneficiul

al XVIII-lea, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p. 131—138; Idem, *Mișcările țărănești de pe domeniile de Beiuș, Vașcău și Beliu de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, IX, Oradea, 1979, p. 167—181; Ladislau Gyamant, *Două tipărături românești din Transilvania privind foametea din primele două decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Crisia*, IX, Oradea, 1979, p. 421—425; Gheorghe Mudura, *Populația localităților de pe cursul superior al Crișului Repede la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Aleșd* 1904—1979, Oradea, 1979 (în continuare: *Aleșd*), p. 59—123; Veronica Covaci, *Relațiile agrare din Bihor în deceniile premergătoare revoluției de la 1848*, în *Aleșd* (în continuare: Veronica Covaci, *Relațiile agrare...*), p. 148—164; Idem, *Aspecte din lupta socială a țăranimii bihorene în deceniile premergătoare revoluției de la 1848*, în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p. 527—536; Veronica Covaci, Ana Ilea, *Frământări țărănești în districtul Beiușului la începutul secolului al XIX-lea*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 119—140; Liviu Borcea, *Informații cu caracter etnografic într-o descriere a Bihorului de la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Biharea*, VII—VIII, p. 51—58; Barbu Ștefănescu, Gheorghe Mudura, *Invoielile agricole în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea în vestul României*, în *Crisia*, XVIII, Oradea, 1988, p. 511—546, ș.a.

⁴ Ion Bratu și Ioan Pușcas, *Urbariul Velenței din 1772*, în *Lucrări științifice, seria istorie-științe sociale-pedagogice*, Oradea, 1971, p. 141—164; Liviu Borcea, *Considerații pe marginea reglementării urbariale a satului Lunșoara (1772)*, în *Crisia*, V, Oradea, 1970 (în continuare: Liviu Borcea, *Considerații...*), p. 251—258; Gheorghe Mudura, *Conscrierile urbariale ale domeniului de Vașcău (1772—1848). Elemente de demografie și structură socială*, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p. 131—158; Idem, *Sigiliile localităților bihorene — izvoare etnografice*, în *Biharea*, IX, Oradea, 1981, p. 195—209 și X, Oradea, 1982, p. 219—220; Gheorghe Gorun, *Urbariul localității Valea lui Mihai (1772)*, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p. 333—338; Ana Ilea, *Conscrierea veniturilor domeniului Aleșd din anul 1779*, în *Aleșd*, p. 124—147; Ana Ilea, Gheorghe Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în *Crisia*, X, Oradea, 1980, p. 353—452; Ana Ilea, Veronica Covaci, *Reglementarea urbarială din comitatul Bihor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, XI, Oradea, 1981, p. 125—140; Idem, *Realități social-economice bihorene în conscrierea din anul 1722 (I și II)*, în *Crisia*, XII, Oradea, 1982, p. 169—188 și în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p. 143—166; Viorel Faur, Barbu Ștefănescu, *Un important document despre realitățile etnofolclorice bihorene de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *Biharea*, X, Oradea, 1982, p. 229—266, ș.a.

⁵ Fernand Braudel, *Structurile...* II, p. 199.

⁶ Barbu Ștefănescu, *Inceputurile introducerii tehnicii moderne în agricultura Bihorului*, în *Biharea*, IX, Oradea, 1981, p. 39—52; Idem, *Considerații asupra nivelului tehnicii agricole din Bihor în secolul al XVIII-lea. Implicații ale introducerii și generalizării culturii porumbului*, în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p. 167—182; Idem, *Considerații asupra tehnicii agricole în Bihor în secolul al XVIII-lea. Sistemele de agricultură*, în *Crisia*, XIV, Oradea, 1984, (în continuare: B. Ștefănescu, *Sistemele...*) p. 383—438; Idem, *Participarea locuitorilor zonei Beiușului la muncile agricole din cîmpie (I—II)*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 349—366 și în *Crisia*, XVI, Oradea, 1986, p. 355—384; Barbu Ștefănescu, Veronica Covaci, *Cîteva aspecte ale tehnologiei cultivării porumbului într-un document din 1840*, în *Biharea*, IX, Oradea, 1981, p. 39—52.

său, ieșirea din cadrul, devenit prea strîmt, al surselor documentare obișnuite, hai să le spunem clasice, apelîndu-se la izvoare de ordin heraldic sau cartografic. Istoria tehnicilor, ca și toate celelalte discipline ale istoriografiei, se adresează, în mod cu totul normal, surselor de natură foarte diversă. Fiecare perioadă posedă, la acest capitol, particularități care-i sînt proprii, se scrie într-o recentă sinteză de istorie a tehnicilor⁷ și pentru perioada la care ne referim una din particularități ar putea-o constitui apelul la izvoarele cartografice.

Oprindu-ne la această ultimă categorie de documente se impune precizarea că Filiala Arhivelor Statului Oradea deține un important fond documentar de hărți și planuri cadastrale, acoperind secolele XVII—XX, care surprind realități fizico- și economico-geografice, demografice, lingvistice, social-economice și culturale, constituindu-se astfel în surse documentare de prim ordin asupra evoluției comunităților omenești pe o arie geografică determinată. Publicarea lor *in corpore*, printr-un efort unit al istoricilor, geografilor, cartografilor, lingviștilor, etnografilor, ar constitui, sîntem convinși, un act de restituire documentară de cea mai mare importanță. Pînă la îndeplinirea acestui deziderat, ne-am propus un obiectiv mult mai modest și anume acela de a aduna de pe planurile cadastrale și de a sistematiza datele relative la evoluția agriculturii, mai cu seamă la sistematica tehnicilor de cultură.

Documentele de acest gen sînt organizate în două fonduri la Filiala Arhivelor Statului Oradea, unul cuprinzînd hărțile, celălalt planurile cadastrale. Mai numeros este fondul care însumează planurile, chiar dacă perioada de timp pe care o acoperă este mai redusă (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — primele decenii ale secolului al XX-lea). De aceste planuri beneficiază cea mai mare parte a localităților aparținătoare județului Bihor, înțeles între limitele sale de după Unirea din 1918; s-au păstrat însă frecvent și planuri ale unor localități din afara Bihorului românesc dar care au aparținut celor două mari domenii ecleziastice orădene: al Episcopiei romano-catolice și al Capitlului episcopiei romano-catolice. Cele mai numeroase, mai detaliate, cu succesiune periodică în timp pentru aceleași sate, sînt tocmai planurile localităților aparținătoare celor două domenii amintite. Sînt localități care beneficiază de multe asemenea planuri, care se succed adesea la perioade scurte de timp, succesiune care permite surprinderea sensibilă a mutațiilor ce apar în viața comunităților respective. Pornite mai timpuriu pe calea modernizării, a producției pentru piață, cele două domenii au acordat o atenție din ce în ce mai mare organizării proprietăților, delimitării acestora de domeniile vecine sau, mai tîrziu, separării alodiilor de pămînturile iobăgești. În consecință, administrațiile lor economice au apelat la serviciile unor geometri și cartografi cunoscuți, din Viena sau din alte centre importante ale Imperiului Habsburgic, care au întocmit planuri de calitate. Celelalte planuri, ale localităților care nu făceau parte din aceste domenii, sînt în majoritate întocmite de cadastrul de stat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea; aceste localități beneficiază rar de pla-

⁷ *Histoire des techniques* (sub redacția lui Bertrand Gille), Enciclopedie de la Pleiade, Editions Gallimard, 1978, (în continuare: *Histoire des techniques*), p. 78.

nuri anterioare, care să permită comparații în timp. Această categorie prezintă însă o unitate tehnică mai accentuată. Pe ansamblul perioadei la care ne referim, cea mai mare parte a planurilor aparțin secolului al XIX-lea și mai cu seamă deceniilor 5—9, în legătură cu reglementările urbariale ce au urmat revoluției de la 1848. Fără a intra în detalii în ceea ce privește cartografia propriu-zisă, trebuie să precizăm că ele nu sînt unitare nici sub aspectul scării, nici sub aspectul conținutului; unele nu depășesc stadiul unor schițe de teren, pe cînd altele, la scară mare, cuprind zeci de secțiuni și sînt însoțite de o serie de date cu privire la locuitori, la proprietățile pe care le dețin, la distribuirea lor în cadrul hotarului etc., nemaipunînd la socoteală amănuntele topografice și toponimice înregistrate.

Dacă pentru secolul al XVIII-lea și pentru primele decenii ale secolului al XIX-lea aceste planuri sînt în limbile latină, germană și maghiară, pentru perioada următoare ele vor fi aproape în exclusivitate în limba maghiară. Redactarea lor în aceste limbi contrastează cel mai adesea cu realitățile toponimice și onomastice ale satelor românești majoritare, pe care le consemnează și pe care nu le pot ascunde nici limba nici grafia străină, nici stîlcirea lor de către cei care întocmesc planurile, în marea majoritate a cazurilor necunoscători ai limbii române, nici traducerile în maghiară, la care se recurge adesea. De fapt, considerăm că partea cea mai valoroasă a acestor planuri pentru istoricul localităților bihorene, o constituie toponimia consemnată și care ar merita cu prisosință o abordare de ansamblu, într-un studiu special dedicat acestei probleme.

Revenind la realitățile pe care planurile cadastrale le consemnează, trebuie să facem mai multe nuanțări; evident, surprind în primul rînd realitățile anilor de redactare sau de efectuare a ridicărilor topografice; dar aceste realități sînt, în mod firesc, rezultatul unei îndelungate evoluții istorice, mai ales cele referitoare la evoluția hotarului sau cele puse în lumină de toponimie; sînt însă și planuri care au un caracter anticipativ, constituind proiecte de amenajare ulterioară, unele din ele transpuse întocmai în practică — după cum ne demonstrează planuri ulterioare — altele transpuse doar parțial și altele care au rămas simple proiecte. De aceea realitățile consemnate, mai ales în privința amenajării teritoriului, trebuie privite cu gradul de circumspecție necesar. În orice caz, informațiile pe care le oferă, unele cu privire la realități cu o vechime considerabilă, coroborate cu alte documente, mai vechi, contemporane perioadei de redactare sau cu realitățile oferite de peisajul contemporan, studiat atent prin cercetări de teren, contribuie la o mai bună și mai deplină înțelegere a devenirii agricole.

În cele ce urmează, înainte de a trece la abordarea celor cîteva aspecte tehnice ce apar mai bine conturate pe baza planurilor cadastrale studiate, se impune o prezentare, în cîteva cuvinte, a tendințelor care se manifestă în agricultura bihoreană a perioadei analizate și pe care aceste documente le surprind cu fidelitate. Această abordare se impune pentru că „Tehnica... trebuie să se însereze în același timp în istoria spiritului uman și într-un ansamblu de date materiale. Pentru o mai bună înțelegere apare deci ca necesar să se definească cu oarecare precizie ancadramentul său: o anumită stare de spirit, condițiile fizice, pe

scurt tot ceea ce se situează în amonte de tehnică este mai puțin cunoscut decât evoluția economică plasată în aval⁸.

Începînd cu secolul al XVIII-lea, agricultura europeană, inclusiv cea bihoreană, era chemată să facă față creșterii mai accentuate a populației, deoarece, cu pornire din acest veac, pentru prima dată, „viața — scria Fernand Braudel — se impune asupra morții, luînd-o de acum sistematic înaintea dușmanului său”⁹. Această creștere demografică, la fel ca altele de acest gen care au marcat istoria omenirii¹⁰, „urmează sau cel puțin însoțește o transformare a agriculturii”¹¹. De fapt dezvoltarea agriculturii este o cauză și în același timp o consecință a creșterii demografice, după cum afirmația este valabilă și schimbînd locul termenilor¹². Fără un curs ascendent al agriculturii, datorat în mare măsură, în zona în care ne situăm, aportului alimentar al plantelor „americane”, porumbul mai întîi, apoi cartoful¹³, nu s-ar fi ajuns, poate, în pofida liniștei relative care a urmat deceniilor învolburate de început de secol, la explozia demografică viitoare, în ciuda răbufnirilor violente ale sechelelor medievale, în rîndul cărora foametea și epidemiile dețin, firește, locul de frunte. Populația sporită avea nevoie de o masă alimentară considerabil mărită, reclamată în primul rînd agriculturii. Fenomenul este general european și bătrînul continent s-a străduit să-i facă față prin două modalități: una tradițională, la care omenirea a apelat de mii de ori în situații similare — mărirea suprafețelor cultivate — și alta, de orientare modernă, care viza creșterea producției la unitatea de suprafață; raportul dintre cele două căi, aparent contradictorii, diferă în diferitele regiuni ale Europei. Oricum însă, prima modalitate rămîne predominantă, chiar dacă cea de-a doua cîștiga teren din ce în ce mai mult pornind din Anglia revoluției industriale și a consecințelor ei.

Secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, este o epocă a marilor defrișări și desecări în multe regiuni ale Europei: „Dacă oamenii se înmulțesc — scria Braudel — producția și schimburile se măresc, culturile înaintează la liziera terenurilor înțelenite, a terenurilor împădurite, spre bălți și către munte...”¹⁴; este un adevăr valabil și pentru această epocă, pentru că, în general, producția la unitatea de suprafață înregistrează încă, în cele mai multe regiuni, sporuri nesemnificative, rămîne aceeași sau, adesea, devine declinantă, odată trecut entuziasmul cauzat de productivitatea ridicată a pămîntului nou pus sau repus în cultură¹⁵. Pentru realitățile franceze de înainte de Revoluție, luînd în considerare

⁸ *Ibidem*, p. 510.

⁹ Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe—XVIIIe-siècles)*, tom I-er, Librairie Armand Colin, 1967, (în continuare: Fernand Braudel, *Civilisation matérielle...*), p. 54.

¹⁰ *Histoire générale des techniques*, tom. III: *L'expansion du machinisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968 (în continuare: *Histoire générale des techniques*, tom. III), p. 539.

¹¹ Fernand Braudel, *Structurile...*, II, p. 200.

¹² Pierre Jeannin, *L'Europe du nord-ouest et du nord aux XVIIe et XVIIIe-siècles*, Presses Universitaires de France, Paris, p. 338.

¹³ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1984 (în continuare: Fernand Braudel, *Structurile...*, I), p. 183—190.

¹⁴ *Ibidem*, p. 19.

¹⁵ Gyula Benda, *Production et exportation de céréales en Hongrie (1770—1870)*, în *Paysannerie française, paysannerie hongroise, XVIe—XXe siècles*, Akadémiai Kiadó, Budapeșt, 1973, (în continuare: *Paysannerie...*), p. 190.

asolamentul practicat, un istoric a calculat că pentru hrănirea unui om era necesară o suprafață de 1,5 ha¹⁶. Această suprafață este mai mare în regiunile cu sol sărac, a cărei fertilitate se epuizează repede, cum sînt zonele de munte: „tocmai grupurile cele mai nevoiașe cer spațiu mai mult”¹⁷. Pe ansamblul ei agricultura tradițională este „devoratoare de spațiu”¹⁸.

Defrișările din secolul al XVIII-lea amintesc prin amploarea lor epoca marilor defrișări medievale. În multe țări asistăm la o adevărată politică de stat a defrișărilor: guvernul regal francez le încurajază oficial, prin scutiri de obligații și impuneri asupra pămîntului; în Prusia, Frederic cel Mare afirma că preferă oamenii arborilor, încurajînd extinderea terenurilor de cultură în dauna Marii păduri germane; în Polonia (Poznań) se extind fermele cu denumirea de „Olendry” în dauna pădurii, amintind metodele olandeze aplicate; Maria Tereza instalează în anumite sectoare ale Carpaților coloniști germani pentru defrișare etc.¹⁹.

Această „foamete” de pămînt care se manifestă din ce în ce mai acut, are și alte explicații în afara sporului demografic. Ea cuprinde deopotrivă economia țărănească și economia seniorială. Gospodăria țărănească, mai crunt exploatată, pe măsura orientării tot mai accentuate spre piață a domeniului feudal, își găsea un tradițional refugiu în curături, în terenurile smulse cu uriașe eforturi pădurii, pe care, în virtutea obiceiului pămîntului, le puteau inițial stăpîni, le puteau transmite prin moștenire²⁰, ele constituind de secole singura ei avere și proprietate imobilă²¹. De aici lupta permanentă a țărănimii pentru a-și păstra acest privilegiu, tot mai periclitat, pe măsura sporirii producției de marfă a domeniului. Țăranii vor pierde treptat dreptul de a-și lăsa curăturile moștenire²², apoi scuti-rile de impunere²³, pentru ca într-o ultimă frază, aceste terenuri să fie încorporate, prin forță și silnicii alodiilor²⁴. Sînt fapte care vin și ele în întîmpinarea afirmației lui Braudel că „Dobîndirea de ogoare pe seama luncilor, a lagunelor, a mlaștinilor, pe seama pădurilor și bărăganelor, toată această muncă lentă, frămîntă neîncetat Europa, o condamnă la eforturi supraomenești care, adesea, se împlinesc în detrimentul vieții țărănești”²⁵.

Țăranul efectuează în perioada amintită, în spațiul la care ne raportăm, defrișări și în cadrul obligațiilor în muncă feudale. Robota cu palmele era pretinsă adesea de către stăpîn la munci de defrișare și desțelenire²⁶; pe domeniul Capitlului episcopiei romano-catolice, la sfîrșitul

¹⁶ Fernand Braudel, *Structurile...*, I, p. 58.

¹⁷ *Ibidem*, p. 63.

¹⁸ George Duby, Robert Mandrou, *Histoire de la civilisation française*, vol. I, Armand Colin, f.a., p. 14.

¹⁹ *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 539—540.

²⁰ Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*, în *Acta Musei Napocensis*, (în continuare: AMN), IV, Cluj, 1967, p. 163—164.

²¹ Ilie Corfus, *Agricultura în țările române (1848—1864)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 301.

²² Liyu Borcea, *Considerații...*, p. 254—255.

²³ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 287.

²⁴ Veronica Covaci, *Relațiile agrare...*, p. 149—151.

²⁵ Fernand Braudel, *Structurile...* I, p. 136.

²⁶ Petru Bona, *Aspecte ale asupririi sociale oglindite în plîngerile urbariale ale satelor bihorene în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Crisia*, V, Oradea, 1975, p. 261; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 287.

secolului al XVIII-lea, cele mai frecvente munci de acest gen (cu palmele) din cadrul robotei erau cele de defrișat și deștelenit²⁷. După desființarea relațiilor feudale, recurgerea la munca țărănească pentru efectuarea defrișărilor se face, pe domeniul Episcopiei romano-catolice, prin încheierea unor contracte de defrișare, în care se stipulau condițiile de efectuare și retribuire a muncii²⁸. Fenomenul de incorporare a pământurilor defrișate și deștelenite de țărani în cadrul pământurilor alodiale a fost mai accentuat în zonele de cîmpie, unde sînt pe cale de constituire marile alodii domeniiale și unde pînă în primele decenii ale secolului al XIX-lea, lucrările de defrișare se încheiaseră în linii mari²⁹. De aici și contrastul nu numai între modul de organizare a hotarelor ci și sărăcia în consemnarea unei toponimii legată de efortul de defrișare, comparativ cu satele de deal și munte.

Cu toate aceste îngrădiri țărănimea își va continua neîntrerupt munca de defrișare, de punere în valoare a noi pămînturi: era una dintre șansele, puține de altfel, de depășire a propriei condiții și nu putea renunța la ea. Ea va supraviețui regimului feudal și se va menține și în condițiile reglementării stricte a regimului tăierii pădurii din deceniile următoare, păstrînd adesea același caracter de „ilegalitate“, „fraudulos“, în dauna stăpînilor, proprietari de păduri sau în dauna pădurilor statului.

Tot considerente economice, dar de altă natură, justifică și interesul crescînd al marilor proprietari de a-și spori pămînturile. Este o consecință directă a integrării tot mai accentuate a domeniului în economia marfă-bani. Pentru a-și organiza de o manieră mai eficientă domeniile în vederea producerii a cît mai multe cereale-marfă, superioare calitativ, marii proprietari aveau nevoie de pămînturi compacte pe mari suprafețe. Perioada de sfîrșit a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea găsea marile domenii bihorene cu pămînt suficient în rezervă, „remanențial“, necultivat, așa încît sporirea pămînturilor alodiale luate în cultură se face în detrimentul acestora și al prediilor, unde se intensifică lucrările de defrișare și deștelenire. Comparînd de pildă, planurile prediului Zemlinul Mare din 1832 și 1838, constatăm o mărire considerabilă, în intervalul scurt, de numai 6 ani, a pămîntului cultivat, făcînd posibilă trecerea de la sistemul cu două la cel cu trei cîmpuri³⁰. Odată epuizată această posibilitate se trece la depozitarea țăranilor de pămîntul pe care-l dețineau la marginea celui alodial, paralel cu preocuparea constantă de comasare a arabilelor, pînă aci dispersate în hotar, interpătrunse cu cele urbariale. Insuficient de puternice financiar pentru a-și organiza singure sisteme de desecări și drenaj, decît cu caracter strict local, domeniile vor fi cele dintîi beneficiare ale sistemelor de acest gen, finanțate și executate de stat.

Războaiele nepoleoniene, cu nevoile sporite de cereale pentru armată, cu culturi noi extinse în condițiile existenței „blocusului continental“, au

²⁷ Ana Ilea, *Obligațiile în muncă...*, p. 242.

²⁸ Barbu Ștefănescu, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 524—525.

²⁹ Veronica Covaci, *Relațiile agrare...*, p. 151.

³⁰ Filiala Arhivelor Statului Oradea (în continuare: F.A.S.O.), *fond colecția de planuri*, inv. 840, 841.

crescut prețurile produselor agricole în plan european, accelerînd producția de cereale-marfă. Agricultură se dezvoltă astfel, cu concursul împrejurărilor.

Amplarea fenomenului de deștelenire și defrișare desfășurat în această perioadă se justifică din punct de vedere general al dezvoltării tehnologice. Dezvoltarea producției de metal, îmbunătățirea lui calitativă, oferea un utilaj mai abundent decît în epocile anterioare și adesea de mai bună calitate, chiar dacă nu mai diversificat din punct de vedere tipologic. La nivelul secolelor XVIII—XIX asistăm la o perioadă de prosperitate, de apogeu chiar, a manufacturilor de fier domeniiale, a cuptoarelor de redus minereu și a fierărilor țărănești din zona Vașcăului³¹, cu consecințe directe asupra fenomenului de „vulgarizare“ a metalului, dar în același timp, prin sporirea profesionalizării, a specializării, cu urmări asupra îmbunătățirii calitative a instrumentarului. Afirmția lui Pierre Chaunu, care numea veacul al XVIII-lea, „secolul uneltei perfect mînuite“³² este valabilă și pentru zona noastră, cu precizarea că ea se extinde și asupra secolului următor.

În același timp însă, dezvoltarea fierăritului în zonă se constituie într-o cauză directă a extensiunii defrișărilor. Ne referim nu numai la defrișările efectuate pe terenurile pe care sînt amplasate puțurile de extracție, acele „ferri fodinae“ („ferri fodinae Zimbrow, Desna et Vaskohiensium“, „Tautz, ferri fodinae Desna, Vaskohiensium et Monyaszaensium“ etc., pe planul controverselor dintre domeniul episcopal, romano-catolic de Vașcău și domeniul cameral de Modena-Ineu din anul 1799)³³, ci mai cu seamă la tăierile masive ale pădurilor în folosul cărbunăriilor care aveau menirea să deservească fierăriile, ținînd cont de cantitățile mari de mangal necesar pentru producerea fierului în cuptoarele care au precedat apariția furnalelor moderne. „Ne putem face o idee despre întinderea pagubelor cauzate pădurilor de către industria metalurgică — scria Jean Grimpel — dacă notăm faptul că pentru a obține 50 kg de fier, trebuiau prelucrate 200 kg minereu, arzînd cel puțin 25 de steri (25 m³) de lemn. S-a considerat că în 40 de zile o singură cărbunărie putea să consume lemnul unei păduri pe o rază de 1 km“³⁴. Adăugate necesitățile de lemn pentru arderea varului, pentru fabricarea silistrei, deservirea altor manufacturi feudale, avem un tablou concludent al intensificării ritmului de despădurire cauzată de activități economice neagricole. Conscieriarea din 1778 consemnează împuținarea pădurilor la Leheceni, Seghiște, Cîmpani de Sus și Băița, exploatate pentru topitoriile de aramă de la Băița și fierăria de la Vașcău, a celor de la Nermiș și Hășmaș, exploatate pentru „huta“ de sticlă de la Beliu, precum și cea de la Botfei pentru fabricarea potasei³⁵. Planurile conservă și toponime ilustrative în

³¹ Ana Ilea și Ioan Popovici, *Fierăria de la Vașcău în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, III, Oradea, 1973, p. 208—213; Aurel Chiriac, *Feroneria populară din Bihor*, Oradea, 1978, p. 12—70.

³² Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumiers*, Arthand, 1971, p. 31.

³³ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 39.

³⁴ Jean Grimpel, *Revoluția industrială în evul mediu*, Editura Meridiane, București, 1983, p. 77.

³⁵ Ana Ilea, *Din istoria pădurilor ...*, p. 88—89.

acest sens: pe lângă satul CĂRBUNARI* apar consemnate: CĂRBUNAREL, în pădurea domenală din hotarul Băiței — de fapt planul din 1818 este ilustrativ pentru relația dintre pădure, exploatarea de minereu și cuptoarele de redus, menționând minele, o topitorie și alte „stabilimente industriale”³⁶; PĂRAU CĂRBUNIȘTE (PARÓ KARBUNYESTYE), la Alparea în 1824³⁷, LA CĂRBUNE, un loc defrișat, destul de întins, în pădurea episcopală situată în hotarul satului Bărăști, la 1822³⁸, CĂRBUNAR, la Rieni în 1823³⁹, DÎMBU CĂRBUNARULUI, la Vărzari în 1816⁴⁰, CĂRBUNĂRIA, la Gepiș în 1817⁴¹, CĂRBUNĂRIȘTE (KARBUNARISTYE) la Petid în 1858⁴².

Evident, creșterea suprafețelor agricole, mai cu seamă a arabilelor, nu se face numai prin defrișări. Succesiunea planurilor este concludentă în ceea ce privește luarea în cultură a „pustelor” și a altor terenuri utilizate ca pășune, uneori chiar a unor fînațe, modalitate rapidă și eficientă pentru a se profita de conjunctura favorabilă cerealelor. La nivelul anilor '50—'60 ai secolului al XIX-lea „transformarea pășunilor în cîmpuri cultivate lua alura unei febre care tindea să distrugă echilibrul tradițional dintre creșterea animalelor și producția cerealieră”⁴³. Încă de la începutul secolului al XVIII-lea apar proiecte de desecare, drenare și regularizare în bazinul Tisei și a altor bazine hidrografice cu exces de umiditate din Cîmpia de Vest a țării. La nivelul secolului al XVIII-lea aceste proiecte se realizează însă numai pentru Banat⁴⁴; abia în secolul următor încep lucrările în bazinul Tisei, inclusiv în sectorul Crișurilor, sporind considerabil pămîntul de cultură și în aceste părți⁴⁵. Odată cu terminarea acestor lucrări, în regiunea noastră se încheie, în mare, la nivelul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea acțiunea generală de punere în cultură a noi terenuri. Sintem la mare distanță de modelul medieval al ocupării pămîntului în care „terenurile agricole, supuse unei exploatare permanente și ritmului regulat al semănatului, se reduce la cîteva „oaze de cultură” în imensele deșerturi de pădure sau mlaștină”⁴⁶.

Cea de-a doua cale urmată de agricultura europeană, începînd cu secolul al XVIII-lea, cea a modernizării și intensificării sale, este inegală

* Toponimele consemnate pe planuri și reproduse de noi vor fi transcrise cu majuscule, iar în cazul în care nu există identitate între forma grafică românească actuală și cea de pe planuri, la prima lor menționare vom da, între paranteze, forma exactă în care apar pe aceste planuri.

³⁶ F.A.S.O., fond colecția de planuri, inv. 864.

³⁷ *Ibidem*, inv. 50.

³⁸ *Ibidem*, inv. 866.

³⁹ *Ibidem*, inv. 1037.

⁴⁰ *Ibidem*, inv. 146, 1147.

⁴¹ *Ibidem*, inv. 289.

⁴² *Ibidem*, inv. 486.

⁴³ *A magyar paraszti mezőgazdaság teknikai újtásai a 19—20 században*, (Technical Innovation in Hungarian Peasant Agriculture (19th—20th centuries), Budapest, 1982, (în continuare: *A magyar paraszti...*), p. 58.

⁴⁴ Cristache Oprea, Nicolae Onu, Aurel Cărnaru, *Evoluția agriculturii din Banat în raport cu dezvoltarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare*, în *Terra nostra*, III, 1973, p. 358—359.

⁴⁵ Gyula Benda, *op. cit.*, p. 190; Ștefan Manciușea, *Cîmpia Tisei*, în *Buletinul Societății regale române de geografie*, tom. LVII, 1938, p. 127.

⁴⁶ Jaques Heers, *Le travail au Moyen Âge*, Deuxième Edition, Presses Universitaires de France, Paris, 1968, p. 10.

la scară continentală. Există un decalaj evident între Anglia și restul continentului. În insulele britanice se declanșează, la nivelul secolului al XVIII-lea, în paralel cu revoluția industrială, precedind-o chiar prin începuturile sale, o revoluție agrară, fără ca aceasta să fie, cel puțin în prima fază, determinată de prima. În tot cazul în Anglia acestei perioade se pune la punct un nou sistem tehnic care se va dovedi „unul din elementele fundamentale ale unei noi creșteri economice“. Fenomenul este sesizabil în Anglia mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pentru ca în alte țări europene să fie jalonat de repere cronologice cuprinse între 1825—1830 și 1850—1860⁴⁷. Pierre Chaunu vorbește despre o „sinteză economică“ realizată la nivelul agriculturii engleze: ideea asolamentului fără pîrloagă preluată din Flandra, napul („turnip“) și sfecla de zahăr aduse din Germania, vite, selecționate tot de pe continent, plante furajere leguminoase⁴⁸, care, toate își vor da mîna în a înfăptui cel mai substanțial salt realizat de agricultură după „revărsarea neolitică“⁴⁹. Evident, agricultura „a l'anglaise“ nu a apărut dintr-o dată ci este rezultatul unui proces de lungă durată în care un rol esențial revine faimosului fenomen al „îngrădirilor“, al ieșirii din sistemul comunitar, al individualizării și concentrării pămînturilor individualizate. Acest fenomen social-economic are loc pe fondul unui spirit raționalist, experimental accentuat, capabil să înțeleagă necesitatea integrării în sistemul culturilor tradiționale a unor elemente care converg spre amintita sinteză: dezvoltarea, lentă de altfel, a culturii plantelor prășitoare, care curăță și îmbogățesc pămîntul, adoptarea în cultură a napului, extinderea fînațelor artificiale. Luate fiecare în parte, repetăm, aceste elemente nu sînt noi: prășitoarele (porumb-cartof) se răspîndiseră peste tot în Europa, în unele regiuni mai mult chiar decît în Anglia; napul s-a bucurat de prețuirea agricultorilor flamanzi cu secole înainte; fînațele artificiale (trifoi-lucernă) sînt și ele de o vechime apreciabilă pe continent, deși puțin practicate; pentru ca prin combinația lor să se producă un salt în producția agricolă, trebuia să fie înfrîntă o concepție bazată pe tradiția rutinată a obsesiei griului, după care pămîntul trebuia destinat exclusiv producerii alimentelor pentru om și nu pentru animale. Spiritul raționalist englez, bazat pe experiența din ce în ce mai largă a marilor proprietari funciari, pătrunde dincolo de această concepție: către mijlocul secolului al XVIII-lea se pun bazele noului asolament trienal: fînațe artificiale-plante prășitoare-cereale păioase, a cărei idee dominantă era suprimarea pîrloagei din asolamentele tradiționale, considerată ca inamicul numărul unu al dezvoltării agrare, procurînd de altundeva (din fînațele artificiale) alimentarea vitelor; noul sistem nu asigură numai înlocuirea hranei, destul de parcimonios oferită de pîrloagă, ci o cantitate mai mare de furaje de calitate care permitea să se treacă, în mult mai bune condiții, momentul dificil al iernii, prin stabulație; ori stabulația înseamnă mai mult gunoi, care se adăuga, în cantități sporite, refacerii solului prin cultura leguminoaselor furajere. Astfel se asigura concomitent cultivarea întregului arabil, hrană de calitate pentru vite, care încetau să mai fie un „rău necesar“ asociat

⁴⁷ *Histoire des techniques*, p. 677.

⁴⁸ Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 325.

⁴⁹ André Leroy Gourhan, *Milieu et techniques*, Editions Albin Michel, 1973, p. 316.

agriculturii⁵⁰, fertilizarea mai bună a solului, cu alte cuvinte hrană mai multă și mai bună tot pentru oameni în ultimă instanță. Această nouă înțelegere a agriculturii a însemnat mutația revoluționară adusă de Anglia secolului al XVIII-lea. Odată pus în mișcare, caruselul înnoirilor nu se va opri aici. În deceniile următoare, revoluția industrială va declanșa noi mutații la nivelul agriculturii: mecanizarea și chimizarea, ale căror baze se vor pune solid în secolul al XIX-lea⁵¹; începutul secolului al XIX-lea deschide o perioadă nouă în istoria tehnicilor agricole, în care o „veritabilă agronomie tinde să se substituie tot mai mult agromaniei”⁵².

Am insistat ceva mai mult asupra esenței revoluției agrare engleze — termenul este adesea contestat — pentru a încerca în cele ce urmează o raportare a stadiului de dezvoltare a agriculturii zonei la care ne referim vis-à-vis de aceasta, încercînd să vedem în ce măsură noutățile tehnice și de mentalitate își fac simțită prezența și în ce măsură aceste noutăți sînt reflectate de planurile cadastrale. De la început trebuie să precizăm că sîntem în măsură să ne raportăm mai mult la datele oferite de revoluția agrară a secolului al XVIII-lea și mai puțin la aspectele pe care le îmbracă problema pentru secolul al XIX-lea, lipsind, pînă acum, o sinteză a evoluției tehnicilor agricole la nivelul acestui veac, fapt deplins și de o recentă lucrare de istorie a tehnicilor⁵³.

Sfîrșitul războaielor napoleoniene și ridicarea „blocusului continental” permit o mai rapidă cunoaștere de către Europa a noutăților tehnice engleze, în ciuda măsurilor protecționiste luate. Asistăm la un anumit „entuziasm” care se propagă în intensități variabile peste tot. Acest entuziasm nu se mai altoia, nicăieri în Europa, pe vechea concepție medievală, chiar dacă relațiile feudale continuă să fie dominante într-o bună parte a ei. Mai vechea doctrină fiziocrată, care considera pămîntul ca unică sursă a bogățiilor⁵⁴, ca și „multiplicarea” specifică Luminilor, de care vorbește Pierre Chaunu⁵⁵, au contribuit la dezvoltarea unui spirit raționalist, a gustului pentru experiență, experiență pe care deocamdată și-o putea permite doar marea proprietate. Popularizarea lucrărilor cu caracter agromonic nu lasă imobilă nici lumea satului, cele aparținînd corifeilor iluminismului transilvănean răspîndindu-se peste tot. Pe prima pagină a unui exemplar deținut de Biblioteca Episcopiei ortodoxe române din Oradea, a lucrării lui Gheorghe Șincai „*Povățuire către economia de câmp pentru folosul școalelor românești cele din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate*”, tipărită la Buda, în 1806, poate fi citită dedicația: „Dăruită de episcopul Samoil (Vulcan — n.n. B.Ș.) pă sama pruncilor din Vălani”.

Exemplul englez se adresează marii proprietăți, alături de care mica proprietate țărănească, deocamdată, descurajată de sarcinile feudale și de fiscalitatea imperială⁵⁶, își va cultiva, în principal, pămînturile după tradiția instituită de veacuri.

⁵⁰ *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 536.

⁵¹ *Histoire des techniques*, p. 706—708.

⁵² *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 542.

⁵³ *Histoire des techniques*, p. 823.

⁵⁴ *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 529.

⁵⁵ Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 333.

⁵⁶ Henri See, *Esquisse d'une histoire du régime agraire en Europe au XVIIIe et XIXe siècles*, Paris, 1921, p. 41.

La ce distanță se află agricultura transilvăneană de cea care se dezvoltă în Anglia, cu iradierile inevitabile spre continent ca și spre Lumea Nouă, americană? Evident la una considerabilă, nu numai din punct de vedere tehnic, ci, am putea spune, în primul rînd pe plan social. Menținerea relațiilor feudale, cu toate consecințele sale, se constituia în principală piedecă în calea unui demaraj economic mai hotărît. Lucrarea pămîntului alodial prin munca gratuită a țăranilor în cadrul robotei, după o tehnologie similară celei pe care o aplicau pe propriile loturi, nu era în măsură să asigure acest demaraj. Fărîmîțarea pămînturilor alodiale, interpătrunderea lor cu cele țărănești, constituie o serioasă piedecă în calea raționalizării producției și, evident, exemplificarea ar putea continua. În ciuda acestor limite, ecoul înnoirilor din alte părți ale lumii se va regăsi și în organizarea domeniilor din vestul țării, mai cu seamă a celor eclesiastice. Procesul „îngrădirilor” își face apariția și aici, exemplificat fiind de tendințele de comasare și compactare a alodiilor, de mărire a acestora, inclusiv în dauna țăranilor. Această operațiune a luat o amploare mai mare în deceniile de după revoluția din 1848⁵⁷; pînă la mijlocul secolului rezultatele acestei acțiuni la nivelul Transilvaniei fuseseră foarte modeste, datorită rezistenței țăranilor, succese mai mari fiind totuși înregistrate pe marile domenii din Crișana și Banat⁵⁸. De fapt, exceptînd Anglia, unde fenomenul își are apogeul în secolul al XVIII-lea, fără a-și pierde însă cu totul importanța în secolul următor, peste tot în Europa, secolul al XIX-lea este secolul marilor comasării și delimitări de proprietăți, în tendința mării proprietăți de a forma „un tot coerent” din pămînturile pe care le lucra în regie proprie⁵⁹. Și — iarăși un fenomen general european — aceste operațiuni se fac întotdeauna în dauna lumii țărănești, forțată să accepte pămînturile mai slabe, lăturalnice⁶⁰.

Planurile cadastrale succesive în cazul mai multor localități pun în evidență mai ales desele reglementări de hotare. În paralel se desfășoară o acțiune de reorganizare a moșiilor; planurile prediilor defrîșate și destelenite relevă organizarea lor după modelul fermelor de tip capitalist. Aici producția de cereale se îmbină cu cea a plantelor de nutreț (lucernă, trifoi) și cu creșterea animalelor. Asolamentul trienal predominant nu mai are adesea în componența sa pirloaga, înlocuită cu finațele artificiale. Creșterea vitelor este beneficiara și în același timp impulsionează noul sistem; se va dezvolta prin importarea unor rase superioare. Se va dezvolta de asemenea cultura plantelor tehnice prășitoare⁶¹. Nu sînt neglijate nici prășitoarele mai vechi intrate în cultură: porumbul și cartoful. În adoptarea lor s-a menținut mult timp un decalaj între gospodăria țărănească și marea proprietate; dacă lumea țărănească le-a adoptat — de bună voie sau silită de împrejurări — marile domenii le-au cultivat mai puțin datorită integrării lor mai lente în comerțul cu produse agricole; direcția economică a domeniului Episcopiei romano-cato-

⁵⁷ Iosif Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, în *AMN*, I, 1964, p. 378.

⁵⁸ Idem, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1973 (în continuare: I. Kovács, *Desființarea...*), p. 114.

⁵⁹ Henri See, *op. cit.*, p. 67, 92—95, 137.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 96.

⁶¹ Veronica Covaci, *Relațiile agrare...*, p. 156.

lice de Oradea se vedea nevoită să organizeze în 1840 un seminar cu toți specialiștii administrațiilor economice, pentru a adopta măsurile cele mai potrivite în vederea stimulării culturii porumbului pe pământurile alo-diale și a adoptării tehnologiei celei mai adecvate⁶². Angajarea și pregătirea de specialiști agronomi a constituit iarăși o preocupare constantă a marii proprietăți, iar către mijlocul secolului există preocupări pentru achiziționarea unui utilaj mai perfecționat (pluguri de origine engleză, belgiană sau germană)⁶³, în paralel cu dezvoltarea incipientă a producției locale de utilaj agricol (de pildă, fabrica orădeană a lui Dimitrie Gitty, apărută în 1844)⁶⁴. Apariția primelor mașini — de treierat în primul rînd — se realizează abia după 1860. Încă în deceniile care preced revoluția de la 1848 și reglementările urbariale ce i-au urmat, munca gratuită a țăranilor în cadrul robotei, devenită inefficientă și deci nerentabilă, este înlocuită în mare măsură cu munca în parte și salariată⁶⁵. Așadar semne înnoitoare există, atîta doar că, exceptînd cîteva, ele nu reușesc să se generalizeze nici măcar la nivelul marii proprietăți. Amintita reglementare va desființa o serie de bariere aflate în fața agriculturii dar nu va înlătura cu totul practicile de tip feudal. Modernizarea care se va intensifica, ilustrată și prin creșterea randamentului cerealier după 1850, după ce timp de un secol se dovedise stagnant, uneori chiar declinant⁶⁶, nu va fi decît parțială; pîrloaga va deține în continuare suprafețe însemnate (circa 20% din totalul arabilului)⁶⁷, întîlnindu-se, pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pe un domeniu ca cel al Episcopiei romano-catolice, pe care modernizarea începuse cu un secol înainte⁶⁸.

Odată creionat acest tablou, cu multe contraste dar oricum incomplet, ne propunem să grupăm informația oferită de planuri în jurul celor trei mari probleme pe care le ridică agricultura ca tehnică de exploatație: amenajarea teritoriului, plantele de cultură și tehnicile de lucru.

În legătură cu primul grupaj de probleme, cel privitor la amenajarea terenurilor, deținem cele mai multe și mai însemnate date, în primul rînd asupra tehnicilor tradiționale de punere în valoare a noi pămînturi pentru agricultură și asupra împărțirii hotarelor, în acest din urmă caz problematica interpătrunzîndu-se cu cea a tehnicilor de lucru, mai cu seamă în cazul sistemelor de cultură și a aplicării asolamentelor. Unul din marii noștri specialiști în probleme de geografie istorică, Ion Conea, considera lupta omului cu mediul, lupta „cuceririi pas cu pas a spațiului în folosul său, a umanizării peisajului, a înfrățirii omului cu Pămîntul, într-un cuvînt a raportului dintre om și pămînt“, drept „duhul și substanța istoriei românești“⁶⁹. Spațiul amenajat este considerat drept prima realitate a

⁶² Barbu Ștefănescu, Veronica Covaci, *op. cit.*, p. 39—52.

⁶³ *A Magyar paraszti...*, p. 70.

⁶⁴ Ștefan Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1955, p. 81.

⁶⁵ Veronica Covaci, *Relațiile agrare...*, p. 157—158.

⁶⁶ Gyula Banda, *op. cit.*, p. 190.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Barbu Ștefănescu, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 525.

⁶⁹ Ion Conea, *Plaiuri carpatice*, Editura Sport-Turism, București, 1984 (în continuare: I. Conea, *Plaiuri carpatice*.) p. 15—16.

unei civilizații“ de către Fernand Braudel⁷⁰, orice comunitate umană are un anumit „sentiment al spațiului“, afirma Lucian Blaga⁷¹.

Lărgirea spectaculoasă a spațiului de primă necesitate, în cazul nostru cel dedicat agriculturii, prin defrișare, destelenire ori desecare, constituie o realitate consemnată fidel pe planurile cadastrale ale localităților bihorene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea. Fenomenul de extindere a teritoriului cultivabil este pus în evidență mai ales în cazul smulgerii de noi „cîmpuri“ pădurii, fenomen sesizat în cea mai mare parte a localităților, dar mai cu seamă a celor din zona de deal și munte, în cazul cărora de o deosebită însemnătate este consemnarea toponimelor care evocă tehnicile de eliminare a pădurii, precum și destinația terenurilor defrișate. În cazul satelor de cîmpie planurile permit sesizarea, pe lângă defrișare, încheiată în multe cazuri înainte de perioada la care ne referim — la Vășad și Sălacea, de pildă, tăierea pădurii ajunsese atât de avansată la 1722, încît stăpînul feudal se vede nevoit să o oprească de la orice folosire în vederea regenerării⁷² — și a altor modalități de punere în valoare agricolă a teritoriului în raport cu tendințele vremii și anume creșterea arabililor în dauna pășunilor și a „pustelor“ sau regularizarea cursurilor de apă și desecarea unor terenuri cu exces de umiditate.

Deosebit de valoroase, pe linia reconstituirii istorice a punerii în valoare a spațiului românesc, sînt deci toponimele legate de acțiunea de defrișare, repetăm, mai des consemnate pe planurile satelor de munte, deși fenomenul de ofensivă a defrișerilor este bine documentat și în cazul satelor din depresiuni și din cîmpie, chiar dacă nu avem consemnată în toate cazurile o toponimie semnificativă. Astfel, Pădurea Mică din Ginta este puternic străpunsă de mai multe finațe, care formează petece insulare în mijlocul pădurii, legate între ele prin cărări sau drumuri, după un fenomen mai general surprins de H. H. Stahl⁷³, cu proprietari (sau deținători) nominalizați⁷⁴; încă din 1816 pădurea din Cordău are, pe unele porțiuni, un caracter insular, cum este cea dinspre hotarul cu Mierlăul, unde locul numit LA CULME (LA KULME) este mai mult despădurit, ca și SCURMĂTOAREA (SCURMATORE); pădurea este mai compactă la confluența văilor CHINJULUI (KINZSULUI) și SELETRUC (SZELATRUK); pădurile care se întind peste LA GROȘI și CORNETU (KORNYETU) sînt puternic defrișate, între locurile fără pădure nominalizat fiind CÎMPU FORGACIULUI (KIMPU FORGACSULUI); de-a lungul drumului spre Mierlău se află, bine delimitat în pădure, RÎTU A LUI BUNEA (RITU A LUJ BUNYO); dacă PĂRĂU CEREILOR (CSEREILOR) este încă destul de împădurit, PĂRĂU RÎTULUI CEL LUNG (PAREO RITULUI CSEL LUNG) este un finat etc.⁷⁵.

⁷⁰ Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (în continuare: Fernand Braudel, *Mediterrana...*), vol. IV, Editura Meridiane, București, 1986, p. 119.

⁷¹ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, în *Trilogia culturii*, Editura pentru literatură universală, București, 1969, p. 123.

⁷² Ana Ilea, *Din istoria pădurilor...*, p. 88.

⁷³ Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. I, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1985, (în continuare: Gh. Iordache, *Ocupații...*), p. 76.

⁷⁴ F.A.S.O., *fond colecția de planuri*, inv. 955, 956.

⁷⁵ *Ibidem*, inv. 923.

Ținând cont de circumstanțele speciale de derulare a vieții economice a regiunilor muntoase, în condițiile unei economii țărănești semiînchise, în care schimbul de produse dintre munte și șes era încă puțin dezvoltat iar participarea gospodăriei țărănești la economia marfă-bani era și ea redusă, în care „munteanul a fost nevoit să trăiască prin el însuși în ceea ce privește esențialul, cum, necum, să producă totul”⁷⁶, punerea în valoare a noi terenuri pentru cultură, pentru fînăț sau pășune era o condiție *sine qua non* a existenței în aceste locuri. Limitele naturale impun, am văzut, o suprafață de teren mai mare pentru fiecare locuitor, la munte comparativ cu șesul. Agricultura tradițională, în general „devoratoare de spațiu”, se dovedește mai devoratoare în regiunile muntoase. Fertilitatea redusă a solului impune odihna sa periodică, adesea mult mai mulți ani decât cei de cultură (1—2 ani de cultură la 5—10 ani de odihnă)⁷⁷. Pentru a avea în permanență în cultură 1 ha de pământ într-o frecvență de 1 an de cultură și 7 de odihnă, țăranul muntean trebuia să aibă în rezervă alte 6 ha, pe care să le dețină ca fînăț, să le aibă în vedere în cadrul izlazului sau în pădure. „Neputînd dezvolta rotația culturilor prin asolamente (munteanul — n.n. B.Ș.) a permanentizat o rotație în modul de a folosi diferitele categorii de teren, lăsînd terenurile la odihnă un an sau mai mulți ani, folosindu-le în acest timp ca fînățe și pășune”⁷⁸. Pe un asemenea teren cultura nu beneficiază decât de o productivitate foarte redusă. Hrană puțină pentru o populație în creștere accelerată. Soluția pentru sporirea ei, aflată la îndemînă, în propriile locuri, era lupta permanentă cu pădurea, tot timpul chemată să asigure sau să restabilească un echilibru în condițiile unor randamente slabe. Prin această luptă tenace „civilizația suia mereu treptele munților”⁷⁹. În perioada la care ne referim ofensiva „împotriva” muntelui este un fenomen sesizabil și în alte părți ale Europei: către 1800 se constată migrații din satele de munte italiene către culmile superioare ale Alpilor și Apeninilor septentrionali și fără îndoială acest fenomen se explică și prin creșterea temperaturii medii ca urmare a depărtării „micii ere glaciare” a secolului al XVII-lea⁸⁰.

Febra defrișărilor este foarte bine ilustrată de lungile și repetatele controverse și litigii în legătură cu stabilirea hotarelor dintre domeniile învecinate în Munții Codru-Moma: domeniile episcopale romano-catolice de Vascău și Beliu, domeniul episcopal greco-catolic de Beiuș, domeniul cameral de Modena, domeniul de Mutina-Ineu.

Înălțimea redusă a acestor munți îi face în întregime exploatabili din punct de vedere agricol, pentru cultura plantelor, pentru creșterea animalelor. În același timp ei prezintă un interes economic aparte prin pădurile pe care le dețin încă și mai ales prin minereurile de fier exploatare în mai multe locuri. Este perioada în care punerea în valoare a noi

⁷⁶ Fernand Braudel, *Mediterana...*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1985, p. 67.

⁷⁷ Jean Béranger, *La paysan française et la crise du XVIIe siècle*, în *Paysannerie...*, p. 110.

⁷⁸ Lucia Apolzan, *Carpații-tezaur de istorie. Perenitatea așezărilor risipite pe înălțimi*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1987, p. 22.

⁷⁹ Maria Matilda Alexandrescu-Dersca și Valeriu Bulgaru, *A. D. Xenopol și continuitatea poporului român în Dacia pe baza permanenței indelețnicirilor sale agricole*, în *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 100.

⁸⁰ Fernand Braudel, *Mediterana...*, II, Editura Meridiane, București, 1985, p. 170.

pământuri în această regiune se apropie de faza ei finală, stirnind o agitație deosebită, o grabă în a-și delimita în favoarea lor proprietățile, grabă accentuată de febrilitatea muncii de defrișare a satelor. Planurile consemnează terenuri noi smulse pădurii, nu numai în hotarele proprii, în continuarea arabilor, fînătelor sau pășunilor sătești ci, adesea, la distanțe mari, pe versanții opuși ai muntelui: sate de pe versantul estic defrișează terenuri pe versantul vestic și invers. De fapt ceea ce frapază studiind planurile zonelor litigioase este interpătrunderea foarte accentuată a pământurilor aparținând diferitelor localități, în zona de înălțime maximă a munților respectivi. Cîteva exemple sînt edificatoare: planul referitor la controversa dintre domeniul episcopal de Vașcău și cel cameral de Mutina-Ineu, copiat în 1814, pe baza măsurătorilor efectuate în 1780, consemna o „extirpatura krisiensis“ (a locuitorilor satului Criștior) și o „extirpatura Hotariensis“ (a locuitorilor din Hotărel), sate aflate pe versantul estic, în apropierea localității Moneasa de pe versantul vestic⁸¹. În teritoriul aceleași localități apar mai tîrziu, alături de o „extirpatura Moniasiensium“ și trei „extirpatura Krisiensis“, o „extirpatura Szlatina-reansium at Nyagraiensis“, o defrișare comună a locuitorilor din Slătioara — azi dispărută ca localitate de sine stătătoare — și Negru (azi Grădinari), iarăși de pe versantul estic⁸². Mai edificator în acest sens este planul aceluiași litigiu redactat în 1819. Pe fișa de teritoriu disputat de cele două domenii apar consemnate: pe terenul numit PRISLOP este o „extirpatura kalugariensium“ (a satului Călugări, azi Ponoare), alături de două locuri aparținînd Sohodolului („dua extirpaturas Szohodoliensium“) ca și locul numit OSOIU MURGII (OSZOJ MURGI). Terenul cu puțuri de extracție a mineriului de fier numit ZIMBRU (ZIMBRO), aparține Vașcăului și Desnei („ferri fodinae Zimbro, Desnae et Vaskohiensium“). în vreme ce PONORAȘ (PONORAS) este un fînăț stăpînit de domeniul de Vașcău (ca fînăț alodial) și locuitorii satului Crocna; MES (MESZ) este fînăț urbarial al satelor Cîmp și Colești; POENIȚA (POENITZA) este un fînăț urbarial deținut de locuitorii satelor Slătioara și Negru, BARIȘCA (BARISKA), iarăși un fînăț, este utilizat în comun de locuitorii din Șuștiu, Moneasa și de către domeniul de Vașcău, ca fînăț alodial. Locul numit POCIOVELIȘTE (PASSAVELESD) este utilizat de către locuitorii din Briheni, Moneasa și domeniul Vașcău ca fînăț alodial; puțurile de extracție din locul numit TĂUȚI (TAUTZ) aparțin Vașcăului, Desnei și Monesei⁸³.

Sîntem astfel într-o regiune de întîlnire a hotarelor, de instabilitate a lor, de permanentă schimbare a liniilor, în care se interpătrund, cum s-a putut constata, terenurile puse în valoare de satele aparținînd domeniilor diferite, în care se amestecă deopotrivă pămînturile țărănești cu cele alodiale. Este, într-adevăr, foarte greu să se facă o delimitare, în cazul acestor hotare „mișcătoare“, în condițiile în care satele ignoră limitele domeniilor care le încorporează în mod arbitrar, dîndu-și mîna în acțiuni de defrișare comune, a unor terenuri pe care le știau ale lor și care timp de veacuri interesaseră destul de puțin marile domenii. Aceste acțiuni pun încă odată în evidență puternica comuniune a satelor car-

⁸¹ F.A.S.O., fond colecția de planuri, inv. 32.

⁸² *Ibidem*, inv. 37.

⁸³ *Ibidem*, inv. 39.

patice, indiferent de versantul pe care-l ocupă, și care nu s-au simțit niciodată despărțite de munte, ci, dimpotrivă, unite.

Într-adevăr, urmărind partea dinspre munte a satelor, constatăm spațiile largi în care pădurea a cedat locul „cîmpurilor“ sau „finațelor“, înainte ca domeniile să treacă — din a doua jumătate a secolului al XIX-lea mai ales —, la exploatarea pe scară largă a pășunilor.

Defrișările de tipul prezentat sînt pămînturi puse în valoare prin eforturile comune ale uneia sau mai multor comunități luate în ansamblu. Planurile cadastrale care stau în atenția noastră consemnează însă practica frecventă de punere în valoare și stăpînire individuală a defrișărilor, mai rar pe neamuri sau vecinătăți, după un fenomen mai general la nivelul întregii țări⁸⁴.

Toponimele minore consemnate pe planuri și hărți sînt în mare măsură o ilustrare elocventă a acestui fenomen: COCINILE BOTII (KOC SINILE BOTYI), pe planul controversei dintre domeniul episcopal de Beliu și cel de Mutina (1788)⁸⁵, SECĂTURA LUI HERLE (HERLE SEKATURA), PRISLOPUL LUI BALINT DAMIAN (BALINT DAMIAN PRISLOP), pe planul aceleași controverse din 1799⁸⁶, SECĂTURA BILII (SECATURA BILI), HĂIUGA BILII (HAJUGA BILE), SECĂTURA GANULUI (SEKATURA GANULUI), pe planul din 1817 al aceluiași litigiu⁸⁷, GRUETU LUI BĂLAJ TEODOR (GRUETZU LUJ BALAS TODOR), GRUETU LUI MATTEI (GRUETZU A LUJ MATYI) (1819)⁸⁸, TÎRSALA LUI JANOS (TIRSZALA LUJ JANOS), PĂRĂU NEAGULUI (PARO NYAGULUI), PĂRĂU LUI ISPAS (PARO LUJ ISZPASZ), TÎRSALA LUI ȚENO (TIRSZALA LUJ CZTENÓ), la Agriș în 1822⁸⁹, CHICERA LUI MIHOC (KICSERA LUJ MIHOK), GRUIU MUȚULUI (GRUJU MUCZULUI), RUPTURA LA GURA CRĂCIUNII (RUPTURA LA GURA KRACSUNYI), pe planul satului Beiușele la 1862⁹⁰, VALEA LUI CRĂCIUN (KRACSON PATAK), GRUIUL LUI DRĂGOI (GRUJ LUJ DRAGOJ), la Budureasa în 1856⁹¹, DÎMBU MIHALII (DIMBU MIHALY), GRUIU SIMEDRII (GRUJ SZIMEDRI), la Burda în 1860⁹², CURĂȚITURA (LUI) GAVRIȘ (KURACZITURA GAVRIS), CURĂȚITURA (LUI) IEPURE (KURACZITURA JEPURE), la Căbești în 1862, două locuri bine delimitate la marginea dinspre Sohodol a hotarului satului⁹³, GRUIU FANII (GRUJ FANYI), PĂRĂU ȘTEFANULUI (P. ȘTEFANULUI), la Cărbunari în 1859, în partea dinspre munte a hotarului⁹⁴, VÎRTOAPELE (LUI) ACHIM (VÎRTOAPELE ATYIM), la Cărpînet în 1821⁹⁵, DELNIȚA PETRII (GYIELNITZA PETRI), RÎTU DĂNILII (RITU DANYILI), la Cheriu în 1826, pămînturi de cultură obținute în dauna PADURII MARI⁹⁶, OGRADA PANDURIȚII (OGRADA PANDURI-

⁸⁴ Ion Conea, *Plaiuri carpatice*, p. 178—179.

⁸⁵ F.A.S.O., fond colecția de planuri, inv. 35.

⁸⁶ *Ibidem*, inv. 36.

⁸⁷ *Ibidem*, inv. 39.

⁸⁸ *Ibidem*, inv. 42.

⁸⁹ *Ibidem*, inv. 49.

⁹⁰ *Ibidem*, inv. 67.

⁹¹ *Ibidem*, inv. 140.

⁹² *Ibidem*, inv. 149.

⁹³ *Ibidem*, inv. 152.

⁹⁴ *Ibidem*, inv. 162.

⁹⁵ *Ibidem*, inv. 163.

⁹⁶ *Ibidem*, inv. 170.

CZI) și OGRADA BADIULUI (OGRADA BAGYULUJ), la Felcheriu în 1858⁹⁷, OGRADA SAVULUI (OGRADA SAV), la Chișcău în 1862⁹⁸, LA POIANA FLORII MOISII, ION ROBO, BRATA ION, SILINCA SAV, BERIU VASILE (LA POENA FLORI MOJSZI, ION ROBO, BRATA JANOS, SILINKA SAV, BERIU VASZALIE), la Cihei în 1823⁹⁹, CÎMPU LUI LOȚI (KIMPU LUJ LOTZI), PĂRAU TODERII (PAREO TOGYIERI), CÎMPU DEII (KIMPU DEI), la Colești în 1821¹⁰⁰, CÎMPU NILII (KÎMPU NYILI), un teren bine individualizat în cadrul hotarului, la Comănești în 1820¹⁰¹, (CÎMPU) STURZULUI (SZTURZULUJ), la Cordău în 1841¹⁰², DEALU CORNII (GYALU KORNYI), la Cresuia la 1861¹⁰³, GRUIU DUMII (GRUJ DUMJ), DEALU MURGULUI (GYALU MURGULUJ), Criștior, la 1818¹⁰⁴, GRUIU MOȘULUI (GRUJU MOSULUJ), DEALU ONULUI (GYALU ONU-LUJ), la Dumbrăvița de Codru în 1857¹⁰⁵, DEALU DANCILUI (GYALU DANCSULUJ), DÎMBU SAVULUI (DIMBU SZAVULUJ), DEALU BRII (GYALU BRILLI), la Ferice, în 1868¹⁰⁶, CIUNJII TOMII (CSUNZI TOMI), la Finaș în 1900¹⁰⁷, DÎMBU A LUI IACOB (DIMBU A LUJ JAKOB), la Finaș în 1870¹⁰⁸, DEALU ALBULUI (GYALU ALBULUJ) și un loc numit SASU (SZASZU), la Groșeni în 1866¹⁰⁹, RÎTU LUI JURJ (RITU LUJ ZSURZS), LAZU STAUNULUI (LAZI SZTAUNULUI), la Hinchiriș în 1867¹¹⁰, VALEA GAVRII (VALE GAVRI), VALEA ALBULUI (VALE ALBULUJ), VALEA DRONII (VALE DRONYI), VALEA VIDULUI (VALE VIDULUJ), la Holod — sec. XIX¹¹¹, OSOIU PETRII (OSZOJ PETRI), la Lăzăreni în 1862¹¹², DEALU CHENDII (GYALU KENDI), la Meziad în 1860¹¹³, DEALU (LUI) BALA IOAN (GYALU BALLA IUON), CÎMPU (LUI) BRĂTEAN (KIMPU BRATYAN), CÎMPU HENȚULUI (KIMPU HENTZULUI), la Ciunțești în 1864¹¹⁴, DEALU SURULUI (GYALU SZURULUJ), la Poclusa de Beliu în 1867¹¹⁵, HÎRTOPU ȘIRBULUI (HIRTOPU SZIRBULUJ), PĂRAU CIOROIULUI (PAREO CSOROJULUJ), la Ponoare la 1869¹¹⁶, RÎTU LUI CIOTE MITRU (RITU LUJ CSOTYE MITRU), DEALU LUI TEODOR (GYALU LUJ TYODOR), COASTA LUI JURCĂ (KOSZTA LUJ ZSURKA), RÎTU LUI MOISI (RITU LUJ MOISZI), la Săldăbagiu Mic în 1843¹¹⁷; și mai concludente sînt planurile forestiere în acest sens: DÎMBU FLORII MOISII (DÎMBU FLORI MOISZI), la Apateu

⁹⁷ *Ibidem*, inv. 171.

⁹⁸ *Ibidem*, inv. 183.

⁹⁹ *Ibidem*, inv. 190.

¹⁰⁰ *Ibidem*, inv. 201.

¹⁰¹ *Ibidem*, inv. 204.

¹⁰² *Ibidem*, inv. 206.

¹⁰³ *Ibidem*, inv. 214.

¹⁰⁴ *Ibidem*, inv. 514.

¹⁰⁵ *Ibidem*, inv. 242.

¹⁰⁶ *Ibidem*, inv. 265.

¹⁰⁷ *Ibidem*, inv. 268.

¹⁰⁸ *Ibidem*, inv. 274.

¹⁰⁹ *Ibidem*, inv. 305.

¹¹⁰ *Ibidem*, inv. 328.

¹¹¹ *Ibidem*, inv. 330.

¹¹² *Ibidem*, inv. 372.

¹¹³ *Ibidem*, inv. 392.

¹¹⁴ *Ibidem*, inv. 501.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*, inv. 510.

¹¹⁷ *Ibidem*, inv. 543.

în 1820¹¹⁸, DÎMBU LUI PETRUȚ (DIMBU A LUJ PETRUCZ), LA BLAGA (LA BLAGA), HONCA A LUI DRAGOS (HONKA A LUI DRAGOS), VALEA URSULUI (VALE URSZULUJ), CÎMPU BARBULUI (KIMPU BARBULUJ), OGRADA ALBULUI (OGRADA ALBULUJ), pe planul pădurii episcopale de la Băița, în 1818¹¹⁹, LA SÎRBU (LA SZIRBU), un mic teren smuls pădurii, GRUIU A LUI CUBI (GRUJU A LUJ KUBI), CÎMPU MAROTII (KIMPU MAROTYI) și el un loc redus ca suprafață în pădurea episcopală din hotarul Bărăștilor la 1822¹²⁰, OGRADA (LUI) ONIEȘ (OGRADA ONYES), RÎTU HANCULUI (RÎTU HANKULUJ), OGRADA (LUI) ROȘU IOAN (OGRADA ROS IUON), OGRADA (LUI) TOMUȚ (OGRADA TOMUCZ), CÎMPU MĂRIEI (KIMPU MARIE), OGRADA LUI BOCIOR VASALIE (OGRADA BOTSOR VASZALIE), locuri ocupate cu arabile și fâneațe, probabil și cu pomi fructiferi, terenuri de dimensiuni reduse, la distanță unele de altele, în cadrul pădurii episcopale (romano-catolice), de la Cărand¹²¹, ȚARINA A LUI MISTOR (CZARINA A LUJ MISZTOR), RÎTU BONDII (RITU BONGYI), ȚARINA BUDIULUI (CZARINA BUGYULUJ), cîmpuri defrișate în pădurea episcopală (romano-catolice) numită GRUETU BELIULUI (GRUETZU BELIULUJ)¹²², CASA HUZII (KASZA HUZİ) și DÎMBU HUZII, două locuri mici, defrișate în pădurea din hotarul satului Săliște de Vascău, la 1822¹²³, OGRADA A LUI IGNAT (OGRADA A LUJ IGNAT), un loc defrișat în pădurea LA GORONI (LA GORONY) de la Seghiște, în același an¹²⁴, PĂRAU TROIANULUI (PAR. TROJANULUJ), OGRADA VESII (OGRADA VESZI), RÎTU A LUI JILĂU (RÎTU A LUJ ZSILO), OGRADA A LUI LAZA CONSTANTIN (OGRADA A LUJ LASZ KOSZTANTYIN), toate, locuri defrișate în pădurea LUNCA din hotarul satului Săliște de Beliu în 1818¹²⁵, CÎMPU BĂRZANULUI (KIMPU BARZANULUJ), OGRADA MICULII (OGRADA MIKULI), locuri defrișate în pădurea din hotarele satelor Săliște de Beliu, Archiș, Nermiș și Cărand la 1818¹²⁶, CÎMPU LUI MATIEȘ (KIMPU LUJ MATYES), mic loc defrișat, consemnat pe planul din 1806 al pădurii din zona localităților Șuncuiuș, Vadu Crișului, Birtin, Dobricionești, Josani, Măgești și Butani¹²⁷, RÎTU A LUI TORJE INDRIE (RITU A LUJ TORS INDRI), OGRADA TOMII (OGRADA TOMI), un intrînd în pădure, respectiv un loc la marginea ei, la Valea Mare de Codru în 1821¹²⁸, SECĂTURA LUI DRĂGAN (SZEKATURA LUJ DRĂGAN), la Cîmp în 1822¹²⁹ etc.

Toponime minore referitoare la punerea în valoare a noi pămînturi din punct de vedere agricol pe neamuri și vecinătăți: SECĂTURA FAMILIEI MERCE (SZEKETURE MERCSE FAMILIA), un LAZ al mai multor țărani între care CÎNDE ION (KINGYIE ON), BOROȘ GAVRILA

¹¹⁸ *Ibidem*, inv. 860.

¹¹⁹ *Ibidem*, inv. 864.

¹²⁰ *Ibidem*, inv. 866.

¹²¹ *Ibidem*, inv. 894.

¹²² *Ibidem*, inv. 958.

¹²³ *Ibidem*, inv. 1066.

¹²⁴ *Ibidem*, inv. 1067.

¹²⁵ *Ibidem*, inv. 1069.

¹²⁶ *Ibidem*, inv. 1070.

¹²⁷ *Ibidem*, inv. 1109.

¹²⁸ *Ibidem*, inv. 1140.

¹²⁹ *Ibidem*, inv. 918.

(BOROS GAVRILLA) și MERCE ON (MERCSE ON), pe planul contoversei dintre domeniile de Mutina și Vașcău din 1782¹³⁰, TÎRSALA MARI-NEȘTILO (TIRSZALA MARINYESTYILOR), la Agriș în 1822¹³¹, DEALU BOHEȘTILO (GYALU BOHESTILO), RUNCU CORNEȘTILO (RUNKU KORNYESTYILOR), pe planul Cresuiei la 1861¹³², CÎMPU FLORU-TEȘTILO (KIMPU FLORUCZESTILO), la Cîmpani de Jos în 1822¹³³, DUMBRAVA FOGHIȘESTILO (DUMBRAVA FOGISESTYILO), la Ferice în 1868¹³⁴, HOLDELE CORPAȘESTILO (HOLDELE KORPASESTYILO), la Gepiș în 1817¹³⁵, DEALU STĂNICEȘTILO (GYALU SZTANYICSESTYILO), DEALU MATITEȘTILO (GYALU MATYITYESTYILO), la Hinchiriș, în 1867¹³⁶, DEALU CRISTEȘTILO (GYALU KRISZTESTYILO), la Lehecenii, în 1870¹³⁷, RÎTU MISTUREȘTILO (RITUMISZTURESTYILO), RÎTU MORĂREȘTILO (RITUMORARESTYILO), RÎTU SĂLAJENILO (RITUSZELIZSENYILO), la Petrani în 1859¹³⁸, VALEA ONEȚILO (VALEONYECZILO), TÎRSAIA TRIPONEȘTILO (TIRSZALA TRIPONYESTYILO), la Ponoare în 1869¹³⁹, CÎMPU ONUȚESTILO (KIMPU ONUCZESTYILO), la Sighiștel în 1877¹⁴⁰, DEALU BULCEȘTILO (GYALU BULCESTYILO), la Sînmartin de Beiuș în 1879¹⁴¹, DEALU BORTIȘESTILO (GYALU BORTISESTYILO), PIATRA NEMȚESTILO (PIATRA NYEMTESTYILO), VALEA FĂUREȘTIENILO (VALEFAURESTYIENILO), pe planul pădurii din Băița la 1818¹⁴², RÎTU LAZUREȘTILO (RITULAZURESTYILO), RÎTU BODEȘTILO (RITUBOGYESTYILO), RÎTU BĂRAȘTILO (RITUBARESTYILO), DEALU BĂRAȘTILO (GYALUBARESTYILO), la Rieni în 1823¹⁴³, VALEA CRECEȘTILO (VALLEKRECSESTYILO), în pădurea din hotarul satului Săliște de Vașcău la 1822¹⁴⁴, CÎMPU CURTEȘTILO (KIMPU KURTYESTYILO), loc delimitat în pădurea aparținătoare satelor Săliște de Beliu, Archiș, Nermiș, și Cărand, în 1818¹⁴⁵, DEALU FOLTEȘTILO (GYALUFOLTYESTYILO), OGRADA IACOBESTILO (OGRADAJAKOBESTYILO), OGRADA SOCANILO (OGRADASZOKANYILO), locuri defrișate în pădurea episcopală romano-catolică din hotarul satului Sirbești la 1822¹⁴⁶, OGRADA CIUREȘTILO (OGRADACSURESTYILO), DOSU BUDEȘTILO (DOSZUBUGYESTYILO), pe planul celor două Vărzare la 1816¹⁴⁷ etc.

Mai trebuie făcută precizarea că pentru obținerea acestor terenuri folosite individual s-au utilizat adesea forme ale muncii de întrajutorare,

¹³⁰ *Ibidem*, inv. 33.

¹³¹ *Ibidem*, inv. 49.

¹³² *Ibidem*, inv. 214.

¹³³ *Ibidem*, inv. 920.

¹³⁴ *Ibidem*, inv. 265.

¹³⁵ *Ibidem*, inv. 289.

¹³⁶ *Ibidem*, inv. 328.

¹³⁷ *Ibidem*, inv. 374.

¹³⁸ *Ibidem*, inv. 489.

¹³⁹ *Ibidem*, inv. 510.

¹⁴⁰ *Ibidem*, inv. 560.

¹⁴¹ *Ibidem*, inv. 567/a.

¹⁴² *Ibidem*, inv. 864.

¹⁴³ *Ibidem*, inv. 1037.

¹⁴⁴ *Ibidem*, inv. 1066.

¹⁴⁵ *Ibidem*, inv. 1070.

¹⁴⁶ *Ibidem*, inv. 1061.

¹⁴⁷ *Ibidem*, inv. 1146, 1147.

ținând cont de „penibilitatea“ muncii de defrișare. În general, „Viața agrară tradițională — afirma Albert Soboul — presupune un grup social puternic, constituit prin cucerirea și organizarea teritoriului“¹⁴⁸.

Indiferent de maniera individuală sau de grup a efectuării muncii, lărgirea progresivă a hotarelor prin defrișare constituie încă principala modalitate de punere în circuitul agricol a noi terenuri, la noi ca și aiurea în Europa¹⁴⁹, chiar dacă sîntem la mare distanță în timp de perioada marilor defrișări medievale și de formare a satelor „frontului de defrișare“¹⁵⁰.

Există și toponime cu semnificație socială, cum ar fi de pildă terenuri aflate în folosința preotului: GRUETU POPII (GRUETZU POPI), pe planul controversat din Munții Codru Moma din 1819¹⁵¹, RITU POPII (RITU POPI), la Cărbunari (1859), DEALU POPII (GYALU POPI), la Chișcău, (1867)¹⁵², CIUNGU POPII (CSUNGU POPI), la Gruilung în 1862¹⁵³, CHICERA POPII (KICERA POPI), la Hinchiriș (1867)¹⁵⁴, DEALU POPI-LOR (GYALU POPYILOR), la Leheceni, (1870)¹⁵⁵, MOVILELE POPII (MOVILELE POPI), la Săliște de Vașcău, (1870)¹⁵⁶, CÎMPU POPILOI (KIMPU POPILOI), un loc defrișat în pădurea de la Sîrbești în 1822¹⁵⁷, RITU POPII (RITU POPI), sub forma unui intrînd în pădurea de la Valea Mare de Codru (1827)¹⁵⁸.

Din simpla enumerare a localităților amintite și localizarea lor pe hartă se poate constata distribuirea acestor modalități de executare a defrișărilor în principal în zona de munte, în satele ale căror hotare dau sau se întind efectiv peste o zonă forestieră. În afara zonei premontane și montane apar consemnate și în alte localități din zona de deal și cîmpie, cu un fond forestier apreciabil în cadrul hotarului (Cheriș, Felcheriu, Cordău, Holod, Gepiș). Aceasta nu înseamnă că modalitatea la care ne referim în principal — cea individuală — nu a existat și în cadrul altor localități, inclusiv a celor de cîmpie. Neconsemnarea lor în cadrul toponimiei multor sate se datorează integrării timpurii a pămînturilor astfel obținute în cadrul sistemelor comunitare cu 2, 3 și 4 cîmpuri, după cum relevă documentele de arhivă¹⁵⁹. Evident, în multe sate se ajunsese deja, cu mult timp înainte, la un plafon maxim de extindere a arabililor. Defrișările în predii care se desfășoară în această perioadă au un caracter organizat, imprimat de conducerea provizoratelor economice și nu se încadrează modalității la care ne referim, deși sînt și ele parte integrantă a fenomenului de creștere a suprafețelor cultivate în această perioadă. Integrarea economiei domeniiale în cadrul schimburilor comerciale impune reducerea terenurilor deținute de pădure și mai tîrziu, la începutul seco-

¹⁴⁸ Albert Soboul, *La civilisation et la Revolution francaise*, tom. I, Arthard, 1970, p. 46.

¹⁴⁹ George Duby, Robert Maudrou, *op. cit.*, p. 81.

¹⁵⁰ Jaques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, Editura Științifică, București, 1970, p. 48.

¹⁵¹ F.A.S.O., *fond colecția de planuri*, inv. 42.

¹⁵² *Ibidem*, inv. 162, 183.

¹⁵³ *Ibidem*, inv. 306.

¹⁵⁴ *Ibidem*, inv. 328.

¹⁵⁵ *Ibidem*, inv. 374.

¹⁵⁶ *Ibidem*, inv. 550.

¹⁵⁷ *Ibidem*, inv. 1061.

¹⁵⁸ *Ibidem*, inv. 1140.

¹⁵⁹ Veronica Covaci, *op. cit.*, p. 151.

lului al XX-lea, după cum reiese din contractele de defrișare încheiate de provizoratele economice ale Episcopiei romano-catolice de Oradea, cu locuitorii unor sate¹⁶⁰.

Toponimele minore consemnate pe planurile cadastrale sînt edificatoare și în ceea ce privește tehnicile propriu-zise de punere în valoare a noi pămînturi pentru agricultură. Ion Conea, unul din cei mai buni cunoscători ai „plaiurilor carpatice”, sublinia existența în limba română a peste 20 de nume proprii sau apelative desemnînd despădurirea¹⁶¹. Ele se constituie în componente de bază ale vocabularului tehnic tradițional care la rîndul său reprezintă „un martor colectiv și inconstient, deci mai sigur și mai obiectiv decît mărturia explicită și conștientă a unui text scris sau a unei opere fasonată de un individ¹⁶². În limba română, ca și în alte limbi europene terminologia defrișării este foarte variată: operațiunea este desemnată fie printr-un termen general cu o arie variabilă de răspîndire, fie prin termeni derivați din tehnicile de muncă utilizate în acest scop sau prin termeni ce privesc rezultatele operațiunii¹⁶³.

Terenurile care se pretau cel mai ușor a fi defrișate erau cele acoperite cu tufișuri, cu „tîrși”, cuvînt cu etimologie necunoscută după *Dicționarul explicativ al limbii române*.¹⁶⁴ Operațiunea de înlăturare a „tîrșilor” trebuia executată ritmic, pentru obținerea și menținerea în cultură a terenurilor arabile, a fînătelor și a pășunii, în permanență amenințate cu reintegrarea în cadrul ecosistemului natural forestier¹⁶⁵. Toponimia planurilor noastre surprinde și acest fenomen: un fost teren de cultură a devenit CÎMPU SĂLBATIC (KIMPU SZALBATEK), la Cheriu în 1826¹⁶⁶, reocupat de pădure, în timp ce planul comun al satelor Gurani și Pietroasa din 1864 consemnează, delimitate în pădure, două terenuri lăsate în parajină: PARAJINA CEA MICĂ (PARAZSINA CSEL MIK) și PARAJINA CEA MARE (PARAZSINA CSEA MARE)¹⁶⁷.

Toponimele pe care le vom enumera în continuare sînt legate așadar de acțiunea de curățire prin acțiunea probabilă a „tîrșitei”, o sapă cu lama lungă sau mai corect un topor cu lama perpendiculară pe axul cozii (de tip „herminette”) ¹⁶⁸. Rezultatul era obținerea unei „tîrsale”, a unei „tîrșituri”, a unui „tîrșitau”, a unui „tîrse”, atît în zona noastră cît și în alte zone ale țării¹⁶⁹. Aceste „tîrsale” ca și celelalte lucrări de defrișare se executau în mod obișnuit iarna, în răgazul dintre două cicluri agrare consecutive¹⁷⁰. Planurile cadastrale ale localităților bihorene consemnează:

¹⁶⁰ Barbu Ștefănescu, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 524—525.

¹⁶¹ Ion Conea, *Plaiuri carpatice*, p. 15—16.

¹⁶² André G. Haudriacourt, Mariel Jean-Brunes Delamarre, *L'homme et la charrue à travers le monde*, Gallimard, Paris, 1955, p. 45.

¹⁶³ Georgeta Moraru, *Tehnici tradiționale de obținere a terenurilor agricole în România*, în *Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice*, Seria B, 3, București, 1985, p. 22—23.

¹⁶⁴ *Dicționarul explicativ al limbii române*, (DEX), Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975 (în continuare: DEX), p. 958.

¹⁶⁵ Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 26.

¹⁶⁶ F.A.S.O., *fond colecția de planuri*, inv. 172.

¹⁶⁷ *Ibidem*, inv. 497.

¹⁶⁸ André Leroy Gourhan, *L'homme et la matière*, Editions Albin Michel, 1971, p. 91.

¹⁶⁹ Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 26.

¹⁷⁰ Ștefan Imreh, *Contribuții la problema utilizării forței de muncă a iobagilor*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VIII, 1965, p. 144.

VALEA TÎRSII (VALLE TIRSI), pe planul din 1780 al litigiului dintre domeniile de Vașcău și cel de Mutina¹⁷¹, PĂRAU TÎRȘIȚII (PAREO TIRSITSI), GRUETU TÎRȘITEI (GRUETZU TIRSITSI), pe planul terenului BRĂTCOIȚA, disputat de domeniile episcopale romano-catolice cu interese în zonă și cel fiscal de Mutina, la 1819¹⁷², TÎRSALA LUI IOAN, TÎRSALA MARINEȘTILOR, TÎRSALA LUI ȚENO, pământuri reduse ca întindere, delimitate în cadrul unor terenuri cu tufărișuri („tîrși”), după cum se observă clar pe planul localității Agriș din 1822¹⁷³, CULMEA TÎRSII (HÖHE TIRSZE), pe planul din 1816 al Brihenilor, alături de DÎMBU TÎRSEI (DÎMBU TIRSZE), loc defrișat în cadrul pădurii, pe același plan, TÎRSALA MENTII (TIRSZALA MENTYI), iarăși un loc izolat, defrișat în mijlocul pădurii, pe planul din 1860 al aceleași localități¹⁷⁴, TÎRȘITĂU (TIRSITAU), pe planul Căpîlnei din 1865¹⁷⁵, TÎRSALA OLĂRIȚII (TIRSZALE OLARICZ), la Cărand în 1866¹⁷⁶, TÎRȘORI, la Leheceni în 1870¹⁷⁷, TÎRSALA, TÎRSALA TRIPONEȘTILOR, la Ponoare în 1869¹⁷⁸, TÎRȘITURĂ (TIRSZITURA), iarăși un loc separat, delimitat, izolat în pădure, la Săldăbagiu Mic, pe planul din 1843¹⁷⁹, LA TÎRȘI (LA TIRS), la Seghiș în 1909¹⁸⁰, TÎRSALA (TIRSZALA), TÎRȘORI (TIRSORI), la Săliște de Vașcău în 1820 și 1870¹⁸¹, TÎRSALA BALICHII (TIRSZALA BALIKI), loc defrișat, bine delimitat, în pădurea din hotarul satelor Vărzari de Sus și Vărzari de Jos, la 1816¹⁸², PĂRAU TÎRȘIȚII (PAREO TIRSITZI), pe planul pădurii din arealul localității Zece Hotare, realizat la 1857¹⁸³.

Localizarea pe hartă a satelor în hotarul cărora apar consemnate toponime care amintesc tehnica „tîrșiturii” relevă gruparea lor în arealul Munților Codru Moma. Ar fi greșit însă să limităm acțiunea acestei tehnici la zona amintită. Extirparea tufărișurilor, a mărăcișișurilor, era de preferat atacării marilor arbori din motive de ordin tehnic. De aceea ea a fost utilizată oriunde în lume unde exista această posibilitate și numai apoi s-a trecut la defrișarea pădurilor propriu-zise; aceasta și în legătură cu calitatea utilajului în diferite epoci istorice¹⁸⁴. Desele întreruperi ale ofensivei defrișărilor, regresele pămînturilor de cultură, cauzate de războaie, de scăderi ale populației, au condus adesea la reocuparea de către tufărișuri și mărăcini a terenurilor de cultură. „Depopulării satelor îi corespunde reculul culturilor”, mai cu seamă în sectoarele periferice¹⁸⁵. De aici și reconsiderarea acestei tehnici în perioadele de liniște care urmau. În multe localități operațiunea de înlăturare a mărăcinilor poartă denumi-

¹⁷¹ F.A.S.O., fond colecția de planuri, inv. 32.

¹⁷² *Ibidem*, inv. 42.

¹⁷³ *Ibidem*, inv. 49.

¹⁷⁴ *Ibidem*, inv. 137, 139.

¹⁷⁵ *Ibidem*, inv. 135.

¹⁷⁶ *Ibidem*, inv. 157.

¹⁷⁷ *Ibidem*, inv. 394.

¹⁷⁸ *Ibidem*, inv. 510.

¹⁷⁹ *Ibidem*, inv. 543.

¹⁸⁰ *Ibidem*, inv. 595.

¹⁸¹ *Ibidem*, inv. 548, 550.

¹⁸² *Ibidem*, inv. 1146.

¹⁸³ *Ibidem*, inv. 1157.

¹⁸⁴ Jaques Le Goff, *op. cit.*, p. 115.

¹⁸⁵ Georges Duby, *L'économie rurale et la vie des champagnes dans l'Occident médiéval*, vol. II, Aubier, Paris, 1962, p. 556.

rea de „curățire” și în consecință, unele din „curăturile” consemnate mai jos se referă în mod inevitabil și la această tehnică.

Desigur, odată epuizate posibilitățile rentabile de curățire a locurilor cu țirși din marginea pădurii, s-a trecut la defrișarea propriu-zisă a pădurii. Defrișările marilor codrii erau în general lucrări de lungă durată și se efectuau adesea în etape, prin acțiunea conjugată a mai multor tehnici¹⁸⁶.

Luînd-o în ordinea firească a operațiunilor de defrișare, tăierea sau arderea pădurii sînt precedate de două operațiuni preliminare: *secarea* și *ciungirea* copacilor.

Prin prima tehnică, considerată „cel mai arhaic stadiu din evoluția tehnicii curățirii”¹⁸⁷, se înțelege de obicei „secarea”, uscarea copacilor prin cojirea trunchiurilor de jur-împrejur sub forma unui inel de dimensiuni variabile, operațiune care dura mai mulți ani¹⁸⁸; arborii uscați erau tăiați sau li se dădea foc. Operațiunea se executa de obicei primăvara sau la începutul verii, cînd descojirea se putea executa mai ușor¹⁸⁹. Ca toponime *secătura* sau *seciu* apar frecvent în zonele muntoase din județele Maraș, Suceava, Neamț, Bacău, Vrancea, Buzău, Prahova, Argeș, Caraș-Severin, Hunedoara, Alba, Arad, Bihor, Cluj și Bistrița-Năsăud¹⁹⁰.

Alteori era preferată tehnica „ciungirii” copacilor — care putea și urma secării —, prin care li se amputau crengile sau trunchiul, la o oarecare distanță față de rădăcină; se obținea astfel o *ciunjitură*, un *ciung* sau niște *ciungi*. H. H. Stahl numea *ciungitura* drept un loc pe care se taie copacii secați pînă aproape de rădăcină, în așa fel încît să rămînă rădăcina și o parte din tulpină; un astfel de copac se numește *ciung*, locul întreg numindu-se *ciunjitură* și folosindu-se drept pascătoare¹⁹¹, accepiune preluată și de Georgeta Moraru¹⁹². Iorgu Iordan, analizînd toponimele care au la bază cuvîntul *ciung*—*ciungi*, le împarte în două categorii: prima atunci cînd se pornește de la adjectivul *ciung*, întrebuintat metaforic, desemnînd ridicături de pămînt asemănătoare unor oameni cărora le lipsește o mîină, a doua, în situația în care este în discuție substantivul *ciung* (butuc, trunchi de copac). „Fără a respinge cu totul posibilitatea unei metafore, se cuvine, credem, — afirma autorul citat — să preferăm explicația a doua, mai realistă și deci mai conformă cu psihologia populară¹⁹³. Analiza atentă a locurilor care poartă astfel de denumiri pe planurile cadastrale cercetate confirmă afirmația de mai sus, putînd fi identificate în majoritatea cazurilor cu locuri defrișate. Dar să enumerăm în cele ce urmează toponimele care stau mărturie celor două tehnici amintite.

Mai întîi toponimele legate semantic de tehnica „secării” pădurii: SECĂTURA FAMILIEI MERCE, CURU SECĂTURILOR (KURU SZEKATURILOR), pe planul din 1782 al terenurilor controversate de dome-

¹⁸⁶ Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *op. cit.*, p. 165.

¹⁸⁷ Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 32.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 8.

¹⁸⁹ Ștefan Imreh, Ioan Pataki, *op. cit.*, p. 165—166.

¹⁹⁰ Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 32.

¹⁹¹ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, Editura Academiei Populare Române, București, 1963, p. 272.

¹⁹² Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 32—33.

¹⁹³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p. 27.

niul de Beiuș al Episcopiei greco-catolice de Oradea și domeniul de Vașcău al Episcopiei romano-catolice de Oradea în Munții Codru-Moma¹⁹⁴, DEALU SECĂTURA LUI HERLE (GYALU HERLE SZEKATURA) și SECĂTURA (SZEKATURA), pe planul din 1799 al litigiului, din aceeași zonă, dintre amintitul domeniu episcopal de Vașcău și domeniul fiscal de Mutina¹⁹⁵, SECĂTURA (SZEKATURA), pe planul din 1800 al aceleași dispute¹⁹⁶, SECĂTURA BILII și SECĂTURA GANULUI, pe planul terenurilor controversate între domeniul Ineu și cel cameral de Mutina-Ineu, întocmit în 1817¹⁹⁷, fiind vorba de două loturi reduse ca suprafață, bine delimitate în interiorul pădurii, SECĂTURI și HOLDE LA SECĂTURĂ (HOLGYI LA SZEKATURA), în hotarul Brihenilor, pe planul satului din 1816¹⁹⁸; la Budureasa în 1858—1859, o parte a pământului arabil se întinde peste o SECĂTURA (SZEKATURA), în timp ce partea hotarului situată spre munte mai cuprinde: SECU CEL MAI MIC (SZECE CSEL MAI MIK), PĂRAU DE LA SECU (PAREO DE LA SZECE) și DEALU SEC (GYALU SZEK); VALEA SEACA (VALE SZAKA) nu se încadrează, desigur, în această categorie¹⁹⁹; în satul vecin, Burda (1860) este consemnat DOSU SEC (DOSZU SEKK)²⁰⁰, iar la Cărbunari în 1859 SECĂTURA (SZEKATURA), un arabil, probabil în continuarea celui din Budureasa²⁰¹; planul Cărandului la 1866 consemnează un loc numit SECI (SZECS)²⁰²; SECĂTURA LUI DRĂGAN, în cadrul pădurii episcopale din hotarul satului Cîmp la 1822²⁰³, SECĂTURI (sau ZĂCĂTORI) (SZEKATORI), la Chișirid în 1831²⁰⁴, VÎRVU SECĂTURILOR (VURVU SZEKATURILOR), pe planul posesiunii Colești la 1822 SOHODOLU SEC (SZOHODOLU SZEK) este de altă factură, LA SECĂTURI (LA SZEKATORI), pe planul din 1874 al aceleași localități²⁰⁵, SECI (SZECS) și DÎMBU SECURILOR (DÎMBU SZEKURILOR), pe planul din 1868, ultimul repetat și pe planul forestier din 1901, SECĂTURA, pe planul forestier din 1944, în hotarul satului Criștior²⁰⁶, SECĂTURI (SZEKATORI), la Dîmbrăvița de Codru în 1857²⁰⁷, PĂRAU SECĂTURII (PARO SZEKATORI), la Ferice în 1868²⁰⁸; două terenuri mici, bine delimitate în pădure se numesc SECĂTURIȚA (SZEKATURICZA), în vreme ce SECĂTURA este un arabil lotizat, pe planul comun al satelor Fînațe și Cîmpani de Jos din 1867²⁰⁹; planul separat al hotarului satului Fînațe, realizat trei ani mai târziu consemnează un loc numit SECI (SZECS), sub forma unui întrînd în mijlocul pădurii, ocupat probabil de un fînaț, alte două locuri numite SECĂTURIȚA, delimitate în pădurea PĂ BRUSTURI (PA BRUSZTURI) și SECĂTURA,

¹⁹⁴ F.A.S.O., fond colecția de planuri, inv. 33.

¹⁹⁵ *Ibidem*, inv. 36.

¹⁹⁶ *Ibidem*, inv. 37.

¹⁹⁷ *Ibidem*, inv. 39.

¹⁹⁸ *Ibidem*, inv. 137.

¹⁹⁹ *Ibidem*, inv. 140, 141.

²⁰⁰ *Ibidem*, inv. 149.

²⁰¹ *Ibidem*, inv. 162.

²⁰² *Ibidem*, inv. 157.

²⁰³ *Ibidem*, inv. 918.

²⁰⁴ *Ibidem*, inv. 184.

²⁰⁵ *Ibidem*, inv. 201, 203.

²⁰⁶ *Ibidem*, inv. 215, 928, 930.

²⁰⁷ *Ibidem*, inv. 248.

²⁰⁸ *Ibidem*, inv. 265.

²⁰⁹ *Ibidem*, inv. 273.

un teren în întregime defrișat²¹⁰ SECĂTURA SIMULUI (SZEKATURA SZIMULUI), la Gălășeni în 1894²¹¹, SECĂTURA (SZEKATURA), o pășune situată pe dealul care domină satul GURANI (1880)²¹²; RÎPA SECĂTURII (SZEKATURII RIPA), un teren lotizat, SECĂTURA, un fînaț, ca și alt loc numit SECĂTURI (SZEKATURI), un alt teren purtînd acest nume fiind o pășune cu tufărișuri, în hotarul Hinchirișului la 1867²¹³, SĂCĂRI (SZAKERI), la Mierag în 1903²¹⁴; SECĂTURA (SZEKATURA), MĂGURA SACĂ (MOGURA SZAKA) și iarăși SECĂTURA (SZEKATURA), pe planul comun al satelor Pietroasa și Gurani din 1864²¹⁵, FÎNTÎNA LA SECI (FUNTINA LA SZECS), la Ponoare în 1869²¹⁶, SECĂTURI (SZEKATURI), la Lazuri-Sohodol în 1865²¹⁷: SECĂTURA (SZEKATURE) și VÎRVU SECĂTURII (VURVU SZEKATURII), ocupate de fînațe, în pădurea episcopală romano-catolică din hotarul Sighiștelului²¹⁸, VÎRVU SECĂTURII (VURVU SZEKATURII), pe harta administrației silvice Vașcău la 1900²¹⁹.

Din punct de vedere geografic se poate constata că toponimele formate pornind de la tehnica „secării” pădurii acoperă mai cu seamă depresiunea Beiușului, cu o frecvență mai mare în satele de la marginea ei, de contact cu muntele, atît spre vest, spre Munții Codru-Moma, cît și spre est, spre Munții Bihorului și Pădurea Craiului. Desigur, în unele cazuri, puține la număr, există unele dubii în legătură cu formarea toponimelor care includ cuvîntul „secătură”, ținînd cont de dezvoltarea mare a carstului în zonă și deci de lipsa apei. În marea majoritate a cazurilor însă, planurile ilustrează concludent tehnica amintită, fiind evidentă acțiunea de defrișare în cazul terenurilor cu astfel de denumiri.

Ciungirea, ca tehnică de defrișare este pusă în lumină prin toponime de genul: CIUNJI (CIUNS), la Briheni 1816²²⁰, CIUNJI (CSUNZSI) la Cimpani de Jos, pe planul forestier din 1822²²¹, CIUNJI (CSUNZS), un loc separat în cadrul pădurii din hotarul satului Criștior, conform planurilor din intervalul 1816—1944²²², CIUNJII PETRII (CSUNSI PETRI) și CIUNJI (CSUNSI), în zona înaltă a hotarului satului Ferice la 1868²²³, CIUNJII TOMII, la Finiș, în 1900²²⁴, DOSU CIUNJILOR (DOSU CSUNZSILOR) și CIUNJÎȚI (CSUNZSITY), iarăși în sectorul forestier al satului Cărbunari²²⁵, CIUNJI (CSUNZE), la Dumbrăvița de Codru în 1888²²⁶, VALEA CIUNZII (VALE CSIUNZI), la Ghighișeni în 1866²²⁷; la Groșeni în 1886, spre hotar cu Hășmașu apar trei locuri cu denumirea de CIUNJI (CSUNSI),

²¹⁰ *Ibidem*, inv. 274.

²¹¹ *Ibidem*, inv. 287.

²¹² *Ibidem*, inv. 307.

²¹³ *Ibidem*, inv. 328.

²¹⁴ *Ibidem*, inv. 399.

²¹⁵ *Ibidem*, inv. 497.

²¹⁶ *Ibidem*, inv. 510.

²¹⁷ *Ibidem*, inv. 578.

²¹⁸ *Ibidem*, inv. 989.

²¹⁹ *Ibidem*, inv. 1145.

²²⁰ *Ibidem*, inv. 137.

²²¹ *Ibidem*, inv. 920.

²²² *Ibidem*, inv. 213, 927.

²²³ *Ibidem*, inv. 265.

²²⁴ *Ibidem*, inv. 268.

²²⁵ *Ibidem*, inv. 162.

²²⁶ *Ibidem*, inv. 936.

²²⁷ *Ibidem*, inv. 293.

toate mici, bine delimitate pe plan²²⁸; două locuri cu denumirea CIUNJI (CSUNZSI), delimitate în pădure, ocupate de finațe, consemnează și planul satului Gurani din 1880²²⁹, în timp ce pe planul din 1862 al hotarului localității Gruilung apare CIUNGU POPII²³⁰; CIUNJI (CSUNZSI), (LA) CIUNJI LA NEAMȚU (CSUNZSI LA NYAMCZU), CIUNGUȚ (CSUNGUCZ) și iarăși CIUNJI (CSUNZSI), pe planul Hinchirișului din 1867²³¹, CIUNTEASCA (CSUNTYASZKA), o parte de hotar la Holod²³²; LA CIUNJI (LA CSUNZSI) și CÎMPU CIUNJILOR (KUMPU CSUNZSILOR), la Lunca-Ursești la 1822 și 1869, în partea hotarului dinspre munte²³³, CIUNJI (CSUNZSI), la Meziad în 1860²³⁴, CIUNȚI (CSUNTS), la Oșand în 1816²³⁵, PIATRA CIUNJILOR (PIATRA CSUNZSILOR), pe planul satelor Gurani și Pietroasa la 1864²³⁶, CIUNJI (CSUNZSI), un loc ocupat de un finaț, în pădure, la Poiana (1867)²³⁷, CIUNJI (CSUNZSI), CIUNJII MARI (CSUNZSI MARE), bine individualizați în pădure, la Roșia (1879)²³⁸, CIUNJI (CSUNZSI), la Sohodol-Lazuri în 1865²³⁹, CIUNJI (CSUNZS), la Serghiș (1909)²⁴⁰, CIUNJI (CSUNZS), un pământ arabil și CIUNJII POPII (CSUNZSI POPI) pe planul silvic al Șumugiului din 1816 și 1866²⁴¹, CIUNJI (CSUNZSI), de două ori, în hotarul Tărcăiței (1879)²⁴², CIUNJII CEI MICI (CSUNZSI CSEL MITS), CIUNJII CEI MARI (CSUNZSI CSEL MARE), în pădurea din hotarul Apateului (1820)²⁴³, CIUNJI (CSUNZSI), un finaț la Cărand, pe planul pădurilor domeniale din 1828²⁴⁴, CIUNJI (CSUNZSI), un loc separat în pădure și CÎMPU CIUNJILOR (KÎMPU CSUNZSILOR), un loc mai extins, în pădurea localității Lunca la 1822²⁴⁵, CIUNJIȘTEA VÎRTOPII (CSUNZSISTYE VIRTOPI), un finaț în pădurea ce urcă pe culmile muntoase din apropierea Băiței și a Sighiștelului²⁴⁶, CIUNGU (CSUNGU), un loc defrișat la marginea pădurii capitulare din hotarul satelor Șauaieu, Sititelec și a prediului Bobotea la 1821²⁴⁷.

Punînd pe hartă localitățile în care apar aceste toponime legate de operațiunea de „ciungire“, observăm că ele acoperă în principal aceeași zonă de contact cu muntele, mai cu seamă la nivelul depresiunii Beiușului; apar însă și în localități situate în regiunea dealurilor vestice și a cîmpiei înalte dintre Crișul Repede și Crișul Negru, precum și în zona Munților Pădurea Craiului.

²²⁸ *Ibidem*, inv. 305.

²²⁹ *Ibidem*, inv. 307.

²³⁰ *Ibidem*, inv. 306.

²³¹ *Ibidem*, inv. 328.

²³² *Ibidem*, inv. 330.

²³³ *Ibidem*, inv. 378.

²³⁴ *Ibidem*, inv. 392.

²³⁵ *Ibidem*, inv. 480.

²³⁶ *Ibidem*, inv. 497.

²³⁷ *Ibidem*, inv. 505.

²³⁸ *Ibidem*, inv. 533.

²³⁹ *Ibidem*, inv. 578.

²⁴⁰ *Ibidem*, inv. 595.

²⁴¹ *Ibidem*, inv. 608.

²⁴² *Ibidem*, inv. 632.

²⁴³ *Ibidem*, inv. 860.

²⁴⁴ *Ibidem*, inv. 894.

²⁴⁵ *Ibidem*, inv. 988.

²⁴⁶ *Ibidem*, inv. 989.

²⁴⁷ *Ibidem*, inv. 1097.

La nivelul țării, literatura de specialitate subliniază prezența toponimelor derivate din *ciung-ciunji* într-o frecvență mare în partea de nord-vest a Moldovei²⁴⁸.

Acțiunea tehnicilor „secării” și „ciunjirii” copacilor este adesea continuată prin ardere. Tehnica *arderii* sau a *arșitei* (lat. *arsitia*) este probabil cea mai veche și mai mult utilizată la scară istorică, pentru avantajele sale — efort fizic mai redus, nu implică nici un instrumentar complicat și în plus oferă și un valoros îngrășământ prin cenușa obținută²⁴⁹. Utilizarea acestei tehnici în regiunile temperate era favorizată de repausul vegetativ al iernii, când pădurea desfrunzită nu avea vigoarea zdrobitoare a pădurilor ecuatoriale; s-a practicat și se mai practică încă în Europa; tehnica incendiului forestier și arderea tufărișului este aproape pretutindeni utilizată în regiunile tropicale²⁵⁰. Frecvența termenilor în diferitele limbi europene probează extensiunea pe care această tehnică a avut-o la scara bătrânului continent în diferite epoci istorice, mai ales în cele în care calitatea utilajului de doborîre a arborilor s-a menținut la parametri inferiori, iar valoarea economică a lemnului nu a fost nici ea prea ridicată. Ea s-a menținut pînă aproape de zilele noastre ca una din tehnicile principale de defrișare și pe teritoriul etnic românesc. Stă mărturie în acest sens în primul rînd toponimia care, mai ales în perimetrul carpatic, conservă amintirea acestei tehnici²⁵¹. O *arsură* poate fi rezultatul unor arderi efectuate în condițiile cele mai diverse, de la arderea spinilor, a tufișurilor și a ierburilor înalte, pînă la arderea pădurii propriu-zise²⁵².

Evident, pe măsura îmbunătățirii instrumentarului și a creșterii importanței economice a lemnului, utilizarea tehnicii arderii este redusă la locuri în care lemnul era de calitate slabă sau exploatarea lui nu era rentabilă; adeseori doborîrea arborilor cu securea, alegerea lemnului de construcție, de foc sau alte folosințe era urmată de adunarea ramurilor și arderea lor, cum se prevedea în contractele de defrișare încheiate pe domeniul Episcopiei romano-catolice de Oradea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea²⁵³. În acest caz însă nu se mai obținea o „arsură”.

Prezența toponimelor ARSURA—ARSURI, ARȘIȚA—ARȘIȚE și a derivatelor lor fac dovada importanței despăduririi prin „foc” pe lungi secvențe temporare și în zona noastră de referință: ARSURA (ARSZURA), PONORU ARSURA (PONORU ARSZURA), pe teritoriul localității Moneasa, după planul realizat pe baza măsurărilor efectuate în 1780 al pămînturilor disputate de domeniul episcopal de Vascău și cel cameral de Mutina în Munții Codru Moma²⁵⁴, DEALU ARSURA (GYALU ARSURA), pe planul din 1799 al aceleași dispute²⁵⁵, ARSURA (ARSZURA), un teren ocupat de un fînaț delimitat în pădure, pe planul din anul următor (1800) al aceleași chestiuni²⁵⁶, LA ARSURĂ (LA ARSZURA), pășune a locuitori-

²⁴⁸ Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 45.

²⁴⁹ Albert Dauzat, *Le village et le paysan de France*, Gallimard, Paris, f.a., p. 101.

²⁵⁰ *Histoire générale des techniques*, tom. 2; *Les premières étapes du machinisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1965, p. 79—80.

²⁵¹ Ion Conea, *Țara Loviștei*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, tom. LIII, 1934, București, 1935, p. 136.

²⁵² Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 30—31.

²⁵³ Barbu Ștefănescu, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 524.

²⁵⁴ F.A.S.O., fond Colecția de planuri, inv. 32.

²⁵⁵ *Ibidem*, inv. 36.

²⁵⁶ *Ibidem*, inv. 37.

lor satului Lunca, ARSURA, CURU ARSURII (KURU ARSZURI) și VALEA ARSURII (VALLE ARSZURI), pe planul controversă dintre fostul domeniu cameral de Modena-Ineu și domeniul episcopal de Vașcău, întocmit în 1817²⁵⁷, ARȘITE (ARSITZE), pe planul posesiunii Briheni din 1816²⁵⁸, ARSURA, un pământ delimitat în pădure, deținut de 11 locuitori din Cărbunari la 1859²⁵⁹, ARSURA (ARSZURA) un teren bine delimitat în pădure pe planul din 1816—1817 al Criștiorului, ARSURA (ARSZURA) și VALEA ARSURII (VALE ARSZURI), pe planul din 1868, ARSURA (ARSZURA), LA ARSURĂ (LA ARSURA) pe hărțile forestiere din 1901 și 1906²⁶⁰, DOSU ARSULUI (DOSZU ARSZULUI), la Poiana în 1867²⁶¹, ARSURA (ARSZURA), în sectorul forestier al hotarului satului Sighiștel în 1877²⁶², RUNCU ARS (RUNKU ARS), o pășune alpină a satului Sudrișiu²⁶³, ARSURA (ARSZURA), în pădurea aflată în hotarul Bărăștilor la 1822²⁶⁴, LA ARSURA (LA ARSZURA), la Cîmpani de Jos (1822)²⁶⁵, LA ARSURĂ (LA ARSZURA) în pădurea episcopală de la Sîrbești (1822)²⁶⁶, ARSURA, pe planul pădurii LEUCA, proprietate a firmei „Dobrinul” la 1944²⁶⁷, LA ARSURĂ (LA ARSZURA), un loc bine delimitat în pădurea din hotarul satului Ponoare la 1820²⁶⁸.

Alți termeni cu sens de *arsură* sînt: PERJELITURĂ (PERZSELITURA), o parte de hotar la Șumugiul în 1837²⁶⁹ sau PÎRJOALĂ (PERZSOLA) pe schița silvică a satului Apatu din 1820²⁷⁰.

Urmărind și în acest caz arealul localităților în care apar consemnate aceste toponime, surprindem aceeași suprapunere peste zona montană sau de contact cu muntele în masivele Codru-Moma și Bihorului. Apar mai rar în zonele de deal și cîmpie unde valoarea economică a lemnului — conferită de raritatea lui — a eliminat sau a periferizat de timpuriu tehnica arderii, limitată la incendierea spinilor și a miriștii, tehnică de fertilizare transmisă pînă astăzi.

Alternativa la tehnica arderii pădurii a constituit-o tehnica *tăierii* sau a *tăieturii*, mai puțin păstrată în toponimie cu această denumire: CÎMPU TĂIETURII (KÎMPU TAIETURI) și CODRU DE LA TĂIETURĂ, la Surduc (1909—1911)²⁷¹, TĂIETURA PETRILII, în zona forestieră a Buduresei²⁷²; aceasta pentru că simpla operațiune de tăiere nu era suficientă pentru a obține dintr-o pădure un loc de folosință agricolă, fiind adesea precedată și în mod obligatoriu urmată de alte operațiuni indispensabile muncii de defrișare; oricum termenii cu caracter general referitori la defrișare, presupun, adesea, și tăierea.

²⁵⁷ *Ibidem*, inv. 39.

²⁵⁸ *Ibidem*, inv. 137.

²⁵⁹ *Ibidem*, inv. 162.

²⁶⁰ *Ibidem*, inv. 215, 927—929.

²⁶¹ *Ibidem*, inv. 505.

²⁶² *Ibidem*, inv. 560.

²⁶³ *Ibidem*, inv. 579.

²⁶⁴ *Ibidem*, inv. 866.

²⁶⁵ *Ibidem*, inv. 920.

²⁶⁶ *Ibidem*, inv. 1081.

²⁶⁷ *Ibidem*, inv. 930.

²⁶⁸ *Ibidem*, inv. 1033.

²⁶⁹ *Ibidem*, inv. 607.

²⁷⁰ *Ibidem*, inv. 860.

²⁷¹ *Ibidem*, inv. 584.

²⁷² *Ibidem*, inv. 846.

Dintre termenii cu caracter mai general, cu o accepțiune mai apropiată de termenul anterior, cu o frecvență ridicată pe planurile cadastrale ale localităților bihorene din secolele XVIII—XIX, este cel de *laz-lazuri*, de origine slavă. În aceea ce privește accepțiunea care se dă termenului și implicit tehnicii *lăzuirii* există două puncte de vedere: unul care consideră termenul *laz* similar celui de curătură sau *runc* și altul care reduce sfera de cuprindere a termenului la operațiunea de tăiere a copacilor cu secarea²⁷³.

Din punct de vedere tehnic, *lăzuirea* poate să urmeze operațiunii de secare a arborilor, fiind ușurată de aceasta, dar poate fi și independentă de ea, realizându-se prin tăierea copacilor în stare de vegetație.

Prin caracterul lor permanent, lăzuirile au lăsat numeroase urme în toponimie, ce se suprapun adesea peste toponime preexistente ce desemnează aceleași operațiuni cu termenii mai vechi în limba română: *curatură*, *runc*. La nivelul depresiunii Beiușului două sate poartă denumirea de LAZURI: LAZURI DE BEIUȘ și LAZURI DE ROȘIA, în secolele anterioare existând și alte localități cu această denumire: LAZURI, devenită apoi LĂZĂRENI și LAZURI, integrată satului Răbăgani. În afara acestora planurile care constituie suportul demersului nostru mai consemnează: PĂRĂU LAZULUI (PARAU LAZULUI) și LAZ, acesta din urmă deținut de mai mulți țărani, în zona Munților Codru-Moma, după planul disputei dintre domeniile episcopale de Beiuș și Vașcău realizat în 1782²⁷⁴, DÎMBU LAZULUI, la Băița (1818, 1868) care desemează un teren defrișat în apropierea vetrei satului²⁷⁵, LĂZUȚ (LAZUTZ), un loc redus ca suprafață, defrișat în pădurea din apropierea Brihenilor (1816), în partea de hotar dinspre Lunca²⁷⁶, LAZ, la Căpîlna (1865)²⁷⁷, LAZU POZII (LAZA POZI), PĂRĂU LAZUȚULUI (P. LAZUCZULUI, la Cărbunari (1859)²⁷⁸, VALEA LAZURILOR (VALE LAZURILOR) și VÎRVU LAZULUI (VURVU LAZULUI), la Cărpînet (1821)²⁷⁹, DÎMBU LAZURILOR, la Cîmpani de Jos (1822)²⁸⁰, LAZURI (LAZUR), la Criștior (1868)²⁸¹, LAZU DE OGOR (LAZ DE OGOR) care are forma unui golf adînc în pădure, la Fînațe (1870)²⁸², VALEA LAZULUI (VALE LAZULUI), la Ghighișeni (1866)²⁸³, LĂZASCA, o parte a satului Coroi (1866)²⁸⁴, LAZURILE, o parte a hotarului satului Gurani ocupată de terenuri arabile și fînațe (1880)²⁸⁵, LĂZURELE, fînaț sătesc compact, la Gruilung (1820, 1862)²⁸⁶, LĂZUREI și LAZU STĂUNULUI, la Hinchiriș (1867)²⁸⁷, LAZURI (LAZUR), la Izbuc (1868)²⁸⁸, LAZ, la

²⁷³ H. H. Stahl, *Contribuții...*, I, p. 271—272; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 24.

²⁷⁴ F.A.S.O., fond colecția de planuri, inv. 33.

²⁷⁵ *Ibidem*, inv. 61, 864.

²⁷⁶ *Ibidem*, inv. 139.

²⁷⁷ *Ibidem*, inv. 155.

²⁷⁸ *Ibidem*, inv. 162.

²⁷⁹ *Ibidem*, inv. 163.

²⁸⁰ *Ibidem*, inv. 919.

²⁸¹ *Ibidem*, inv. 215.

²⁸² *Ibidem*, inv. 274.

²⁸³ *Ibidem*, inv. 293.

²⁸⁴ *Ibidem*, inv. 209.

²⁸⁵ *Ibidem*, inv. 307.

²⁸⁶ *Ibidem*, inv. 306, 959.

²⁸⁷ *Ibidem*, inv. 328.

²⁸⁸ *Ibidem*, inv. 365.

Lazuri de Beiuș (1868)²⁸⁹, DÎMBU LAZURILOR, la Leheceni (1870), un teren defrișat adînc în mijlocul pădurii²⁹⁰, DEALU LAZURI (GYALU LAZUR), la Meziad (1860)²⁹¹, LAZU, o parte de hotar lotizată, la Mierlău (1870)²⁹², LAZURILE, un teren de asemenea lotizat, ocupat de arabile și finațe, VALEA LAZURILOR (VALE LAZURILOR), pe planul comun al satelor Gurani și Pietroasa (1864)²⁹³, LAZUL (LAZULUI), la Poieni de Sus în 1880²⁹⁴, LAZURI și DEALU LAZURI, la Poiana de Vașcău (1867)²⁹⁵, VÎRVU LAZURILOR (VURVU LAZURILOR), în pădurea din hotarul satului Ponoare la 1820 și 1869²⁹⁶, LAZU BICHII, o parte lotizată a hotarului și LAZURILE, teren delimitat în pădurea domenală la Rogoz (1876)²⁹⁷, FAȚA LAZURILOR (FACA DE LAZUR), teren lotizat la Sohodol-Lazuri (1865)²⁹⁸, LAZ, la Suplacu de Tinca (1867)²⁹⁹, LAZURI (LAZUR), pe harta silvică a localității Sohodol la 1822³⁰⁰, LA COADA LAZULUI (LA KODA LAZI), la Șumugiu (1866)³⁰¹, DÎMBU LAZULUI (DÎMBU LAZULUI), consemnat în hotarul Sighiștelului de planul secțiilor de exploatare A, B, C și D ale administrației silvice Lunca a Episcopiei romano-catolice³⁰², CÎMPU LAZURELE (KIMPU LAZURELE), PĂRĂU LAZURELE (PA. LAZURELE), în pădurea episcopală din hotarul satului Săliște de Vașcău (1822)³⁰³, LAZURI, pe harta din 1806 a pădurii aparținătoare satelor Șuncuiș, Vadu Crișului, Birtin, Dobricionești, Joseni, Măgești și Butani³⁰⁴, OGRADA LAZULUI, la Tărcăița în 1902³⁰⁵.

Și în cazul toponimelor derivate din *laz* — *lazuri* constatăm prezența lor precumpănitoare în hotarele satelor depresiunii Beiușului. În afara limitelor acesteia termenul s-a încetățenit în toponimia bazinului mijlociu al Crișului Negru și pe dealurile vestice dintre Crișul Repede și Crișul Negru.

Toponimia legată de defrișare prezentată pînă acum — exceptînd lăzuirea — se referă la tehnici speciale, a căror acțiune conduce la curățirea terenului de arbuști sau arbori doar la suprafața solului, în urma acțiunii lor rămînînd „cioatele” sau cel puțin rădăcinile. Pentru ca terenul să poată fi însă utilizat agricol este necesară scoaterea acestora; abia după aceea se obține o *curătură* (lat. *colatura*)³⁰⁶. Georgeta Moraru atribuie tehnicii curăturii toate operațiunile trecute în revistă anterior ca tehnici speciale: „*curătura* reprezintă în fapt un proces de muncă complex care cuprinde tehnici și procedee de muncă diferite, practicate în proporții con-

²⁸⁹ *Ibidem*, inv. 371.

²⁹⁰ *Ibidem*, inv. 374.

²⁹¹ *Ibidem*, inv. 392.

²⁹² *Ibidem*, inv. 401.

²⁹³ *Ibidem*, inv. 497.

²⁹⁴ *Ibidem*, inv. 506.

²⁹⁵ *Ibidem*, inv. 505.

²⁹⁶ *Ibidem*, inv. 510, 1033.

²⁹⁷ *Ibidem*, inv. 523.

²⁹⁸ *Ibidem*, inv. 578.

²⁹⁹ *Ibidem*, inv. 583.

³⁰⁰ *Ibidem*, inv. 1083.

³⁰¹ *Ibidem*, inv. 608.

³⁰² *Ibidem*, inv. 989.

³⁰³ *Ibidem*, inv. 1066.

³⁰⁴ *Ibidem*, inv. 1109.

³⁰⁵ *Ibidem*, inv. 634.

³⁰⁶ Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 8, 9.

diționate de o serie de factori locali care concură la executarea lor³⁰⁷. H. H. Stahi atribuite termenului doar sensul de scoatere a rădăcinilor (lat.-*curio-curare* — a curăța)³⁰⁸; oricum scoaterea rădăcinilor este operațiunea obligatorie în executarea unei curături; este termenul cu cea mai largă prezentă în toponimie la nivelul țării, evident, dintre cei referitori la tehnicile de defrișare³⁰⁹.

Prin natura lor, documentele de care ne folosim, planurile cadastrale, nu oferă, n-au cum să ofere, detalii despre derularea procesului de defrișare; cert este că pînă la apariția mecanizării nu au apărut prea multe noutăți în acest domeniu³¹⁰. Abia odată „secătuită“, „ciungită“, „arsă“ sau „tăiată“ pădurea, începea „chinul cel mare al oamenilor“, scoaterea rădăcinilor și a trupinelor rămase în pămînt. Pretutindeni, cîțiva ani după tăierea sau pirjolirea arborilor, datorită rădăcinilor rămase în pămînt, terenul nu se putea ara ci doar săpa; scoaterea rădăcinilor și a cioatelor se efectua adesea cîțiva ani la rînd cu ajutorul toporului, tirnăcopului și a „cumpenii“³¹¹. Locul curățat de rădăcini era lăsat anul următor drept pășune sau finat, pentru ca abia în anul al doilea să se încerce o arătură, primăvara după ce se topea zăpada și pămîntul era slăbit de gerul iernii; oricum erau necesare mai multe perechi de boi pentru aceasta³¹². Pe domeniul Episcopiei romano-catolice de Oradea în primele decenii ale secolului nostru, contractele de defrișare prevedeau ararea imediată a locului defrișat și bine curățat de rădăcini și lăstăriș³¹³. În cercetările de teren efectuate în satele în care se mai efectuează încă, pe scară redusă, mici curături, am constatat existența trupinelor mai mulți ani la rînd, pămîntul fiind lucrat cu sapa sau hîrlețul printre ele și cultivat cu cartofi și porumb (Chișcău, 1985—1988).

Revenind la toponimele care amintesc tehnica curăturii, trebuie să precizăm că ele se întîlnesc în cea mai mare parte a spațiului etnic românesc, de o parte și de alta a Carpaților³¹⁴, cu frecvență mai mare în Moldova, Muntenia și Oltenia; în Transilvania sînt mai frecvente în Hunedoara și în regiunea Munților Apuseni³¹⁵. Planurile noastre cadastrale probează frecvența lor mare și în Bihor: CURĂTURA (KURATURA), se numește o parte a hotarului satului Băița, conform planului din 1868³¹⁶, CURĂTURA, un loc separat în pădurea episcopală din hotarul Brihenilor (1816)³¹⁷, CURĂTURI (KURETURE), o parte mare de hotar, lotizată, CURĂȚITURA (LUI) GAVRIȘ, CURĂȚITURA (LUI) IEPURE, două terenuri reduse ca suprafață smulse pădurii în partea de hotar dinspre Soho-

³⁰⁷ *Ibidem*, p. 31.

³⁰⁸ H. H. Stahl, *Contribuții...*, I, p. 272.

³⁰⁹ Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 23.

³¹⁰ *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 539.

³¹¹ Gheorghe Iordache, *Ponderea sistemelor românești de agricultură în diferite epoci istorice în Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, vol. I, Sibiu, 1981, p. 20.

³¹² Nicolae Dunăre, *Mijloace tradiționale în agricultura Munților Apuseni*, în *Apulum*, XI, 1973, Alba Iulia, 1973, p. 580.

³¹³ Barbu Ștefănescu, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 524.

³¹⁴ I. Conea, *Plaiuri carpatice*, p. 19.

³¹⁵ Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 23.

³¹⁶ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 61.

³¹⁷ *Ibidem*, inv. 137.

dol, la Căbești (1861/1862, 1900)³¹⁸, COASTA CURĂTURII (DÛLLOU KURATURI), la Chișcău (1862)³¹⁹, CURĂTURA (KURATURA) un teren defrișat, ocupat de un finaț și o altă CURĂTURA (KURATURA), în pădurea din apropierea satelor Cîmpani de Jos și Cîmpani de Sus, la începutul secolului al XIX-lea și CURĂTURA, o parte de hotar, pe planul comun al celor două localități amintite, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea³²⁰, CURĂTURA (KURATURA), la Poieni de Sus (1870, 1903)³²¹, CURĂȚITURI (KURATITURJ) se numește o parte a Cîmpului de Jos al satului Cordău la 1841, devenită CURĂTIRI pe planul din 1861³²², CURĂTURA (KURATURA), situată în partea hotarului satului Cresuia ce urcă pe pantele muntelui³²³, CURĂTURA (KURATURA), un finaț, pe planul din 1868 al hotarului satului Criștior³²⁴, CURĂȚITURA LUI MACOVEI (KURATZITURA MAKOVIE), la Dicănești în 1820, un loc bine individualizat în pădurea domenală³²⁵, două locuri numite CURĂTURA (KURATURA) consemnează planul din 1871 în hotarul localității Ștei (astăzi Oraș Dr. Petru Groza): una se prezintă sub forma unui inrînd într-un teren cu tufărișuri și este ocupat de un arabil, al doilea, tot un arabil delimitat în pădurea numită DUMBRAVA³²⁶, CURĂTURA (KURATURA), un arabil în imediata apropiere a satului și CURĂTURA (KURATURA), un teren defrișat în pădure, în care înaintează sub forma unui golf, la Finațe, la începutul secolului al XIX-lea și în 1870³²⁷, CURĂTURA (KURATURA), un arabil la Forosig (1876)³²⁸, CURĂTURA (KURATURA), la Hinchiriș (1867), situată în partea hotarului dinspre Băleni³²⁹, CURĂȚITURA (KURACZITURA), o parte de hotar situată spre Vintere, la Holod în 1870 și CURĂTURA, în hotarul aceleiași localități, pe un plan datînd probabil de la sfîrșitul secolului al XIX-lea³³⁰, CÎMPU CURĂTURII (KIMPU KURATURI), pe planul satului Hotărel (1869)³³¹, CURĂTURA (KURATURA), o parte a hotarului satului Lelești³³², VALEA CURĂTURILOR (VALE KURATURILOR), la Lupoaia (1845)³³³, CURĂTURA (KURATURA), o parte de hotar ocupată de arabile și finațe la Nimăiești (1868)³³⁴, CURĂTURI (KURATURI), la Petrani (1859)³³⁵, CURĂTURI (KURATURI), de două ori, în hotarul satului Rogoz (1876)³³⁶, CURĂTURA (KURATURA), STRINTURA CURĂTURICII (SZTRINTURA KURATURICS) și CURATURICI, mai multe locuri defrișate, reduse ca suprafață,

³¹⁸ *Ibidem*, inv. 151, 152.

³¹⁹ *Ibidem*, inv. 183.

³²⁰ *Ibidem*, inv. 989, 198.

³²¹ *Ibidem*, inv. 200, 507.

³²² *Ibidem*, inv. 206, 207.

³²³ *Ibidem*, inv. 214.

³²⁴ *Ibidem*, inv. 215.

³²⁵ *Ibidem*, inv. 932.

³²⁶ *Ibidem*, inv. 243.

³²⁷ *Ibidem*, inv. 989, 274.

³²⁸ *Ibidem*, inv. 281.

³²⁹ *Ibidem*, inv. 328.

³³⁰ *Ibidem*, inv. 329, 330.

³³¹ *Ibidem*, inv. 333.

³³² *Ibidem*, inv. 375.

³³³ *Ibidem*, inv. 382.

³³⁴ *Ibidem*, inv. 429.

³³⁵ *Ibidem*, inv. 489.

³³⁶ *Ibidem*, inv. 523.

delimitată în pădure, la Roșia (1869)³³⁷, CURĂTURA (CURATORE), la Sititelec (1857)³³⁸, CURĂTURA (KURATURA), un pământ lotizat, situat lângă vatra satului, la Suștiu, în 1869³³⁹, LA CURĂȚITURA BARCULUI (LA KURETZIT BARKULUI), la Tulca (1825)³⁴⁰, CURĂTURA (KURATURA), la Vintere (1859)³⁴¹, CURĂTURA (KURATURA), un arabil care înaintează adinc în pădurea domenială, la Băița (1818)³⁴², CURĂȚITURA (KURATZITURA), loc defrișat în interiorul pădurii și PĂRAU CURĂȚITURII (PAREO KURATZITURI), pe planul silvic al satului Valea Mare de Codru (1821)³⁴³, CURĂTURA, un loc ocupat de pământuri urbariale ale satului Vârzari (1816)³⁴⁴.

Cu această categorie de toponime ieșim mai mult în afara zonei muntoase limitrofe depresiunii Beiușului, deși localitățile în hotarul cărora apar consemnate *curăturile* îi aparțin în majoritate; constatăm apoi aceeași prezență a localităților din bazinul mijlociu al Crișului Negru, a Dealurilor Vestice dintre Crișul Repede și Crișul Negru, a cîmpiei înalte a Miersigului. Analizînd categoriile de teren existente în aceste curături, constatăm preponderența arabilelor, apoi a fînătelor, în puține cazuri a pășunii. De asemenea trebuie să remarcăm faptul că, mai mult decît în cazul toponimelor anterioare, „curăturile” denumesc adesea mari părți de hotar.

Operațiunea de *runcuire* (lat. *runcare*), este similară tehnicii *curăturii*, după unii autori³⁴⁵, după alții — care nu suprapun perfect sferele de cuprindere a termenilor *curatură* și *laz* — ar fi identică cu operațiunea de lăzuire, termenul latin precedîndu-l în timp pe cel slav³⁴⁶. Runcuirea a lăsat urme considerabile în toponime în toată aria carpatică, din Maramureș în Munții Apuseni, Munții Poiana Ruscăi, Carpații Meridionali, Carpații Orientali, mai ales în compartimentul lor nordic³⁴⁷. Pentru Bihor planurile cadastrale consemnează: RUNCU DEVII (RUNKU GYEVI), pe planul din 1782 al controversei de lungă durată în Munții Codru-Moma, dintre domeniile de Vașcău și Beiuș³⁴⁸, DEALU PRUȚU RUNCULUI (GYALU PRUCZU RUNKULUI), VÎRVU RUNCULUI (VURVU RUNCULUI), FÎNTÎNA RUNCULUI (FONTINA RUNCULUI), VALEA RUNCULUI (VALLE RUNKULUI), pe planul din 1799 al terenurilor controversate, în aceiași munți între domeniul de Vașcău și cel de Mutina³⁴⁹, DEALU RUNCULUI (GYALU RUNKULUI), VALEA RUNCULUI (VALLE RUNKULUI), pe planul din anul următor al aceleași controverse³⁵⁰, GRUETU RUNCULUI (GRUETZU RUNKULUI), VA-

³³⁷ *Ibidem*, inv. 533.

³³⁸ *Ibidem*, inv. 563.

³³⁹ *Ibidem*, inv. 615.

³⁴⁰ *Ibidem*, inv. 661.

³⁴¹ *Ibidem*, inv. 709.

³⁴² *Ibidem*, inv. 864.

³⁴³ *Ibidem*, inv. 1140.

³⁴⁴ *Ibidem*, inv. 1146.

³⁴⁵ H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 272.

³⁴⁶ Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 18; I. Conea, *Țara Loviștei*, p. 136.

³⁴⁷ Ion Conea, *Țara Loviștei*, p. 136; *Idem*, *Plaiuri carpatice*, p. 37; Gh. Focșa, *Țara Oașului*, vol. II, București, 1975, p. 32; Lucia Apolzan, *Carpații...*, p. 26; Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 17.

³⁴⁸ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 33.

³⁴⁹ *Ibidem*, inv. 36.

³⁵⁰ *Ibidem*, inv. 37.

LEA RUNCULUI (VALLE RUNKULUI), DOSU RUNCULUI (DOSZU RUNKULUI) și VÎRVU RUNCULUI (VURVU RUNKULUI), pe planul litigiului dintre domeniul de Vașcău și fostul domeniu cameral de Modena-Ineu din 1817³⁵¹, RUNCU (RUNKU), o pășune alpină, aparținătoare satului Beiușele, alături de care mai apar în aceeași zonă alpină CHICERA RUNCULUI (KÍCSERA RUNKI), RUNCU CAPRII (RUNKU KAPRI) și CAPU RUNCULUI (KAPU RUNKULUI)³⁵², VÎRVU RUNCULUI (VURVU RUNKULUI), pe planul localității Briheni la 1816³⁵³, RUNCU CAPRII (RUNKU KAPRI), DEALU RUNCU (GYALU RUNKU) și VALEA RUNCU (VALE RUNKU), în sectorul forestier al Buduresei (1884)³⁵⁴, DEALU RUNCULUI (GYALU RUNKULUI), la Cărbunari (1859), în partea de hotar a satului suprapusă peste munte, cu mai multe locuri de arătură, zonă în care mai apare și PĂRĂU RUNCULUI. (P. RUNKULUI) și (?) RUNCULUI (RUNKULUI), un teren defrișat și deținut de zece locuitori ca finat³⁵⁵, VÎRTOAPELE RUNCULUI (VURTOPELE RUNKULUI), VÎRVU RUNCULUI, două locuri defrișate în pădurea situată pe VÎRVU CORNETULUI (VURVU KORNYETULUI), pe harta forestieră a posesiunii episcopale Cîmp, la 1822³⁵⁶, RUNCU CORNEȘTILOI și RUNCU CEL MARE (RUNKU CSEL MARE), la Cresuia (1861)³⁵⁷, VALEA RUNCULUI (VALE RUNKULUI), la Cîmpani de Jos în 1822³⁵⁸, RUNCU (RUNKU), un loc separat în pădure, ocupat probabil de un finat, la Criștior în 1816—1817³⁵⁹, RUNCU DE SUS (RUNKU DE SZUSZ), RUNCU DE JOS (RUNKU DE ZSOSZ), două finate situate în pădure, la 1906 și 1944³⁶⁰, DEALU RUNCU (GYALU RUNKU), în pădurea episcopală din apropierea Băiței, pe harta de exploatare a pădurilor din administrația silvică Criștior a Episcopiei romano-catolice de Oradea, realizată în 1906³⁶¹, RUNCU ALUNULUI (RUNKU ALUNULUI), DEALU RUNCULUI (GYALU RUNKULUI), pe planul comun al satelor Gurani și Pietroasa din 1864³⁶², RUNCU (RUNKU), la Poieni de Sus, pe planul din 1880 dar și pe cel din 1903³⁶³, RUNCU (RUNKU), la Roșia în 1879³⁶⁴, P(ARĂU) RUNCULUI (P. RUNKULUI), în pădurea din hotarul satului Săliște de Vașcău la 1822³⁶⁵, RUNCU ARS (RUNKU ARS), o pășune alpină a Sudrigiului (1856)³⁶⁶, RUNC (RUNK), un teren lotizat, DEALU RUNCULUI (GYALU RUNKULUI), la Tărcăița în 1879/1880³⁶⁷, DEALU RUNCULUI (GYALU RUNKULUI), un loc defrișat în pădurea din zona satelor

³⁵¹ *Ibidem*, inv. 39.

³⁵² *Ibidem*, inv. 67.

³⁵³ *Ibidem*, inv. 137.

³⁵⁴ *Ibidem*, inv. 846.

³⁵⁵ *Ibidem*, inv. 162.

³⁵⁶ *Ibidem*, inv. 918.

³⁵⁷ *Ibidem*, inv. 214.

³⁵⁸ *Ibidem*, inv. 920.

³⁵⁹ *Ibidem*, inv. 927.

³⁶⁰ *Ibidem*, inv. 929, 930.

³⁶¹ *Ibidem*, inv. 929.

³⁶² *Ibidem*, inv. 497.

³⁶³ *Ibidem*, inv. 506, 507.

³⁶⁴ *Ibidem*, inv. 533.

³⁶⁵ *Ibidem*, inv. 1066.

³⁶⁶ *Ibidem*, inv. 579.

³⁶⁷ *Ibidem*, inv. 634.

Șuncuiș, Vadu Crișului, Dobricionești, Josani, Măgești și Butani (1806)³⁶⁸.

Încercînd, ca și pentru celelalte toponime, localizarea lor geografică constatăm suprapunerea lor cu hotarele localităților de contact cu muntele, ba mai mult, situarea lor mai ales în părțile de hotar ce se întind peste zona muntoasă, uneori în zona cea mai înaltă, cea a pășunilor alpine.

Alți termeni legați de operațiunea de despădurire, cu frecvență ridicată pe planurile noastre sînt *poiană* (slv. *poljana*), cu sensul de teren lipsit de vegetație arborescentă, acoperit cu iarbă, în interiorul unei păduri³⁶⁹ și *prelucă*, necuprins în *Dicționarul explicativ al limbii române* dar care are înțelesul de poiană mai îngustă, în devenire, incipientă, în care mai pot exista și copaci.

La nivelul țării dar și pe planurile cadastrale bihorene are frecvență mai mare toponimul *poiană*³⁷⁰. Nu excludem existența unor poieni naturale, rezultate din jocul naturii, dar prezența poienilor de natură antropică este un fenomen mult mai larg, pus în evidență de locurile cu această denumire prezente pe planurile amintite. Consemnăm în continuare toponimele referitoare la acțiunea de *poienire* sau la rezultatul acestei operațiuni, *poiana*, care vin să se adauge localităților cu acest nume existente în depresiunea Beiușului: POIANA, POIENI DE SUS, POIENI DE JOS; acestea sînt: CÎMPU POIENIȚA, pe planul din 1782 al terenurilor disputate de domeniile de Beiuș și Vașcău, în Munții Codru-Moma³⁷¹, POIENIȚA (POJENITZA) și iarăși POIENIȚA (POYENITZA), pe planul litigiului dintre domeniile Vașcău și Mutina din 1800³⁷², POIENIȚA, finanțat al locuitorilor din Slătioara și Negru (POENITZA, falcastra szlatinensium et Nyeagrensium), pe planul din 1817 al terenurilor litigioase între domeniile Vașcău și cel de Modena-Ineu³⁷³, POIENIȚA (POYENITZA), pe planul următor al aceleași dispute³⁷⁴, POIANA, un loc defrișat în pădurea capitulară de la Alperea (1846, 1890)³⁷⁵, POIANA LA CUPI (POJANA LA KUPI), la Briheni (1816)³⁷⁶, POIENI (POENY) și POIANA FLORII MOISII, pe planul localității Cihci (1823)³⁷⁷, LA POIENI (LA POINY), pe planul forestier al localității Cîmp din 1822³⁷⁸, POIENI (POENY), la Colești în 1824³⁷⁹, POIANA, la Drăgoteni (1879)³⁸⁰, DEALU POIENII (GYALU POJENYI), la Dumbrăvița de Codru (1857)³⁸¹, LA POIENI (LA POYENY), la Felcheriu (1827), POIENI (POENY) și PĂRAU POIENII, pe planul din 1830 al aceleași localități³⁸², POIANA, la Gurani în 1880 și 1888³⁸³, POIE-

³⁶⁸ *Ibidem*, inv. 1109.

³⁶⁹ DEX, p. 714.

³⁷⁰ Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 16.

³⁷¹ F.A.S.O., fond Colecția de planuri, inv. 33.

³⁷² *Ibidem*, inv. 37.

³⁷³ *Ibidem*, inv. 39.

³⁷⁴ *Ibidem*, inv. 40.

³⁷⁵ *Ibidem*, inv. 52, 854.

³⁷⁶ *Ibidem*, inv. 137, 884.

³⁷⁷ *Ibidem*, inv. 190.

³⁷⁸ *Ibidem*, inv. 918.

³⁷⁹ *Ibidem*, inv. 203.

³⁸⁰ *Ibidem*, inv. 244.

³⁸¹ *Ibidem*, inv. 248.

³⁸² *Ibidem*, inv. 261, 263.

³⁸³ *Ibidem*, inv. 307, 936.

NIȚA (POYNITZA), la Hinchiriș în 1867³⁸⁴, POIANA (POYIANA), la Lazuri de Beiuș (1868)³⁸⁵, POIANA (POJANA), la Roșia (1879)³⁸⁶, POIENILE (POJENILE), o pășune la Sohodol-Lazuri în 1865³⁸⁷, POIANA (POJANA), pe planul din 1806 al pădurii aparținătoare mai multor sate de pe valea Crișului Repede³⁸⁸.

Constatăm și în cazul toponimului *poiană* aceeași frecvență mai ridicată în satele cu un sector forestier, mai dezvoltat din Munții Codru-Moma și depresiunea Beiușului, cu iradiieri spre zonele deluroase, până la limita câmpiei.

Preluca apare ca toponim minor în construcții de genul: VALEA PRELUCILOR (VALE PRELUCSERILOR), pe planul din 1782 al terenului controversat în Munții Codru-Moma³⁸⁹, DEALU PRELUCII (GYALU PRELAKI), pe un plan din 1790 al aceluiași terenuri litigioase³⁹⁰, DEALU PRELUCII (GYALU PRELUKII), pe planul din 1817 al aceluiași terenuri³⁹¹, PRELUCA LUI CSATARY, la Beiușele (1862)³⁹², PRELUCA (PRELUK) și PRELUCA (PRELUKA), aceasta din urmă, un teren redus ca întindere aflat în partea hotarului situată la cea mai mare altitudine, la Burda (1859)³⁹³, PĂRAU PRELUCII (PRELUCI PAREO), la Chișlaca (1816, 1827)³⁹⁴, PRELUCA (PRELUKA), la Ferice (1868)³⁹⁵, PRELUCA (PRELUKA), un pământ lotizat și PRELUCILE (PRELUCSELE), loc separat în pădure, la Hinchiriș (1867)³⁹⁶, PRELUCA MĂGURII (PRELUKA MĂGURI), loc separat în pădure la Meziad (1860)³⁹⁷, PRELUCI (PRELUTS), la Oșand în 1816 și PRELUCA (PRELUKA) în 1865³⁹⁸, PRELUCA LUI RUGOS, PRELUCILE (PRELUCSELE), terenuri de cultură, reduse ca suprafață, pe planul comun al localităților Gurani și Pietroasa (1867)³⁹⁹, DEALU PRELUCII (GYALU PRELUK), la Poclusa de Beliu (1867)⁴⁰⁰, PRELUCA MICĂ (PRELUKA MIK) și PRELUCA MARE (PRELUKA MARE), două locuri delimitate în pădurea de la Ponoare în 1820⁴⁰¹, PRELUCA CEA MARE (PRELUKA CSEL MARE), loc separat situat pe CALEA MOMII (KALE MOMI), pe planul aceleiași localități din 1869⁴⁰², PRELUCA (PRELUKA) și DEALU PRELUCII (GYALU PRELUCSI), la Secaciu, pe planurile din 1821 și 1867⁴⁰³, PRELUCA (PRELUKA), PRELUCA LUI ȘANDOR, PRELUCA BRADULUI (PRELUKA BRADULUI) și PRELUCUȚA (PRELYUKUCZA), la Sighiștel, la începutul secolului al XIX-

³⁸⁴ *Ibidem*, inv. 328.

³⁸⁵ *Ibidem*, inv. 971.

³⁸⁶ *Ibidem*, inv. 533.

³⁸⁷ *Ibidem*, inv. 578.

³⁸⁸ *Ibidem*, inv. 1109.

³⁸⁹ *Ibidem*, inv. 33.

³⁹⁰ *Ibidem*, inv. 36.

³⁹¹ *Ibidem*, inv. 39.

³⁹² *Ibidem*, inv. 67.

³⁹³ *Ibidem*, inv. 161.

³⁹⁴ *Ibidem*, inv. 917, 1112.

³⁹⁵ *Ibidem*, inv. 265.

³⁹⁶ *Ibidem*, inv. 328.

³⁹⁷ *Ibidem*, inv. 480.

³⁹⁸ *Ibidem*, inv. 480, 482.

³⁹⁹ *Ibidem*, inv. 497.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, inv. 501.

⁴⁰¹ *Ibidem*, inv. 1033.

⁴⁰² *Ibidem*, inv. 510.

⁴⁰³ *Ibidem*, inv. 523, 554.

lea și la 1877⁴⁰⁴, PRELUCA (PRELUKA), cu terenuri mici, insulare, smulse pădurii, la Sohodol-Lazuri (1865)⁴⁰⁵, PRELUCA (PRELUK), la Tărcăița în 1880⁴⁰⁶.

O semnificație asemănătoare are și toponimul *RARIȘTE*. Apariția unei „rariști” în pădure se poate datora unor factori naturali sau unor factori antropici, a doua categorie fiind legată de acțiunea de defrișare. Planurile cadastrale bihorene consemnează: *RARIȘTE* (*RARIȘTYE*), la Agriș în 1822⁴⁰⁷, *RARIȘTE* (*RARISTYE*), în pădurea din apropierea satului Delani (1857)⁴⁰⁸, *LA RARIȘTE* (*LA RARIȘTYE*), pe schița pădurii LUNCA, din apropierea satului Săliște de Beliu în 1818⁴⁰⁹, *RARIȘTEA MARE* (*RARISTYE MARE*) și *RARIȘTEA BOBOȘTII* (*RARISTYE BOBOSTYI*), pe planul pădurilor capitulare din Șauaieu, Sititelec și prediul Bobostya (1812)⁴¹⁰, *RARIȘTE*, la Petreasa (1864)⁴¹¹.

Tot rezultat al defrișărilor sînt, în mod indiscutabil, și cea mai mare parte a *pleșurilor*, toponime sinonime cu *poieni*, *livezi* etc.⁴¹², destul de numeroase și ele pe planurile cadastrale: *VALEA PLEȘULUI* (*VALE PLESULUJ*), pe planul terenului disputat de domeniile de Beiuș și Vașcău în 1782 în Munții Codru-Moma⁴¹³, *VALEA PLEȘII* (*VALE PLESSI*), *CORNU PLEȘII* (*KORNU PLESSI*), pe planul referitor la controversa teritoriului BRĂTCOIȚA, aflat între posesiunile — Birzești, Groșeni, Hășmaș și Urviș, ale domeniului de Beliu al Episcopiei romano-catolice de Oradea și Hinchiriș, Băleni, Tărcăița și Târcaia, ale domeniului episcopal greco-catolic de Beiuș (1819)⁴¹⁴, *VÎRVU PLEȘULUI*, pe un plan anterior al aceleași dispute (1815)⁴¹⁵, *LA PLEȘ*, *FÎNTÎNA LA PLEȘ* (*FONTINA LA PLES*), *VALEA PLEȘCUȚII* (*VALE PLESKUCZ*), *DEALU PLEȘCUȚII* (*GYALU PLESKUCSI*), pe planul pădurii episcopale din hotarul satului Băița la 1818⁴¹⁶, *VÎRVU PLEȘII* (*VURVU PLESI*), pe care apare delimitat un teren care-și justifică, prin formă, numele: *PLEȘU LUNG*, numit astfel pentru a putea fi deosebit de *PLEȘU SCURT* (*PLESE SZKURT*), mai redus ca suprafață, toate delimitate în pădurea din zona localității Bărăști (1822)⁴¹⁷, *PLEȘU DE MIJLOC* (*PLEȘ DE MIZSLOC*), *PLESU DE SUS* (*PLES DE SZUSZ*), la Meziad (1860)⁴¹⁸, *PLEȘU*, la Poieni de Sus în 1880⁴¹⁹, *PLEȘU*, o pășune la Sohodol-Lazuri (1865)⁴²⁰, *LA PLEȘ*, în hotarul Sighiștelului, pe planul de la începutul secolului al XIX-lea⁴²¹.

⁴⁰⁴ *Ibidem*, inv. 560, 989.

⁴⁰⁵ *Ibidem*, inv. 578.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, inv. 632.

⁴⁰⁷ *Ibidem*, inv. 49.

⁴⁰⁸ *Ibidem*, inv. 236.

⁴⁰⁹ *Ibidem*, inv. 1069.

⁴¹⁰ *Ibidem*, inv. 1097.

⁴¹¹ *Ibidem*, inv. 491.

⁴¹² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 24—25.

⁴¹³ F.A.S.O., fond Colecția de planuri, inv. 33.

⁴¹⁴ *Ibidem*, inv. 42.

⁴¹⁵ *Ibidem*, inv. 38.

⁴¹⁶ *Ibidem*, inv. 864.

⁴¹⁷ *Ibidem*, inv. 866.

⁴¹⁸ *Ibidem*, inv. 392.

⁴¹⁹ *Ibidem*, inv. 506.

⁴²⁰ *Ibidem*, inv. 578.

⁴²¹ *Ibidem*, inv. 989.

Sens de *curătură* au și toponimele derivate din cuvîntul *ruptură*, după cum arată I. Iordan, cu sens similar celui din alte limbi romanice (fr. *roture* înseamnă pămînt devenit arabil iar spaniolul *roturas* înseamnă a ara întîia oară pămînturi sterpe sau munți despăduriți, pentru a-i transforma în terenuri bune de cultură)⁴²². Este evident acest sens în cazul toponimului RUPTURA LA GURA CRACIUNII, un teren smuls, („rupt“) pădurii, bine conturat pe planul Beiușelelor din 1862⁴²³.

Alt termen pentru *curătură*, pătruns sporadic din limba maghiară în toponomia satelor românești este *irtaș*, consemnat adesea prin forma sa românească: ÎRTAȘU PECULUI (IRTASU PEKULUI), ÎRTAȘU NEGREȘ-ȚILOR (ÎRTASU NEGRESTYLOR), la Surduc (1909)⁴²⁴, ÎRTASU MICULUI (IRTASU MIKULUI) și ÎRTASU PETRINULUI, în satul vecin, Serghiș (1909)⁴²⁵, JARTAS, la Felcheriu (1890), în cazul căreia evidența defrișării este foarte clară⁴²⁶.

Alți termeni care cel puțin inițial par să fi avut sensul de „*curătură*“, „*prisaca* și *livadă*“⁴²⁷ nu apar decît incidental în toponimia consemnată de planurile cadastrale bihorene: PRESACA (PRESZAKA), la Burda (1860)⁴²⁸, VÎRVU PRISECII (VURVU PRISZETSI), la Cîmp-Colești (1821—1822)⁴²⁹, PRISACA (PRESZAKA), la Hinchiriș (1867)⁴³⁰, LIVADA, la Suștiu (1822)⁴³¹.

Nu întotdeauna rezultatul unei operațiuni de defrișare poartă denumirea tehnicii utilizate. Terenurile defrișate sînt numite uneori după destinația care le este atribuită. Multe dintre ele constituie „*cîmpuri*“, în accepțiunea de locuri luate în folosință de om, cel mai adesea cultivate. Astfel de „*cîmpuri*“, cu formele *cîmp* — *cînșor*, *cîmpuri* — *cîmpurele*, contribuie la formarea a numeroase toponime minore în locurile cu defrișări frecvente. Desigur mai apar *cîmpuri* și cu altă accepțiune, cum ar fi de pildă cele perechi (Cîmpul de Sus — Cîmpul de Jos) care se rotesc în cadrul sistemelor de cultură în doi timpi. O enumerare a toponimelor de acest gen, cu precizarea realității pe care o acoperă, — unde acest lucru este posibil — este mai concludentă: CÎMPU REȘNIȚA (KÎMPU RES-NYTZA), CÎMPU NEVESTII (KÎMPU NYAVESTI), CÎMPU POIENIȚA, pe planul din 1782 al terenurilor în litigiu între domeniile episcopale de Beiuș și Vașcău⁴³², CÎMPU LUPILOR (KIMPULUPILOR), în zona acelu-rași terenuri litigioase din Munții Codru-Moma, pe o schiță din 1790⁴³³, din nou CÎMPU NEVESTII, pe două planuri ulterioare (1799 și 1800)⁴³⁴, CÎMPU LUPULUI, al locuitorilor din Sohodol (KIMPULUPULUI SZOK-HODOLINSIUM) și CÎMPUȚ (KIMPUTZ), pe planul disputei dintre do-

⁴²² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 24.

⁴²³ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 67.

⁴²⁴ *Ibidem*, inv. 584.

⁴²⁵ *Ibidem*, inv. 595.

⁴²⁶ *Ibidem*, inv. 263, 264.

⁴²⁷ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 25, 96.

⁴²⁸ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 149.

⁴²⁹ *Ibidem*, inv. 201, 918.

⁴³⁰ *Ibidem*, inv. 328.

⁴³¹ *Ibidem*, inv. 1111.

⁴³² *Ibidem*, inv. 33.

⁴³³ *Ibidem*, inv. 34.

⁴³⁴ *Ibidem*, inv. 36, 37

meniul de Vașcău și cel de Modena-Ineu (1817)⁴³⁵, CÎMPU MICULII și CÎMPU POPII la Agriș (1822)⁴³⁶, CÎMPU MOVILII (KIMPU MOVILIS), la Beiușele (1862)⁴³⁷, două CÎMPUȚURI (KIMPUȚURI), mici terenuri defrișate în interiorul pădurii, situate în partea dinspre munte a hotarului satului Budureasa (1858/1859)⁴³⁸, CÎMPURI (KÎMPURE), o parte de hotar la Buntești (1860)⁴³⁹, CÎMPU (KÎMPU), un teren arabil compact la Burda (1860)⁴⁴⁰, CÎMPU LUI MACAVEI (KIMPU MAKAVE), separat, delimitat într-o „pustă” la Cărand (1866)⁴⁴¹, CÎMPU FICIORILOR (KAMPU FICSIORILOR), CÎMPU COTETELOR (KIMPU KOTYETZILOR), două locuri cu finat, deținute individual, probabil îngrădite în pășune, la Cărăsău (1903)⁴⁴², CÎMPU CORNULUI (KIMPU KORNULUI), toponim care denumește mai multe terenuri arabile dispuse insular în cadrul hotarului Cărpinetului (1821)⁴⁴³, CÎMPU SĂLBATEC, cuprins de pădure la Cheriș în 1826, devenit CÎMPU CEL SĂLBATEC (KIMPU CSEL SZALBAGYIK) în 1860⁴⁴⁴, CÎMPU IEPII (KIMPU IEPI), un arabil în pădurea de la Cihei (1823)⁴⁴⁵, CÎMPU NILII, la Comănești (1820)⁴⁴⁶, CÎMPU LUI LOȚI, CÎMPU DEII, defrișate în pădure, la distanță mare de vatră, la Colești⁴⁴⁷, CÎMPU VÎRVULUI (KIMPU VURVULUI), loc separat în pădure la Cucuceni (1867)⁴⁴⁸, CÎMPU PĂDURII (KIMPU PADURI), la Ștei (1820 și 1871)⁴⁴⁹, CÎMPU CEL MARE (CÛMPU CSEL MARE), la Felcheriu (1827)⁴⁵⁰, CÎMPURELE (KIMPURELE), un loc defrișat în pădure și LA CÎMPURI (LA KIMPURI), pe un plan ulterior al aceleiași localități (1867)⁴⁵¹, CÎMPU CU FERIGI (KIMPU CU FERICS), CÎMPU RADACINII (KIMPU RADACSON), CÎMPU MOȚULUI (KIMPU MOCZULUJ), la Gălășeni (1894)⁴⁵², CÎMPU VÎRVULUI (KIMPU VURVULUJ), probabil cel care apare și pe planul Cucucenilor și CÎMPU HAREMII (KUMPU HAREME), ambele în partea dinspre munte a hotarului satului Ghighișeni (1866)⁴⁵³, CÎMPU RÎȘNIȚII (KÎMPU RISNYICI), probabil și el amintit pe planuri anterioare, cel mai izolat loc în pădure, pe întinsul hotar montan al Hinchirișului (1867)⁴⁵⁴, CÎMPU MARE (KIMPU MARE), lângă vatra satului, la Holod (sec. XIX)⁴⁵⁵, CÎMPU CURĂTURII la Hotărel (1869)⁴⁵⁶,

⁴³⁵ *Ibidem*, inv. 39.

⁴³⁶ *Ibidem*, inv. 49.

⁴³⁷ *Ibidem*, inv. 67.

⁴³⁸ *Ibidem*, inv. 141.

⁴³⁹ *Ibidem*, inv. 148.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, inv. 149.

⁴⁴¹ *Ibidem*, inv. 157.

⁴⁴² *Ibidem*, inv. 161.

⁴⁴³ *Ibidem*, inv. 163.

⁴⁴⁴ *Ibidem*, inv. 170, 172.

⁴⁴⁵ *Ibidem*, inv. 190.

⁴⁴⁶ *Ibidem*, inv. 204.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, inv. 201.

⁴⁴⁸ *Ibidem*, inv. 233.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, inv. 241, 243.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, inv. 261.

⁴⁵¹ *Ibidem*, inv. 262.

⁴⁵² *Ibidem*, inv. 287.

⁴⁵³ *Ibidem*, inv. 293.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, inv. 328.

⁴⁵⁵ *Ibidem*, inv. 330.

⁴⁵⁶ *Ibidem*, inv. 333.

CÎMPU BOILOR (KIMPU BOILOR), la Husasău de Tinca (1865)⁴⁵⁷, CÎMPU DE SUS (FELSÖ MEZÖ), CÎMPU DE JOS (ALSO MEZÖ) și CÎMPU CRIȘULUI (KÖRÖS MEZÖ), părți de hotar la Ineu de Criș (1860)⁴⁵⁸, CÎMPU BULII (CUMPU BULY), CÎMPU MIRESEI (KIMPU MIRESELUJ), la Lăzăreni (1862), CÎMPU LUNG, la Lehecenii (1862)⁴⁵⁹, situat în apropierea satului, CÎMPU CIUNJILOR, în partea montană, dinspre Moneasa a hotarului localității Lunca-Ursești (1869)⁴⁶⁰, CÎMPU MARE, (KIMPU MARE), la Dumbrăvița Mică (1845)⁴⁶¹, CÎMPU LUI BRĂTIAN, CÎMPU HENȚULUI, locuri defrișate, cuprinse în pădure, pe planul comun al localităților Ciunțești, Poclusa de Beliu, Hodișel și Măraș (1867)⁴⁶², CÎMPU TIUȘULUI (KIMPU TYUSULUI), CÎMPU PLAIULUI (KIMPU PLAJU-LUJ), locuri separate în pădure, la Poiana Vașcăului (1867)⁴⁶³; CÎMPU RADULUI, o parte de hotar la Rogoz (1876)⁴⁶⁴, CÎMPU LUNG (KIMPU LUNGU), loc redus ca suprafață, situat în pădure, la Roșia (1879)⁴⁶⁵; CÎMPU CRUCHI (KIMPU CRUCS), iarăși în pădure, la Săldăbagiu Mic (1843)⁴⁶⁶, CÎMPU LUDANII (KIMPU LUDANI), CÎMPU FÎNTINEL (CÎMPU FONTJNYEL), pe planul Secaciului, ultimul la hotar cu Botfeiu, separat în pădure⁴⁶⁷, CÎNȘOR (KINȘOR), un teren redus ca suprafață, la limita hotarului dinspre munte, în mijlocul pădurii, de două ori CÎMPU ONUȚEȘTILO, situate de o parte și de alta a Căii Muntelui și a VAIU SU CALEA MUNTELUI, la Sighiștel⁴⁶⁸, CÎMPU CIOREILOR, CÎMPU ALB (KIMPU ALB), la Sîntelec (1888)⁴⁶⁹, CÎMPU LUI LAZA, CÎMPU STAULELOR (KIMPU STAULELOR), ambele bine conturate în pădure și CÎMPU TAİETURII, la Surduc (1909)⁴⁷⁰, CÎMPU LUNG, la Serghiș (1909)⁴⁷¹, CÎMPU LUI BELANGA, CÎMPU ȘCHİOPULUI, CÎMPU PETRII, CÎMPU INDRII, la Tăgădău, toate în pădure, la 1820⁴⁷², cărora li se adaugă CÎMPU VIDULUI, CÎMPU ȘANDRII, pe planul pădurii din satele Tăgădău și Chișlaca la 1816⁴⁷³, CÎMPU LUI MIHOC, la Tulca (1825), în interiorul pădurii⁴⁷⁴, CÎMPU MIC (KIMPU MIK), cuprins în pădurea comună a satului Valea Neagră de jos (1872)⁴⁷⁵, CÎMPU LUNG (KIMPU LUNG), un fînaț în pădurea urbarială de la Vintere (1859)⁴⁷⁶, CÎMPURILE DIN JOS (KIMPURELE DEIN ZSOSZ), la Apateu (1820)⁴⁷⁷, CÎMPU VACILOR (KIMPU VACSILOR), CÎMPU DEALULUI LUNG (KIMPU GYA-

⁴⁵⁷ *Ibidem*, inv. 340.⁴⁵⁸ *Ibidem*, inv. 337.⁴⁵⁹ *Ibidem*, inv. 372. 374.⁴⁶⁰ *Ibidem*, inv. 378.⁴⁶¹ *Ibidem*, inv. 382.⁴⁶² *Ibidem*, inv. 501.⁴⁶³ *Ibidem*, inv. 505.⁴⁶⁴ *Ibidem*, inv. 523.⁴⁶⁵ *Ibidem*, inv. 533.⁴⁶⁶ *Ibidem*, inv. 543.⁴⁶⁷ *Ibidem*, inv. 554.⁴⁶⁸ *Ibidem*, inv. 560.⁴⁶⁹ *Ibidem*, inv. 572.⁴⁷⁰ *Ibidem*, inv. 584.⁴⁷¹ *Ibidem*, inv. 595.⁴⁷² *Ibidem*, inv. 625.⁴⁷³ *Ibidem*, inv. 625, 1112.⁴⁷⁴ *Ibidem*, inv. 661.⁴⁷⁵ *Ibidem*, inv. 694.⁴⁷⁶ *Ibidem*, inv. 709.⁴⁷⁷ *Ibidem*, inv. 860.

LULUJ LUNG), CÎMPU BARBULUI, ultimul izolat în cadrul pădurii domeniale de la Băița (1818)⁴⁷⁸, CÎMPU MAROTII și el separat în pădure ca și CÎMPU GRUIULUI (KIMPU GRUULUJ), defrișat în pădurea din apropierea Bărăștilor (1822)⁴⁷⁹, CÎMPU VESEL (KIMPU DE VESZEL) și CÎMPU MĂRIEI, reduse ca suprafață, delimitate în pădurea Lunca, la Cărand (1828)⁴⁸⁰, CÎMPU CHICERUȚII (KIMPU CSICSERUTZSY), loc defrișat, sub forma unui intrînd, CÎMPU CRISTESII (KIMPU CRISZTESZI), CÎMPU CHICERII (KIMPU CSICSERI), locuri defrișate în partea de hotar dinspre Sohodol, CÎMPU CU JUGRAST (KIMPU KU ZSUGRASZT), toate în pădurea din hotarul posesiunii Cîmp (1822)⁴⁸¹, CÎMPU FORGACIULUI, defrișat în pădurea CORNETU din hotarul Cordăului (1816); în hotarul aceleiași localități dinspre Șauaieu se află CÎMPU MOTILOR, redus ca suprafață, delimitat și el în pădure⁴⁸², CÎMPU POPII, CÎMPU CIUNJILOR, în pădurea din hotarul satului Lunca (1822)⁴⁸³, CÎMPURI, CÎMPU MUNTELUI (CIMPU MUNTYE), la marginea pădurii din zona satelor Sighiștel și Cîmpani (1822)⁴⁸⁴, CÎMPU COSTIȘULUI (KIMPU KOSZTISULUI), CÎMPU DE DOS (KIMPU DE DOSZ), CÎMPU LĂZURELE, toate în zona forestieră a satului Săliște de Vașcău (1822)⁴⁸⁵, CÎMPURELE (KIMPURELE), la Seghiște (1822), pe planul silvic al satului⁴⁸⁶, CÎMPU DE VALCUȚA (KIMPU DE VALKUTZA), în pădurea din hotarul Săliștei de Beliu (1818)⁴⁸⁷, CÎMPU BÎRZANULUI, CÎMPU STOU-LIȘTE (KIMPU STOULISTYE), CÎMPU CURTESTILOR (KÎMPU KURTYESTILOR), CÎMPU HOSUMATULUI (KIMPU HOSZUMATULUJ), toate locuri separate, delimitate în pădure și pășune, pe planul pădurilor din Săliște de Beliu, Archiș, Nermes, Cărand (1818)⁴⁸⁸, CÎMPU POPILOR, loc defrișat în pădurea din apropierea Sîrbeștilor (1822)⁴⁸⁹, CÎMPUȘOARE (KIMPUSORE), iarăși sub forma unui intrînd în pădurea din hotarul satelor Șauaieu, Sititelec și a prediului Bobotya la (1812)⁴⁹⁰.

Nu toate pămînturile defrișate deveneau însă „cîmpuri” arate și semănaate; unele erau transformate în *ogrăzi*, locuri separate, cu pomi fructiferi și finațe, care se coseau de mai multe ori pe an, separate de obicei prin garduri sau șanțuri de restul hotarului, în care vitele aveau acces doar toamna tîrziu; sînt situate de obicei mai aproape de vatra satului, fără însă ca această apropiere să se constituie într-o regulă strictă: OGRADA HOTARULUI, la Agriș (1822)⁴⁹¹, OGRADA DIN JOS (OGRADA DIN ZSOSZ), la Belejeni (1871)⁴⁹², OGRADA MORII, la Briheni (1816)⁴⁹³,

⁴⁷⁸ *Ibidem*, inv. 864.

⁴⁷⁹ *Ibidem*, inv. 866.

⁴⁸⁰ *Ibidem*, inv. 894.

⁴⁸¹ *Ibidem*, inv. 918.

⁴⁸² *Ibidem*, inv. 923.

⁴⁸³ *Ibidem*, inv. 988.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, inv. 989.

⁴⁸⁵ *Ibidem*, inv. 1066.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, inv. 1067.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, inv. 1069.

⁴⁸⁸ *Ibidem*, inv. 1070.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, inv. 1081.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, inv. 1097.

⁴⁹¹ *Ibidem*, inv. 49.

⁴⁹² *Ibidem*, inv. 70.

⁴⁹³ *Ibidem*, inv. 137.

OGRADA MORII, la Budureasa (1858/1859)⁴⁹⁴, LA OGRĂZI (LA OGREZ), un loc sub forma unui golf în Pădurea Mare, ocupat de un arabil și un fînaț, la Felcheriu⁴⁹⁵, OGRADA PANDURIȚII, OGRADA BADIULUI, pe planul Felcheriului (1858)⁴⁹⁶, OGREZELE, în pădurea din hotarul Cărăsăului (1862)⁴⁹⁷, OGRADA SAVULUI, la Chișcău (1862)⁴⁹⁸, SUB OGREZI (SU OGRETZ), pe planul Chișiridului (1831)⁴⁹⁹, DE LA OGREZI, pe planul din 1887 al aceleiași localități⁵⁰⁰, OGRADA, la Cucuceni (1867)⁵⁰¹, OGREZILE, un teren arabil la Ștei (1820)⁵⁰², OGRADA URSULUI, la Gălășeni (1894)⁵⁰³, OGRADA, o pășune pe harta localității Lunca-Ursești (1869)⁵⁰⁴, OGRADA MORARULUI, la Oșand (1816)⁵⁰⁵, OGREZILE, un teren lotizat, lângă vatra satului Petid (1858)⁵⁰⁶, OGREZI (OGREZ), la Po-noare (1869)⁵⁰⁷, LA OGREZI (LA OGREZ), pe planul pămînturilor alodiale, capitulare din prediul Kupecz, Sălacea și Vășad (1848)⁵⁰⁸, OGREZI (OGRESZ), un teren în apropierea satului Sînmartin de Beiuș (1879)⁵⁰⁹, OGREZI (OGREZ), de o parte și de alta a vetrei satului Sintelec (1826)⁵¹⁰, OGREZILE, teren cuprins în calcatura I a aceluiași sat pe planul din (1858)⁵¹¹, OGREZI (OGREZ), la Sohodol-Lazuri (1865)⁵¹², RÎTU OGREZILOR, o parte de hotar la Suplacu de Tinca (1867)⁵¹³, OGRADA ARI-STIE, un loc separat în pășune, la Șiad (1866)⁵¹⁴, care apare pe planul din 1871 împreună cu o altă OGRADA, delimitată în pămîntul domeni-⁵¹⁵, OGRADA, un arabil separat, lângă sat, la Suști (1869)⁵¹⁶, OGRADA LAZULUI, în hotarul Tărcăiței (1902)⁵¹⁷, (?) OGRĂZILOR la Urviș de Beiuș (1859)⁵¹⁸, LA OGRĂZELE, OGRADA ALBULUI, OGRADA POPII, OGRADA CEA CU PIATRA (OGRADA CSEL CU PTYATRA), OGRADA LUI HAMMER, pe planul pădurii din Băița a Episcopiei romano-catolice din Oradea⁵¹⁹, OGRADA ONIEȘ, OGRADA LUI ROȘU IUON, OGRADA LUI TOMUȚ, OGRADA LUI BOCIOR VASALIE, toate terenuri izolate, delimitate în pădurea Lunca din hotarul Cărandului (1828)⁵²⁰, LA OGRE-

⁴⁹⁴ *Ibidem*, inv. 141.

⁴⁹⁵ *Ibidem*, inv. 261.

⁴⁹⁶ *Ibidem*, inv. 171.

⁴⁹⁷ *Ibidem*, inv. 179.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, inv. 183.

⁴⁹⁹ *Ibidem*, inv. 184.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, inv. 185.

⁵⁰¹ *Ibidem*, inv. 233.

⁵⁰² *Ibidem*, inv. 243.

⁵⁰³ *Ibidem*, inv. 287.

⁵⁰⁴ *Ibidem*, inv. 378.

⁵⁰⁵ *Ibidem*, inv. 482.

⁵⁰⁶ *Ibidem*, inv. 486.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, inv. 510.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, inv. 539/a.

⁵⁰⁹ *Ibidem*, inv. 567/a.

⁵¹⁰ *Ibidem*, inv. 570.

⁵¹¹ *Ibidem*, inv. 571.

⁵¹² *Ibidem*, inv. 578.

⁵¹³ *Ibidem*, inv. 582.

⁵¹⁴ *Ibidem*, inv. 597.

⁵¹⁵ *Ibidem*, inv. 598.

⁵¹⁶ *Ibidem*, inv. 615.

⁵¹⁷ *Ibidem*, inv. 634.

⁵¹⁸ *Ibidem*, inv. 687.

⁵¹⁹ *Ibidem*, inv. 864.

⁵²⁰ *Ibidem*, inv. 894.

ZELE, mai multe terenuri mici, probabil îngrădite, în interfluviul dintre VALEA ÎNTOARSA și VALEA RUNCULUI, în hotarul Cîmpanilor de Jos⁵²¹, OGRADA PANTIEȘTILOR, pe planul localității Ștei (1821)⁵²², OGRADA A LUI IGNAT, în pădurea satului Seghiște (1822)⁵²³, OGRADA VESII, OGRADA A LUI LAZA CONSTANTIN, la fel separată în pădurea din hotarul satului Săliște de Beliu (1818)⁵²⁴, OGRADA MICULII și ea în pădurea Lunca (1818)⁵²⁵, OGRADA IACOBESȚILOR, OGRADA SOCANILOR, pe planul silvic al Sîrbeștilor (1822)⁵²⁶, OGRADA TOMII, la Valea Mare de Codru (1821)⁵²⁷, OGREZELE, OGRADA CIUREȘTILOR, în hotarul Vârzarilor (1816)⁵²⁸.

Rezultate ale operațiunilor de defrișare pot fi adesea *finățele*, *riturile sau veljurile*. Locurile cu aceste denumiri sînt de multe ori și arabile în procesul de alternare permanentă a terenurilor cu anumite destinații; sînt mai ales terenuri plane, situate de-a lungul văilor, uneori mlăștinoase, smulse sau nu pădurii: RÎTU, finat la Belejeni (1871)⁵²⁹, FÎNAȚA (FUNACZA), la Borz (1877)⁵³⁰, RÎTURI (RITUR), RÎTU MARE, la Cărand (1866)⁵³¹, RÎTURI (RITURE), finat la Buntești (1860)⁵³², FÎNAȚELE (FONACILE), la Căbești (1861—1862)⁵³³, RÎTU POPII, la Cărbunari, finat și arabil, în stînga Văii Buduresei, la hotar cu Saca⁵³⁴, RÎTU PUSTII (RITU PUSZTI), RÎTU DĂNILII, finate obținute în dauna Pădurii Mari, la Cheri (1826)⁵³⁵, LA VELZA ȘUVARULUI (LA WELSA SUWARULUJ), finat, VELȘ (WELS), alt finat, pe planul Chișiridului (1831)⁵³⁶, VELSU LA PERI (VELSZU LA PERI), VELJU CEL MARE (VELZSU CSEL MARE), VELJU PUSTII (VELZSU PUSZTI), pe planul din 1887 al localității⁵³⁷, RÎTU LUI CHERTEȘ, VELJU DE PUNTI (VELZSU GYE PUNZ), VELJU CÎMPULUI DE RONTĂU (VELZSU KÎMPU DE RONTÓ), VELJU CEL SĂTESC (VELZSU TSEL SZETYESZK), la Cihei (1823)⁵³⁸, RÎTU BARU, la Cordău (1862)⁵³⁹, RÎTU, un arabil la Cucuceni (1867)⁵⁴⁰, RÎTU, la Ștei (1871), arabil⁵⁴¹, PĂRĂU RÎTULUI (PAREO RITULUJ), la Ferice (1868)⁵⁴², FÎNAȚE — localitate, RÎTU GASII (RÎTU GASZI), la Finațe (1870)⁵⁴³, RÎTU BUDULUI (RÎTU BUDULUJ), RÎTU HERDELAU (RÎTU HER-

⁵²¹ *Ibidem*, inv. 920.

⁵²² *Ibidem*, inv. 933.

⁵²³ *Ibidem*, inv. 1067.

⁵²⁴ *Ibidem*, inv. 1069.

⁵²⁵ *Ibidem*, inv. 1070.

⁵²⁶ *Ibidem*, inv. 1081.

⁵²⁷ *Ibidem*, inv. 1140.

⁵²⁸ *Ibidem*, inv. 1146.

⁵²⁹ *Ibidem*, inv. 70.

⁵³⁰ *Ibidem*, inv. 131.

⁵³¹ *Ibidem*, inv. 157.

⁵³² *Ibidem*, inv. 148.

⁵³³ *Ibidem*, inv. 151.

⁵³⁴ *Ibidem*, inv. 162.

⁵³⁵ *Ibidem*, inv. 170.

⁵³⁶ *Ibidem*, inv. 184.

⁵³⁷ *Ibidem*, inv. 185.

⁵³⁸ *Ibidem*, inv. 190.

⁵³⁹ *Ibidem*, inv. 207.

⁵⁴⁰ *Ibidem*, inv. 233.

⁵⁴¹ *Ibidem*, inv. 243.

⁵⁴² *Ibidem*, inv. 265.

⁵⁴³ *Ibidem*, inv. 274.

DELLO), finațe delimitate în pădure la Gurani (1880)⁵⁴⁴, DRUMU LA RÎTU LUI JURJ (DRUMU LA RITU LUI ZSURZS), la Hinchiriș (1867)⁵⁴⁵, RÎTU CURTULUI (RÎTU KURTULUJ), RITU CEL MARE (RÎTU CSEL MARE), la Holod⁵⁴⁶, RÎTU DE SUS (ALSO RÊT) și RÎTU DE JOS (FELSŐ RÊT), de o parte și de alta a vetrei satului Husasău de Tinca (1865)⁵⁴⁷, RÎTU FLORII, la Ineu de Criș (1860)⁵⁴⁸, LA RÎTU, arabil la Leheceni (1868, 1870)⁵⁴⁹, RÎTU STRĂSAREI (RITU STRSZAREJ), la Lelești⁵⁵⁰, RÎTU CEL MARE, RÎTU TEIULUI (RÎTU TYEULUJ), la Lupoia (1845, 1865)⁵⁵¹, CĂTĂ VELJ (KETE VÖLZS), COASTA VELJULUI (KOSZTA VELZSULUJ), COASTA VELJULUI BOLII (KOSZTA VELZSULUJ BOLI), la Nojorid (1864)⁵⁵², RÎTU MISTUREȘTILOR, RÎTU MORAREȘTILOR, RÎTU SĂLAJENILOR, la Petrani (1859), RÎTU BOCEȘTILOR, la Vălanei⁵⁵³, RÎTU MARCULUI, RÎTU MUTULEȘTILOR, la Măraș (1867)⁵⁵⁴, RÎTU CEL MARE (RITU CSEL MARE), la Rogoz (1876)⁵⁵⁵, RÎTU CEL MARE, la Roșia (1880)⁵⁵⁶, RÎTU LUI CIOTE MITRU, la Săldăbagiu Mic (1843)⁵⁵⁷, RÎT, un ostrov înconjurat de ape, la Săud (1870)⁵⁵⁸, FÎNAȚ (FINAC), parte de hotar pe planul Sititecului (1857)⁵⁵⁹, RÎTU MARE, arabil în pădure, pe planul Sinteceleului (1826 și 1858)⁵⁶⁰, RÎTU ONII, pe planul din 1888 al aceleiași localități⁵⁶¹, RÎTU OGREZÎLOR, la Suplac de Tinca (1867)⁵⁶², RÎTU PETRI BODIULUI, la Serghiș (1909)⁵⁶³, RÎTU DE SUS (RITU DE SZUSZ), RÎTU DE JOS (RITU DE ZSOSZ), la Șiad, RÎTU TRESTIEI (RÎTU TRISZTIE), la Rogoz de Beliu (1866)⁵⁶⁴, LA RÎTU, în hotarul Șoimilor (1857—1858)⁵⁶⁵, RÎTU LUI GANGOS, RÎTU BEROIE (RITU BEROJE), la Sumugiu (1866)⁵⁶⁶, FÎNAȚĂ (FONACZA), la Suști (1869)⁵⁶⁷, RÎTU BLEJEȘTILOR, RÎTU BARCULUI, RÎTU LA PORICLA (RITU LA PORIKLA), RÎTU CEL MARE (RITU CSEL MARE), delimitate în pădurea din hotarul satului Tulca (1825)⁵⁶⁸, RÎTU HANCULUI, la Cărând (1828)⁵⁶⁹, RÎTU A LUI BUNEA, RÎTU BAR, la Cordău (1816)⁵⁷⁰;

⁵⁴⁴ *Ibidem*, inv. 307.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, inv. 328.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, inv. 330.

⁵⁴⁷ *Ibidem*, inv. 340.

⁵⁴⁸ *Ibidem*, inv. 357.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, inv. 373, 374.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, inv. 375.

⁵⁵¹ *Ibidem*, inv. 382, 383.

⁵⁵² *Ibidem*, inv. 432.

⁵⁵³ *Ibidem*, inv. 489.

⁵⁵⁴ *Ibidem*, inv. 501.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, inv. 523.

⁵⁵⁶ *Ibidem*, inv. 534.

⁵⁵⁷ *Ibidem*, inv. 543.

⁵⁵⁸ *Ibidem*, inv. 551.

⁵⁵⁹ *Ibidem*, inv. 563.

⁵⁶⁰ *Ibidem*, inv. 570, 571.

⁵⁶¹ *Ibidem*, inv. 572.

⁵⁶² *Ibidem*, inv. 582.

⁵⁶³ *Ibidem*, inv. 595.

⁵⁶⁴ *Ibidem*, inv. 596.

⁵⁶⁵ *Ibidem*, inv. 604.

⁵⁶⁶ *Ibidem*, inv. 608.

⁵⁶⁷ *Ibidem*, inv. 615.

⁵⁶⁸ *Ibidem*, inv. 661.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, inv. 894.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, inv. 923.

RÎTU BONDII în pădurea Gruetu Beluiului⁵⁷¹, RÎTU LAZUREȘTILOI, RÎTU BODEȘTILOI, RÎTU BĂRĂȘTILOI, la Rieni (1823)⁵⁷², DUPĂ RÎT, RÎTU A LUI JILĂU, în pădurea satului Săliște de Beliu (1818)⁵⁷³, RITU POPII, RÎTU A LUI TORJE INDRIE, terenuri cu fînă smulse pădurii la Valea Mare de Codru (1821)⁵⁷⁴ etc.

Fiindcă tot sîntem la acest capitol al restituirii agriculturii prin urmele lăsate în toponimie, relevăm și alte aspecte de ordin tehnic dar și de ordin social.

Acțiunea de odihnire sistematică a pămîntului în vederea refacerii fertilității solului, specifică agriculturii țărănești din secolele XVIII-XIX, se regăsește de pildă în toponime care includ termenii *ogor* și *pîrloagă*, primul înțeles ca fiind suprafața de teren lăsată anual pentru refacere în cadrul asolamentelor forțate, cu două sau trei cîmpuri (1/2 sau 1/3 din suprafața arabilă), al doilea termen înțeles ca o suprafață de pămînt de cultură lăsat drept pășune un număr variabil de ani. Astfel planurile cadastrale consemnează: OGOR, la Briheni (1866)⁵⁷⁵, PICIORU OGORULUI (PICSORU OGORULUI), CHICERA OGORULUI (CSICSERA OGORULUI), la Cărbunari (1859)⁵⁷⁶, OGOR (UGOR), la Ferice (1868)⁵⁷⁷, LAZ DE OGOR, la Fînațe (1870)⁵⁷⁸, FAȚA OGOARELOR (FACA UGARILOR), la Hinchiriș (1867)⁵⁷⁹, PĂMÎNTUL DE OGOR (UGAR FÖLDEK), la Măgura⁵⁸⁰, OGOR, FAȚA OGORII (FACZA OGORI), la Ponoare (1869)⁵⁸¹, LA OGOR, la Bărăști (1822)⁵⁸², precum și PÎRLOAJE (PARLOZS), la Forosig (1845)⁵⁸³, PÎRLOAJE (PERLAZSE), VALEA PÎRLOAJII (VALE PERLAZSI), la Serghiș (1909)⁵⁸⁴, LA PÎRLOAJE (LA PARLOZSE), la Apateu (1820)⁵⁸⁵, PARAJINA CEA MICĂ, PARAJINA CEA MARE, la Gurani-Pietroasa (1864)⁵⁸⁶.

O categorie interesantă de toponime este cea formată cu ajutorul termenului *delniță-delnițe*, amintind vechile loturi de forma unor fișii paralele, distribuite egalitar, prin tragere la sorți, tuturor locuitorilor satului⁵⁸⁷: DELNIȚE (GYELNITZ), un teren cu tufărișuri la Alparea (1824), devenit peste patru decenii (1866) un fînă⁵⁸⁸, DELNIȚA PETRII, la Cheriu în 1826, doar DELNIȚA (GYELNICA) la 1860⁵⁸⁹, DELNIȚA (GYELNICZA), o parte a hotarului satului Fonău (1870)⁵⁹⁰, DELNIȚELE

⁵⁷¹ *Ibidem*, inv. 958.

⁵⁷² *Ibidem*, inv. 1037.

⁵⁷³ *Ibidem*, inv. 1069.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, inv. 1140.

⁵⁷⁵ *Ibidem*, inv. 139.

⁵⁷⁶ *Ibidem*, inv. 162.

⁵⁷⁷ *Ibidem*, inv. 265.

⁵⁷⁸ *Ibidem*, inv. 274.

⁵⁷⁹ *Ibidem*, inv. 328.

⁵⁸⁰ *Ibidem*, inv. 389.

⁵⁸¹ *Ibidem*, inv. 510.

⁵⁸² *Ibidem*, inv. 866.

⁵⁸³ *Ibidem*, inv. 382.

⁵⁸⁴ *Ibidem*, inv. 595.

⁵⁸⁵ *Ibidem*, inv. 860.

⁵⁸⁶ *Ibidem*, inv. 497.

⁵⁸⁷ H. H. Stahl, *Contribuții...*, vol. III, Editura Republicii Populare Române, București, 1965, p. 9.

⁵⁸⁸ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 50, 51.

⁵⁸⁹ *Ibidem*, inv. 170, 172.

⁵⁹⁰ *Ibidem*, inv. 278.

DE SUS (FELSŐ GYELNICZE) și DELNIȚELE DE JOS (ALSÓ GYELNICZE), la Husasău de Tinca (1865)⁵⁹¹, DELNIȚA (GYELNICZA), la Ursad (1872)⁵⁹².

Impresionează dar nu surprinde frecvența mare a toponimului *țarină-țarini*, termen, se pare, de origine prelatină, cu semnificația de „pământ arabil”. Planurile cadastrale bihorene nu fac altceva decât să confirme din acest punct de vedere cercetări mai vechi în legătură cu semnificația cuvântului „țarină”⁵⁹³. Urmărind situarea acestor țarini în raport cu vatra satelor, constatăm situarea lor de regulă în imediata apropiere a vetrei; cuprind pământurile arabile de cea mai bună calitate, folosite permanent sau periodic⁵⁹⁴: ȚARINA (CZARINA), la Băița (1868)⁵⁹⁵, ȚARINA (CZARINA), un arabil compact la Belejeni (1871)⁵⁹⁶, ȚARINA DIN SUS (CZARINA DEN SZUSZ), opusă probabil Țarinii din Jos și amintind sistemul cu două cîmpuri, la Beliu (1861)⁵⁹⁷, ȚARINA DIN SUS (CZARINA DIN SZUSZ), despărțită de un drum de ȚARINA DIN JOS (CZARINA DIN ZSOSZ), la Buntești (1860)⁵⁹⁸, ȚARINA STOBELUI (CSARINA STOBELUJ), la Cărand (1866)⁵⁹⁹, ȚARINA (CZARINA), în estul vetrei satului Cărpinet (1868, 1900)⁶⁰⁰, ȚARINIOARA (CZARINYOARA), la Cărășău (1872)⁶⁰¹, ȚARINA (CZARINA), la Cheșa (1862)⁶⁰², ȚARINA (CZARINA), la Chișcău (1862)⁶⁰³, ȚARINA DIN JOS (CZARINA DIN ZSOSZ), la Poieni de Jos (1870)⁶⁰⁴, ȚARINA (CARINA), la Comănești (1867)⁶⁰⁵, ȚARINA (CZARINA), de nord și de sud, incluse calcaturii I a satului Cordău (1841)⁶⁰⁶, ȚARINA (CZARINA), un arabil compact în imediata apropiere a satului Cucuceni (1867)⁶⁰⁷, ȚARINA (CARINA), parte de hotar, arabilă, la Delani (1857)⁶⁰⁸, LA ȚARINĂ (LA CZARINA), o parte de hotar cu arabile și finațe, sub forma unui intrînd în Pădurea Mare de la Felcheriu, în 1827; peste patru decenii ȚARINA este mult mai extinsă⁶⁰⁹, ȚARINA (CZARINA) și ȚARINA DIN SUS (CZARINA DIN SZUSZ), la Ferice, în apropierea vetrei (1866)⁶¹⁰, ȚARINIȚA (CZARINICZA), o parte de hotar la Finiș (1900)⁶¹¹, ȚARINA DIN

⁵⁹¹ *Ibidem*, inv. 340.

⁵⁹² *Ibidem*, inv. 685.

⁵⁹³ I. Godea și I. Sarba, *Aspecte ale inventarului agricol tradițional din Țara Crișurilor*, în *Biharea*, IV, 1976, p. 167; Gh. Iordache, *Ocupații...*, p. 34; Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 64.

⁵⁹⁴ Liviu Botezan, *Producția agricolă în Transilvania în perioada 1785—1820*, în *Terra nostra*, III, 1973 (în continuare: L. Botezan, *Producția agricolă...*), p. 170.

⁵⁹⁵ F.A.S.O., fond Colecția de planuri, inv. 61.

⁵⁹⁶ *Ibidem*, inv. 70.

⁵⁹⁷ *Ibidem*, inv. 73.

⁵⁹⁸ *Ibidem*, inv. 148.

⁵⁹⁹ *Ibidem*, inv. 157.

⁶⁰⁰ *Ibidem*, inv. 164, 1145.

⁶⁰¹ *Ibidem*, inv. 179.

⁶⁰² *Ibidem*.

⁶⁰³ *Ibidem*, inv. 183.

⁶⁰⁴ *Ibidem*, inv. 200.

⁶⁰⁵ *Ibidem*, inv. 203.

⁶⁰⁶ *Ibidem*, inv. 206.

⁶⁰⁷ *Ibidem*, inv. 233.

⁶⁰⁸ *Ibidem*, inv. 236.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, inv. 261, 262.

⁶¹⁰ *Ibidem*, inv. 265.

⁶¹¹ *Ibidem*, inv. 268.

SUS (CZARINA DEN SZUSZ) un arabil în imediata apropiere a vetrei, la Groșeni (1866)⁶¹², ȚARINA (CZARINA), arabil, lângă vatra satului Hinchiriș (1867)⁶¹³, ȚARINA (CZARINA), la Husasău de Criș (1860)⁶¹⁴, ȚARINA BISERICII (CZARINA BESZERICSI), ȚARINA URITESTILOR (CZARINA URICZEȘTYILOR), două arabile, lângă vatră, la Lunca-Ursești (1869)⁶¹⁵, ȚARINA (CZARINA), o parte de hotar la Lupoia (1865)⁶¹⁶, ȚARINA (CZARINA), la Meziad (1860)⁶¹⁷, VALEA ȚARINII (VALE CARINY), o parte a pădurii din hotarul satului Mierlău (1870)⁶¹⁸, ȚARINA (CZARINA), arabil compact, situat pe un teren plan, în partea dinspre Beiuș a hotarului satului Nimăiești⁶¹⁹, ȚARINA (CZARINA), arabil lângă vatra satului, la Petid (1858)⁶²⁰, ȚARINA (CZARINA), una din cele două părți ale terenului arabil al satului Pociovești (1879)⁶²¹, ȚARINA (CZARINA), la Poclusa de Beliu (1867)⁶²², ȚARINA DE SUS (CZARINA DE SZUS), la Poieni de Sus (1880)⁶²³, ȚARINE (CZARINYE), o parte lotizată a hotarului satului Rogoz (1870)⁶²⁴, ȚARINA (CZARINA), o parte a satului Roșia, mai adunată, cu pământuri mai plane (1879)⁶²⁵, ȚARINA (CZARINA), la Săud, o parte a hotarului situat lângă vatră (1870)⁶²⁶, ȚARINA DE JOS (CZARINA DE ZSOSZ), ȚARINA DE SUS (CZARINA DE SZUSZ), la Sînmartin de Beiuș (1879)⁶²⁷, ȚARINA (CARINA), la Sohodol-Lazuri, arabil în continuarea vetrei, în amonte (1865)⁶²⁸, ȚARINA (CZARINA), o parte a hotarului Suplacului de Tinca (1867)⁶²⁹, ȚARINA (CZARINA), la Serghiș (1909)⁶³⁰, ȚARINA (CZARINA), la Șoimi, arabil situat în lunca Crișului Negru (1857—1858)⁶³¹, ȚARINA (CZARINA), la Tărcăița (1902)⁶³², ȚARINA (CZARINA), la Ursad, peste care se suprapune calcatura a II-a a satului (1872)⁶³³, ȚARINA DIN SUS (CZARINA DEN SZUSZ), la Urvăș de Beiuș (1859)⁶³⁴, ȚARINA LUI MISTOR (CZARINA LUI MISZTOR), ȚARINA BUDIULUI (CZARINA BUGYULUI), pe planul pădurii numită Gruetu Beliuului⁶³⁵.

⁶¹² *Ibidem*, inv. 305.

⁶¹³ *Ibidem*, inv. 328.

⁶¹⁴ *Ibidem*, inv. 335.

⁶¹⁵ *Ibidem*, inv. 378.

⁶¹⁶ *Ibidem*, inv. 383.

⁶¹⁷ *Ibidem*, inv. 392.

⁶¹⁸ *Ibidem*, inv. 401.

⁶¹⁹ *Ibidem*, inv. 429.

⁶²⁰ *Ibidem*, inv. 486.

⁶²¹ *Ibidem*, inv. 500.

⁶²² *Ibidem*, inv. 501.

⁶²³ *Ibidem*, inv. 507.

⁶²⁴ *Ibidem*, inv. 523.

⁶²⁵ *Ibidem*, inv. 533.

⁶²⁶ *Ibidem*, inv. 551.

⁶²⁷ *Ibidem*, inv. 567/a.

⁶²⁸ *Ibidem*, inv. 578.

⁶²⁹ *Ibidem*, inv. 582.

⁶³⁰ *Ibidem*, inv. 595.

⁶³¹ *Ibidem*, inv. 604, 605.

⁶³² *Ibidem*, inv. 634.

⁶³³ *Ibidem*, inv. 685.

⁶³⁴ *Ibidem*, inv. 687.

⁶³⁵ *Ibidem*, inv. 958.

Această abundență toponomie bihoreană, pusă în relație cu toponimia altor zone se constituie într-o mărturie elocventă a răspîndirii unitare a tehnicilor de cultură, mai cu seamă a operațiunilor și tehnicilor de defrișare, a termenilor care le denumesc în spațiul etnic românesc, dovadă a vechimii procedeeleor de punere în valoare a pămîntului, a continuității neîntrerupte a populației autohtone românești în spațiul carpatic. Bogăția expresiilor pentru „curătură“ este o dovadă grăitoare a muncii imense pe care românii au depus-o neîntrerupt pentru transformarea în terenuri cultivate, finațe, pășuni etc. a unei bune părți din codrii așa de numeroși odinioară⁶³⁶.

Operațiunile de desțelenire și desecare lasă mai puține urme în toponimie, poate și datorită caracterului lor predominant contemporan perioadei de redactare a planurilor, neavînd suficient răgaz pentru a se impune în toponimia locală. Existența unor asemenea lucrări este însă bine documentată, mai cu seamă în cazul desecărilor și regularizării cursurilor de apă. Planuri de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, ilustrează bine, dacă nu operațiunile respective cel puțin preocupările, proiectele existente pe marile domenii, mai cu seamă pe cel al Capitlului Episcopiei romano-catolice; din 1794 datează planul sistemului de canalizare din prediul Ioșia pentru prevenirea inundațiilor riului Peța⁶³⁷; din 1810 avem o schiță a Crișului Repede și a afluenților săi, efectuată în vederea regularizării, a evitării inundațiilor în zona tirgurilor Oradea-Olosig și Oradea-Orașul Nou⁶³⁸; în același scop și în aceeași perioadă este întocmită și schița cursului Crișului Mic de la moara din Episcopie pînă la vărsarea sa în Crișul Mare⁶³⁹ ca și cea a Crișului Negru de la Cheșa la Gurbediu⁶⁴⁰. O schiță de desecare a unei pășuni mlăștinoase avem și pentru localitatea Buduslău⁶⁴¹ și șirul exemplificărilor ar putea continua. Toate sînt încercări locale care premerg marile sisteme de desecare și regularizare a Crișurilor de după mijlocul secolului al XIX-lea.

Informațiile despre *plantele de cultură* sînt mai puține dar discutarea acestei probleme apare necesară pentru rolul pe care adoptarea noilor culturi l-a avut în modificarea asolamentelor și implicit a sistemelor de cultură. Într-un studiu special⁶⁴² am încercat să arătăm rolul pe care introducerea și generalizarea culturii porumbului l-au avut în extinderea sistemului cu trei cîmpuri în Bihor. Generalizarea sa se realizează la nivelul secolului al XVIII-lea, la nivelul gospodăriei țărănești, pentru care el se dovedise o adevărată „plantă miraculoasă“. Adoptarea rapidă și generală a porumbului, ale cărei boabe se pretau la prepararea terciurilor (a mămăligii), pe linia unei străvechi tradiții alimentare, în care venea să înlocuiască meiul, contrastează cu dificultățile pe care le-a întîmpinat în încercarea sa de extindere cealaltă mare cultură „americană“, cartoful. Într-adevăr porumbul sau mai bine zis asociația vegetală care însoțește cultura sa (porumb, dovleci, floarea soarelui,

⁶³⁶ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 26.

⁶³⁷ F.A.S.O., fond *Colecția de planuri*, 1167.

⁶³⁸ *Ibidem*, inv. 1170.

⁶³⁹ *Ibidem*, inv. 1171.

⁶⁴⁰ *Ibidem*, inv. 1173.

⁶⁴¹ *Ibidem*, inv. 145.

⁶⁴² Barbu Ștefănescu, *Sistemele ...*, p. 407—410.

cinepa) s-a răspândit mai repede în zonele în care tradițional meiul deține un mare rol înainte și în paralel cu generalizarea grîului⁶⁴³. În secolul al XVIII-lea se ajunge la un adevărat „imperialism” al porumbului în Transilvania, determinînd din partea autorităților, luarea unor măsuri de restrîngere a suprafețelor ocupate cu această cultură⁶⁴⁴. Cu totul altul a fost drumul european al cartofului chiar dacă pînă la urmă Europa „a fost colonizată de cartof de la un capăt la altul”, această „colonizare” luînd proporțiile unei revoluții⁶⁴⁵. Cartoful s-a impus așadar greu, trebuind să facă față unor inadaptabilități de ordin alimentar: varietățile originare au dat mult timp tuberculi considerați adesea ca o „mîncare mizerabilă”⁶⁴⁶. A fost de la început o hrană a celor săraci⁶⁴⁷. Astfel putea fi întîlnit în grădinile țăranilor englezi în secolul al XVI-lea, în secolul următor era răspîndit în Germania, în munții francezi, în secolul al XVIII-lea Irlanda se salvează de la foamete prin adoptarea acestei culturi noi⁶⁴⁸. În alte regiuni europene succesele cartofului au fost neînsemnate pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: la 1764 un consilier al regelui Poloniei își exprima dorința de a introduce în țara sa această cultură „care este aproape necunoscută”; pe la 1790, în jurul Petersburgului îl cultivau doar coloniștii germani; pentru Transilvania se păstrează un ordin gubernial emis la 14 martie 1769, prin care, după ce se prezintă unele avantaje ale cultivării sale, se dispune cultivarea cartofului mai ales în acele locuri „unde grîul este de lipsă”⁶⁴⁹. Dar, așa cum afirma Fernand Braudel, „În general, în Europa, cartoful n-a cîștigat pe deplin partida decît la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ba chiar în secolul al XIX-lea”⁶⁵⁰. Întrodus la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cartoful se va generaliza în Transilvania îndeosebi în timpul mării foamete din 1813—1817, uneori, cazul Bihorului, prin măsuri administrative: „Deoarece cromptele (cartofii) și poanca (hrișca) în orice pămînt se fac și rodesc — se spunea într-o ordonanță comitatensă, adusă la cunoștința satelor românești prin pastorală episcopului S. Vulcan din 10 iulie 1820 — pentru aceea de cumva ar începe românii aceste cu deadinsul a le prăși și cultiva, n-ar avea lipsă și scădere întru cele ce sînt spre hrana vieții lor... plugarul grădina sa cea de lingă casă cu croampe, napi, fasole și alte asemenea acestora legume să o umple, oprit fiind în același loc de aci înainte a semăna mălai...”. Conform aceluiași document țăranii trebuiau să semene fiecare cîte o mierță de cartofi în cîmp; stăpînii de pămînt trebuiau să dea ei înșiși exemplu semănînd cartofi în pămînturile aldiale. „Fiecare sat trebuie să rumpă din țărină o parte de pămînt în acest scop... în care fiecare om după șirul casei să fie dator a semăna crumple și primind pârtaș la aceea, tot insul va lua dobînda osteneții sale”⁶⁵¹. Circulara era adresată satelor de deal și munte dar cartoful nu s-a in-

⁶⁴³ Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, București, 1975, p. 44—45.

⁶⁴⁴ Nicolae Moldovan, *Documente de arhivă privitoare la unele reglementări agricole în Transilvania, sec. XVIII—XIX, în Ialomița. Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 67—71.

⁶⁴⁵ Fernand Braudel, *Structurile...* I, p. 189.

⁶⁴⁶ *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 532.

⁶⁴⁷ Fernand Braudel, *Civilisation matérielle...*, p. 126.

⁶⁴⁸ *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 532.

⁶⁴⁹ Nicolae Moldovan, *op. cit.*, p. 70.

⁶⁵⁰ Fernand Braudel, *Structurile...* I, p. 190.

⁶⁵¹ Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 54—55.

trodus mai repede nici în cele de cîmpie, adesea mai reticente. Geograful austriac Adolf Schmidl într-o lucrare dedicată Munților Bihorului re-marca încă reticența locuitorilor la introducerea culturii cartofului care în anii 1854—1855 trebuia să fie impus cu forța în plasa Hălmagiu; este drept, arată el în continuare, țărării sesizîndu-i apoi avantajele, trec la defrișări pentru a mări suprafețele cultivate cu noua plantă⁶⁵². Iată deci că nici regiunile noastre nu fac excepție de la fenomenul general european de receptare elaborată a noii culturi, care pentru a se impune în Franța a avut nevoie de lipsurile Revoluției, de propaganda activă a episcopilor și clericilor satelor, de măsurile Comitetului de Subsistență a Convenției⁶⁵³, în timp ce introducerea sa în Balcani se izbea de reținerea locuitorilor, care-l numeau, în Epir și Albania de Jos, „hrana bles-temată” care „se dezvoltă în sinul pămîntului”⁶⁵⁴. „Plantele ca și oamenii — arată Braudel — nu înving decît cu complicitatea împrejurărilor”⁶⁵⁵. Această complicitate odată asigurată, succesul noii culturi a fost răs-unător. Planurile cadastrale ale localităților bihorene vor consemna des-tul de des cîmpurile cu cartofi, mai cu seamă pentru localitățile care practicau asolamentul forțat, cu două, trei sau patru cîmpuri. Aceste pămînturi smulse de obicei pășunii sau pîrlogii se stabilizează asemenea terenurilor pentru cîneapă sau varză, fiind cultivate anual și în conse-cință beneficiind de o gunoieră corespunzătoare. Recomandarea făcută prin circulara mai sus pomenită dădea roade, este drept nu în locurile cărora li se adresa Samuil Vulcan, reticente la împărțirea în cîmpuri regu-late, ci în satele de cîmpie, care, probabil, beneficiaseră, pe altă cale, de dispoziții asemănătoare. Prima menționare a unui cîmp de cartofi este de fapt anterioară dispoziției amintite și o avem consemnată pe planul unei părți a posesiunii capitulare Bicaciu, din 1818. Este planul calca-turii a II-a a localității, după colonizarea aci a slovacilor la începutul secolului și pe care se distinge, la limita acestei calcaturi, în cadrul pășunii comune, „Krumpli Zöldek”⁶⁵⁶. Se respectă și în acest caz o regulă mai generală a introducerii noilor plante în cultura de cîmp, nu pe pămîn-turile cultivate, în locul cerealelor tradiționale ci pe pămînturile smulse pășunii, pîrlogii sau finațelor. Exemplul dat nu este singular, „cîmpul cu cartofi” consemnat în 1864 pe planul Nojoridului ilustrează aceeași poziție, a unui teren arabil separat, individualizat în cadrul pășunii⁶⁵⁷. „Crompiști” bine individualizate și întinse întîlnim și la Biharea în 1856⁶⁵⁸, la Sititelec în 1857⁶⁵⁹ sau Toboliu în 1832⁶⁶⁰.

În această formă rolul cartofului la introducerea unor asolamente noi este diferit de cel al porumbului; evident, trebuie avută în vedere și perioada de peste un secol care le desparte în timp. Dacă porumbul contribuise în mare măsură la extinderea sistemului cu trei cîmpuri

⁶⁵² Adolf Schmidl, *Das Bihar Gebirge (Munții Bihorului)*, Wien, 1863, tradu-cere din limba germană de Ioan Popa (manuscris), p. 174.

⁶⁵³ *Histoire générale des techniques*, tom. III, p. 532.

⁶⁵⁴ Traian Stoianovich, *Le mais dans les Balkans*, în *Annales. Economies. So-cietes. Civilisations*, 1966, nr. 5 (septembrie—octombrie), p. 126.

⁶⁵⁵ Fernand Braudel, *Structurile...*, I, p. 194.

⁶⁵⁶ F.A.S.O., fond Colecția de planuri, inv. 98.

⁶⁵⁷ *Ibidem*, inv. 432.

⁶⁵⁸ *Ibidem*, inv. 113.

⁶⁵⁹ *Ibidem*, inv. 563.

⁶⁶⁰ *Ibidem*, inv. 653.

consolidind poziția cerealelor de primăvară ori avind tendința de a se forma un cîmp nou, care treptat a intrat în rotație ca un cîmp separat, cartoful n-a mai avut acest rol sau mai bine zis n-a mai apucat să aibă un asemenea rol, datorită momentului în care fusese introdus. În satele cu asolament forțat cîmpurile erau deja bine individualizate de mai mult timp iar suprafețele cultivate cu cartofi rămîn tot timpul inferioare celor cerealiere în zona de cîmpie; de aceea cel mult li se atribuie un loc aparte în calcatura culturilor de primăvară. În cele mai multe sate din zonele de deal și munte, mai favorabile culturii sale, cartoful se generalizează cînd procesul de individualizare, de renunțare la sistemele comunitare, era deja încheiat în linii mari, în ciuda unor dispoziții administrative din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Față de atotputernicia porumbului, cartoful a rămas tot timpul oarecum în urmă. Rolul său se rezumă la o substanțială reducere a pîrloagei, la lărgirea terenurilor cultivate anual în dauna celor lăsate să se odihnească sau a pășunii. Fenomenul de renunțare la sistemele comunitare, specific celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, micșora astfel rolul cartofului în adoptarea unor sisteme noi. Marele pas înainte în evoluția sistemelor de cultură prin introducerea prășitoarelor fusese realizat la nivelul secolului al XVIII-lea, prin porumb, cartoful nefăcînd altceva decît să intre, cuminte, prin breșa largă realizată anterior de partenera lui americană. Revoluționarea sistemelor de cultură era chemată să vină de altundeva în secolul al XIX-lea și anume de la adoptarea și extinderea fînătelor artificiale, a leguminoaselor pentru nutreț, cele pe care le recomanda din plin succesul agriculturii engleze sau din alte părți ale Europei.

Pe planurile cadastrale referirile la cultura leguminoaselor de nutreț sînt sporadice dar nu lipsesc cu totul. Apar, în mod firesc, mai întîi pe pămînturile alodiale, mai repede destinate modernizării. Pe schița din 1830 a *fermei* prediului Altsi, aparținător Episcopiei romano-catolice, situată în mijlocul pămînturilor arabile, a fînătelor și a pășunilor, pot fi identificate alături de casa oficialului, de casa și grădina paznicului, de grajduri, cotețe de păsări, de coșara de porumb, de cîrciumă și grădina ei, de pămîntul crîșmarului, de casa argaților, de staulele mai vechi sau mai noi pentru oi, de o plantație nouă de salcîmi, de pășunea pentru vite, de arie, de locul pentru făcut cărămidă, de fîntîni, de cînepiște, de alte finare, locurile pentru depozitarea lucernei și a mazărichii furajere, dovadă a cultivării lor frecvente pe terenurile alodiale din apropiere⁶⁶¹. Pe pămînturile aceleași episcopii culturile furajere sînt o prezență obișnuită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după cum o consemnează planul din 1902 al terenurilor domeniiale din jurul cartierului general din Beliu, pe care alături de grîu, porumb, ovăz, secară se cultivau lucerna, mazărichia, sfecla furajeră, porumb în amestec cu floarea soarelui, pentru nutreț⁶⁶². Frecvente sînt contractele de muncă avînd drept obiect cosirea, uscarea și transportarea finurilor, mai ales de lucernă, trifoi, borceag⁶⁶³. Dar ceea ce este mai important, aceste plante trec și în cadrul agriculturii țărănești, impunîndu-se uneori de timpuriu chiar

⁶⁶¹ *Ibidem*, inv. 718.

⁶⁶² *Ibidem*, inv. 77.

⁶⁶³ Barbu Ștefănescu, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 522—523.

și în toponimie: în 1867, la Toboliu, un loc poartă numele de LUCER-NAȘ⁶⁶⁴.

Tot în afara arabilelor existente la sosirea ei se așază și o altă plantă „americană” și anume *tutunul*, ajuns și el de timpuriu în lumea veche, mai întâi în Spania, apoi în Portugalia, Franța, prin 1605 atingând chiar India⁶⁶⁵. În cursul secolului al XVIII-lea se răspindește și în Transilvania cu concursul autorităților habsburgice care, în 1788, printr-o ordonanță, anunțau reducerea la jumătate a taxei asupra exportului de tutun în provinciile belgiene; producția locală a continuat să se dezvolte după intrarea Austriei în războaiele împotriva Franței revoluționare și napoleoniene. S-a cultivat mai ales în jurul marilor orașe, în grădinile curiale dar, adesea, au trecut la cultivarea lui și țărani⁶⁶⁶. Pe planurile noastre îl găsim consemnat în grădinile curiale: cele două grădini cultivate cu tutun la Tarcea în 1823, aparținând una capitlului orădean și una comitelui Haller, sînt și ele niște intrînduri în pășunea comună, urmînd regula generală enunțată mai sus⁶⁶⁷.

Nu numai culturile noi apar pe planurile cadastrale ci, adesea ele consemnează și amintirea unor culturi mai vechi, a căror stabilitate topografică le-a impus în toponimia locală. Între ele se remarcă prin frecvență și ritmicitate culturile tradiționale ale *cînepii* și *verzei*, practic nelipsite din hotarul nici unui sat, în perioada la care ne referim. Ele ocupă în general aceleași terenuri, an de an, în apropierea vetrei, pentru a putea fi ușor supravegheate, cele pentru varză avînd de obicei o poziție care să le permită udarea, lîngă rîuri, bălți sau lacuri, cum vom avea ocazia să exemplificăm în continuare. Dacă pentru cînepă locul cultivat este consemnat tradus în latină („canabetum”) sau în maghiară (kender föld) terenurile cu varză au impus toponimul *CURETIȘTE*, cum apare la Cărăsău⁶⁶⁸, Cîmpani⁶⁶⁹, Toboliu⁶⁷⁰.

Vechea cultură a mieului și-a pus amprenta asupra toponimiei: MĂLĂIȘTE (MALAISTYE), la Cheșa⁶⁷¹, Chișirid⁶⁷², Petid⁶⁷³, Sumugiu⁶⁷⁴, DÎMBU MĂLAIULUI (DÎMBU MALAJE), la Criștior⁶⁷⁵, VALEA MĂLĂIȘTILOR (VALLE MALAISTYLOR), la Săliște de Vașcău⁶⁷⁶, TIEUSU MĂLAIULUI (TYEUSU MĂLAIULUJ), la Comănești⁶⁷⁷, DEALU MĂLĂIȘTII (GYALU MALEISTYI), la Vărzari⁶⁷⁸, ca și cultura ovăzului: VALEA OVĂZULUI (VALE OVESZULUJ), la Cîmpani de Jos (1822), OVEZIȘTE

⁶⁶⁴ F.A.S.O., fond *Colecția de planuri*, inv. 654.

⁶⁶⁵ Fernand Braudel, *Mediterranea...*, vol. IV, p. 105—106.

⁶⁶⁶ Liviu Botezan, *Tendențe ale gospodăriei nobiliare din Transilvania de a introduce plante tehnice și de a ameliora soiurile de pomi fructiferi și de viță de vie în perioada 1785—1820, în Ialomița*, p. 250—251.

⁶⁶⁷ F.A.S.O., fond *Colecția de planuri*, inv. 516.

⁶⁶⁸ *Ibidem*, inv. 161.

⁶⁶⁹ *Ibidem*, inv. 198.

⁶⁷⁰ *Ibidem*, inv. 654.

⁶⁷¹ *Ibidem*, inv. 179.

⁶⁷² *Ibidem*, inv. 184.

⁶⁷³ *Ibidem*, inv. 486.

⁶⁷⁴ *Ibidem*, inv. 608.

⁶⁷⁵ *Ibidem*, inv. 215.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, inv. 1066.

⁶⁷⁷ *Ibidem*, inv. 204.

⁶⁷⁸ *Ibidem*, inv. 1146.

(OVESZISTYE), la Felcheriu (1858)⁶⁷⁹ sau la Sinmartin de Beiuș (1879)⁶⁸⁰; deși mai nouă, cultura *pepenilor verzi* impune și ea anumite toponimie: LEBENIȘTE (LEBENISTYE), la Sititelec (1857)⁶⁸¹ și Cordău (1820)⁶⁸². Asigurându-și cea mai mare stabilitate în timp și spațiu, cultura *vitei de vie* a lăsat și ea urme în toponimie și nu numai în hotarele satelor din zonele de podgorie: PĂRAU VIEI (PARO VIE), la Agriș (1822)⁶⁸³, SUB VIE, la Chișirid (1831)⁶⁸⁴, DEALU VIEI (GYALU VIE), la Comănești (1867)⁶⁸⁵, la Cresuia (1869)⁶⁸⁶, Gurbești (1861)⁶⁸⁷, FAȚA VIILOR (FACA VIILOR), la Hinchiriș (1867)⁶⁸⁸, VIA DOMNEASCĂ, la Holod⁶⁸⁹, DEALU VIEI (GYALU VIE), la Secaciu (1867)⁶⁹⁰, DEALU VIILOR (GYALU VIOLOR), VALEA VIILOR (VALE VIOLOR), pe planul pădurilor posesiunilor capitulare Șauaeu, Sititelec și a prediului Bobotya (1812)⁶⁹¹. Aceași situație pentru cultura pomilor fructiferi: DEALU CU PRUNI (GYALU PRUNI), DEALU (CU) POMI (GYALU POMI), la Cărăsău în 1862⁶⁹², COASTA NUCILOR (DÛLLOU NUCSYLOR), la Chișcău (1862)⁶⁹³, COASTA PERILOR (COSTA PERILOR), la Dumbrăvița de Codru (1857)⁶⁹⁴, MERIȘOR, VALEA MERIȘOR (VALE MERISOR), la Ferice (1868)⁶⁹⁵, PĂRAU NUCILOR (PARO NUCSILOR), la Meziad (1860)⁶⁹⁶, PRUNET, la Miersig, un teren compact, delimitat în „Pascuum comune” (1805/1806)⁶⁹⁷, VÎRVU MĂRULUI (VURVU MERULUI), la Pietroasa (1864)⁶⁹⁸, DOSU CIREȘILOR (DOSZU CSEŘISZILOR), la Secaciu (1867)⁶⁹⁹, VIȘINI (VISINY) și ȘESURILE DE LA VISINII, la Serghiș (1909)⁷⁰⁰, VALCEAUA MERILOR (VALCSAVA MERILOR), în pădurea din hotarul Sîrbeștilor la 1816⁷⁰¹.

Revenind la rolul plantelor prășitoare noi în evoluția sistemelor de cultură, trebuie să remarcăm faptul că, introduse în alte pămînturi decît arabilele existente, ele au contribuit la extinderea acestora accentuînd fenomenul de reducere a pășunilor și finațelor în favoarea arabilelor. S-au introdus mai puțin în cadrul cîmpului de pîrloagă în hotarele satelor care practicau asolamente forțate, de aceea rolul lor la trecerea spre asolamente superioare este destul de redus, ținînd cont și de suprafețele pe care le ocupau în aceste sate, suprafețe care au rămas totuși modeste față de culturile anterioare. Cu totul altul este rolul plantelor furajere

⁶⁷⁹ *Ibidem*, inv. 171.

⁶⁸⁰ *Ibidem*, inv. 567/a.

⁶⁸¹ *Ibidem*, inv. 563.

⁶⁸² *Ibidem*, inv. 206.

⁶⁸³ *Ibidem*, inv. 49.

⁶⁸⁴ *Ibidem*, inv. 184.

⁶⁸⁵ *Ibidem*, inv. 205.

⁶⁸⁶ *Ibidem*, inv. 214.

⁶⁸⁷ *Ibidem*, inv. 310.

⁶⁸⁸ *Ibidem*, inv. 328.

⁶⁸⁹ *Ibidem*, inv. 330.

⁶⁹⁰ *Ibidem*, inv. 554.

⁶⁹¹ *Ibidem*, inv. 1097.

⁶⁹² *Ibidem*, inv. 179.

⁶⁹³ *Ibidem*, inv. 183.

⁶⁹⁴ *Ibidem*, inv. 248.

⁶⁹⁵ *Ibidem*, inv. 265.

⁶⁹⁶ *Ibidem*, inv. 392.

⁶⁹⁷ *Ibidem*, inv. 403.

⁶⁹⁸ *Ibidem*, inv. 497.

⁶⁹⁹ *Ibidem*, inv. 554.

⁷⁰⁰ *Ibidem*, inv. 595.

⁷⁰¹ *Ibidem*, inv. 1081.

care vor contribui decisiv la adoptarea unor asolamente noi, la suprimarea sau reducerea substanțială a pîrloagei.

Analizînd planurile localităților bihorene prin prisma *sistemelor* în care își lucrau pămîntul, constatăm creșterea, față de secolul anterior, a numărului localităților care nu recurg la asolamente forțate, asolamente impuse adesea administrativ și care, în multe locuri, erau privite de țărani ca mijloace de constrîngere și impunere financiară. Dacă în zonele de deal și munte condițiile naturale de relief, de sol, structura vetrei satelor, posibilitățile de fertilizare, au frînat impunerea sistemelor cu 2 sau 3 cîmpuri, adoptarea lor realizîndu-se doar în proporții reduse și pentru perioade scurte de timp, în perioada secolului al XIX-lea tot mai multe sate vor renunța la asolamentele forțate, inclusiv în zona de cîmpie.

Se luăm cîteva exemple de organizare a satelor din zona de munte sau de contact cu muntele. Schița din 1822 a posesiunii *Agriș*, aparținătoare Episcopiei romano-catolice de Oradea, întocmită în limba germană de Martin Petrus, oferă imaginea unui sat submontan, cu o vatră relativ adunată, cu tendința de alungire de-a lungul văii, cu un hotar în extindere, dovadă pămînturile noi sub forma unor intrînduri ori a unor locuri izolate în terenuri acoperite de tufărișuri: TÎRSALA MARINEȘTILOR, TÎRSALA LUI IANOȘ; terenuri smulse pădurii, părțile de hotar amintesc prin denumirea lor și esențele care compuneau vechii codri defrișați: CORNET (KORNYET), CERIȘTE (CSERISTYE), precum și modul individual sau pe clanuri de punere în valoare și deținere a acestor terenuri: CÎMPU MICULUI, TÎRSALA MARINEȘTILOR, PĂRAU BĂRZANULUI, PĂRAU LUI ISPAS, PĂRAU NEAGULUI, PĂRAU SERETEȘTILOR (PARO SZERETYESTILOR)⁷⁰². Satul *Belejeni* la 1871 este o localitate cu o vatră adunată, cu pămîntul arabil situat în nordul și estul hotarului, de o parte și de alta a drumului ce iese din sat spre pășunea comună. În cadrul hotarului, cel mai compact arabil este ȚARINA, în rest fiind accentuată interpătrunderea fînațelor cu arabilele. Fînațe mai compacte sînt în ZĂVOAIE (ZAVOJE), GROAPA (GROPA), RITU și probabil OGRADA DIN JOS; pășunea satească se întinde peste locurile numite PIETRÎȘ (PTYETRÎȘ), DUMBRAVIȚA (DUMBRAVICZA), DEALU (GYALU). În sud-estul vetrei se întinde pădurea domnească GEORGEASA (GEORGYASZA)⁷⁰³. Pentru satul *Borz*, situat în defileul Crișului Negru, planurile din 1877 și 1910 se completează reciproc. Satul, cu o vatră destul de compactă, situată într-un meandru al Crișului Negru, fusese înregistrat la 1720 cu două cîmpuri, sistem la care se renunțase însă; planurile pe care le avem sînt de după reglementarea urbană; arabile compacte, reduse ca suprafață, sînt situate în jurul vetrei în trei locuri inegale, în rest pămînturile lotizate (arabile și fînațe), urcă pe pantele despădurite din dreapta Crișului, peste locurile: VÎRVU (VURVU), FÎNAȚĂ și COMIATA (KOMJATA) și pe cele din stînga, pe DEALU (GYALU), pînă la marginea pădurii. Acest din urmă loc este separat de vatră de pășunea satească și de cea domnească. Planul din 1910, mai detaliat (8 secțiuni, scara 1 : 2 880) consemnează și existența „colibelor“, a adăposturilor, de fapt adevărate dublete ale gospodăriilor din vatra sa-

⁷⁰² *Ibidem*, inv. 49.

⁷⁰³ *Ibidem*, inv. 70.

tului pe VÎRFU dar și pe MĂRGITAȘ, imediat sub Dumbrăvița de Codru și pe DEALU; lingă pășunea COMIATA apar arabilele numite HOLDELE. Pe valea ce coboară dinspre Dumbrăvița de Codru, scurtă și cu pantă foarte accentuată, sînt consemnate 8 mori, existente de fapt pînă în urmă cu cîteva decenii⁷⁰⁴.

Satele din depresiunea Beiușului renunțaseră (cele care le avuseseră) în mare parte la sistemele comunitare cu care erau acreditate la 1720⁷⁰⁵. Cele situate la piciorul muntelui, fie spre Munții Codru-Moma, fie spre Munții Bihorului, au hotare care urcă mult în altitudine: în multe cazuri cea mai mare parte a hotarului se întinde mult peste munte, de unde și mulțimea toponimelor consemnate în aceste sectoare. *Cărbunari* la 1859 oferă tabloul unei vetre alungite de-a lungul văii, cu hotarul de o parte și de alta a apei Buduresei, dar asimetric distribuit, fiind mult mai extins spre munte. În stînga, spre Saca, este situat RITU POPII, chiar lingă vale; tot în stînga se află un arabil numit SECĂTURA. În dreapta vetrei, spre munte, pe DEALU RUNCULUI și pe alte locuri ne-nominalizate se află mai multe arabile care, probabil, alternează cu fînațele; DÎMBU NETIȚA (DÎMBU NETYITA) este pășune satească. Ur-cînd în altitudine, arabilele se reduc în favoarea fînațelor și a pășunii cu tufărișuri dar mai ales a unei perdele de pădure în locurile: FAȚA BODEȘTI (FACZA BODYESTYI), PICIORU OGORULUI, CHICERA CEA MARE (CSICERA CSEL MARE), LAZU POZII, GRUIU FANII, CUȚIS (KUCZIS), CHCERA CUȚIS (CSICERA KUCZIS), cu mici locuri de fînațe delimitate în ele, CHICERA HIZULUI (CSICERA HISZULUJ), FRAP-ȚINELU (FRAPCZINYELU), GORONAȘ, GRUIU CU IEDERIȚA (GRUI KU JEGYERICZ); odată depășiți versanții împăduriți, reapar fînațele, uneori arabilele smulse pădurii pe locurile PRISACA, FAȚA FRUNȚI-LOR (FACA FRUNCZILOR), PRELUCA, CIUNJIȚI, BONCI (BONCS), BRAZDE BUNE (BRAZDE BUN), BLIDERIȚ, RUNCULUI, un pămînt separat, probabil fînaț, DOSU CIUNJILOI, DEALU BRUSTURILOR (GYALU BRUSZTURILOR), CLAUSTEȚ (KLAUSTYECZ), FÎNTINEL (FUNTINYEL), DOSU GROHOTULUI (DOSZU GROHOTULUJ), ARSU-RA, loc separat, deținut de 11 locuitori, GROȘI (GROS), ȘOMODIN (SOMOGYIN), FAȚA SOMODINULUI (FACA SZOMOGYINYULUJ), OBÎR-ȘINI (OBURSZINY), PRELUCA, teren redus, situat cel mai înspre munte, în interiorul pădurii⁷⁰⁶. *Fînațe* la 1870 prezintă un hotar asemănător, cu o concentrare a arabilelor, compacte, în apropierea vetrei, predominînd pămînturile de calitate a 2-a și a 3-a; ele se întind peste: COASTA DE BO-ȚEȘTI (KOSZT DE BOCZESTY), BUTICEȘTI (BUTYCSESTY), SECI, CU-RĂTURA, CIORASCA (CSORASZKA), DÎMBU A LUI IACOB, RÎTU GA-SII; unele au forma unor intrînduri în pădure (SECI, CURĂTURA, CIO-RASCA, LAZU DE OGOR, DÎMBU A LUI IACOB, RITU GASII), înconjurate de tufărișuri; terenurile de folosință umană pătrund însă și în interiorul pădurii: SECĂTURIȚA, de fapt sînt trei locuri care poartă acest nume, toate delimitate în pădurea PĂ BRUSTURI; deasupra a două rîpe, consemnate cu termenul maghiar OMLAS, locuri defrișate apar în pădurile numite: SUPRA RÎPELOR (SZUPRA RÎPELOR), GORNIȚEI

⁷⁰⁴ *Ibidem*, inv. 131, 132.

⁷⁰⁵ Barbu Ștefănescu, *Sistemele...*, p. 426—427.

⁷⁰⁶ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 162.

(GORNICZEJ), DEALU BUZDULUI (GYALU BUZDULUJ), cu mai multe locuri mici înconjurate de pădure, ca și ȚITERA (CSITYERA) în care locuri defrișate sînt: GROAPA NAȘULUI (GROPA NASULUI), GRO-HOȚEL (GROHOCZEL); pădurea este străpunsă de locuri defrișate și în PRIHODIȘTI (PRIHOGYISTYI) și PULBERĂRI; SECĂTURA este un teren compact defrișat; terenuri defrișate mai mici sînt: MĂGURA, MĂGURIȚA (MAGURICZ), JUMUNERI (ZSUMUNERI); SO(HO)DOLU GHETĂRULUI (SZODOLU DECZARULUJ), SO(HO)DOLU PLOPULUI (SZODOLU PLOPULUJ), URMET, pentru ca spre Băița pădurea să se întindă în continuare peste PIATRA LUNGĂ (A) NIȚEȘTI-LOR (PLYATRA LAUNGA NYITYEȘTYLOR); așadar un hotar în care elementele de bază ale teritoriului — arabile, fînațe, pășuni, păduri — se interpătrund în mare măsură⁷⁰⁷. *Gurani* la 1880 oferă un tablou asemănător, cu o evoluție firească a hotarului: satul nu avea nici la 1720 nici la 1770 hotarul împărțit în cîmpuri regulate. Vatra este specifică unui sat situat de-a lungul văii, în dreapta cursului Crișului Pietros. În stînga văii, la hotar cu Brădetul, se află terenul MLACA, un arabil lotizat; în dreapta vetrei (după cursul apei), alte două arabile TREOAȘU și FAUREASA (FAURASZA); urcînd pe versantul muntelui constatăm aceeași interpătrundere între fînațe, pășune și pădure, mai puțin arabile, cu proporții din ce în ce mai mari pentru pădure, cu cît urcăm în altitudine: GRUIU FAGULUI este ocupat de fînațe și pășune, ca și BĂLĂCEL (BALACSEL); PRIHODIȘTE (PRIHOGYISTYE) este o pășune, LAZURILE un teren cu arabile și fînațe, VURVU PLUGARILOR și SECĂTURA sînt cu pășuni, pe MAGURICI (MAGURICS) și ALEU (ALLEU), fînațele se interpătrund cu pășunile, DOSU CIOBANULUI (DOSZU CSOBANULUJ) este o pășune cu arbori izolați și cu arbuști, dar în care se individualizează și mici fînațe, pe PACOIE (PACOJE) sînt fînațe, VĂCĂRIȚA (VAKARICZA) și PODINA (POGYNA) sînt fînațe lotizate, MĂGURA și ea cu fînațe, FAȚA ALEULUI (FACZA ALLEULUJ), pășune și fînaț; pe VALEA HORII sînt fînațe și pășune, pe CIUROIU (CSUROJU) numai pășune, pe BARBULA, VÎRVU CALULUI (VURVU KALOULUJ), VÎRTOAPE (VURTOPE), fînațele sînt puține, predomină pășunile amestecate cu pădurea; în continuare pe VÎRVU CĂRĂRII, CIUNJI, LEORDISU (LEORGYISU), DINCOASA (DINKOSZA) VÎLCELELE (VELCSELELE), se înmulțesc fînațele dar există și pășune cu pîlcuri de arbori și pădure propriu-zisă; pe VÎRVU CĂLICII (VURVU KALICSI), VÎRVU MĂRULUI, CHINCIU (KINCUSU), GURA LUPOII (GURA LUPOJI), DEALU VÎLCEILOR (GYALU VELCSEILOR), SUBLIȘOARA (SZUBLISORA), STÎNIȘOARA (SZTINYIȘORA), predomină pădurea, doar pe cel din urmă loc este un fînaț; locurile CIUNJI, RÎTU BUDIULUI și RÎTU HERDELĂU sînt cu fînațe delimitate în pădure; cu POIANA, SUDRINEASCA (SZUDRINYASZKA), MATRĂGUNELE (MATRAGUNYELE), CĂPRINEASCA (KAPRINYASZKA), CIUNJITURA, VÎRVU FRAPCINII (VURVU FRAPCSINYI), fînațele ocupă ultimele suprafețe însemnate, compacte; în amonte începe domeniul exclusiv al pădurii, în care doar locul numit BOIU (BOJE), redus ca suprafață, în mijlocul pădurii, mai constituie un ultim și cel mai îndepărtat (de sat) fînaț; de aici încolo pădurea se întinde în exclusivitate

⁷⁰⁷ *Ibidem*, inv. 274.

peste: TĂU (TEO), VÎRVU JIJII (VURVU ZSIZSI), VÎRVU SCĂRIȚII (VURVU SZKERICI), RÎPA (RIPPA), CURU BOHOII (KURU BOHOYI)⁷⁰⁸. Cu o structură asemănătoare dar și mai întins este hotarul *Hinchirișului* la 1867. Altitudinile mai mici al Munților Codru-Moma, spre care și peste care se întinde hotarul, favorizează extinderea sa pînă la mari distanțe de vatră. Hinchiriș este tot un sat de-a lungul văii; în jurul vetrei se află terenuri arabile cu precădere. Astfel, în stînga văii se află pămînturile numite: CLATAN (KLATAN), POIENIȚA, DEALU STĂNICEȘTILOR, DEALU BOGĂZEȘTILOR (GYALU BOGAZES-TYILOR), DUPA DEAL (DUPA GYAL), VÎRVU DEALULUI (VURVU GYALULUI), FAȚA VIILOR iar în dreapta: DEALU MĂTITEȘTILOR, CURĂȚURA: la marginea satului spre Băleni, DEALU (LUI) NEAGU (GYALU NYAGO), DÎMBU, ȚARINA, LĂZUREI, SECĂTURI, RÎPA, GORON, LOBOCI (LOBOCS); înspre munte locurile numite OSOI (OSZOJ), JAIAC (ZSAJAK), DÎMBU ȚIGANILOR (DÎMBU CZIGANILOR), VÎRVU DOSULUI (VURVU DOSZULUI), sînt nelotizate, utilizate ca pășune ca și DRUMU LA RÎTU LUI JURJ, TABLA, LUPOAIA (LUPOJA), LAZU STAUNULUI, CUNTINIȘTE (KUNTYINYISTYE), BĂLĂNESCU (BALANYESZKU), DOSU TĂRCAII (DOSZULUI TARKAJI); urmează apoi o perdea de pădure de versant pe DÎMBU TEIULUI (DÎMBU TYEULUI), FAȚA OGOARELOR, DÎMBU PRISECEȘTILOR, OSOI (OSZOLY), CHICIURA (KICSERE), DÎMBU PUNȚII (DÎMBU PUNTYICZI), după care, ajungînd pe platformă, să reapară pămînturile lotizate, în jurul „colibilor“, unde pulsează și astăzi adevărata viață economică a satului; LA PERVIS, CUMPĂLAR (KUMPALLAR), DODIȘ, COARNE (KORNYE), OLĂRESCU (OLERESZK), VĂRATEC (VARATYEK), FÎNTÎNA BUȘTII (FONTINA BUSTI), PRELUCA, CHICERA POPII, HINȚU (HINCYO); CERI (CSERI), GRUIU și SECĂTURI sînt acoperite cu tufărișuri; pe PRISACI, GRUIU (GRUIU), MAZURȚA (MAZURCZA), FAȚA DÎMBULUI (FACA DÎMBULUI) sînt terenuri utilizate probabil ca pășune și ca arabile, toate acestea interpătrunzîndu-se pe alocuri cu pădurea; VREMI, FPRAPSINE, CURU CORNILOR (KURU KORNYILOR) sînt terenuri delimitate în pădure, în vreme ce peste PANTĂȘASCA, FAȚA MONESII (FACA MONYESZI), LA TIP (LA TYIP) se întinde pădurea domnească; CARPINELE (KARPINYELE) și CIUNJI, sînt imediat sub pădure, pășune probabil; PLEȘTIORE este un teren lotizat, probabil fînaț; VÎRFU FLINII (VURVU FLINYI) este o pășune sătească pentru ca SOHODOL (SZOHODOL) să fie iarăși lotizat (arabil sau fînaț); DÎMBU BUJORILOR este împărțit între terenurile de cultură și pădure; RÎPA, DOSU (DOSZU), SECĂTURI, VÎRVU TISEI (VURVU TISZI), HORJASCA (HORGYASZKA) sînt locuri cu fînațe, VÎRVU CLEPCESCU (VURVU CLEPCSESZKU) este o pășune, SECĂTURI, un teren cu tufăriș, probabil tot pășune, CREȘETU (KREȘTYETU) și NITIAȘ (NYITYIAS) sînt fînațe, FÎNTÎNA BUJORILOR (FONTINA BUZSORILOR), CIUNJI LA NEAMȚU sînt iarăși fînațe, despărțite de pășunea sătească, DĂRĂBĂNEASA (DARABONYESZ), un teren cu tufărișuri utilizat ca pășune, după care urmează iarăși o perdea de pădure acoperind mai mulți versanți; pe DEALU BOARILOR (GYALU BOA-

⁷⁰⁸ *Ibidem*, inv. 307.

RILOR) reappare un finaț compact, urmat de terenurile de cultură și finațele de pe PLEȘTIOARE, DÎMBU CRUCII (DIMBU CRUCSI), CIUNGUȚ, GROPĂIȚE (GROPAICZ), MACOVIȘTE (MAKOVISTYE), VÎRTOAPELE (VURTOAPELE), un teren mai mare pe care se individualizează GLIMEI și LA NUCI; urmează locurile numite FÎNTINA (FONTINA), FĂGULEȚ (FAGULECZ), IEGĂRIE (JEGERIE), TARNIȚA (TARNICA), FÎNTINA BOARILOR (FONTINA BOARILOR), cu finețe, pășune și pădure, pentru ca FAȚA BOARILOR (FACA BOARILOR) să fie iarăși acoperită de o pădure compactă; în pădurea domnească înaintează tentacular locurile defrișate numite: OSOI (OSZOJ), CIUNJI, GONOIȘTE (GONOISTYE), în timp ce peste FAȚA CHEȚINILOR (FACA KECZINYILOR), DEALU CHEȚINILOR (GYALU KECZINYILOR), LA TAUȚ (LA TAUCZ), FAȚA BRAZILOR (FACA BRAZILOR), pădurea să fie continuă; cele mai îndepărtate locuri smulse pădurii, cu un caracter cu totul insular, sînt: TÂRNICIOARA (TARNYICSORA), FAȚA DEVII (FACA DEVI), DEALU AFINARILOR (GYALU ARFINARILOR), PRELUCELE, de la care se poate ajunge, străbătînd mult prin pădure, la CÎMPU RÎȘNIȚII, cel mai izolat dintre ele; Pădurea Mare se întinde apoi peste locurile: DEALU MARE (GYALU MARE), TINOAȘA (TYINOSZA), CÎRLIGATE (KIRLIGATY), DÎMBU COLIBII (DIMBU KOLIBI)⁷⁰⁹. Vatră situată de-a lungul văii are și localitatea *Lehecenii*, conform celor două planuri din 1868 și 1870; în dreapta văii și a vetrei se situează un arabil compact în locul numit LA RÎTU, arabil care urcă însă și pe DEALU POPILOR și pe DEALU CRISTEȘTILOR; în unele porțiuni înaintează adînc în pădure, pe DOSU CIOROILOR (DOSZU CSOROJLOR) și DÎMBU LAZURILOR; cel mai izolat arabil este cel din DRIPELIȘTE (DRIPELISTYE); în stînga văii, ocupată de un arabil este TOLUASCA (TOLUASZKA), precum și VÎRVU CHICERA (VURVU CSICSEARA), situat în mijlocul pădurii; finațele pătrund insular printre arabile, mai extins fiind LA TREȘTIE (LA TRISTIE); pășunea se întinde peste dealurile menționate deja (pășune cu tufărișuri) dar și pe CÎMPU LUNG, aflat în imediata apropiere a satului. Pădurea constituie mediul natural în care se conturează hotarul satului, pe care-l înconjoară atît dinspre stînga, prin VÎRVU HANCULUI, cît și dinspre dreapta, prin TÎRȘORI, VALEA CĂSOAIE (VALE KASZUJE), LATU, DOSU BOROTULUI (DOSZU BOROCZULUJ), DÎMBU LUNȘORILOR, DOSU CIOROILOR, DÎMBU LAZURILOR⁷¹⁰.

O structură mai aparte a vetrei și a hotarului prezintă satul *Roșia* la 1879, structură care în linii mari se păstrează și astăzi; doar două părți mai compacte ale satului, ROȘIA și POLNIȚA (POLNICZA), restul vetrei fiind dispersată pe o mare suprafață. Pe fundalul unei păduri inițiale apar delimitate locurile ocupate cu arabile, finațe și pășune, smulse cu timpul pădurii atotcuprinzătoare; este greu să delimitezi terenuri compacte ocupate cu arabile, altele ocupate cu finaț sau pășune; modul individual de ocupare economică a teritoriului presupune existența în jurul casei a tuturor categoriilor de teren: arabil, finaț, pășune și pădure. De la hotarul cu Cîmpani de Pomezău și Lunca Sprie identificăm: CURĂTORA, STRINTURA CURATURIIȚII, MĂGURA, acesta din urmă

⁷⁰⁹ *Ibidem*, inv. 328.

⁷¹⁰ *Ibidem*, inv. 373.

cu mai multe locuri luate doar parțial în cultură, CIUNJI, CAPU DEALULUI (KAPU GYALULUJ), VALEA DE RĂCHIȚI (VALE DE RETYICZ), BODROG, VÎRTOAPELE (VURTOPILE, ȚARINA, TOPLIȚA (TOPLICZA), FORAȘ (FORRAS), SODOLU CORBULUI (SZODOLU KURBULUJ), SUB PIATRE, VALEA TOPLIȚA (VALE TOPLICZA), OSOIU (OSZOJU), RUNCU, TINOASA (TYINOASZA), ALBIOARA (ALBIOARA), PEȘTEREA CIURULUI (PESTYERE CSURULUJ), TIEUȘ (TYEUS), RĂDĂCINA (RADACSINA), PIATRA ALBĂ, PIATRA NEAGRA (PIATRA NYAGRA), CIUNJI, un loc întins, separat în pădure, POIANA, VEZURIȘTE (VEZURISTYE), un teren redus ca suprafață și el în pădure; dinspre Văleni de Pomezău spre nucleul central al satului consemnăm mai întâi existența mai multor locuri reduse ca suprafață, delimitate în pădure, cu denumirea cu CURĂTURICI, mici curături individuale, ca și CÎMPU LUNG, ca și cele două locuri numite STRINTURA (SZTRINTURA); mai mare este FAȚA CIUNII (FATA CSUNYE); MIHEZ este o pădure; dinspre Damiș terenurile mai însemnate sînt în POIANA, SECETA (SZECSETA), VÎRVU COASTELOR (VURVU KOSZTILOR), în vreme ce spre Lazuri și Sohodol, majoritatea terenurilor despădurite au un caracter insular: COCII (KOCISI), MĂRU, MELCU (MELKU), ȚARCU COCII (TARCU KOCISI), STRUNGARIU (SZTRUNGARIO), COASTELE RELE (KOSZTELE RELE), FRĂPȚINOASA (FRAPCZINOSA); în apropierea și între părțile principale ale vetrei se află: SU DOS (SZO DOSZI), CHICERA (KICSERA), MIHIET (MIHIECZ), IEPURIȘTE (JEPURISTYE), DEALU BISERICII (GYALU BESZERICSI), DOSU MORII (DOSZU MORI), TOCILEASA (TOCSILASSA)⁷¹¹. Satul vecin, *Sohodol-Lazuri*, cu două vetre relativ compacte, despărțite de o culme, devenite ulterior două localități distincte, păstrează mai bine dispunerea hotarului în etaje economice cum am constatat și la satele anterioare, cu excepția Roșiei. Cele două nuclee de vatră au: în apropierea lor arabile, destul de reduse însă ca suprafață, ca urmare a așezării lor în văi înguste; urcînd în altitudine, o zonă de tranziție este ocupată de pășuni, pentru ca la nivelul platformei ce domină cu 2—300 de metri nivelul vetrei să se afle principalul sector economic al satului, unde terenurile de pășune, fînatele și arabilele se adună în jurul sălașelor pe care fiecare locuitor le posedă, unde se cultivă cereale, legume, dar mai ales se adună finuri, unde se și consumă de fapt în timpul iernii, unde se pasc animalele primăvara și toamna. În cazul cătunului Sohodol, spre Căbești, deci în aval, se întind exclusiv pășuni și pădure; ZELETRUC (ZELETRUK), STRINTURA (SZTRINTURA), OSUELE (OSZUELE), OGREZI, POIENILE sînt pășuni, la care se adaugă PADUREA DINTRE APE (PADURE INTRA APA), care la rîndul ei include, delimitată ferm, o poiană; aparent, abia după ce ieșim din sat, în amonte, constatăm o extindere a arabilelor pe PĂRĂU NUCILOR, după care pășunea devine iarăși dominantă pe pantele ce urcă pe platforma amintită, suprapusă peste locurile numite CORNET (CORNÝET) și DOSU ȚARINII pe care apar și două loturi arabile, izolate; urcînd, locul numit SINGUR este ocupat de arabile și fînate, RUNCU este parțial o pășune, parțial pămînt arabil și fînăț, GRUET (GRUECZ), ȚICLA (CICLA), ȚARINA, CRIMINOASA (KRIMINOSZA), CERBULEASA (CSERBULASZA).

⁷¹¹ *Ibidem*, inv. 533.

TOPLIȚA (TOPLICZA), FAȚA (FACA), VETICEL (VIETYICSEL), sînt terenuri lotizate, ocupate de arabile și fînațe, PIPERESE (PIPERESZE) este nelotizat, deci cu pășune, pentru ca pe BUNEASCA (BUNASZKA), DOSU PIȘTELE (DOSZU PISTYELE), TOAMNA, GROAPA DE TUF (GROPA DE TUFF), terenurile lotizate de arabile și fînațe să se reducă la mici insule izolate care se micșorează și mai mult în PRELUCA; hotarul cătunului *Lazuri* se întinde de la drumul care leagă Roșia de Căbești pînă la Calea de culme ce urcă pînă sus spre vîrfurile munților. În imediata apropiere a vetrei se întinde (ȚARINA) SATULUI (SZATULUJ), un teren cu arabile, spre Roșia, după care, urcînd pe pantele dinspre munte, VÎRVU STĂNIȘTEI (VURVU SZTANISTYE), PLEȘU, TOCILOASA (TOCSILOSZA), SECĂTURA OSOIULUI sînt pășuni, pentru ca mai sus, MAGURA, FAȚA DE LAZURI, DOSU (DOSZU), să fie acoperite predominant de fînațe și arabile; pe VÎRVU DOSULUI (VURVU DOSZULUI) predomină pășunea cu tufărișuri, fînațele și terenurile arabile avînd un caracter sporadic; urmează BUHASCA (BUHASZKA), CIUNJI, VALEA SACĂ (VALE SZAKA), cu multe terenuri lotizate, CĂPĂȚINOASA (KAPACINOSZA), doar parțial lotizată, CORHANU (KORHANU) și CRAIU (?) GROSILOR (KRAU GROSILOR), nelotizate⁷¹². Condiții naturale asemănătoare determină o ocupare a terenului asemănătoare în cazul satului *Tărcăița*: aceeași vatră de-a lungul văii, îngustă, strînsă ca într-un corset de culmile înconjurătoare, între care terenurile arabile sînt reduse ca suprafață, aproape nesemnificative; urcînd de la nivelul vetrei urmează o pășune, nenominalizată, după care perdele de pădure fac trecerea spre etajul economic de bază al satului, cel de pe platforma care unește înălțimile reduse ale munților din imediata apropiere, unde întîlnim pe o mare întindere pămînturi de cultură, fînațe și locuri de pășune grupate în jurul „colibilor“, la rîndul lor adunate în mai multe locuri; astfel, PAIS (PAISZ), TAVA, CRISTU (KRISZTU), GROAPA (GROPA), FERZAG, COZI (KOCZI), COPĂCICI (KOPACSICS), RUNC, se încadrează acestei categorii de terenuri, DEALU RUNCULUI și DEALU BARMOSULUI (GYALU BARMOSZULUJ) sînt acoperite cu pășuni, pe CETĂȚELE (CSETACZELE) se află, și astăzi o aglomerare de „colibi“, de fapt gospodării în toată regula; pe PRELUCA, BELAGU, predomină fînațele, PIATRA (PTYATRA), cei 2 CIUNJI, cele două locuri numite ROȘIA (ROSSI), cele două CHICERE (KICSERE), SCAII (SZKAJI), FURCITURA (FURCSITURA), sînt ocupate în proporții diferite cu fînaț, arabil, pășune și pădure; PUCIASCA (PUCSASZKA), BORILA, PLOP, GROȘI (GROSSI), PERTASCA (PERCZASZKA), PRISLOP (PRISZLOP), STRINTURA (SZTRINTURA), FETELE (FECZELE), CĂPRIȘTE (KAPRISTYE), ZĂPODIE (ZAPOGYE), CORBASCA (KORBASZKA) sînt locuri de fînaț și pămînturi arabile în cadrul pădurii și a pășunilor; în pădurea ce se întinde peste DEALU PURCARILOR (GYALU PURKARILOR) și DEALU CRUCILOR (GYALU KRUCSILOR) se află delimitată pășunea numită CRIȘTIOARE (KRISTYORE); ȘASA (SASZA) este o pădure, MAGURA un teren lotizat, FAȚA MARE (FACA MARE), iarăși o pășune⁷¹³. Șirul exemplelor de sate cu o ocupare similară a teritoriului ar putea continua și în cazul Băiței, a Coleștilor, a

⁷¹² *Ibidem*, inv. 578.

⁷¹³ *Ibidem*, inv. 632.

Finișului, a Criștiorului, a Cucucenilor, a Meziadului, a Poienilor de Sus, a Ponoarelor etc.

În concluzie acest tip de locuire și utilizare a terenurilor este specific satelor situate la piciorul muntelui, la ieșirea văilor dintre pereții muntelui, la contactul depresiunilor cu versanții muntoși, fie sate specifice Munților Apuseni, cu vatra dispersată (Roșia, Dumbrăvița de Codru). Predomină însă satele alungite de-a lungul văii, relativ adunate, probabil prin măsuri administrative, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁷¹⁴. În general, în apropierea vetrei au o „țarină“, cu pământuri arabile, de multe ori restrinse ca suprafață. Aceste pământuri din jurul vetrei sînt dublate de sectoare economice situate în așa-zisa zonă a „fînațelor“, în multe cazuri mai importante atît prin întinderea, în mod necesar mare pentru a asigura rotația terenurilor în condițiile fertilității reduse, cît și prin rolul economic efectiv; adesea „coliba“ egalează ca importanță economică sau chiar depășește gospodăria propriu-zisă; „coliba“ este dublată de „șură“, aceasta fiind de fapt principala construcție, prin dimensiuni și rol economic; în șură se organizează aria pentru „cîlcatul“ cerealelor cu îmblăciul, cereale depozitate pînă la îmblătire în podurile de deasupra celor două poieți ce încadrează șura propriu-zisă; poiețile adăpostesc, primăvara, pînă la oprirea fînațelor, toamna, după adunarea finului, eventual a otăvii și iarna, atît cît se ajunge nutrețului, vitele mari, oile și caii, uneori în totalitate, alteori parțial ținute aici; aci se adună gunoiul pentru fertilizarea grădinii de legume ca și a terenurilor cultivate cu cereale, fără de care, în ciuda rotației foarte largi, aceste terenuri n-ar putea fi cultivate; aceste cereale sînt coborîte în sat doar pentru a fi măcinate, consumate fiind adesea tot aici de către oameni și vite. Aici se află pomi fructiferi, constituind adesea întinse livezi; cel mai important produs rămîne însă finul, făcut în apropiere și consumat pe loc, eliminîndu-se în totalitate grelele probleme ale transportului în aceste zone cu teren accidentat; pășunea din apropiere sau de pe fînațe poate să fie și ea utilizată cu ușurință în vreme ce pădurea din apropiere oferă lemnul care a dat naștere de-a lungul veacurilor la așa de multe meșteșuguri populare. Pămînturile arabile și fînațele se află împrăștiate pe mari suprafețe, după cum s-a putut constata, adesea dispersate în cadrul pășunilor și pădurilor, ca și în cazul satelor-crînguri din Munții Apuseni, cu care păstrează multe similitudini. Față de satele cu hotarele împărțite în cîmpuri regulate, hotarele acestor sate oferă tabloul unei mari „dezordini“; dar tocmai această dezordine este condiția de bază a acupării acestui teritoriu montan, cu resurse variate dar sărace, în condițiile unei economii închise sau semiînchise destul de greu de valorificat, care n-au creat opulența populației, dar i-au asigurat supraviețuirea, ferind-o de tumultul vremilor, asigurîndu-i un minim de produse variate, atîta timp cît s-a păstrat un echilibru între numărul locuitorilor și suma producției locale, în primul rînd a celei alimentare. „În această viață aplecată asupra ei înșiși, micul țaran nu are fonduri, este aplicația numeroaselor sale meserii artisanale... care puteau să aducă, utilizînd răgazul forțat al iernii, cîteva rezerve în plus“⁷¹⁵. Într-adevăr,

⁷¹⁴ Virgil Maxim, Ioan Godea, *Considerații istorice și demografice privind tipologia așezărilor rurale din nord-vestul României*, în *Biharea*, II, Oradea, 1974, p. 17—44; L. Conea, *Plaiuri...*, p. 78.

⁷¹⁵ Georges Duby, Robert Mandrou, *op. cit.*, p. 255.

dacă analizăm satele respective, constatăm că tocmai în ele se concentrează cea mai mare parte a „industriei“ țărănești tradiționale: olărit la Leheceni, Cărpinet, Săliște de Vașcău, Criștiorul de Jos, fierărit la Vărzari, sumănărit la Sirbești, rotărit la Tărcăița, lădărit la Budureasa, scărrărit la Cresuia, unelte agricole la Beiușele etc. Este o formă de locuire și utilizare a terenului cu extindere largă în Carpați dar și în alte regiuni muntoase ale Europei, formă care s-a impus mai puțin atenției și scrierilor agronomilor și economiștilor, cum remarcă Fernand Braudel: „Există într-adevăr, în Franța ca și aiurea în Europa, numeroase și întinse regiuni în care iarba bate grîul, unde vitele reprezintă bogăția dominantă, „surplusul“ comercial din care oricine poate trăi“. Este un aspect al problemei pe care agronomii secolului al XVIII-lea și ai primelor decenii ale secolului al XIX-lea l-au neglijat, orbiți cum erau de dorința lor de a spori cu orice preț randamentele cerealiere și de a veni astfel în întîmpinarea unei populații în creștere⁷¹⁶. Istoricii au descris pentru perioada la care ne referim sau pentru perioade apropiate în timp peisaje asemănătoare în alte zone ale Europei, inclusiv în cele în care sistemul clasic al cîmpurilor deschise era predominant. Așa era „le paysage bocager“ caracteristic vestului Franței și unor cantoane din Masivul Central, cu locuire disperată pe proprietățile binc delimitate, cu asolamente asemănătoare satelor noastre (se ară un pămînt timp de doi ani, după care se lasă pîrloagă 5—7 ani), cu creșterea vitelor pentru consum și folosință locală, mai mult ca pentru piață. Pe bună dreptate un istoric care analizează acest tip de peisaj se întreba dacă regiunile respective sînt ele mai sărace sau au o economie mai modernă decît marile cîmpii. Evoluția spre individualizare, spre ieșirea din chingile constrîngerilor comunitare justifică îndoiala istoricului francez⁷¹⁷. Muntele este conservativ în ceea ce privește evoluția tehnicilor de cultură dar aceste tehnici „arhaice“ sînt bine adaptate condițiilor locale. Agronomii care au declarat război pîrloagei începînd cu secolul al XVIII-lea, au înțeles greu că în condițiile muntelui această pîrloagă era o necesitate, necesitate care explică perpetuarea sistemelor care includ pîrloaga pînă astăzi⁷¹⁸.

O altă categorie a satelor cu hotarul neîmpărțit în cîmpuri se constituie din așezări aflate mai în interiorul depresiunilor, în general cu un hotar mai compact care au acces direct în zona montană doar în mai mică măsură, în care continuă încă procesul de smulgere a pămînturilor de folosință agricolă directă pădurii; în aceste condiții cîmpurile compacte sînt dublate de altele cu un aspect tentacular sau insular în mijlocul pădurii; deși se mai interpătrund, arabilele, fînațele și pășunile se păstrează de regulă în terenuri compacte. Să ilustrăm acest lucru prin cîteva exemple.

Căbești la 1861/1862 și Căbești la 1900 oferă o evoluție firească a hotarului. Vatra păstrează aceeași desfășurare alungită de-a lungul văii, fiind înconjurată, de o parte și de alta, de terenurile de cultură și fînațe care la 1861/1862 se suprapuneau peste DEALU GLIGII (GYALU GLIGI), PĂRĂU GROPII MARI (PAREO GROPI MARE), URSESCU (URSESZK), RUSESCU (RUSESZK), CURĂTURA, ZELETRUC (ZELETRUK), FÎNA-

⁷¹⁶ Fernand Braudel, *Structurile...*, I, p. 129.

⁷¹⁷ Jean Berenger, *op. cit.*, p. 110.

⁷¹⁸ Stefan Imreh, Ioan Pataki, *op. cit.*, p. 167.

TELE, BOLOGA; pe planul cadastral din 1900 apar delimitate separat, în partea de hotar dinspre Sohodol, ocupată anterior de fînate și pășune cu tufărișuri, locurile de mică întindere CURĂȚITURA GAVRIȘ și CURĂȚITURA IEPURE, alături de care mai sînt consemnate OSOIU PRUNCILOR (OSZOJ PRUNCSILOR) și el delimitat în pășune precum și TEIUPISTE (TYEJUPISTYE), TEIU MICIRAGU (TYEJU MICSIRAGU), JUBA, POGĂNEȘTI (POGANYESD)⁷¹⁹. Cu o poziție mai centrală în cadrul depresiunii beiușene, satul Ștei (actualul Oraș Dr. Petru Groza) prezenta la 1871 o vatră relativ adunată, în jurul căreia se întinde hotarul format în imediata apropiere a vetrei din cîmpuri compacte de arabil, fînăț și pășune, categorii de pămînt care se interpătrund din ce în ce mai mult pe măsura răsfrării lor în pădurile care încadrează satul: GRINDA este o pădure compactă, CÎMPU PADURII, amintește probabil un vechi loc de cultură acum cuprins de pădure, SLĂVESCU (SZLAVESZKU) este împărțit între pădure și arabile; la marginea pădurii, într-o pășune cu tufărișuri, a fost efectuată o CURĂȚURA, sub forma unui întrînd adînc. VĂLCELELE sînt folosite ca pășune în exclusivitate, în vreme ce CĂBĂIASCA (KEBEIJASZKA), SU COASTE (SZU KASZTE), MIRIȘTI (MIISTYI), BELDEASCA (BELGYASZKA), FERICE, BODEASCA (BOGYASZKA) sînt toate arabile; în BĂCINIASCA (BACSINYASCA), MNERASCA (MNYERASKA) sînt arabile și fînate, LOBODA este iarăși un arabil, RÎTU un fînăț cu arabile, OGREGILE, arabil, COASTELE PĂNTEȘTILOR (KOSZTE PANTYESTYI), DUMBRAVA, sînt acoperite cu pășuni, CURĂȚURA, alta, un arabil în cadrul pășunii DUMBRAVA, CORNU DEALULUI (KORNU GYALULUI) — pădure, iar UMBRAR, un loc defrișat în pădure, ocupat de arabile și fînate⁷²⁰. Rogozul este situat în depresiunea Holodului, în totalitate detașat de munte; se menține însă strîns legat de pădurea domnească la 1876; cu o vatră situată de-a lungul drumului, satul utilizează terenurile din jurul său, cele mai înalte folosite ca arabile, cele mai joase, adesea mlăștinoase, ca fînate și pășune. Exceptînd pășunea ALTAL celelalte pămînturi din imediata apropiere a satului, PUCIU (PUCSU), CÎMPU RADULUI, RÎTU CEL MARE, LAZU BICHII sînt lotizate. În pădure au mai fost defrișate și utilizate ca fînate: LAZURILE, două CURĂȚURI; mai sînt nominalizate locurile de pădure FĂGET (FAZSET), VLĂDEASCA (VLEGYASZKA), CÔRNET (KORNYET)⁷²¹. *Cetariu*, situat pe dealurile din apropierea Oradiei, este o localitate viticolă prin excelență, aceasta și explică întinderea redusă a arabilelor care nu pot fi împărțite în cîmpuri regulate; planurile succesive din 1790 și 1857/1858 fac posibilă urmărirea în timp a evoluției hotarului. În jurul vetrei se întind mai întîii arabile compacte, lotizate, care spre periferie cedează locul unor porțiuni de terenuri cu mărăcini („haraszt“) în care au fost curățite o serie de RÊT-uri, care pe planul de la mijlocul secolului al XIX-lea apar nominalizate: SÔS-RÊT, GÔRÔG-RÊT, KOMÁDI-RÊT etc.; o „rariște“ aflată într-o parte a hotarului la 1790, utilizată ca pășune (RITKÁS) apare lotizată la 1857/1858, fiind transformată între timp în fînăț; se înmulțesc și viile; apare în acest interval un HAJNAL HEGY, cu vii, căruia i se adaugă Ūj HEGY, deal nou,

⁷¹⁹ F.A.S.O., fond Colecția de planuri, inv. 151, 152.

⁷²⁰ *Ibidem*, inv. 243.

⁷²¹ *Ibidem*, inv. 523.

cu sens de podgorie nouă și CZIGÁNY HEGY (Dealul Țiganilor) și el cu vij⁷²².

Felcheriu fusese înregistrat la 1720 cu un hotar împărțit în două cîmpuri, la care renunță în intervalul scurs pînă la 1770⁷²³. Situat la contactul dealului cu cîmpia, într-o zonă bine împădurită, posesiunea capitulară Felcheriu nu urmează linia generală a localităților situate pe acest domeniu de a-și organiza hotarul în sole regulate. Renunțarea s-a produs, se pare, datorită modului în care s-a mărit hotarul, care a înaintat neregulat, tentacular, în interiorul pădurii. Succesiunea planurilor (1827—1867—1890) permite urmărirea pe un interval de timp mai lung a acestui proces. La 1827 satul prezintă o vatră de tip adunat, în jurul căreia arabilele sînt cuprinse în mai multe corpuri, ca și fînătele de altfel: LA ȚARINĂ, teren sub forma unui intring în Pădurea Mare, cum am mai avut ocazia să precizăm, este ocupat deopotrivă de arabile și de fînate, ca și LA OGRĂZI, situat mai aproape de sat; LA TERTAȘ este un teren mai întins, în care pot fi individualizate locurile PLOP și RÎTU, și ele înaintînd sub forma unor golfuri în pădure, ocupate de fînate; terenul numit RÎPA este un arabil, în vreme ce locul vecin NILE (NYILE) este ocupat de fînate; LA PUSTĂ (LA PUSZTA) arabilele și fînătele convețuiesc, LA HOLDE (LA HOLGYE) este numai arabil, CÎMPU CEL MARE este ocupat de fînate și arabile; LA POIENI, un teren bine individualizat într-o pășune cu tufărișuri, are aceeași destinație; restul hotarului este ocupat de pășune dispusă în două blocuri compacte, amintind existența sistemului cu două cîmpuri, deși pe alocuri ea se insinuează de-a lungul văilor, a versanților, printre fînate și arabile. În pădure mai este identificat pe plan locul LA IZVOR⁷²⁴. Peste patru decenii, la 1867, ȚARINĂ se extinde incluzînd acum și OGREZILE; în general arabilele ca și fînătele se extind în defavoarea pășunii; apar toponime noi care denumesc arabile: CARPINI (KARPINYIE), HOLDIȚA (HOLDICZA), ȘESURA; apar locuri noi defrișate în pădure: CÎMPURILE, GORONU MARCULUI (GORON MARKULUJ)⁷²⁵. Planurile cadastrale ulterioare, în mai multe secțiuni, deci la scară mai mare, consemnează mai multe locuri în apropierea și în perimetrul pădurii: locului POIENI i se adaugă PARĂU POIENII (PARIU POENI), MEZĂRĂTOARE (MEDARATOARE), LA MORMÎNTU, VALEA TOCILILOR, VALEA VEZURISTII (VALE VEDURISTE) VALEA CEA MARE, JARTAS, un loc defrișat, după cum îi spune și numele, LA CÎMPURI, în care este de asemenea evidentă acțiunea de defrișare, LA TOCILI, aflat în aceeași situație, înaintînd serios în pădure, VALEA GUREȚULUI (VALE GURETZULUJ), VALEA DRUMULUI, PE PLUGARE⁷²⁶. *Ciheiu* consemnat cu două cîmpuri la 1720 își păstrează această împărțire la 1770⁷²⁷ dar renunță la ea pînă la 1823. Să fie de vină depopularea masivă a satului în primele decenii ale secolului al XIX-lea din cauza mării foamete și care a atras după sine reducerea terenurilor de cultură în cadrul hotarului? Indicii în acest sens ar fi extensiunea mare a terenurilor cu tufărișuri în care încep din

⁷²² *Ibidem*, inv. 163.

⁷²³ Barbu Ștefănescu, *Sistemele...*, p. 432.

⁷²⁴ F.A.S.O., fond Colecția de planuri, inv. 261.

⁷²⁵ *Ibidem*, inv. 262.

⁷²⁶ *Ibidem*, inv. 263, 264.

⁷²⁷ Barbu Ștefănescu, *Sistemele...*, p. 431.

nou să se extindă arabilele și fînațele. Satul are o vatră adunată iar pentru hotar nota caracteristică o constituie interpătrunderea arabilelor cu fînețele, cu alte terenuri cu tufărișuri, utilizate probabil ca pășune: CÎMPU PIEȚII (TÉR MEZŐ) este un cîmp, un arabil, în care pătrunde însă fînațul care acoperă locul numit FÎNTINIOR (FONTINYOR); la marginea sudică a arabilelor numite TODOLIȘTELE (TODOLITCELE) și VALEA GROPOII (VALE GROPOJ) sînt alte două fînațe, în continuarea cărora se află terenul cu tufărișuri; MIRIȘTEA VIDICANILOR (MERISGYE VIGYIKANYILOR) este un arabil delimitat într-un teren cu tufărișuri compact; un alt arabil individualizat este pe COASTA NOJORIDULUI (KOSZTA NOJORIDULUI); urmează fînațul numit RÎTU LUI CHERTEȘ, apoi CÎMPU DEII, un arabil smuls pădurii; pe DEAL (DEL) se întind terenuri mai compacte, smulse tufărișurilor sau pădurii, ocupate cu fînațe și arabile; pot fi identificate o serie de locuri de mărmi diferite, utilizate individual: LOCUL GRANULUI (LAKU GRANULUJ), arabil, LOCUL CĂTĂ SELEUȘ (LAKU KETE SZELEUS), LOCUL ONUȚOII, GROAPA GRANULUI (GROPA GRANULUJ); în altă parte a hotarului distingem: LA POIANA FLORII MOISII, apoi un loc comun pe care sînt consemnate numele ION ROBOLIȚA (ION ROBOLITZA), BRATA ION S. (BRATA JANOS SZ.), arabil, ȘILINCA SAV (SILINKA SAV), fînaț, BERIU VASALIE (BERIU VASZALIE), VELJU DE PUNȚI, VELJU CÎMPUL DE RONTĂU, arabil și fînaț, VELJU CEL SĂTESC, fînaț, la FÎNTINA SOCRII (FONTINA SOKRI) este un arabil; alte locuri la marginea pădurii sînt: POIENI, la PLOP, apoi noi locuri care amintesc punerea în valoare individuală a pămînturilor: LOCUL NEAMȚUȚOII (LAKU NYAMTZUTZOY), LOCUL JORTII (LAKU ZSORTY). Terenul în mare măsură mlăștinos a impus și o toponimie corespunzătoare: TĂU VIDICANILOR (TEÓ VIGYÍKANYILOR), FÎNTINA (DIN) RÎT (FONTYNA RIT), TĂU NUNII (TEO NUNYI), IZVORUL VELJU CEL MARE (IZVORUL CSEL MARE) FÎNTINA ROBOLIȚII (FONTINA ROBOLITZ) etc.⁷²⁸; comparînd această situație cu cea existentă în 1858 constatăm o sporire considerabilă a pămînturilor de cultură, mai ales în dauna terenurilor cu tufărișuri semnalate mai sus⁷²⁹, de fapt o repunere a acestora în cultură, astfel că planul din 1863 consemnează noua împărțire a hotarului, după reglementarea urbarială, în trei cîmpuri de arabil, la care se adaugă fînațul separat⁷³⁰, împărțire impusă mai multor sate de pe domeniul capitaler, într-o epocă în care în cele mai multe localități se renunță la sistemele cu cîmpuri regulate; tot atît de adevărat este faptul că nu avem puțința verificării tipului de asolament, a modului de rotire a celor trei cîmpuri. Sîntem în prezența sistemului clasic cu două cîmpuri cultivate și unul lăsat pentru odihnă sau locul pîrloagei este ocupat deja de plante de nutreț, menținîndu-se numai sistemul comunitar de exploatare? Este o întrebare care urmează să primească răspuns numai după o studiere temeinică și a altor categorii de documente. Planul satului *Tulca* la 1825 relevă aceeași efervescență de sporire a pămîntului de cultură; chiar dacă satul este situat în zona de cîmpie nu prezintă la acea dată o împărțire în cîmpuri regulate, vă-

⁷²⁸ F.A.S.O., *Fond Colecția de planuri*, inv. 189.

⁷²⁹ *Ibidem*, inv. 191.

⁷³⁰ *Ibidem*, inv. 192.

dind o surprinzătoare, pentru un sat de cîmpie, interpătrundere între pămînturile arabile, fînațe, pășune și pădure; are vatra mare, adunată, cu rețea stradală neregulată; lîngă vatră se întinde pășunea comună în care sînt individualizate două cînepiști; pășunea este străbătută de o vale meandrică numită TĂU PERJII (TO PERZSI); pășunea se întinde peste locurile numite: NIMAȘU LA FUNDĂTURĂ (NYMASU LA FUNDATURA), HOLOMB, LUNCA SATULUI (LUNKA SZATULUI), SMIDA, LA STUPINI (LA STUPÍNY), LA SMIDA MORII, LA NOR, ADĂPĂTOAREA POPII (ADAPATORE POPI); la limita pășunii, dar interpătrunzîndu-se puternic cu aceasta, se întinde terenul LA RÎTU BLEJEȘTIOR, în care au pămînt: HOTIE TOADER (HOTYE TOGER), LAZĂU GHIURCA (LAZO GYURKA), LAZĂU GAVRILĂ (LAZO GAVRILA), LAZĂU MOISE (LAZO MOIS) etc.; în RÎTU BARCULUI au fînațe: CODRE URS (KODRE URS), MATEAȘ GHEORGHE (MÁTYÁS GEORG), VATIȘ ION (VATYIS ON), în RÎTU LA PORICLA sînt nominalizate loturile deținute de FILIP COSTA (FILIP KOSZTA), MATEAȘ FLORE (MÁTYÁS FLORE), VIDICAN URS (VIDEKAN URS), VIDICAN IOAN (VIDIKAN IOAN), în RÎTU CEL MARE: LAZA PETRU, POPA ON, BRADU ON (BRADO ON); între RÎTU CEL MARE și RÎTU LA PORICLA apare, delimitată separat, în pășunea comună, LA CURĂȚITURA NEAMȚULUI; în interiorul pădurii, numită PĂDUREA DINTRE IERURI (SYLVA INTRA IERU DICTA) apar locuri defrișate de dimensiuni mai mici cum sînt: CÎMPU LUI MIHOC sau terenul deținut de MURGUȚ FLORE (MORGUTZ FLORE); menționăm că planul se păstrează doar parțial⁷³¹.

Ultimele localități sînt de la limita cîmpiei sau chiar din cîmpie; lipsa asolamentelor forțate, cel puțin temporar, are mai multe explicații în care modul individual de luare sau reluare în cultură a noi terenuri își are, fără îndoială, rolul său. Ele relevă și tendința generală spre individualizare a satelor, indiferent de locul unde se aflau și care ținea de progresul general al agriculturii, după cum am văzut, cazul invers de la Cihei ține, de o impunere (a cîia oară?) probabil administrativă a sistemului calcatorial dar care nu-și mai dovedește trăinicia, el dispărînd cu totul pînă la începutul secolului al XX-lea, spre deosebire de alte zone din țară unde a persistat pînă în vremuri mult mai apropiate de zilele noastre⁷³².

Față de preponderența sa la nivelul secolului al XVIII-lea, sistemul celor două cîmpuri se reduce ca pondere în favoarea celui cu trei cîmpuri dar și în favoarea sistemelor individuale. Unele sate îl păstrează însă, după cum altele păstrează doar amintirea lui, pătrunsă în toponimie (Cîmpu de Sus, Cîmpu de Jos), la Ineu de Criș, cum am mai menționat (la 1860)⁷³³ și la Josani la 1894⁷³⁴, ambele în bazinul Crișului Repede. La *Drăgănești*, sat așezat în partea centrală a depresiunii Beiușului, constatăm o continuitate îndelungată a sistemului cu două cîmpuri: la 1888 el era încă în uz, așa cum fusese și la 1720 și 1770⁷³⁵. *Șiadul*, situat la con-

⁷³¹ *Ibidem*, inv. 661.

⁷³² Ioan Luca Ciomac, *Cultivarea pămîntului în Transilvania în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. I, București, 1929, p. 321.

⁷³³ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 357.

⁷³⁴ *Ibidem*, inv. 368.

⁷³⁵ *Ibidem*, inv. 243/a; Barbu Ștefănescu, *Sistemele...*, p. 427.

tactul cîmpiei înalte a Crișurilor cu dealurile vestice oferă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea imaginea unui sat cu hotarul împărțit în două cîmpuri de arabil, cu finaț separat. Planul comun al satului și al localității vecine, Rogoz de Beliu, din 1866 consemnează pentru Șiad locuri perechi de tipul: RÎTU DE SUS, RÎTU DE JOS, DEALU DE SUS (GYALU DE SZUSZ), DEALU DE JOS (GYALU DE ZSOSZ), alături de alte terenuri: DEALU BISERICII (GYALU BESZERICZI), DEALU SFĂȘEȘTILOR (GYALU SZFASEESCSILOR), SURANA (SZURANA), TĂSIGU, OGRADA ARISTIE, un loc separat în pășune, MEZĂRĂTOARE, un loc lotizat, delimitat în pășune⁷³⁶; cinci ani mai târziu, planul nou consemnează hotarul împărțit în trei cîmpuri, două de arabil și unul de finaț, după cum ierese din cartea funduară ce însoțește planul cadastral. Să exemplificăm modul de distribuire a pămîntului deținut de cîțiva locuitori:

Nr. crt.	Numele locuitorului	Mărimea sesiei	Intravilan (holda de 1 100 st.p.)	Arabil (holda de 1 100 st.p.)	Finaț (holda de 1 100 st.p.)	Total
1.	GOIA BLAGA	2/16				
	— intravilan		834			
	— calcatura I			2 holde și 349 st. p.		
	— calcatura II				4 holde și 20 st. p.	
	— calcatura III			6 holde și 370 st. p.		
	— total		834	8 holde și 719 st. p.	4 holde și 20 st. p.	13 holde 473 st. p.
2.	COTUNA IUON	2/16				
	— intravilan		694			
	— calcatura I			2 311		
	— calcatura II			1 515	1 514	
	— calcatura III		694	3 826	1 514	5 934
	— total					
3.	PINȚA PETRU	2/16				
	— intravilan		808			
	— calcatura I			1 193		
	— calcatura II			3 680	2 487	
	— calcatura III		808	4 873	2 487	71 068
	— total					
4.	COTUNA PETRU	2/16				
	— intravilan		394			
	— calcatura I			2 144		
	— calcatura II			5 821	3 677	
	— calcatura III		394	7 969	3 677	14 936
	— total					
5.	COTUNA FLORE	2/16				
	— intravilan		631			
	— calcatura I			1 157		
	— calcatura II			4 561	3 407	
	— calcatura III		631	5 718	3 407	9 658
	— total					

⁷³⁶ F.A.S.O., fond Colecția de planuri, inv. 596, 597.

Credem că cele cinci exemple sînt suficiente pentru a ne da seama că ne aflăm în prezența unui sistem cu două cîmpuri, dar spre deosebire de sistemele calcatoriale din secolul anterior sau de la începutul secolului al XIX-lea, în care constatăm suprafețele egale la mărimea de sesie egală, acum aflăm suprafețe diferite atît în ceea ce privește totalul pămîntului deținut (13 493, 5 934, 7 1068, 14 936, 9 658 holde) cît și în ceea ce privește distribuirea în cele două cîmpuri de arabil și în finaț, precum și mărimea diferită a suprafețelor deținute de aceeași persoană în cele două cîmpuri de arabil. Nu mai sîntem în prezența sistemului cu două cîmpuri cu care sîntem obișnuiți, în care hotarul era separat în două prin gardul țarinii, fiecare locuitor trebuind să aibă în fiecare din cele două părți atît pămînt arabil cît și finaț. Separarea finațului într-un „întorcător” separat permite utilizarea sa cu această destinație în fiecare an. O situație similară întîlnim la *Tăgădău* în 1859, și el o fostă posesiune a Episcopiei romano-catolice ca și *Șiadul*⁷³⁷. Revenind la planul *Șiadului* trebuie să mai precizăm faptul că nu cunoaștem ritmul rotirii celor două cîmpuri de arabil și că în afara pămînturilor cuprinse în cele două cîmpuri amintite se mai păstrează încă trei locuri cu pămînturi țărănești, delimitate în cadrul pămînturilor domeniiale: OGRADA, OGRADA ARISTIE, MEZĂTOARE (MEZETORE)⁷³⁸.

În urma acțiunilor de delimitare și comasare a proprietăților, terenurile domeniiale sînt reorganizate cel mai adesea separat, în cîmpuri regulate, de obicei în trei cîmpuri, dar acolo unde aceste terenuri sînt mai reduse ca suprafață, în două cîmpuri. Așa este cazul pămînturilor capitulare de la *Petid*, reorganizate la 1901—1903 în două fordulauă, despărțite de drumul Beiușului; sînt probabil terenurile pe care Capitlul le deținuse în prediul NAGY LAKATYA, consemnat ca pămînt alodial la 1858, exceptînd trei locuri: LUNCA (LUNKA), ZĂCĂTOARE (ZEKETORE) și KIS LAKATYA, care formează un întîrind în cadrul prediului amintit al pămînturilor țărănești, care se mai întînd în jurul vetrei alungite a satului peste OGREGILE, ȚARINA, CETĂȚAU (CSETACAU), TELEK (TELEK), MĂLĂIȘTE, PUSTA (PUSZTA), CĂRBUNĂRIȘTE, TUFAR, MARINEASCA⁷³⁹. Pentru *Husasău de Tinca*, acreditat la 1720 cu două cîmpuri, nu putem preciza cît s-a păstrat în timp această împărțire a cărei amintire este încă vie pe planul din 1865 care consemnează dublete ale părților de hotar: RÎTU DE SUS, RÎTU DE JOS, situate de o parte și de alta a vetrei satului, DELNIȚELE DE SUS și DELNIȚELE DE JOS, alături de alte locuri precum BURGUDIE, GORONIȘTE (GORONYISTYE), CÎMPU BOILOR, COLȚIU (KOLTYO)⁷⁴⁰. Cîmpu Boilor duce cu gîndul la situația întîlnită de noi în satul Ferigi din Pădurenii Hunedoarei, unde într-un hotar cu două cîmpuri există, separat, un „cîmp” al boilor, în care se pășunau boii, mai bine, pentru a putea face față eforturilor prelungite din timpul muncilor agricole de vîrf.

La începutul secolului al XIX-lea și alte multe sate au hotarul împărțit în două cîmpuri, unele păstrînd această împărțire și ulterior, altele, dimpotrivă, trecînd la alte sisteme. Planurile posesiunilor capitulare,

⁷³⁷ *Ibidem*, inv. 626.

⁷³⁸ *Ibidem*, inv. 598.

⁷³⁹ *Ibidem*, inv. 496, 497, 498.

⁷⁴⁰ *Ibidem*, inv. 340.

mai detaliate, mai des repetate pentru aceeași localitate, dau amănunte semnificative în ceea ce privește modul de funcționare a sistemului cu două cîmpuri. Succesiunea planurilor localității Csökmő la 1802, 1810, 1817, adevărește continuitatea sistemului de cultură cu două cîmpuri, în care există locuri separate pentru cînepă, în care locuitorii dețin suprafețe de 1/8 holde, 2/8 holde (cei mai mulți) și 4/8 holde. Fînațele și terenurile cu varză și ele separate, sînt plasate în jurul mlaștinilor și pe grîndurile din cadrul acestora; tocmai terenul mlaștinos limitează arabilul în cadrul hotarului, suprafața sa restrînsă pretîndu-se doar la o împărțire în două cîmpuri⁷⁴¹. Situația este întrucîtva asemănătoare și pentru satul *Girișul de Criș* în ultimile decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Planul din 1782, realizat în vederea întocmirii unui proiect de corectare (regularizare) a cursului Crișului Repede în perimetrul localităților Giriș, Toboliu și Tărian, consemnează o vatră în care pot fi identificate 110 intravilane ocupate, la care se adaugă și intravilane rămase neocupate („intravillana relictă”); spre vest vatra se continuă, în malul Crișului Repede, cu două terenuri de varză („cauleta comunitatis.”); în răsăritul ca și în apusul vetrei sînt pășuni, în est o pășune mai întinsă include un teren cultivat numit CHICED (KICSED), deținut de locuitorii din Toboliu (terrenum V. Gyaniense KICSED), situat chiar pe drumul ce leagă Toboliu de Oradea; în vestul vetrei se află „Pascuum pertinens ad Educillum Domini”, în est-nord-est sînt situate arabilele, cele două cîmpuri de arabile, divizate în mai multe loturi decît numărul intravilanelor ocupate, la care se adaugă pămînturile „remanențiale”, nelotizate; în vest, în continuarea pășunii amintite și în nord-vest se întind terenuri mlaștinoase, de-a lungul celor două brațe ale Crișului, pe care geometru nota „vitiosa eruptio veno Beger”, pe unul, „Christus velor”, pe celălalt; extremitatea nord-vestică a hotarului este mai compactă în stînga Crișului și este consemnată sub denumirea de GYARAND, ocupată de fînațe; fînațe mai sînt, dispersate în interiorul pădurii de luncă, mlaștinoasă, dintre cele două brațe amintite; pe unul din cele două brațe ale Crișului este consemnată o „molla”; tocmai acest teren dintre ape este vizat în principal de regularizare⁷⁴². Planul întocmit peste patru decenii, la 1822, vine să adauge cîteva elemente noi: în afara celor două călcături de arabil mai apare și cel deținut individual de parohii sau de țărani; este consemnată apoi o cînepiște în apropierea pămînturilor cu varză; pe lîngă moara de apă funcționează în sat o „molla sikator”; în vatră apare individualizată școala greco-catolică, precum și ulițele principale: Ulița Mare, Ulița Școlii, Ulița Morii; planul consemnează nominal pe țărani care dețin terenuri cu cînepă și varză în afara celor comune; la fel cum locuitorii satului vecin, Toboliu dețin un teren în hotarul Girișului, tot așa și cei din Giriș dețin arabile în hotarul Toboliului, consemnate cu suprafețele lor; au de asemenea fînațe la Tărian; între aceștia: TORJA PETRU senior (Öreg TORZSA PÉTER), MICLUȘIȚA PETRU (MIKLUSITZA PÉTER), MICLUȘIȚA GHEORGHE (MIKLUSITZA GERGELY), TORJA PETRU junior (ifj. TORZSA PÉTER), TORJA ILIE junior (ifj. TORZSA ILLÉS), FILIP FLOREA (FILIP FLORA)⁷⁴³,

⁷⁴¹ *Ibidem*, inv. 216, 217, 218, 219.

⁷⁴² *Ibidem*, inv. 298.

⁷⁴³ *Ibidem*, inv. 299.

și acesta în ciuda terenurilor schimbate între cele două sate cu câțiva ani înainte (în 1817)⁷⁴⁴. Un plan din 1849 al pământurilor remanentiale de la Giriș consemna împărțirea unei părți a acestui între țărani⁷⁴⁵. Fenomenele semnalate, de drenare și regularizare a terenurilor mlăștinoase din lunca Crișului ca și lărgirea pământurilor cultivate în detrimentul așa-ziselor pământuri „remanentiale“ au făcut posibilă noua împărțire și reorganizare a hotarului din 1858, în care, în locul celor două cîmpuri de arabil, apar consemnate 3 cîmpuri situate în nord-estul satului pe un teren arabil compact; în cele trei cîmpuri au terenuri de cultură toate cele 172 de familii pe care le avea acum satul (după numărul intravilanelor ocupate); aceeași extensiune, poate mai accentuată o constatăm în cazul cîmpurilor de varză, ce profită de pe urma regularizării Crișului și a căror producție crease renumele localității încă în secolul trecut; pășunea este acum doar în nord-nord-vestul vetrei, în fosta pășune fiind delimitate cînepiștile. Finațul se întinde în continuare pe DIARAND (GYARAND) dar mai ales în ostrovul întins între cele două brațe ale Crișului, în locurile numite IERUGA POPII (JERUGA POPÎ), BEDERAȘ (BEGYERAS), CERPEȘ (CSEREPES), CALEA MORII (CALE MORI)⁷⁴⁶. Creșterea suprafeței pământului, adăugată calității sale (fertilitatea ridicată a terenurilor de luncă), justifică trecerea spre un sistem superior, cel cu trei cîmpuri, care, chiar dacă la nivelul secolului al XIX-lea era depășit, față de cel existent anterior, reprezenta un mare pas înainte spre intensificarea agriculturii⁷⁴⁷. O situație asemănătoare consemnează planurile pentru satul vecin, posesiunea capitulară *Toboliu*: sat cu vatră adunată, cu două calcaturi, cu „falcastra urbarialia“ separată, cu o „canabetum urbarialia“ separată de „canabetum allodialia“ cum apar în 1831; pe planul întocmit în anul următor în cadrul pășunii este consemnat un „Majorság krumpliföld“. Un plan din 1867 este ulterior reglementării urbariale și consemnează: CURĂȚIȘTE, LUCERNAȘ, RÎTU BICHII (BIKA RÉT), POSTE GAT; s-a renunțat se pare, în cadrul pământurilor urbariale, la împărțirea în cîmpuri, în vreme ce pământurile capitulare separate au fost organizate în trei cîmpuri⁷⁴⁸. Planurile din 1810 și 1830 consemnează pentru localitatea *Nagy Harsány*, aparținătoare capitlului orădean, aceeași împărțire a hotarului în două cîmpuri. Dispunerea terenurilor față de vatră ar fi următoarea: în sud pășunea comunală, întinsă peste grinduri dar și peste locuri mlăștinoase, în care este delimitat, în partea mai înaltă, PRATA COMUNITATIS și trei „cauletum“, în suprafață de $14 \frac{15}{16}$ iugăre, $35 \frac{2}{16}$ iugăre și respectiv $2 \frac{11}{16}$ iugăre; pășunea pătrunde tentacular între arabilele celor două calcaturi; „calcatura prima“ este formată din opt arabile compacte, separate între ele de porțiuni mlăștinoase, neluate în cultură, utilizate probabil drept finațe; în extremitatea sudică a calcaturii I este

⁷⁴⁴ *Ibidem*, inv. 650.

⁷⁴⁵ *Ibidem*, inv. 301.

⁷⁴⁶ *Ibidem*, inv. 302.

⁷⁴⁷ A. Birnie, *Histoire economique de l'Europe, 1760—1932*, Payot, Paris, 1932, p. 331.

⁷⁴⁸ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 651—655.

delimitat un fînaț și un „canabetum“ de 52 $\frac{12}{16}$; „calcatura secunda“ $\frac{12}{16}$ este formată din mai multe corpuri de arabile de mărimi diferite, situate pe grinduri, între care pătrunde tentacular pășunea; în ambele calcaturi, alături de pămînturile țărănești sînt consemnate „terra spanalis“, „notarius“, „comunitus“ precum și pămînturi remanențiale⁷⁴⁹. Ianoșda oferă o altă explicație a păstrării sistemului cu două cîmpuri în cadrul economiei țărănești în ultimile două decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea: pămînturi urbariale reduse și interpătrunderea lor cu cele deținute de mai mulți stăpîni. Planul din 1781 de delimitare a pămînturilor alodiale deținute de Episcopia romano-catolică de Oradea de cele deținute de un proprietar laic, oferă imaginea unei vetre neregulate în jurul văii ce trăbate satul; în imediata apropiere a satului, în stînga drumului spre Oradea se află un „granarium domini“, de dimensiuni mari, situat în „pars episcopalis“, separată de „pars Beötyana“; partea episcopală se compune din cinci alodii, lotizate, cu o suprafață totală de 4 063 cîbre⁷⁵⁰; din planul posesiunii de la 1820 se păstrează numai un fragment pe care apare terenul numit LUNCA LUI FANCO (LUNKA LUJ FANKO)⁷⁵¹; din 1850 se păstrează planul unei părți de hotar, în principal cel al cîmpului nordic (Calcatura septentrionalis); este evident același fenomen de interpătrundere a pămînturilor urbariale cu cele alodiale; de fapt întocmirea sa de către administrația economică a episcopiei are tocmai rolul de a apăra interesele episcopale în cadrul acestei confluențe de interese; un plan separat delimitează pămînturile alodiale episcopale în „calcarura meridionalis“, calculîndu-li-se totodată suprafața⁷⁵²; doi ani mai tîrziu, la 1832, este datată schița posesiunilor alodiale deținute în hotarul Ianoșdei de către Blaskovitz Bartolomeu care cuprindea locurile: SĂRĂTURA (SZERATURA), MĂSUȚA (MASZUTZA), TOBLADE (TOBLAGYE), CORNET (KORNYET), TELECHUI MIC (KIS TELEK)⁷⁵³; peste alți trei ani, în 1835, cei doi stăpîni alodiali procedează la un schimb de pămînturi consemnat pe un plan special⁷⁵⁴. Planul din 1860 consemnează, acum bine delimitate, pămînturile țărănești de cele deținute de Episcopia romano-catolică de Oradea, de cele aparținătoare lui Blaskovitz și ale altui proprietar, Huszár Béla⁷⁵⁵. Nu limite naturale sau suprafața redusă a arabilelor sînt factorii restrictivi în adoptarea unui sistem superior în cazul de față ci mulțimea alodiiilor, întinderea mare a acestora, interpătrunderea lor cu pămînturile țărănești.

Am analizat deci hotarele mai multor sate care păstrează pentru perioade variabile de timp o împărțire a arabilelor în două cîmpuri, uneori pînă la începutul secolului al XX-lea. Unele dintre ele păstrează această împărțire pe lungi perioade de timp, de la începutul secolului al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XX-lea; pentru alte localități el reprezintă, după cum am văzut, doar soluții temporare, cedînd la un moment dat

⁷⁴⁹ *Ibidem*, inv. 319.

⁷⁵⁰ *Ibidem*, inv. 342/a.

⁷⁵¹ *Ibidem*, inv. 343.

⁷⁵² *Ibidem*, inv. 344, 345.

⁷⁵³ *Ibidem*, inv. 348.

⁷⁵⁴ *Ibidem*, inv. 349.

⁷⁵⁵ *Ibidem*, inv. 351.

locul unor sisteme superioare; există și un curs firesc în evoluția modului de organizare a pământurilor în cadrul acestui sistem; de la sistemul clasic cu două jumătăți de hotar alternante ca arabil-finațe și pășune, încă din secolul al XVIII-lea se constatase, pentru satele bihorene, existența unor finațe și pășuni cu caracter permanent care nu intră în sistemul de rotație a cîmpurilor, a părților de hotar, rotație care se reduce astfel doar la arabilele dedicate mării culturi, pentru că tot un caracter permanent au și arabilele cultivate cu cînepă, varză și uneori cartofi⁷⁵⁶. Ies astfel din mișcarea celor doi timpi terenurile care nu necesită în mod constant gunoie sau a căror gunoie se poate face ușor prin pășunat (cazul finațelor) sau terenuri, reduse ca suprafață, care se gunoiesc anual (cînepiștile, cromptiștile, curechiștile). În general rotația este anuală. Apariția și extinderea asolamentelor superioare au redus numărul localităților care practică sistemul celor două cîmpuri dar nu a dus la dispariția sa, el persistînd, alături de alte sisteme care l-au precedat sau care i-au urmat pe calea evoluției tehnice, pînă tîrziu în secolul al XX-lea. A rămas în permanență sistemul „pămînturilor cu o fertilitate medie“, după expresia unui istoric francez⁷⁵⁷ iar cînd se aplică pămînturilor cu o calitate superioară este utilizat acolo unde arabilul este redus ca suprafață; curios este faptul că nu renunță la el pentru organizarea unor pămînturi cultivate în regie proprie nici mării proprietari eclesiastici din vestul României, ne referim în primul rînd la Episcopia romano-catolică de Oradea și la Capitlu Episcopiei romano-catolice de Oradea, promotoare de mult timp a reorganizării multor alodii în ferme moderne. După delimitarea și comasarea proprietăților, terenurile aloidale mai reduse ca suprafață sau mai slabe sînt împărțite în cîte două cîmpuri după cum am putut constata; nici în acest caz nu știm dacă această împărțire mai păstrează rotația clasică: teren cultivat — pîrloagă. Oricum ponderea sa în perioada în care ne aflăm s-a redus simțitor față de preponderența constatată pentru secolele anterioare. O altă caracteristică, valabilă de fapt pentru toate sistemele cu sole regulate, este faptul că în afara cîmpurilor cu rotire regulată, la nivel comunitar există adesea și pămînturi mai reduse ca suprafață, dispersate în hotar care scapă regulilor drasdice ale cutumelor comunitare. În zonele noastre sistemele cu asolament forțat de tip occidental se dovedesc mai maleabile.

Pe parcursul paginilor anterioare remarcam ca un fenomen mai general creșterea suprafețelor de pămînt organizat după sistemul cu trei cîmpuri, fenomen sesizat atît pentru zona noastră de referință⁷⁵⁸ cît și pentru alte regiuni învecinate⁷⁵⁹. Încercînd o repartizare pe domenii a satelor cu hotarele împărțite în acest sistem, a prediilor și a altor pămînturi aloidale, constatăm preponderența lor în cadrul posesiunilor capitulare; urmează apoi numeric localitățile aparținătoare Episcopiei romano-catolice și doar sporadic, pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea și alte localități.

Să luăm cîteva exemple:

Satul *Alparea*, posesiune capitulară, la 1824 apare cu hotarul împărțit în două fordulauă: *Volfi forduló* și *ugar forduló*, situate în vestul și

⁷⁵⁶ Barbu Ștefănescu, *Sistemele* ..., p. 398—403.

⁷⁵⁷ *Ibidem*, p. 398.

⁷⁵⁸ Veronica Covaci, *Relațiile agrare* ..., p. 156.

⁷⁵⁹ *A Magyar paraszti* ..., p. 30.

nord-vestul vetrei, dintre care primul este un pământ domenial, aparținând prediului Volf, celălalt fiind pământ urbanial; cînepiștea este separată; în sudul vetrei se întinde un teren numit DELNIȚE, pășune cu tufărișuri (să fie oare locul peste care s-a întins la 1720 al 3-lea cîmp?); în est, CÎMPUL LUNG este o pășune separată ca și PĂRĂU CARBUNIȘTE; în sud-estul vetrei se întind mai multe fînațe compacte; în sud este VALEA URSULUI (VALE URSZULUJ) și mari porțiuni de terenuri cu tufărișuri; la distanță mai mare de sat apar mici terenuri delimitate în pădure și în pășunea cu tufărișuri; în pădurea domenială, la limita pășunii comune apare un fînaț redus ca suprafață, format din trei părți, între care două ale lui URDE MIRON și BODE SIMION (BOGYE SIMON), precum și altele izolate, ale lui NEGRĂU SIMION (NYEGRO SIMON) și URDE IOAN (URDE JÁNOS)⁷⁶⁰. La 1866 planul cadastral al localității consemnează o nouă reîmpărțire a hotarului, într-un sistem cu trei cîmpuri: VOLFI I FORDULÓ, devenit prin delimitarea proprietăților pământ țărănesc, CZARINA II FORDULÓ și KÉRI DOMB III FORDULÓ; cînepiștea se menține pe același loc ca și în urmă cu patru decenii. La 1890 apar delimitate terenurile sătești de cele alodiale: arabilul rămîne al satului, capitlului revenindu-i cea mai mare parte a pădurii din hotar⁷⁶¹. În cazul satului *Sintelec*, cu hotarul situat pe versanții Dealurilor Tășadului întîlnim o evoluție sinuoasă a organizării hotarului. Pomenit la 1720 cu două cîmpuri, peste mai bine de un secol, planul din 1826, oferă imaginea unui sat cu o vatră alungită de-a lungul drumului, cu o rețea stradală neregulată, în continuarea căreia se întinde pășunea comună; valea ce străbate hotarul este însoțită de un fînaț compact, după care CRUCEA FETII (CRUCSE FETY) este un arabil, SUPTE (SZUPTYE) un fînaț ca și PUSTA (PUSZTA); cu locul numit LA PIATRĂ (LA PTYATRA), ocupat de un arabil, înaintăm în pădurea domenială, unde mai apar defrișate și alte locuri: LA LINTIȘ (LA LYINTYIS), folosit ca arabil și fînaț, RÎTU MARE arabil, LA VALEA MĂTIULESEI (LA VALE MATYIÜLESZ), arabil⁷⁶². Amintirea celor două cîmpuri este dată de cele două OGRAZI situate de o parte și de alta a vetrei; înaintarea terenului în dauna pădurii, creșterea acestuia ca suprafață, a condus probabil la renunțarea la sistemul calcatorial. Măsurile de separare și comasare a proprietăților de la mijlocul secolului atrag după sine, ca pentru majoritatea fostelor posesiuni capitulare, împărțirea arabilului în trei cîmpuri; acest lucru este posibil și prin terminarea lucrărilor de defrișare în sectorul forestier în care începuseră anterior. Lîngă vatră se află cele trei sectoare ale cînepiștilor, primul despărțit de celelalte două printr-un fînaț; tot în apropierea vetrei, de o parte și de alta a sa, se întind cele două părți ale calcaturii I, peste OGRĂZILE și VALEA VEREȘ; delimitată de calcatura I printr-o pășune, calcatura a II-a se întinde peste VALEA TĂȘADULUI (VALE TASADULUJ) și RÎTU MARE; calcatura a III-a cuprinde terenul VALEA PIETRII (VALE PIATRA); se remarcă integrarea în cele trei cîmpuri a terenurilor defrișate; fînațul de bază al satului rămîne cel din PUSTA; mici porțiuni de fînaț mai apar individualizate în pășunea comună, situată în partea hotarului dinspre Hi-

⁷⁶⁰ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 50.

⁷⁶¹ *Ibidem*, inv. 52, 52.

⁷⁶² *Ibidem*, inv. 370.

dișel⁷⁶³. Prin reglementarea urbarială în proprietatea Capitlului rămăsese pădurea din hotarele Sintelecului, formată, după un plan din 1888, din mai multe părți: FĂURIȘTE (FAURISTYE) este una din ele în care au fost defrișate locurile numite: RÎTU ONII, CÎMPU CIOREILOR, CÎMPU ALB, SENTEȘ (SZENTES), cu fînațe; DÎMBU LOCULUI (DIMBU LAKULUJ) este o altă parte a pădurii; alta poartă numele de CORNET (KORNYET), care la rîndul său apare împărțită în sectoare (de exploatare probabil), separate între ele de mai multe „linii”: LINIA DEALULUI (LENEA DJALULUI), LINIA DE LA DEAL LA PUSTA (LENEA DE LA DJAL LA PUSZTA), LINIA TAURILOR (LENEA TAURILOR); un alt sector se întinde peste mai multe locuri: VALEA BOITOR (VALE BOJTOR), LA PĂRĂU (LA PARU), LA TAUR, un fînaț, VALEA ȚUNȚAȘ (VALE CZUNCZAS), PUSTA, VALEA LUI RACOȘ (VALE RAKOS), VALEA CEA MARE (VALE CSA MAR), LA FÎNTÎNA (LA FONTENA), COASTA BISERICII (COSTA BESZERICI); al treilea mare sector al pădurii este PĂDUREA MARE (NAGY ERDŐ) și ea divizată în loturi de LINIA GORUNULUI (LENEA GORUNULUI), LINIA PIETRICELII (LENEA PLYTRICELLI), LINIA PIETRII (LENEA PLYTRI), LINIA CAMENIȚA (LENEA KAMENICZA); locuri identificate în această pădure: VALEA ȘOVARULUI (VALE SOVARULUJ), CAMENIȚA DOMIANII (KAMENICZA DOMJANI), ȚINGA (CZINGA), FÎNTÎNA (FONTINA), COASTA IZVORULUI (COSZTA IZVORULUI), CAMENIȚA MESAROȘULUI (KAMENICZA MÉSÁROSULUI), PIATRA, CAMENIȚA ȘURII (KAMENICZA SURI), GRUET (GRUECZ), VALEA PEȘTERII (VALE PYESTYERI), TIEȘ (TYES), VALEA SĂRANDULUI (VALEA SZARAND)⁷⁶⁴. Un caz tipic de reîmpărțire a hotarului în urma reglementării urbariale prezintă satul *Boiș*. La începutul secolului (1808) oferea imaginea tipică a unui sat cu două cîmpuri: calcatura I ocupa un arabil situat în nord-estul hotarului despărțit de vatră prin pășunea comună; de calcatura a II-a este despărțită de drumul ce duce de la Oradea la Bedeu; este împărțită în 11 cvartale, separate între ele prin șanțuri; calcatura a II-a este situată în nordul vetrei, separată de aceasta tot prin pășunea comună și divizată tot în 11 cvartale; cea mai mare parte a fînațului este situat în sudul localității, în imediata apropiere a vetrei; fînațe mai mici sînt și la extremitatea nordică a hotarului, în continuarea calculaturii a II-a; ca și calcaturile de arabil, fînațul este împărțit în 11 cvartale; în afara acestora, în apropierea satului, în cadrul pășunii, sînt delimitate un „falcastrum communitatis” și un „falcastrum comercialis”; pășunea sătească este în parte mlăștinoasă; satul are o cînepiște mare, în sudul vetrei, în imediata ei apropiere, împărțită la rîndul ei în opt cvartale; mai există apoi trei terenuri cu varză și un „ager cauponis”; în toate aceste terenuri, precum și în intravilan găsim și pămînturi alodiale: în intravilan $4\frac{5}{8}$ iugăre, în calcatura I-a $11\frac{3}{8}$ iugăre ($1\frac{6}{8}$ iugăre în cvartalul X, $9\frac{6}{8}$ în cvartalul XI); există apoi așa-numitele „declivitates” în suprafață totală de $28\frac{15}{16}$ iugăre; în calcatura a II-a arabile alodiale în supra-

⁷⁶³ *Ibidem*, inv. 571.

⁷⁶⁴ *Ibidem*, inv. 572.

față de $3\frac{1}{8}$ iugăre există în: cvartalul IX $\frac{7}{8}$ iugăre, în cvartalul X 1 iugăr, în cvartalul XI $1\frac{2}{8}$ iugăre; în aceeași calcatură „declivitates“ sînt $1\frac{14}{16}$ iugăre; este precizată și ordinea de rotire a cîmpurilor: calcatura I-a este „agri et declivitates“ în anii 1809, 1811, 1813 etc., în timp ce calcatura a II-a are această calitate în 1810, 1912, 1914 etc.; fînațele, cînepiștea și curetiștile nu țin seama de această rotire; un capitol separat al casetei planului este dedicat pentru „tenuta communia“ formată din „antiquum exclusa sectione XI calcatura prima“ — $601\frac{2}{8}$; „plaga HAMOK dicta in locum sectioni XI combiata“ — $75\frac{4}{8}$ iugăre și „declivitas inter plagam HAMOK et limites artandiensis“ — $119\frac{3}{8}$, în total $796\frac{1}{8}$; acestora li se adaugă „cameterium“ cu o suprafață de $4\frac{6}{8}$ iugăre și „plateea“ cu $18\frac{5}{8}$ iugăre, în total deci $819\frac{4}{8}$ iugăre; o „recapitulatio“ consemnează pentru hotarul posesiunii Borș: „tenuta colonicalia“ $1.509\frac{11}{16}$ iugăre, „terrae dominales“: $148\frac{17}{64}$ iugăre, „tenuta communia“: $819\frac{4}{8}$ iugăre; „summa totis terreni“: $2.477\frac{29}{64}$ iugăre (exceptînd fînațul care este măsurat în iugăre de 1.200 st.p., terenurile urbariale sînt date în iugăre de 1.100 st.p.)⁷⁶⁵. Această situație se păstrează pînă în anul 1857, singura mutație fiind separarea prin garduri a trei locuri, unul existent și anterior, probabil o vie, celelalte fiind însă noi, toate în pășune, precum și restrîngerea bălții, posibilă în urma unor lucrări de desecare⁷⁶⁶. O ciornă datată în 1858 este un proiect de reorganizare a pămînturilor localității, separate în urma reglementării urbariale; în același an acest proiect a fost transpus în practică, după cum demonstrează noul plan cadastral al satului; hotarul Borșului se reduce mult în partea sa dinspre Sîntion; pentru înființarea celei de-a treia calcaturi a satului s-a extins arabilul în dauna pășunii, în intrîndul dintre cele două calcaturi existente anterior, operațiune prin care pășunea se reduce simțitor, după un fenomen mai larg în această perioadă, cu repercusiuni negative asupra raportului dintre cultura pămîntului și creșterea animalelor⁷⁶⁷. Să rămînem în apropierea Oradiei, într-un sat de podgorie, la *Uileacu de Munte*, pentru a consemna la 1830 un sistem de agricultură cu trei cîmpuri, în ciuda suprafețelor mari ocupate cu vii; dintre cele trei calcaturi de arabil, doar calcatura I-a este compactă, celelalte două compunîndu-se din mai multe corpuri⁷⁶⁸.

⁷⁶⁵ *Ibidem*, inv. 126.

⁷⁶⁶ *Ibidem*, inv. 128.

⁷⁶⁷ Gyula Benda, *op. cit.*, p. 190.

⁷⁶⁸ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 678.

Coborînd spre sud ajungem în zona întinselor și importantelor posesiuni capitulare din zona Salontei: Berechiu, Bicaciu, Roit, Miersig, Siti-telec, pentru care s-au păstrat mai multe planuri bogate în informație.

Pentru *Berechiu* de pildă, planurile se succed în intervale variabile de timp pe o perioadă de aproape un secol. Planul din 1794 întocmit pe baza măsurătorilor întreprinse în 1793/1794 înfățișează un sat adunat în care sînt consemnați 53 locuitori la care se adaugă „popa localis” și 5 „fundus desertus”; toți locuitorii, exceptînd preotul, posesori a cîte 2/8 de sesie, au ca suprafață totală (intravilan, pămînt în cele trei calcaturi și în fînă) $9\frac{3}{4}$ iugăre; dacă această suprafață totală este egală, diferă în

schimb distribuirea pămîntului în cadrul intravilanului și fînăului, care se compensează reciproc, în vreme ce arabilele sînt întotdeauna egale în cadrul celor trei calcaturi în care este împărțit pămîntul din această categorie; preotul cu 4/8 de sesie deține o suprafață totală de 19 iugăre; dacă intravilanul este destul de redus, în cele trei calcaturi suprafețele sînt duble față de cele ale țăranilor în calcatura I și II și chiar mai mult decît duble în calcatura a III-a și în fînă. Să analizăm mai în detaliu distribuirea pămîntului în cadrul hotarului, pe categorii de terenuri, pe baza planului cadastral din 1809 realizat și el pe baza măsurătorilor ce au urmat reglementării urbariale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cea din 1793/1794. Arabilul este distribuit, după cum am văzut, în trei calcaturi, deși este consemnată și o „calcatura quatra” dar numai în stadiul de proiect. Calcatura I, cu o suprafață totală de $260\frac{3}{4}$ iugăre,

din care este lotizată o suprafață de $121\frac{2}{4}$ iugăre, este împărțită în 5 sec-toare, din care doar două sînt împărțite țăranilor, în loturi egale de cîte $2\frac{1}{4}$ iugăre (preotul are $4\frac{2}{4}$ iugăre); calcatura a II-a, cu suprafață totală

de $373\frac{1}{4}$ iugăre, dispusă în 4 sectoare, din care 3 lotizate ($121\frac{2}{4}$ iugăre), cel de-al patrulea, cel mai mare, este neîmpărțit; mărimea loturilor țăra-nești este egală cu cele din calcatura I-a, același lucru constatîndu-se și în cazul pămîntului deținut de preot; calcatura a III-a este mai redusă ca suprafață: $201\frac{1}{4}$ iugăre, din care sînt lotizate $108\frac{2}{4}$ iugăre, celelalte

91 iugăre constituind pămînturi remanențiale; suprafața unui lot țăra-nesc este de 2 iugăre, al preotului de $4\frac{1}{4}$ iugăre; spre deosebire de pri-mele două calcaturi, cea de-a treia se compune din două părți inegale ca mărime: partea mai mică este lotizată în totalitate, partea mai mare, divizată în 8 sectoare, din care patru sînt lotizate total și încă unul parțial; pentru cea de-a patra calcatură, proiectată probabil în pămînturile alodiale, suprafața totală urma să fie de 235 iugăre. În afara calcaturilor țăranii mai dețin arabil în cînepiștea satului care însumează 12 iugăre. Urmărind distribuirea arabilelor constatăm că în hotarul posesiunii ță-ranii folosesc mai puțin de jumătate din arabilele existente: $351\frac{2}{4}$ iugăre

(fără cînepiște), față de $477\frac{2}{4}$ iugăre rămase necultivate, consecința unei

depopulări accentuate la începutul secolului al XIX-lea. Finațul are suprafața totală de $238 \frac{1}{4}$ iugăre, din care împărțite țăranilor $132 \frac{3}{4}$ și 105 iugăre remanențiale; spre deosebire de distribuția arabilelor în cazul finațului se constată diferențieri, limitele între care variază loturile țăranesți fiind între $1 \frac{2}{4}$ și 3 iugăre în cadrul celor cu $2/8$ de sesie; pășunea are o suprafață de $452 \frac{2}{4}$ iugăre la care se adaugă 232 iugăre de „arundinetum et carricetum”. Pentru o mai bună ilustrare a modului de distribuire a pământurilor în cadrul hotarului dăm în continuare tabelul nominal consemnat pe planul din 1809⁷⁶⁹.

Sub noo in mappa	NOMINA COLONORUM	Quantitatis sessionis	Habet terras					In summa
			In intravilana	In calcatura a I-a	In calcatura a II-a	In calcatura a III-a	In falcastra	
			M.P.	Iugera	Iugera	Iugera	Iugera	
0	1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Fundus desertus	—	$1^3/4$	—	—	—	—	
2.	BUTCA TOADER (BUTKA TOAGYER)	$2/8$	$1^2/4$	$2^1/4$	$2^1/4$	2	$2^2/4$	$9^2/4$
3.	SIM CRĂCIUN (SZIM KRATSON)	”	$2^2/4$	”	”	”	2	”
4.	HOTIE TOMA (HOTYE TAMAS)	”	$1^3/4$	”	”	”	$2^2/4$	”
5.	BUTCA IOAN (BOTCA IOAN)	”	$1^2/4$	”	”	”	”	”
6.	SIM PETRU (SZIM PETER)	”	”	”	”	”	”	”
7.	BUTCA FLORE (BUTKA FLORE)	”	”	”	”	”	”	”
8.	TANC TOADER (TANK TOAGYER)	”	”	”	”	”	”	”
9.	BOGDAN TOMA junior (Junior BOGDAN TOMA)	”	”	”	”	”	”	”
10.	BOGDAN FLORE	”	”	”	”	”	”	”
11.	CODILĂ GABRIEL (KOGYILA GABOR)	”	$2^2/4$	”	”	”	2	”
12.	HOTIE IOAN (HOTYE JANOS)	”	$1^1/4$	”	”	”	$2^3/4$	”
13.	PORUMB IOAN (PORUMB JANOS)	”	$1^3/4$	”	”	”	$2^2/4$	”

⁷⁶⁹ Ibidem, inv. 81, 83.

0	1	2	3	4	5	6	7	8
14.	SIMON TOADER (SIMON TOAGYER)	$\frac{2}{8}$	$\frac{2}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	3	$9\frac{3}{4}$
15.	GHEȚAN GHEORGHE (GYETAN GYORGY)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
16.	MAGHIAR IOAN (MAGYAR JÁNOS)	"	$2\frac{2}{4}$	"	"	"	2	"
17.	COVACI MITRU (KOVÁCS MITRU)	"	"	"	"	"	"	"
18.	BERCA LADISLAU (BERCA LÁSZLÓ)	"	3	"	"	"	$1\frac{3}{4}$	"
19.	CIOȘ MATEI (CSOSZ MATEI)	"	$4\frac{1}{4}$	"	"	"	$1\frac{2}{4}$	"
20.	COVACI VASALIE (KOVÁCS VASZALIE)	"	3	"	"	"	"	"
21.	DRILE FLORE (DRILLE FLORE)	"	$\frac{3}{4}$	"	"	"	3	"
22.	COSTA TOADER (KOSZTA TOGYER)	"	1	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
23.	SABĂU IOAN (SZABÓ JÁNOS)	"	"	"	"	"	"	"
24.	TOCOI FLORE (TOKOI FLORE)	"	$\frac{3}{4}$	"	"	"	3	"
25.	Soția lui BOBUI SIMION (BOBUJ SIMONNE)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	2	"
26.	TOTORAN TOMA (TOTORANY TAMAS)	"	3	"	"	"	$1\frac{2}{4}$	"
27.	TOTORAN IOAN (TOTORANY JÁNOS)	"	$3\frac{3}{4}$	"	"	"	$1\frac{1}{4}$	"
28.	Fundus desertus	—	$1\frac{2}{4}$	—	—	—	—	—
29.	GLIGA TOADER (GLIGA TOGYER)	$\frac{2}{8}$	"	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$2\frac{2}{4}$	$9\frac{3}{4}$
30.	ȘINCA GABRIEL (SINKÁ GÁBOR)	"	"	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
31.	GLIGA IOAN (GLIGA JÁNOS)	"	"	"	"	"	2	"
32.	MOGOȘ PETRU (MOGOS PETER)	"	$1\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
33.	ȘINCA IOAN senior (S. SINKA JÁNOS)	"	"	"	"	"	"	"
34.	MOGOȘ FLORE	"	"	"	"	"	"	"
35.	BOBUI MIHAI (BOBUJ MIHALY)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"

0	1	2	3	4	5	6	7	8
36.	TOCOI MITRU (TOKOI MITRU)	$\frac{2}{8}$	$1\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$2\frac{2}{4}$	$9\frac{3}{4}$
37.	BOBUI MATEI (BOBULY MATYEI)	"	$1\frac{2}{4}$	"	"	"	"	"
38.	BUTCĂ NICOARA (BUTKA NYIKORA)	"	$1\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
39.	Fundus desertus	—	"	—	—	—	—	—
40.	Fundus desertus	—	"	—	—	—	—	—
41.	Fundus desertus	—	$\frac{3}{4}$	—	—	—	—	—
42.	ȘINCA TODOR (SZINKA TODOR)	$\frac{2}{8}$	$3\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$1\frac{3}{4}$	$9\frac{3}{4}$
43.	ȘINCA TOADER (SZINKA TOGYER)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
44.	SABĂU TOADER (SZABO TOGYER)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
45.	SABĂU PETRU (SZABO PETER)	"	"	"	"	"	"	"
46.	GOLDE IOAN (GOLDE IOAN)	"	$1\frac{2}{4}$	"	"	"	"	"
47.	FAUR DĂNILA (FAUR DANILLA)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	3	"
48.	BUTCA SAV (BUTKA SZAV)	"	2	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
49.	Contorul HOTIE VASALIE (CANTOR HOTYE VASZALIE)	"	$1\frac{2}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
50.	PUȘCAȘ IOAN (PUŠKAS JANOS)	"	2	"	"	"	$1\frac{3}{4}$	"
51.	BOBOI PETRU (BOBOJ PETER)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
52.	HOTIE VASALIE (HOTYE VASZALIE)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
53.	BOBOI GHEORGHE (BOBOJ GYORGY)	"	2	"	"	"	"	"
54.	ȘINCA IOAN (SINKA JÁNOS)	"	"	"	"	"	"	"
55.	RUS PETRU (RUSZ PETER)	"	"	"	"	"	"	"
56.	RAȚ VASALIE (RATZ VASZAL)	"	1	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
57.	TOCOI IOAN (OR. TOKOJ JANOS)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"

0	1	2	3	4	5	6	7	8
58.	LUPUȚ IOAN (LUPUTZ JANOS)	$\frac{2}{8}$	$\frac{1^1}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	2	$\frac{2^3}{4}$	$\frac{9^3}{4}$
	Popa localis	$\frac{4}{8}$	$\frac{1^2}{4}$	$\frac{4^2}{4}$	$\frac{4^2}{4}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{5^3}{4}$	19
	In summa	$\frac{13^6}{8}$	52	$\frac{121^2}{4}$	$\frac{121^2}{4}$	$\frac{108^2}{4}$	$\frac{132^3}{4}$	$\frac{536^2}{4}$
	Pascuum comune							$\frac{454^2}{4}$
	Arundinetum et caricetum							232
	Terres remanentialis		$\frac{1^1}{4}$	137	$\frac{249^2}{4}$	91	105	$\frac{582^2}{4}$
	Calcatura quatra							235
	Cannabetum							12
	SUMMA (in iugera)							$2\ 052^2/4$

Planul următor este cel din 1817; față de planurile anterioare, noutatea cea mai importantă ar fi faptul că satul apare acum cu patru calcaturi: calcatura I-a își păstrează locul și forma, calcatura a II-a s-a mutat pe locul fostei pășuri comunale, pe care nu o acupă însă în întregime; calcatura a III-a este acum compactă, cuprinzând numai partea mai mare a fostei calcaturi a III-a; pământurile remanentiale pe care le înglobase sint acum lotizate; tot din ele s-a desprins un lot de 12 iugăre pentru cînepiște; partea mai mică a fostei calcaturi a III-a, de dincolo de baltă, a fost integrată pășunii; fînațul își păstrează locul; calcaturile sint despărțite între ele de drumuri sau șanțuri⁷⁷⁰. Pe planul din 1834 nu apar elemente noi, cu excepția separării produse între fînețele domeniale și cele urbariale⁷⁷¹. Pînă în 1858 numărul intravilanelor crește de la 58 la 75; se menține împărțirea în cele trei calcaturi inițiale, dispărînd calcatura a IV-a; ea este delimitată de pămînturile urbariale, nemaifiind utilizată de acum în sistemul comunitar; în hotarul satului constatăm o extindere considerabilă a fînațului în dauna pășunii⁷⁷²; pe planul din 1864 reappare a patra calcatură (?!), pentru ca la 1887 satul se păstreze încă trei calcaturi și un fînaț separat⁷⁷³.

O evoluție asemănătoare a hotarului, deși mai complicată prin colonizarea slovacilor, are satul vecin *Bicaciu* și el posesiune capitulară. Pe planul realizat pe baza măsurătorilor din 1794, satul prezintă o vatră adunată, străbătută de o vale, cu rețea stradală neregulată; hotarul (arabilul) este împărțit în trei calcaturi: calcatura I-a, situată în partea de hotar dinspre Ianoșda, prediul Kiss Telek și hotarul Miersigului, este divizată în 7 secțiuni, dintre care secțiunile 1—5 sint neîmpărțite, celelalte două fiind divizate în 107 loturi; pămînturile neîmpărțite („remanentiale“) sint date cu suprafețele totale pe care le încorporează: 420 iugăre; pe unele locuri constatăm o extindere a tufărișurilor; suprafața totală a calcaturii este de $676\ \frac{2}{4}$ iugăre; fiecare locuitor cu $\frac{2}{8}$ de sesie are $2\ \frac{1}{4}$ iugăre, în

⁷⁷⁰ *Ibidem*, inv. 84.

⁷⁷¹ *Ibidem*, inv. 85.

⁷⁷² *Ibidem*, inv. 86.

⁷⁷³ *Ibidem*, inv. 87, 88.

timp ce cei cinci țărani și preotul care au $\frac{4}{8}$ de sesie, au fiecare câte $4\frac{2}{4}$ iugăre; calcatura a II-a, despărțită de calcatura I-a printr-o vale mlăștinoasă, prin șanțuri și drumeaguri, este situată în vestul și nord-vestul hotarului, tot înspre Ianoșda; se compune din două părți: una cu două sectoare divizate în 107 loturi, despărțite de pământurile remanențiale de o vale a cărei luncă este ocupată de un fînaț; pământurile remanențiale ce cuprind 4 sectoare, au o suprafață totală de 275 iugăre; au și ele pe unele porțiuni multe tufărișuri; suprafața totală a calcaturii este de 530 iugăre; locuitorii cu $\frac{2}{8}$ de sesie dețin și aici câte $2\frac{1}{4}$, iugăre cei cu $\frac{4}{8}$ de sesie avînd câte $4\frac{1}{4}$ iugăre; calcatura a III-a se află situată în nordul și nord-estul satului, spre hotarul cu Gepiu; este împărțită în zece sectoare dintre care 3 sînt lotizate (în 108 loturi); celelalte sînt cu pămînturi remanențiale (448 iugăre); suprafața totală a calcaturii este de $677\frac{2}{8}$ iugăre; locuitorii cu $\frac{2}{8}$ iugăre posedă în calcatura a III-a câte 2 iugăre, cei cu $\frac{4}{8}$ sesie au câte $4\frac{1}{4}$ iugăre; fînațul domenial consemnat este nelotizat; cel urbarial este împărțit între țărani, exceptînd o porțiune devenită „falcastra D-alia per impopulatione relicta”; fînațul urbarial are o suprafață totală de 678 iugăre (din care 414 iugăre sînt remanențiale); țăranii cu $\frac{2}{8}$ de sesie au între $\frac{3}{4}$ și 3 iugăre, cei cu $\frac{4}{8}$ de sesie au între $4\frac{3}{4}$ iugăre și $5\frac{2}{4}$ iugăre pășunea situată în sudul satului, în continuarea vetrei și a fînațului are o suprafață totală de 614 iugăre; în hotarul posesiunii mai există o pădure domenială de 454 iugăre⁷⁷⁴. Completăm această prezentare sumară a hotarului cu tabelul cumulativ privitor la distribuirea pămînturilor posesiunii, tabel inclus planului cadastral amintit:

SUB noo in mappa	NOMINA COLONORUM	Quantitatis sessionis	Habet terras					In summa
			In intravillanes	In calcatura I-a	In calcatura a II-a	In calcatura a III-a	In falcastra	
			M.P.	Iugera	Iugera	Iugera	Iugera	
0	1	2	3	4	5	6	7	8
1.	GOGAN VASALIE (GOGAN VASZALIE)	$\frac{2}{8}$	$\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	3	$9\frac{3}{4}$
2.	SAV TOADER (SZAV TOGYER)	„	1	„	„	„	$2\frac{3}{4}$	„
3.	MAG GHEORGHE (MAG GYORGYE)	„	$2\frac{3}{4}$	„	„	„	2	„
4.	LĂDAR ALEXA	„	$2\frac{1}{4}$	„	„	„	2	„

⁷⁷⁴ Ibidem, inv. 90.

0	1	2	3	4	5	6	7	8
5.	PETRIȘOR IOAN (PETRISOR JANOS)	$\frac{2}{8}$	$1\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$2\frac{3}{4}$	$9\frac{3}{4}$
6.	OLTEAN ILIE (OLTYÁN ILLES)	"	2	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
7.	PANDUR ILIE (PANDUR ILLES)	"	3	"	"	"	1	"
8.	DUMBĂRĂVAN URS (DUMBROVAN URSZ)	"	2	"	"	"	2	"
9.	BEJAN SIMION (BESAN SIMON)	"	$1\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
10.	BEJAN IOAN (BESAN JANOS)	"	"	"	"	"	"	"
11.	BEJAN MITRU (BESAN MITRU)	"	"	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
12.	BEJAN VASALIE (BESAN VASZALIE)	"	"	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
13.	PANDUR VASALIE (PANDUR VASZALIE)	"	2	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
14.	BONDAR IOAN (BONDAR JÁNOS)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	"	"
15.	POP NICULAE (PAPP MIKULAE)	"	$1\frac{2}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
16.	POP MOISE (PAPP MOJSIE)	"	"	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
17.	POP IOAN (PAPP JANOS)	"	"	"	"	"	"	"
18.	BALINT NISTOR (BALINT NYISZTOR)	"	"	"	"	"	"	"
19.	BALINT TOADER (BALINT TOGYER)	"	"	"	"	"	"	"
20.	HANEȘ TOMA (HANAS TOMA)	"	"	"	"	"	"	"
21.	BOCHIȘ LUP (BOKIS LUPP)	"	"	"	"	"	"	"
22.	BALINT PETRU (BALINT PETER)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	"	"
23.	BALINT VASALIE (BALINT VASZALIE)	"	$2\frac{2}{4}$	"	"	"	2	"
24.	LAZA GLIGOR (LAZA GLIGOR)	"	2	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
25.	OLAR MIHAI (OLLAR MIHALY)	"	$1\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
26.	ȘUȘMAN IOAN (SUSMAN JANOS)	"	5	"	"	"	$\frac{3}{4}$	"

0	1	2	3	4	5	6	7	8
27.	MAG TOADER (MAG TOGYER)	$\frac{2}{8}$	5	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$\frac{3}{4}$	$9\frac{3}{4}$
28.	BUTCA VASALIE (BUTKA VASZALIE)	"	$1\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
29.	PERSOC PETRU (PERSOK PETER)	"	2	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
30.	POP GABRIEL (PAPP GABOR)	"	$\frac{2}{4}$	"	"	"	3	"
31.	POP IOAN (PAPP JANOS)	"	"	"	"	"	"	"
32.	POP ȘTEFAN (PAPP STEPHAN)	"	"	"	"	"	"	"
33.	POP PETRU (PAPP PÉTER)	"	"	"	"	"	"	"
34.	PERSOC TOADER (PERSOK TOGYER)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
35.	ZOMBORI MITRU	"	$2\frac{3}{4}$	"	"	"	2	"
36.	ZOMBORI FLORE	"	$2\frac{2}{4}$	"	"	"	2	"
37.	ZOMBORI MIHAI (ZOMBORI MIHALY)	"	2	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
38.	MAG MOISIE	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	"	"
39.	GENTZ ZAHARIE (GHENT ZAHARIE)	"	$1\frac{2}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
40.	MAG MITRU	"	1	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
41.	PLUGAR TOADER (PLUGAR TOGYER)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	2	2	"
42.	SAS MITRU (SZASZ MITRU)	"	$4\frac{2}{4}$	"	"	"	1	"
43.	SAS GLIGOR (SZASZ GLIGOR)	"	"	"	"	"	2	"
44.	SAS LUP (SZASZ LUPP)	"	"	"	"	"	1	"
45.	ȚIȚ TOADER (CZITZ TOGYER)	"	$2\frac{2}{4}$	"	"	"	2	"
46.	GHENT IOAN (GENTZ JANOS)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
47.	SAS SIMION (SZASZ SIMON)	"	2	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
48.	MOȘ ALEXA (MOS ALEKA)	"	2	"	"	"	"	"

0	1	2	3	4	5	6	7	8
49.	CIONCA TOADER (CSONKA TOGYER)	$\frac{2}{8}$	$1\frac{2}{4}$	$1\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$2\frac{2}{4}$	$9\frac{3}{4}$
50.	SAS VASALIE (SZASZ VASZALIE)	"	"	"	"	"	"	"
51.	JURCUȚ VASALIE (JURKÜTZ VASZALIE)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	"	"
52.	JURCUȚ GLIGOR (JURKÜTZ GLIGOR)	"	"	"	"	"	"	"
53.	JURCUȚ LUP (JURKÜTZ LUPP)	"	3	"	"	"	$1\frac{3}{4}$	"
54.	JURCUȚ ILIE (JURKÜTZ ILLÉS)	"	$2\frac{2}{4}$	"	"	"	2	"
55.	GHEȚ TOADER (GENTZ TOGYER)	"	1	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
56.	GHEȚ ȘTEFAN (GENTZ STEPHAN)	"	1	"	"	"	"	"
57.	BORA NICOARĂ (BORA NYIKORA)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
58.	POPOVICI IOAN (POPOVICS JÁNOS)	"	$1\frac{2}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
59.	POPOVICI VASALIE (POPOVICS VASZALIE)	"	$1\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
60.	CIORTE IOAN (CSIRTYE JÁNOS)	$\frac{4}{8}$	2	$4\frac{2}{4}$	$4\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{4}$	$5\frac{2}{4}$	$19\frac{2}{4}$
61.	BUDAI PAȘCA (BUDAI PASZKA)	$\frac{2}{8}$	$1\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$2\frac{3}{4}$	$9\frac{3}{4}$
62.	GHERMAN ȘTEFAN (GYERMAN STEPHAN)	"	$2\frac{8}{4}$	"	"	"	2	"
63.	BANDI JÁNOS	"	$1\frac{2}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
64.	HARAGA TOADER (HARAGA TOGYER)	"	1	"	"	"	$2\frac{3}{4}$	"
65.	BONDICI IOAN (BONDITCS JÁNOS)	"	1	"	"	"	"	"
66.	BONDICI LUP (BONDITCS LUPP)	"	"	"	"	"	"	"
67.	BARNA PETRU (BARNÓ PETER)	$\frac{4}{8}$	2	$4\frac{2}{4}$	$4\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{4}$	$5\frac{3}{4}$	$19\frac{2}{4}$
68.	PERSOC VASALIE (PERSOK VASZALIE)	$\frac{2}{8}$	$1\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$2\frac{2}{4}$	$9\frac{3}{4}$
69.	GASI IOAN (GASZI JÁNOS)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
70.	GASI SIMION (GASZI SIMON)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"

0	1	2	3	4	5	6	7	8
71.	RÎPAN SONEA (RIPPON SZONYE)	$\frac{2}{8}$	$\frac{1^2}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	2	$\frac{2^2}{4}$	$\frac{9^3}{4}$
72.	RUSU COSTAN (RUSZU KOSZTÁN)	$\frac{4}{4}$	$\frac{3^2}{4}$	$\frac{4^2}{4}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{4^3}{4}$	$\frac{19^2}{4}$
73.	OLTEAN IOAN (OLTYAN JANOS)	$\frac{2}{8}$	$\frac{3^2}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	2	$\frac{1^2}{4}$	$\frac{9^3}{4}$
74.	MOLDOVAN IUON	"	$\frac{2^2}{4}$	"	"	"	2	"
75.	SUCIU TOMA (SZÛTCS TOMA)	"	$\frac{1^3}{4}$	"	"	"	$\frac{2^2}{4}$	"
76.	DUMBRĂVAN VASALIE (DUMBROVAN VASZALIE)	"	"	"	"	"	"	"
77.	DUMBRĂVAN GAVRILĂ (DUMBROVAN GAVRILLA)	$\frac{4}{8}$	$\frac{3^2}{4}$	$\frac{4^3}{4}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{4^3}{4}$	$\frac{19^2}{4}$
78.	SUCIU TOMA (SZÛTCS TOMA)	$\frac{2}{8}$	$\frac{1^2}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	2	$\frac{2^2}{4}$	$\frac{9^3}{4}$
79.	GLIGOR SIMION (GLIGOR SIMON)	"	"	"	"	"	"	"
80.	SILAGHI COSTAN (SZILAGYI KOSZTÁN)	"	2	"	"	"	$\frac{2^1}{4}$	"
81.	SILAGHI VASALIE (SZILAGYI VASZALIE)	$\frac{4}{8}$	2	$\frac{4^2}{4}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{5^2}{4}$	$\frac{19^2}{4}$
82.	SILAGHI NICULAE (SZILAGYI NYIKULAE)	$\frac{2}{8}$	2	$\frac{2^1}{4}$	$\frac{2^1}{4}$	2	$\frac{2^1}{4}$	$\frac{9^3}{4}$
83.	MAG IOAN (MAG JÁNOS)	"	2	"	"	"	"	"
84.	OLTEAN MIHAI (OLTYAN MIHÁLY)	"	$\frac{3^2}{4}$	"	"	2	$\frac{1^2}{4}$	"
85.	POP MITRU (PAPP MITRU)	"	$\frac{2^3}{4}$	"	"	"	2	"
86.	CRAI PETRU (KRAY PETRU)	"	5	"	"	"	$\frac{3}{4}$	"
87.	ȚÎȚ ALEXA (CZITZ ALEXA)	"	2	"	"	"	$\frac{2^1}{4}$	"
88.	RÎPAN ILIE (RIPPAN ILLIE)	"	$\frac{2^1}{4}$	"	"	"	"	"
89.	OLAR MIHAI (OLÁR MIHÁLY)	"	2	"	"	"	"	"
90.	DUMBRĂVAN PAȘCA (DOMBROVAN PASZCA)	"	4	"	"	"	$\frac{1^1}{4}$	"
91.	BOCHIȘ ALEXA (BOKIS ALEXA)	"	2	"	"	"	$\frac{2^1}{4}$	"
92.	AVRAM TOADER (ABRAM TOGYER)	"	1	"	"	"	$\frac{2^2}{4}$	"

0	1	2	3	4	5	6	7	8
93.	DUMBRĂVAN IOAN (DOMBROVAN JÁNOS)	$\frac{2}{8}$	2	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$	2	$2\frac{1}{4}$	$9\frac{3}{4}$
94.	ABRUDAN IOAN (ABRUDAN JANOS)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	"	"
95.	ABRUDAN FILIP (ABRUDAN FILIPP)	"	"	"	"	"	"	"
96.	NANA MITRU	"	3	"	"	"	$1\frac{3}{4}$	"
97.	GHERMAN VASALIE (GYERMAN VASZALIE)	"	$4\frac{2}{4}$	"	"	"	$1\frac{3}{4}$	"
98.	GHERMAN PETRU (GYERMAN PETRU)	"	$2\frac{2}{4}$	"	"	"	2	"
99.	LAZA TIRICA (LAZA TYIRIKA)	"	$1\frac{2}{4}$	"	"	"	$2\frac{2}{4}$	"
100.	SUCIU MITRU (SZÜTS MITRU)	"	$1\frac{3}{4}$	"	"	"	"	"
101.	BRIE IUON (BREILE JUON)	"	2	"	"	"	$2\frac{1}{4}$	"
102.	OLTEAN PETRU (OLTYAN PETRU)	"	$2\frac{1}{4}$	"	"	"	"	"
103.	BICHÎȘAN INDRIE (BIKISAN INDRIE)	"	3	"	"	"	$1\frac{3}{4}$	"
104.	MLADIN IUON (MLAGIN JUON)	"	$2\frac{2}{4}$	"	"	"	2	"
105.	OLTEAN ALEXA (OLTYAN ALEXA)	"	$3\frac{2}{4}$	"	"	"	$1\frac{2}{4}$	"
106.	OLTEAN IOAN (OLTYAN JÁNOS)	"	$3\frac{1}{4}$	"	"	"	$1\frac{3}{4}$	"
107.	RÎPAN ALEXA (RIPPAN ALEXA)	"	$\frac{2}{4}$	"	"	"	3	"
	Terra remanentialis		$11\frac{2}{4}$	420	275	448	414	$1562\frac{3}{4}$
	Popa localis	$\frac{4}{8}$	1	$4\frac{2}{4}$	$4\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{4}$	6	$19\frac{2}{4}$
	Sylva dominales							454
	Pascuum comune							614
	S u m m a	$28\frac{4}{8}$	$233\frac{3}{4}$	$676\frac{2}{4}$	530	$677\frac{2}{4}$	678	$3746\frac{2}{4}$

Planurile pe care le avem în continuare, din deceniul al doilea al secolului al XIX-lea consemnează noua realitate survenită în urma colonizării populației slovace în această localitate. Un plan din 1815 delimita pământurile arabile deținute de biserica catolică nou înființată precum și

ființele acesteia⁷⁷⁵. Un plan din 1817 referitor la pământurile alodiale din raza posesiunilor Bicaciu și Berechiu consemna „Quartalitates valachorum” și „quartalitatea slavorum”; un plan din același an al pământurilor alodiale din calcatura a II-a scoate în evidență interpătrunderea în cadrul hotarului a pământurilor țărănești cu cele domeniiale⁷⁷⁶; planul datat în 1817/1818 al întregii posesiuni reglementează noua situație a distribuirii pământului în urma colonizării slovacilor. Comparativ cu anii 1793/1794, calcatura I-a își păstrează doar parțial vechiul loc (sectoarele letizate), în sectoarele cu pământ remanentțial fiind acum sectoare ale calcaturii a II-a; celelalte sectoare ale calcaturii a II-a sînt dincolo de pășunea comună și de ființele urbariale; calcatura a III-a, compactă, se întinde doar parțial peste vechiul ei loc; cedează pământurile remanentiale calcaturii I-a care se extinde parțial și peste ființele domeniiale; între cele două părți ale calcaturii I-a se interpune vatra satului precum și „hortus arealis”; în cele trei calcaturi se reduc pământurile alodiale în detrimentul cărora s-au înființat sectoarele „slavilor”; în imediata apropiere a satului sînt consemnate „canabetum valachorum”, mai mare și „canabetum slavorum”, mai mică⁷⁷⁷. Un plan al calcaturii a doua a Bicaciului din 1818 face o delimitare a pământurilor: se precizează că sectorul IV este al slavilor, sectoarele V, VI, VII sînt domeniiale, rămînînd populației românești sectoarele I—III; în pășune, la limita calcaturii amintite, apare, după cum am mai amintit „cîmpul cu cartofi”⁷⁷⁸. De pe un alt plan datat în 1818 constatăm că acum calcatura I-a este pe locul calcaturii a III-a de pe planul anterior; avem astfel consemnată ordinea rotației⁷⁷⁹. Împărțirea în cele trei cîmpuri se păstrează și în 1860 și 1865⁷⁸⁰; din anul 1870 este datat planul de delimitare a pământurilor țărănești de cele domeniiale⁷⁸¹.

Posesiunea capitulară vecină Bicaciului spre est, *Miersigul*, prezintă o situație asemănătoare în multe privințe celei din Bicaciu și Berechiu. Planul din 1805/1806 realizat la scara de 1: 7 200, de către Maximilian Herman, geometru, pe hîrtie pînzată, prezintă o vatră în care sînt nominalizate cele 110 intravilane (mai puțin 7 dintre ele, probabil nelocuite la acea dată), după cum urmează:

1. TURBE ILIE (TYŪRBE ILIJE)	6. RAITA FLORE (RAJTA FLORE)
2. MUNDRAS PIȘTA	7. BENȚE IUON (BENCZE IUON)
3. MUNDRAS TOADER (MUNDRAS TOGYER)	8. GEPIAN MIHAI (ZSEPIAN MIHALY)
4. DRAGOS IUAN (GRAGOS IUAN)	9. CIGIR GLIGOR (CSÍGYÍR GLIGOR)
5. RAITA INDRIE (RAJTA INDRIE)	

⁷⁷⁵ *Ibidem*, inv. 91.

⁷⁷⁶ *Ibidem*, inv. 95.

⁷⁷⁷ *Ibidem*, inv. 97.

⁷⁷⁸ *Ibidem*, inv. 98.

⁷⁷⁹ *Ibidem*, inv. 99.

⁷⁸⁰ *Ibidem*, inv. 104, 105.

⁷⁸¹ *Ibidem*, inv. 106.

10. BUCURAN ȘANDRU
(BUKURAN SZANDER)
11. BUCURAN TOADER
(BUKURAN TOGYER)
12. MARIAN VASALIE
(MARIAN VASZALI)
13. COȚA VIDU (KOCZA VÍD)
14. SIMON TOADER senior
(izösb SIMON TOGYER)
15. SIMON TOADER junior
(ifiabb SIMON TOGYER)
16. SIMON ALEXA
17. ONCHIS PETRU (ONKIS
PETRU)
18. MOGA MON
19. COȚA PETRU (COCZA
PETRU)
20. PLUMBAȘ NICOĂRA
(PLUMBAS NYIKORA)
21. ONCHIS MOCA (ONKIS
MOKA)
22. PLUMBAS ȘTEFAN
23. DRAGOS VASILIE
(DRAGOS VASZALI)
24. POP IOAN (PAP UON)
25. PLUMBAS ȘTEFAN junior
(if. PLUMBAS ȘTEFAN)
26. TĂTAR MITRU
27. VID BLAGA
28. CISMAȘ MIHAI (CSISMAS
MIHALY)
29. BENTE VASILIE (BENCZE
VASZALY)
30. LEUCA PAȘC (LEUKA
PASK)
31. SCLAB BLAGA (SZKLAB
BLAGA)
32. SCLAB ION (SZKLAB UON)
33. BUDAI ȘTEFAN
34. LUPȘE GAVRILLĂ
35. CURI MIHAI (KURI
MIHALY)
36. HEGHEDUS URS
(HEGEDUS URSZ)
37. DĂRĂBAN ION
(DARABAN UON)
38. LEUCA TOADER (LEUKA
TOGYER)
39. NAN TOADER (NAN
TOAGYER)
40. BORZA IRIMIE
41. ȘIPOS ANTON
42. MACOVEI VASALIE
(MAKOVE VASZALI)
43. MACOVEI IOAN (MAKOVE
IUAN)
44. LUPUȚ VASALIE
LUPUCZ VASZALI)
45. DRAGOȘ TOADER
(DRAGOS TOGYER)
46. POP IOSIV (PAP JOSZIV)
47. DRAGOȘ PASC
(DRAGOS PASK)
48. BENTE LUCA (BENCZE
LUKA)
49. DOBOȘ ION (DOBOS UON)
50. CHICERA FILIMON
(KICSERA FILIMON)
51. INDRIE PETRU
52. BUCIUMAN LUP
(BUCSUMAN LUP)
53. BUCIUMAN CRĂCIUN
(BUCSUMAN KARACSON)
54. PLUMBAȘ PETRU
55. CAVAS PETRU (KAVAS
PETRU)
56. PLUMBAS FILIMON
57. LUPSE ION (LUPSE UON)
58. PLUMBAȘ GHEORGHE
(PLUMBAS GYÖRGY)
59. ZAHARIE ION (ZAGARE
UON)
60. INDRIE COSTA (INDRIE
KOSZTA)
61. INDRIE FILIP
62. PLUMBAȘ VASALIE
(PLUMBAS VASZALIE)
63. PLUMBAȘ GAVRILLĂ
64. DRAGOȘ GLIGOR
65. SIMON ALB
66. BODE TOADER (BOGYE
TOGYER)
67.
68. GHEB PANTEA (GEB
PANTYE)
69. GHEB ION (GEB UON)
70. POP PAVEL (PAP PAVEL)
71. DĂRĂBAN MITRU
72. DĂRĂBAN TOADER
(DARABAN TOGYER)

73. ȘIPOS (S)TANA (ȘIPOS TANA)	91. PURA IOAN (PURA UON)
74. GHEB LUP (GEB LUP)	92. CRIȘAN TOADER (KRISAN TOGYER)
75. ȘIPOS ION (ȘIPOS UON)	93. BOTA LUP
76.	94. POP PANTEA (PAP PANTYE)
77. LEUCA TOADER (LEUKA TOGYER)	95. POP ION (PAP UON)
78. SCLAB URS (SKLAB URSZ)	96. BENȚE ION (BENCZE UON)
79. LEUCA ȘTEFAN (LEUKA ȘTEFAN)	97. ROTAR DAMIAN
80. PANTEA URS (PANTYE URSZ)	98. ȘERBAN ION (SERBAN UON)
81. DĂRĂBAN OPRE	99. BODE LUP (BOGYE LUP)
82. DĂRĂBAN ȘTEFAN	100. POPA LĂȚI (POPA LOCI)
83. DĂRĂBAN ION junior (if. DARABAN UON)	101. BODE ION (BOGYE UON)
84. HEGHEDUS MARIAN (HEGEDŪS MARIAN)	102. GHEB MITRU (GEB MITRU)
85. LUPUȚ TOADER (LUPUCZ TOGYER)	103. MUNDRAS MICULA (MUNDRAS MIKULA)
86. CURT ION (KURT UON)	104. DRAGOȘ PETRU
87. BORZA TOMA	105.
88. CURT ILIE (KURT ILLIE)	106.
89. GHEB ION (GEB UON)	107.
90.	108.
	109.
	110. BODE MIHAI (BOGYE MIHALY)

Fiecărui număr de ordine îi corespunde câte un lot în fiecare din cele trei calcaturi și în calcatura de fînat: calcatura I-a compactă, în partea de hotar dinspre Ianoșda, despărțită în două corpuri de o pădure tînără; este despărțită de calcatura a II-a prin drumul ce leagă Gurbediu de Oradea; de vatra satului este saporată prin „falcastrum comunitatis”; are în componența ei 15 cvartale (sectoare), dintre care lotizate sînt sectoarele I—IX; în cadrul acestei calcaturi, pămînturile urbariale ocupă $240 \frac{4}{8}$ iugăre, iar cele alodiale $365 \frac{4}{8}$ iugăre; „calcatura secunda” despărțită de intravilan prin „pascuum comunae”, mai are o parte, mai mică, ce se întinde dincolo de calcatura a III-a; se compune din 5 sectoare, din care lotizate sînt sectoarele I—IV; pămînturile alodiale au aproximativ aceeași suprafață ca și în calcatura prima, $240 \frac{5}{12}$ iugăre, în timp ce pămînturile alodiale au o suprafață mai mare, $539 \frac{4}{8}$ iugăre; „calcatura tertia” este situată în partea opusă calcaturii I-a, în continuarea vetrei, peste „plaga ACOLE (AKOLE) dicta” și peste locul LA SPINET (LA SZPINET); din cele șapte cvartale sînt lotizate primele trei; pe lîngă cele $240 \frac{6}{16}$ iugăre de pămînt urbarial există $419 \frac{6}{8}$ iugăre pămînturi alodiale; fînațul („falcastrum comunitatis”), aflat între vatra satului și calcatura I-a, împreună cu celelalte fînațe mai mici însumează $459 \frac{3}{8}$ iugăre,

din care finașul urbarial are o suprafață de $254 \frac{3}{8}$ iugăre iar cel urbarial de 205 iugăre; nici intravilanul nu este exclusiv urbarial; domeniul deține teren intravilan cu o suprafață de $54 \frac{1}{8}$ iugăre, față de cele $126 \frac{4}{8}$ iugăre urbariale; pășunea este exclusiv domenală, cu o suprafață totală de $1012 \frac{6}{8}$ iugăre; în afara acestor pământuri care se interpătrund dar care pot fi totuși ușor delimitate mai există o categorie de „tenuta communia“, în suprafață totală de $382 \frac{3}{8}$ iugăre, din care pășune, $311 \frac{6}{8}$ vii, 45 iugăre, „platea“, 25 iugăre, „area ecclesia G.R.N.U.“, $\frac{3}{8}$, „cameterium“, $\frac{6}{8}$ iugăre⁷⁸².

Pe planul din 1849 pământurile alodiale apar delimitate, separate, de cele urbariale, împărțite în trei calcaturi: „calcatura prima“ are două părți, de o parte și de alta a vetrei; partea I-a se întinde peste partea nelotizată din secțiunea a V-a a calcaturii I-a din 1805/1806; partea a doua ocupă locul numit ACOLE, partea nelotizată din fosta calcatură a III-a; calcatura a II-a alodială ocupă locul LA SPINET, din fosta calcatură a III-a și pământul BICACEL (BICACSEL), la limita hotarului Bicaciului, în vreme ce calcatura a III-a alodială ocupă o parte din fosta calcatură I-a a satului și un pământ separat⁷⁸³. Aceeași împărțire în trei cimpuri a pământurilor alodiale o aflăm și în 1865⁷⁸⁴. Mai neclară este situația pe pământurile satești, pentru care planurile nu ne permit să le urmărim evoluția; în mod firesc, Capitlul se va ocupa de acum numai de pământurile proprii.

Asupra planului satului vecin *Sititelec* nu vom zăbovi prea mult, întrucât evoluția sa urmează calea obișnuită a posesiunilor capitulare. Pe schița din 1823 a părții de hotar numită CÎMPU MARE, pe lângă calcatura I, suprapusă peste acest teren, împărțite în 7 sectoare, din care 6 lotizate, apar, dincolo de drumul către Ianoșda, calcaturile a II-a și a III-a⁷⁸⁵; planul din 1857, realizat în urma reglementării urbariale, nu mai consemnează, pentru pământurile urbariale, împărțirea în sole regulate; dispărînd calcaturile, cei ce au întocmit planul s-au văzut nevoiți să individualizeze pământurile pe baza toponimiei: PUSTA (PUSZTA), CONCURT (KONKUT), CÎMPU MARE (NAGY MEZŐ), GROPOAE (GROPÆ), NILE (NYILLE), CROMPIȘTE, LEBENIȘTE (LEBENICESTYE), CÎNȘOR, ȘONTOR, CURĂTURA⁷⁸⁶; pe planul din 1865, pe lângă pământurile țărănești, utilizate acum individual, apar și cele trei cimpuri de arabil ale domeniului⁷⁸⁷.

Mai complicată este împărțirea hotarului posesiunii capitulare *Roit* în primele decenii ale secolului al XIX-lea: planul din 1821 ca și cartea funduară care-l însoțește relevă cele trei calcaturi, bine individualizate, un finaș compact, pășunea satească și cinepiștea⁷⁸⁸; împărțirea se respectă pe planul din 1823; mai interesantă este însă cartea funduară ce însoțește planul; se constată aceeași interpătrundere a pământurilor alodiale cu cele

⁷⁸² *Ibidem*, inv. 403, 404.

⁷⁸³ *Ibidem*, inv. 406.

⁷⁸⁴ *Ibidem*, inv. 411, 412.

⁷⁸⁵ *Ibidem*, inv. 562.

⁷⁸⁶ *Ibidem*, inv. 563.

⁷⁸⁷ *Ibidem*, inv. 565.

⁷⁸⁸ *Ibidem*, inv. 524.

urbariale în cadrul celor trei calcaturi: $372\frac{3}{8}$ iugăre pământuri urbariale, 221 iugăre pământuri alodiale, în calcatura I (acestea din urmă distribuite după cum urmează: în secțiunea a doua sau de mijloc, $104\frac{5}{8}$ iugăre, în secțiunea a treia, ce se suprapune peste drumul Oradiei, $66\frac{2}{8}$ iugăre, în limitele prediului Tămășeu, $50\frac{2}{8}$ iugăre); în calcatura a II-a: $405\frac{6}{8}$ iugăre pământ urbarial și 262 iugăre pământ alodial (în secțiunea I-a, de pe lângă calcatura I-a, $41\frac{4}{3}$ iugăre, în secțiunea a 2-a, $26\frac{3}{8}$ iugăre, în secțiunea a 3-a, $79\frac{5}{8}$ iugăre, în secțiunea a 4-a, pe lângă drumul Cheresigului, $86\frac{5}{8}$ iugăre, în secțiunea a 5-a, dincolo de drumul Cheresigului, în limitele prediului Tămășeu, $27\frac{7}{8}$ iugăre); în calcatura a III-a: $396\frac{7}{8}$ iugăre pământuri urbariale și $163\frac{2}{8}$ iugăre pământuri alodiale, (acestea din urmă distribuite în secțiunea individualizată în limitele terenurilor din Sînicolaul Român, $58\frac{5}{8}$, în secțiunea secundă sau de mijloc, $51\frac{7}{8}$ iugăre, în secțiunea a 3-a, pe lângă drumul Oradiei, $52\frac{6}{8}$), arabilelor din calcaturi li se adaugă cele $48\frac{5}{8}$ iugăre de cînepiște; fînațul, exclusiv alodial, are o suprafață totală de 483 iugăre (13,10% din totalul suprafeței totale a posesiunii) pășunea comună formată din „pascuum major“ ce se întinde spre satele vecine Harsany și Ugra, cu suprafața de $915\frac{6}{8}$ iugăre și „pascuum minor“ zisă și PĂȘUNEA GÎȘTELORE (LIBA NYOMAS), pe lângă cimitir, de $18\frac{4}{8}$ iugăre, împreună cu „vena Talang Er“ situată în limitele posesiunii Harsany, de $4\frac{6}{8}$ iugăre, totalizează 939 iugăre (aproximativ 28% din suprafața întregii posesiuni); restul de aproximativ 80% este format din trestărișul numit KEREK-TÓ, situat între fînațele urbariale și din „vena Papp rottyo“, terenuri cu bălți și mlaștini în suprafață de $60\frac{4}{8}$ și respectiv $14\frac{5}{8}$ iugăre, din drumuri și cărări, $101\frac{1}{8}$ iugăre, din care „via regia“ din prediul Macea la terenul Ugrei, $30\frac{3}{8}$ iugăre, drumul către Cheresig, $4\frac{2}{4}$, drumul către Sînicolau Român, $1\frac{4}{8}$, drumul către Harsany, $4\frac{5}{8}$ iugăre, drumurile dintre calcaturi, $24\frac{5}{8}$ iugăre, drumul aflat la periferia întregului hotar al Roitului sau „hatar utak“, $10\frac{3}{8}$, mejdii în cele trei calca-

turi, $10\frac{3}{8}$, pământuri rămase necuprinse în urma reîmpărțirii, 17 iugăre. Suprafața totală a posesiunii este de 3 684 iugăre, din care suprafața totală a arabilelor este de $1\,889\frac{2}{8}$ iugăre (ceva mai bine de 51% din întreg hotarul satului); restul de $198\frac{7}{8}$ iugăre este intravilan. În cadrul acestuia din urmă loturile țărănești diferă ca mărime de la $\frac{1}{4}$ metrete de Bratislava la $8\frac{3}{8}$ metrete de Bratislava, indiferent de mărimea sesiei, cuprinsă între $\frac{2}{8}$ și $\frac{4}{8}$ de sesie; în afara țăranilor nominalizați în cadrul hotarului, distingem un intravilan al cantorului, o „casa străjii“, apoi „casa domnească“, fără loturi corespunzătoare în calcaturi și finaț, „casa comunității“, parohia și biserica, care au locuri în intravilan și totodată arabile în cele trei calcaturi și finaț. În ceea ce privește distribuirea finațelor și arabilelor țărănești, spre deosebire de posesiunile capitulare vecine, mărimea loturilor nu mai este egală, fiecare locuitor deține în fiecare din cele trei calcaturi loturi sub numele de „competentia“ și „benificatia“; acest mod de distribuire operează atât în cazul țăranilor cu $\frac{2}{8}$ de sesie cât și a celor cu $\frac{4}{8}$ de sesie. Toate acestea apar mai bine reliefate în tabelul care însoțește planul (pe care-l prezentăm în Anexă) fără situațiile statistice finale pe care le-am analizat deja⁷⁸⁹.

Existența sistemelor cu asolament forțat este o constantă și pentru alte posesiuni capitulare, chiar dacă nu mai posedăm o documentație atât de abundentă. Ilustrează foarte bine acest lucru planul *Tămășeului* din 1837 (sat cu vatră compactă, sistematizat, cu rețea stradală geometrică, cu trei calcaturi de arabile, cu o „canabetum“ întinsă, situată lângă vatră, în continuarea cimitirului, cu finaț urbarial separat, cu pășune comună) și din 1857 care păstrează împărțirea anterioară⁷⁹⁰, al posesiunii *Mikepercs* la 1819 (pe care apar deja delimitate arabilele urbariale de cele domeniiale; satul are vatra adunată, lângă ea se află cînepiștea, împărțită ca și restul arabilelor în sectoare; pămîntul arabil este împărțit în trei calcaturi; extremitatea vestică a teritoriului este ocupată de pămînturi alodiale, împărțite și ele în trei cîmpuri)⁷⁹¹, al *Sălacei* la 1817 (sat cu vatră compactă, situată la limita unei zone mlăștinoase; partea mai înaltă a hotarului este cea dinspre Cheț, unde se află calcatura I-a situată peste locul numit NYOMAS, calcatura secunda peste ORBANYOS și „pars calcatura tertia“ peste KERÜLÖ HAT; tot în această zonă se află și două vii masive; urmează zona mlăștinoasă, dincolo de care se află o altă parte a calcaturii a III-a, peste UGRULÖ HAZ; o parte din grindurile aflate în zona mlăștinoasă sînt ocupate de finațe; în cele trei calcaturi ca și în finaț pămînturile urbariale dețin o suprafață mai mare decît cele urbariale: față de $660\frac{5}{8}$ cîble cît măsoară pămînturile țărănești, în fiecare din cele trei calcaturi, rămîn la libera dispoziție a domeniului 1 068 cîble în calcatura prima,

⁷⁸⁹ *Ibidem*, inv. 523.

⁷⁹⁰ *Ibidem*, inv. 627, 628.

⁷⁹¹ *Ibidem*, inv. 417.

737 $\frac{7}{8}$ cîble în calcatura secunda, 871 $\frac{5}{8}$ cîble în calcatura tertia; din totalul de 4 289 cîble de finaț este distribuită colonilor o suprafață de 1 789 cîble, rămînînd la dispoziția domeniului 2 500 cîble⁷⁹², al *Vășadului* la 1800, 1818⁷⁹³. Interesante sînt delimitările de proprietăți care se fac în localitățile învecinate Vășad și Sălacea, cu luarea în considerație și a pămînturilor aflate în prediul CUPET (KUPECZ), situat între hotarele lor; astfel pe un plan de delimitare a unor pămînturi datat în 1848 apar consemnate: calcatura I-a de două ori, calcatura a II-a de două ori, calcatura a III-a de trei ori, calcatura a IV-a odată, în hotarul Sălacei, ca și o parte a locurilor peste care se suprapun: o calcatura I-a ocupă locul LA CIREȘ (LA CSIRESZ), o calcatura a II-a se suprapune peste URSUȚA (URSUTZA), LA HUCI (LA HUTS), LA OGRĂZI, POENILE, cealaltă calcatura a II-a peste LA GADOVANI (LA GADOVANY), loc în care este delimitată și o calcatura a III-a; o altă calcatura a II-a se întinde peste CORBOAIE (KORBOJE), PUSTA (PUSZTA), IERU (JERU), IERU MORII (JERU MORI), iar a treia calcatură a III-a peste CIUCI (CSUCS), FÎNTÎNA BODONAȘ (BODONAȘ KUT), DÎMBU ACĂSTĂU (DÎMBU AKASZTAU), IZLAZU BOILOR (ÖKOR NYOMAS), TEDERAC (TEDERAK)⁷⁹⁴. Pentru posesiunea *Tarcea*, planurile acoperă întreg secolul al XIX-lea, ceea ce permite urmărirea evoluției distribuției terenurilor în acest interval; la 1823 posesiunea se afla în stăpînirea Capitlului orădean și a încă șapte stăpîni laici; locuitorii iobagi ai satului aparțin și ei, pe zone, unuia sau altuia din acești stăpîni; în perimetrul vetrei planul mai consemnează „curia comite Halleriana” și „curia Derseössyana” (a familiei Derseoffy); în continuarea intravilanelor sînt două terenuri cu tutun, unul aparținînd capitlului, celălalt comitelui Haller; arabilele împărțite în trei calcaturi au o alcătuire foarte complexă, prin împărțirea lor pe stăpîni, apoi, pentru fiecare stăpîn, prin delimitarea pămînturilor urbariale de cele domeniile; calcatura I-a are următoarea alcătuire: secțiunea I-a este „comunitatis honorstorum”, secțiunile 2—5 și 12—14 sînt stăpînite de comitele Haller, secțiunile 2 și 3 fiind pămînturi urbariale, 4 și 5 alodiale, pentru celelalte nefiind precizat statutul; secțiunea XI este în stăpînirea lui Karolyi Okalicsanyi, Ladislau Krucsay, Ioannes Slavy, Ioannes Derseöffy, Pauli Buday, Aloysii Krajnyk, secțiunile 7—10 sînt capitulare (urbariale și alodiale); aceeași împărțire constatăm pentru calcaturile a II-a, a III-a și pentru finaț, după cum aceeași împărțire strictă o avem și pentru bălți, pentru stufăriș și pentru locurile de pescuit; în hotarul satului există și două vii mari⁷⁹⁵; la 1830 și 1831 se păstrează aceeași situație⁷⁹⁶, la 1860 situația este însă diferită; noutatea cea mai importantă este delimitarea pămînturilor urbariale de cele alodiale, nu în cadrul secțiunilor (cum fusese anterior), respectiv a pămînturilor deținute de diverșii stăpîni, ci în cadrul întregului hotar; arabilele (satului?) sînt tot în trei calcaturi; apar acum trei dealuri cu vii, o cînepiște, finațul și pășunea urbarială⁷⁹⁷, împărțire care se

⁷⁹² *Ibidem*, inv. 538.

⁷⁹³ *Ibidem*, inv. 705; B. Ștefănescu, *Sistemele...*, p. 415.

⁷⁹⁴ *Ibidem*, inv. 539/a.

⁷⁹⁵ *Ibidem*, inv. 616.

⁷⁹⁶ *Ibidem*, inv. 619, 620.

⁷⁹⁷ *Ibidem*, inv. 623.

păstrează și spre sfârșitul secolului al XIX-lea cum apare pe planul din 1894⁷⁹⁸.

În urma reglementării urbariale de la mijlocul secolului al XIX-lea sînt împărțite în trei calcaturi și pămînturile posesiunii capitulare *Ursad*, de la poalele Munților Codrului, deși sîntem înclinați să credem că una din calcaturi este cu finaț, pentru că acesta nu mai este consemnat separat pe plan⁷⁹⁹; calcatura I-a se întinde peste locurile COPĂLAU și DÎMBU COPĂLAU (KOPALO DOMB); calcatura a II-a ocupă ȚARINA satului iar calcatura a III-a, compusă din două sectoare, se întinde peste DEALU MIHOCEȘTIOR (GYALU MIHOCZESTYLOR), DEALU COSTEȘTIOR (GYALU KOSTESTILOR), BODEASCA (BOGYASZKA), pămînturile alo-diale rămîn pe locurile numite DELNIȚE, CODRU (KODRU), CORNET (KORNYETT)⁸⁰⁰.

Un fenomen asemănător de împărțire a hotarelor în trei cîmpuri constatăm pe planurile posesiunilor Episcopiei romano-catolice. Planul *Buduslăului* din 1781 atestă existența a trei calcaturi de arabil, despărțite între ele de pășunea comună, respectiv de o vale; fiecăruia din cele 96 de intravilane delimitate în cadrul vetrei satului îi corespunde cîte un lot în fiecare din cele trei cîmpuri; satul are și o vie care înaintează pe un teren defrișat, în interiorul pădurii, ca și alte terenuri utilizate probabil drept finate⁸⁰¹; pășunea satului este mlăștinoasă, pentru că un plan ulterior referitor la această localitate prezintă o schiță de drenare a ei⁸⁰². Și alte sate episcopale situate în zona de cîmpie, cu hotar întins, își păstrează sau adoptă sistemul de trei cîmpuri de arabil. Pentru *Nojorid* este vorba de o continuitate mare în timp a acestui sistem. El apare consemnat la 1720 și 1770⁸⁰³, dar și pe planul din 1838, pentru ca pe planul din 1864 să nu mai apară împărțirea în cîmpuri regulate⁸⁰⁴; s-a renunțat la acest sistem în urma reglementării urbariale. *Sintandrei*, altă posesiune episcopală situată în apropiere de Oradea, trece de la sistemul cu două la cel cu trei cîmpuri în intervalul 1720—1770⁸⁰⁵, pentru a păstra acest sistem pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁸⁰⁶. Asupra împărțirii hotarului *Cordăului* am insistat cu alt prilej⁸⁰⁷. Unele localități de pe domeniul ecleziastic rămîn cu arabilele proprii împărțite în trei cîmpuri și în urma reglementării urbariale. Planul în 9 secțiuni (realizat în 1875) al satului *Olcea*, precum și cartea funduară care-l însoțește, consemnează un hotar cu trei cîmpuri, chiar dacă, în general, obligativitatea ca fiecare locuitor să aibă pămînt în toate cele trei calcaturi, nu se mai menține iar suprafețele deținute nu mai sînt egale, la aceeași mărime de sesie; să exemplificăm: PETRINCA SIMION (PETRINKA SIMON), soția lui DRĂGAN GAVRIL (DRAGAN GAVRIL NĚ), soția lui DIAC PETRU (DIAC PETER NĚ) au împreună 2/8 de sesie și posedă împreună în intravilan și în cele trei calcaturi 24 176 m²; PETRINCA ALOIZIU (PETRINCA ALOJSZI) și TODERICI

⁷⁹⁸ *Ibidem*, inv. 624.

⁷⁹⁹ *Ibidem*, inv. 1131.

⁸⁰⁰ *Ibidem*, inv. 685.

⁸⁰¹ *Ibidem*, inv. 143.

⁸⁰² *Ibidem*, inv. 145.

⁸⁰³ B. Ștefănescu, *Sistemele...*, p. 428.

⁸⁰⁴ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 430, 432.

⁸⁰⁵ Barbu Ștefănescu, *Sistemele...*, p. 429.

⁸⁰⁶ F.A.S.O., *fond Colecția de planuri*, inv. 569.

⁸⁰⁷ Barbu Ștefănescu, *Sistemele...*, p. 415—416.

IUON (TOGYERITS IUON) au împreună $\frac{2}{8}$ de sesie și în total pământ în suprafață de 19 171 m²; BALA IUON și BALA MELENTIE, cu $\frac{1}{8}$ de sesie, au 15 932 m², DOBRE TOMA cu $\frac{1}{8}$ de sesie posedă 10 808 m², DOBRE PETRU cu $\frac{1}{8}$ de sesie are 14 192 m², POJEGA SIMION (POZSEGA SIMON) cu $\frac{3}{8}$ de sesie, are 36 245 m²; PLEU SIMEON (PLEU SZIMEON), cu $\frac{5}{8}$ de sesie, cu 75 214 m², are două loturi în calcatura I-a, restul în calcatura a II-a și a III-a; GORON VASALIE (GORON VASZALI), cu $\frac{4}{8}$ de sesie, are pământ în toate cele trei calcaturi, în suprafață totală de 30 630 m², GAVRA GHEORGHE (GAVRA GYÖRGY), cu $\frac{4}{8}$ de sesie, cu 24 487 m², are și el loturi în toate cele trei calcaturi; TODERICI FLORE (TOGYERICS FLÖRE), are pământ numai în calcatura a II-a și a III-a, în vreme ce CHEL LELESE (KEL LELLESZ), cu $\frac{5}{8}$ de sesie, cu 49 278 m², are pământ doar în intravilan și în calcatura a II-a⁸⁰⁸. Și o serie de predii episcopale apar organizate separat în sistemul cu trei cîmpuri: prediul *Benke* la 1813 are calcatura I-a cultivată cu cereale de primăvară, calcatura a II-a cu cereale de toamnă iar calcatura a III-a este lăsată de ogor; 7 ani mai târziu, la 1820, sînt consemnate suprafețele arabilor (date în iugăre de 1 100 st.p.) celor trei calcaturi: $251 \frac{3}{8}$ în calcatura I-a, $325 \frac{3}{8}$ în calcatura a II-a, $198 \frac{1}{8}$ în calcatura a III-a, pe lângă care mai există finaț de $38 \frac{1}{8}$, „pascuum educilli“, $36 \frac{3}{8}$, „dumeta“, $3 \frac{3}{8}$ și „arundinetum“, $175 \frac{7}{8}$ iugăre⁸⁰⁹.

Sînt și sate din afara marilor domenii care, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, apar cu hotarele împărțite în trei cîmpuri, împărțire impusă de autorități. Astfel Pocola la 1888 are trei calcaturi față de cele două cu care era acreditată la 1720 și 1770⁸¹⁰, o situație asemănătoare întîlnindu-se și la Sînmartin de Beiuș⁸¹¹.

Am constatat din unele exemple date, tendința unor posesiuni cu hotar întins sau mai bine zis tendința stăpînilor de a organiza pămînturile în 4 calcaturi, cu asolamente de 4 ani; din nefericire nu cunoaștem componența acestor asolamente; presupunem însă că ele trebuie să fi introdus în unul sau doi timpi cultura plantelor de nutreț, asociată astfel culturii cerealelor de toamnă și de primăvară, cum s-a întîmplat și în alte părți ale Europei și chiar în regiunile noastre mai aproape de zilele noastre, după cum unele au păstrat, poate, și un timp de ogor, cum iarăși s-a păstrat în unele sate transilvănene pînă la cooperativizare⁸¹². Ținînd cont de așezarea geografică a satelor care încearcă sistemul cu patru cîmpuri, credem că este mai valabilă prima variantă, fiind vorba în principal de sate de cîmpie: Berechiu, Sălacea, Barand, Bogomer, prediul Iklod. La *Barand* sistemul cu patru cîmpuri este consemnat încă din 1795⁸¹³; în 1818 un plan al terenului DINNYEFÖLD din hotarul localității *Bogomer*, probabil pământ alodial, relevă împărțirea sa în patru calcaturi, constituite

⁸⁰⁸ F.A.S.O., fond *Colecția de planuri*..., p. 435.

⁸⁰⁹ *Ibidem*, inv. 735, 736.

⁸¹⁰ Barbu Ștefănescu, *Sistemele*..., p. 429.

⁸¹¹ F.A.S.O., fond *Colecția de planuri*, inv. 179.

⁸¹² I. L. Ciomac, *Despre stările*..., p. 45—47.

⁸¹³ F.A.S.O., fond *Colecția de planuri*, inv. 58.

fiecare după cum urmează: calcatura I-a are $217 \frac{2}{8}$ iugăre pământuri arabile lotizate și $12 \frac{6}{8}$ iugăre de vie, calcatura a II-a cu 224 iugăre arabile divizate și $6 \frac{1}{8}$ iugăre de vie, calcatura a III-a cu $220 \frac{6}{8}$ iugăre de arabil lotizat și $9 \frac{3}{8}$ iugăre vie, calcatura a IV-a cu $222 \frac{5}{8}$ iugăre arabil lotizat și $7 \frac{4}{8}$ iugăre de vie.⁸¹⁴ O împărțire asemănătoare are și pământul din pre-diul Iklood la 1815⁸¹⁵. După cum se poate observa trecerea spre acest sistem se produce — în lumina planurilor cadastrale — doar pe pământurile Capitlului.

Această tendință de organizare pe marile domenii dar și în afara lor, a pământului în sistemele cu trei sau patru cîmpuri, după reglementarea urbarială din 1848—1854 nu trebuie să ne inducă în eroare, pentru că în multe cazuri împărțirea în sole regulate nu mai presupune și existența timpului mort, de ogor. Cu toate acestea menținerea sistemelor cu ogor este o realitate confirmată și de alte surse documentare, chiar în cazul pământurilor marilor domenii amintite, fără a pune la socoteală organizarea arabelor satești; ele s-au menținut în unele zone ale Transilvaniei pînă în perioada interbelică sau chiar mai tîrziu pînă după cel de-al doilea război mondial, alături de sistemele cu 3 sau 4 sole cu „ogor verde“ (cu culturi furajere)⁸¹⁶.

Modul de funcționare a sistemului cu trei cîmpuri ca și a variantei sale cu patru cîmpuri este cel clasic, după cum s-a putut constata: în afara cîmpurilor „deschise“ unele în raport cu altele, hotarul presupune o serie de locuri „închise“ cu garduri sau șanțuri, apărute astfel de animale, cultivate anual. Este cazul cînepiștilor, a terenurilor cu varză, a celor cu cartofi uneori, a unor livezi sau „ogrăzi“ cu pomi fructiferi, a viilor, situație similară de fapt cu cea din alte părți ale Europei. Cîmpurile deschise sînt supuse dreptului la pășunat liber, după seceriș, pentru toți locuitorii satului, indiferent dacă au sau nu pămînt în calcaturile satești. Acest sistem presupune în același timp un spirit colectiv foarte puternic, o coeziune forte a comunității⁸¹⁷. Sincronizarea obligatorie a semănatului și seceratului, legate de momentul opririi și slobozirii pășunatului, lega locuitorii între ei în sensul că „trîndăvia unuia putea paraliza activitatea altor 20“; se crea astfel un adevărat „monolitism țărănesc“. Este însă tot atît de adevărat că sistemul împiedeca inițiativa individuală⁸¹⁸. Viața agrară organizată astfel presupunea prin urmare un grup social puternic constituit prin cucerirea și organizarea teritoriului; legată de la origine prin „vaine pature“, asolament forțat, obligatoriu, prin interdicția închiderii, comunitatea agricolă a fost de la început, după expresia lui P. de Saint-Jacob „comunitate de exploatare“; grupul uman se determină după spațiul pe care-l exploatează după reguli bine definite, din timpuri imemoriabile; comunitate de rezidență de asemenea; vatra și hotarul sînt și trebuie să fie

⁸¹⁴ *Ibidem*, inv. 120.

⁸¹⁵ *Ibidem*, inv. 756.

⁸¹⁶ I. L. Ciomac, *Despre stările...*, p. 46—47.

⁸¹⁷ Albert Soboul, *op. cit.*, p. 77—78.

⁸¹⁸ Liviu Botezan, *Producția agricolă...*, p. 175—176.

întotdeauna asociate; rezidența este cea care subliniază apartenența la comunitate („locuitorii locului“). Exploatație și locuire, hotar și sat, constituie cei doi poli ai existenței rurale și care subliniază eternul du-te vino dintre casă și câmp⁸¹⁹.

Sistemele comunitare prezentau o serie de dezavantaje însă, mai mari pentru terenurile țărănești decât pentru cele domeniiale: trecerea spre o agricultură superioară calitativ era frînată de excesiva fărîmîtare a arabilor, în parcele minuscule, situate adesea la distanțe mari unele de altele; se pierdea astfel mult timp cu deplasările, se îngreuna executarea la timp a lucrărilor⁸²⁰. În același timp însă, asolamentul trienal care asigură cultura grîului sau a porumbului într-un pămînt odihnit, timp de un an și care acordă întîietate absolută culturilor cerealiere, nu ajunge de obicei decât la randamentele destul de slabe. Evident — am văzut pe larg din exemplele date — pentru vite există pămînturile necultivate, pășunile comune, pădurile, finațele în afara pîrloagei dar tendința generală este de reducere a acestora, în fața „imperialismului“ cerealier; insuficiența lor reduce numărul animalelor, scăzînd în mod normal și cantitățile de gunoi adunate. Or tocmai de acest gunoi ar fi fost absolut nevoie pentru a scoate din impas randamentele cerealiere. Soluția aflată de mai mult timp pentru ieșirea din acest cerc vicios este recurgerea la cultura — în pîrloagă — a plantelor de nutreț, dar acest lucru s-a făcut destul de elaborat, fără a se generaliza în perioada la care ne raportăm.

Toate aceste neajunsuri au condus, încet dar sigur, spre renunțarea la sistemele comunitare în favoarea celor aplicate individual, predominante în Bihor la închiderea cooperativizării.

În concluzie, cele peste 1 300 planuri cadastrale cercetate oferă o informație destul de bogată, chiar dacă unilaterală și inegală ca valoare documentară, despre agricultura bihoreană a secolelor al XVIII-lea și mai ales al XIX-lea. Este o informație care se pretează în mod firesc la interpretări diverse, dar scopul principal al prezentei lucrări este punerea ei în circulație, în paralel cu încercarea de a explica modul în care s-a ajuns la agricultura pe care de regulă o numim „tradițională“, accesibilă cercetărilor directe, de teren.

L'ÉVOLUTION DE L'AGRICULTURE DU DÉPARTEMENT DE BIHOR SELON LES PLANS CADASTRAUX (DU XVIIIÈME AU XIXÈME SIÈCLE)

(Résumé)

L'ouvrage valorifie les informations offertes par la collection de plans cadastraux de la Filiale des Archives de l'Etat de la ville d'Oradea. On a gardé des plans cadastraux pour la plupart des localités de Bihor, mais les plus nombreux et les plus complets appartiennent aux villages des deux grands domaines ecclésiastiques.

⁸¹⁹ Albert Soboul, *op. cit.*, p. 46.

⁸²⁰ Iosif Kovacs, *Desființarea...*, p. 113—114.

ques: celui de l'Evêché romano-catholique d'Oradea et celui du Convent de l'Evêché romano-catholique d'Oradea. Si pour le XVIII-ème siècle et pour les premières décennies du XIX-ème siècle, ces plans sont rédigés en latin, en allemand et en hongrois, pour la période suivante ils seront rédigés presque exclusivement en hongrois. Leur rédaction dans ces langues contrastent le plus souvent avec les réalités toponymique et onomastiques de la plupart des villages roumains.

Ces plans reflètent inévitablement les tendances manifestées en agriculture dans cette région de la Roumanie dans la période précisée, afin de correspondre à une augmentation accentuée de la population. Tout comme dans les autres zones européennes il y a deux modalités à l'aide desquelles l'agriculture essaie de s'adapter à une population plus nombreuse: celle traditionnelle à laquelle l'humanité a fait appel mille fois en situations similaires — l'augmentation des surfaces cultivées — et une autre d'orientation moderne qui visait l'augmentation de la production sur l'unité de surface; chez nous la première reste prédominante. A cette époque — là il y a en Bihor une véritable „faim“ envers la terre, tant au niveau de la ferme paysanne qu'à celui de l'économie doméniale. Le paysan trouvait son refuge traditionnel dans les „curături“, cela veut dire les terrains volés à la forêt par des efforts surhumains, ceux-ci constituant, depuis des siècles, sa seule fortune immobile. Malgré les difficultés constatées — dont l'incorporation forcée des „curături“ aux terres allodiales était la plus importante — la paysannerie va continuer inlassablement son travail de défrichement. C'était l'une des chances très rares d'ailleurs pour dépasser sa propre condition et on n'y pouvait renoncer. Toujours des raisons économiques, mai d'autre nature, justifient l'intérêt croissant des grands propriétaires pour faire croître leurs terrains cultivés; c'est une conséquence directe de l'intégration de plus en plus accentuée du domaine dans l'économie marchandise — argent. Mais évidemment, on ne réalise pas l'augmentation des surfaces agricoles seulement à l'aide du défrichement; la succession en temps des plans pour les même localités est concluante pour le défrichement des pâturage ou même des prés, modalité rapide et bien efficace pour profiter de cette conjoncture favorable aux céréales. En général, l'information offerte par les plans est groupée autour de 3 grands problèmes que l'agriculture suppose comme technique d'exploitation: l'aménagement territorial, les plantes de culture et les techniques de travail. En ce qui concerne le premier groupe de problèmes on détient les données les plus importantes et les plus nombreuse, tout d'abord sur les techniques traditionnelles pour mettre en valeur la terre destinée à l'agriculture et ensuite sur le portage des domaines. Les toponymes qui se rapportent à l'action de défrichement présentent une importance tout à fait particulière. Ceux-ci mettent en évidence la modalité prédominante individuelle de leur réalisation, rarement entre les parents ou les voisins.

L'ouvrage analyse ensuite les toponymes qui nous rappellent des techniques générales ou spéciales de défrichement („tîrsală“, „secătură“, „ciungitură“, „arsură“, „laz“, „curătură“, „poiană“, „rariște“, „ples“, „ruptură“, „tăietură“) ou ceux qui se rapportent à la destination des terrains défrichés („cîmp“, „ogradă“, „finar“, „rît“, „ogor“, „pîrjoală“).

Quant aux informations sur les plantes cultivées, elles sont peu nombreuses pour relever le rôle que l'adoption des nouvelles cultures a eu dans la modification des assolements et en même temps des systèmes de culture (le maïs, la pomme de terre, la luzerne, le trèfle, le colza).

Si l'on analyse les plans des localités de Bihor en ce qui concerne les systèmes des plantes cultivées, on constatera, par rapport à la période précédente, l'augmentation des localités qui n'utilisent plus l'assolement forcé imposé surtout par l'administration. On y analyse ensuite tour à tour les frontières des villages qui ont le terrain arable nonpartagé, ceux avec 2, 3 et 4 champs. On peut conclure que les 1300 plans cadastraux étudiés nous offrent une information bien riche sur les techniques agricoles. Il s'agit d'une information qui peut être diversement interprétés, mais le but essentiel de cet ouvrage est de la mettre en circulation et d'expliquer parallèlement la manière dont l'agriculture qu'on nomme „traditionnelle“ devient accessible aux recherches directes, de terrain.

Numerus domorum	NOMINA COLONORUM	Quantitas sessionis	In fundo intravilano	Habet terras														
				In calcatura I			In calcatura II			In calcatura III			In falcastro					
				Competentia	Obtinuit competentia cum bonificatione	Bonificatione seorsa	Competentia	Obtinuit competentia cum bonificatione	Bonificatione seorsa	Competentia	Obtinuit competentia cum bonificatione	Bonificatione seorsa	Competentia	Obtinuit competentia totam supputato intravilano ex falcastris una cum bonificatio	Obtinuit medietatem competentia ex plaga falcabili una cum bonificatione	Obtinuit medietatem competentia ex terras arabiles	Bonificatione seorsa	
M.P.	IUGERA	M.A.	1 100	ORGIIS	QUADRATIS													
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.	CIORDAȘ MICULA (CSORDAS MIKULA)	2/8	3/4	22/8	26/8	—	21/8	23/8	—	21/8	23/8	—	27/8	—	15/8	14/8	—	—
2.	BENTE IOAN (BENCZE JÁNOS)	”	1	”	23/8	—	”	”	3/8	”	21/8	—	26/8	3	—	—	—	—
3.	MIHUTA MICULA (MIHUCZA MIKULA)	”	12/4	”	”	—	”	”	6/8	”	”	—	24/8	—	11/8	15/8	—	—
4.	LUNCAN IOAN junior (LUNKAN JÁNOS if.)	4/8	”	42/8	43/8	—	42/8	42/8	—	44/8	44/8	—	56/8	56/8	—	—	—	—
5.	JURĂU PETRU (JURÓ PÉTER)	”	11/4	”	”	—	”	”	—	”	45/8	—	”	”	—	—	—	—
6.	BOAR IOAN (BOÁR JÁNOS)	”	13/4	”	”	—	”	46/8	—	”	”	—	55/8	61/8	—	—	—	—
7.	BLAJOVICI GABRIEL (BLAZSOVITS GÁBOR)	2/8	1	21/8	23/8	—	21/8	23/8	—	22/8	24/8	—	26/8	3	—	—	—	—
8.	DEMIAN GABRIEL (DEMJAN GÁBOR)	”	11/4	”	22/8	—	”	22/8	—	”	25/8	2/8	25/8	27/8	—	—	—	—

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
9.	LUNCAN MITRU (LUNKAN MITRU)	$\frac{4}{8}$	$1\frac{1}{4}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{3^3}{8}$	$1\frac{7}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^5}{8}$	—	$\frac{5^7}{8}$	$\frac{6^3}{9}$	—	—	—	—
10.	FĂRCUȚA ȘTEFAN (FARKUTZA ȘTEFÂN)	$\frac{2}{8}$	$1\frac{1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^4}{8}$	$\frac{2^5}{8}$	—	—	—	—
11.	LUNCAN IFTIMIE (LUNKAN IFTIMIE)	$\frac{4}{8}$	$\frac{3^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{5^2}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^5}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^6}{8}$	—	$\frac{4^6}{8}$	$\frac{5^4}{8}$	—	—	—	—
12.	MĂRCUȚ IOAN junior (MARKUS JÁNOS if.)	$\frac{2}{8}$	2	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^4}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	—	—	—
13.	RAȚ GLIGOR (RATZ GLIGOR)	$\frac{4}{8}$	2	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{5}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{5^4}{8}$	$\frac{5^5}{8}$	—	—	—	—
14.	Cantoralis fundus	—	$1\frac{3}{4}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15.	FĂRCUȚA GABRIEL (FARKUTZA GABOR)	$\frac{2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{1^7}{8}$	$\frac{1^7}{8}$	—	—	—	—
16.	LUCACI PETRU (LUKATS PÉTER)	”	2	$\frac{2^1}{8}$	”	—	”	”	—	$\frac{2^2}{8}$	”	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	—	—	—
17.	LUCACI TOADER (LUKATS TOGYER)	”	”	”	”	—	”	”	—	”	$\frac{2^5}{8}$	$\frac{1}{8}$	”	”	—	—	—	—
18.	MĂRCUȚ PETRU senior (ör. MARKUTZ PÉTER)	$\frac{2}{8}$	$\frac{3^3}{4}$	”	”	—	”	”	$\frac{3}{8}$	”	$\frac{3^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	—	—	—
19.	FARAGO MITRU junior (if. FARRAGÓ MITRU)	”	$\frac{2^1}{4}$	”	”	—	”	”	”	”	”	—	”	”	—	—	—	—
20.	COTCA NICOLAE (KOTKA MIKLÓS)	”	$\frac{2^2}{8}$	”	”	—	”	”	$\frac{4}{8}$	”	”	—	2	$\frac{2^1}{8}$	—	—	—	—
21.	JURCĂU ILIE (GYURKÓ ILLÉS)	”	$\frac{2^3}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	”	—	”	”	”	”	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{1^7}{8}$	2	—	—	—	—
22.	ONȚ ZAHARIE (ONTZ ZAHARI)	$\frac{4}{8}$	”	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^5}{8}$	—	$\frac{5^1}{8}$	$\frac{5^6}{8}$	—	—	$\frac{1^1}{8}$	—

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
23.	TOPAN PETRU (TOPAN PETER)	$\frac{2}{8}$	$\frac{2^2}{4}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	2	$\frac{2^3}{8}$	—	—	$\frac{5}{8}$	—
24.	DEMIAN IOAN (DEMJAN JÁNOS)	”	$\frac{2^1}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	”	—	”	—	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^5}{8}$	—	—	”	—
25.	TOPAN IOAN (TOPAN JÁNOS)	$\frac{4}{8}$	$\frac{3^2}{4}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{6}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^6}{8}$	$\frac{4^7}{8}$	—	—	$\frac{7}{8}$	—
26.	CÎRCIUMA (CSAPSZÉK HÁZ)	—	$\frac{2^3}{4}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27.	Tinăra văduvă a lui TRIPA GABRIEL (If. öz. TRIPA GABORNÉ)	$\frac{2}{8}$	$\frac{4^2}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{6}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^4}{8}$	—	1	$\frac{1^5}{8}$	—	—	—	—
28.	LUNCAN IONUȚ (LUNKAN ONUTZ)	$\frac{4}{8}$	5	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	1	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^5}{8}$	—	4	$\frac{4^1}{8}$	—	—	—	—
29.	NYERRÓ SIMON	”	”	”	$\frac{4^4}{8}$	—	”	”	$\frac{3}{8}$	”	$\frac{4^4}{8}$	—	4	”	—	—	—	—
30.	CATONA GABRIEL (KATONA GÁBOR)	”	$\frac{6^1}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	”	—	”	”	—	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{4^5}{8}$	—	$\frac{3^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	—	$\frac{6}{8}$	—
31.	CASA STRĂJII (STRÁZSA HÁZ)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
32.	BUIE IOAN (BUJ JÁNOS)	$\frac{2}{8}$	$\frac{5^2}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^4}{8}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{7}{8}$	$\frac{5}{8}$	—	—	$\frac{7}{8}$	—
33.	LUCACI TODA (LUKATS TODA)	$\frac{4}{8}$	$\frac{2^2}{4}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^6}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{5^2}{8}$	$\frac{5^3}{8}$	—	—	—	—
34.	LUCACI MIHAI (LUKÁTS MIHÁLY)	”	$\frac{2^3}{4}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	”	”	1	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	1	$\frac{5^1}{8}$	”	—	—	—	—
35.	BLAGA DEME	”	5	$\frac{4^3}{4}$	”	—	”	”	$\frac{4}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^6}{8}$	—	4	$\frac{4^2}{8}$	—	—	—	—
36.	MÁRCUȚ GHEORGHE senior (Ör. MARKUTZ GYÖRGY)	”	”	$\frac{4^4}{8}$	”	—	”	”	1	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{2}{8}$	4	$\frac{4^1}{8}$	—	—	—	—

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
37.	MĂRCUȚ PETRU jr. (If. MARKUTZ PÉTER)	$\frac{4}{8}$	$\frac{4^2}{4}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{1^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	—	—	—
38.	COTCA TOADER (KOTKA TOGYER)	$\frac{2}{8}$	''	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^4}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	$\frac{1}{8}$	1	1	—	—	—	—
39.	POP GABRIEL (PAPP GÁBOR)	''	4	''	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^5}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{1^2}{8}$	$\frac{1^3}{8}$	—	—	—	—
40.	BIHARI IOAN junior (If. BIHARI JÁNOS)	''	$\frac{4^1}{4}$	''	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^4}{8}$	$\frac{2^4}{8}$	—	''	''	—	$\frac{1^1}{8}$	$\frac{1^2}{8}$	—	—	—	—
41.	CÎMPAN IOAN (KIMPAN JÁNOS)	$\frac{4}{8}$	$\frac{8^1}{4}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^1}{8}$	—	$\frac{4^4}{8}$	5	$\frac{6}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{2^3}{8}$	$\frac{2^7}{8}$	—	—	—	—
42.	BLAGA MITRU	$\frac{2}{8}$	$\frac{2}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	3	3	—	—	—	—
43.	FĂRCUȚA MICULA (FARKUTZA MIKULA)	''	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{2^2}{8}$	''	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	''	''	—	$\frac{1^1}{8}$	$\frac{1^3}{8}$	—	—	—	—
44.	FĂRCUȚA NICOLAE (FARKUTZA MIKLÓS)	''	$\frac{4^3}{4}$	''	$\frac{2^3}{8}$	—	''	''	—	''	$\frac{2^3}{8}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{7}{8}$	—	—	—	—
45.	MIHUȚA FLOREA (MIHUTZA FLORA)	''	$\frac{4^3}{8}$	''	''	—	''	''	—	''	''	$\frac{1}{8}$	$\frac{7}{8}$	''	—	—	—	—
46.	MIHUȚA SAVU (MIHUTZA SAVUJ)	$\frac{4}{8}$	$\frac{5^1}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{3^7}{8}$	4	—	—	—	—
47.	MĂRCUȚ MICULA junior (If. MARKUTZ MIKULA)	''	$\frac{3^2}{8}$	''	''	—	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	''	''	$\frac{6}{8}$	$\frac{4^6}{8}$	5	—	—	—	—
48.	MĂRCUȚ TIRICĂ senior (Ör. MARKUTZ TYIRIKA)	''	6	$\frac{4^3}{8}$	''	—	$\frac{4^3}{8}$	''	—	''	''	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{3^4}{8}$	—	—	$\frac{3}{8}$	—
49.	BLAGA GHEORGHE (BLAGA GYÖRGY)	''	5	''	''	—	''	''	—	''	''	—	—	4	$\frac{4^1}{8}$	—	—	—
50.	SIM MICULA (SZIM MIKULA)	$\frac{2}{8}$	$\frac{5^2}{4}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^5}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^5}{8}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{4}{8}$	$\frac{4}{8}$	$\frac{5}{8}$	—	—	—

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
51.	LUNCAN ILIES senior (Ōr. LUNKAN ILLYÉS)	$\frac{2}{8}$	$\frac{3^2}{4}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^5}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{1}{8}$	$\frac{1^4}{8}$	$\frac{1^6}{8}$	—	—	—
52.	SILAGHI GABRIEL (SZILAGYI GÁBOR)	"	$\frac{1^3}{4}$	"	"	—	"	$\frac{2^2}{8}$	—	"	$\frac{2^2}{8}$	—	"	$\frac{2^3}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	—	—
53.	SILAGHI MICULA (SZILAGYI MIKULA)	"	"	"	"	—	"	"	—	"	"	—	"	"	"	—	—	—
54.	OPRE NICOLAE (OPPRE MIKLÓS)	$\frac{4}{8}$	$\frac{6^3}{4}$	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{3^7}{8}$	$\frac{1^3}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	"	$\frac{3^1}{8}$	$\frac{3^6}{8}$	—	—	—
55.	MÁRCUȚ IOAN (MARKUTZ JÁNOS)	$\frac{2}{8}$	7	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	—	—	—	—	—	—
56.	Văduva lui FARAGO TODA (Ősz. FARAGÓ-TODÁNE)	$\frac{4}{8}$	$\frac{5^1}{7}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{3^2}{8}$	$\frac{4^6}{8}$	—	—	$\frac{1^3}{8}$
57.	FARAGÓ LUP	$\frac{2}{8}$	$\frac{5^3}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{5}{8}$	—	—	—
58.	RAT MITRU junior (If. RATZ MITRU)	"	$\frac{7^1}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	"	—	"	$\frac{2^3}{8}$	—	"	"	—	$\frac{3}{8}$	—	—	—	—	—
59.	RAT VASALIE (RATZ VASZALIE)	"	$\frac{7^2}{8}$	"	"	—	"	"	—	"	"	—	$\frac{4}{8}$	—	—	—	—	—
60.	MÁRCUȚ PETRU senior (Ōr. MARKUTZ PÉTER)	"	$\frac{8^3}{8}$	"	"	—	"	$\frac{2^2}{8}$	—	"	$\frac{2^5}{8}$	$\frac{2}{8}$	—	—	—	—	—	—
61.	RAT VASALIE junior (If. RATZ VASZALIE)	"	$\frac{5^1}{4}$	"	$\frac{2^3}{8}$	—	"	$\frac{2^3}{8}$	$\frac{4}{8}$	"	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{3}{8}$	$\frac{5}{8}$	$\frac{1^5}{8}$	—	—	—
62.	RAT TODA senior (Ōr. RATZ TODA)	"	"	"	"	—	"	"	$\frac{3}{8}$	"	"	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{5}{8}$	"	—	—	—
63.	MÁRCUȚ MIHAI senior (Ōr. MARKUTZ MIHÁLY)	"	$\frac{1^3}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	"	$\frac{2^4}{8}$	—	"	"	—	$\frac{1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	$\frac{3^4}{8}$	—	—	$\frac{1^5}{8}$
64.	MÁRCUȚ MIHAI junior (If. MARKUTZ MIHÁLY)	"	1	"	"	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	"	—	—	$\frac{2^6}{8}$	$\frac{3^1}{8}$	—	—	$\frac{1^1}{8}$

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
65.	RAT IOAN junior (If. RATZ JÁNOS)	$\frac{2}{8}$	$\frac{1^1}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	—	$\frac{2^5}{8}$	$\frac{2^6}{8}$	—	—	—
66.	BIHARI T. JÁNOS	$\frac{4}{8}$	$\frac{5^1}{4}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{4^6}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{1}{8}$	$\frac{3^7}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	—	—	$\frac{4}{8}$
67.	RAT TODA junior (If. RATZ TODA)	$\frac{2}{8}$	$\frac{4^1}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	—	$\frac{1^1}{8}$	$\frac{1^3}{8}$	—	—	—
68.	TRIPA GHEORGHE (TRIPA GYÖRGY)	$\frac{4}{8}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{4^7}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	—	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^5}{8}$	—	—	—
69.	TRIPA IOAN junior (If. TRIPA JÁNOS)	$\frac{2}{8}$	$\frac{2^2}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	—	2	$\frac{2^1}{8}$	—	—	—
70.	TRIPA GABRIEL senior (Öz. TRIPA GÁBOR)	$\frac{4}{8}$	$\frac{2^1}{4}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{5^3}{8}$	7	—	—	—
71.	TRIPA MIHAI senior (Ör. TRIPA MIHÁLY)	”	5	”	”	—	$\frac{4^3}{8}$	”	—	$\frac{4^3}{8}$	”	—	”	4	5	—	—	—
72.	MĂRCUȚ ONEA (MARKÜTZ ONYE)	”	$\frac{2^2}{8}$	”	”	—	”	”	—	”	”	—	”	$\frac{5^2}{8}$	$\frac{6^6}{8}$	—	—	—
73.	MĂRCUȚ NICOARĂ (MARKÜTZ NYIKORA)	”	3	”	”	—	”	”	—	”	$\frac{4^3}{8}$	—	—	5	$\frac{6^7}{8}$	—	—	$\frac{1^1}{8}$
74.	MĂRCUȚ GHEORGHE junior (If. MARKÜTZ GYÖRGY)	$\frac{2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	—	$\frac{7}{8}$	$\frac{1^2}{8}$	—	—	$\frac{4}{8}$
75.	NAGY ILLYÉS	$\frac{4}{8}$	$\frac{5^2}{8}$	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^7}{8}$	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{3^6}{8}$	$\frac{5^3}{8}$	—	—	$\frac{8^3}{8}$
76.	TAMAȘ GHEORGHE (TAMÁS GYÖRGY)	$\frac{2}{8}$	”	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{1}{8}$	$\frac{4}{8}$	$\frac{6}{8}$	—	—	$\frac{3}{8}$
77.	VASUȚ TOADER (VASZUTZ TOGYER)	”	5	”	”	—	”	”	—	”	”	—	”	$\frac{6}{8}$	$\frac{1^1}{8}$	—	—	—
78.	CASA DOMNEASCA (URASÁG HÁZA)	—	$\frac{4^1}{4}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
79.	PAROHIA ȘI BISERICA (PAROCHIA ÉS TEMLÖM)	—	7	6	$6\frac{1}{8}$	—	6	$6\frac{3}{8}$	—	6	$6\frac{1}{8}$	—	—	1	—	—	—	—
80.	PÂTCĂȘ ISAI (PATKAS ISZAJ)	$\frac{2}{8}$	7	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{2}{8}$	—	$2\frac{2}{8}$	$2\frac{3}{8}$	—	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{2}{8}$	—	—	—	—	—	—	—
81.	LĂȚCU SAVU (LATZKÓ SZAVUJ)	$\frac{4}{8}$	$3\frac{2}{4}$	$4\frac{2}{8}$	$4\frac{3}{8}$	—	$4\frac{4}{8}$	$4\frac{4}{8}$	—	$4\frac{2}{8}$	$4\frac{3}{8}$	—	—	$4\frac{6}{8}$	$6\frac{3}{8}$	—	—	2
82.	FĂRCAȘ IOAN (FARKAS JÁNOS)	$\frac{2}{8}$	$3\frac{1}{4}$	$2\frac{2}{8}$	$2\frac{2}{8}$	—	$2\frac{2}{8}$	$2\frac{3}{8}$	—	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{2}{8}$	—	—	$1\frac{5}{8}$	$2\frac{7}{8}$	—	—	$\frac{5}{8}$
83.	LIS FLORE (LISZ FLORE)	”	$4\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{8}$	”	—	”	”	—	”	”	—	—	1	$1\frac{0}{8}$	—	—	$\frac{6}{8}$
84.	LIS MITRU (LISZ MITRU)	$\frac{4}{8}$	”	$4\frac{2}{8}$	$4\frac{3}{8}$	—	$4\frac{4}{8}$	5	—	$4\frac{2}{8}$	$4\frac{4}{8}$	—	—	$4\frac{2}{8}$	$3\frac{2}{8}$	—	—	1
85.	CASA COMUNITĂȚII (COMUNITAS HÁZAI)	2	$1\frac{3}{4}$	8	$8\frac{6}{8}$	—	8	$8\frac{2}{8}$	—	8	$8\frac{4}{8}$	—	—	$53\frac{1}{8}$	$62\frac{5}{8}$	—	—	—
86.	BIHARI MITRU	$\frac{2}{8}$	$5\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{2}{8}$	—	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{2}{8}$	—	$2\frac{2}{8}$	$2\frac{3}{8}$	—	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{8}$	—	—	$\frac{4}{8}$	—
87.	HĂLBAC TOADER (HALBAK TOGYER)	$\frac{4}{8}$	$2\frac{3}{4}$	$4\frac{3}{8}$	$4\frac{3}{8}$	—	$4\frac{3}{8}$	$4\frac{4}{8}$	—	$4\frac{2}{8}$	$4\frac{6}{8}$	—	—	$5\frac{1}{8}$	$7\frac{2}{8}$	—	—	—
88.	HĂLBAC IOAN (HALBAK JÁNOS)	$\frac{2}{8}$	”	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{1}{8}$	—	$2\frac{2}{8}$	$2\frac{3}{8}$	—	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{2}{8}$	—	$\frac{1}{8}$	$1\frac{7}{8}$	$3\frac{2}{8}$	—	—	—
89.	RĂȚ MIHAI (RATZ MIHÁLY)	$\frac{4}{8}$	$5\frac{1}{4}$	$4\frac{2}{8}$	$4\frac{4}{8}$	—	$4\frac{4}{8}$	$4\frac{6}{8}$	—	$4\frac{2}{8}$	5	—	—	$3\frac{7}{8}$	5	—	—	—
90.	MĂRCUȚ MICULA (MARKÚTZ MIKULA)	$\frac{2}{8}$	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{2}{8}$	$2\frac{3}{8}$	—	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{3}{8}$	—	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{4}{8}$	—	—	$1\frac{7}{8}$	$3\frac{1}{8}$	—	—	—
91.	COTCA TOADER junior (f. KOTKA TOGYER)	”	$2\frac{2}{4}$	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{2}{8}$	—	$2\frac{2}{8}$	”	—	”	$2\frac{5}{8}$	—	—	2	$3\frac{5}{8}$	—	—	—
92.	COTCA IOAN senior (Űr. KOTKA JÁNOS)	$\frac{4}{8}$	4	$4\frac{3}{8}$	$4\frac{4}{8}$	—	$4\frac{3}{8}$	$4\frac{5}{8}$	—	$4\frac{2}{8}$	$5\frac{3}{8}$	—	$\frac{4}{8}$	$4\frac{4}{8}$	$4\frac{1}{8}$	—	—	$\frac{6}{8}$

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
93.	(PURZSE LAZAR) PURJE LAZAR	$\frac{2}{8}$	$\frac{4^1}{4}$	2	2	—	$\frac{2^6}{8}$	$\frac{3^1}{8}$	—	$\frac{1^6}{8}$	2	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{1^1}{8}$	$\frac{1^7}{8}$	—	—	—
94.	COSMA ANTON (KOSMA ANTAL)	”	$\frac{2^3}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^5}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	—	$\frac{1^7}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	—	—
95.	LUNCAN ȘTEFAN (LUNKÁN ȘTEFAN)	”	3	”	$\frac{2^3}{8}$	—	”	$\frac{2^4}{8}$	—	”	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{1^0}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	—	—
96.	ȘUTEU ILIEȘ (SUTYO ILLYÉS)	”	$\frac{2^3}{4}$	”	”	—	”	$\frac{2^3}{8}$	$\frac{4}{8}$	”	”	—	—	$\frac{1^7}{8}$	”	—	—	—
97.	MĂRCUȚ GHEORGHE (MARKUTZ GYÖRGY)	”	”	”	”	—	”	”	1	”	$\frac{2^0}{8}$	—	—	”	$\frac{2^2}{8}$	—	—	—
98.	MĂRCUȚ GABRIEL jun. (If. MARKUTZ GÁBOR)	”	$\frac{3^1}{4}$	$\frac{2^2}{8}$	”	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	1	”	$\frac{2^3}{8}$	—	—	$\frac{1^5}{8}$	2	—	—	—
99.	MĂRCUȚ GHEORGHE (MARKUTZ GYÖRGY)	”	$\frac{4^2}{4}$	”	”	—	”	”	$\frac{3}{8}$	”	”	—	$\frac{1}{8}$	1	2	—	—	—
100.	MĂRCUȚ MICULA (MARKUTZ MIKULA)	$\frac{4}{8}$	4	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	—	$\frac{4^3}{8}$	$\frac{4^6}{8}$	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{4^4}{8}$	$\frac{5^7}{8}$	—	—	$\frac{1^5}{8}$
101.	MĂRCUȚ IOAN junior (If. MARKUTZ JÁNOS)	$\frac{2}{8}$	$\frac{4^1}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	—	$\frac{1^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	—	—
102.	LUCACI GHEORGHE (LUKATS GYÖRGY)	”	$\frac{1^1}{4}$	”	”	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	”	—	—	$\frac{2^5}{8}$	$\frac{4^0}{8}$	—	—	—
103.	VID SIMON	”	1	”	”	—	”	”	—	”	$\frac{2^4}{8}$	—	—	$\frac{2^6}{8}$	$\frac{3^4}{8}$	—	—	—
104.	OPPRE ȘTEFAN	”	$\frac{3}{4}$	”	”	—	”	”	—	”	$\frac{2^6}{8}$	$\frac{2}{8}$	—	$\frac{2^7}{8}$	$\frac{4^3}{8}$	—	—	—
105.	LUNCAN NICOLAE (LUNKAN MIKLÓS)	”	$\frac{3}{8}$	”	”	—	”	”	$\frac{3}{8}$	”	$\frac{2^3}{8}$	—	—	”	$\frac{3^5}{6}$	—	—	—
106.	OPPRE TOADER (OPPRE TOGYER)	”	”	$\frac{2^2}{8}$	”	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	”	$\frac{2^4}{8}$	—	—	”	$\frac{2^6}{8}$	—	—	$\frac{1^7}{8}$

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
107.	VARADI NICOLAE (VÁRADI MIKLÓS)	$\frac{2}{8}$	1	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^4}{8}$	—	—	$\frac{2^7}{8}$	—	—	3	—
108.	VEREȘ IOAN (VERES JÁNOS)	''	$\frac{2^3}{4}$	''	''	—	''	$\frac{2^3}{8}$	—	''	$\frac{2^2}{8}$	—	—	$\frac{1^7}{8}$	—	$\frac{1^2}{8}$	$\frac{1^1}{8}$	—
109.	RAT MITRU senior (Ör. RATZ MITRU)	''	1	''	''	—	''	$\frac{2^2}{8}$	1	''	''	—	—	$\frac{2^6}{8}$	—	—	—	—
110.	FĂRCAȘ GHEORGHE (FARKAS GYÖRGY)	''	$\frac{2}{4}$	''	''	—	''	''	—	''	''	—	—	3	—	$\frac{1^6}{7}$	$\frac{1^5}{8}$	—
111.	RAT GHEORGHE senior (Ör. RATZ GYÖRGY)	''	$\frac{3}{4}$	''	''	—	''	''	—	''	$\frac{2^3}{8}$	—	—	$\frac{2^7}{8}$	—	''	''	—
112.	SUCIU MITRU (SZÜTS MITRU)	''	$\frac{2}{4}$	''	$\frac{2^2}{8}$	—	''	''	—	''	''	—	—	3	—	2	''	—
113.	BIHARI FLORE	''	$\frac{3}{4}$	$\frac{2^1}{8}$	''	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	''	''	—	—	$\frac{2^7}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{1^4}{8}$	—
114.	COTCA MITRU (KOTKA MITRU)	''	$\frac{2}{4}$	''	''	—	''	''	—	''	''	—	—	3	$\frac{3^1}{8}$	—	—	—
115.	PUȘCĂȘ ȘTEFAN (PUKÁS ȘTEFAN)	''	''	''	''	—	''	''	—	''	$\frac{2^4}{8}$	—	—	''	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{1^5}{8}$	—
116.	FĂRCUȚA IOAN (FARKUTZA JÁNOS)	''	$\frac{1}{4}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	—	$\frac{2^4}{8}$	''	—	''	$\frac{2^3}{8}$	—	—	$\frac{3^1}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{1^6}{8}$	—
117.	ȘUTEU MIHAI (SUTYO MIHÁLY)	''	''	''	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	''	—	''	''	—	—	''	—	$\frac{1^5}{8}$	''	—
118.	LIS GHIURCA (LISZ GYURKA)	''	$\frac{2}{4}$	''	''	—	''	$\frac{5^7}{8}$	1	''	''	—	—	3	—	$\frac{1^6}{8}$	$\frac{1^5}{8}$	—
119.	GROZA IOAN (GROZA JÁNOS)	''	''	''	$\frac{2^2}{8}$	—	''	$\frac{3^2}{8}$	—	''	''	—	—	''	—	''	''	—
120.	LUNCAN FLORE (LUNKAN FLORE)	''	$\frac{3}{4}$	''	$\frac{2^3}{8}$	—	''	$\frac{3^1}{8}$	—	''	$\frac{2^2}{8}$	—	—	$\frac{2^7}{8}$	—	''	$\frac{1^4}{8}$	—

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
121.	COTCA GABRIEL (KOTKA GÁBOR)	$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^3}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^5}{8}$	—	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	—	$\frac{2^7}{8}$	—	$\frac{1^6}{8}$	$\frac{1^4}{8}$	—
122.	LUNCAN ILIES junior (LUNKAN ILLYES if.)	”	”	”	”	—	”	”	—	”	”	—	—	”	—	”	”	—
123.	ARDELEAN GHEORGHE (ERDELYI GYÖRGY)	”	”	”	”	—	”	$\frac{2^2}{8}$	—	”	”	—	—	”	—	$\frac{1^4}{8}$	”	—
124.	STUPAR PETRU (STUPAR PÉTER)	”	”	”	”	—	”	”	—	”	”	—	—	”	—	$\frac{1^6}{8}$	”	—
125.	FARAGO MITRU (K. FARAGÓ MITRU)	”	”	”	”	—	”	”	—	”	$\frac{2^3}{8}$	—	—	”	—	$\frac{1^5}{8}$	”	—
126.	DRIMBA TOADER (DRIMBA TOGYER)	”	$\frac{2}{4}$	”	”	—	”	$\frac{2^5}{8}$	—	”	$\frac{2^2}{8}$	—	—	3	—	”	$\frac{1^5}{8}$	—
127.	SIM MITRU (SZIM MITRU)	”	$\frac{3}{4}$	”	”	—	”	$\frac{2^3}{8}$	—	”	”	—	—	$\frac{2^7}{8}$	—	$\frac{1^7}{8}$	$\frac{1^4}{8}$	—
128.	PĂTCAȘ ISTIMIE (PATKAS ISTIMIE)	”	”	”	”	—	”	”	—	”	”	—	—	”	—	”	”	—
129.	IANCU MIHAI (IANKU MIHÁLY)	”	$\frac{1}{4}$	”	”	”	—	”	—	”	”	—	—	$\frac{3^1}{8}$	—	$\frac{1^6}{8}$	$\frac{1^6}{8}$	—
130.	CASA ȚIGANULUI (CIGÁNY HÁZ)	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	”	—	—
131.	FĂRCAȘ TIRICA (FARKAS TYIRIKA)	”	”	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	—	$\frac{2^2}{8}$	$\frac{2^2}{8}$	—	”	$\frac{2^2}{8}$	—	$\frac{2}{8}$	$\frac{2^6}{8}$	$\frac{2^1}{8}$	$\frac{1^5}{8}$	—	—
132.	CIMITIR (TEMETŐ)	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	S U M M A	42	$397\frac{3}{4}$	$361\frac{4}{8}$	369	$\frac{3^3}{8}$	$361\frac{7}{8}$	$388\frac{1}{8}$	$17\frac{5}{8}$	$358\frac{5}{8}$	$386\frac{2}{8}$	2	$\frac{8^5}{8}$	388	376	$39^6\frac{6}{8}$	38	$29\frac{3}{8}$

EVOLUȚIA MEȘTEȘUGULUI FIERĂRITULUI ÎN SATELE DIN SUDUL BIHORULUI (SEC. XIII—XIX). CONSIDERAȚII GENERALE*

de
AUREL CHIRIAC

1. Afirmția potrivit căreia „... vîrsta fierului a început efectiv cu evul mediu”¹ își are o deplină acoperire în Europa știut fiind faptul, apreciat și de oamenii vremurilor respective, că produsele realizate din această materie primă s-au impus printr-o serie de calități indispensabile: rezistență superioară, dacă avem în vedere duritatea materialului, și, derivînd direct din această calitate, randament sporit în procesul muncii. Din acest motiv, la care se adaugă acum și treptata generalizare, începînd cu secolul al XII-lea², a energiei hidraulice se produce un transfer de interese, acolo unde a existat o tradiție în domeniul metalurgiei fierului, spre perfecționarea tehnologiilor de extragere, reducere a minereului de fier și de prelucrare a acestuia în ateliere specializate, multe dintre ele dotate de acum încolo cu ciocane hidraulice³.

Din perspectiva faptului discutat, în spațiul carpato-danubiano-pontic s-au remarcat, în zorii lumii medievale, cîteva regiuni care au beneficiat de aceste înnoiri, unele dintre ele apreciate și pînă atunci pentru activitatea susținută pe linia valorificării constante a minereului de fier. Ce poate fi mai semnificativ în acest sens decît complexul de cuptoare de la Sarmizegetusa Regia (sec. I)⁴ sau, ca să ne oprim la un alt exemplu elocvent, cuptorul vertical cu tiraj (sec. IX—X) descoperit la Ghelar, județul Hunedoara⁵, expus ca model în materie la Muzeul Științei din Londra, ele fiind argumente nu numai ale unei continuități în preocupări ale popu-

* Lucrarea a fost prezentată în cadrul colocviului interdisciplinar „Civiliizația tradițională românească — argument fundamental al perenității poporului român”, 9—10 septembrie 1988, Sibiu, și abordează problema atelierelor sătești de fierari, urmărind să evidențieze evoluția acestora în timp, din perspectiva rolului avut în sistemul tradițional de viață stabilizat la nivelul satelor.

¹ J. Gimpel, *Revoluția industrială în evul mediu*, Editura Meridiane, București, 1983, p. 37.

² J. Le Goff, *Civiliizația occidentului medieval*, Editura Meridiane, București, 1970 p. 295; F. Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1984, p. 109.

³ *Ibidem*, p. 295, 301.

⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civiliizația fierului la daci (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 21—22.

⁵ O. Hătărăscu, A. Alexandrescu, *Din trecutul metalelor*, Editura Tehnică, București, p. 35.

lației autohtone (daci, daco-romani, români), ci și al nivelului tehnic remarcabil atins în timp⁶.

Pentru perioada analizată (secolele XIII—XIX), alături de domeniul Hunedoarei, socotit de specialiști ca punct de referință în studierea acestor probleme, nord-vestul României, mai precis domeniul Beiușului, a cunoscut o activitate la parametrii cantitativi și calitativi apreciable, îndreptată spre valorficarea minereului de fier (limonit) aflat la suprafață⁷.

Important ne apare în derularea acestui proces care acoperă ca durată întreg evul mediu românesc și existența unui consens de interese care a vizat tocmai impulsionearea constantă a acestei activități. Avem în vedere, mai întâi, cele ale noului stăpîn de pămînt⁸, el putînd astfel să-și asigure atît fier brut destinat desfacerii sau propriilor necesități, cît și un inventar de bază (unelte, arme etc.), și în al doilea rînd, cele ale satelor românești de aici, care au asigurat forța de muncă principală, contribuind decisiv la buna funcționare a întreprinderilor domeniale și în special a manufacturii de fier de la Vașcău, situație care se află în legătură directă cu interesul acordat pentru menținerea și promovarea preocupărilor în acest domeniu și de către comunitățile rurale din zonă. Rezultă, firesc, că integrarea relativ rapidă a localnicilor a fost posibilă tocmai pentru că aceștia dețineau cunoștințe de specialitate suficiente, rod al unei activități îndelungate pe tărîmul mineritului, a reducerii și a prelucrării materiei prime rezultate. Credem, că fără aceste cunoștințe ale țăranilor români din zonă stăpînul de pămînt nu ar fi putut beneficia de aceste resurse naturale într-un timp destul de scurt de la impunerea dominației și, ca atare, nu ar fi putut pune bazele unei activități eficiente decît după cîtări mult mai îndelungate, necesare pentru a putea evalua exact resursele subsolului.

2. Cercetarea tehnologiilor de reducere a minereului de fier pe domeniul Beiușului între secolele XIII—XIX a dus la cunoașterea unei realități devenite valabile pentru întreaga Europă și anume a menținerii în paralel a două metode de reducere⁹. Bunăoară s-a practicat pînă tîrziu, în secolul al XVIII-lea, metoda *vetrelor deschise*¹⁰, sigur cu precizarea care se impune că ea a fost răspîndită mai cu seamă în lumea satelor. Această preferință pentru o tehnologie de reducere recunoscută pentru limitele pe planul cantității și calității fierului obținut, s-a datorat cererii din ce în ce mai mari din această materie primă, situație care a determinat stăpînul de pămînt să încurajeze utilizarea metodei respective. Circumscrișă cu precădere așezărilor rurale unde activau fierari, ea a permis din punctul de vedere al acestora nu numai satisfacerea obligațiilor față de feudal, ci și a propriilor obligații față de comunitate tocmai prin materia primă pe care puteau să și-o asigure pe această cale. Ținînd cont de parametrii teh-

⁶ Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii, Secolele VIII—IX*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 85—86.

⁷ V. Butură, *Contribuții la studiul fierăritului în Munții Apuseni*, în *APULUM X*, Alba Iulia, MCMLXXII, p. 584.

⁸ D. Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, V, Cluj, 1962, p. 21; M. Bocșe, *Cărbunăritul în Bihor (Valea superioară a Crișului Negru)*, în *Centenar Muzeal Orădean*, Oradea, 1972, p. 465—466.

⁹ F. Braudel, *op. cit.*, p. 137—140.

¹⁰ A. Tămaș, *Economia fierului în Transilvania între anii 1750—1780*, în *Sargetia*, XIII, Deva, 1977, p. 357.

nici de bază, avem de-a face cu o tehnologie cunoscută sub numele de *vatră catalană*, corsicană, normandă etc.¹¹ și am adăuga *românească*, diferitele denumiri datorându-se teritoriilor unde se practică și, implicit, grupurilor etnice care le-au promovat constant. Importanța care trebuie acordată acestui aspect derivă din rolul pe care l-a avut în evoluția meșteșugului sătesc al fierăritului, ținând cont că majoritatea atelierelor ce au deservit grupurile umane respective și-au procurat fier pentru prelucrat tocmai pe această filieră.

Alături de metoda menționată întâlnim și o alta, expresie a evoluției tehnologiei pe plan european. Apariția și perfecționarea acesteia în timp s-a datorat utilizării pe scară largă a energiei hidraulice, forța apei contribuind, prin curentul de aer introdus cu ajutorul foalelor, la atingerea unei temperaturi în cuptoarele-furnal de 1 500°, ce reprezintă punctul de topire a fierului, situație care a condus la obținerea fontei, a cărei fabricare „... marchează o etapă capitală în istoria tehnicii”¹². Efectul imediat al introducerii noii energii s-a materializat în construirea cuptoarelor-furnal (Stückhofen)¹³, având o capacitate de încărcare cu minereu de fier și mangal sporită, iar mai târziu a cuptoarelor cu cuvă (Flüsshofen)¹⁴, un tip perfecționat din punctul de vedere al condițiilor de lucru și al părților componente.

Pe domeniul Beiușului, în localitatea Vașcău¹⁵, funcționează în secolele XVI—XVII, în cadrul manufacturii, un cuptor-furnal de tip Stückhofen de dimensiuni medii, la care se adaugă din secolul al XVIII-lea, când au loc o serie de modernizări în incinta complexului, un cuptor cu cuvă Flüsshofen¹⁶. Este important din acest punct de vedere sigiliul localității Vașcău de la sfârșitul secolului al XVIII-lea care imortalizează imaginea noului furnal. Desigur, această adaptare a tehnologiilor cele mai avansate a fost posibilă atât datorită specialiștilor germani care au avut un rol decisiv în răspîndirea acesteia în toată Europa, inclusiv în Transilvania¹⁷, cât și, după cum s-a subliniat deja, existenței mîinii de lucru autohtone, depozitară a unui bagaj de cunoștințe tehnice de specialitate solide.

Referindu-ne la manufactura de la Vașcău vom sublinia rolul jucat în dezvoltarea meșteșugului sătesc al fierăritului, prin asigurarea constantă cu materie primă și prin soluțiile tehnice oferite ca model, la care se adaugă și funcționarea unor relații devenite importante pentru oamenii zonei sub aspectul specializării, fenomen relevat de înscrierea unui număr important de sate din apropiere între cele care au obligații precise. Astfel, la 1600, urbaniul domeniului Beiuș precizează despre cele 11 localități care trebuie să transporte mangal (cărbunăritul), să extragă și apoi să aprovizioneze cu minereu de fier (minerit)¹⁸, situație care argumentează nivelul de specializare atins de multe localități de aici. Tot acum, se im-

¹¹ *Histoire générale des techniques*, Tome II, *Les premiers étapes du machinisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 56 (în continuare: *Histoire...*).

¹² J. Gimpel, *op. cit.*, p. 137—140.

¹³ *Histoire...*, p. 56.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ A. Chiriac, *Rolul manufacturii de fier de la Vașcău în dezvoltarea meșteșugului sătesc al fierăritului din nord-vestul României*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 377—378.

¹⁶ *Ibidem*, p. 378.

¹⁷ J. Gimpel, *op. cit.*, p. 44.

¹⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 48.

pune activitatea cuptorului de redus minereul de fier de la Chișcău¹⁹, antrenând la această activitate complexă un număr destul de important de oameni din localitate și împrejurimi. Este de remarcat, totodată, că acest fenomen cunoaște noi momente de afirmare în secolul al XVIII-lea când, prin apariția unor noi manufacturi (Pocioveliște, Drăgănești)²⁰, se extinde aria de cuprindere spre activități care sînt într-o strînsă interdependență (minerit, cărbunărit reducerea și prelucrarea fierului), realitate care confirmă un stadiu de specializare ridicat depistabil în cadrul comunităților rurale în cauză. Relația respectivă este pusă în evidență de numeroase documente. Astfel, în socotelile provizoratului de Oradea se arată că „se dădeau fierarilor de pe domeniu anumite cantități de fier pentru confecționarea de cuie, scoabe, sape, lopeți, potcoave și alte instrumente”²¹, mai concret fierarii din Cărpinet, în anul 1760, au făcut 515 potcoave sau doi fauri din Vărzarii de Sus, au confecționat doi ani mai devreme 12 securi, toate la solicitările autorităților²².

3. Fără îndoială, ne aflăm, dacă ținem cont de ansamblul datelor cunoscute, în fața unui fenomen complex care pune în prim plan și un alt aspect, cel al locului și rolului acestui meșteșug, respectiv a atelierelor sătenești, raportat în primul rînd la satele în care au funcționat și, în al doilea rînd, la o arie geografică mai mare, cum a fost în cazul nostru nord-vestul României.

Se poate afirma, avînd în vedere situația de fapt, că atelierelor fierarilor s-au impus în timp ca o necesitate indispensabilă satelor în general. Mai mult chiar, ele au devenit o condiție sine qua non a unui cadru de viață tradițională. Raportat, însă, la circuitul economic cristalizat la nivelul lumii medievale, mai cu seamă între secolele XIII—XVII, cînd este valabilă și pentru spațiul cercetat afirmația prin care „fierul este — considerat (n.a.) — o rudă săracă a lemnului”²³ funcția principală a acestora era de a efectua reparații curente. Indiscutabil, fierarii realizau și unelte, dar această latură a activității a fost la început limitată în primul rînd de reglementările introduse de stăpînul feudal în acest sens, reglementări care pe domeniul Beiușului acționau în favoarea manufacturii, mai exact a atelierelor proprii, destinate prelucrării fierului obținut. Interesantă de subliniat în acest context este și precizarea făcută de documentele epocii respective despre funcționarea aici, alături de atelierelor principale, și a celui numit al *românilor*, despre care se spune că ar fi cel mai vechi din cadrul complexului²⁴.

Într-un asemenea context, treptat, fierarii își crează o platformă aparte în sinul comunității, impunîndu-și un statut care-i individualizează în viața economică depistabilă la nivelul fiecărei așezări. Cu toată această situație, ei rămîn în continuare legați și de practicarea ocupațiilor principale, condiția lor fiind încă multă vreme aceea de „... țărani agricultori ca ocupație principală, obiceiuri și mentalitate. Majoritatea erau des-

¹⁹ V. Butură, *op. cit.*, p. 584.

²⁰ I. Popovici, *Manufacturile de fier de la Pocioveliște și Drăgănești din Comitatul Bihor (1738—1753)*, în *Biharea*, IV, Oradea, 1977, p. 78—79.

²¹ A. Ilea, *Fierăria de la Vașcău în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, IX, Cluj-Napoca, 1977, p. 119—120.

²² *Ibidem*, p. 120.

²³ F. Braudel, *op. cit.*, p. 131.

²⁴ V. Butură, *op. cit.*, p. 588.

prinși doar într-o mică măsură de ocupațiile agricole”²⁵. Este în fond, vorba despre acel fierar care-și reafirmă de-a lungul veacurilor indispensabilitatea și care astfel rezistă pînă tîrziu, în secolul al XX-lea, în numeroase sate ale teritoriului abordat, rezolvînd totul în aceleași clasice ateliere în care se întîlnește invariabil: cuptorul pentru încălzit fierul, nicovale, baros, ciocane și clești de diferite mărimi, fiecare avînd un rol precis în procesul de producție etc.²⁶, deci un inventar cu ajutorul căruia a reușit să rezolve constant toate solicitările venite din partea comenzii sociale (reparații în principal), sau chiar să realizeze produse care s-au dovedit esențiale în asigurarea unei normale desfășurări a muncilor înscrise în calendarul tradițional de peste an sau a altor activități ale meșteșugarilor (construirea de case, prelucrarea lemnului etc.).

Saltul impresionant ce poate fi surprins în evoluția meșteșugurilor sătești în general și, în egală măsură, al fierăritului se produce în secolul al XVIII-lea, cînd se dezvoltă posibilitatea desfacerii produselor pe piață. Acum, la cumpăna dintre epoca medievală și cea modernă are loc, demonstrînd că satul românesc a fost receptiv la perspectiva deschisă, o tot mai insistentă promovare a inițiativelor particulare și de către autorități, situație care prinde imediat viață într-o zonă recunoscută prin tradiția pe tărîmul meșteșugurilor sătești și care se materializează treptat prin individualizarea unor sate specializate pe diferite meșteșuguri. De asemenea, în această perioadă se dezvoltă tendința de a valorifica resursele naturale proprii unei forme de relief sau alteia, tendință care contribuie și la impulsivitatea meșteșugurilor sătești. Această nouă direcție de evoluție a concepției economice în Transilvania, mai cu seamă în jurul anului 1800, contribuie la fenomenul de specializare a cîmpiei pe agricultură și a zonelor înalte (deal și munte) pe meșteșuguri²⁷, situație care a avut drept efect promovarea unui schimb de produse (cereale pentru produse) în folosul comun ale celor implicați și care pe această cale ajung să-și procure cele necesare vieții de zi cu zi.

În acest context și meșteșugul sătesc al fierăritului cunoaște o asemenea dezvoltare încît în anumite sate se ajunge ca pe parcursul secolelor XVIII, XIX și începutul lui XX, acesta să dețină un loc dominant. Cadrul nou creat înseamnă în cazul localităților respective antrenarea majorității membrilor acestora la o activitate care presupunea acum o producție diversificată din punctul de vedere al tipurilor realizate și perfecționată calitativ, la care se adaugă, tocmai ca urmare a continuității în muncă, un număr mult mai mare de produse. De fapt, această orientare spre piață s-a exprimat sub forma unei rapide adaptări a meșteșugarilor din satele specializate la noua realitate economică (Vărzarii de Jos și de Sus, Briheni, Cărpînet etc.)²⁸. Urmărind curba evolutivă a atelierelor de fierari în așezările cele mai reprezentative, se observă un salt impresionant. Dacă la 1735 în Vărzarii de Jos, Vărzarii de Sus și Cîmp sînt men-

²⁵ St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1971, p. 403—404.

²⁶ A. Chiriac, *Feronerie populară din Bihor*, Oradea, 1978, p. 44, (în continuare: *Feronerie...*)

²⁷ B. Surdu, *Situația social-economică a Transilvaniei pînă la răscoala lui Horea*, în *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 404.

²⁸ A. Chiriac, *Considerații istorice privind apariția satelor cu meșteșugari specializați din Bihor*, în *Biharea*, X, Oradea, 1982, p. 116—117, 119—120.

ționați 5 fierari, la începutul veacului următor, mai precis la 1807, numai Vărzarii de Jos și de Sus au 57 de ateliere, iar peste 38 de ani, adică la 1845, 61²⁹, pentru ca la 1914 să se ajungă, situație firească dacă ținem cont de dezvoltarea industriei, la 15³⁰.

Gruparea lor în satele amintite este normală dacă avem în vedere apropierea de manufactura de fier din localitatea Vașcău, complex care a alimentat timp de mai multe secole fierării locali cu materie primă și mai mult chiar le-a asigurat comenzi, atunci când solicitările erau de așa natură încît se impunea apelul și la atelierele cunoscute din apropiere. În secolul al XIX-lea, însă, producția cuptorului de redus minereul al manufacturii ajunge să nu mai satisfacă cererea de materie primă și, implicit, de produse realizate în atelierele proprii, situație care a făcut să se apeleze și la cuptoarele de redus minereul din Briheni, care au funcționat constant încă din secolul al XVIII-lea³¹. Dincolo de confirmarea, dacă avem în vedere că acestea sînt proprietatea țăranilor români din localitate, a nivelului de cunoștințe asimilat și în acest domeniu, modul cum și-au valorificat fierul obținut reflectă o relație economică se pare unică în lumea satelor din România. Astfel, începînd cu 1745³², de cînd datează actul de cumpărare al unuia din cele două cuptoare de redus minereul, apar printre proprietarii cuptorului și oameni din Vărzarii de Jos, aspect care aduce în discuție funcționarea unei colaborări interesate ce reflectă o mentalitate tradițională specifică comunităților rurale în general. În acest sens, țăranii din Briheni erau cei care, conform contractului menționat, obțineau în urma reducerii în cuptoarele respective materia primă, pe cînd meșteșugarii din Vărzarii de Jos, nominalizați în documentul menționat, erau beneficiarii fierului pe care-l prelucrau în atelierele ce le dețineau.

Dacă cuptoarele de redus minereul de fier de la Briheni reiau ca tip, sigur la dimensiuni mai reduse, modelul din cadrul complexului manufacturier, în schimb atelierele faurilor din satele menționate respectă ca organizare internă și ca proces tehnologic modelele clasice³². Folosind forța umană, care stă la baza aproape a întregului proces de producție (acțiunează foii cuptorului, modelează produsul etc.); deținînd un instrumentar tehnic de bază (nicovală, baros, ciocane, clești de diferite mărimi și forme utilizate în funcție de faza în care se află prelucrarea obiectului etc.), fierarul a realizat o varietate de produse de foarte bună calitate (securi, sape, coase, seceri, cuțite, potcoave, fiare de plug, mezdrele, horjuri, feronerie pentru construcții etc.), produse care au răspuns solicitărilor venite mai cu seamă din mediul rural, în folosul căruia au lucrat cu prioritate. Fără îndoială, aceasta nu înseamnă că târgurile sau orașele au fost ocolite, dimpotrivă meșteșugarii sau o serie de intermediari (negustori sau alți săteni din aceeași localitate sau apropiere)³³ erau prezente nelipsite la princi-

²⁹ I. Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p. 117; Gh. Mudura, *Conscrierile urbariale ale domeniului Vașcău (1772—1848)*, în *Crisia*, XIII, Oradea, 1978, p. 151.

³⁰ M. Popoviciu, *Meseriași și negustori în cercul Vașcoului, în Transilvania*, 1 Decembrie 1914, nr. 10—12, Sibiu, p. 479.

³¹ V. Maxim, Gh. Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, Oradea, 1975, p. 57.

³² A. Chiriac, *Feronerie...*, p. 24—28.

³³ M. Popoviciu, *op. cit.*, p. 475.

palele tirguri anuale (Oradea, Beiuș, Tinca, Ineu etc.) sau la cele săptămânale (Beiuș, Vașcău, Tinca, Ceica etc.)³⁴.

4. Ajungînd să aibă o arie de desfăcere importantă, mai exact nord-vestul României, dar și mai departe³⁵, satele specializate pe fierărit — alături de celelalte care au optat pentru olărit, lădărit, cojocărit, sumănărit etc. — au ajuns relativ repede să fie apreciate prin valoarea muncii depuse, cîștigîndu-și un loc aparte în conștiința oamenilor cu care au intrat în contact. Este o apreciere care a avut în vedere întotdeauna recunoașterea calității uneltelor și, nu în ultimul rînd, indispensabilitatea acestora în practica cotidiană.

Faptul că cererea a venit în primul rînd din lumea satelor și-a pus amprenta asupra producției fierarilor, ei ajungînd să realizeze o gamă de unelte destinate unui evantai larg de activități, chiar serii tipologice din aceeași unealtă, în funcție de folosirea acestora într-o formă de relief sau alta sau la anumite faze de muncă. Așa spre exemplu sînt sapele, între care întîlnim sapa roată și sapa roată cu muchia rotundă, prima destinată unui sol mai pietros, iar a doua pentru unul mai afînat; securile, care au fost: pentru cioplitul birnelor la case (secura lată), pentru finisat șoșii la construcții (secura îngustă), pentru făcut șindrila, pentru finisat birnele (barda) etc. Sînt, de fapt, aceste exemple alături de multe altele nu numai un răspuns dat unor adaptări logice la cererea existentă, ci și expresia unui nivel ridicat de specializare, dacă ținem cont de necesitatea aplicării unor rezolvări tehnice, în funcție de tipul de unealtă la care se lucra.

O altă trăsătură proprie satelor specializate pe fierărit, care demonstrează în egală măsură și formarea treptată a unui mod de gîndire deschis spre modernitate, este și afilierea unei localități întregi la un moment dat la producerea unui singur tip de unealtă, cum a fost cazul localității Vărzarii de Sus recunoscută în secolul al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea pentru secerile confecționate; impunerea unui anumit meșteșugar prin calitatea muncii depuse, calitate cerută de tipul de piesă pe care o realiza aproape în exclusivitate, avînd aici ca punct de referință pe Alexandru Gavra, renumit pentru coasele pe care le confecționa, recunoașterea în acest caz venind nu numai din partea comunității proprii sau a celor unde a desfăcut produsele, ci și oficial, cu prilejul Expoziției române de la Sibiu din 1881, cînd a fost distins cu premiul II³⁶.

5. Toate aceste argumente care atestă, în fond, viabilitatea acestor preocupări la nivelul satelor în cauză și care, totodată, pun în evidență complexitatea relațiilor (economice, sociale) declanșate în teritoriul acoperit cu produse, conțin și explicația persistenței pînă în contemporaneitate, la nivelul conștiinței colective a oamenilor din zona etnografică Beiuș și chiar de mai departe, a valorii uneltelor datorate meșteșugarilor fierari (a vărzăranilor cum s-a întipărit în memoria oamenilor), acest ecou prelungit fiind urmarea unei situații generate de utilitatea, calitatea și randamentul verificat al produselor. De aici, derivînd direct dintr-o asemenea realitate s-a ajuns la superioritatea, declarată de către cei care au

³⁴ A. Chiriac, *Transportul și desfăcerea produselor provenite din satele cu meșteșugari specializați în olărit și fierărit din Depresiunea Beiușului*, în *Biharea*, VII—VIII, 1979—1980, Oradea, 1980, p. 218.

³⁵ *Ibidem*, p. 230, 237.

³⁶ *Conspectul premianților la expozițiunea română din Sibiu 1881*, în *Familia*, nr. 76, Oradea-mare, 1881, p. 506.

beneficiat de aceste produse, în competiția cu produsele de serie, mai ales de-a lungul secolului al XIX-lea și prima jumătate a veacului al XX-lea, cu atât mai mult cu cât ele sînt rezultatul unei experiențe ce s-a cristallizat în practica cotidiană pe parcursul mai multor generații.

Modul cum a evoluat fenomenul analizat, locul și rolul jucat de-a lungul perioadei la care ne-am oprit (secolele XIII—XIX), alături de celelalte meșteșuguri sătești, sînt tot atîtea mărturii care demonstrează, cu puterea argumentelor ce izvorăsc din viața de zi cu zi a satelor românești din teritoriul cercetat, personalitatea civilizației țărănești românești.

LA FERRONNERIE DANS LES VILLAGES DU DÉPARTEMENT DE BIHOR (XIII—XIX siècle)

(Résumé)

L'étude analyse l'évolution de la ferronnerie paysanne, en particulier des ateliers villageois des forgerons, en soulignant la place et le rôle que ces derniers ont eu tout au long du Moyen-Âge.

L'étude se compose de plusieurs parties qui tâchent à faire ressortir la complexité du phénomène envisagé:

1. Les traditions ayant existé en Bihor aussi, c'est-à-dire dans la Dépression de Beiuș, concernant l'extraction, la réduction du minerai de fer (limonite) et l'usage du fer dans des ateliers spécialisés au niveau des villages roumains dès le IIe et le IIIe siècle n.è.

2. La mention, pour la période envisagée, de deux techniques de réduction du minerai de fer:

A. celle connue en Europe sous le nom de *foyer catalan, normand, corse* etc. et, ajouterions-nous, *roumain*, si l'on considère les paramètres techniques essentiels; cette méthode se maintient jusqu'au XVIIIe siècle, ayant été constamment pratiquée dans les villages du sud de Bihor, couvrant ainsi les besoins, de plus en plus grands, de cette matière première;

B. la seconde technique est la résultat de la généralisation de l'énergie hydraulique ayant pour effet l'apparition de fours à minerai perfectionnés, des fours du type *Stückhofen* et, après, le four à cuve, nommé *Flushoffen*. A Vașcău, où fonctionne la manufacture de fer fondée par L'Évêché romano-catholique de Oradea, entre les XVI et XVIIe siècles, on rencontre le premier type de four et, au XVIIIe siècle, le second type de four.

3. L'évolution des ateliers villageois des forgerons connaît deux étapes. La première, s'inscrivant entre le XIIIe et le XVIIe siècle, quand leur rôle essentiel fut de réaliser des réparations usuelles, là où ils fonctionnaient, très rarement de faire des produits, ce dont s'occupait la manufacture du seigneur féodal.

La seconde étape débute au XVIIIe siècle et continue jusqu'à la première moitié du XXe siècle, quand les ateliers villageois, dans la zone dont nous nous occupons, deviennent de vrais centres assurant, en permanence, sur le marché de l'ouest de la Roumanie, des outils de différents types. C'est l'époque où leur nombre s'accroît d'une manière spectaculaire et, dans ce sens, nous nous arrêtons à un seul exemple, celui des villages Vărzarii d'en Bas et d'en Haut lesquels, au XVIIIe siècle, ont cinq ateliers, pour qu'au milieu du XIXe siècle ils aient 61. Tout ce changement engendre aussi un phénomène unique pour la Roumanie (au niveau des villages, naturellement) exprimé par la collaboration qui s'établit entre deux villages. Ainsi, à Briheni, les paysans possèdent deux fours à minerai de fer dès le XVIIIe siècle. Parmi les propriétaires de l'un d'eux on trouve des forgerons de Vărzarii d'en Bas mais qui n'apparaissent, par la suite, dans les actes consignants la production qu'on

y obient. Ces derniers bénéficient de la matière première, en vertu du contrat établi, qu'ils transforment en outils.

4. La production des ateliers villageois de forgerons était destinée, pour la plupart, aux communautés rurales qui en avaient continuellement besoin. Pour cela, les types d'outils répondent aux nécessités spécifiques des travaux ruraux. On retient les séries de bèches et de haches etc. qui, en fonction des paramètres techniques propres à chaque type d'outil, correspondent aux besoins d'une opération distincte à laquelle l'outil fut destiné (des haches) ou à des phases du travail de la terre (les bèches).

5. La conclusion naturelle qu'on en détache souligne l'importance de ces ateliers villageois de forgerons non seulement pour le domaine de Beiuș, mais aussi pour tout l'ouest de la Roumanie, d'autant plus qu'ils reflètent l'ouverture dont ont fait-preuve les villages roumains tout au long du Moyen Âge. N'oublions pas que la ferronnerie a connu un développement relativement rapide au début de la période médiévale, dans les conditions où le nouveau maître de la terre a bénéficié de la main d'œuvre spécialisée autochtone, de l'expérience des villageois dans ce domaine, sans lesquelles il n'aurait pu évaluer si rapidement les ressources du sol et du sous-sol du sud de Bihor.

ETNOLOGIA ȘI NEDEIA APUSENILOR

de

MOISIE IGNAT

Nu atît diversitatea punctelor de vedere, a atitudinilor teoretice, a gusturilor, asupra unor procese sociale concrete, determină, de cele mai multe ori — în ciuda faptului că autorul nu-și dă totdeauna seama —, luare de atitudine, cît mai ales importanța lor în sistemul social-global, implicațiile ce se pun în evidență în momentul străpunerii lor spre fundamente, necesitatea de a stabili limitele unor astfel de abordări precum și sugerarea unui drum a cărui urmare ar avea ca rezultat scoaterea problemei din impasul specific discursului constructiv-normativ imatur. Iată enunțat pe scurt principiul obiectului întreprinderii noastre, ce se vrea aplicat, în cele ce urmează, NEDEII.

„Tradiția” și nuanțele interpretative ale nedeilor, prin impresionanta lor policromie, ne oferă azi unul din cele mai bune prilejuri de evidențiere a necesității mai strînsei conlucrări a constatativilui definitoriu folcloristului și literatului, etnologului clasic, atît de strîns legați de subiectivitate, cu principiile emanate de obiectivitate.

Astfel aserțiunii: „Avem o țară a nedeilor carpatine” (25), ce nu-și poate ascunde durerea trecerii lor în istorie, trebuie să-i alăturăm profunda înțelegere a faptului că: „cele cîteva nedei care se mai țin și astăzi pe unii munți . . . nu mai sînt decît o umbră a ceea ce a fost. E firesc: ele au mers paralel și în pas cu evoluția păstoritului carpatic, împărtășindu-i deopotrivă grandoarea și decadența” (7—107, 108), dacă nu am uitat din dialectica materialistă cum că interacțiunea dintre factorii subiectivi și obiectivi în domeniul vieții sociale este atît de strînsă încît, obiectivitatea, într-un anumit sens, este în funcție de subiectivitate, deși existența materială a societății se structurează ca proces necesar în funcție de acțiunea unor legi obiective; realitatea socială nu este pur și simplu dată, ci creată în contextul praxisului, sferă în care ideile au rol cauzal în raport cu domeniile vieții sociale care le potențează. Factorul este obiectiv și nu subiectiv; în funcție de conexiunile în care se află fenomenele și procesele respective, de procesualitatea vieții sociale. Totuși nu e mai puțin adevărat sau necesar factorul subiectiv decît cel obiectiv. Cînd există premisele obiective pentru realizarea unui transfer social, atunci rolul hotărîtor aparține factorului subiectiv.

Ținută din vremuri străvechi, petrecerea populară, nedeia, de la Găina, din Țara Hațegului sau a Făgărașului, la Timiș sau la Blaj, Bucovina sau

aiurea este înainte de toate o realitate, parte componentă și oglindă a unui apreciabil spațiu al devenirii noastre întru istorie.

Încercările de explicare a acestora sînt și ele bogate, din vremi imemorabile. Tradițiile, unele reproduse de colaboratorii „Familiei” (1887, 1894, 1898 etc.) și păstrate pînă astăzi, au un registru larg, între ingeni-oasa și duioasa poveste a unei zîne ce avea o găină care-i oua în fiecare zi un ou de aur pe care-l dăruia fetelor care se căsătoreau, pînă la povestirea, devenită capitol al romanului „Sărmanii bogați” (13). De la întruchiparea unor datini străvechi, dar nu barbare, pînă la considerarea lor ca expresie a adevăratului „liberalism românesc” de la Găina, punînd prin aceasta o piesă în plus dosarului, și așa voluminos, al istoriografiei tendențioase, ce acreditase ideea cum că noi, românii, am fi practicat, aici în Apuseni, obiceiul specific unor forme de viață primitivă; conceperea și întocmirea familiei prin căsătorie, prin cumpărarea femeii, punct delicat, afectînd o coardă fină a sensibilității noastre. Susținerea caracterului mercantîl al vînzării de fete, la nivelul exprimării cît de cît științifice, nu este atît o expresie a nepriceperii cît a răutății; nu poți evita criteriul de selecție cuprins organic în demers, apelînd la „constatări” ce par plauzibile, practicate undeva, sau transformînd o anumită proprietate specifică doar unui element al unui sistem, în proprietatea sistemului, cum ar spune un logician contemporan.

Nedeile cîmpenești atestate documentar în jurul anilor 1800 se țineau lanț, legate sau nu (cît? și cum? vom vedea mai jos) de tîrguri, de feștania din mijlocul turmelor ce rămăseseră doar în amintire, luîndu-le locul simpla petrecere, ieșirea la crucea dintre hotare, la brazi, ruga sau hrumul, se lasă greu de definit, de altfel ca orice eveniment original, căci „prin vechimea lor, prin caracterul lor original și prin toate supozițiile pe care le sugerează, aceste sărbători ale munților pot fi considerate drept una din cele mai importante probleme de geografie umană a Carpaților” (25). Atît originea lor în petrecerea prilejuită de victoria vidrenilor, de exemplu, asupra unor cete de curuți și lobonți năvălitori, cît și sărbătorirea zdrobirii unui atac al mongolilor, rămîn puneri în altă lumină. Greu de admis faptul, ce contravine spiritualității românești, ca să sărbătorească plata pășunatului contelui din Hălmagiu, pe numele Holaky, cu veselie, băutură și joc, împreună moții și crișenii. De fapt, argumente nici nu sînt, probe cu atît mai mult; pînă în 1890, pășunile nu erau oprite, situație în care plata, făcută cu mare bucurie, ar fi un non-sens, iar după marele război țărănesc împotriva exploatarei, o atare serbare descrisă prin „joc și chef ca la Găina nu s-a mai pomenit de cînd a croit Dumnezeu pămîntul acesta pe care ne găsim! Moții cu Crișanele, Crișenii cu Moațele că te ia groaza cum o mai pot duce” (11), ar fi o ineptie.

Că aici „se adună păstorii din împrejurime și locuitorii de pe Someșuri” (17—120), unde de asemenea păstoritul e mai dezvoltat, nu încapе îndoială. Nu lipsesc slovaci și evreii (19). Erau fericitele prilejuri ce mijloceau schimburile materiale și spirituale, interferențele diferitelor aspecte ale vieții celor ce-și simțeau permanent unitatea, nevoia reciprocă, în toate palierele sociale, adevărate tribune ale vieții carpatine în ansamblul ei, serbările „înfrățirii între locuitorii moți și crișeni”, sărbători plăcute prin prezența debordantă a celor mai renumiți fii ai lui Apollo-fluierași și cimpoieri, junimea munților apuseni (12—298).

La altitudinea de 1484 m în zorii de zi a celei de-a treia duminici a lunii iulie, de pe toate dealurile curg moți și moațe, crișeni și crișene, toți în haine de sărbătoare, în acele cămăși de mol cusute cu arniciu, de o admirabilă frumusețe, venind pe jos sau pe cei 4—5 000 cai, oameni cu buțile pline cu vinars de cireșe, rachiu, vin cu turtă dulce etc., flăcăi și fete puși pe joc, tineri și vîrstnici, din cele patru județe, olari, sumănari, cojocari, opincari, prelucrători ai fierului, lemnului, lînei, cinepei și inului, prînzeau în comun, oferindu-și reciproc, în prealabil, produse, obiceiuri, idei, vorbe, tot ceea ce ducea la strîngerea legăturilor, comunicau în sensul cel mai profund și rafinat al termenului, formînd într-un anumit sens o mare familie.

Aici și acum începe disputa, controversa, care dintre aspectele marelui eveniment social să fie considerate definitorii? Nici acum, susținea în zilele noastre, un cercetător clujean, nu s-a ajuns la un consens asupra caracterului și desfășurarea nedeilor, și nici nu reiese clar caracterul autentic și original al acestor petreceri populare. (20—381).

Caracterul religios, întîlnit în „ruga“ din județele de apus ale Olteniei, prezent în descrieri atît de amănunțite, rămîne o vagă amintire a riturilor păgîne sub o haină incomodă și de mică întindere în universul afectivității oamenilor locurilor; simpla prezență cituși de puțin nu poate fi un indiciu al „obscurantismului religios“ românesc. Avînd motivații și în valori umane perene, ritualul era preluat de biserică spre a-și mări influența în mase, prezentîndu-le ca propria sa Creație. Religia era la noi în imposibilitatea de-a înstrăina alte activități profane; petrecerea cu băutură, cîntece și dansuri etc., atît de păgîne. Sub conducerea preotului, rar, cînd, dacă au avut loc, se înălțau rugăciuni ca românii, nu pentru „iertare“ în primul rînd ci pentru rodirea cîmpului, pentru ziua de mîine mai luminoasă, pentru o viață mai bună pe pămînt. Semnificativ, în acest sens, rămîne rapida răsturnare a motivațiilor după oprirea pășunilor, mai sus amintite, ce instaurează prezența accentuată a elementului comercial. Cei ce îndurau marea povară, prin neîntreruptele lupte ce alcătuiesc zbuciumata noastră existență, știau să iubească cu adevărat viața și erau în stare s-o apere cu sacrificiul suprem (ca Decebal, simbol al dacilor, de altfel). O idee comună, un crez unic au avut însă din totdeauna și era suficient să-i adune pentru a deveni o unitate monolitică.

Se apreciază, pe de altă parte, că negustoria la aceste nedei datează de cel mult 100—150 ani. Schimbările în sens larg nu puteau lipsi. Ele caracterizează toate fazele „ceremonialului“; căci aici totul vorbește: pietrele, renumitele cohane, poate cea mai evidentă unitate indestructibilă a totalei comunicabilități, a moților, totul; despre cei ce le „dau valoare, despre gustul lor artistic, tehnica prelucrării celor necesare, bucuria de a trăi, despre supremul lor adevăr. Neîntreruptul schimb de bunuri și valori le-a păstrat unitatea. Un adevăr ce se impune prin propria sa constituire.

Considerăm mai aproape de realitate afirmația care exprimă prezența elementului comercial, negustoria, la nedeie, în forma sa mercantilă specific doar unei perioade relativ apropiate de momentul încetării lor. Astfel pe la 1886 încetează „La jocu“ și „Gălășoia“ de pe Muntele Bihorului, între „Cucurbăta“ și „Piatra Grăitoare“, iar în 1830 încetase deja „La lespezi“ dintre Criștior și Vidra de Sus, etc. Chiar și în aceste momente

negustoria nu reprezintă singurul mobil al prezenței tuturor oamenilor acolo sus, fie și pentru faptul că cei prezenți erau atrași în acea dimineață de pregătirile în vederea întâmpinării răsăritului de soare, de a vedea nemijlocit ce este adevărat și ce nu din multiplele și contradictoriile realității, pe scurt, dintr-o mie de motive. Tot atât de adevărat este și faptul că nu avem un temei suficient să eliminăm posibilitatea intrării în posesia unui produs, dus acolo, din același grup de motive. Cu certitudine nu erau dominante. Nu zăbovim asupra cunoscutelor argumente grupate într-un studiu mai sus amintit (20).

Cărăușia cu lemne și vase din lemn și cercuri, adăugăm noi, vânzarea oalelor zonei unice în țară prin numărul atât de mare de centre de olărie pe un spațiu geografic relativ atât de restrâns cum este cel al Bihorului, valorificarea varului, produselor de fier, foarte multe practicate pe lângă cele de bază; agricultura și creșterea animalelor, impuneau cu mult mai mult decât un „tîrg“ odată în an, asigurându-și, tot de atâtea ori, cele necesare traiului, prin renumitele lor convoaie de „cocii“ sau cai liberi încărcăți cu „desaje“ și „ciubere“ și cercuri colindînd întreaga țară în lung și în lat. Nenumărate căi de comunicație străbat Apusenii; unora li se spune poteci, pentru dimensiunile și calitățile lor specifice, niciodată însă uitate. Foarte rar amintită, spre surprinderea noastră, rămîne pînă aproape de noi cea mai ușoară cale de comunicație a moșilor în veacurile trecute, cu Zarandul și Țara Ungurească ce trecea „peste Găina și nu pe Arieș și Ampoi“ (18—114). Cele reținute de actele vremii erau, bineînțeles, acele artere ce satisfăceau raporturile intercomunitare de amploare și relativ constante, de cele mai multe ori urmînd cursurile de apă, ele însele artere comerciale. Motive suficiente pentru a susține independența nedeiei față de adevăratele tîrguri sau „ieșiri între hotare“. Nici lista oficială maghiară a tîrgurilor nu cuprinde un tîrg la Găina. Poporul de aici n-a spus petrecerilor din Apuseni tîrg cu atât mai mult tîrg de fete, decât simplu: mergem „la Găina“ sau „la Călineasa“ diferențiindu-le categoric de binecunoscutele, inconfundabilele tîrguri de la Cîmpeni, Abrud, Vașcău (Cou) etc. În Bihor, spun documentele, se folosea din 1533 cuvîntul „nedeia“ reușind să ajungă pînă în secolul al XIX-lea, cînd dispare, trecîndu-se prin acea etapă a evoluției, dacă nu involuției, sale, ce era tot mai des denumită „tîrgul de dat“, prescurtat în graiul dialectal „datul“. Omul de știință Iacob Ferdinand Miller de Brasso explicit ne spune că era vorba de „O întîlnire și o vedere“, petrecere a o mie de fecioare și nenumărate sute de flăcăi, unde fetele împletesc cununi de flori și vînd fragi, porumbei, cireșe, ciuperci, „nu o cumpărare la care te poate duce vorba tîrguială, tîrg“. Termenul de „tîrg“ sau „stînsură de fete“ nu este cunoscut în limba românilor munteni.

Marile frămîntări sociale, începînd cu ocuparea satelor de cîmpie, avînd ca efect alungarea barbară a locuitorilor pașnici și retragerea lor în munți, continuînd cu pătrunderea stăpînirii maghiare în zonele montane la sfîrșitul secolului al XIV-lea, însoțite de neîntreruptele lupte pentru independența națională, nu puteau să lase neinfluențat acest ritual desacralizat în esența sa.

Firesc și necesar ajungem la „problema“ creată de imaginația satisfăcătoare a senzaționalului ca hrană spirituală a micii burghezii, în ciuda

faptului că nimeni niciodată n-a putut prezenta un singur exemplu concret, măcar, parte a istoriei reale, fapt dovadă, prin care în Apuseni să fi existat, fie și în germene „Țîrg de fete” în sensul obișnuit al sintagmei; de vânzare-cumpărare, în sensul peiorativ, care a făcut nu fără eforturi considerabile ocolul Europei. Pus în circulație de un poet maghiar Abraham Barcsay (Avram Barcsay) prin 1789, fără a preciza sensul real, care îndreptățește semnificația surprinsă de Miller, deja amintită. O atare situație ne-o recunoaște marele scriitor Francisc Kazinczi (1759—1831), bihorean de naștere, după vizitarea prietenilor din Simeria în 1816. Trecînd prin Cîmpeni, discutînd cu populația îndelung, știind românește, relatează că populația tăgăduiește „mai tare și cu mai multă probitate” practicarea Țîrgului. Cum s-ar putea explica „tăgăduirea” dacă s-ar fi practicat? Cel puțin ar ști-o și ar avea o atitudine cu totul diferită? Se simbolizează tăcerea lui Ioanete (13—298) monumentală prin implicațiile ei? Dar riposta lui Rubin Patiția, moț, intelectual din Cîmpeni, cultivat și el? Amîndoi sînt cunoscători direcți ai plaiurilor Bihorului, cu preocupări asidue în direcția descifrării și punerii în adevărata lumină a acesti obicei străvechi. Nici chiar preotul Sima din regiunea Abrudului nu poate spune hotărît dacă este sau nu Țîrg de fete, dar cum să amintească vreo cununie, binecuvîntare care pe de o parte ar profana lăcașul sfînt, singurul recunoscut a asigura legarea pe viață a tinerilor în fața altarului. Acceptă o interpretare sociologică, amintind particularități nerelate de alții: se vînd plăcinte, cîrnați, năframe, cîreșe, se joacă, fără ca fetele să meargă cu zestre. Se cuvine în acest moment să ne amintim cu respect de acel „șpan al episcopiei” Beiuș și el în afara oricărei îndoieli, exponent al clerului, calitate în care expres ar fi abordat toată atenția rostului preotului, în general la Găina sau în altă parte. Poezia sa, plină de elemente mitologice, vorbește despre zmei, vrăji, sărbători băbești, scrise în gen „arcadic”, purtînd titlul „Poema Munților Beiușului” (Diorile Bihorului, 16) publicată abia după 38 ani, în 1854, unde reproduce strigături, atît de specifice jocului zonei, fără a aminti asemenea Țîrg. De aceea considerăm necesară repetarea întrebării: de ce atîta tăcere? Tăcerea lui Ioanete, a omului, „fără egal în această lume și drept în gîndurile sale ca un brad” (p. 56), veșnic „aplecă la suferințele poporului, legat de acesta prin cele mai înalte simțămînte, dornic de o viață mai bună, pentru toți oamenii Munților Apuseni” (p. 51), rămîne pentru noi expresia autenticității, fidelității scrisului față de realitate, atitudinea socială sinceră, lipsită de prejudecăți, pură, onestitatea, omenia. Este tăcerea care, paradoxal, comunică mai mult decît vorba, adevărul celor spuse și neadevărul celor nepronunțate. Un model, o pildă, un univers aparte al celui spațiu istorico-geografic mioritic al poporului, cu nume de arhaică rezonanță.

Elementele senzaționale, parte componentă a vieții mic-burgheze, reușesc însă să impună elitei europene, în special la Budapesta, Viena, Paris, Roma, paradiscutata interpretare „sociologică”. Influențați de Jokai și Schmidl, autorii maghiari, germani, francezi, și de ce nu chiar unii români, au relatat și dezvoltat ideia Țîrgurilor de fete a cărei paternitate pare-se să-i aparțină lui Mauriciu.

Iosif Vulcan ar rămîne reprezentativ chiar dacă ar avea numai acest aport al atribuirii numelui „Țîrgul de dat de la Găina”. Mentorul „Familiei” asigură subiectului spațiu publicitar larg. Personal vorbește în spirit

sociologizant despre întâlnirea anuală la Găina a fetelor și feciorilor din munți, ca firească atîta timp cît locuind atît de departe unii de alții, califică prilejul potrivit ca însurăței să facă cunoștință, finalizînd cu acea binecuvîntare a preotului, ca ceva foarte natural. Atît de natural — circumscriem noi grafemul — încît, asemenea lui Slavici, amîndoi trăind la poalele muntelui, nu-i fierbea nerăbdarea, nevoia înaltă, prezentă tuturor fiilor locului, cei mai mulți astîmpărînd-o de mai multe ori, de a urca odată la Găina, dînd prin aceasta o valoare sporită relatărilor despre marea manifestare socială despre rendez-vous-ul celor două populațiuni, moții și crișenii în primul rînd.

Profesorul și directorul gimnaziului din Beiuș (1859—1911) susține varianta prin care „datul” se ține la „spargerea munților” de mîntuit, adică de trecere a pășunatului, consfințind coborîrea oamenilor la casele lor spre a-și vedea de „o lecuță” economie ce o au pe la sate, o convenire, o sărbătoare de despărțire „ce are loc într-un munte drept punct hotarnic între mai multe sate”. (8—349—352).

Explicații sociologice asemănătoare (coexistente căci satisfac spirite diferite, interese și motivații diverse, subiect de cercetare palpitant), găsim la mulți alții, din care mai reținem aici, fiind mai apropiați de obiectivul temei noastre, pe Ion Buteanu din Beiuș, Silvestru Moldovan, Grigore Sima, G. Bogdan-Duică. Subliniem nota lor comună: tratarea subiectului într-o manieră sociologizant-afectivă, descrierea detaliată a celorlalte determinații ale nedeiei, fără a dispune cel puțin de un exemplu, căsătorie prin vînzare-cumpărare a fetelor, de unde caracterul de poveste al relatărilor lor.

Elucidarea problemei, rezultat al coroborării mai multor discipline, specialități, din care nu s-a uitat filozofia, nu se lasă mult așteptată, dacă, zicem noi, va depăși limitele metodologiei analitice de cercetare, prezentă în toate materialele cunoscute de noi, însoțind-o permanent de un demers sintetic integrator. Corelația dintre elementele amintite, ca fiind parte integrantă a nedeiei, nu poate fi negată. În fiecare etapă distinctă a istoriei nedeiei, elementele aveau valori diferite, dictate de sistemul din care fac parte, căruia îi aparțin. Particularizate în forme specifice ansamblul acestor funcții sociale, reciproc corelate, formează contextul relațional care determină calitativ natura și sensul evoluției fenomenelor. Teoria generală a acestor conexiuni ni se prezintă în același moment ca teoria determinărilor. Hramul, jocul, „datul”, ieșirea la brazi etc. exprimînd fiecare în parte o anumită varietate a conexiunii ansamblului, alcătuiesc, într-un anumit sens, scheletul metodologic pe care trebuie să se construiască această temă în mod plenar. Rolul de a integra toate aspectele asigurate de determinarea generică desăvîrșește atît sensul diacroniei obiective, inițiat prin analiza de detaliu a fiecărui tip de relație ce configurează și însoțește dinamica sistemului, cît și demersul teoretic asupra esenței. Să ne obișnuim să „vedem” categoriile pentru a beneficia de virtuțile lor operaționale. Abia atunci putem stabili statutul ontic al semnificativului, evitarea ridicolului.

Alcătuirea unui posibil model al integrării în plan metodologic ale conceptelor folosite în tratarea nedeiei Munților Apuseni rămîne în centrul atenției noastre.

BIBLIOGRAFIE

1. Bocșe, M., *Țesături populare românești din Bihor*, Oradea, 1967.
2. Bogdan-Duică, G., *Un text despre moți*, în *Societatea de mîine*, Cluj, 2, 1925, p. 356—357.
3. Buteanu, I., *Despre Stîna de Vale și Tîrgu de dat*, în *Amicii familiei*, Gherla, 11, (1887), p. 159—181).
4. Cantemir, Dimitrie, *Descriptio Moldaviae*, București.
5. Cărăbiș, Vasile, *Nedeile*, Cu un Cuvînt înainte de Aurelian I. Popescu, Craiova, 1966.
6. Conea, Ioan, *Din geografia istorică și umană a Carpaților. Nedei păstori, nume de munți*, în *Buletinul Societății de geografie*, București, 55, 1936, p. 48—78.
7. Conea, Ioan, *Vechile tîrguri nedei de pe culmile Carpaților*, Academia R.P.R., Buletin științific, secția de științe geologice și geografice, Tom 2, 1957, p. 107—118.
8. Dumbravă, Vasile, *Datul din Călineasa*, în *Familia* 30/1894, p. 349—352.
9. Frîncu, Teofil și Candrea, George, *Românii din Munții Apuseni (moții)*, București, 1888, p. 72, A se vedea și „Rotacismul și Românii.
10. Godea, Ioan, *Cîteva probleme de etnografie în revista „Familia“ (1865—1900)*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972.
11. Godea, Ioan, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București 1977.
12. Ioanete, G., *O scurtă ochire asupra însemnătăților din țara Moților*, în *Foaia pentru minte*, 1860, nr. 39, p. 298.
13. Jokay, Mauriciu, *Szegeny gazdagok, roman*, 1861, (sau Mauriciu Jokay).
14. Marian, S. Fl., *Nunta la români*, București, 1890, p. 70—80.
15. Meciu, Dimitriu, *Poema Munților Beiușului*, în *Diorile Bihorului*, 1854.
16. Moldovan, Silvestru, *Tîrgul de fete din Găina*, în *Familia*, 34, Oradea, (1898).
17. Moldovan, Silvestru, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu, 1898.
18. Munteanu, Vitalie, *Us vis împlinit*, București, 1975.
19. Mușlea, I., *Cercetări etnografice și de folclor*, București, 1972, p. 349—388.
20. Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. 1. Cluj, 1971.
21. Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. 2. Cluj-Napoca, 1979.
22. Sima, Grigore, (a lui Ivan) *Tîrgul de fete de la Găina*, în *Familia*, 19/1883, Oradea, p. 366—367.
23. Slavici, Ioan, *Die Rumanen in Ungarn, Siebenburg und der Bukovina*, Wien und Teschen, 1881, p. 123—127.
24. Verne, Jules, *La chateau des Carpathes*, 1893 (după izvoare maghiare) traducerea românească, *Castelul din Carpați*, de Victor Onișor, Sibiu, 1897.
25. Vîlsan, George, *Nedeile pe culmile Carpaților*, în *Pămîntul Românesc și frumusețile lui*, București, 1942.

SATUL ROMÂNESC ÎN PICTURA LUI CAMIL RESSU

de
CORNEL CRĂCIUN

Lucrarea „*Cosași odihnindu-se*” marchează un punct de turnură în creația de inspirație rurală a lui Camil Ressu. Și aceasta nu numai pentru că este cea mai cunoscută și citată lucrare a sa cu referire la tematica amintită, o adevărată profesiune de credință în genul lucrării „1907” pentru Octav Băncilă și respectiv „*Morții de la Cașin*” pentru Ștefan Dimitrescu, ci mai ales ca realizare artistică în sine și concepție compozițională. Epurată de orice contingent la „primitivismul” programatic profesat anterior, lucrarea face trecerea netă la creația de maturitate artistică în tendința spre compozițiile decorative în tablourile cu țărani este evidentă¹. Lucrarea, sinteză a travaliului ce debuta în anul 1909 pe moșia din Vlaici a colecționarului Bogdan-Pitești, ne obligă la o evaluare a creației, constituindu-se într-o fermă demarcație între trecutul proxim la acea dată și viitorul de perspectivă încununat în 1952 de o altă realizare de marcă: „*Semnarea Apelului pentru Pace*”.

Prima întrebare la care trebuie să răspundem se referă la sursele interesului artistului pentru tematica rurală. Provenit dintr-o familie de refugiați macedonieni (se poate discuta de o similitudine de caz și la Pericle Capidan) Ressu are printre strămoși o întreagă pleiadă de mici agricultori, cel mai apropiat fiind bunicul său, Alexis. În această linie continuă se interpune ca o notă discordantă personalitatea tatălui său Constantin, avocat de formație, cu largi vederi democratice și cu adânci implicații în viața politică a Galațiului sfârșitului de secol XIX. Copilăria și anii formației artistice îl apropie pe viitorul artist mai mult de lumea proletariului, cu toate acestea tematica citadină lipsind cvasitotal în creația sa. Atunci de unde interesul și, mai mult decât atât, profunda comprehensiune a universului campestru? Din informațiile ușor repetitive ale exegeților săi aflăm un amănunt ce ar putea lumina, chiar și parțial, această enigmă: profesorul său parizian, Jean-Paul Laurens, s-a aplecat destul de competent asupra subiectelor cotidiene cu predilecție pentru viața țăranilor din provincia sa natală pe care însă le picta invariabil ca pe niște

¹ Theodor, Enescu, *Camil Ressu*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, p. 114: „Vechiul motiv — țăranii — pierde în reprezentare din vigoarea polemică de altădată, fiind tradus acum aproape cu totul în valori decorative. Tendința spre mari compoziții decorative este constantă la artist în această perioadă”.

scene gallo-romane sau merovingiene². Dar ar fi categoric insuficient pentru o explicație. A doua sursă detectabilă în aceeași perioadă de studii, avînd în vedere peregrinările sale prin muzeele pariziene și setea de cunoaștere care l-a caracterizat, a fost arta primitivă. Reacție, pe filiera Gauguin-Cezanne, la limbajul impresionist și respectiv la tendința de calofilie și superficialitate a artei 1900, primitivismul însemna înainte de toate întoarcerea la origini. În acest punct al existenței sale se pare că Brîncuși, coleg de studii la Paris, a fost acela care i-a intermediat contactul cu noua direcție în arta începutului de secol. O a treia sursă se poate detecta în simpatiile socialiste ale lui Ressu care a frecventat la Paris întrunirile prezidiate de Jean Jaures din sala Wagram. De pe această poziție ideologică el a putut avea o largă deschidere asupra problemei agrare care la 1907 a zguduit sistemul politic românesc și a demitizat în mare măsură mentalitatea semănătorist idilică. Un alt argument îl găsim în însăși formația și structura lui intimă. Echilibrat, intelectual de substanță (din familia unui Pallady, Șirato sau Tonitza) și cu certă aplecare spre celebrazarea actului creator, Ressu a fost obișnuit să se autocenzureze și să nu depășească granițele realității pe care a fixat-o ca suprem mediu de inspirație și judecător. Talentul său deosebit de desenator l-a condus inevitabil spre construcție, spre realizarea solidă a formelor și închegarea armonioasă a compoziției. Ce i se putea oferi tematic după revenirea în țară pentru a-și putea fructifica înclinațiile? Compoziția cu tematică istorică căzuse în desuetitudine, natura statică nu l-a atras pentru că a simțit în permanență nevoia contactului cu oamenii, peisajul citadin care prezenta „avantajul” suprafeței de construcție oferit de clădiri era destul de puțin frecventat și nu se putea anticipa încă interesul pe care-l va stîrni în perioada interbelică în mediu artistic. Rămînea tematica rurală în care domina tendința epigonic postgrigoresciană care-l plasa pe anonimul Vilsan ca pictor reprezentativ al redării țăranului român. Cu alte cuvinte, socotind formația sa în atelierul unui pictor interesat de viața țăranilor, talentul său de constructor al formelor care nu se putea valida decît în compoziție, interesul pentru arta primitivă și climatul mental favorabil problemei țărănești, în primul deceniu al secolului XX, ni se pare absolut firească opțiunea pentru tema ruralului. Să nu uităm apoi impactul răscoalei asupra mediului intelectual și discuția deschisă de aici asupra specificului național al artei românești la care Ressu își va aduce propria contribuție. În acest moment al existenței sale intervine propunerea colecționarului Bogdan-Pitești de a lucra la Vlaici...

A doua întrebare la care sîntem nevoiți să răspundem este aceea a influențelor declarate sau implicate în formația și creația lui Ressu. Argumentul teoretic pe care ni-l oferă în această direcție, Ressu însuși este articolul „*Impresii și reflecții despre artă și artiști*” publicat în revista „Viitorul Social” din octombrie 1910. Adevărată mină de aur în privința rostului artistului în societate și mai ales a resorturilor intime ale demersului plastic, articolul pune în discuție prioritar problema specificității artei românești. Astfel, Ressu emite ideea necesității întoarcerii la origini (se poate decanta ușor influența artei primitive) văzute în cazul artei noastre în „decorațiunile și icoanele în care nu au pătruns influențele artei

² Theodor, Enescu, C. Ressu, Editura Meridiane, București, 1984, p. 8.

bizantine³. Caracteristicile acestei arte primordiale, pe care le putem recunoaște și în creațiile perioadei Vlaici a artistului, ar fi trăsăturile unghiuloase, simple și naive ale desenului, respectiv culoarea francă și sălbatică.⁴ Articolul motivează poziția artistului față de arta poporului în care face parte și metoda de lucru pe care o adoptă. Din atitudinea „expresionistă” considerată funciară artei populare create de popoarele agrare datorită relațiilor cu natura determinate de ocupația lor, așa cum apreciază în monografia sa din 1984 Th. Enescu⁵, va fi depășită de Ressu printr-un efort sporit de sinteză. Asupra influenței profesorului său de la Paris au făcut referiri ceva mai înainte, precum și asupra contactului cu arta primitivă prin filiera Brâncuși. Un loc aparte îl ocupă sugestiile pe care le oferă experiența cezaniană în construcția peisajului și corespondența, stabilită de Tonitza, între Ressu și Derain în privința reducerii paletei spre tonurile surde și a accentului pus în portret pe caracterul modelului. Totodată artistul se revendică în unele din certele sale reușite de la emoția expresioniștilor germani cu rădăcini în romantism, aserțiune valabilă pentru prima etapă de creație. În compozițiile realizate în țara Birsei la începutul deceniului trei, „Culesul cartofilor”, „Munca pe cîmp”, ș.a. se simte „umbră” lui Millet pe filiera Andreescu, pentru ca în mult discutata „Înmormîntare la țară”, din perioada Vlaici, critica să facă insistente trimiteri la Courbet.

Întrebările esențiale la care vom încerca să răspundem în prezentul studiu au în vedere locul geografic de inspirație, tipologia motivelor campestre ce se pot sesiza în creația lui Ressu și nu în ultimul rînd modalitățile tehnice și compoziționale de realizare. Pentru aceasta ne vom referi la exemple martori care sperăm să poată restitui dimensiunea completă și complexă a demersului constant, pe durata a peste patru decenii, întreprins de artist în tratarea temei rurale.

Putem distinge în opera lui Ressu trei etape de creație, lucru valabil pentru întreaga lui generație; înainte de primul război mondial cu prelungiri firești pe durata acestuia, perioada interbelică, și în fine cea postbelică pînă aproximativ în jurul anului 1960. Din această perspectivă schematică satul românesc va oferi prilejul de investigație în toate cele trei etape, cu realizări relevante doar în primele două.

Rolul impresiilor culese la Vlaici în vara anului 1909 se materializează într-o primă participare oficială la expoziția „Tinerimii Artistice” din 1910. Cele trei lucrări expuse denotă grija artistului de a nu aluneca în anecdotic și insistența de a lucra într-o manieră voit rudimentară. Șocul provocat de tînărul artist se datorează viziunii grave și sumbre a țăranelor ce exprima în forme monumentale și impunătoare dramatismului vieții acestuia. Prin felul în care artistul concepe punerea în pagină a compozițiilor sale, omul încadrat în natură domină natura, astfel încît aceasta trece pe al doilea plan, avînd simpla funcțiune a unui fundal decorativ.⁶ Semnificativă în acest sens, pentru creațiile perioadei Vlaici ce se prelungește pînă în 1915, e seria „Semănătorilor” și lucrările ce au ca subiect aratul. În rezolvarea primei probleme Ressu utilizează o dublă punere în pagină.

³ C. Ressu, *Însemnări*, Editura Meridiane, București, 1967, p. 104.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Enescu, Theodor, C. Ressu, 1984, p. 30.

⁶ Deac, Mircea, *Camil Ressu*, ESPLA, București, 1956, p. 16—17.

Cea în care apar trei personaje prezintă avantajul grupării compoziționale și a ocupării spațiului de ideea dialogului om—natură. Cea în care apare un singur personaj, monumental decupat pe necuprinsul zărilor, e mult mai vibrantă, mai participativă, verdictul cu accente eroice fiind pus pe primul plan. În plus actul însămintării, văzut prin prisma mentalului comunității rurale ca un gest demiurgic, prolificizator, se poate mai ușor comprima în dialogul direct om—pământ, uman-natural. Lucrările: „*Țăran la arat*“ 1910 (Muzeul Colecțiilor București) și „*La arat*“ 1910 (aceiași proveniență) transmit și mai evident fiorul primordial al contactului cu natura ce se cere „îmblânzită“. Cu certă valoare de simbol, imaginile se pot preta ușor la o interpretare metafizică atât prin conținutul lor intrinsec cât și prin posibilele „șanse“ de relaționare pe care le deschid spre comunitate și univers. Dincolo de persistența motivului muncilor agricole, perioada Vlaici înregistrează și intruziunea artistului în miezul intimității comunității rurale. Un prim rezultat de notorietate pe drumul desprinderii de formula primitivă, pentru o permeabilizare a materiei trecută de la unghiular la rotunjimea integratoare, este lucrarea „*Înmormîntarea la țară*“ 1912. Exegeza de specialitate, pornind de la articolul lui Iser, a fixat corespondențele compoziției și a atmosferei degajate cu Courbet și Lucien Simon. Deosebirea clară rezidă, dincolo de punerea în pagină, proprie, în faptul că Ressu a redat acest moment esențial al circuitului natural universal într-o manieră specific Națională ușor recongnoscibilă. Să dăm cuvîntul reputatului istoric de artă V. Vătășianu: „... în opoziție cu „*Înmormîntarea din Ornans*“, o ilustrare a sumbrei ceremonii printr-o grupare orientală, echilibrată, calmă, a participanților, înșirați în planul de mijloc al imaginii și în opoziție cu „*Procesiune Bretonă*“, incomparabil mai dramatică, desfășurată pe orizontala primului plan, compoziția lui Ressu se distinge prin depășirea cvasi simbolică a limitelor tabloului“⁷. Orientarea convoiului și gravitatea firească a mișcărilor ce amintesc de procesiunile bizantine, sobrietatea participanților și coloritul tern cu accente pe puternicele mase închise care traduc paradoxul cromatic al luminii zenitale de vară, în mediul campestru, uniformitatea reacțiilor mimice ale participanților ce vine printr-o adîncă înțelegere a rosturilor vieții, toate elementele amintite concurează la configurarea unui stil românesc clar al artistului. Din aceeași arie tematică a intimității lumii satului se pot cita alte exemple elocvente pentru motivul tradiției campestre reținut în lucrările realizate la Vlaici: „*Vecernie la Vlaici*“ 1909; „*În rugăciune*“ 1911; un studiu pentru „*Înmormîntarea la țară*“ 1912 (aflat la Muzeul de Artă Cluj-Napoca) și „*Țărânci în biserică*“ 1912.

Un alt motiv legat intim de structura morfologică a satului românesc este acela al oieritului. Prezent doar în creații ale perioadei Vlaici, lucrările „*Oile*“ 1909 și „*Mocanii*“ 1911, motivul impresionează puternic în cea de-a doua lucrare citată prin monumentalitatea cu accente de baladă a personajelor puternice construite și reliefate pe fundalul peisajului.

Un alt motiv relevat pentru dinamica internă a satului este acela al îndeletnicirilor casnice avînd ca punct de plecare tot perioada Vlaici. Cu un caracter expozitiv narativ mult mai pronunțat, lucrările ce reconstituie

⁷ Virgil, Vătășianu, *Comemorarea pictorului Camil Ressu*, în „Memoriile secției de științe filologice, literatura și arta“, Seria IV, Tomul II, 1979—1980, Editura Academiei, București, 1981, p. 198.

ambianța curții gospodăriei țărănești (vezi „*Țărani în bățatura casei*” și „*Țărănci pe lângă casă*”, ambele 1914) afectează o ușoară poză și un rapel anecdotic circumstanțial. Un caracter oarecum aparte îl probează cele două lucrări, creion și ulei, ce immortalizează „*Tîrgul din Greci*”. Realizate într-o localitate din același areal rural al Oltului, lucrările, aflate în colecția Lucia Demetrius, surprind prin atitudinea compozițională intenționat restrînsă elementul de permanență a schimburilor de valori materiale și spirituale din lumea satului, și se feresc de nota de pitoresc idilic care le-ar fi redus cu mult calitatea. În acest sens, Ressu își află un corespondent valoros în Ghiață. Pe aceeași linie a păstrării nealterate a esențelor primare, care la același pictor deja citat se va transforma într-un stil propriu, inconfundabil, Ressu va investiga și interiorul casei țărănești în intenția de a restitui sentimentul de înimitate și confort, adaptate la pretențiile modeste ale truditorilor gliei, conținute. Pictorul evită orice „expunere” ostentativă, orice construcție ce ar etala virtuțile gospodărești ale gazdei. În lucrarea „*Interior țărănesc* 1921—1932, înnobilită de prezența unei femei într-un spațiu evident sporit prin lipsa obiectelor adiacente, Ressu își permite un moment de lirism. Este o latură a artei sale pe care pictorul nu a făcut-o prea des să vibreze. Pe aceeași linie a intimității este construită pinza datată 1924—1925 și intitulată „*La scaldat*”. O margine de pădure, un ponton de lemn ce înaintează spre centrul unui lac, un grup de trei femei ce privesc, una dezbrăcată gata să intre în apă, o alta care se scaldă. Totul într-o perspectivă plonjantă îndepărtată, fapt ce reduce extrem de mult dimensiunea personajelor. Aceasta e cadrul și aceasta povestirea. O armonie de cercuri și brunuri de fond surdinizat.

Din aceeași categorie a compozițiilor pe fond acvatic nu se pot trece cu vederea lucrările realizate la Măcin în 1915. Tablourile cu țărani în bărci: „*Țărani în barcă*” (cea mai cunoscută), „*Barcă cu țărani*” sau „*Bărci cu țărani*”, adaugă o nouă verigă importantă în parcursul gnoseologic pe care-l întreprinde artistul pentru a se clarifica și înțelege prin contactul nemijlocit cu natura. Fără a se limita, ca Iser de exemplu, la lumea închisă și prin aceasta mai fascinantă a Tătarilor dobrogeni sau la imaginea plaiurilor gorjene natale din opera lui Ghiață, Ressu a căutat o simbioză a spațiului rural prin contactul franc, lipsit de false prejudecăți, cu satul românesc din diferite zone ale țării și în ani diferiți. Așa se face că a lucrat la Vlaici-Olt, la Măcin, Vidra-Putna, Fundeni-Buzău, dar și la Ilovățul-Severinului și în Țara Bîrsei. Peste tot locul a tratat subiectul cu atenția cuvenită, respectîndu-i datele esențiale dar transformîndu-l în sensul concepției sale plastice decorativ unificatoare. De aceea nu ne surprinde absolut de loc faptul că mare parte din creația sa cu tematică rurală este focalizată asupra peisajului. Fie că acesta prezintă o soliditate terestră augmentată de locuințele sau grupurile de locuințe care-l populează, lăcaș de cult sau moară (ca în „*Moară la Dîrste*” 1922, Muzeul de artă Cluj-Napoca), fie că este „animat” de vecinătatea elementului acvatic, „*Peisaj din Soveja*” 1917, „*Biserică de sat la marginea unei ape*” 1921—1922, ne transmite o stare de spirit optimistă, a unei bucurii echilibrate, mereu reînnoite în fața naturii și a darurilor acesteia. Se cuvine să menționăm faptul că peisajul campestru devine preponderent în creația maestrului Ressu în raport cu compoziția aproximativ la începutul deceniului trei al secolului. Faptul este consemnat de Șirato într-un articol din 1929. Iar dacă stăm să ne gîndim serios, fără să pedalăm atît de mult pe compozițiile

care se rutinizează cu timpul, îi vom da dreptate pictorului-cronicar care aprecia sincer peisajele⁸. Asta nu înseamnă că Ressu abandonează elementul uman, dar se inversează raportul de forțe în favoarea naturii. Cu vârsta artistul devine mai sceptic în mod curent. Nu este și cazul lui Ressu care-și conservă aceeași prospețime în peisaj și încredere în oameni, care se traduce plastic în lucrarea „*Semnarea Apelului la Pace*” 1952. Bine-cunoscută din interviul acordat lui Radu Bogdan în „*Flacăra*” din 17 februarie 1951, pentru faza de concepție și studii, și comentată elogios cu prilejul expozițiilor în care a figurat, respectiv din exegeza de artă, lucrarea încearcă să discearnă resorturile inerentei transformări în mediul rural și în modul de viață al țăranilor după al doilea război mondial. Ressu probează o dată în plus calitățile sale în formularea compoziției ce nu s-au alterat prin trecerea anilor. Lucrarea își susține poziția notorie dobândită prin „adoptarea unei scheme de claritate a frontalității, similară cu aceea din *LOS BORRACHOS* a lui Velazquez”⁹. Elementul care asigură coeziunea compoziției și justifică valoarea actului solemn încheiat de muncitorii pământului strinși în jurul mesei este copilul întors cu spatele. Ressu ne oferă o ultimă sinteză a tematicii care i-a însoțit constant demersul creator și o ilustrare palpabilă a principiului conform căruia în artă subiectul trece pe planul secund în fața unei concepții interpretative expresive.

„Dacă în Luchian a putut vedea Camil Petrescu o pură întruchipare a tipului de intelectual român dinaintea primului război — se afirma în cea mai recentă monografie a artistului ce face obiectul comunicării de față — n-ar fi exagerat, căutînd tot printre artiști, să vedem în Ressu realizarea tipului sau a unui tip de intelectual român al perioadei dintre cele două războaie mondiale”¹⁰. Este o idee la care subscriem cu plăcere.

THE ROMANIAN VILLAGE IN CAMIL RESSU'S PAINTING

(Summary)

The world of village thrifty of the most intimate treasures of a nation, exercised a constant fascination, both upon the popular artist, that judged it from inside, and particularly, from Grigorescu, upon the artist in general. If in the XIXth century and the beginnings of the XX century prevailed an idyllic vision, based on the social-political idyllic enlightenment, the situation changed completely on the eve of the first World War.

The reaction against Grigorescu's epigones leads to the setting up of a new way of analyzing the world of the Romanian village, where the accent lays on the truthful and monumental, nourished by the folk art.

Camil Ressu faithful to his plastic belief, tries to reduce everything to the essence, to synthesize the image and psychology of the characters and of the landscape showing himself equally attentive to the social life of his time.

⁸ Apud Theodor Enescu, C. Ressu, 1984, p. 78.

⁹ *Ibidem*, p. 82.

¹⁰ *Ibidem*, p. 102.

Suporter of the socialist ideas he approaches the world of the village, being convinced that taking an attitude in the peasant's problem, it wouldn't remain without echo in the conscience of the public.

From the first worke realized in 1909 at Vlaici and till the end of his life, the village theme remained a constant of his creation. The five decades of searches and realizationes in outlining the proportions of the world of the romanian village, the professional and moral authority he enjoyed in those times justifies us to consider him the most authorized „witness“ of the problem discussed.

The study concentrates upon the period of time during the wars without trying to generalize it. We were permitted to search the artistical antecedents of the world of the village from the beginnings of this century, as well as the immediate prolonging of the plastical approach after the second World War.

We referred permanently Ressu's creation to his age, we compared it to that of his contemporaries and to his own creation, in order to catch, concretly, the essential data in every stage of his creation.

An exquisite place of our investigation is the controversy among generations with special emphasis on the following problems: the enlightening art, and the folk art, the idyllical enlightenment and the realism, art for art's sake and art with tendency.

The article didn't avoid nor the problems referring to the romanian national specificity in the period during the wars, period of time that had its starting point and solution exactly in the way how the world of the village was reflected.

In conclusion we can state that, the world of the romanian village found a great interpret in the person of Camil Ressu.

His realism deeprooted in the folk art and the consistency of the plastic and imagistic approach, that made a trend confers it a great artistic and profound human attitude.

TABLOURI DE ALEXANDRU PHOEBUS ÎN COLECȚIA DE PICTURĂ A COMPLEXULUI MUZEAL JUDEȚEAN BIHOR

de
MARIA ZINTZ

Motivul pentru care am optat să prezentăm tablourile de Alexandru Phoebus (1899—1854) aflate în colecția de artă a muzeului din Oradea nu se datorează numai faptului că se împlinesc 90 de ani de la nașterea sa, ci mai ales, originalității creației sale în contextul picturii românești — care a reprezentat, așa cum s-a precizat, poate cea mai încheată contribuție românească adusă noului realism de după război, prin viziunea sa plastică constructiv-simbolică¹. Deoarece tablourile din colecția muzeului orădean sînt reprezentate pentru etapele creatoare ca și pentru subiectele preferate de pictor, am considerat important să le punem în valoare și altfel decît prin expunere permanentă în muzeu ori în expoziții temporare, cu atît mai mult cu cît despre ele nu am găsit referințe nici în textele și nici în ilustrația cărților despre Al. Phoebus, cu excepția lucrării *Fată din Simbăta*, ilustrată dar fără menționarea colecției.²

În patrimoniul muzeului se află opt lucrări de pictură de Alexandru Phoebus dintre care patru sînt cuprinse în expoziția permanentă. Al. Phoebus a semnat numeroase portrete, fiind considerat un portretist original în pictura românească, deși nu l-au interesat comenzile ce l-ar fi obligat la concesii față de idealul său plastic. Ani de-a rîndul a fost prezent în expoziții doar cu cîte un portret de familie sau cu autoportrete ce aveau, bineînțeles, prea puține șanse să fie cumpărate³. De fapt, am putea spune că nici nu a fost un portretist în accepțiunea acordată acestui cuvînt. Mai exact, a fost un pictor al omului, al muncitorilor de la orașe și sate, un pictor al ambianței, al periferiilor locuite de oamenii simpli și săraci, un pictor al tematicii sociale. Atent să exprime ceea ce este caracteristic personajului portretizat, pictat, nu odată, cu valoare simbolică, general umană, Al. Phoebus reducea fizionomiile la trăsăturile esențiale. Este adevărat că încă în anul 1933, H. Blazian se referea la faptul că „Al. Phoebus se remarcă din ce în ce mai mult prin

¹ A. Pintilie, *Alexandru Phoebus*, Ed. Meridiane, București, 1986, p. 16.

² *Ibidem*, fig. nr. 38.

³ D. Dancu, *Alexandru Phoebus*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 33.

Alexandru Phoebus, *Autoportret*, ulei pe carton; 680×575 mm, semnat și datat dreapta jos, cu negru: Paris A. Phoebus, 1927; Prov. achiziție Inv. 277.

Alexandru Phoebus, *Autoportret*, ulei pe carton; 678×571 mm, semnat și datat stînga sus, cu brun roșcat: A. Phoebus 1942, Prov. achiziție Inv. 505.

portretele sale sobre, de rară putere de expresivitate și introspecție psihologică⁴.

Cele două *autoportrete* au fost pictate la o distanță de 15 ani dar ele evidențiază cu claritate concepția constructivă la care Phoebus ajunsese încă înainte de perioada studiilor sale la Paris (1927—1929), concepție păstrată aproape în întreaga sa carieră artistică, recognoscibilă și personală, prin reliefarea suprafețelor cu efecte sculpturale, prin eliminarea amănunțelor ce i se păreau de prisos, prin nota de gravitate și de sobrietate ce se potrivea cu temperamentul său.⁵ Merită subliniate, sub aspectul trăsăturilor de personalitate, ce i-au rămas definitorii pînă la capăt, sinceritatea, curiozitatea scotocitoare, o inteligență echilibrată, încrederea în drumul ales ce nu s-a transformat în automulțumire, firescul cu care se înfățișează într-un instantaneu al mișcării, ceea ce indică un om meditativ de vreme ce este preocupat să se investigheze, dar și un om al faptei, al schimbului de idei, al comunicării. În studiile despre Phoebus se fac referințe la *Autoportretul* din 1933. *Autoportretul* de la Oradea este semnat, datat și localizat, Paris, (1)927, deci pictorul avea 28 de ani. Din tablou ne privește un bărbat tînăr, cu trupul puternic, deși suplu, într-o poziție degajată, în semiprofil spre dreapta pe jumătate șezînd, gata parcă să se ridice, sprijinindu-și fața cu mîna dreaptă,

⁴ Apud, *Expoziția retrospectivă Alexandru Phoebus, Catalog de Ovid Blidaru*, 1958.

⁵ D. Dancu, *Op. cit.*, p. 29.

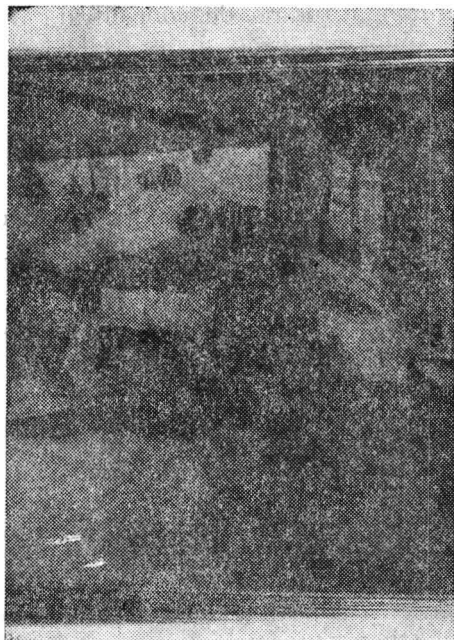
într-o atitudine de concentrată atenție, cu privirea deschisă, vie, aceea a unui om franc și dispus la conversație. Trăsăturile sînt cele ale unui om robust, ferm, cu o viață interioară bogată, dezinvolt fără a fi exuberant, frămîntat dar fără crispare sau anxietate, sobru dar fără să fie posac. Ochii albaştri, atenți, indică un om inteligent, cu voință, trăsăturile feței, energie fizică și spirituală iar buzele pline și ferme sînt ale unui om ce savura plăcerile terestre — toate aceste calități întîlnindu-se într-o personalitate puternică și echilibrată. Se prezintă pe sine cu simplitate, într-un costum albastru, în degradeuri de la violaceu la bleu, pe cap cu o tichie brună, într-o tonalitate rece, cu pipa în gură, deci ca pe un simplu muncitor, chiar dacă în prim plan, pe fundalul albastru-verzui-gri, nu apar nici un fel de accesorii sau unelte de lucru. Modalitatea artistică de reprezentare este sculpturală, cu sugerarea volumelor, în planuri mari, cu accente anguloase, colțuroase, supramărind minile într-un sens simbolic, așa cum proceda, de altfel, frecvent. Cromatic, nu face nici o concesie accentelor calde, tonurile fiind reci, în acord cu prezența sa hotărîtă, investigatoare, de meseriaș al penelului. S-a observat apropierea la Paris a lui Phoebus de viziunea constructivă a pictorului francez Gromaire⁶ care însă nu făcea decît să-i confirme propriile lui înclinații pentru pregnanța formelor puternice, pentru simplificarea desenului concentrat, pentru cromatica axată pe acorduri puține, în suprafețe largi ce participă la modelarea formelor, la sugerarea plasticității formelor.

Cel de-al doilea autoprotret este datat în 1942, cînd Phoebus ajunsese la apogeul forței sale creatoare, la consolidarea stilului personal. Și aici pictorul s-a înfățișat în prim plan, într-o atitudine degajată, cu țigara în mină, șezînd cu brațele sprijinite pe speteaza fotoliului, avînd aceeași privire gravă, ce scrutează realitatea cu atenție dar de data aceasta, ușor întrebătoare, neliniștită, cea a unui om care, înclinat să aprofundeze probleme existențiale și de artă nu face decît să ajungă la alte întrebări. Trupul este mai împlinit, cel al unui bărbat matur, ținuta a unui om de societate, cu mustață și barbă mică, îmbrăcat de stradă, gata parcă de plecare, pe cap cu o bască așezată cochet pe-o ureche, îmbrăcat cu o haină gri-verzui peste vesta albastră, la gît cu fular de lînă în dungi. Și aici, ca și în alte autoportrete, folosește un fundal neutru, decorativ, draperii bogate, în dreapta una roșie iar alta verde spre oliv, albăstruie în colțul stîng. În nici un caz, artistul nu s-a pictat în ambianța unor interioare din lipsă de fantezie. Aceasta se datorează mai curînd motivului adînc pentru care s-a pictat pe sine de atîtea ori, acela de investigare a propriei ființe, de autoanaliză, atent la schimbările întîmplate, la nuanțele acestor transformări, or, în acest caz, un fundal care să nu distragă ochiul prin alte aspecte, ci să-l proiecteze spre privitor i se părea mai potrivit. Pe de altă parte, Phoebus era omul sintezelor, al formelor construite, nu al amănuntelor pe care le înlătura, și nici al interioarelor tihnite destinate repaosului și reveriei. Formele puternice denotă energie, hotărîre, expresia este și aici sobră, de interiorizare, de concentrare, dar linia, în comparație cu autoportretul din 1927 unde era mai accidentală și concisă, urmărește mai sinuos formele

⁶ *Ibidem*, p. 16, D. Grigorescu, *Pictura românească în prima jumătate a secolului XX*, în *Arta românească în imagini*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 271.

Alexandru Phoebus, *Peisaj bucureștean*, ulei pe pînză, 926×710 mm, semnat și datat cu ocru: Alex. Phoebus 1933 Buc., Prov. achiziție Inv. 275.

Alexandru Phoebus, *Interior de bucătărie țărănească*, ulei pe carton; 500×482 mm, semnat și datat dreapta jos, cu negru: A. Phoebus (19) 29 1930, Prov. achiziție Inv. 278.

mai modulate, mai calde, cu rotunjiri și împliniri ce conferă consistență volumelor, iar culoarea, în dominanța gri-verzui și albastru, într-o pen-sulație mată, ce contribuie și ea la impresia de sculpturalitate de redare în adîncime volumetrică a trupului mult adus în prim plan. Totuși pic-torul a simțit nevoia unei încălziri a paletelor, în acord cu linia mai un-duită, folosind în fundal pentru draperii culori puternice ca roșu, verde-atenuat și albastru, ici-colo cu izbucniri intense de pastă mai densă.

Încă din anii 1930, Phoebus a fost preocupat și de tematica rurală, prin *Portretul de muncitor agricol*, urmat de alte compoziții și portrete compoziționale, dar această tematică devine și mai prezentă după 1940, cînd pictează, ani de-a rîndul, în jurul Făgărașului, la Sîmbăta de Sus, Drăguș, Lisa, realizînd tablouri în care așa cum s-a observat, viața satu-lui românesc pulsează în autentică expresie a personajelor⁷ redată într-o tipologie caracteristică și unde folosește un colorit local de o seducătoare și vibrantă armonie. În colecția muzeului orădean se găsesc două lucrări de inspirație rurală, *Interior de bucătărie țărănească* și *Fată din Sîmbăta*. Phoebus a pictat puține interioare, naturi moarte sau nuduri (atît de frecvente în pictura acelor ani), artistul fiind preocupat cu mult mai mult de figura umană sau de peisajele ce poartă amprenta omului — subiec-tele sale predilecte. Interiorul de la muzeul orădean, datat în 1924—1930,

⁷ D. Dancu, *Op. cit.*, p. 21.

se remarcă printr-o deosebită valoare artistică ce pune în evidență și aici stilul personal al lui Phoebus, cu accent pe construcție, pe sintetizare, pe geometrisul formelor și pe o cromatică echilibrată de tonuri calde și reci, totul apărând cu un firesc, cu o autenticitate expresivă ce-i era atât de caracteristică. Așa dar grija pentru redarea adevărului, pentru înfățișarea obiectelor obișnuite dintr-o bucătărie țărănească, a ambianței acesteia, se îmbină cu preocupările de ordin plastic, de transformare a acestora în echivalențe plastice, pentru creerea unui ritm echilibrat al formelor rotunde, ovale și dreptunghiulare, în culori puține, albastru, brunuri roșcate și cărămizii. Cu toată această rigoare formală tabloul are o intimitate, o căldură mai prezentă, mai vie decât în alte tablouri de Phoebus, iar dialogul între lumină și culoare deține o vibrație coloristică mai subtilă. Atmosfera de firesc este străbătută și de un mister al unui univers ce aparține lucrurilor, evocând existența omului chiar absent din tablou, un mod de viață pe care artistul l-a înțeles, l-a îndrăgit și l-a simțit apropiat ființei sale.

Fată din Simbăta este datată în anul 1943, deci aparține perioadei remarcate ca cea mai valoroasă și mai fecundă din creația sa. Este înfățișată o fetiță, redată bust, în profil pe un fond cald, cărămiziu, îmbrăcată în costum popular, cu bluză albă, cojocel gri ornat cu puncte roșii și albastre. Are fața ovală, plină, părul bogat, castaniu, privirea atentă. Desenul apare în culoarea dominantă dar delimitează clar formele. Grafia este și aici pronunțată dar mai suplă, iar culoarea tempera mai caldă, așternută mai liber, picturală, așa cum observăm și în alte tablouri pictate în aceeași perioadă, în zona Făgărașului.

Conceptia despre artă a lui Alexandru Phoebus se aseamăna cu cea a altor artiști ai vremii, ceea ce a și făcut să i-a ființă în anul 1930 o nouă grupare artistică, *Grupul nostru*. Acesta nu urmărea, de fapt, nici o tendință programatică, dar și-a propus, în schimb, să înfățișeze publicului o creație autentică, echilibrată, de „un nou clasicism“. Din *Grup* făceau parte, alături de Al. Phoebus și Ștefan Constantinescu, Tudor Soroceanu, Ștefan Dimitrescu, Mac Constantinescu, apoi Milița Pătrașcu și alții iar din 1936, Lucian Grigorescu, cu toți militind prin lucrările lor pentru un nou realism care s-a impus în deceniul patru în creația plastică românească. Tache Soroceanu scria într-o „Predaslovie“ din 1936: „Nu în jocuri de o clipă, în figuri acrobatice de desen ori de culoare își irosește viața un artist adevărat, un artist care are ceva de spus, cinstit, umanității de totdeauna. Vigorea și tinerețea există și în lucrări cuminți, echilibrate — pornind din tradiții adinci, plămădite de înaintași glorioși⁸. Era un fenomen ce se afirma și în Europa pentru „apărarea valorilor plastice“, printr-o „disciplină interioară ce conduce spre o semnificație mai bogată, spre o spațialitate impregnată de poezie“ (Carra), operind acea „restabilire“ în fața naturii, concilier periculos dar indispensabil (A. Lhote), prin „chemarea la ordine“ (Cocteau); figura umană recăpătându-și individualitatea și caracterul, prin „noua obiectivitate“ manifestată în Germania încă din 1925⁹. Se acordă o atenție mult mai mare figurii umane dar și modalităților de exprimare cu accent pe desen, pe

⁸ Apud A. Pintilie, *Op. cit.*, p. 11.

⁹ *Ibidem*, p. 12.

Alexandru Phoebus, *Fată din Sîmbăta*, guașă pe carton, 332×250 mm, semnat dreapta sus cu gri: Phoebus, datat cu negru: Sîmbăta de Sus 1943, prov. achiziție Inv. 507.

tratarea sculpturală a formelor, cu optarea pentru o cromatică sobră, uneori monocromă, pentru o rigoare compozițională, pentru echilibru.

Pictura lui Al. Phoebus răspundea în cea mai mare măsură acestor deziderate artistice, prin plasticitatea formelor, prin cromatică preferată, prin viziunea gravă chiar simbolică asupra lumii, prin atenția ce o acorda omului în creația sa, prin felul cum își alegea subiectele, între care peisajul ocupă un loc important.

Muzeul orădean deține patru peisaje reprezentative pentru creația lui Al. Phoebus. Primul a fost pictat în perioada studiilor la Paris, fiind datat și localizat, Paris, 1928. El reprezintă un monument pe care îl găsim nu odată în pictura europeană, în special în cea, a secolului XIX. *Catedrala Notre Dame din Paris*. Dar Phoebus este departe aici de tratarea impresionistă sub care am întâlnit celebrul monument în pictura franceză și nu numai. Se observă preferința pictorului pentru o construcție

riguroasă, subliniind formele și delimitând planurile printr-un desen accentuat. Turnurile se înalță monumentale, verticalitatea lor dominând orizontalitatea ce deviază oblic urcînd ușor spre dreapta, prin gardul din zid, puternic, a cărui materialitate e sugerată cu pregnanță, volumetric, și care contribuie la adîncimea spațială, echilibrînd totodată spațiul pictural. Mai observăm preferința artistului pentru cromatica reținută și gravă dominată de griurile sobre nuanțate cu finețe, așternute într-o pastă egală și subțire, abia încălzite de o mică pată roșcată ce apare pe rozeta unui turn. Lumina filtrată, ușor argintie, contribuie și ea la atmosfera evocatoare de toamnă, ne transmite emoția sinceră a lui Phoebus în fața monumentului, a unui pictor tînăr dar stăpîn pe mijloacele de expresie, cu o personalitate puternică și o viziune proprie, asimilînd influențele într-un mod particular ce-l împune în fața criticii de artă a vremii.

În cadrul picturii de peisaj, unitară în demersurile sale profunde dar diversă ca formare artistică¹⁰, preferința lui Al. Phoebus s-a îndreptat spre imaginile oferite de periferia bucureșteană. În expoziția de bază se află un *Peisaj bucureștean* (ulei pe pînză) datat în 1933, inspirat de o mahala a Bucureștiului de odinioară. S-a menționat faptul că există o strînsă corelație între lumea simplă a portretelor sale și simplitatea străzilor ce cuprind atmosfera specifică a locului dar impregnată de tensiune ori de un mister sau mai bine spus de o stranietate, de o ambiguă, neliniștită așteptare, de singurătate. Tabloul înfățișează un peisaj de iarnă, cu o stradă de-a lungul căreia se înșiră, povîrnite pe un teren în partă cîteva căsuțe modeste, bătrîne, împrejmuite cu garduri de lemn, acoperișurile abia susținînd zăpada bogată și grea. Pe strada pustie, în fața unei mici bodegi așteaptă un catîr înhămat la o căruță sărăcăcioasă cu roțile din lemn. Căldura umană, înțelegerea pictorului se răsfrînge și asupra animalului, cu capul ușor plecat, așteptîndu-și răbdător stăpînul. Într-o curte se vede un copac desfrunzit, dar cu trunchiul puternic, ce se înalță viguros. Culorile sînt reduse la griuri, ocruiri reci și brunuri dar evocatoare, expresive. Desenul mai unduit, subliniind frontal forme curbate devine accidentat spre dreapta, cu unghiurile ascuțite, Phoebus surprinde aici atmosfera posomorîtă, melancolia vremii, frigul iernii la care contribuie cerul plumburiu, greu, lumina cețoasă prezentă în multe dintre peisajele sale. Phoebus revăzîndu-și lucrările din această perioadă mărturisea: „Am avut senzația unei halucinații a unui București care pierde (...), Am iubit acest oraș, și-i închin sufletul meu”¹¹.

În peisajele lui Al. Phoebus apare des strada Jignița. Muzeul din Oradea deține două peisaje ce ne oferă imaginea acestei străzi din mahala bucureșteană. *Strada Jignița* (1932) și *Peisaj bucureștean* datat în 1946.

În *Strada Jignița (guașă)* Phoebus surprinde un aspect din „Bucureștiul vechi”, urmînd compozițional aceeași oblică ușoară urcînd spre dreapta, cu case mici, cu același aer vetust și pustiu al străzii unde întîlnim — din nou — numai o căruță și un cal într-o stare de așteptare. Cerul e dramatic, acoperit cu nori grei, lăsînd la vedere doar o mică porțiune ultramarină. Se poate vorbi aici însă despre o tratare mai caldă a

¹⁰ E. Schileru, *Retrospectiva Phoebus*, în *Scrisoare de dragoste*, 1971, pp. 225—226.

¹¹ A. Pintilie, *Op. cit.*, p. 18.

Alexandru Phoebus, *Strada Jignița*, guașă pe carton, 332×250 mm; semnat dreapta jos, cu negru: A. Phoebus; datat și localizat pe verso cu negru: Bucureștiul vechi 1932 Strada Jignița; Prov. achiziție Inv. 306.

Alexandru Phoebus, *Peisaj din București*, guașă pe hîrtie; 382×312 mm; semnat și datat stînga sus, cu negru; Phoebus (19) 46, Prov. achiziție Inv. 508.

imaginii, cu tușe mai mărunte, cu conturile trasate din pensulă, deși grafia este tot accentuată. Observăm de asemenea și preferința pictorului pentru griuri dar la care se adaugă ocrurile, brunurile, siena și verdele. Atmosfera este aceea de așteptare, de mister chiar, avînd acea straniețate a străzii părăsite sesizată de cei care s-au ocupat de opera lui Al. Phoebus. A fost surprinsă astfel o „metafizică“ a peisajelor sale urbane ce exprimă mai cu seamă starea de catalepsie, poezia viețuirii simple într-o stare de totală inactivitate, o straniețate care poate fascina sensibilitatea umană¹². Dar trebuie precizat că aceste imagini nu au nimic literaturizat, nimic excesiv, pictorul nu a căutat efecte impresioniste, nici patetice, ci, în permanență s-a exprimat prin mijloace plastice, cu accent pe arhitecturarea compozițiilor pe ordonarea artistică a motivelor, aici a străduțelor (în realitate deloc ordonate sau amenajate), pe o cromatică austeră, din toate emanînd însă, cu discreție o poezie aparte, căldura, dragostea, înțelegerea adînc umană a lui Phoebus pentru locuitorii periferiilor bucureștene. Celălalt tablou (guașă) inspirat din Strada Jignița, pictat în 1946 spre deosebire de multe alte lucrări din această perioadă, apare într-o lumină solară, într-un anotimp cald, înverzît. Motivul ce apare strict delimitat — biserica din strada Jignița —, este tratat pictural, deși clădirea este subliniată printr-un desen ferm, dar din pensulă, în brun, cărămiziu și albastru. Prin jocul de forme, el realizează un ritm dinamic, ascensional și conferă o viață proprie acestui colț de peisaj. La

aceasta contribuie și cromatica, mai bogată, mai nuanțată, în tușe mai mărunte, caldă și luminoasă, predominând verdele, ocrul galben, cărămizul, chiar și umbrele în plin soare fiind colorate în verde. Și totuși, deasupra, în contrast cu căldura și încântarea ce-o simte artistul în acele momente unice ale creației, este dramatic, apăsător, încărcat de nori, prevestind parcă neliniștitoare întâmplări, o neliniște ce o sesizăm atât de des în tablourile lui Al. Phoebus, în ciuda rigorii cu care le ordonează în permanență.

Pentru că, Alexandru Phoebus ne apare, chiar și numai din analiza acestor tablouri, ca un om cu o personalitate complexă, frământat continuu de întrebări, cu o sensibilitate vie, caldă, dar înclinat în același timp spre discreție, hotărît să nu se abată de la rigoarea și ordonarea ce i-au caracterizat opera.

GRAVURI DE R. IOSIF ÎN COLECȚIA SECȚIEI DE ARTĂ A COMPLEXULUI MUZEAL JUDEȚEAN BIHOR

de
A. SILAGHI

De la începutul secolului XX mai ales în a doua jumătate a deceniului trei al secolului, gravura la noi în țară cunoaște o dezvoltare sensibilă și prin aportul lui R. Iosif în domeniu. El se numără printre puținii artiști care se afirmă încă de la prima expoziție personală ca un talentat și deopotrivă stăpîn al tehnicilor gravurii. De la debutul din 1926 lucrează cu predilecție gravuri aproape un deceniu. Este și deceniul de maximă înflorire a genului în țara noastră. În 1926 lui R. Iosif i se datorează deschiderea primei expoziții de gravură intitulată „Alb-Negru“, bucurîndu-se de o largă receptivitate din partea publicului. De altfel, interesul pentru gravură a fost resuscitat în rîndurile publicului, a artiștilor plastici, a criticii vremii, prin activitatea unui ardent propagator al ei: Jean Al. Steriadi, atît prin expozițiile organizate la Muzeul Kalinderu cu gravuri din patrimoniul universal, în 1915, cum ar fi: „Expoziția retrospectivă a gravurii din sec. XIV-lea pînă în sec. XIX-lea“, sau în 1923: „Expoziția portretului în gravura franceză din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XX-lea“, cît și prin înființarea în 1916 a societății „Grafica — societate pentru încurajarea și răspîndirea acvafortei, gravurii și litografiei artistice“. Scopul mărturisit al societății era „să organizeze expoziții de artă grafică, să publice mape, cu lucrări grafice (acvaforte, gravură în lemn, litografii, etc.), ale artiștilor din țară în tiraje îngrijite; de a deștepta prin publicitate și prin editarea de mape la îndemîna fiecăruia gustul pentru arta reproductivă“.¹

Telurile manifeste în prospectul societății nu vor rămîne fără ecou în conștiințele artistice ale vremii. Dacă perioada de proliferare a gravurii la noi în țară atinge cote superioare în deceniul trei al secolului aceasta se datorează existenței unei solide tradiții încă de la sfîrșitul secolului XIX, cînd gravura își dobîndise propriul statut în sfera artelor plastice.

Este cunoscut aportul meritoriu al unor artiști cum ar fi: Teodor Aman sau Constantin Stahi, sau la începutul secolului XX: Gabriel Popescu, Nicolae Vermont și Arthur Verona, pentru ca, după primul război mondial tot mai mulți artiști de prestigiu să-și dateze gravurile: în 1916 Ștefan Popescu, 1918 Gheorghe Petrașcu, în 1924 Iosif Isăr.²

¹ Mircea Deac, *Jean Al. Steariadi*, Ed. Meridiane, București, 1962, p. 24.

² Amelia Pavel, *Gravuri române între cele două războaie*, în Omagiu lui George Oprescu, Ed. Academiei R.P.R., București, 1961, p. 450.

În contextul istoriei gravurii românești interbelice opera lui R. Iosif marchează o etapă ce se referă nu numai la prolificitatea fără precedent a genului în creația unui artist dar și la virtuozitățile de tehnică și expresie pe care artistul le atinge în opera gravată. De altfel, pentru activitatea în domeniul gravurii i se acordă în 1930 premiul Pallady, în 1933 premiul Palach, în 1949 un premiu pentru ciclul de stampe „Profesiuni umile“.

Încă din timpul studiilor, R. Iosif se specializează în tehnicile desenului și stampeii; în țară urmează la Școala de Belle Arte din București cursul de desen cu Fr. Storck și Ion Mirea, la Paris, cursul de gravură de la École de Beaux-Arts cu profesorul Waltner. După terminarea studiilor lucrează mai mulți ani pentru a-și perfecționa stilul și tehnica de lucru astfel încât de la prima confruntare cu publicul se dovedește un artist format și talentat obținând elogioase aprecieri în critica vremii.

Înzestrat cu deosebite aptitudini artistice, R. Iosif oscilează la început între Conservatorul de Muzică din București pe care-l frecventează cu succes un an, urmînd, apoi, la Paris Școala de arhitectură, pentru a opta după încă un an, în 1915, definitiv, pentru artele plastice. Sînt oscilări cărora nu le este străină acea rigurozitate și armonie a limbajului său artistic precum și dorința de perfectibilitate.

Se pare că ceea ce l-a atras pe artist spre gravură se află în însăși virtuțile expresive ale acesteia; investită cu valențele picturalului, presupun, în plus, o conștiințiozitate a lucrului bine făcut, riguros, lent, detaliat „gravura fiind încărcată concomitent cu ecourile actualității impresiei și cu sunetul deplin al operei încheiate“³.

În opera lui R. Iosif gravura ocupă primele două decenii de activitate, cînd expune aproape an de an în cadrul Saloanelor oficiale de desen și gravură. Dar și după 1935, cînd limbajului grafic îi adaugă culoarea nu va abandona gravura; aceasta ocupînd un loc paralel picturii, ca dovadă și ciclul de stampe din 1949 sau alte serii editate în perioada postbelică.

Numărul mare al gravurilor semnate de R. Iosif se structurează uneori în cicluri tematice reluate în lucru la intervale de timp așa cum procedează în ciclul „Bucureștii vechi“ într-o primă serie în 1925, continuată în 1932. Ilustrațiile de carte, gravurile de interpretare sau propriile impresii din contactul nemijlocit cu peisajul, cu scena de gen, cu figura umană conturează tematic o primă perioadă din creația sa. Este și perioada afirmării și receptării elogioase în breasla artiștilor plastici a unui creator animat de țelurile umanitare și culturale ale artei. Sînt ani de intensă cercetare și practică asupra tainelor meșteșugului gravurii ce-și vor lăsa amprenta și în pictura sa de debut „descinsă din gravură ca urmare a îndelungatului exercițiu în fața plăcii de gravor“⁴.

În colecția de grafică a Complexului muzeal județean din Oradea se află un număr de 36 de gravuri de R. Iosif, majoritatea (22) aparținînd seriei I și II din ciclul „Bucureștii vechi“ circumscrise anilor 1925—1935, șase lucrări situate de noi în perioada anilor de studiu, deci pînă la 1920, două autoportrete din 1950 și patru gravuri de interpretare după Eustațiu Stoenescu.

Este dificilă o ordonare cronologică a gravurilor dată fiind penuria de date bibliografice precum și o anumită constanță a stilului și tehni-

³ *Ibidem*, p. 449.

⁴ Radu Ionescu, *R. Iosif*, Ed. Meridiane, București, 1969, p. 2.

cilor de lucru în timp. Totuși au putut fi stabilite unele concordanțe cu lucrările datate referitoare la aspectele tematiche, la procedeele tehnice, la formatul plăcii gravate, al colii de gravură, al gradului de conservare. Cu rezervele de rigoare ne-am propus o catalogare cronologică a gravurilor necesară din punct de vedere al istoriei artei, în stabilirea de analogii și concordanțe.

În primele lucrări realizate în acvaforte și acvatinta se observă o extensie a figurativului pînă spre marginea de sus a colii gravate (nr. cat.: 1, 4, 6). Urmele imersării repetate în acizi devin lizibile în marea varietate de raporturi tonale ivind un clar-obscur gradat în intensitate. Un indiciu bibliografic⁵ permite situarea unor peisaje sau a compozițiilor cu personaje situate în loja unei săli de concert printre primele lucrări de gravură. Figurile umane aduse în prim plan (nr. cat. 1) sînt puțin reliefate, conturile topindu-se pe fundalul întunecat al plăcii de gravură. Aceeași dominanță a negrului pe întreaga suprafață apare în lucrarea cu titlul: Tîrgul Moșilor (nr. cat. 6). Albul ritmează compoziția, echilibrînd-o, organizează totodată succesiunea registrelor. Alteori (nr. cat. 5) compune peisajul după axe diagonale, în stînga jos elementele figurativului, în jumătatea dreaptă orizontul vast, întrerupt de jocul subtil al valorațiilor. Picturalitatea accentuată a lucrării apare din modul de tratare al plăcii: negrul în stropi suflați imaginînd asperitățile solului, sau în pete compacte cu prelungiri la coroana copacilor. O concepție similară e proprie altor două lucrări (nr. cat. 2, 3) cu zone de umbră reglate în intensitate ce organizează concomitent succesiunea planimetrică.

Primele șase lucrări catalogate, de format mic, aparțin perioadei anilor de studiu, probabil anterioare anilor 1920. Ele sînt tributare picturii într-un mod ce le detașează net de realizările de după 1920 cînd limbajul grafic cîștigă din punct de vedere al acurateței liniei și al ordonării spațiale.

Se pot detecta unele particularități eșalonate în timp în ceea ce privește redarea copacului ca element indispensabil peisajului. Dacă în lucrările amintite acesta apare puternic, opulent în coroana rotundă, în preajma anilor 1920, ia forma unui conglomerat de hașuri dese, îngroșate, înconjurare de o linie subțire, urmînd apoi o fază tranzitorie cînd acesta mai păstrează trunchiul puternic și crengile la fel, dar desfrunzite, pentru ca într-o ultimă fază, copacul să devină o siluetă firavă, solitară cu crengi subțiri, fără frunze, reprezentare proprie ciclului „Bucureștii vechi”. Correspondeențe se găsesc și în pictura sa legate nu numai de un anotimp anume dar și de profunda comuniune afectivă cu motivul investit liric cu atmosfera unui întreg univers. Iar leit-motivul universului creat de artistic se situează în sfera citadinului pe linia unei tradiții inaugurate în acest sens de: Th. Pallady, Jean Al. Steriadi, Fr. Șirato, Michaela Eleutheriade, Marius Bunescu, etc. „Motivul străzii de urbe apare destul de frecvent și în peisagistica altor țări europene: impresionismul, expresionismul, neo-obiectivismul și suprarealismul... l-au cultivat cu predilecție însă fără accente puse pe dimensiunea psihologică a legăturii subiective dintre artist și motiv. Este un gen de peisaj care în arta românească a deceniilor 20—30 poartă o pecete afectivă unică. Străduța, casa, copacul și cîte un personaj — acesta înfățișîndu-se tot mai rar pe

⁵ *Ibidem*, p. 1.

măsura trecerii timpului — totul învăluit într-o atmosferă în care melancolia, nostalgia, pitorescul dau un amestec plin de farmec învăluit.⁶

Nu odată R. Iosif a fost situat în preajma impresionismului, ca și continuator al celor mai bune tradiții ale acestuia, printre artiștii români care au știut să-i filtreze cuceririle într-o gândire plastică individualizatoare, să-l adapteze spiritualității noastre ca viziune asupra naturii.

Gravura lui R. Iosif cu reprezentarea peisajului citadin și-ar găsi antecedente și similitudini în felul în care francezul Camille Pissaro îl înțelege: cu obiectivitate, cu respectul concreteții lucrurilor, cu observarea exactă a cotidianului. Din imaginile lui Pissaro realizate în Rouen sau Paris cum ar fi de exemplu Strada St. Lazare din Paris⁸, văzute în perspectivă plonjantă se pot stabili analogii în viziunea citadinului la R. Iosif. Deseori pentru o vedere de ansamblu R. Iosif recurge la acest gen de perspectivă ce-i permite în același timp, degajarea volumelor arhitectonice de impresia masivității și includerea lor firească în ansamblu.

În condițiile aglomerării urbane în raporturile plastice dintre peisaj, cer, orizont se produc mutații lizibile și în arta lui R. Iosif în sensul că: „expansiunea se curmă, orizontul se apropie dar se încheie ca printr-un gest de ocrotire: cu ajutorul unui șir de copaci, al unor case. Principiile perspectivei se modifică, orizonturile largi sînt scoase din uz ca și planurile vastității, procedeu care va deveni o constantă a peisagisticii românești interbelice⁹.”

R. Iosif se înscrie printre cei mai fideli reporteri ai peisajului¹⁰ interbelic bucureștean alcătuindu-i un veritabil repertoriu plastic. Străzi, piețe, vechi centre comerciale, monumente istorice și de artă fac subiectul gravurilor din Ciclul „Bucureștii vechi”. Lucrează la această tematică încă din 1920, continuînd în 1925 și 1932. Vor apare două serii editate în 1928 și 1935. La apariția seriei din 1935, Fr. Șirato care le prezintă sub titlul: „București — zece acvaforte de R. Iosif” notează: „Pictorul și gravorul Iosif ne înfățișează adunate într-o mapă o serie de aspecte ale unui București care a fost și în parte nu mai este îmbinînd astfel nostalgia după imaginea trecutului cu plăcerea existenței în prezent”.

Încă din perioada studiilor pariziene este preocupat de reprezentarea unor aspecte ale orașului natal. Printre primele lucrări cu această temă datînd din 1920, se situează trei din lucrările colecției muzeului din Oradea. Doar una din cele trei gravuri este datată de artist, celelalte au fost incluse după criteriile amintite: imprimarea pe o hîrtie de aceeași calitate, aceeași cerneală în tonalitate indigoo, abandonată în timp, dar folosită spre sfîrșitul seriei la lucrări cu dată certă, același grad de conservare al pieselor.

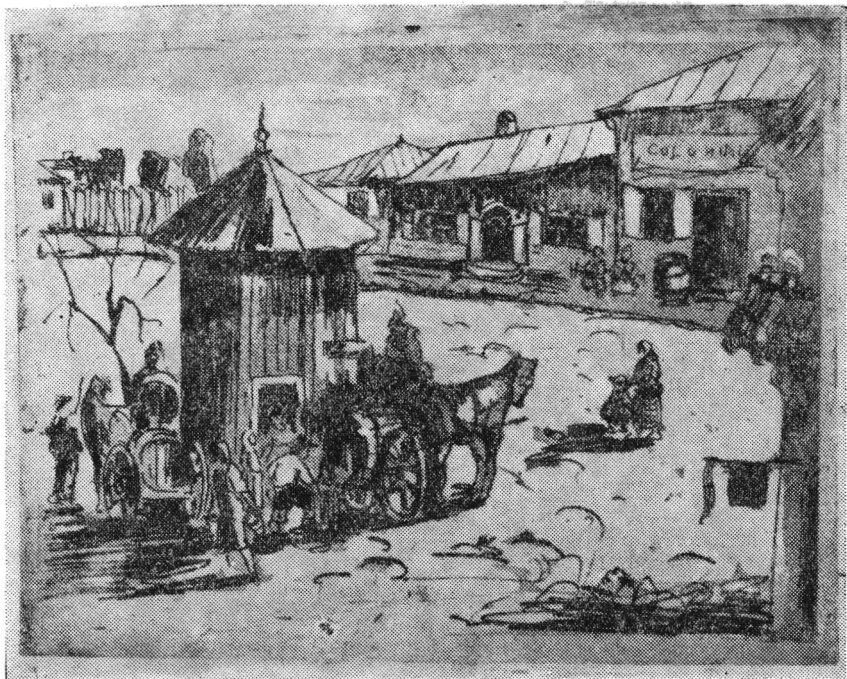
⁶ Amelia Pavel, *Desenul românesc în prima jumătate a secolului XX*, Ed. Meridiane, 1984, p. 53.

⁷ Marina Preutu, *Grafica impresionistilor*, Ed. Meridiane, București, 1980, p. 44.

⁸ *Ibidem*, p. 45.

⁹ Amelia Pavel, *Desenul românesc în prima jumătate a secolului XX*, Ed. Meridiane, 1984, p. 52.

¹⁰ Mircea Deac, *Impresionismul în pictura românească*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 95.

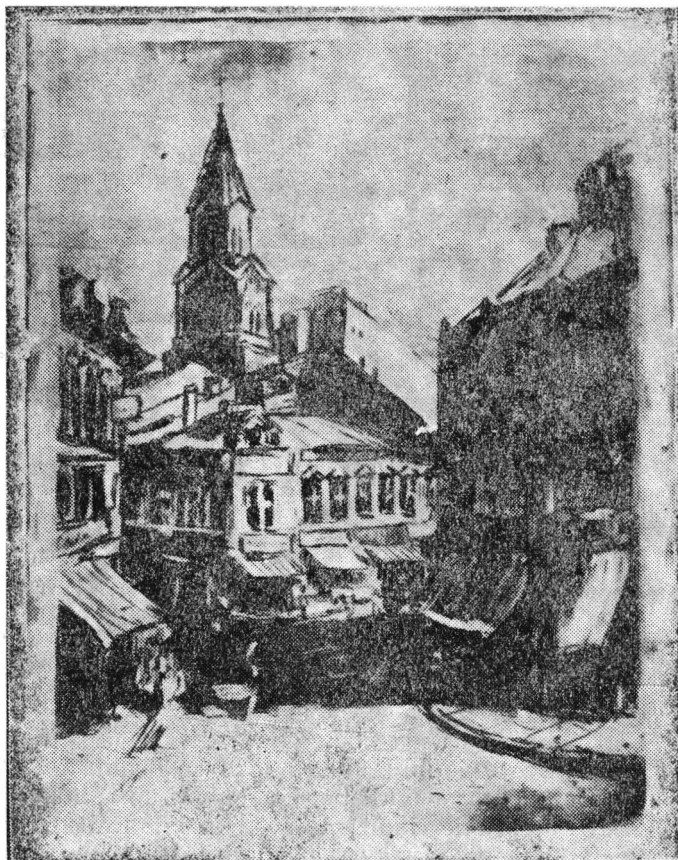

1. Pompa de apă (nr. cat. 8).

O nouă calitate a grafismului lui R. Iosif se degajă din aceste gravuri, o calitate permanentă și aproape egală în timp. Linia fină, subțire „de o mobilitate evocatoare de viață”, cum se exprima Fr. Șirato cu prilejul notat, surprinde pînă la detaliu particularitatea formelor. Pentru zonele umbrite recurge la hașuri din linii, paralele, îngroșate, granuloase, obținute prin tehnica verni-ului moale, de acum, asociată acvaforte — lui și acvatintei.

Ca punct de referință pentru deceniul trei, atît de prolific sub raportul numărului de gravuri realizate, poate fi considerată lucrarea datată în 1920 cu titlul autograf „Pompa de apă” (nr. cat. 8.) Din perspectivă plonjantă totul este construit după legi plastice temeinic însușite. Accentul cade în planul doi unde în jurul fîntînii apar două sacale și mai multe personaje surprinse în diverse atitudini. Tot aici, schițat din cîteva linii, — copacul — prefigurează rolul de ordonator al compozițiilor de mai tirziu. Trecerea spre planul următor o marchează silueta feminină cu un copil de mînă. Imaginînd piața, clădirile dispuse circular trunchiate în primul plan, se desfășoară în fundal după linii de fugă ce duc spre un orizont închis. Pentru echilibru recurge în primul plan, dreapta, la un conglomerat de hașuri nervoase, spontane și la artificii firmei atîrnate de clădire. Umbre îngrijite în hașuri verticale pînă la amănunt, varietatea nuanțelor alături de structura compozițională probează marele talent de desenator și gravor al artistului încă de la începuturile activității.

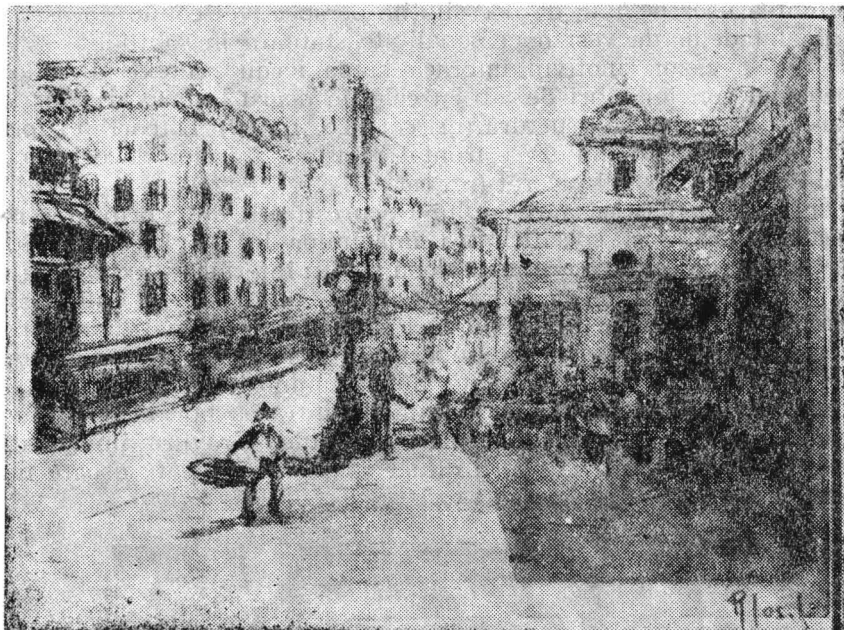
După terminarea studiilor în 1920, lucrează pînă în 1925—26 în vederea pregătirii unei expoziții personale. Sînt ani de acumulări calitative și

B. Bărăția din București (nr. cat. 10).

cantitative cărora li se circumscriu și cele 9 gravuri din colecția muzeului nostru. Două dintre ele înfățișează vechi centre comerciale în 1925. Privite din perspectivă plonjantă prezintă diferențieri din punct de vedere al organizării spațiului, într-una (nr. cat. 10) liniile de perspectivă conduc spre un fundal închis. Doar laturile volumelor din ultimul plan așezate în triunghi și forma paralelipipedică situată deasupra lor în dreapta sugerează prelungirea spre un orizont posibil. Cealaltă (nr. cat. 11) ordonează un spațiu în care accentul grafic din primele planuri scade sub efectul luminii pînă la a deveni notații ușoare abia vizibile în planuri ce tind să se suprapună. Gravura se numără printre cele cîteva lucrări din colecție care păstrează în mod uimitor finețea și spontaneitatea desenului în creion.

Fără a generaliza, se observă totuși preferința artistului pentru turnurile de fațadă atunci cînd reprezintă monumente istorice și de artă (nr. cat.: 13, 16, 18, 24, 25, 26). Respectă cu rigurozitate arhitectura ordonată pe registre orizontale astfel încît lucrările pot fi considerate și din punct de vedere documentar. Modul cum e gîndită punerea în pagină,

3. Hala de păsări (nr. cat. 11).

4. Turnu Mihai vodă (nr. cat. 26).

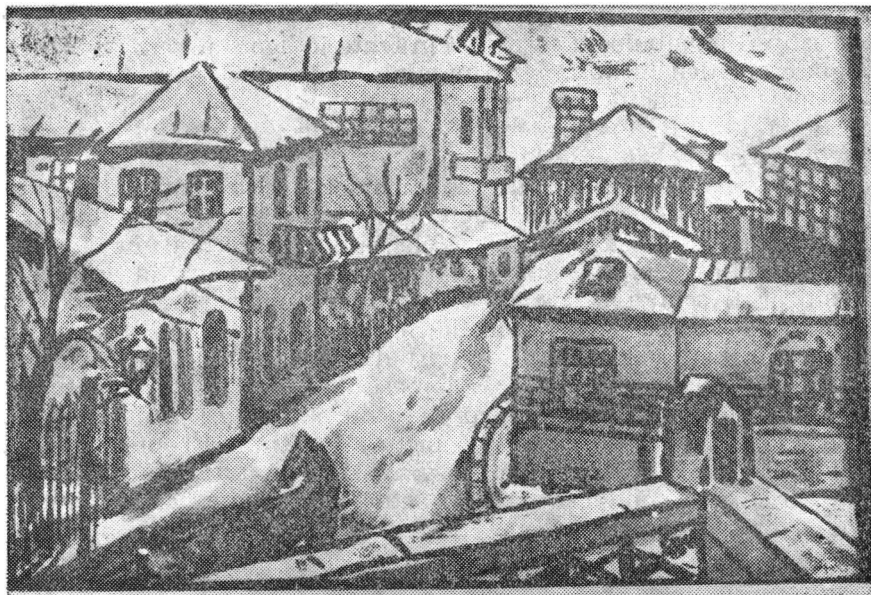
frontalitatea ușor deviată de necesitățile perspectivei conferă acestor turnuri ale fațadelor de vest o personalitate statuară în solitudine.

În unele cazuri motivul îmbracă haina iernii pretext al dialogului accentuat al zonelor mari de alb cu cele de negru intens, al celor intermediare de o inefabilă structură (nr. cat.: 26, 19, 22). Alteori, o suprafață în alb e lăsată să delimiteze orizontal registrul inferior de cel superior, ultim, al cerului sensibil valorat (nr. cat.: 24, 15, 16 etc.).

Din cronică plastică a vechiului București atât de cuprinzător redată în particularitățile și specificitatea imaginilor lui R. Iosif, nu lipsește pasajul ca loc de comunicare între două spații: interior — exterior. Exemplu în acest sens îl oferă piesa cu titlul autograf „Hanul francez” (nr. cat. 28). Bolta marcată de arcuri semicirculare din primele planuri închide vizibilitatea registrelor superioare următoare, a căror existență inclusiv a luminatorului e ghicită după luminozitatea din fundal și a petei de lumină reflectată. Tot în fundal, intrarea boltită conduce spre exteriorul punctat grafic în hașuri minuscule. Gravura imprimată pe hîrtie gălbuie în tonuri de negru diluat spre griuri capătă ușoare nuanțe cromatice.

5. Hanul francez (nr. cat. 28).

6. Mahala (nr. cat. 23).

7. Grădina (nr. cat. 29).

Un grup de patru lucrări situate cronologic între 1930—33 imprimate pe aceeași hîrtie gălbuie cu cerneluri în tente indigo sau verde mărturisesc nostalgia cromaticii întîlnită și în preajma anilor 1920—25. Această revenire se constată în două gravuri din colecție datele între 1930 și 1937. De altfel, după 1933 R. Iosif se manifestă predilect pentru pictură, pentru valențele expresive ale acestea sporite de încărcătura cromatică. Dacă, luate comparativ mai elocventă pentru o fază de tranziție este gravura din 1930 (nr. cat. 23) cînd trasează cu pensula înmuiată în acid linii drepte, solide, reliefînd uniform mari suprafețe rareori întrerupte în diferențieri tonale. În schimb lucrarea din 1937 (nr. cat. 29) precede în accente grafice, cum ar fi schițarea copacilor în linii spontane, fragmentate, într-o multitudine de direcții, modalități de limbaj din pictura sa de mai tîrziu.

Printre artiștii pătrunși de importanța propagandistică a picturii și în sensul popularizării creațiilor valoroase ale unor pictori se situează și R. Iosif. Practică gravura de interpretare nu numai în sensul reproducerii fidele dar și a păstrării caracterului pictural reușind să capteze atmosfera tabloului. Cu excepția albumului de gravuri după 12 tablouri de Nicolae Grigorescu se mai cunosc, în stadiul actual al cercetării, cîteva interpretări după operele lui E. Stoenescu, cum sînt și cele patru din colecția

8. Autoportret (nr. cat. 32).

muzeului orădean. Nedatate, trei dintre ele au putut fi încadrate cronologic prin semnalarea altor exemplare datate din colecția cabinetului de stampe al Muzeului de Artă al R.S.R.¹¹ Reține atenția portretul pictorului Ștefan Popescu, a cărui figură mai păstrează caracterizarea lui Sextil Pușcariu de pe vremea studiilor lor de la Paris: „Ștefan Popescu cu fața lui de Hrist bizantin, înalt, slab, mlădios în mișcări și vorbă... cu barba-n cioc... cu cravata legată într-o fundă artistică...”¹²

Data fiind frecvența rară a autoportretului în opera gravată cele două autoportrete din colecția muzeului orădean constituie puncte de referință în analiza genului și din punct de vedere al tehnicii, litografia, apărând sporadic în lucru odată cu deceniul cinci. Ambele sînt datate în 1950. Primul (nr. cat. 31) cu specificația „încercare” este realizat dintr-un ușor semiprofil cu dominanța negrului, doar jumătate din figură se datasează în lumină. Al doilea (nr. cat. 32) prezintă figura frontal evidențiată de zonele hașurilor întretăiate de pe fundal. Umbrele urmează necesități plastice atent distribuite în hașuri fine. Și în litografie R. Iosif rămîne același neîntrecut meșter în explorarea plasticității liniei, al dialogului alb-negru.

Caracterizînd o întreagă etapă, aceea a gravurii în opera lui R. Iosif, cuvintele lui Fr. Șirato exprimate în 1935 își păstrează valabilitatea: „Talentul impresionant al gravorului Iosif este cunoscut amatorilor de artă gravată încă de multă vreme, dacă nu ne înșelăm de vreo 20 de ani, drept un foarte iscusit artizan, căruia i se caută egalul. Pentru el gravura acvatintei nu are taine. Criticii de artă îl prețuiesc cu deosebire, ori de cîte ori gravurile sale se găsesc în expozițiile personale și mai ales de atîția ani în Salonul Oficial...”¹³.

Privind retrospectiv întreaga creație a lui R. Iosif două evoluții paralele o marchează: gravura și pictura. Afirmatii că „gravura ar fi izvorit din pictură sau pictura sa descinde din gravură” sînt valabile atîta timp cît rămîn simple jaloane în ajutorul decodificării faptului artistic. Pictorul nu l-a expus pe gravor sau gravorul pe pictor, cele două laturi ale activității coexistînd pe parcursul anilor. Chiar dacă un timp anume s-a dedicat cu precădere unei tehnici, aceasta a însemnat o creștere organică, o întrepătrundere fericită în folosul întregului. Un întreg căruia nu-i poate lipsi partea cea mai revelatorie prin extindere și valoare: gravura.

CATALOG

1. La concert

Acvaforte și acvatinta

0,160×0,205

Tiraj de artist

Semnat dr. jos sub cadru în creion:

„R. Iosif”

Însemnarea autografă mijloc sub cadru în creion:

„La concert”

Inscripție mijloc în placă:

„Simfonia Eroică”

Prov.: Penculescu M.,
București, 1968

Cl. 168/19; Inv. 714

¹¹ Vezi Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat.: 4500, 4502, 4499)¹².

¹² Liza Damadian, *Expoziția de grafică Ștefan Popescu*, București, 1969, p. 7.

¹³ Bucureștii — Zece acvaforte prezentate de Francisc Sirato, 1935.

2. Pod peste Tîrlunga

Acvaforte și acvatinta
0,185×0,275
Tiraj de artist
Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“
Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Pod peste Tîrlunga“
Prov.: Penciulescu M.;
București, 1968
Cl. 175/14; inv. 716

3. Compoziție cu vaci

Acvaforte și acvatinta
0,230×0,290
Tiraj de artist
Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“
Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Compoziție cu vaci“
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 175/12; inv. 721

4. Grădina

Acvaforte și acvatinta
0,120×0,0090
Tiraj de artist
Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“
Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Grădină“
Prov.: Penciulescu M., București,
1968.
Cl. 169/25; inv. 714.

5. Peisaj

Acvaforte și acvatinta
0,220×0,300
Tiraj de artist
Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“
Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Peisaj“
Prov.: Penciulescu M., București,
1968
Cl. 168/17; inv. 715

6. Tîrgul Moșilor

Acvaforte și acvatinta
0,205×0,265
Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“
Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Tîrgul Moșilor (1900 evocare)“
Prov.: Penciulescu M., București,
1968
Cl. 217/20; inv. 714.

Obs. Probabil că lucrarea a fost re-luată în ulei la o dată ulterioară gravurii. În catalogul Expoziției retrospective R. Iosif, dec. 1974—ian. 1975, București, Sala Dalles, apare o pictură în ulei pe carton cu titlul: Moșii la 1900 — evocare.

7. Periferie bucureșteană

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,310×0,385
Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“
Inscripție autografă mijloc jos sub cadru în creion: Periferie bucureșteană
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 60/47; inv. 728
Expus: Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, Oradea, martie, 1985
Obs. Alt exemplar în Repertoriul graficii românești din secolul XX-lea vol. II, București, Muzeul de Artă al R.S.R., 1981 (nr. cat. 4472).

8. Pompa de apă

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,330×0,415
Tiraj de artist
Semnat, datat și localizat dr. jos sub cadru: „R. Iosif“ (București 1920)
Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Pompa de apă“
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 79/22; inv. 719
Expus: Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, martie, 1985, Oradea
Obs. Alt exemplar în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4512)

9. Clopotnița Patriarhiei

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,452×0,315
Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“
Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Clopotnița Patriarhiei (Buc.)“
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 182/34; inv. 734.
Expus: Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, martie, 1985, Oradea.

Obs. Alt exemplar în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981, (nr. cat. 4474).

10. Bărăția din București

Acvaforte, verni moale, acvatinta și accente de culoare
0,455×0,350

Datat mijloc jos sub cadru în creion: 1925.

Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Bărăția din București și vechiul centru comercial”
Prov.: Penciulescu M., București, 1968

Cl. 50/61; Inv. 735

Expus: Expoziția retrospectivă

R. Iosif dec. 1974—1975, București
Sala Dalles; Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, martie, 1985, Oradea

Reprodus: Expoziția retrospectivă R. Iosif dec. 1974 — ian. 1975 (catalog) București, Sala Dalles

Obs. Alte 2 exemplare în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4521)

11. Hala de pășări

Acvaforte, verni moale, acvatinta și accente de culoare
0,320×0,410

Semnat, datat și localizat dr. jos în creion: „R. Iosif”, București, 1925

Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: Hala de Pășări
Prov.: Penciulescu M., București, 1968

Expus: Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, Oradea, martie, 1985

Obs. Alt exemplar în Repertoriul graficii românești în sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4526)

12. Ruinele Palatului Domnesc de la Plumbuita

Verni moale și acvatinta
0,247×0,330

Semnat și datat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif (1)925”

Inscripție autoografă mijloc sub cadru în creion: „Ruinele Palatului Domnesc de la Plumbuita”

Prov.: Penciulescu M., București, 1968

Cl. 184/56; Inv. 731

Reprodus: Faklya, Oradea, 22 febr. 1987

Obs. Alt exemplar în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II., Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4476)

13. Aspect mai vechi al Clopotniței Patriarhiei

Verni moale și acvatinta
0,370×0,470

Semnat și datat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif (1)925”

Inscripție autografă mijloc sub cadru în creion: „Aspect mai vechi al clopotniței Patriarhiei”
Prov.: Penciulescu M., București, 1968

Cl. 183/51; Inv. 738

Obs. Alte două exemplare în Repertoriul graficii românești din secolul al XX-lea, vol. II Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4495)

14. Biserica Jignița

Acvaforte și acvatinta
0,370×0,470

Semnat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif”

Insemnare autografă mijloc sub cadru: „Biserica Jignița (Buc.)”

Prov.: Penciulescu M., București, 1968

Cl. 182/36; Inv. 744

Obs. Alte două exemplare în Repertoriul graficii românești din secolul al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4481)

15. Capela Brâncovenească

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,375×0,470

Semnat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif”

Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Capela brâncovenească (Buc.)”

Prov.: Penciulescu M., București, 1968

Cl. 184/42; Inv. 740

Expus: Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, Oradea martie, 1985

16. Turnul mănăstirii Antim

Verni moale și acvatinta
0,367×0,470

Semnat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif”

Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Turnul Mănăstirii Antim”
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 189/44; Inv. 742
Obs. Alt exemplar datat în 1931 în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II., Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4483)

17. Biserica Enei

Verni moale și acvatinta
0,370×0,470
Semnat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif”
Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Biserica Enei”
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 183/46; Inv. 743
Obs. Alt exemplar datat în 1931 în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II., Muzeul de artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4482)

18. Turnul Radu Vodă

Verni moale și acvatinta
0,435×0,335
Prov. Penciulescu M.,
București, 1868
Cl. 182/38; Inv. 745
Obs. Alte exemplare în Grafica românească între cele două războaie, 1920—1940, de Ruxandra Ionescu, Muzeul de Artă, Ploiești (nr. cat. și nr. reprod. 4) și în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II., Muzeul de Artă R.S.R., București, 1981, (nr. cat. 4485) exemplar datat în 1931

19. Peisaj

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,234×0,235
Semnat în cadru și datat sub cadru dr. jos în creion: „R. Iosif (1)928”
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 35/24; Inv. 724

20. Bazarul

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,270×0,420
Semnat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif”
Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Bazarul”
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968

Cl. 184/62; Inv. 741

Expus: Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, Oradea, martie, 1985

Obs. Alte trei exemplare în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4527)

21. Piața Bibescu

Acvaforte, verni moale, acvatinta și accente de culoare
0,350×0,420
Semnat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif”
Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Piața Bibescu (Piața Mare)”
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 182/40; Inv. 736
Expus: Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, Oradea, martie, 1985
Obs. Alte două exemplare în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4526)

22. Han vechi

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,370×0,420
Semnat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif”
Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Han vechi (str. Băcani, Buc.)”
Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968
Cl. 184/60; Inv. 733
Expus: Expoziția retrospectivă R. Iosif, București, dec. 1974 — ian. 1975, Sala Dalles și Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, Oradea, martie, 1985
Obs. Alt exemplar în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4522)

23. Mahala

Verni moale, acvatinta și accente de culoare
0,210×0,280
Tiraj de artist
Semnat și datat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif (1)930”
Insemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Mahala”
Prov. Penciulescu M.,
București, 1968

Cl. 176/24/ Inv. 722

Expus: Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, Oradea, martie, 1985

24. Turnul Mănăstirii Snagov

Verni moale, acvaforte și acvatinta
0,310×0,437

Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“

Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Turnul Mănăstirii Snagov“

Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968

Cl. 183/54; Inv. 727

Obs. Alt exemplar în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4479)

25. Turnul de la Plumbuita

Acvaforte, verni moale, acvatinta și accente de culoare

0,293×0,397

Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“

Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Turnul de la Plumbuita“

Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968,

Cl. 184/59; Inc. 733

26. Turnul Mihai Vodă

Verni moale și acvatinta

0,330×0,420

Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“

Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Turnul Mihai Vodă“

Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968

Cl. 183/52; Inv. 730

Obs. Alt exemplar în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4480)

27. Podul Radu Vodă

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,350×0,420

Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“

Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Podul Radu vodă“

București, 1968

Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968

lea vol. II, Muzeul de Artă al

Expus: Expoziția retrospectivă R. Iosif, dec. 1974 — ian. 1975, Sal

Dalles, București și Expoziția: Bucureștii în gravura lui R. Iosif, Oradea, martie, 1985

Obs. În Expoziția retrospectivă R. Iosif (catalog) apare gravura cu titlul: „Radu vodă“ inclusă ciclului „Bucureștii“ din 1935 Alte două exemplare în repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981, (nr. cat. 4523)

28. Hanul francez

Acvaforte, verni moale și acvatinta
0,420×0,350

Semnat dr. jos sub cadru în creion:
„R. Iosif“

Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Hanul francez (București)“

Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968

Cl. 183/48; Inv. 739

Obs. Alte patru exemplare în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4518)

29. Grădina

Verni moale, acvatinta și accente de culoare

0,220×0,305

Semnat și datat dr. jos sub cadru în creion: „R. Iosif (1)937“

Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Grădina“

Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968

Cl. 7924; Inv. 723

30. 1 Mai 1946

Acvaforte, verni moale, acvatinta și accente de culoare

0,250×0,320

Semnat dr. jos: „R. Iosif“ și datat stg. jos sub cadru: „1 Mai 1946“ în creion

Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968

Cl. 70/34; Inv. 719

31. Autoportret

Litografie

0,230×0,162

Semnat și datat dr. jos în cadru cu pix albastru: „R. Iosif“ 1(1)950“

Însemnare autografă mijloc sub cadru: „Autoportret“, în dr. „Încercare“

Prov.: Penciulescu M.,
București, 1968

- Cl. 317/55; Inv. 713
Reprodus: Radu Ionescu, R. Iosif,
 Ed. Meridiane, București, 1968, Co-
 perta II.
- 32. Autoportret**
 Litografie
 0,212×0,165
 Semnat și datat, sub cadru în creion, dr. jos: „R. Iosif“, la mijloc: „1950“
 Însemnare autografă mijloc sub cadru în creion: „Autoportret“
 Prov.: Penciulescu M.,
 București, 1968
 Cl. 318/61; Inv. 712
- 33. Peisaj (după Stoenescu)**
 Verni moale și acvaforte
 0,185×0,270
 Însemnare autografă stg. jos sub cadru în creion: „Stoenescu“
 Prov.: Penciulescu M.,
 București, 1968
 Cl. 175/16; Inv. 746
 Obs. Alt exemplar datat 1923 în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4500)
- 34. Amatorul de gravuri (după Stoenescu)**
 Verni moale și acvaforte
 0,110×0,150
- Însemnare autografă stg. jos sub cadru în creion: „Stoenescu“
 Prov.: Penciulescu M.,
 București, 1968
 Cl. 169/26; Inv. 747
 Obs. Alt exemplar datat 1929 în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4499)
- 35. Pictorul Ștefan Popescu (după Stoenescu)**
 Verni moale și acvaforte
 0,260×0,190
 Însemnare autografă stg. jos, sub cadru în creion: „Stoenescu“
 Prov.: Penciulescu M.,
 București,
 Cl. 179/52; Inv. 748
 Obs. Alte două exemplare din care unul datat 1932 în Repertoriul graficii românești din sec. al XX-lea, vol. II, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1981 (nr. cat. 4502)
- 36. Două fete (după Stoenescu)**
 Verni moale și acvaforte
 0,390×0,285
 Însemnare autografă stg. jos sub cadru în creion: „Stoenescu“
 Prov.: Penciulescu M.,
 București, 1968
 Cl. 161/31; Inv. 749

LA GRAVURE DANS L'OEUVRE DE R. IOSIF

(Résumé)

L'œuvre de R. Iosif — située dans le contexte de l'histoire de la gravure roumaine de l'entre-deux-guerres — marque une véritable étape qui souligne non seulement la plasticité sans précédent du genre dans la création d'un artiste, mais aussi les virtuosités de technique et d'expression que celui-ci atteint dans l'œuvre gravée. Raison pour laquelle d'ailleurs on lui a accordé le prix Pallady en 1930, le prix Pallach en 1933 et en 1949 un prix pour le cycle d'estampes intitulé „Professions humbles“.

Pendant ses études il s'est déjà spécialisé dans les techniques du dessin et de l'estampe, chez nous, à l'Ecole de Beaux-Arts de Bucarest où il suit le cours de dessin de Fr. Storch et de Ion Mirea, puis à Paris, le cours de gravure de l'Ecole de Beaux-Arts du professeur Waltner. A Paris il fréquente aussi l'Académie Grande-Chaumière et l'Académie Julian. Après avoir terminé ses études, en 1921, il travaille plusieurs années pour perfectionner son style et sa technique, de manière que la première rencontre avec le public nous présente un artiste déjà formé et très doué que la critique du temps apprécie élogieusement.

Dans l'œuvre de R. Iosif la gravure occupe les premières deux décennies d'activité, quand, il expose presque chaque année dans les Salons officiels du dessin et de gravure.

Même après 1935, lorsqu'il ajoute au langage graphique la couleur il n'abandonnera pas la gravure, lui consacrant une place parallèle à la peinture, chose mise en évidence par le cycle d'estampes de 1949 ou par d'autres séries éditées pendant l'entre-deux-guerres.

Dans la collection de graphique du Complexe Muséal Départemental de la ville d'Oradea, il y a 36 gravures signées par R. Iosif, la plupart (22) appartenant à la première et à la deuxième série du cycle „L'ancien Bucarest“, réalisées entre les années 1925—1935, six œuvres situées pendant la période de ses études, donc, jusqu'en 1920, deux autoportraits de 1950 et quatre gravures d'interprétation d'après E. Stoenescu.

On a catalogué chronologiquement les gravures, ayant en vue pour les ouvrages non-datés-quelques concordances avec ceux datés, concernant les aspects thématiques, les procédés techniques, le format de la plaque gravée, la feuille de gravure, le grade de conservation.

R. Iosif s'inscrit parmi les plus fidèles „reporters“ du paysage de l'entre-deux-guerres bucarestois, réalisant un véritable répertoire plastique.

En tant que représentant du citadin, R. Iosif se situe dans la lignée d'une tradition inaugurée dans l'art roumain par Th. Pallady, J. Al. Steriadi, Fr. Sirato, M. Bunescu, Michaela Eleutheriade.

Si l'on essaie de regarder rétrospectivement toute la création de R. Iosif on pourra observer deux directions parallèles: la gravure et la peinture.

Même si à une certaine époque il s'est dédié particulièrement à une technique, cela a constitué la partie d'un tout qu'on ne peut concevoir sans sa constituante révélatrice: la gravure.

ȘTIINȚELE NATURII

REPERTORIUL PEȘTERILOR DIN DEFILEUL CRIȘULUI REPEDE ÎN TRE ȘUNCUIUȘ — VADU CRIȘULUI (JUDEȚUL BIHOR)

de
TIBOR GÁSPÁR
și
ZOLTÁN CZIER

Numărul mare și importanța deosebită multidisciplinară a cavităților subterane din defileul Crișului Repede — luat în sens strict între Șuncuiuș și Vadu Crișului — a necesitat cuprinderea lor într-un nou repertoriu, pe care-l redăm în nota de față.

Față de repertoriile anterioare (T. Orghidan et Colab. 1974, * * * 1974, M. Bleahu, I. Povară 1976, G. Halasi 1980, C. Goran 1982, T. Gáspár et Colab. 1988, T. Rusu 1988), care cuprindeau integral, respectiv parțial, peșterile din defileu cunoscute în anii respectivi, lucrarea de față cuprinde și un număr considerabil de cavități cartate în premieră, celelalte fiind recartate (Tab. 1, 2).

Pentru fiecare cavitate am redat câte o singură denumire și anume pe cea considerată de noi ca fiind cea mai corectă, în concordanță maximă posibilă cu așezarea, rețeaua hidrografică, denumirea dată de localnici, denumirile uzuale ale obiectivelor turistice, ale traseelor de alpinism etc.

În privința sinonimiilor peșterilor cunoscute anterior lucrării de față, pentru identificarea lor exactă recomandăm folosirea numerelor de cod după C. Goran (1982).

Cavitățile au fost numerotate de noi începînd cu Nr. crt. 1 dinspre amonte, în mod distinct pentru fiecare versant în parte (Tab. 1, 2, Fig. 1, Pl. I—XXX). Nu excludem posibilitatea să fie descoperite și cartate în continuare noi cavități în defileu, din această cauză sperăm ca repertoriul de față să fie completat în viitor cu noi date.

*
*
*

Mulțumim și pe această cale colegilor Dr. E. Kessler pentru localizarea pe teren a unor peșteri, C. Goran, Șt. Pátka, și A. Schneider pentru ajutorul acordat la elaborarea lucrării.

Tabelul 1

Cavitățile din versantul drept

Nr. crt.	Nr. cod după C. Goran 3725	Denumirea cavității	Alt. abs.	Lungime	Denivelare	Extensie	Cartat (C), Recartat (RC)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1.	17.	Gaura Cocoșului (Pl. I — Fig. 1)	305	49	4,6	25	RC
2.	18.	Abriul Mare (Pl. I — Fig. 2)	345	11	7	11	RC
3.	71.	Peștera Nr. 1 de la Baia Cocoșului (Pl. I — Fig. 3)	300	6,7	3,3	4,2	C
4.	72.	Peștera Nr. 2 de la Baia Cocoșului (Pl. II — Fig. 1)	306	7,5	5,5	5	C
5.	73.	Peștera Nr. 3 de la Baia Cocoșului (Pl. II — Fig. 2)	293	4,3	1,6	3,5	C
6.	19.	Peștera de deasupra Tunelului Superior (Pl. II — Fig. 3)	373	12,5	0,9	6	RC
7.	74.	Peștera din Creasta Măgurii (Pl. IV — Fig. 1)	498	21	4,4	15	C
8.	21.	Peștera cu Urzici de la Stanul Stupului (Pl. III — Fig. 1)	285	6	0,2	6	RC
9.	22.	Peștera cu Nămol de la Stanul Stupului (Pl. III — Fig. 2)	285	6,5	0,2	6,5	RC
10.	23.	Peștera cu Apă de la Stanul Stupului (Pl. IV — Fig. 3)	285	37	12,6	32	RC
11.	75.	Peștera Nr. 1 Amonte de Stanul Stupului (Pl. IV — Fig. 2)	342	4,6	—	4,5	C
12.	76.	Peștera Nr. 2 Amonte de Stanul Stupului (Pl. V — Fig. 1)	330	17,9	5,1	9,9	C
13.	24.	Peștera din Stanul Stupului (Pl. V — Fig. 2)	340	6,5	0,5	6,5	RC
14.	20.	Peștera Fugarilor (Pl. V — Fig. 3)	440	28	3,6	18	RC
15.	26.	Peștera Roșie (Pl. III — Fig. 3)	420	25,5	3,5	23	RC
16.	77.	Peștera Nr. 1 Amonte de Tunelul Mic (Pl. VI — Fig. 1)	337	6,5	3,1	5	C
17.	78.	Peștera Nr. 2 Amonte de Tunelul Mic (Pl. VI — Fig. 2)	318	10,5	5	9	C
18.	79.	Peștera Căprioarei (Pl. VI — Fig. 3)	346	15	5,8	9	C
19.	30.	Peștera cu Fereastră (Pl. VII — Fig. 2)	330	28,5	0,5	16	RC
20.	31.	Peștera Suprapusă (Pl. VII — Fig. 1)	334	7,6	—	7,6	RC
21.	28.	Peștera Mică de Lîngă Lac (Pl. VII — Fig. 3)	290	9	4,8	3,2	RC
22.	29.	Peștera cu Apă de la Lac (Pl. VII — Fig. 4)	280	14,5	0,5	14	RC
23.	80.	Peștera din Perete (Pl. VIII — Fig. 1)	283	12,5	4	7,5	C
24.	32.	Peștera Nr. 1 din Surplomba Lacului (Pl. VIII — Fig. 2)	286	13,5	5,3	10	RC
25.	33.	Peștera Nr. 2 din Surplomba Lacului (Pl. VIII — Fig. 3)	286	8	3,2	5,7	RC
26.	37.	Peștera Nr. 1 de la Piatra Lată (Pl. VIII — Fig. 4)	310	33	6	24	RC
27.	36.	Peștera Nr. 2 de la Piatra Lată (Pl. IX — Fig. 1)	310	51	14	22	RC
28.	35.	Peștera Nr. 3 de la Piatra Lată (Pl. IX — Fig. 2)	305	16	8,5	7,5	RC

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
29.	34.	Peștera Nr. 4 de la Piatra Lată (Pl. IX — Fig. 3)	300	8	—	7	RC
30.	38.	Peștera Nr. 5 de la Piatra Lată (Pl. IX — Fig. 4)	290	20,5	2	10	RC
31.	39.	Peștera Nr. 6 de la Piatra Lată (Pl. X — Fig. 1)	285	34	9	11	RC
32.	81.	Peștera Multicoloră (Pl. X — Fig. 2)	347	21	14,5	13,5	C
33.	40.	Peștera Nr. 1 din Creasta Abruptă (Pl. XI — Fig. 1)	330	28	8	18	RC
34.	41.	Peștera Nr. 2 din Creasta Abruptă (Pl. XI — Fig. 2)	330	17	3,5	10,5	RC
35.	82.	Peștera din Dealul Podireului (Pl. XI — Fig. 3)	365	45,6	12	22	C
36.	42.	Peștera de la Casa Zmeului (Pl. XII)	290	176	43,5	62,5	RC, C
37.	44.	Peștera cu Liane (Pl. XIII — Fig. 1)	324	15,5	1,6	9	RC
38.	45.	Peștera cu Argilă (Pl. XIII — Fig. 3)	337	15,5	—	15	RC
39.	46.	Peștera cu Prăbușire (Pl. XIII — Fig. 2)	333	14	5,2	8,5	RC
40.	83.	Peștera de la Fisura Roșie (Pl. XIV — Fig. 1)	344	25	13,5	9,5	C
41.	43.	Peștera de la Surplomba Neagră (Pl. XIV — Fig. 2)	280	20,5	7,1	11	RC
42.	48.	Peștera Podireului Nr. 1 (Pl. XIV — Fig. 3)	280	34	10,5	8	RC
43.	49.	Peștera Podireului Nr. 2 (Pl. XV)	280	72,5	7	49	RC
44.	56.	Peștera Nr. 1 din Mină (Pl. XVI)	407	62	13,7	33	C
45.	70.	Peștera Nr. 2 din Mină (Pl. XVII)	407	145	16,5	39,5	C
46.	47.	Hîrtopolul fără Fund (Pl. XVIII)	413	381	66	90	RC

Tabelul 2

Cavitățile din versantul stîng

1.	3726/57.	Peștera Mătulina (Pl. XX — Fig. 1)	390	13	3	12,5	C
2.	58.	Peștera Cărbunarilor (Pl. XX — Fig. 2)	384	16	6	14	C
3.	89.	Peștera cu Două Intrări din Creasta cu Cireși (Pl. XIX)	351	36	3,1	18,3	C
4.	90.	Peștera cu Puț din Creasta cu Cireși (Pl. XX — Fig. 3)	328	3,5	1,7	3,2	C
5.	91.	Peștera din Peretele Alb (Pl. XX — Fig. 4)	305	11	4	9,5	C
6.	92.	Peștera cu Două Intrări din Peretele Alb (Pl. XXI — Fig. 1)	310	15	4,5	7,5	C
7.	93.	Abriul de la Picioarele Albe (Pl. XXI — Fig. 2)	316	11	5,1	8	C
8.	94.	Peștera Umedă (Pl. XXII — Fig. 1)	285	32,6	6,5	20,8	C
9.	60.	Peștera Nr. 1 de lângă Peștera Mare (Pl. XXI — Fig. 3)	310	12	1,3	7	RC
10.	61.	Peștera de la Cascadă (Pl. XXIII)	305	1510	39	680	RC, C
11.	62.	Peștera Nr. 2 de lângă Peștera Mare (Pl. XXII — Fig. 2)	310	28,6	1,6	11,5	RC
12.	63.	Peștera Caprei (Pl. XXV — Fig. 3)	303	30	4,5	26	RC
13.	64.	Peștera Nr. 1 de pe Balcon (Pl. XXIV — Fig. 1)	357	27	3	14,5	RC
14.	65.	Peștera Nr. 2 de pe Balcon (Pl. XXIV — Fig. 2)	353	20,5	4,8	18,5	RC
15.	95.	Peștera Nr. 3 de pe Balcon (Pl. XXV — Fig. 1)	397	7	—	7	C

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
16.	96.	Peștera Nr. 4 de pe Balcon (Pl. XXV — Fig. 2)	395	5	—	3,4	C
17.	66.	Peștera Devențului Nr. 1 (Pl. XXVII — Fig. 1)	356	44	7	22	RC
18.	67.	Peștera Devențului Nr. 2 (Pl. XXV — Fig. 4)	360	46	5	14	RC
19.	68.	Peștera Devențului Nr. 3 (Pl. XXVI)	370	167	16	65	RC, C
20.	69.	Peștera de lingă Cărare (Pl. XXVII — Fig. 2)	300	7	0,4	5	RC
21.	70.	Peștera cu Horn (Pl. XXVII — Fig. 3)	290	7	4,3	4	RC
22.	71.	Peștera Nr. 1 Aval de Carieră (Pl. XXVIII — Fig. 1)	350	62	22,5	15	RC
23.	72.	Peștera Nr. 2 Aval de Carieră (Pl. XXVIII — Fig. 2)	350	15	3,2	7,5	RC
24.	73.	Peștera Nr. 3 Aval de Carieră (Pl. XXIX — Fig. 1)	350	28	1,5	14	RC
25.	97.	Peștera Nr. 7 Aval de Carieră (Pl. XXX — Fig. 3)	282	5,5	—	4	C
26.	98.	Peștera Nr. 4 Aval de Carieră (Pl. XXIX — Fig. 2)	300	8,7	0,8	8,1	C
27.	99.	Peștera Nr. 5 Aval de Carieră (Pl. XXX — Fig. 1)	305	6,5	0,7	6	C
28.	100.	Peștera Nr. 6 Aval de Carieră (Pl. XXX — Fig. 2)	305	7	0,7	4,5	C
29.	101.	Peștera Văii Aval de Carieră (Pl. XXX — Fig. 4)	350	5,6	1,4	4	C

**REPERTORY OF CAVES SITUATED IN THE GORGE
OF CRIȘUL REPEDE RIVER BETWEEN ȘUNCUIUȘ AND VADU CRIȘULUI
(BIHOR COUNTY)**

(Summary)

The present paper contains the sketch maps and several dates regarding the caves to be found in the right — and left side of Crișul Repede River's gorge between Șuncuiuș and Vadu Crișului (Pădurea Craiului Mt.).

The new investigations of lately discovered cavities respective the re-mapping of those one formerly known, were performed by the members of the „Crysis” Speologic Club from Oradea.

For each cavity it was returned one single name namely that one considered to be right by the authors; the synonym names of the formerly known caves are included in C. Goran's paper.

In the future it will be possible the present repertory to be enriched by new data, in consequence of the newer discoveries which will be accomplished.

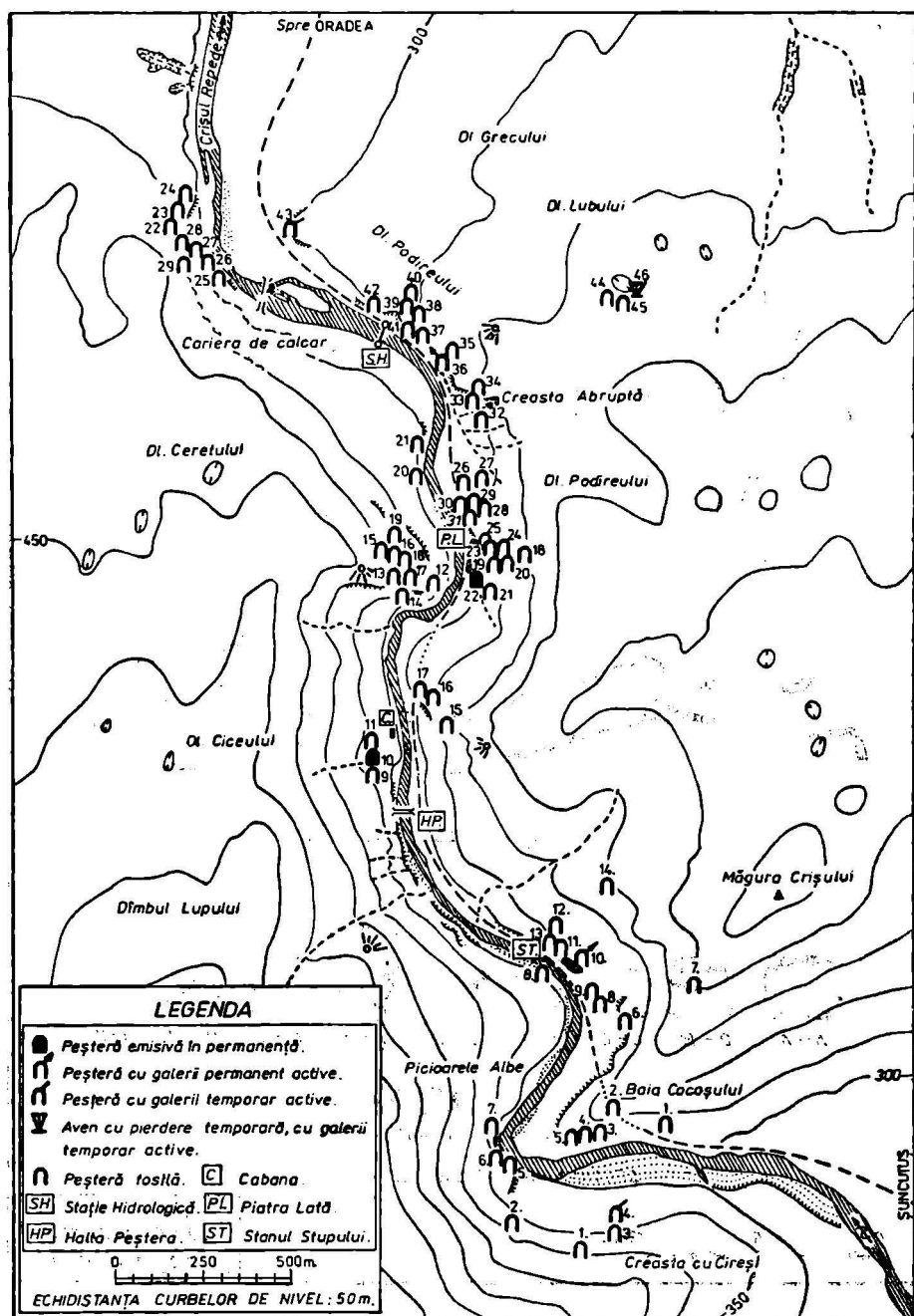

Fig. 1. Schița amplasării peșterilor din defileul Crișului Repede între Șuncuș—Vadul Crișului. Numerotarea conform Nr. crt. din Tab. I, II.

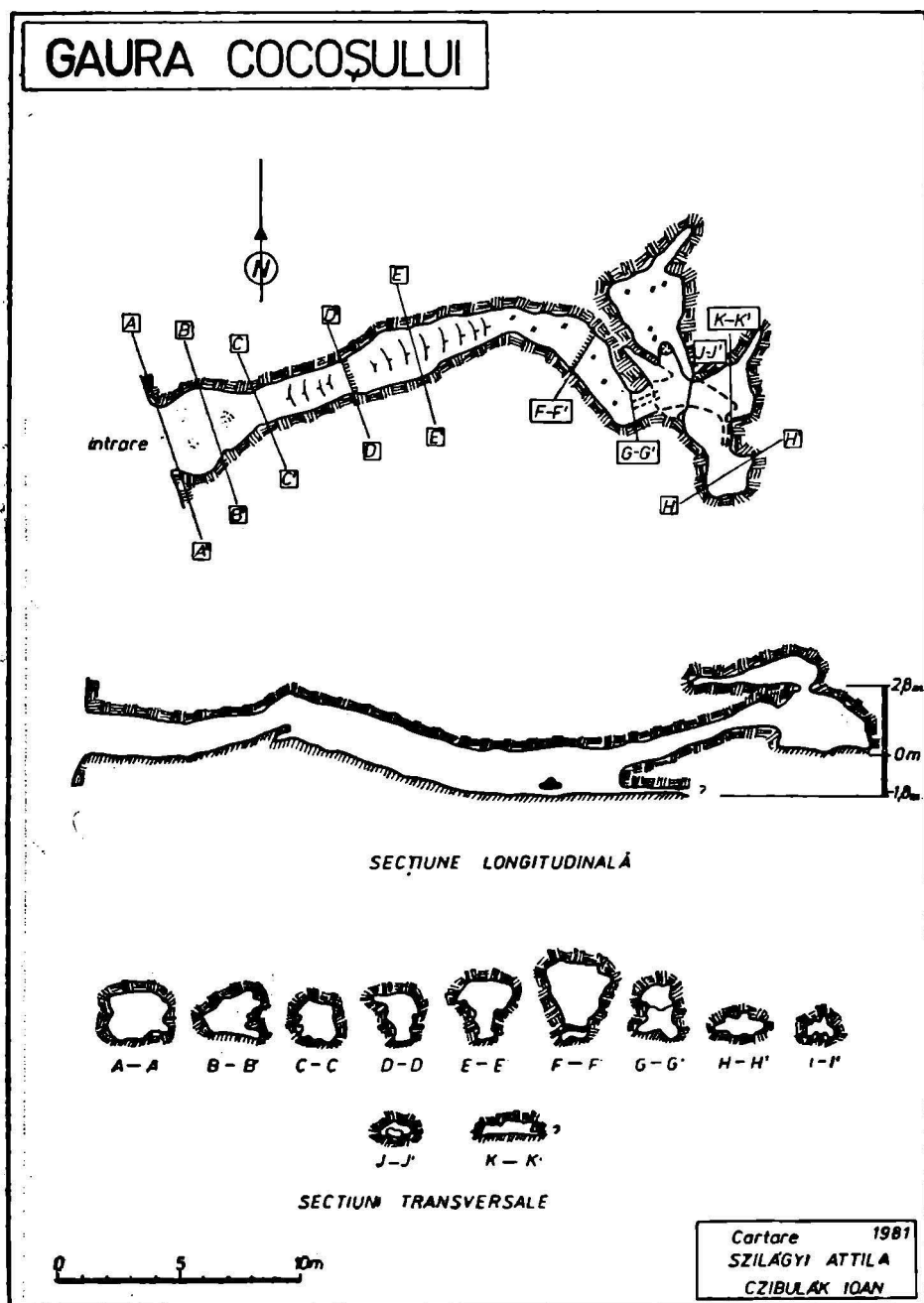

Fig. 1.

Planșa L

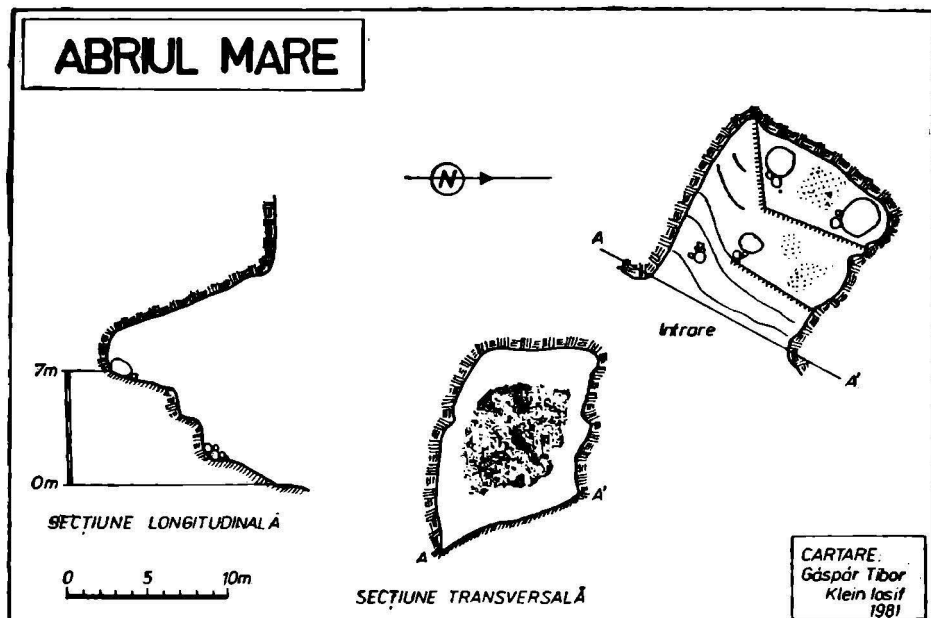

Fig. 2.

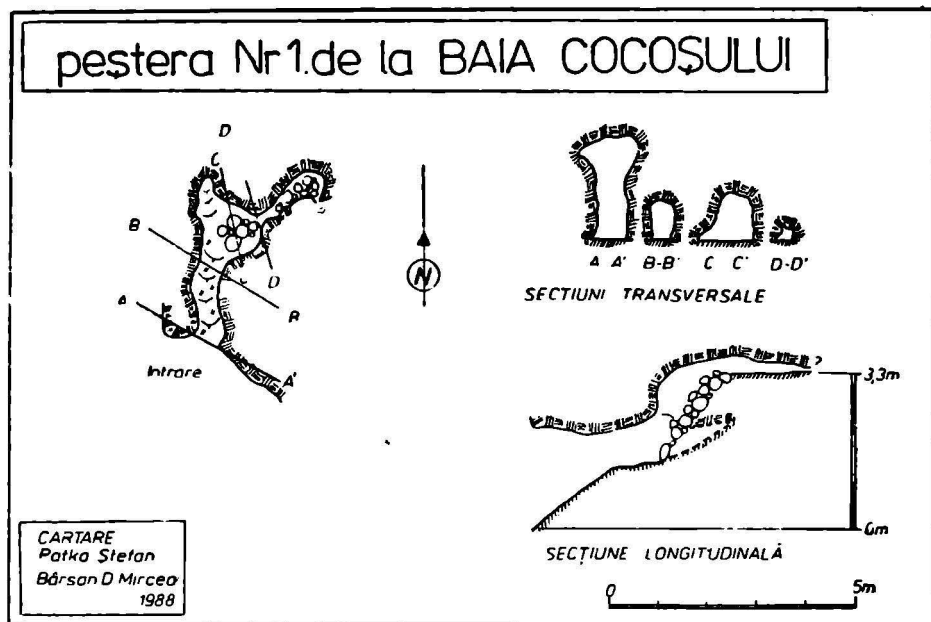

Fig. 3.

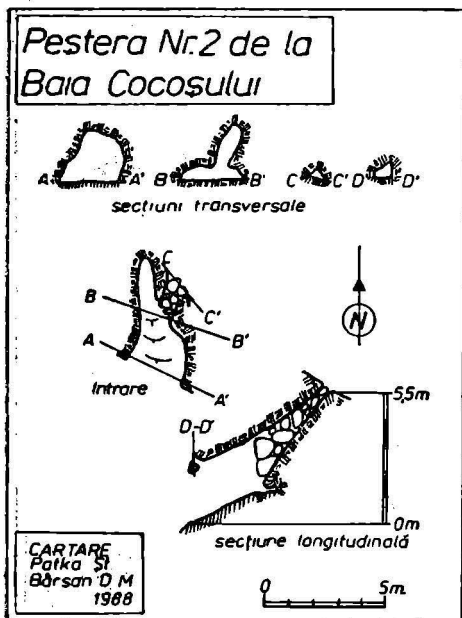

Fig. 1.

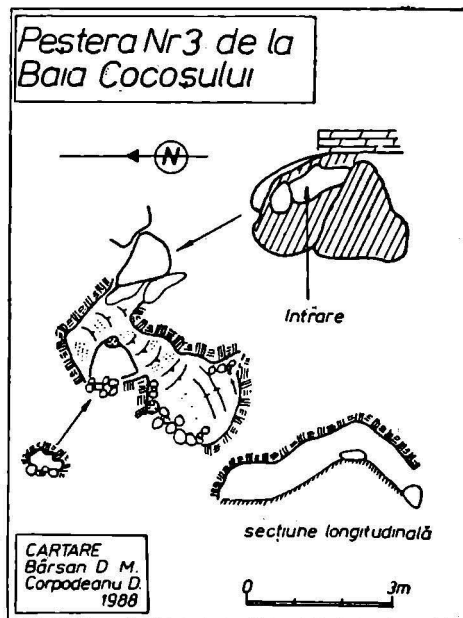

Fig. 2.

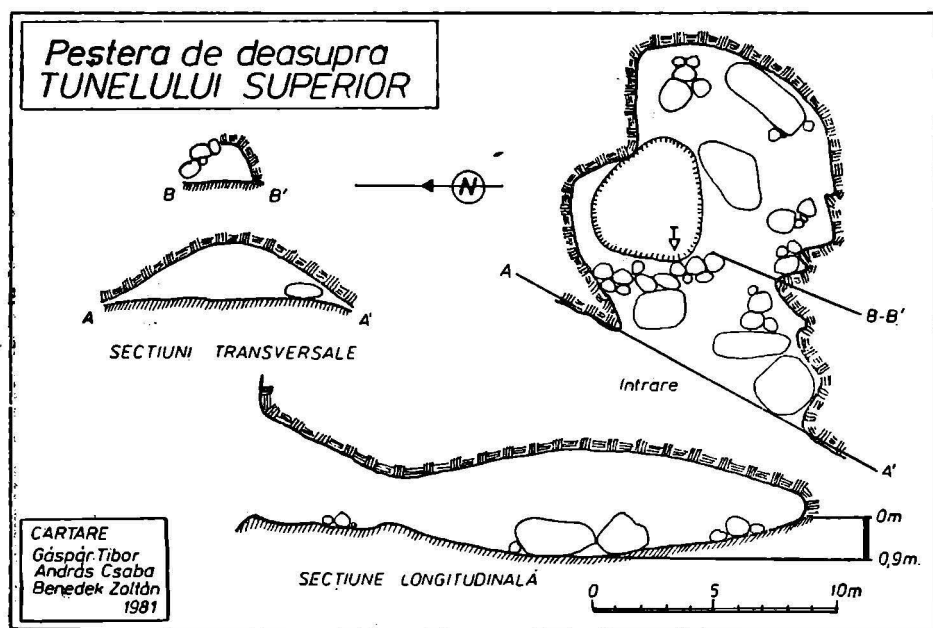

Fig. 3.

Planşa II.

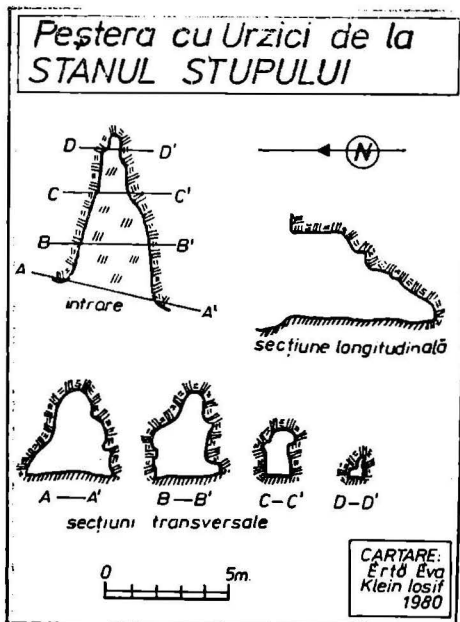

Fig. 1.

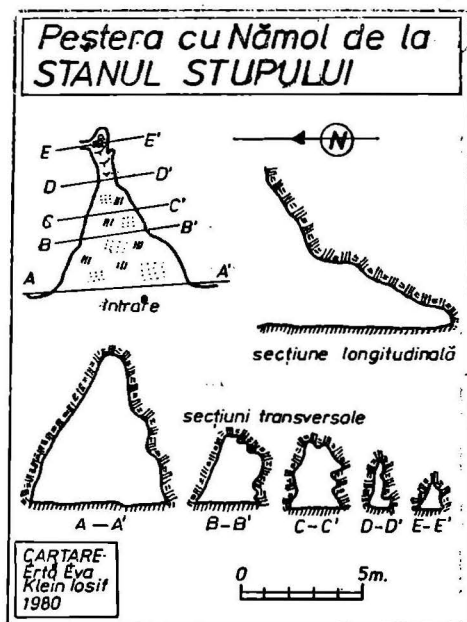

Fig. 2.

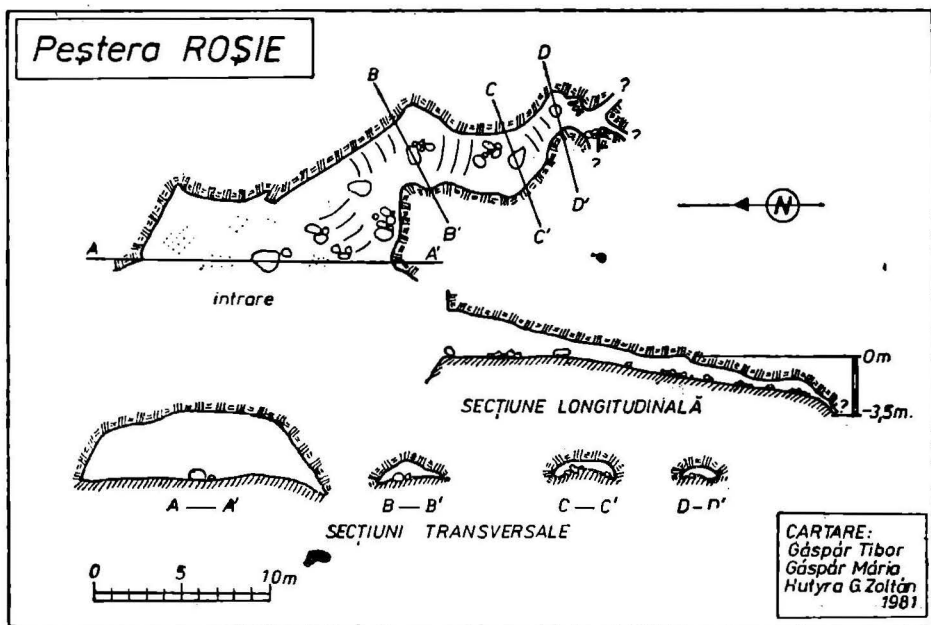

Fig. 3.

Planșa III.

Peștera din CREAȘTA MĂGURII

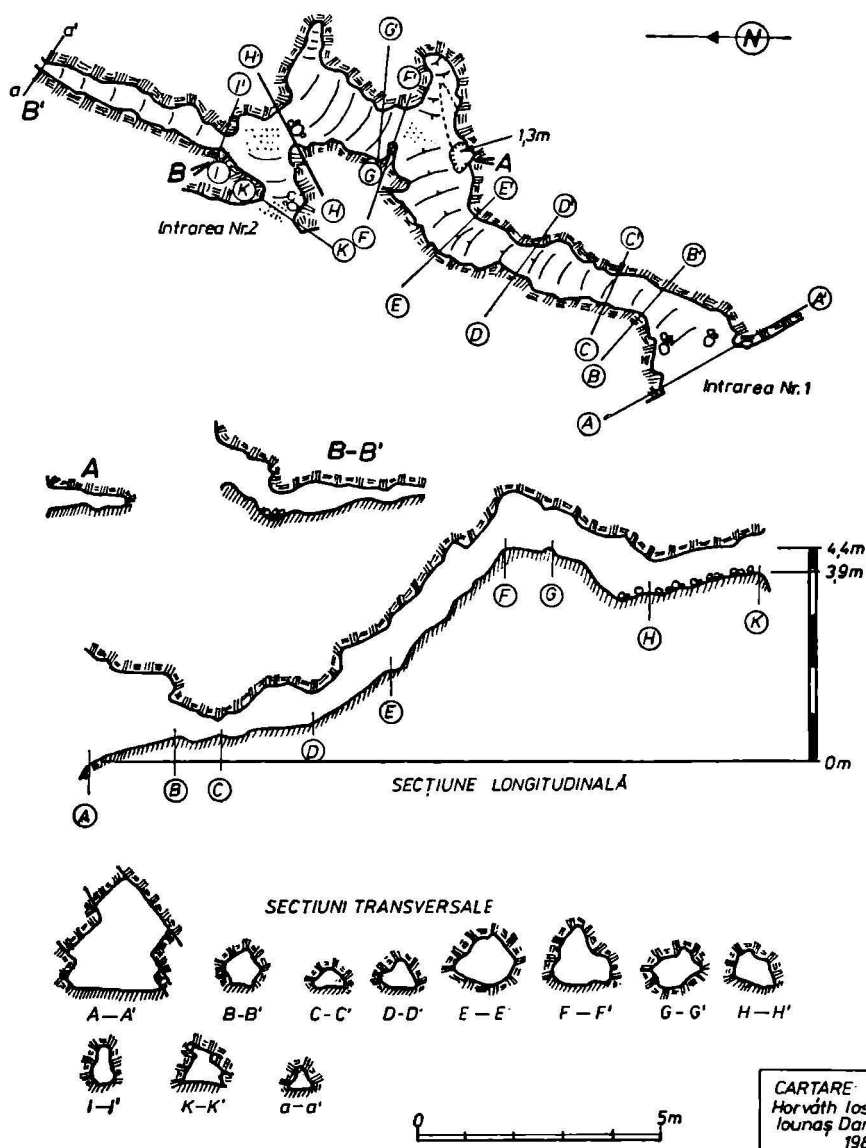

Fig. 1.

Planșa IV.

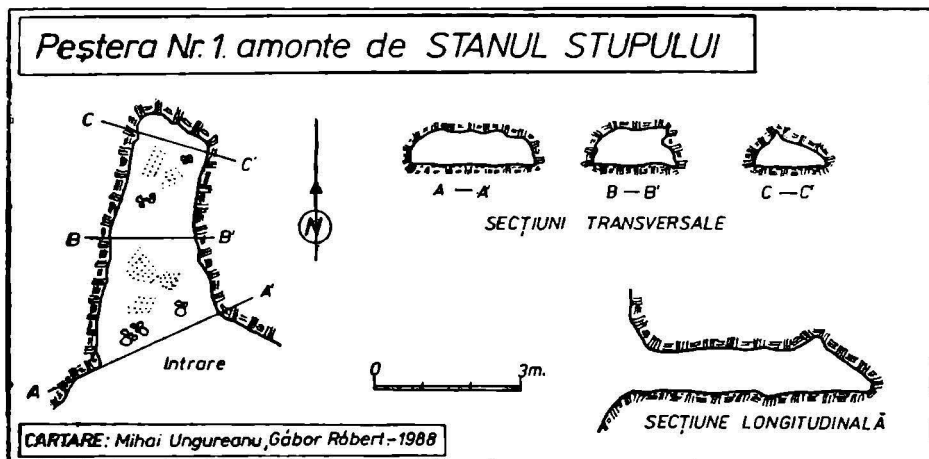

Fig. 2.

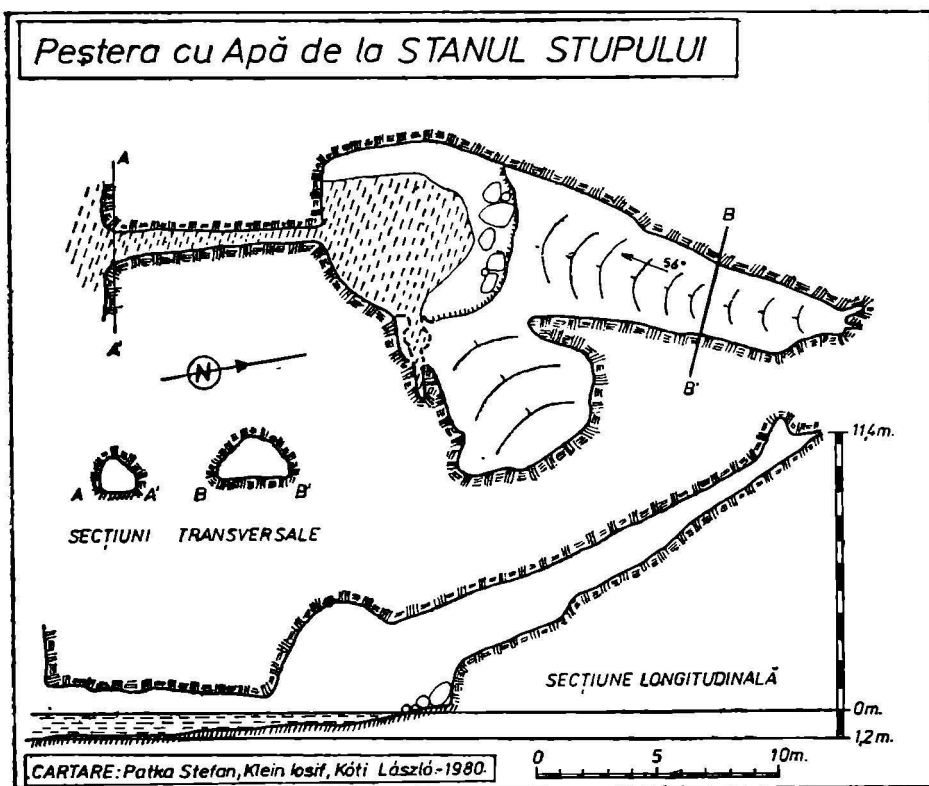

Fig. 3.

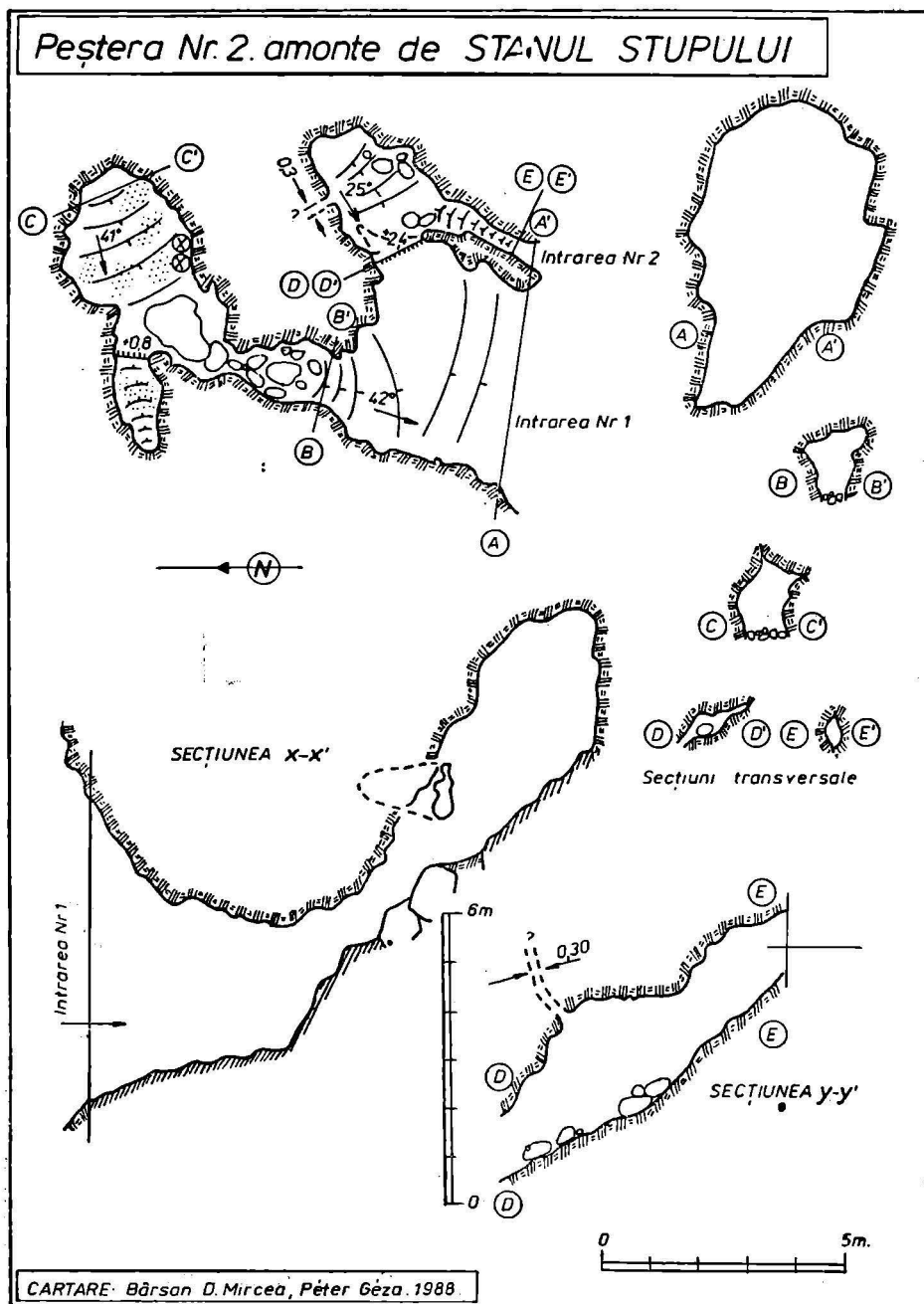

Fig. 1.

Planșa V.

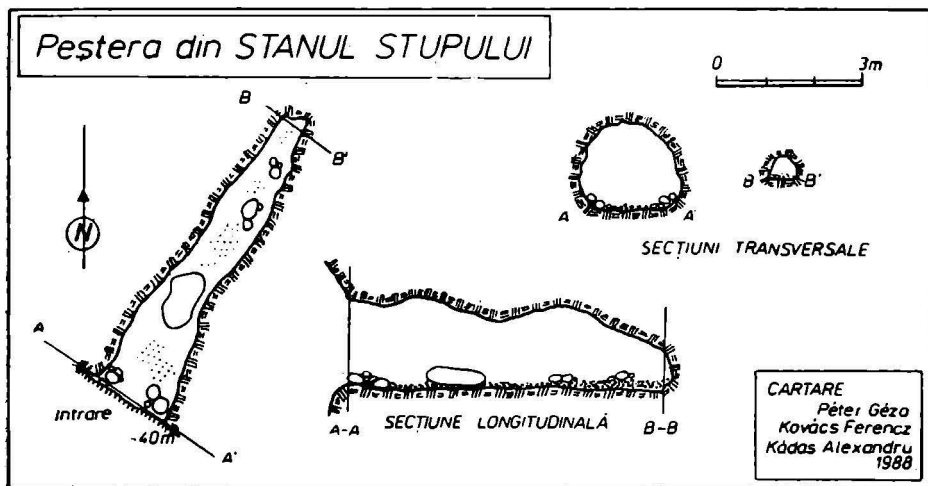

Fig. 2.

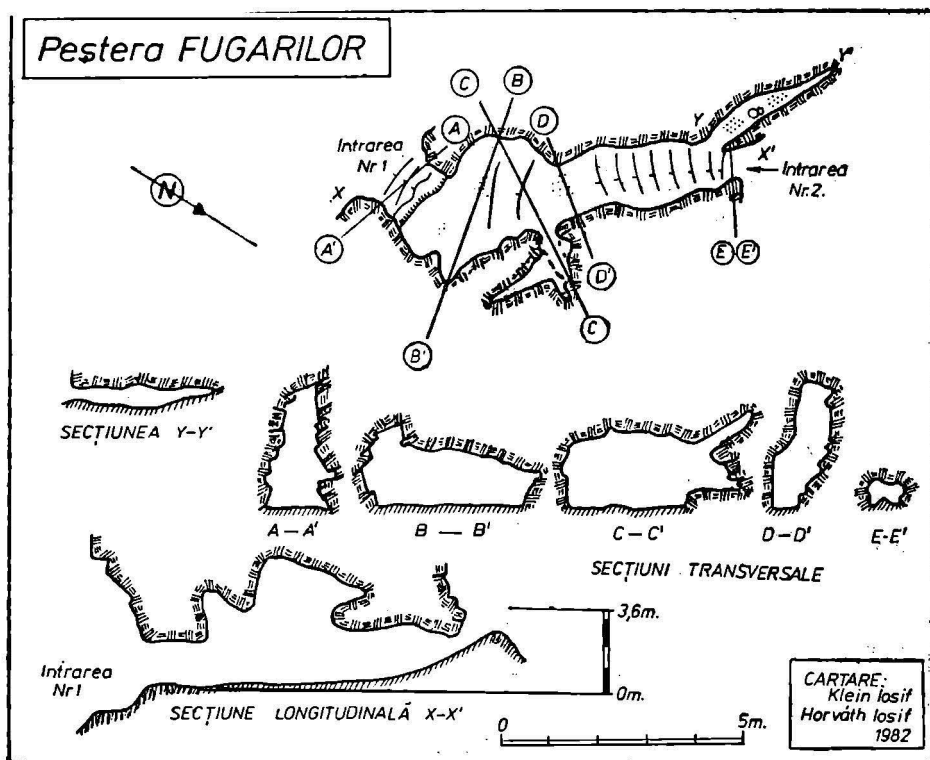

Fig. 3.

Peștera Nr.1. amonte de Tunelul Mic

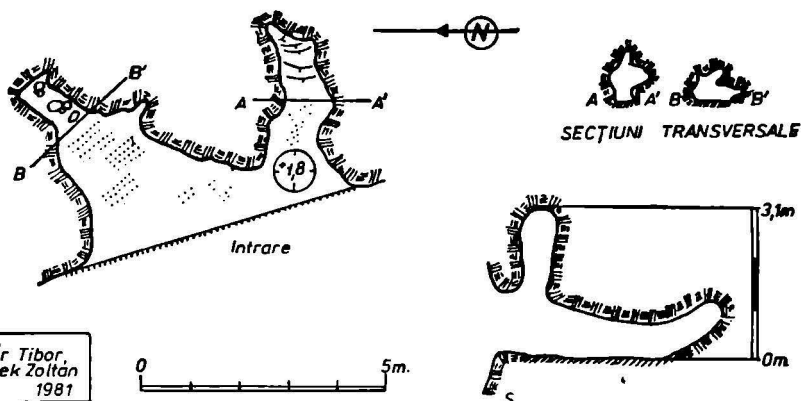

Fig. 1.

Peștera Nr 2 amonte de Tunelul Mic

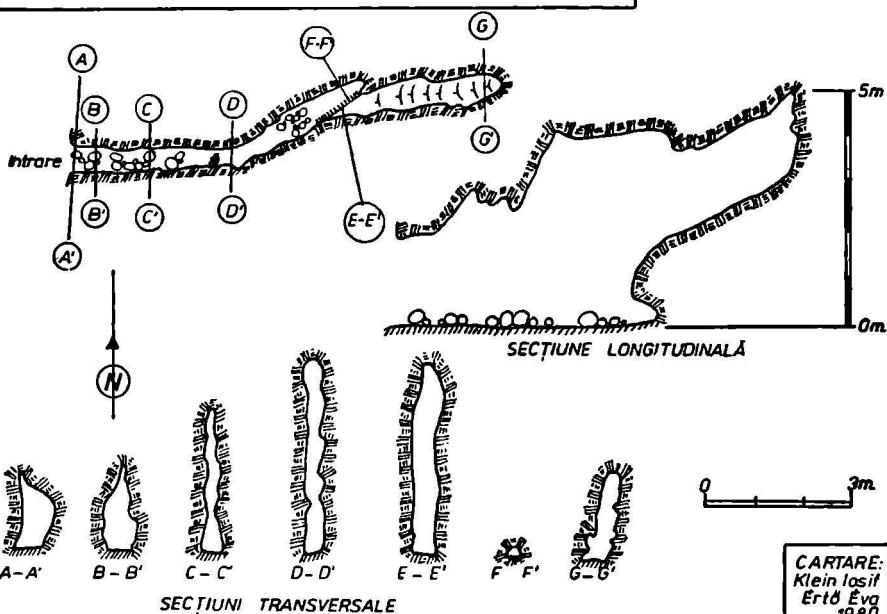

Fig. 2.

Planșa VI.

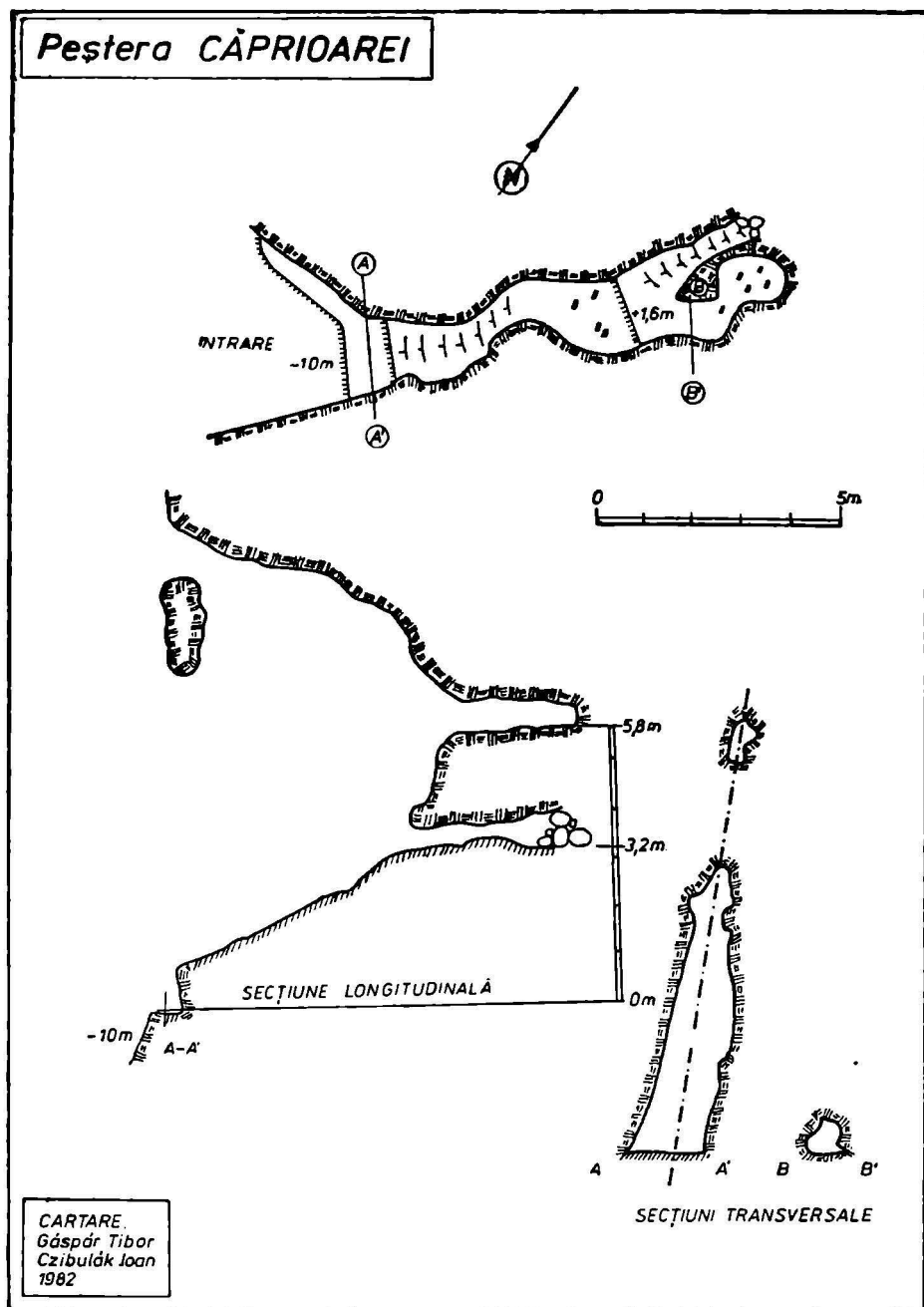

Fig. 3.

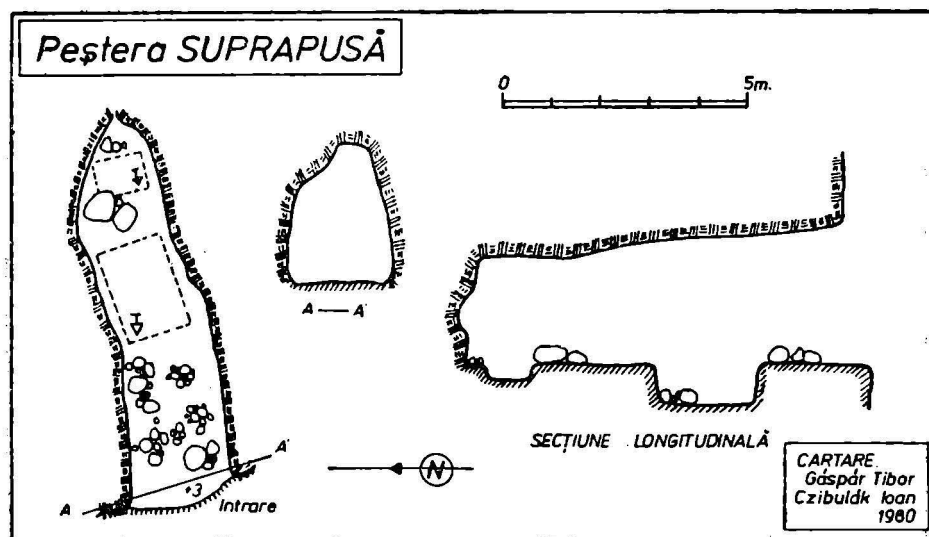

Fig. 1.

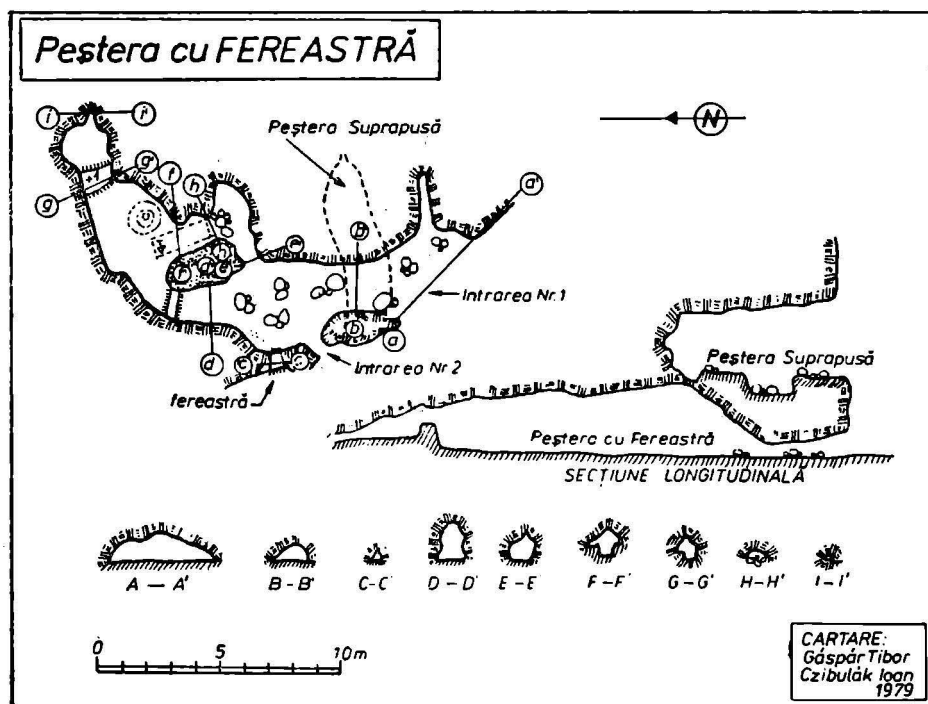

Fig. 2.

Planșa VII.

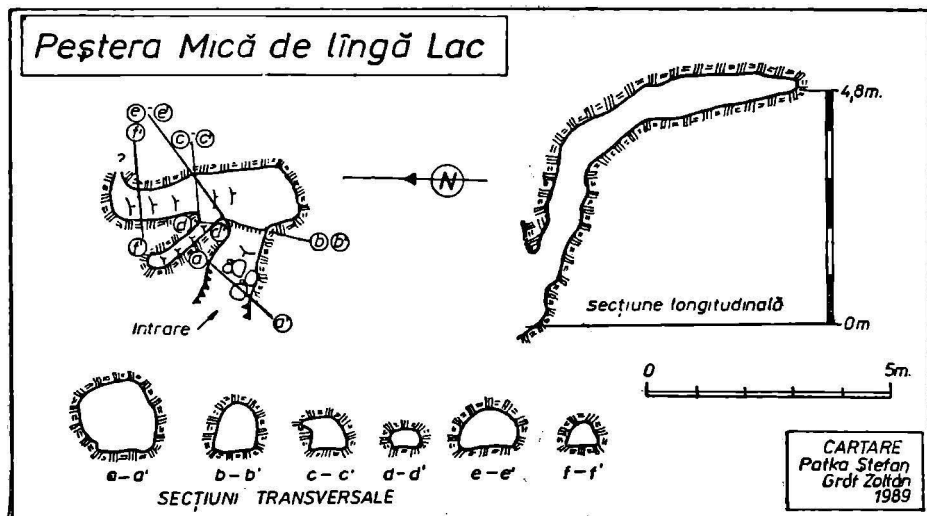

Fig. 3.

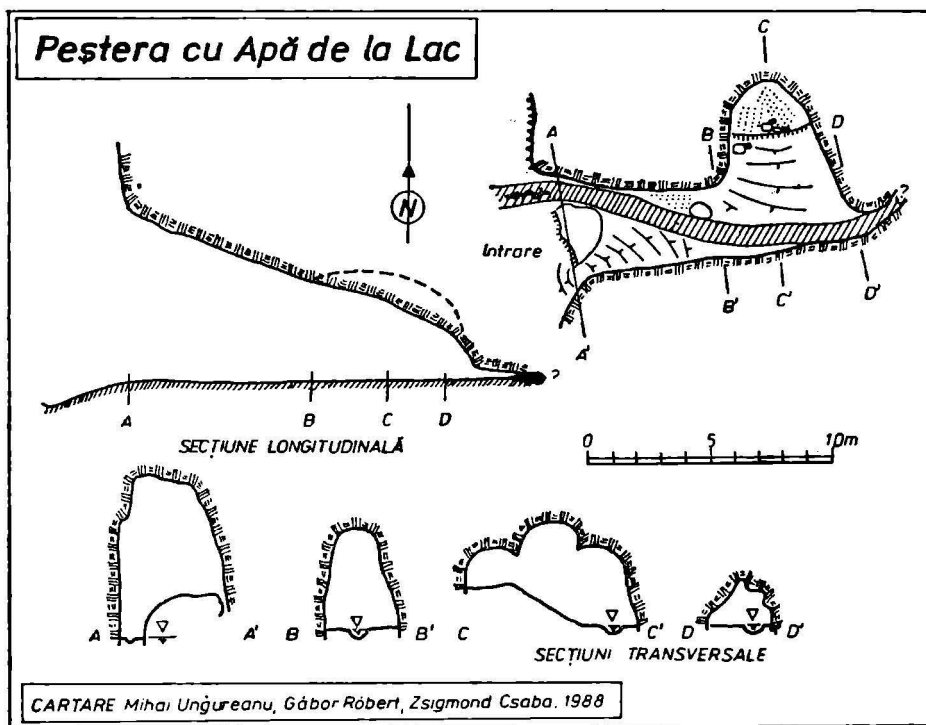

Fig. 4.

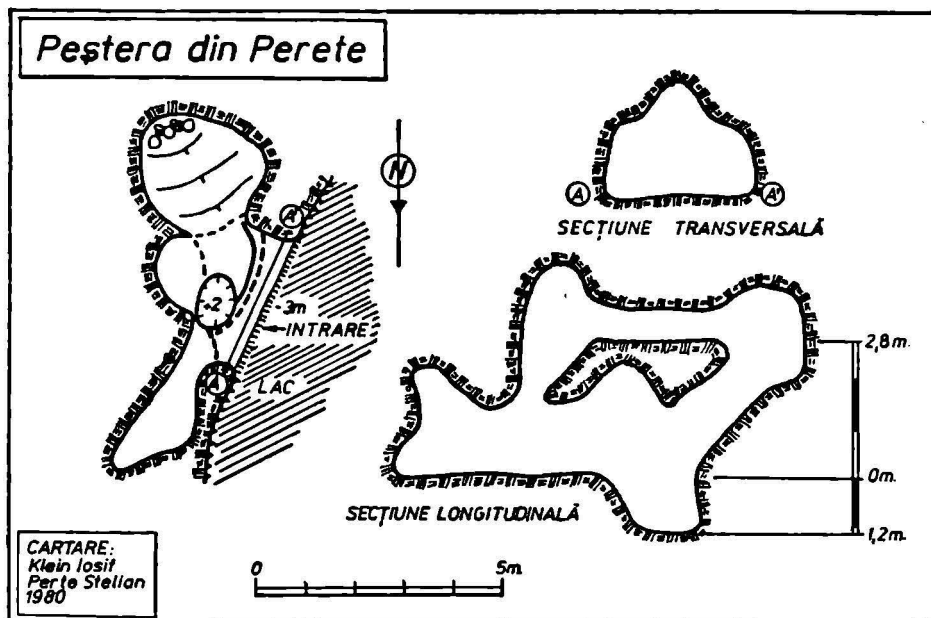

Fig. 1.

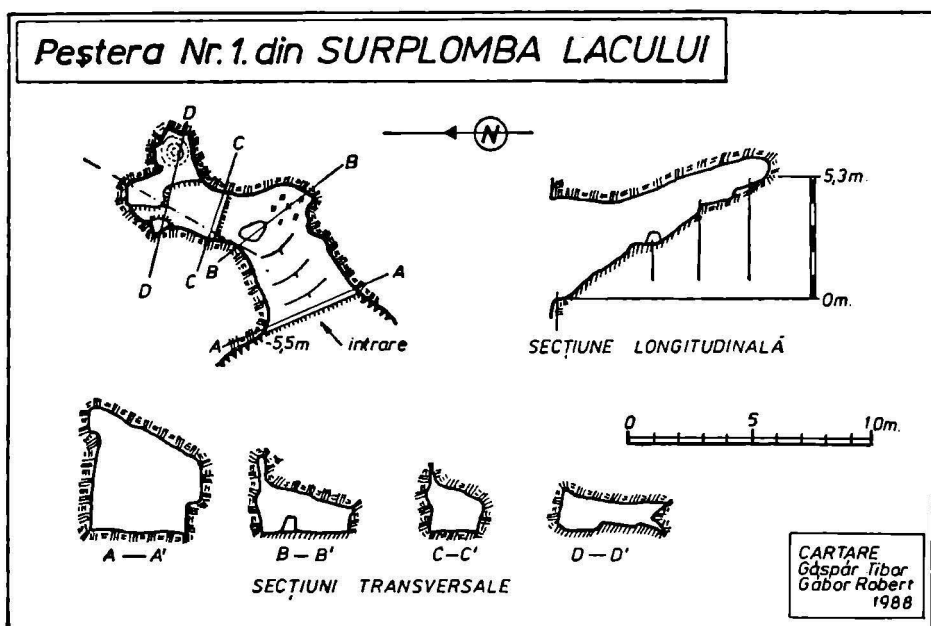

Fig. 2.

Planșa VIII.

Peștera Nr. 2. din SURPLOMBA LACULUI

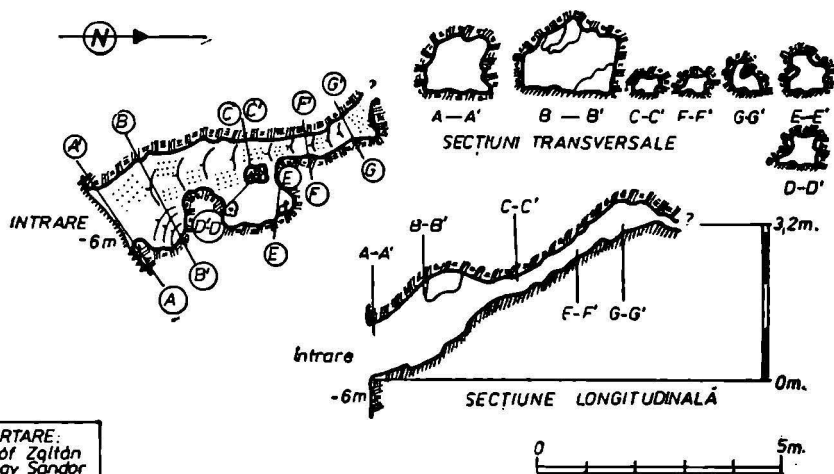

Fig. 3.

Peștera Nr. 1. de la PIATRA LATĂ.

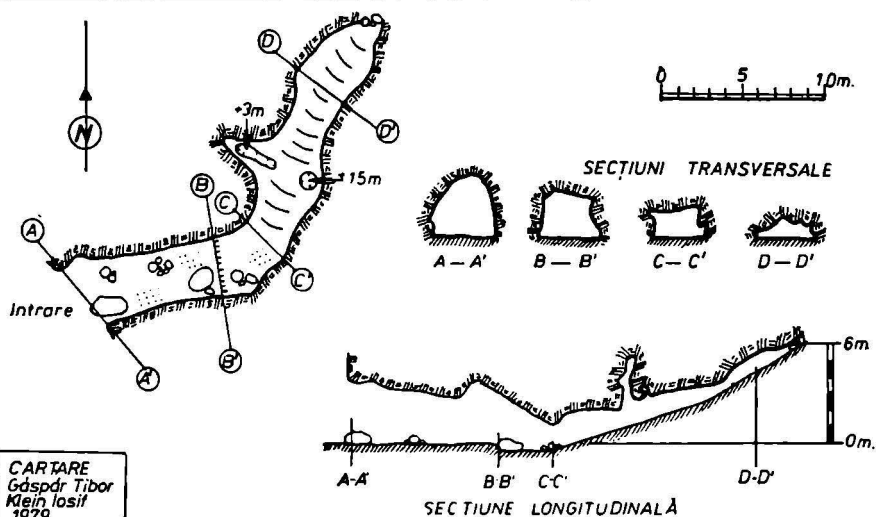

Fig. 4.

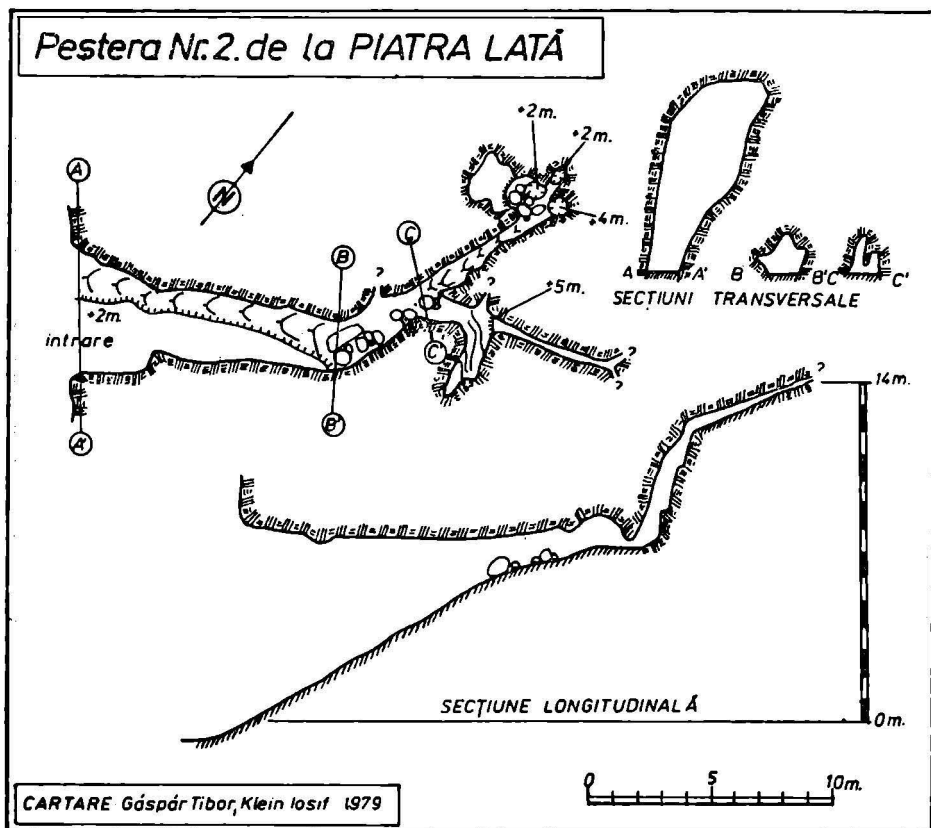

Fig. 1.

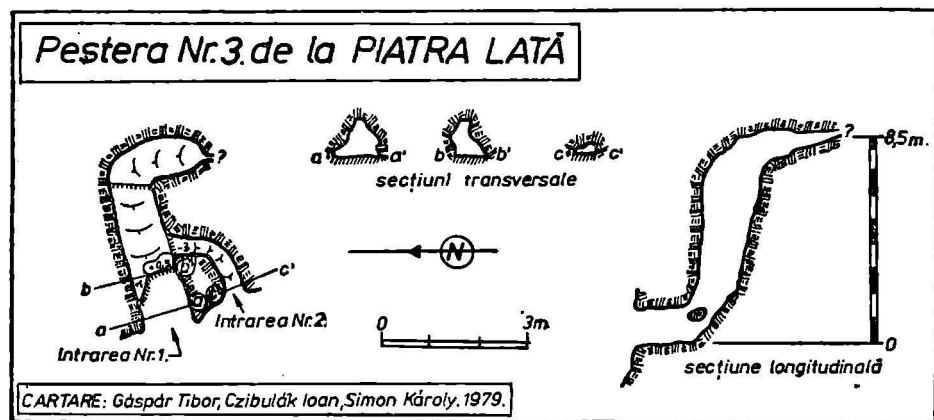

Fig. 2.

Planșa IX.

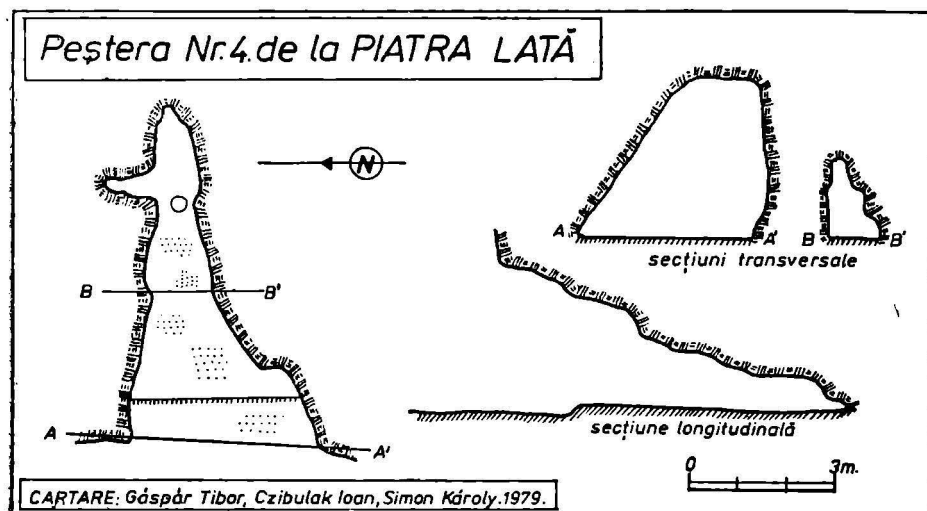

Fig. 3.

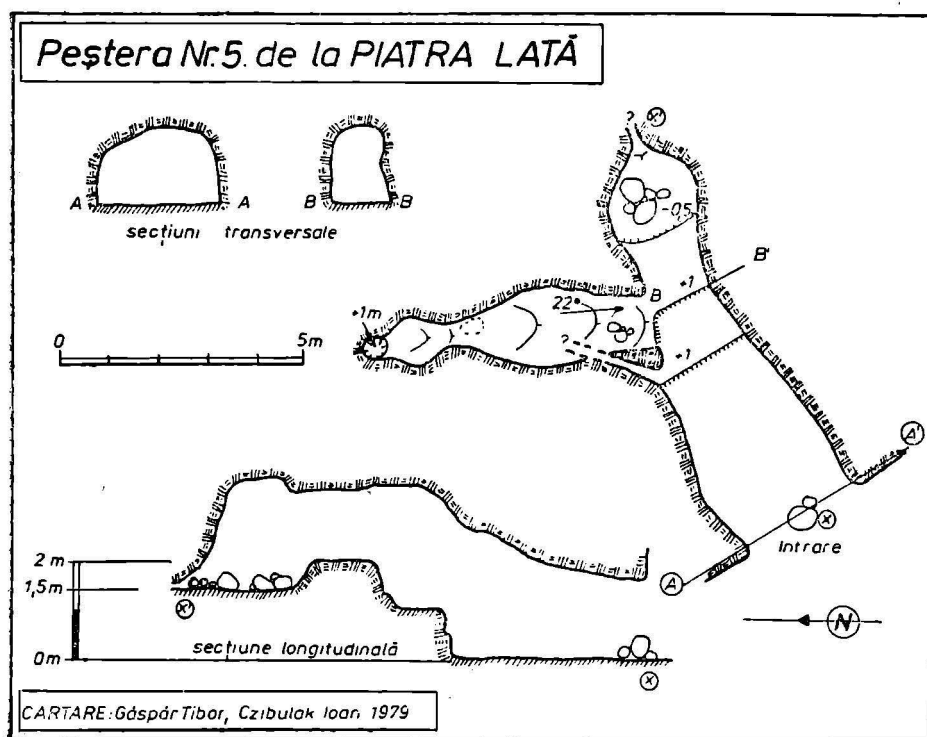
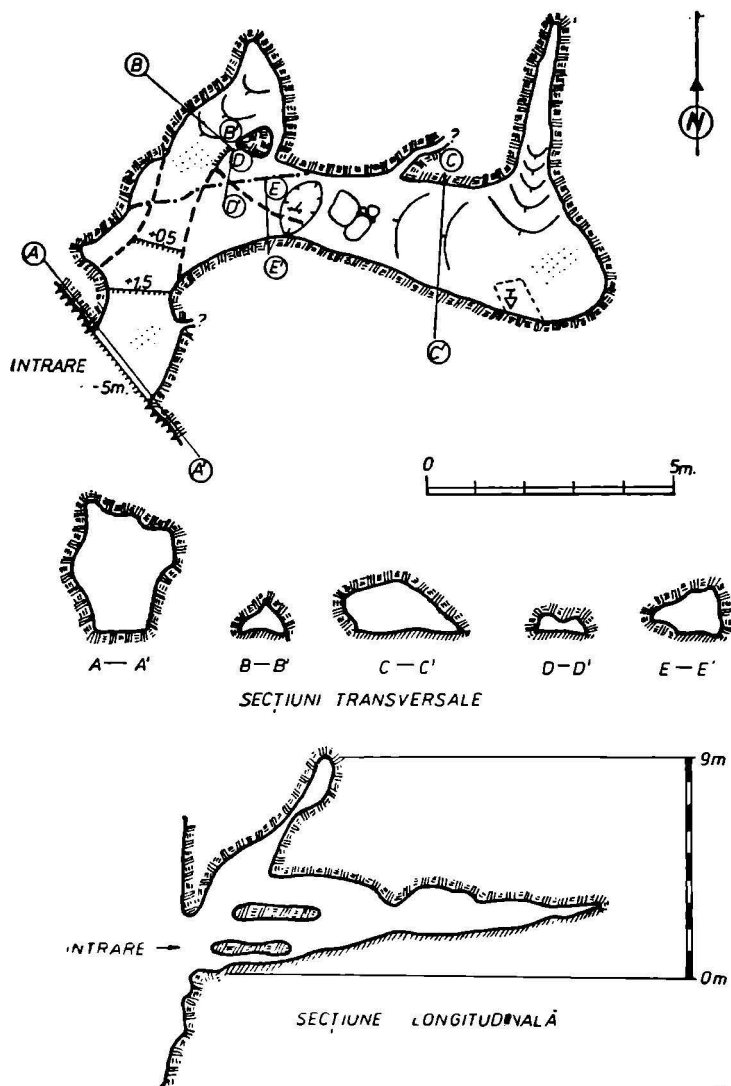

Fig. 4.

Peștera Nr. 6 de la PIATRA LATĂ

CARTARE:
Gáspár Tibor
Sută Stetan
1979

Fig. 1.

Planșa X.

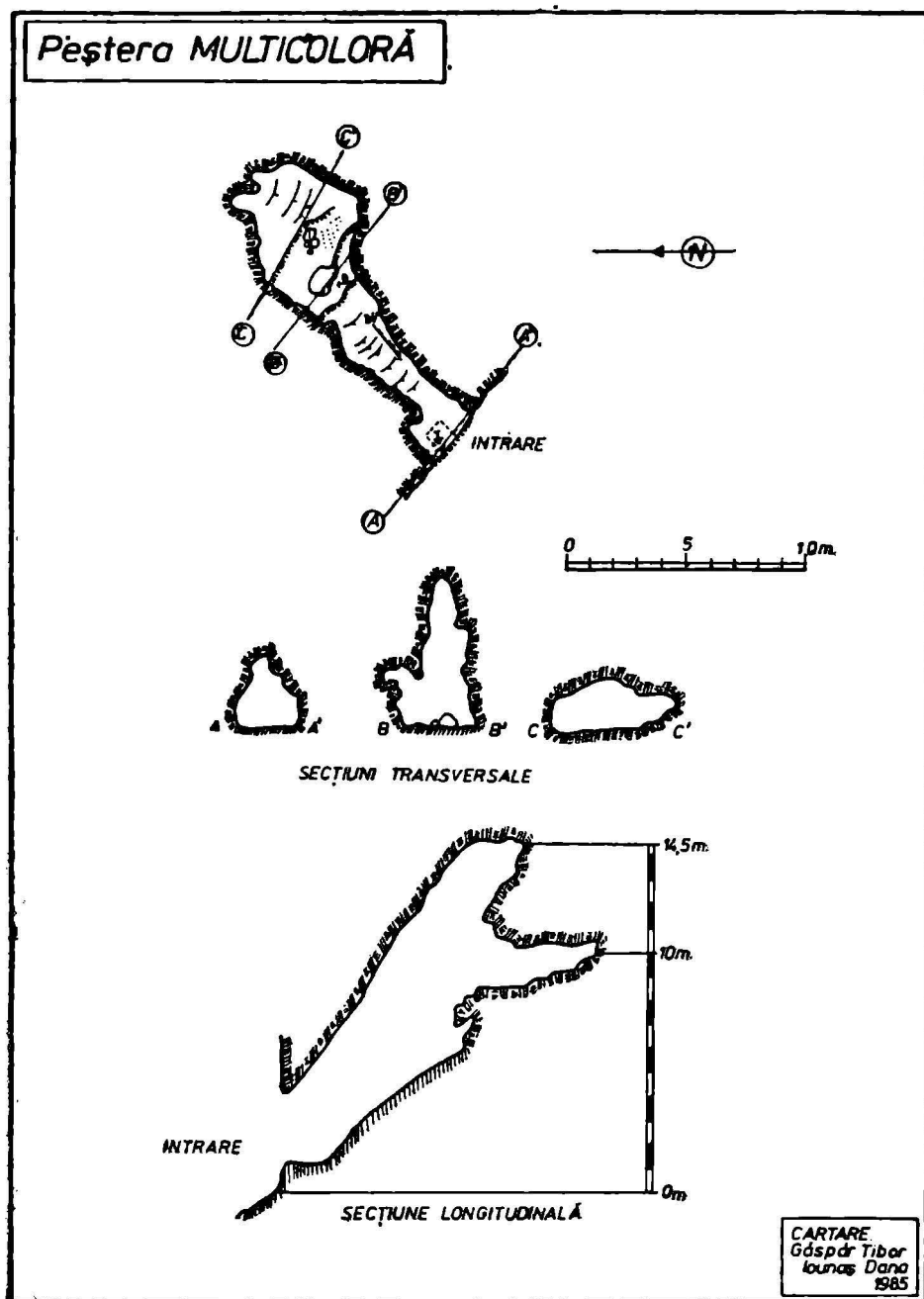

Fig. 2.

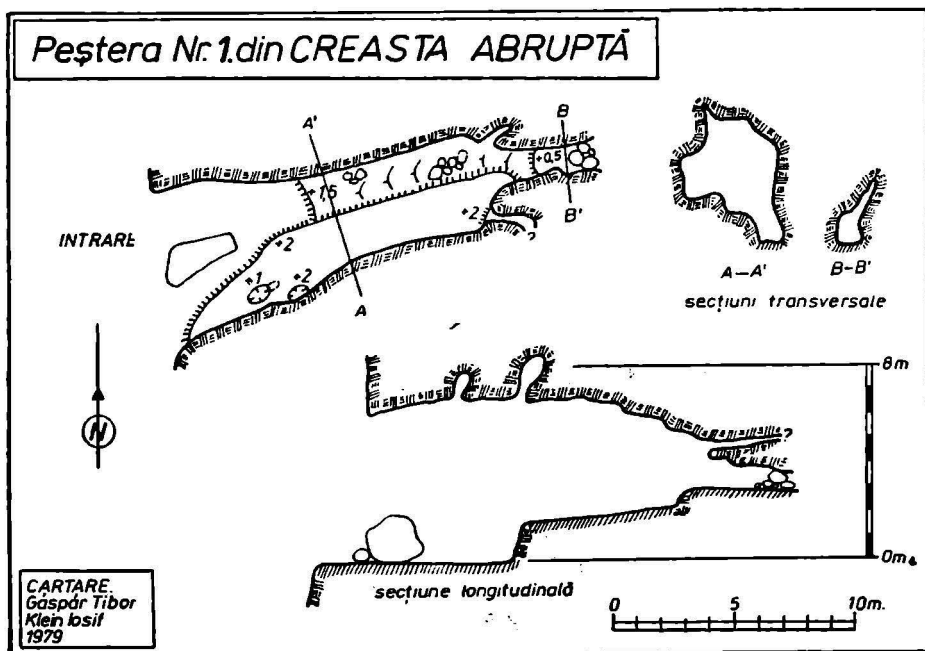

Fig. 1.

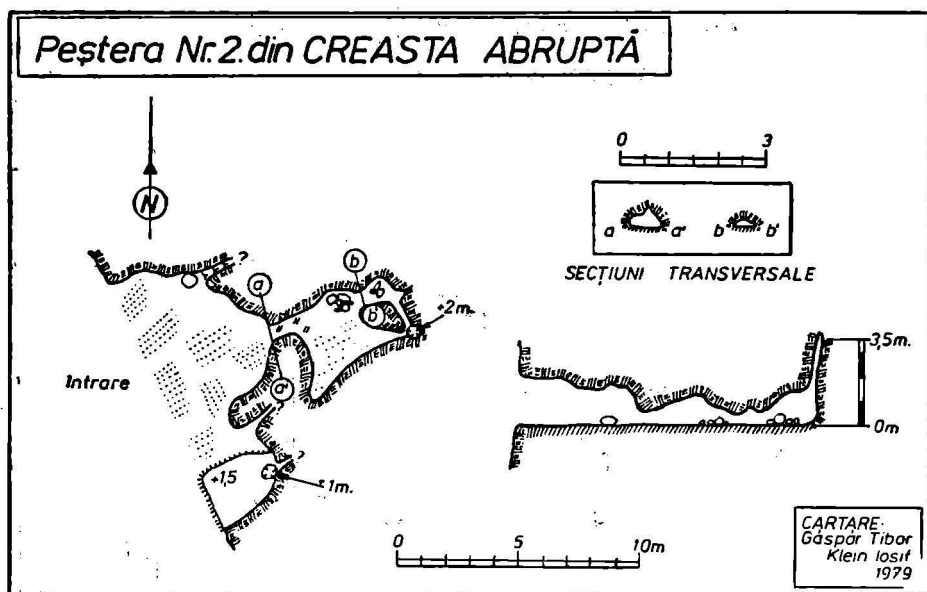

Fig. 2.

Planșa XI.

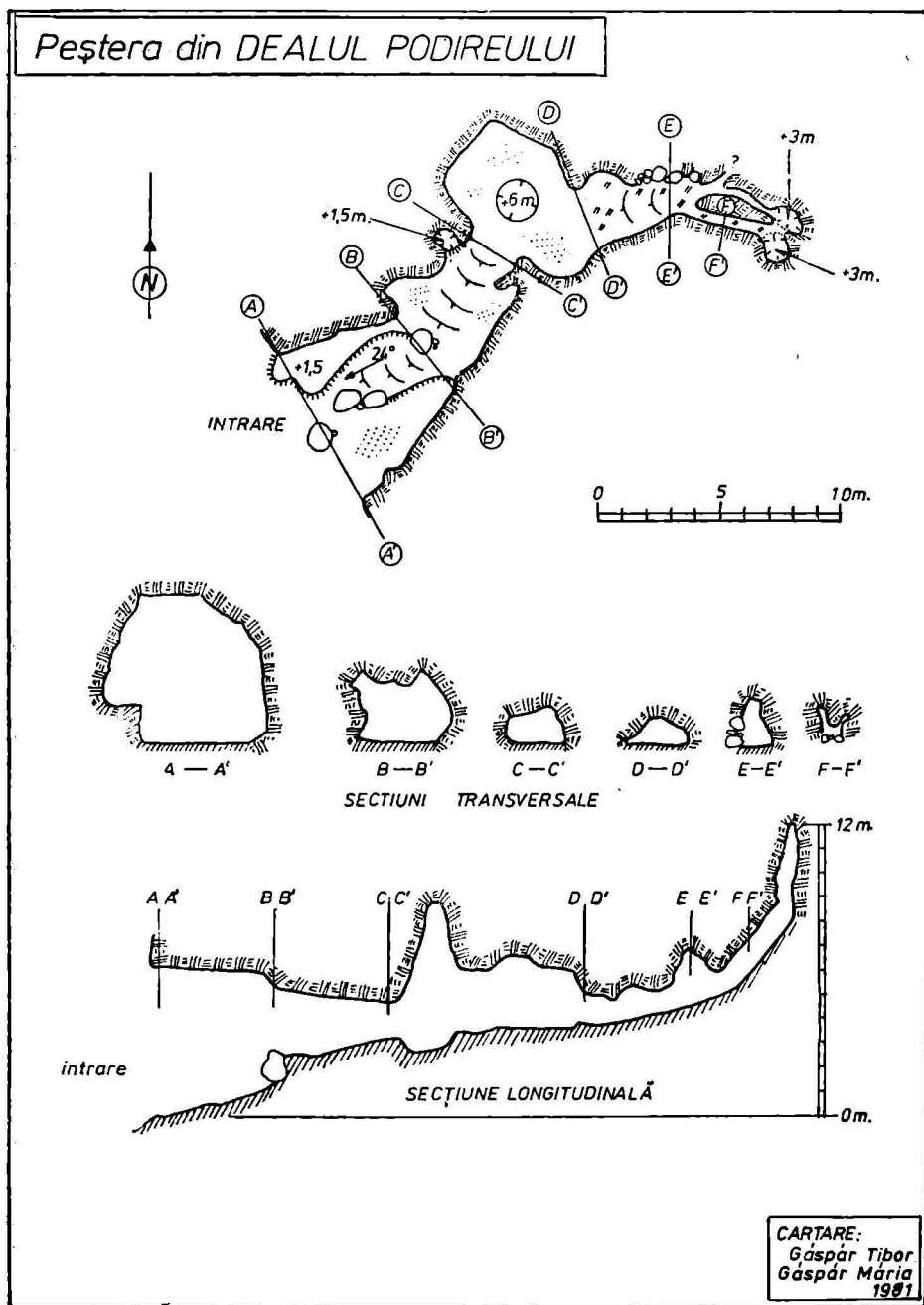
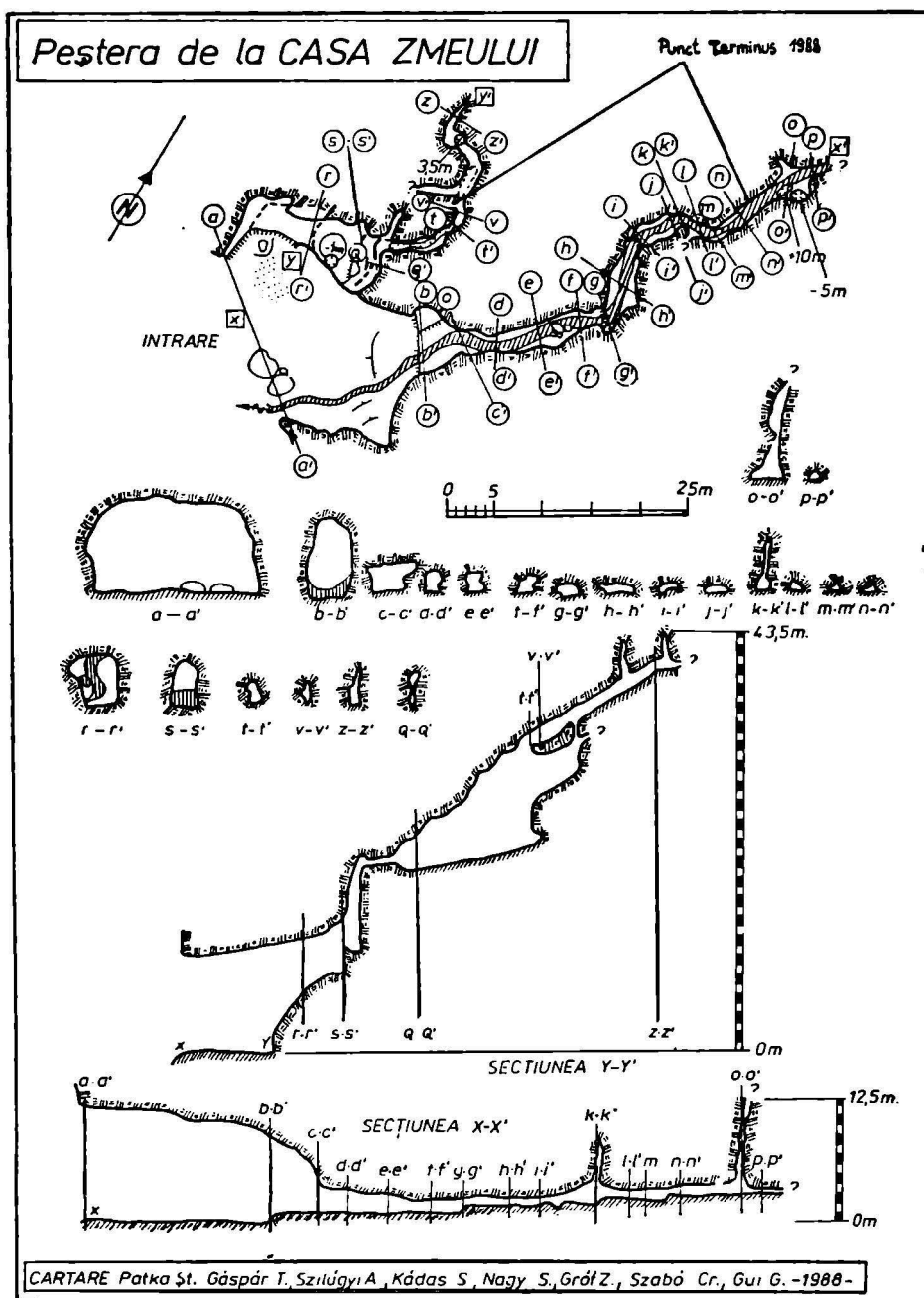

Fig. 3.

Planșa XII.

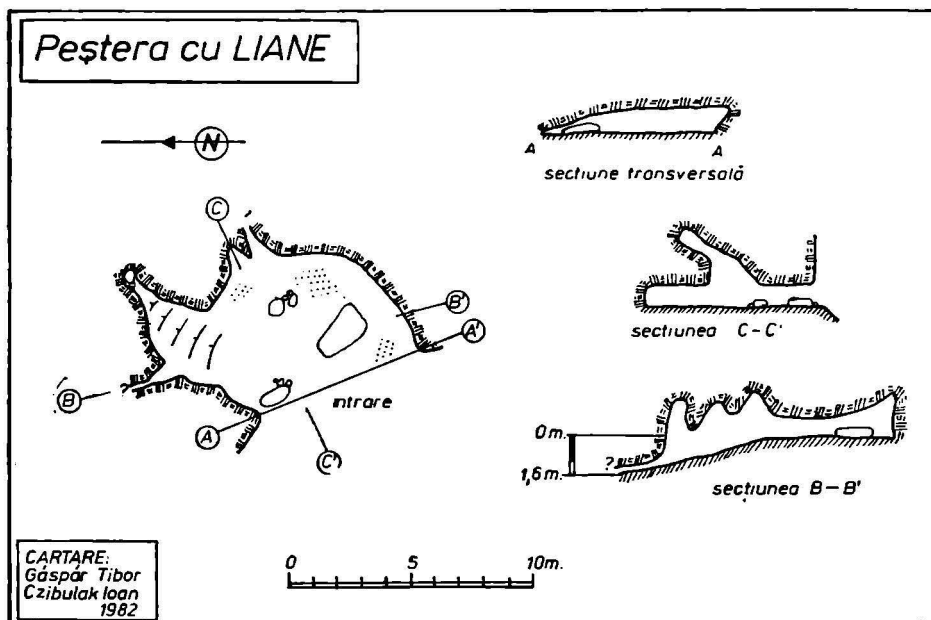

Fig. 1.

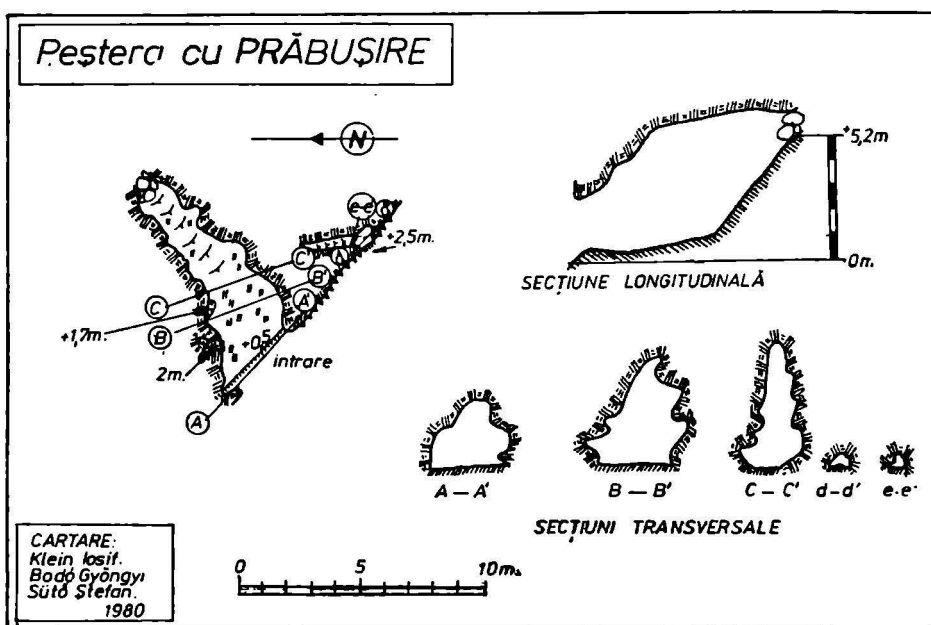

Fig. 2.

Planșa XIII.

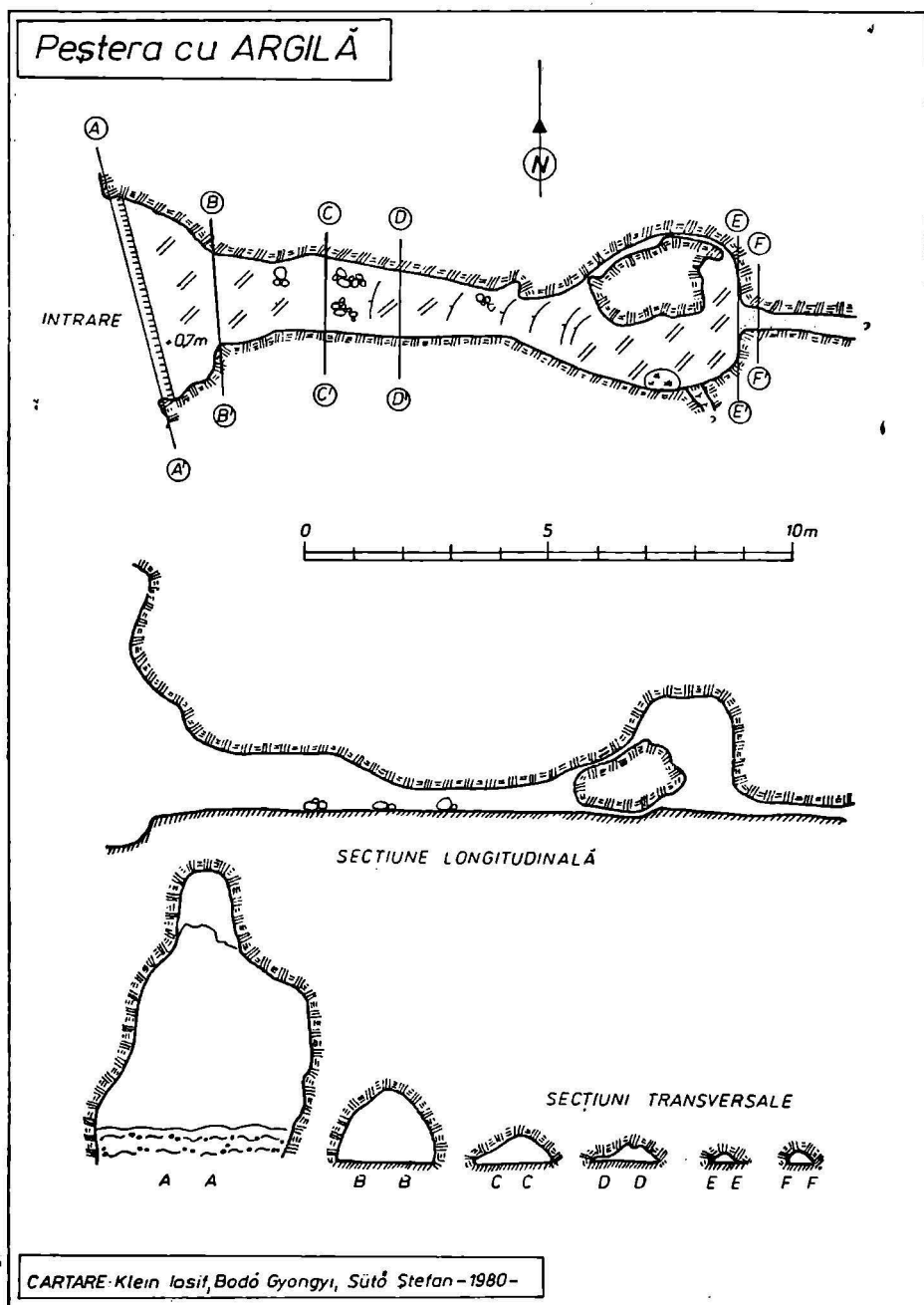

Fig. 3.

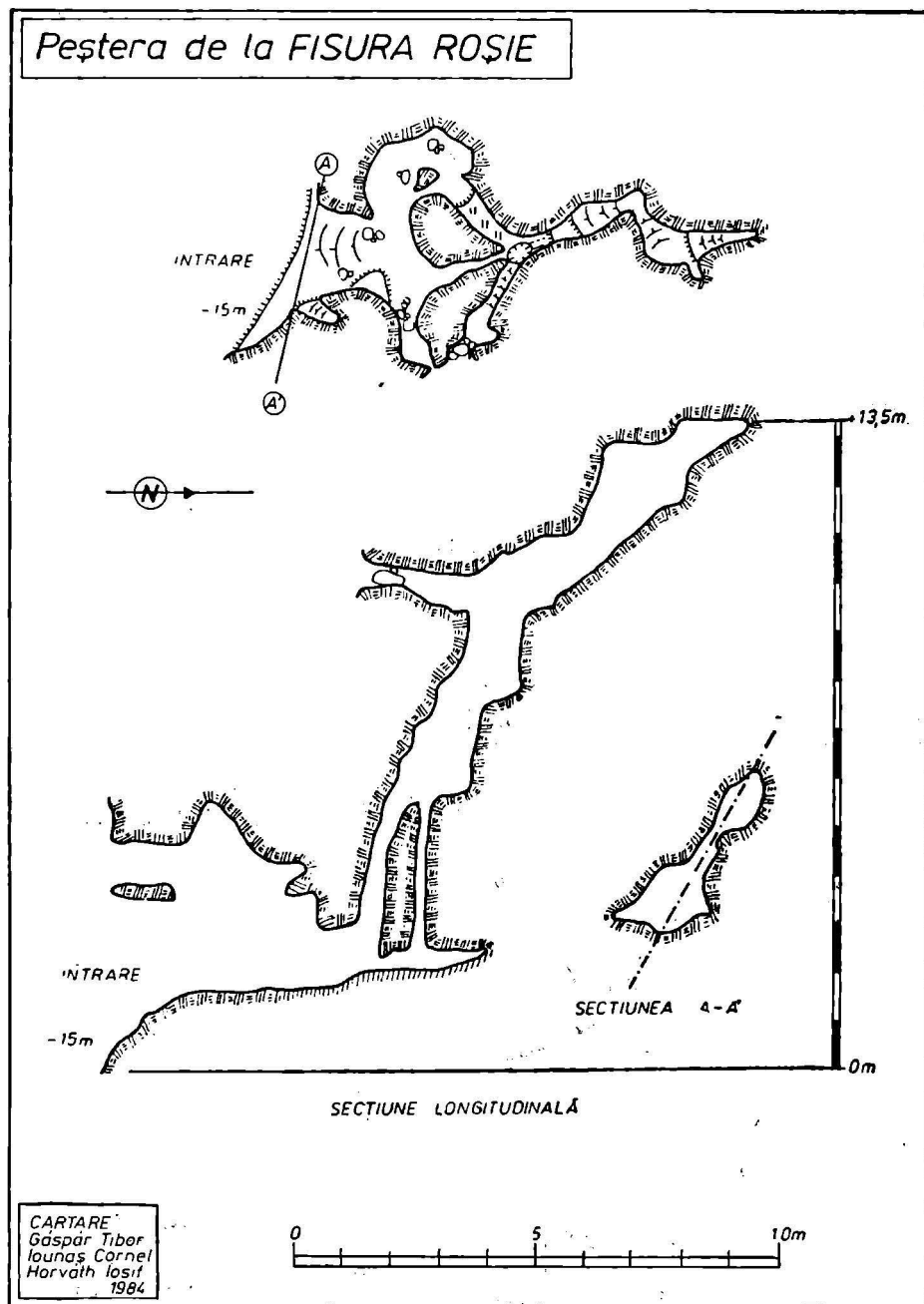

Fig. 1.

Planșa XIV.

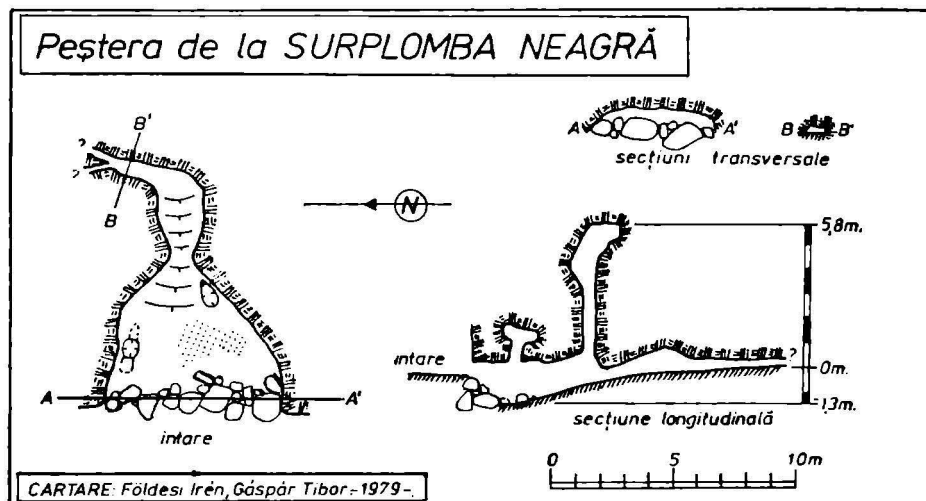

Fig. 2.

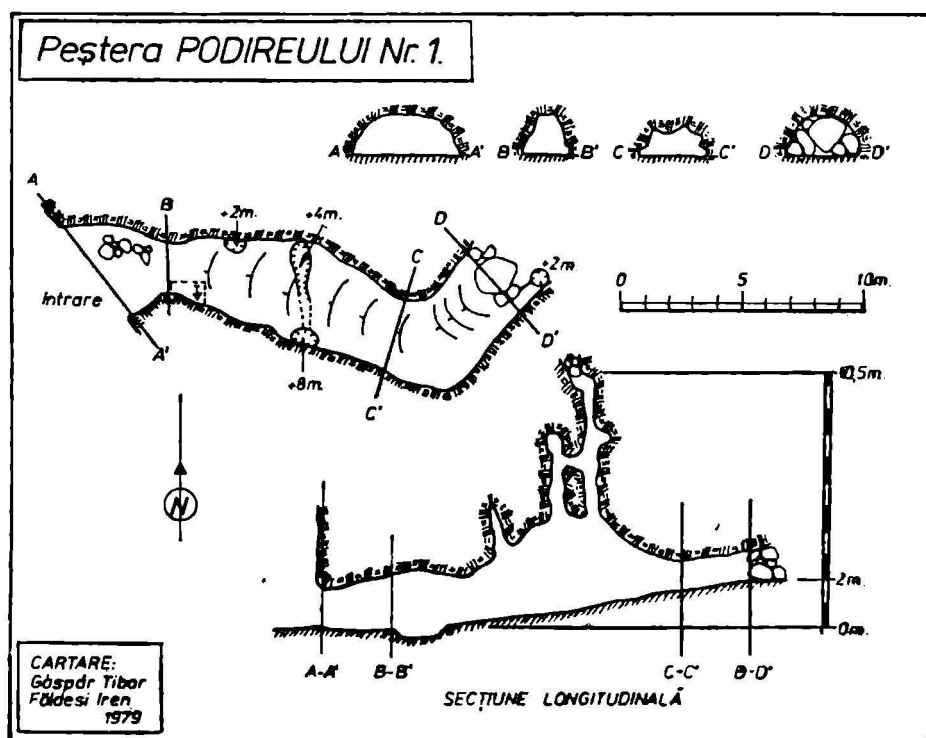
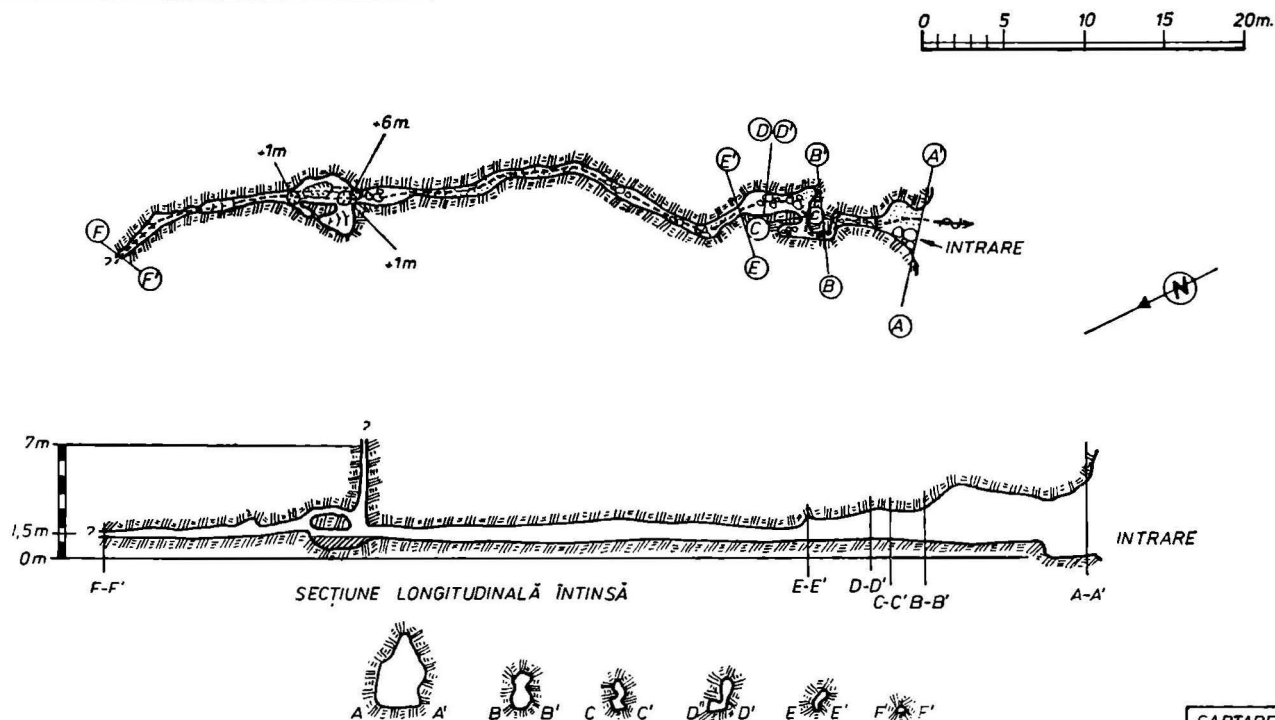

Fig. 3.

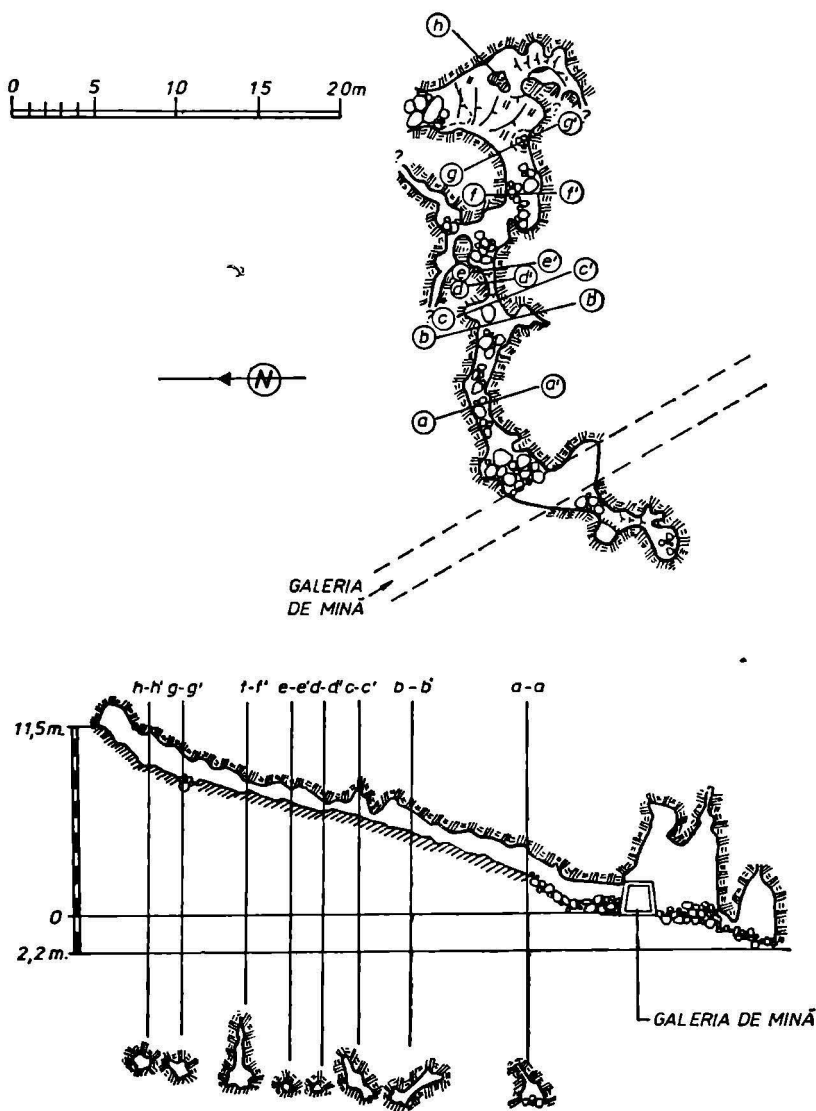
Peștera PODIREULUI Nr. 2.

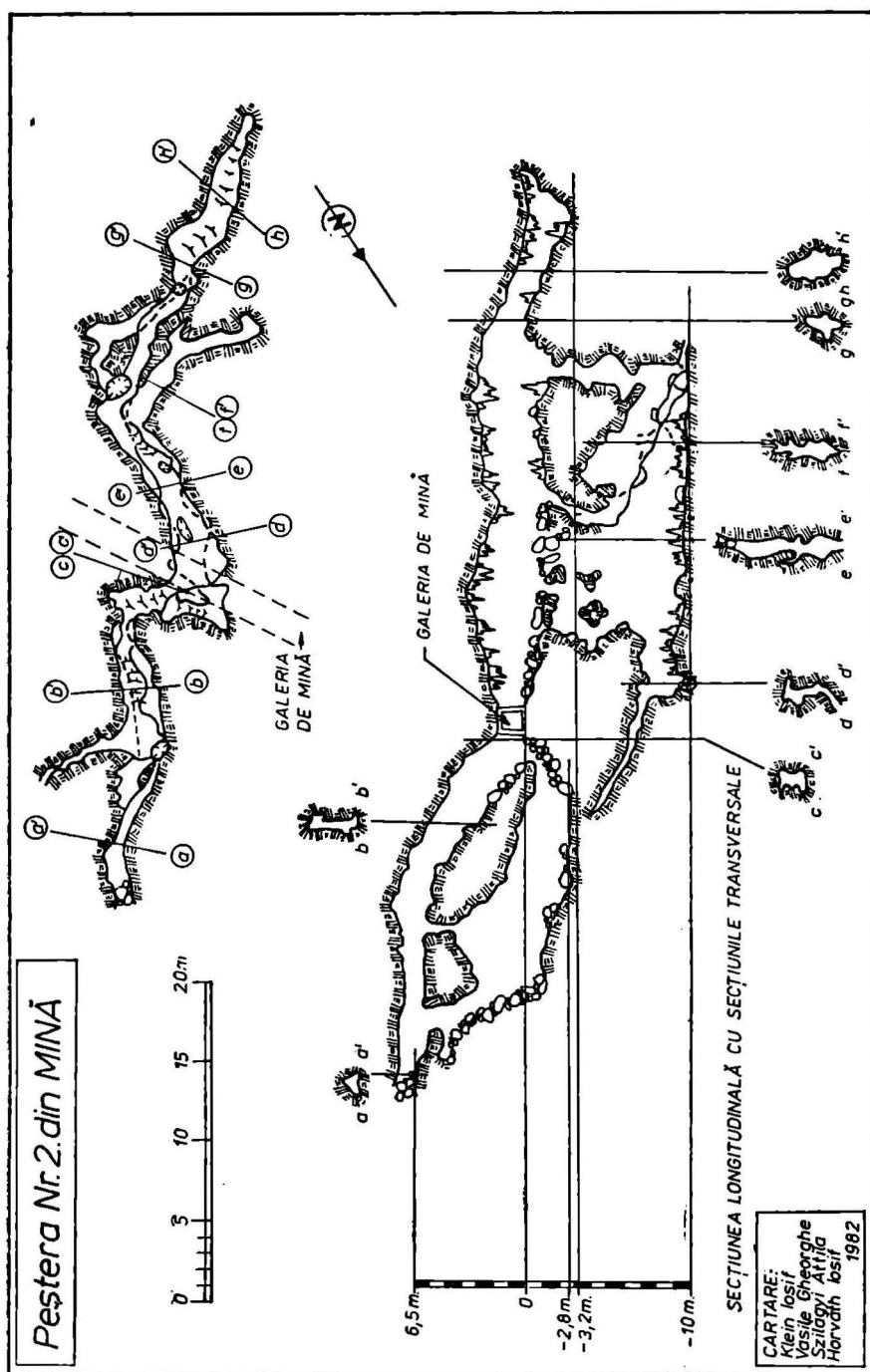
CARTARE:
Patka Ștefan
Czibulák Ioan
1979

Planșa XV.

Pestera Nr.1. din MINĂ

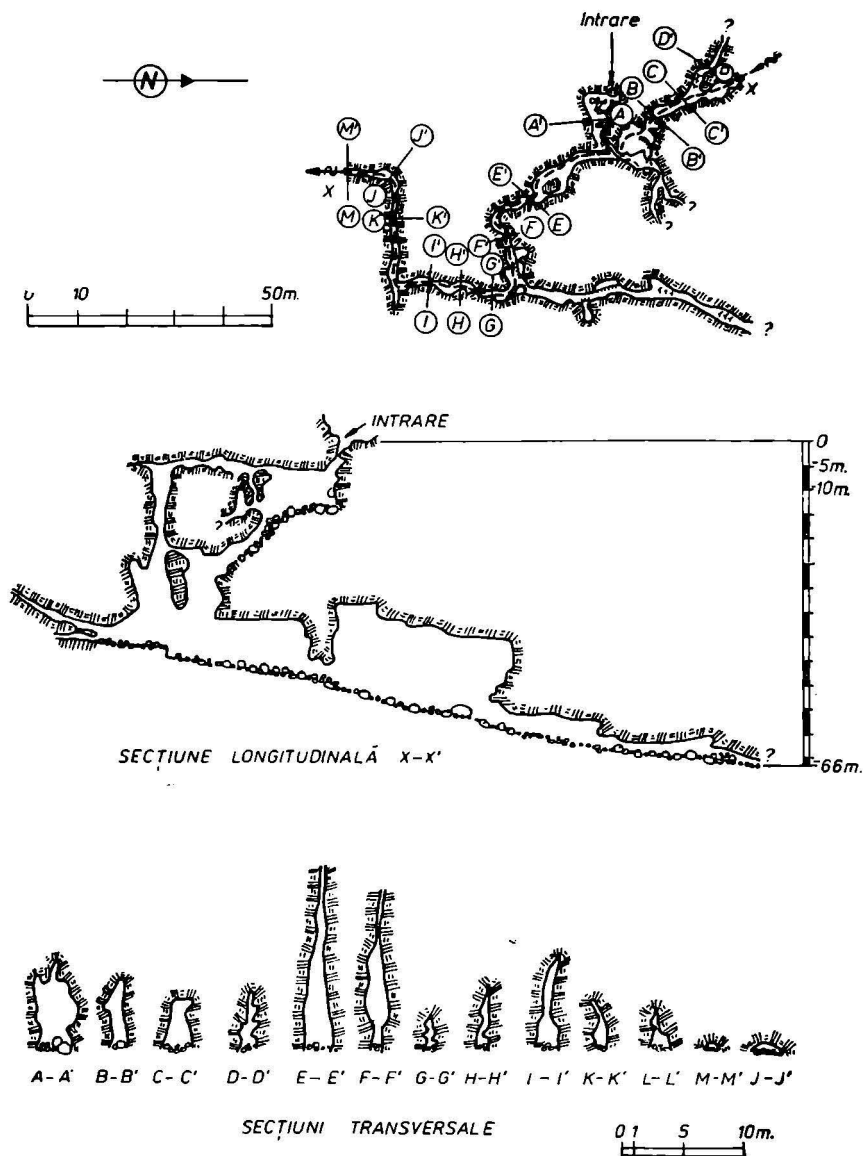

Planşa XVI.

Planșa XVII.

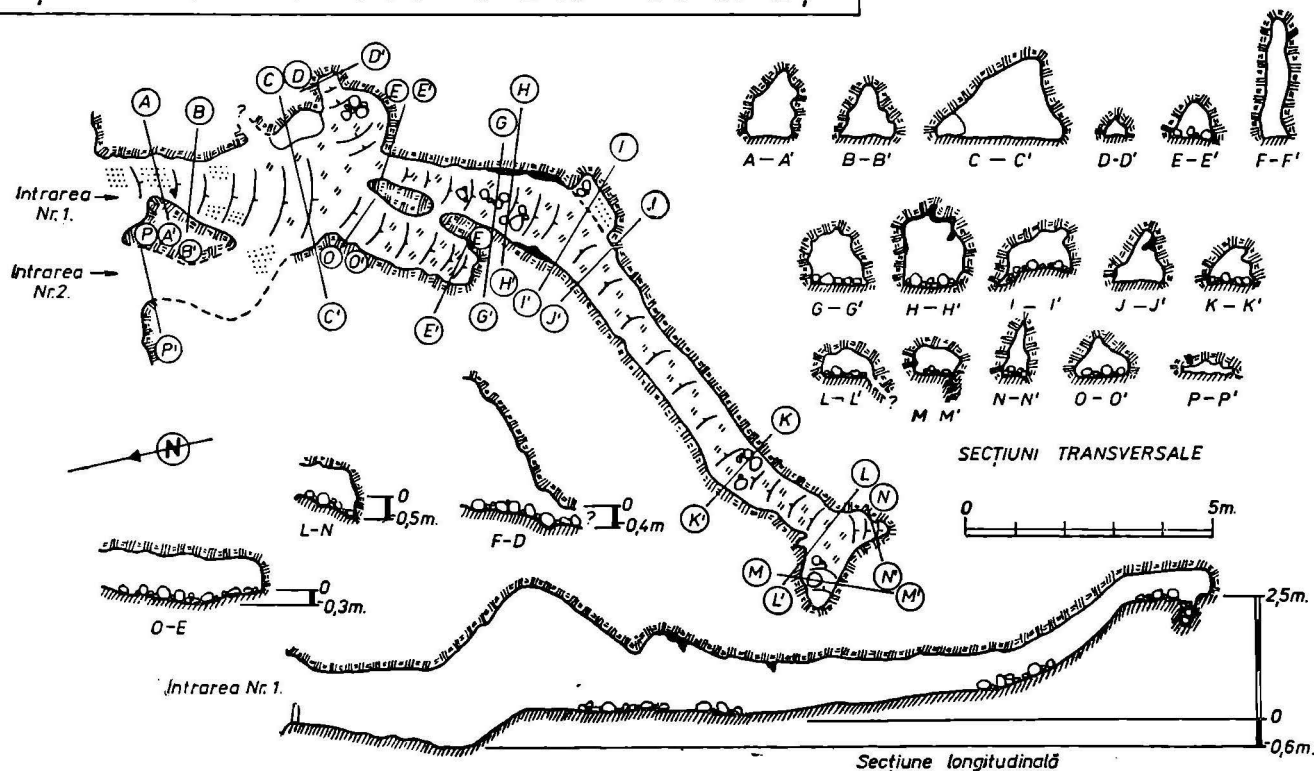
Hirtopul FĂRĂ FUND

CARTARE Klein Iosif, Gáspár Tibor, Szilágyi Attila, Bondar Mihai, Horváth Iosif 1983.

Planșa XVIII.

Peștera cu Două Intrări din CREAȘTA CU CIREȘI

CARTARE: Gui Gerard, Nagy Sándor, Palkó Attila. 1989.

Planșa XIX.

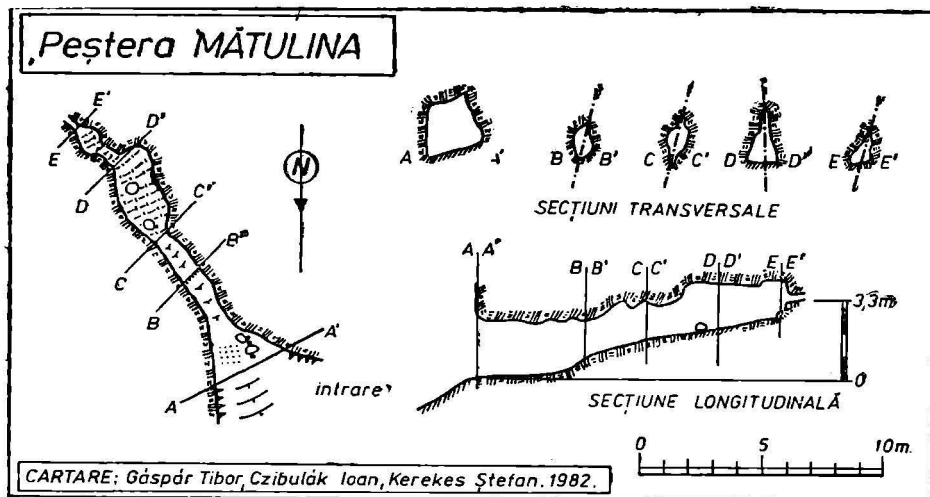

Fig. 1.

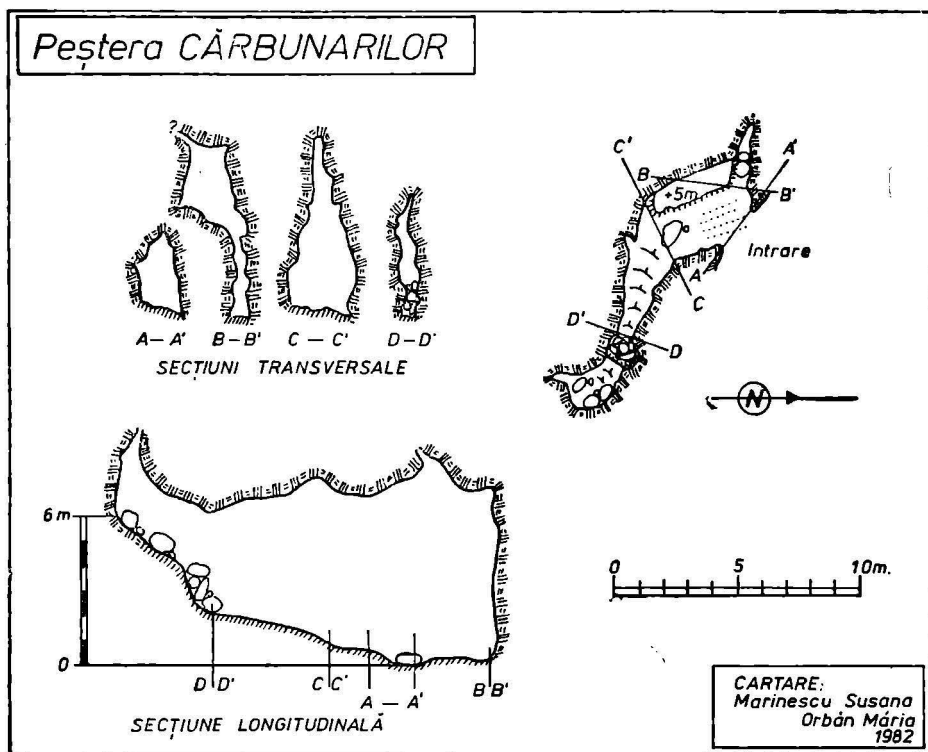

Fig. 2.

Planșa XX.

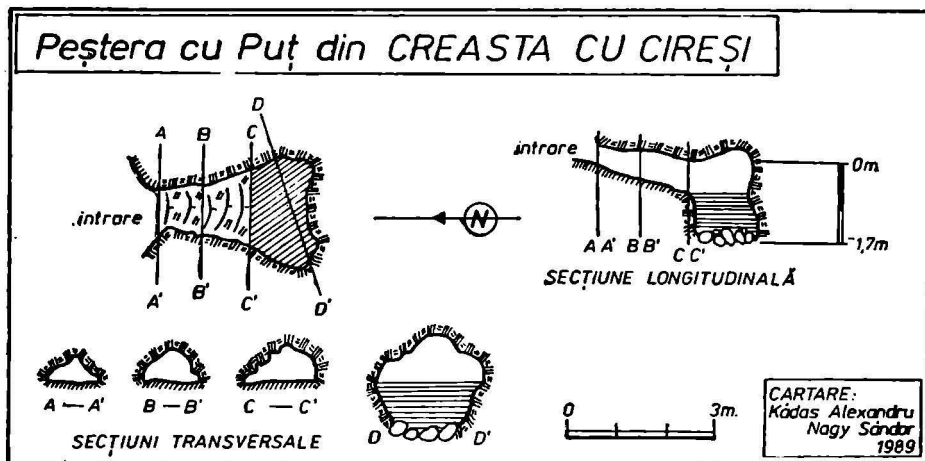

Fig. 3.

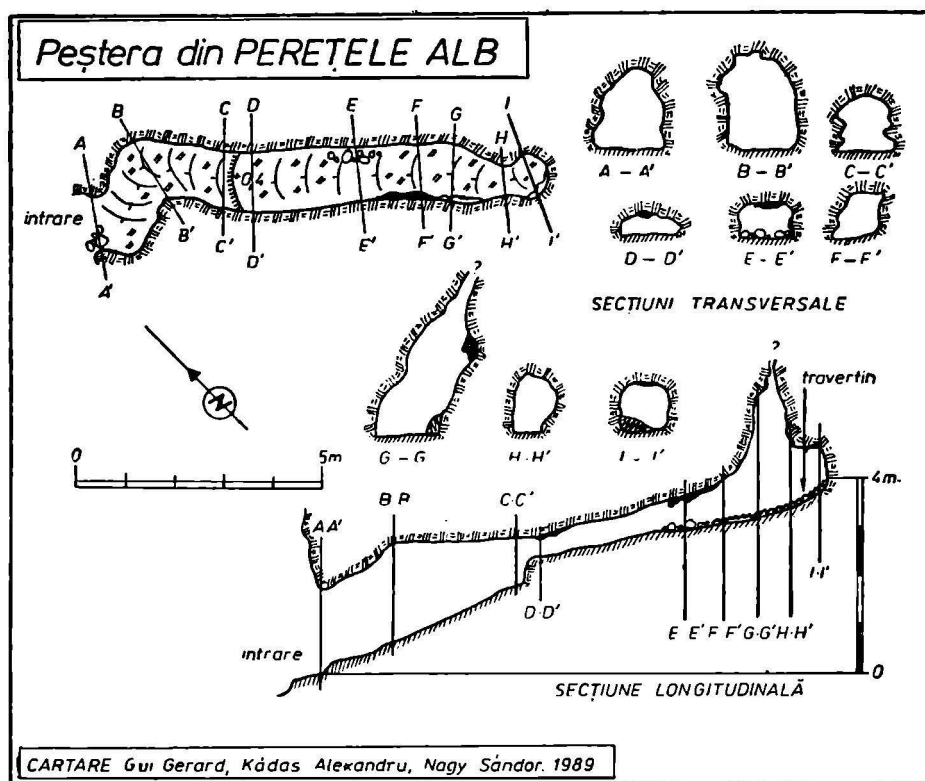
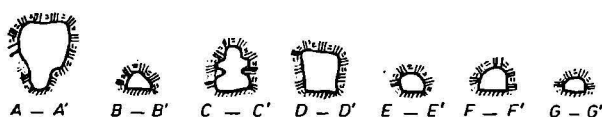
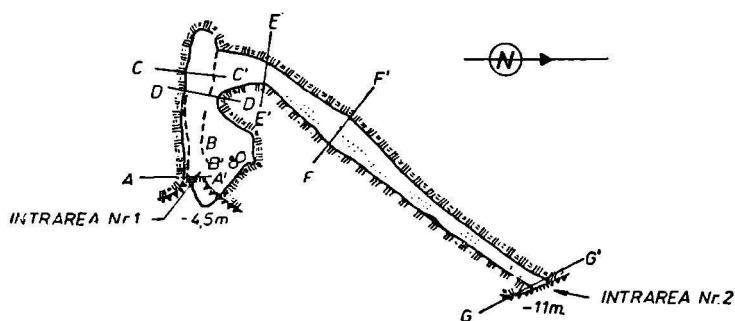
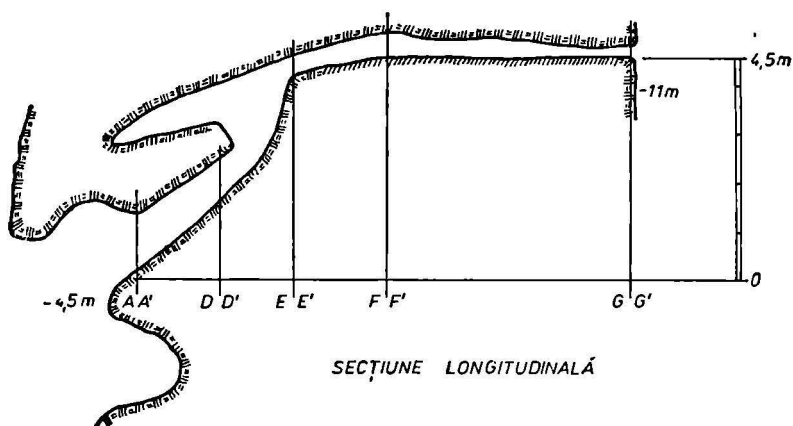

Fig. 4.

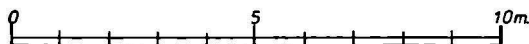
Peștera cu Două Intrări din PERETELE ALB

SECȚIUNI TRANSVERSALE

SECȚIUNE LONGITUDINALĂ

CARTARE:
Szabó Christian
Nagy Sándor
1989

Fig. 1.

Planșa XXI.

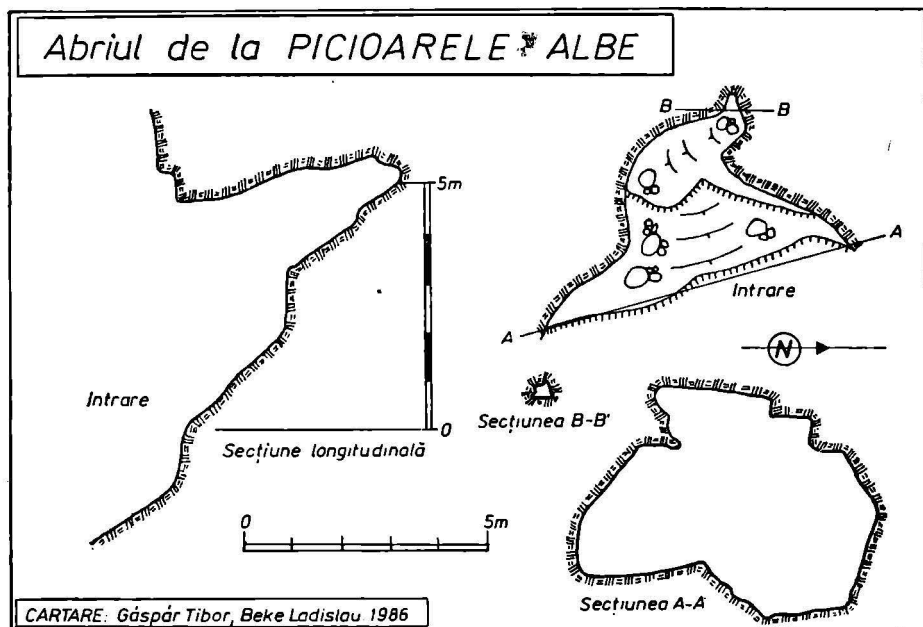

Fig. 2.

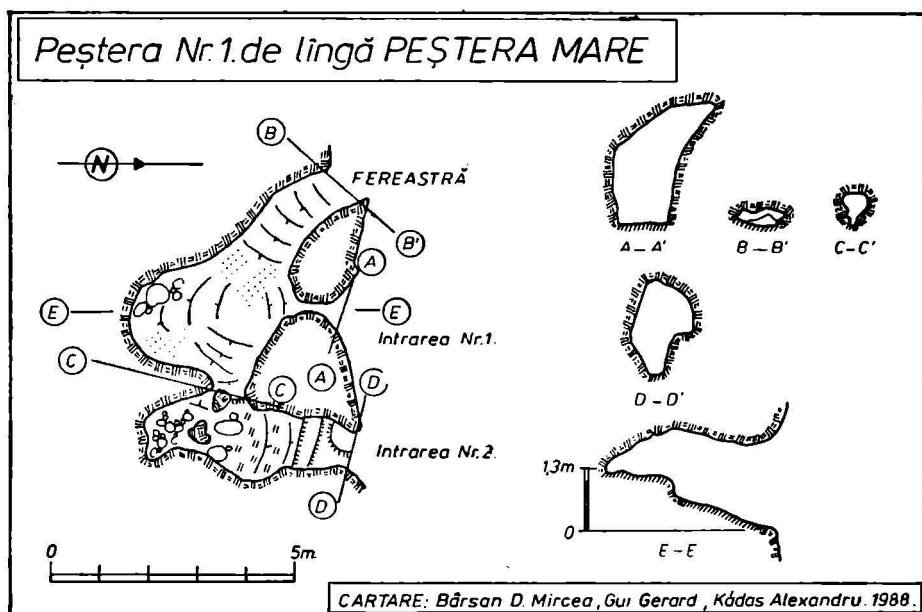
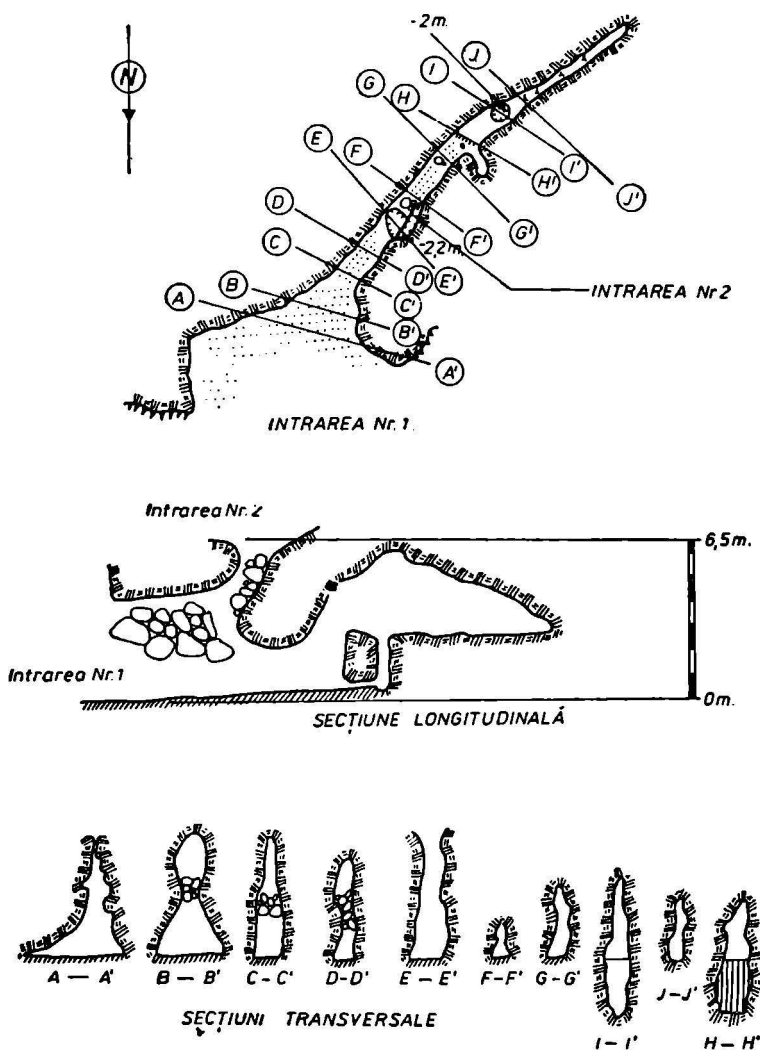

Fig. 3.

Peștera UMEDĂ

CARTARE:
Béke Lădişlau
Jeremias Csaba
Patka Ştefan
1987.

0 5 10m.

Fig. 1.

Planşa XXII.

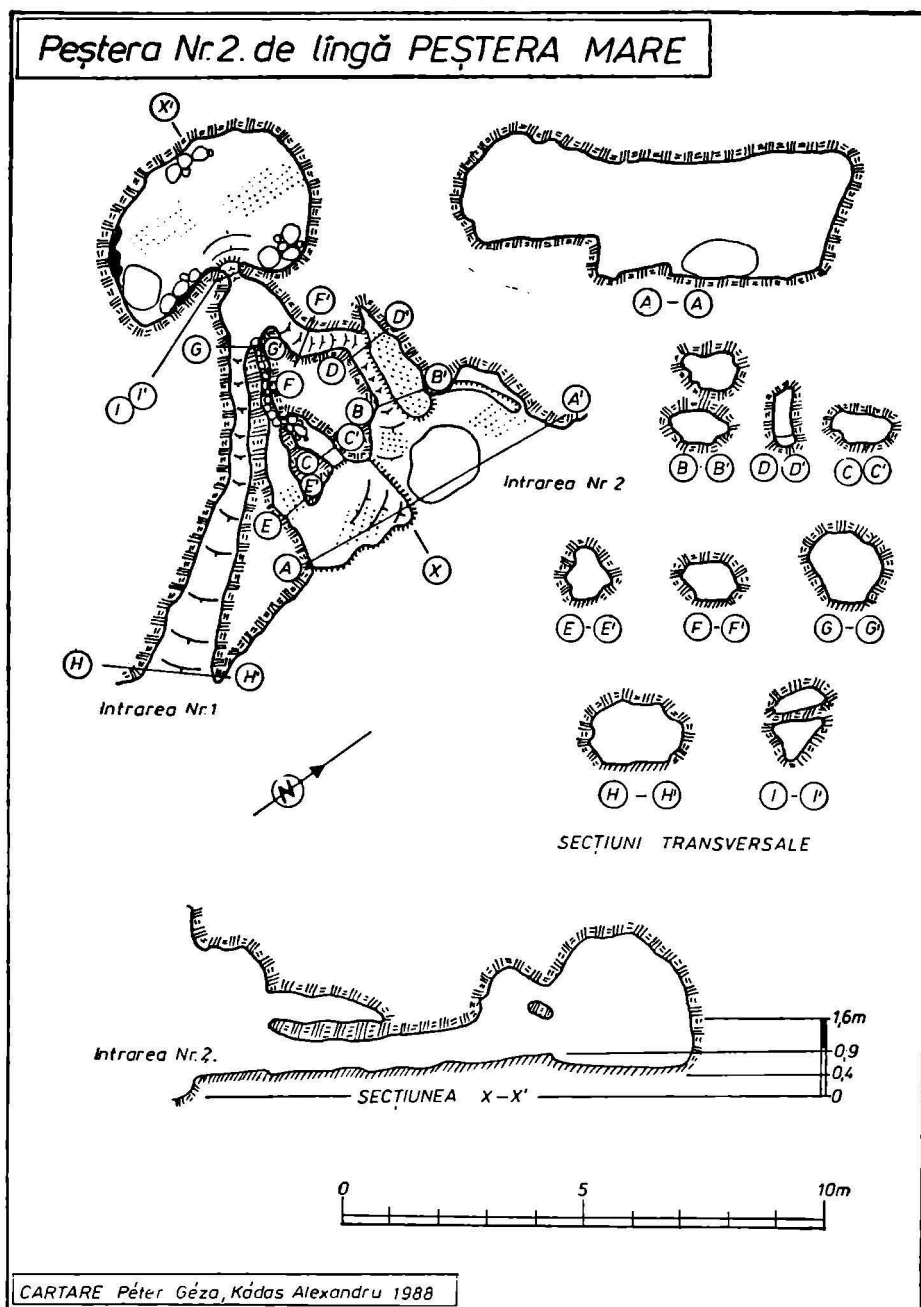

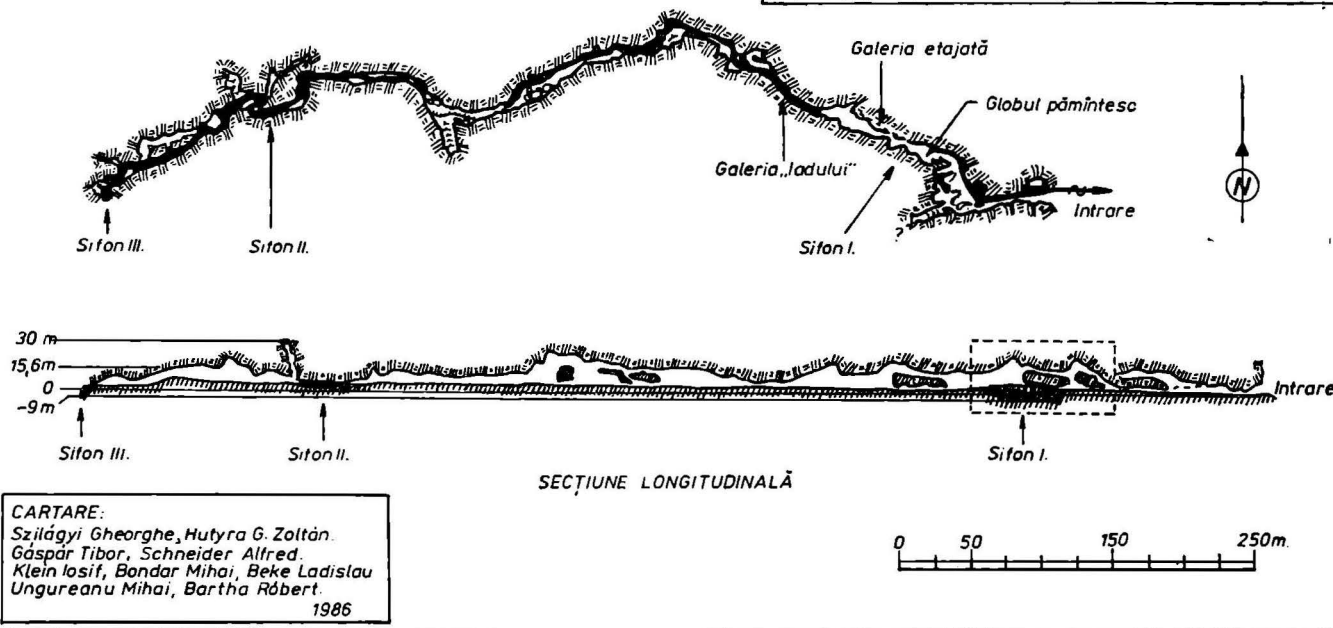
Fig. 2.

Peștera de la CASCADĂ

Sifon I

CARTARE SIFON: Halasi Gábor. 1983.

Planșa XXIII.

Peștera Nr.1. de pe BALCON

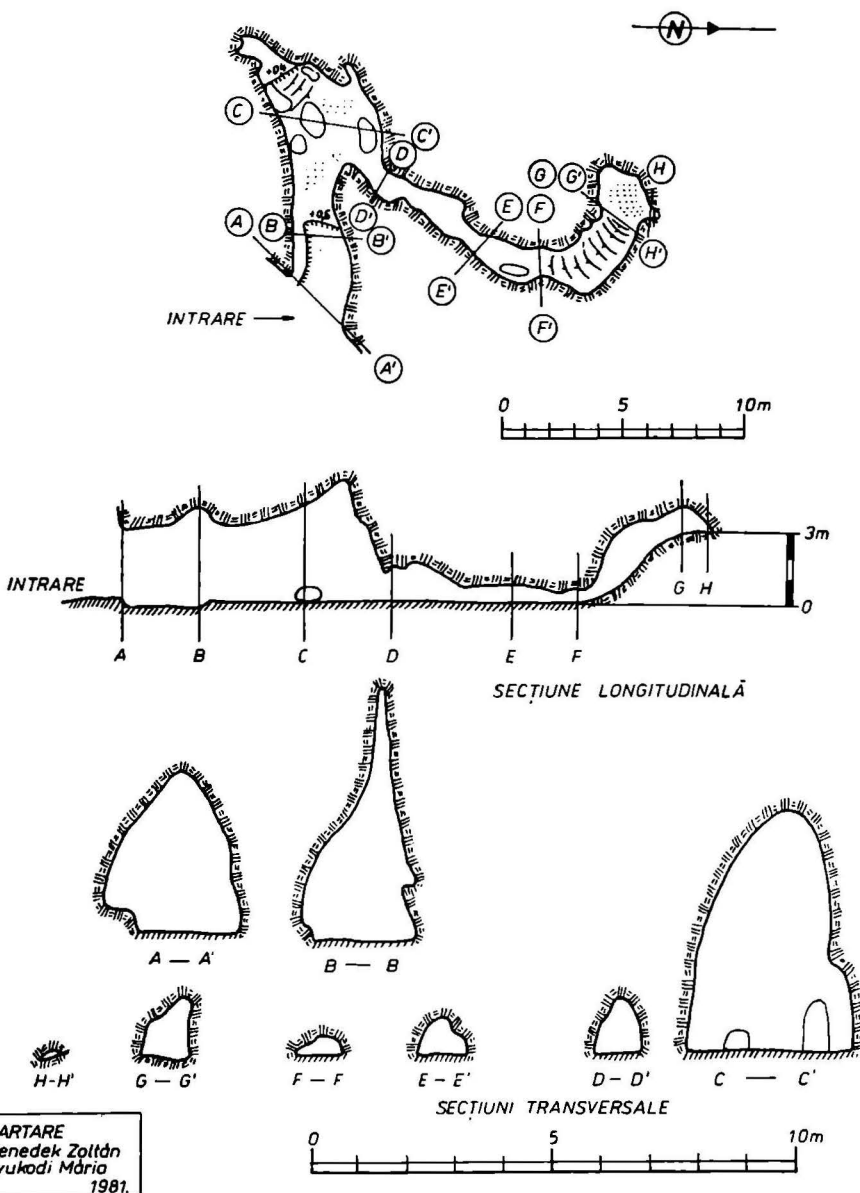
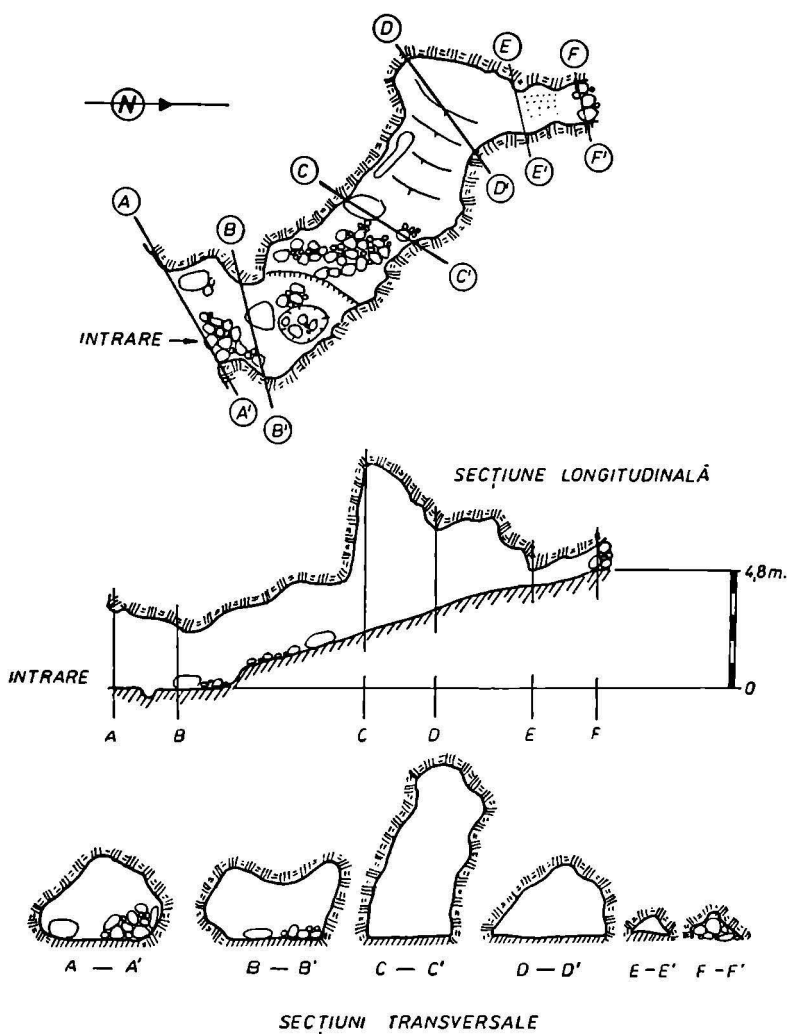

Fig. 1.

Planșa XXIV.

Peștera Nr.2. de pe BALCON

CARTARE:
András Csáka
Tyukodi Mária
1981

0 5 10m.

Fig. 2.

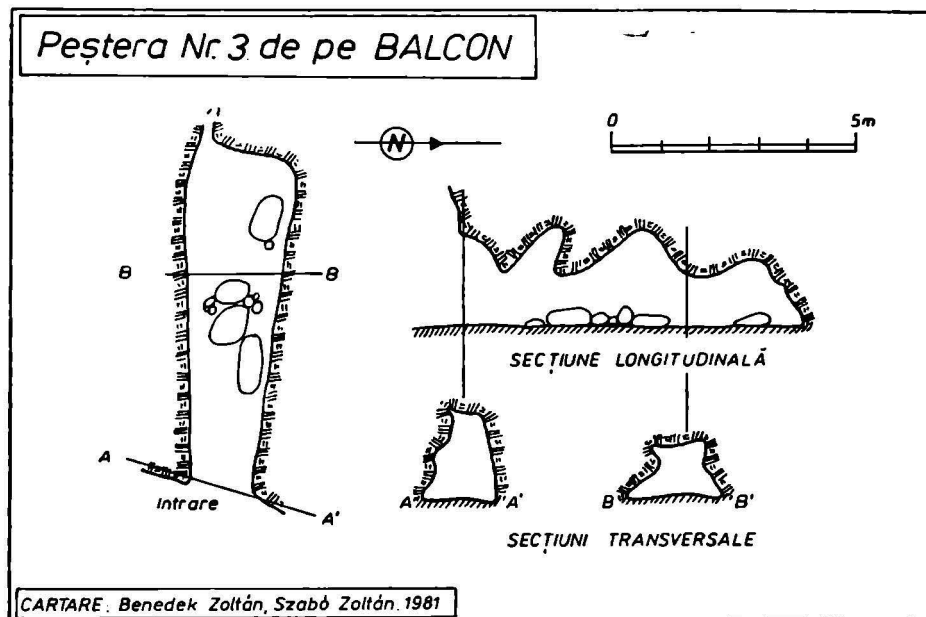

Fig. 1.

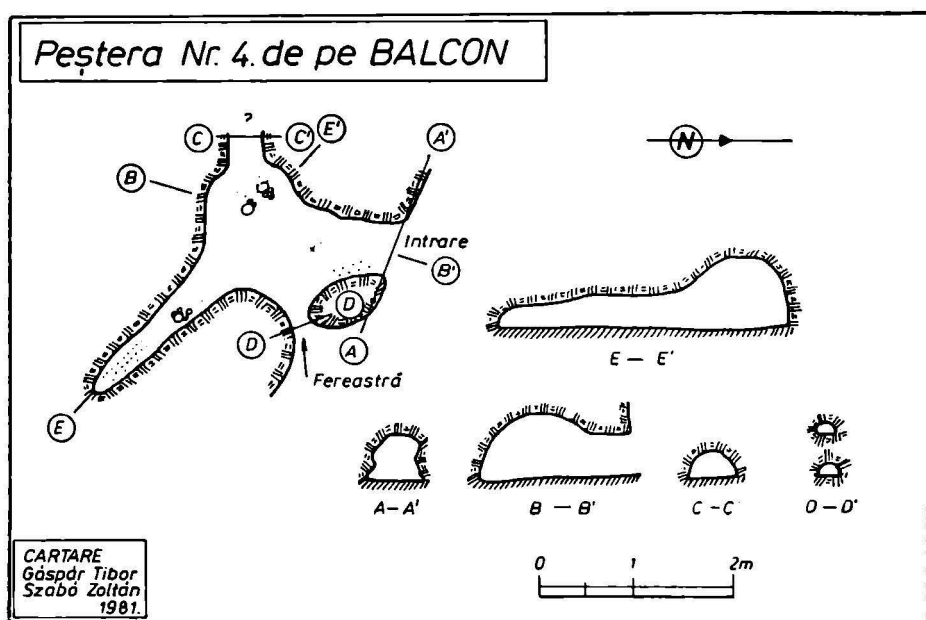

Fig. 2.

Planșa XXV.

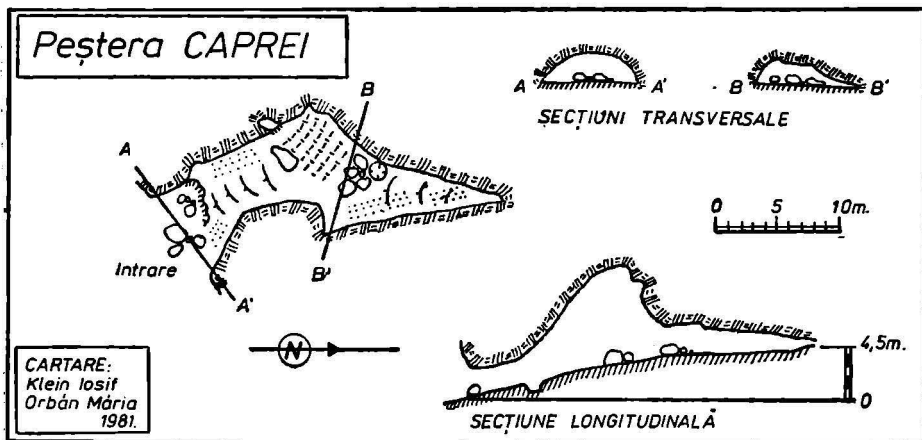

Fig. 3.

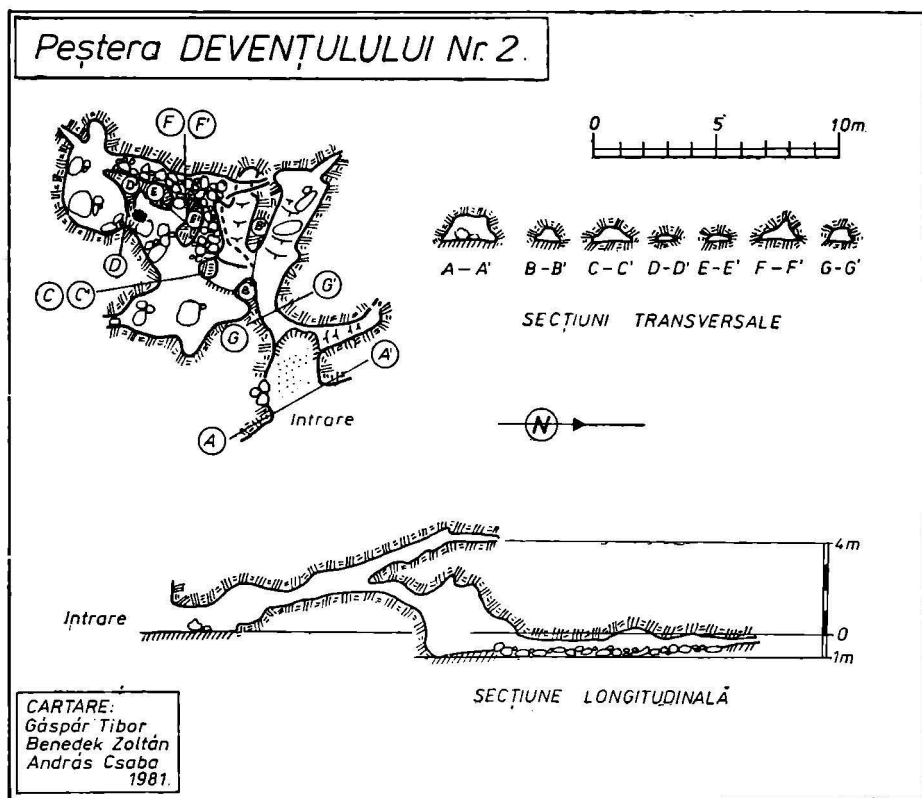
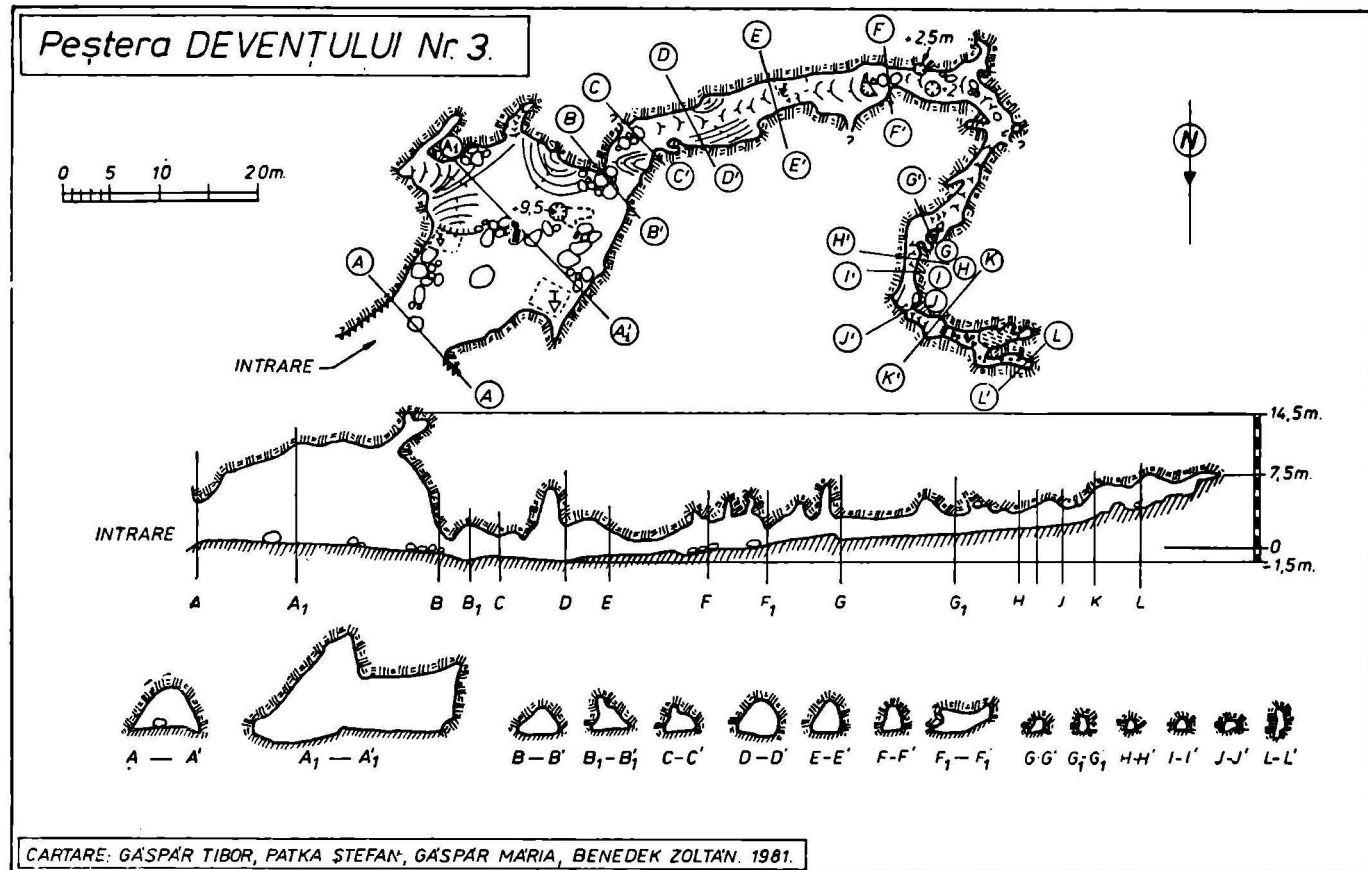

Fig. 4.

Planșa XXVI.

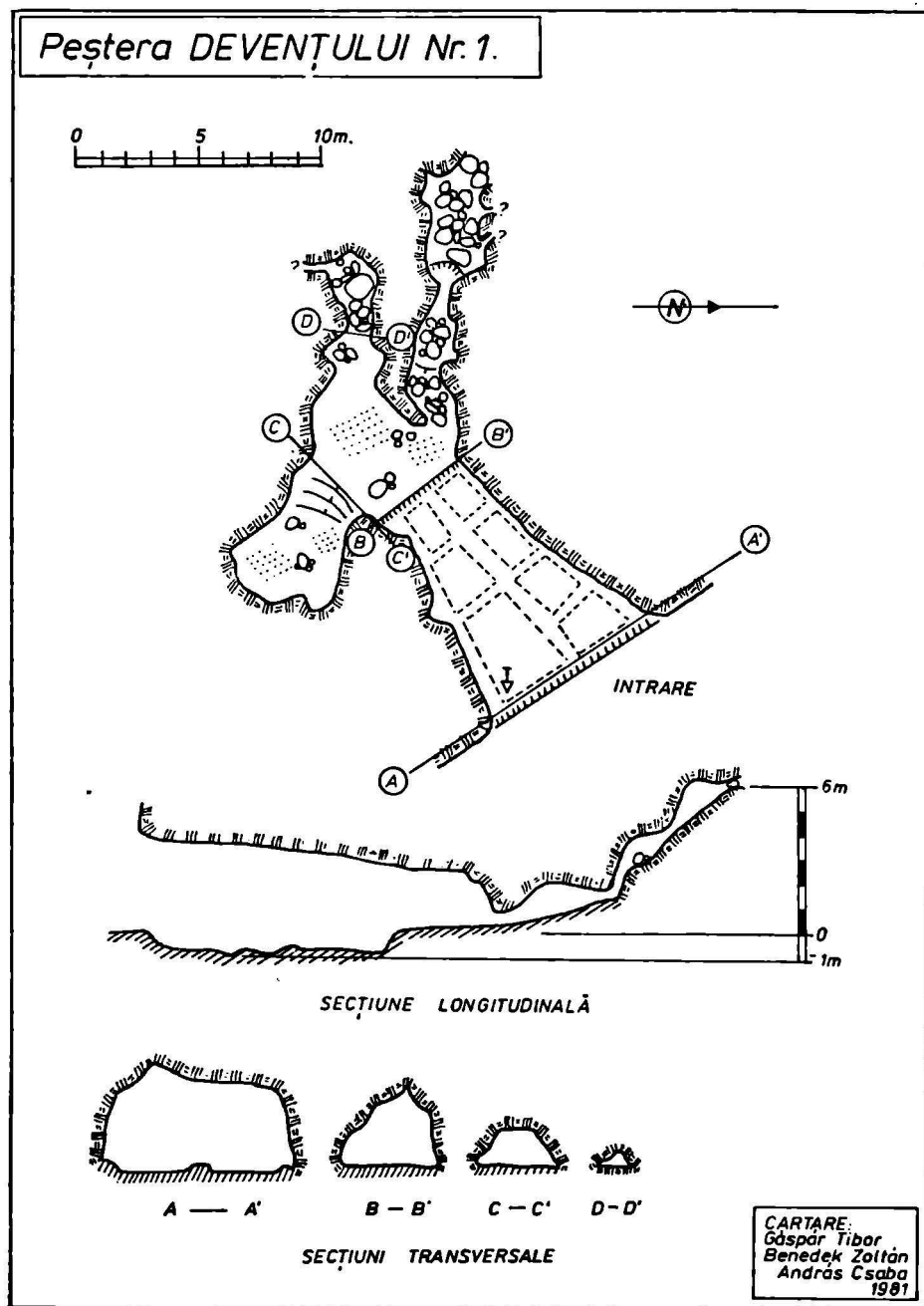

Fig. 1.

Planșa XXVII.

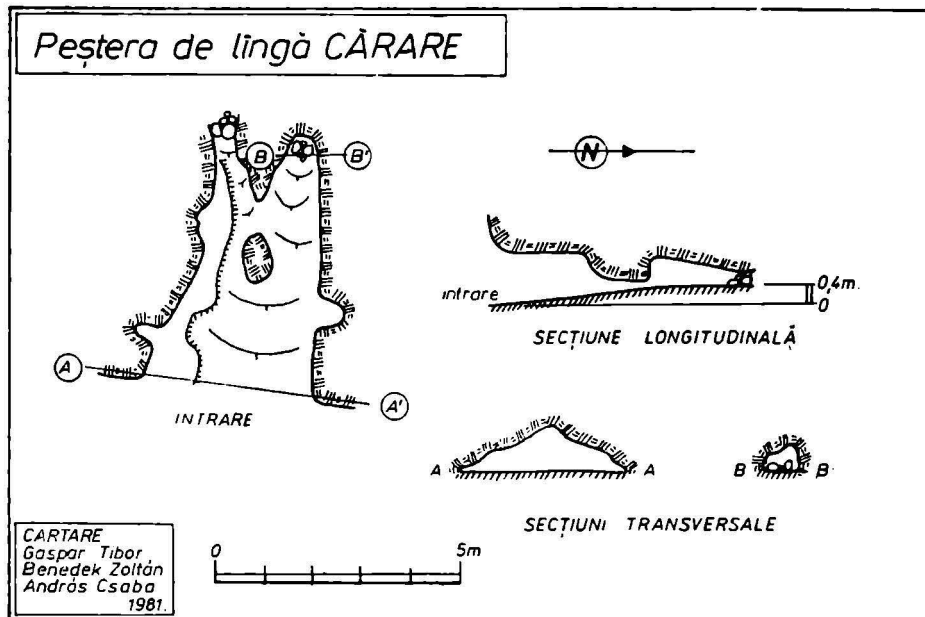

Fig. 2.

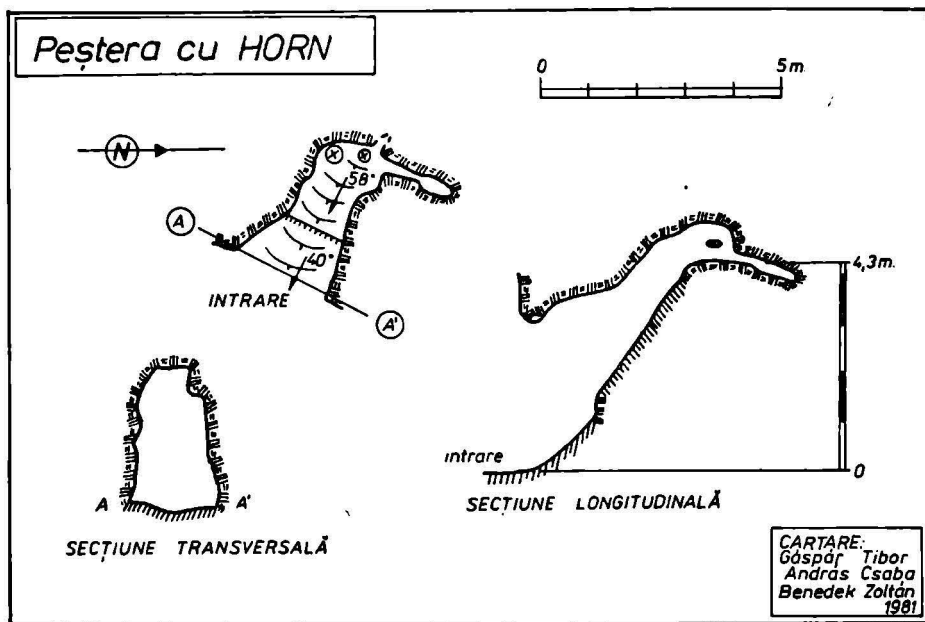

Fig. 3.

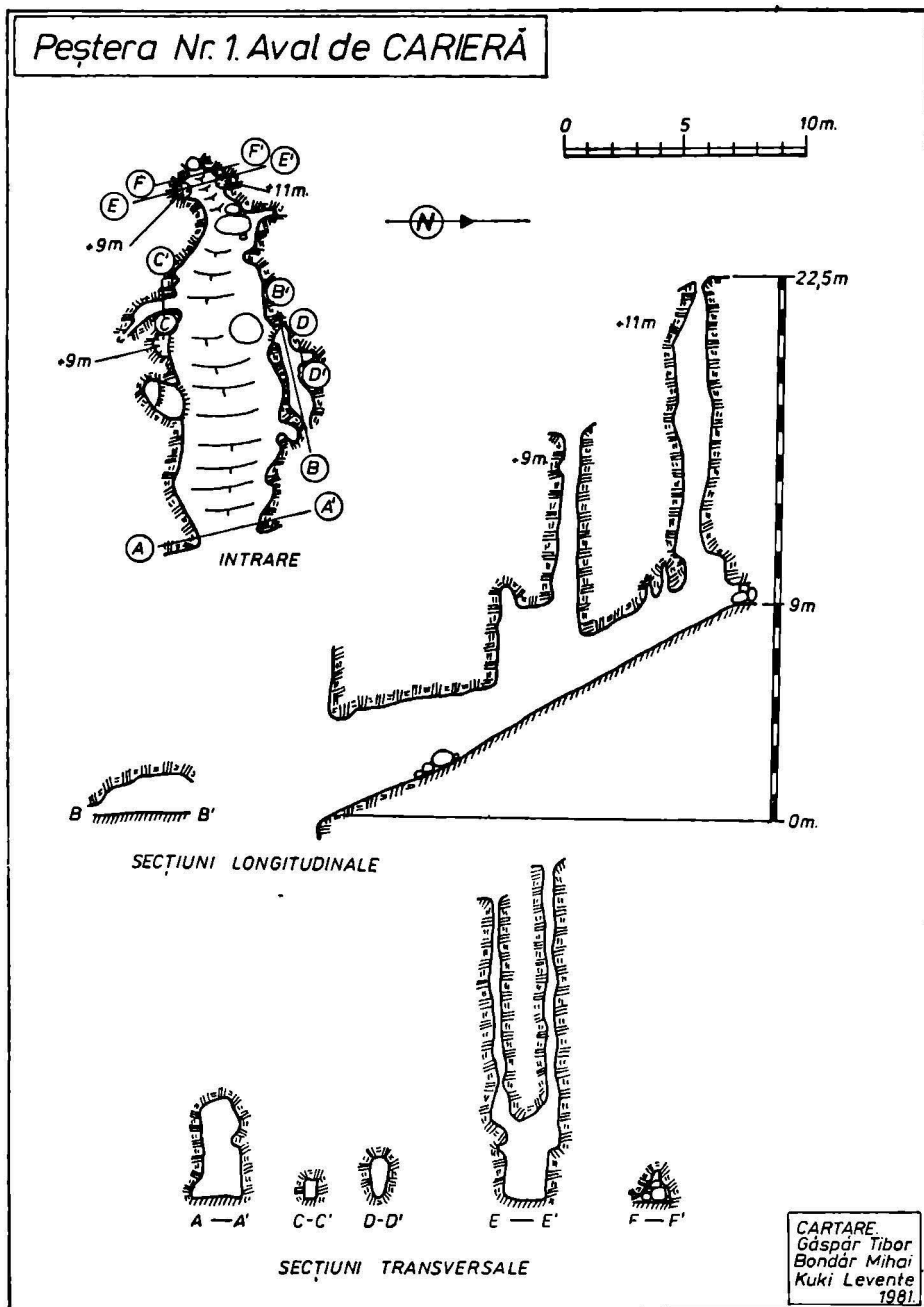

Fig. 1.

Planșa XXVIII.

Peștera Nr. 2. Aval de CĂRIERĂ

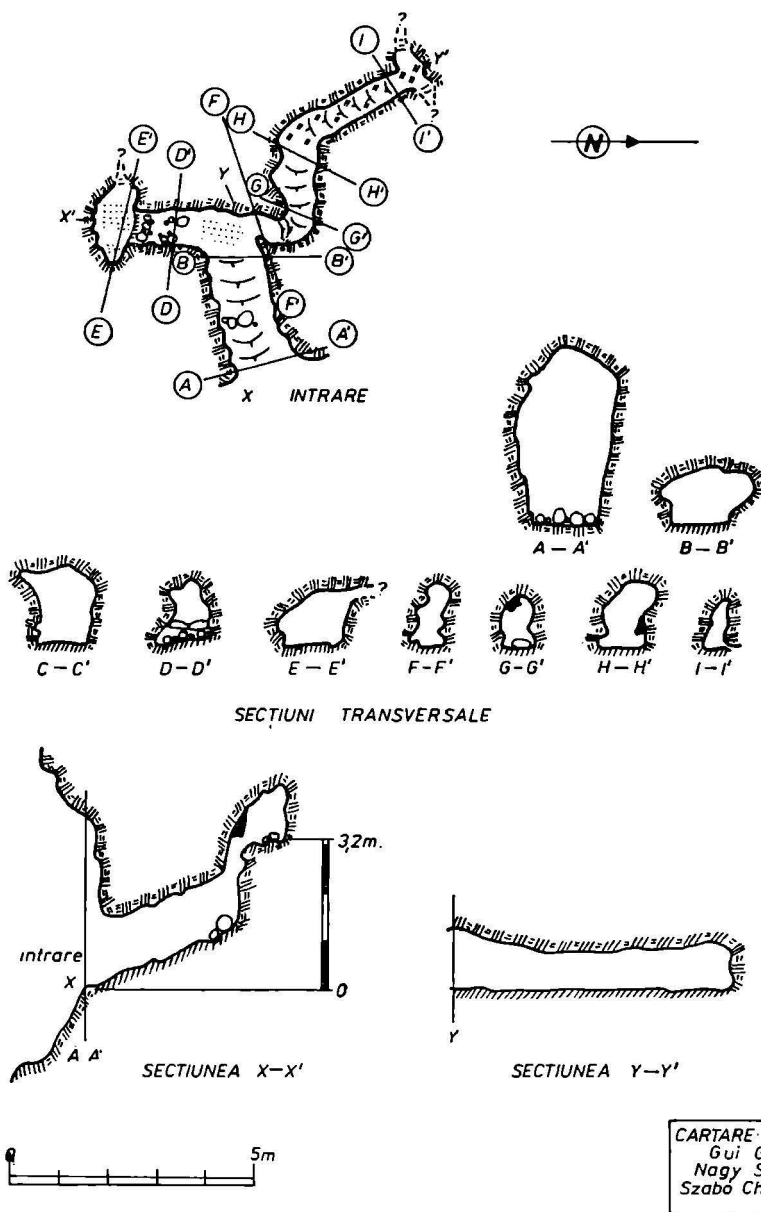

Fig. 2.

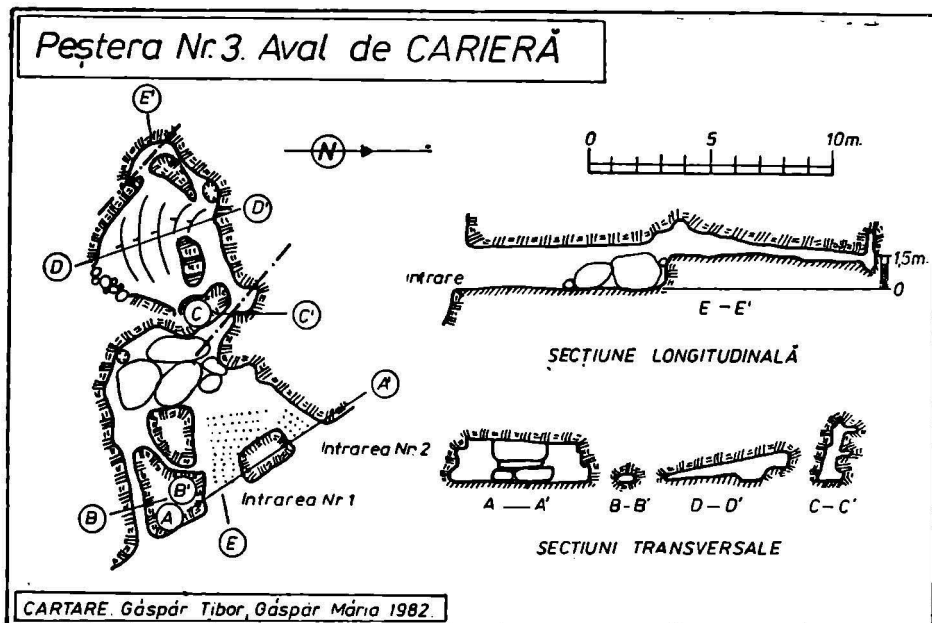

Fig. 1.

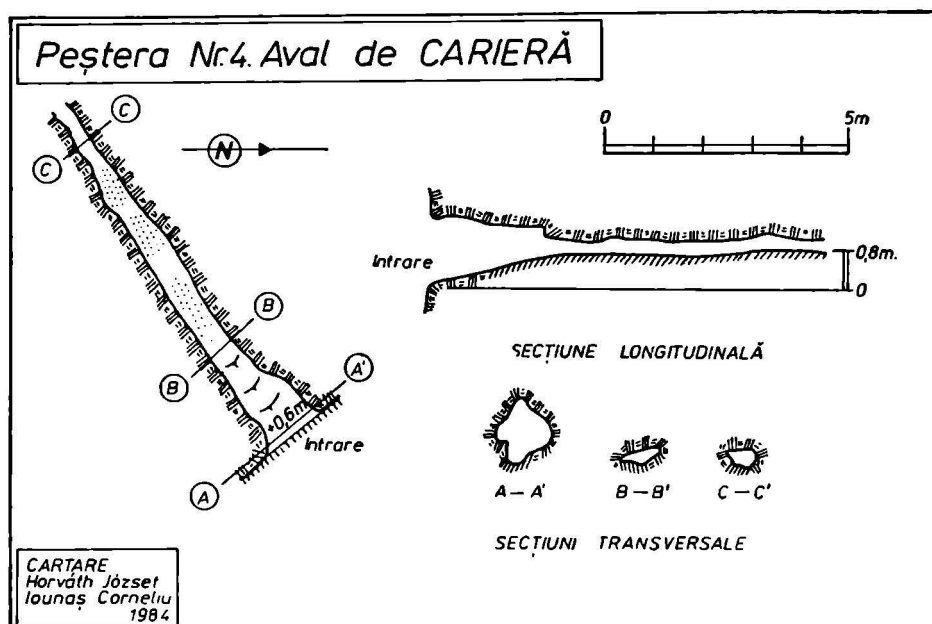
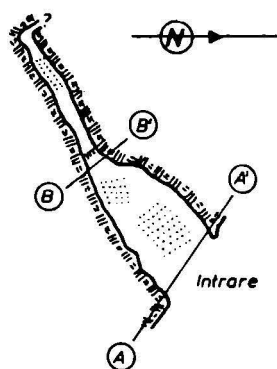

Fig. 2.

Planșa XXIX.

Peștera Nr.5. Aval de CĂRIERĂ

SECȚIUNE LONGITUDINALĂ

A A

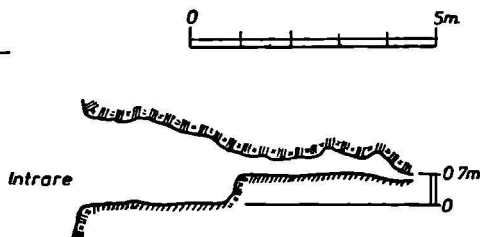
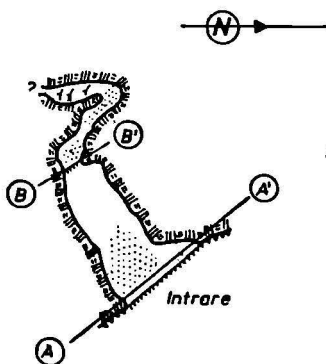
B B

SECȚIUNI TRANSVERSALE

CĂRTARE:
Horv th J zsef
Ioua  Corneliu
1984

Fig. 1.

Peștera Nr.6 Aval de CĂRIERĂ

SECȚIUNE LONGITUDINALĂ

A A

B B

SECȚIUNI TRANSVERSALE

CĂRTARE:
Horváth József
Ioua  Corneliu
1984

Fig. 2.

Plan  XXX.

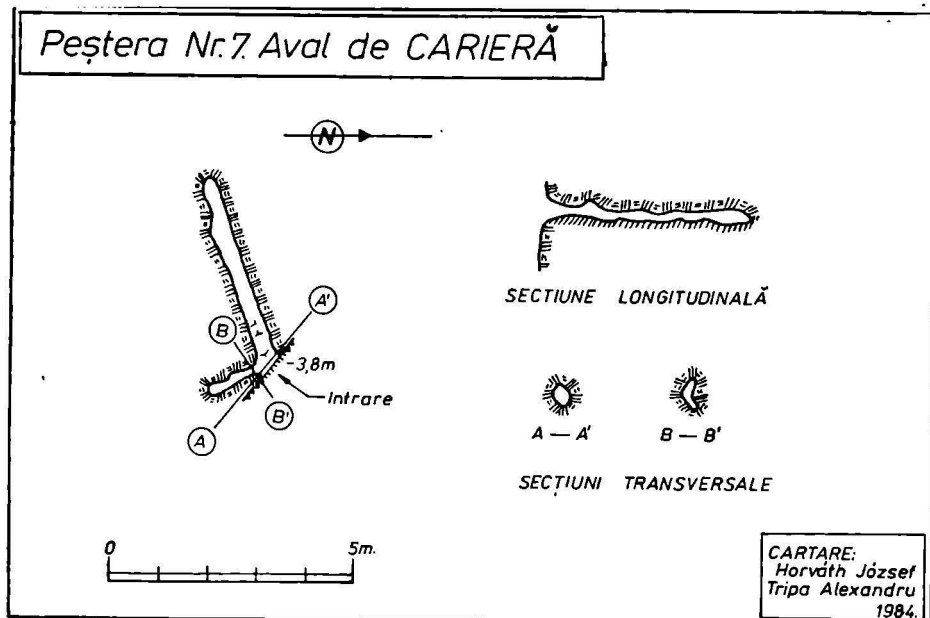

Fig. 3.

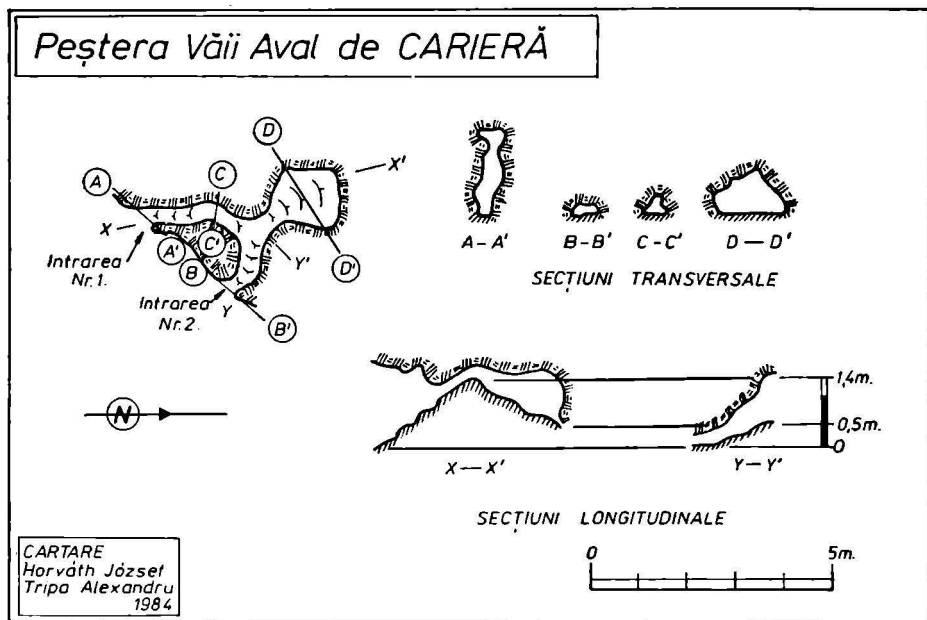

Fig. 4.

BIBLIOGRAFIE

- Bleahu, M., Povară, I., 1976 — Catalogul peșterilor din România. C.N.E.F.S., București.
- Gáspár, T., Kessler, E., Schneider, A., 1988 — Defileul Crișului Repede la Vad. Aspecte geomorfologice, speologice și paleontologice. Peștera 2 : 25—42, Cluj-Napoca.
- Goran, C., 1982 — Catalogul sistematic al peșterilor din România 1981. C.N.E.F.S., București.
- Halasi, G., 1980 — Descrierea peșterilor din defileul de la Vadu Crișului (Munții Pădurea Craiului). F.R.T.A., C.C.S.S., Bul. Inf. 4 : 123—154, București.
- Orghidan, T., Pușcariu, V., Bleahu, M., Decu, V., Rusu, T., Bunescu, Alexandra, 1965 — Harta regiunilor carstice din România. Lucr. Inst. de Speol. „Emil Racoviță“, IV, Cluj.
- Rusu, T., 1988 — Pe urmele apelor subterane. Carstul din Munții Pădurea Craiului. Ed. Dacia, Cluj-Napoca.
- * * *, 1974 — Repertoriul monumentelor din Județul Bihor, Oradea.

NOI OBSERVAȚII GEOMORFOLOGICE ÎN DEPRESIUNEA BEIUȘULUI ȘI ÎN MUNȚII CODRU-MOMA

de
ANDREI INDRIEȘ

Cele două mari unități fizico-geografice au fost studiate în ansamblu de mulți cercetători dintre care doi le-au avut ca temă de studiu pentru susținerea tezei de doctorat: I. O. Berindei — Depresiunea Crișului Negru, 1969 și, respectiv, V. Buz — Munții Codru-Moma, 1980.

Noi am efectuat cercetări de amănunt în cele două unități fizico-geografice, care au adus noi elemente privind aspectele fizico-geografice trecute și prezente și care vin să completeze tabloul general al reliefului celor două mari unități naturale.

Unele din aspectele geomorfologice le-am publicat în revista *Crisia* în anul 1986 și 1987, alte aspecte le prezentăm în lucrarea de față, restul fenomenelor fiind încă în curs de cercetare.

Grupăm cercetările pe cele două unități:

I. DEPRESIUNEA BEIUȘULUI

1. Bazinetul depresionar Pomezau

Acest bazinet face parte din marea depresiune a Beiușului dar la nivel de fund de vale se individualizează ca un bazinet izolat, situat pe cursul mijlociu-superior al Văii Holodului, numit aici Vida, afluent pe dreapta al Crișului Negru. (Fig. 1).

Bazinetul are legături cu alte bazine ale Depresiunii Beiușului: cu bazinetul Lunca Sprie înspre nord prin îngustarea de la Sitani; spre sud cu Depresiunea Holodului prin îngustarea de la Coșdeni, din care face parte, de fapt, (I. O. Berindei, 1977); cu Depresiunea Pocola prin intermediul Dealurilor Vălanilor și a Culoarului Drăgotenilor la est și de asemenea cu Depresiunea Holodului (Valea Topa) peste Dealurile Rotăreștilor la vest.

Geneza depresiunii este comună cu a întregii depresiuni a Beiușului. Reamintim, succint, etapele genetice în evoluția întregii depresiuni a Beiușului, etape determinate de I. O. Berindei (1977).

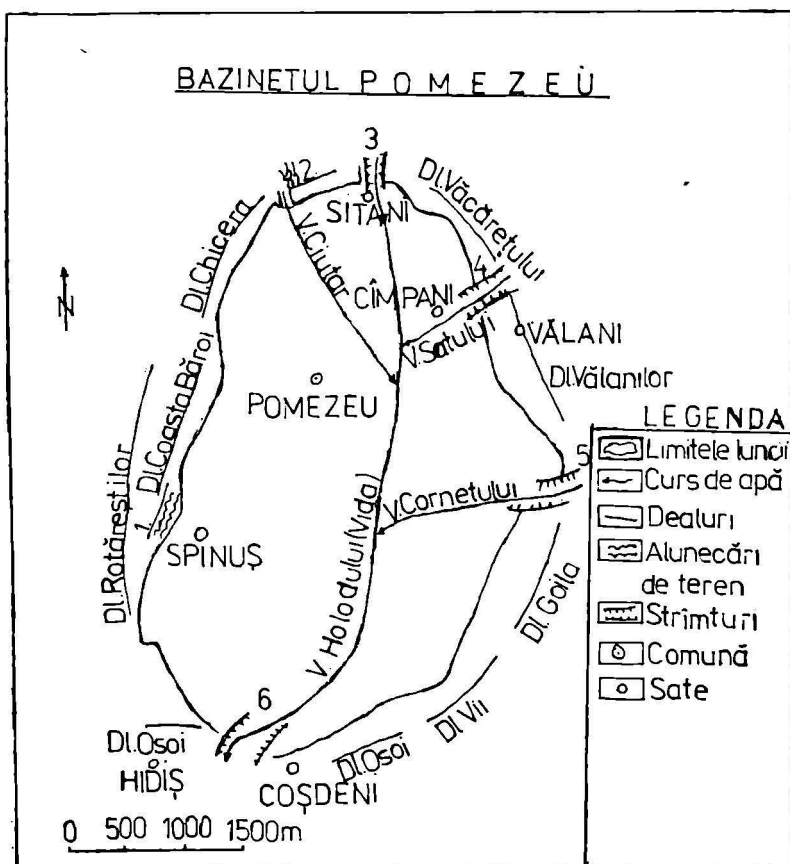

Fig. 1. Cifrele de pe hartă indică : 1 — Dealul Budești, 2 — Dealul Grofului, 3 — Îngustarea (strimtura) de la Sitani, 4 — Îngustarea Bonca, 5 — Îngustarea Cornetului, 6 — Îngustarea Coșdeni.

a) *etapa prebazinală* — desfășurată între sfârșitul cretacului (danian) și paleogen, etapă care se remarcă prin formarea pediplenei „Fărcaș” și ulterior, începând din oligocen, prin fragmentarea pediplenei datorită eroziunii torențiale și fluviale. Resturi din pediplenă se găsesc la marginea Depresiunii Beiușului în culmile principale ale munților învecinați.

b) *etapa de bazin sedimentar* — cuprinde câteva secvențe:

— secvența tortonian (badenian)-sarmațian inferior (volhinian) — se remarcă prin transgresiune marină și deci prin depunere de sedimente. Martori din aceste depozite se întâlnesc în dealurile din jurul Coșdenilor, Spinușului și Hidișului;

— secvența sarmațian mediu (bessarabian)-meoțian (pliocen inferior) — se remarcă prin retragerea apelor marine datorită ridicărilor tectonice attice. Pe seama depozitelor anterioare sînt create forme de relief iar în zonele marginale se sculptează suprafața de nivelare Mărișel, aflată în munții din jur;

— secvența pontiană (pliocen) — cuprinde o transgresiune marină care a fosilizat formele de relief create înainte. Aceste sedimente ocupă cea mai mare parte a Depresiunii Beiușului, deci și a bazinetului Pomezueu. În această secvență, se formează suprafața de nivelare Feneș—Deva;

— secvența daciană (pliocen) — în care are loc o regresiune datorită mișcărilor rhodanice care au fragmentat suprafața Feneș—Deva. Se formează o cîmpie litoralo-piemontană în bazinul Beiușului, cîmpie ce avea să fie fragmentată de către rețeaua hidrografică.

c) *etapa de formare a reliefului* — cuprinde cuaternarul. Sînt definitive piemonturile de acumulare din care s-au detașat dealurile actuale. A avut loc adîncirea rîurilor, rezultînd terasele. Sînt depuse depozite cuaternare. Tot în această etapă se consideră remanieri ale rețelei hidrografice.

Referitor la remanieri hidrografice, autorul citat analizează remanierea rîului Holod (Vida) (I. O. Berindei, 1977). Remanierea a avut loc în timpul formării teraselor t_7 și t_6 . Astfel, în timpul sculptării terasei t_7 (în preriss) Holodul superior traversa peste culoarul Drăgotenilor, printre dealurile Coșdeni și Goila. Exista o continuitate deluroasă pe traseul actual al Holodului superior care a fost străpuns în timpul sculptării frunții terasei t_6 (în riss). În sprijinul acestei idei, la care subscriem în urma cercetărilor noastre de teren, vine faptul că între aceste două dealuri există o șa iar pe Dealul Goila sînt urme, este adevărat slabe, de pietrișuri destul de bine rulate.

La fel, autorul mai sus citat presupune trecerea Văii Hălăștău printre dealurile Coșdeni și Carpeni peste Valea Săucanilor în Valea Drăgotenilor. Holodul superior a străpuns dealul ce a existat aici în riss. Valea Topa a captat cursul inferior al Văii Holod pe la nord de șaua dintre Dealul Vintere și Măgura Forău, care la rîndu-i, a captat Valea Hălăștău, și prin intermediul defileului de la Coșdeni, și cursul superior al Holodului, rezultînd traseul actual.

În sfîrșit, la definitivarea genezei au contribuit și mișcările neotectonice care au individualizat bazinetul care poate fi socotit un graben iar dealurile din jurul său horsturi.

Aspecte morfologice

Bazinetul Pomezueu are o orientare generală NE-SV, avînd lungimea de 5 km și lățimea maximă de 3 km. Aceste valori se remarcă referitor la luncă, care ocupă cea mai mare parte a bazinetului.

Lunca este înmlăștinată datorită adîncimii reduse a apei freactice. Pîrîurile afluențe ale Videi au tendința de divagare și aduc mari cantități de aluviuni pe care le împrăștie pe suprafața luncii. Așadar, lunca are tendința de agradare datorită acestor materiale depozitate pe suprafața luncii. Tocmai din acest motiv, lunca este intens utilizată în agricultură, mai ales în culturi de porumb. Totuși, pe alocuri Holodul este destul de adîncit în suprafața luncii, cu 2—3 metri.

Pe laturile rîului Holod (Vida) sînt detașate șapte terase, primele cinci mult mai vizibile. Terasa de luncă nu este definitivată pe deplin fapt ce rezultă din meandrările frecvente ale rîurilor în luncă, rezultînd, astfel, forme morfologice minore ca: belciuge, popine, microdepresiuni de luncă ocupate sau nu de ochiuri de apă, ș.a. În parte, în urma construirii unui baraj de pămînt între dealurile Osoi-Hidiș și Osoi-Coșdeni, ca și a

lucrărilor de îmbunătățiri funciare, asemenea microforme au fost înlăturate sau acoperite cu apele lacului de acumulare ce a rezultat, mai ales în perioadele ploioase când nivelul apelor cresc, acoperind o suprafață de luncă apreciabilă.

Terasale sînt: t_1 (de luncă) încă nedevoltată, cu altitudini relative de 2—3 m. Pe această terasă este situată localitatea Pomezue și în parte Coșdeni; t_2 (6—10 m) pe care se găsesc localitățile Spinuș, Cîmpani de Pomezue și Sitani în parte; t_3 (15—20 m) pe care este amplasat satul Vălanii de Pomezue; t_4 (30—40 m), t_5 (55—60 m), t_6 (70—80 m) și t_7 (90—110 m). Localitatea Coșdeni este ridicată pe primele cinci terase. La terase se păstrează mai bine podurile mai ales la terasele inferioare și medii, terasele superioare păstrîndu-se sub formă de umeri de terase. În unele locuri terasele nu sînt de aluviuni ci de rocă, mai ales în dealuri calcaroase din jurul depresiunii.

În nord se află îngustarea de la Sitani iar spre sud cea de la Coșdeni săpate amîndouă în pachete de roci dure: calcare iadiniene, triasice și tortoniene cu multe fosile (*Lithothamnium*, corali, echinoide, brizoare și moluște (M. P a u c ă, 1935). La Hidiș și Spinuș sînt calcare cu specii de *Cardium* și *Tapes* din sarmația iar la Vălanii și Cîmpani de Pomezue este întîlnit pannonianul cu pietrișuri, nisipuri, argile cu lentile de cărbuni-lig-nit în strate subțiri (V. IANOVICI et al, 1976).

Dintre îngustări, mai remarcăm pe cea de la Bonca pe direcția est, prin care curge Valea Cîmpanilor.

În general, dealurile dinspre est au aspect cuestasiform (Valea Cîmpani a detașat două cuestas în strîmtura Bonca, Valea Vălanilor a sculptat două cuestas pe cursul său la intrarea în bazinet etc. Aspectul cuestasiform al dealurilor se continuă și în aval de bazinet, tot pe latura stîngă).

Dealurile ce delimitează bazinetul sînt fragmentate avînd aspect de doaburi piemontane. Din loc în loc sînt schițate dealuri mamelonare, resturi (martori) din fosta suprafață piemontană. Asemenea vîrfuri sînt întîlnite în Dealul Grofului, Dealul Coasta Băroi, Dealul Osoi (Hidiș), Dealul Osoi (Coșdeni), Dealul Vii (Coșdeni) etc., observate și de I. O. B e r i n d e i (1977).

Versanții dealurilor din jurul depresiunii sînt afectați de procese de versant actuale ca: fenomene de ravinație (Dealul Chicera, Dl. Mare, Dl. Grofului), alunecări de teren superficiale (Dl. Budești, Dl. Grofului etc.). În Dealul Grofului am deosebit două trepte de alunecări masive ce pornesc din vîrf și pînă în Valea Ciutar pe lungime de circa 450 m. În general, alunecările nu sînt frecvente în bazinet.

Se remarcă în regiunile ocupate de calcare prezența dolinelor (Dl. Osoi-Coșdeni, Osoi-Hidiș) a lapiezurilor, excavațiilor de mici depresiuni etc. la care a contribuit omul prin exploatarea de calcare creînd astfel, microdepresiuni antropogene.

2. Rîpele de la Mierag

Rîpele de la Mierag constituie un interesant fenomen torențial situat în Dealurile Masivului Codru, din Depresiunea Beiușului.

Denumirea acestor rîpe vine de la localitatea Mierag, în amonte de care sînt situate.

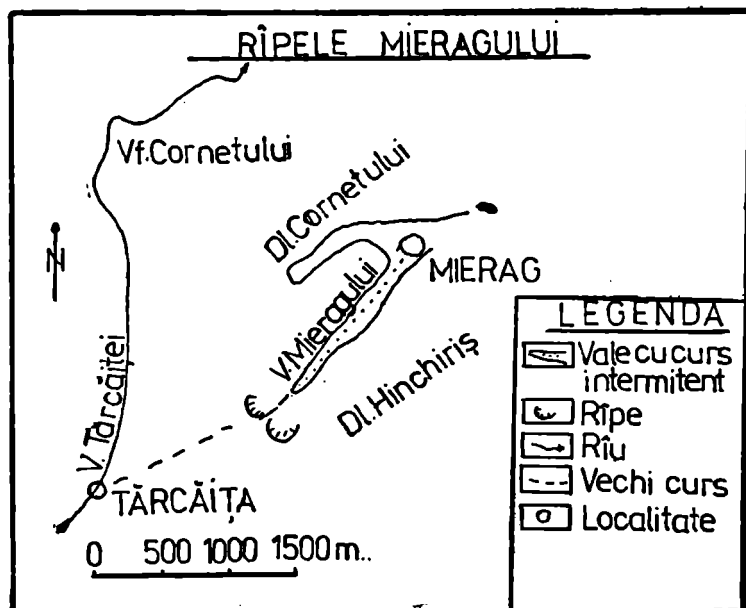

Fig. 2.

Rîpele sînt formate în depozite malvensiene (pannonian sensu stricto) alcătuite din argile marnoase și argile siltice în alternanță cu nisipuri și pietrișuri. Rîpele constituie punctul de obîrșie a Pîrîului Mierag. Fundul văii este căptușit cu nisipuri și pe alocuri de pietrișuri. Valea este mărginită de Dealul Cornetului la vest și Dealul Hinchirîșului la est (Fig. 2).

Valea este seacă doar în timpul perioadelor ploioase se formează un rîu vijelios care transportă mari cantități de aluviuni, afectînd negativ satul situat în aval. Din aceste motive au fost construite baraje de beton la anumite distanțe: șapte baraje pe firul principal și alte 3 (trei) pe un afluent pe dreapta și, respectiv, unul pe stînga. Datorită acestor baraje fundul este lărgit și plat, acoperit cu nisipuri gălbui și pietrișuri holocene. Lipsit de apa rîului, fundul văii este acoperit cu vegetație ierboasă și arbustiferă iar versanții văii sînt împăduriți cu fagi. În anumite locuri sînt plantați salcîmi (baglini în denumire locală) mai ales în cursul superior al văii.

Diferența altitudinală vale-culme este de peste 20—30 m. Valea prezintă ramificații secundare la fel de active ca și cursul principal.

La capătul văii, în lungime totală de peste 2 km, apar două bazine torențiale separate de doi martori de eroziune, cu pereți verticali formați din nisipuri, cu alternanțe de argile și pietrișuri, cu peste 30 m înălțime, avînd în vîrf copaci. Acești martori, denumiți cucă de către localnici, sînt inaccesibili și au culoare generală roșcat-gălbuie dată de alternanța depozitelor alcătuitoare. Cele două turnuri (denumite cum am mai amintit *cucă*) au o lățime de circa 30 m și terminate spre nord cu o serie de piramide coafate (*cucă*) afectați de șiroiri, lucru ce rezultă din abundența nisipurilor de la baza lor. Versanții sînt plantați cu salcîmi iar din loc în loc sînt urme de cleionaje, ridicate înaintea construirii barajelor de beton.

Rîpele sînt situate într-o potcoavă de circa 300 m, cele două bazinete avînd versanții activi datorită eroziunii regresive ce determină retragerea rîpelor. Aceste ripe constituie locul de obîrșie a văii Mieragului dar care are apă permanentă abia în sat, în restul cursului este sec fiind, deci, un organism torențial activ.

Elemente de paleogeografie

În urma cercetărilor noastre de teren și a consultării bibliografiei facem următoarea interpretare: această vale a fost creată de o paleo-Tărcăița care curgea pe aici în preriss (interglaciarul Mindel-Riss). Abaterea de la acest curs a avut loc în riss cînd s-au format terasele datorită fazei a doua a paroxismului valahic din preriss (I. O. Berindei, 1977). Abaterea a avut loc spre vest rămînînd această vale ocupată apoi de actualul pîrîu intermitent al Mieragului (A se vedea mai pe larg la Valea Tărcăiței).

Cert este că doar Valea Tărcăiței, cu un curs rapid și permanent și cu o lățime adecvată, a creat actuala vale în riss sau în preriss, mai sigur în perioada riss.

3. Probleme legate de dealul Chiceruța—Finiș

Dealul Chiceruța se găsește la capătul sudic al localității Finiș, în apropiere de sat (Fig. 3).

Dealul este constituit din depozite malvensiene, nisipuri și pietrișuri, în bază am deosebit chiar gresii (M. BLEAHU et al. 1981). La prima vedere, pare o insulă permo-mezozoică dar la un studiu mai atent se vede alcătuirea geologică și înlătură prima impresie, impresie dată de vegetația ierboasă și de altitudinea sa mai ridicată, ce ajunge la 300 m altitudine absolută și circa 100 m față de nivelul general al localității. Altitudinea Dealului Chiceruța este egală cu a Dealului Piatra Petranilor, acesta din urmă alcătuit din calcare și acoperit cu vegetație ierboasă (A. Indrieș, 1986).

Dealul este separat de dealurile din jur, fiind izolat de Valea Poniții la sud care-l desparte de Dealul Dîmbuț și Dealul Plopilor constituite din aceleași depozite dar cu altitudini mult mai mici; de Valea Ierbaru care-l delimitează de Dealul Scorbelt alcătuit din depozite permieni; spre nord Dealul Chiceruța se continuă cu o prispă joasă dispărînd repede în lunca văii Finișului și a Ierbarului. Spre vest Dealul Chiceruța se continuă cu un glaciș scurt denumit Mlăci, cultivat cu viță de vie mai ales. La capătul sudic al Chiceruței se găsește o șa între Valea Poniții (intermitent) și Valea Ierbaru, cu un curs activ, ce vine dinspre Vîrfu Ierbaru grefat pe o linie de falie. Această șa are o importanță paleogeografică deoarece considerăm că pe aici a curs de mult Ierbaru, creînd actuala vale a Poniții iar apoi datorită mișcărilor de scufundare a bazinului Beiuș și a ridicărilor zonelor muntoase din faza valahică (I. O. Berindei, 1977) și-a schimbat cursul pe actuala sa vale, izolînd astfel Dealul Chiceruța. Șaua respectivă are doar 10 m înălțime și cam tot atîta lățime și cu urme de pietriș bine rulat. Distanța între cele două văi este de doar circa 50 m, dar valea Po-

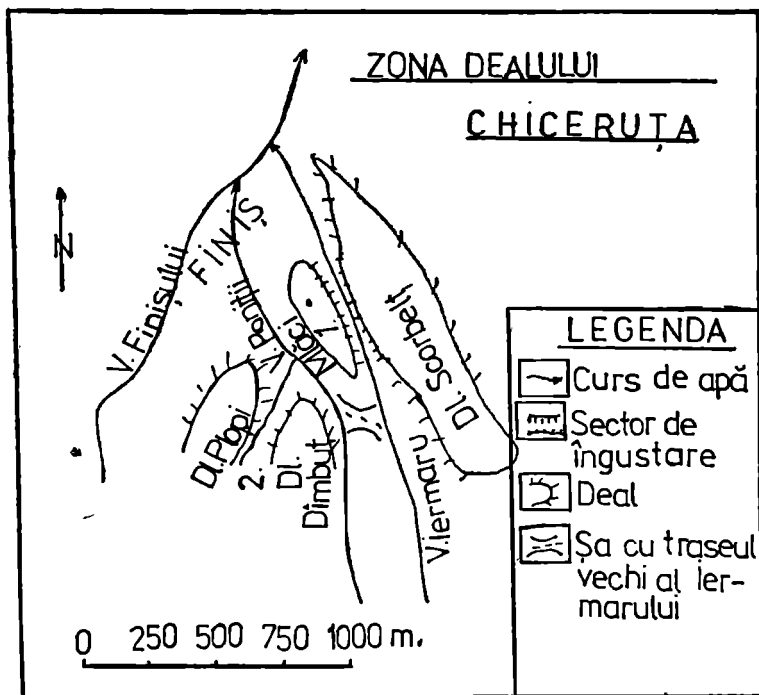

Fig. 3. Cifrele de pe hartă indică: 1 — Dealul Chiceruța, 2 — Valea Plopi.

niții este suspendată cu circa 20—30 m față de valea Iermarului, acest fapt datorându-se atât prezenței faliei cât mai ales a eroziunii mai active în ultimul caz datorită permanenței apei râului pe când pârîul Poniții este în cea mai mare parte a anului sec.

Așadar, pînă în preriss riul Iermaru a curs pe amplasamentul actual al Poniții iar fixarea pe actualul traseu al Iermarului a avut loc odată cu ridicarea spațiului montan al Codrului în perioada fazei a doua a paroxismului valahic (preriss), cînd în Depresiunea Beiușului s-a format terasa t_7 (90—110 m).

Între Dealul Scorbelt și Dealul Chiceruța s-a creat o mică îngustare de tip defileu, în lungime de circa 500 m străbătută de riul Iermaru, atât în aval cât și în amonte de defileu valea se lărgeste mai mult.

Cum am mai amintit, dealul Chiceruței are aspect de cuestă, cu un versant abrupt spre Valea Iermarului și unul mai lin spre Valea Finișului, deci spre sat, terminat cu un glacis ce se pierde repede în lunca văii Finișului.

Dealul, alcătuit din roci moi, este supus acțiunilor de torențialitate: sînt cîteva ogașe, ravene și șiroiri pe versantul vestic (spre Valea Poniții) iar în est, abruptul dealului este atacat de fenomene de surpări și prăbușiri. Pentru oprirea eroziunii s-au plantat arbori, mai ales salcîmi.

Deși tema aceasta este minoră, prezintă interes datorită unei vizibilități evidente a remanierii hidrografice a Iermarului.

4. Un caz de paleodivagare a râului Nimăiești

Cazul de care ne ocupăm este observabil în sectorul inferior al râului Nimăiești, afluent pe dreapta al Crișului Negru cu care confluează la ieșirea din orașul Beiuș (Fig. 4).

Rîul Nimăiești împreună cu afluentul său Valea Beiușelelor s-au adîncit dar și-au creat un culoar larg de circa 3—5 km. Însă, în aval de localitatea Nimăiești, respectiv în amonte de Beiuș, deci între cele două localități, pe stînga râului există un deal numit Fighițel, alcătuit din depozite malvensiene (argile marnoase și argile siltece) pe cînd lunca Nimăieștilor cuprinde depozite cuaternare (aluviuni actuale și subactuale) (M. BLEAHU et al. 1981). Între Dealul Fighițel și respectiv Dealul Nimăiești există o șa largă de circa 500 m și adîncită cu doar circa 50 m la partea sa axială față de cele două dealuri. Apoi, la est Dealul Nimăiești, respectiv Dealul Fighițel, sînt delimitate de Valea Mare a Mizieșului, adîncită cu circa 5—10 m față de șaua amintită. Față de nivelul luncii Nimăieștilor șaua este înălțată cu circa 20 m.

Din aceste enumerări de situații prezente, actuale, am dedus următorul aspect trecut: Rîul Nimăiești din punctul de confluență cu cel al Beiușelelor au curs peste șaua dintre Dealul Nimăiești și Dealul Fighițel, curgînd la est de Fighițel pe cursul actual al Văii Mari a Mizieșului. Pe șaua amintită se observă urme de pietriș rulat iar valea actuală a Mizieșului este adîncită doar începînd de la șaua respectivă, în amonte de șa este mai puțin largă și totodată mai puțin adîncită. Deci, nu acest pîriu (cu dimensiuni mult mai reduse față de rîul Nimăiești) a creat cursul inferior al văii ci un rîu mai mare, în speță, rîul Nimăiești. De altfel, în dreptul dealurilor Fighițel și Delani valea Nimăieștilor este ceva mai îngustă decît în amonte și, respectiv, în aval de cele două dealuri, fapt ce ne dovedește în plus că sectorul inferior al văii a fost ocupat ceva mai tîrziu de rîul Nimăiești, rîu care a curs anterior la est de Fighițel peste șaua amintită.

Evenimentele descrise mai sus au fost comune cu remanierile hidrografice din zona întregii depresiuni. Adică, rîul a curs pe traseul -est de

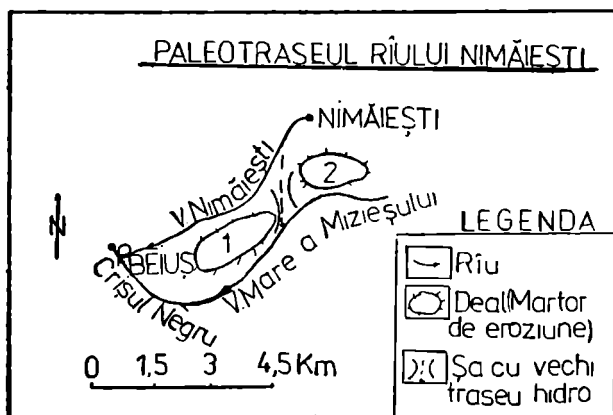

Fig. 4. Cifrele de pe hartă indică: 1 — Dealul Fighițel, 2 — Dealul Nimăiești.

Fighițel pînă în preriss, din preriss cînd a avut loc faza a doua a paroxis-mului valahic și adîncirea rîurilor și formarea terasei t_7 (90—110 m), a avut loc abaterea de la acest traseu și fixarea Nimăieștiului pe actualul sector inferior. Aceste determinări paleogeografice le-am adaptat pentru cazul Nimăiești după I. O. Berindei (1977).

II. MUNȚII CODRU-MOMA (MASIVUL CODRULUI)

1. Izbulcul din bazinul Văii Finișului

În bazinul hidrografic al rîului Finiș, afluent pe stînga al Crișului Negru, se găsește un izvor vaucusian, denumit izbulc de către localnici (de altfel, în toți munții Apuseni asemenea izvoare sînt denumite izbucuri; se deosebesc însă izvoare vaucusiene, cele care au apă permanentă și izbucuri intermitente, celebru fiind în acest sens Izbulcul de la Călugări-Platoul Vașcău).

Izvorul este situat în Munții Codru-Moma, mai exact în Masivul Codrului, nu departe de punctul de confluență dintre Valea Bălătesei și Valea Ursului. Valea Ursului primește pe cel mai important afluent al său, Valea Izbulcului, ce izvorește tocmai din izbulcul amintit. De la izbulc, Valea Izbulcului curge 3 km pînă la întîlnirea cu Valea Ursului (Fig. 5).

Izvorul vaucusian dă naștere unui important curs de apă, Valea Izbulcului, sporind astfel considerabil aportul de apă al Văii Ursului și totodată al Finișului care-și primește acest nume de la confluența văilor Bălătesei și Ursului. Aportul deosebit al apelor se datorește situării izvorului în zonă calcaroasă aparținînd rhaetianului (triasic superior) format din argile și gresii roșii și verzi și calcare negre cu megalodonte. Izvorul este format din două ramuri situate la circa 2 m una de cealaltă, una venind dinspre sud fiind mult mai puternică, cealaltă venind dinspre vest. Izvorul dă naștere unui puternic suvoi de apă ce izbucnește printre bolovani generînd Valea Izbulcului largă de circa 30 m. Atît viteza cît și debitul izvorului și respectiv al rîului sînt apreciable. Izvorul are tendința de eroziune regresivă, tendință dovedită prin surpări în masa de depozite

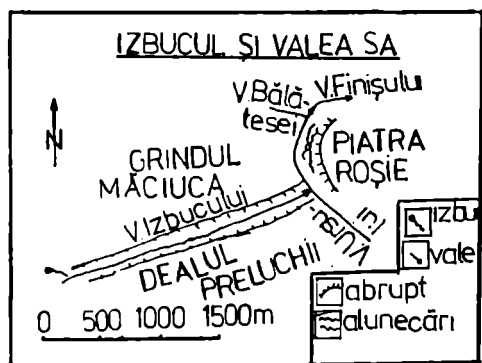

Fig. 5.

ce acoperă rocile calcaroase de deasupra izvorului. Prin eroziune regresivă, la bolovanii prezenți se vor adăuga alții.

În avale de izvor, pe valea prin care curge râul Izbucului, se găsesc alte izbucuri de-o parte și de alta, unele intermitente care au apă doar când plouă, iar altele fiind permanente dar de dimensiuni mult mai mici decât izvorul principal.

În două locuri apar două aflorimente de calcar situate pe dreapta râului, unul prezentând multe alveole.

Valea Izbucului străbate teritorii geologice în cea mai mare parte calcaroase (M. BLEAHU et al. 1984): carnian-anisian superior în zona de izvoare (calcare negre, șisturi negre, dolomite cenușii stratificate), norian (dolomite albe), rhaetian (argile și gresii vișinii cu intercalații de dolomite și calcare=formațiunea de Keuper), urmînd iar un sector de norian (silite și gresii calcaroase, calcare negre=formațiunea de Codru) și în zona de debușeu reapar roci rhaetiene.

Izbucul colectează subteran apele din culmea principală a Masivului Codru dintre vîrfurile Pleșu (1 112 m) și Biserici (876 m), izvorul fiind situat în Dealul Pojarului.

Pe cursul acestui râu s-a construit o păstrăvărie care utilizează apa rece a râului.

Izbucul, împreună cu valea sa pot fi considerate obiective turistice, de la „Cruce” (locul de confluență dintre văile Ursului și Bălătesei) și pînă la izbuc timpul de parcurs este de o oră și jumătate, drumul fiind ușor de parcurs fie urmărind o potecă pe stînga văii, fie urmînd un vechi drum de exploatare forestieră care merge exact pînă la izbuc.

2. Defileul Finișului

Acest defileu se găsește pe râul Finiș, afluent pe stînga al Crișului Negru în care se varsă în avale de localitatea omonimă, Finiș.

Rîul Finiș se formează prin unirea a două pîraie ce vin din sens opus, Bălătesei și Ursului, confluența avînd loc la 14 km distanță de punctul de debușeu în Criș (A. INDRIEȘ, 1978). La cîteva sute de metri în avale de confluență, se intră într-o îngustare de circa 1 km lungime, dar nu acesta este defileul de care ne ocupăm, ci mult mai în avale, de la kilometrul 9,100 pînă la kilometrul 5, deci pe o lungime de 4 km. (I. UJ-VĂRI, 1972) (Fig. 6).

Defileul are direcția generală vest-est, creat în Culmea Cetățea, culme asimetrică, cu abruptul înspre râul Finișului și o culme prelungă înspre partea opusă. Defileul este parcurs de râul Finișului, cu un curs rapid cu praguri naturale dar și artificiale ridicate pentru păstrăvi, cu numeroase bolovănișuri și chiar insulițe de prundiș situate în aval de piloanele podurilor C.F.F. (căi ferate forestiere). În locul numit Curba Mare se găsește o insulă ceva mai mare, de 150 m lungime, pînă la 25 m lărgime, legată în amonte și aval prin două poduri C.F.F. În acest loc apele râului se despletesc în două pentru a se reuni în aval de insulă.

Defileul cuprinde sectoare foarte înguste cu sectoare ceva mai largite, dispuse în alternanță. Se remarcă două cotituri accentuate denumite Curba Mare (în locul de despărțire a apelor râului, în zona insulei amintite mai sus) și Curba Mică, situată în aval de Curba Mare. Mai amintesc

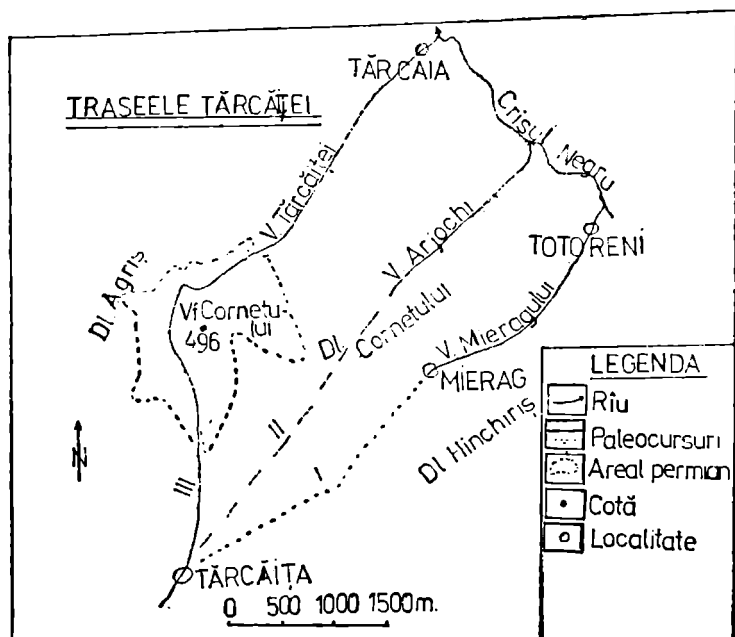

Fig. 6. Cifrele de pe hartă indică: 1 — Curba Mare, 2 — Insula de la Curba Mare, 3 — Curba Mică.

de insulițe în partea terminală dinspre amonte, la kilometrul 8. La coturi râul prezintă canale de difluență pe unde curge apa doar la ape mari.

Dinspre versanți vin torenți puțin adânciți, cu 1—2 metri doar, prezentînd agestre mici, active. În schimb, în amonte și în aval de defileu se găsesc torenți lungi, adânciți cu 4—5 m și cu agestre mari, înierbate. Aceste prezențe torențiale, modul lor de prezentare ca și cursul rapid al râului, prezența numeroaselor praguri transversale ne dovedesc tinerețea defileului fapt ce a determinat să conchidem că traseul râului prin defileu a avut loc mult mai târziu decît sectorul superior. Astfel, considerăm că râul Fînișului a curs anterior peste șaua dintre virfurile Cetățeaua și Gurețu, pe cursul actual al Pîrîului de Sub Brazi (afluent azi al Fînișului) și pe cursul actual al Sîrpoasei, aflent direct al Crîșului Negru ce traversează bazinetul depresionar Fîziș unde se unește cu Pîrîul Șerbești (vezi mai pe larg articolele „Un paleocurs al Văii Fînișului” și „Bazinul depresionar Fîziș” de A. Indrieș).

Mai remarcăm faptul că în cîteva locuri se găsesc umeri de terase, ca de pildă în aval de Curba Mare ce se extinde pe o lungime de 150 m, 5 m înălțime și 4 m lățime. Terasa sînt în rocă dar la kilometrul 8 este o terasă aluvială lată de circa 200 m și înaltă de 2—3 m.

Într-un loc se găsește un escarpament spectaculos, abrupt cu o verticalitate de aproape 90°, lipsit de vegetație.

Defileul este săpat în roci permene, în amonte de defileu râul străbate depozite de vîrstă neocomiană iar în avale depozite malvensiene (pannoniene).

Defileul este străbătut şi de calea ferată forestieră ce leagă Sectorul de Exploatare Forestieră Finiş cu Munţii Codru-Moma. Datorită frumuseţii peisajului, defileul poate constitui şi un important obiectiv turistic, la ieşirea din defileu găsindu-se şi ruinele Cetăţii Finiş ridicată în anul 1244 după marea invazie mongolă (1241).

3. Probleme de paleogeografie a Văii Tărcăiţa

Rîul Tărcăiţa este situat în Masivul Codru (Munţii Codru-Moma) ce se varsă în Crişul Negru în aval de Tărcăia. Străbate în cursul său şi micul bazinet depresionar ocupat de satul omonim, Tărcăiţa atestat documentar în anul 1588.

Bazinul depresionar este sculptat în depozite malvensiene formate din argile marnoase şi argile siltice iar în amonte de sat, pe stînga apar roci de vîrstă werfeniană inferioară (gresii cuarţitice). În aval de localitatea Tărcăiţa valea se îngustează creîndu-se un mic defileu în Dealul Cornetului (Corniţel cum i se spune local) cu altitudinea maximă de 495 m. Defileul este sculptat în roci permene (gresii cuarţitice cu feldspaţi). Dealul are aspect de cuestă, cu fruntea înspre Valea Tărcăiţa şi reversul spre Valea Mieragului. Dealul este împădurit.

Acest defileu, aspectul cuestiform al Cornetului, şaua ce există în amonte de Cornet, tinereţea defileului şi alte elemente ne-au condus la ideea unui paleocurs al Tărcăiţei (Fig. 7).

Rîul Tărcăiţa a curs pe actualul său curs superior pînă în micul bazinet depresionar Tărcăiţa. De aici a curs peste şaua dintre Dl. Cornetului şi Dl. Teiului, şa sculptată în depozite malvensiene pe cînd cele două dealuri sînt alcătuite din depozite permene. Traseul din bazinet peste şaua amintită avea direcţia Valea Mieragului, ocupată azi de rîul intermitent cu acelaşi nume, vărsîndu-se în Crişul Negru în aval de Totorenii. Deci, paleo Tărcăiţa a creat Valea Mieragului de azi în roci malvensiene.

Ulterior, datorită mişcărilor tectonice de basculare a Munţilor spre sud şi a înclinării Depresiunii Beiuş spre vest, Paleo Tărcăiţa a deviat

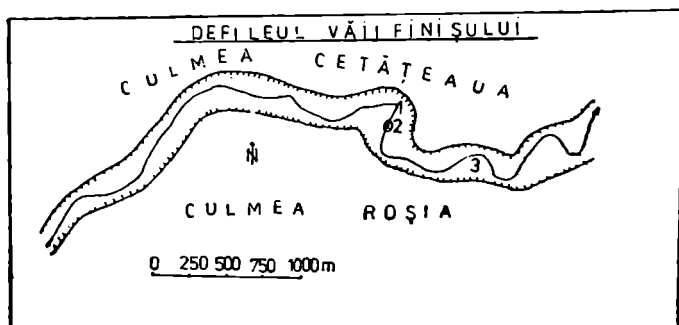

Fig. 7. Cifrele romane de pe hartă indică: I — primul traseu al văii între postdaciaan-preriss; II — traseul al doilea pe Valea Arjochi de azi, începînd din preriss; III — traseul de azi al văii determinat probabil, şi de captarea efectuată de un riu ce curgea spre nord de pe Dealul Cornetu.

spre vest creînd o altă vale, cea ocupată azi de Valea Arjochi, la vest de Totoreni și la est de Târcăia. Și această vale este azi ocupată de un pîrîu mic deci nici acest pîrîiaș n-a putut crea această vale cu dimensiuni apreciabile.

Și, în fine, riul s-a fixat apoi pe traseul său actual după ce și-a tăiat defileul său în pachetele de roci dure permiane din Dealul Cornetului.

După I. O. Berindei (1977), riurile din Depresiunea Beiușului au caracter epigenetic și antecedent, deoarece „sînt încrustate în depozitele sedimentare terțiare din baza aluviunilor piemontane și pentru că în timpul cuaternarului întregul ansamblu deluros a suferit împreună cu munții o mișcare de ridicare“ (p. 299).

Pe baza interpretărilor autorului citat, a bibliografiei de specialitate și în urma cercetărilor noastre de teren am deosebit următoarea evoluție paleogeografică a cursului inferior-mijlociu al Târcăiței.

Începînd din postdacian și pînă în preriss Valea Târcăiței a curs peste șaua dintre Dl. Cornetului (Cornițel) și Dl. Teiului și pe actualul traseu al Mieragului, vîrsîndu-se în Crișul Negru cu circa 5 km în amonte față de actualul punct de deuseu. În preriss a avut loc a doua fază a paroxismului valahic cînd a avut loc ridicarea în ansamblu a Munților Codrului dar și a depresiunii însă cu intensitate diferită, de tip basculare spre sud și vest, rezultînd abaterea Târcăiței pe Valea Arjochi și respectiv, pe valea sa actuală săpată în permian. Apele riului au determinat lărgirea bazinetului iar în aval săparea defileului în lungime de aproximativ 3 km. După Dl. Cornet urmează lărgirea extraordinară a văii în depozite malvensiene. La sud de Cornet (Cornițel) se găsește o linie de falie (M. BLEAHU et al. 1981) pe direcția generală sud-est spre nord-vest, falie ce a determinat ridicarea Cornetului și scufundarea depozitelor malvensiene, falie de vîrstă laramică (postmediteraneană) (cretacic superioră).

Nu este exclus faptul că abaterea traseului a avut loc nu numai datorită tectonicii ci și a fenomenului de captare, frecvent în Apuseni. Un rîu ce curgea pe versantul nordic al Cornetului, în spre nord, în urma scufundărilor depresiunii, a activat eroziv mai intens determinînd captarea regresivă a paleo Târcăiței. Așa se explică formarea defileului, aspectul său tineresc și totodată aspectul Dl. Cornet de cuestă.

BIBLIOGRAFIE

- Berindei, I. O. 1969 — Depresiunea Crișului Negru, teză de doctorat (în manuscris), Cluj-Napoca.
 — 1977 — Tara Beiușului, în Cîmpia Crișurilor, p. 229—340. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
 Bleahu, M. — Ștefania Panin — Camelia Tomescu, — F. Marinescu — Agapia Popescu — I. Nicolae, 1981 — Harta geologică, Foaia Dr. Petru Groza, 55 b, 1:50 000. Inst. de Geologie și Geofizică, București.
 Bleahu, M. — Ștefania Panin — M. Ștefănescu — N. Stan — Agapia Popescu — Camelia Tomescu — A. Ștefan, 1984 — Harta geologică, Foaia Dumbrăvița, 55 a, 1:50 000. Inst. de Geologie și Geofizică, București.

- Buz, V. 1980 — Munții Codru Moma, teză de doctorat (în manuscris).
 Ianovici, V. — M. Borcoş — M. Bleahu — D. Patrulius — M. Lupu — R. Dimitrescu — H. Savu, 1976 — *Géologia Munților Apuseni*, p. 554. Editura Academiei R.S.R., București.
 Indrieş, A. 1978 — Caracterizarea geografică complexă a comunei Finiș, lucrare de diplomă (în manuscris), Cluj-Napoca.
 — 1986 — Cuestele Piatra Petranilor și Dealul Mare (Malului). *Crisia*, 16 : 635—637, 1 fig. Oradea.
 — 1987 — Observații geomorfologice în Munții Codru Moma și Depresiunea Beiușului, *Crisia*, 17 : 565—568, 7 fig. Oradea.
 — 1988 — Un paleocurs al Văii Finișului, *Crisia*, XVIII, 703—708.
 Paucă, M. 1935 — Le bassin Néogène de Beiuș. *An. Inst. Geol.* 17 : 133—233, București.
 Ujvári, I. 1972 — *Geografia apelor României*, p. 279, Editura Științifică, București.

NOUVELLES OBSERVATIONS GÉOMORPHOLOGIQUES DANS LA DÉPRESSION DE BEIUȘ ET LES MONTAGNES DE CODRU-MOMA

Résumé

Ces travaux analysent de nouveaux aspects géomorphologiques des deux grandes unités phisique-géographiques, la Dépression de Beiuș et, respectivement les Montages de Codru-Moma.

Bien que'au niveau de synthès ces régions aient été étudiées par I. O. Berindei 1969 et V. Buz (1980), à la suite de nos recherches détaillées nous avons distingué de nouveaux faits qui viennent compléter le tableau général évolutif de deux unités géographiques.

Nous avons analysé le Basinet de dépression de Pomezau, les Ravins de Mierag, la Colline Chiceruța-Finiș et la Colline Fighițel (Beiuș-Nimăiești) de la Dépression de Beiuș et aussi le Débordement de bassin de la Vallée de Finiș, le Défilé de Finiș et la Vallée de Târcăița.

Nous avons distingué dans ces travaux des aspects de paléographe du réseau hydrographique, c'est-à-dire, la vallée de Târcăița, qui avant son cours à la place de l'actuellement cours de la vallée de Mierag (entre postdaciens et pré-riss), la Vallée Iermarului qui coulait à un moment donné au Sud de la Colline de Chiceruța, de même, la Vallée de Nimăiești, avait son cours tout d'abord à l'Est de la Colline Fighițel et puis a dévié à son actuel cours, en isolant de sorte cette colline de la Colline de Nimăiești; le vieux cours de la Vallée de Finiș, respectivement les vieux cours de la Vallée de Finiș, respectivement les vieux cours de la Vallée de Târcăița à la place de la Vallée de Mierag et puis de la Vallée d'Arjoca.

Ces remaniements hydrographiques ont été établis soit par les mouvements tectoniques de cette zone soit par les captations quelques fois.

Pour la majorité des détours, les événements ont eu lieu en postdaciens-pré-riss. Les rivières ont fixé leurs cours actuels en commençant par former la terrasse t₁ (90—110 m) de la Dépression de Beiuș en pré-riss (l'interglacial Riss-Mindel), quand a eu lieu la deuxième partie (étape) du paroxysme valachique.

DOUĂ PLANTE FOSILE NOI PENTRU ROMÂNIA DIN LIASICUL INFERIOR DE LA ȘUNCUIȘ (JUDEȚUL BIHOR)

de

ZOLTÂN CZIER

Într-o lucrare anterioară (2) în care ne-am ocupat de câteva probleme referitoare la Liasicul inferior de la Șuncuiș (Jud. Bihor, Munții Pădurea Craiului), am semnalat descoperirea în argilele și șisturile argiloase din cariera de la Recea (zăcămintul Șuncuiș) a unei asociații bogate de plante fosile.

Reamintim faptul că depozitele Hettangiene (7) din cadrul zăcămintului Șuncuiș conțin plantele terestre semnalate, în cadrul a două nivele apropiate situate în baza „Stratelor nr. 1 și nr. 2 cu *Clathropteris*“.

Studiul florei respective, păstrată sub formă de impresiuni, ne-a relevat printre altele și prezența a mai multor taxoni noi pentru flora fosilă a României. Dintre aceștia prezentăm în cele ce urmează o descriere a taxonilor *Pseudoctenis latus* și *Nilssonina* sp. ex. gr. *comtula*. Ele apar pe o placă colectată în vara anului 1988, din nivelul fosilifer situat în baza „Stratului nr. 2 cu *Clathropteris*“ și după părerea noastră impresiunea de *P. latus* reprezintă un unicat, aceasta luând în considerare faptul că holotipul nu se apropie ca dimensional și din punct de vedere al integrității frunzei de exemplarul nostru.

*
* *
*

Cycadales

Pseudoctenis Seward 1911

Pseudoctenis latus Doludenko 1969

1969 Doludenko, Svanidze, p. 35, Pl. 29, fig. 1—4, Pl. 30, fig. 1—5.

Material: o impresiune bine conservată (CMBN¹ 16501/1).

Descriere: fragment al unei frunze foarte mari (lungimea inițială probabilă 1 000 mm), de tip penat. Frunza prezintă un rachis foarte lat pe care se inseră altern și distanțat foliole lungi, de formă lineară alungit-triunghiulară, ușor îngustate la bază; inserția lor se face cu toată baza pe marginea laterală a rachisului, la un unghi de 90°. S-ar părea că ele

¹ Complexul Muzeal Județean Bihor, Secția de Științele Naturii.

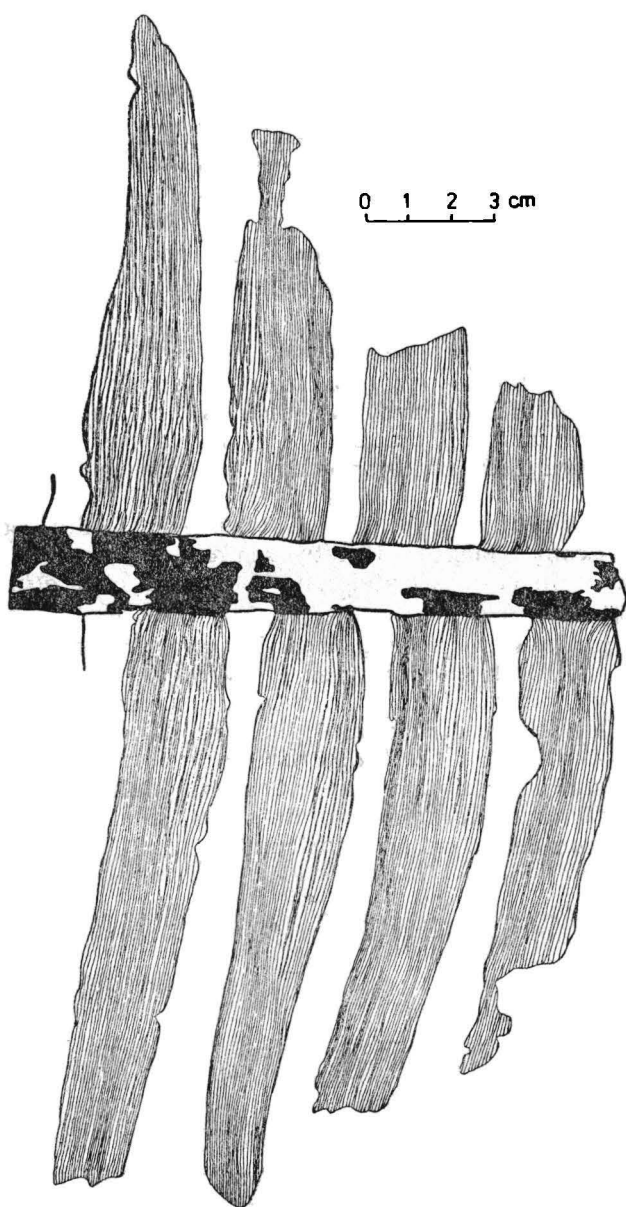

Fig. 1. *Pseudoctenis latus* (CMBN 16501/1) (detaliu, schița autorului 1989).

erau slab asimetrice, de aspect ușor falciform. Foliiolele sînt străbătute de nervuri simple paralele, bombate, al căror număr este de 35 în foliola cea mai completă.

Dimensiuni: lungimea totală a restului: 395 mm
 lățimea totală: 295 mm
 lățimea rachisului: 14—21 mm
 lungimea maximă a unei foliole: 142 mm
 lățimea maximă a unei foliole: 26 mm.

Discuții: materialul descris aparține indiscutabil genului *Pseudoctenis* Seward. Dintre numeroasele specii, ni se pare că cea mai asemănătoare este cea descrisă de M. P. Doludenko (3) sub denumirea de *P. latus*. Din cauza că nu am avut posibilitatea de a face și un preparat de cuticulă, a trebuit să ne mulțumim doar cu determinarea macroscopică. *P. latus* a fost descris din Callovianul din Gruzia (U.R.S.S.), dar amintim faptul că a mai fost citat și din Callovianul inferior de la Hîrșova (Dobrogea, R. S. România) (4) însă descrierea sumară și aspectul plantei fosile din fotografie cer după părerea noastră revizuirea materialului.

Împreună cu alți mulți taxoni, genul *Pseudoctenis* reprezintă un element caracteristic, însă destul de rar întîlnit, al florei jurasice din provincia indoeuropeană (16). Luînd în considerare pozițiile geografice ale celor două ocurențe (din Gruzia, respectiv România), situate pe bordura nordică a Tethysului (13), considerăm că specia *P. latus* era foarte probabil specific climatului tropical, cald și umed, caracteristic pentru aceste teritorii în Jurasicul inferior și mediu (14).

*
* * *

Cycadales

Nilssonia Brongniart 1824

Nilssonia comtula Heer 1878

1878 Heer, p. 19, Pl. 4, fig. 10—16

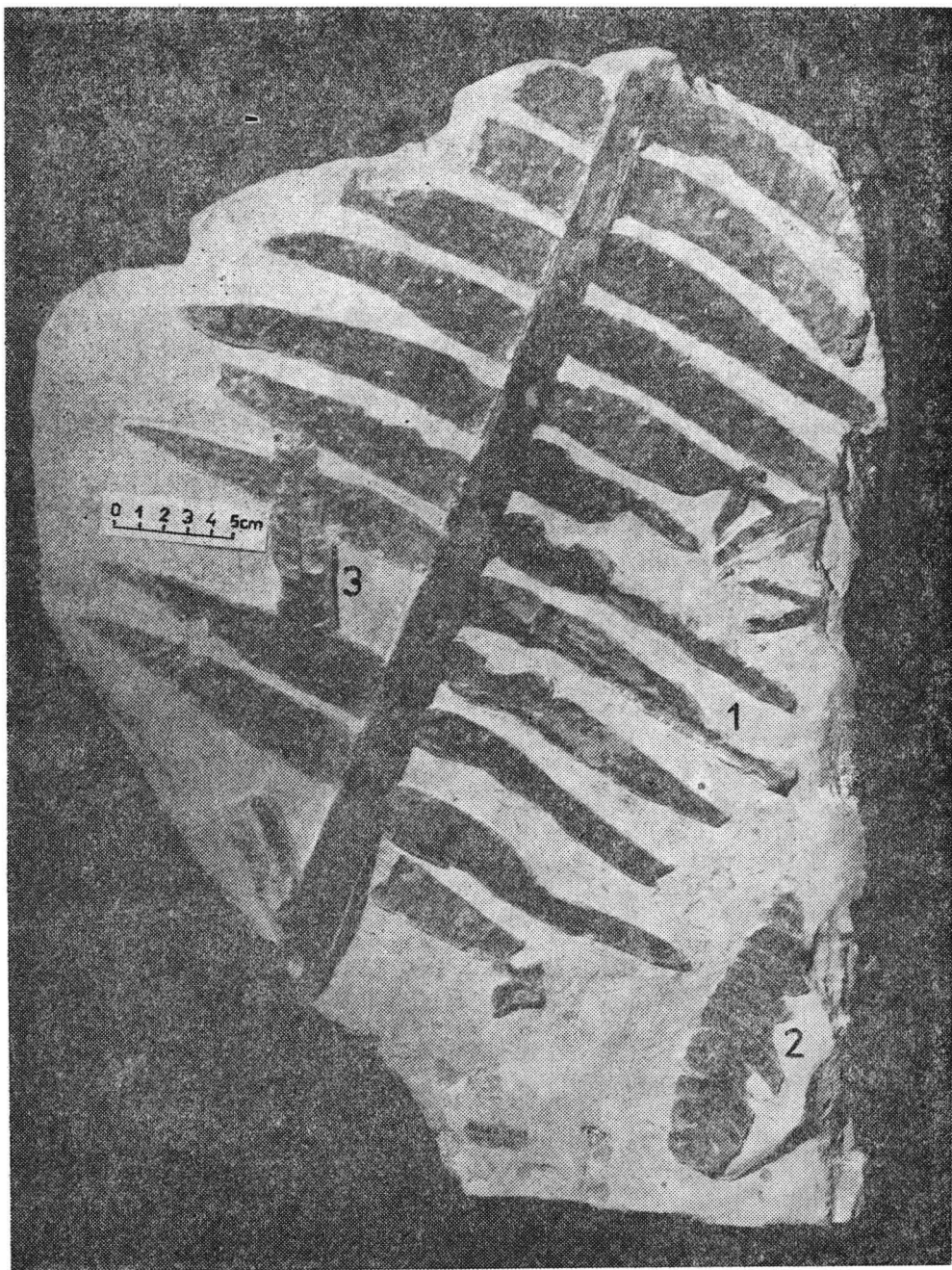
1964 Samylina, p. 71, Pl. 13, fig. 4, 5a, 6

1976 Samylina, p. 47, Pl. 32, fig. 1.

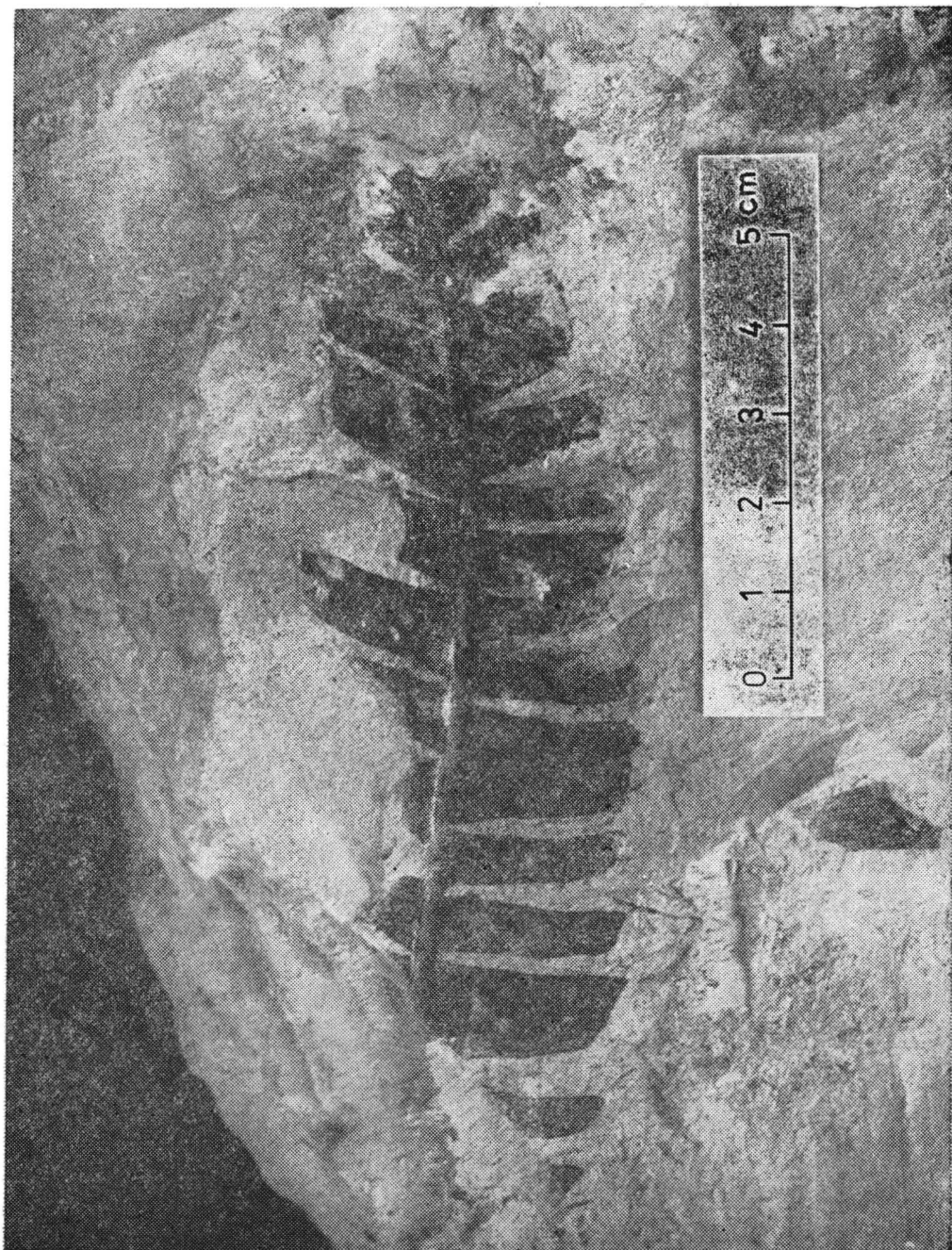
Material: două impresiuni relativ bine conservate (CMBN 16501/2, 3).

Descriere (16501/2): fragment de frunză cu un rachis gros și evident pe care se inseră o lamină puternic sectată, dînd naștere la segmente. Acestea au caracteristic faptul că sînt de lățimi diferite. Forma lor este dreptunghiulară, foarte slab sau deloc falciformă, prezintă laturi paralele sau ușor divergente înspre rachis și la capătul distal sînt drepte, acest capăt fiind orientat oblic față de laturile segmentelor, formînd deci cu latura superioară un unghi ascuțit. Segmentele acestea sînt dispuse neregulat, în unghi ce scade de la 90° în bază înspre 62° la partea terminală. Ele sînt separate prin sinusuri de formă lung triunghiulară ce ajung pînă la rachis. Nervurile secundare sînt în număr de 7/5 mm.

Dimensiuni: lungimea totală a restului: 110 mm
 lățimea totală: 36 mm
 lungimea unui segment: 12—23 mm
 lățimea minimă a unui segment: 4—11 mm
 lățimea maximă a unui segment: 5—14 mm.

Pl. I. 1. *Pseudoctenis latus* (CMBN 16501/1).
2. *Nilssonina* sp. ex. gr. *comtula* (CMBN 16501/2).
3. *Nilssonina* sp. ex. gr. *comtula* (CMBN 16501/3).

Pl. II. *Nilssonina* sp. ex. gr. *comtula* (CMBN 16501/2).

Discuții: materialul descris a fost determinat pe cale macroscopică ca *Nilssonia* sp. ex. gr. *comtula*. *N. comtula* a fost descrisă din Cretacicul inferior al U.R.S.S., din bazinele purtătoare de cărbuni Lena (17, 18, 19), Zireanka (10) și de la Omsukcean (regiunea Magadan) (11). În Liasic aceste teritorii aparținau provinciei paleofloristice siberiene (15) — din punct de vedere paleoclimatic zonei temperate nordice (8, 9) umede (5). Taxonul reprezintă foarte probabil la Șuncuiș un element exotic, siberian.

TWO NEW FOSSIL PLANTS FOR ROMANIA FROM THE LOWER LIASSIC AT ȘUNCUIȘ (BIHOR COUNTY)

(Summary)

The paleobotanical researchs undertaken in Recea quarry, as part of the mining exploitation Șuncuiș, had come to light a rich fossil flora of Lower Liassic, respectively of Hettangian age.

In this note author presents two new taxons for the fossil flora from Romania, namely: *Pseudoctenis latus* and *Nilssonia* sp. ex. gr. *comtula*.

BIBLIOGRAFIE

- (1). Brongniart, A., 1825 — Observations sur les végétaux fossiles renfermés dans les grès de Hoer en Scanie. *Ann. Sci. Nat.*, 4 : 200—219, Paris.
- (2). Czies, Z., Popescu, V., 1988 — Cercetări geologice-paleobotanice asupra Liasicului inferior de la Șuncuiș—Cariera Principală Recea (Județul Bihor), I. *Crisia* 18 : 597—626, 9 fig., 4 Pl., 1 Tab., Oradea.
- (3). Doludenko, M. P., Svanidze, T. I., 1969 — *Pozdneiurskaia flora Gruzii*. Nauka Izd., Moskva.
- (4). Dragastan, O., Bărbulescu, A., 1980 — La flore médiojurassique de la Dobrogea centrale. *D. S. Inst. Geol. Geof.*, 65, 3 : 77—98, Pl. IV, fig. 6, București.
- (5). Hallam, A., 1985 — A review of Mesozoic climates. *J. Geol. Soc.*, 142, 3 : 433—445, London.
- (6). Heer, O., 1878 — Beiträge zur fossilen Flora Sibiriens und des Amurlandes. *Flora fossilis Arctica* 5 : 1—58, Zürich.
- (7). Ianovici, V., Borcoș, M., Bleahu, M., Patrulius, D., Lupu, M., Dimitrescu, R., Savu, H., 1976 — *Geologia Munților Apuseni*: 151. Ed. Acad. București.
- (8). Karassilov, V. A., 1972 — Phytogeographical classification of Mesozoic floras and their bearing on continental drift. *Nature*, 237 : 49—50, London.
- (9). Krassilov, V. A., 1981 — Changes of Mesozoic vegetation and the extinction of dinosaurs. *Palaeontogr. Palaeoclimatol., Palaeoecol.*, 34 : 207—224, Amsterdam.
- (10). Samylina, V. A., 1964 — Mezozoiskiaia flora Levoberejia r. Kolimi (Zirianskii uglienosnii bassein), I. *Paleobotanika* 5 : 40—79, Moskva.
- (11). Samylina, V. A., 1976 — Melovaia flora Omsukceana (Magadanskaia oblast). *Komarov Bot. Inst. Acad. Sci. U.S.S.R.*, 207 p., 48 Pl., Nauka Izd., Leningrad.
- (12). Seward, A. C., 1911 — The Jurassic flora of Southerland. *Trans. Roy. Soc.*, 47, 2, Edinb.

- (13). Smith, A. G., Briden, J. C., 1977 — Mesozoic and Cenozoic palaeocontinental maps. Univ. Press., 63 p., Cambridge.
- (14). Taugourdeau-Lantz, J., Vozenin-Serra, C., 1987 — Les associations paleofloristiques Nord-Tethysiennes, indices d'un milieu tropical de l'infra-Lias au Dogger. Mém. Trav. E.P.H.E., Inst., 17 : 295—313, 11 fig., Montpellier.
- (15). Vakhrameev, V. A., 1964 — Jurassic and early Cretaceous floras of Eurasia and the paleofloristic provinces of this period. Tr. An. S.S.S.R., Geol., 102 : 1—263, Leningrad (în l. rusă).
- (16). Vakhrameev, V. A., Dobruskina, I. A., Meyen, S. V., Zaklinskaja, E. D., 1978 — Paläozoische und mesozoische Floren Eurasiens und die Phytogeographie dieser Zeit: 136. VEB. Gustav Fischer Verl., Jena.
- (17). Vasilevskaia, N. D., 1956 — Nijnemelovaia flora severnoi ciasti Lenskogo basseina. DAN. S.S.S.R., 108, 5.
- (18). Vasilevskaia, N. D., Abramova, L. N., 1966 — Materiali k poznaniu rannemelovoi flori Lenskogo basseina. Uci. zan. Niiga, Paleontol. i stratigr. 16 : 73—96.
- (19). Vasilevskaia, N. D., Pavlov, V. V., 1963 — Stratigrafiia flora melovih otlojenii Leno-Olenekskogo raiona Lenskogo Uglenosnogo basseina. Tr. Niiga, 128, 196 p.

BRACHIOPODELE LIASICE DE LA ȘUNCUIȘ (AUTOHTONUL DE BIHOR, MUNȚII APUSENI DE NORD). PARTEA A II-A: TEREBRATULIDA

de
DAN-MARIUS GEORGESCU

Introducere

Continuăm prezentarea faunei de brachiopode liasice de la Șuncuiș (Bihor) prin abordarea reprezentanților ordinului Terebratulida, urmînd studiului asupra Rhynchonellidelor și Spiriferinidelor din prima parte a prezentei lucrări. Datorită faptului că Zeilleridele constituie elementul dominant al faunei de brachiopode, accentul va fi pus pe studiul acestui grup.

Țin să mulțumesc încă o dată celor ce m-au ajutat în realizarea acestei lucrări, și îndeosebi dr. Iordana Magdalena (I.G.G. București), dr. doc. Neagu Th. (Universitatea din București), Jurcsák T. (Complexul Muzeal Bihor, Oradea).

Partea paleontologică

BRACHIOPODA, ARTICULATA

Ordin: Terebratulida, Waagen 1883

Subordin: Terebratulidina, Waagen 1883

Superfamilia: Terebratulacea, Gray 1840

Familia: Terebratulidae, Gray 1840

Gen: *Lobothyris*, Buckman 1917

Lobothyris cf. *punctata* (SOWERBY), 1812

„Terebratula“ sp. — Codrea, 1985, p. 457, f. 9.

Material: un singur exemplar, avînd regiunea frontală erodată. (CMBN 15301/12).

Dimensiuni: L=20,4 mm, l=17,2 mm, g=11,8 mm.

Observații: În lipsa unui material adecvat, am optat pentru această determinare ambiguă.

Gen: **Squamiplana**, Sucic-Protic 1971

Squamiplana? sp.

Squamiplana cf. *gemmellaroi* (FUCINI) — Codrea, 1985, p. 456, f. 7.

Material: Cinci exemplare precar conservate (CMBN 15301/13).

Dimensiuni: Gradul avansat de deformare și eroziune împiedică prezentarea celor trei dimensiuni principale pentru vreunul din cele cinci exemplare.

Observații: Morfologia aparatului umbonal pare a indica prezența a două specii, și anume *S. pyroidea* și *S. gemmellaroi*.

Gen: **Pirotothyris**, Sucic-Protic 1971

Pirotothyris fortis SUCIC-PROTIC, 1971

Pirotothyris fortis n.sp. — Sucic Protic, 1971, p. 32, pl. XII, f. 4—6, pl. XXXI, f. 2, pl. XL, f. 1.

Pirotothyris fortis SUCIC PROTIC — Codrea, 1985, p. 456, f. 8.

Material: Un singur exemplar bine conservat (CMBN 15301/14).

Dimensiuni: L=28,5 mm, l=19,9 mm, g=15,1 mm.

Observații: —

Subordin: **Terebratellidina**, Muir Wood 1955

Superfamilia: **Zeilleriaceae**, Rollier 1915

Familia: **Zeilleridae**, Rollier 1915

Gen: **Zeilleria**, Bayle 1878

Zeilleria sarthacensis sarthacensis (d'ORBIGNY), 1850

(pl. 3, fig. 1—3, text — fig. 7)

Waldheimia (*Zeilleria*) *sarthacensis* (d'ORB). — Haas & Petri, 1882, p. 279, pl. XIV, fig. 5—9, 15—16.

Zeilleria sarthacensis (d'ORB.) — Rollier, 1919, p. 291; Răileanu & Jordan, 1964, p. 20, pl. VII, f. 38.

Zeilleria (*Z.*) *sarthacensis sarthacensis* (d'ORB.) — Delance, 1974, p. 122, pl. 1, f. 22—25.

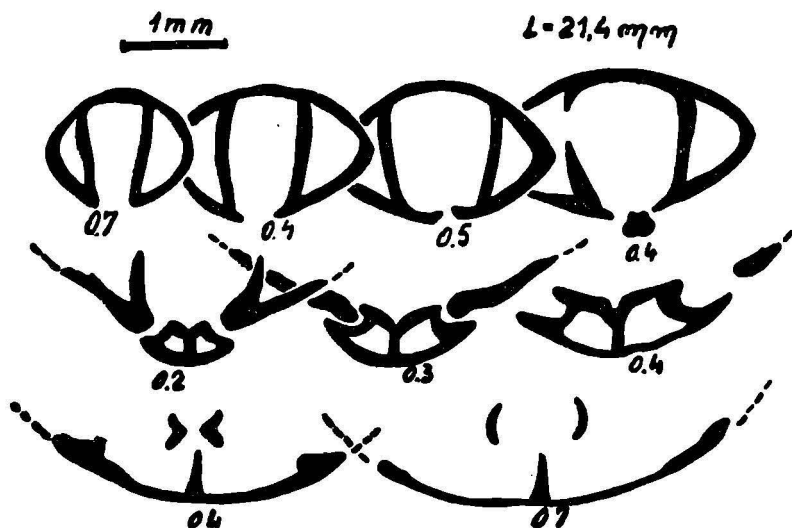
Zeilleria sp. — Mantea & coll., 1982, pl. IX, fig. 4.

Material: Cinci exemplare dintre care patru bine conservate. (CMBN 15301/15).

Dimensiuni: L=14,6—21,4 mm, L'=13,2—19,7 mm, l=13,9—20,2 mm, g=7,8—9,3 mm.

Descriere: Cochiliile au un contur pentagonal ușor rotunjit în partea anterioară. Lățimea maximă este atinsă aproximativ la jumătatea lungimii maxime a valvelor. Comisurile laterale sînt drepte, iar comisura frontală este rectimarginată. Suprafața valvelor este netedă însă striuri de creștere foarte fine pot fi observate la periferia valvelor exemplarelor mature. Umbonele crotaliforme este slab aplatizat. Foramenul este mic, submesothyrid. Crestele umbonale ascuțite și foarte lungi determină o aree cardinală înaltă.

Morfologia internă: A fost secționat transversal un singur specimen (text — fig. 7), ce a prezentat lamelele dentale subțiri și relativ lungi,

Text — fig. 7 — Nouă secțiuni transversale seriate printr-un exemplar matur de *Zeilleria sarthacensis sarthacensis* (d'ORB). Dimensiuni: $L=21,4$ mm.

subparalele și slab arcuate. Procesul cardinal este bifid. Septaliumul este prezent, iar septumul median este lung și ascuțit. Partea distală a brachidiumului este distrusă prin fosilizare.

Observații: Exemplarele noastre corespund morfei „pentagonale” a speciei (Delance, 1974, pl. 1, fig. 22 a—d).

Zeilleria waterhousii (DAVIDSON), 1851
(pl. 3, fig. 4—6)

Terebratula waterhousii n.sp. — Davidson, 1851, p. 31, pl. V, f. 12—13.

Waldheimia (*Zeilleria*) *waterhousii* (DAV.) — Haas & Petri, 1882, p. 277, pl. XIV, fig. 4.

Keratothyris cor (LAM.) — Tuluweit, 1965, p. 77, t. 8, f. 6.

Keratothyris globosa n.sp. — Tuluweit, 1965, p. 79, t. 8, f. 8.

Keratothyris waterhousii (DAV.) — Tuluweit, 1965, p. 81, t. 8, f. 5.

Keratothyris curvata n.sp. — Tuluweit, 1965, p. 82, pl. 9, f. 4.

Keratothyris subdigona (OPPEL) — Tuluweit, 1965, p. 84, t. 9, fig. 3; Codrea, 1985, p. 460, fig. 12.

Zeilleria (*Z.*) *waterhousii* (DAV.) — Delance, 1974, p. 208, pl. 2, f. 14—19.

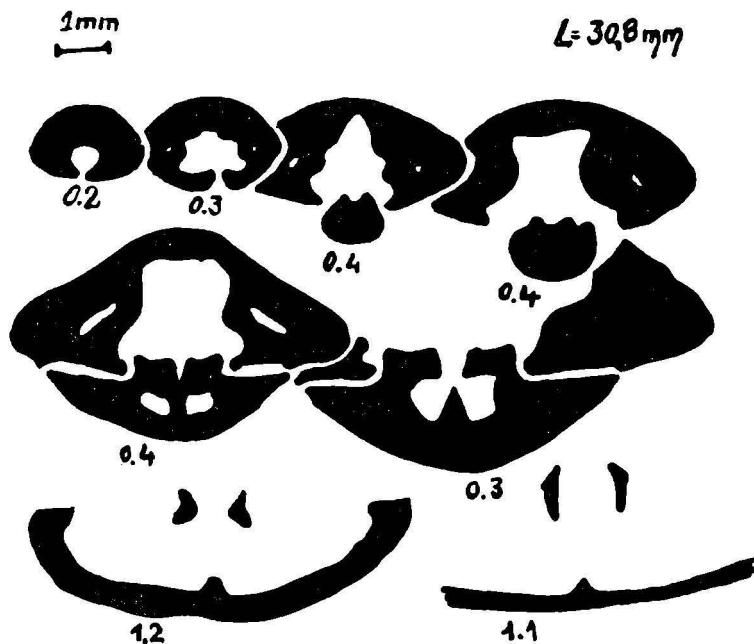
Material: Un exemplar precar conservat. (CMBN 15301/16).

Dimensiuni: $L'=16,3$ mm, $l=16,7$ mm, $g=10,5$ mm.

Observații: Aparatul umbonal distrus prin fosilizare, nu a împiedicat recunoașterea acestei specii.

Gen: *Cincta*, Quenstedt, 1871

Cincta numismalis (LAMARCK), 1819
(pl. 3, fig. 7—10, text — fig. 8)

Text — fig. 8 — Opt secțiuni transversale seriate printr-un specimen din specia *Cincta numismalis* (LAM.). Lungimea exemplarului: $L=30,8$ mm.

Waldheimia numismalis (LAM.) — Davidson, 1851, p. 36, pl. V, f. 4—9; Davidson, 1878, p. 162, pl. 21, f. 8—9; Haas & Petri, 1882, p. 274, pl. 13, fig. 4—7, 9—10, 26.

Cincta pernummus n.sp. — Buckman, 1907, p. 342.

Zeilleria numismalis (LAM.) — Răileanu & Iordan, 1964, p. 19, pl. VIII, fig. 40.

Cincta numismalis (LAM.) — Muir Wood (in Moore), 1965, p. H 824, fig. 703,3; Tuluweit, 1965, p. 94, t. 10, f. 7; Mantea & coll., 1982, pl. IX, fig. 2; Codrea, 1985, p. 461, fig. 13; Sucic-Protic, 1985, p. 32, pl. IX, fig. 4—7, pl. 25, fig. 2, pl. 35, fig. 1.

Cincta subnumismalis (DAV.) — Tuluweit, 1965, p. 95, t. 10, f. 6; Codrea, 1985, p. 462, fig. 14.

Cincta conocolis (RAU) — Tuluweit, 1965, p. 96, t. 10, f. 8.

Zeilleria (*Cincta*) *numismalis* (LAM.) — Delance, 1974, p. 239, pl. 5, fig. 3—22.

Zeilleria aff. *dellegraziana* (TTZ) — Codrea, 1985, p. 462, fig. 15.

Cincta dada n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 33, pl. 10, fig. 1—4.

Cincta para n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 35, pl. 10, fig. 5—7.

Cincta pernummus BUCKMAN — Sucic Protic, 1985, p. 34, pl. 11, f. 1—4.

Cincta biga n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 36, pl. 12, f. 1—4.

Cincta ica n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 37, pl. 12, f. 5—7.

Cincta vepe n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 38, pl. 13, fig. 1—3.

Cincta maka n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 39, pl. 13, fig. 4—5.

Cincta vandae n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 40, pl. 14, fig. 1—4.

Cincta tepa n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 41, pl. 14, fig. 5—7.

Cincta goca n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 42, pl. 15, fig. 1—3.

Cincta inops (BUCKMAN) — Sucic Protic, 1985, p. 43, pl. 15, fig. 4—6.

Cincta pauper (BUCKMAN) — Sucic Protic, 1985, p. 44, pl. 15, fig. 7—8.

Cincta? mive n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 44, pl. 16, fig. 1—3.

? *Cinctopsis luka* n.sp. — Sucic Protic, 1985, p. 46, pl. 16, fig. 4—5, pl. 32, fig. 2, pl. 36, fig. 7.

Material: 15 exemplare foarte bine conservate (CMBN 15301/17).

Dimensiuni, parametrii biometrici: $L=9,2-32,5$ mm, $L' \varnothing=8,5-31,2$ mm, $I=9,7-29,5$ mm, $g=3,6-16,0$ mm.

Matricea de corelare pentru această „populație“ este următoarea:

	L	l	E	L'
l	0,987	—	—	—
E	0,903	0,857	—	—
L'	0,966	0,961	0,868	—
g	0,791	0,749	0,906	0,814

Notațiile folosite: L=lungimea valvei pedunculare, L'=lungimea valvei brachiale, l=lățimea maximă, E=lățimea frontală, g=grosimea maximă.

Descriere: Specie de talie medie, prezintă un contur foarte variabil: pentagonal, pentagonal rotunjit, pentagonal transvers sau chiar rotunjit. Comisurile laterale sînt drepte, iar comisura frontală este ligată. Rareori se observă striuri de creștere pe suprafața valvelor. Pe cele două valve se observă două pliuri slab conturate ce-s separate de o depresiune largă și puțin adîncă; această pliere a valvelor se observă doar în partea anterioară a cochiliei. Umbonele este aplatizat, purtînd un foramen mic. Crestele umbonale sînt lungi și ascuțite; areea cardinală este foarte îngustă. Morfologia internă a fost observată la un singur exemplar și este prezentată în text-fig. 8.

Observații: Privind atribuirea specifică a exemplarelor colectate menționăm că inițial s-a optat pentru identificarea mai multor „specii“ (numismalis, conocollis, pernummus) ale genului *Cincta*. Însă în final s-a adoptat prezenta determinare din mai multe motive, după cum urmează:

A: Încă din 1907, S. S. Buckman recoltează dintr-un singur afloriment 18 „specii“ ale genului *Cincta*; deși le descrie și figurează ca specii de sine stătătoare, autorul menționat ridică problema dacă ele nu ar reprezenta subspecii, varietăți, mutații etc. (fide Delance, 1974, p. 242).

B: Specia *Cincta numismalis* (LAM), ca de altfel marea majoritate a Zeilleridelor liasice, pare a prezenta un larg spectru de variabilitate (Davidson 1851, 1878, Haas & Petri, 1882 Delance, 1974).

C: În urma unei revizuri taxonomice a Zeilleridelor liasicului Vest-European, J. H. Delance conchide că toate cele 18 „specii“ distinse de Buckman, și considerate de autorii ulteriori, nu au valoare sistematică și că trebuiesc încadrate la specia *Zeilleria* (*Cincta*) *numismalis*, (Delance, 1974, p. 370). În acest context, fostele specii: *conocollis*, *orbicularis* *pernummus* etc. sînt considerate morphe ale speciei *numismalis*.

D: Caracterele biometrice (sintetizate în matricea de corelare) ale populației de la Șuncuiuș are foarte multe afinități cu populația din Anglia analizată de Delance (Delance, 1974, p. 242), dovedind că în pofida variabilității ridicate, specia în sine reprezintă o entitate omogenă.

Am făcut această discuție deoarece o altă categoria de cercetători moderni (Tuluweit, 1965, Sucic Protic, 1985) neagă variabilitatea ridicată a speciei *Cincta numismalis* (LAM), creind o mulțime de alte specii, decelabile prin conturul cochiliei, joncțiunea dintre valve, talie, caracterele aparatului umbonal etc. Deoarece chiar în diagnozele, descrierile și figurația acestor „specii” apar întrepătrunderi ale caracterelor invocate neexistând în general elemente pertinente ce ar putea conduce la separarea taxonilor, nu s-a optat pentru această idee în prezentul studiu.

Elemente stratigrafice

Vîrsta acestei asociații poate fi relativ ușor apreciată, *Cincta numismalis* (LAM) indicînd cu precizie prezența Carixianului. Prezența speciei *Z. sarthacensis* (d'ORB.) ar putea constitui un argument în favoarea prezenței Carixianului superior, corespunzînd zonelor *ibex-davoei* (Delance, 1974).

Elemente paleobiogeografice

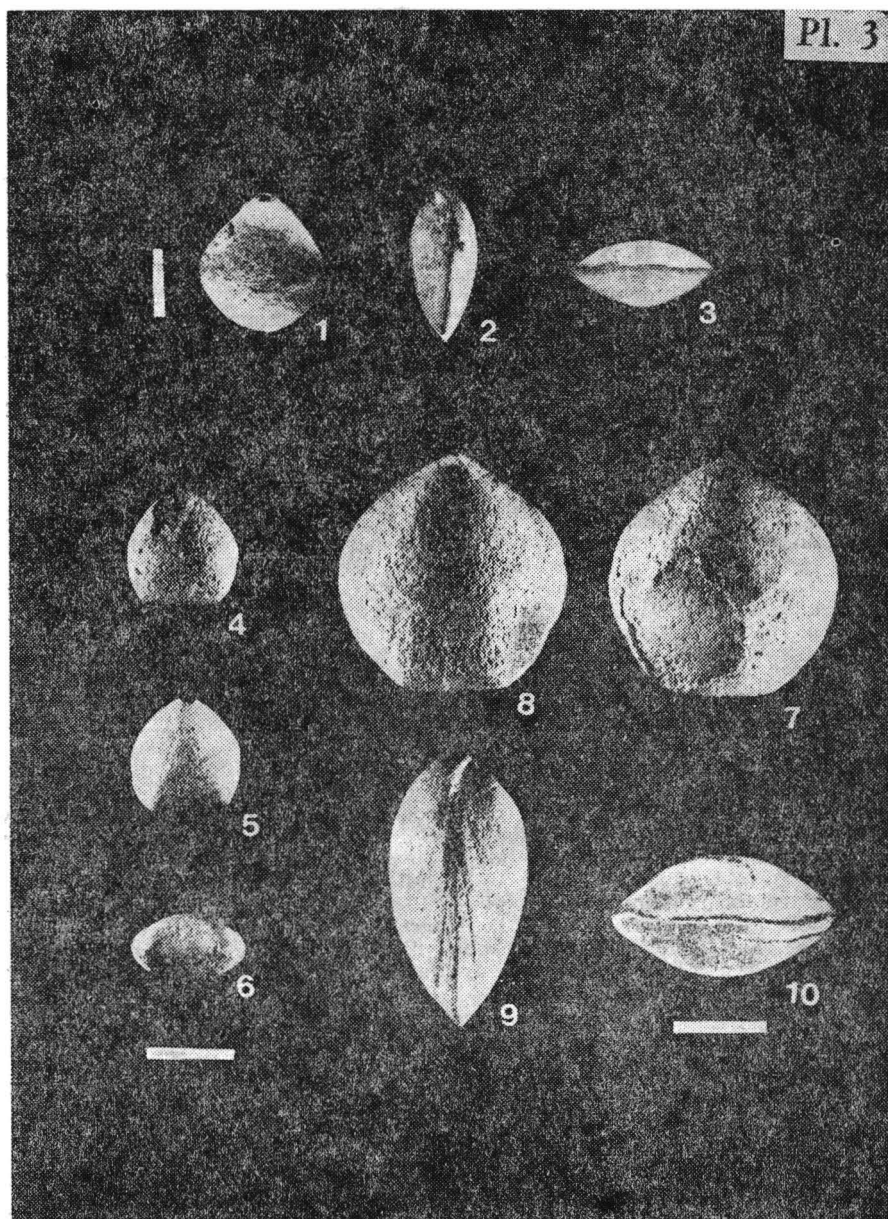
Această asociație, identificată în Carixianul (? superior) de la Șuncuiuș este constituită din specii tipice pentru provincia celto-suabă. Ea se înscrie în suita faunelor semnalate pînă acum în țara noastră la Roșia, Grabenul Crișului Cald (Bihor), Cozla-Munteana (Banatul de Sud), Munții Hăghimaș și Cristian—Brașov (Carpații Orientali). De altfel, așa cum se poate observa foarte ușor, asociația se aseamănă foarte mult cu cele semnalate în Anglia, Nordul Franței, Germania și Iugoslavia, avînd mai puține afinități cu faunele din Austria și Cehoslovacia. Studii cantitative în acest sens au fost efectuate anterior (Vöröš, 1983).

TAXONOMICAL REVISION OF THE BRACHIOPODS FROM ȘUNCUIUȘ. (NORTHERN APUSENI MOUNTAINS) (II) TEREBRATULIDA

(Abstract)

This paper is the second part of a study dealing with the Carixian brachiopods from Șuncuiuș (Northern Apuseni Mountains, Romania).

A rich fauna consisting of seventeen species was reported, both in the first and the second part of the study. The assemblage is dominated of Zeillerids (of which *Cincta numismalis* is the most numerous). As the others major groups of Mesozoic brachiopoda are represented by several species each, the fauna is one of the most representative in our country.

Planșa 3 — Fig. 1—3. *Zeilleria sarthacensis sarthacensis* (d'ORB). 1 — vedere dorsală, 2 — vedere laterală, 3 — vedere frontală.

Fig. 4—6. *Zeilleria waterhousii* (DAV.). 4 — vedere ventrală, 5 — vedere dorsală, 6 — vedere frontală.

Fig. 7—10. *Cincta numismalis* (LAM.). 7 — vedere ventrală, 8 — vedere dorsală, 9 — vedere laterală, 10 — vedere frontală.

(Unitatea de măsură reprezintă 1 centimetru).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

- Almeras Y. — 1964 — „Brachiopodes du Lias et du Dogger“ Doc. Lab. Geol. Fac. Sci. Lyon, 161 p., 5. Lyon.
- Buckman S. S. — 1907 — „Brachiopod Morphology: Cincta, Eudesia and the development of ribs“. Quart. Journ. Geol. Soc., 63, p. 338—343, pl. XXIV. London.
- Codrea V. — 1985 — „Noi date privind cunoașterea Liasicului mediu de la Șuncuiș“. Crisia, XV, p. 447—466, fig. 1—15. Oradea.
- Davidson Th. — 1851 — „A monograph of the British Fossil Brachiopoda — Part III: Oolitic and Liassic Brachiopoda“. Paleont. Soc., v. 4—6, p. 1—100, pl. I—XVIII. London.
- Davidson Th. — 1878 — „A monograph of the British fossil Brachiopoda — Supplement to the Jurassic and Triassic species Paleont. Soc., v. 32, p. 145—241, pl. XVII—XXIX. London.
- Delance J. H. — 1974 — „Zeillerides du Lias d'Europe Occidentale“. Mem. Geol. Univ. Dijon. p. 1—406, pl. 1—7. Dijon.
- Haas A., Petri C. — 1882 — „Die Brachiopoden der Juraformatio von Elsass-Lothringen“. Abh. Geol. Spec. Elsass-Lothringen, Strassburg, 2, p. 1—320, pl. I—XVIII. Strassburg.
- Mantea Gh., Popa Elena, Iordan M. — 1982 — „Biostratigraphic data on the Eojurassic deposits in the Someșul Cald Graben“. D.S. Inst. geol., geof., LXIV, ser. stratigrafie, p. 63—87, pl. II—IX. București.
- Muir Wood Helen — 1965 — „Superfamily Zeilleriacea“ (in R. C. Moore edit. — „Treatise on invertebrate Paleontology“ Part H — Brachiopoda). p. H821—H830, fig. 700—714. Kansas.
- Preda I. — 1967 — „Brachiopodele Jurasice de la Roșia“. An. Univ. Buc. ser. St. Nat. Geol. Geogr., XVI, 1. p. 47—73, pl. I—IX. București.
- Răileanu Gh., Iordan Magdalena — 1964 — „Studiul Brachiopodelor Liasice di zona Svinița“. Stud. Cerc. Geol. Geogr. ser. Geol., 9. p. 3—24, pl. I—VIII. București.
- Revert J., Tchoumatchenco P. — 1973 — „Les zones de Brachiopodes du Liass en Bulgarie et dans le sud de la France (Bassin des Causses) — Essai de correlation“ Doc. Lab. Geol. Fac. Sci. Lyon, 56. P. 181—193. Lyon.
- Rollier L. — 1919 — „Synopsis des Spirobranches (Brachiopodes) jurassiques celto-souabes“ — Part IV. Mem. Soc. Pal. Suisse. p. 300—422. Geneve.
- Sucic — Protic Zora — 1985 — „Middle Liassic Brachiopoda of the Yugoslav Carpatho-Balkanids.“ Part II — 1971 (p. 1—63, pl. I—XLI), Part III — 1985 (p. 1—60, pl. I—XXXVI). Beograd.
- Tuluweit K. — 1965 — „Die Terebratulidae und Zeilleridae (Brachiopoda) des mittleren Liass Nordwestdeutschlands“. N. Jb. Geol. Pal. Abh., 122, 1. p. 50—126, pl. 7—11. Stuttgart.

DATE ASUPRA HERPETOFAUNEI DIN DEPOZITUL FOSILIFER BURZĂU — RÎPA, JUD. BIHOR

de
MĂRTON VENCZEL

Introducere

În continuarea studiului asupra materialelor herpetologice din depozitul fosilifer Burzău — Rîpa, de vîrstă pleistocenă superioară (M. Venczel, 1987), am examinat aproximativ 9 000 de resturi scheletice. În material, din punct de vedere cantitativ, predomină reptilele cu aproximativ 8 000 de resturi scheletice (89%), din care 5 600 vertebre, 2 000 coaste și 150 resturi aparținînd scheletului cefalic. Amfibienii sînt mai slab reprezentați în depozit (11%), majoritatea resturilor fiind totodată foarte fragmentate.

Lista faunistică în urma examinării acestor materiale cuprinde următoarele specii:

Bombina sp.

Pelobates fuscus (Laurenti)

Bufo cf. *bufo* Linnaeus

Bufo viridis Laurenti

Rana temporaria Linnaeus

Rana cf. *dalmatina* Bonaparte

Rana sp.

Lacerta cf. *viridis* (Laurenti)

Anguis fragilis Linnaeus

Coluber cf. *viridiflavus* (Lacépède)

Elaphe longissima Laurenti

Natrix tessellata (Laurenti)

Vipera sp.

Partea sistematică

Clasa **Amphibia**

Ordinul **Anura** Dumeril, 1801

Familia **Discoglossidae** Günther, 1858

Genul **Bombina** Oken, 1816

Bombina sp.

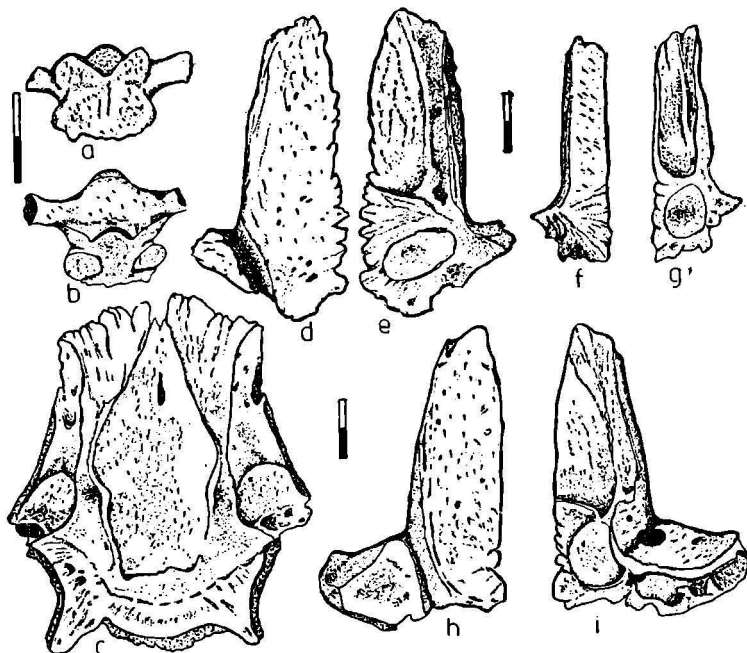

Fig. 1. Resturi de amfibieni din depozitul fosilifer Burzău—Rîpa:

a, b: *Bombina* sp. — vertebră dorsală (fața dorsală și ventrală); c: *Pelobates fuscus* — frontoparietal (fața ventrală); d, e: *Bufo* cf. *bufo* — frontoparietal sin. (fața dorsală și ventrală); f, g: *Rana* cf. *dalmatina* — frontoparietal sin. (fața dorsală și ventrală) h, i: *Bufo viridis* — frontoparietal și prootic sin. (fața dorsală și ventrală).

scara=2 mm

Material: 3 vertebre dorsale (nr. inv. 13649/1—3). Vertebrele sînt de dimensiuni mici, opistocelice, cu apofize transverse scurte (fig. 1/a, b). Avînd în vedere că, vertebrele la cele două specii actuale de *Bombina* (*B. bombina* și *B. variegata*) nu prezintă deosebiri morfologice evidente, nu s-a putut realiza determinarea materialului pînă la nivelul de specie.

Resturile fosile de *Bombina* se cunosc, începînd din pliocen, din mai multe locuri fosilifere din Europa (Mlynarski, 1977; Sanchiz et al., 1979; Roček, 1988; etc.).

Familia **Pelobatidae** Lataste, 1879

Genul **Pelobates** Wagler, 1830

Pelobates fuscus (Laurenti), 1768.

Material: 1 frontoparietal (nr. inv. 13 660). Fața dorsală este ușor convexă, sculptată, cu crestele osoase mai rare și mai înalte ca la *Pelobates syriacus balcanicus*. Fontanela frontoparietală lipsește. Marginea posterioară formează un unghi (la *P. syriacus* marginea posterioară este dreaptă); procesele occipitale și angulare sînt bine distincte (fig. 1/c). Fața internă purtînd amprente encefalului prezintă un desen caracteristic de importanță taxonomică (Mlynarski, 1977).

Genul *Pelobates* se cunoaște din multe locuri fosilifere pliocene și pleistocene din Europa (Mlynarski, 1977; Roček, 1988).

Familia **Bufonidae** Hogg, 1841

Genul **Bufo** Laurenti, 1768

Bufo cf. bufo Linnaeus, 1758.

Material: 1 frontoparietal sin.; 1 ilium sin. — fragment proximal; 1 parasfenoid; 5 fragmente proximale de humerus; 2 scapula; 5 tibiofibula (nr. inv. 13 680/1—15).

Frontoparietalul morfologic și dimensional este asemănător speciei actuale (fig. 1/d, e). Suprafața dorsală ± plană; pars parietalis cu un șanț lateral scurt. Restul materialului este foarte fragmentat și nu prezintă repere anatomice cu importanță taxonomică (corespund unei forme de dimensiuni relativ mari).

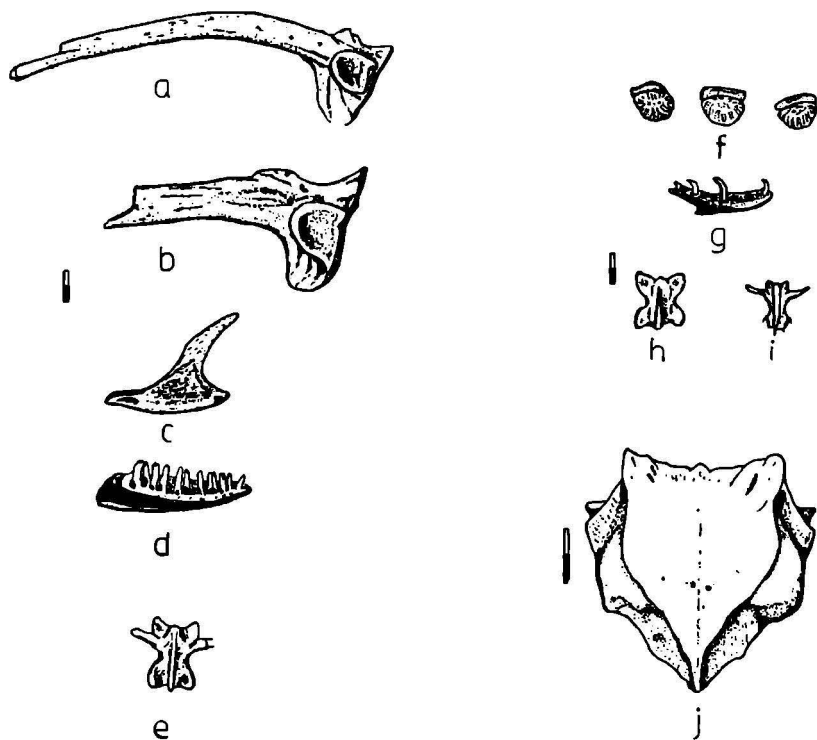

Fig. 2. Resturi de amfibieni și reptile din depozitul fosilifer Burzău—Rîpa:

a: *Bufo viridis* — ilium sin. (fața laterală); b: *Rana temporaria* — ilium sin. fragment proximal (fața laterală); c: *Lacerta cf. viridis* — jugal sin. (fața laterală); d: *Lacerta cf. viridis* — dentar sin. (fața mediană); e: *Lacerta cf. viridis* — vertebră codală (fața dorsală); f: *Anguis fragilis* — osteoderme; g: *Anguis fragilis* — dentar sin. (fața mediană); h: *Anguis fragilis* — vertebră dorsală (fața dorsală); i: *Anguis fragilis* — vertebră codală (fața dorsală); j: *Elaphe longissima* — parietal (fața dorsală).

scara=2 mm

Bufo viridis, Laurenti, 1768.

Material: 1 frontoparietal sin.; 1 prootic sin.; parasfenoid (2 buc.); vertebre (14 buc.); urostil (5 buc.); ilium (55 buc.); femur (35 buc.); tibiofibula (25 buc.); nr. inv. 13 685/1—138).

Resturile scheletice corespund unei forme relativ mici, fără deosebiri morfologice evidente față de specia actuală.

Frontoparietalul (fig. 1/h, i) este fuzionat cu prooticul, șanțul lateral pe pars parietalis este bine evidențiat.

Vertebra sacrală cu diapofize subtriangulare prezintă 2 condili articulari pentru urostil.

Ilionul (fig. 2/a) este curbat, fără vexillum; tuber superius este situat deasupra capătului anterior al acetabulului avînd vârful ascuțit.

Resturi fosile de *Bufo* se cunosc din Europa începînd din miocen (F u h n, 1960). Se consideră că acest gen ar fi un imigrant asiatic, făcîndu-și apariția în Europa în oligocenul superior (M l y n a r s k i et al., 1984).

Familia Ranidae Bonaparte, 1845

Genul Rana Linnaeus, 1758

Rana temporaria Linnaeus, 1758.

Material: 3 vertebre; 23 fragmente de humerus; 24 fragmente proximale de ilium; 5 fragmente de femur; tibiofibula (24 buc.) (întregi și fragmente); (nr. inv. 13 741/1—79).

Ilionul (fig. 2/b) este ușor curbat; corpus ilii cu junctura ilioischiadica relativ subțire; pars descendens ilii cu boltitura în mijloc. Tuber superius este puternic îngroșat, este mai înalt decît vexillum. Restul materialelor din punct de vedere morfologic sînt asemănătoare speciei actuale și considerăm că nu este necesară o descriere detaliată a lor.

Rana cf. dalmatina Bonaparte, 1839.

Material: 1 frontoparietal sin.; 5 vertebre; 5 fragmente proximale de ilium; (nr. inv. 13 745/1—11).

Resturile corespund unei forme relativ mici.

Frontoparietalul (fig. 1/f, g) din punct de vedere morfologic nu prezintă deosebiri evidente față de specia actuală.

Ilionul este curbat, cu vexillum mai înalt decît tuber superius. Par-tea superioară a juncturii ilioischiadica este subțire. Pars descendens ilii din vedere laterală este lat și orientat înainte.

Rana sp.

Material: 15 fragmente de maxilar; 18 vertebre; humerus (2 buc.); radioululna (37 buc.); 19 fragm. de ilium; 22 fragmente de femur; 88 fragmente de tibiofibula; (nr. inv. 13 750/1—201).

Materialul în general este fragmentat și înglobează probabil mai multe specii de *Rana*. Unele resturi de ilium din punct de vedere morfologic și dimensional se apropie de cele de *Rana ridibunda*, altele au afinități față de *Rana arvalis*.

Ranidele în general sînt bine reprezentate în depozitele fosilifere din Europa (M l y n a r s k i 1977, 1984; R o ě k, 1988, etc.).

Clasa Reptilia

Ordinul **Sauria** Mc Cartney, 1802

Familia **Lacertidae** Bonaparte, 1831

Genul **Lacerta** Linnaeus, 1758

Lacerta cf. viridis (Laurenti), 1768

Material: 2 fragmente de dentar sin.; 1 jugal sin.; 3 vertebre caudale; (nr. inv. 13 762/1—6).

Jugalul (fig. 2/c), conservat în întregime, este asemănător speciei actuale. Fața laterală este acoperită de o crustă calcaroasă.

Dentarul (fig. 2/d) este prevăzut cu dinți pleurodenți, drepți, scobiți la bază cu vârful bi- sau tricuspă.

Vertebrele caudale (fig. 2/e) sînt procelice, prevăzute cu apofize transverse; hemapofizele sînt sparte.

Lacerta viridis (Laurenti) este o specie destul de frecventă în depozitele fosilifere, fiind citată și de la noi din țară din mai multe locuri fosilifere (F u h n 1961).

Familia **Anguidae** Gray, 1825

Genul **Anguis** Linnaeus, 1758

Anguis fragilis Linnaeus, 1758.

Material: 1 fragment de maxilar; 1 fragment de dentar; 9 vertebre; (nr. inv. 13 763/1—11); osteoderme (peste 1 000 buc.) (nr. inv. 13 764).

Resturile sînt identice cu specia actuală. Maxilarul și dentarul sînt prevăzute cu dinți pleurodonți, recurbați, avînd vârful ascuțit (fig. 2/g). Apofizele transverse lipsesc la vertebrele dorsale (fig. 2/h) în schimb sînt prezente la cele caudale (fig. 2/i). Hemapofizele vertebrelor caudale sînt fixate central. Osteodermele sînt caracteristice genului *Anguis* (fig. 2/f), pe suprafața lor cu tuberculi fini, dispuși radiar sau arborescent.

Anguis fragilis, considerată ca o specie arhaică, este cunoscută din mai multe locuri fosilifere pliocene și pleistocene din Europa (Mly-narski 1977, 1984). De la noi din țară este descrisă de Bolka y (1913) din depozitele pleistocene inferioare de la Betfia.

Ordinul **Serpentes** Linnaeus, 1758

Familia **Colubridae** Oppel, 1811

Subfamilia **Colubrinae** Oppel, 1811

Genul **Coluber** Linnaeus, 1758

Coluber cf. viridiflavus Lacepede, 1789

Material: 1 bazioccipital (nr. inv. 13 770).

Creasta bazioccipitală este puternic proeminentă; procesele bazioccipitale sînt bine dezvoltate, cele laterale avînd lungimea egală cu cea mediană. Creasta mediană lipsește, tuberculul condilului occipital nu este evident separat (fig. 3/a).

Genul **Elaphe** Fitzinger, 1833

Elaphe longissima (Laurenti), 1768

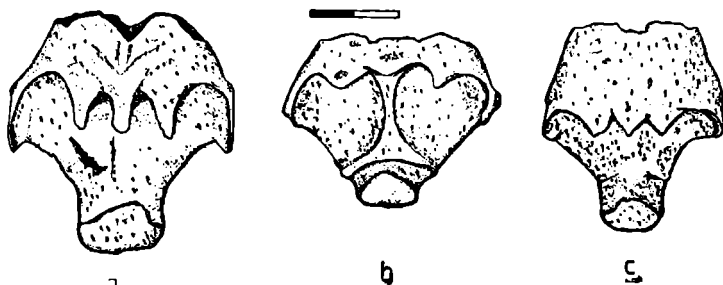

Fig. 3. Baziocipitale de ofidieni din depozitul fosilifer Burzau—Ripa: a: *Coluber cf. viridiflavus*; b: *Elaphe longissima*; c: *Natrix tessellata*.

scara = 2 mm

Material: frontal (12 buc.) (nr. inv. 13 665/1—12); parietal (2 buc.) (nr. inv. 13 666/1—2); 1 baziocipital (nr. inv. 13 667); prootic (12 buc.) (nr. inv. 13 668/1—12); 2 baziparasfenoid + 3 fragmente (nr. inv. 13 669/1—5); maxilar (9 buc.) (nr. inv. 13 670/1—9); 1 pterigoid + 2 fragmente (nr. inv. 13 671/1—3); ectopterigoid (4 buc.) (nr. inv. 13 762/1—4); palatin (7 buc.) (nr. inv. 13 673/1—7); quadratum (11 buc.) (nr. inv. 13 674/1—11); os compus (15 buc + 2 fragmente) (nr. inv. 13 675 (1—17); dentar (18 buc. + 6 fragmente) (nr. inv. 13 676/1—24); 1 premaxilar (nr. inv. 13 677); 3 450 vertebre (nr. inv. 13 765/1—3 450); peste 1 000 coaste (nr. inv. 13 768/1—1 000).

Frontal (fig. 4/a). Apertura frontală are formă circulară, procesul septomaxilar este mic, în vedere laterală avînd formă rectangulară. Procesul prefrontal extern este mai gros decît cel intern avînd formă triunghiulară.

Parietal (fig. 2/j). Suprafața dorsală este plană iar partea descendentă puternic convexă. Cei doi forameni parietali sînt prezenți, situați alături. Crestele parietale converg înaintea marginii posterioare.

Baziocipital (fig. 3/b). Creasta baziocipitală este prezentă cu lobii laterali mai bine marcați decît cel median. Creasta mediană în partea posterioară se ramifică iar tuberculul condilului occipital este separat evident printr-un șanț de creasta mediană.

Prootic (fig. 4/b). Creasta supraoccipitală este bine marcată. Foramenul ramurii maxilare al nervului trigemen are formă circulară. Pe peretele intern al foramenului ramurii mandibulare al nervului trigemen se poate observa foramenul nervului facial. Partea bazală a peretelui care desparte cele două ramuri ale nervului trigemen este mai dilatată. Pe două piese sub deschiderea ramurii maxilare se observă un șanț adînc, iar foramenul ramurii maxilare are formă ovală, caracter întîlnit la *Elaphe longissima* actual (Szyn d l a r 1984).

Baziparasfenoid (fig. 4/c). Creasta pterigoidală este înclinată în față. Procesul parasfenoidal în vedere ventrală este brăzdat longitudinal. Foramenul posterior al canalului carotidian (canalul vidian) este situat aproape de marginea postero-laterală a osului; foramenul anterior este acoperit de creasta pterigoidală.

Maxilar (fig. 4/e). Numărul dinților în maxilarul complet este de 18—19, fără diastemă în partea posterioară. Procesul prefontal este situat

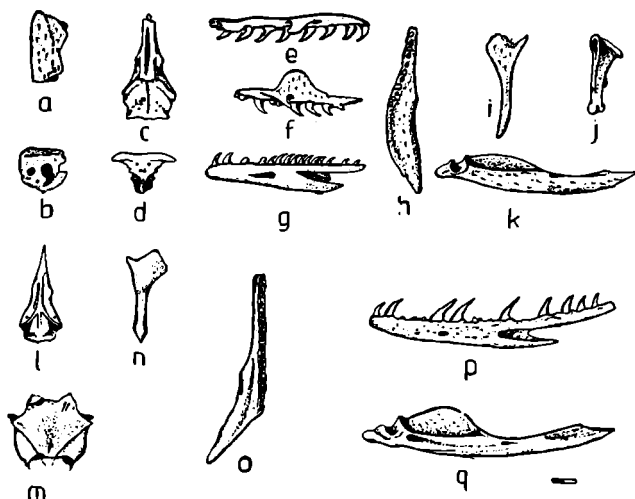

Fig. 4. Resturi scheletice de *Elaphe longissima* (a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k) și *Natrix tessellata* (l, m, n, o, p, q) din depozitul fosilifer Burzău—Rîpa:

a: frontal dext. (fața dorsală); b: prootic sin. (fața laterală); c: baziparasfenoid (fața ventrală); d: premaxilar (fața postero-ventrală); e: maxilar sin. (fața mediană); f: palatin dext. (fața mediană); g: dentar sin. (fața laterală); h: pterigoid sin. (fața ventrală); i: ectopterigoid sin. (fața dorsală); j: quadratum sin. (fața dorsală); k: os compus dext. (fața laterală); l: baziparasfenoid (fața ventrală); m: parietal — fragment (fața dorsală); n: ectopterigoid dext. (fața dorsală); o: pterigoid dext. (fața ventrală); p: dentar sin. (fața laterală); q: os compus dext. (fața laterală).

scara=2 mm

la nivelul dinților 8 și 9, are vârful ascuțit și este orientat postero-ventral. Procesul ectopterigoidal este situat la nivelul dinților 15—17.

Pterigoid (fig. 4/h). Osul, din vedere dorsală sau ventrală, este ușor curbat. Procesul ectopterigoidal este puțin evidențiat iar creasta pterigoidală lipsește. Partea antero-mediană este ușor convexă (din vedere dorsală), iar marginea laterală, îndoită în sus, formează o creastă. Între convexitatea antero-mediană și creasta formată de marginea laterală se evidențiază o brazdă alungită. Dinții sînt izodonți, în număr de 11.

Ectopterigoid (fig. 4/i). Cele două ramuri ale ectopterigoidului se întîlnesc în unghi drept, ramura externă fiind lată, cea internă subțire și cu vârful ascuțit. Capătul distal al corpului ectopterigoidului este subțire.

Palatin (fig. 4/f). Dinții palatinului în număr de 10—14 sînt izodonți și curbați posterior. Procesul maxilar, lung și relativ subțire, este orientat posterior. Foramenul nervului maxilar este situat la baza procesului respectiv, și se continuă cu un șanț orientat anterior. Procesul vomeral este situat la nivelul dinților 5—9 și orientat în față.

Osul pătrat (quadratum) (fig. 4/j). Capătul proximal este ușor lățit și este prevăzut cu un pinten în partea mediană. Dorsal se observă o creastă longitudinală, mai bine conturată în partea proximală. Procesul stapelial este bine distinct.

Os compus (supraangular+prearticular+articular) (Fig. 4/k). Marginea mediană este de două ori mai înaltă decît marginea laterală, aceasta

din urmă fiind ușor concavă în partea posterioară. Creasta supraangulară lipsește. Foramenul supraangular este situat înaintea fosei mandibulare. Procesul retroarticular este gros și ușor curbat ventral.

Dentar (fig. 4/g). Dinții în număr de 22—24 sînt proterodonți. Foramenul mental este alungit (situat la nivelul dinților 8—10). Inciziunea pentru osul compus de obicei se închide complet la nivelul dintelui al 14-lea, iar șanțul lui Meckel la nivelul dintelui al 6-lea.

Premaxilar (fig. 4/d). Procesele laterale sînt lungi. Procesul vomeral este scurt și formează un unghi drept cu procesele nazale. Orificiile ventrale ale canalelor premaxilare sînt situate alături.

Vertebre dorsale (fig. 5/a, b, c). Centrul este relativ scurt (nu depășește niciodată 5,57 mm.). Hipapofiza este redusă la o carenă hemală, care din vedere ventrală are aspect spatulat și se termină la baza condilului într-un punct acut. Procesul spinos este înalt cu vârful în partea anterioară de obicei îngroșat și se termină posterior într-o proeminență accentuată. Marginea anterioară a zigosfenei este crenată. Procesul prezigapofizal este lung cu capătul obtuz. Paradiapofizele (diapofize + parapofize) sînt bine distincte; parapofizele de obicei sînt mai lungi. Cotilul are formă circulară.

Resturile de *Elaphe longissima* sînt destul de comune în depozitele pleistocene. De la noi din țară specia a fost descrisă de Szunyogh y din depozitele pleistocene de la Betfia și de la Brașov. Resturile de *Coluber viridiflavus* sînt de asemenea numeroase, specia fiind descrisă din diverse locuri fosilifere pliocene și pleistocene (în special din Europa centrală) (Szynclár, 1984).

Subfamilia *Natricinae* Bonaparte, 1838

Genul *Natrix* Laurenti, 1768

Natrix tessellata (Laurenti), 1768

Material: parietal (2 buc.) (nr. inv. 13 692/1—2); bazioccipital (3 buc.) (nr. inv. 13 693/1—3); baziparasfenoid (4 buc.) (nr. inv. 13 694/1—4); dentar (4 buc.) (nr. inv. 13 695/1—4); os compus (12 buc.) (nr. inv. 13 696/1—12); pterigoid (2 buc.) (nr. inv. 13 697/1—2); ectopterigoid (7 buc.) (nr. inv. 13 698/1—7); quadratum (4 buc.) (nr. inv. 13 699/1—4); squamosum (6 buc.) (nr. inv. 13 700/1—6); vertebre (peste 2 100 buc.) (nr. inv. 13 701/1—2 100); coaste (cc. 1 000 buc.) (nr. inv. 13 705/1—1 000).

Parietal (fig. 4/m). Suprafața dorsală este plană, cu o ușoară concavitate în partea postero-mediană. Crestele parietale converg înaintea marginii posterioare. Partea descendentă este convexă. Marginea anterioară are forma unui „V” deschis.

Bazioccipital (fig. 3/c). Creasta bazioccipitală este prezentă, cele trei procese bazioccipitale sînt puțin proeminente. Creasta mediană lipsește. Tuberculi bazioccipitali sînt puțin proeminenți iar condilul occipital este bine marcat.

Baziparasfenoid (fig. 4/1). Osul are formă triunghiulară alungită cu fața ventrală ușor convexă. Procesele pterigoidale sînt ușor proeminente. Marginea suborbitală este slab evidențiată. Crestele pterigoidale sînt înclinate posterior. Canalul carotidian, relativ scurt, trece pe sub crestele pterigoidale.

Dentar (fig. 4/p). Partea anterioară este puternic curbată median. Dinții sînt de mărime aproximativ egală în număr de 27—29. Foramenul mental este mic și de regulă se află la nivelul dintelui al 11-lea. Inciziunea corespunzătoare osului compus se închide la nivelul dinților al 15—16-lea, iar șanțul lui Meckel la nivelul dintelui al 8-lea.

Os compus (fig. 4/q). Marginea mediană a fosei mandibulare este de 1,5—2 ori mai înaltă decît marginea laterală. Creasta supraangulară se extinde de sub nivelul fosei sigmoide pînă aproape de foramenul supraangular. Procesul retroarticular este gros și curbat în direcție mediană.

Pterigoid (fig. 4/o). Creasta pterigoidală este prezentă; procesul ectopterigoid este bine evidențiat; porțiunea cu dinți este dreaptă ocupînd aproximativ două treimi din lungimea totală a osului. Dinții sînt izodonți, curbați, în număr de 23—24.

Ectopterigoid (fig. 4/n). Partea proximală din vedere dorsală este convexă. Cele două ramuri ale ectopterigoidului sînt slab distincte. Partea distală este ușor curbată în sus și are capătul ascuțit.

Quadratum. Din punct de vedere morfologic nu prezintă deosebiri față de specia actuală.

Squamosum. Are forma ușor curbată, capătul proximal prezentînd o îngroșare în partea dorsală.

Vertebre dorsale (fig. 5/d, e, f). Centrul este relativ lung (max. 5,54 mm). Hipapofiza din vedere laterală are aspect sigmoidal cu capătul

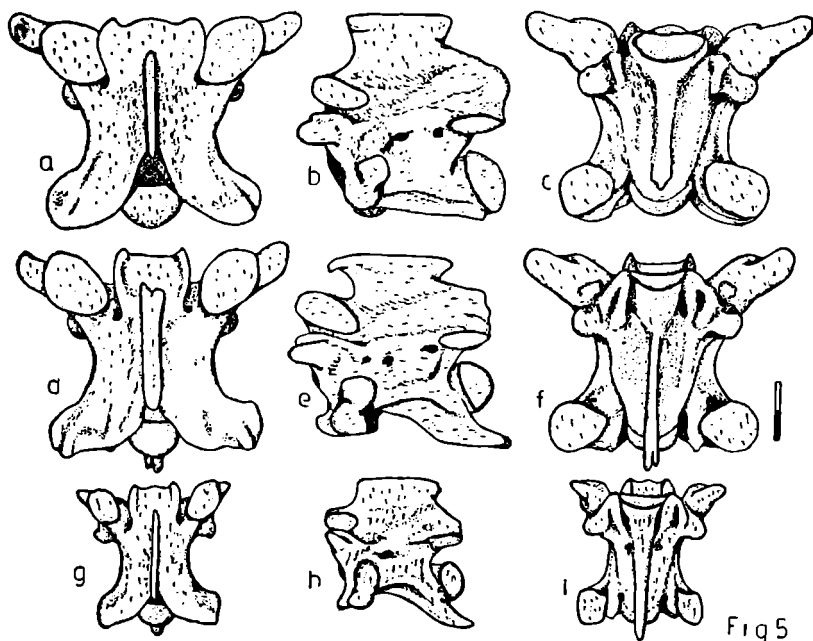

Fig 5

Fig. 5. Vertebre dorsale de ofidieni din depozitul fosilifer Burzău—Rîpa. a, b, c: *Elaphe longissima*; d, e, f: *Natrix tessellata*; g, h, i: *Vipera* sp. (a, d, g — vedere dorsală; b, e, h — vedere laterală; c, f, i — vedere ventrală).

scara = 2 mm

ascuțit (uneori cu tendință de bifurcare). Procesele prezigapofizale sînt lungi și au vîrfurile obtuze. Spinii epizigapofizali sînt mici. Procesul spinos de obicei are vîrfurile îngroșate, prezentînd în ambele capete cite o proeminență (aspect caracteristic subfamiliei *Natricinae*). Zigosfena este relativ îngustă cu marginea anterioară concavă. Cotilul are formă circulară.

Familia **Viperidae** Laurenti, 1768

Subfamilia **Viperinae** Laurenti, 1768

Genul **Vipera** Laurenti, 1768

Vipera sp.

Material: 7 vertebre dorsale (nr. inv. 13 720/1—7). Centrul este relativ lung (la cea mai mare 4,02 mm). Hipapofiza este arcuită, posterior se extinde dincolo de condil. Arcul neural este turtit cu procesul spinos redus. Marginea anterioară a zigosfenei este crenată (din vedere dorsală). Procesele prezigapofizale sînt scurte cu vîrfurile acute. Cotilul este ușor turtit dorsoventral (fig. 5/g, h, i).

Discuții

Pe baza materialului descris în această lucrare se poate remarca un mare grad de similitudine dintre fauna herpetologică fosilă de la Rîpa și fauna herpetologică actuală a zonei. Resturile provenite din depozit, nu prezintă deosebiri semnificative (din punct de vedere morfologic) față de speciile actuale.

La amfibieni se observă o dominanță clară a formelor terestre (*Pelobates*, *Bufo*, *Rana temporaria*, *Rana* cf. *dalmatina*), formele legate de mediul acvatic fiind slab reprezentate (*Bombina* sp. și probabil *Rana* sp.). De fapt majoritatea materialelor de amfibieni, prezente în depozit, reprezintă resturi de pradă ale altor vertebrate (păsări, șerpi, etc.), fiind destul de fragmentate. Resturile de *Bufo* și în special cele de *Bufo viridis* sînt mai puțin fragmentate, speciile respective fiind mai puțin implicate, ca pradă, în lanțurile trofice.

La reptile este remarcabilă prezența unor specii termofile ca *Lacerta* cf. *viridis*, *Elaphe longissima*. Totuși dimensiunea relativ mică a vertebrelor de *Elaphe* poate fi corelată cu un climat mai rece. Se știe că la această specie într-un optim climatic centrul vertebral poate să atingă o lungime de 8 mm. În schimb *Lacerta* cf. *viridis* este slab reprezentată în depozit.

Prezența lui *Coluber viridiflavus* în fauna actuală a țării noastre nu este dovedită (F u h n, 1961), arealul speciei actuale limitîndu-se doar la Italia și Franța. În pliocen și pleistocen însă specia ocupase un areal mult mai vast (S z y n d l a r, 1984).

În concluzie se poate arăta că, fauna herpetologică fosilă de la Rîpa, deși nu reflectă în totalitate condițiile climatice existente în glaciațiunea Würm I (ceea ce se poate remarca la fauna de păsări și micromamifere descrise de la Rîpa, fiind prezente o serie de elemente polare și alpine), corespunde unei faune de climat mai rece față de cea actuală.

DATA ON THE HERPETOFAUNA FROM FOSSIL DEPOSITS OF BURZĂU — RÎPA, BIHOR COUNTY

(Summary)

In the paper the author, who is examining 9 000 pieces of fossil remains from the upper Pleistocene of Burzău — Rîpa, describes 7 species of frogs (*Bombina* sp., *Pelobates fuscus*, *Bufo* cf. *bufo*, *Bufo viridis*, *Rana temporaria*, *Rana* cf. *dalmatina*, *Rana* sp.) and 6 species of reptilians (*Lacerta* cf. *viridis*, *Anguis fragilis*, *Coluber* cf. *viridiflavus*, *Elaphe longissima*, *Natrix tessellata*, *Vipera* sp.).

The bone remains are very similar with those of the living species. The frogs are mainly represented by terrestrial forms. Among the reptilians the remains of *Elaphe longissima* and *Natrix tessellata* are very numerous.

The thermophilous forms, as *Elaphe longissima*, are smaller in size (with smaller vertebrae) or, as *Lacerta* cf. *viridis*, are poorly represented in the deposit (fact that can be correlated with the cooler climatic conditions than nowadays).

BIBLIOGRAFIE

- Bolkay, I., 1913 — Additions to the fossil Herpetology of Hungary from the Pannonian and Praeglacial periode, Mitt. Jahrb. Kgl. Geol. Reichsanst. 21, 217—230, Budapest.
- Fuhn, I. E., 1960 — Amphibia, 14, 1, 73. Edit. Academiei R.P.R., București.
- Fuhn, I. E., Vancea Șt., 1961 — Reptilia, Fauna R.P.R., 14, 2, 99, Edit. Academiei R.P.R. București.
- Mlynarski, M., 1977 — New notes on the amphibian and reptilian fauna of the Polish Pliocene and Pleistocene. Acta zool. cracov., 22, 2, 13—36, Warszawa — Krakow.
- Mlynarski, M., Szyndlar, Z., Estes, R., Sanchiz, B., 1984 — Amphibians and reptiles from the pliocene locality of Weze II near Działoszyn (Poland). Acta Paleont. Polonica, 29, 3—4, 209—226, Warszawa.
- Roček, Z., 1988 — List of fossil amphibians of Czechoslovakia. Acta Zool. Cracov. 31, 19, 513—540, Krakow.
- Sanchiz, F. B., Mlynarski, M., 1979 — Remarks on the fossil anurans from the polish neogene. Acta zool. cracov., 24, 3, 153—174, Krakow.
- Szunyogh, J., von., 1932 — Beiträge zur vergleichenden Formenlehre des Colubridenschädels, nebst einer kranialogischen Synopsis der fossilen Schlangen Ungarns. Acta zool., 13, 1—56, Stockholm.
- Szyndlar, Z., 1984 — Fossil snakes from Poland. Acta zool. cracov., 28, 1, 3—156, Warszawa — Krakow.
- Venczel, M., 1987 — Materiale herpetologice din depozitul fosilifer de pe dealul Burzău — Rîpa, jud. Bihor (notă preliminară), Crisia 17, 579—582, Oradea.

NEW COMPLEMENTS ON *DEINOTHERIUM GIGANTEUM* KAUP FROM THE BRUSTURI PONTIAN (BIHOR DISTRICT)

by
VLAD CODREA

In Romania, the remnants assigned to the genus *Deinotherium* (Mammalia, Proboscidea) are considered paleontological rarities. All the records made so far have characterized the interval Middle Sarmatian (Bessarabian) — Pontian. The list published in S. Athanasiu's valuable monograph on Romanian fossil Proboscidea (1907) has been little enlarged with new localities. Among them, a few, in the Western part of the country, are outstanding from a palaeobiographical point of view: Derna, Brusturi (=Tătăruș) — Bihor district — and Derșida-Sălaj district.

As *Deinotherium* remnants are scarce in our country, we considered it worth presenting certain skeletal items belonging to the Geological Museum of the Geology-Geography Department in the Cluj-Napoca University (code GMGGD). The material we are presenting is part of the late Professor I. A. I. Maxim's donation, and was sampled around 1947—50 in the bitumen mines at Brusturi (=Tătăruș), Bihor district. These items, i.e. a mandible fragment and several post-cranial pieces, have been only partly dealt with so far.

Ord. Proboscidea Illinger 1811

Fam. Deinotheriidae Bonaparte 1845

Genus *Deinotherium* Kaup 1829

Deinotherium giganteum Kaup 1829

Mandible sin. (GMGGD 16 526) — Pl. I, Fig. 1—3.

The mandible has been reconstituted out of two fragments: one is its distal part (broken at the alveolar basis of the tusk), while the other represents a prolongation of the horizontal branch till the basis of the ascending branch, which is missing (broken). Unfortunately, these two fragments had existed apart in the collection, and have been correlated only recently, when we revised the collection of Proboscidea. It may be thus explained why T. Jurcsák (1973) described only the first fragment, as he ignored the existence of the other (T. Jurcsák, in verbis).

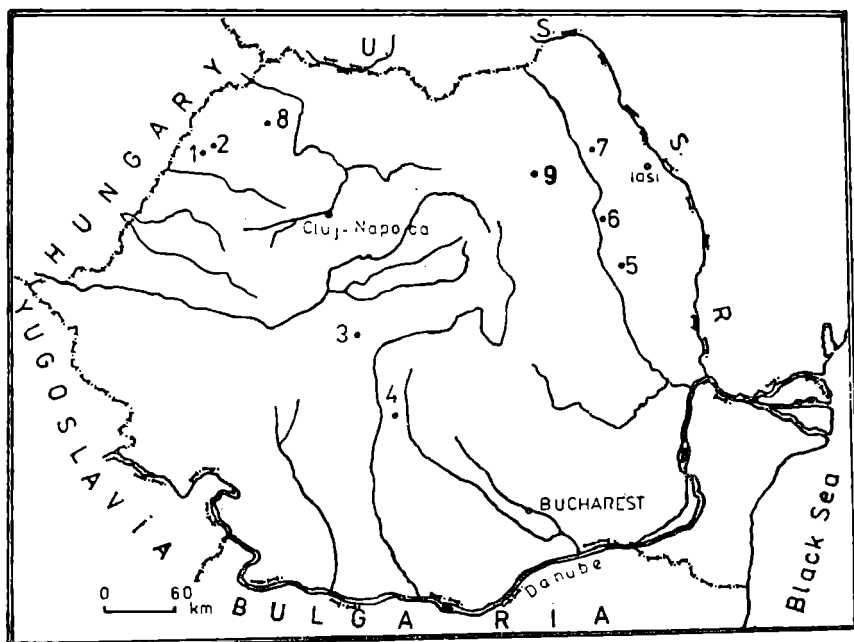

Fig. 1

Occurrences with *Deinotherium giganteum* Kaup in Romania: 1. Derna /Bihor/ (T. Juresák, 1973) Pontian; 2. Brusturi /Bihor/ (N. Onescu, 1951, as „*D. gigantissimum*”) Pontian; 3. Gușterița /Sibiu/ (M. Ackner, 1850, as „*Tapirus giganteum*”); uncertain record; 4. Vernești /Argeș/ (S. Athanasiu, 1907) Lower Pontian; 5. Găiceana /Bacău/ (Gr. Ștefănescu, 1891) Upper Miocene; 6. Drăgești /Bacău/ (G. Sova, 1963)? Upper Sarmatian; 7. Deleni—Hîrlău /Iași/ (N. Macarovici, N. Zaharia, 1967) Middle Sarmatian; 8. Supuru de Sus /Satu-Mare/ (V. Codrea, D. Andreica, 1988) Pannonian s-l. (? Pontian); 9. Neamțului Monastery area /Neamț/ (Gr. Ștefănescu, 1904, in S. Athanasiu, 1907) uncertain finding.

The bone has a brown-yellowish patina, being highly imbued with black bitumens. Yellow efflorescences of a sulphurous nature can also be noticed on its surface.

The labial side is convex. Comparatively, the lingual one is much less convex. The symphysis, connecting the right and left branches, is broken, thus revealing part of the tusk in its alveolus. The horizontal branch is thick, gradually getting thinner from the basis of the ascending branch to the symphysis. As the whole mandible is stuffed with bitumens, the line of the mandibular channel cannot be followed. The labial face displays two elliptical mental foramina. The first foramen is placed about 50 mm under the space corresponding to P_3 of the alveolar range: the large diameter is about 30 mm. The second foramen occurs in a position antero-inferior to the first one, towards the median axis of the labial side, right on the tear line that separated the two mandible fragments

before reconstitution; it has about the same sizes. The dental row is slightly curved, with the concavity directed lingually. Only M_1 and M_2 are preserved, the rest of the teeth existing only as broken radicular fragments in the alveoli. The massive symphysis displays a beautiful antero-posterior and lateral-external curve.

Dimensions (mm)

— piece length, measured between the anterior curve of the symphysis and the posterior end: 710

— height from the basal border to the basis of M_1 : 164

— „ — M_2 : 155

— „ — M_3 : 159

— maximum width of the mandibular body in the area of M_1 = 129; M_2 = 138; M_3 = 149.

— length of symphyseal curve on the convex surface, between P_3 and I : 370

— length of the dental row (P_3 — M_3): ≈ 400 (estimated).

The Teeth

Dentition rather degraded. Dimensions presented comparatively to other findings (see Tables I—II; measured dimensions must be regarded as being sensibly smaller than the initial ones, due to the degradation that affected mainly the enamel).

I — As T. Jurcsák (1973) described it, the tusk is "relatively short, bent anteriorly and flattened on its lateral and median sides. The obtuse apex is significantly degraded on its anterior and lateral sides. A deep longitudinal impression can be noticed on the lateral aspect".

P_3 — Exists only as roots embedded in the alveoli. Triangular contour.

P_4 — Also broken. Rectangular contour.

M_1 — Rectangular elongated contour. Consists of 3 crests severely degraded. Dentin better preserved. Enamel destroyed almost completely; still noticeable in the last transversal groove as well as in the posterior part of the tooth, where it is much thinned, due to the contact with M_2 . Has a grey-blue-blackish patina. Although severely degraded, the tooth is visibly worn on the masticatory surface of its labial side.

M_2 — Quasi-rectangular contour. Similar degradation, extremely severe at the level of the metalophid. Enamel almost completely removed, like in the previous molar; still noticeable on the lingual side. The damage was probably caused when the fragment was dug out then transported.

M_3 — Broken. Rectangular contour.

Compared dimensions of P_3 — M_3 in *Deinotherium*

Species Occurrences	P_3					P_4				
	Length			Width		Length			Width	
	exterior	axial	interior	anterior	posterior	exterior	axial	interior	anterior	posterior
<i>Deinotherium giganteum</i> Kaup Brusturi (=Tătăruș), Bihor										
<i>Deinotherium giganteum</i> Kaup Derna, Bihor T. Jurcsák, 1973										
<i>Deinotherium giganteum</i> Kaup Drăgești, Bacău G. Sova, 1963										
<i>Dinotherium giganteum</i> Kaup Kettlasbrunn F. Bachmayer & H. Zapfe, 1976	68		66	45	56	73		72	62.3	63.5
<i>Dinotherium giganteum</i> Kaup Eppelsheim Weinsheimer, 1883; fide N. Moroșan, 1936		$\frac{68}{63}$		$\frac{41}{49}$	$\frac{54}{56}$		$\frac{81}{85}$		$\frac{82}{67}$	$\frac{83}{68}$
<i>Dinotherium giganteum</i> Kaup Sopron I. Vitalis, 1954		$\frac{67.5}{66.7}$		$\frac{51.1}{50.7}$		$\frac{74.9}{72.2}$			$\frac{60.8}{60.5}$	
<i>Dinotherium giganteum</i> Kaup I. Gräf, 1957	62.8—67.7			47.5— —54.7		61.0—78.1			49.9— —66.4	
<i>Dinotherium giganteum</i> Kaup Snitzow, 1898; fide N. Moroșan, 1936		60					80			
<i>Dinotherium giganteum</i> Kaup Voloneț, Telenești N. Moroșan, 1936		78		55	64					
<i>Dinotherium giganteum</i> Kaup Krivoy Rog L. S. Belokryz, 1960		81		64	?					
<i>Dinotherium gigantissimum</i> Stef. Mânzați Gr. Ștefănescu, 1899		90		47	63		90		72	73
<i>Dinotherium gigantissimum</i> Stef. Volcineț N. Moroșan, 1936		83		61	68		91		75	78
<i>Dinotherium gigantissimum</i> Stef. Dif. occurrences I. Gräf, 1957		70		54			$\frac{86}{93.6}$		72—73.7	
<i>Deinotherium gigantissimum</i> Stef. (= <i>D. giganteum</i> ; = <i>D. proavum</i>) Rachny—Lessowyja Wenjukow, 1903; fide N. Moroșan, 1936							98		73.5	76

Table 1

giganteum Kaup and *D. gigantissimum* Stef.

M ₁						M ₂					M ₃				
Length			Width			Length			Width					Width	
exterior	axial	interior	anterior	median	posterior	exterior	axial	interior	anterior	posterior	exterior	axial	interior	anterior	posterior
	82		55		59.3		76		72	71					
												96		86	81
	86		62	63	59		82		73	72					
81		82	59	62	57.5	82		80	76.3	77.5	103		82	81	76
	$\frac{95}{87}$		$\frac{66}{67}$	$\frac{66}{67}$	$\frac{61}{54}$		$\frac{85}{84}$		$\frac{80}{81}$	$\frac{79}{78}$		$\frac{111}{104}$		$\frac{87}{87}$	$\frac{85}{82}$
							$\frac{84.6}{82.6}$		$\frac{77.9}{76.5}$			$\frac{101.9}{84.5}$		$\frac{75.5}{68.0}$	
80.4—101.6				57.5—71.1		77.7—100.0			69.9—87.8		80.2—102.4			65.3—88.4	
	100			69								105		87	80
	100 ?		66	70 ?	66 ?										
							$\frac{?}{102}$		$\frac{86}{?}$			$\frac{105}{107}$		$\frac{93}{190}$	
	111		72	72	71		111		99	97		120		101	90
	107		74	74,5	77		111 ?		97	94					
	105						111		99			113— 114		92	
	109		77	?	70										

Comparative dimensions of the tusks

Table 11

Dimensions of tusks (mm)	<i>D. giganteum</i> Kaup Brusturi (=Tătăruș) Bihor	<i>D. giganteum</i> Kaup Kettlasbrunn Bachmayer et Zapfe, 1976	<i>D. giganteum</i> Kaup Diff. occurrences Gräf, 1957
Length on anterior curve	190	990—730	238—588(?)
Length on posterior curve	168	—	203—473(?)
Length in straight line	164	865—664	—
Antero-posterior diameter near the alveolus	102	190—170	156.4—65.5
Circumference near alveolus	308	500	418—189
Antero-posterior diameter towards the distal end	88	—	—
Circumference at the distal end	271	—	—
Antero-posterior diameter near the alveolus	93	127—125	101.6—52.5
Transversal diameter at the distal end	85	—	—

Postcranial pieces

Tibia sin. (GMGGD 16 527 a) — Pl. II, Fig. 1.

Shaped as a massive triangular prism. Facies lateralis degraded in the proximal concavity. Tibial tuberosity well developed. Malleolus massive and prominent. Cranial tuberosity broken. Tibial crest short and little distinguishable.

Dimensions (mm):

- total length: 840
- antero-posterior diameter of the diaphysis: 98.
- transversal diameter of the diaphysis: 119
- diaphysis circumference: 370
- proximal width: 275
- proximal articular width: 263
- distal supraarticular width: 229
- distal articular width: 205
- distal supraarticular width: 153

Humerus sin. (GMGGD 16 527 c) — Pl. II, Fig. 2.

Distal fragment. Yellow-greyish patina of the bone, due to the dark-coloured bitumens that also stuff the medulla chanell. A robust crista epicondylis lateralis with prominent rugae. Olecranon fossa prolonged, with a hollow slightly levelling towards the diaphysis. Diaphysis broken at about mid-bone.

Dimensions (mm):

- total length of fragment: 620
- maximum transversal diameter of the inferior extremity: 295
- height of the trochlea at its middle part: 98
- distal articular width: 253.5
- diameter of the trochlea at its middle part: 129

- width of the olecranon fossa: 68
- height of the trochlea on its inner side: 137
- articular diameter of the trochlea, measured on its inner side in strait line: 174
- height of the condyle on its external side: 108
- circumference of the diaphysis at its broken extremity: 460
- antero-posterior diameter of the diaphysis at its broken extremity: 161. 5
- transversal diameter, idem: 133.

Patella dext. (GMGGD 16 527) — Pl. II, Fig. 3

Facies cutanea with visible asperities. Facies articularis smooth. Viewed sagittally, the concavity of the articulation surface is rather marked. Angulus ventralis rather sharp, unlike medialis and lateralis, which are rather blunt.

D i m e n s i o n s (mm):

- maximum transversal diameter: 101
- maximum antero-posterior diameter: 73
- height: 171.

Coxal bone (GMGGD 16 527 b; fragment — illium?) — Pl. II, Fig. 4

Discussions

The records made in the Western part of the country have enlarged the already-known distribution area of these primitive forms of Proboscidea. The Pontian (Turolian) association of mammalia with *Deinotherium giganteum* Kaup from Brusturi-Derna, Bihor district (*Gomphotherium longirostre* (Kaup) / *Anancus arvernensis* Cr. et Job., *Platybelodon* sp., *Chalicomys jägeri* Kaup, *Ictitherium* sp., *Tapirus priscus* Kaup, *Tapirus* sp. *Propotamochoerus provincialis minor* Mottl, „*Dicerorhinus*“ *schleiermacheri* (Kaup),? *Aceratherium incisivum* Kaup, *Korynochoerus palaeochoerus* (Kaup), *Microstonyx erymanthius* (Roth et Wagner), *Cervavitus* sp., *Hipparion gracile* Kaup, *Hipparion* sp. — Mária Mottl, 1942; M. Kretzoi, 1982), represents on this meridian the last echo of a fauna living in the wet-swampy jungles of a tropical-subtropical climate with: *Glyptostrobis europaeus* Heer, *Betula macrophylla* Heer, *B. prisca* Ett., *Alnus* sp., *A. kefersteinii* (Goep.) Ung., *A. crebrinervis* E. Kov., *Carpinus grandis* Ung., *Quercus pontica miocenica* Kub., *Buettneria iliaefolia* (Al. Br.) Dep., *Acer* sp. (I. Al. Maxim, J. Petrescu, 1968).

In our country, *D. giganteum* disappears post-Pontian, as no traces of its continuity have been found so far in more recent deposits. Therefore, the opinion that the formation containing bitumen and lignite sands at Brusturi-Derna are rather recent, may be considered erroneous.

The first one to mention the presence of *Deinotherium* in the area was N. Oncescu (1951). He recorded a jawbone of *Deinotherium gigantissimum* Stef., without providing details to this information, but insisting on the Dacian age of the deposits. M. Paucă (1957), in his list of the mammalian association at Tătăruș (list probably drawn after that of Maria Mottl's), does not record the presence of *Deinother-*

rium. That's why, T. Jurcsák (1973) remains the first who presented sufficiently detailed arguments on this subject.

The assumption that a distinct species of *Deinotherium* of a smaller size existed in this facies (I. Al. Maxim, fide T. Jurcsák, 1973) is not grounded, as our paper has brought sufficient proof (dimensions of the mandible, of dental row) that this material belongs to *D. giganteum*. The smaller size of the tusk, compared to that of other findings, is only the result of advanced degradation and not a specific character. Certainly, it was an aged specimen, all the teeth being similarly worn. As F. Bachmayer & H. Zapfe (1976) asserted, the index suggested by Ingegard Gräf (1957) for the tusks, i.e. the sagittal diameter $\times 100 /$ curve length of convexity, cannot be applied to specific differentiations. We altogether agree with this opinion.

Nor is tibia length, corresponding to a smaller size specimen (H. Töbrien, 1986), are argument in this respect; the number of such *Deinotherium giganteum* post-cranial materials available is too low to lead to such conclusions.

Acknowledgements

Special thanks are given to Prof. Dr. Helmuth Zapfe for the bibliographic help; to Tiberiu Jurcsák who provided me valuable references and for the criticizing discussions; to Dumitru Andreica for his assistance and enthusiasm. The photographic work of Doru Selişcan is especially appreciated. I am thankful also to Victoria Bleoca who translated this text from Romanian.

REFERENCES

- Ackner M. I., 1850: *Siebenbürgische Petrefacten in der Sammlung des Herrn Michael Ackner, Pfarrer in Hammersdorf*. Verh. Mitt. des siebenb. Ver. für Naturwissenschaft. zu Hermannstadt, Jahr. I/11, 171—175, Hermannstadt.
- Athanasiu S., 1907: *Contribuţiuni la studiul faunei terţiare de mamifere din România*. An. Inst. geol. Rom., I/1, 129—186, XII Tab., Bucureşti.
- Bachmayer F., Zapfe H., 1976: *Ein bedeutender Fund von Deinotherium aus dem Pannon von Niederösterreich*. Ann. Naturhistor. Mus. Wien, 80, 145—162, 9 Taf., 5 Tab., Wien.
- Belokrysz L. S., 1960: *To the Systematics and Phylogeny of Deinotherids (in Connection with a New Discovery of Deinotherium in the Upper Sarmatian of Krivoy Rog. [in Russian]*. Paleont. Journ., 4, 95—103, 8 Tab., Moscow.
- Codrea V., Andreica D., 1988: *Sur quelques restes de Proboscidiens fossiles de Transylvanie*. Studia Univ. Babeş-Bolyai, Geol.-Geograph., XXXIII/1, 89—96, 1 Fig., Pl. I—II, Cluj-Napoca.
- Gräf Ingegard E., 1957: *Die Prinzipien der Artbestimmung bei Deinotherium*. Paläontographica, 108 A (5/6), 131—185, 16 Abb., 1 Taf., Stuttgart.
- Jurcsák T., 1973: *Deinotherium giganteum Kaup din zăcămintele de bitum de la Derna (Bihor)*, Nymphaea, III, 301—311, 4 Fig., Oradea.
- Kretzoi M., 1982: *Fontosabb szórványleletek a MÁFI gerinces-gyűjteményében (7 közl.)*. Magy. All. Földt. Int. Jel, 1980-ról, 385—394, 1 Ab., 1 Táb., Budapest.

- Macarovici N., Zaharia N., 1967: *Asupra unor mamifere fosile din Sarmatianul Podişului Moldovenesc*. Bul. Soc. St. Geol. R.S.R., 217—227, 4 Pl., Bucureşti.
- Maxim I. Al., Petrescu I., 1968: *Plante din Pliocenul de la Derna (1)*. Studia Univ. „Babeş-Bolyai“, Geol.-Geograf., 1, 7—15, Cluj.
- Moroşan N. M., 1936: *Dinotheridés de Bessarabie. Contribution à l'étude de la distribution paléogéographique des Dinotheridés de Roumanie*. Ann. Scient. de l'Univ. de Jassy, XXII, 256—279, 2 Pl., 2 Fig., Iaşi.
- Mottl Mária, in L. Strauss, 1942: *Pannóniai fauna Derna-ról és Tataros-ról*. M. kir. Földt. Int. 1941, 5: 192—199, Budapest.
- Oncescu N., 1951: *Geologia R.P.R.*, — în: *Manualul Inginerului de Mine*, I/4, pag. 137. Ed. Tehnică, Bucureşti.
- Paucă M., 1957: *Géologie de la region Tătăruş—Suplac de Barcău*. Ann. Com. Géol. Roum., XXIV—XXV, 209—215, Bucureşti.
- Ştefănescu Gr., 1891: *On the Existence of the Deinotherium in Roumania*. Bull. Geol. Soc. Amer., 3, 81—83, Fig. 24 (extras).
- * * *, 1899: *Dinotherium gigantissimum* Stef. Scheletul de la Mânzaţi. An. Mus. Geol. Paleont. 1896, 110—145, Tab. I—V, Bucureşti.
- Sova G., 1963: *Prezenţa lui Deinotherium giganteum Kaup pe cursul mijlociu al Siretului*. Com. de geol., II, 223—226, 3 fig., Bucureşti.
- Tobien H., 1986: *Die paläontologische Geschichte der Proboscider (Mammalia) im Mainzer Becken (BRD)*. Mainzer Naturw. Archiv, 24, 155—261, 53 Abb., 8 Tab., Mainz.
- Vitalis I., 1954: *A Soproni Deinotherium giganteum Kaup - fogak*. Földt. Közl., LXXXIV, 370—375, XLIX—LI táb., Budapest.

CITEVA DATE SUPLIMENTARE PRIVIND DEINOTHERIUM GIGANTEUM KAUP DIN PONTIANUL DE LA BRUSTURI (BIHOR)

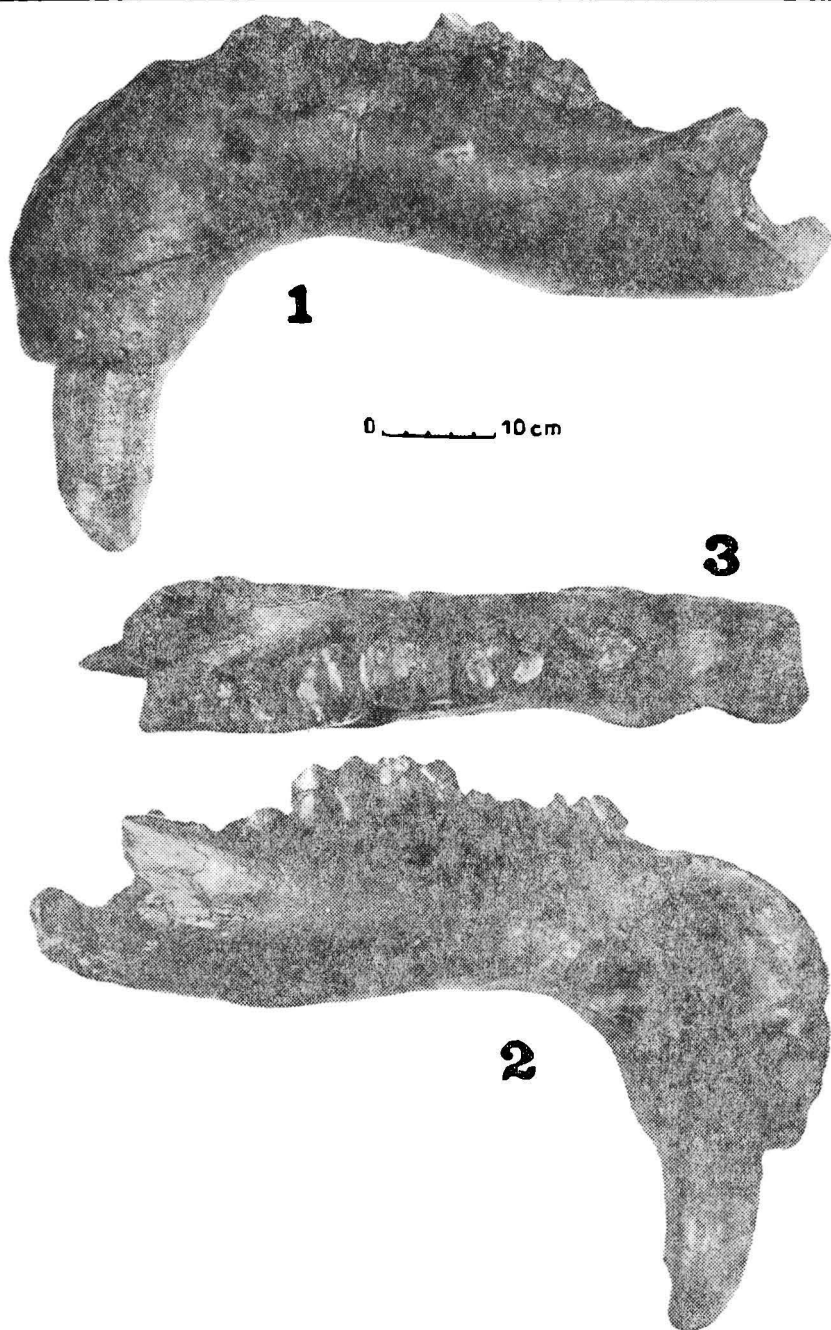
(Rezumat)

În România, resturile de *Deinotheriide* (Mammalia, Proboscidea) sînt puţin frecvente. Din acest considerent, descoperirile paleontologice dintr-o serie de localităţi situate în nord-vestul ţării (Derna, Brusturi — jud. Bihor, Derşida — jud. Sălaj) au permis extinderea arealului din care aceste forme primitive de proboscidiieni sînt cunoscute pe teritoriul românesc.

În colecţia Muzeului de Geologie-Stratigrafie al Universităţii din Cluj-Napoca se găsesc cîteva piese revelatoare provenite din fostele mine de nisipuri bituminoase de la Brusturi (=Tătăruş): o mandibulă sin., un fragment distal de humerus sin., o tibie sin., o rotulă dext., şi un fragment de coxal. Toate aceste piese, înainte de a fi incluse în colecţia muzeului au aparţinut regretatului Prof. I. Al. Maxim.

Caracterele mandibulei şi ale pieselor postcraniene ne-au permis atribuirea acestor resturi scheletice speciei *Deinotherium giganteum Kaup*. Datele noastre completează şi totodată confirmă justetea determinării şi a consideraţiilor lui T. Jurcsák (1973), care la data elaborării lucrării avusese la dispoziţie doar un fragment al mandibulei, reprezentînd terminaţia distală, cu defenza.

Ocurenţa se identifică astfel cu cea mai substanţială găsire de *D. giganteum* din această parte a ţării. Vîrsta pontiană a asociaţiei paleomamologice cu *D. giganteum* de la Brusturi este în afara oricărui dubiu.

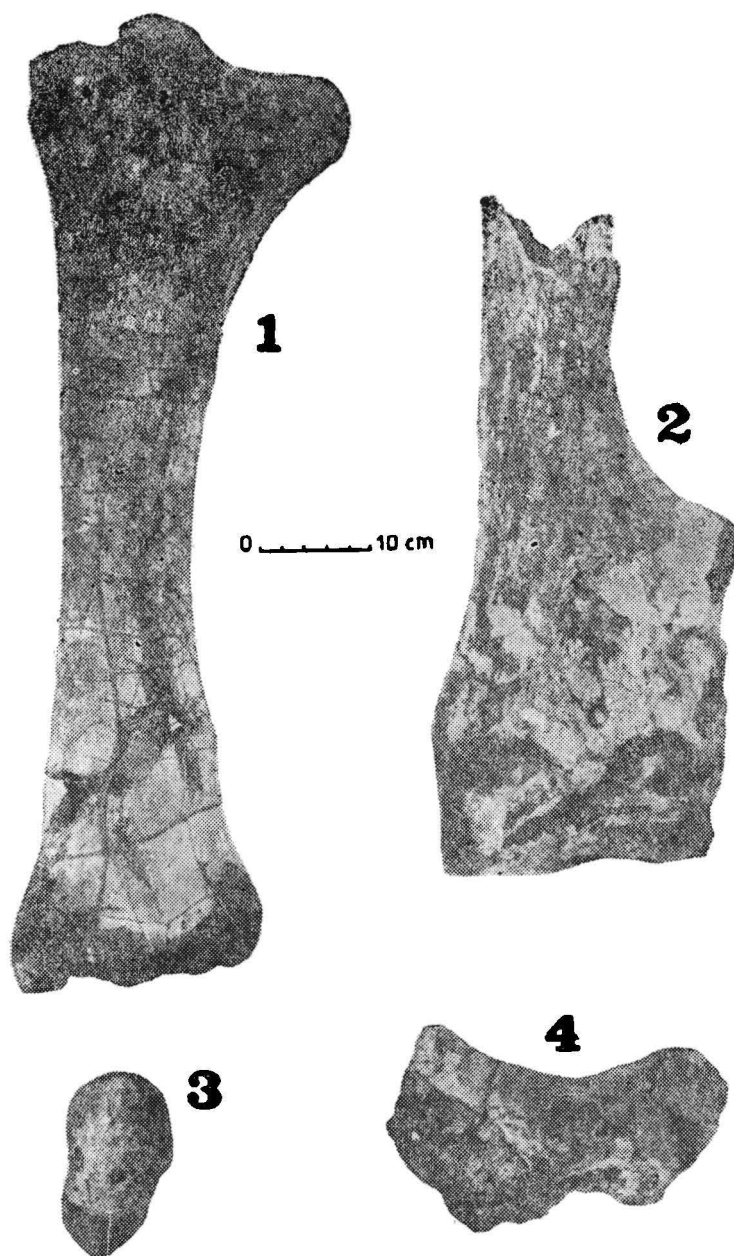
Pl. I

Deinotherium giganteum K a u p
Mandible sin.

Fig. 1 — outer view.

Fig. 2 — inner view.

Fig. 3 — occlusal view.

Pl. II

Deinotherium giganteum Kaup

- Fig. 1 — Tibia sin., anterior view.
Fig. 2 — Humerus sin., anterior view.
Fig. 3 — Patella dext., anterior view.
Fig. 4 — Coxal bone (fragment)

VESPIDELE SOCIALE — SUBFAMILIA POLISTINAE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA ȘI IMPORTANȚA LOR ECONOMICĂ

de
DINU PARASCHIVESCU

Într-o lucrare anterioară (7), am prezentat 9 specii de *Vespinae* din fauna R.S.R. și importanța lor aplicativă. Din familia *Vespidae* face parte și subfamilia *Polistinae*, insecte ce sînt foarte răspîndite pe teritoriul țării noastre și au o valoare economică similară cu Vespinele publicate anterior.

În comunicarea de față, prezentăm rezultatele studiilor noastre asupra speciilor subfamiliei *Polistinae*, în cursul anilor 1984—1987.

Material și metodă de lucru

Ne-am folosit pentru colectarea acestor specii de viespi pe teren, de fileul entomologic clasic, cît și de o pensă anatomică lungă de 17 cm., la fel ca și în cazul vespinelor. Acest instrument a permis colectarea directă a polistinelor de pe inflorescențele plantelor Umbelifere, cu deosebire de specia *Foeniculum vulgare* Mill., sau de pe fructele coapte depozitate (caise, piersici, pere, mere).

Prinderea directă cu pensa s-a făcut fără dificultate, reușind în cca. o oră, să capturăm 90—100 exemplare, totalizînd 490 exemplare. Un procent ridicat din acest material, provine de la Stațiunea de Cercetări Pomicole Băneasa-București. Întregul material colectat a fost condiționat în spirt medicinal decolorat.

În laborator, insectele colectate din țara noastră s-au determinat pe baza lucrărilor de specialitate: Guiglia, D. (2), Kemper, H. și Döhring, E. (31). Blüthgen, P. (1).

Rezultate și discuții

Dintre speciile subfamiliei *Polistinae*, s-au identificat pînă în prezent 4 specii ce aparțin la două subgenuri ale genului *Polistes* Latr. după cum urmează: subgenul *Polistes* și subgenul *Leptopolistes*. Din subgenul *Polistes* Wayrauch, fac parte speciile: *Polistes (Polistes) gallicus* (L.), *Polistes*

(*Polistes*) *nimpha* (Christ.), *Polistes* (*Polistes*) *biglumis bimaculatus* (Geoffr.) și din subgenul *Leptopolistes* Blüthgen, specia *Polistes* (*Leptopolistes*) *foederatus* (Kohl.).

A. Descrierea speciilor cercetate.

1. *Polistes* (*Polistes*) *gallicus* (L.)

Este o specie comună răspândită pe tot teritoriul țării noastre.

Femele: L.: 15—18 mm

Lucrătoare, L.: 10—15 mm.

Culoarea dominantă a acestei viespi, este cea galbenă. Antenele sînt de culoare galben-portocalie, cu înegrirea treptată a articolelor antenale spre vîrf, clypeusul; spre partea superioară se observă o gradație a punctelor adîncite, iar spre partea inferioară, perii sînt robuști ca în fig. 2. Culoarea în general a clypeusului este de culoare galbenă însă la unii indivizi apar pete de culoare neagră ca în fig. 3.

Masculi, L.: 10—17 mm.

Antenele sînt de culoare galben-portocalie cu excepția articolelor 1—3 de culoare negricioasă. Marginile laterale ale clypeusului, sînt mai mult sau mai puțin reliefate și spațiul interantenal puțin pronunțat.

Această specie prezintă o variabilitate cromatică individuală foarte marcantă, identificîndu-se chiar și la indivizii ce populează același viespar. În afara variabilității cromatice ale clypeusului, la obraji, pata galbenă adesea este separată de cea a frunții. Mandibulele ca și mesonotumul sînt de culoare neagră, dar uneori, pe mesonotum sînt desenate 2 virgule sau 2 puncte negre.

Ecologie. Această specie își formează cuibul sub formă de fagure lipit de suport fie de crengile arbuștilor (6), sau foarte frecvent în podurile caselor, șurelor, precum și în anexele gospodăriilor omenești. În localitățile, unde este dezvoltat stupăritul, *Polistes* (*Polistes*) *gallicus* (L.) este deosebit de frecvent, în poduri și în anexe pe o rază de cca. 110 m distanță de stupi, iar pe un m.p. de pod de casă, s-au identificat cca. 45 viespare, de formă rotundă sau ovală. Dimensiunile acestor cuiburi, a variat între 6—11 cm. Sursa de nutriție de bază, mierea albinelor le asigură o hrană sigură de hrănire în tot cursul anului.

Fiind o specie comună în zona de cîmpie și a dealurilor subcarpatice, are o răspîndire omogenă (6), fiind identificată de la tîrmul Mării Negre pînă în Munții Carpați, pînă la o altitudine de 1 000 m. Datele noastre coincid cu cele de răspîndire, din literatura de specialitate (1—3).

2. *Polistes* (*Polistes*) *nimpha* Christ. Este o specie comună în țara noastră.

Femele, L.: 14—16 mm

Lucrătoare, L.: 12—14 mm.

Clypeusul este identic ca cel al speciei *P. gallicus* cu deosebirea că variația cromatică este mai intensă ca la specia *P. gallicus*, cu benzile și punctele mai intens pigmentate. (Fig. 4). Punctele de pe clypeus au microstructură fină și clară. Antenele, de cu-

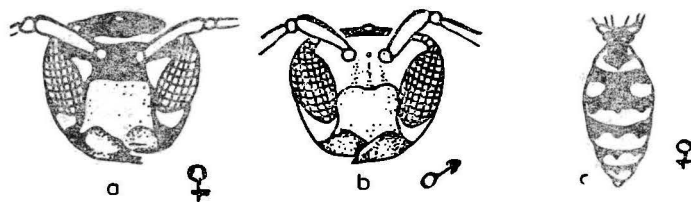
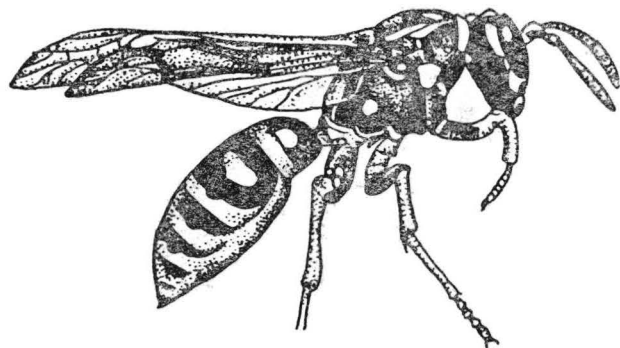

Fig. 1 — a. Femela de *Polistes (Polistes) gallicus* (L.), b. capul — a (Q), b (♂), C — abdomenul (Q).

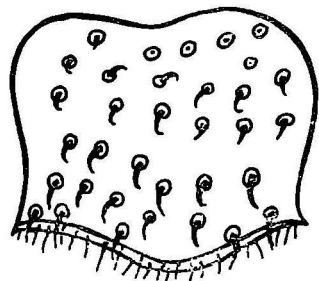

Fig. 2 — Clypeusul de *Polistes (Polistes) gallicus* (L.) cu dispunerea diferențiată a perilor.

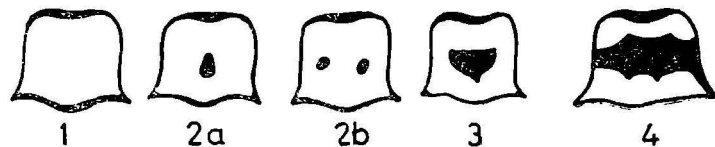

Fig. 3 — Variații individuale cromatice ale clypeusului de *Polistes (Polistes) gallicus* (L.).

Fig. 4 — Variații individuale cromatice ale clypeusului de *Polistes (Polistes) nimpha* (Christ.).

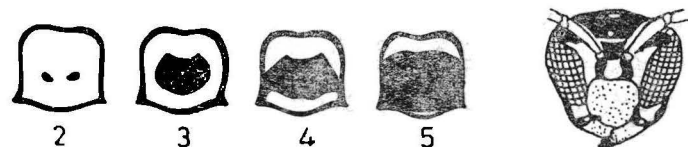

Fig. 5 — a — Variații individuale cromatice ale clypeusului de *Polistes (Polistes) biglumis bimaculatus* (Geoffr.); b — capul (♂).

loare roșietică, brun negricioasă, prezintă o variație cromatică în special culoarea brun negricioasă. Mesonotumul este de culoare neagră la 50% din exemplare. Ultimul urosternit este complet negru sau cu o mică pată clară pe apex.

Masculii, L: 12—14 mm

Se disting ușor de masculii de *gallicus* și de cei de *biglumis*, prin marginile laterale ale clypeusului considerabil de evidențiate. Spațiul interantenal adâncit. Ultimul articol antenal este de două ori și jumătate mai lung decât lat, marginile paralele și apexul oblic tronconic.

În afară de variațiile cromatice ale clypeusului, ale antenelor, pe pronotum, se observă o variație a culorii pe partea latero-superioară unde linia galbenă se unește cu banda galbenă anterioară.

Ecologie. Cuib de tip fagure, de culoare gri pal, cu pereții foarte deschiși la culoare și cu un număr de 200—350 celule.

Adesea, este identificat în podurile caselor, șurelor și în alte anexe ale gospodăriilor omenești. Uneori s-a găsit la baza tulpinilor de arbuști fixat de suport în poziție verticală. Din observațiile noastre, două femele pot lucra la edificarea viesparului, fiind în acest caz o colonie poligină.

În Europa, specia a fost identificată în Franța, Italia, în centrul și estul Europei, în Balcani, cât și pe alte continente; Asia-Israel, Iran cât și în nordul Africii.

În țara noastră, *Polistes (Polistes) nimpha*, are o răspîndire identică cu specia *P. gallicus*, fiind identificată pînă la 1 000 m altitudine în Munții Carpați, în zona Subcarpatică cât și în Delta Dunării.

3. *Polistes (Polistes) biglumis bimaculatus* (Geoffroy)

Este o specie relativ comună în țara noastră, cu frecvența crescută în zona montană.

Femele, L: 13—14 mm

Lucrătoare, L: 11—13 mm.

Partea superioară a clypeusului prezintă pete cu o microsculptură foarte fină în comparație cu *P. nimpha*. Petele variază ca dimensiune, formînd desene diferite de la un individ la altul. Variațiile se întîlnesc chiar și la indivizii ce populează același viespar. (Fig. 5 a și b). Pubescența este asemănătoare cu cea a lui *P. nimpha*. Perii sînt scurți, galbeni, dirijați oblic spre înainte.

Masculii, L: 10—12 mm.

Marginile laterale ale clipeusului, sînt mai mult sau mai puțin relevate la bază, iar spațiul interantenal este nul sau aproape nul. Mesopleurele sînt lipsite de rugozități. Pe scutellum, punctuația este fină și regulată. Fondul clypeusului, nu este lucitor.

Ca și la speciile precedente și *P. biglumis bimaculatus*, la unii indivizi, culoarea clypeusului este în întregime galbenă, sau uneori prezintă o linie transversală, foarte rar redusă la două puncte longitudinale. Mandibulele au o pată galbenă, sau sînt în întregime negre. Obrajii sînt negri, rar cu pete mici galbene. Tîmplele, au o linie galbenă mai mult sau mai puțin întinsă, care în unele cazuri este redusă la o mică pată. Marginile latero-superioare ale pronotumului, sînt adesea negre. Exemplarele care au o linie galbenă, întotdeauna au detașată banda galbenă anterioară. Pe urotergit, petele sînt reduse sau nule.

Ecologie. Cuibul acestei specii are culoarea gri închis față de speciile descrise care au cuibul deschis la culoare. Uneori, culoarea gri închis are reflexe violacee. Operculele fiecărei celule, sînt de asemeni de un gri închis.

În Europa, această specie este răspîdită din nord (Suedia, Danemarca, Anglia, Irlanda) și sporadic în Țările de Jos. În Franța, este semnalată în zona montană pînă la 2 000 m altitudine, în Munții Alpi pînă la 1 900 m altitudine cît și în Masivul Central. O distribuție similară este semnalată și în Elveția, Cehoslovacia și Polonia.

În țara noastră, este răspîdită în zona Carpatică pînă la 1 500 m și sporadică în zona Subcarpatică și în Delta Dunării.

4. *Polistes (Leptopolistes) foederatus* Kohl.

Este o specie cu un areal limitat, pînă în zona Subcarpatică a țării.

Femele, L: 10—14 mm

Lucrătoare, L: 10—13 mm

Punctația clypeusului vizibilă, cu punctele mari și adîncite. Forma clypeusului este mai mult lată decît lungă. Adîncitura, adesea galbenă. Toracele este negru pe pronotum, cu două benzi alungite pe mesonotum, scutelum și pe postscutelum. Antenele și picioarele sînt galbene.

Masculi, L: 10—13 mm

Antenele, cu ultimul articol al funiculului cu puțin mai lung decît cele două articole precedente reunite.

Ca și celelalte specii ale genului *Polistes* și această specie, prezintă variații pe clypeus, atît la femele cît și la lucrătoare, avînd o pată neagră în formă de semilună. Obrajii sînt negri în general, dar uneori au o pată galbenă mai mult sau mai puțin dezvoltată, iar culoarea funiculului antenei variază, fiind mai mult sau mai puțin închisă la culoare. O variație a petelor pe mesonotum este deosebit de evidentă. De asemenea, pata galbenă de pe urotergitul I, variază reducîndu-se uneori la două puncte minuscule.

Ecologie. Această specie cuibărește pe plante, spre baza lor, avînd o populație ce variază între 150—400 indivizi în cuib. Alveolele cuibului, sînt mult mai mari ca dimensiune (0,6 mm în diametru și 1,3 mm lungime), decît la speciile subgenului *Polistes*.

În Europa, este răspîdită în zonele de cîmpie și de dealuri și mai rar în zona montană. Specia este citată în Franța, Spania, Cehoslovacia, Polonia, Uniunea Sovietică, Peninsula Balcanică, cît și pe alte continente: Asia occidentală și centrală, ca și în Nordul Africei. În țara noastră, specia este identificată pînă în prezent în jurul Bucureștiului-Băneasa și din grîndurile din Delta Dunării.

B. Importanța economică a polistinelor

Speciile de *Polistinae*, în cursul primăverii sînt polenizatoare, ca și celelalte insecte sociale, frecvente în această perioadă în pășuni, livezi, podgorii (*Apinae*, *Bombinae*, *Vespidae*). Sezonul preferat este cel de înflorire (4), (5), (9), (10). În cursul verii, frecventează mult speciile de Umbelifere, cu frecvența maximă pe fenicul (*Foeniculum vulgare*) Mill., specie de plantă medicinală, cultivată în Cîmpia Română, Banat și Dobrogea,

totalizînd peste 12 000 ha. Din cercetările noastre experimentale la Stațiunea de Cercetări Pomicole Băneasa (7, 8), a reieșit că o dată cu înflorirea acestei specii de plantă, vespidele sociale sînt atrase de nectarile feniculului, iar dintre toate speciile de *Vespidae*, specia *Polistes gallicus* (L.), fiind dominantă în proporție de peste 90%. Frecventînd în masă cultura de fenicul înflorită, lasă fructele (pere, mere) atît cele existente în pomi cît și cele depozitate, neatacate (7, 8). Cu ocazia acestor cercetări, s-a constatat și frecvența vespidelor crescută în timpul prînzului și în general pe timp însorit.

Cercetările în acest sens, vor fi extinse și în podgorii, în diferite zone geografice ale țării noastre.

Din cercetările noastre anterioare, rezultă că în cazul cînd feniculul a lipsit din livezi, atacul pomilor fructiferi a fost puternic, fructele au fost atacate atît pe copaci cît și în depozite, formînd escavații caracteristice vespidelor, prin ruperea din pulpa fructelor. Aceste insecte sug glucidele, slăbind astfel rezistența pomilor.

După atacul vespidelor, treptat, se instalează diverse specii de ciuperci, ce produc moniliozele fructelor, contribuind astfel la degradarea integrală a lor.

Combaterea chimică a vespidelor, este costisitoare și în același timp distrugătoare pentru insectele folositoare din livezi și podgorii.

Cercetările noastre de viitor, se vor îndrepta spre aprofundarea acestor mijloace noi de protecția fructelor împotriva acestor insecte.

Concluzii

1. În cursul anilor 1984—1987, s-au identificat 7 specii din familia *Vespidae*, subfamilia *Polistinae*: *Polistes (Polistes) gallicus* (L.), *Polistes (Polistes) nimpha* (Christ.), *Polistes (Polistes) biglumis bimaculatus* (Geoffr.), *Polistes (Leptopolistes) foederatus* (Kohl), și se prezintă descrierea lor.

2. Speciile de *Vespide* cercetate sînt importante din punct de vedere economic, atît în sens pozitiv, la polenizarea pomilor fructiferi, a viței de vie, cît și în sens negativ, atacînd fructele coapte de pe pomi și din depozite.

BIBLIOGRAFIE

1. Blüthgen P., 1961: Die Faltenwespen Mitteleuropas (Hymenoptera, Diplop-tera), Akademie-Verlag, Berlin, 1—240.
2. Guiglia Delfa, 1972: Les Guêpes sociales (Hymenoptera Vespidae) d'Europe Occidentale et Septentrionale, Masson et Cie Edit. Paris, 1—177.
3. Kemper H. și Döhring E., 1967: Die sozialen Faltenwespen Mitteleuropas, Verlag Paul Parey in Berlin și Hamburg, 1—180.
4. Kirchner O. V., 1911: Blumen und Insekten. Leipzig și Berlin.
5. Mayer K., 1956: Wespen als Fliegenfeinde, Mitt. Dt. Entom. Zschr.
6. Paraschivescu D., 1985: Date asupra biologiei unor specii de *Vespidae* (Ins., Hym. Vespoidea), Crisia, XV, Oradea, 519—529.

7. Paraschivescu D., 1987: Der Fenchel (*Foeniculum vulgare*) — ein Mittel zur Bekämpfung sozialer Wespen in Obstanlagen, Waldhygiene, 17, 49—54.
8. Paraschivescu D., 1987: Vespidele sociale din R. S. România și importanța aplicativă, *Crisia XVI*, 627—638.
9. Schmidt G., 1974: Socialpolymorphismus bei Insekten Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, 1—374.
10. Wilson E., 1979: The insect societies, Printed in the United States of America, 1—548.

LES VESPIDAE SOCIAL SOUFAM-POLISTINAE ET LEUR IMPORTANCE ECONOMIQUE

(Résumé)

Cette note présente et donne la description à 4 espèce de *Vespidae* soufam. *Polistinae*: *Polistes (Polistes) gallicus* (L.), *Polistes (Polistes) nimpha* (Christ.), *Polistes (Polistes) biglumis bimaculatus* (Geoffr.), et *Polistes (Leptopolistes) foederatus* Kohl.

On discute leur importance économique, pour cultures d'arbres fruitières et viticultures.

MODIFICĂRI CHIMICE PRODUSE DE TIMUROM ASUPRA SPECIILOR CYPRINUS CARPIO ȘI CARASSIUS AURATUS

de

ILEANA HURGHISIU
OTILIA CHICULESCU
DINU PARASCHIVESCU*

În ultimul timp cercetările privind poluarea mediului acvatic s-au referit la influența substanțelor toxice asupra celor mai sensibile specii de pești (3), (4), (5), (6), (9), (10), (11), (12), (14), (16), (18), (19), (20), (21), (22), (24), (25), (26), (27).

Influența diferitelor substanțe asupra organismelor acvatice depinde numai de proprietățile fizico-chimice sau toxicologice ale acestor compuși ci în special de capacitatea peștilor de a metaboliza și elimina aceste substanțe din organism, astfel evitându-se bioacumularea.

În lucrări anterioare (5), (6), (11), (12), (18), ne-am referit la influența timuromului și a altor substanțe asupra unor mamifere.

În lucrarea de față s-au cercetat modificările chimice produse de către timurom asupra unor specii sensibile de pești și anume *Cyprinus carpio* și *Carassius auratus*.

Pentru evaluarea corectă a rezultatelor și caracterizarea mai exactă a substanței s-a utilizat timurom-emulsie (TE) care are acțiune mai toxică.

Material și metodă

S-au format loturi de câte 20 pești pentru fiecare experiment al fiecărei specii, precum și pentru lotul martor.

Peștii au fost ținuti 2 săptămâni în carantină, pentru eliminarea indivizilor puțin rezistenți, sau care nu corespund din punct de vedere fiziologic. S-a ținut cont ca peștii să fie în general de aceeași talie și greutate.

Pentru a putea evalua corect rezultatele s-a cercetat compoziția chimică a apei, înainte și după efectuarea experimentului.

În fiecare acvariu experimental s-a adăugat timurom-emulsie 0,08 ml/l apă, timuromul emulsie avind concentrația de 25%. Probele de pești s-au recoltat în momentul apariției simptomelor grave de intoxicare. S-a făcut analiza integrală a lor în privința conținutului în apă, substanță uscată, substanțe organice și minerale, în special compuși cu azot și fosfor.

* Mulțumim tov. Dr. docent P. Bănărescu pentru determinarea speciilor de pești.

S-au folosit metode STAS pentru analiza apei precum și cele mai uzuale metode din literatura de specialitate pentru analiza peștilor (1), (2), (7), (8), (13), (15), (17), (23).

Rezultatele sînt exprimate în °C, °g, mg/l, O₂ mg/l, ‰, g‰, mg‰.

Rezultate și discuții

1. Caracteristicile chimice ale mediului experimental (apa din acvarii)

S-au efectuat analize chimice comparative la apa din acvarii atât la loturile martor cît și la cele experimentale unde s-a adăugat timurom-emulsie.

S-au constatat unele modificări caracteristice ale apei în prezența substanței, comparativ cu martorul în sensul creșterii cantității de suspensii și a rezidului fix, încadrîndu-se totuși în limitele categoriei I de calitate a apei.

În condițiile experimentului, saturația în oxigen și conținutul în substanțe organice totale și solubile, s-au încadrat în limite de concentrație caracteristice categoriei a II-a de calitate.

Caracterul alcalin al apei este exprimat prin prezența carbonaților și în special a bicarbonaților, conținutul în cloruri fiind caracteristic pentru apa dulce, gradul de duritate al apei fiind crescut, iar conținutul în ioni bivalenți, calciu și magneziu, de asemenea caracteristic apei dulci, în sensul preponderenței calciului față de magneziu, cu valori minime, sub limitele admise de categoria I de calitate.

Componentele biogene și anume compușii azotului, sub forma azotaților, deși în concentrații mai mari în experiment, s-au menținut totuși sub limitele valorilor categoriei I de calitate, avînd loc probabil o creștere a concentrației în azotați și în special a amoniului, valorile fiind duble comparativ cu cele ale martorului încadrîndu-se în limitele de concentrație ale categoriei a II-a de calitate.

Valori mai mari ale fosfaților în condițiile experimentale s-au înregistrat paralel cu cea a sulfatilor, a concentrației în silice și fier, dar totuși valorile se situau în limitele caracteristice pentru categoria I de calitate a apei (Tabelul 1, Figura 1).

2. Caracteristicile chimice ale peștilor

Modificările chimice la pești produse de timurom-emulsie sînt exprimate prin creșterea conținutului în substanță uscată în detrimentul cantității de apă care scade.

Sub influența timuromului emulsie, s-a constatat o creștere a concentrației în substanțe minerale totale la pești și invers o scădere a conținutului în substanțe organice totale.

În privința compușilor azotului mineral s-a observat o scădere evidentă a concentrației în azotați, raportul dintre azotați și azotiți fiind de

Tabela 1

Caracteristicile chimice ale apei din acvarii

Determinări	U.M.	Martor (apă robinet)	Timurom-emulsie (TE) + apă de robinet
Suspensii	mg/l	3	88
Reziduu fix	mg/l	386	515
Oxigen	mg/l	6,5	9,9
	‰	68,8	104,8
Substanța organică totală	O ₂	12,0	16,4
	mg/l		
Substanța organică solubilă	mg/l	9,8	15,5
Carbonați	mg/l	18	48
Bicarbonați	mg/l	171	226
Cloruri	mg/l	45	59
Duritate	gr. Germ.	10,8	57,6
Calciu	mg/l	59	60
Magneziu	mg/l	11	12
Azotați	mg/l	6,1	11,7
Azotiți	mg/l	0,42	0,78
Amoniu	mg/l	1,22	2,75
Fosfați	mg/l	0,02	0,84
Sulfați	mg/l	29	57
Bioxid de siliciu	mg/l	19	115
Fier	mg/l	0,17	0,25

2,2/1,0. S-a produs însă o creștere a concentrației amoniului cu influențe negative în metabolismul normal al peștilor.

Modificările cele mai semnificative, produse de timurom-emulsie la pești, s-au constatat în privința concentrației în fosfați, care au scăzut semnificativ comparativ cu martorul. Valorile au fost de aproximativ 20 de ori mai mari la martor în comparație cu loturile experimentale, în prezența timuromului-emulsie raportul fiind de 28,8/1,00.

În același sens s-a constatat o scădere a concentrației ionilor bivalenți și anume a calciului sub influența timuromului, raportul dintre calciu și magneziu fiind de 1,1/1,0 (Tabelul 2, Figura 1):

Tabela 2

Modificările chimice asupra peștilor, produse de timurom-emulsie (TE), comparativ cu lotul martor (LM)

Determinări	U.M.	Martor (pești)	Timurom-emulsie (TE) + apă de robinet
Din substanța umedă:			
Substanța uscată	g‰	14,8	17,1
Conținut în apă	g‰	85,2	82,9
Din substanța uscată:			
Substanța minerală totală	g‰	22,4	30,4
Substanța organică totală	g‰	77,6	69,6
Din substanța minerală totală			
Azot mineral			
Azotați	mg‰	32,1	14,8
Azotiți	mg‰	0,80	1,08
Amoniu	mg‰	58,8	78,6
Fosfor mineral			
Fosfați	mg‰	56,2	2,7
Ioni bivalenți			
Calciu	mg‰	35,8	32,2

Concluzii

1) S-a constatat că timuromul-emulsie produce modificări semnificative asupra apei din acvariile experimentale, ceea ce reflectă dereglări și asupra peștilor, producându-se tulburări metabolice complexe exprimate prin modificări ale proceselor anabolice și catabolice.

2) Apar modificări la nivelul componentelor biogene în special azot și fosfor, calciu și magneziu, ca și a conținutului total de substanțe organice și minerale și a cantității de substanță uscată și umedă.

3) Rezultatele experimentale atestă faptul că timuromul-emulsie are o toxicitate medie asupra ambelor specii de pești.

4) *Cyprinus carpio* și *Carassius auratus* fiind apropiate din punct de vedere sistematic, aparținând aceleiași familii cyprinide și din punct de vedere chimic, componentele analizate nu prezintă modificări semnificative de la o specie la alta. În schimb sub, acțiunea timuromului-emulsie, se produc dereglări evidente.

BIBLIOGRAFIE

1. Bauer K. H., 1967: Die organische analyse. Akad. Verl. Leipzig, 5, 202—204.
2. Beloserski A. M., Proscurjacow N. I., 1956: Practicum der Biochimie der pflanzen. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.
3. Botnariuc N., 1967: Principii de biologie generală. Edit. Academiei, București.
4. Breinerd H., Sheidon M., Molton J., 1967: Elemente practice de diagnostic și tratament. Edit. Medicală, București, 215.
5. Chiculescu O., Paraschivescu D., Stoița D., 1985: Influența acidului fosforoditioic asupra sistemului nervos al animalelor. Simpozionul național de chimie a fosforului și fluorului, Timișoara, octombrie.
6. Chiculescu O., Hurghișiu I., Paraschivescu D., 1988: Acțiunea unor coloranți organici asupra organismului animal (Modificări chimice la șobolanul alb). St. cerc. biol. s. biol. anim. 2.
7. Kummins K. W., Wuicheck J. C., 1971: Colorimetric equivalents for investigations in ecological energetics. E. Scheizerbart'sche Verlags buchhandlung (Nagele u Obermiller), Stuttgart.
8. Davidescu D., Ionescu M., Ivănescu M., Slusanschi H., Pavlovski Gh., 1963: Metode de analize chimice și fizice folosite în agricultură. Edit. Acad. R.P.R., București.
9. Diudeam T. S., Igna A., 1986: Toxicologie acvatică. Edit. Dacia, Cluj-Napoca.
10. Gheorghe M., Gheorghe I., 1952: Bul. ICP, 11, 3, 37—40.
11. Hurghișiu I., Chiculescu O., Paraschivescu D., 1988: Influența timuromului asupra organismului animal (Modificări chimice la șobolanul alb). St. cerc. biol., s. biol. anim., 2.
12. Lange D., 1941: Kolorimetrische Analyse. Verlag Chemie, Berlin.
13. Leevy C., 1962: Fatty liver 41, 249.
14. Lehmann J., 1980: Methoden der Toxizitätsprüfung an Fischen. 99.
15. Manolescu E., 1975: Farmacologie. Edit. didactică și pedagogică, București 63.
16. Paech K., 1955: Moderne Methoden der Pflanzenanalyse. Springer Verlag, Berlin.

17. Paraschivescu D., Chi'culescu O., Stoița D., 1987: Influența unor coloranți asupra peștilor din speciile *Barbus barbus* și *Gobio kesleri*. St. cerc. biol. s. biol. anim. 2, 39, 163—166.
18. Paraschivescu D., Chiculescu O., Hurghișiu I., 1988: Chemical modifications produced by some organic colorantes on the species *Cyprinus carpio* and *Carassius auratus*. Rev. Roum. Biol. s. biol. anim., 2.
19. Simionescu C., Gorduza V., 1980: Polimeri biocompatibili și biologic activi. Edit. Acad. R.S.R., 15—39.
20. Stroiescu V., 1975: Farmacologie chimică. Edit. Didactică și Pedagogică, București, 63.
21. Tixier M., Claude J., Bessas D., Mertin M. J., 1977: Investigații biochimice, sub red. Nuță Gh., Busenag C., Edit. Didactică și Pedagogică, București.
22. Vasiliu G. D., 1966: Peștii apelor noastre. Edit. științifică, București.
23. Vinberg G. G., 1971: Methods for the estimation of production of aquatic animals. Acad. Press, 1—77.
24. Zamfir Gh., 1975: Poluarea mediului ambiant. Edit., Junimea, Iași.
25. Zbarschi B. I., Ivanov I. I., Mardasev S. R., 1956: Chimia biologică. Litografia Învățămîntului, Iași, 1—38.
26. * * * 1975: Guide OMS, Rapport d'un groupe Scientifique de l'OMS, 563.
27. * * * 1985: Cartela Farbmittel fur Kosmetika, Siegle, BASF.

**CHEMICAL MODIFICATIONS PRODUCED
BY THYMUROM ON THE SPECIES *CYPRINUS CARPIO*
AND *CARASSIUS AURATUS***

Investigations were carried out on some species of fish *Cyprinus carpio* and *Carassius auratus* in order to establish the chemical modifications induced by the administration of thymurom emulsion.

Evident metabolical disturbances on the biogenic components, of organic and mineral substance as well as the content in dry and wet matter, were noticed.

CÎTEVA CĂI ȘI METODE PENTRU OBTÎNEREA UNOR PRODUCȚII SUPERIOARE DE PUIET DE CRAP, PEȘTI FITOPLANCTONOFAGI ȘI PEȘTE DE CONSUM

de

GHEORGHE CARAIMAN

Exploataările piscicole intensive ale căror producții se bazează pe populații dense, administrare de furaje și utilizare de îngrășăminte organo-minerale, tind să ocupe un loc din ce în ce mai important în producția piscicolă ce se realizează anual în apele interioare.

Cel mai comod procedeu, — dar nu totdeauna suficient de economic — este administrarea de furaje în cantitățile necesare pentru atingerea producțiilor programate.

Piscicultura modernă cunoaște astăzi numeroase mijloace pentru sporirea producției pe unitatea de suprafață. Dacă în trecut carpicultura tradițională se limita la producții sub 1 000 kg/ha, în zilele noastre această producție s-a dublat, prin introducerea unor tehnologii moderne, cu scopul de a valorifica superior și integral rezervele trofice ale bazinelor acvatice.

Dintre mijloacele pentru creșterea producției — biologice sau nebiologice — ne vom referi în special la cele mai principale aplicate de noi în ultima perioadă în heleșteiele situate în Cîmpia de Nord — Vest (Cîmpia Salonteii) a țării, care au dus la creșteri ale producției de pește de peste 1 200 kg/ha puiet de o vară de crap și pești fitoplanctonofagi și peste 1 700 kg/ha pește de consum.

1. Creșterea puietului de o vară (crap și fitoplanctonofagi).

Întreprinderea noastră a folosit heleșteie pentru creșterea puilor de pește de o vară în suprafețe de 27—62 ha. și cu adîncimi medii de 1 m. totalizînd o suprafață de 151 ha la fermele piscicole Cefa, Homorog și Tămașda.

S-a efectuat popularea cu pui de crap și fitoplanctonofagi predezvoltați (20—30 zile), separat și în policultură, precum și cu larve de crap de 4—5 zile obținute prin reproducerea artificială.

În scopul preîntîmpinării pierderilor mari ce se înregistrează în perioada trecerii larvelor la etapa de nutriție exogenă eleșteele au fost supuse unui tratament de eutrofizare dirijată prin distribuirea îngrășămintelor organice și minerale.

În funcție de analizele chimice efectuate, metodele de fertilizarea heleșteilor au constatat atât din tratarea solului cât și a apei, folosind îngrășămintele organo-minerale.

Analizele chimice de mil au pus în evidență faptul că fundul acestor heleșteie este favorabil în substanțe organice (6,21—6,85‰ humus), deficitar în fosfor (0,0—0,15 mg‰ g sol) și azot (0,77—1,13 mg‰ g sol). Nevoia de calciu a fost moderată (500—1 000 kg/ha CaO și în unele cazuri chiar la 1 500 kg/ha).

În perioada de iarnă, când heleșteiele au fost lăsate pe uscat s-a efectuat distribuirea varului sub formă de praf pe întreaga suprafață în cantități reieșite în funcție de necesarul de calciu stabilit în urma analizelor.

De asemenea în această perioadă s-au distribuit și îngrășăminte organice (gunoi de grajd) în cantități de 2 500—3 500 kg/ha așezate în grămezi repartizate pe întreaga suprafață și la mal, adăugându-se între straturile de gunoi aproximativ 5‰ superfosfat.

Pentru eutrofizarea dirijată a apei s-a folosit azotatul de amoniu cu un conținut în azot de $N=34\%$ și superfosfatul cu un conținut de $P_2O_5=17\%$ ($P=6,65\%$).

Îngrășămintele minerale (azotat de amoniu și superfosfat) au fost distribuite în heleșteiele de creșterea puilor (mai—august) în soluții apoase, împrăștiate în 10—12 doze la diferite intervale de timp (3—10) zile în funcție de temperatura apei.

Pentru a urmări efectul fertilizării heleșteilor s-au efectuat determinări periodice ale caracteristicilor biocenozei (iunie, iulie, septembrie) care au urmărit raportul între fito și zooplancton exprimat în indicele valoric (mg/mc) cât și raportul procentual (‰) între asociațiile componente.

În heleșteiele populate cu puiet (crap și fitoplanctonofagi) fitoplanctonul s-a caracterizat printr-un indice calitativ ascendent cu dominanțe în lunile iunie—iulie a clorofitelor (53,40—65,82‰) și apoi a cianofitelor în luna septembrie (96,26‰). În alte heleșteie fitocenozele componente au prezentat o intervariație a grupelor cianofite-clorofite. Astfel, cianofitele au fost prioritare la începutul lunii iunie (67,43‰) și respectiv în timpul lunii septembrie (91,53‰) în timp ce clorofitele s-au dezvoltat în a doua parte a lunii iunie (49,35‰) și în luna iulie (78,86‰).

În general se constată o evoluție a fitocenozelor componente în direcția clorofitelor (71,82‰) în luna iunie, urmînd o evoluție netă în favoarea organismelor cianofite (82,4—94,91‰) prin dominanța genurilor *Microcystis* și *Anabaena* cu înflorirea variabilă a apei în intervalul iulie—septembrie.

Referitor la zooplancton, s-a constatat o dezvoltare cantitativă optimă cu preponderența copepodelor (68,49—95,51‰) în special în prima perioadă de nutriție (iunie—iulie), deținînd primul loc pe toată perioada de creșterea puietului în unele heleșteie iar în altele grupele componente au oscilat aproape permanent în favoarea cladocerelor, organisme cu o mare valoare trofică, ridicîndu-se la rate de 58,30—98,15‰. Ca genuri dominante s-au determinat: *Cyclops*, *Bosmina*, *Daphnia*, *Chidorus* și *Brachionus*.

Realizările eutrofizării biologice în heleșteiele pentru creșterea puilor evidențiază dezvoltarea biocenozelor la valori considerate optime pentru

biotopurile respective situînd heleșteiele sub aspectul calității biologice, în categoria apelor oligotrofe, mezotrofe și, pe perioade scurte, ușor eutrofe.

Excepție au constituit cazurile de eutrofizare intensă de tip negativ, semnalate în cursul lunii iunie prin specia *Aphanizomenon flos-aquae* din grupa *Cyanophyceae* și *Cladophora glomerata* din grupa *Chlorophyceae*.

Conform practicii piscicole, în cazurile menționate, a fost aplicat tratamentul cu sulfat de cupru. Direcția în care evidențiem observația, referitoare la rezultatele bune ale acestui tratament prin: distrugerea taxonilor negativi, lipsa de toxicitate pentru populația piscicolă respectivă și restabilirea cursului normal al fitocenozelor chiar din a doua jumătate a lunii iulie.

Evoluția dominantă a tipului *Cyanophyta* cu dezvoltarea excesivă a taxonilor *Microcystis* și *Aphanizomenon*, dezvoltate frecvent în unele heleștee, în special în a doua perioadă de creștere puietului cînd temperaturile maxime lunare au atins 27,8—29,8°C, au imprimat heleșteilor aspectul de înflorirea apei pe perioade îndelungate inhibînd dezvoltarea algelor verzi productive și a populațiilor zooplanctonice.

După cercetările noastre se poate afirma că ponderea planctonului este dominantă în hrana puilor de crap pînă la vîrsta de 40—60 zile, după care rămîne un stimulator în alimentarea puietului cu furaje concentrate, în proporții mari.

Producția de pui de o vară din speciile crap și fitoplanctonofagi în piscicultură în perioada anilor 1986—1987 este prezentată în tabela 1.

Puietul de o vară a realizat în toamnă talii între 41—95 g/ex. la Co+; 20 g/ex. la Ct. 0+; 37—57 g/ex. la Ho+ și 100 g/ex. la Bo+.

Din datele prezentate în tabela 1 se constată că producția medie totală pe 151 ha. este de 1 572 kg/ha cu os-

Tabela 1

Anul	Ferma	Hel. nr.	Su- praf. ha	Specii de puiet										Prod. medie kg/ha		% alte specii	Cons. spec. furaje	
				C 0 +		Ct 0 +		Hypo 0 +		Bufo 0 +		Prod. med. total	C 0 +	F 0 +	B 0 +			
				kg	greut. med.	kg.	greut. med.	kg	greut. med.	kg	greut. med.							
1986	Homorog	3	28	33 455	43	—	—	7 312	57	—	—	1 456	1 195	261	—	18,0	2,80	
1986	Tămașda	7	34	59 960	95	—	—	—	—	—	—	1 763	1 763	—	—	—	1,82	
1987	Cefa	14	27	32 362	41	4 880	20	—	—	2 500	100	1 472	1 198	180	10	12,0	1,62	
1986	Cefa	12	62	68 490	45	—	—	28 500	37	—	—	1 564	1 104	460	—	29,4	2,60	
Total				151	124 267	52	4 880	20	35 812	40	2 500	100	1 572	1 276	286	10	17,2	2,43

cilații între 1 456—1 763 kg/ha din care speciile fitoplanctonofage dețin o medie de 286 kg/ha într-o proporție de 17,2% iar puietul de bufalo într-un singur eleșteu (eleșteul nr. 14 Cefa) este de 10 kg/ha cu o proporție de numai 1%.

În heleșteul în care s-a practicat policultura în prima vară de creștere (hel. nr. 12 Cefa) s-a realizat o producție medie de 1 564 kg. apropiată de media pe întreaga suprafață, obținându-se 460 kg ha. respectiv 29,4% specii fitoplanctonofage. Producțiile medii de crap au oscilat între 1 104—1 763 kg/ha. cu o medie de 1 276 kg/ha, iar speciile de fitoplanctonofagi în medie 286 kg/ha. Consumul specific de furaje a fost relativ mic, oscilând între limitele de 1,62—2,80 kg/kg. spor puiet fiind în general compuse din furaje combinate și sroturi diferite cu adaos de făinuri proteice în proporție 3%. Se remarcă aportul hranei naturale din heleșteie realizată prin distribuirea judicioasă a îngrășămintelor mixte (organo-minerale) care sub aspectul eficienței economice au prezentat un coeficient foarte mic pe kg. puiet: $K_{\text{organic}}=2$ kg; $K_N=0,025$; $K_P=0,0025$).

2. Creșterea peștelui de consum

În scopul creșterii peștelui de consum s-au avut în vedere mai multe variante care să valorifice cât mai integral potențialul trofic din heleșteie precum și sistemul de exploatare prin pescuit intermediar în perioada sezonului de vară.

Astfel în anii 1986 și 1987 au fost populate 5 heleșteie avînd suprafețe care se limitau între 61—79 ha. totalizînd o suprafață de 335 ha, la fermele piscicole Cefa și Tâmașda situate tot în Cîmpia de Nord-Vest (Cîmpia Salontei) a țării.

S-a avut în vedere creșterea crapului de un an (C1) cu greutate medii între 40—90 g/buc. împreună cu specii de pești fitoplanctonofagi în proporție de 20—48% și creșterea crapului în culturi mixte în amestec de vârste (C1 și C2) pentru a valorifica mai bine anumite nivele trofice, efectuîndu-se și intermediar în perioada sezonului de creștere.

Fertilizarea heleșteielor s-a făcut cu îngrășăminte complexe (organo-minerale) și amendamente calcaroase ca și în cazul heleșteielor pentru creșterea puietului, dozele distribuite fiind cele reeșite în urma analizelor chimice de apă și sol. Astfel au fost distribuite între 2 000—3 000 kg/ha. gunoi de grajd, 400—500 kg/ha var, 150 kg/ha. azotat de amoniu și 190 kg/ha superfosfat.

Heleșteiele respective au fost populate în următoarele două variante:

I. Creșterea crapului în amestec de vârste (C1 și C2) în policultură cu speciile de pești fitoplanctonofagi în diferite proporții (20—35%);

II. Creșterea crapului de un an (C1) în policultură cu pești fitoplanctonofagi în proporție de 48,4—54%.

Popularea pe heleșteie s-a făcut cu crap C1 cu greutate medii între 40—90 g/ex.; C2 avînd 240 g/ex., F1 și F2 de 200—400 g/ex. iar densitatea pe unitatea de suprafață a variat între 4 000—9 000 ex/ha. în funcție de vârste și de greutățile medii la populare.

Producția realizată în heleșteiele populate cu crap în amestec de vîrste și în policultură cu specii de pești fitoplanctonofagi este redată în tabela nr. 2.

Din rezultatele obținute la pescuitul de recoltă reiese că producțiile cele mai mari pe unitatea de suprafață s-au realizat în prima variantă în care s-a aplicat creșterea crapului în culturi mixte (C1 și C2) avînd raportul între cele două vîrste de C1 56‰ și C2 44‰, iar proporția de pești fitoplanctonofagi de 32‰. În aceste condiții s-a realizat o producție de 2 155 kg/ha cu un consum de furaje de 1,54 kg/kg. spor de creștere. S-au realizat producții apropiate (2 213 kg/ha) și în condițiile cînd s-a crescut crap de 2 ani (C2) cu pești fitoplanctonofagi în proporție de 35,6‰ cu un consum de furaje de 1,64 kg/kg. spor.

Atunci cînd proporția crapului de doi ani (C2) a scăzut la 3‰ privind raportul între cele două vîrste de crap (C1 și C2) iar ponderea speciilor de pești fitoplanctonofagi la 20‰ producția obținută a fost de numai 1 763 kg/ha. (heleșteul nr. 2 Tâmașda), fiind cu 392—450 kg/ha. mai mică. Acest fapt denotă că lipsind crapul de doi ani (C2) au lipsit din heleșteu consumatorii unui nivel trofic — bentosul — cunoscut fiind faptul că pe măsură ce crapul înaintază în vîrstă devine într-o proporție mai mare bentofag.

În varianta creșterii crapului de un an (C1) în policultură cu pești fitoplanctonofagi în proporție de 48,4—54‰ producțiile realizate au variat între 1 779—1 906 kg/ha cu un consum de 0,90—1,47 kg. furaje/kg. spor creștere, valorificînd într-o mai mare măsură veriga trofică din masa apei (fito și zooplanctonul).

În ambele variante producțiile de pește de consum obținute au depășit 1 700 kg/ha ajungînd chiar la 2 213 kg/ha și cu consumuri specifice de furaje sub 2 kg/kg. spor.

Furajele administrate au fost achiziționate pe plan local și deseori au fost distribuite cu intermitențe în funcție de aprovizionarea lor, fiind compuse din 30‰ gozuri de grîu, 10‰ deșeuri de trior și 20‰ porumb și 40‰ alte deșeuri provenite de la centrele de selecționare a semințelor.

În varianta creșterii crapului de un an (C1) în policultură cu peștii fitoplanctonofagi producțiile realizate au fost mai mici cu 213 kg/ha comparativ cu heleșteiele în care a fost introdus și crapul de doi ani (C2) consumator de bentos care în varianta a II-a nu a fost introdus.

Trebuie să remarcăm că la realizarea acestei producții mari a contribuit într-o mare măsură și efectuarea pescuitului intermediar pe parcursul perioadei de creștere (iulie—septembrie) cînd s-a pescuit cca. 40‰ din totalul producției realizate în heleșteu. Prin pescuitul intermediar, rîndindu-se populația piscicolă, efectivul piscicol rămas în heleșteu a dispus de mai multe rezerve de hrană și a înregistrat un spor de creștere mai mare contribuind la majorarea producției pe unitatea de suprafață.

De asemenea nu trebuie să neglijăm deloc aportul bazei trofice dezvoltată ca urmare a măsurilor luate de fertilizarea heleșteiilor.

Biomasa totală remanentă a fitoplanctonului a indicat o apă de calitate optimă prin menținerea aspectului oligotrof-mezotrof, în marea majoritate a perioadei de exploatare piscicolă.

În heleșteie fitocenozele componente au evoluat în favoarea clorofitelor (67,06—96,97‰) în perioada mai-iulie pentru ca apoi prioritare să

Tabela 2

VARIANTA I.

Anul	Ferma	Hel. nr.	Su- prat. ha	Speciile de pești						Producția medie, kg/ha			‰ fitofag.	Consum specif. furaje
				C 1 +		C 2 +		fitofag		Total	crap	fitofag		
				kg	gr/buc.	kg	gr/buc.	kg	gr/buc.					
1987	Tămașda	4	70	31 200	240	73 552	720	50 230	1 220	2 155	1 500	655	32,4	1,54
1987	Tămașda	3	61	—	—	83 423	730	48 060	1 600	2 213	1 370	843	35,6	1,64
1986	Tămașda	2	64	81 150	247	10 000	1 000	21 681	300	1 763	1 423	340	20,0	0,93
Total			195	112 350	245	166 975	740	119 971	860	2 047	1 432	615	30,0	1,39

VARIANTA II.

Anul	Ferma	Hel. nr.	Supraf. ha	Speciile de pești				Producția medie, kg/ha			% fitofag	Consum specif. furaie
				C 1 +		fitofag		Total	crap	fitofag		
				kg	gr/buc.	kg	gr/buc.					
1987	Cefa	7A	79	63 430	270	77 161	1 100	1 779	818	961	54,0	0,90
1986	Cefa	3	61	60 000	300	56 300	426	1 906	983	923	48,4	1,47
Total			140	123 430	285	133 461	660	1 834	881	953	51,9	1,15

devină cianofitele (53,25—98,51%) și uneori clorofitele urmate îndeaproape de euglenofite și bacilariofite. Acest aspect considerat pozitiv, denotă valoarea nutritivă completă a apei ca verigă directă pentru pești cît și ca verigă primară pentru zooplancton, în intervalul iulie-septembrie. Multitudinea de organisme fitoplanctonice, sînt toate cunoscute ca endemice în biotop.

Organismele zooplanctonice constatate într-un număr mare, în toate lunile de observații, s-au aflat în multiplele lor stadii de dezvoltare, din care mai principale cităm: *Cyclops*, *Bosmina*, *Chidorus*, *Daphnia*, *Ceriodaphnia*, *Alona*, *Brachionus*, *Asplanchna* și *Rotifer*.

Pe tot parcursul întregului interval mai-septembrie, analizele biologice ale apei la fermele Cefa și Tâmașda au indicat o valoare nutritivă complexă a apei, oglindită în multicomponența taxonilor fitocenozelor și zoocenozelor care au fost identificați.

În concluzie, urmărind în mod judicios valorificarea cît mai integrală a nivelelor trofice din heleșteie prin efectuarea unor populări cu crap de cultură în culturi mixte (C1 și C2) în anumite proporții și în policultură cu speciile de pești fitoplanctonofagi, aplicarea unor măsuri de eutrofizare dirijată a heleșteielor cu îngrășăminte mixte (organo-minerale) stabilite pe bază de analize chimice de sol și apă, efectuarea unui pescuit intermediar pe perioada de creșterea peștelui, se pot realiza producții mari de puiet și de pește de consum cu consumuri specifice de furaje foarte reduse.

SOME WAYS AND METHODS FOR OBTAINING CERTAIN SUPERIOR PRODUCTION OF CARP PROGENY, PHYTOPLANKTONOPHAGOUS FISHES AND CONSUMER FISH

(Summary)

It was intended in the presented tests the realization of some large productions of summary progenies, carp and phytoplanktonophagous fishes as well consumer fish.

There were made use on the whole of 9 ponds of 486 ha surface from which 4 ponds of 151 ha surface for the intensive growth of progeny, and 5 ponds of 335 ha surface in two variants (Table nr. 1 and 2).

From the presented data in Table nr. 1 is pointed out that the mean production of the whole surface is 1.572 kg/ha of summary progenies, with an oscillation between 1.456—1.763 kg/ha, but the phytoplanktonophagous species hold an average of 286 kg/ha in a proportion of 17,2 per cent.

The specific fodder consumption on the average is 2,43 kg/kg increase of weight.

On purpose to the growth of consumer fish it was used two variants presented in Table nr. 2. In these variants there was kept in view the carp's growth by an age mixing (C₁ and C₂) together with phytoplanktonophagous fishes is a proportion of 30—51 per cent.

In both variants the obtained production of consumer fish outran 1.700 kg/ha, attaining even to 2.213 kg/ha by the specific consumption of fodder under 2 kg/kg increase of weight.

Employing rationally — as integral as possible — the utilization of trophic level from ponds by (1) effectuation of some carp settling for breeding in mixed breed (C_1 and C_2) of certain proportions and in polyculture of phytoplanktonophagous fish species; (2) application of some led eutrophy execution of ponds with mixed fertilizer (mineral-organic) established by reason of chemical analyses of the soil and water; (3) effectuation of an intermediary fishing in the time of fishes growth — it is possible to be realized large productions of progenies and of consumer fish with reduced specific consum of fodder.

CU PRIVIRE LA DEZVOLTAREA PISCICULTURII ÎN R. P. CHINEZĂ

de

GHEORGHE CARAIMAN

O delegație de specialiști în creșterea intensivă a peștilor de cultură a făcut o vizită de documentare în R. P. Chineză în luna octombrie 1987.

În urma vizitei făcute de delegație (ing. Petre Negoescu, director general al Centralei Pescuitului și Industrializării Peștelui București și semnatarul acestor rânduri, director al Intreprinderii Piscicole Cefa-Bihor) s-a întocmit o documentație pentru specialiști, din care desprindem câteva aspecte esențiale.

Piscicultura are o istorie îndelungată în R. P. Chineză (primul tratat de piscicultură a lui Fan Li a apărut în anul 473 î.e.n.), iar producția anuală de pești de apă dulce se află pe primul loc din lume, după datele informative primite.

Inițial producția de pește din amenajările piscicole depindea de cantitățile de pui pescuite în fluviul Ianți cu care erau populate.

Ulterior, ca rezultat al dezvoltării biotehnicii de înmulțire artificială a peștilor, a fost posibil să se producă larve din speciile de pești fitoplanctonofagi pe scară industrială, asigurându-se stocuri suficiente pentru popularea unităților amenajate.

Aceasta a marcat sfârșitul dependenței de resursele naturale de înmulțire.

Înmulțirea artificială a devenit o activitate de rutină și încă din anii 1958—1960 majoritatea crescătoriilor își produc propriul puiet.

Sînt create centre pentru înmulțirea artificială a peștilor și acestea asigură în prezent necesarul de puiet unităților unde nu există posibilități potrivite înmulțirii artificiale.

Piscicultorii chinezi au adoptat tehnologii de creșterea peștelui de conșum în heleșteie, care sînt complet diferite de cele practicate în țara noastră.

Creșterea peștelui de apă dulce în China este realizată prin policultură. În principal sînt folosiți pești fitoplanctonofagi (cosaș, singer, novac) aclimatizați în țara noastră, prin combinare cu alte specii, avînd un spectru nutritiv diferențiat pentru a utiliza toate resursele de hrană naturală disponibile în etajele trofice din heleșteu. Cultura monospeciilor este utilizată numai pentru puiet pînă la 3 cm mărime.

Un exemplu de populare în policultură este următorul:

- cosaş (*Ctenopharingodon idella*) 40%
- sînger și novac (*Hypophthalmichthys molitrix*) 50%
- și *Aristichthys nobilis*)
- alte specii: crap consum, plătică, caras auriu 10%

Raportul între novac și sînger este de 1 exemplar novac la 3—4 exemplare sînger.

În total sînt folosite cca. 7 specii în policultură: cosaş, sînger, novac, crap comun, crap roșu, caras auriu și plătică.

De remarcat că, în țara noastră, cosășul ocupă un procent foarte mic în formula de populare (cca. 50%) și nu este agreat de fermieri deoarece, dacă nu are vegetație acvatică, trece intens la consumul de furaje concentrate, comparativ cu fermierii chinezi, care folosesc 40% din speciile utilizate în policultură. Trebuie să menționăm că piscicultorii chinezi administrează pentru alimentarea cosășilor iarbă de pe diguri sau chiar trifoi și lucernă, calculat cîte 10—12 kg. vegetație terestră pentru 1 kg. pește-cosaș, deși după unele date obținute de la F.A.O. se administrează 60 kg. vegetație terestră pentru 1 kg. cosăș.

Dintre speciile secundare, care ocupă 10% din formula de populare, crapul comun reprezintă o proporție foarte mică, între 3—8%. Acest crap (*Cyprinus carpio*), care este reprezentat prin două forme — crap comun, asemănător cu crapul nostru de Dunăre și crapul roșu, are un ritm de creștere foarte încetinit și nu este o formă de crap indicat pentru culturi intensive.

În prezent cercetătorii chinezi se ocupă de obținerea unor forme locale de crap de cultură prin hibridări între crapul roșu și crapul oglindă, cum îi spun ei, importat din R.F. Germană. După informațiile primite de la cercetători, între aceste două forme de crap au obținut un hibrid care în 5 luni ajunge la greutatea de 3 kg/ex. Am putea spune că în ceea ce privește ameliorarea formelor de crap de cultură ei se găsesc într-o fază incipientă.

Putem remarca, după volumul lucrării „Peștii de apă dulce din China în ilustrate colorate“, ediția 1981, întocmit numai pentru bazinul hidrografic al fluviului Ianți, care este cel mai lung fluviu din China și al treilea ca lungime din lume, sînt identificate peste 300 specii de pești, din care 169 specii sînt cuprinse în acest volum, reprezentînd specii cu importanță economică, dar din ele numai 4 specii (cosoș, sînger, novac, scoicar) sînt introduse în culturile intensive.

O altă metodă tehnologică demnă de remarcat este că în China se practică recoltarea selectivă a peștilor sau cum mai este denumită „pescuit intermediar“ pe parcursul perioadei de creștere. Aceasta are drept scop înlăturarea exemplarelor mari pe perioada de creștere. În consecință, heleșteul este populat cu pești de mică dimensiune pentru a înlocui pe cei scoși. În acest caz este obișnuit ca densitatea de populare să fie mare: 7 500—12 000 ex/ha.

Practicînd o populare numeric ridicată, intenționat aleasă, compusă din specii diferite de pești, deseori cu vîrste inegale, sau din aceeași specie avînd vîrste diferite, pescuitul intermediar are scopul de a scoate pește care a ajuns la greutatea comercializabilă și a lăsa în heleșteu speciile sau vîrstele ce nu au atins această greutate.

Efectul pescuitului intermediar asupra producției constă în aceea că o densitate numeric mare de exemplare are drept consecință o utilizare completă a hranei de la începutul populării, producția ajungînd foarte repede la capacitatea maximă a heleșteului, iar efectuarea pescuitului intermediar contribuie la reducerea pierderilor de hrană și mărește producția care sporește din aceasta.

Pescuitul intermediar dă posibilitatea fermierilor să mențină un ciclu continuu de populare și creștere, mărind realizările producției.

Această metodă nu este practic utilizată în Europa în heleșteie, fiind folosită în mod curent în Israel și Madagascar, ca și în Extremul-Orient. În țara noastră, conform practicii folosite pînă în prezent, popularea în heleșteie, fie în mono- sau policultură, se face separat pe vîrste, ceea ce contribuie la nevalorificarea unei importante rezerve de hrană naturală din nivelele trofice respective.

În concluzie, metodele aplicate de piscicultorii chinezi privind policultura cu cca. 7 specii de pești și efectuarea pescuitului selectiv sau intermediar, inclusiv suprafețele mici ale heleșteielor, de ordinul a 2 000—5 000 mp., ușor de controlat și de exploatat, sînt elementele esențiale care conduc la realizarea unor producții foarte mari pe unitatea de suprafață (3 000—10 000 kg. pește la ha.)

Amenajările piscicole chinezești sînt complet diferite de amenajările respective din țara noastră și chiar din Europa.

Suprafețele lor sînt foarte mici de ordinul a 2 000—5 000 mp. și rare ori 1,2 ha, avînd o adîncime de 2,5—3 m și fiind majoritatea executate în săpătură.

Heleșteiele au fost amenajate în zonele deltaice joase, suprafețe care se aflau inițial sub apă majoritatea anului și produceau numai plante acvatice. Alimentarea cu apă și evacuarea este asigurată prin pompare din cauză că pămîntul folosit pentru construirea heleșteielor este în general jos, nivelul apei din canale și pîraie este sub nivelul solului.

Sînt și heleșteie cu apă recirculată prevăzute cu guri de alimentare și evacuare, acolo unde condițiunile topografice au permis acest lucru.

În heleșteiele cu apă recirculată schimbarea apei se face odată pe an, la finele perioadei de creștere a peștelui, cînd se efectuează pescuitul radical, apa fiind scoasă cu ajutorul pompelor electrice și bineînțeles inundarea lor tot la fel.

În timpul verii, pentru menținerea cantității necesare de oxigen solvit în apă la călduri de peste 30°C iar temperatura medie a apei nu scade sub 22°C, sînt folosite cu succes sisteme de aerarea apei acționate cu curent electric, produse în unitățile lor de proiectare.

Este de remarcat faptul că în zona sudică, în jurul paralelei de 30°, perioada de creștere a peștelui în funcție de temperaturile optime furajării (20—24°C) este de 8 luni, comparativ cu țara noastră, unde este de 5 luni pe an.

Punctul de vedere al pisciculturilor chineze este că, cu cît suprafața apei este mai mică, iar adîncimea mai mare, cu atît este mai mare productivitatea pe unitatea de suprafață.

BIBLIOGRAFIE

NOTE ȘI COMENTARII DESPRE BIHOR APĂRUTE ÎN REVISTA „FAMILIA“ (1865—1874). BIBLIOGRAFIE ANALITICĂ

de

VIOREL FAUR

Activitatea de reconstituire istorică apelează, tot mai frecvent, la paginile presei, care este, incontestabil, unul din izvoarele importante ale trecutului. Adeseori periodicele conțin referiri unice, deci de o valoare evidentă, despre întâmplări și evenimente, personalități, societăți culturale, calamități naturale etc. De aceea, informația pe care o găsim în cuprinsul lor se asociază celei arhivistice, contribuind la configurarea unei imagini mai veridice și complexe despre realitățile anterioare ori cele prezente. Utilizarea presei ca izvor istoric se impune a fi, desigur, evaluată cu mult discernămint și în raport cu alte surse documentare, pentru a extrage datele sigure despre adevărul pe care ni-l mărturisește. Acest criteriu științific este îndeobște recunoscut, astfel că valorificarea — din perspectivă istoriografică — a imensei informații teaurizate în coloanele periodicelor se face cu mai multă rigoare și eficiență.

S-a afirmat, cu justificare, despre revista *Familia* că ea ne oferă, spre studiu și reconsiderare, un impresionant material informativ. Cu deosebire, rubricile consacrate menționării aspectelor culturale și politice cotidiene sînt extrem de prețioase, deoarece acestea pot fi apreciate — dacă le grupăm împreună — ca fiind o veritabilă „arhivă“, neîndeajuns explorată pînă acum, cu toate că o parte din ele a fost recuperată prin intermediul unor antologii de texte, studii monografice și în diferite lucrări.

Întemeindu-ne pe asemenea considerații, am procedat la restituirea — sub forma unei *bibliografii analitice* — a multiplelor referințe despre Bihor apărute în *Familia* pe o perioadă de un deceniu (1865—1874). Revista lui Iosif Vulcan, care a apărut în anii amintiți la Budapesta, a publicat 541 de note și comentarii despre eforturile de a se afirma ale românilor bihoreni¹. Deși media de materiale este de 54 pe an, uneori numărul acestora a crescut considerabil, cum a fost, spre pildă, anul 1867, cînd *Familia* a inserat 94 de consemnări bihorene. Privit în ansamblu, acest

¹ Raportul statistic cu aceste materiale este următorul: anul 1865 (poz. 1—19) — 25 materiale; 1866 (poz. 20—55) — 41; 1867 (poz. 56—128) — 94; 1868 (poz. 129—167) — 46; 1869 (poz. 168—205) — 46; 1870 (poz. 206—259) — 60; 1871 (poz. 260—303) — 46; 1872 (poz. 304—345) — 48; 1873 (poz. 346—382) — 37; 1874 (poz. 383—459) — 78. Deci 459 de poziții în indicele bibliografic și 541 de note și comentarii.

material documentar, parțial intrat în atenția cercetării științifice, ne apare ca fiind realmente important pentru istoria locală din secolul trecut. Prin urmare, prezentarea acestuia ni s-a impus ca un deziderat de o presantă actualitate.

Este necesară precizarea că, fiind o revistă cu profil cultural, *Familia* s-a ocupat numai incidental de chestiuni sociale, economice și politice. Aflăm, astfel, că într-un ziar maghiar s-au făcut precizări cu privire la o răscoală a țăranilor români din anul 1831, de pe valea Crișului (care anume Criș, nu se menționează) pentru înăbușirea căreia a acționat vicecomitele Bihorului, însoțit de 150 de oameni (poz. 346). Despre unele „ecouri triste“ ale vieții sociale a românilor din Oradea scrie *Familia* din 5 aprilie 1879 (poz. 405). Sub raport economic, sînt de reținut doar însemnările (poz. 197 a, 227, 233, 273 și 301) despre calea ferată Oradea—Cluj, care a fost inaugurată la 7 septembrie 1870, fără nici o festivitate.

Manifestările politice ale românilor din Bihor sînt doar semnalate în rubricile revistei. Este cazul consfăturii ținute, la 5 octombrie 1865, în Oradea, de către „inteligenta română“ (poz. 12).

O conferință similară s-a desfășurat la 15 aprilie 1867 — sub președenția lui Ioan Pop — în Oradea, cu care prilej a fost elaborat un *memorand* cuprinzînd revendicările românilor (poz. 75). Acesta a fost înmînat comitelui. Sînt, de asemenea, anunțate (poz. 175) conferințe „naționale“ la Beiuș (în 18 februarie 1869) și Oradea (în 20 februarie 1869). Despre cea de la Beiuș, la care au luat parte un „număr frumos de inteligenți și țierani“, a mai apărut o notă, în care se arată că a fost proclamat principiul „solidarității deputaților români“ (poz. 180). Un moment culminat al acțiunii politice a românilor din părțile Bihorului l-a constituit organizarea, la 13 iulie 1871, a unei *Reuniuni politice naționale* (poz. 281 și 284), cu un Comitet central format din 25 membri, de fapt cei mai activi militanți pentru drepturi și libertate națională. În vara anului 1872, această organizație politică a desemnat candidații de deputați români (poz. 316) pentru unele cercuri electorale bihorene, după cum urmează: Alexandru Roman (pentru Ceica), Partenie Cosma (pentru Beiuș), George Popa (pentru Tinca) și Ioan Gozman (pentru Aleșd). Mai amintim anunțul referitor la începerea campaniei de alegeri în Bihor la 27 noiembrie 1865 (poz. 17) și faptul că au fost aleși, în primăvara anului 1867, cîțiva „diregători“ români în Congregațiunea Comitatensă (poz. 78).

De un interes deosebit sînt, desigur, referirile despre raporturile bihorenilor cu frații de peste Carpați, ca mărturii semnificative ale unității noastre. Elevii din Suceava se adresau (la 20 ianuarie 1867), prin intermediul redacției *Familiei*, conducerii Societății de lectură din Oradea, pentru a li se transmite statutele acesteia (poz. 57). Din inițiativa poetei Maria Suci, 23 de „doamne române“ din Oradea au strîns fonduri pentru ajutorarea celor „lipsiți“ din România (poz. 62). Comitetul însărcinat cu organizarea „serbării de la Putna“ (din vara anului 1871) a trimis ca delegat în părțile Crișanei pe M. Beleșiu (poz. 288). Revista *Familia* făcea cunoscută — la 11 iulie 1870 — intenția lui Matei Millo de a da reprezentării, cu trupa sa, și la Oradea (poz. 226 și 228). Neputînd fi acceptate condițiile puse de directorul teatrului maghiar din Oradea, acest posibil eveniment pentru viața culturală a românilor crișeni nu a mai avut loc (poz. 230). După ce a publicat, la 14 iunie 1871, un articol în revistă

(poz. 276), Mihail Pascaly a dat, împreună cu trupa sa, în zilele de 13 și 14 iulie 1871, reprezentații la Oradea cu piesele *Păcatele bărbaților*, *Patria și domnitorul* și *Nevasta trebuie să-și urmeze bărbatul* (poz. 282 și 285). La finele lunii octombrie 1874, poetul Cezar Boliac, în drumul său de reîntoarcere de la Budapesta, s-a oprit o zi la Oradea, unde a făcut o vizită episcopului român (poz. 442 și 446).

Incomparabil mai consistente sînt materialele despre viața spirituală a românilor bihoreni, surprinsă în formele ei de manifestare, corespunzătoare practicilor și mentalităților timpului. Caracterul militant al acestora nu mai trebuie subliniat, deoarece se distinge cu ușurință în cuprinsul realităților apărute în revistă. Prioritatea o dețin Societatea de lectură din Oradea, (poz. 2, 14 a, 19, 20, 33, 34 b, 40, 52 a, 55, 57, 59 a și b, 66, 67, 82, 112, 120, 128, 132, 136, 137, 139 a, 143, 144, 149, 162, 174, 187, 188, 192, 198 b, 202, 220, 222, 254, 299, 341, 344, 369, 381, 395, 399, 407, 429, 455 și 456) și Societatea de lectură „Samuil Vulcan” din Beiuș (poz. 34 a, 52 b, 54 b, 72, 76, 79, 80, 84, 95, 97, 113, 116, 126, 139 b, 142, 158, 164 a, 168, 184, 206, 219 b, 251, 283, 298, 303, 337, 359, 382, 384, 387, 389, 450 și 458), despre preocupările cultural-naționale ale cărora revista *Familia* ne-a păstrat informații bogate și de o certă valoare. Sînt, totodată, de remarcat notele despre activitatea Casinei Române din Beiuș (poz. 279), raporturile localnicilor cu Reuniunea Femeilor Române din Brașov (poz. 5) și Societatea pentru fond de teatru român (poz. 238, 240, 312, 314 și 335), ca și cele cu privire la intențiile orădenilor de a înființa o Casină Română (poz. 437). Sub acest raport sînt de amintit și încercările teologilor români din Oradea în direcția organizării unei societăți de lectură (poz. 208). Un gest similar l-au făcut și preoții din părțile sătmărene, care au intervenit pe lângă episcopul român din Oradea, pentru a li se acorda aprobarea în vederea constituirii unei reuniuni a învățătorilor români (poz. 420). Legăturile bihorenilor cu societatea „Astra” (poz. 7, 98, 101, 105, 191, 195, 196, 229, 231, 238 și 350) și Asociațiunea din Arad (poz. 194) sînt popularizate prin intermediul *Familiei*. De asemenea, concertele susținute — la 29 noiembrie 1865 — de Elisa Circa la Oradea (poz. 18). O consemnare, extrem de utilă, despre începuturile manifestărilor corale românești în Bihor (în 1844), apare în numărul din 21 noiembrie 1869 al revistei (poz. 200). Prețioase sînt, desigur, și însemnările despre spectacolele teatrale, cu piese de Vasile Alecsandri, date de elevii gimnaziului românesc din Beiuș, la începutul lunii iunie a anului 1874 (poz. 416). Prezentarea modului de desfășurare și eficacitatea unor „maia-luri” și baluri „naționale” organizate la Oradea (poz. 124, 130, 164 b, 176, 205, 211, 259, 262, 348 și 392) și Beiuș (poz. 68 și 145) se constituie într-un fond informativ — documentar de o însemnătate incontestabilă, mai ales că asemenea mărturii sînt destul de rare.

Rețin atenția și mențiunile despre situația învățămîntului românesc din Bihor (poz. 326, 345, 363, 408 și 428), istoricul seminarului românesc din Oradea (poz. 302, 363, 366, 370, 433 și 436) și strădaniile pentru înființarea la Oradea a unui „institut pentru educarea fetelor române” sau, altfel spus, o școală secundară pentru fete (poz. 144, 149, 207, 210, 214, 216, 217, 219 a, 221, 235, 258, 260, 262, 266, 312 și 370). Pentru realizarea acestui deziderat s-a constituit la Oradea o societate, care a activat multă vreme, reușind să strîngă importante fonduri materiale. Sînt, totodată,

posibilități de informare cu privire la unele date statistice cu elevii Gimnaziului superior „Samuil Vulcan“ din Beiuș (poz. 45, 54 a, 153, 292 a, 331), apoi la atitudinea guvernului ungar față de acesta (de fapt, îi refuză subvenția solicitată de 4 000 de florini) (poz. 269), donațiile pe care le fac gimnaziului episcopiei români Iosif Papp Szilágyi (poz. 370) și Ioan Olteanu (poz. 393 și 394), precum și intervențiile preoților sătmăreni pentru a fi îmbunătățită starea materială a așezământului școlar beiușean (poz. 420).

Notăm și alte aspecte care aparțin domeniului vieții culturale: publicarea de creații populare din părțile Holodului (de către Ana și Emilia Fărcașiu) (poz. 319 și 321) și a unor doine din Bihor (de către Iulia Țosa) (poz. 336 și 390); traducerea în limba maghiară a nuvelei *Marți seara* (de A. Onciu), de către profesorul orădean George Ember (poz. 286); „prenumeranții“ (abonații) bihoreni ai revistei *Familia* (poz. 4, 10, 13, 445, 447, 448, 449, 451, 454, 457, 459) și răspunsuri la rubrica *Poșta redacției* date unor cititori și colaboratori bihoreni (poz. 6, 57, 58, 77, 86, 92, 106, 274, 275, 309, 313, 315, 329, 347, 354, 355, 358, 411). *Familia* conține o mare cantitate de informații despre intelectualii bihoreni (unii autentice personalități politice și culturale, alții cu un rol mai modest, dar meritoriu), ale căror nume le menționăm (în ordinea apariției în paginile revistei): Nicolae Jiga (poz. 1, 65, 247), Paul Vela Ventrariul (poz. 11), Emanuil Gojdu (poz. 14 b, 22, 23, 24, 308), Samuil Vulcan (poz. 15, 105), Miron Pompiu (poz. 21, 38, 44, 46, 51, 64, 160, 161, 173, 178, 223), Aloisiu Vlad (poz. 25), Iosif Roman (poz. 26, 42, 99, 101, 108, 115, 125, 314, 396), Alexandru Roman (poz. 29, 30, 135, 314, 316, 318, 330, 334, 425), Iustin Popfii (poz. 39, 49, 98, 105, 110, 111, 114, 121, 127, 134, 136, 157, 169, 170, 171, 179, 191, 195, 203, 204, 212, 224, 231, 232, 236, 241, 244, 246, 249, 250, 252, 265, 287, 290, 293, 297, 300, 310, 314, 397), Ioan Pop (poz. 43 d, 73, 13 b, 174, 271, 272), Georgiu Popa (poz. 48, 316, 330), Desideriu Borbola (poz. 53, 63), Vasile Ranta Buticescu (poz. 60), Maria Suci (poz. 61, 69, 74, 91, 131, 146, 159, 177, 218, 343, 349, 357, 372, 398), Ioan Sălăgeanu (poz. 71, 129, 193, 268, 291, 296, 322, 340), Teodor Chioreanu (poz. 85, 96, 104), Simion Pop (poz. 93), Vasile Budescu (poz. 123, 255, 264, 386, 443), Vasile Ignat (poz. 138), Petru Paul (poz. 140 a), Coriolan Brediceanu (poz. 142), Lucreția Suci (poz. 147, 151, 154), Ioan Vasiu (poz. 180, 201, 403), Dumitru Sfura (poz. 198 a, 199), Partenie Cosma (poz. 320, 324, 330, 334, 356, 360, 361, 410, 425), Ioan Olteanu (poz. 253, 377, 380, 391, 393, 394, 399, 406, 432, 438, 441, 456), Ion Clintoc (poz. 277), Teodor Roșiu (poz. 292 b), D. Pășcuțiu (poz. 294), Ioan Vancea (poz. 327), Ștefan Guleșiu (poz. 351, 389), Simeon Toma (poz. 351), Ioan Szábo (poz. 373, 375, 433), Vasile Nistor (poz. 375), Ioan Cucu (poz. 375), Iosif Vulcan (poz. 383), Ioan Mețianu (poz. 409, 419, 422), Simion Bulc (poz. 440) și Toma Costin (poz. 436). În numărul din 23 martie 1868 este consemnat faptul că dr. Ioan Rațiu a trecut prin Oradea, unde a fost „salutat“ de studenții români de la Academia de drept (poz. 140 b).

Din paleta problematică, de o evidentă varietate, la care se referă notele și comentariile apărute în revistă, desprindem următoarele categorii de materiale despre: fundațiile școlare „Emanuil Gojdu“ (poz. 325), „Nicolae Jiga“ (poz. 65) și „Nicolae Borbola“ (poz. 43 c); ajutoarele date elevilor din Beiuș și Oradea de familia Mocioni (poz. 3); donațiile făcute

seminarului românesc din Oradea (poz. 234), bibliotecii Societății de lectură din Beiuș (poz. 251) și pentru „teatru național” (poz. 225); situația manuscriselor corifeilor Școlii Ardelene păstrate în biblioteca episcopiei românești din Oradea (poz. 31, 105, 196, 350); aspecte urbanistice beiușene (poz. 16, 209); prezențele românești la Băile Felix (poz. 435); noii avocați români din Bihor (poz. 8, 63, 94, 118, 164 c, 166 b, 185, 189, 267, 414); numirile de canonici la episcopia din Oradea (poz. 9, 280); colaborările la revista *Familia* a membrilor Societății de lectură din Oradea (poz. 37, 119, 141, 154, 172, 257, 311, 353, 439) și Beiuș (poz. 27, 32, 36, 41, 81, 87, 90, 107, 122, 150, 213, 215); intelectualii care s-au logodit (și anume: Partenie Cosma cu Irma Stupa, poz. 35; Teodor Fășie cu Constantina Drola, poz. 88; Ioan Boroș cu Maria Paladi, poz. 152; Ladislau Bogdan cu Luisa Ossianu, poz. 30; Sigismund Șincai cu Amalia Szábo, poz. 333; Lazăr Jerne cu Antonia Ciceronescu, poz. 378), căsătorit (George Selagianu cu Rozalia Sferle, poz. 100; Iuliu Rednic cu Iuliana Pop, poz. 103; Demetriu Simai cu Antonia Reiger, poz. 109; Iosif Pop cu Berta Papp Szilágyi, poz. 186; Georgiu Selagianu cu Emilia Fabian, poz. 239; Antoniu Venter cu Elena Costa, poz. 242; Pavel Erdeli cu Ana Boroș, poz. 328; Ioan Cristian cu Maria Vegsieu, poz. 332; Mihai P. Ciurdariu cu Maria Fărcașiu, poz. 333; Vasile Herle cu Luisa Popovici, poz. 333; Ioanichie Clintoc cu Cecilia Onaga, poz. 434 c) ori au murit (poz. 28, 133 a și b, 135, 148, 163, 243, 261, 263, 295, 320, 342, 352, 362, 397, 424 și 452). Din perspectivă istoriografică actuală, de o certă utilitate sînt referințele cu privire la calamitățile pe care au fost nevoiți să le îndure locuitorii Bihorului. Este vorba de boli și epidemii (precum holera — poz. 50, 363, 364, 365, 368, 371, 379; angina difterică — poz. 385; vîrsatul — poz. 401), revărsarea Crișurilor (poz. 179 b, 306, 412, 417, 453), de efectele vînturilor (poz. 418), fulgerului (poz. 323) și ale focului (poz. 400). Alte consemnări au ca obiect întîmplări diverse, fără o însemnătate deosebită (poz. 43 a, 47, 54, 56, 70, 83, 89, 102, 156, 165, 166, 167, 181, 182, 183, 190, 237, 245, 248, 256, 270, 278, 304, 305, 338, 339, 367, 374, 376, 402, 404, 413, 415, 421, 423, 426, 430, 444).

Considerăm că, prin realizarea acestei *bibliografii analitice* avînd ca obiect materialele de factură documentară despre Bihor apărute în *Familia* (1865—1874), punem la dispoziția celor interesați un instrument practic și rapid de informare, de un real folos, mai cu seamă pentru cei care se ocupă cu elaborarea unor studii monografice despre așezări, personalități, societăți, învățămînt și presă.

ANUL 1865 (I):

1 — Nicolau Zsiga

(nr. 1 din 5, 17 iunie, p. 1—2)

Biografia (și portretul) mecenatului bihorean Nicolae Jiga, reconstituită de Iosif Vulcan (identificarea autorului articolului ne aparține).

2 — *Corespondinție*

(nr. 4 din 5/17 iulie, supracoperta numărului, p. 2)

Camil Censoriul (*alias* Alexandru Roman) critică, cu vehemență, inactivismul membrilor Societății de lectură din Oradea.

3 — *Publicațiunea stipendiilor și ajutoarelor Mocioniane pe anul școl. 1864/5*

(*Ibidem*, p. 51—52)

De stipendiile acordate de mocionești au beneficiat și cițiva elevi ai gimnaziilor din Beiuș și Oradea.

4 — *Prenumeranții „Familiei”*

(*Ibidem*, supracoperta a doua a numărului, p. 1)

Sînt menționați și abonații (respectiv „prenumeranții”) din Oradea ai revistei lui Iosif Vulcan.

5 — *De la Reuniunea femeilor române*

(nr. 5 din 15/27 iulie, p. 68)

Printre susținătorii materiali ai acesteia figurează și intelectuali bihoreni.

6 — *Poșta redacțiunii*

(nr. 7 din 5/17 august, p. 92)

Se formulează (la modul ironic) întrebarea dacă în Beiuș există intelectuali capabili a trimite revistei corespondențe despre viața social-culturală locală.

7 — *Adunarea Asociațiunii Transilvane*

(nr. 8, supracoperta, p. 2)

S-a stabilit ca adunarea generală a „Astrei” să se desfășoare — în anul 1865 — la Abrud și, ca atare, „mulți” intelectuali din Bihor și-au anunțat prezența. *Vezi și nr. 9, supracoperta, p. 2 (A V adunare generală a Asociațiunii Transilvane).*

8 — *Avocați noi*

(*Ibidem*)

Iosif Pop, notar comitatens în Bihor, a „făcut censura” avocațială.

9 — *Ce e nou?*

(nr. 10 din 5/17 septembrie, p. 128)

Au fost numiți noi canonici onorari la Capitlul unit din Oradea.

10 — *Prenumeranții „Familiei”*

(*Ibidem*, supracoperta a doua, p. 1)

Sînt menționați și abonații revistei din localitățile Beiuș și Drăgănești.

11. — *Ce e nou?*

(nr. 11 din 15/27 septembrie, p. 140)

Paul Vela Ventrariul (profesor la gimnaziul din Beiuș) a fost „strapus” la Preparandia din Oradea, fiind concomitent numit și prefect de studii la seminarul unit din localitate.

12 — *Ce e nou?*

(nr. 12 din 25 septembrie/7 octombrie, p. 152)

„Inteligenția română” din comitatul Bihor a ținut, la 5 octombrie, în Oradea o „convatuire”. *Vezi și nr. 13, supracoperta, p. 2 (Oradea mare, 7 octomvire).*

13 — *Prenumeranții „Familiei”*

(*Ibidem, supracoperta a doua, p. 1*)

Printre alți abonați sînt amintiți și cei din localitățile Tulca și Borodul Mare, ambele situate în comitatul Bihor. *Vezi și nr. 13, supracoperta a doua, p. 1* (menționați abonații din Vașcău și Beiuș) și *nr. 14, supracoperta a doua, p. 2* (consemnați abonații din Răbăgani).

14 — *Ce e nou?*

(nr. 16 din 5/17 noiembrie, p. 200)

a) Societatea de lectură din Oradea și-a început activitatea la 22 octombrie. Cu acest prilej s-au ales „oficialii” ei, care sînt menționați.

b) Emanuil Gojdu s-a întors (la Budapesta) din cercul Tinca, unde fusese candidat de deputat în alegeri.

15 — *Samuil Vulcan*

(nr. 17 din 15/27 noiembrie, p. 201—203)

Este inserată biografia (și reprodus, concomitent, portretul) acestuia, scrisă de canonicul Petru Rațiu. Precizăm că articolul este preluat din *Foaia pentru minte, 1854, nr. 21 și 22*.

16 — *Piața și gimnaziul gr. c. român de Beiușiu*

(*Ibidem, p. 205*)

Imaginea gimnaziului „Samuil Vulcan” din Beiuș. Există și un lapidar text-comentariu, în același număr, la paginile 207—209 (semnează anonimul „Pub . . .”).

17 — *Ce e nou?*

(*Ibidem, p. 212*)

La 27 noiembrie va începe campania de alegeri în comitatul Bihor.

18 — *Ce e nou?*

(nr. 18 din 25 noiembrie/7 decembrie, p. 224)

Însemnare despre concertul „dat în Oradea Mare” la 29 noiembrie de către Elisa Circa. *Vezi și nr. 19, p. 236 („Despre al doilea concert al d-rei Circa în Oradea).*

19 — *Oradea Mare, 2 decembrie*

(*Ibidem*, supracoperta a doua, p. 1)

Dimitriu Popa, notarul corespondențelor Societății de lectură din Oradea, publică „protocolul” ședinței publice a acesteia, desfășurată la 5 noiembrie.

ANUL 1866 (II)20 — *Ce e nou?*

(nr. 1 din 5/17 ianuarie, p. 12)

A fost primită o corespondență din partea Societății de lectură din Oradea, prin care redacția este informată că ședința publică anunțată se amână. Vezi și nr.2, p. 24 (*Corespondința din Oradea mare*)

21 — *Găcitura*

(nr. 2 din 15/27 ianuarie, p. 24)

Primul material publicat de Miron Pompiliu (semnează Mirone Popiliu) în revista lui Iosif Vulcan.

22 — *Ce e nou?*

(nr. 3 din 25 ianuarie/6 februarie, p. 36)

Emanuil Gojdu a fost ales deputat dietal în cercul Tinca.

23 — *Emanuil Gozsdu*

(nr. 6 din 25 februarie/9martie, p. 61—62)

Este publicată biografia acestuia și reproduș portretul.

24 — *Ce e nou?*

(*Ibidem*, p. 72)

În „comisiunea dietală” însărcinată cu pregătirea unui „elaborat în privința afacerilor comune” a fost inclus și Emanuil Gojdu.

25 — *Aloisiu Vlad*

(nr. 7 din 5/17 martie, p. 73—74)

În textul biografiei acestuia sînt inserate referințe despre perioada sa de școlarizare, care s-a consumat (parțial) și în Oradea.

26 — *Florile mele*

(nr. 8 din 15/27 martie, p. 86)

Poezie de bihoreanul Iosif Roman, fratele lui Alexandru Roman, scrisă în comuna Rogoz (în 13 februarie 1849), după cum se precizează în revistă.

27 — *Doina*

(*Ibidem*, p. 92)

Poezie de Simion Botizan, elev la gimnaziul din Beiuș (clasa a VIII-a), însoțită de o notă favorabilă a redacției.

28 — *Încă un necrolog*

(nr. 9 din 25 martie/6 aprilie, p. 108)

Este consemnată moartea, în satul Rieni, a unui jurist buda-
pestan.29 — *Ce e nou?*

(nr. 10 din 5/17 aprilie, p. 120)

Deputatul de Ceica, Alexandru Roman, a fost primit în Beiuș
cu „un grandios conduct de făclii”.30 — *Alexandru Roman*

(nr. 11 din 15/27 aprilie, p. 121—122)

Biografia acestuia (însoțită, ca de obicei, de portret), scrisă de
Iosif Vulcan (atestarea ne aparține). De reținut informațiile re-
feritoare la activitatea sa ca profesor la gimnaziul din Beiuș și
de conducător al Societății de lectură din Oradea.31 — *Ce e nou?*

(Ibidem, p. 132)

Este prezentată situația în care se afla biblioteca episcopului Sa-
muil Vulcan, care a fost donată (printr-o clauză testamentară)
gimnaziului din Beiuș, ctitoria sa.32 — *Adio către Ardeal*

(nr. 13 din 5/17 mai, p. 153—154)

Poezie de Ioniță Bădescu, trimisă spre publicare de conducerea
Societății de lectură din Oradea, după cum se afirmă într-o notă
redacțională.33 — *Ce e nou?*

(Ibidem, p. 156)

Societatea de lectură din Oradea va aranja o ședință publică.

34 — *Ce e nou?*

(nr. 14 din 15/27 mai, p. 168)

a) Societatea de lectură din Beiuș „nu prè propășiesce”. *Vezi*
*și nr. 16, p. 192.*b) Societatea de lectură din Oradea va edita al doilea tom, inti-
tulat „Diorile Bihorului”. *Vezi nr. 15, p. 180 și nr. 16, p. 192.*35 — *Ce e nou?*

(nr. 15 din 25 mai/6 iunie, p. 180)

Avocatul beiușean Partenie Cosma „și-a încredințat de socia”
pe Irma Stupa.36 — *Sigilul Negru*

(nr. 17 din 15/27 iunie, p. 195)

Poezie de Ioniță Bădescu, membru al Societății de lectură din
Beiuș.

37 — *Devotament familiei de Mocioni!*

(Ibidem, p. 201)

Poezie de Elia Trăilă, membru al Societății de lectură din Oradea.

38 — *Ecouri de suspine*

(nr. 18 din 25 iunie/7 iulie, p. 213)

Poezie de M. P. Popiliu (*alias* Miron Pompiliu), însoțită de o notă favorabilă a revistei. Este, de fapt, debutul poetic al folcloristului bihorean.39 — *Meditațiune la aniversaria a 24 a nașcerii mele, 22 novemb. 1865*

(nr. 19 din 3/15 iulie, p. 218—219)

Poezie de Iustin Popfiu, conducătorul Societății de lectură din Oradea.

40 — *Ce e nou?*

(Ibidem, p. 228)

Societatea de lectură din Oradea și-a ținut ședința de „închiare” a activității pe anul școlar 1865/1866.

41 — *Imn*

(nr. 22 din 24 iulie/5 august, p. 254—255)

Poezie de Ioniță Bădescu.

42 — *Ce e nou?*

(nr. 25 din 14/26 august, p. 300)

Iosif Roman, fost vicecomite de Bihor, a „făcut censura” avocațială.

43 — *Ce e nou?*

(nr. 27 din 28 august/9 septembrie, p. 323)

a) Studenții români din Oradea „făcură esamenele de stat cu succes strălucit”.

b) S-a răspândit știrea inexactă că seminarul unit din Oradea va fi transformat în spital.

c) Canonicele Nicolae Borbola a întemeiat o fundație nouă, de 3 000 florini, pentru un tînăr care va urma cursurile seminarului din Oradea.

d) Canonicele orădean Ioan Pop a fost numit (de împărat) abate titular la biserica Sf. Nicolae de Erci.

44 — *Datinile poporului rom. (Nevesteasca)*

(nr. 29 din 11/23 septembrie, p. 346—347)

Culeasă din sudul Bihorului de către Miron Pompiliu.

45 — *Ce e nou?*

(Ibidem, p. 347)

Sînt publicate date statistice despre gimnaziul din Beiuș.

46 — *Remas bun de la Crișiana*

(nr. 30 din 18/30 septembrie, p. 349—350)

Poezie de Miron Pompiliu.

47 — *Ce e nou?*

(Ibidem, p. 359)

Comitele suprem a vizitat satele din sudul Bihorului.

48 — *Georgiu Popa*

(nr. 32 din 2/14 octombrie, p. 373—375)

Sint (în „biografia” acestuia) menționi despre activitatea sa la Salonta și Oradea, unde a funcționat în administrație.

49 — *Literatură și arte*

(Ibidem, p. 383)

Se face cunoscută intenția lui Iustin Popfiu de a edita o revistă intitulată „Predicatorul și catihetul”.

50 — *Ce e nou?*

(nr. 34 din 18/26 octombrie, p. 408)

Holera a început să se răspîndească și în Oradea.

51 — *Din orașiu*

(nr. 35 din 23 octombrie/4 noiembrie, p. 409—410)

Poezii de Miron Pompiliu.

52 — *Ce e nou?*

(nr. 39 din 20 noiembrie/2 decembrie, p. 467)

- a) Societatea de lectură din Oradea și-a început activitatea pe noul an școlar în 16 noiembrie, fiind cu această ocazie aleși și „oficialii” ei, care sint consemnați. *Vezi și nr. 41, p. 491.*
- b) A avut loc la 11 noiembrie ședința de deschidere și constituire a Societății de lectură din Beiuș, alegîndu-se tot atunci și conducătorii ei.

53 — *Ce e nou?*

(nr. 40 din 27 noiembrie/9 decembrie, p. 479)

Dezideriu Borbola „făcu censura” avocațială.

54 — *Ce e nou?*

(nr. 44 din 25 decembrie/6 ianuarie, p. 528)

- a) La gimnaziul catolic din Oradea au studiat 190 de tineri români, iar la cel unit din Beiuș 292.
- b) Ședința publică a Societății de lectură din Beiuș, consacrată memoriei episcopului fondator Samuil Vulcan, s-a desfășurat la 25 decembrie, fiind publicată — despre desfășurarea acesteia — o însemnare.

55 — *Literatură și arte**(Ibidem)*

Societatea de lectură din Oradea deschide liste de „prenumeranți” pentru almanahul beletristic „Fenice”.

ANUL 1867 (III)56 — *Ce e nou?*

(nr. 1 din 1/13 ianuarie, p. 11)

Episcopul unit din Oradea se ocupă de organizarea unui sinod „provincial”.

57 — *Poșta Redacțiunei*

(nr. 2 din 8/20 ianuarie, p. 24)

Elevii gimnaziului din Suceava se adresează — prin intermediul revistei „Familia” — Societății de lectură din Oradea, pentru a-i trimite statutele.

58 — *Poșta redacțiunei*

(nr. 4 din 22 ianuarie/3 februarie, p. 48)

Redacția își face cunoscută intenția de a include — chiar în numărul viitor al revistei — un jurnal „femeiesc” de modă.

59 — *Escrituri de premie literarie. Ceva despre Almanacul „Fenice”*

(nr. 5 din 29 ianuarie/10 februarie, p. 59)

a) „Guvernatoriul” domeniului episcopesc al Beiușului, Gregoriu Szárukán, a dăruit Societății de lectură din Oradea suma de 6 galbeni, pentru a se constitui un fond de premiere a celor mai bune „operate literare” ale membrilor acesteia. Preotul Ioan Horvath a mai adăugat 2 galbeni. Astfel, conducerea societății a hotărât ca să acorde trei premii: 1. „pentru cea mai bună nuvelă” (se va prefera acea creație care se va inspira din trecutul național) se va oferi 3 galbeni; 2. „pentru cea mai bună poezie” (va avea prioritate balada și „narațiunea poetică”) se va acorda un premiu de 3 galbeni; 3. „pentru cea mai bună a doua nuvelă” va fi avansată suma de 2 galbeni. Concurenții își pot depune „operatele”, care vor fi supuse analizei critice a unor „bărbați competenți”.

b) Tipărirea almanahului societății „curge neîntrerupt”, putându-se deja expedia — în jurul zilei de 15 februarie — exemplare din acesta. Se adresează, prin urmare, o invitație către „prenumeranți”, fixându-se totodată prețurile unui op pentru Austria și România.

60 — *Doine*

(nr. 6 din 5/17 februarie, p. 69)

Poezie de Vasile Ranta Buticescu, însoțită de o notă redacțională în care se precizează faptul că aceasta se publică „de probă”, din „Fenice”, almanahul beletristic al Societății de lectură din Oradea.

- 61 — *Ruga unei june*
(nr. 7 din 12/24 februarie, p. 81)
Poezie de Maria Suciu.
- 62 — *Pentru cei suferitori în România*
(*Ibidem*, p. 83)
La „provocarea” Mariei Suciu, 23 de „doamne române” din Oradea „se gată” ca să contribuie la ajutorarea celor „lipsiți” din România.
- 63 — *Advocați români*
(*Ibidem*)
Numărul avocaților români a crescut cu încă unul, respectiv cu Dionisie Dezideriu Borbola.
- 64 — *O noapte în spital*
(*Ibidem*, p. 86—87)
Poezie de M. Popiliu (*alias* Miron Pompiliu). A mai publicat, în anul 1867, următoarele poezii: „*Triumful lui David*” (p. 109), „*Românca*” (p. 301); „*La Clara*” (p. 506) și „*Iarna*” (p. 577).
- 65 — *Fundațiune nouă*
(nr. 9 din 26 februarie/10 martie, p. 107)
Cunoscutul mecenat bihorean Nicolae Jiga a înființat o nouă fundațiune, care constă în 2 000 de florini. Din aceasta se va acorda anual „pâne” la 10 elevi de confesiune ortodoxă din gimnaziul beiușean.
- 66 — „*Fenice*”. *Almanac beletristic de Societatea de lectură a tinerimii din Oradea-mare*
(nr. 10 din 5/17 martie, p. 117—118)
Recenzia volumului editat de Societatea de lectură din Oradea, semnată de I. C. Drăgescu.
- 67 — *A eșit de sub tipariu*
(*Ibidem*, p. 119)
Este salutată apariția almanahului beletristic („*Fenice*”) al Societății de lectură din Oradea, fiindu-i lapidar prezentat conținutul. Se face trimitere și la recenzia apărută în același număr.
- 68 — *La Beiușiu*
(nr. 11 din 12/24 martie, p. 131)
În Beiuș a fost organizat la 3 martie un bal „în folosu[l] celor pângubiți de focul” din 28 august 1862.
- 69 — *Doine*
(nr. 12 din 19/31 martie, p. 144)
Poezie de Maria Suciu, secundată de o notă redacțională care menționează că și creația în versuri „*Ruga unei june*” (apărută în nr. 7 din 12/24 februarie, p. 81) aparține acesteia.

70 — *De la dietă*

(nr. 13 din 26 martie/7 aprilie, p. 159)

A luat parte la „dezbaterele“ privitoare la recrutări și episcopul unit din Oradea, Iosif Papp Szilágyi.

71 — *Poporul Român și portul lui*

(nr. 15 din 9/21 aprilie, p. 176—178)

Articol semnat de profesorul din Beiuș Ioan Sălăgeanu, la sub-solul căruia apare o însemnare despre sumanele care se vînd în tirgul săptămînal din localitatea de pe Crișul Negru, precum și o notă a redacției în care se apreciază propunerile autorului în legătură cu publicarea unor tablouri de inspirație istorico-națională.

72 — *Societatea de lectură*

(*Ibidem*, p. 182)

Tinerimea română din Beiuș va organiza o ședință publică și un concert cu declamațiuni, manifestînd totodată „speranța“ că la finele anului în curs va putea edita un almanah beletristic.

73 — *Ioan Pop*

(nr. 16 din 16/28 aprilie, p. 185—186)

Este reconstituită „biografia“ lui Ioan Pop, care deținea funcția de rector al seminariului unit din Oradea.

74 — *Adă Doamne*

(*Ibidem*, p. 186—187)

Poezie de Maria Suciuc. La subsol o notă redacțională despre „lira femeiască“.

75 — *Conferința națională*

(*Ibidem*, p. 195)

În 15 aprilie, românii din comitatul Bihariei au ținut în Oradea o „conferința națională“, sub președinția canonicului Ioan Pop. Aceasta a decis elaborarea unui *memorand*, care a și fost înmînat comitetului suprem.

76 — *Invitare*

(nr. 17 din 23 aprilie/5 mai, p. 206)

Societatea de lectură din Beiuș invită publicul la un concert cu „declamațiuni“, organizat pentru ziua de 12 mai. Fondurile realizate vor fi destinate bibliotecii societății.

77 — *Poșta Redacțiunei*

(*Ibidem*, p. 208)

Tabloul (istoric) solicitat (de către un locuitor din satul Criștior) a fost trimis P(aulinei) R(oman) din Oradea, de la care ar fi trebuit să-l primească deja.

78 — *Alegeri municipale în Biharea*

(nr. 18 din 30 aprilie/12 mai, p. 218)

Au fost aleși cîțiva „diregători” români în congregațiunea comitatensă din Bihor. Este menționat numele acestora.

79 — *Concert cu dechiamățiuni**(Ibidem)*

Societatea de lectură din Beiuș va susține la 12 mai în sala „casinei opidane” din localitate, un concert cu declamații, al cărui program este reprodus integral.

80 — *Pre seara de 1 mai în Beiușiu*

(nr. 20 din 14/26 mai, p. 243)

Sub o semnătură anonimă („—b—”) apare o extinsă prezentare a modului cum s-a desfășurat concertul cu declamații susținut, la 12 mai, de către membrii Societății de lectură.

81 — *Trei buchete*

(nr. 22 din 28 mai/9 iunie, p. 265)

Poezie de Ioniță Bădescu, scrisă în Beiuș (la 25 mai).

82 — *Invitare*

(nr. 23 din 4/16 iunie, p. 279)

Societatea de lectură din Oradea invită locuitorii din oraș și împrejurimi la „ședinția publică literară, împreună cu producțiune instrumentală și vocală”, care se va desfășura în ziua de 17 iunie. Este publicat și programul acesteia. Vezi și relatarea detaliată despre respectiva ședință publică în nr. 25, p. 302 („De la Oradea-mare”).

83 — *Episcopul român din Oradea-mare*

(nr. 24 din 11/23 iunie, p. 290)

În luna precedentă, acesta a călătorit la Roma.

84 — *Societatea de leptură*

(nr. 25 din 18/30 iunie, p. 302)

a) Sint formulate aprecieri favorabile asupra activității Societății de lectură din Beiuș, care a înregistrat un real progres, „pregătirile” pentru editarea almanahului beletristic proiectat fiind „fructifere”.

b) Au fost investiți cu titlul de membri „onorari” ai societății: Maria Suciș și Ieronim G. Barișiu, fiul renumitului publicist.

85 — *Rev. D. Theodore Kövary**(Ibidem)*

După „sciri secure”, Teodor Kövary (=Chioreanu) își va edita dicționarul său latin-român-maghiar-german.

86 — *Poșta Redacțiunei**(Ibidem, p. 304)*

I se mulțumește lui I(oniță) B(ădescu) pentru „cele trimise“.

87 — *Visul*

(nr. 26 din 25 iunie/7 iulie, p. 305—306)

Poezie de L. Grigoriția (începe pe pagina întâia a numărului revistei), însoțită de o notă redacțională prin care se precizează că este vorba de un debut al autorului, membru al Societății de lectură din Beiuș.

88 — *Hymen**(Ibidem, p. 313)*

Judele cercual al Răbăganilor, Teodor Fășie, a „făcut încredințare“ cu Constantin Drola din Beiuș.

89 — *Din Oradea-mare**(Ibidem)*

Teologii români de la seminariul unit din Oradea fac cunoscută redacției întâmplarea că nu li se mai permite a citi decît „Sionulu Românesc“ și „Magazinulu Pedagogicu“.

90 — *Un suspin în diori (zori)*

(nr. 27 din 2/14 iulie, p. 318)

Poezie de Ioniță Bădescu, scrisă la Beiuș (în 20 iunie).

91 — *Un dor**(Ibidem, p. 320)*

Poezie de Maria Suciuc (datată 20 iunie).

92 — *Poșta Redacțiunei**(Ibidem, p. 328)*

I se face cunoscut unui anonim din Răbăgani că de „mult“ s-a trimis la Oradea tabloul la care se abonase.

93 — *Necrolog*

(nr. 28 din 9/21 iulie, p. 338)

A decedat, la 15 decembrie, profesorul beiușean Simion Pop. Sînt inserate cîteva date biografice ale acestuia. Cuvîntări, cu acest prilej, au rostit: profesorul Gavril Lazăr (în biserică) și Ioniță Bădescu (la mormînt).

94 — *Advocați noi**(Ibidem)*

Au făcut „censura avocațială“ bihoreni Constantin Boițiu și Ioan Vasii.

- 95 — *Societatea junimei studinte din Beiușiu*
(nr. 29 din 16/28 iulie, p. 350)
Aceasta „va da” în 28 iulie un „concert împreună cu dechimațiuni de piese naționale”.
- 96 — *Teodor Kövary (=Chioreanu)*
(nr. 30 din 29 iulie/4 august, p. 353—354)
a) „Biografia” acestuia, deși nesemnată, aparține lui Iosif Vulcan, el fiind aproape întotdeauna autorul unor asemenea materiale. Există și referințe
b) despre Societatea de lectură din Beiuș.
- 97 — *Siedintia publica*
(nr. 31 din 31 iulie/12 august, p. 374—375)
O neobișnuit de întinsă „dare de seamă” despre desfășurarea ședinței Societății de lectură din Beiuș.
- 98 — *Adunarea generală a Asociațiunii transilvane*
(nr. 34 din 24 august/5 septembrie, p. 409)
Cu prilejul desfășurării lucrărilor adunării generale ale „Astrei” la Cluj, în 28 august, Iustin Popfiu (conducătorul Societății de lectură din Oradea) și-a citit „disertațiunea despre literatura română”.
- 99 — *Amanta poetului*
(nr. 35 din 1/15 noiembrie, p. 415)
Poezie de Iosif Roman, scrisă în Oradea (la 26 noiembrie 1849).
- 100 — *Hymen*
(*Ibidem*, p. 423)
Teologul George Selagianu s-a căsătorit cu Rozalia Sferle din Beiuș.
- 101 — *O sera în Clusiu*
(nr. 36 din 9/21 noiembrie, p. 433)
La concertul din Cluj, organizat cu ocazia desfășurării acolo a adunării generale a „Astrei”, a participat și Iosif Roman, împreună cu soția.
- 102 — *Din Beiușiu*
(*Ibidem*, p. 436)
În 14 septembrie „se ținuu”, în biserica unită din localitate, un „parastas” pentru mitropolitul Ardealului Alexandru Șterca Șuluțiu. Episcopul Iosif Papp Szilágyi, deși se afla în Beiuș, n-a participat.
- 103 — *Hymen*
(*Ibidem*)
Teologul Iuliu Rednic din Oradea s-a căsătorit cu Elena Pop.

- 104 — *Din programa gimnasiului român gr. cat. de Beiușiu*
(nr. 37 din 17/29 septembrie, p. 446)
Directorul gimnaziului, Teodor Chioreanul, a publicat o programă analitică (cu nominalizarea profesorilor și numărul elevilor) a așezământului vulcanian pe anul școlar precedent.
- 105 — *O privire fugitivă preste literatura română și lipsa unei istorii critice a literaturii române*
(nr. 38 din 25 septembrie/7 octombrie, p. 452—455).
Dizertația lui Iustin Popfii, rostită cu prilejul adunării generale de la Cluj a „Astrei”. (Este însoțită de o notă redacțională). Continuă și în numerele: 39, p. 464—467; 40, p. 475—478; 41, p. 484—487; 42, p. 495—499. La pagina 476 (nr. 40 — conform unei corecte numerotări a paginilor) sînt și cîteva referințe despre documentele din biblioteca diecezană orădeană, care au aparținut lui Șincai. Apoi, la pagina 486, este elogiată „încercarea literară” a lui Samuil Vulcan intitulată „*Carte către cler*” (1824), scrisă cu litere latine.
- 106 — *Poșta Redacțiunii*
(nr. 39 din 3/15 octombrie, p. 472)
Se așteaptă, cu „mult dor”, „restul” materialului solicitat de redacție.
- 107 — *Ilena*
(nr. 41 din 19/31 octombrie, p. 483—484)
Nuvela aparține lui Ioniță Bădescu și continuă în numerele: 42, p. 494—495; 43, p. 506—507; 44, 517—519; 45, p. 529—531; 46, p. 541—542; 47, p. 553—555; 48, p. 566—567; 49, p. 578—580.
- 108 — *Zilele mele*
(*Ibidem*, p. 487)
Poezie de Iosif Roman, scrisă în Rogoz (la 27 februarie 1849).
- 109 — *Hymen*
(*Ibidem*, p. 491)
Avocatul Demetriu Simai din Vașcău „s-a căsătorit” cu Antonia Rieger.
- 110 — *O nouă întreprindere literară*
(*Ibidem*)
Iustin Popfii își comunică intenția de a scoate foaia periodică „Amvonul”.
- 111 — *Cine să scrie istoria literaturii noastre?*
(nr. 43 din 4/16 noiembrie, p. 513)
O intervenție aparținînd lui Spinu Ghimpescu (fără îndoială un pseudonim), în care se dă un răspuns — replică la întrebarea (formulată în titlu), stîrnit de discursul lui Iustin Popfii asupra istoriei literaturii române.

112 — *Din Oradea-mare**(Ibidem, p. 514)*

Iustin Popfiiu, conducătorul Societății de lectură din Oradea, a emis un „cerculariu” — la începutul anului școlar — către membrii societății, invitându-i să participe la deschiderea „ședințelor” aceasteia. Sînt menționați „oficialii”.

113 — *Societatea de lectură**(Ibidem)*

La 19 octombrie a avut loc prima ședință a Societății de lectură din Beiuș. Sînt menționați „oficialii” aceasteia. S-a acceptat acordarea unui premiu de 3 galbeni pentru o nuvelă originală, care va fi publicată în almanahul societății. Pot participa la concurs membrii „onorari și actuali”. *Vezi și nr. 44, p. 528 („Din Beiușiu”).*

114 — *Amvonul**(Ibidem, p. 515)*

Este salutată, „cu bucurie”, întreprinderea de a scoate cel dintîi organ de presă românească din Bihor, care aparține lui I. Popfiiu.

115 — *Seară cu lună**(nr. 45 din 20 noiembrie/2 decembrie, p. 536)*

Poezie de Iosif Roman, datată 1865.

116 — *Din Beiușiu**(Ibidem, p. 538)*

Societatea de lectură din Beiuș face pregătiri „mari” pentru „un parastas splendid” al fondatorului școlii.

117 — *Almanac beletristic**(Ibidem)*

Sub conducerea profesorului Iustin Popfiiu, Societatea de lectură din Oradea realizează progrese incontestabile. Anul viitor va edita un nou almanah.

118 — *Advocați noi**(nr. 46 din 28 noiembrie/10 decembrie, p. 551)*

Sînt menționați avocații bihoreni Ștefan Abrudan și Ladislau Lazăr.

119 — *Cîntece**(nr. 47 din 6/18 decembrie, p. 555)*

Traducere — după M. Berend — de Elia Trăilă.

120 — *Mulțiamită publică**(Ibidem, p. 563)*

Conducătorul Societății de lectură din Oradea aduce „mulțumiri publice”, în numele membrilor, „binefăcătorilor” din „anul trecut”, care sînt nominalizați.

- 121 — *Către p. o. prenumerați ai „Amvonului“*
(*Ibidem*)
Este prezentat conținutul „Amvonului“, cu intenția de a i se asigura prenumerații necesari apariției în continuare.
- 122 — *Elisabeta*
(nr. 48 din 14/26 decembrie, p. 565—566)
Poezie de L. Grigorița, membru al Societății de lectură din Beiuș.
- 123 — *Oh, cât ești . . .*
(*Ibidem*, p. 572)
Poezie de Vasile Budescu, viitor profesor al gimnaziului din Beiuș.
- 124 — *Bal românesc*
(*Ibidem*, p. 574)
Tinerimea studioasă din Oradea a hotărât să organizeze un „bal național“.
- 125 — *Rosei*
(nr. 49 din 22 decembrie/1 ianuarie, p. 580)
Poezie de Iosif Roman, scrisă în Beiuș (la 16 iunie 1854).
- 126 — *Serbare națională în Beiușiu*
(*Ibidem*, p. 585—586)
Este descrisă festivitatea din 25 decembrie, organizată de membrii Societății de lectură din Beiuș.
- 127 — *Amvonul*
(*Ibidem*, p. 587)
Este semnalată apariția „Amvonului“, fapt primit cu multă simpatie de către redacția „Familiei“. Mai exact, de către Iosif Vulcan, care în această perioadă îl susține pe Iustin Popfiu în acțiunile sale cultural-naționale.
- 128 — *Literatură și arte*
(nr. 50 din 30 decembrie/11 ianuarie, p. 599)
Societatea de lectură din Oradea „escrie“ un premiu de 6 galbeni pentru cea mai bună nuvelă originală, inspirată din trecutul național.

ANUL 1868 (IV):

- 129 — *Ce e nou?*
(nr. 1 din 7/19 ianuarie, p. 10)
Profesorul beiușean Ioan Selagianu a publicat în „Federațiunea“ documente prin care încearcă să demonstreze că Rakotzi descinde dintr-o familie românească.

130 — *Tenerimea rom. studioasă din Oradea-mare*

(nr. 2 din 15/27 ianuarie, p. 22—23)

Sînt formulate aprecieri referitoare la activitatea acesteia, făcîndu-se totodată cunoscută intenția membrilor ei de a organiza, în sala hotelului „Arborele verde” (la 12 februarie), un bal, al cărui venit este destinat ajutorării „tinerilor lipsiți”. Vezi nr. 3, p. 34 („Balul românesc” din Oradea mare și „Invitarea comitetului „arangiatoriu”) și nr. 5, p. 58—59 (în care Elia Trăilă face o extinsă prezentare a desfășurării acestuia).

131 — *Cununa de dorinție*

(nr. 4 din 31 ianuarie/12 februarie, p. 42)

Poezie de Maria Suciuc Bosco, scrisă (la 19 ianuarie) în Oradea.

132 — *Ce e nou?*

(nr. 8 din 3/15 martie, p. 94)

Societatea de lectură din Oradea și-a ales membrii „onorari” (mai sînt și alții menționați în nr. 10, p. 118). Vezi și rubrica „Literatură și arte”, p. 95 (din același număr), unde se precizează că aceasta intenționează a edita un almanah beletristic.

133 — *Ce e nou?*

(nr. 9 din 11/23 martie, p. 106)

- a) A decedat, la 7 martie, Ștefan Bode, fost asesor la tribunalul comitatens din Oradea.
- b) La 10 martie a murit canonicul onorific și preotul din Pocei, Petru Papp Dălyai.

134 — *Literatură și arte*

(nr. 10 din 19/31 martie, p. 119)

S-au tipărit 1 000 de exemplare din nr. 1 și 2 al „Amvonului” (redactor responsabil Iustin Popfiu). Vezi și nr. 11, p. 131 („Amvonulu”).

135 — *Ce e nou?*

(nr. 11 din 27 martie/8 aprilie, p. 131)

Necrolog la moartea mamei lui Alexandru Roman.

136 — *Conversare cu cetitoarele*

(nr. 13 din 12/24 aprilie, p. 153—154).

Articolul aparține lui Iosif Vulcan și conține referințe despre Societatea de lectură din Oradea, Iustin Popfiu, Ioan Pop, corul vocal și orchestra seminariștilor orădeni.

137 — *Ce e nou?*

(Idem, p. 154)

Societatea de lectură din Oradea își va „ține de acum înainte” ședințele sale însoțite de „producțiunile” corului vocal.

138 — *Advocați noi*

(nr. 14 din 20 aprilie/2 mai, p. 166)

Ignat Vasile și-a făcut „censura“ avocațială.

139 — *Ce e nou?*

(Ibidem, p. 167)

a) Societatea de lectură din Oradea organizează o ședință publică.

b) De asemenea, Societatea de lectură din Beiuș va aranja, în luna viitoare, o ședință publică.

140 — *Ce e nou?*

(nr. 15 din 28 aprilie/10 mai, p. 178)

a) A decedat, la 30 aprilie, Petru Paul, asesor la tribunalul comitatens din Oradea.

b) Trecînd prin Oradea, dr. Rațiu a fost „salutat de către tinerimea română din academia de acolo“.

141 — *Din străinătate*

(nr. 16 din 7/19 mai, p. 183)

Poezie transpusă în românește de Elia Trăilă, membru al Societății de lectură din Oradea.

142 — *Despre societatea de lectură a junimii gimn. din Beiușiu*

(nr. 17 din 14/26 mai, p. 202)

Sînt formulate — de către Coriolan Brediceanu, „notarul corespondențelor“ — aprecieri referitoare la evoluția activității Societății de lectură din Beiuș.

143 — *Ședința publică*

(Ibidem, p. 203)

Societatea de lectură din Oradea își va ține ședința publică în 2 iunie. Vezi și nr. 18, p. 214—215, în care este publicată programa acesteia.

144 — *Conversare cu cetitoarele*

(nr. 19 din 30 mai/11 iunie, p. 225—226)

Articolul este semnat de Iosif Vulcan și conține informații despre ședința publică (din 2 iunie) a Societății de lectură din Oradea, institutul românesc pentru educarea și instruirea fetelor (dizertație citită de către Asentiu Gaita) și pitorescul reliefului sud-bihorean.

145 — *Ce e nou?*

(Ibidem, p. 226)

Tinerimea română de la gimnaziul beiușean a organizat în 20 mai un „maial“ în pădurea din apropiere.

146 — *Mult suavă . . .*

(nr. 20 din 7/19 iunie, p. 230)

Poezie de Maria Suci.

- 147 — *Frundia verde rosmarin* ...

(*Ibidem*)

Poezie de Lucreția (Suciu?).

- 148 — *Ce e nou?*

(*Ibidem*, p. 239)

A decedat tânărul Georgiu Danilleviciu, întâmplare deplinsă de tinerețea studioasă din Beiuș.

- 149 — *Lipsa unui institut român pentru educațiunea fetelor în Oradea mare*

(nr. 21 din 15/27 iunie, p. 247—248)

Asentiu Gaita pledează argumentat pentru edificarea urgentă a acestuia. Există și o notă de subsol, în care se precizează că articolul a fost citit de autor în ședința publică din 2 iunie a Societății de lectură din Oradea.

- 150 — *O seară*

(nr. 22 din 23 iunie/5 iulie, p. 261)

Poezie de Moise Toma, trimisă spre publicare de către Societatea de lectură din Beiuș, după cum se precizează în nota de la subsolul paginii.

- 151 — *Anelul imperatesei Eugenia*

(nr. 26 din 25 iulie/6 august, p. 202—204)

Articol semnat de Lucreția (Suciu?).

- 152 — *Ce e nou?*

(nr. 29 din 18/30 august, p. 347)

Teologul Ioan Boroș „și-a încredințat de socia” pe Maria Paladi, fiica protopopului din Boroziel.

- 153 — *Ce e nou?*

(nr. 30 din 26 august/7 septembrie, p. 358)

Sînt publicate date statistice despre gimnaziul din Beiuș.

- 154 — *De ce?*

(nr. 31 din 3/15 septembrie, p. 368)

Poezie de M. Berend, tradusă de Elia Trăilă.

- 155 — *Conversare cu cetitoarele*

(*Ibidem*, p. 369)

Aceasta aparține Lucreției (Suciu?)

- 156 — *Ce e nou?*

(*Ibidem*, p. 371)

Un țăran din Bihor a împlinit vîrsta de 115 ani.

157 — *Literatură și arte*

(nr. 32 din 11/23 septembrie, p. 382)

Este prezentat lapidar conținutul numărului 18 (din 15/30 septembrie) al „Amvonului”.

158 — *Corespondința*

(nr. 37 din 21 octombrie/2 noiembrie, p. 440—441)

Obiectul acesteia îl constituie Societatea de lectură din Beiuș, ai cărei „oficiali” au fost aleși în ședința din 18 octombrie.

159 — *Era o noapte ...*

(nr. 39 din 6/18 noiembrie, p. 462)

Poezie de Maria Suciu.

160 — *Ce nu pot uita*

(nr. 40 din 14/26 noiembrie, p. 473)

Poezie, scrisă la Rîmnicul Vilcea, de Miron Pompiliu.

161 — *Conversare cu cetitoarele*

(Ibidem, p. 476—477)

Semnată de Miron Pompiliu.

162 — *Deschiderea și constituirea Societății de lectură a junimii române orădene pe anul scol. 1868/9.*

(Ibidem, p. 477)

Este prezentată desfășurarea ședinței de constituire a acesteia, fiind menționați și „oficialii” ei pe noul an școlar.

163 — *Ce e nou?*

(nr. 41 din 22 noiembrie/4 decembrie, p. 490)

A decedat la 25 noiembrie, în vîrstă de 83 ani, Ana Cosperda, soția mecenatului bihorean Nicolae Jiga.

164 — *Ce e nou?*

(nr. 43 din 8/20 decembrie, p. 512)

a) Societatea de lectură din Beiuș a „aranjat” în ziua de 25 decembrie o „solenitate” (respectiv ședință festivă cu public) de cinstire a memoriei episcopului fondator, a cărei programă este publicată.

b) Tinerimea română din Oradea și-a ales un comitet pentru organizarea balului „național” ale cărui venituri vor fi donate tinerilor lipsiți (vezi și nr. 44, p. 523).

c) Georgiu Dringou și-a luat „censura” avocațială la Budapesta,

165 — *Numerul românilor în Transilvania și Ungaria după datele statistice ale lui Alessiu Fenyés*

(nr. 44 din 16/28 decembrie, p. 520—521)

Este menționată prezența — sub raport numeric — și a românilor bihoreni.

166 — *Ce e nou?*

(*Ibidem*, p. 523—524)

a) Deputatul maghiar de Tinca a comis un act de generozitate.

b) Teodor Fașie, „jurasior” în Bihor, a făcut „censura” avocațială.

167 — *Ce e nou?*

(nr. 45 din 24 decembrie/5 ianuarie, p. 535)

Preotul din comuna Lunca, N. Pop, i s-a întîmplat o nenorocire.

ANUL 1869 (V):168 — *De la Beiușiu*

(nr. 1 din 5/17 ianuarie, p. 9—10)

Notă despre „festivitatea” organizată, la 25 decembrie, de către membrii Societății de lectură din Beiuș.

169 — *O foia a încetat*

(*Ibidem*, p. 10)

Iustin Popfii anunță încetarea apariției „Amvonului”.

170 — *Carte de rogatiune*

(*Ibidem*)

Iustin Popfii își face cunoscută intenția de a edita, în anul viitor, o carte de rugăciuni.

171 — *Poesia și prosa*

(*Ibidem*)

Iustin Popfii își va publica, sub titlul respectiv, o „colecțiune mai aleasă a operelor sale poetice și prosaice” apărute (în ultimul deceniu) în presă.

172 — *Jidovul ratecitoriu*

(nr. 3 din 19/31 ianuarie, p. 31)

Traducere de Elia Trăilă.

173 — *Conversare cu cetitoarele*

(nr. 4 din 31 ianuarie/7 februarie, p. 44)

Apartine lui Miron Pompiliu.

174 — *O solenitate frumoasă în semnariul român gr. cat. din Oradea-mare*

(*Ibidem*, p. 46—47)

Cu ocazia zilei onomastice a lui Ioan Pop, vicerector al seminariului unit din Oradea și supraveghetorul Societății de lectură, membrii acesteia au organizat o festivitate omagială.

- 175 — *Alte doue conferinție naționale*
(nr. 5 din 2/14 februarie, p. 58)
În comitatul Bihariei se va ține două conferințe naționale, la Beiuș (în februarie) și Oradea (în 20 februarie).
- 176 — *Balul rom. din Orade*
(*Ibidem*)
Acesta a „reeșit și în anul acesta bine“. Se regretă faptul că nu s-a trimis un material informativ despre acesta.
- 177 — *Plângerea amantei*
(nr. 6 din 9/21 februarie, p. 67)
Poezie de Maria Suciș B(osco). Vezi și *pagina 494*, unde i s-a publicat poezia „*Regret*“.
- 178 — *Iubirea de mamă*
(*Ibidem*, p. 78)
Poezie de Miron Pompiliu. I-au mai apărut (în acest an) în „Familia“ poeziile: „*Românca de la Crișiu*“ (p. 186) și „*La ea*“ (p. 279).
- 179 — *Copila frumoasă*
(nr. 7 din 16/28 februarie, p. 74—75)
Poezie de Iustin Popfîu, scrisă în Oradea (noiembrie 1863).
- 180 — *Conferinția națională la Beiușiu*
(*Ibidem*, p. 82)
La 18 februarie, „în domiciliul“ lui Ioan Vasiu (cu participarea unui „număr frumos de inteligenți și țierani“), s-a desfășurat o „întunire constituțională“, care a proclamat principiul „solidarității deputaților români“.
- 181 — *Frumoasa poezie*
(*Ibidem*)
Poezia „Copila frumoasă“, care apare în numărul respectiv (*vezi p. 75—76*), a fost preluată din „Amvonul“.
- 182 — *De la Beiușiu*
(nr. 8 din 23 februarie/7 martie, p. 94)
Într-o scrisoare se relatează că directorul gimnaziului din Beiuș „opresce pe studinți de [la] orice manifestațiuni naționale“.
- 183 — *In nrul penultim*
(nr. 10 din 9/21 martie, p. 117)
Directorul gimnaziului din Beiuș contestă afirmațiile referitoare la atitudinea sa (*vezi nr. 8, p. 94*).

184 — *Poșta Redacțiunii*

(Ibidem, p. 120)

Ion Lapedatu, colaborator al „Familiei”, care se afla la Paris, se adresează — prin intermediul redacției — conducerii Societății de lectură din Beiuș, ca să nu „întrebuințeze” versurile sale în cazul că se va edita un almanah, deoarece le socotește nedemne.

185 — *Advocat nou*

(nr. 13 din 30 martie/11 aprilie, p. 155)

Grigoriu Venter a făcut în săptămîna precedentă „censura” avocațială.

186 — *Hymen*

(nr. 19, din 11/23 mai, p. 226)

Iosif Pop, „directorul” domeniului beiușean, s-a căsătorit cu Berta Papp Szilágyi.

187 — *Invitare la conferința literară publică a societății de lectură a junimii române de la academia juridică și archigimnasiul din Oradea-mare*

(nr. 20 din 18/30 mai, p. 237—238)

Este prezentat, în detalii, programul „conferinței literare” a Societății de lectură din Oradea, care se va desfășura la 3 iunie, concomitent cu așa-zisa „academia limbistică (a) alumnilor seminariști”.

188 — *Conferința literară (a Societății de lectură din Oradea-mare)*

(nr. 22 din 1/13 iunie, p. 262)

Aceasta s-a „ținut” la timpul anunțat și a avut „mult succes”. Relatări amănunțite despre desfășurarea acesteia *vezi în nr. 23, p. 273—275.*

189 — *Noi avocați români*

(Ibidem, p. 276)

Este vorba de Ladislau Marchiș.

190 — *Terminul alegerilor*

(nr. 24 din 15/27 iulie, p. 285)

Numai delegații din dieceza Orăzii au participat la congresul bisericesc al autonomiei catolice.

191 — *Un plan frumos*

(nr. 28 din 13/25 iulie, p. 333—334)

Iustin Popfiu intenționează să „duce” la adunarea generală a „Astrei” de la Șomcuta „corul și orsiestrul tenerimii seminareale”.

- 192 — *Invitare la conferința literară publică*
(*Ibidem*)
Este transcris programul integral al „conferinței literare“ publice, care va fi susținută de către membrii Societății de lectură din Beiuș.
- 193 — *Corvinii, Iancu, Vlad și Matia*
(nr. 29 din 20 iulie/1 august, p. 340—343)
Articol semnat de profesorul beiușean I. S. Selagianu.
Continuă în nr. 30, p. 354—355.
- 194 — *Consemnarea (obiectelor intrate la Asociațiunea națională arădană pentru cultura poporului român, întru spriginirea sortiturii filantropice care în folosul fondului asociațiunii se arangează la 1 sept. 1869)*
(nr. 30 din 27 iulie/8 august, p. 360)
Figurează donatori din Oradea și Beiuș. Vezi și nr. 33, p. 396.
- 195 — *Adunarea gen. a Asociațiunii trans. (de la Șiomcuta mare)*
(nr. 32 din 10/22 august, p. 380)
Iustin Popfiu este ales notar al acesteia și rostește un discurs.
- 196 — *Manuscriptele de la Oradea ale lui Șincai*
(nr. 37 din 14/26 septembrie, p. 444)
Comitetul de conducere al „Astrei“ a intervenit la Episcopia unită din Oradea, în vederea tipăririi manuscriselor rămase de la Șincai.
- 197 — *Calea de fer între Oradea și Clusiu*
(nr. 38 din 29 septembrie/3 octombrie, p. 454)
a) Aceasta va intra în uz în luna ianuarie 1870.
b) Revărsarea Crișurilor a făcut daune „grozave“.
- 198 — *Memoria lui Dumitru Sfura*
(nr. 43 din 26 octombrie/7 noiembrie, p. 505—506)
a) Este reconstituită — de către Iosif Vulcan — „biografia“ acestuia.
b) Articolul conține importante referințe despre Societatea de lectură din Oradea.
- 199 — *[Patru poezii de Dumitru Sfura]*
(*Ibidem*, p. 506—507)
Acestea sînt: „Grănele vara“, „Către lună“, „Amorul“ și „Mai tornați-mi...“
- 200 — *Invitare la prenumerațiune*
(nr. 45 din 9/21 noiembrie, p. 539)
Sînt inserate informații referitoare la începuturile activității corale bihorene (1844).

201 — *Poșta Redacțiunii*

(nr. 47 din 23 noiembrie/5 decembrie, p. 564)

I se face cunoscut lui (Ioan?) Vasiu din Vașcău că se așteaptă „respuns grabnic” la epistola trimisă de redacție acestuia.

202 — *Societatea de lectură a junimii române din Oradea-mare*

(nr. 48 din 30 noiembrie/12 decembrie, p. 574—575)

Aceasta s-a constituit la finele lui noiembrie. Sînt menționați „oficialii” și prezentat un moment din activitatea ei.

203 — *Invitare de prenumerațiune la „Poesia și Prosa”*

(nr. 51 din 21 decembrie/2 ianuarie, p. 611)

Este vorba de cartea lui Iustin Popfii, apreciată elogios de redacție.

204 — *Insciințare în privința „Amvonului”*

(*Ibidem*)

Iustin Popfii face cunoscut faptul că în anul 1870 nu va „re-începe” editarea revistei sale, „Amvonulu”.

205 — *Bal național românesc*

(nr. 52 din 28 decembrie/6 ianuarie, p. 622—623)

S-a constituit în Oradea, de către tinerimea studioasă din localitate, un comitet „pentru aranjarea unui bal național” în 27 ianuarie 1870.

ANUL 1870 (VI)

206 — *O serbatoria la Beiușiu*

(nr. 1 din 4/16 ianuarie, p. 9—10)

Correspondentul anonim (semnează: „-a-a-”) al revistei, prezintă amănunțit desfășurarea festivității organizate la 25 decembrie de către membrii Societății de lectură din Beiuș.

207 — *Institut pentru educațiunea fetelor române în Crișiana*

(nr. 2 din 11/23 ianuarie, p. 13—14)

Este făcută publică „provocare(a)” Paulinei Roman din Oradea pentru avansarea de fonduri în scopul de a se edifica un institut de fete, respectiv o școală românească secundară, în Oradea. Această intenție este motivată, făcîndu-se, implicit, trimiteri și la gimnaziul din Beiuș. Eventualele sume, care vor fi adunate, se vor depune la Casa de păstrare din Oradea. În nota redacțională ce însoțește articolul se apreciază pozitiv inițiativa Paulinei Roman.

208 — *De la cap se împute peșcele*

(nr. 3 din 18/30 ianuarie, p. 34)

Dintr-o scrisoare primită din Oradea s-a putut constata că teologii români s-au divizat în două partide: „național și renegat”.

Teologii de orientare națională intenționează a edifica o societate de lectură dar nu-și pot realiza „scopul”, deoarece sînt în minoritate.

209 — *O panoramă lingă Beiușiu*

(nr. 4 din 25 ianuarie/6 februarie, p. 41)

Reproducere fotografică cuprinzînd aspecte edilitare din așezarea de pe Crișul Negru.

210 — *Contribuiri pentru institutul de fete în Crișiana*

(*Ibidem*, p. 47)

Amalia Vulcan din Iladia (Banat) a trimis, pentru acesta, un florin.

211 — *Ce e nou?*

(nr. 6 din 8/20 februarie, p. 70)

a) Comunitatea bisericească ortodoxă din Oradea va aranja un bal în folosul școlii sale.

b) Tinerimea română gimnazială a organizat un bal în 12 februarie, beneficiile realizate fiind destinate muzeului școlii.

212 — *Din „Poesia și Prosa“*

(nr. 8 din 22 februarie/6 martie, p. 85—87)

Sînt extrase (și publicate) din volumul (cu titlul menționat) al lui Iustin Popfiu poeziile: „Ștefan cel Mare și mama lui” și „La moartea unei copile”.

213 — *Poșta Redacțiunii*

(*Ibidem*, p. 96)

Se comunică noului colaborator din Beiuș că i se va publica poezia trimisă. *Vezi și nr. 18, p. 207—208: „Un suspin din Carpați“* (Poezie de Moise Toma, membru al Societății de lectură din Beiuș).

214 — *Institutul pentru educațiunea fetelor române în Crișiana*

(nr. 9 din 1/13 martie, p. 105)

Sînt consemnate date despre donațiile primite pentru edificarea acestuia.

215 — *Umbra lui Mihai Eroul*

(nr. 10 din 8/20 martie, p. 111—112)

Poezie de Georgiu Bucșia, cu o notă redacțională favorabilă autorului.

216 — *Incunoștințare și rogare*

(nr. 13 din 29 martie/10 aprilie, p. 153)

Tinerimea din Oradea organizează, în folosul institutului românesc de fete din Oradea, o „producțiune musicală” cu „declamațiuni”. Se menționează suma adunată.

217 — *Literatură și arte*

(nr. 15 din 12/24 aprilie, p. 179)

La Oradea se „va țiene” la 17 mai „un concert însoțit de declamațiuni”, venitul acestuia fiind destinat institutului românesc de fete din localitate. *Vezi nr. 19, p. 226 („Concertul și balul din Oradea-mare”) și nr. 20, p. 237 („O seară în Oradea-mare”).*

218 — *Flori de morment*

(nr. 16 din 19 aprilie/1 mai, p. 183—184)

Poezie de Maria Suciu Bosco.

219 — *Ce e nou?*

(nr. 20 din 17/29 mai, p. 238)

a) Junimea română din Satu Mare a organizat, la finele lui august, un spectacol muzical-declamatoric în folosul școlii de fete din Oradea.

b) Societatea de lectură din Beiuș va „arancia”, la 16 iunie, o ședință publică, al cărei program este reprodus.

220 — *Din Oradea-mare*

(*Ibidem*, p. 239)

Societatea de lectură din Oradea va „ține” la 15 iunie o ședință publică. *Vezi programul acesteia publicat în nr. 21, p. 250—251.*

221 — *Contribuiri și oferte*

(nr. 21 din 24 mai/5 iunie, p. 252)

Acestea au fost oferite de intelectualii bihoreni cu prilejul balului din 17 mai și destinate înființării școlii de fete din Oradea.

222 — *Conferința literară publică*

(nr. 23 din 7/19 iunie, p. 273)

Este relatată desfășurarea acestei acțiuni organizate de membrii Societății de lectură din Oradea.

223 — *Poesia populară*

(*Ibidem*, p. 274)

Miron Pompiliu a tipărit la Iași un volum de balade populare.

224 — *O serbatoare onomastică în Urbea-mare*

(nr. 24 din 14/26 iunie, p. 286)

La 13 iunie a fost sărbătorit Iustin Popfiiu, conducătorul Societății de lectură din Oradea. Au luat parte intelectualii din localitate și câțiva funcționari.

225 — *Contribuiri și oferte [în favorul teatrului național]*

(*Ibidem*)

Gavril Chiș, proprietar în Biharia, a donat 50 florini.

- 226 — *Teatru național*
(nr. 26 din 28/11 iulie, p. 309—310)
Matei Millo, cu „societatea“ sa teatrală, va susține spectacole teatrale în Oradea.
- 227 — *Calea ferată de la Oradea pînă la Clusiu*
(nr. 29 din 19/31 iulie, p. 347)
Aceasta se va inaugura la 1 august.
- 228 — *Dl. Millo*
(*Ibidem*)
Venind de la Cluj, Matei Millo, împreună cu trupa sa teatrală, descinde și în Oradea.
- 229 — *O asociațiune filială*
(nr. 30 din 26 iulie/7 august, p. 357)
La adunarea generală a „Astrei“ de la Șomcuta s-a pus problema constituirii unei asociațiuni filiale, care să activeze în Maramureș, Bihor etc.
- 230 — *Dl. Millo*
(*Ibidem*, p. 358)
Trupa de actori condusă de Matei Millo nu a mai venit la Oradea, deoarece n-a putut accepta condițiile puse de directorul teatrului din localitate.
- 231 — *Adunarea generală a Asociațiunii transilvane (de la Năsăud)*
(nr. 31 din 2/14 august, p. 368)
Iustin Popfiiu a fost ales notar „ad-hoc“ al adunării. El s-a anunțat și cu o dizertație, a cărei lectură a fost amînată pînă la terminarea lucrărilor, cînd, de fapt, a renunțat la susținerea ei (vezi nr. 32, p. 380).
- 232 — *Moartea lui Georgiu Șincai*
(nr. 34 din 23 august/4 noiembrie, p. 400—401)
Poezie de Iustin Popfiiu, extrasă din volumul publicat de acesta și intitulat „*Poesia și prosa*“.
- 233 — *Calea ferată Oradea—Clusiu*
(nr. 35 din 30 august/11 noiembrie, p. 418)
A fost inaugurată, la 7 septembrie, fără nici o festivitate.
- 234 — *O faptă frumoasă*
(nr. 37 din 13/25 noiembrie, p. 442)
Mihai Vegsieu a făcut o donație de 10 000 florini seminariului unit din Oradea.
- 235 — *Concert și bal în Baia-mare*
(*Ibidem*)
Acesta a fost aranjat în „favoarea“ institutului de fete din Oradea.

- 236 — *Inșciințiare pentru „Poesia și Prosa” și „Amvonulu”*
(*Ibidem*, p. 442—443)
Se dau relații în legătură cu tirajul în care ies acestea.
- 237 — *Alegeri pentru congresul catolic din Pesta*
(nr. 38 din 20 septembrie/2 octombrie, p. 455)
Ca delegat al clerului orădean pentru acest congres a fost ales Iustin Popfiu, iar din partea „mirenților” a fost acceptată participarea lui Iosif Roman și Iosif Vulcan.
- 238 — *Adunarea de la Deva (pentru constituirea unei Societăți în ces-tiunea teatrului național)*
(nr. 39 din 27 septembrie/9 octombrie, p. 457—463)
Borha propune ca în anul viitor „Astra” să-și desfășoare la Oradea adunarea generală.
- 239 — *Hymen*
(*Ibidem*, p. 467)
Georgiu Selagianu din Oradea s-a căsătorit cu Emilia Fabianu.
- 240 — *Procesul verbal (al celei de a doua ședințe privilegiate de lucrările constitutive a Societății pentru fond de teatru român desfășurate la Deva)*
(nr. 40 din 4/16 octombrie, p. 478)
Borha din Oradea propune a se aduce mulțumiri comitetului de conducere a Societății pentru fond de teatru român.
- 241 — *Imn pentru România*
(nr. 42 din 18/30 septembrie, p. 494—495)
Poezie de Iustin Popfiu.
- 242 — *Hymen*
(*Ibidem*, p. 503)
Vicenotarul bihorean Antoniu Venter „s-a căsătorit” cu Elena Costa.
- 243 — *Necrolog*
(*Ibidem*)
A murit, la 22 octombrie, Iuliana Rednic.
- 244 — *Poesia și prosa*
(*Ibidem*)
Este anunțată apariția acestui volum, semnat de Iustin Popfiu.
- 245 — *În cauza congresului gr. cat. român*
(nr. 43 din 25 octombrie/6 noiembrie, p. 515)
În afara diecezei Orăzii nici o alta n-a ales „deputați” pentru Congresul catolicilor maghiari din Pesta. Sînt consemnați dele-gații anunțați în nr. 38, p. 455.

- 246 — *Invitare de prenumerațiune la „Amvonulu”*
(*Ibidem*)
Iustin Popfiu își prezintă propria revistă, menționind prețurile acestei și informind pe scurt despre conținut.
- 247 — *Ce e nou?*
(nr. 44 din 1/13 noiembrie, p. 525)
Este publicat un necrolog la moartea lui Nicolae Jiga.
- 248 — *Ce e nou?*
(nr. 45 din 8/20 noiembrie, p. 539)
Ziarul „Religio“, ce ieșea la Oradea, va înceta să mai apară.
- 249 — *Cântec contimpurean*
(nr. 46 din 15/27 noiembrie, p. 543—544)
Poezie de Iustin Popfiu.
- 250 — *Literatură și arte*
(*Ibidem*, p. 551)
„Amvonul“ apare bilunar.
- 251 — *Societatea de lectură a junimei din Beiușiu*
(nr. 47 din 22 noiembrie/4 decembrie, p. 561)
La 7 noiembrie, aceasta și-a început activitatea pe anul școlar 1870/1871. Au fost aleși „oficialii“, care sînt consemnați nominal, ca și întregul program susținut. Sînt menționate donațiile (în cărți) ale lui I. Vulcan, Paul Pop, Alex. Drăgan și Ioan Pompiliu.
- 252 — *Premiu pentru predice*
(*Ibidem*, p. 562—563)
Iustin Popfiu, ca redactor responsabil al „Amvonului“, a decis să acorde un premiu de 9 galbeni celor mai bune trei predici, aparținînd unor colaboratori externi.
- 253 — *Părintele Olteanu*
(nr. 49 din 6/18 decembrie, p. 586)
În 18 decembrie, acesta va fi instalat ca episcop unit în Oradea.
- 254 — *Societatea de lectură a tinerimei studioase de la Beiușiu*
(nr. 50 din 13/25 decembrie, p. 598)
Aceasta va aranja, la 25 decembrie, o „produptiune literaria“, al cărei conținut este integral publicat.
- 255 — *Suspînul Minei*
(nr. 51 din 20 decembrie 1870/1 ianuarie 1871, p. 606—607)
Poezie de Vasile Budescu, viitor profesor al gimnaziului din Beiuș.

256 — *Estate frumoasă*

(Ibidem, p. 609)

Un țăran de pe valea Crișului Repede a împlinit 115 ani.

257 — *Suvenirea*

(nr. 52 din 27 decembrie 1870/8 ianuarie 1871, p. 615)

Poezie de Atanasie Tuducescu, membru al Societății de lectură din Beiuș.

258 — *Provocațiune*

(Ibidem, p. 621)

Această „provocațiune” aparține Paulinei Roman din Oradea și se referă la strângerea de fonduri pentru înființarea unui institut românesc de fete în Oradea.

259 — *Invitațiune la balul tinereții din Oradea-mare*

(Ibidem)

Tinerii juriști români din Oradea au constituit un comitet de organizare a balului preconizat a se desfășura la 3 februarie. Sint consemnați nominal membrii acestuia. Este adresată o insistență invitație populației din localitate și împrejurimi.

ANUL 1871 (VII):

260 — *Un report întârziat*

(nr. 5 din 31 ianuarie/12 februarie, p. 58)

Junimea română din Satu Mare a aranjat, în Baia Mare, „un concert și bal” în folosul teatrului național și al institutului de fete române din Crișana.

261 — *Necrolog*

(Ibidem)

Iosif Pop, administrator domenal la Beiuș, a decedat la 8 februarie.

262 — *Balul din Oradea Mare*

(Ibidem, p. 69)

Acest bal a fost dat „în favoarea tinerilor români mai lipsiți și a institutului de fete din Crișiana”.

263 — *Necrolog*

(Ibidem, p. 70)

Sint consemnate informații despre Iosif Pop.

264 — *Trei Budiesci*

(nr. 7 din 14/26 februarie, p. 74—75)

Poezie de Vasile Budescu.

- 265 — *Amvonul*
(*Ibidem*, p. 81)
Se fac recomandări, cu prilejul reapariției, referitoare la această foaie.
- 266 — *Teatru național*
(nr. 8 din 21 februarie/5 martie, p. 95)
George Marchiș a depus o sumă importantă — rezultată dintr-o colectă publică în folosul institutului de fete din Oradea.
- 267 — *Advocat nou* (în Bihor)
(nr. 9 din 28 februarie/12 martie, p. 106)
Acesta este Ștefan Potoran.
- 268 — *Mihai Eroul și Floarea Doamna lui*
(nr. 10 din 7/19 martie, p. 109—112)
Articol de I. S. Selagianu.
- 269 — *Dieta Ungariei*
(*Ibidem*, p. 117)
Aceasta refuză să acorde gimnaziului din Beiuș subvenția solicitată de 4 000 florini.
- 270 — *Congresul autonomiei catolice*
(nr. 11 din 14/26 martie, p. 130)
Dintre români n-au participat decât episcopii uniți din Oradea și Lugoj.
- 271 — *Din Oradea-mare*
(nr. 15 din 11/23 aprilie, p. 178)
S-a primit știrea că Ioan Pop a decedat la 17 aprilie. Sint formulate și câteva expresii apreciative la adresa acestuia.
- 272 — *Moartea canonicului Ioan Pop*
(*Ibidem*)
Este creionat lapidar un portret favorabil al decedatului.
- 273 — *La a doua ilustrațiune din nr. prezintă*
(*Ibidem*, p. 202—203)
Sint de reținut și câteva referințe despre calea ferată Oradea—Cluj.
- 274 — *Poșta Redacțiunii*. (Oradea-mare)
(*Ibidem*, p. 204)
I se face aluzie directă unui prenumarant din localitate, ca să-și achite abonamentul la revistă.
- 275 — *Poșta Redacțiunii*. (Beiuș)
(*Ibidem*)
Se referă la abonamente, apoi la romanul „Cavalerul nopții” și portretul lui Ion Brătianu

- 276 — *Teatru național dincoace de Carpați*
(nr. 18 din 2/14 iunie, p. 214)
Articolul este semnat de Mihail Pascaly. Marele actor precizează că — în anul viitor — intenționează să susțină (cu trupa sa) reprezentații teatrale la Oradea.
- 277 — *15 mai 1871*
(nr. 21 din 23 mai/4 iunie, p. 242)
Poezie de Ioan Clintoc, profesor la gimnaziul beiușean.
- 278 — *Carea este chiamarea înveșiatorească?*
(*Ibidem*, p. 251)
Este relatată o întâmplare hazlie, al cărei personaj a fost un învățător bihorean.
- 279 — *Casina română (din Beiușiu)*
(nr. 23 din 6/18 iunie, p. 273)
Românii din Beiuș au înființat o „casină română”, al cărei președinte a fost ales I. Șerban și secretar Partenie Cosma. Statutele au fost înaintate la guvern spre aprobare.
- 280 — *Canonici noi în Oradea-mare*
(nr. 26 din 27 iunie/9 iulie, p. 310)
Au fost numiți, în Oradea, canonici Teodor Chioreanu și Ioan Cuc.
- 281 — *Conferența politică*
(*Ibidem*)
Românii bihoreni vor „ține” la 1/13 iulie, în sala hotelului „Arborele verde”, o conferință în „causa organizării municipiului” Oradea.
- 282 — *Teatru român în Oradea-mare*
(*Ibidem*, p. 311)
Pascaly — împreună cu trupa sa — va susține în zilele de 13 și 14 iulie două reprezentații teatrale în Oradea.
- 283 — *Societatea de lectură a junimei din Beiușiu*
(nr. 27 din 4/16 august, p. 322)
În 23 iulie aceasta va „aranja” o „producțiune literară”, al cărei program este integral publicat în revistă.
- 284 — *Conferința politica a Romanilor din Biharia*
(nr. 28 din 11/23 iulie, p. 333)
Aceasta „s-a țienut” în Oradea — la data de 13 iulie — și a fost prezentă „cea mai mare parte a numeroasei inteligențe române din Biharia”. S-a hotărât a se constitui o „Reuniune politică națională”, vizîndu-i-se statutele și alegîndu-i-se un comitet central (compus din 25 membri) și 5 subcomitete.

285 — *Dlu M. Pascaly (la Oradea)*

(*Ibidem*, p. 334)

Au fost reprezentate — în 13 și 14 iulie — piesele „Păcatele bărbaților” (comedie în două acte de M. Pascaly), „Copila română” (monolog de Iosif Vulcan), „Nevasta trebuie să-și urmeze bărbatul”, „Patria și domnitorul” (dramă în trei acte de M. Pascaly).

286 — *Novela română tradusă în ungurește*

Profesorul George Ember din Oradea a tradus în limba maghiară nuvela „Marți seara” de A. Onaciu.

287 — *Poesia și prosa*

(nr. 29 din 18/30 iulie, p. 338—342)

Recenzie semnată de M. Strajanu. Se ocupă exclusiv de conținutul acestui volum aparținând lui Iustin Popfiu.

288 — *Comitetul însărcinat cu conducerea serbării de la Putna își trimise spre publicare următorii înștiințări*

(nr. 32 din 8/20 august, p. 381)

Comitetul central de organizare a festivităților a trimis un delegat — respectiv, pe M. Beleşiu — și în Crișana.

289 — *Dl. Iustin Popfiu*

(*Ibidem*, p. 382)

Acesta a plecat la Karlsbad pentru tratament.

290 — *Camerali papali*

(nr. 33 din 15/27 august, p. 394)

Au fost numiți camerali papali: Iustin Popfiu și dr. Augustin Lauran.

291 — *Dl. I. S. Selagianu*

(nr. 35 din 29 august/10 septembrie, p. 418)

Profesorul beiușan I. S. Selagianu a publicat „liste de prenumerațiune” pentru cartea sa *Manual de geografie a Ungariei și țările surori, alături cu o hartă topografică*.

292 — *Programa gimnasială*

(*Ibidem*, p. 443)

a) Din aceasta reiese că au frecventat, în anul precedent, gimnaziul din Beiuș 259 de elevi.

b) Profesorul Teodor Roșiu este membru „ordinar” al „Astrei”.

293 — *P. T. prenumerații ai „Amvonului”*

(nr. 39 din 26 septembrie/8 octombrie, p. 467)

Iustin Popfiu, reabilitat fizic după tratamentul de la Karlsbad, își face publică intenția de a reedita „Amvonul”.

- 294 — *În favorul lui Avram Iancu*
(nr. 40 din 3/15 octombrie, p. 477).
La apelul lui D. Păscuțiu s-au început colectele pentru „ajutorarea martirului național” A. Iancu.
- 295 — *Necrolog*
(nr. 42 din 17/29 octombrie, p. 502)
Fostul profesor beiușean George Sălăjan a decedat la 16 octombrie.
- 296 — *Manual de geografie*
(nr. 45 din 7/19 noiembrie, p. 538)
Profesorul beiușean I. S. Selagianu a editat un manual de geografie pentru tineretul român școlar.
- 297 — *Dl. Iustin Popfiu*
(nr. 47 din 21 noiembrie/3 decembrie, p. 561)
Acesta a fost candidat în alegeri, din partea românilor, în cercul Marghita.
- 298 — *Societatea de lectură a tinereții din Beiușiu*
(*Ibidem*)
S-a constituit la 12 octombrie. Sînt consemnați și componenții conducerii societății.
- 299 — *Societatea de lectură a tinerilor din Orade*
(*Ibidem*)
„S-a deschis”, la 12 noiembrie, cu o festivitate „națională”, al cărei program este publicat. La fel și numele oficialilor acesteia.
- 300 — *Dl. Iustin Popfiu*
(nr. 48 din 28 noiembrie/10 decembrie, p. 573)
Acesta a declarat că în alegeri va sprijini partida guvernamentală. *Vezi nr. 49, p. 585 și nr. 51, p. 609.*
- 301 — *Căile ferate transilvănene*
(*Ibidem*)
Pe linia ferată Oradea—Cluj s-au efectuat cîteva transformări.
- 302 — *Despre seminariul teologilor din Oradea-mare*
(nr. 50 din 12/24 decembrie, p. 597)
Este descrisă „starea și educarea tristă a teologilor români” în seminariul unit din Oradea.
- 303 — *Societatea de lectură a tinereții (de la gimnasiul greco-catolic român de Beiușiu)*
(*Ibidem*, p. 598)
La 25 decembrie, aceasta a organizat — în memoria episcopului Vulcan — o „producțiune literaria-artistică”, al cărei program este integral publicat.

ANUL 1872 (VIII):**304 — *Un cetățian din Oradea-mare***

(nr. 1 din 2/14 ianuarie, p. 10)

Se relatează o întâmplare petrecută în Oradea. Mai exact, fata unui localnic a fost salvată de la înec de către un „lucrătoriu“, care n-a primit recompensa de 20 cruceri, replicînd că se mulțumește cu „bucuria“ ce l-a încercat prin scăparea de la moarte a unei ființe umane.

305 — *Ceea ce trebuia să se facă mai de mult*

(*Ibidem*)

Episcopul din Oradea, Iosif Papp-Szilágyi, a decis că „starea tuturor fondurilor diecesei sale să se publice în șiemantismul diecesan“.

306 — *Crișul a esundat*

(nr. 3 din 16/28 ianuarie, p. 34)

Revărsarea Crișului a provocat mari pagube materiale.

307 — *Hymen*

(nr. 8 din 20 februarie/3 martie, p. 95)

Ladislau Bogdan, teolog în dieceza Orăzii mari, s-a încredințat cu domnișoara Luisa Ossianu.

308 — *Parastase pentru Gozsdu*

(nr. 9 din 27 februarie/10 martie, p. 107).

La moartea lui Emanuil Gojdu toate bisericile ortodoxe din Transilvania, Ungaria și Banat „țienură parastas“.

309 — *Poșta Redacțiunii. Borod*

(*Ibidem*, p. 108)

Se comunică unui oarecare domn „C“ că prețul pentru semestrul prezent a „încurs“.

310 — *Dl. Iustin Popfiu*

(nr. 10 din 5/17 martie, p. 120)

Acesta face cunoscut că „a pus deja“ sub tipar „Amvonulu“.

311 — *Ahașver (după M. Berend)*

(nr. 12 din 19/31 martie, p. 136)

Poezie de Elia Trăilă, membru al Societății de lectură din Oradea.

312 — *Conservare cu redactorul*

(*Ibidem*, p. 142—143)

Pledînd — la rubrica „Salon“ — pentru o educație modernă a femeii, autorul (semnează: „Profetul vechiu“) face, implicit, re-

ferințe la „proiectatu”(1) Institut de fete din Oradea“, a cărui „causă” — după părerea lui — stagnează. Inițiativa națională în discuție „merita cu mult mai mare îmbrățișare”. Cu ocazia adunării de la Satu Mare a Societății pentru fond de teatru român se va pune pe „tapet” chestiunea respectivă, lansându-se și „cole de loterie” în acest sens, mijloc pentru a strânge fondurile necesare.

313 — *Poșta Redacțiunii. Oradea-mare*

(nr. 17 din 23 aprilie/5 mai, p. 204)

I se răspunde lui „M.D.P.” că versurile trimise sînt niște „încercări scolastice”.

314 — *Adunarea Societății pentru fond de teatru român, ținută în orașul Satu Mare în zilele de 1 și 2 mai 1872*

(nr. 18 din 30 aprilie/12 mai, p. 205—216)

Autorul discursului „de bineventare” recurge — din necesitatea de a exemplifica și a-și întări afirmațiile — la citate din poeziile lui Iustin Popfiiu, conducătorul Societății de lectură din Oradea: *Moartea poetului Văcărescu* (o strofă) și *Cătră românii din Ungaria* (două strofe) (vezi și pagina 208). Cu prilejul acestei adunări, avocatul Iosif Roman din Oradea a făcut propunerea ca să se aprobe și primească statutele Societății pentru fond de teatru român ca definitive. Propunerea a fost acceptată (vezi p. 209). La banchetul organizat de către sâtmăreni, Gavril Lazăr (fost profesor la gimnaziul din Beiuș între anii 1864—1869) îi salută pe oaspeți, în numele gazdelor și toastează pentru „vitalitatea poporului”; Iosif Roman închină pentru „triumful libertății” iar George Marchiș (fost profesor la gimnaziul din Beiuș între anii 1859—1861) pentru Hodoș—Mocioni—Roman (Alexandru)—Vulcan, în vreme ce Ignățiu Szábo din Oradea toastează pentru „comitatele reprezentate la adunare” (vezi pagina 210). La cea de a doua ședință a Societății pentru fond de teatru român, Iosif Roman a raportat, în calitatea sa de referent, că „comisiunea pentru cercetarea casei” consideră „rațiociniul corect”; apoi Ignățiu Szábo a citit raportul „comisiunii pentru înscrierea membrilor și primirea banilor” (vezi pagina 211). Ca președinte ad-hoc al adunării generale a Societății pentru fond de teatru român, Alexandru Roman deschide ședința acesteia cu o intervenție oratorică, la care răspunde Gavril Lazăr. Adunarea generală alege ca secretar pe George Marchiș. În comisia de 5 membri pentru cercetarea raportului casierului este ales și Iosif Roman, iar în comisia de înscriere a noilor membri Ignățiu Szábo, ambii din Oradea (vezi pagina 214). Probleme similare la paginile 215—216.

315 — *Poșta Redacțiunii. Oradea-mare*

(nr. 20 din 14/26 mai, p. 238)

Se precizează că „gîcitura” trimisă fiind prea mare nu „se poate publica”. Alta, mai „mică, bucuros”, precizează redactorul.

316 — *Dieta Ungariei*

(nr. 21 din 21 mai/2 iunie, p. 248)

Reuniunea politică a românilor bihoreni a stabilit următorii candidați: în cercul Ceica, Alexandru Roman; în cel al Beiușului, Partenie Cosma; la Aleșd, Ioan Gozman; la Tinca, George Popa.

317 — *Alegerile de deputați*

(nr. 24 din 11/23 iunie, p. 285).

Din Satu-Mare s-a primit știrea că Iustin Popfiu ca, candidat guvernamental, a „repășit”.

318 — *Alegerile de deputați*

(nr. 25 din 18/30 iunie, p. 297)

Sînt consemnate victoriile în alegeri ale candidaților de deputați Partenie Cosma (în cercul Beiușului), Alexandru Roman (în cercul Ceica) și Ioan Gozman (ca deakist, în cercul Aleșdului).

319 — *Doine și hore populare (De pe valea Holodului în Biharia)*

(nr. 26 din 25 iunie / 7 iulie, p. 305)

Acestea au fost culese de Ana și Emilia Fărcașiu.

320 — *Morți*

(*Ibidem*, p. 309—310).

Este consemnată moartea celei dintîi soții a lui Partenie Cosma, adică Maria Stupa.

321 — *Doine și hore populare (De pe valea Holodului în Biharia)*

(nr. 28 din 9/21 iulie, p. 329).

Culese de Ana și Emilia Fărcașiu.

322 — *Impresiuni de caletoria*

(nr. 29 din 16/28 iulie, p. 338—339; nr. 30 din 28 iulie/4 august, p. 349—350; nr. 31 din 30 iulie/11 august, p. 362—363)

Articol extrem de interesant aparținînd profesorului beiușean I. S. Selagianu, în care — printre altele — se face o descriere geografică a depresiei Beiușului, apoi o prezentare a portului românilor sud-bihoreni. Sînt utile și referințele despre starea învățămîntului, ca și despre ocupațiile curente ale locuitorilor din Cohu (=Vașcău).

323 — *Un preot ucis de fulger*

(*Ibidem*, p. 345)

Este vorba de preotul din Damoșiu.

324 — *Parastas solen*

(*Ibidem*).

Acesta a fost „celebrat” la 10 iulie, fiind determinat de moartea Mariei Stupa Cosma, soția luptătorului politic beiușean Partenie Cosma.

325 — *Escriere de concurs*

(nr. 30 din 28 iulie/4 august, p. 357)

Se face cunoscută deschiderea concursului — pe anul școlar 1872/3 — pentru obținerea de stipendii (burse) de la fundațiunea Gojdu.

326 — *Starea învețământului în Biharia*

(nr. 32 din 18/6 august, p. 381)

Aceasta este „deplorabilă” iar „învețiatorii români sunt foarte reu plătiți”.

327 — *Ioan Vancea*

(nr. 35 din 27 august/8 septembrie, p. 407—409)

Mitropolitul Vancea a urmat cursurile seminarului unit din Oradea, precum și cele teologice.

328 — *Hymen*

(nr. 36 din 3/15 septembrie, p. 429)

Pavel Erdeli, teolog în Oradea, s-a căsătorit cu Ana Boroș.

329 — *Poșta Redacțiunii. Tinca*

(nr. 37 din 10/22 septembrie, p. 442)

Este manifestată surprinderea redacției că la Tinca n-a ajuns („regulat”) revista.

330 — *Clubul deputaților naționali*

(nr. 38 din 17/29 septembrie, p. 453)

Acesta s-a constituit în 23 septembrie, incluzându-i și pe Alexandru Roman, Partenie Cosma și Georgiu Popa.

331 — *Gimnaziul din Beiușiu*

(nr. 39 din 24 septembrie/6 octombrie, p. 465)

Cursurile acestuia au fost urmate — în anul „trecut scolastic” — de 209 elevi, dintre care 190 români.

332 — *Hymen**(Ibidem)*

Ioan Cristianu, teolog în dieceza Oradiei, s-a căsătorit cu Maria Vegsieu.

333 — *Hymen*

(nr. 40 din 1/13 octombrie, p. 477)

Mihai P. Ciurdariu, teolog în dieceza Oradiei, s-a căsătorit cu Emilia Fărcașiu iar Vasiliu Herle, profesor la gimnaziul din Beiuș, cu Luisa Popovici. Sigismund Șincai, teolog în dieceza Oradiei, „s-a încredințat” cu Amalia Szábo.

334 — *Dieta Ungariei*

(nr. 41 din 8/20 octombrie, p. 487)

Adresa guvernamentală către tron, supusă aprobării dietei din Budapesta, a fost respinsă de deputații români Partenie Cosma și Alexandru Roman. La dezbaterile ulterioare, Partenie Cosma face un amendament sus-zisei adrese, la această acțiune subscrind Alexandru Roman, Demetriu Bonciu și Antoniu Mocioni. Se accentuase asupra revizuirii legii naționalităților și a celei de includere a Transilvaniei în Ungaria.

335 — *Socoata comitetului din Satu-mare despre spesele și vinitul adunării Societății pentru fond de teatru.*

(nr. 44 din 29 octombrie/10 noiembrie, p. 526)

Apar, în lista contribuabilor, George Marchiș și Ignațiu Szábo.

336 — *Doine populare (Din Biharia)*

(nr. 45 din 5/17 noiembrie, p. 533—534)

Au fost culese de Iulia Iosa.

337 — *Societatea de lect. a tinereții din Beiușiu*

(nr. 47 din 19 noiembrie/1 decembrie, p. 561)

Sînt inserate informații despre constituirea acesteia, ca și numele „oficialilor“.

338 — *Studenți români*

(nr. 48 din 26 noiembrie/8 decembrie, p. 573)

Se precizează că sub „prodirectoratul cercului de învățământ orădan „— căruia îi erau subordonate și gimnaziile din Beiuș și Oradea —“ studiază 741 de studenți (elevi — n.n.) români“.

339 — *Și țiganul scie omenia*

(*Ibidem*)

Un țigan a scăpat de la înec o femeie din Oradea, refuzînd să primească bani pentru o asemenea faptă.

340 — *Coriolanu (Explicațiune la tabloulul „Coriolan și Veturia“ — al „Familiei“).*

(nr. 49 din 3/15 decembrie, p. 579—580).

Articolul aparține profesorului beiușean I. S. Selagianu.

341 — *Din Oradea-mare*

(nr. 50 din 10/22 decembrie, p. 596—597)

Este consemnată constituirea Societății de lectură din Oradea și componența conducerii acesteia.

342 — *Morți*

(*Ibidem*)

Preotul din Tarcia a decedat.

343 — *Un vis*

(nr. 51 din 17/29 decembrie, p. 600)
Poezie de Maria S(uciu) B(osco).

344 — *Memoria episcopului Vulcan*

(*Ibidem*, p. 607)

Este menționat programul detaliat — pe puncte — al „serbării” organizate de „junimea gimnasială” din Beiuș cu ocazia zilei de 25 decembrie, când a murit fondatorul gimnaziului, Samuil Vulcan.

345 — *În comitatul Bihariei*

(*Ibidem*, p. 608)

În acest comitat sînt 194 de comunități, „mai toate române”, în care nu există școli.

ANUL 1873 (IX):346 — *O rescoală română necunoscută pîn'acuma*

(nr. 1 din 7/19 ianuarie, p. 10)

Se preia informația dintr-o „foaia ungurească” în legătură cu răscoala ce a avut loc în anul 1831 pe valea Crișului, pentru înăbușirea căreia a ieșit vice-comitele, însoțit de 150 de oameni.

347 — *Poșta Redacțiunii. Oradea-mare*

(*Ibidem*, p. 12)

„Conversările” primite de la „doi locuitori ai Oradei” nu se pot publica.

348 — *Balurile românesci*

(nr. 2 din 14/26 ianuarie, p. 21)

Se face cunoscut că în Oradea nu se va „aranja” nici un bal românesc, deoarece „damele lipsesc”.

349 — *Dorul junelui*

(nr. 3 din 21 ianuarie/2 februarie, p. 28)

Poezie de Maria Suciu.

350 — *Manuscrisele lui Clain și Șincai*

(*Ibidem*, p. 34)

Consistoriul unit din Oradea a fost solicitat de către Asociațiunea transilvană („Astra”) în chestiunea manuscriselor rămase de la corifeii amintiți, dar fără rezultat. S-a inițiat o corespondență între consistoriul din Blaj și cel din Oradea în vederea publicării lor. Comitetul de conducere al „Astrei” a hotărît a se informa riguros în acest sens.

- 351 — *Dnii Ștefan Guleșiu și Simeon Toma*
(nr. 4 din 28 ianuarie/9 februarie, p. 46)
Ca profesori la gimnaziul din Beiuș, cei doi au susținut examenul necesar la Universitatea din Budapesta, Ștefan Guleșiu obținând catedra de istorie și filologie iar Simeon Toma cea de filologie clasică, evident în același gimnaziu.
- 352 — *Teodor Buda*
(*Ibidem*, p. 48)
Consemnarea morții preotului bihorean Teodor Buda.
- 353 — *O mamă*
(nr. 5 din 4/16 februarie, p. 50—51)
Poezie de Atanasie Tuducescu, membru al Societății de lectură din Oradea.
- 354 — *Poșta Redacțiunii. Salonta*
(*Ibidem*, p. 60)
Cele trimise nu sînt publicabile. Nu se menționează numele celui cărui i se răspunde.
- 355 — *Poșta Redacțiunii. Oradea-mare*
(nr. 7 din 18 februarie/2 martie, p. 84)
I se explică corespondentului din Oradea că i s-au publicat primele materiale, cele ulterioare — neavînd calitatea necesară — au fost respinse. Aceasta nu este motiv de „mînie” și supărare.
- 356 — *Dieta Ungariei*
(nr. 11 din 18/30 martie, p. 129)
Partenie Cosma a combătut proiectul „pentru timbru”, supus discuției dietei.
- 357 — *Către negurile*
(nr. 14 din 8/20 aprilie, p. 163)
Poezie patriotică de Maria Suciu.
- 358 — *Poșta Redacțiunii. Oradea-mare*
(nr. 19 din 13/25 mai, p. 228).
I se răspunde pozitiv corespondentului „I. C.”.
- 359 — *Societatea de lectură a junimei din Beiușiu*
(nr. 20 din 20 mai/1 iunie, p. 239—240)
Prezentarea ședinței publice a societății, desfășurată la 9 iunie. Este redat integral programul acesteia.
- 360 — *Dieta Ungariei*
(nr. 23 din 10/22 iunie, p. 275)
Deputatul Partenie Cosma a propus ca la discutarea proiectului

de legi referitoare la „provincializarea confinielor militare” să participe și acestea.

361 — *Bravul nostru deputat dietal*

(nr. 25 din 24 iunie/6 iulie, p. 299).

Este vorba de Partenie Cosma, a cărui fiu — în vîrstă de 4 ani — a decedat la 4/16 iunie.

362 — *Poșta Redacțiunii. Oradea-mare*

(*Ibidem*, p. 300)

Se răspunde negativ dorinței de publicare a unui tînăr din Oradea.

363 — *În comitatul Bihariei*

(nr. 27 din 15/27 iulie, p. 324)

În 92 de comune din Bihor s-a „ivit” holera. În Nojorid s-au îmbolnăvit 250 locuitori, din care au murit 80. Mai cumplit „grassează” (holera) însă în Oradea-mare, unde s-au îngropat — în unele zile — și cîte 30—40 de morți. Școlile, prin urmare, au fost închise iar admiterea în Seminarul unit din oraș se va face numai prin examen scris.

364 — *Comitatele în cari epidemia a luat dimensiuni mai mari*

(*Ibidem*)

Este amintit și comitatul Bihorului.

365 — *În Oradea-mare*

(*Ibidem*)

Pînă la acea dată în Oradea s-au identificat 800 cazuri de holera.

366 — *Poșta Redacțiunii. Oradea-mare*

(nr. 28 din 22 iulie/3 august, p. 336)

Se consemnează surprinderea redacției că în Seminarul unit din Oradea nu mai există cor instrumental.

367 — *Ce e nou?*

(nr. 29 din 29 iulie/10 august, p. 345)

Este inserat, în chenar negru, un text despre episcopul unit din Oradea, Iosif Papp-Szilagyi, prin care se anunță moartea acestuia.

368 — *Comissari ministeriali pentru cholera*

(*Ibidem*, p. 348)

Pentru Comitatul Bihariei a fost numit dr. Lukács.

369 — *Societatea de lectură a junimei rom. din Oradea-mare*

(nr. 30 din 5/17 august, p. 358)

Se publică date referitoare la Societatea de lectură din Oradea.

370 — *Înmormentarea episcopului Szilágyi*

(*Ibidem*, p. 360)

Din testamentul episcopului este de reținut faptul că au fost donate sumele următoare: 20 000 florini gimnaziului din Beiuș, 10 000 florini școlii de fete din Oradea și 300 florini seminarului „domestic“.

371 — *În comitatul Bihariei*

(*Ibidem*)

S-au „îvit“ cazuri de holeră în 312 sate, îmbolnăvindându-se 11 639 persoane, din care au decedat 3 807. Mai pronunțat efectul holerei a fost în Salonta. În Oradea, holera nu mai e așa de „periculoasă“.

372 — *Soartea mea*

(nr. 31 din 12/24 august, p. 366)

Poezie de Maria Suciu.

373 — *Cine va fi următorul episcopului Iosif Papp-Szilágyi?*

(*Ibidem*, p. 370)

Sînt înșirați candidații la episcopat, printre care figurează și canonicul dr. Ioan Szábo.

374 — *Capitulul gr. c. orădan român*

(*Ibidem*)

Capitulul unit a anunțat — printr-un circular în limba latină — moartea episcopului Szilágyi.

375 — *După moartea episcopului Szilágyi*

(*Ibidem*)

Au fost aleși, după moartea acestuia, ca vicar episcopesc dr. Ioan Szábo, „diriginte dominal“ Vasile Nistor „iar director“ al seminarului domestic Ioan Cucu.

376 — *Boala episcopului Szilágyi*

(*Ibidem*, p. 371—372)

Se dau relații asupra evoluției bolii acestuia.

377 — *Următoriul episcopului Iosif Papp-Szilágyi*

(nr. 33 din 26 august/7 septembrie, p. 395).

A fost Ioan Olteanu.

378 — *Dl. Lazăr Jerne*

(nr. 34 din 2/14 septembrie, p. 407)

Teologul Lazăr Jerne, care funcționa în dieceza Orăzii, „și-a încredințat“ de viitoare soție pe Antonia Ciceronescu.

379 — *În comitatul Bihariei*

(Ibidem, p. 408)

De la 4 iunie la 24 august holera a „erupt” în 403 comunități. S-au îmbolnăvit 29 698 persoane și au murit 10 729.

380 — *Pre Santia Sa episcopul de Lugoșiu, Ioanu Olteanu*

(nr. 36 din 4/16 noiembrie, p. 420)

A fost numit episcop al diecezei unite orădene.

381 — *Societatea de lectură a junimei rom. din Oradea-mare*

(nr. 37 din 11/23 noiembrie, p. 433)

S-a constituit la 26 octombrie. Sînt notați „oficialii” aceștia.

382 — *Societatea de lectură a junimei rom. din Beiușiu*

(nr. 39 din 25 noiembrie/7 decembrie, p. 456)

S-a constituit la 26 octombrie. Sînt consemnați „oficialii” aceștia pe anul școlar 1873/1874.

ANUL 1874 (X):383 — *Orfana Crișului*

(nr. 1 din 6/18 ianuarie, p. 1—4).

Poezie de Iosif Vulcan.

384 — *Reprezentățiune teatrală din Beiușiu*

(Ibidem, p. 12)

Membrii Societății de lectură din Beiuș au constituit o societate de diletanți, care va pune în scenă comedia „Lipitorile satului” de Vasile Alecsandri.

385 — *În giurul Beiușului*

(nr. 2 din 13/25 ianuarie, p. 22)

Angina difterică s-a răspândit în satele din proximitatea Beiușului.

386 — *Iuliana Beiușiana*

(nr. 3 din 29 ianuarie/1 februarie, p. 25)

Poezie de Vasile Budescu, profesor suplinitor la gimnaziul din Beiuș pe anul școlar 1874/1875. *Vezi și pagina 259*, unde este publicată poezia „Doine”.

387 — *Memoria fericitului episcop Samuil Vulcan*

(Ibidem, p. 35)

Memoria fondatorului gimnaziului din Beiuș, Samuil Vulcan, a fost sărbătorită (în 25 decembrie) public de către tinerimea studioasă din acest așezământ. Cu acest prilej „s-a executat o programă interesantă de producțiuni literare”.

388 — *P. S. S. Părintele episcop Ioan Olteanu*

(*Ibidem*)

În 24 ianuarie, Ioan Olteanu s-a „instalat“ ca episcop al diecezei unite din Oradea.

389 — *Representațiune teatrală la Beiușiu*

(*Ibidem*, p. 36)

Elevii gimnaziului din Beiuș și membrii Societății de lectură, sub conducerea profesorului Ștefan Gulieșiu, au „aranjat“ o reprezentație teatrală cu comedia „Lipitorile satului“ de Vasile Alecsandri, în ziua de 7 ianuarie. S-a realizat un venit de 100 florini, rezultat dintr-o neobișnuită participare a publicului și care a fost destinat a fi folosit de către biblioteca Societății de lectură.

390 — *Poșta Redacțiunii (Beiușiu)*

(*Ibidem*)

Se comunică unui culegător de folclor beiușean că „doinelile populare“ trimise se vor publica.

391 — *O declarațiune frumoasă a părintelui episcop Olteanu*

(nr. 4 din 27 ianuarie/8 februarie, p. 46)

Noul episcop unit al Orăzii, Ioan Olteanu, a renunțat la solemnitățile obișnuite de instalare.

392 — *Un bal din Oradea-mare*

(*Ibidem*)

Intrarea la acest bal este realmente ieșită din comun, taxa conștind într-un pui fript și o șuncă.

393 — *Instalarea episcopului Olteanu*

(*Ibidem*)

Cu prilejul instalării, episcopul Olteanu a făcut o mulțime de donații, dintre care reținem pe cele primite de profesorii gimnaziului din Beiuș (1250 florini), preoții și învățătorii săraciți (200 florini), orfanii de pe urma holerei (400 florini), apoi „ospitalul“ săracilor neputincioși (200 florini), săracii din Oradea (400 florini) etc.

394 — *P.S.S. Părintele episcop Olteanu*

(*Ibidem*)

Episcopul Olteanu s-a decis a „lua la revisiune“ administrarea fondului gimnaziului din Beiuș, apoi să „sistematizeze“ lefurile profesorilor la 1 000 de florini pe an. Are intenția de a edifica „aripile“ gimnaziului, pentru a pune la dispoziția profesorilor locuințe.

395 — *Societatea de lectură a junimeii române din Oradea-mare*

(*Ibidem*, p. 47)

Este popularizată ședința publică a Societății de lectură din Ora-

dea, desfășurată la 1 februarie, cu care „ocasiune s-a executat o programă interesantă”.

396 — *Iosif Roman*

(*Ibidem*)

Iosif Roman face cunoscută moartea soției sale, Paulina Roman.

397 — *Cu adîncă compătimire*

(nr. 5 din 3/15 februarie, p. 60)

Soția capelanului Nicolae Marcușiu, Maria Marcușiu, a decedat.

398 — *La umbra mamei lui Ștefan cel Mare*

(nr. 6 din 10/22 februarie, p. 61)

Poezie de Maria Suciu.

399 — *Societatea de lectură a junimei rom. din Oradea*

(nr. 7 din 17 februarie/1 martie, p. 83)

Episcopul Olteanu a donat Societății de lectură 100 florini.

400 — *Foc mare la Beiușiu*

(nr. 8 din 24 februarie/8 martie, p. 94)

La 18 februarie a izbucnit „un foc mare” în Beiuș, care a „mis-tuit” și reședința episcopală din localitate.

401 — *Versatul*

(*Ibidem*)

Vărsatul „grasseza” cumplit în comitatul Bihariei.

402 — *Voci din public*

(*Ibidem*, p. 96)

„Un învețiatoriu român” din dieceza Orăzii dezvoltă o manevră a vicarului episcopesc.

403 — *Ioan Vasiu*

(nr. 9 din 3/15 martie, p. 108)

Judele cercului Beiuș, Ioan Vasiu, a decedat la 27 februarie.

404 — *Voci din public*

(nr. 10 din 10/22 martie, p. 120)

A. Lăuran, vicarul episcopesc din Oradea, încearcă să dezmințe afirmațiile apărute la „voci din public”, sub semnătura unui învățător neidentificat.

405 — *Vieția socială română*

(nr. 12 din 24 martie/5 aprilie, p. 142)

Redacția a primit „ecouri triste” ale vieții sociale a românilor din Oradea și din alte orașe transilvane.

406 — *Grădina fericitului episcop Vulcan*

(nr. 13 din 31 martie/12 aprilie, p. 154)

Episcopul Olteanu a răscumpărat grădina lui Samuil Vulcan, care ajunsese pe „mîini“ străine. S-a păstrat casa în care corifeul școlii ardelenе Gheorghe Șincai a „decopiat“ pentru episcop „*Cronica*“ sa. Ioan Olteanu intenționează a-i caza în această casă pe studenții români săraci.

407 — *Societatea „Petru Maior“*

(Ibidem, p. 155)

Societatea de lectură din Oradea a „gratulat“ — cu prilejul reușitei unei ședințe publice —, pe cale telegrafică, Societatea „Petru Maior“.

408 — *Învățătorii români din diecesa Orăzii-mari*

(nr. 16 din 21 aprilie/3 mai, p. 192)

Încă din 1871 învățătorii din dieceza Orăzii au hotărît să constituie un fond „viduo-orfanal“, primind în acest sens și o donație de 3 000 florini din partea lui Nicolae Borbola (prepozit capitar). Episcopul de-atunci însă s-a opus. Se speră că noul episcop, Ioan Olteanu, va fi receptiv.

409 — *Sinodului eparchial din Arad*

(nr. 17 din 28 aprilie/10 mai p. 203)

La acest sinod a fost ales ca vicar episcopesc al Consistoriului ortodox din Oradea Ioan Meșianu.

410 — *Dl. Partenie Cosma*

(nr. 18 din 5/12 mai, p. 214)

Partenie Cosma „și-a încredințat“ de soție pe Maria Roman din Oradea.

411 — *Poșta Redacțiunii. Beiușiu.*

(Ibidem, p. 216)

I se transmite unui oarecare „I. L.“ că i se va publica materialul.

412 — *Doi-spre-diece români*

(nr. 19 din 12/24 mai, p. 226)

Au căzut „jertfă valurilor“ 12 români care pluteau pe Criș în spre Oradea.

413 — *Eta pe unde a nins*

(Ibidem, p. 227)

Se menționează că în „dumineca trecută“ a nins și la Oradea.

414 — *Doi noi advocați români*

(nr. 20 din 19/31 mai, p. 240)

Ioan Pop, notar în comitatul Biharia, a „făcut“, nu demult, cenzura „advocațială“.

- 415 — *Binecuvântare tardie*
(nr. 21 din 26 mai/7 iunie, p. 250)
O femeie de 62 ani din Oradea a născut o fetiță.
- 416 — *Reprezentățiuni teatrale în Beiuș*
(nr. 22 din 2/14 iunie, p. 263—264)
Elevii gimnaziului din Beiuș au aranjat reprezentații teatrale cu piesele „Mania posturilor” și „Paracliserul”, de Vasile Alecsandri. S-a declamat și poezia lui Iosif Vulcan „Copila română”. A doua seară s-a repetat, la solicitarea publicului, piesa „Lipitorile satului” (de același autor), care mai fusese jucată aici. Este consemnată și distribuția.
- 417 — *Esundarea apelor*
(*Ibidem*, p. 264)
Crișurile Alb și Negru au „esundat” grozav în mai multe părți, producând pagube extrem de mari.
- 418 — *Nenorocire*
(nr. 23 din 9/21 iunie, p. 276)
La 10 iunie, „viforul” a fost atât de puternic în Oradea, încât au „murit” câțiva locuitori.
- 419 — *Părintele Ioan Mețianu*
(*Ibidem*)
Ioan Mețianu, noul vicar episcopesc, și-a ocupat „onorificul loc”.
- 420 — *Memorand catra Pr. S. Sa episcopul Olteanu*
(nr. 26 din 30 iunie/12 iulie, p. 310)
Preoțimea română din archidiaconatul Sătmarelui a înaintat episcopului Ioan Olteanu un memorand prin care a cerut — alături de altele, specific ecleziastice — introducerea unui statut de „însociere a învețiatorilor poporali”, înființarea unui seminar diecezan, îmbunătățirea stării materiale a gimnaziului din Beiuș și înființarea unei tipografii diecezane.
- 421 — *Un secret scump*
(nr. 27 din 14/26 iulie, p. 321)
Este relatată o întâmplare petrecută în casa unui negustor din Oradea.
- 422 — *Părintele vicariu I. Mețianu*
(*Ibidem*, p. 322)
Instalându-se la Oradea, Ioan Mețianu a început a face vizite în district, „îndemnînd pe toți a îmbrățișa cauza învețiamîntului”.
- 423 — *Francmasonii din Oradea-mare*
(*Ibidem*)
Aceștia au înființat, de curînd, o „logia”.

- 424 — *Mihai Veghsö*
(*Ibidem*, p. 322)
Canonicul Mihai Veghsö a decedat la 14 iulie.
- 425 — *Camera deputaților*
(nr. 28 din 21 iulie/2 august, p. 332)
Împotriva textului legii electorale au votat deputații Partenie Cosma și Alexandru Roman, alături de alți deputați români.
- 426 — *Falsificatorii de bancnote*
(*Ibidem*)
S-au „îvit“ bancnote false și în Oradea.
- 427 — *La Felix*
(*Ibidem*, p. 333)
În acest an au fost mai multe familii de români la băile „Felix“.
- 428 — *Școalele normale rom. orădene*
(*Ibidem*, p. 334)
Examenele la această școală au avut loc în 24 și 25 iulie, „cu succes bun“.
- 429 — *Voci din public (De lângă Oradea-mare)*
(*Ibidem*, p. 336)
Referindu-se la activitatea fecundă — pe timpul verii — a Societății de lectură din Oradea, „*Unu preotu de la sate*“ regretă că în ultima vreme nu „se mai ofer asemenea ocațiuni din partea junimii noastre“.
- 430 — *Reședinția episcopescă română din Oradea-mare*
(nr. 32 din 18/30 august, p. 380).
Aceasta „s-a întregit“ cu câteva încăperi, o sală spațioasă și o capelă.
- 431 — *La concursul*
(*Ibidem*, p. 382)
Ioan Olteanu a acceptat ca șase seminariști să fie întreținuți „pe spesele sale proprii“.
- 432 — *Biblioteca episcopului Vulcan*
(*Ibidem*)
Episcopul Olteanu a dispus a se aranja biblioteca lui Samuil Vulcan, care se afla într-o stare inadmisibilă.
- 433 — *Voci din public. Din Biharia*
(*Ibidem*, p. 385)
„Un părinte“ își manifestă dorința de a afla dacă Ioan Szábo va fi și în anul 1875 rector al seminariului unit din Oradea.

- 434 — *Dl. Ioanichiu Clintoc*
(nr. 33 din 25 august/6 septembrie, p. 394)
Teologul Ioanichiu Clintoc și-a „serbat” cununia cu Cecilia Onaga din Oradea.
- 435 — *Băile de lângă Oradea*
(*Ibidem*, p. 395)
Acestea sint „forte cercetate”, chiar și de familii românești.
- 436 — *Dl. Toma Costin*
(nr. 34 din 1/13 septembrie, p. 408)
Fostul pretor în Biharia, Toma Costin, este numit executor la tribunalul regesc din Buda.
- 437 — *Voci din public. De lângă Oradea-mare*
(*Ibidem*)
„Un sătean” pledează pentru înființarea casinei române în Oradea, precizînd că „noi, de pe la sate, bucuros vom contribui” la această inițiativă.
- 438 — *P.S.S. episcopul Olteanu*
(nr. 36 din 15/27 septembrie, p. 430)
Acesta a dăruit 12 galbeni pentru premiarea învățătorilor adunați, la un curs „suplinitoriu”, în Oradea.
- 439 — *Faceți teatru, Români!*
(nr. 37 din 22 septembrie/4 octombrie, p. 437—440).
Interesant articol, citit de Elia Trăilă cu prilejul adunării generale de la Oravița a Societății pentru fond de teatru român.
- 440 — *Simeon Bulcu*
(*Ibidem*, p. 456)
Profesorul beiușean Simeon Bulc a „repausat” la 5 septembrie.
- 441 — *Pr. S.S. părintele episcop Olteanu*
(nr. 39 din 6/18 octombrie, p. 470)
Episcopul Ioan Olteanu a donat 200 florini ca ajutor pentru cei „păgubiți prin focul întemplat de curend” în Oradea.
- 442 — *Dl. Cesar Boliac*
(*Ibidem*)
Reîntorcîndu-se de la Budapesta, Cezar Boliac s-a oprit la Oradea, unde a „cercetat” și episcopia unită.
- 443 — *Dl. Vasiliu Budescu*
(*Ibidem*, p. 471)
Profesorul beiușean Vasile Budescu s-a căsătorit cu Ana Nagy din Oradea.
- 444 — *Jidovii din Oradea-mare*
(nr. 40 din 13/25 octombrie, p. 484)
Evreii din Oradea au început să tipărească un ziar propriu.
- 445 — *Abonații „Familiei” în 1874*
(*Ibidem*, p. 486)
Figurează, printre aceștia, și locuitori din Oradea.

- 446 — *DL. Cesar Boliac*
(nr. 41 din 20 octombrie/1 noiembrie, p. 494)
Poetul român a petrecut o zi în Oradea.
- 447 — *Abonații „Familiei” în 1874*
(*Ibidem*, p. 498)
Este întâlnită, printre abonați, și Casina română din Beiuș.
- 448 — *Abonații „Familiei” în 1874*
(nr. 43 din 3/15 noiembrie, p. 522).
Printre abonați pot fi depistați și locuitori din Tinca și Oradea.
- 449 — *Abonații „Familiei” în 1874*
(nr. 44 din 10/22 noiembrie, p. 534)
Figurează și locuitori din Oradea și Salonta.
- 450 — *Societatea de lectură*
(nr. 45 din 17/29 noiembrie, p. 544)
S-a constituit — la 1 noiembrie — Societatea de lectură din Beiuș.
Sînt menționați „oficialii” acestuia.
- 451 — *Abonații „Familiei” în 1874*
(*Ibidem*, p. 546)
E trecut și un abonat din Vad.
- 452 — *Teodor Ciulu*
(nr. 47 din 1/13 decembrie, p. 569)
Un jurist (anul IV la Facultatea de drept din Oradea) cu acest nume a decedat la 7 decembrie.
- 453 — *Ploile*
(*Ibidem*)
„Economii” din preajma Crișului au fost alarmați de creșterea apei acestuia.
- 454 — *Abonații „Familiei” în 1874*
(*Ibidem*)
Printre aceștia figurează și locuitori din Oradea și Beiuș.
- 455 — *Societatea de lectură*
(nr. 48 din 8/20 decembrie, p. 580)
S-a constituit Societatea de lectură a junimii din Oradea.
Sînt consemnați și „oficialii” acesteia.
- 456 — *Voci din public. Mulțiamită publică*
(*Ibidem*, p. 581)
Membrii Societății de lectură din Oradea mulțumesc episcopului Ioan Olteanu pentru donația de 50 florini și 22 cărți.
- 457 — *Abonații „Familiei” în 1874*
(*Ibidem*, p. 581—582)
Sînt menționați și abonați din Oradea, Giriș și Lazuri de Beiuș.
- 458 — *Societatea de lectură a junimei rom. din Beiușiu*
(nr. 49 din 15/27 decembrie, p. 593)
Este consemnată programa integrală a „serbării” din 25 decembrie.
- 459 — *Abonații „Familiei” în 1874*
(nr. 50 din 22 decembrie/3 ianuarie, p. 606)
Este amintit și numele unui abonat orădean.

RECENZII

JEAN-LUC CHAPPAZ

LES FIGURINES FUNÉRAIRES ÉGYPTIENNES DU MUSÉE D'ART ET D'HISTOIRE ET DE QUELQUES COLLECTIONS PRIVÉES,

GENÈVE, 1984, 177 p

Statuetele funerare reprezintă o categorie bine definită în cadrul pieselor create de civilizația egipteană antică. Punerea în circuitul internațional a celor inedite este „la modă“ în cadrul cercetărilor egiptologice (numai în seria *Corpus Antiquitatum Aegyptiacarum* putem semna următoarele volume: CAA, *Allard Pierson Museum, Amsterdam*, Fasc. 2 și 3 de W. Van Haarlem, *Ushebtis* sînt în curs de apariție; CAA, *Etnografisk Museum, Oslo*, Fasc. 1: Saphinaz A. Naguib, *Funerary Statuettes*, 1985; CAA, *Museen der Rhein-Main-Region, Lfg. 2*: B. Schlick-Nolte, V. von Droste zu Hülshoff, *Ushebtis*, Teil 1, 1984). Interesul obiectivelor în cauză rezidă, în special, în noutățile aduse din punctul de vedere al onomasticii și titulaturilor utilizate în Egiptul antic.

Lucrarea de față reprezintă strădania unui reputat egiptolog elvețian: Jean-Luc Chappaz, secretarul Societății de Egiptologie din Geneva, fiind totodată și conducătorul săpăturilor efectuate de Universitatea din Geneva, care, împreună cu Centrul Franco-Egiptean de Studiu a templelor din Karnak, își desfășoară anual lucrările în celebra așezare egipteană antică (J. Leclant, G. Clerc, *Fouilles et travaux en Egypte et au Sudan*, în *Orientalia* vol. 56, fasc. 3, 1987, p. 336; unele din primele rezultate ale investigațiilor sale au apărut deja, J.-L. Chappaz, *Le premier édifice d'Amenophis IV à Karnak*, în *BSEG*, 8, 1983, pp. 13—45). Volumul în discuție reprezintă o lucrare editată de Muzeul de artă și istorie din Geneva, dar constituie în același timp și tomul X din prestigioasa serie *Aegyptiaca Helvetica* redactată de Prof. Robert Hari.

Figurinele funerare este o carte bine proporționată și gîndită, realizată în condiții grafice și editoriale excelente. Intențiile autorului au fost clar fixate: „Nous avons voulu ce catalogue accessible à un public large, intéressé par les collections du musée, mais aussi aux spécialistes, qui y trouveront plusieurs documents originaux ou inédits“ (p. V).

În ideea primului enunț de mai sus, J.-L. Chappaz ne oferă și o *Introducere* (pp. 3—17), structurată pe paragrafe. Creatorii statuetei, locul fabricării, numărul și tipurile, precum și destinația lor, așa cum reiese din documentele egiptene antice (fiind analizat în special papyrusul 10800 de la British Museum) sînt prezentate de §§.1—17. Tot în ideea unor explicații mai detaliate și pe înțelesul tuturor, dar fără a se îndepărta de o ținută științifică riguroasă, J.-L. Chappaz prezintă trăsăturile caracteris-

tice ale statuetelor funerare (vezi §§.18—50), trecînd apoi la analiza succintă a textelor cu care au fost înscrise asemenea piese (Cf. §§.51—70).

Criteriile de publicare a obiectelor sînt precise și logice. După o scurtă prezentare a istoricului colecției *Muzeului de artă și istorie din Geneva* (v. §§.71—75) — din care aflăm că, încă din 1821, s-a constituit la Geneva *Muzeul Academic*, care se va lărgi prin donarea unor importante antichități egiptene de către consulul *Drovetti* în 1825 — autorul trece concret la prezentarea situației statuetelor funerare. *Muzeul de artă și istorie din Geneva* cuprinde 178 figuri funerare, o lădiță pentru acestea și un mulaj. La acestea au fost adăugate 2 figurine provenind din colecția *Muzeului cantonal de arte din Lausanne* și 31 de statuetă și o lădiță provenind din colecțiile particulare (O semnalară promptă cuprinzînd majoritatea pieselor egiptene aflate în colecțiile private elvețiene este publicată regulat de autor în cadrul revistei elvețiene de specialitate: *Bulletin de la Société d'égyptologie, Genève*).

Statuetele funerare publicate în prezentul catalog de către *J.-L. Chappaz* sînt grupate în trei categorii: I. cele provenind din a Doua Perioadă Intermediară (cca. 1785—1551 î.e.n.) și Imperiul Nou (1551—1070 î.e.n.); II. cele din a Treia Perioadă Intermediară (1070—712 î.e.n.) și III. Epoca Tîrzie. Acestea reprezintă de fapt și subcapitolele lucrării, la care se adaugă și o altă cu indicația *Diverse*.

În acest context cronologic, dar și tipologic, pentru fiecare categorie ordinea prezentării pieselor se leagă de următoarele criterii: a) figurine regale; b) cele cu text, avînd numele lizibil, aranjate în ordinea „alfabetului” hieroglific; c) statuetă cu text, dar cu numele ilizibil al proprietarului și d) exemplarele anepigrafice clasificate pe baza materialului din care au fost executate și nr. de inventar. Dimensiunile sînt date în milimetri. *Introducerea* este încheiată printr-un amplu *Tabel cronologic* (pp. 16—17).

Investigațiile lui *Chappaz* se bazează pe o vastă bibliografie (v. pp. 4—5, nota 14) a căror listă se oprește la lucrările apărute pînă în 1982, inclusiv. Din punct de vedere metodologic, autorul preia criteriile stabilite de H. D. Schneider, *Shabtis*, I—III, Leiden, 1977, în special ceea ce privește tipologia statuetelor funerare. Se pare că această tipologie codificată, adică cu prezentarea tipului de statueta (Cl), forma perucii (W), poziția mîinilor (H), tipul uneltelor pe care le ține în pumni (I), sacul cu formele sale (B), precum și poziția textului statuetei (Tp) sînt cele mai indicate la descrierea fiecărei statuete funerare. Pe lîngă acestea, *Chappaz* oferă, în cadrul fiecărui obiect, o descriere detaliată și un comentariu istorico-filologic. Statuetele publicate în catalog sînt prezentate cu fotografiile lor (4 la număr: din față, spate și cele două părți laterale), la care se adaugă facsimilul textului hieroglific.

Capitolul IV: *Diverse* (pp. 149—159), cuprinde prezentarea falsurilor, mulajelor și a cutiilor pentru statuete funerare. Lucrarea se încheie cu utile indice (nume regale, nume particulare, titulaturi, proveniență, achiziții, nume theofore, nume basilofore, zei, personaje menționate, localități, generalități, cuvinte egiptene, concordanța dintre nr. cat. și nr. inv.).

Statuetele funerare ale lui *Chappaz* se înscrie printre cărțile de referință ale temei, de ea va trebui să se țină cont la publicarea materialelor în discuție, deci a statuetelor funerare.

MIRON CIHÓ

INGEGERD LINDBLAD

ROYAL SCULPTURE OF THE EARLY EIGHTEENTH DYNASTY IN EGYPT

(Medelhavsmuseet, Memoir 5, Stockholm 1984)
Arlöv, 1984 82 pp, 38 pl. Institute of Egyptology,
University of Uppsala, Thesis 1984

Pentru cei care sînt mai puțin familiarizați cu arta și, în special, sculptura egipteană antică, aceasta din urmă le-ar părea că n-ar prezenta dificultăți, chiar avînd toate chestiunile care se leagă de ele rezolvate. În realitate, lucrurile stau altfel: aparenta uniformitate a sculpturilor, caracterul lor, în multe cazuri, anepigrafice, precum uzurparea unor statui de către urmași ridică o serie de probleme cercetătorilor. Cu toate că au apărut o serie de lucrări de sinteză privind statuaria faraonică și evoluția sa, egiptologii s-au preocupat mai puțin de stabilirea unor criterii precise, sau mai precise, de datare a sculpturilor. Chiar dacă s-a urmărit acest lucru, rezultatele notabile au fost obținute numai în ceea ce privește vestimentația, ornamentația și eventual corpul uman, mai puțin fizionomia feții.

Acestui ultim deziderat încearcă să răspundă teza tinerei cercetătoare de la *Medelhavsmuseet* din Stockholm: *Ingegerd Lindblad*. Autoarea afirmă cu claritate: „Scopul acestui studiu este de a oferi o culegere și a stabili criterii cît mai sigure posibile pentru datarea, identificarea și atribuirea sculpturii regale... ale primelor patru domnii ale dinastiei al XVIII-a“ (p. 7). Desigur, cititorul s-ar putea întreba: stabilirea unor criterii de datare pentru aproximativ 60—70 ani, cît a durat domniile celor patru suverani, pot contribui la îmbunătățirea cunoștințelor noastre privind statuaria egipteană antică? Cum vom putea constata, cercetările lui *Lindblad* și, în special, rezultatele sale reprezintă un serios pas înainte.

Acestea se datorează unor serii întregi de factori. Autoarea conferă o importanță mai mare utilizării principiilor, teoriilor artei generale. Se ține cont, în special, de rezultatele obținute de *E. H. Gombrich*, *G. Paulsson* și *H. Wölfflin*, mai ales ale acestuia din urmă. Nu i-au rămas străine nici tipurile faciale ale lui *K. Saller*. Totodată, *Lindblad* a preluat critic unele rezultate ale egiptologilor care și-au consacrat activitatea acestor problematici: *J. Capart*, *J. Vandier*, *H. W. Müller*, *W. Wolf*, *B. V. Bothmer*, *Cl. Vandersleyen*, *R. Tefnin*, *J. Romano*, *W. V. Davies* etc.

Ceea ce autoarea regretă foarte mult este faptul că pînă acum n-a existat, sau a fost foarte rară, o descriere sistematică a trăsăturilor feții unei statui. „Deseori, descrierile și interpretările erau amestecate și metodele utilizate n-au fost explicate“ (p. 9).

Pentru a nu cădea într-o atare eroare, *Lindblad* utilizează în întreaga sa lucrare următoarele puncte de referință în descrierea capetelor de statui: distanța dintre ochi, grosimea nasului și lățimea gurii, toate acestea privind piesa din față, precum linia nasului, buza superioară și cea inferioară din profil (p. 10). Forma feții, la descriere, este comparată cu forme

fixe: triunghiulară, ovală, eliptică, în formă de U, rotundă și trapezi-formă (p. 11, fig. 4). Organele senzoriale, forma bărbii și a frunții sînt descrise separat.

Autoarea analizează 57 de sculpturi, în marea lor majoritate văzute și studiate în original, dar ca material comparativ se utilizează *sarcofage, reliefuri și bijuterii*. Piesele au fost aranjate cronologic, de altfel reperele cronologice utilizate în lucrarea lui *J. von Beckerath*. Autoarea a întîmpinat greutăți în acest sens: „Principala dificultate în studiul subiectului — este vorba de subcapitolul *Principles of Dating* — se datorează faptului că materialul care se poate data cu siguranță este rar și nu întotdeauna accesibil în original” (p. 7). Aceste motive au obligat-o pe *Lindblad* să utilizeze în cadrul fiecărei domnii (ale lui *Ahmose, Amenhotep I, Tuthmes I și II*) următoarele subdiviziuni: a) statui date contemporane, cu faraonul în discuție, prin intermediul inscripțiilor; b) statui date contemporane, cu suveranul în cauză, prin criterii stilistice; c) statui tranziționale. Prin acest ultim termen se înțelege o atribuire nesigură. Concluziile, de altfel inerente, sînt înfățișate după prezentarea statuilor fiecărui domnitor. Un capitol separat este dedicat *ronde-boselor* cu o datare problematică (pp. 64—66).

Deosebit de utilă este capitolul *Synthesis* (pp. 67—70), prin care autoarea a reușit, din nou, să dovedească faptul că faraonii în discuție n-au cunoscut prin intermediul statuariei și, în special, în modelarea feții un singur șablon, care apoi a fost repetat mecanic în cazul fiecărei sau oricărei piese.

Lucrarea mai cuprinde: *List of Material and Plates* (pp. 71—73), *Bibliography* (pp. 74—77), *Figures after text* (pp. 78—81), după care urmează planșele care beneficiază de fotografii de o bună calitate. Trebuie remarcat faptul că pozele au fost executate din trei poziții: din față, profil și trei-sferturi.

Teza lui *Ingegerd Lindblad* este o serioasă contribuție la studiul statuariei egiptene antice, în special pentru dinastia a XVIII-a timpurie. Strădaniile ei reflectă seriozitatea școlii suedeze de egiptologie.

MIRON CIHÔ

CONFLUENȚE ISTORIOGRAFICE ROMÂNEȘTI ȘI EUROPENE. 90 ANI DE LA NAȘTEREA ISTORICULUI GHEORGHE I. BRĂTIANU,

coordonator Victor Spinei, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”,
1988, 584 p.

Cea de-a 90-a aniversare a zilei de naștere a istoricului Gheorghe I. Brătianu a constituit pentru colectivul științific al Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași o binevenită ocazie de a elabora un impozant volum de studii dedicat personalității unuia din marii istorici români din perioada interbelică.

Structurat de coordonatorul său, Victor Spinei, în patru părți (*Opera historica, Elementa biographica, Documenta și Evocatione*), volumul de studii îmbrățișează, cu precădere, trei dimensiuni fundamentale ale existenței savantului român: biografia, opera istorică și contribuția politică la apărarea intereselor României în împrejurările complicate ale celui de-al doilea război mondial. Cele câteva evocări, ale unor foști studenți ai săi, vor a confirma — dacă mai era cazul — valoarea acestei personalități de excepție a culturii românești.

Fără îndoială că o substanțială contribuție în această veritabilă *restaurare* a aceluia care a fost Gheorghe I. Brătianu o are coordonatorul volumului, Victor Spinei. În afara *Cuvintului înainte*, el mai semnează studiul cel mai consistent al volumului, *Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentația vieții politice și Din corespondența și actele lui Gheorghe I. Brătianu*, publicînd nu mai puțin de 114 documente, cele mai multe epistolare, care privesc direct viața și, mai ales, opera istoricului și omului politic.

Opera istorică a lui Gheorghe I. Brătianu este analizată de cei 13 semnatari ai studiilor grupate în prima secțiune a volumului. Fără a voi să stabilim un „clasament“ al acestora, remarcăm — din punctul de vedere al interesului, evident subiectiv, al autorului acestor rînduri —, contribuțiile datorate lui Lucian Boia (*Tradition historiographique roumaine et „nouvelle histoire“: oeuvre de Gheorghe I. Brătianu*), Pompiliu Teodor (*Gheorghe I. Brătianu și spiritul „Analelor“*), Analogii, *sincronisme și convergențe*), Al. Zub (*Memorialistică și istorie: Gheorghe I. Brătianu și primul război mondial*) și Ion Agrigoroaiei (*Défenseur des droits nationaux du peuple roumain*), ce definesc originalitatea și dimensiunea operei științifice și a personalității istoricului, locul acestuia în istoriografia națională și internațională, precum și în cultura românească și europeană.

Cele patru contribuții privind biografia lui Gheorghe I. Brătianu, grupate în secțiunea a doua a volumului, înfățișează cititorului de astăzi — prea puțin informat asupra reperelor vieții istoricului — o existență exemplară, modestă, echilibrată, demnă, și un sfîrșit tragic, disonant cu cei 55 de ani pe care i-a avut de trăit și cu valoarea omului și a operei sale. Victor Spinei realizează aici, în studiul consemnat mai înainte și dedicat istoricului și omului politic, acea *restaurare* pe care am mai amintit-o, relevînd în mod strălucit valențele reale ale istoricului pe de o parte, și ale omului politic pe de altă parte, între cele două coordonate fundamentale neexistînd nici o antinomie. Gîndirea istoricului îl ghidează pe omul politic să ia decizii corecte în împrejurările memorabile ale anului 1944 și numai gîndirea științifică, ce nu lasă loc hazardului și arbitrarului, îl creează pe omul politic pragmatic, interesat numai de eficiența politică pe care Gheorghe I. Brătianu o pune în slujba întregii națiuni. Dovadă: locul și rolul său în evenimentele de la 23 August 1944.

Contribuțiile documentare din cea de-a treia secțiune a volumului vin să întărească, într-un mod irefutabil, calitățile științifice și politice ale celui omagiat, aportul său la dezvoltarea științei istorice românești și recunoașterea internațională de care s-a bucurat. Alături de cele 114 documente publicate de Victor Spinei, amintite mai înainte, nu putem să trecem peste contribuția lui Gheorghe Buzatu, care ne oferă un grupaj documentar ce fixează definitiv personalitatea politică a lui Gheorghe I. Brătianu și contribuția sa la rezolvarea momentelor grele — ce nu au

fost puține — prin care a trecut România în deceniile 4 și 5 ale acestui secol.

Volum de studii serios și riguros științific, el face cinste atât autorilor, grupați în majoritate în centrul universitar ieșean și în Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“, cit și strălucitului istoric omagiat, dar și istoriografiei noastre actuale, care și-a recîștigat astfel una din marile sale personalități științifice.

GHEORGHE GORUN

INTREPRINDEREA DE MAȘINI UNELTE „ÎNFRĂȚIREA“ ORADEA

Str. Tuberozelor nr. 26

Telefon: 3-60-00. Telex: 3-42-10.

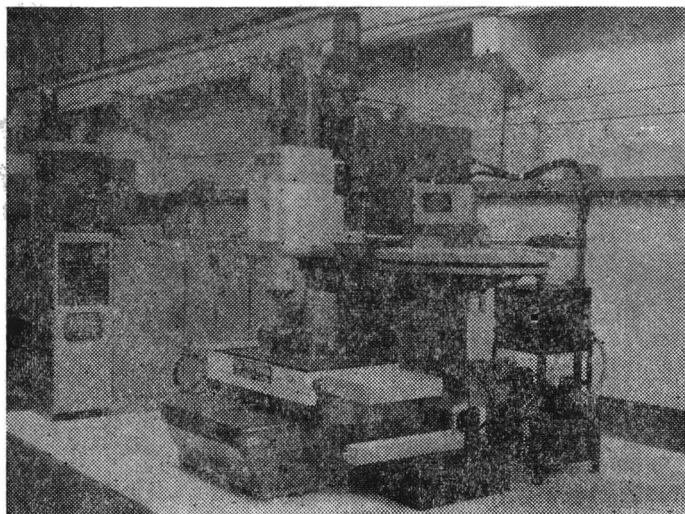
Intreprinderea de Mașini-Unelte „Înfrățirea“ din municipiul Oradea, județul Bihor, este una din întreprinderile cele mai prestigioase ale industriei construcțiilor de mașini din România. Mașinile unelte produse la Oradea se bucură de o apreciere unanimă în industria românească și în întreprinderile de profil din toate țările de pe glob, unde mașinile-unelte românești produse la Oradea au fost exportate.

Prezentăm patru din aceste mașini-unelte:

CENTRU DE PRELUCRARE VERTICAL CPV-2

— Suprafața mesei	1 450 × 900 mm
— Cursa transversală (X)	1 250 mm
— Cursa longitudinală (Y)	800 mm
— Cursa verticală (Z)	500 mm
— Alezajul arborelui principal	ISO 50
— Domeniul turațiilor arborelui principal	16—3 800 rot/min
— Domeniul vitezelor de avans (X—Y—Z)	5—2 000 mm ³ /min.
— Viteza de avans rapid	10 000 mm/min
— Puterea motorului de acționare principală	9,2 kW
— Momentul motoarelor de avans (X—Y)/Z	1,7/3,5 daNm
— Sistem de măsurare	Inductosin liniar
— Greutatea maximă a piesei	4 000 kg
— Tipul magazinului de scule	Tambur
— Capacitatea magazinului de scule	30
— Dimensiunea maximă a sculelor (Ø × L)	125 × 250 mm
— Greutatea maximă a unei scule	15 kg
— Precizia de poziționare	0,04 mm
— Repetabilitatea	0,02 mm
— Lungime	3 600 mm
— Lățime	3 200 mm
— Înălțime	3 750 mm
— Greutate	10 500 kg

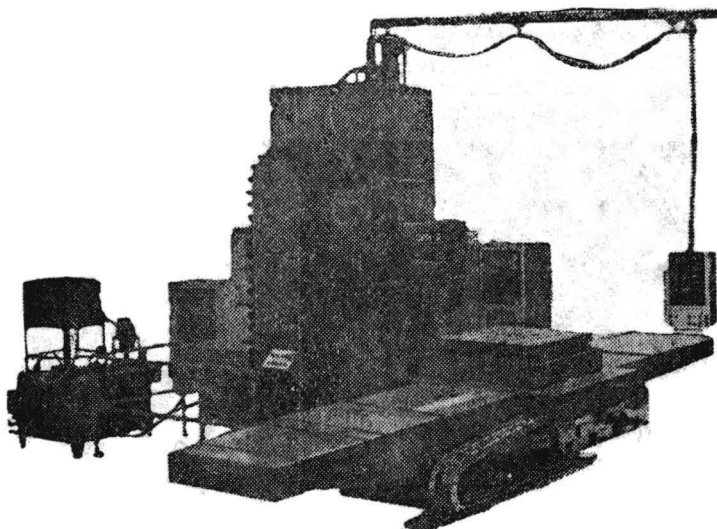
* La cerere mașina poate fi echipată cu echipament de comandă numerică de conturare pusă la dispoziție de beneficiar.

CENTRU DE PRELUCRARE ORIZONTAL CPH-2

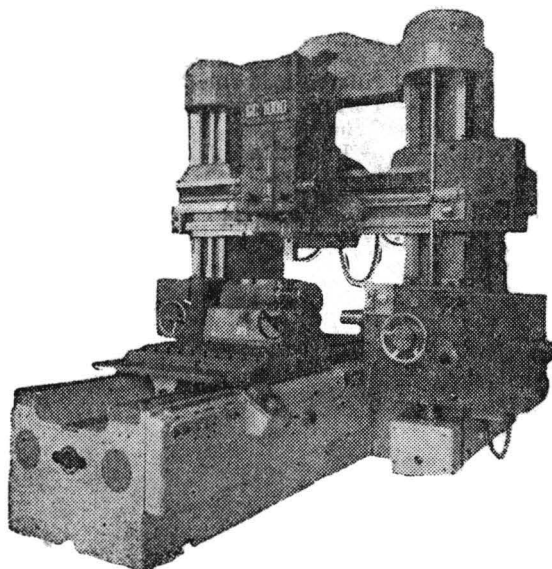
CARACTERISTICI TEHNICE

— Suprafața mesei	1 250 × 1 250 mm
— Indexarea mesei	continuu — axa B
— Conul arborelui principal	cu NC
— Domeniul turațiilor arborelui principal	ISO 50
— Cursa longitudinală a mesei (X)	20 ... 4 000 rot/min
— Cursa transversală a mesei (Z)	2 000 mm
— Cursa verticală a păpușii (Y)	1 250 mm
— Domeniul vitezelor de avans	1 250 mm (1 400)
— Viteza de avans rapid	20 ... 5 000 mm/min
— Rotație platou rapid	10 000 mm/min
— Rotație platou lent	3 rot/min
— Precizia de poziționare	1:30 rot/min
— Precizia de repetabilitate	0,025/1 000 mm
— Precizia de indexare a mesei	0,015 mm
— Greutatea maximă a piesei	± 10"
— Capacitatea magazinului de scule	3 000 kg
— Timp de schimbare automată a sculei	50 de scule
— Sistem de măsurare	12 ... 15 sec
— Puterea motorului de acționare principală	Inductosyn
— puterea absorbită de la rețea	circular, liniar
— Lungimea	20 kW
— Lățimea	160 kVA
— Înălțimea	7 600 mm
— Greutatea	6 470 mm
	4 250 mm
	27 000 kg

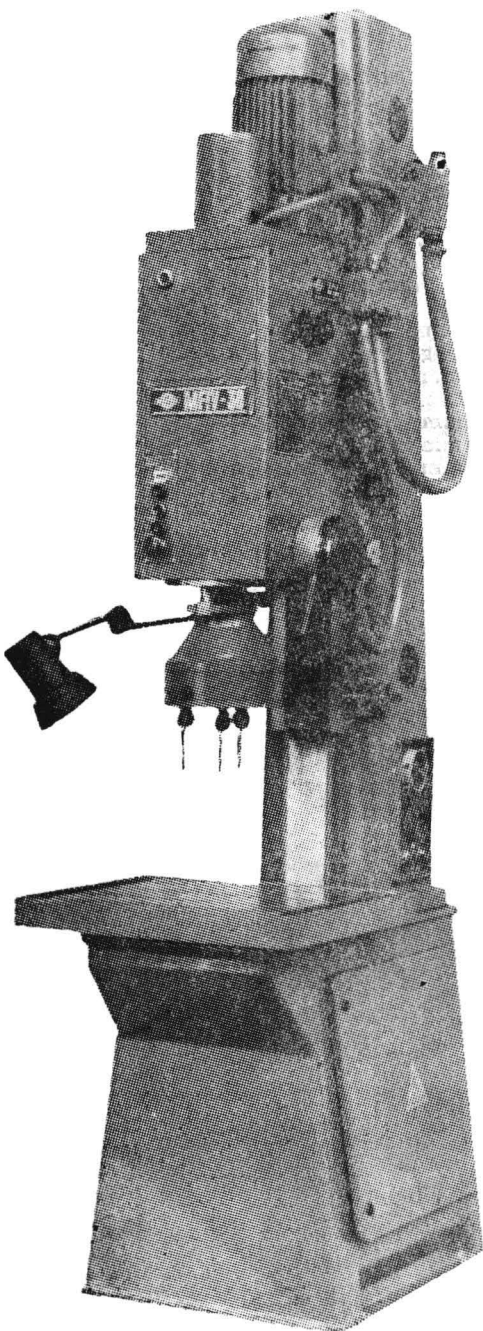

MAȘINA DE GĂURIT ÎN COORDONATE GC-1000

— Suprafața mesei	1 000 × 1 600 mm
— Cursa mesei	1 400 mm
— Distanța dintre montanți	1 600 mm
— Alezajul axelor principale	15:100 SPECIAL
— Diametrul pinolei	120 mm
— Domeniul turațiilor axului vertical	12,5 ÷ 2 000 rot./min
— Domeniul turațiilor axului orizontal	20 ÷ 1 000 rot./min
— Domeniul avansurilor pentru găurire	0,025 ÷ 0,63 mm/rot.
— Domeniul avansurilor pentru frezare	50 ÷ 500 mm/min
— Domeniul avansurilor mesei (continuu)	20 ÷ 300 mm/min
— Avansul rapid al mesei	2 000 și 2 500 mm/min
— Greutatea maximă a piesei	2 000 kg
— Cursa verticală a traversei	700 mm
— Cursa transversală a capului vertical	1 000 mm
— Cursa pinolelor (V—O)	300 mm
— Cursa contrabrazului	700 mm
— Cursa capului orizontal	700 mm
— Puterea motoarelor de acționare principală	4 kW
— Precizia de poziționare	0,005 mm
— Precizia de citire optică	0,001 mm
— Lungime	4 030 mm
— Lățime	3 130 mm
— Înălțime	3 313 mm
— Greutate	16 000 kg

MAȘINA DE FILETAT INTERIOR VERTICAL MFIV-30

- Diametrul minim de filetat M8
- Diametrul maxim de filetat
 în oțel M30
- Diametrul maxim de filetat
 în fontă M36
- Diametrul maxim de filetat
 în bronz M42
- Diametrul maxim de filetat
 în aluminiu M48
- Cursa pinolei 120 mm
- Avansul pinolei (în funcție
 de patroane și bucășă
 de conducere) 1,25—1,5—1,75—
2—2,5—3—3,5—
4—4,5—5 mm
- Conul arborelui principal B24
- Turație arborelui principal
 (la cererea beneficiarului)
 - Varianta I: 90—112—140—180—224—280—
355—450—550
 avans rapid 710 rot/min
 - Varianta II: 180—224—280—355—450—560
710—900—1120
 avans rapid 1400 rot/min
- Distanța între coloană și axa
 arborelui principal 350 mm
- Distanța între mandrină
 și masă 150—800 mm
- Suprafața de lucru a mesei 420×480 mm
- Puterea motorului de antrenare 3,2 kW
- Turația motorului de antrenare 1 500 rot/min
- Gabarit:
 - lungimea 950 mm
 - lățimea 580 mm
 - înălțimea 3 004 mm
- Greutatea netă cca. 850 kg

UNIUNEA JUDEȚEANĂ A COOPERATIVELOR MEȘTEȘUGĂREȘTI

BIHOR — ORADEA

U.J.C.M.

Str. Avram Iancu nr. 4

Uniunea Județeană a Cooperativelor Meșteșugărești Bihor cu sediul în Oradea, str. Avram Iancu nr. 4, vă oferă prin magazinele de prezentare și desfacere din municipiul Oradea și localitățile urbane din județ, pentru sezonul de primăvară și vară, o gamă variată de articole:

- **confecții**
- **tricotaje**
- **produse de artizanat**
- **încălțăminte**
- **marochinărie.**

Produsele realizate de cooperativele meșteșugărești corespund liniei modei și sînt adecvate sezonului.

Folosiți prilejul pentru a vă procura astfel de produse.

COOPERATIVA „TELEPRECIZIA” din Oradea, prin unitățile sale de specialitate, achiziționează în condiții avantajoase diferite bunuri de folosință îndelungată ca: aparate radio, televizoare, frigidere, mașini de spălat și altele pe care le recondiționează și le valorifică pentru populație.

Adresele unităților le puteți afla de la dispeceratul cooperativei, telefon: 3 40 01.

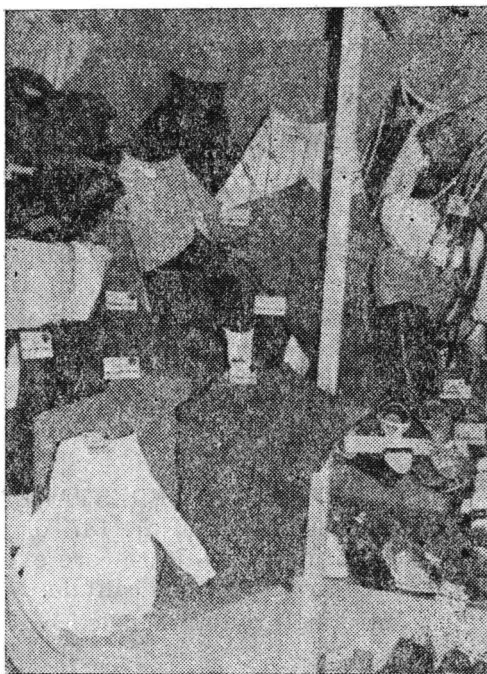
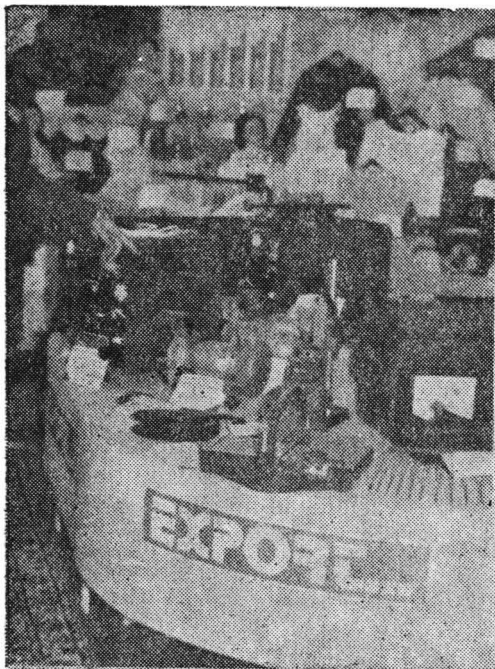
COOPERATIVA „LEMNUL” — Oradea oferă populației mobilier adecvat locuințelor moderne, cu aspect plăcut, durabilitate și confort.

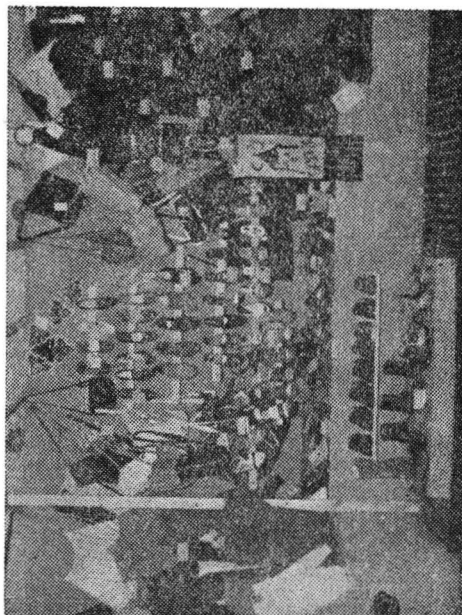
Produsele noi se pot obține pe bază de comandă sau direct de la toate unitățile de desfacere ale Cooperativei din municipiul Oradea.

COOPERATIVA „TRICOTEXTIL” — Oradea, prin unitățile de comandă și desfacere din municipiul Oradea vă oferă o gamă variată de confecții sport și tricotaje.

COOPERATIVA „PRESTAREA” — UNITATEA AUTOSERVICE din Oradea, calea Clujului nr. 187, dispune de o dotare tehnică modernă, lucrători de înaltă calificare care execută verificările tehnice anuale garantate și reparații de bună calitate.

Întrețineți autoturismele Dvs. prin prestările oferite de această unitate.

TRUSTUL PENTRU MECANIZAREA AGRICULTURII — BIHOR

STAȚIUNEA PENTRU MECANIZAREA AGRICULTURII SĂCUIENI

A fost înființată în anul 1948, cu un număr de 8 tractoare de diferite tipuri, 8 pluguri, 15 secerători, 5 batoze. La înființare unitatea avea 26 de salariați care lucrau în două brigăzi.

Bineînțeles, parcul stațiunii s-a dezvoltat pe parcurs. În 1949 a fost dotată cu 9 tractoare IAR-22 iar în 1950 cu 24 tractoare IAR și 8 tractoare KA. În anul 1949 se înființează și prima școală de tractoriști cu 40 elevi.

De atunci, stațiunea s-a dezvoltat continuu, obținând rezultate deosebite, fiind evidențiată și premiată așa cum se vede:

— 1976 — Meritul agricol clasa I;

— 1983 — Meritul agricol clasa I.

În 1982 obține locul I pe județ:

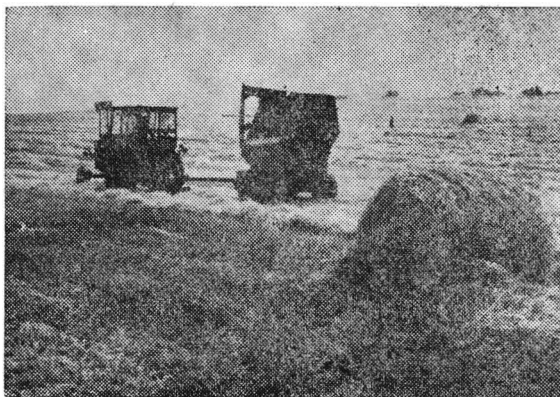
— în 1984 obține locul I pe județ;

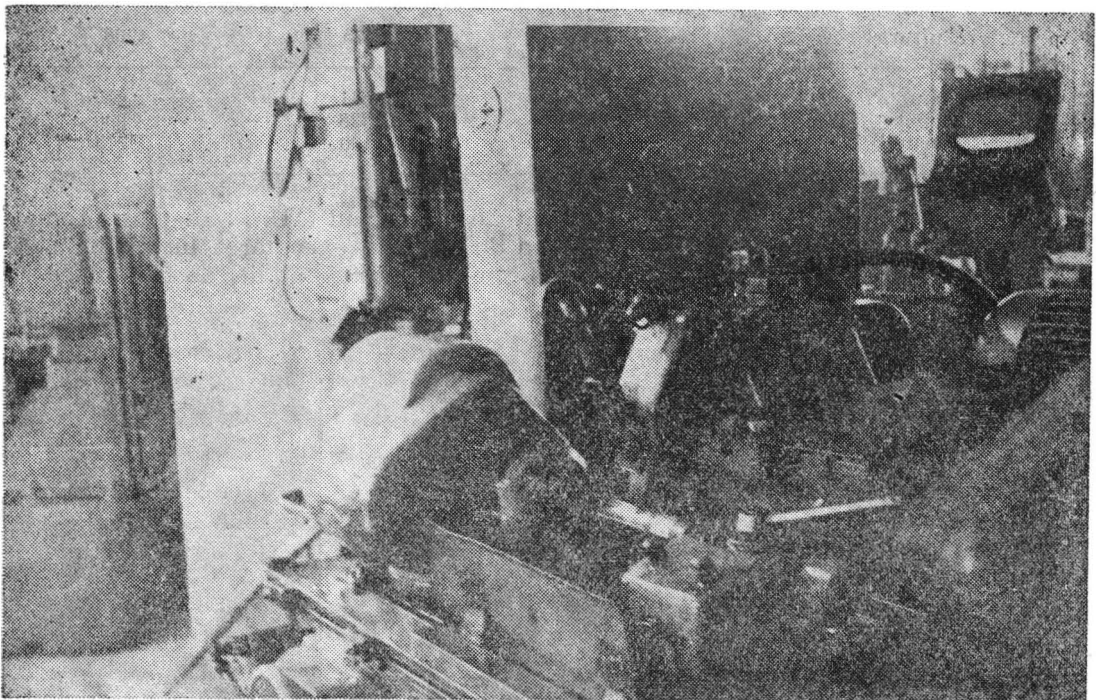
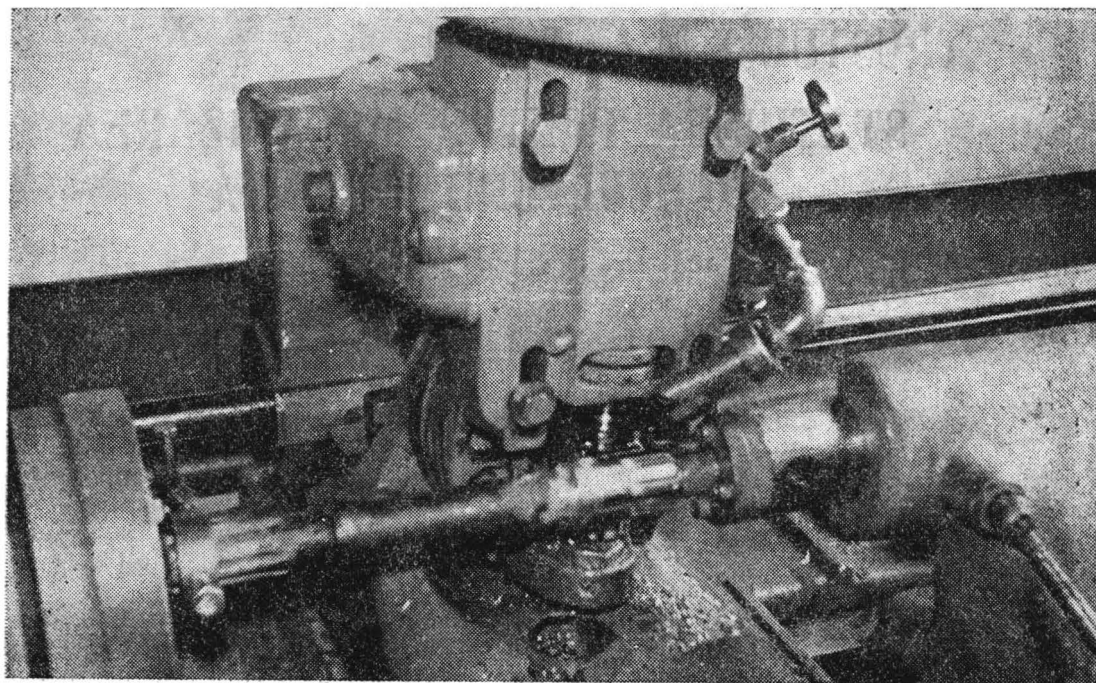
— 1985 — obține locul II pe județ;

— 1986 — obține locul II pe județ;

— 1988 obține locul I pe județ.

Toate aceste premii înseamnă o muncă intensă, susținută, înseamnă dăruire de sine, un colectiv unit, capabil, bine pregătit.

TRUSTUL S.M.A. BIHOR

STAȚIUNEA PENTRU MECANIZAREA AGRICULTURII SALONTA

Stațiunea pentru Mecanizarea Agriculturii Salonta, a fost înființată în anul 1971 în scopul deservirii unităților C.A.P. din raza de activitate a C.U.A.S.C.-ului Mădăras, pentru creșterea producțiilor medii pe unitate de suprafață. Aceasta a dus, desigur, la creșterea fondului de stat și prin aceasta la ridicarea nivelului de trai material și cultural, al bunăstării populației. Întreprinderea și-a desfășurat activitatea pe baza planului de producție și a programelor de măsuri, realizând an de an producții tot mai mari la ha, realizându-și totodată indicatorii proprii de plan.

În cadrul razei de activitate a S.M.A. Salonta, ponderea suprafeței arabile o are C.A.P. Salonta, ceea ce face ca aici să fie amplasate trei secții de mecanizare care să deservească această unitate cooperatistă.

Prin munca mecanizatorilor, a tehnicienilor și specialiștilor din cadrul unității cooperatiste Salonta, au crescut an de an producțiile agricole. Prezentăm producțiile medii la hectar obținute de C.A.P. Salonta în perioada 1971—1988:

Cultura	1971	1975	1988
Grâu	2 376	5 541	8 450
Orz	2 178	2 326	4 900
Porumb boabe	2 412	5 100	11 718

Și la celelalte unități cooperatiste din cadrul C.U.A.S.C.-ului, producțiile medii la hectar au crescut an de an, prin executarea lucrărilor agricole de cea mai bună calitate la timpul optim stabilit, de comun acord cu specialiștii din aceste unități.

Prin executarea acestor lucrări, indicatorii proprii de plan, parte integrantă din planul de stat, a fost realizat și depășit.

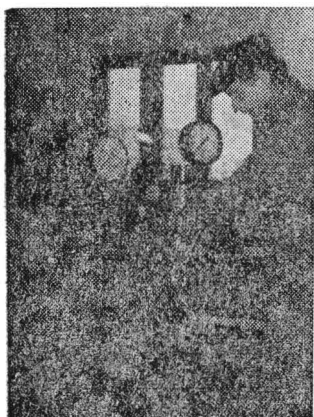
Prezentăm principalii indicatori economici:

Specificare	U.M.	1971	1975	1988
Volum de lucrări exprimat valoric:				
— plan	mii lei	7 030	10 700	33 000
— realizat	mii lei	7 558	11 102	36 970
— % de realizare		107	103	112
Cheltuieli la 1 000 lei volum de lucrări:				
— plan	lei	1 214	1 165	1 000
— realizat	lei	1 249	1 286	998

S-a ajuns în decursul anilor de la un volum de lucrări mecanice exprimat valoric (venituri) în 7 558 mii lei în anul 1971 la 36 970 mii lei, adică o creștere de cca 489%, iar la cheltuieli la 1 000 lei volum de lucrări mecanice de la 1 249 lei în anul 1971, să se realizeze în anul 1988 numai 998, s-a redus astfel acest indicator cu 251 lei în această perioadă, și s-a realizat în anul 1988 un beneficiu de 70 mii lei, din activitatea proprie. Toate aceste realizări deosebite se datoresc: creșterii productivității muncii de la 44 128 lei în 1971 la 153 402 lei pe persoană, prin policalificarea mecanizatorilor, permanentizarea mecanizatorilor, menținerea în exploatare a parcului de tractoare și mașini agricole în tot cursul anului, executarea lucrărilor de reparații și întreținere periodică de cea mai bună calitate și la perioadele stabilite de normativele în vigoare.

În acest timp s-a dezvoltat, de asemenea și baza tehnico-materială prin dotarea cu tractoare și mașini agricole. S-a ajuns, astfel, la sfârșitul anului 1988 la un număr de 241 tractoare de la 171 cîte existau în anul 1971, iar valoarea medie a fondurilor fixe a crescut de la 19 694 mii lei cît era în 1971 la 121 700 mii lei la sfârșitul anului 1988.

Colectivul este hotărît, ca printr-o muncă continuă, constantă a oamenilor muncii din cadrul S.M.A. Salonta, fără a precupeți nici un efort, să realizeze toate sarcinile de plan din anul 1989, cu convingerea că prin munca lor contribuie la creșterea bunăstării poporului român.

CENTRUL DE PROIECTĂRI AL JUDEȚULUI BIHOR

P-ța 23 August nr. 10, Oradea

Marele cartier al Municipiului Oradea denumit „Zona de Vest” s-a născut și a crescut într-un ritm vertiginos odată cu dezvoltarea marelui platforme industriale din zona industrială de vest, deci ca urmare directă a apariției unei zone industriale moderne și fără precedent în orașul Oradea.

Obişnuiți cu mici întreprinderi meșteșugărești, orădenii au fost pe bună dreptate surprinși și uluiți de cele ce se petreceau în partea vestică a orașului unde, necunoscuta șosea a Borșului din trecut frecventată de câteva utilaje s-a transformat peste noapte într-un du-te-vino de vehicule de transport grele, de trailere ce purtau instalații gigantice. Se născă zona industrială capabilă să ocupe forța de muncă a 24 000 muncitori de înaltă calificare.

În primul rînd pentru ei și familiile lor a început în vecinătatea zonei construcția unei întinse zone rezidențiale complexe.

Dacă zona industrială de vest este cartea de vizită a țării pentru cei ce intră în țară, atestînd nivelul industrial al ei, atunci, pe bună dreptate, zona de locuințe de vest este cartea de vizită în domeniul locuinței, a grijei pentru odihnă, recreerea, pentru activitatea de educare, îngrijirea, distracția celor 40 000 locuitori ai zonei.

Cel care trece prin zona de vest are ocazia să ia contact cu marea arteră centrală, cu arhitectura, cu generozitatea spațiilor și amploarea și calitatea marilor magazine comerciale, cu viața trepidantă a unui cartier care a reușit să evite una din capcanele orașelor care se construiesc repede, aceea de a deveni un „oraș dormitor”.

Zona de vest nu a devenit „oraș dormitor” tocmai pentru că a fost concepută în mod complex și terminat în mod complex.

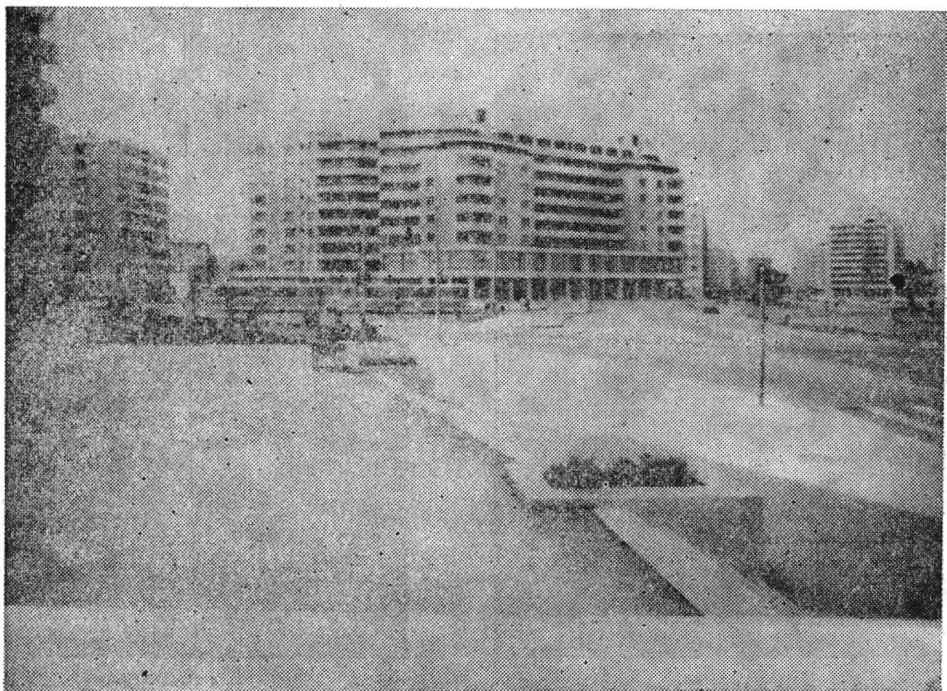
Încă deținem fotografiile aeriene ale spațiilor unde se află acum actualele blocuri. Se pot vedea tot felul de culturi, de grădinării. Posedăm și releveele, desenele și fotografiile unor cocioabe fără garnituri, cu grădini la stradă. Și pentru că realizarea zonei a durat mult timp, deși ritmul anual de construcție era de peste 20 000 apartamente anual, se poate urmări pe teren specificul fiecărei perioade, se poate urmări pe viu evoluția structurilor de construcție, apariția panourilor mari, dispariția unor tipuri de apartamente care s-au dovedit necorespunzătoare în timp. Se poate urmări tendința de creștere în înălțime sau anumite dispoziții de plan ale blocurilor, realizarea unei frumoase și variate desfășurări spre oglinda Crișului Repede, cu atrăgătoare spații verzi și amplasări aerate. Se pot surprinde și căutările plastice și arhitecturale realizate prin folosirea inspirată a cărămizilor apărute.

S-a creat un centru reușit, de contact social, de centru comercial, de odihnă, de recreație; centrul de cartier din str. Transilvaniei. Un centru conceput modern, generos, foarte funcțional și estetic unde nu lipsește nici cinematograful cartierului, conceput și realizat prin mijloace de plastică sensibilă, precedat de o suprafață dalată denivelată. Și nu lipsește nici prezența pieselor de artă plastică și monumentală, o frumoasă realizare sculpturală prin fântina decorativă din mijlocul pieței. Acest centru a devenit elementul catalizator, reprezentativ și totuși apropiat și la scara omului, ceea ce a făcut ca viața să devină colorată și variată, într-o ambianță gândită și realizată colorat.

Credem că în puține orașe se găsește un centru recreativ atât de interesant, subtil și variat pentru copii, ca ansamblul distractiv din fața impozantului spital pentru copii.

Să amintim și vegetația ce completează în mod plăcut zonele libere, amplificate de balcoane înflorate. Acest aspect pune în evidență atitudinea creativă, marcată de atașamentul celor care consideră zona aceasta ca a lor.

Una din marile artere care duc, care leagă centrul de zona de vest, este ARTERA 6 MARTIE ansamblu de străzi, cu blocuri atrăgătoare, cu locuri de odihnă, cu magazinele cele mai diverse, cu mari complexe comerciale, cu locuri de distracție și odihnă.

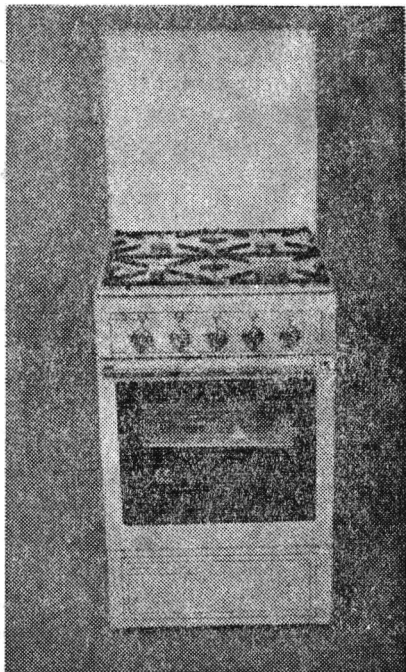
ÎNTEPRINDEREA „METALICA“ ORADEA

Str. Sovata nr. 4

Telefon: 3-51-50

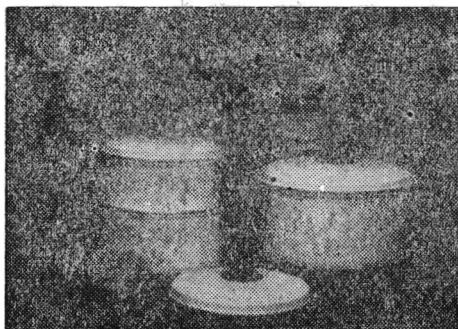
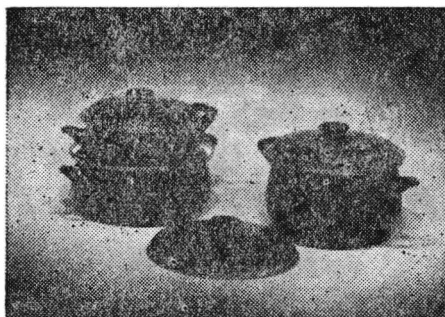
Ceea ce caracterizează întreprinderea „Metalica“ este dinamismul, calitatea, competitivitatea. Trebuie precizat că producția realizată aici s-a dublat cu fiecare nou cincinal și aceasta, prin forțele proprii ale întreprinderii. De remarcat că la „Metalica“ lucrează mulți tineri, buni specialiști, bine pregătiți, preocupați să se perfecționeze profesional la cotele cele mai mari ale exigenței. Astfel, două treimi din corpul ingineresc al întreprinderii a intrat în producție în ultimii șase ani. Nu întâmplător — observa directorul întreprinderii, inginerul NICOLAE CRISTEA — etapa aceasta este și cea mai dinamică sub raportul înnoirii producției, oferta incluzând noi variante de mașini de gătit moderne și economicoase, zeci de tipodimensiuni de accesorii metalice pentru confecții și marochinărie, o largă gamă de vase emaliat, casete pentru film fotografic. Anual, fiecare inginer își asumă în întreprindere o temă de cercetare, al cărei rezultat îl înfățișează în sesiunea de comunicări organizată aici — anume pentru tinerii specialiști — în fiecare noiembrie. Este o formulă de lucru care și-a dovedit din plin eficiența. Mai mult, o competiție în care tinerii se autoselectează, își educă gustul pentru nou.

Subliniem că întreprinderea „Metalica“ este a doua firmă din lume producătoare de elemente flexibile ușoare ce dezvoltă o viteză mare de încălzire care se întrebuițează la marile călcătorii din fabricile de confecții, la spălătoriile chimice, la mesele din blocul operator al spitalelor, la incubatoarele pentru copii născuți prematur, la încălzitul saltelelor cu apă destinate suferinților.

Printre multe piese de uz casnic prezentăm:

- reșou de gătit cu 2 ochiuri („FLAMA”), destinat pentru prepararea produselor culinare;
- spirtieră de voiaj „LOTUS 1” și „LOTUS 2”;
- mașina de gătit cu gaze „IGNISM”, este o mașină cu două ochiuri și cuptor;
- lampă de gătit cu petrol lampant „Mecanica”;
- mașina de gătit cu gaze „OLIMPIA EX”, funcționează cu gaze combustibile, gaz natural sau gaz petrolier lichefiat. Este dotată cu trei arzătoare de capacitate medie, permițând folosirea lor simultană. Avind în vedere arderea completă a gazului combustibil, aparatul nu trebuie racordat la coș, astfel poate fi instalat în orice loc al bucătăriei.
- reșou electric cu un disc „PADIȘ C”;
- reșou de gătit electric cu un disc „MEZIAD SUPER”;
- reșou de gătit electric cu un disc „MEZIAD C”;
- plită de gătit electrică cu două ochiuri „M2M”;
- reșou de gătit electric cu 2 discuri „SCARIȘOARA C”;
- reșou de gătit electric „CRIȘUL” 2000;
- plită electrică cu 2 ochiuri și cuptor „CAMELIA”;
- oală electrică de copt și fript „MULTICOPT”;
- cafetieră electrică „METAPRES”;
- discuri electrice încălzitoare cu randament mărit;
- comutator electric cu 7 poziții; este utilizat la conectarea circuitelor electrice ale aparatelor electrocalorice de gătit de uz casnic.
- hota de bucătărie „METAFIL” destinată bucătăriilor, cu scopul de a filtra aerul încărcat de vapori, grăsimi, mirosuri, provenite de la prepararea produselor culinare;

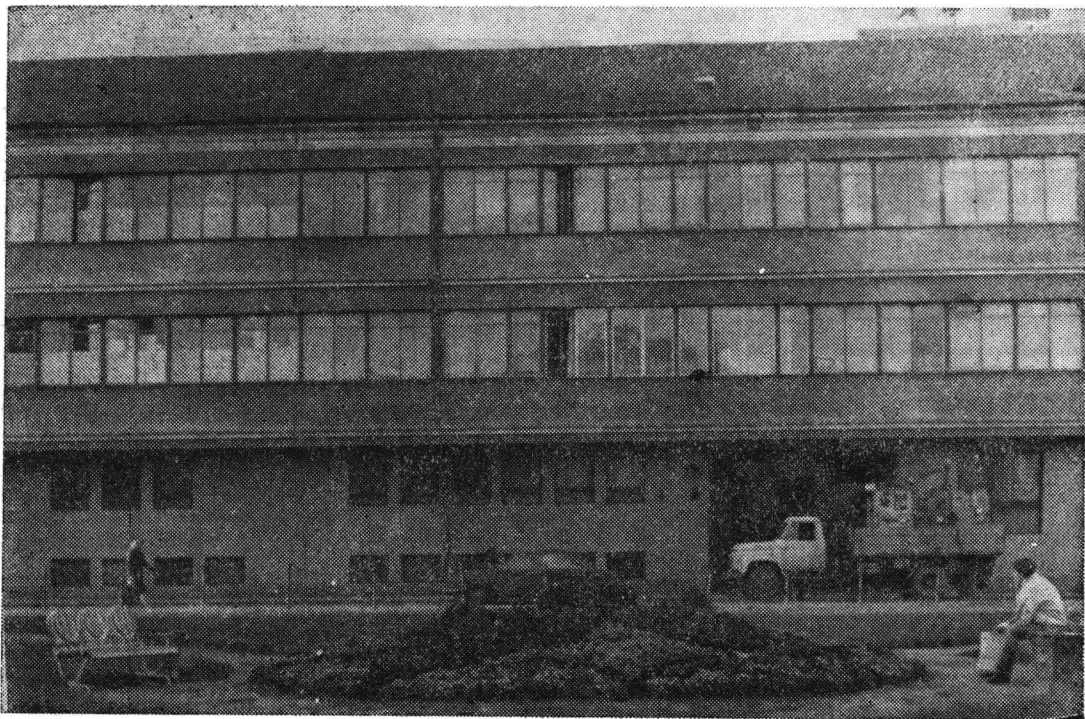

ÎNTEPRINDEREA DE PIELE ȘI ÎNCĂLȚĂMINTE „CRIȘUL”

Oradea — str. Independenței nr. 5

Începuturile întreprinderii datează încă din perioada anterioară primului război mondial, când s-a înființat un atelier de încălțăminte, unde se confecționa încălțăminte cu talpă din lemn, toate operațiile fiind executate manual. După 1944, atelierul s-a mărit prin comasarea unor ateliere mici.

Fabrica de încălțăminte a fost dotată cu mașini-unelte, trecându-se la mecanizare, la eliminarea muncii manuale a operațiilor. Ea s-a dezvoltat an de an, fiind dotată cu utilaje corespunzătoare, ceea ce a dus la creșterea productivității muncii.

Începînd cu anul 1967, producția a făcut salturi spectaculoase. S-a construit o nouă clădire, cu o capacitate de producție mai mare, realizîndu-se într-o singură zi întreaga producție de încălțăminte din anul 1945.

În 1981 s-a realizat o producție globală de 290 milioane lei, cifră de 16 ori mai mare față de anul 1950. Tot în 1981 s-a sistematizat și dezvoltat tăbăcăria minerală, secție în care s-a pus în funcțiune un nou obiectiv cu o capacitate de producție de 20 tone înmuieri pe zi. În 1982, prin atingerea parametrilor proiectați la noul obiectiv din tăbăcăria minerală, producția fizică de piei a crescut încă de 5,7 ori.

Întreprinderea „Crișul“ produce:

- SEMIFABRICATE DIN PIELE
PENTRU ÎNCĂLȚĂMINTE;
- SEMIFABRICATE DIN TALPA
PENTRU ÎNCĂLȚĂMINTE;
- ÎNCĂLȚĂMINTE PENTRU FEMEI;
- ÎNCĂLȚĂMINTE PENTRU COPII.

Specificul producției întreprinderii „Crișul“ îl constituie ÎNCĂLȚĂMINTEA PENTRU FEMEI: cizme cu fețe din piele de bovine, șpalț, velur și înlocuitori de piele cu talpă din piele, tălpi de cauciuc și tălpi matrițate.

Din totalul producției de încălțăminte, menționăm cîteva cifre semnificative:

- încălțăminte confecționată: peste 1,5 milioane/an;
- modele realizate de creatorii întreprinderii: peste 400 perechi/an;
- modele livrate beneficiarilor: peste 250 perechi/an.

Se remarcă în prezent preferințe pentru cizmele gen Cowboy și pentru o încălțăminte cu vîrf ascuțit, cu tocul nu prea înalt, îmbrăcat în fișii gît C.B. cu decoruri metalice cu cusături bogate, cu capse, iar în ce privește culoarea: maro și negru.

Întreprinderea „Crișul“ exportă încălțăminte pentru femei — cizme și ghete — în U.R.S.S., Polonia, Olanda, Anglia, S.U.A., etc., răspunzînd cu piese de calitate exigențelor și cerințelor modei actuale.

I.T.S.A.I.A.

AUTOBAZA NR. 2, ORADEA

Str. Piatra Craiului nr. 17, telefon: 1-34-57

Unitatea a fost înființată la 1 ianuarie 1980, în vederea satisfacerii necesităților de transport a întreprinderilor din cadrul Ministerului Agriculturii, a unităților cu profil agricol din județul Bihor.

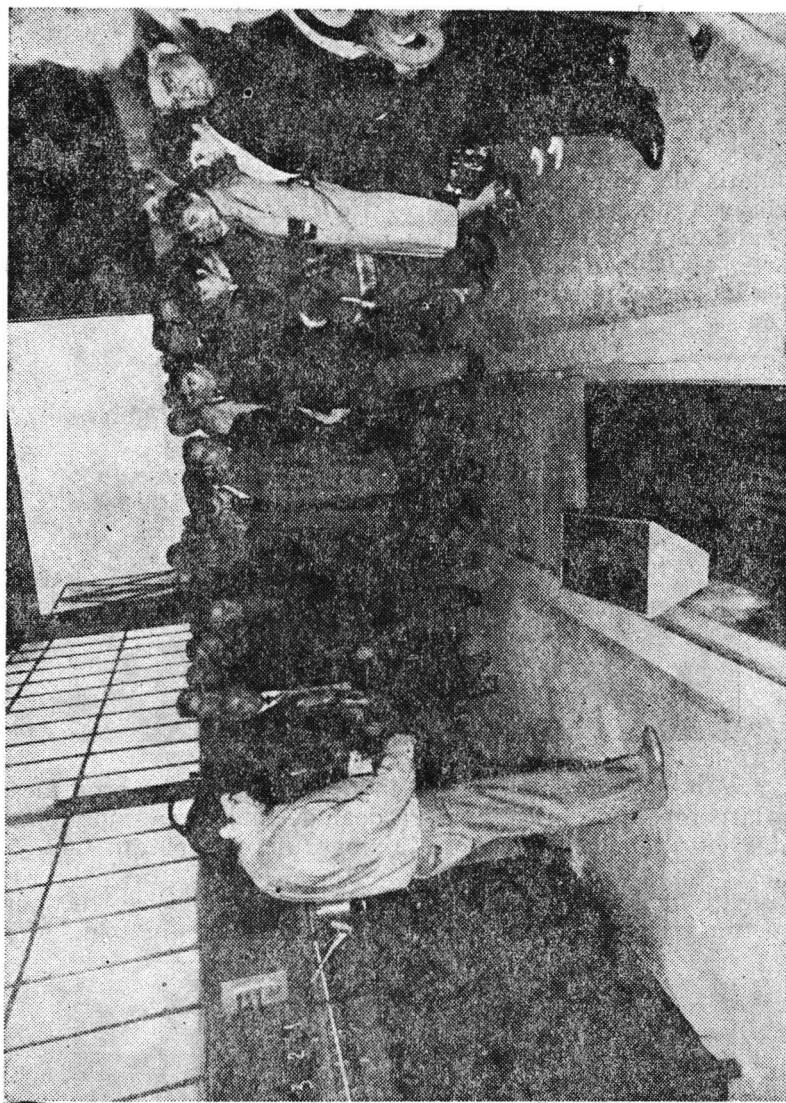
În prima fază au fost comasate autovehicolele de la unități agricole și industrie alimentară din județ, după care, treptat, întreprinderea s-a întărit prin dotări noi de autovehicole și mijloace fixe.

În prezent, Autobaza dispune de un număr de 206 autovehicole de diferite tipuri. Activitatea de bază a Autobazei se axează pe transporturi pentru agricultură, în special în cadrul campaniilor de recoltare a cerealelor dar și pentru alte transporturi pentru agricultură.

În cursul anului 1988, AUTOBAZA Nr. 2 Oradea a înregistrat rezultate bune, realizînd și depășind indicatorii de plan:

- volumul mărfurilor transportate în tone 115⁰/₀;
- parcursul mărfurilor tone km — 120⁰/₀;
- venituri — lei — 117⁰/₀;
- cheltuieli la 1 000 lei venit — plan 883 lei.

Șoferii de la Autobaza nr. 2 asigură servicii importante în Oradea și în județ, lucrînd după un orar riguros organizat și respectat. Sînt mulți foarte buni și buni și s-ar putea scrie multe despre succesele și oamenii de aici. Îi numim printre fruntașii în întrecerea socialistă numai pe: Șeica — Costa Gavril, Scorța Teodor, Szőke Alexandru, Borma Aurel, Turcuș Gheorghe, Tóth Andrei, Ștefan Ioan; pe mecanici auto: Pîntea Mircea, Kovács Ștefan; formațiile de lucru, fruntașe: Autocoloana nr. 2, Autocoloana nr. 3.

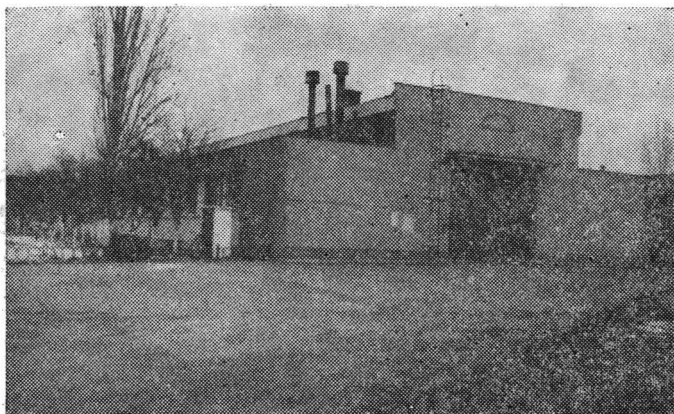

TRUSTUL S.M.A. BIHOR

STAȚIUNEA PENTRU MECANIZAREA AGRICULTURII TILEAGD

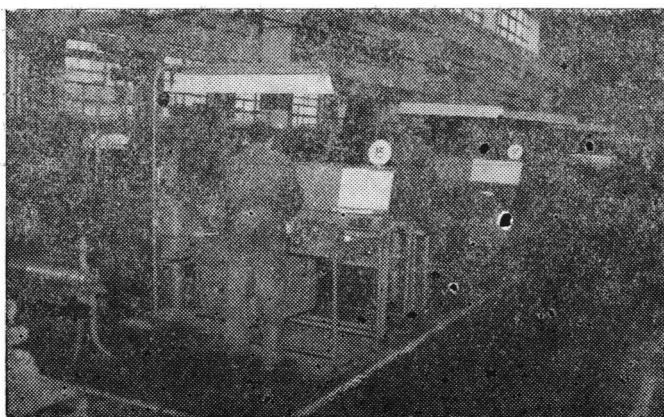
**Mecanică fină — o realitate în structura de producție
a S.M.A. Tileagd**

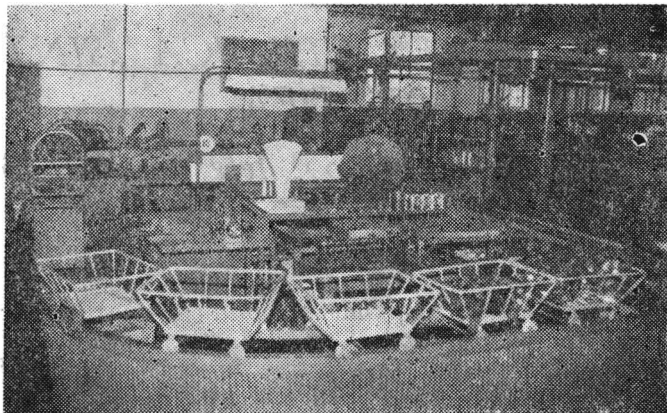
Instalația de alimentare a tractorului de 65 CP, „inima” motorului cum îi zic profesioniștii, este un agregat complex și foarte pretențios. Reparația sau unele intervenții pentru remedierea defecțiunilor ce apar în exploatare, se pot face numai în ateliere specializate și de către persoane cu calificare corespunzătoare.

Din aceste considerente, cu ani în urmă nici nu se prea făceau intervenții la pompele de injecție, afară doar de înlocuirea unor repere așa-zis „uzate” cu altele noi, aduse de la singurul furnizor din țară, MEFIN SINAIA.

Antrenați în marea acțiune națională de economisire, recuperare și refolosire, un grup de entuziaști: Erdei Emeric, Bereghi Ioan, Marc Va-

sile, Heveși Iuliu și Boroș Alexandru, la îndemnul trustului județean de mecanizare și cu sprijinul organizației de bază de partid și a conducerii unității; ing. Ștefan Petre, ing. Foiuș Dumitru și Floruș Nicolae, au pus bazele unei secții specializate pe reparații și recondiționări pompe de injecție.

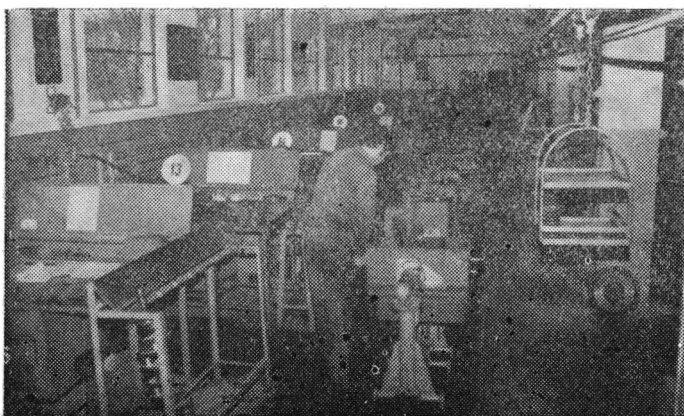
La început o mare parte din lucrări se executau manual. Prin măsuri de autodotare și de perfecționare a tehnologiilor, colectivul de aici a mărit continuu calitatea operațiunilor executate, fiind apreciat ca unul din colectivele cele mai tehnice ale sectorului.

Drept urmare în anii 1977 și 1987 secția a fost cuprinsă în acțiunea de schimb de experiență, organizat de Centrala de Mecanizare cu directorii trusturilor județene și alte cadre tehnice de profil.

Realizarea cea mai importantă a acestui harnic colectiv rămîne însă perfecționarea tehnologiei pentru recondiționarea elementelor, supapelor, și pulverizatoarelor de la pompa de injecție adevărată tehnică de bijutier.

Anual se recondiționează și se împerechează în secție, în condiții de înaltă calitate, 12 000 bucăți din fiecare reper, cît să ajungă pentru 3 000 pompe. Economia adusă unității din aceste operațiuni se cifrează anual la 500 000 lei.

În preocupările colectivului sînt și alte „noutăți tehnice“ despre care sîntem convinși că se va mai scrie. Drept argument îi numim: Marc Vasile, Heveși Iuliu, Boroș Alexandru, Marc Maria, Cosma Doina, Silaghi Rozalia, Cioară Florica, Buzlea Dumitru, Erdei Zoltan, Czegeny Vasile, Lascu Petru, Manea Traian și Popuțe Petru.

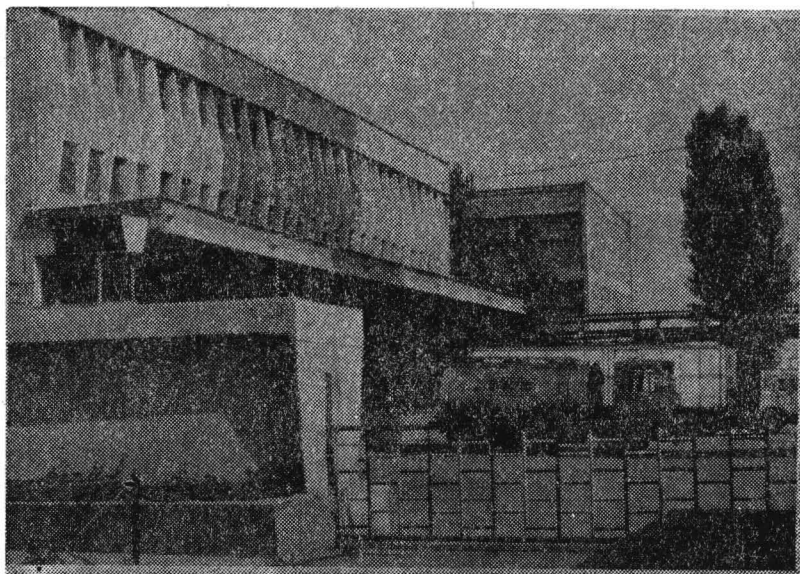
ÎNTEPRINDEREA CHIMICĂ „SINTEZA” ORADEA

Str. Borşului nr. 35, telefon: 40130

Întreprinderea Chimică „Sinteza” Oradea, prin profilul său de fabricație, prin realizările înregistrate în anii construcției socialiste, prin rezultatele obținute a răspuns și răspunde sarcinilor prevăzute pentru industria chimică, contribuind prin sporul de producție, prin diversificarea producției, modernizarea de tehnologii, prin asimilarea de noi produse, atît la asigurarea unor grupe de produse care servesc ca materii prime pentru diferite ramuri ale economiei, cît și în asigurarea unor necesități proprii.

Astfel, Întreprinderea Chimică „Sinteza” este unica producătoare pe economie pentru următoarele grupe de produse:

- antidăunători pentru agricultură — produse organo-fosforice și erbicide;*
- produse de sinteză organică fină — respectiv produse farmaceutice — necesare industriei de medicamente;*
- stabilizatori pe bază de plumb și materiale de umplură pentru industria de mase plastice;*
- pentasulfura de fosfor — materie primă de bază pentru fabricarea produselor organo-fosforice;*
- clorură de metil — agent frigorific;*
- pigmenți anorganici pe bază de plumb, crom, zinc, bariu pentru industria de lacuri și vopsele, pentru construcții pentru industria de mase plastice, arta plastică, etc.;*
- ambalaje metalice — pentru industria de lacuri și vopsele, produse petroliere și industria de produse cosmetice;*
- ambalaje din hirtie și carton pentru necesitățile de ambalare a diverselor întreprinderi din industria chimică;*
- produse chimice — bunuri de larg consum.*

Alături de satisfacerea necesităților interne suficient de diversificate — așa cum se verifică prin grupele de produse de fabricație curentă, I. Ch. „Sinteza“ are tradiție și în direcția exportului — produsele farmaceutice formînd sursa de export de mai bine de 30 de ani.

Întreprinderea Chimică „Sinteza“ de azi, este o unitate economică cu pondere în producția industrială a județului Bihor, a Ministerului Industriei Chimice. Dacă în perioada 1948—1965, deci în decurs de 17 ani, producția întreprinderii a ajuns să fie de 14 ori mai mare decît în anul 1948, în perioada 1965—1985, deci în decurs de 20 ani, producția față de anul 1948 a crescut în plus de 76 de ori mai mult, producția anului 1985 a ajuns astfel să fie de 90 de ori mai mare decît producția anului 1948. Se verifică, deci, că perioada 1965—1985 a fost perioada cea mai dinamică din existența întreprinderii, ea corespunzînd înaltului dinamism obținut de întreaga noastră economie în această perioadă, care se dovedește etapa cea mai fertilă la nivelul tuturor ramurilor economiei naționale.

Producția întreprinderii, indiferent de grupa de produse, are la bază tehnologii elaborate în țară, garanția spiritului științific de care este animat colectivul întreprinderii în direcția cercetării aplicative, verificîndu-se prin multiplele acțiuni de colaborare științifică cu cele mai prestigioase institute de cercetare din țară, precum și cu institute de învățămînt superior.

Începînd cu anul 1973 două colective de cercetare — ale Institutului ICECHIM — respectiv un colectiv de Pesticide și un colectiv de Pigmenți anorganici și Lacuri și vopsele, își desfășoară activitatea în cadrul I. Ch. „Sinteza“ dispunînd de un personal de înaltă calificare, de laboratoare bine înzestrate pe specialități, de instalații pilot în continuă dezvoltare, care servesc atît producția curentă în direcția modernizării și perfecționării acestora cît și acțiunile de cercetare pentru asimilare de noi produse.

Evoluția ponderii produselor noi din valoarea totală a producției marfă pentru perioada 1971—1985 se observă prin următoarele proporții:

- 1971 — 0,32%;
- 1976 — 6,46%;
- 1978 — 15,60%;
- 1980 — 19,40%;
- 1985 — 42,30%;
- 1990 — 61,40%.

În direcția activității de cercetare aplicativă, la nivelul producției curente, menită să asigure continua îmbunătățire a calității producției, rezultatele colectivelor de cercetare, precum și a colectivelor secțiilor de producție se verifică prin „marca“ întreprinderii, apreciată la nivelul economiei naționale, atît de marii consumatori din industrie și agricultură, cît și de populație, prin bunurile de larg consum, dar totodată și peste hotare, unde se livrează peste 80% din producția de produse farmaceutice, apreciable cantități de insecticide, pigmenți anorganici — cu deosebire oxid verde de crom, lacuri și vopsele și mai recent, pentasulfură de fosfor. Produsele farmaceutice formează sursa de export de mai bine de 30 de ani. Prin produsele destinate exportului marca întreprinderii este reprezentată în diferite țări din toate colțurile lumii, ca: Anglia, Austria, Belgia, Elveția, R. F. Germană, Grecia, U.R.S.S., R. P. Ungară, R. P. Bulgaria, Vietnam, India, R. P. Chineză, Mongolia, S.U.A. etc.

M.I.U. C.I.P.C.I. BUCUREȘTI**I. I. „BIHOREANA“**

Marghita, jud. Bihor, str. Vișeuului, nr. 19, telefon 993/6-06-87

Întreprinderea de încălțăminte „Bihoreana“ din Marghita este subordonată C.I.P.C.I. București, aparținând de Ministerul Industriei Ușoare.

Întreprinderea a luat ființă la data de 1 iulie 1959, prin transformarea în întreprindere de stat a Cooperativei meșteșugărești „Record“. Întreprinderea a funcționat de la început cu o singură linie tehnologică, producând un singur sortiment de încălțăminte, papuci de casă pentru bărbați, cu o producție fizică de 800 perechi în 8 ore.

Ulterior întreprinderea se dezvoltă cu încă două secții de producție. În anul 1969 se dă în funcție una din secțiile de producție în Marghita, iar în 1976 cea de a doua, situată în comuna Săcueni, județul Bihor, la 20 km de Marghita.

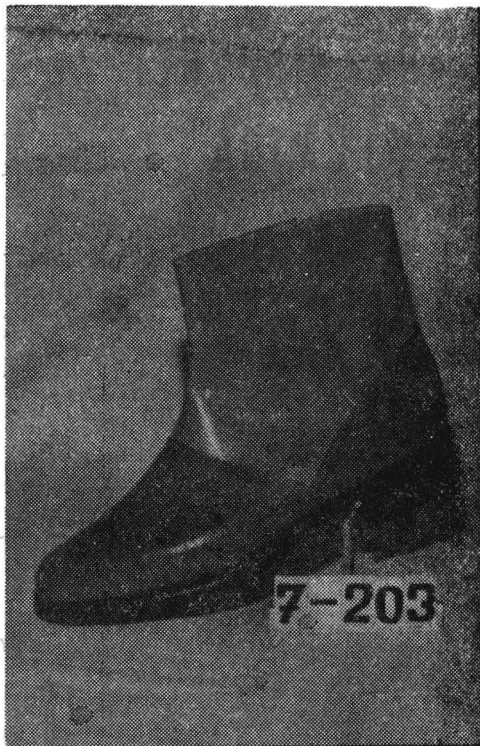
În conformitate cu Decretul nr. 162/1973, Întreprinderea a fost încadrată în gradul IV de organizare, în care funcționează și la ora actuală. Tot atunci a dobândit și personalitate juridică.

Întreprinderea de încălțăminte „Bihoreana“ din Marghita, fiind organizată pe principiul autogestiunii economice, are cont la Bancă și încheie bilanț. Ea s-a dezvoltat în continuare, având în prezent 5 linii tehnologice de tras-tălpuit-finisat și 10 linii de pregătit cusut.

Sortimentele pe care le produce Întreprinderea sînt: sandale, pantofi, ghete din piele naturală tip Romarta, pentru copii și bărbați;

— sandale, pantofi, ghete, cizme din înlocuitori pentru bărbați; papuci de casă din piele, înlocuitori și materiale textile pentru femei, bărbați și copii.

Întreprinderea are contracte economice încheiate cu beneficiari interni și, începînd din anul 1987, are contracte ferme cu firma „Interpelz“ din Republica Democrată Germană. În anul 1988, Întreprinderea „Biho-reana“ Marghita a încheiat contracte de livrare și pentru firme din U.R.S.S.

Pentru rezultatele obținute în procesul de producție, Întreprinderii „Bihoreana“ i-a fost decernat Ordinul Muncii clasa a II-a.

ÎNTEPRINDEREA DE ALUMINĂ ORADEA

Aluminiul a început să fie produs în România din anul 1965. De la această dată, harnicul colectiv al puternicei citadele muncitorești a dat țării multe milioane de tone de alumina din care se produce valorosul aluminiu românesc.

Unitatea a ajuns emblema semnificativă pentru industria județului Bihor. Colectivul întreprinderii foarte bine pregătit profesional a fost distins cu Ordinul Muncii clasa III, în 1975, cu Ordinul Muncii clasa II în 1985, iar în anii 1981 și 1986 cu Ordinul Muncii clasa I.

Aceste distincții au fost acordate pentru rezultatele deosebite în muncă, pentru depășirea an de an a planului, pentru realizarea unor sorturi de alumine competitive pe plan mondial ce au adus țării importante beneficii.

Pe lângă produsele de bază (alumina calcinată și hidratată), întreprinderea produce o gamă largă de **alumine speciale**: alumina pentru catalizatori, alumina „alfa” pentru industria ceramică și electrotehnică, alumina pentru produse refractare, alumina pentru pigmenți, alumina metalografică, alumina pentru șlefuirea bielor de rulmenți și — un sortiment nou — alumina tabulară.

O operațiune importantă este aceea de recuperare a galiului și va-

nadiului din bauxită. Extragerea aluminei din bauxite mai sărace în aluminiu constituie o premieră, realizată printr-o tehnologie concepută și realizată de inginerii de la I.A.O., cu sprijinul institutului de specialitate.

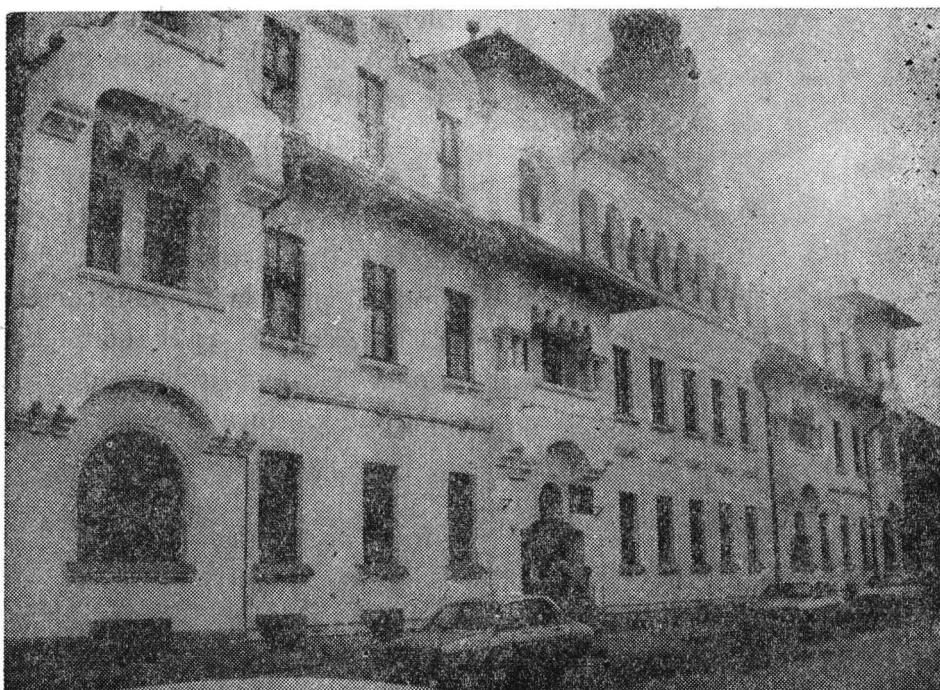
Economisirea de energie termică constituie o preocupare majoră și constantă a colectivului de la I.A.O. Preocupările s-au materializat prin dotarea cu instalații ingenioase de recuperare a căldurii la cuptoarele de ardere (calcinare). Astfel, consumul de păcură a fost redus cu 20%, iar productivitatea cuptoarelor a crescut cu peste 70%.

Recuperarea apei calde este o altă problemă rezolvată cu bune rezultate la I.O.A. Apa de la secția evaporare este recirculată într-un mod deosebit de eficient: avînd în medie temperatura de 55°C, se procedează la reîncălzirea ei cu aburul secundar rezultat de la o altă instalație din cadrul întreprinderii pînă la temperatura de 75—80°C. Această apă recuperată este trimisă la întreprinderea de sere Oradea, unde căldura necesară mai ales în timpul iernii asigură obținerea unei producții ridicate pe o suprafață de mai mult de 27 ha.

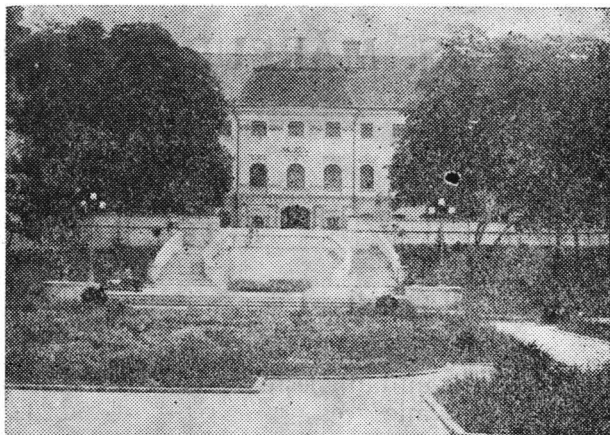
INTREPRINDEREA JUDEȚEANĂ DE GOSPODĂRIE COMUNALĂ ȘI LOCATIVĂ ORADEA

Str. Duiliu Zamfirescu, nr. 3

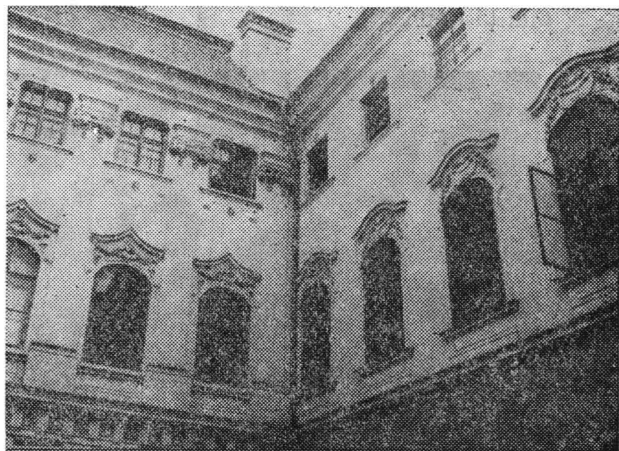
Execută — cu echipe specializate de muncitori, tehnicieni și ingineri — lucrări de renovare și readucere la aspectul inițial a clădirilor care sînt considerate monumente de arhitectură.

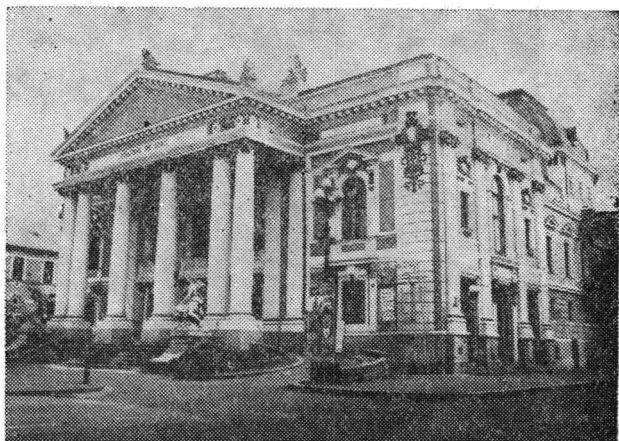
Liceul Pedagogic „Iosif Vulcan“ Oradea.
(Conducerea renovărilor ing. Aurel Codilă, **maistru Ștefan Kopács**).

Complexul Muzeal Județean Bihor — Oradea. (Conducerea renovărilor: Ing. Constantin Tomulescu).

Teatrul de Stat Oradea. (Conducerea renovărilor Ing. Aurel Codilă; șefi de echipă: Dumitru Breban, Ioan Demian, Ludovic David, Francisc Orban, Mihai Ardeleanu de la Secția fond locativ din cadrul I.J.G.C.L.).

I.C.S. MĂRFURI ALIMENTARE ORADEA

Str. Vasile Alecsandri, nr. 2

REȚEAUA COMERCIALĂ

150 unități	— 31 765 mp;
40 autoserviri	— 18 229 mp;
72 alimentare generale	— 23 274 mp;
3 unități, pește	— 465 mp;
2 mic gros	— 292 mp.

Rezultate bune au fost obținute în urma efectuării lucrărilor de modernizare la unitățile alimentare, lucrări care oferă cumpărătorilor o ambianță nouă.

În primele luni ale anului 1989, pe linia organizării și creșterii eficienței în utilizarea rețelei comerciale, s-a acționat pentru modernizarea unui număr de 10 unități comerciale.

Au fost căutate soluții pentru mărirea suprafețelor de depozitare, optimizarea fluxului de circulație al mărfurilor, lucrătorilor comerciali și al cumpărătorilor; s-au reorganizat raioanele din cadrul magazinelor, în special raioanele destinate mărfurilor de cerere curentă.

REZULTATELE POT FI EXPRIMATE PRIN:

1. Creșterea suprafeței comerciale a rețelei, respectiv creșterea numărului unităților. Astfel, în cursul anului trecut s-a dat în folosință, într-o nouă zonă cu puternic vâd comercial magazinul alimentară „Perla“, în suprafață de 909 mp.

În cursul acestui an vor fi date în folosință următoarele spații noi:

Str. Tudor Vladimirescu

— magazin alimentară cu autoservire 585 mp;

— pâine-dulciuri 100 mp;

— mezeluri, lactate 122 mp.

Str. Dimitrie Cantemir

— magazin alimentară cu autoservire 260 mp

2. Organizarea activității magazinelor de așa natură, astfel încât să aibă asigurate toate condițiile pentru valorificarea întregului fond de marfă și practicarea unui comerț modern, civilizat.

La unitățile care funcționează în localuri vechi se efectuează periodic lucrări de renovări și reparații, iar cele care sînt nerentabile sînt desființate și redatē destinației inițiale.

Un comerț la nivelul cerințelor actuale presupune și creșterea gradului de calificare și perfecționare a pregătirii profesionale a personalului muncitor. În cursul anului 1989 s-au organizat cursuri de perfecționare pentru un număr de 429 lucrători comerciali din care 161 lucrători gestionari și 8 cu scoatere din producție prin CEPECOM București.

Acordăm atenție deosebită firmelor unităților noastre, adoptîndu-le la stilul arhitectural al clădirilor și fațadelor pe care le montăm.

Firmele și unitățile alimentare orădene apreciate de publicul cumpărător sînt:

— Magazin alimentară	— „Vulturul Negru“	— P-ța Victoriei
„	— „Mercur“	— Str. Republicii
„	— „Unic“	— str. Republicii
„	— „Modern“	— P-ța 23 August
„	— „Central“	— Magheru
„	— „Flora“	— Magheru
„	— „Nufărul“	— Str. Nufărului
„	— „Transilvania“	— P-ța Transilvaniei
„	— „Magnolia“	— P-ța Magnoliei
„	— „Crișana“	— str. L. Sălăjan
„	— „Victoria“	— Calea Aradului
„	— „Unirea“	— str. 6 Martie

Depunem permanent eforturi pentru promovarea noului și stimularea intensă a creativității și inovației pe planul reclamei comerciale.

ÎNTEPRINDÈREA DE SUBANSAMBLE ȘI PIESE DE SCHIMB PENTRU MIJLOACE DE TRANSPORT

ORADEA
Str. Uzinelor 8

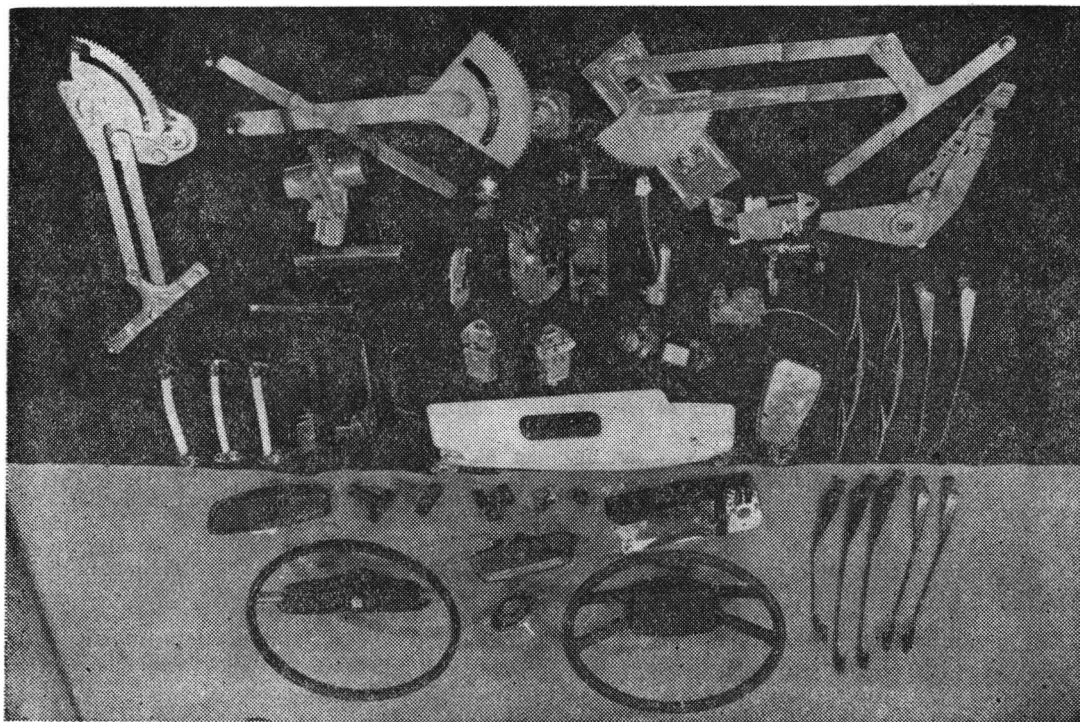
Înființată în 1951, întreprinderea se apropie de sărbătorirea a patru decenii de activitate cu rezultate deosebite obținute în procesul de fabricație.

Inițialele I.S.P.M.T. exprimă specificul de fabricație, adică o întreprindere producătoare de subansamble și piese pentru mijloace de transport.

Mijloacele pentru care întreprinderea execută subansamble și piese de schimb sînt:

- AUTOTURISME DE ORAȘ „DACIA“, „OLTCIT“ și „AFMC“
- AUTOTURISME DE TEREN „ARO“
- AUTOCAMIOANE „MAN ROMAN“, „SR 131 și 101“
- AUTOUTILITARE „TU 12, 14 și 35“
- AUTOBUZE URBANE și INTERURBANE

- LOCOMOTIVE „LDE“, „LDH“ și „LE“
- NAVE PENTRU PASAGERI și TRANSPORT VAGOANE DE CĂLĂTORI
- VAGOANE DE CĂLĂTORI
- TRACTOARE
- MOTORETE
- METROU
- EXCAVATOARE
- PIESE TURNATE SUB PRESIUNE DIN ALIAJE NEFEROASE.

Produsele din profilul I.S.P.M.T. Oradea cuprind componente cu rol funcțional, ornamental, de siguranță, de mecanizare și automatizare realizate prin autoutilare.

M.I.Et.—C.I.M.U.

ÎNTRERINDERE DE MAȘINI UNELTE MARGHITA

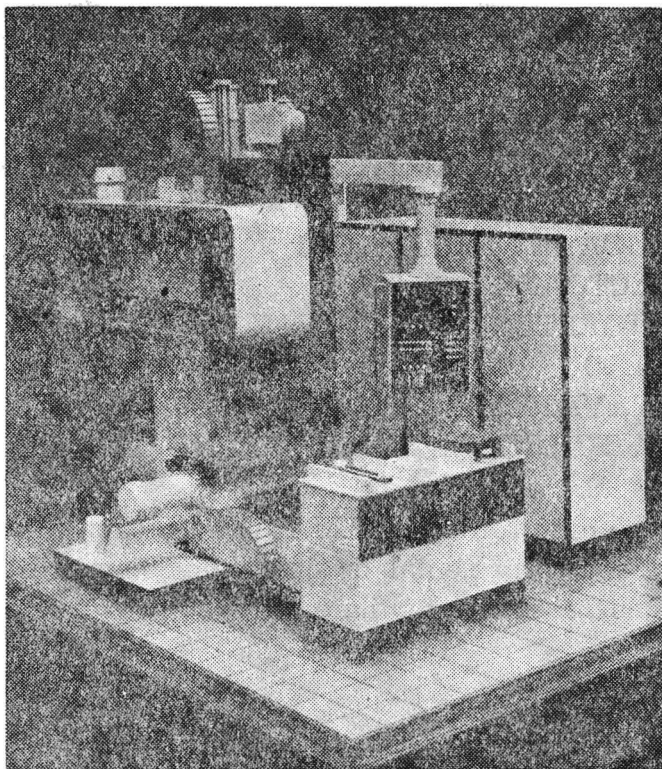
Întreprinderea de Mașini Unelte Marghita (I.M.U. Marghita) a luat ființă pe baza decretului prezidențial nr. 201 din 12 iunie 1978.

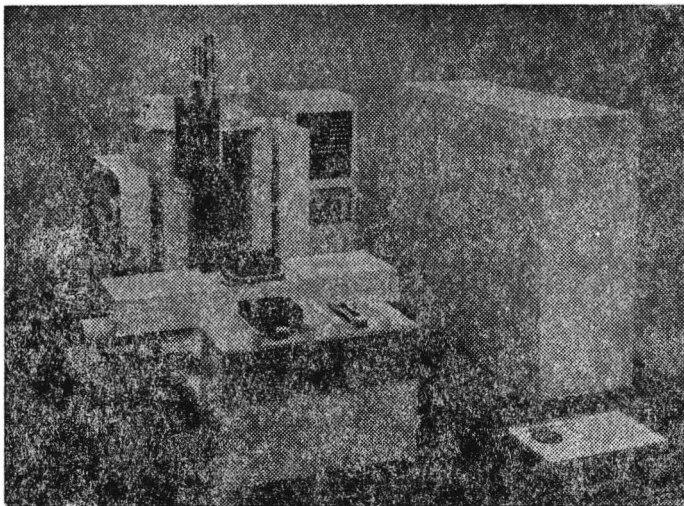
Prima mașină unealtă, livrată în ianuarie 1980, a fost mașina de frezat universală pentru sculărie FUS-32, care, împreună cu FUS-25, modernizate și perfecționate, constituie produsele de bază ale întreprinderii.

Din anul 1981 s-a început îmbogățirea și diversificarea gamei de produse cu noi mașini-unelte universale, speciale și automate pe baza unor proiecte preluate de la I.C.E.S.I.T. Oradea, I.C.S.I.T. București și proiecte proprii.

Astfel, nomenclatorul de produse al întreprinderii cuprinde în prezent mașini de frezat universal pentru sculărie FUS-25, FUS-32, FUS-22 1M, FUS-22 1A, mașini de frezat universal de precizie FU-12 și FU-12-1, mașini de gradat liniar GL 1200, GL 600, mașini de gradat circular GC 750, GC 400, mașini de găurit cu braț radial GBR 165, mașini de frezat cu braț radial FBR 165, transportoare cu curele, mașini de frezat orizontal FO 25, mașini de frezat canale de pană FCP 32, instalații de răcire centrifuge tip PCS, PCL și MU.

În urma reproiectării, modernizării, perfecționării și dotării cu noi accesorii a produselor I.M.U. Marghita livrează la export peste 40% din producția marfă.

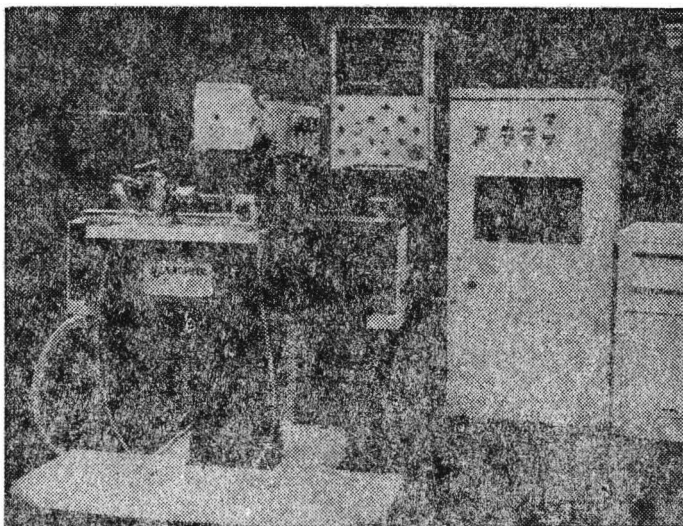

Această proporție exprimă gradul de apreciere a performanțelor și calității produselor de către beneficiari externi din U.R.S.S., R.D.G., R. P. Polonă, R. S. Cehoslovacă, Irak, Albania, Pakistan, Spania, etc.

Din 1988 s-au introdus în fabricație produse de nivel tehnic mondial ridicat: Centre de prelucrare cu arbore orizontal CPFH 320, CPFH 400, cu arbore vertical și masă dreptunghiulară CPFVD 400, celula flexibilă CPFH-CF1, iar în perspectivă centrul de prelucrare cu arbore vertical CPFH 320.

În scopul obținerii și satisfacerii pieții de desfacere sînt preocupări permanente: se formează familii de mașini, se extinde utilizarea comenzilor numerice, se introduc în fabricație produse noi: mașini de frezat universal FUS 25-1, FUS 22-1CNC, mașina de frezat vertical FV 56, etc.

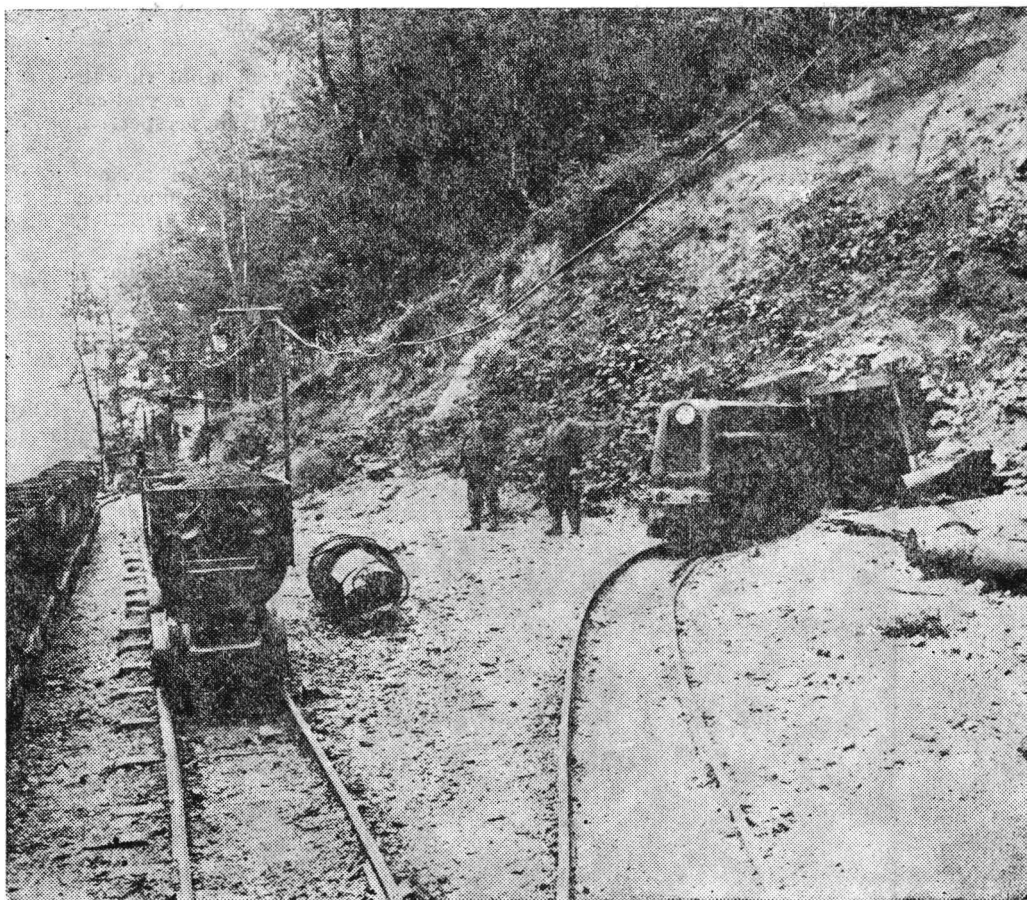
Întreprinderea de mașini unelte Marghita a împlinit 10 ani de existență, trecuți cu succes și bune rezultate, iar pentru viitor depune eforturi deosebite ca renumele și prestigiul său să ajungă cît mai departe.

**MINISTERUL MINELOR
CENTRALA MINEREURILOR DEVA**

ÎNTRERINDÉREA MINIERĂ DOBREȘTI

Str. Bauxitei nr. 1, Jud. Bihor

ÎNTEPRINDEREA MINIERĂ DOBREȘTI

Întreprinderea Minieră Dobrești exploatează bauxita din M-ții Pădurea Craiului, ca materie primă minerală pentru industria aluminiului românesc.

Datorită condițiilor geologice, aceste zăcăminte de bauxită sînt lentiliforme, situate sub calcarele cretacice în anumite zone, în altele apar la zi.

Lentilele acoperite cu calcar sînt exploatate în subteran, fiind deschise prin galerii de coastă, plane înclinate și puțuri de extracție.

La începutul exploatării aceste lucrări de deschidere au fost executate pentru 2—3 lentile. Din 1970 s-a analizat posibilitatea deschiderii centralizate a grupurilor mai mari de lentile, ajungînd la un număr de 10—12 lentile în cazul puțurilor de extracție. În acest fel au fost reduse cheltuielile aferente acestor lucrări față de deschiderile individuale iar productivitatea muncii a crescut cu peste 18%.

În vederea măririi vitezei de înaintare la executarea acestor lucrări miniere se folosesc mașini de încărcat, transportul se face mecanizat cu vagonete navetă și garnituri de vagonet tractate de locomotive de mină.

Exploatarea în subteran a bauxitei se face tot mecanizat, cu ajutorul trolieilor screpere.

După cum ne relatea ing. Creț Gavril — directorul întreprinderii —, pentru colectivul de aici a fost și este o preocupare îmbunătățirea tehnologiilor de lucru.

Metodele de exploatare în subteran sînt unicate în țară, avînd în vedere specificul zăcămintului.

Unitatea s-a ocupat permanent de îmbunătățirea acestora ajungînd în etapa actuală ca cele patru metode de exploatare folosite să fie cu indici tehnici superiori, mecanizare și productivitate sporită.

I.P.L.F. AVÎNTUL

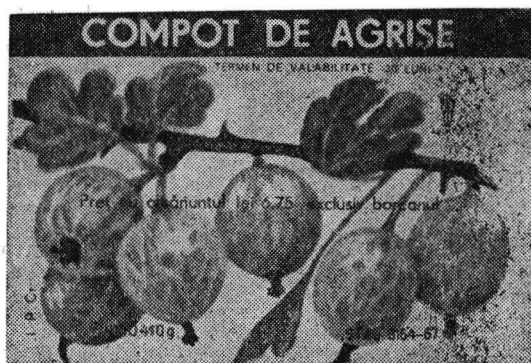
ORADEA

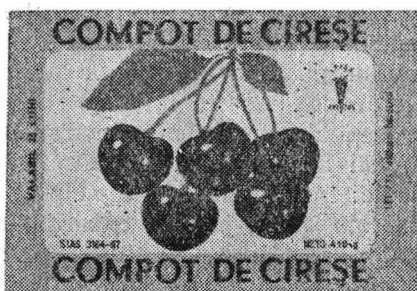
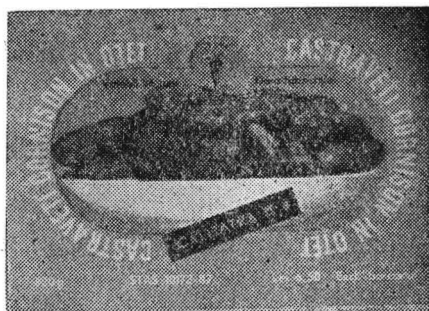
Întreprinderea de Prelucrare și Industrializare a legumelor și fructelor „AVÎNTUL” Oradea vă oferă un bogat sortiment de legume și fructe prelucrate și conservate, de bună calitate: gemuri, compoturi și legume în diferite sortimente, paste de legume și fructe etc.

Produsele livrate de întreprinderea orădeană sînt realizate conform normelor științifice de conservare și păstrare.

Din gama largă de produse ale fabricii, menționăm băuturile răcoritoare, majoritatea sortimentelor fiind bazate pe concentrate indigene: „Zmeuro”, „Socată”, „Vitis”, „Codruț”, „Suc de mere”, „Suc natural de coacăze”, „Suc natural de struguri muscat” ș.a.

Colectivul întreprinderii depune eforturi sporite pentru a asigura calitatea ireproșabilă a produselor, care să constituie și pe mai departe garanția bunului renume al fabricii dobîndit în țară și peste hotare.

ÎNTEPRINDEREA DE MASE PLASTICE

„VIITORUL” ORADEA

Calea Clujului nr. 175; telefon: 1-84-44

Întreprinderea noastră a introdus în fabricație o serie de produse noi, pe baza unor tehnologii moderne și neaplicate încă în țară.

- **VITODECOR E_H** — Produsele de tip **VITODECOR E_H** sînt decalcomanii ceramice aplicate pe cale umedă, destinate decorării obiectelor emailate și a obiectelor din faianță. Decalcomaniile sînt realizate după un proces tehnologic original, avînd la bază un nou tip de suport de hîrtie și compoziții originale de lacuri și cerneluri, fără a utiliza materii prime din import. Vitodecorul E_H se realizează prin imprimare serigrafică pe un suport de hîrtie special tratată, avînd dimensiunea de 240×380 mm. Fiecare coală imprimată este protejată cu hîrtie antiaderentă. Ele sînt aplicate pe cale umedă și fixate definitiv prin vitrifiere în cuptoare special construite la o temperatură între 650—800°C. Prețul: tip A-1-3 culori 4,50 lei pe coală; tip B-4-5 culori 5,75 lei pe coală.

- **CERNEALA DE MARCARE GI-COR** este o cerneală de culoare neagră mată, destinată marcării și inscripționării diferitelor repere din oțel aluminiu, cupru. Produsul se prezintă sub formă de pastă neagră cu vîscozitate medie. După uscarea stratului de cerneală se prezintă sub forma unei pelicule de culoare neagră mată. Ea poate fi aplicată prin pensulare, pulverizare cu pistol, imprimare cu șabloane. Înaintea aplicării, cerneala se omogenizează cu o baghetă de sticlă sau lemn. La nevoie se diluează cu solvent. Uscarea are loc la aer timp de 10 minute. Prețul cernelii **CI-COR**=260,40 lei/kg.

- **VITOFOL P CU EFECTE METALICE** este o folie metalizată cu structură multistrat, destinată pentru imprimare prin transfer la cald. Produsul este realizat pe un suport de folie din material plastic de 15—25 microni grosime, cu proprietăți fizico-mecanice superioare. Foliile se prezintă sub formă de rolă înfășurată pe un suport de tub PVC cu diametrul exterior de 40 mm. Lățimea bobinei este de 250 mm. Culoarea foliilor poate fi argintie, roșie, aurie, albastră, verde. Toate culorile sînt metalizate. Aceste folii se utilizează la marcarea și inscripționarea prin procedeul imprimării prin transfer la cald, a diferitelor suprafețe de piele, carton lăcuit, pînă lăcuită. Pot fi marcate următoarele categorii de articole: încălțăminte din piele și piele sintetică, articole de marochinărie, articole sport, jucării, coperti de cărți, articole casnice, huse din folii de materiale plastice. Prețul de livrare a foliei este de 54 lei/mp indiferent de culoare.

• ETICHETE AUTOADEZIVE UTILIZATE ÎN CONDIȚIILE TIPULUI DE PROTECȚIE CLIMATICĂ TROPICALĂ ȘI DE FRIG

Etichetele autoadezive sînt destinate pentru inscripționarea sau ornamentarea foarte rapidă, estetică și durabilă a unor utilaje, aparate electrice sau electronice, dispozitive realizate pentru export în țări cu climat tropical și rece, sau care lucrează la temperaturi extreme negative sau pozitive. Ele se prezintă sub forma unor sisteme stratificate, realizate prin imprimarea serigrafică a imaginilor dorite pe un suport termoplastic autoadeziv acoperit de un lac de protecție și protejată de un suport antiaderent. Etichetele autoadezive pot fi aplicate pe diverse suporturi: suprafețe din material plastic, metale vopsite, metale cu suprafețe acoperite electrochimic, lemn, sticlă, ceramică, putînd înlocui clasicele etichete din tablă de aluminiu.

În cadrul programului de fabricație, sîntem gata să asimilăm sau să reproducem orice cerere a beneficiarilor pe baza machetelor, modelelor precum și altor indicații.

În speranța că programul alăturat a contribuit la lărgirea sferei dvs. de informații cu privire la produsele care se execută în țară, vă asigurăm de întreaga noastră stimă și dorința sinceră de colaborare.

M.I.L.M.C. — C.P.L. BUCUREȘTI

COMBINATUL DE PRELUCRARE A LEMNULUI

Șoseaua Borșului nr. 19

Telefon: 5-25-18, 5-25-19, 5-25-20

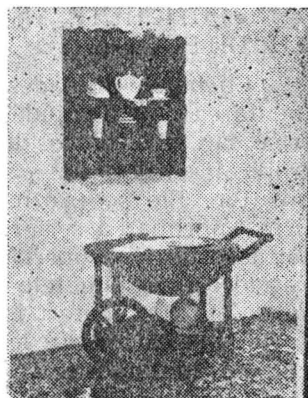
Telex: 34243

Județul Bihor

Cu cele 9 fabrici ale sale, Combinatul de Prelucrare a Lemnului Oradea, reprezintă un continuator de prestigiu a tradiției în arta prelucrării lemnului de pe plaiurile bihorene, primele ateliere de tîmplărie fiind cunoscute încă din anul 1904.

Întreaga gamă a mobilierului produs de C.P.L. Oradea este un simbol al rafinamentului și bunului gust, produsele fiind cunoscute și apreciate în peste 30 de țări de pe 4 continente, în prezent combinatul avînd relații comerciale cu zeci de firme de peste hotare din U.R.S.S., Ungaria, R.D.G., Cehoslovacia, Japonia, S.U.A., Anglia, R.F.G., Belgia, Olanda etc.

Mobilierul produs de C.P.L. Oradea acoperă o gamă largă de funcțiuni, stiluri, esențe și finisaje, răspunzînd celor mai exigente gusturi din țară și de peste hotare. Indiferent de linia în care se înscriu: modern,

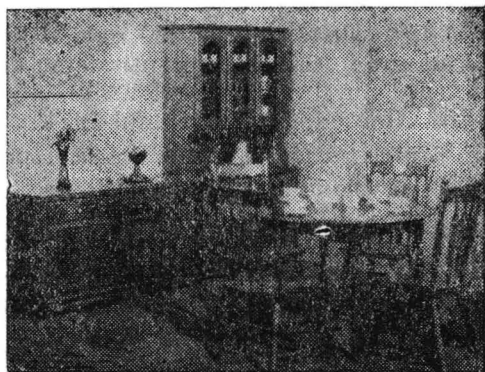
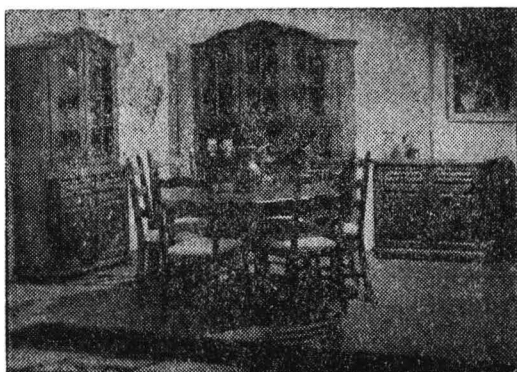

rustic, clasic, indiferent de esența folosită: stejar, fag, rășinoase etc., produsele C.P.L. Oradea acoperă întreaga gamă de funcțiuni: mobilier pentru camere de zi și de tineret, sufragerii, dormitoare, mobilier tapitat, piese separate de mic mobilier, artizanat etc.

C.P.L. Oradea acordă și în continuare o atenție sporită ridicării calității produselor sale, paralel cu creșterea permanentă a productivității muncii prin dotarea cu utilaje, scule și dispozitive realizate în atelierele proprii de autoutilare.

Ca o consecință a activității de înalt nivel ce se desfășoară în cadrul combinatului precum și a rezultatelor obținute an de an, unitatea a fost distinsă de nenumărate ori cu înalte ordine și distincții ale R.S.R., produsele sale ocupînd locul I la diverse concursuri și expoziții cu caracter republican.

Hărnicia și talentul, seriozitatea și simțul răspunderii ce caracterizează colectivul de oameni ai muncii din cadrul C.P.L. Oradea, dau siguranța că și în viitor, produsele purtînd binecunoscuta emblemă a Combinatului, vor fi o garanție a calității funcționalității și fiabilității.

**CENTRALA SĂRII ȘI NEMETALIFERELOR BUCUREȘTI
COMBINATUL MINIER CLUJ-NAPOCA**

MINA ȘUNCUIUȘ

JUDEȚUL BIHOR

Obiectivul principal al activității Minei Șuncuiuș îl constituie extragerea și prepararea argilelor refractare din zăcămintele aflate în perimetrul minier Șuncuiuș, aparținînd teritorial-administrativ comunei Șuncuiuș, Județul Bihor.

De remarcat că Mina Șuncuiuș este cea mai importantă unitate de extracție a argilelor refractare din țara noastră, avînd în vedere volumul rezervelor și capacitățile de producție existente. Mina Șuncuiuș asigură peste 75% din necesitățile de argile refractare de proveniență indigenă ale economiei naționale.

Zăcămintul este exploatat în prezent în cadrul a două sectoare miniere subterane, Bălnaca și Recea, respectiv o exploatare la zi în cariera Recea. Sînt în curs de deschidere sau dezvoltare a capacităților de producție încă două sectoare miniere subterane, Hapatatag și Cornu.

Pentru creșterea calității argilelor refractare și valorificarea superioară a rezervelor de calitate inferioară, s-a construit și pus în funcțiune în anul 1981 o instalație de preparate cu flux umed.

Aceasta asigură sortimentelor de argilă omogenitate ridicată, eliminarea materialelor sterile grosiere și reducerea conținutului de oxizi fondați.

Redăm cîteva din principalele caracteristici ale argilelor refractare produse la Mina Șuncuiuș.

TIPUL	Tip A			Tip B		
	SA	SA	SA	SA	SB	SB
SORTUL	175	173	171	169	171	169
Compoziția chimică (în %)						
P.C.	10,4	10,6	10,8	10,9	9,5	8,5
SiO ₂	52,1	51,6	51,2	52,2	58...	58...
					65	65
Al ₂ O ₃ minim	32,0	31,5	30,5	28,0	—	—
Fe ₂ O ₃ maxim	2,0	2,5	2,9	3,3	2,3	2,5
Oxizi fondați	5,2	6,0	7,3	8,7	5,6	7,0
Compoziția mineralogică (în %)						
— caolin	71	66	58	51	46	42
— illit, hidromice	22	24	28	30	20	22
— cuarț	4	5	7	10	30	31
— limonit	1	2	3	4	1	1
Caracteristici fizice						
— refractaritate I.P.	175	173	171	169	171	169
— plasticitate (Pfefferkorn)	28	26	24	22	—	—
— rezistența la încovoiere (dN/cm ²)	20	20	18	16	10	8
— contracția:						
— la uscare %	8,2	8,0	7,8	7,5	5,2	5,0
— la ardere %	2,6	3,2	3,6	3,9	3,2	3,4
— total	10,8	11,2	11,4	11,4	8,4	8,4
Act normativ de calitate:						
Domenii de utilizare:						

STAS 2554/75.

— la fabricarea produselor refractare silico-aluminoase (șamotă și liant).

În cadrul preocupărilor pentru valorificarea superioară și a altor substanțe minerale utile, în comuna Vadu Crișului funcționează instalația de preparare Vadu Crișului, aparținătoare de Mina Șuncuiș.

Instalația de preparare are în funcțiune două linii tehnologice pentru prepararea nisipurilor caolinoase și a bentonitei. Se obțin următoarele produse:

- nisip dublu spălat
- caolin de Vadu Crișului
- bentonită organofilă pentru fluide de foraj.

Prezentăm mai jos caracteristicile principale ale acestor produse:

1. Nisip dublu spălat

Caracteristici	Condiții de admisibilitate
Bioxid de siliciu, %	95
Trioxid de fier, %, max.	2,6
Părți levigabile, %, max.	1,0
Rest pe sita 0,2 mm, %, max.	10

Act normativ: C.S. 120—89.

Domenii de utilizare: fabricarea plăcilor silicioase.

2. Caolin de Vadu Crișului

Caracteristici	Condiții de admisibilitate
Bioxid de siliciu, %, max.	53
Trioxid de aluminiu, %, min.	32
Trioxid de fier, %, max.	1,1
Bioxid de titan, %, max.	0,6
Rest pe sita 0,063 mm, %, max.	0,3
Plasticitate (Pfefferkorn), %, min.	40

Act normativ: C.S. 167 — 1989.

Domenii de utilizare: în industria ceramicii fine.

3. Bentonită organofilă pentru fluide de foraj

Caracteristici	Condiții de admisibilitate
Aspect	pudră fină de culoare deschisă
Pierderi de calcinare, %	35—40
Rest pe sita 0,063 mm, %	20
Greutatea specifică aparentă, gr/l	400—500
Capacitate gelifiantă (limită de curgere), dyn cm ² , min.	40
Umiditate, %, max.	3

Act normativ: C.S. 137 — 1989.

Domenii de utilizare: material antideponant la prepararea gelurilor de foraj tip emulsie inversă pentru sonde de mare adâncime.

ÎNTEPRINDEREA MECANICA ORADEA

Str. Fabricilor nr. 8

Printre produsele fabricate la Întreprinderea **Mecanica** enumerăm și o mașină deosebit de interesantă **UNIVERSAL TRACTOR ROMÂNIA**.

Destinația și domeniul de utilizare

Utilajul industrial pe roți, de 65 C.P. cu încărcător și excavator este caracterizat printr-o mare manevrabilitate și un domeniu larg de utilizare, fiind destinat pentru efectuarea de lucrări terasiere medii, irigații, desecări, canalizări, construcții industriale și lucrări agricole.

Utilajul permite mărirea gradului de mecanizare a lucrărilor care reclamă un efort mare cum sînt: manipulări, excavări, săpături, transporturi.

Folosirea acestui utilaj duce la creșterea productivității muncii și un preț de cost redus a lucrărilor executate.

Folosit în construcții, în agricultură sau în alte domenii de activitate, întrunește avantajele unui utilaj specializat dotat cu un set complet de echipamente ceea ce îi asigură un domeniu foarte larg de utilizare.

Utilajul poate efectua următoarele lucrări:

- săpături pentru șanțuri și conducte;
- gropi pentru fundații și de diferite forme;
- scarificare-desrădăcinare;
- nivelare și curățirea terenului;
- încărcare-descărcare și transport pe distanțe scurte în vrac sau în bucăți;
- manipularea materialelor vărsate cu: nisip, prundiș, îngrășăminte naturale;
- încărcare rădăcinoase;
- încărcarea, descărcarea și stivuirea lemnelor rotunde;
- ridicarea și montarea stîlpilor, lingourilor și elemente din prefabricate din beton;
- forare găuri de Ø250; Ø500 pe adîncime de la 1 000—2 000 mm.

ROMTRANS

Șos. Borșului nr. 43, Oradea

Romtrans has been set up by the Romania government since 1952 and operates as a sole international forwarder and customs broker first for import-export goods and later on for transit shipments via Romania. Since 1956 Romtrans is a FIATA Member. As a sole forwarder Romtrans has followed the developments of the Romanian economy in order to meet its international transport and forwarding demands under the best possible terms as concerns the transit time, safety of the goods and costs. The development of a modern transportation industry in Romania has enabled Romtrans to expand and diversify constantly its range of services under a logistic concept carefully built up and flexible enough so that Romtrans could tailor a service according to the customer's demands and to the last developments in the industry. Actually Romtrans has business relationships with more than 700 forwarding houses, shipping agents and transport operators in almost 150 countries, in a permanent search to sustain a permanent, reliable and global forwarding service. The services offered by Romtrans in Romania are based on a well developed transportation network fitted with modern equipments.

The first 52 km of railways in Romania has been built in 1854. Now the Romanian railways network reached 11,000 km long being fitted with a modern and specialised rolling stock, with ISO 20' containers and with either electric or Diesel drive.

Basically the railways network is developed from 8 trunks which radiates from the country's capital city — Bucharest. These trunks, either new or modernized, offer reliable transit connections on both East-West and North-South trades (1).

The road haulage is well developed thanks to a 73 000 km long network of modern roads and highways which offer fast intermodal connections to railways and to river and sea ports (2).

It should be noted that the main roads and highways almost match the railway trunks and also offer excellent transit connections between Europe and Middle and Near East.

Romtrans participates in the international road haulage with a fleet of more than 2 600 trucks, at competitive rates and guaranteed transit time. Romania ratified the TIR and CMR Conventions and since 1965 Romtrans is an active Member of IRU, 2nd Section.

The transportation by water is of an outstanding importance for the Romanian economy. 1,075 km of the lower Danube border the South of Romania while the Black Sea the South-East (3). Romania is an active member of the Danube Commission and a signatory party of Bratislava Conventions on transportation of goods via the Danube river in both conventional and containerized traffic.

The reader will see again the role of Romania as a transit country between Europe and countries in Orient via the Danube river and the Danube-Black Sea Canal which saves 3 days and almost 400 km of transit between Danube river and the Port of Constantza to the Black Sea. Shipments via the lower Danube river started back in 1794 and the first Romanian river boat have been built in 1834 at Giurgiu Yards. Actually the Romanian river fleet has more than 1 million tons capacity. The Romanian river transportation service operates in international traffic. Transshipments in Romania are performed by river ports of Giurgiu, Cernavoda, Brăila, Galatzi and Sulina. The Galatzi and Sulina ports could accomodate sea-going vessels too.

The largest sea port of Romania is Constantza to the Black Sea and is open to all kinds of cargo i.e. conventional, Ro-Ro, containerized, bulk, refrigerated etc. The first Romanian sea going vessel has been built in 1843 at Brăila Yards. Now the Romanian merchant fleet has almost 8 million DWT.

ÎNTEPRINDEREA ELECTROCENTRALE

ORADEA

Calea Borşului, nr. 23

Recomandă tuturor economisirea energiei termice în sistemele de transformare!

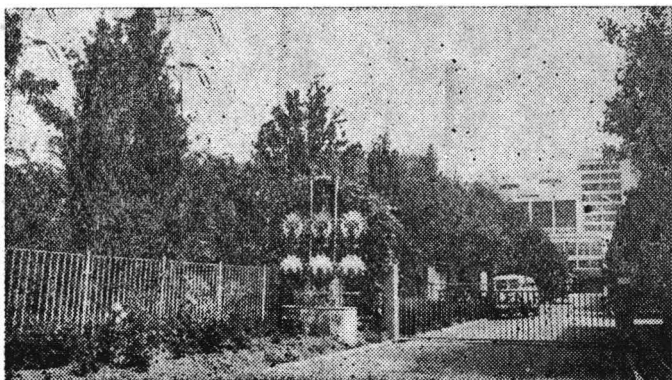
Gospodărirea rațională cu energie termică obținută din rețeaua de termoficare are o importanță deosebită pentru economia națională. Economisind numai 1% din energia termică, căldura neconsumată este suficientă pentru încălzirea unui număr de 2 500 apartamente. De aceea, se impun unele măsuri de economisire a energiei termice consumate în domeniul casnic.

Prima măsură foarte eficientă de economisire a energiei termice consumate pentru încălzirea clădirilor este repararea și etanșarea ferestrelor și ușilor. Rezultatele obținute prin etanșare, în multe cazuri sînt chiar spectaculoase, temperaturile interioare cresc cu 1—3°C.

În acțiunea de etanșare și reparare a geamurilor și ușilor o atenție deosebită trebuie acordată caselor de scări din blocurile de locuințe. Căldura pierdută prin ușile deschise la casele de scări, prin ferestrele sparte, dacă nu se completează la timp, cauzează scăderea temperaturilor interioare în încăperile vecine cu casa de scări. Risipa de energie la o singură scară poate să depășească necesarul de căldură pentru încălzirea unui apartament întreg. De aceea, ar putea fi o investiție foarte rentabilă dotarea tuturor ușilor de la casele de scări cu dispozitive automate de închidere, evitînd astfel pierderi importante de căldură.

Nu este de loc indiferent dacă un geam este simplu sau dublu. În acțiunea de întreținere și reparare a geamurilor și ferestrelor trebuie să existe și preocuparea pentru completarea urgentă a geamurilor duble, întrucît pierderea de căldură a geamurilor simple este aproximativ de două mai mare decît a geamurilor duble sau cuplate.

Căldura se poate risipi nu numai în încălzire, ci și la instalația de apă caldă menajeră. Orice risipă de apă caldă înseamnă, totodată, și risipă de energie termică. Un robinet de apă caldă care nu se închide perfect, lăsînd să picure numai la 1 l de apă pe oră, duce la pierdere anuală echivalentă cu cca 40 kg de păcură. De aceea, este necesar ca fiecare cetățean să înțeleagă importanța economisirii energiei termice sub toate aspectele, cu toate mijloacele.

I.C.S. MIXTĂ MARGHITA, JUDEȚUL BIHOR

Calea Republicii nr. 73

Telefon: 6-03-55

În peisajul comerțului din Marghita, care a parcurs, cu deosebire în acest domeniu, un proces intensiv de dezvoltare și modernizare, impus de transformările urbanistice înnoitoare pe care le-a cunoscut orașul Marghita, Întreprinderea Comercială de Stat Mixtă Marghita, prin cele trei sectoare de activitate: alimentar, alimentație publică și nealimentar ocupă, prin proporții, dar mai ales prin activitatea dinamică și prin frecvența noutăților puse în exclusivitate în slujba îndeplinirii rolului social ce-i revine, un loc aparte.

Pe parcursul celor 12 ani de la înființare zestrea orașului Marghita a fost îmbogățită cu noi unități, toate la parter de blocuri, blocuri care au luat locul vechilor clădiri insalubre și în care spațiile comerciale erau cu totul necorespunzătoare.

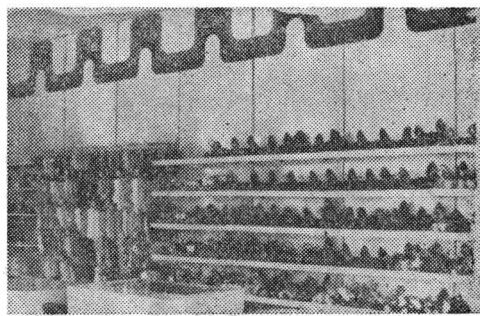
Modernizarea a însemnat aici dotarea cu mobilier nou, funcțional, faianțare, placare cu gresie, zugrăvire, revederea reclamei comerciale, altfel spus, asigurarea unui aspect civilizat atrăgător al spațiilor.

O preocupare constantă este și „etalarea“ solitudinii față de client — corolar al întregii activități a întreprinderii. La aceste exigențe concură și formele moderne de desfacere, fiind vorba, în primul rînd de expozițiile permanente cu vînzare în sectorul de alimentație publică, alimentar și nealimentar.

În consecință, se poate spune că este vorba de un plus de calitate în activitatea întregului colectiv. Evidențiind cîteva preocupări pe care s-a pus mai mult accentul, se poate aminti impulsionarea desfacerilor, creșterea rentabilității și productivității muncii, ceea ce a făcut ca I.C.S.M. Marghita an de an să ocupe loc fruntaș în întrecerea socialistă la nivelul Direcției Comerciale.

La aceste rezultate își aduce aportul, cum e și firesc și creșterea competenței colectivelor de lucrători, punîndu-se accent și pe perfecționarea pregătirii profesionale și moral-politice.

Întreaga activitate a I.C.S. Mixtă Marghita este subordonată unei bune aprovizionări și deserviri a populației și implicit, realizării și depășirii planului anual.

ÎNTEPRINDEREA BERE SPIRT ȘI DROJDIE ORADEA

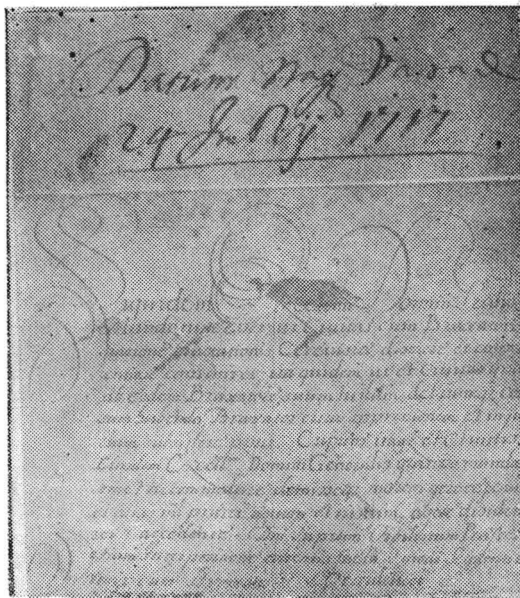
Str. Nufărului nr. 30

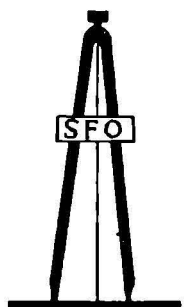
Date privind istoricul Fabricii de bere (I)

Existența fabricii de bere pe teritoriul orașului Oradea este atestată încă din 24 iunie 1717, într-un proiect de contract pentru îmbunătățirea calității berii. Această fabrică era clădită în apropierea cetății, fiind proprietatea orașului și a Capitlului.

La 25 mai 1719, Senatul orașului Oradea cere Capitlului ca fabrica de bere să fie arendată prin licitație, deoarece actualul berar făcuse investiții (în contul arenzii) inutile producției. La 20 august 1720 se primește răspunsul: aprobarea arendării fabricii pe un an.

În anul 1727 este atestată existența unei alte fabrici de bere, dincolo de Peța, în cartierul Seleuș, care era a Episcopiei romano-catolice. Documentul din 1727 este un registru în care se menționează consumul de materie primă necesară pentru fabricarea berii. Această fabrică era de fapt o manufactură numită *Braxa Dominalis*. Fierbătoria de bere era o clădire cu un singur nivel, unde se fierbea bere blondă și bere neagră.

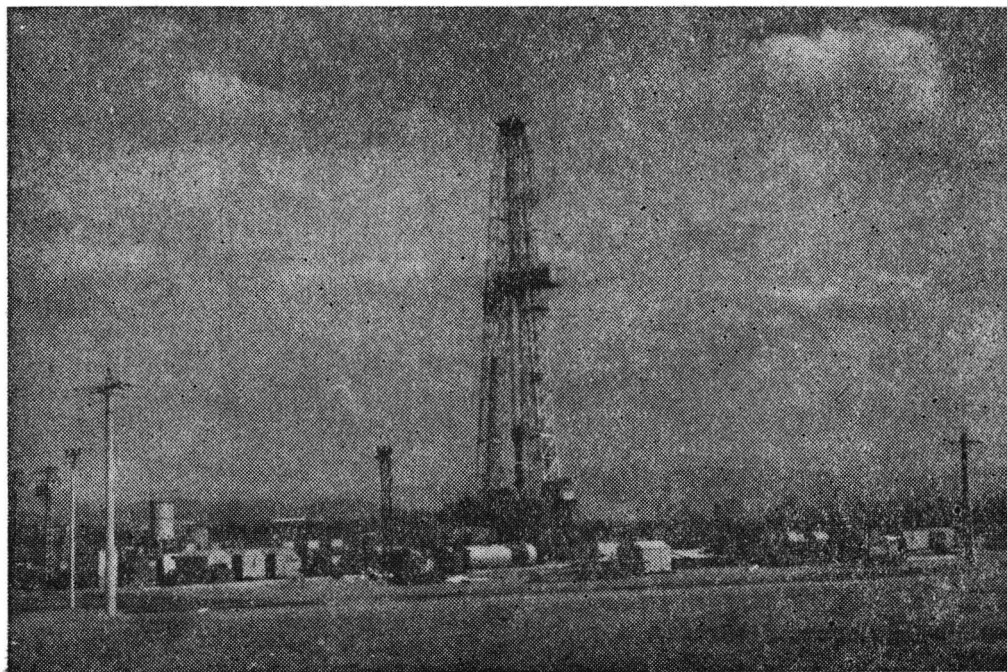

SCHELA DE FORAJ ORADEA

Str. Oneștilor, nr. 11, Oradea

Execută lucrări de foraje de cercetare și exploatare pentru hidrocarburi pe raza județului Bihor, Satu Mare, Maramureș, contribuind la descoperirea de noi zăcăminte de hidrocarburi (vest: Mihai Bravu, Ciurmeghiu, Arpășel, Abram, Dijir, Curtuișeni, Pișcolț) și îmbogățind balanța energetică a țării.

Instalațiile de foraj moderne care se utilizează în procesul de producție sînt: T 50; F 100; F 100-2 DH-EC; F 125-DH-EC; F 200-DH-EC; F 400 EC, fiind deservite de muncitori pregătiți prin Liceul industrial nr. 5 Oradea și Liceul industrial Marghita, dispunînd de condiții optime de muncă și viață.

ÎNTRERPRINDEREA COMERCIALĂ DE STAT METALO-CHIMICE ORADEA

**prin magazinele specializate
de MOBILĂ
din str. Vasile Alecsandri nr. 5
str. Independenței, Bloc A-2
str. Cazaban 9
str. Nufărul 52
str. Ostașilor 16,
str. Constantin Brîncoveanu 16,
vă oferă un bogat și variat sortiment
de mobilă.**

**Prin aceste unități se oferă
serviciile:**

- PRECOMANDĂ PENTRU
MOBILA DORITĂ și**
- MONTAREA MOBILEI
LA DOMICILIU.**

**Tinerii căsătoriți pot cumpăra mo-
bilă și cu plata în rate.**

**NU UITAȚI! MAGAZINELE
NOASTRE VĂ AȘTEAPTĂ ȘI VĂ
ASIGURĂ O SERVIRE IREPROȘA-
BILĂ!**

I.C.S. TEXTILE-ÎNCĂLȚĂMINTE ORADEA

Magazinul universal „Crișul“ din Oradea, strada Republicii nr. 30, prin 34 raioane specializate, care sînt amplasate la cele 5 nivele ale celei mai reprezentative unități comerciale din Județul Bihor, avînd o suprafață utilă de 9 175 mp., pune la dispoziția cumpărătorilor o variată gamă sortimentală de mărfuri textile-încălțăminte și metalo-chimice pentru toate vîrstele: confecții, tricotaje, încălțăminte, țesături, galanterie, lenjerie, marochinărie, cosmetice-parfumerie, artizanat-cadouri, mercurie, bijuterii-gablonțuri-ceasuri, papetărie, jucării, articole de sport-foto-muzică, articole de menaj, uz casnic și gospodăresc, electrice, electro-casnice și electrotehnice, sticlărie, porțelanuri și articole de faianță, precum și mărfuri din sectorul alimentar.

MAGAZINELE „ROMARTA“ DIN ORADEA

sînt unități etalon ale I.C.S. TEXTILE—ÎNCĂLȚĂMINTE Oradea, ce oferă mărfuri de cea mai bună calitate din categoriile „Extra“ și „Lux“:

— Magazinul „Romarta“ din Centrul Civic, bloc A/7: confecții, tricotaje și galanterie-marochinărie.

— Magazinul „Romarta“ din strada V. Alecsandri nr. 19: confecții din blană și încălțăminte.

— Magazinul „Romarta“ din strada Republicii nr. 14: țesături și tricotaje.

UNITĂȚI COMERCIALE ÎN SPAȚII NOI

Ținînd seama de dezvoltarea echilibrată, diversificată, modernă și eficientă a rețelei comerciale, în concordanță cu numărul și structura populației, cu nevoile de aprovizionare, în ultimii doi ani, I.C.S. Textile-Încălțăminte Oradea a deschis în cartierul Zona de Vest a municipiului nostru un număr de 4 unități comerciale noi, avînd o suprafață totală utilă de 2 500 mp. Dintre acestea amintim:

— Magazinul „TINERETULUI“ — Str. Transilvaniei, bloc AN/4, cu raioane specializate de confecții, tricotaje, țesături și încălțăminte.

— Magazinul „ADAM și EVA“ — B-dul Decebal, bl. C 14—16: tricotaje, confecții, încălțăminte și articole de galanterie și marochinărie.

**CONSILIUL POPULAR AL JUDEȚULUI BIHOR
CENTRUL TERITORIAL DE CALCUL ELECTRONIC ORADEA**

**CENTRUL TERITORIAL
DE CALCUL ELECTRONIC**

Vă oferă:

— Produse program generalizabile în unitățile economice:

DATES — culegere-validare date pe suport magnetic cu microcalculatoare CD-80. Asigură culegerea de la cel mult 16 posturi (display) pentru mai multe machete simultan. Datele culese pot fi prelucrate fie pe microcalculatoare fie pe minicalculatoare sau pe calculatoare din familia FELIX C-256.

gBASE II — extensii grafice la sistemul de gestiune baze de date — dBASE II pe microcalculatoare cu terminale grafice (CD-80, M18B, M118, CUB-Z TPD — grafic, MS-100). Produsul păstrează toate funcțiunile sistemului dBASE II oferind în plus primitive grafice și funcții de manipulare imagini în două dimensiuni. Produsul astfel extins poate fi utilizat cu succes în: statistică economică, baze de date grafice și proiectarea tehnică asistată de calculator.

PLUREP — planificarea — lansarea și urmărirea reparațiilor fondurilor fixe. Poate fi utilizat de către orice unitate economică, indiferent de ramură, pentru orice categorie de fonduri fixe, care are norme de reparații. Produsul funcționează pe calculatoare din familia FELIX C-256/512 sau MINICALCULATORARE.

VALID — culegere, validare și actualizare date. Produsul poate fi utilizat pentru orice tip de machetă sau aplicație. Asigură gestionarea automată a videoformatelor (a căror descriere se găsește într-un fișier de machete), de la mai multe terminale. Este utilizabil pe calculatoare din familia CORAL și INDEPENDENT.

— Programe utilitare:

CD1 — listarea compactă a programelor; este utilizabil pe minicalculatoare. Prin furnizarea numelor programului sursă se listează programul pe două coloane, realizând o economie de 50% a hîrtiei de imprimantă.

CD2 — listarea compactă pe două fețe a fișierelor ce conțin imaginea unor rapoarte sau liste. Asigură reluarea în caz de incident de la pagina dorită. Este utilizabil pe calculatoare din familia CORAL și INDEPENDENT.

CMBF — pornind de la un fișier secvenția, cu RCS 80, creat pe discul minicalculatorului, se creează o bandă FELIX C-256/512 de format YTRAVI, CONVERS sau FEGA. Deci legătură MINI-FELIX.

CITB18 — asigură citirea fișierelor create pe microcalculatoare M18, aceste fișiere se depun pe discul de masă al minicalculatorului. Legătură MICRO-MINI.

LISTR — pe baza unor criterii de selectare: terminal, aplicație, versiune, cheie de listare, cod listă, se editează listele obținute pe minicalculator, asigurând reluarea (în caz de incident) de la pagina și rîndul cu incident.

GENACT — generează pe minicalculatoare programe de actualizare interactivă pentru fișiere indexate sau relative, permițînd: definirea de videoformate pentru actualizare, independența față de tipul terminalului, jurnalizarea actualizărilor reușite, ghidarea utilizatorului prin intermediul unor texte ajutătoare în caz de nelămuriri.

GENCOM — generează fișiere de comenzi de execuție pe minicalculator cu testarea sfîrșitului normal.

GSC — generează schelete de programe sursă COBOL introducînd: nume progr. sursă, specificatorii fișierelor indexate și modurile de acces la ele, apoi numele fișierelor secvențiale și o descriere prescurtată a cîmpurilor.

— Servicii de prelucrare automată a datelor pe calculatoare de capacitate medie FELIX C-256/512, minicalculatoare CORAL și microcalculatoare, în următoarele domenii:

— cercetare-proiectare asistată de calculator cu facilități de prelucrări grafice (digitizare desene, afișare pe display, imprimantă grafică și digigraf);

— conducerea proceselor de producție cu ajutorul calculatoarelor în regim de teleprelucrare date; tablouri de bord;

— planificarea-programarea operativă și urmărirea producției, inclusiv în timp real;

— prelucrări statistico-economice a informațiilor vehiculate într-o unitate economică.

ÎNTEPRINDEREA JUDEȚEANĂ DE PRODUCȚIE INDUSTRIALĂ ȘI PRESTĂRI SERVICII BIHOR (I.J.P.I.P.S.).

Oradea, str. Armatei Roșii nr. 4

I.J.P.I.P.S. Bihor — Oradea desfășoară o vastă activitate de producție și prestări de servicii industriale și către populație.

În domeniul prestărilor de servicii industriale execută comenzi de confecții metalice, textile, lemn, mase plastice, cartoane.

Prestații pentru alte întreprinderi:

- reparații în construcții
- întreținere linii ferate industriale
- spălat, curățat chimic și vopsit materiale textile
- vopsitorii industriale
- curățat vitrine
- pictat firme și reclame
- compactat și legat cărți dosare
- copiat acte
- deratizare
- reparat mașini de scris; reparat manometre
- gravură în metal etc.

Majoritatea acestor prestații se execută și pentru populație. În plus, prestații specifice pentru populație: croitorie comandă, reparat Radio-TV, tăiat sticlă, copt pline, cioplît piatră, autoservire etc.

ÎNTEPRINDEREA DE BLĂNĂRIE „1 MAI” ORADEA

Adresa: Str. Clujului Nr. 161 — Telex: 3 42 86

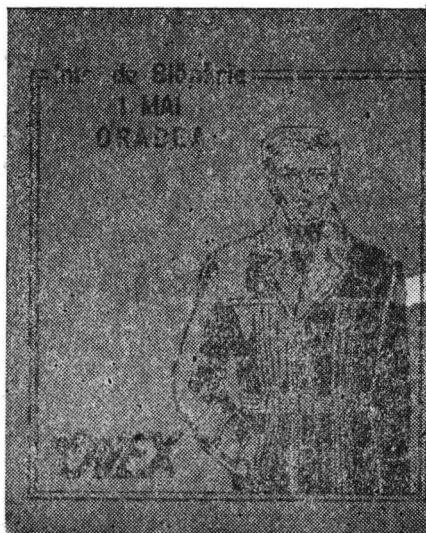
Întreprinderea este specializată în prelucrarea pieilor de ovine cu blană.

Structura sortimentală cuprinde:

- haine de blană din piei ovine înnobilate pe dermă (velurate);
- haine de blană din piei ovine înnobilate pe blană (nutriet, fanteziuri, piei ovine cu moaveuri naturale etc.);
- haine textile îmblănite;
- echipament de protecție (șube, pieptare, mănuși, căciuli);
- căciuli (pentru copii, femei, bărbați).

Peste 85% din volumul producției este destinată exportului.

În anul 1988 s-au pregătit colecții de mostre pentru prospectarea pieții în opt țări. Întreprinderea a participat la 13 târguri și expoziții internaționale cu peste 100 exponate, cele mai reprezentative fiind Milano, Viena, Moscova, Leipzig, Göteborg, Tokyo etc.

TRUSTUL S.M.A. BIHOR

STAȚIUNEA PENTRU MECANIZAREA AGRIGULTURII ORADEA

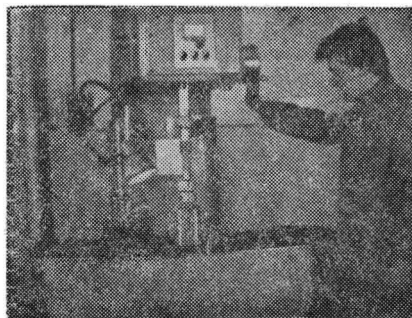
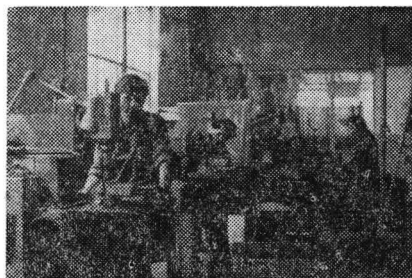
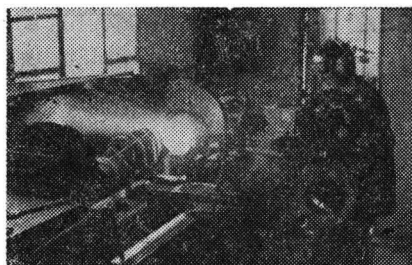
Localitatea Sinmartin, str. Principală nr. 1

Centrul de reparații specializat pentru recondiționări de piese din Sinmartin a luat ființă în anul 1983, odată cu terminarea primei hale pentru mașini-unelte.

De la începutul activității acestui centru s-a căutat să se introducă în practică metodele noi pentru recondiționarea pieselor și reintroducerea acestor piese în procesul de reparare a tractoarelor și a mașinilor agricole. Astfel, se lucrează cu sudură sub strat de flux, metalizare, depuneri galvanice, înlocuirea unor părți uzate din piese precum și prin aşchiere direct. Baza materială este bună — valoarea utilajelor însumând 36 milioane lei. Cu utilajele existente se pot recondiționa toate piesele care sînt recuperate de la unitățile agricole din județ prin strunjire, frezare, danturare, broșare, călire cu curenți de înaltă frecvență, alezare honuire, rectificare.

În cursul anului 1988 s-a realizat un volum de venituri de 13 900 mii lei; fizic, s-au redat în circuitul pieselor de schimb 4 500 buc. arbori cotiți, 2 000 buc. cămăși cilindri, alte piese cum sînt: arbore planetar de tractor U650, fuzetă de tractor, manșon de cuplare, coroană diferențial, ax cu brațe, suport lateral, ax comandă servo, pinion cu ax, ax primar de combină C-12, ax planetar de combină, manșon camelat și multe alte piese.

Una din activitățile cele mai noi este alezarea fină — metodă prin care s-au recondiționat pînă în prezent sute de seturi de cuzineți pentru diferite tipuri de motoare, iar în prezent se lucrează la perfecționarea metodei de

recondiționare a bielelor de la motorul de tractor de 65 CP, precum și recondiționarea blocului motor de la acest motor.

Avînd în vedere activitățile multiple din unitățile SMA și greutatea care apar în campaniile agricole, Trustul pentru Mecanizarea Agriculturii urmărește și susține activitatea Centrului de reparații din Sînmartin, considerînd acest centru și ca un serviciu de „mecanic șef“, prin care se pot rezolva probleme importante, de exemplu, recondiționarea pieselor se fabrică, piesele lipsă în anumite perioade în bazele de aprovizionare, bolț oscilație și bucsă bolț oscilație de la tractorul U-650, roată lanț MIG-6, roată lanț MA-3,5, manșon canelat pentru combină C-14, ax planetar pentru combinele C-14 și multe alte piese pe baza de model.

Totodată, o importanță deosebită are și confecționarea unor piese pentru utilajele din import — în special pentru combinele E-280, E-301, E-302, de recoltat furaje precum și pentru mașinile de recoltat LKV, de recoltat cîneapă JSK și așa mai departe.

Datorită importanței acordate activității de recuperare, recondiționare și refolosire a pieselor de schimb, în anul 1989 sarcinile Centrului de reparații din Sînmartin cresc substanțial, lucru ce rezultă și din creșterea planului de venituri cu 40% față de anul 1988. Aceste sarcini sînt mobilizatoare, dar realizabile.

I.A.S. INAND

JUDEȚUL BIHOR

Datorită rezultatelor obținute în anul 1988, I.A.S. Inand a obținut locul II în cadrul Trustului I.A.S.-urilor, fapt intrat deja în tradiție, I.A.S. Inand obținînd an de an un loc fruntaș, de altfel, asigurat și pentru anul viitor. Conducerea unității, în frunte cu directorul Ing. Todoca Mircea, Fodor Andrei — inginer șef, Ferke Dorel — contabil șef, împreună cu toți angajații unității se preocupă permanent pentru buna gospodărire a suprafețelor de teren arabil, practicînd culturile intensive iar în sectorul zootehnic prin extinderea efectivelor asigurîndu-se totodată baza materială necesară.

Culturile de cîmp au ieșit din iernare și în acest an foarte bine, respectîndu-se densitatea, efectuîndu-se fertilizările faziale

și tratamentele foliare. Buna calitate a lucrărilor de pregătire a terenului și efectuarea lucrărilor de întreținere la timp asigură an de an obținerea producțiilor planificate.

Unitatea practică, de asemenea, cultivarea loturilor seminciare obținând la aceste culturi beneficii peste plan. La creșterea producțiilor din vegetal la hectar o pondere importantă au efectuarea lucrărilor de scarificare, amendare și fertilizarea cu gunoi de grajd. De asemenea, sistemul de irigații funcționează la parametrii proiectați, unitatea luând măsuri pentru creșterea suprafeței irigate.

În sectorul zootehnic se depun eforturi pentru creșterea producției de lapte. În primele două trimestre ale anului 1989, unitatea a obținut producții mai mari ca și în aceeași perioadă a anului trecut, aceasta datorită unei furajări raționale cu furaje de bună calitate asigurate din baza furajeră proprie.

Pe de altă parte, la creșterea producției de lapte, au contribuit și măsurile luate în domeniul sanitar: asigurarea microclimatului în adăposturi, igiena adăposturilor și animalelor, efectuarea tratamentelor preventive la timp. Până la sfârșitul anului unitatea își va realiza planul de efective: peste 5 000 capete de taurine din care matcă: 3 300. În sectorul ovin s-au luat măsuri pentru realizarea planului de miei, peste 1 000 de capete. Raportat la numărul efectivelor de ovine existent în fermă, s-au obținut producții foarte bune de lână depășindu-se media pe Trust. În perspectivă, se are în vedere sporirea efectivului de ovine, pentru reproducție efectuându-se monta dirijată. Pentru sectorul ovin se vor construi și pune în funcțiune un saivan la ferma nr. 8 — Ciobahid, iar pentru asigurarea condițiilor necesare pe perioada de stabulație sînt în curs de modernizare trei grajduri de taurine la Complexul Nojorid, apoi, se va extinde ferma nr. 9 — Leș, prin construirea unui grajd de vaci cu lapte. Desigur că, în scopul propus, acela al creșterii producției din sectorul zootehnic una din condițiile esențiale este și îmbunătățirea calității furajelor. În acest sens unitatea a fost dotată cu mori D.I. 55, fiecare fermă zootehnică dispunînd de mori proprii pentru măcinarea furajelor.

Priceperea, simțul gospodăresc și destoinicia oamenilor care lucrează aici fac ca și în acest an rezultatele muncii lor să fie apreciate, ele constituind totodată un prilej al satisfacției muncii împlinite.

OFICIUL JUDEȚEAN DE TURISM BIHOR

ORADEA

Str. Leontin Sălăjan, nr. 1

VALORI TURISTICE BIHORENE

Cu relieful său de o mare diversitate, începînd cu cîmpurile netede, a căror altitudine nu depășește 100 metri, continuînd cu dealurile bogate în livezi și podgorii sau cu păduri de foioase și conifere, pentru a sfîrși în semețele piscuri ale Apusenilor, brăzdat de încîntătoare cursuri de apă, bogat în fenomene carstice, Bihorul este unul din județele cu potențialul turistic cel mai ridicat. La toate acestea trebuie adăugate zonele etnografice a căror autenticitate a rămas intactă, mulțimea monumentelor istorice și a locurilor de importanță istorică, arhitectura de mare rafinament, mai ales a orașului reședință de județ, toate completînd imaginea unor locuri care invită turiștii din toate colțurile țării. Cîteva dintre aceste locuri constituie obiectul rîndurilor de față.

BĂILE FELIX — stațiune cu renume internațional, datorat excepționalelor efecte ale apelor termale, nămolul de turbă și sapropelic fosil și ceilalți factori de cură în tratarea unor boli ca: poliartrită reumatoidă, spondilita anchilozantă, stări după reumatism articular acut, spondiloză cervicală, dorsală și lombară, artroze și poliartroze, stări după operații chirurgicale pe articulații și după fracturi, după operații pe măduvă și traumatisme vertebrale, diverse paralizii și pareze, afecțiuni ginecologice.

Prin îmbinarea factorilor naturali cu cei fizioterapeutici se asigură tratamente recuperatoare complexe. Bazele de tratament dispun de instalații pentru băi cu apă minerală, bazine cu apă minerală, pentru fizioterapie, instalații pentru împachetări calde cu nămol, instalații pentru tracțiuni vertebrale, împachetări cu parafină, instalații pentru fizioterapie, instalații pentru inhalații și aerosoli, sauna, piscine acoperite și în aer liber, cu apă termală, pentru aerohelioterapie, săli de gimnastică medicală și recuperatorie, buvete pentru cură internă cu ape minerale.

Hoteluri de categorie superioară — legate direct de bazele de tratament — asigură minunate condiții de cazare, restaurante excelente stau la dispoziția turiștilor.

STÎNA DE VALE — veritabilă perlă a Apusenilor, stațiune situată în masivul Vlădeasa, la 1 100 metri altitudine, pe fundul unei căldări largi, înconjurată de păduri de conifere, se remarcă printr-un peisaj pitoresc și un microclimat favorabil tratării nevrozelor și bolii Basedow. Prin poziția sa, Stîna de Vale este și o importantă bază de alpinism, punct de plecare pe traseele care duc în interiorul Munților Apuseni și un loc ideal pentru practicarea sporturilor de iarnă (aici zăpada persistă 5—6 luni pe an). Excursiile care se pot face la cascadele „Moara Dracului” și „Săritura Ieduțului”, la lacul de acumulare Leșu sau la Padiș și Cetățile Ponorului constituie altă atracție a stațiunii.

La Stîna de Vale se poate ajunge prin Beiuș (24 km) sau pe drumul Bulz—Remeți—Barajul Leșu.

BĂILE TINCA. Stațiune balneoclimaterică permanentă situată pe valea Crișului Negru, într-o zonă de pădure, la o altitudine de 131 metri. Cele trei izvoare de ape minerale bicarbonatate, calcice, magneziene, sodice, clorurate, carbogazoase atermale, precum și climatul de cruțare, recomandă stațiunea în tratarea afecțiunilor aparatului locomotor (reumatisme degenerative și abarticulare), ale aparatului digestiv și hepato-biliar, precum și a bolilor ginecologice. Stațiunea dispune de bază de tratament cu instalații pentru băi calde cu ape minerale, electroterapie, buvete pentru cură internă. În timpul verii funcționează un sanatoriu pentru persoane cu afecțiuni digestive. Cazarea se face în camere de confort I și II din vile, pavilioane și căsuțe de confort. Se pot petrece ore plăcute la clubul stațiunii, care dispune de sală de spectacole, bibliotecă și sală de jocuri.

ZONA PADIȘ—CETĂȚILE PONORULUI. O arie întinsă cuprinzând fenomene carstice de o valoare deosebită: depresiunea Padișului, sculptată în calcare, cu baza ciuruită, făcând să se piardă în adâncuri apele de suprafață; platoul Lumea pierdută, acoperit cu o pădure deasă de conifere, în care apar avene, doline, peșteri, izbucuri și sorburi; rezervația Cetățile Ponorului, fenomen carstic impresionant alcătuit din trei avene adânci, pereți abrupti și un curs sălbatic de apă ce se pierde într-o peșteră subterană; Valea Galbenei, chei de mare frumusețe, cu abrupturi tăiate în calcare, șuvoi de apă cu cascade și marmite, peșteri ce se deschid în pereții văii cu impresionantul ghețar Bortig, al doilea ca mărime din țară 30 000 mp.

PEȘTERA URȘILOR. Descoperită în 1975 într-o fostă carieră de marmoră de lângă satul Chișcău, peștera adăpostește un număr impresionant de stalagmite și stalactite de o frumusețe indescritibilă. Numele îi vine de la numeroasele resturi fosile ale ursului de cavernă, dispărut de mai bine de 15 000 de ani. Este accesibilă de pe drumul Oradea—Beiuș, din localitatea Sudrigiu, (Sudrigiu—Chișcău—14 km asfalt).

BARAJUL LEȘU. Unul din punctele turistice mai nou apărute pe harta județului, prin înălțarea barajului și apariția lacului de acumulare din amonte de Remeți. Aici s-a construit o cabană modernă cu 244 locuri, beneficiind de tot confortul, iar lacul și împrejurimile oferă numeroase posibilități de agrement.

ÎNTEPRINDEREA TEXTILA „CRIȘANA”

B-dul Ștefan cel Mare, nr. 82

ORADEA

Printre numeroasele întreprinderi textile existente în țară, Textila „CRIȘANA” și-a cîștigat un prestigios renume prin originalitatea, noutatea și calitatea deosebită a produselor create.

Materia primă folosită — fire tip bumbac — conferă articolelor create un tușeu plăcut, precum și efecte coloristice variate, mult apreciate de cumpărători.

Produsele întreprinderii noastre au participat la numeroase tîrguri internaționale, expoziții naționale de profil și la toate expozițiile județene de articole industriale.

Dintre cele mai apreciate articole menționăm:

— Articole pentru cămăși și lenjerie:

— **Adrian** — **Marcel**

— **Adriana** — **Măcin**

— Articole pentru îmbrăcăminte exterioară de vară:

— **Orient** — **Floreni**

— **Chișcău** — **Camelia**

— **Cristinel** — **Andin**

— **Leonard** — **Melacel Gelu**

— **Marțian** — **Răduca**

— Articole pentru decorațiuni interioare, dintre cele mai apreciate:

— **Larisa**

— **Daciana**

— **Lotus**

— Articole pentru uz casnic:

— **Față de masă Amfora**

— **Prosop Pescăruș**

O pondere mare în producția întreprinderii o reprezintă păturile și pledurile pentru copii: „Irinel”.

Pentru reînnoirea gamei de produse, în anul 1990 vor intra în fabricație următoarele produse noi:

— pentru îmbrăcăminte exterioară:

— **Sergiu**

— **Sever**

— pentru decorațiuni:

— **Ficus**

INSPECTORATUL SILVIC JUDEȚEAN BIHOR

PĂDUREA — ROLUL ȘI FUNCȚIILE ÎN ACTIVITATEA ECONOMICO-SOCIALĂ A ȚĂRII

Pădurea reprezintă leagănul vieții, istoriei și a civilizației.

Importanța pădurilor, este privită în primul rînd ca sursă de materii prime pentru industria de prelucrare a lemnului, iar în ultimul timp ca important mijloc de ameliorare și conservare a mediului ambiant. Pădurile reprezintă un bun național de valoare inestimabilă pentru viața și viitorul națiunii noastre socialiste.

Pădurea ca resursă regenerabilă în lemn, protejează și stimulează mediul ambiant precum și activitatea socială, concretizată în: menținerea constantă a debitelor de apă, previne degradarea solului, purifică atmosfera aidoma unui filtru biologic și în final îndulcește clima locală. Activitatea socială este stimulată pe linie sanitară, igienică, recreativă, estetică, peisagistică și științifică.

Din punct de vedere medical, pădurea se caracterizează prin:

- principal emanator de oxigen liber 3—4 to oxigen an/ha;
- barieră biologică împotriva poluării, caracterizată prin capacitatea de filtrare a gazelor nocive și pulberilor din atmosferă;
- filtru antibacterian prin fitoncide;
- aeroionizare negativă și aerosoli naturali;
- acțiune antifonică (reducerea sgomotelor);
- influență complexă a microclimatului prin reducerea vitezei vîntului și menținerea unei temperaturi mai blînde;
- pădurea și peisajul forestier influențează tonusul neuro-psihic.

Legea nr. 2/1987, privind conservarea, protejarea și dezvoltarea pădurilor, exploatarea lor rațională, economică și menținerea echilibrului ecologic — prezintă o problemă de interes național făcînd parte integrantă din activitatea generală de dezvoltare economico-socială planificată a țării. Conceptul de „conservare a fondului forestier“ include elemente cum sînt: menținerea integrității pădurilor, limitarea tăierilor în funcție de posibilitățile de creștere normală a pădurilor, aplicarea de tehnologii care să nu afecteze

echilibrul ecologic, aplicarea de măsuri pentru prevenirea proceselor de degradare a pădurilor și solurilor, valorificarea superioară a produselor secundare ale pădurii etc.

În Bihor pădurile ocupă 25,6⁰/₀ din suprafața județului, în care se execută lucrări de conducere a arboretelor tinere, pentru obținerea de arborete viguroase în scopul menținerii la cote înalte polifuncționalitatea pădurilor, sînt executate tăieri de igienă, continuă în mod susținut lucrări de împădurirea suprafețelor exploatate prin plantații și în special prin asigurarea regenerării naturale. Activitatea de producție este evidențiată prin: recoltarea și valorificarea produselor pădurii: fructe de pădure, ciuperci comestibile din flora spontană, răchită cultivată, albinărit, rășină, plante medicinale, sericicultură precum și diversificarea activității de producție în produse ornamentale etc.

Un capitol important al activității este acela de gospodărire și valorificare a fondului cinegetic și de piscicultură.

Activitatea de piscicultură cuprinde gospodărirea apelor de munte precum și creșterea și valorificarea păstrăvului. Apele de munte în lungime de 789 km sînt gospodărite în regie (418 km) sau date în folosință A.J.V.P.S.-ului Bihor (371 km). Speciile de pești care populează aceste fonduri sînt: păstrăvul indigen, păstrăvul curcubeu, lipanul, scobarul, boișteanul etc.

Valorificarea se face prin pescuit sportiv, în intervalul 1 mai—15 septembrie în apele cu păstrăv și 1 iunie—1 octombrie în apele cu lipan.

Anual se execută amenajări piscicole ca: topilițe, cascade etc. și se fac repopulări cu puiet de păstrăvi cca 300—500 mii anual.

Producția anuală în păstrăvărie se valorifică la fondul de stat și populație în cadrul sortimentului „păstrăv pentru consum”. Specia care populează păstrăvăriile este păstrăvul curcubeu care se pretează la captivitate, realizînd creșteri corespunzătoare care asigură valorificarea la 2 ani.

Prezența păstrăvului în apele de munte indică existența unei ape nepoluate.

Fiecare cetățean al țării trebuie să fie pătruns de necesitatea educării acestuia în spiritul grijii, dragostei și respectului față de pădure, strîns legat de formarea unei opinii de masă favorabile conservării și apărării acestuia, conchizînd prin: „Ca pădurile unei țări să poată prospera, ele au, înainte de toate, nevoie de căldura și roua inimii omenești.”

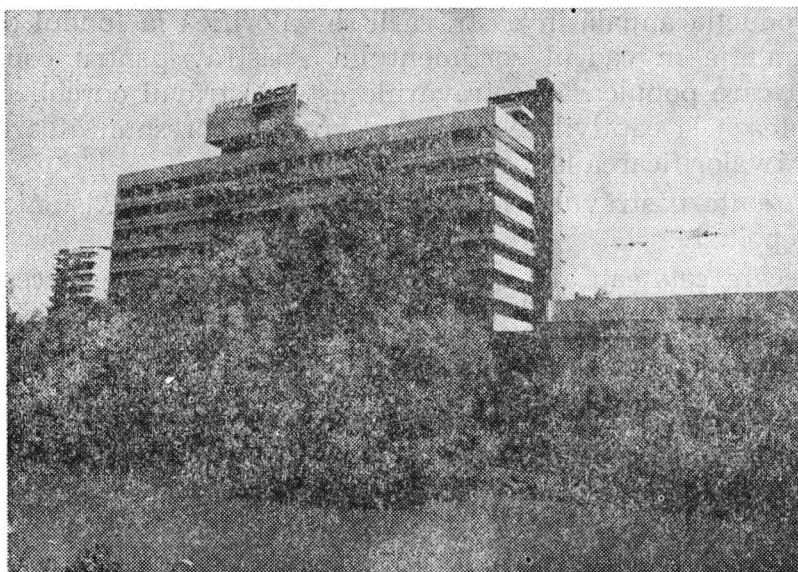
TRUSTUL DE ANTREPRIZĂ GENERALĂ CONSTRUCȚII-MONTAJ BIHOR — ORADEA

Str. Berzei, nr. 4. Telefon: 1 75 12.

Trustul de Antrepriză Generală Construcții-Montaj Bihor este organizat teritorial în 3 antreprize, din care 2 de construcții-montaj și una de instalații. Întreprinderea orădeană s-a implicat în opera de edificare a blocurilor de locuințe, a construcțiilor cu destinație social-culturală și agro-tehnică, din întregul județ Bihor. La configurarea aspectului urbanistic modern al municipiului Oradea și a Băilor Felix a contribuit, în măsură relevabilă, și acest important trust local.

Dintre numeroasele exemple de lucrări ale T.A.G.C.M.-ului Bihor, care ar merita să le evidențiem cu acest prilej, ne oprim asupra următoarelor:

- continuarea acțiunii de completare și modernizare a rețelei de alimentare cu apă a orașului Oradea;
- realizarea Bulevardului Decebal, una din impresionantele axe ale municipiului de pe Crișul Repede;
- începerea și continuarea construcțiilor de pe Bulevardul Ștefan cel Mare, care se configurează ca una din cele mai de seamă artere ale peisajului urbanistic orădean;
- edificarea Spitalului Județean Bihor (cu 700 de locuri) din Oradea;
- edificarea unor hoteluri în Stațiunea Băile Felix (ca, de pildă, Hotelurile „Unirea” și „Mureșul”), precum și a casei de Cultură și a Clinicii de recuperare;

— realizarea unor frumoase locuințe în orașele Beiuș, Dr. Petru Groza, Salonta și Marghita, care le dau o nouă înfățișare, la nivelul evoluției socialiste a întregii noastre țări.

Colectivul de oameni ai muncii de la T.A.G.C.M. Bihor, cu hărnicie și responsabilitate, este pe deplin angajat în marea operă de înălțare a municipiului Oradea pe coordonatele timpului nostru, depunând stăruitoare eforturi pentru realizarea noilor ansambluri de locuințe în cartierele: Nufărul, Seleuș și Ioșia, precum și Bulevardele Ștefan cel Mare și 6 Martie.

ÎNTEPRINDEREA COMERCIALĂ DE STAT LEGUME ȘI FRUCTE

P-ța Independenței nr. 31, telefon: 3-70-95

Întreprinderea Comercială de Stat de Legume și Fructe se bucură de un prestigiu binemeritat în județul Bihor. Despre activitatea și realizările întreprinderii ne-a informat tov. inginer Liviu Varodi, directorul comercial.

Dir. L.V.: Am satisfacția că pînă la jumătatea anului 1989, la planul desfășurat cu amănuntul s-a înregistrat o depășire cu 10%. De asemenea indicatorii de prestări servicii (de exemplu sifonăriile) au fost depășiți cu 5,5% iar materialele refolosibile au fost recuperate cu o depășire de 13%. Astfel, beneficiul a fost realizat în proporție de 102,5%.

M.Z.: Tov. director, locuitorii județului Bihor știu, din propria experiență, că există o bună aprovizionare cu legume și fructe. Vă rog, totuși, să aduceți unele amănunte în acest sens.

Dir. L.V.: Prin cele 130 unități de desfășurare cu amănuntul amplasate pe teritoriul județului, în 33 de unități ale C.C.R.S., în această perioadă, deci pînă în iulie 1989, s-a reușit să se facă o aprovizionare și mai bună a populației față de aceeași perioadă a anului trecut iar mărfurile oferite cumpărătorilor au înregistrat un nivel calitativ mai ridicat. S-au desfăcut legume de cîmp în cantitate de 2 500 t (ceapă, varză, conopidă, rădăcinoase, dovleci etc.), 1 500 t legume seră (tomate, castraveți, salată, gulioare), peste 5 000 t cartofi timpurii și de toamnă și peste 3 700 t diferite fructe, deci cantități superioare similare ale anului trecut. De asemenea, au fost asigurate și unele produse complementare (conserve, legume, fructe, siropuri, concentrate, oțet, sare, băuturi răcoritoare etc.). Precizez, însă, că este meritoriu și efortul depus de furnizorii de marfă ai I.C.S.L.F. cum este I.C.R.A. și I.J.C.F., pentru produse horticole, care au respectat în mare măsură livrarea cantităților și sortimentelor consacrate, acordîndu-se o atenție deosebită și calității produselor.

În același timp cu preocuparea aprovizionării în bune condiții a populației, conducerea întreprinderii, cu sprijinul Direcției comerciale au acordat o importanță deosebită dezvoltării unei baze tehnico-materiale corespunzătoare. Au fost înființate două unități noi amplasate în Piața Karl Marx și Simion Bărnuțiu, cu o suprafață comercială de 600 mp. Au fost procurate utilaje comerciale destinate ușurării procesului de deservire (cărucioare, cîntare, tonete pentru comerț stradal, mașini de umplut sifoane) cît și mobilier nou în valoare de peste 400 000 lei.

În anul 1989 au fost înlocuite vechile mașini de umplut sifon la toate cele șapte secții din municipiul Oradea, urmînd să se înființeze încă două sifonării.

Un alt aspect al preocupărilor noastre este evitarea pierderilor în desfacerea produselor, avînd în vedere perisabilitatea acestora. În acest

scop se practică comerțul stradal în peste 45 puncte, inclusiv în locuri de agrement și, important, s-a permanentizat expoziția cu vânzare în toate piețele municipiului și în principalele orașe ale județului, valoarea des-facerii depășind, pe 6 luni, 15 milioane lei.

Pentru o cit mai plăcută deservire a populației au fost modernizate și igienizate în județ un număr de 42 unități comerciale pentru sezonul estival, a fost schimbat mobilier, au avut loc dotări cu utilaje noi și important a fost pregătit un personal mai calificat. Există o preocupare permanentă în ceea ce privește asigurarea unui personal cu lucrători corespunzători, calificați pe măsura cerințelor. Până în prezent au fost cuprinși în diferite forme de calificare, conform planului de pregătire profesională peste 80% din lucrători.

Dorim să specificăm că în perioada imediat următoare, avînd în vedere evenimentele mari, colectivul de lucrători de la întreprinderea noastră sînt hotărîți să mențină nivelul corespunzător atins pînă în prezent, ca la sfîrșitul anului să fim și noi în continuare, printre unitățile fruntașe ale județului.

I. T. „DRUM NOU” ORADEA

3700 Oradea

Str. Dimitrie Cantemir nr. 11-13

Telefon: 991/3 73 89

Telex: 34320 itdno r

CORZI DINAMICE ȘI STATICE

DYNAMIC AND STATIC ROPES

Tipuri de corzi. În cadrul întreprinderii textile „Drum Nou” Oradea se produc două tipuri de corzi: dinamice și statice.

Ambele tipuri au structură „Kernmantel”, adică prezintă un miez și peste el o cămașă împletită.

Miezul corzilor dinamice este constituit din toroane răsucite iar miezul corzilor statice din fire groase paralele.

Domenii de utilizare. Corzile dinamice se folosesc în alpinism pentru asigurarea dinamică a alpiștilor.

Corzile statice se folosesc în speologie, în lucrări industriale la mare înălțime, acțiuni de salvări, traule de pescuit oceanic etc.

Types of ropes. At the „Drum Nou” enterprise two types of ropes are made: dynamic and static.

Both types have a „Kernmantel” structure.

The core of the dynamic ropes is made of torsioned strands and the core of static ropes of thick parallel fibres.

Uses. Dynamic ropes are used in speology, in industrial works at heights, rescue actions and fishing nets.

Tabelul caracteristicilor tehnico-economice a corzilor fabricate la „Drum Nou”
Technical and economical characteristics of the ropes produced at „Drum Nou”

Nr. cod	Denumirea produsului Name of product	Material Material	Diametrul Diameter mm	Forța statică Static Strength daN	Forța dinamică Dynamic Strength daN	Căderi normale (greutate utiliz.) Falls (used weight)	Greutate pe m Weight (m)	Alungire la rupere Elongation at breaking point	Alungire la folosire Elongation	Absorbție de apă Water absorption	Pret producție Prime cost	Pret livrare	Pret amănunt Selling price	Lungimi ale corzilor Length of ropes	Culoarea corzilor Colour of rope
	CORZI ȘI SEMICORZI DINAMICE						(g)	(%)	(%)	1 h	24 h	(lei)	(lei)	(lei)	
861	Coardă dinamică „Libero” 11,6 mm (Dynamic rope „Libero”) 11,6 mm	PA	11,6	2750	1070	7 (80 kg)	86,5	48	3	36	42,7	34,15	69,69	80,00	42 negru
862	Coardă dinamică ultra-ușoară 10 mm (Ultra light dynamic rope) 10 mm	PA	10	2200	880	5 (80 kg)	64,4	45	4,2	32	38,6	25,70	52,44	60,00	42 albastru
863	Semicoardă dinamică (Dynamic rope) 9,3 mm	PA	9,3	2025	580	8 (55 kg)	56,3	43	5,5	27	36,8	21,35	43,57	50,00	42 roșu, verde, galben
864	Coardă statică expediție 10,5 mm (Static expedition rope) 10,5 mm	PA	10,5	2700			71,5	23	2,2	20	26,4	13,25	27,04	31,00	200 argintiu, albastru
865	Coardă statică explorare 9 mm (Static explorer rope) 9 mm	PA	9	1800			53,5	20	3	24	29,2	11,55	23,57	27,00	200 argintiu, roșu
	CORZI CU DESTINAȚIE SPECIALĂ														
866	Coardă dinamică Himalaya G1 10,5 mm (Dynamic Himalaya rope G1) 10,5 mm	PA	10,5	2400	890	6—7 (80 kg)	73	47	3,5	28	35,4	30,80	62,85	72,00	42 albastru
867	Coardă statică Himalaya (Static Himalaya rope) 8 mm	PA	8	1550			42,3	25	2,8	26	30	11,15	22,75	26,00	200 albastru

ÎNTEPRINDEREA DE INDUSTRIALIZAREA CĂRNII BIHOR

Oradea, str. Octavian Goga nr. 4.

Telefon 3-59-00

Întreprinderea de Industrializarea Cărnii Bihor, este una din cele mai mari unități de profil din țară.

Prima capacitate de prelucrare a animalelor de măcelărie: Abatorul din Oradea, s-a construit și dat în funcțiune în anul 1889, cu o linie de tăiere bovine și cabaline. Din anul 1906 în abatorul din Oradea se construiește și o linie de prelucrare a porcilor și s-a dat în funcțiune capacitatea frigorifică prin utilizarea gheții artificiale.

În anul 1932, abatorului din Oradea i s-au adus noi îmbunătățiri de modernizare a liniilor și utilajelor de abatorizare a animalelor și depozitare a cărnii rezultate. În acest an s-a introdus examenul trichineloscopic al cărnii de porc, mijloc principal de prevenire a unei boli incurabile, produsă prin consumul cărnii de porc infestată cu *Trichinella*.

Abatorul din Salonta, construit în anul 1892, a avut la început profilul de abator de păsări. După anul 1945 s-a reprofilat și pe tăierea bovinelor și porcilor în prezent este specializat numai pe tăierea și prelucrarea cărnii de porc.

După anul 1970 s-au construit și dat în folosință alte două mari unități de prelucrare a cărnii și anume: Fabrica de Salamuri Crude — uscate din Salonta (1976) și Frigoriferul din Oradea (1977), cu o capacitate de depozitare de 3 000 tone carne.

Fabrica de Salamuri crude-uscate din Salonta este o unitate modernă, care și-a câștigat un renume pe plan european prin produsele superioare pe care le fabrică și exportă.

Din anul 1984, toate cele 4 unități ale întreprinderii au fost supuse unor acțiuni de investiții pentru modernizarea lor, pentru introducerea celor mai noi tehnologii de prelucrare a animalelor de măcelărie, fiind una din întreprinderile moderne din țară.

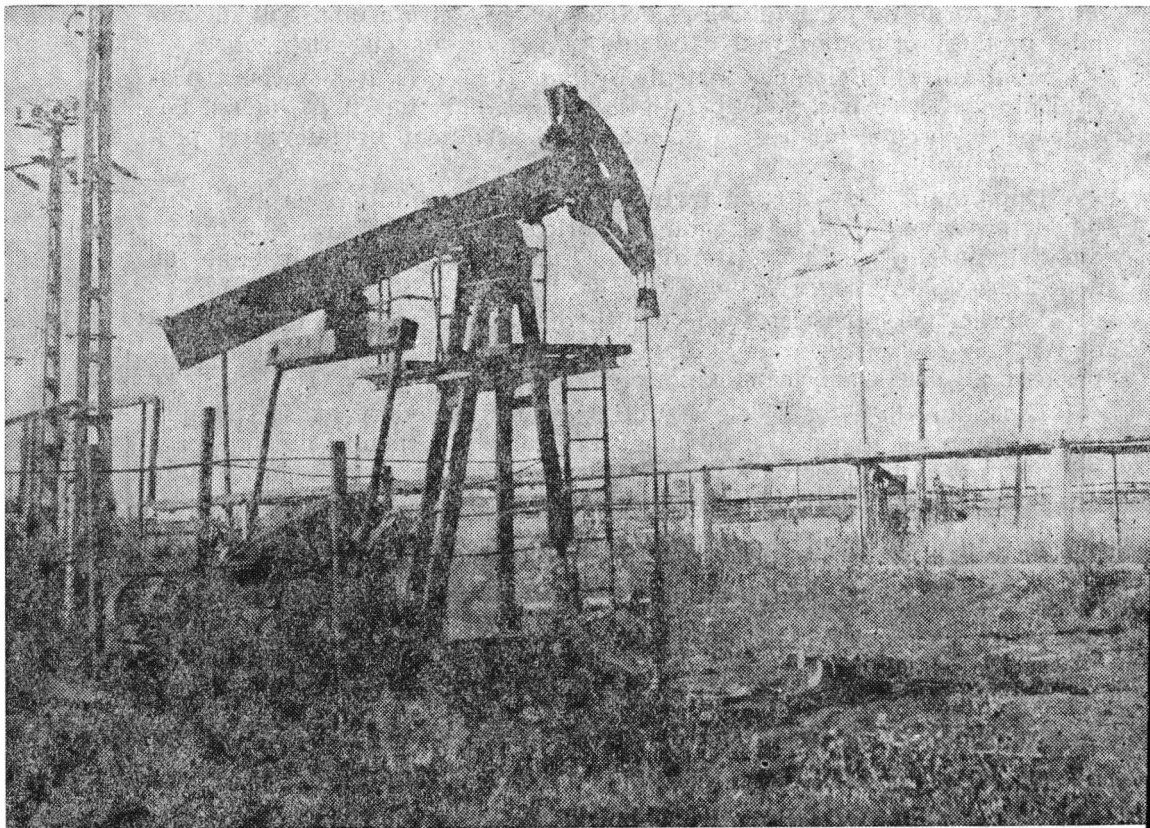
În atenția conducerii întreprinderii stă, pe lângă modernizarea tehnologică, recuperarea resurselor energetice secundare și a energiei neconvenționale: pompe de căldură, folosirea energiei solare, apa geotermală și biogazul.

Din preocupările de bază pe linia producției industriale sînt vizate valorificarea superioară a materiei prime diversificarea produselor de carne pentru intern și export, ridicarea gradului de calitate a produselor.

Pentru calitatea produselor obținute și livrate întreprinderea și-a câștigat un renume în țară și peste hotare, produsele noastre avînd o largă căutare pe piața internă și internațională.

SCHELA DE PRODUCȚIE PETROLIERĂ SUPLACU DE BARCĂU JUDEȚUL BIHOR

Cercetările geologice miniere efectuate în această zonă pînă în anii 1962 au pus în evidență existența unui zăcămint de țiței în straturile panoniene care mulează fundamentul cristalin.

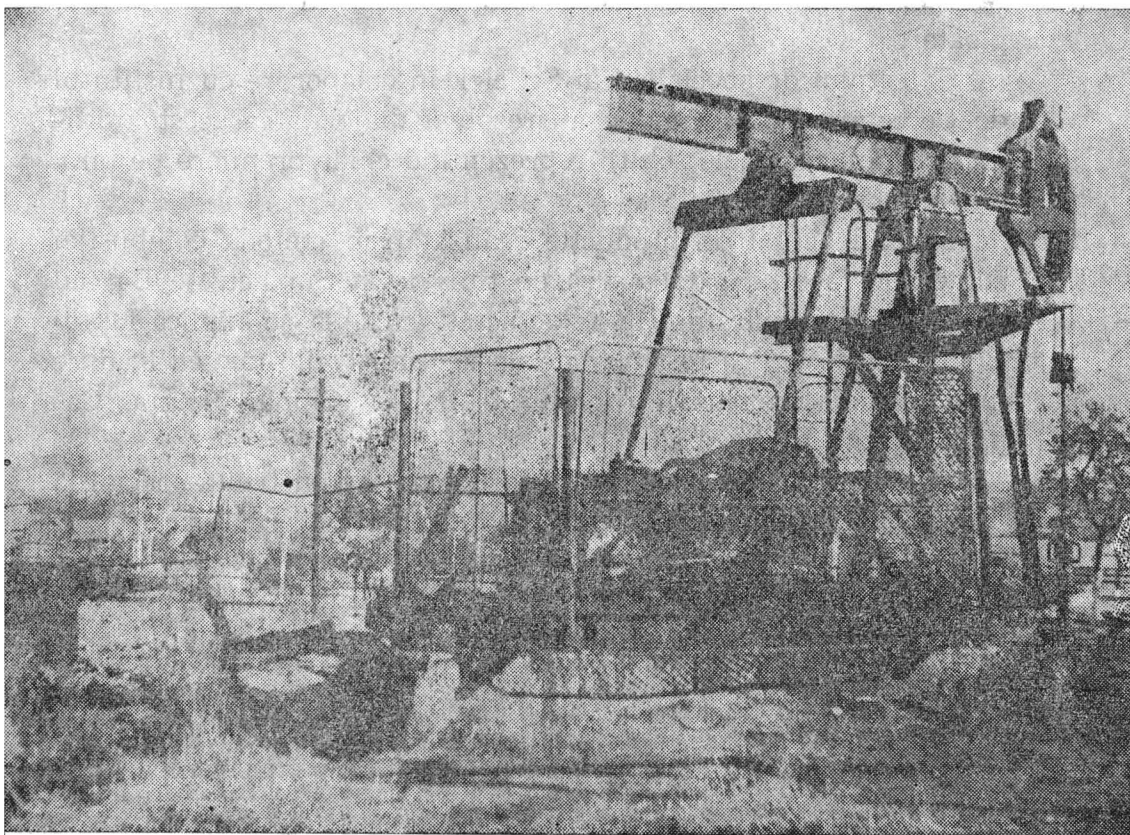

Adâncimea zăcămintul variază între 50—250 m, fapt care explică calitatea țițeiului.

Țițeiul de la Suplacu de Barcău este bituminos avînd o densitate mare și este foarte vîscos.

Schela a luat ființă în anul 1964 și odată cu începerea activității de extracție s-a trecut la experimentarea stimulării termice în procesul de extracție, fără de care factorul final de recuperare a țițeiului ar fi foarte scăzut.

Sub îndrumarea și cu ajutorul specialiștilor de la Institutul de cercetări și Proiectări pentru Petrol și gaze de la Cîmpina s-a încercat aplicarea injecției ciclice și continui de abur în strat și a combustiei subterane în panouri.

Pentru realizarea acestor experimente s-a construit o stație de compresoare de aer și capacități de producere a aburului. Rezultatele acestor metode au fost eficiente și s-a trecut la extinderea aplicării lor.

Injectia ciclică de abur se folosește pe scară industrială chiar din anul 1966, iar metoda combustiei cu front continuu, din prima jumătate a anului 1970. Pentru aceasta, etapizat, s-au mai construit alte stații de compresoare cu o capacitate de mai multe milioane de mc/zi și pe grupuri de sonde, baterii de cazane.

Există la această dată peste 1 500 de sonde foarte în vederea exploatării țițeiului cantonat în subsolul Suplacului de Barcău.

În prezent toate sondele sînt stimulate cu injecție ciclică de abur și frontul de combustie s-a extins pe toată lungimea zăcămintului.

Aceste metode au ridicat probleme dificile atît în timpul forajului, în fața frontului de combustie cît și în procesul de exploatare.

Colectivul de specialiști ai Schelei, în colaborare cu Institutul de Cercetări de la Cîmpina au rezolvat majoritatea acestor dificultăți tehnice, unele soluții reprezentînd chiar premiere pe țară, dar și pe plan mondial.

Nivelul actual de producție realizat prin metoda combustiei subterane face ca exploatarea de țiței de la Suplacu de Barcău să fie cea mai mare din lume de acest gen. Așa se explică faptul că Schela noastră a fost vizitată de specialiști din țări cu tradiție în domeniul exploatării țițeiului (U.R.S.S., China, Franța, Canada, Egipt, Anglia și altele).

Țițeiul extras se prelucrează la Rafinăria construită special la Suplacu de Barcău unde prin rafinare se obține următoarele produse:

- bitumuri de diferite tipuri
- păcură
- motorină
- acizi naftenici.

La Derna se rafinează deasemenea uleiului pentru temperaturi scăzute.

ÎNTEPRINDEREA CONFECȚII ORADEA

Str. Independenței nr. 7—9

Întreprinderea de Confecții Oradea produce o gamă variată de produse de îmbrăcăminte pentru bărbați și adolescenți. Piese de îmbrăcăminte se remarcă prin linia lor modernă, urmărind comoditatea, scopul utilizării lor și eleganța. Se impun, de asemenea, atenției prin calitatea materialelor folosite, printr-o cromatică modernă, armonioasă.

Acestea sînt și motivele pentru care produsele acestei prestigioase întreprinderi de confecții din Oradea sînt apreciate de beneficiari din patru continente. Ele sînt cerute și preferate de populația județului Bihor, ca de altfel de cumpărătorii din întreaga țară. **Noutate, calitate, eleganță** sînt dezideratele urmărite și realizate cu constanță de această întreprindere orădeană.

ÎNTEPRINDEREA DE NUTREȚURI CONCENTRATE BIHOR

Palota, str. Cîmpului nr. 1.

Telefon: 1-56-95, 1-60-89

Întreprinderea produce nutrețuri concentrate pentru toate speciile de animale, necesare zootehniei județului Bihor. Istoria întreprinderii începe în anul 1953, când la Oradea s-a înființat prima unitate care era constituită dintr-o simplă moară ce măcina cereale. În 1957 s-a înființat moara din Tinca, iar în 1960, prin dezvoltare, s-a realizat un corp de fabricație nou. În anul 1971 s-a constituit Întreprinderea de Nutrețuri Concentrate din Oradea, iar în anul următor cea din Palota. În 1983 cele trei fabrici de nutrețuri concentrate au fost modernizate, obținându-se o creștere substanțială a capacităților de producție: Oradea — 60 000 tone/an, Tinca — 70 000 tone/an, Palota 120 000 tone/an. În 1985 cele trei fabrici din Oradea, Tinca și Palota au fost înglobate într-o singură unitate: Întreprinderea de Nutrețuri Concentrate Bihor, avînd sediul la Palota.

Folosirea nutrețurilor combinate s-a dezvoltat activ, fiind pe cale de generalizare în întreaga noastră zootehnie. Producerea nutrețurilor combinate este o activitate complexă, bazată pe cunoașterea cerințelor de hrană, a valorii nutritive a materiilor prime folosite, pe sisteme de alimentație corelate cu sistemele agriculturii și conjuncturii economice. Producerea nutrețurilor concentrate este, în același timp, și o activitate dinamică și permanentă, care necesită un flux informatic operativ și fluent.

Nutrețurile concentrate sînt amestecuri complexe, complete și omogene, obținute prin asocierea a numeroase materii prime de origine vegetală și animală, cu adausuri de săruri minerale, vitamine aminoacizi, preparate enzimatice, biostimulatori de creștere, substanțe chimice, etc.

Pentru producerea celor mai bine de 40 de rețete de nutrețuri concentrate, Întreprinderea de Nutrețuri Concentrate Bihor recepționează orz, ovăz, porumb de la unitățile agricole din județul Bihor. De la Fabrica de Ulei din Oradea se primesc sroturile de soia, de floarea soarelui și de diferite alte sroturi, iar zooforturile necesare procesului tehnologic de la întreprinderea din Balotești.

Întreprinderea de Nutrețuri Concentrate Bihor produce peste 40 de rețete de nutrețuri folosite în hrănirea următoarelor păsări și animale: pui, găini, curcani, rațe, iepuri, porci, ovine și taurine.

Dezvoltarea și modernizarea zootehniei noastre în anii Epocii Nicolae Ceaușescu, precum și noile obiective puse în fața agriculturii noastre de noua revoluție agrară, a impus cu acuitate noi eforturi și măsuri de sporire a producției, de îmbunătățire a calității produselor Întreprinderii de Nutrețuri Concentrate Bihor. Ca urmare a măsurilor luate de conducerea întreprinderii încă în anii trecuți, anul 1989 a marcat terminarea modernizării fabricilor producătoare de nutrețuri concentrate din Oradea și Tinca, iar anul următor va consemna încheierea modernizării fabricii de la Palota, precum și a stației de degerminare a porumbului. Principalul mijloc de creștere a producției întreprinderii îl constituie înlocuirea morilor de capacitate mai mică cu altele de capacitate mai mare.

Generalizarea nutriției științifice a animalelor pe calea folosirii nutrețurilor concentrate constituie un factor principal în creșterea eficienței economice a unităților de producție animală, în special datorită influenței acestora în folosirea potențialului productiv al animalelor, prin creșterea producției și realizarea unei cantități mai mari de produse animale pe spațiu construit, cu cheltuieli minime.

Din acest motiv, creșterea producției Întreprinderii de Nutrețuri Concentrate Bihor, este în relație directă cu sporirea producției zootehniei noastre. Deservind zootehnia bihoreană, întreprinderea caută ca printr-o cercetare științifică proprie să asigure cantități tot mai mari de nutrețuri concentrate, în sorturi mai variate și de calitate cât mai înaltă. Prin măsurile de îmbunătățire a producției și de creștere a acesteia luate de organizația de partid și de conducerea întreprinderii, s-a realizat ca an de an capacitatea de producție a Întreprinderii de Nutrețuri Concentrate Bihor să fie folosită integral, depășindu-se capacitatea de producție anuală.

ȘCOALA DE ȘOFERI AMATORI

ORADEA

Str. Stadionului nr. 23

Telefon: 1-54-32

Județul: Bihor

GHIDUL CURSANTULUI

august 1989

Stimate viitor conducător auto.

1. — Dacă v-ați hotărât să urmați cursurile Școlii de șoferi amatori, în vederea obținerii permisului de conducere auto, categoria „B” trebuie în primul rând, să vă înscrieți la secretariatul școlii.

2. — Programul de lucru cu publicul la secretariatul școlii este:

— luni	7,30—12,30
— marți	12,00—17,00
— miercuri	7,30—12,30
— joi	12,00—17,00
— vineri	7,30—12,30
— sâmbătă	nu se lucrează cu publicul

3. — Actele necesare pentru înscriere sînt:

— Formularul „Fișa de școlarizare pentru conducerea autovehiculelor” ce se obține la secretariatul școlii, pe baza buletinului de identitate, pentru a putea fi luat în evidență. Acest formular va trebui să aibă în colțul din dreapta sus o fotografie recentă 3/4 tip buletin de identitate; cap. I. se va completa prin dactilografiere cu datele personale ale dvs., cap. II. va fi completat citeț și se vor face aprecieri temeinice cu privire la comportamentul dvs. la locul de muncă; pentru elevi, acest capitol va fi completat de dirigintele clasei și semnat de directorul școlii, pentru studenți va fi completat de secretarul A.S.C. și semnat de decanul facultății; pentru pensionari sau persoane casnice, formularul va fi completat și semnat de președintele și respectiv administratorul asociației de locatari sau al comitetului de cetățeni; în toate situațiile, acest capitol trebuie să aibă ștampila întreprinderii, instituției sau organizației (asociației) care face aprecierea.

Cap. III. — „Certificatul medical” — va fi completat numai la policlinica de întreprindere. În alte cazuri (elevi, casnice, pensionari, liber profesioniști, membri cooperatori etc.) analizele se fac la policlinica teritorială (de domiciliu). În colțul din dreapta sus va trebui să aveți un timbru fiscal de 3 lei (matca se pune pe registrul secretariatului policlinicii care vă eliberează certificatul).

Atenție! Cap. V; VI și VII nu se completează!

— Copie xeros sau dactilo. legalizată la notariat după certificatul de naștere.

— Pentru persoanele care și-au schimbat numele este necesară și copie legalizată prin notariat a certificatului de căsătorie sau a actului de schimbare a numelui.

— Formularul nr. 4 de la un birou de copiat acte ce conține angajamentul de a respecta programul și regulamentul de funcționare al Școlii.

— Două fotografii 3/4 tip buletin.

— Două cărți poștale completate cu nume și adresă în rubrica destinatarului.

— Două dosare plic completate cu nume adresă, serie și nr. de buletin de identitate.

— Actul mașinii în original (certificatul de înmatriculare, factura sau actul de vânzare cumpărare) în cazul în care sînteți posesor de autoturism sau chitanța C.E.C., prin care dovediți că a-ți depus banii în vederea achiziționării unui autoturism;

— Dacă nu posedați autoturism, dar părinții sau soțul-soția dvs. posedă, veți prezenta actul mașinii în original, buletinul de identitate al posesorului mașinii, precum și un act în original din care să reiasă gradul de rudenie față de proprietarul mașinii (certificat de naștere sau căsătorie — după caz).

4. — Actele originale vi se înmînează imediat după ce a-ți fost înscris. Totodată vi se înmînează și un număr de înregistrare. Vă rugăm

să anunțați secretariatul școlii pentru orice schimbare survenită după ce ați fost înscris (schimbarea domiciliului, cumpărarea sau vinderea autoturismului etc.).

5. — După ce a-ți fost înscris primiți și planificarea pentru testul psihologic, pe una din cărțile poștale aduse de dvs. La examenul psihologic trebuie să vă prezentați la data și ora stabilită cu:

- buletinul de identitate;
- pix cu pastă albastră;
- fișa de școlarizare;
- o chitanță de 60 lei reprezentînd tariful examenului psihologic, achitată la caseria școlii, în ziua examenului între orele 7,00—8,30.

6. — În cazul în care nu vă puteți prezenta la data și ora stabilită, vă puteți reprograma în limita locurilor disponibile, prin secretariatul școlii.

7. — După ce ați susținut probele de sală și probele pe aparate ale examenului psihologic, rezultatul se consemnează la cap. IV. („avizare psihologică”) al „Fișei de școlarizare pentru conducerea autovehiculelor”.

Rezultatul examenului psihologic este consultativ.

8. — Potrivit art. 118, alin. 3 din „Regulamentul pentru aplicarea decretului 328/66” republicat în 1984, începînd cu prima ședință de instruire practică în trafic, răspunderea pentru încălcarea regulilor de circulație revine atît celui care conduce autoturismul, cît și instructorului care-l supraveghează. Iată de ce este necesar ca, încă de la începutul școlii, cursantul să cunoască prevederile legale privind circulația cu autoturismul pe drumurile publice.

9. — Pentru examenul de legislație rutieră vă recomandăm să consultați următoarea bibliografie:

— „Decretul consiliului de stat nr. 328/66 privind circulația pe drumurile publice“, republicată în 1984 și „Regulamentul pentru aplicarea Decretului consiliului de stat nr. 328/66, privind circulația pe drumurile publice și pentru stabilirea și sancționarea contravențiilor în acestor sector“, republicat în 1984.

— Beda, V.; Stoleru, M.; Pușcașu, R.; — „Pregătirea și examinarea conducătorilor de autovehicule“ — Ed. Sport-Turism, București, 1983;

— Beda, V.; Stoleru, M.; Ene, Gh.; Diniță, Gh. — „Actualitățile circulației rutiere“, Ed. Politică, București, 1984;

— Turianu, C. — „Infrațiuni contra siguranței circulației rutiere“ — Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1986.

— Beda, V.; Ene, Gh. — „A anticipa înseamnă a preveni“ — Ed. Militară — București, 1985.

10. — Data, ora și sala examenului de legislație rutieră, vor fi anunțate prin presa locală. În ziua examenului veți avea asupra dvs.:

— buletinul de identitate;

— cartea poștală cu nr. de dosar;

— pix cu pastă albastră (exclus alte culori).

11. — În cazul în care nu puteți, din motive bine întemeiate, să susțineți examenul în ziua stabilită, dar doriți să urmați seria pentru care ați fost chemat, vă puteți prezenta în audiență la conducerea școlii, în termen de 5 zile de la data examenului sus menționat. Dacă locurile nu au fost ocupate, veți fi reprogramat într-o altă zi pentru a susține acest

examen. În situația în care nu mai sînt locuri, veți fi programat pentru examenul de legislație rutieră al seriei următoare.

12. — Audiențe la conducerea școlii:

— director — miercuri orele 8,00—10,00.

13. — Cum se desfășoară examenul de legislație rutieră?

Veți primi un chestionar cu 26 de întrebări, fiecare întrebare fiind urmată de trei răspunsuri: a, b și c. Majoritatea întrebărilor au un singur răspuns corect. Există însă și unele care au două, trei sau nici un răspuns exact. Pe anexa la fișa de examinare, veți bara cu un „X” răspunsurile pe care le considerați corecte. Pentru fiecare întrebare, în cazul unui răspuns corect se acordă un punct. Baremul maxim: 26 puncte. Pentru reușita dvs. la examenul de admitere, sînt suficiente 20 puncte. Timpul de lucru: 30 minute.

14. — Dacă în urma acestui examen sînteți declarat respins, trebuie să vă prezentați la secretariatul școlii, pentru a vă înscrie la cursul intensiv de legislație rutieră tip. A (pct. 16).

15. — Dacă ați fost declarat admis, vă veți prezenta la secretariatul școlii cu o chitanță C.E.C. de 100 lei în contul I.M.J. Bihor — taxă examen auto, procurată de la orice unitate C.E.C., în vederea planificării la cursuri. Dacă din motive bine întemeiate doriți să amînați efectuarea școlii pentru una din seriile următoare, veți întocmi o cerere în acest sens și vă veți prezenta în audiență la conducerea școlii. În cazul în care nu vă prezentați pînă la data începerii seriei pentru care ați fost chemat, pierdeți dreptul de a urma școala în seriile următoare, fiindu-vă necesare o nouă examinare și planificare.

16. — În scopul însușirii sau perfecționării cunoștințelor de legislație rutieră, sînt organizate trei tipuri de cursuri intensive:

— tip. A. — pentru candidații care urmează să susțină examenul de admitere în școală;

— tip. B. — pentru cursanții fără frecvență sau declarat respinși la examenul de absolvire a școlii.

— tip. C. — pentru persoanele respinse la proba de legislație rutieră cu organele de miliție.

Fiecare curs cuprinde 10 ore.

Ținînd cont de stadiul pregătirii cursanților, programa celor trei cursuri este diferită. Înscrierile se fac contra sumei de 50 lei, la secretariatul școlii, în timpul programului cu publicul.

17. — Potrivit art. 22, alin. 4 din Decretul Consiliului de stat nr. 328/66 republicat în 1984, nu poate fi admisă la școală persoana care a fost condamnată definitiv pentru:

— o infracțiune la regimul circulației pe drumurile publice;

— punerea în circulație pe drumurile publice a unui autovehicul neînmatriculat sau cu număr fals de înmatriculare;

— conducerea pe drumurile publice a unui autovehicul (chiar și motoretă), fără permis de conducere;

— conducerea pe drumurile publice a unui autovehicul de către o persoană, care are în sînge o îmbibație alcoolică egală sau ce depășește limita legală (1‰) sau care se află în stare de ebrietate;

— părăsirea locului accidentului fără încuviințarea organului de miliție, dacă a rezultat moartea, vătămarea integrității corporale ori a sănătății unei persoane;

— pentru omor, lovire sau vătămare cauzatoare de moarte, vătămare corporală gravă, tilhărie, ultraj cu violență;

— pentru ultraj contra bunurilor moravuri și tulburarea liniștei publice;

— precum și persoana care, deși aptă de muncă, nu desfășoară potrivit legii, o activitate utilă societății, ducând o viață parazitară.

În cazuri întemeiate, cu recomandarea organului de conducere colectivă din unitatea în care își desfășoară activitatea, organele de miliție pot aproba prezentarea la examen, pentru obținerea permisului de conducere, persoanei care a fost condamnată pentru vreuna din infracțiunile de mai sus, dacă a trecut un an de la executarea pedepsei.

Persoana care duce o viață parazitară se poate prezenta la examenul pentru obținerea permisului de conducere, cu recomandarea organului de conducere colectivă din unitatea în care își desfășoară activitatea, dacă a trecut un an de la data încadrării în muncă.

18. — De asemenea, conform art. 2 din Decretul 57/1975, nu pot fi admise la școală persoanele care:

— nu au împlinit vârsta de 18 ani;

— nu sînt apte din punct de vedere medical să conducă autovehiculele pe drumurile publice.

19. — În momentul prezentării la secretariatul școlii cu chitanța de 100 lei eliberată de orice agenție C.E.C., taxă de examinare veți primi: Programul de școlarizare, care va corespunde cu cap. VI. al „Fișei de școlarizare” pentru conducătorii de autovehicule. Totodată vi se va anunța data și ora achitării taxei de școlarizare în valoare de 2 300 lei.

20. — Planul de învățămînt al Școlii de șoferi amatori Oradea este:

Nr. crt.	Denumirea cursului	ore :			
		teorie	practică	examen	total:
1.	legislație rutieră	18	2	2	22
2.	cunoașterea automobilului	9	4	2	15
3.	prim ajutor	2	1	—	3
4.	conducerea automobilului	—	30	—	30
5.	simulator	1	4	1	6

În cadrul instruirii practice, o ședință (două ore) este destinată conducerii pe timp de noapte.

Taxa de examen (2×1/2 ore) se achită separat la caseria școlii în valoare de 70 lei, atît absolvirea școlii cît și în vederea prezentării la examen cu organele de miliție.

21. — Pentru orele de conducere a automobilului veți primi o fișă de „Evidența executării orelor de conducere” pe care o veți avea permanent, în perioada, școlarizării asupra dvs. Pe această fișă aveți trecut atît numele instructorului cît și nr. de înmatriculare al autoturismului.

Locul de întîlnire cu instructorul este în cadrul poligonului de instruire din zona Ioșia Nord, tel. 5 47 31.

Lecțiile practice de conducere a automobilului se efectuează de două ori pe săptămîină, fiecare ședință desfășurîndu-se pe parcursul a două ore didactice (o oră didactică=50 minute).

22. — Lecțiile teoretice (legislație rutieră, cunoașterea automobilului și primul ajutor) durează 12 săptămîni. Veți efectua în această perioadă și orele practice de simulator, o ședință teoretică durînd 6 ore didactice.

23. — Persoana care urmează cursurile școlii de șoferi amatori Oradea, este obligată:

- să frecventeze cu regularitate cursurile teoretice și practice prevăzute în programa de pregătire și să-și însușească cunoștințele predate;

- să respecte, în timpul procesului de instruire practică, regulile de circulație, precum și traseele stabilite, conformîndu-se îndrumărilor date de personalul școlii;

- să folosească în mod judicios baza materială pusă la dispoziție de școală pentru pregătirea teoretică și practică a cursanților.

24. — În cazul în care din motive bine întemeiate, nu puteți efectua o ședință de instruire practică, veți depune cu cel puțin 24 ore înainte, la conducerea școlii, prin secretariat, o cerere în sensul reprogramării ședinței, specificîndu-se și motivul pentru care solicitați aceasta. Orele neefectuate din cauze imputabile școlii (mașina defectă sau în revizie, instructor bolnav, etc.) se vor reprograma de comun acord cu instructorul. Orele neefectuate din vina dvs. nu se re programează.

25. — Cursantul care absentează o treime din numărul de ore prevăzut la oricare din disciplinele cuprinse în planul de învățămînt, este declarat „Fără frecvență“ și în consecință nu va fi admis pentru a se prezenta la examenul de absolvire, decît dacă frecventează cursul intensiv de legislație rutieră tip. B. (pct. 16).

26. — În cazul în care cursantul dovedește aptitudini slab dezvoltate pentru conducerea auto sau manifestări care conduc de obicei la accidente rutiere (agresivitate, autocontrol scăzut, intoleranță la frustrare, neacceptarea autorității, echilibru emoțional instabil, etc.) instructorul are obligația de a face un referat către conducerea școlii, cerînd ca persoana respectivă să fie asistată la ore de un psiholog. În funcție de cele constatate de acesta, conducerea școlii poate decide continuarea pregătirii sau îndepărtarea din școală a cursantului. În această ultimă situație, cursantului i se restituie contravaloarea orelor neefectuate.

27. — Examenul de absolvire a școlii are aceleași probe ca și pentru obținerea permisului de conducere (exceptînd traseul pe timp de noapte) El constă din:

- lucrare scrisă la legislația rutieră (în timp de 30 minute este necesară obținerea a minimum 22 puncte din 26 posibile, la un chestionar de legislație rutieră);

- proba de poligon (max. 5 minute și pentru repetări);

- proba de traseu pe timp de zi (max. 15 puncte penalizare).

28. — Candidații amînați la aceste examene, au dreptul la o singură reexaminare. În situația în care au fost declarați respinși (deci nu au promovat nici reexaminarea) trebuie să frecventeze cursul intensiv tip. B., sau să cumpere încă 10 ore suplimentare de conducere, după caz. După absolvirea școlii acești cursanți urmînd a susține examenul cu organele miliției, cu următoarea serie a școlii.

29. — Dacă ați fost declarat admis la examenul de absolvire a școlii, programarea la examenul susținut cu organele M.I., în vederea obținerii permisului de conducere, se face de către școală pe grupe și instructori.

Vi se vor comunica în timp util, prin secretariatul școlii data și ora susținerii acestui examen. Înaintea examenului va trebui să achitați la caseria școlii, taxa de 70 lei, asigurându-vă în acest fel autoturismul pentru probele practice.

30. — Pentru cazul în care, din diferite motive, cursantul nu se prezintă la examenele planificate de școală, sau este declarat respins de organele de miliție, el va solicita personal la serviciul circulației al I.M.J. planificarea la examenul pentru obținerea permisului de conducere.

31. — Pentru perfecționarea în practica conducerii autoturismului puteți obține ore suplimentare. Cererea prin care solicitați acest lucru „Formularul 5“ de la un birou de copiat acte, va fi depusă la secretariatul școlii, de unde veți primi planificarea acestora. Taxa unei ore de conducere este de 70 lei cu benzina școlii și 60 lei cu benzina cursantului.

32. — Școala de șoferi amatori din Oradea vă oferă condiții optime de învățare a conducerii autoturismului, prin personalul calificat, prin aplicarea unor metode moderne de instruire și îndrumare psihopedagogică, punându-vă la dispoziție laboratoare cu aparatură didactică modernă și poligoane special amenajate.

VĂ DORIM SUCCES!

Prezentul ghid a fost elaborat de ing. Florian Hîrcă și ing. Octavian Grecu.

ÎNTEPRINDEREA MECANICĂ ȘI PIESE DE SCHIMB

3700 Oradea, Piața Cetății nr. 18,

telefon 1-63-61, telex 034245

Întreprinderea Mecanică și Piese de Schimb din Oradea este una din întreprinderile cele mai prestigioase din județul Bihor, avînd o activitate variată. Produce mașini-unelte, dispozitive, utilaje, aparate apreciate atît în țară cît și peste hotare.

Întreprinderea a fost întemeiată pe fondul unor mici colective de meseriași în anul 1948. De la înființare și pînă în jurul anului 1973 ea a servit aproape în exclusivitate nevoile locale, în profilul ei de fabricație fiind preponderente bunurile de larg consum pentru populație. O dată cu trecerea întreprinderii în cadrul industriei republicane (1977), producția de echipamente de sudare a luat un avînt mai puternic, situație ce se menține și la ora actuală. S-au constituit și amenajat spații de producție dotate cu utilaje și aparatură ce dă dreptul întreprinderii de a se angaja la realizarea obiectivelor tot mai complexe. În prezent toate instalațiile și echipamentele de sudură realizate de întreprindere sînt oferite la export.

Nu se pot enumera toate produsele întreprinderii acestea fiind foarte numeroase. Se impune, totuși, menționarea cîtorva, subliniindu-se valoarea lor:

— Blocuri cu role-destinate rotirii mecanizate a pieselor cilindrice (țevi, tamburi, virole). La ora actuală gama tipo-dimensiunilor este de la 1—100 tone greutate, iar diametrele cuprinse între 150—5 000 mm; viteza tehnologică se reglează continuu, în limitele de 1 : 10, precizia vitezei reglate fiind de $\pm 5\%$.

— Coloană deplasabilă cu consolă — se utilizează la fixarea capetelor de sudură și deplasarea acestora în vederea sudării automate sub flux sau în mediu de gaz protector a cusăturilor longitudinale și circulare, fixate pe blocuri cu role, sau mese de poziționare și rotire. Variația vitezelor se realizează printr-un reglaj electronic continuu.

— Coloană rotativă cu consolă variabilă — servește pentru poziționarea pe verticală a corpului de sudare și accesoriile necesare cu viteza tehnologică și de poziționare a sudurii în regim automatizat, longitudinale, circulare, în orice direcție orizontală, interior sau exterior, tăieri, plăcări etc.

— Dispozitiv de poziționare prin rotire cu montant cu axa basculantă.

— Dispozitiv de poziționare prin rotire cu doi montanți.

— Dispozitiv pentru sudarea ștuțurilor — pentru sudarea automată după contur a cusăturilor circulare dintre două piese cilindrice.

— Instalație de răcire — destinată răcirii în circuit închis a capetelor de sudare cu arc electric W.I.G., cît și a capetelor de sudură

M.I.G./M.A.G., micropulsură etc., la curentul de lucru ce nu depășește 400 A, iar pierderile totale în capul de sudare nu depășește 2—3 kW.

— Masa de poziționare și rotire — se utilizează pentru poziționarea și rotirea pieselor în vederea sudării lor în condiții optime.

— Mașină de sudat prin frecare, care se utilizează pentru sudarea prin frecare a țevelor și barelor de oțel carbon de uz general, oțel de calitate cu conținut maxim de carbon 0,45% și oțel de scule.

— Mașină universală de sudat electric prin presiune cap la cap.

În perspectivă se vor realiza linia automată de sudare a cilindrilor, care realizează preîncălzirea, sudarea în CO₂ tratament termic de detenționare a cilindrilor hidraulici; instalația de tăiat pentru piese de pînă la 30 tone, cu turație variabilă și instalația de sudat longitudinal a țevelor cu diametrul maxim de 1 420 mm.

ÎNTEPRINDEREA RAFINĂRIA „CRIȘANA” SUPLACU DE BARCĂU

Județul Bihor

Întreprinderea a fost înființată în anul 1967. Primele instalații au intrat în funcțiune în luna martie a anului 1969. Rafinăria „Crișana” a fost construită pentru prelucrarea țițeiului tip A₃ Barcău, furnizat de Schela de Producție Petrolieră din Suplacu de Barcău.

Țițeiul A₃ Barcău este un țiței greu, în extracția căruia se aplică procedeul de combustie subterană.

La punerea în funcțiune întreprinderea avea următoarea dotare tehnică:

- o instalație de distilare atmosferică și în vid;
- o instalație de bitum;
- parc de rezervoare;
- hala pentru ambalarea bitumului;
- centrală termică și anexele ei;
- stație de epurare a apelor reziduale;
- stație de compresoare.

În perioada 1971—1972 a fost mărită capacitatea de prelucrare a țițeiului cu 100 000 tone/an, prin extinderea parcului de rezervoare, a râmpii de ambalare bitum și prin completarea instalațiilor cu utilaje de capacitate mărită.

În anul 1975 au fost introduse în întreprindere gaze combustibile provenite din gazele de sondă de la zăcămintul de țiței din Marghita—Abrămuț, fiind schimbată păcura de la cuptoarele tehnologice și cazanele de aburi cu gaze.

În anul 1893 au fost realizate prin autodotare: o instalație pilot pentru neutralizarea fracțiilor cu benzină grea și petrol; o instalație pilot

pentru fabricarea emulsiei cationice de bitum cu rupere rapidă. În urma punerii în funcțiune a instalației de neutralizare s-au creat condiții pentru valorificarea superioară a potențialului de produse albe ale țițeiului prelucrat, prin fabricarea combustibilului tip „M”. Din luna aprilie al anului 1988 s-a introdus în fabricație „Motorina-35”, sortiment obținut prin îmbunătățirea parametrilor la combustibilul tip „M”, cu adăugarea de componenți livrați din alte rafinării.

Produsele fabricate în întreprindere sînt următoarele:

1. Combustibil tip III ușor destinat centralelor termice, pentru încălzire centrală și în scopuri industriale.
2. Păcură pentru utilizări generale.
3. Combustibil tip „M” pentru uz neindustrial.
4. Motorină-35 pentru motoare Diesel.
5. Bitum pentru drumuri tip D80/120.
6. Bitum pentru hidroizolații și pentru lucrări de izolații în construcții de tip H82/92.
7. Bitum industrial tip I45/55.
8. Emulsii cationice de bitum cu rupere rapidă.

În cadrul acțiunii de modernizare și de perfecționare a proceselor de producție se preconizează realizarea unei instalații pilot pentru obținerea acizilor naftenici. În etapa următoare se va realiza o instalație pentru fabricarea emulgatorului RN necesar la fabricarea emulsiilor de bitum.

În perspectivă se va continua dezvoltarea întreprinderii cu instalații pentru fabricarea uleiurilor minerale.

I.A.S. ORADEA

Str. Cazaban
nr. 37

Întreprinderea Agricolă de Stat Oradea are în cuprindere 17 ferme amplasate în bazinul Crișul Repede, Beiuș și Miersig. Unitatea este de profil mixt: zootehnie și producție vegetală.

În cadrul producției vegetale rolul preponderent îl deține pomicultura. Aceasta este practică în cele nouă ferme din municipiul Oradea și în zonele de deal de pe malul drept al Crișului Repede (Aleșd, Uileacul de Criș). Speciile care se cultivă cu o productivitate sporită sînt cele de măr, piersic și prun. Se mai cultivă, pe suprafețe limitate, arbuști fructiferi: zmeur, coacăz negru și roșu precum și măcieș.

În sectorul zootehnic activitatea se desfășoară în cele 8 ferme din care două din taurine la îngrășat și șase ferme de ovine. La ovine pe lângă producția de lînă se urmărește ameliorarea

I.A.S. ORADEA

prin infuzie cu Polwarth. La ferma Beiuș, una dintre cele mai cunoscute din țară în urma rezultatelor obținute, se exploatează în rasă curată 5 000 de capete Polwarth. Adaptabilitatea foarte bună a rasei permite an de an obținerea unor producții sporite de lână și lapte, iar natalitatea înregistrează un procent de 110% anual.

Una din preocupările constante ale conducerii unității o constituie valorificarea producției de fructe din toate speciile la export. La realizarea acestui deziderat au concurat toate fermele pomicole. Totodată se are în vedere pentru pregătirea producției anului următor luarea de măsuri imediate după recoltare cum ar fi: tăierile, stropirile și arăturile în livezi. De asemenea, se prevede extinderea sectorului pomicol prin plantări noi pe suprafețe inapte pentru culturi de câmp în zona Aleșd, Lugaș, Uileac.

THE PORCELAIN ENTERPRISE

128, Viilor Street

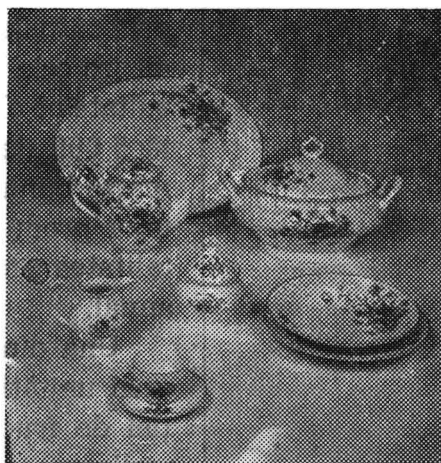
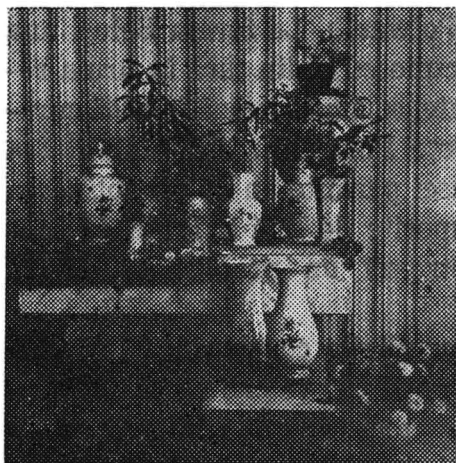
Phone: 968 — 1.37.03

Telex: 36240

The enterprise produces a wide range of daily use and ornamental objects: dishes (covers), coffee and tea cups and pots, plates of all kind, cups and saucers, flower vases and bowls, bibelot, a.s.o.

They are well-known on the country and world market due to their superior QUALITY AND ELEGANCE.

PORZELLAN UNTERNEHMEN ALBA—IULIA

Strasse Viilor 128
Telephon: 968 — 1.37.03
Telex: 36240

Realisiert verschiedene Haus Usus (Geßauch und dekorative Erzeugniss Tafelgeschirr, Kaffee services, Teller, Tasse, Vase für Blumen, Nipp-sache) Gerühmt am äußerlich Market und innerlich Market für ihre QUALITÄT UND ELEGANZ.

I. J. R. V. M. R.

Oradea
RECIRCUITAREA MATERIARELOR

Întreprinderea Judeţeană de Recuperare şi Valorificare a Materialelor Refolosibile (I.J.R.V.M.R.) preia de la întreprinderi, instituţii şi particulari, prin centrele şi punctele sale de colectare din Oradea, Beiuş, Salonta, Marghita, Aleşd, Dr. Petru Groza, obiecte deteriorate de uz casnic din diferite materiale, care prin prelucrare pot fi redatate circuitului economic (recirculate). Cetăţenii trebuie să ştie că frigidererele, maşinile de spălat, aspiratoarele, vasele de bucătărie, mînererele de uşi etc., nu trebuie aruncate ci predate punctelor de colectare I.J.R.V.M.R., pentru că ele constituie o preţioasă materie primă necesară industriei. Astfel, o tonă de fier vechi

înlocuiește o tonă de fontă pentru producerea căreia se consumă două tone de minereu, o tonă de cărbune cocsificabil extrase de cîte un miner în 1'3 și respectiv 12 ore de muncă. Pot și trebuie predate punctelor de colectare și resturile de mase plastice provenite din gospodării (obiecte de uz casnic, jucării etc.).

Readucerea în circuitul economic a acestor resurse care pot fi recirculate de un număr mare de ori, asigură industria cu materie primă, economisește circa 80% din energia electrică necesară pentru fabricarea din materie primă (petrol) originală, circa 60% din forța de muncă, reduce volumul gunoaielor menajere. Menționăm că dintr-o tonă de resturi de folii din polietilenă se pot produce, la alegere 6 000 mp. folii de polietilenă netransparentă, 3 000 saci pentru ambalaj, 950 kg produse injectate sau sinterizate, 175 mp. folii stratificate pentru izolații, economisindu-se 8 tone de petrol. Cetățenii trebuie să știe de asemenea, că recuperarea hîrtiei înseamnă păstrarea pădurii, deoarece producția de hîrtie absoarbe circa un sfert (și se estimează că va ajunge la jumătate) din lemnul care ar putea fi destinat prelucrării în alte scopuri. Creșterea producției de hîrtie necesită tăierea pădurilor. Se știe, însă, că: 5 arbori maturi produc în fiecare oră oxigenul necesar pentru 320 oameni; 1 ha pădure de molid și pin rețin anual 40 tone de praf. Așadar, prin recuperarea hîrtiei ocotimp pădurile, facem economie de energie și combustibil. Precizăm, în încheiere, că o tonă de maculatură înlocuiește o tonă de celuloză ce se obține prin prelucrarea a 3—4 mc. lemn, și prin consumul a 800 kW energie electrică și a 250 kg combustibil convențional. Din această maculatură se pot fabrica la alegere 12 500 ziare, 2 500 caiete, 400 cutii de ambalaj.

Predarea deșeurilor către centrele și punctele de colectare poate fi făcută fie în schimbul zilelor de muncă pe care trebuie să le presteze cetățenii conform Legii nr. 1 din 1985, fie contra cost. Ea este o îndatorire patriotică pentru fiecare cetățean al județului Bihor.

FI. DOMOCOȘ

I. P. „Crișana“ Oradea, com. 288.

